

มิลินทปัญหา

ประมาณกาลา

จริยา สพุพโลกสุส	หิตา ยสุส มหสิโน
อจินตยานภาวปี	วนุเทหิ โลกนายกั ฯ
วิชาจรณสมฺปนฺโน	เยน นียติ โลกโต
วนุเท ตมุตฺตมัม ฐมัม	สมฺมาสมพุทฺธปฺปชิตํ ฯ
สีลาทิกุณสมฺปนฺโน	จิโต มกฺกผลเสสุ โย
วนุเท อริสงฺฆมนฺติ	ปฺลุลฺลภกฺขเขตฺติ อนฺุตฺตรํ ฯ
อติ ยํ รตนตฺตยํ	นมสฺสเนยฺยํ นมสฺสมาโ ฯ
ปฺลุลฺลภกิสฺสํ วิปุลํ อลตฺถํ	ตสฺसानุภาเวน หตฺตุนฺตราโย ฯ

พระอรรถกถาจารย์ผู้วิเศษ เมื่อจะนิเทศธรรมคัมภีร์มิลินทปัญหาไว้ให้ถาวรตั้งมั่นไปให้ถาวร ๕,๐๐๐ พระวรรษา จะให้เป็นที่สุดสติปัญญาแห่งปัจฉิมชาวนตาคูลบุตร สาธุสัปปุรุษ อันจะเกิดมาเพื่อภายหลัง ท่านจึงตั้งประมาณกาลาไว้เป็นต้นในปกรณ์รัมภะ คือแรกกระทำพระคัมภีร์ อันนี้เพื่อจะขอคุณพระศรีรัตนตรัยกำจัดเสียซึ่งสรรพโรคและภัยอันตรายทั้งหลาย อันจะมากกระทำ และอุปัทวเหตุกรรมอันจะมอดัดชนมาสู่ให้ดับสูญเสียเร็วพลัน มิทันจะแต่งพระคัมภีร์มิลินทปัญหาให้แล้ว จึงผูกกาถาประมาณพระศรีรัตนตรัยแก้วาท ๓ ไว้ในต้นพระคัมภีร์

แปลความในประมาณกาลาว่า อจินตยานภาว อันว่าอนุภาพอันที่จะคิด ยสุส โลกนายกสุส แห่งพระโลกนาถพิตรพุทธสัพพัญญูพระองค์ใด อันโปรดเวไนยสัตว์ให้เข้าสู่ ศิวสถาน คือ พระนิพพาน มหสิโน อันสืบสร้างแสงหาสีลาทิกุณมาช้านานจนนานับได้ถึง ๔ อสงไขยแสนกัลป์ จริยา เหตุประพุดตินั้นโตด หิตาย เพื่อจะให้เป็นผลเป็นประโยชน์ สพุพโลกสุส แก่สกลโลกมนุษย์อินทร์พรหม วนุเท ข้าพระพุทธเจ้าจะขอประณตสันขส-โมธาน อัญชลีกรเหนือเศียรสิโรตม์ โลกนายกั ซึ่งสมเด็จบรมโลกนาถพระองค์นั้น

ประการหนึ่งเล่า สมเด็จพระบรมโลกนาถยกอดบุคคลเจ้า วิชาจรณสมฺปนฺโน บริบูรณ์ด้วยวิชา ๘ และจรณะ ๑๕ ทรงพระพุทธคุณเป็นอนเนกอนันต์ นียติ นำไปซึ่งสรรพ-

เวไนยนิกรอบเรศ ศูนย์เขตนัปถโมกขนิพพาน โลโกโต พ้นจากไตรโลกไป เยน ฐมฺเมน
ด้วยพระนพโลกุตรธรรม ๕ กับทั้งพระปริยัติธรรมอันใด วนฺเท ข้าพระพุทธเจ้าก้มเกล้า
อภิวันท์ไหว้ ต่ ฐมฺมํ ซึ่งพระนพโลกุตรธรรมและพระปริยัติธรรมนั้น สมมาสมพุทฺธบุชิต
อันองค์พระสัมมาสัมพุทธบพิตรพิชิตมาร หากทรงกระทำสักการบูชาทุกพระองค์สืบ ๆ กันมา

ประการหนึ่งเล่า โย อริยสงฺโฆ พระอัยยวงคิการิยสงฆ์หมู่ใด สีลาทิคุณสมบุณโน
ประกอบด้วยคุณมีศีลคุณเป็นต้น จิโต สถิตอยู่ มกฺคผลเสถ ในมรรค ๔ ผล ๔ วนฺเท
ข้าพระพุทธเจ้าก็น้อมโมลิตอภิวันท์ ต่ อริยสงฺฆํ ซึ่งพระอัยยวงคิการิยสงฆ์จำพวกนั้น
บุญคุณทุกเขตต์ อันเป็นเนื่อนาบุญ อนุตฺตรํ อันยังหาสิ่งซึ่งจะป้อนปานมิได้ เมื่อข้าพเจ้า
นบนอบพระรัตนตรัยอันใด นมสฺสเนยฺย อันควรจะเคารพนบไหว้ บุญลาภิสนุทํ เป็นที่จะ
ให้เกิดกองบุญมีคุณอันวิเศษ ตสฺसानุภาเวน ขอพระเดชเดชานุภาพแห่งพระรัตนตรัยเจ้านั้น
หตฺนุตราโย อันตรายทั้งหลายจงกำจัดไป อย่าได้มีแก่ข้าพเจ้าจะแต่งคัมภีร์มิลินทปัญหา ในกาล
บัดนี้

อารัมภกถา

เมื่อพระอรรถกถาจารย์ผู้มีนามชื่อว่า ติปิฏกจุฬาลงฺกัจฉาจารย์ได้ตั้งไว้ซึ่งประณามคาถาใน
ต้นพระคัมภีร์ดังนี้ จึงยกวาระพระบาลีลำดับไว้ว่า เตน โข ปน สมเยน พุทฺโธ ภควา
มหาปริณิพพานสมเย กุสินารายํ คนฺตุวา มหตา ภิกฺขุสงฺฆเมว สทฺธิ แปลความว่า ในกาลครั้ง
หนึ่งนั้น พุทฺโธ ภควา สมเด็จพระภควันตบพิตรพุทธสัมพัชญ์เจ้า วันเมื่อพระพุทธองค์เจ้าจะ
เข้าสู่พระมหาปริณิพพาน จึงเสด็จมณฑลมาสู่กรุงกุสินารานริ มีพระภิกษุสงฆ์ที่ตาม
เสด็จพระพุทธดำเนินมา มหตา จะคณนานับนั้นเป็นอันมาก สมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาพเจ้า
จึงเสด็จเข้าประทับอาศัยอยู่ที่สวนพระอุทยาน แห่งพระยามัลลราชทั้งหลาย อันอยู่ในกรุง
กุสินาราราชธานีนั้น และพระแท่นมีในส่วนพระอุทยานนั้น มีพระเขนยไปข้างทิศอุดรอยู่ใน
ระหว่างนางรังทั้งคู่ สมเด็จพระสัพพัชญ์เจ้าจึงเสด็จเข้าประทับบรรทมอยู่เหนือพระแท่นนั้น
อันสมเด็จพระมหากรุณาธิ์ประกอบไปด้วยพระพุทธรักษาด้วย ไซ้ว่าพระองค์จะตรงเข้าไปประทับ
อยู่ที่พระแท่นนั้นก่อนนั้นหามิได้ พระองค์มีพระพุทธรูปกาศรัศมีให้พระอานนท์ เข้าไป
ถวายพระพรแก่พระยามัลลราช พระยามัลลราชจึงเสด็จมาทูลอนุญาตอาราธนาให้พระองค์ทรง
ไสยาสน์เหนือพระแท่นนั้น เนื้อความนี้มีวิดิการอยู่ในมหาปริณิพพานสูตรแล้ว ท่านยกมาว่าใน
ที่นี้แต่ สังเขปพอเป็นใจความเมื่อยามจะใกล้เข้าสู่พระมหาปริณิพพานสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์
ทรงพระอาพาธทูลพลภาพเพียบลงๆ จึงมีพระพุทธรูปกาศรัศมีแก่สงฆ์ทั้งปวงว่า อามนุชยามิโว
ภิกฺขเว ขยวชฺชมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ. ภิกฺขเว คูกรภิกฺขุทั้งหลาย ตถาคค
นี้จะอำลาท่านทั้งปวงแล้ว สงฺขารา อันว่าสังขาร คือ ปุญฺญภิกฺขาร และ อปฺปญฺญาภิกฺขาร
และอนญฺชาภิกฺขาร ปุญฺญภิกฺขารได้แก่สังขารธรรม อันกุศลตามตกแต่งให้เกิดในสุคติคือ
สวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น และเกิดเป็นมนุษย์มีบุญบริบูรณ์ด้วยรูปโฉมนั้นก็ดี อปฺปญฺญาภิกฺขารนั้น ได้แก่
สังขารฝ่ายบาป อันอกุศลตามตกแต่งร่างกายจิตและเจตสิก ให้สัตว์เกิดในอบายภูมิ ๔ มนุษย์
ทุกคติ จะเกิดมาเป็นมนุษย์เล่าก็เป็นคนอดอยากตามืดและหูหนวกเป็นมาแต่กำเนิด เป็นง่อยเป็น
เปลี้ยเสียรูปเสียร่าง มีอินทรีย์วิกลต่าง ๆ ก็ดี อนญฺชาภิกฺขารนั้นได้แก่สังขารอันตามแต่ง
บุคคลที่ได้รูปมาน ๔ และอรุปมาน ๔ อันให้อุปติบังเกิดในรูปพรหมและอรุปพรหมนั้นก็ดี
อันว่าสังขารธรรมทั้งหลายนี้ ขยวชฺชมา มีแต่ว่าเกิดมาแล้วก็จะทำลายไปไม่เที่ยงไม่แท้
แปรปรวน เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงยังอัปมาทธรรมให้บริบูรณ์
อุตสาหะปรนนิบัติจำเริญเมตตภาวนาอย่าได้ประมาทลืมตนเมื่อสมเด็จพระทศพลตฺรส์อำลาสงฆ์
สั่งสอนให้ปลงสติปัญญาเป็นธรรมสังเวชดังนี้ พระภิกษุที่จัดเป็นโลกิย์นั้นกลับความโศกมิได้
แสนที่ว่าจะอาลัยเหลือกำลัง คิดถึงโอวาทสมเด็จพระบรมโลกนาถสั่งก็ไหลหลั่งถึงธารน้ำตาตก

ตั้งแต่งจะปริเวนนาโศการ้าให้ ครั้นนั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงตรัสให้โอรสอีกเล่าว่า ท่านทั้งปวงมาโศกมาเศร้าเฝ้าแต่จะร่ำให้ ทั้งนี้ด้วยสำคัญในใจว่าตาคณีนี้นิพพานล่วงลับดับสูญไป หามิผู้ใดที่จะเป็นครูสั่งสอนไม่ ท่านอ่างได้น้อยยอกน้อยใจจะนี้ ถึงตาคณินิพพานไปแล้วก็จะเป็นไร มี ด้วยพระธรรม ๘ หมื่น ๔ พันพระธรรมขันธ์ ที่ตาคตตรัสเทศนาไว้เป็นฝ่ายพระสูตร ฝ่ายพระวินัยฝ่ายพระปริมัตถ์ จัดเป็นปริยัติธรรมแล้วมิหนำ อีกทั้งปฏิเวธธรรม ทางวิปัสสนา ก็บอกกล่าวสั่งสอนไว้บริบูรณ์อยู่ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ที่ตาคตตรัสบัญญัติสั่งสอนไว้นี้แหละ จะได้อยู่เป็นครูเป็นอาจารย์สั่งสอน ถาวรไปให้ถ้วน ๕,๐๐๐ พระวรรษา

ประการหนึ่ง เมื่อตาคตเสด็จดับขันธเข้าสู่พระอมตมหานิพพานล่วงลับไปแล้ว อยู่ ภายหลังพระมหาวริยกัสสพ เป็นพระสงฆเถระผู้เฒ่า จะเฝ้าคำนึงรำลึกถึงถ้อยคำของสุกัทท- ภิกุ อันวชต่อแก่ เจริจาเชื่อนแซเป็นเลี่ยนเป็นหนามเป็นหลักเป็นตอขึ้นในพระศาสนา พระมหา วริยกัสสพจึงจะกระทำปฐมสังคายนา มิให้ธรรมของตาคตเป็นอันตราย

ในลำดับนั้นล่วงไปภายหลัง จะมีพระมหาเถระองค์หนึ่งมีนามปรากฏชื่อพระยสเถระ มีบุญญานุภาพ จะบารบปราบปรามห้ามเสียซึ่งลัทธิถ้อยคำวัชชีบุตรภิกุทั้งหลาย จึงประชุม สงฆ์ สังคายนาธรรมชื่อทุคยสังคายนา

ในอันดับนั้นสืบไปภายหลัง ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่งมีนามว่ามหาโมคคัลลิตบุตรเถระ จะทำลายเสียซึ่งถ้อยคำของเดียรฉิยทั้งหลาย แล้วจะสังคายนาธรรมชื่อว่าตคยสังคายนา

อันดับนั้นสืบไปภายหลัง ยังมีพระเถระผู้หนึ่งมีนามกรชื่อว่ามหินทเถระ จะนำเอาศาสนา ของตาคตไปตั้งไว้ให้ปรากฏในเกาะลังกา

ปัญจusstตานิ อจุยเนน ตโต ปริ มิลินโท นาม ราชา เบื้องหน้าแต่พระมหินทเถระ เอาศาสนาไปตั้งไว้ในเกาะลังกานั้น พระศาสนากำหนดได้ ๕๐๐ ปี จะมีบรมขัตติยวงศวเรศเรื่อง พระปริชาเลณิเลศประเสริฐในสากลนคร ข้างเกาะชมพูประเทศ ทรงพระกิตตินามอันวิเศษ ชื่อว่ามิลินทภูมินทราธิบดี ทรงพระปริชาเลณิยวลาด เป็นเอกอัครมหานักปราชญ์หาผู้จะ เปรียบปานมิได้ โดยปัญญาเธอฉลาดเที่ยวถามปัญหาสมณพราหมณาจารย์ หาบุคคลผู้ใดใคร ผู้หนึ่งที่จะต่อต้านทานฉลาดถึงไม่ มีแต่ชัยเลณิเลศประสาปัญญาเชื่อนแซ ข้างจะผันแปร ศาสนาตาคตให้พ้นเพื่อนไป จนแต่พระอรหันต์ก็ไม่ละลด เสร็จไปเที่ยวจดโจทนา ถ้าไม่ทันคิด ulyแก้ปัญหาเธอเข้า ก็กลับเข้าชี้ชักไปได้ให้จน จนว่าคนทั้งลานที่มีปัญญาเขาให้พลอยเห็น ด้วย ถือว่าใครไม่เสมอพระองค์ ในการที่จะถามฉลาดลึกซึ้ง ครั้นนั้นยังมีภิกษุองค์หนึ่งมีนาม ชื่อว่านาคเสน แสนฉลาด อาจสามารถที่จะแก้รรณปัญหาของพระเจ้ามิลินท์ ให้ทรงโสมนัส ยินดีได้ด้วยวิจิตรอุปมา และพระนาคเสนนั้น จะกระทำศาสนาของตาคตให้ปรากฏถาวรตั้งมั่น

ไป ถ้วน ๕,๐๐๐ พระวรราชในกาลนั้น

นี้แหละพระนาคเสนกับพระขามิลินท์นี้ต้องพุดทักทายไว้ในมหาปริณิพพานสูตรมาจะนี้
เตน วุตตํ เหตุดังนี้ พระสังคีติกาจารย์เจ้าจึงกล่าวพระคาถาว่า

มิลินโท นาม โส ราชา

สาคลายํ ปุรุชฺศเม

อุปคณฺธิ นาคเสนํ

กญฺจาว ยถาสาครํ

ในความในพระคาถานี้ว่า พระสังคีติกาจารย์เมื่อจะกล่าวนิทานพระนาคเสนกับกรุง
มิลินท์ให้วิพากษ์กันไป จึงสรรเสริญพระเกียรติยศไว้เป็นต้นเหตุว่า ยังมีวงศเรศกษัตริย์ทรงพระ
นามบัญญัติชื่อว่ากรุงมิลินท์ เป็นปิ่นมณเฑียรในสาครราชธานีคร พระองค์เสด็จเข้าไปใกล้แล้ว
ไต่ถาม ซึ่งปัญหาแก่พระนาคเสนนั้น มีอุปมาดุจกระแสน้ำในคงคาทั้ง ๕ ห้วง อันไหลล่องเข้าสู่
สมุทรสาครอันใหญ่ จะได้ไหลทะลัดถึงเทไปอื่นหามิได้ ถึงจะไหลมาอีกสักเท่าไร จะได้ล้น
ไปหามิได้ น้ำในคงคาเปรียบเหมือนพระบวรปรีชาของพระเจ้ามิลินท์ และพระมหาสมุทรนั้น
เปรียบดังพระบวรปรีชาปัญญาของพระบวรเสนนี้ คัมภีรภาพลิกซึ่งไม่รู้สิ้นสุด เหมือนพระมหา
สมุทรอันลึกและกว้างใหญ่ ถึงพระเจ้ามิลินท์จะถามปัญหาไปสักเท่าไรก็ไม่รู้จนไม่รู้สิ้นปัญญา
ถึงปัญหาจะคัมภีรภาพจะลิกซึ่งประการใด พระนาคเสนก็แก้ได้วิจิตรแจ่มไปด้วยอุปมาอุปไมยให้
รุ่งเรืองสว่างสดปัญญามีอุปมาดุจหนึ่งว่าอุกกาธารได้และเทยนและคบเพลิงอันส่องแสงในที่มืด
ให้สว่างกระจ่างแจ่มไปในเปลวราตรีเมื่อแรมโรยศรีมิมิพระจันทร์ ขอบุญญาและวิสัยกันแห่ง
ท่านทั้งสอง ก็ต้องนัยและอรรถอันมีในพระปริยัติไตรปิฎก ยกเอามาเป็นข้อ ๆ ถามแกซึ่งกัน
และกัน ฟังแล้วเป็นอัศจรรย์ไพบระแก่โสด เป็นที่จะให้เกิดปราโมทย์ปรีดา โลมหัสนา บังเกิด
ขนพองสยองเกล้าแห่งบุคคลอันมาได้ฟังในกาลครั้งนั้น สุธยติ สัพพพณานํ ประการหนึ่ง
เป็นคำระบือลือชาแห่งคนทั้งหลายโดยปริยายได้ฟังเล่ากันมาว่า เมืองสาครนครราชธานีที่พระ
เจ้ามิลินท์เป็นปิ่นเฉลิมนั้น มีแม่น้ำและภูเขาล้อมรอบ ประกอบด้วยสวนอุทยานและที่สนามน้ำ
และที่โบกขรณิสระศรีสาโรช อุโฆษกีก้องด้วยเสียงนกร้าร้องเที่ยวท่องโผบินบินไปมาในวนา-
รามคือสวนด้นไม้ ออหนึ่ง กรุงสาครราชธานีนั้น หากษ์ปัจจามิตรที่จะคิดทรยศประทุษร้ายรบรา
ฆ่าฟันกันมิได้มี เหตุประกอบไปด้วยเขื่อนประตูคูค่าย หอรบเชิงเทินทั้งหลาย ล้อมรอบด้วย
กำแพง มีกลอนทวารมั่นคง คนเฝ้าเล่าก็แน่นหนาหากรักษาเป็นอันดี อนึ่ง ในราชธานีประกอบ
ด้วยวิถีถนนคนเดินเวียนเวะไปโดยริและสักคมิได้ขัดขวาง ถนนหนทางราบรื่น แต่พื้นก่อด้วย
หินศิลาแลงเป็นหนทางใหญ่ไปสี่แพร่ง สองข้างนั้นประกอบด้วยตลอดตั้งร้านรายเรียงไป คูนี้
สนุกนักหนา อนึ่งก็มั่งคั่งด้วยช้างม้ารีพลเกลื่อนกล่นไปด้วยนรชาติหนุ่มและสาวหญิงชายดา
ไปด้วยตระกูลทั้งหลายอนเณกานา คือ ตระกูลกษัตริย์สุริยวงศา พ่อค้าชาวนาพราหมณ์คหบดี

เศรษฐีเสวกามาตย์ ข้าราชการ บ้านเรือนรั้วเวียงเคียงกันเป็นแถว ๆ ดูแล้วก็เห็นงาม ตั้งตึก
รามเรียงกันไปเป็นชั้นเป็นขندق และรั้ววังของกรุงกษัตริย์ก็แสนสำราญ ในพระราชฐานก็โอภาส
ไปด้วยพระมหาปราสาทราชนิเวศ รายเรียงกันสุดที่จะพรรณนา มีทั้งคลังฝ้าคลังเงินคลัง
ทองของต่าง ๆ รอบราย ภายนอก มีนางข้าวงางปลาางถ่วงสารพัดถ่วงถวัล

อนึ่งสาครราชธานีสารพัดที่จะมี คือฝ้ากาลิกพัสดุ อูทุมพาพัสดุ ฝ้าโกไสยพัสดุ
เงินทองแก้วแหวนอย่างดีเป็นที่ไปมาแห่งพาณิชย์ทั้งหลายค้าขายอยู่อัตรา และข้างนอกทุ่งนาที่
บริบูรณ์ด้วยพืชข้าวกล้าปึกหวานไว้คูดุสนุกนี้กระไร คุจุครุฑทวิภักก็เหมือนกัน ถ้ามีจะนั้นก็สนุก
จุอาลคมณฑาอุทยาน อันสถิตในสถานเทวโลก ก็มีในกาลครั้งนั้น

ในมิลินทปัญหานี้มี ๖ สถาน คือ แก้วด้วยปุพพโยคสถาน ๑ มิลินทปัญหาสถาน ๑
เมณฑกปัญหาสถาน ๑ อนุมาณปัญหาสถาน ๑ ลักษณะปัญหาสถาน ๑ อุปมาอุปมาปัญหาสถาน ๑
เป็น ๖ สถานด้วยกัน

แลมิลินทปัญหานี้แยกออกไปเป็น ๒ คือ วิมติเลทปัญหา ๑ ลักษณะปัญหา ๑ เป็น ๒
ประการ

แลในเมณฑกปัญหานี้ก็มี ๒ ประการ คือ มหาวิตตกถา ๑ โยคิกถาปัญหา ๑

แลปัญหา ๕ ประการ ตั้งแต่มิลินทปัญหาไปจนอุปมาอุปมาปัญหานี้จะวิชันนาเป็นเอกเทศ
แปลตามวาระพระบาลีในมิลินทปัญหานี้ คือ พระยามิลินทถามปัญหานี้เรียกว่ามิลินทปัญหา
และมิลินทปัญหามีลักษณะ ๒ คือ ลักษณะปัญหา ถามด้วยลักษณะเหมือนถามว่าผัสสะเจตสิก
นี้มีลักษณะอย่างไร ถามอย่างนี้เรียกว่าลักษณะปัญหา อย่างนี้ก็จัดได้ชื่อว่ามิลินทปัญหา และ
ถามเพื่อจะตัดเสียมิให้สงสัย เรียกว่า วิมติเลทปัญหา ถิ่นับเข้าเรียกว่ามิลินทปัญหา

แลเมณฑกปัญหานี้มีลักษณะ ๒ คือมหาวิตตกถา กล่าวข้อวัตรปรนนิบัติ ก็เรียกว่า
เมณฑกปัญหา และโยคิกถา กล่าวด้วยพระโยคาวจรปรนนิบัติดูเยี่ยงลาเป็นต้น ก็
เรียกว่าเมณฑกปัญหา

แลอนุมาณปัญหานี้เหมือนพระนาคเสนสำแดงเป็นธรรมนคธรรมบรพตปรากฏอยู่
จึงรู้ว่าสมเด็จพระศัพทพญญได้ตรัสด้วยอนุมาณปัญญายังเห็นธรรมนคที่พระองค์สร้างไว้ และ
ปัญหาดังนี้ เรียกว่าอนุมาณปัญหา

แลอุปมาอุปมาปัญหานี้ คือ อุปมาแก้ไขโต้ถามกัน เรียกว่าอุปมาอุปมาปัญหา แก่
มาด้วยลักษณะปัญหา ๕ สถานเป็นเอกเทศ ก็สมมติว่าไว้เป็นใจความเท่านั้น

ปุพพปโยคกถา

แลปุพพปโยคนั้น ว่าด้วยบุพพกุศลการแห่งท่านทั้ง ๒ คือ พระเจ้ามิลินท์กับพระนาเคนได้ตั้งสอนอบรมมาแต่ปางก่อน ด้วยวาระพระบาลีว่า **อดีต กสฺสปสฺส ภควโต สาสน วิชิตาวิ นาม อโหสิ** เมื่อในอดีตภพล่วงลับไป ในศาสนาสมเด็จพระกัสสปทศพลญาณเจ้านั้น ว่ายังมีบรมกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามชื่อว่าวิจิตาวิบรมกษัตราธิราช พระบาทครองราชสมบัติเป็นใหญ่ในสาครราชธานี สงเคราะห์แก่อาณาประชาราษฎรพระนคร ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ทรงพระราชศรัทธา สร้างพระอารามสร้างวิหารลงแทบใกล้ฝั่งคงคาแล้ว ก็อาราธนานิมนต์พระมหาเถระอันรู้พระไตรปิฎกมาให้อยู่ที่วิหาร แล้วพระราชทานจตุปัจจัยทั้ง ๔ มีพระราชศรัทธาปรนนิบัติตราบเท่าสิ้นพระชนม์ ก็ได้ขึ้นไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์ได้เป็นสมเด็จพระอมรินทรปิณฑิพพาเจ้าฟ้าสุราลัย แวดล้อมแห่ห้อมไปด้วยแสนสุรางค์นางฟ้า เป็นมโหฬาริกภาพ ด้วยอานิสงส์ที่พระองค์สร้างวิหารและได้ถวายจตุปัจจัยทั้ง ๔ และอารามที่พระเจ้าวิจิตาวิสสร้างไว้ ถึงพระองค์สิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ดี ก็มีพระภิกษุอาศัยอยู่เป็นอันมากเหมือนแต่ก่อน

ครั้งนั้นยังมีพระภิกษุองค์หนึ่งทรงศีลสังวร เวลารุ่งเช้าจับสัมมชฌนคันขาวได้ก็คมนาการไปสู่สถานลานพระเจดีย์ ทำอุชฺฐสิกรณมัสการแล้ว ก็ระลึกถึงพระพุทธรูปหลวงกวาดลานพระเจดีย์พลาง ด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใส จึงกวาดหยากเขื่อนนั้นมาหมั่มสูมไว้เป็นกอง ๆ แล้วก็ร้องเรียกสามเณรน้อยศิษย์ใช้สอยของอาตมา ให้ขนเอาหยากเขื่อนไปทิ้งเสียจากกลายพระเจดีย์นอกบริเวณ ส่วนว่าสามเณรนั้นพานจะอยู่ข้างเกียจคร้าน พระอาจารย์เรียกถึง ๓ ครั้งก็นิ่งเฉยอยู่ ทำไม่ได้ยินพระภิกษุชิตันจึงตีด้วยคันกราดแล้วคำว่า **ทุพฺพโจ** ดูกรสามเณรใจกระด้างว่ายากสอนยาก

ส่วนว่าสามเณรนั้นก็ร้องไห้วิ่งไปด้วยเร็วพลัน ขนเอาหยากเขื่อนนั้นไปเทเสียด้วยกแล้วอาจารย์ แล้วก็ตั้งปณิธานความปรารถนาว่าข้าพเจ้าได้ขนหยากเขื่อนมาให้พื้นลานพระเจดีย์ ขอผลบุญนี้แม้ข้าพเจ้าจะไปเกิดในภพใด ๆ ก็ดี ขอให้ข้าพเจ้านี้มีมเหศักดิ์ดาเดช อันแก่กล้า **มขฺพนฺตฺสุริโย** วิย มีครุวนาคูแสงพระสุริยอภัยเมื่อเพลตะวันตกเที่ยง ทุก ๆ ชาติไปกว่าจะสำเร็จแก่พระนิพพาน ตั้งปณิธานความปรารถนาจะนี้แล้วก็ลงไปสรงน้ำชำระกาย ดำผุดดำว่ายค่อยสบายใจ แลเห็นตุรกลอกในท้องชลาสัยนี้มากมายนักหนา ก็ยินดีปรีดาจะใคร่มีปัญญาเฉลียวฉลาดไม่รู้สุครึ้น คุชชลาสินธุธาราระลอกนั้น สามเณรก็ถวิลขึ้นเหนือเกศ ตั้งปณิธานปรารถนาอีกว่า เสด็จที่ข้าพเจ้ากระทำตามคำพระชิตัน ท่านจะสงเคราะห์อาตมาให้ได้กองกุศล จึงบังกับอาตมา เสด็จผลานิสงส์นี้ข้าพเจ้ายังไม่ได้พระนิพพานตราบใด **ยตุถ กตฺถจิ อุปฺปชฺ- ขามิ** ข้าพเจ้าจะเกิดไปในชาติใด ๆ ขอให้ข้าพเจ้านี้มีปัญญาดูหนึ่งว่ากระแสน้ำลูกคลื่นตุรกลอก

ในกระแสขาลโลก **อชยปฏิกาโณ** ขออย่าให้ปัญญารู้สิ้นรู้สุดเลย ตราบเท่าข้าพเจ้าได้สำเร็จ
แก่พระนิพพานเถิด

โสปี ภิกขุ ฝ่ายว่าพระภิกษุที่เป็นอาจารย์เอกราชมาพบไวยังที่ แล้วก็ถ่มนํ้าการ
ไปสู่ดินท่าเพื่อจะสงซึ่งอุทกัง ได้ฟังสามเณรตั้งปณิธานความปรารถนาดังนั้น จึงมาดำริว่า
ความปรารถนาของสามเณรนี้จะสำเร็จดังใจคิด **อริกิจัง** เหตุอาศัยอนุภาพพระพุทธรูป
ควรที่อาตมาจะปรารถนาบ้าง ดำริแล้วก็ยิ้มแย้มด้วยวิตกว่าสามเณรนี้ได้ปรารถนา ทั้งนี้ก็อาศัย
แก่อาตมาใช่ พระภิกษุนั้นจึงยกกรณมัสการไหว้พระพุทธรูปแล้ว จึงตั้งปณิธานความปรารถนา
ว่าข้าพเจ้ายังมิได้สำเร็จแก่พระนิพพานตราบใด จะไปเกิดในภพอื่นใด ๆ ก็ดี สามเณรนี้ขอให้
ปัญญาเหมือนอุทกธาราระลอกในท้องนที ข้าพเจ้านี้จะขอให้มียปัญญาหาที่สุดมิได้ แม้สามเณร
นี้ไปปะกนข้าพเจ้าในภพใด ๆ จะไต่ถามซึ่งอรรถปัญฺหา ถึงว่าจะมีอรรถอันลึกซึ่งคัมภีรภาพ
ยากที่จะแก้ไขประการใดก็ดี ขอให้ข้าพเจ้าแก้ซึ่งปัญฺหาของสามเณรนี้ให้จงได้ **ยถา** มีครูนา
ฉันท **วฑฺฒมนโตะ ปุริโส** วย ประคณบุรุษอันมีปัญญาอันเจริญสาด้วยด้ายอันย่งให้รู้ว่าข้างปลาย
สาด้วยย่งออกได้ อย่าให้รู้จนในทางที่จะแก้ปัญหานี้เป็นอันขาด ด้วยอานิสงส์ที่ข้าพเจ้ากวาด
และใช้สามเณรนี้ให้เอาหยากเยื่อมาทิ้งเทเสียให้พื้นลานพระเจดีย์ในกาลครั้งนี้

เต อุโภปี แม้นอันว่าพระภิกษุกับสามเณรทั้งสองนั้น **อัสสนุตา** ท่องเที่ยวตายเกิดอยู่
ในมนุษย์และสวรรค์ประมาณสิ้นพุทธรันดรหนึ่ง ล่วงมาก็พอถึงพระพุทธรูปาทศานาสมเด็จ
พระบรมนายกโลกนาถเจ้าของเรา เมื่อจะเข้าสู่พระนิพพานล่วงลับไป จึงตรัสพยากรณ์เทศ
ทำนายไว้ว่า เมื่อศาสนาตกตลวงไปได้ ๕๐ ปี จะมีพระภิกษุองค์หนึ่งมีนามชื่อว่าพระนาคเสน
จะมาแก้ปัญฺหาของพระยามิลินท์ จะแก้ไขซึ่งธรรมวินัยพระไตรปิฎกที่ตกตลวงตรัสเทศนาไว้ โดย
สุขุมคัมภีรภาพลึกถ้ำพื้นเพื่อยุณั้น ให้กระจ่างแจ่มแจ้งรุ่งเรืองดังมันไปให้ถ้วน ๕,๐๐๐ พระ
วรรษาและเนื้อความนี้ก็วิสัยนามมาแล้ว

ครั้นศาสนาสมเด็จพระบรมครูเจ้าล่วงมาตามพุทธานาย ฝ่ายเจ้าสามเณรนั้น ก็ได้มา
เป็นบรมกษัตริย์ทรงพระนามบัญญัติ ชื่อว่า สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ป็นประชาชาวสาครราชธานี
ปญฺทิตโต วยตฺโต มีปัญญาเฉลียวฉลาด **เมธาวิ** เป็นนักปราชญ์ **ปญฺพิโล** ่องอาจที่จะ
พิจารณาเหตุการณ์ อันเป็นอดีตอนาคตปัจจุบัน รู้สารพัดในพิธีที่จะประกอบการทั้งปวงและรู้
ซึ่งศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ และรู้ทั้งพระพุทธรวณะด้วยเป็น ๑๘ ประการ

แลศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการนั้น **เสยฺยถิทํ** คือสิ่งไรบ้าง อ้อ ศิลปศาสตร์ที่เป็นของ
สำหรับโลก ๑๘ ประการนั้น **สุติ** คือรู้จักภาษาเสียงสัตว์มีนกร้องเป็นต้นว่าร้ายดี ประการ ๑
สมุมติ รู้จักกำเนิดเขาและไม้เป็นต้นว่าเขื่อนนั้น ๆ ประการ ๑ **สงฺขยา** รู้คัมภีร์เลขประการ ๑ **โยโค**

รู้การที่จะเป็นช่างประการ ๑ นิติ รู้ที่จะเป็นครูสั่งสอนท้าวพระยาทั้งปวงประการ ๑ วิเสติกา รู้คัมภีร์จะเลียงฝูงชนให้เป็นสิริมงคลประการ ๑ คณิกา รู้นับนักชดกฤษ์ รู้ตำราดาวประการ ๑ คุนธพพา รู้เพลงขับประการ ๑ ตักสิลา รู้คัมภีร์แพทย์ประการ ๑ ฌนุพเพธา รู้ศิลปศาสตร์ ยิงธนูประการ ๑ ปุราณ* รู้จักว่าที่นี้เป็นที่บ้านเก่าเมืองเก่าประการ ๑ อติหาสา รู้จักว่าที่คนนั้นกินข้าวเป็นมงคลประการ ๑ โชติสา รู้จักคัมภีร์พยากรณ์ รู้ทายว่าคนปีเดือนวันคืน อย่างนั้นจะดีแล้วร้ายประการ ๑ มายา รู้ว่าเป็นแก้วนี้มีไข่มุกแก้วประการ ๑ เหตุ คือรู้จักเหตุรู้จัก ผลจะบังเกิดประการ ๑ วนุตตา รู้จักที่จะเลียงโคกระบือ รู้การที่จะหว่านพืชลงในนาไร่ให้เกิด ผลประการ ๑ ยุทธสา รู้คัมภีร์พิชัยสงครามประการ ๑ ปาสณูทา รู้คัมภีร์โลกโวหารประการ ๑ จนนุสา รู้จักคัมภีร์ผูกบทกลอนพกาพย์โคลงประการ ๑ สิริเป็นศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการดังนี้ วาทีทราสทุโท อนึ่งเล่าสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติ มีถ้อยคำสนทนาไพเราะด้นักหนา ลือชาปรากฏไปในชนบทประเทศทุกถิ่นฐาน ทูปปสโห หาผู้จะด้านทานมิได้ อคฺคมกฺขายติ ปรากฏว่าเป็นใหญ่กว่า เติรถียน์นครนถ์ชนทั้งปวงบรรดาอยู่ในชมพูทวีป หาผู้จะเสมอในทางที่ จะแก้จะถามปัญหามิได้มี

อนึ่ง พระองค์ประกอบไปด้วยองค์ ๓ ประการ คือ ประกอบไปด้วยปรีชาญาณประการ ๑ ประกอบด้วยกำลังรีพลพลโยธานั้นประการ ๑ ประกอบด้วยโกโคสวริยสมบัติเป็นอันมากที่จะ คณน่านับมิได้ประการ ๑ เอกสุมี กาลเอ อยู่มาในกาลวันหนึ่ง พระองค์มีจตุรงคเสนาพยุหะ แวดล้อมแห่ห้อมซ้ายขวา นครมฺหา นิภุมิตฺวา เสด็จพระราชเสด็จออกภายนอกพระนคร เพื่อจะ ประพาสภายนอกราชอาณาจักรให้เป็นที่สบายพระราชหฤทัย จึงให้หยุดพลนิกรจตุรงคเสนาลงไว้ เสด็จประทับอยู่ในที่แห่งหนึ่งอันเป็นที่สบายทอดพระเนตรดูท้องฟ้าเวหาฤกษ์บน เห็นพระสุริยน ผ่องแผ้วเป็นฤกษ์คืออยู่แล้ว จึงมีพระราชโองการตรัสประภาษ เรียกมหาอำมาตย์เข้ามาที่หน้างาน มีพระราชโองการตรัสว่า ดูรณะอำมาตย์ เราจะคว่นยาตราเข้าไปในราชธานีทำไมเล่า เราจะ ลำราญเล่นให้เย็นสบาย ท่านทั้งหลายจงพินิจพิศดู ใครจะหยั่งรู้เห็นบ้างว่า สมณพราหมณา- จารย์ พระอรหันตเจ้าสมาสพผู้ใดที่จะรู้ธรรมปรีชาญาณ อันสามารถอาจจะตัดเสียซึ่งข้อกังขา ของเราได้ไ้ในกาลบัดนี้

เอว วุตฺเต เมื่อมีพระโองการถามดังนี้ ปญฺจสตา โยนกา ข้าราชการชาวโยนกทั้ง ห้าร้อยจึงทูลว่า อตฺถิ มหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ มีอยู่แต่ครูทั้ง ๖ คือ ปุณณกัสนป คน ๑ มกฺขลโกสาลคน ๑ นิคฺคณฺฐนาฏบุตรคน ๑ สญฺชัยเวถฺถบุตรคน ๑ อชิตเกสกัมพลคน ๑ ปกฺกทกัจจายนคน ๑ เป็น ๖ คนด้วยกัน ครูทั้ง ๖ นั้นไม่ช้า ล้วนแต่ตัวด้นักหนา เป็นครูบา-

* เกินเข้ามา ควรรวมอยู่ในอติหาสาซึ่งหมายถึงประวัติศาสตร์และโบราณคดี

อาจารย์ ประกอบด้วยปรีชาญาณ พร้อมด้วยบริวารยศปรากฏเป็นที่สักการบูชาแห่งมหาชน คนทั้งหลายย่อมนับถือระบือลือชา ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเห็นว่าจะแก้ไขข้อกังขาของพระองค์ได้ ขอเชิญเสด็จไปยังสำนักครุโน้นเถิด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงฟังข้าราชการกราบทูลดังนั้นกัณทรราชสมภารมีข้าราชการห้าร้อย และรีพลแวดล้อมเสด็จมายังสำนักครุปรณกัสสป ปราภพที่จะถามปัญหา ถ้อยทีถ้อยสัตนา เป็นสุนทรกถา ควรที่จะชื่นชมโสมนัสแล้ว พระเจ้ามิลินท์จึงถามซึ่งปัญหาว่า ฃนุเต กสฺสป ฃ้า แต่พระผู้เป็นเจ้ากัสสป สิ่งใดที่เลี้ยงไว้ซึ่งสัตว์โลก

ปรณกัสสปจึงแก้ว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระองค์ผู้ประเสริฐ ปรี วิ โลก ปาเลติ แผ่นปถพีนี้แหละเลี้ยงไว้ซึ่งสัตว์โลก

พระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสชักว่า ฃ้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าสิว่า มหาปถพีเลี้ยงสัตว์โลก ทรงไว้รับไว้ซึ่งสัตว์โลก แล้วก็เหตุไฉนจึงให้สัตว์โลกไปตกนรกอเวจี มหาปถพีจึงไม่รับไว้ไม่ทรงไว้ นี่เป็นเหตุไฉน.

ครุณฺทิกฺโขติ ว ส่วนว่าท่านครุปรณกัสสปก็สนใจไม่รู้ว่าแก้ไข กัณฺถํนํงอยู่ในสถานที่นั้น ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ก็เสด็จไปยังสำนักมกฺขลิกอสาล จึงมีพระราชโองการถามว่า ฃนุเต ฃ้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มนุษย์บุรุษสตรีหญิงชายโลกนี้ จะกระทำกุศลและอกุศล จะมีผลจะมีประโยชน์หรือหาไม่

ครุณฺทิกฺขลิกอสาลถวายพระพรว่า ฃ้าแต่บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ผลบุญผลกรรม ไม่มี ท่านที่เป็นกษัตริย์ชัฏติยมหาศาลทั้งปวง ครันถึงแก่ทิวงคตล่วงไปแล้ว จะเกิดมาในโลกเล่า เคยเป็นกษัตริย์ก็ได้เป็นกษัตริย์อยู่อย่างนั้น ที่เป็นพราหมณ์ก็ดี เป็นเศรษฐีคหบดี พ่อค้าชาวนา พ่อครัว คนอนาถา คนจันทาลก็ดี ตายจากโลกนี้จะเกิดมาอีกเล่า เคยเป็นอย่างใดก็เกิดเป็นอย่างนั้น เหตุฉะนี้ จึงว่าผลบุญผลกรรมที่กระทำชั่ว กระทำดีนั้น ไม่มีสิ้นทั้งนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสได้ว่า พระผู้เป็นเจ้าสิว่าผลกรรมไม่มี ใครเคยเป็นเศรษฐีคหบดีและเพศต่าง ๆ นั้น ครันตายไปเกิดมาใหม่เล่า ผู้นั้นก็เป็นตามเพศเก่าของตน ถ้ากระนั้นก็คนโทษที่ต้องตัดดินสีนมือนั้น ไปชาติหน้าก็จะเป็นคนโทษต้องตัดดินสีนมือน้ออีกหรือ

เอว มหาราช ครุณฺทิกฺขลิกอสาลก็ถวายพระพรว่า กระนั้นแหละขิพระราชสมภาร คนโทษที่ตัดดินสีนมือนั้นไปชาติหน้าก็เกิดสำหรับที่เขาจะฆ่าดี ต้องตัดดินสีนมือนั้นไปทุกชาติ ๆ จะได้รับสิ้นหาไม่

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **น สทฺทหามิ** โยมจะได้เชื่อหามิได้
ครุมักกลีโคสาลก็สนใจไม่รู้ที่จะอุปมาอุปไมยให้เห็นได้ด้วยปัญญาเป็นมิจจาทิจฐลัทธิเดียรธีย์
อถ โข มิลินฺททุลฺโล **เอตทโหสิ** **ลกฺขณญฺญา** **วต โภ** **โกลินา** **รตฺติ** **กิณฺหุ** **อุชฺสมณฺ** **วา**
พฺราหฺมณฺ **วา** **สงฺฆํ** **วา** **คณฺ** **วา** **คณาจริยํ** **อรหฺนตํ** **สมฺมาสมฺพุทฺธํ** **ปฺริชานมาโน** **อุปสงฺกเมยฺยามี**
โยมยา **สทฺธิ** **สมฺมุติ** **ปิตุ** **กฺขา** **ปฺริวโน** **เทตฺตุนฺติ** **เอตํ** **ปรีวิตกฺกํ** ความวิตกที่จะถามปัญหานั่นก็
บังเกิดในพระราชสันดาน พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมิบาลเมื่อถามมักกลีโคสาลแล้ว เสด็จกลับไปสู่
พระราชวัง วันหนึ่งนั้นท้าวเชอวิตกไปในพระราชสันดานว่า **วต** ดังเรามาวิตกแท้จริง ด้วยเพลา
ราตรีวันนี้ห่อนจะมีมลทิน ดวงศศิธรส่องท้องฟ้าไม่มีราศี อาตมามานี้ควรที่จะเที่ยวไปตามซึ่ง
อรรณปัญหา ครูปาอาจารย์ท่านเจ้าคณะและหมู่สงฆ์สมณะผู้ใด อันรู้ธรรมวินัย ได้เล่าเรียน
ธรรมวินัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสัมมาสัมพุทธะบพิตรเจ้าประทานไว้ ใครหน้ออาจจะ
ค้านต่อพุดจาปราศรัยกับด้วยอาตมา ใครผู้ใดหน้อจะคัดเลียงซึ่งข้อกังขา อันมีในสันดานของ
อาตมาได้ **อุปสงฺกเมยฺยามี** อาตมาก็จะเข้าไปใกล้ไล่ตามซึ่งอรรณปัญหาแก่บุคคลผู้้นั้น ครั้น
ทรงพระวิตกดำริจะนี้แล้ว จึงมีพระราชโองการตรัสแก่หมู่เสวกามาตย์โยนกข้าหลวง อันหมอบ
เฝ้าเศียรคานอยู่เบื้องซ้ายเบื้องขวาเหมือนดังทรงพระดำริจะนี้

ส่วนว่าเสวกามาตย์ราชโยนกทั้งปวง จึงกราบทูลสนองพระราชโองการว่า **มหาราช**
ข้าแต่สมเด็จพระบรมบพิตรผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ จะได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมหามิได้
กราบทูลแล้วก็พากันก็นิ่งอยู่ จะได้มีผู้ใดทูลอีกหามิได้

สาคลนคร **ทฺวาทสวสุตฺตานิ** **สุณฺถ** จำเดิมแต่สมัยนั้นมา กรุงสาคลนครไม่มี
สมณพราหมณาจารย์ ว่างเปล่ามาถึง ๑๒ ปี ด้วยเหตุว่าพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์คิด รู้
ว่าสมณพราหมณาจารย์ผู้ใดมีปัญญาก็ไปสู่มาหาถามอรรณปัญหาสมณพราหมณ์ สมพราหมณ์
ที่มีปัญญาน้อยมิอาจจะแก้ได้ ก็แตกกันไปจากสาคลนคร สาคลนครไม่มีสมณะ ว่างเปล่าทีเดียว
ที่ไปสู่บ้านอื่นเมืองอื่นก็ดี ที่ไปสู่ป่าหิมพานต์นั้นก็มิ **เยญฺยุเยน** โดยมากครามครัน ดังจะรู้
มาว่าครั้งนั้นพระอรหันต์ที่อยู่ในป่าหิมพานต์นั้นอาศัยอยู่ที่ภูเขา ณ ถ้ำรักจิตเลณะนั้น โสด ประ
มาณถึง ๑๐๐ โกฎิโดยคณนา

เอโก **เอโร** ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่งชื่อว่าพระอัสสสุตเป็นอรหันต์ผู้เฒ่า พระผู้เป็น
เจ้ารู้เหตุที่พระเจ้ามิลินท์กระทำนี้ด้วยทิพโสททรงทราบสิ้นสุด เห็นว่าพระศาสนาจะเสื่อมทรุด
เศร้าหมอง พระอัสสสุตเถระพระผู้เป็นเจ้า จึงอุปโลกน์บอกกล่าวชาวพระอรหันต์ ให้ประชุม
พร้อมกันที่เขารักจิตเลณะ พระอัสสสุตเถระจึงมีวาจาประกาศพระอรหันต์ทั้ง ๑๐๐ โกฎิ ว่า

พระอรหันต์ผู้ใดโสดอาจสามารถจะแก้ปัญหของพระยามิลินท์ได้ และจะให้พระยามิลินท์เลื่อมใสด้วยสติปัญญา ถ้าพระศาสนาขึ้นไว้ จะมีพระอรหันต์องค์ใดรับอาสาได้บ้าง พระอัสสสุตว่าถึงสองสามครั้งดังนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายก็นิ่งไป ไม่มีพระอรหันต์ผู้ใดที่จะรับวาทะจาก **อลโข** **อายุสม** **อสุตคุโต** พระอัสสสุตจึงว่า อย่างกระนั้นเลย ท่านทั้งปวงเอ๋ย ยังมีเทวบุตรผู้หนึ่งเสวยซึ่งทิพยสมบัติอยู่ในเขตภูมิพิมาน ด้านข้างปัจฉิมทิศตะวันตกตรงกันกับเวชยันต์วิมานเมืองดาวดึงส์ และชื่อของเทวบุตรนั้นชื่อว่ามหาเสนเทวบุตร และมหาเสนเทวบุตรองค์นี้มีสติปัญญาอาจสามารถที่จะแก้ปัญหของพระยามิลินท์ได้ ท่านทั้งปวงอย่าอยู่ช้า เราจงชวนกันขึ้นไปอาราธนามหาเสนเทวบุตร ให้จุติลงมาเกิดในมนุษย์โลกนี้เถิด พระอัสสสุตเถระผู้ประเสริฐก็พาพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิออกจากยถาสังขารุคันธรรพต ปราภในพิภพแห่งสมเด็จจอมรินทราธิราช อันเป็นใหญ่ในดาวดึงส์สวรรค์นั้น

สกุโก เทวานมิโนโท ส่วนว่าสมเด็จจอมรินทร์อันเป็นปิ่นฝ่องอมรคณา **อทุทส โข** ทอดพระเนตรเห็นพระอรหันต์อันมาแต่ไกล พระอัสสสุตผู้มีอายุกว่าพระอรหันต์อยู่ในที่ใด สมเด็จจอมรินทร์ปิ่นสุราลัยก็เข้าไปสู่สถานทีนั้น อภิวันท์นอบนบเคารพด้วยจิตศรัทธา จึงมีเทวบัญชาสนทนาปราศรัยไปกับพระอัสสสุตสังฆเถระผู้เตว่าว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระผู้เป็นเจ้าพาพระภิกษุสงฆ์มานี้มากถึง ๑๐๐ โกฏิ เพื่อประโยชน์จะปรารภนาวัตถุสิ่งไร จึงมานี้มากมาชนักหนา

พระอัสสสุตตอบเทวบัญชาว่า **มหาราช** คุณกรมหาบพิตร อาตมภาพมาด้วยกิจธุระในพระพุทธศาสนา ยังมีบรมกษัตริราชองค์หนึ่งทรงพระนามชื่อว่าพระเจ้ามิลินท์ เป็นปิ่นทวีปเกาะชมพูบุรีเจนนจบลปศาสตรฉลาดที่จะสนทนาพาทิมิพระเกียรติระบือลือชาหาผู้ใดที่จะต่อต้านมิได้ ออกไปไต่ถามปัญหาแก่พระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ด้วยติดติงวาทาจาเคียรถีย์บัดนี้เบียดเบียนภิกษุสงฆ์มิให้สบาย ขอถวายพระพร

อลโข สกุโก เทวานมิโนโท อันคืบนั้นสมเด็จจอมรินทราธิราชจึงถามพระอัสสสุตว่าพระยามิลินท์ที่จุติไปแต่เทวโลกนี้หรือพระผู้เป็นเจ้า

พระอัสสสุตก็ถวายพระพรว่า **เอว มหาราช** คุณกรมหาบพิตร คือพระยามิลินท์องค์นี้แหละ

สมเด็จจอมรินทร์จึงมีเทวบัญชาว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมนี้ก็เห็นแต่มหาเสนเทวบุตรอันอยู่ในวิมานเขตภูมินั้น **ปฏิปโ** อาจะสั่งสนทนาแก้กังขาของพระยามิลินท์ได้ โยมจะไปช่วยว่าวิงวอนอาราธนามหาเสนเทวบุตร ให้จุติจากวิมานไปเกิดในมนุษย์โลกนี้ให้จงได้

ตรัสเท่านั้นแล้วสมเด็จพระเจ้าโกสีย์เทวราช ก็ทรงเทวเสนาโดยประเทศอากาศนำหน้าสงฆ์ตรง
เข้าสู่ประตูคฤมคิวิมาน คมนการเข้าไปถึงสำนักมหาเสนเทวบุตรผู้ปรีชา อาลึงคิควา สมเด็จพระ
อมรินทร์เจ้าฟ้าก็สวมกอดมหาเสนเทวบุตรเข้าแล้ว จึงมีเทวบัญชาตรัสว่า มาริส คูกรท่านผู้
นิรทุกข์พ่อเอ๋ย บัดนี้พระภิกษุสงฆ์ขึ้นมาแต่ทวีปชมพูมนุษย์โลก เพื่อจะอ้อนวอนให้เจ้าจุติไป
บังเกิดในทวีปชมพู เจ้าจงเอ็นดูจุติลงไปในการนี้

ฝ่ายว่ามหาเสนเทวบุตรผู้ประกอบด้วยปรีชา จึงว่า หนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เห็นจะ
ไม่ได้ ด้วยไปบังเกิดในมนุษย์นี้ต้องประกอบกรรมการทำงานที่จะเลี้ยงชีวิต ต้องกระทำการอันเป็น
ทุจริตวนวาย ข้าพระพุทธเจ้านี้เห็นอ่อนหย่อนนักหนา มีความปรารถนาเพื่อจะขึ้นไปเกิดในห้วง
เทวโลกชั้นบน คือชั้นอกนิษฐอันเป็นสุขเกษมสถานต์ แล้วข้าพระพุทธเจ้าจะเจ้านิพพานเสียที่ชั้น
อกนิษฐนั้น

พระอัสสสุตได้ฟังจึงมีเถรวาจาอ้อนวอนว่า มาริส คูกรท่านผู้นิรทุกข์อันมีแต่ความสุข
เป็นเบื้องหน้า อนุโลภยมานา เมื่ออาตามาภาพทั้งปวงนี้มาพิจารณาคุณซึ่งนักปราชญ์อันประกอบ
ด้วยปัญญาปรีชาทั่วทั้งมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลก น ปตุตคามิ ไม่เห็นใครที่จะองอาจยกย่อง
พระพุทธศาสนา ย่ำยื้อถ้อยคำพระยามิลินท์เสียได้ คูกรมมหาเสนเทวบุตรเอ๋ย อาตมานี้เห็นอยู่ก็
แต่ท่านผู้เดียวจะเชิดชูพระศาสนา ท่านจงรับคำรับวาจาให้ปญญาณที่จะจุติจากวิมานลงไป
บังเกิดในมนุษย์โลกเถิด

มหาเสนเทวบุตรผู้ประเสริฐ เมื่อพระอรหันต์ท่านว่ากล่าวอ้อนวอนถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งก็
มีอาจะขัดได้ จึงขอพรพระอรหันต์ว่า ขอให้ข้าพเจ้าเมื่อไปบังเกิดในมนุษย์นั้นอาจสามารถที่จะ
แก้ปัญหพระยามิลินท์ให้สิ้นสงสัย ทำลายเสียซึ่งถ้อยคำมิให้เป็นเสี้ยนหนามในพระพุทธศาสนา
มหาเสนเทวบุตรขอพรพระอรหันต์ได้แล้ว หนุตตุฏโฐ มิมโนน้ำใจนั้นขึ้นบาน ก็ถวายซึ่ง
ปญญาณแก่พระอรหันต์ว่าจะจุติลงมาเกิดในมนุษย์โลกนี้ แล้วก็คุษณิภาพนั่งอยู่

ฝ่ายพระอรหันต์ทั้งหลายรู้ว่ามหาเสนเทวบุตรรับปญญาณแล้ว ก็อันตรธานจากทิพย-
สถานวิมานฟ้า ลงมาปรากฏในหิมวันตบรรพตสถิตถ้ำรักจิตเลณะ พระอัสสสุตสังเระผู้เฒ่า
จึงถามสงฆ์ทั้งปวงว่า เมื่อเราให้ประมุขสงฆ์นั้น พระภิกษุรูปใดไม่มาบ้างหรือว่ามาสิ้นด้วยกัน

อญญตโร ภิกขุ ยังมีพระภิกษุรูปหนึ่งมีนามมิได้ปรากฏในวาระพระบาลี จึงเสด็จบอก
แก่พระอัสสสุตว่า หนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มีอยู่องค์หนึ่งคือพระโรหณะผู้มีอายุไปเข้า
ปฐมฌาน อยู่หิมวันตบรรพต กำหนดได้ ๗ วันแล้ว จำเราจะใช้ทูตให้ไปนิมนต์มาเถิด

เตน โข ปน สมเณน ส่วนว่าพระโรหณะผู้ประเสริฐ รู้น้ำใจพระอรหันต์ว่าสงฆ์ให้

หาด้วยทิพโสตา ต่ ขณฺณเณว นิโรธา วุฏฺฐาย ออกจากนิโรธสมาบัติมีนันทกัณฺโถอันตรธานหายจาก
หิมวันตบรรพต มาปรากฏขึ้นในรักจิตเลณะ นั่งอยู่ตรงหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิจึงตั้งกระทู้ซักพระโรหณะว่า ดูกรพระโรหณะ พระศาสนาของ
สมเด็จพระทศพลเจ้าโทรมทรุดร้าวฉานไป ทำไมท่านจึงไม่เอาใจใส่ตามกิจสงฆ์ พระโรหณะก็
สารภาพว่าข้าพเจ้าหาได้เอาใจใส่ไม่

พระอรหันต์ทั้งหลายได้ฟังพระโรหณะสารภาพดังนั้นจึงมีวาจาว่า เราจะลงพรหมทัณฑ์
ให้ท่านกระทำทัณฺฑกรรมเสีย ด้วยโทษท่านผิดหาได้มากระทำสังฆกรรมไม่ ไม่เอาธุนาตาใส่
พระศาสนา

พระโรหณะจึงมีวาจาว่าท่านทั้งปวงจะลงพรหมทัณฑ์แก่ข้าพเจ้าเป็นประการใดข้าพเจ้า
ก็จะกระทำมิได้ขัด

พระอรหันต์ทั้งหลายจึงแจ้งความว่า ดูกรพระโรหณะยังมีบ้านพราหมณ์ชื่อว่าชังคลคาม
สถิตแทบใกล้ข้างเขาหิมพานต์ พราหมณ์ผู้นั้นเป็นนายบ้านชื่อโสณุตฺตรพราหมณ์ โสณุตฺตรพราหมณ์
นั้นจะมีบุตรคนหนึ่งชื่อนาคเสนกุมาร เราจะลงพรหมทัณฑ์แก่ท่าน ท่านจงไปบิณฑบาตที่บ้าน
เรือนพราหมณ์ทุก ๆ วันโดยนิยมนั้น กว่าจะได้ ๗ ปี กับ ๑๐ เดือน คิดอ่านเอาเจ้านายนาคเสน
กุมารมาจากเรือนพราหมณ์ พามาบวชเสียได้แล้วกาลใด ท่านก็ปล่อยแผ้วพ้นจากอาชญา
โทษพรหมทัณฑ์ในกาลเมื่อนั้น พระโรหณะก็รับคำพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิในกาลนั้น

โสปี เทวปฺโต เตวโลกา จิวฺวา ฝ่ายวามหาเสนเทวบุตรก็จุติจากภิกขุเทวโลก
ลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาของโสณุตฺตรพราหมณ์อันเป็นนายบ้านชังคลคามนั้น อัสจรรย ๑
ประการก็บังเกิดมีในเรือนพราหมณ์คืออาวุธศัสตรามีฝักอันงามสวมใส่ไว้ก็รุ่งเรืองเป็นแสงสว่างไป
ประการหนึ่ง ฝนไข่มุกตกลงมา ประการหนึ่ง อากาศก็พุ่มพ่องร้องก้องไปมา ในกาล
เมื่อมหาเสนเทวบุตรมาปฏิสนธิในมาตุคัพภโถมารดานั้น อัสจรรยทั้งนี้ด้วยบารมีของมหาเสน
เทวบุตรได้กระทำมา บอกเหตุที่เกิดขึ้นจะได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองไปถ้วน
๕,๐๐๐ พระวรรษา

อายุสุมา โรหณฺตุเอโร ฝ่ายพระโรหณะผู้มีอายุก็คมนาการมาเที่ยวภิกขาจารที่บ้าน
พราหมณ์จำเพาะสกุลนั้นทุก ๆ วัน ถึง ๗ ปีกับ ๑๐ เดือนโดยนิยมนั้น มิได้ขาดเลยแต่สักวัน
จะได้ซึ่งอภิวาทกรรมและสามิจักรกรรมที่พราหมณ์จะค่านับนบไหว้นี้ไม่มีเลย ได้แต่คำหาบหา
พราหมณ์แข่งค่าเสียคติ กำหนดแต่วันมหาเสนเกิดในครรภ์ นับแต่นั้นมาได้ถึง ๗ ปีแล้ว จะได้

จ้งหันในตระกูลนั้นทัฬหีหนึ่งเป็นจ้งหันเสวย จะได้ยาคูสักกระบวยหนึ่งก็มีได้ และโสณุตระ-
พราหมณ์จะได้เจรจาปราศรัยด้วยมาตรว่าแต่สักคำหนึ่งก็หามีได้ สุตุนนุ วสุสถาน อจฺเจยณ
ต่อกำหนด ๗ ปีสิ้นไปล่วงไป จึงได้ฟังถ้อยคำพราหมณ์นั้นพูดด้วยว่า อติจฺจล ภนฺเต ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงหลีกออกไป นี่แหละพระผู้เป็นเจ้าโรหณะได้ฟังถ้อยคำเท่านั้นก็
ตะพวยบาตรเปล่าไปจากสถานที่นั้น พหิกมฺมุตา วันหนึ่งโสณุตระพราหมณ์นั้นไปทำกาย
การอยู่นอกบ้าน ครั้นเห็นพระโรหณะเดินมากลางทางจึงถามว่า คุณระบรพชิต ท่านได้สิ่ง
อันใดอันหนึ่งบ้างหรือว่าหามีได้

พระโรหณะจึงบอกว่า เออพราหมณ์ รูปได้หน่อยหนึ่ง

พราหมณ์นั้นใจเป็นมิฉฉา ก็จึงโกรธพิโรธนักหนา จึงไปถามคนที่อยู่บ้านว่า วันนี้ท่าน
ใส่บาตรบรพชิตหรือ เจ้ากูบอกข้าว่าเจ้ากูได้หน่อยหนึ่ง คนทั้งหลายบอกว่าข้าพเจ้าจะได้ให้
วัตถุอันใดอันหนึ่งแก่บรพชิตนั้นหามีได้ โสณุตระพราหมณ์ได้ฟังดังนั้นก็ขัดใจดูริบรพชิตนี้
เจรจาสุขา ข้าได้ให้เมื่อไร ข้าขับไปเสียอีก ครุสฺมณณิโยโสโปปฺตได้สด ๆ ร้อน ๆ ช่างพูดได้ จะ
เป็นไรมิ พຼ່ງนี้แหละเจ้ากูเข้ามาจะได้ต่อว่ากัน

เถโรปิ ทฺหิตฺตมฺปิ ทิวสํ ฝ่ายพระโรหณะเถระ ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันคัมภ ๒ ก็ครองจีวร
พระกรกฺมาบาตร ลีลาศเข้าสู่ช่งกลดคาม จึงไปยืนอยู่ที่ประตูเรือนพราหมณ์นั้น ส่วนว่า
โสณุตระพราหมณ์ครั้นได้ทัศนากการเห็นจึงมีวาจาถามว่า วานนี้ท่านไม่ได้วัตถุสิ่งใดไปจากสำนัก
ข้าพเจ้า ทำไมจึงบอกได้ว่า เมื่อข้าพเจ้าไม่ได้ให้วัตถุสิ่งไร เออก็เหตุไฉนจึงเจรจาสุกา

พระโรหณะจึงตอบไปว่า นี่แหละพราหมณ์ แต่รูปอุตสาหะพยายามมาบิณฑบาตที่ประตู
เรือนของท่านนี้ ก็กำหนดกาลนานประมาณถึง ๗ ปีสิ้นไปแล้ว จะเป็นจ้งหันทัฬหีหนึ่ง
โดยด่ำลงมาแต่ข้าวยาคุกระบวยหนึ่ง รูปก็ยังไม่ได้เลย โดยด่ำลงไปคำหนึ่งของท่าน
รูปก็ยังไม่ได้ ท่านเห็นเราเข้าแล้วก็มีนตบจึงไปไม่ดูแล แต่วานนี้แลท่านมาเจรจาด้วยเราว่า
อติจฺจล ท่านจงหลีกออกไป รูปได้ถ้อยคำของท่านแต่เท่านั้น รูปก็ดีเนื้อดีใจ รูปจึงบอกกับท่าน
และคนอื่นว่ารูปได้ คือได้ซึ่งถ้อยคำของท่านพูดด้วยรูปวานนี้ รูปจะได้เจรจากุสาหามีได้

พฺราหฺมโณ โสมนสฺสปฺตฺโต พราหมณ์ได้ฟังก็เลื่อมใสด้วยมาคิดเข้าใจว่า น้อยไป
หรือสมณะผู้นี้ได้แต่คำปราศรัยเป็นคำบันลือให้หลีกออกไป ยังเลื่อมใสยินดีเป็นนักเป็นหนา
เทียวบอกเขาอวดเขาว่าเราได้ เทียวเล่าให้เขาฟัง ภิณฺณิ โสณฺณ ถ้าฉวยได้ข้าวปลาอาหารสิ่งใดที่
ดี ๆ เจ้ากูจะสรรเสริญมากกว่านี้ พราหมณ์คิดแล้วก็ยินดีนักหนา จึงร้องเรียกภรรยาให้เอา
จ้งหันมาใส่บาตรลงทัฬหีหนึ่ง แล้วพราหมณ์ยังโสมนัสปรีดาในอิริยาบถแห่งพระผู้เป็นเจ้า

สำรวจอินทรีฯ คุณี้นำรักนักหนา พราหมณ์จึงอาราธนาว่า โยมนี้มีศรัทธาเลื่อมใส ตั้งแต่วันนี้ ไปนิมนต์พระผู้เป็นเจ้ามาฉันทุกวัน ๆ ที่เรือนโยมนี้อุบัติ ส่วนพระโรหณะก็รับนิมนต์ด้วยคุณิ ภาพนี้อยู่ ส่วนพราหมณ์ก็ป้อนสนะนิมนต์ให้นั่งเหนืออาสนะแล้วก็อังคาสด้วยขาทินิยะโภชนิยะ อันประณีตบรรจงใส่ลงในบาตร อาราธนาให้ฉัน

ส่วนพระโรหณะนั้น ครั้นฉันแล้วพระผู้เป็นเจ้าก็เอามือจับบาตรไว้ สวดพระพุทธวจนะ บทใดบทหนึ่ง ให้พราหมณ์ฟังพอควรแก่ชัณฐาแล้วก็ลุกไปจากเรือนพราหมณ์ ไปสู่อาราม ของอาตมาในกาลครั้งนั้น

แต่นี้จะได้วิสันหาด้วยนาคเสนกุมารแต่แรกลงปฏิสนธิไปเป็นใจความว่า เมื่อมหาเสน เทวบุตรจุติจากสวรรค์มาบังเกิดในครรภ์ภรรยาพราหมณ์ ฝ่ายภรรยาพราหมณ์นั้นก็เป็น นางพราหมณี เผ่าพันธุ์พราหมณ์ด้วยกัน ส่วนนางพราหมณีนั้นทรงครรภ์ถ้วน ๑๐ เดือน แล้วก็คลอดบุตรงามบริสุทธิโสภา บิดามารดาจึงให้ชื่อนาคเสนกุมาร ครั้นเจ้านาคเสนกุมาร ค่อยวัฒนาการจำเริญวัยได้ ๗ ปี บิดามารดาจึงว่ากับนาคเสนกุมารบุตรของอาตมา ให้ร่ำเรียน ศิลปศาสตร์นั้นมีกี่ประการ บิดามารดาจึงว่า อูรานะกุมาร ไตรเพทนั้นมี ๓ ประการ และ วิชาที่อาจารย์บอกนอกคัมภีร์ไตรเพทนั้นเรียกว่าศิลปศาสตร์ นี่แหละมีสำหรับสกุลพราหมณ์ ร่ำเรียนสืบ ๆ กันมา นาคเสนกุมารให้ปฎิญาณว่าจะเรียนเอาให้ได้ ส่วนว่าโสณบุตรพราหมณ์ผู้ เป็นบิดา จึงให้เชื้อเชิญพราหมณ์อันเป็นอาจารย์มาที่เรือนแล้ว ก็ให้ทรัพย์ประมาณพันกหาปณะ เป็นค่าจ้างบอกวิชาของอาจารย์ หวังจะให้บอกซึ่งไตรเพทวิชาการแก่เจ้านาคเสนกุมาร จึง แต่งที่ไว้ในเรือน ตั้งซึ่งเตียงและตั้งลาดปูไปด้วยบรรจถรณ์เครื่องลาดอันดีในที่ริมฝาเรือน จึงมี วาจาว่ากับเจ้านาคเสนกุมารว่าให้เชื้อเชิญพราหมณาจารย์ขึ้นสั่งวงษ์ชายไตรเพทให้เจ้านาคเสนนั่งฟัง พราหมณ์สั่งวงษ์ขมณต์คลลาลาไปตามภาษาข้างไสย ส่วนเจ้านาคเสนฟังครั้งเดียวก็จำได้จบ ครอบทุกประการ ด้วยไวปัญญาสอดปัญญาจักขุเห็นประจักษ์แจ้งไป **ติสุ เวทสุ** ในไตรเพท ๓ มิได้ว่างเว้นหลงไหล และไตรเพทนั้นเป็นลักษณะต่างกัน ฟันเฟื่องโดยวิเศษมีประเภทต่างกัน ด้วยอักษรอักษรอันเป็นแก่นสาร สำหรับสกุลพราหมณ์นับถือมา

อนึ่งเจ้านาคเสนกุมารมีปัญญาสอดส่องไปในคัมภีร์ปทกะ ๑ คัมภีร์พยากรณ์ ๑ คัมภีร์ โลกยตะ ๑ คัมภีร์มหาสุบินลักษณะ ๑ **อนุวโย เมาะ อปริหิโน** ปัญญาจักขุเห็น ปรุโปร่งตลอดไปไม่เสื่อมทรุด เห็นไปในศิลปศาสตร์ทั้งสิ้น และคัมภีร์ทั้ง ๔ ที่ว่ามานี้ มีคัมภีร์ ๑ อติหาสะเป็นคัมภีร์คำรบ ๕ คัมภีร์ปทกะนั้นเป็นบทที่จะสวดพิธีเป็นต้น ชื่อว่าปทกะ และ คัม ภีร์ไวยากรณ์คือคัมภีร์พยากรณ์ ดูฤกษ์และทำนายฤกษ์ปีเดือนวันคืน คัมภีร์โลกยตะนั้น

ว่าด้วยโลกพระอิศวรทำมหาพรหมท่านสาปไว้ให้เป็นภูเขาและต้นไม้ และน้ำในทะเลให้เค็มด้วยเหตุเดิมอย่างนั้น ๆ จึงได้สาปไว้ให้ชื่อว่าโลกายตะ และคัมภีร์มหาสุบินลักษณะว่าด้วยทำนายฝัน และคัมภีร์อิติहाสปัญจะนั้น ว่าด้วยจะล้างหน้าและจะอาบน้ำ และบริโภคอาหารและจะถ่ายอุจจาระปัสสาวะนั้นก็ดี โดยสังขารเป็นอาทิฉะนั้น คือให้นั่งทึสนั้น ๆ ดีเรียกว่า อิติहाสตะกว่าไตรเพทก็ดี ศิลปศาสตร์ก็ดี ที่พราหมณาจารย์อ่านสั่งวิธยายให้ฟังนั้น เจ้านาคเสนกุมารฟังครั้งเดียวจำได้เห็นตลอดไปด้วยปัญญาจักขุปรูโปรงเป็นอันดี รวากะว่าเล่าท่องไว้ได้ ๑๐๐ ที่ ๑,๐๐๐ ที่ จำได้สิ้นครบจบเจน เจ้านาคเสนกุมารจึงมีวาจาถามว่า ข้าแต่บิดา สิกขาสำหรับสกุลพราหมณ์สิ้นสุดเท่านี้หรือ หรือว่ายังมีอื่นอีกประการใดเล่า พราหมณ์ผู้เป็นบิดาจึงว่า คุณกรเจ้าศึกษา สำหรับพราหมณ์มาแต่ก่อนเท่านั้นก็จบเท่านี้

อล โข นาคเสน นาม ทารโก อันดับนั้นนาคเสนทากรำเรียนศึกษาแต่สำนักพราหมณาจารย์ แล้วก็ให้ทรัพย์ค่าจ้างบอกวิชาแล้ว ก็รับเอาซึ่งกำใบลานอาจารย์ให้ เป็นกำใบลานหนังสือพราหมณ์ สำหรับที่จะได้ดูและอ่านการไตรเพทและศิลปศาสตร์ทุกสิ่งอัน เจ้านาคเสนได้กำใบลานหนังสือพราหมณ์นั้นแล้วก็ถือลาศลงจากปราสาทแล้วก็เดินมานั่งอยู่ที่ประตูศาลาคือประตูโรงที่ในรั้วบ้านของอาตมา ปุพพวาสนาหนหลังมาดักเตือนน้ำใจให้ร้อนรน รำพึงอยู่ที่ประตูศาลาอันเป็นที่รโหฐานที่สงัดไม่อื้ออึง เวียนไปนั่งรำพึงอยู่ที่นั่นถึง ๘ วัน เผ่าพิณิจพิจารณาคุณไตรเพทศิลปศาสตร์นั้นแต่ต้นจนปลาย ก็เบื่อหน่ายไม่เห็นที่จะเป็นแก่นสาร ก็วิปปฏิสารีเดือดร้อนรำคาญใจมิได้เห็นเป็นผลเป็นประโยชน์ จึงว่ากับปากของตนเองว่า โภ คุณกรชาวเรา ศิลปศาสตร์ไตรเพทที่เราเรียนมา **ปลาสนา** เหมือนลอมฟาง **ตุจฺฉานิ** เห็นเปล่าไม่เป็นแก่นเป็นสาร เมื่อเจ้านาคเสนกุมารรำพึงอยู่ในที่รโหฐานดังนี้

อายุสฺมา โรโหณ พระโรหณะผู้มีอายุนั่งอยู่ ณ วัตตนียเสนาสนะ รู้วาระน้ำจิตของเจ้านาคเสนกุมารจะยินดีมาในพระบวรพุทธศาสนา **ปตฺตจิวรมาทาย** พระผู้เป็นเจ้าลูกจากอาสนะมุ่งสงบทรงจิตรกรจับบาตร ก็อันตรธรรหายจากวัตตนียเสนาสนะด้วยกำลังฉาน **ปาตุรโหสิ** เสด็จมาปรากฏที่ซังคลคามอันเป็นบ้านของพราหมณ์นั้น

ฝ่ายเจ้านาคเสนกุมารสถิตอยู่ที่ประตูศาลา ได้ทักสนาการเห็นพระโรหณะเจ้าก็มีจิตหรรษา จะใคร่ถามหาธรรมที่เป็นแก่นสาร จึงคมนาการมาสู่สำนักมีวาจาถามว่า **มุนฺธ พมาริส** ข้าแต่ท่านผู้มีศิริยะโล้นปราศจากทุกข์ภัย เป็นโณทนท่านจึงนั่งผ้ากาสาวะอันข้อมด้วยน้ำฝาด พระโรหณะจึงบอกว่า อาตมากระทำฉะนี้เรียกว่าเป็นบรรพชิต เจ้านาคเสนจึงถามว่า บรรพชิต ๗ นี้แปลว่าอย่างไร พระโรหณะจึงแก้ไขว่า เรียกว่าบรรพชิตนี้โสดเหตุปราศจากบาป เจ้านาคเสนกุมารจึงถามพระโรหณะว่าท่านรู้ศิลปศาสตร์อยู่หรือ พระโรหณะจึงบอกว่าอาตมารู้อยู่ ศิลป-

ศาสตร์ของเรานี้อุดมล้ำเลิศกว่าศิลปศาสตร์อื่น ๆ อันมีในโลก เจ้าจะเรียนหรือ เจ้านาคเสนจึงว่า ข้าพเจ้าจะเรียนแล แต่ทว่า จะถามปัญหาท่านก่อน ท่านจะแก้ได้หรือ พระโรหณะจึงมีวาจาว่า ท่านจะถามปัญหาก็ถามเถิด อาตมาอาจจะแก้ไม่เป็นเหมือนคนทั้งหลาย ท่านได้อุบายเห็นว่าคุณและโทษประการใด จึงโกนเกศาและผนวคเสีย

พระโรหณะจึงวิสัชนาแก้ไขว่า ดูกรทารก อาตมาละเสียซึ่งปัลลิวทั้ง ๑๖ ประการ **อาภรณ์ปัลลิว** คือปัลลิวทั้ง ๑๖ ด้วยอาภรณ์ผ้านุ่งห่มประการ ๑ **อลงการปัลลิว** คือปัลลิวทั้ง ๑๖ ด้วยเครื่องประดับประการ ๑ **กมฺมารปัลลิว** คือปัลลิวทั้ง ๑๖ ด้วยไปสู่มหาช่างทองทำของแต่งตัวประการ ๑ **มขุชนปัลลิว** คือปัลลิวทั้ง ๑๖ ด้วยขัดสีประการ ๑ **นิกุจิปปัลลิว** คือปัลลิวทั้ง ๑๖ ด้วยต้องเก็บสิ่งของทิ้งปวงไว้ประการ ๑ **โรวณปัลลิว** คือ กังวลด้วยล้างซักประการ ๑ **มาลาปัลลิว** คือกังวลด้วยจะหาดอกไม้มาแซมเกศาและประดับต่าง ๆ ประการ ๑ **คณฺฐปัลลิว** คือกังวลด้วยหาของหอมประการ ๑ **วาสนปัลลิว** คือกังวลด้วยหาของอบรมนั้นประการ ๑ **หริตกปัลลิว** คือกังวลด้วยสมองประการ ๑ **อามลปัลลิว** คือปัลลิวทั้ง ๑๖ ด้วยมะขามป้อมประการ ๑ **มตฺตีกาปัลลิว** คือกังวลด้วยดินประการ ๑ สมอมะขามป้อมและดิน ๓ ประการนี้เป็นยาประสะระหม **ตุจิปัลลิว** คือปัลลิวทั้ง ๑๖ ด้วยไม้กัลดผผประการ ๑ **พนฺธกปัลลิว** คือกังวลด้วยมุ่นผผเกล้าผผประการ ๑ **โกจฺจปัลลิว** คือกังวลด้วยหวีผผประการ ๑ **กปฺปกปัลลิว** คือกังวลด้วยหาช่างกัลดทำผผประการ ๑ **นุหาปกปัลลิว** คือกังวลด้วยอาบนํ้าค้างลงไปหมื่นสาบผผประการ ๑ ผสมเป็นกังวล ๑๖ ประการดังนี้ ประการหนึ่งเล่าก็มีชาติหมู่หนอนทั้งหลายมากมายกินอยู่ทุก ๆ รากเกศา กินไปจนหงอกเสียสีคนทั้งหลายเห็นผผของตัวไม่ดีก็เกิดเศร้าโศกสองค่อนทรวงเข้าเฝ้าแต่ว่าเสียใจ **กนฺทนฺต** ก็ร้องไห้ว่าไรรักผผของอาตมา นี่แหละดูกรกุมาร เมื่อผู้ใดประกอบอยู่ในปัลลิว ๑๖ ประการนี้ มีอาจะเรียนวิชาการศิลปศาสตร์อย่างใดได้

เจ้านาคเสนกุมารได้ฟังพระโรหณะแก้ไขก็อศรรย์ใจ จึงถามพระโรหณะว่า พระผู้เป็นเจ้านุ่งห่มแปลกเขาเป็นเหตุไฉน พระโรหณะจึงว่า ดูกรกุมาร ฟ้านุ่งผ้าห่มของชาวบ้านบริโภคคามคุณ ฟ้านุ่งผ้าห่มนั้นก็เป็นนิมิตของฆราสวาส ยังภัยอันตรายต่าง ๆ ให้บังเกิด เพราะเหตุฟ้านุ่งห่มนั้นไม่ประเสริฐเลย ดูกรนาคเสนกุมาร เหตุดังนี้ฟ้านุ่งผ้าของอาตมา **น ยถา อญฺเณส** จึงไม่เหมือนคนทั้งหลาย ภัยอันตรายจึงมิได้แผ้วพาน นาคเสนกุมารก็ขึ้นบานหรรษาถามพระโรหณะว่า **มาริส** ข้าแต่ท่านผู้เนียรทุกข์ ตำราญซึ่งสุขนิราศภัย ท่านอาจสามารถที่จะบอกศิลปศาสตร์ให้แก่ข้าพเจ้าได้หรือ พระโรหณะก็รับคำเจ้านาคเสนว่า อาตมาจะบอกให้เจ้านาค-

เสนเป็นทารกยังไม่มีอชฌาสัยจึงว่า ถ้ากระนั้นจงบอกให้ข้าพเจ้าบัดเดี๋ยวนี้เถิด พระโรหณะจึงว่า
 คูรานะกุมาร ที่ท่านจะให้อาตมาบอกบัดเดี๋ยวนี้ยังไม่ได้ อาตมาจะไปบิณฑบาตในละแวกบ้าน
 ฝ่ายเจ้านาคเสนกุมาร ก็รับเอาบาตรคมนาการลีลาศไปเรือนบิดามารดาที่พระโรหณะเคยมา
 นั่งฉันอยู่ทุกวัน จึงอ้างคาศด้วยขาหนีโย โภชนียะอันประณีตบรรจง กระทำด้วยมือของอาตมาแล้ว
 ก็อาราธนานิมนต์พระโรหณะมาฉัน ส่วนพระโรหณะนั้นครั้งกระทำกตกิจฉันจึงหันเสด็จแล้ว
โอนิตปคตปถิ มีพระกรกุมบาตรอยู่ เจ้านาคเสนทรากรับว่าจะเรียนความรู้ พระโรหณะผู้เป็น
 เจ้าจึงกล่าววาจาว่า คูทรทกร รูปจะบอกให้แล แต่ทว่าต่อเมื่อไรท่านสละเสียดซึ่งปถิโพธกังวล ๑๖
 ประการ อลาบิคารมารดา บิคารมารดาให้อนุญาตแล้วก็ไปอยู่กับอาตมา กระทำเพศให้
 เป็นบรรพชิตเหมือนอาตมา อาตมาก็จะบอกความรู้วิชาให้แก่เจ้าในกาลนั้น

อล โข นาคเสนทกรโก อันคณันนั้น นาคเสนทกรได้สวนการฟัง วจนัน ซึ่งถ้อยคำ
 พระโรหณะเถระผู้มีอายุ จึงกระทำเป็นไมกีนข้างปลาหน้าตาโสภะสร้า ฝ่าวิงวอนจะให้บิคารมารดา
 อนุญาตให้บรรพชา ฝ่ายว่าบิคารมารดาก็มาคิดว่า กุมารลูกของเรานี้จะไปเรียนความรู้วิชาเรียน
 ได้แล้วก็จะกลับมา ไม่ควรที่จะห้ามไว้ จึงให้อนุญาตว่าอย่าทุกข์อย่าโสภไปเลย จง
 กินข้าวปลาอาหาร จะไปเรียนความรู้วิชาการก็ตามใจ ส่วนนาคเสนกุมารได้ฟังดังนั้นก็ชื่นชม
 อภิรมย์หรรษาบริโภคนาหารแล้วก็ลาบิคารมารดาไปด้วยพระโรหณะ พระโรหณะก็พา
 นาคเสนกุมารไปสู่วัดตณิยเสนาสนะ แล้วก็ไปสู่วิฆัมพวัตตุนเสนาสนะ

จะแก้ไขด้วยเสนาสนะที่อยู่อันชื่อว่าวัดตณิยะและวิฆัมพวัตตุนให้แจ้งชัด วัดตณิยะนั้น
 แปลว่าประเทศควรแก่จะอยู่กระทำปรณนิบัติสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน วิฆัมพวัตตุน
 เสนาสนะนั้น แปลว่าเสนาสนะที่อยู่อันปราศจากลามกมลทินสะอาดผ่องแผ้วนี้แล

พระโรหณะยับยั้งอยู่ที่นี่คณหนึ่งแล้ว ก็พาเจ้าคเสนกุมารอันครหานหาไปปรากฏ
 ที่ถ้ำรักจิตเลณะ ตรงหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิอันลงโทษพรหมทัณฑ์แก่อาตมา ด้วยประการ
 ดังนี้

เตน โข ปน สมเยน โกฏิस्ता อรหุนตา นาคเสนทกรกัม ปพพาเซนุติ ปพพชิตโต โข
 ปนายสุมา นาคเสน อายสมุนุตโรหณ เอตทโวจ คหิตโต มยา ตวุ เอโส ม สิปปานิ ลิกขหาเปตฺติ.
เตน โข ปน สมเยน ในกาลปางนั้น พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย โกฏิस्ता มากมายกำหนดได้
 ๑๐๐ โกฏิ ก็ยังเจ้านาคเสนกุมารนั้นให้บวชเป็นสามเณรที่ถ้ำหาอันชื่อรักจิตเลณะ เมื่อเจ้า
 นาคเสนบวชเป็นสามเณรแล้ว จึงมีวาจาว่ากับพระโรหณะว่า ภนิเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บัดนี้
 "ข้าพเจ้ากระทำเพศให้เหมือนพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงบอกศิลปศาสตร์ให้ข้าพเจ้า

ส่วนว่าพระโรหณะจึงจินตนาคำนึงรำพึงว่า **ปรัทโธ** เจ้าสามเณรนาคนั้นมีปัญญาลาดอาตมาจะบอกให้เรียนพระสูตรพระวินัย พระสูตรพระวินัยคั้นไม่ลึกล้ำเหมือนพระปรมัตถธรรมจำอาตมาจะบอกพระอภิธรรมให้เกิด คำนึงแล้วก็บอกพระอภิธรรมัตถะอันประเสริฐให้ทั้ง ๗ พระคัมภีร์ คือ พระสังคณี ๑ พระวิภังค์ ๑ พระชาตุกถา ๑ พระปุคคลบัญญัติ ๑ พระกถาวัตถุ ๑ พระขมก ๑ พระสมันตมหาปัฏฐาน ๑ ประสมเป็น ๗ ประคัมภีร์ด้วยกัน นาคเสนสามเณรนั้นมีปัญญารู้เห็นปรุโปร่งไม่กังขา สกิ แต่บอกให้วาระเดียว ในพระสัตตปปรกณภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ว่า สมเด็จพระชินสีห์เจ้าไตรสเทสนาอาศัยแก่ ๓ บท คือ **กุสลา ฐมฺมา อกุสลา ฐมฺมา อพฺยากตา ฐมฺมา** เท่านั้น แดกออกไปเป็นสัตตปปรกณภิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์ ประการหนึ่งพระอภิธรรมสังคณีตั้งเป็นต้นคือ **กุสลา ฐมฺมา อกุสลา ฐมฺมา อพฺยากตา ฐมฺมา** ประดับประดาไปด้วยทุกมตिकाและตักมตिकाเท่านั้นแล ในคัมภีร์พระวิภังค์นั้นประดับด้วยอฏฐารสวิภังค์มีขันธวิภังค์เป็นต้นเป็นประธานมา ในคัมภีร์พระชาตุกถานั้น มีวิภังค์แจกจำแนกไปได้ ๑๔ บทเป็นต้นว่า **สงฺกโร อสงฺกโ** นี้ และในคัมภีร์พระปุคคลบัญญัตินั้น มีวิภังค์จำแนกเป็นฉัพพชบท ๖ บท มีขันธบัญญัติและอายตณบัญญัติเป็นประธานมา และในคัมภีร์พระกถาวัตถุนี้ **สุตฺตสทฺส** ประชุมสูตรไว้พันหนึ่งมีได้น้อย เป็นสัควาทีห้าร้อย เป็นปรวาทีห้าร้อย จึงสิริเป็นพันหนึ่งด้วยกัน ในคัมภีร์พระขมกนั้น วิภังค์การจำแนกแจกเป็นทศพิชบทได้ ๑๐ บท มีมูลขมกและขันธขมกเป็นประธานมา ในคัมภีร์พระสมันตมหาปัฏฐานนั้น วิภังค์การจำแนกแจกไปเป็นจตุวิสติปัจจยได้ ๒๔ มี **เหตุปัจจย อารมฺมณปัจจย** เป็นประธานดังนี้ สิริเป็นพระสัตตปปรกณภิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์ด้วยกัน นาคเสนสามเณรนั้นเล่าหนเดียวก็จำได้ขึ้นใจ จึงมีวาจาห้ามพระโรหณะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ไว้ว่า **ติฏฺฐตุ** ได้โปรดงดข้าพเจ้า บอกแต่เท่านั้นก่อนเกิด เมื่อข้าพเจ้าทำทองได้สังวัชฌายได้ถนัดจริงแล้ว **อตุตฺริ วเทหิ** จงบอกให้มากยิ่งขึ้นไป จะขออยู่ปรนนิบัติสวดส้องให้ชัดเจน ว่าแล้วนาคเสนสามเณรก็ลาพระอาจารย์ปวิสนาการเข้ามณฑลมาลากะ แปลว่าศาลาสนามธรรม จึงจำเรณูมนสิการในใจว่า **นุ โข** ดังอาตมารำพึงไปแล้วจริง **กุหิ** จะได้อรรถแปลว่าอะไร ในบทว่า **กุสลา ฐมฺมา อกุสลา ฐมฺมา** และ **อพฺยากตา ฐมฺมา** นาคเสนสามเณรจำเรณูมนสิการพิจารณา สกิ หนเดียวก็คิดเห็นเป็นอรรถกรรมฐานว่า บท **กุสลา ฐมฺมา** จะมีอรรถกลาอย่างนี้ ด้วยปัญญาบารมีกระทำไว้แต่ชาติโพ้น

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิสถิต ณ ค้าวแดนใด นาคเสนสามเณรก็เข้าไปในสถานที่นั้น ครั้นถึงจึงอภิวาทไหว้ ครุนี้งามผ่องใสไปทั่วอันตรีย์ อายุพอได้ ๗ ปีเป็นเณรน้อยกระจอยร่อยรูปงามประณมกรประณามนบนอบเหนือสิโรดม์ **อรหนฺตานิ เอตทโวจ** จึงบอกพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิว่า ข้าพเจ้าจะสำแดงพระสัตตปปรกณภิธรรมที่พระอุปัชฌาย์บอกนี้ให้มีอรรถวิถิตถาร

ออกไป พระอรหันต์ทั้งหลายก็ดีใจ จึงนิมนต์ให้สามเณรนาคนาคนาเสนาสาครโดยวิธการ สามเณรนาคนาเสนาทักขณนาอยู่ประมาณ ๗ เดือนจึงจบ ขณะนั้นเกิดอัศจรรย์ทั่วพิภพ อินทร์พรหมบรมเทวราช **ปรีวี อุณนาทิ** ก็หวาดไหวไปทั่วพิภพ ที่ท้องบันลือลั่น เทวา **หสนติ** ฝ่ายฝูงอมรคณานิกรสุรางค์ นางเทพอัปสรสาวสวรรค์ในชั้นฉกามาจร ก็ร้องร้องสาธุการยินดีด้วยปัญญา บารมีสามเณร **พุมมา อปโฆณฺณติ** ใช้แต่เท่านั้น ท่านท้าวมหาพรหมเป็นบรมจอมพิภพก็ตบพระหัตถ์ตรัสสรรเสริญศีลปัญญาคุณ อันว่าท่าฝนปุปผาณทาทิพยจันท์จุณสารภียี่สุนพิภุคโยทะกามาหาหงส์ ทรงกลั่นอันหอมมัน **อภิปวสฺสฺสฺส** บ้างก็เลื่อนลอยบ้างก็ปรอย ๆ เป็นฝอยฝนตกลงมาเหมือน หนึ่งจะมีวิญญานลงมาสาธุการ บ้างบานบ้างตูมหุ้มห่มเกสร หอมฟุ้งจรจรายในที่พระนาคนาเสนาสามเณรสังวัชยายพระสัตตปปรกณภิกขกรรม ๗ คัมภีร์จบโดยวิธการ พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ท่านก็ร้องสาธุการขึ้นบานหรรษาโสมนัสยินดี ว่าแต่นี้แลศาสนาของสมเด็จพระโลกนาถเจ้า จะรุ่งโรจน์โชตินาการไปในกาลนี้

อล โข โกฏิสฺตา อรหฺนตา ลำดับนั้นครั้นเจ้านาคนาเสนาสามเณรอยู่มามีพระวรราชยี่สิบถ้วนกำหนด พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ให้อุปสมบทเป็นภิกษุภาวะในพระศาสนา **ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน** ครั้นนาคนาเสนาสามเณรเป็นภิกษุภาวะแล้ว นิมิตรุ่งรางสว่างแผ้วรุณขึ้นมา **ปตฺตจิวร-มาทาย** พระผู้เป็นเจ้านุ่งสบงทรงจิวร พระกรจับบาตรลีลาตามพระอุปัชฌาย์ **คาม ปิณฺฑทาย** เข้าไปสู่บ้านเพื่อจะเที่ยวภิกขาจารโคจรบิณฑบาต พระนาคนาเสนาจึงปริวิตกว่า พระอุปัชฌาย์ของอาตมานี้ **ตฺถุโ** เปลาเขลนักรหนา รู้แต่พระสัตตปปรกณภิกขกรรมเท่านั้น จะได้รู้พระคาถาบาลีพระพุทธรวงอื่น ๆ หามิได้ ส่วนพระโรหณะผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ก็รู้วาระน้ำในจึงมีเถรวาจา ว่าดูกรอาวุโส ท่านวิตกดังนี้สมควรแก่ตัวท่าน มิควรแก่ตัวเรา

ฝ่ายพระนาคนาเสนาได้ฟังดังนั้น ก็ดำริว่า โอหนอ ควรจะเป็นอัศจรรย์ เมื่ออาตมาคิดในใจไฉนเล่าพระอุปัชฌาย์เจ้าจึงรู้จิตของอาตมา **ปณฺฑิโต โข** พระอุปัชฌาย์ของอาตมามีปัญญาแท้จริง ก็ควรที่จะให้พระอุปัชฌาย์คโทษ คิดแล้วจึงน้อยสิโรตม์ลงอภิวันท์ว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าได้โปรดจงคโทษแก่ข้าพเจ้า แต่ไปเบื้องหน้าข้าพเจ้ามิได้วิตกต่อไป

พระโรหณะจึงว่าเรายังคโทษให้ไม่ได้ก่อน ยังมีกษัตริย์เจ้าเมืองสาครนครทรงพระนามกรชื่อว่ามิลินทบรมราช ถ้าท่านยังพระยามิลินทนั้นให้เธอทรงพระประสาทเลื่อมใสด้วยท่านได้เมื่อใด อาตมาก็จะคโทษให้ท่านในกาลเมื่อนั้น

พระนาคนาเสนาจึงว่า ข้าแต่พระอุปัชฌาย์ อย่าว่าแต่พระเจ้ามิลินทเลย ถึงว่าพระยาทั้งหลายอันเสวยสมบัติอยู่ในสกลชมพูทวีป ให้รับกันซ้อนศีรษะซ้อนตัวกันมาถามปัญหาเถิด

ข้าพเจ้าก็อาจสามารถที่จะให้ยินดีได้ พระผู้เป็นเจ้าของคโทยแก่ข้าพเจ้าเกิด

พระโรหณะจึงว่า ท่านอย่าว่าอย่างนี้ เราจะว่ากับท่านอีกที่เป็นคำรบสองครั้ง ถ้าท่าน
ยังกรงมิลินทราชิบัติให้เลื่อมใสได้แล้วเมื่อใด อาตมาก็จะคโทยให้เมื่อนั้น

ส่วนพระนาคเสนครั้งพระอุปัชฌาย์ว่ากระนั้น ก็รับคำพระอุปัชฌาย์แล้วจึงถามว่า ใน
ไตรมาสนี้พระอุปัชฌาย์จะให้ข้าพเจ้าอยู่ที่สำนักพระอุปัชฌาย์นี้หรือ หรือว่าจะให้ข้าพเจ้าไปอยู่
ในสำนักผู้ใดเล่า

ส่วนพระโรหณะผู้เป็นเจ้าจึงว่า ดูกรอาวุโส ยังมีพระมหาเถระองค์หนึ่ง มีนามกรชื่อ อัสสคต
ท่านอยู่ที่วัดตนิยะเสนาสนะ อาวุโสจงไปให้วันบเคารพท่านแล้ว บอกว่าอาตมานี้เป็นอุปัชฌา-
ยาจารย์ จงบอกกันท่านว่าอาตมาให้ถามท่านว่ายังค่อยสำราญเป็นสุขหาทุกข์มิได้หรือประการ
ใด อาวุโสถามไถ่แล้วจงขอจำรรฆาอยู่ด้วยท่าน

พระนาคเสนภิกษุได้ฟังอาจารย์ที่ขึ้นบานหรรษา กระทำประทักษิณพระอุปัชฌาย์แล้วมา
ยังสำนักพระมหาเถระอัสสคตเคารพบนอบหมอบกราบเล่าบอกแก่ท่านทุกสิ่งทุกประการเหมือน
คำพระอุปัชฌาย์สั่งไป แล้วก็ของอาศัยจำรรฆาอยู่ พระอัสสคตไม่รู้จักชื่อ จึงถามว่า ดูกรอาวุโส
ท่านชื่อไรเล่า พระนาคเสนจึงบอกว่าข้าพเจ้าชื่อนาคเสน พระอัสสคตจะลองปัญญาจึงถามว่า
ชื่อของอาตมานี้ชื่อไร พระนาคเสนจึงว่า ชื่อของพระผู้เป็นเจ้านี้ พระอุปัชฌาย์ข้าพเจ้ารูปจักอยู่
พระอัสสคตจึงถามว่า อุปัชฌาย์ของท่านชื่อไร พระนาคเสนจึงบอกว่าชื่อพระอุปัชฌาย์ของข้าพ-
เจ้าพระผู้เป็นเจ้าก็รู้จักอยู่ พระอัสสคตจึงรู้ว่าพระภิกษุองค์นี้มีปัญญา จึงดำริว่า **สิกขาโกโม**
ภิกษุองค์นี้ปรารภนาจะเรียนพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกนี้อาตมาหารู้สันตติแก้ไขไม่ได้สำเร็จ
มรรคผลก็จริงแล แต่ทว่าฝ่ายพระไตรปิฎกรู้เป็นกลาง ๆ จะบอกเจ้ากูไม่ตลอด ก็อย่างเลย
อาตมาจะกระทำกริยาไม่เจรจาด้วยภิกษุรูปนี้ ทำเป็นเหมือนจะลงพรหมทัณฑ์เกิด พระอัสสคต
ดำริแล้ว ก็กระทำพรหมทัณฑ์ คือนิ่งไปไม่พูดกับพระนาคเสนตลอดปวารณาพระวรรษา ฝ่าย
พระนาคเสนก็ปรนนิบัติพระอัสสคตเถระ กวาดบริเวณที่อยู่ทั้งหลาย เอาอุทกทั้งบ้านปากกับไม้สี
ฟันทิ้งวางถวายไว้ ฝ่ายพระอัสสคตก็มีได้เอาอุทกและไม้สีฟันทิ้งนั้นมาชำระกิจ บริเวณที่พระ
นาคเสนกวาดนั้นก็กลับกวาดใหม่ แต่อย่างนี้ตลอดไตรมาสปวารณาพระวรรษา

อด โข ในกาลครั้งนั้น ยังมีอุบาสิกาสู้หนึ่งเป็นผู้เฒ่า ปรนนิบัติพระผู้เป็นเจ้ามา
ติสมตฺตานิ ประมาณ ๓๐ พระวรรษา จึงไปสู่อาวาสอาราธนาพระอัสสคตแล้ว จึงถามว่า
พระวรรษานี้มีพระภิกษุมายอยู่ด้วยพระผู้เป็นเจ้าเท่าไร พระอัสสคตจึงบอกว่า ดูกรอุบาสิกา เจ้า
มาอาศัยอยู่รูปหนึ่ง อุบาสิกจึงว่า ถ้ากระนั้นนิมนต์พระผู้เป็นเจ้าไปฉัน นิมนต์พาพระภิกษุ

รูปนั้นไปด้วย ส่วนอุบาสิกากลับมา **ตสฺสธาร รตฺติยา อจฺจเยน** นิมิตต์สินราตรีนั่นครั้นอรุณรุ่งราวสว่างฟ้า พระอัสสสุตมหาเถรเจ้าแต่หนึ่งมาได้สนทนากับด้วยพระนาคเสนนั้น กำหนดถึงปวารณาออก พระวรรษา ทกว่าพระอัสสสุตต้องเจรจากับพระนาคเสนวันนั้น บอกว่าอุบาสิกาเขามานิมนต์ข้า ให้พาเธอเข้าไปฉัน ว่าเท่านั้นก็นุ่งสบงทรงจีวรคลุมบาตรแล้วก็พานาคเสนออกจากอาวาส ลีลาสมาสู่เคหาสถานของอุบาสิกา แล้วก็นิสังขการนั่งเหนือที่อาสนะลาดปูไว้ ส่วนอุบาสิกาก็มี ศรัทธาเลื่อมใสใจผ่องแผ้ว จัดแจงหาทนิยะโภชนิยะแล้วก็ถวายให้ฉัน ส่วนพระอัสสสุตนั้นกระทำ กัตถกิจแล้ว **อนินฺตปตฺตปาณิ** มีกรจับบาตรไว้ จึงให้อุบาสิกาตามประทีปที่บูชา แล้วสั่งให้พระ นาคเสนภิกษุอยู่สำแดงคาถาอนุโมทนา ส่วนพระอัสสสุตก็อุทฺฐาการจากอาสน์ ไปสู่อาวาส ของอาตมาในกาลนั้น

อด โข อุบาสิกา ลำดับนั้น อุบาสิกจึงว่ากับพระนาคเสนว่า **ภนเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมนี้เป็นคนแต่ชรา จะใคร่ฟังซึ่งคาถาอันคัมภีรภาพ จะได้จำเรียดสติปัญญา นิมนต์พระผู้เป็น เจ้าอนุโมทนาด้วยคาถาอันคัมภีรภาพนั้น ส่วนว่าพระนาคเสนก็กระทำอนุโมทนา ด้วยคัมภีร- คาถาให้สมควรกับสติปัญญาของอุบาสิกา ฝ่ายว่าอุบาสิกาได้ฟังพระคานานั้น ก็ได้ธรรมจักษุ **วิรัช** ปราศจากธุลีกล่าวคือระคะคำถุชฌณา **วิตมล** มามลทินมิได้ **ธมฺมจกฺขุ** คือเห็นไปใน กระแสธรรมที่พระผู้เป็นเจ้ากระทำอนุโมทนานั้นว่า **ยงฺกิลฺลิจิ สมฺมุตฺตมมํ สพฺพพฺพตํ นิโรธธมฺม** ปัญญาเห็นว่ากองแห่งสมุทฺตมธรรม มีวิชาปัจฉยาเป็นต้นนี้ มีในสันดานสัตว์ผู้ใดแล้ว จะบัง ปัญญาไว้มิให้เห็นเป็น **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** แล้วมีแต่ว่าจะเวียนตายเวียนเกิดอยู่ไม่รู้แล้ว เหลือที่จะพรรณา **สพฺพพฺพตํ** อันว่าสมุทฺตมธรรมนั้น มีสถานะเป็นนิโรธธรรมดับสูญสิ้นแล้วจะ ปราศจากมลทินสิ้นราคาทิกิเลส เข้าสู่พระนิเวศสถานนิพพานเมืองแก้วอันแผ้วจากทุกข์เกษมสุข หาสิ่งจะปานปนเปรียบเทียบมิได้ เมื่อมหาอุบาสิกาได้ธรรมจักษุพิจารณาเห็นไปดังวิชฌณามา ฟังพระนาคเสนกระทำอนุโมทนาคาถาต่อไป ครั้นจบลงแห่งคาถาอนุโมทนา มหาอุบาสิกาก็ สำเร็จพระโศคาปิตติผล

ส่วนพระอัสสสุตเถรเจ้าเข้าไปสู่โรงมณฑลธรรม รำพึงไปก็เห็นด้วยจักษุเป็นทิพย์ ก็สาธุ การพระนาคเสนว่า สาธุ ๆ พระนาคเสนนี้มีสติปัญญา **เทว มหาภายา** ประชุมชนทั้งสองคือ มนุษย์และเทวดา **ปทาธิตา** ท่านจะมาทำลายให้คลายจากความสงสัย **เอเกน กณฺหาปฺปหาเรน** ด้วยยิงไปซึ่งลูกธนูกล่าวคือสำแดงธรรมให้ฟังครั้งหนึ่ง เหมือนอุบาสิกากระนั้น ได้ฟังธรรม ของท่านครั้งเดียว ก็ทำลายเสียซึ่งสักกายทิฏฐิวิจิกิจฉาสีลพทปราคได้มรรคได้มรรคได้ผล **สาธุ** ดังเราชมสติปัญญาท่านนี้ประเสริฐนักหนา พระอัสสสุตก็สรรเสริญเอนชอไปมา เทวดามากกว่า แแสนก็ตบมือขึ้นชมอภิมุขสาธุการว่า ท่านทั้งปวงเอ๋ย อัจฉรย์นักหนา ด้วยพระนาคเสน

เจ้าอนุโมทนาด้วยคาถาคัมภีรภาพควรจะอนุโมทนา ว่าแล้วก็ยังยินดีปรีดา **ทิพพญณฺณานิ** ก็ไปรยลงมาซึ่งจุนสุคนธาทิพย์สักการบูชา ขณะเมื่อจบลงแห่งพระสัทธรรมเทศนา ก็มีในกาลนั้น

อายุสฺมา นาคเสน ฝ่ายว่าพระนาคเสนผู้มีอายุกระทำกัฏฏธานุโมทนาด้วยคัมภีรคาถาจบแล้ว ก็อุฏฐาการลุกจากอาสน์มาสู่อาวาสที่สำนักพระอัสสสุต แล้วก็เคารพนอบนบนมัสการพระอัสสสุตจึงว่ากับพระนาคเสนว่า ตัวท่านมาอยู่ที่นี่นานเข้า นี้แน่ข้าจะบอกให้รู้ก่อน ยังมีเมืองหนึ่งชื่อปาดลีนุตรนคร มีโสการามข้างทิศอุดร มีท่านผู้ทรงศีลตั้งวรมินามกรชื่อธรรม-รักจิตสถิตอยู่ต่อโสการามวิหาร อาวุโสจงไปสู่สำนักท่านเล่าเรียนพระไตรปิฎกตามอรรถาสนัยพระนาคเสนจึงถามว่าไกลหรือใกล้สักเท่าไรเล่าพระเจ้าข้า พระอัสสสุตจึงบอกวามรรคาไกลได้ร้อยโยชน์ พระนาคเสนจึงว่าได้โปรดเกิด ข้าพเจ้านี้เห็นว่าจะประดักประเดิดทางลำบากบ้างที่จะบิณฑบาตจะมีหรือประการใด พระอัสสสุตจึงว่าไปเถิด จะได้ประดับประดาหามิได้เออท่านไปในระหว่างมรรคาที่ลึกลับ จะได้บิณฑบาตทั้งจะได้จ้งหน้สาลีอันประกอบด้วยกับปียัฒม์แกงทุกประการ จะได้กัณดารหามิได้ พระนาคเสนได้ฟังก็คิดว่าที่นี่จะได้ไปเล่าเรียน ดำริแล้วก็กระทำประทักษิณลั่นตติยารเวียนเป็นสามรอบ นอบนบนอำลามาไปตามมรรคาประเทศทางไกล ขณะนั้น ยังมีเศรษฐีอยู่ในเมืองปาดลีนุตรนคร สัญจรไปค้าขายในชนบททั้งหลาย ครั้นขายของแล้วก็บรรจุสินค้าใหญ่น้อยบรรทุกเกวียน ๕๐๐ แล้วเข็นขับกลับมา ได้ทัศนากการเห็นพระนาคเสนแต่ไกล จึงให้หยุดเกวียนไว้แล้วจึงถวายนกวันทน์ไหว้ไต่ถามว่า พระผู้เป็นเจ้าจักไปสู่ประเทศอารามไหน พระนาคเสนก็บอกว่าอาตมานี้จะไปสู่ปาดลีนุตรนคร เศรษฐีได้ฟังก็ชื่นชมอภิมรย์ สโมสรมจึงมีสุนทรวาจาว่า ถ้ากระนั้นนิมนต์ไปด้วยกัน ส่วนพระนาคเสนจึงว่า คำอันท่านว่าเป็นกุศลอันดี ส่วนเศรษฐีคู่อริยาบถของพระผู้เป็นเจ้านี้เล่า ก็ละม่อมละไมมีน้ำใจศรัทธา จึงตกแต่งขาทนียะโภชนียะกับด้วยมือของตน นิมนต์ให้ฉันแล้วปวารณาไว้ว่า พระผู้เป็นเจ้าต้องประสงค์สิ่งไร ก็บอกเล่าแก่ข้าพเจ้าเถิด เมื่อพระนาคเสนกระทำกัฏฏกิจแล้ว เศรษฐีนั่งอยู่ที่อาสนะอันดำนน้ำจืดจะใคร่รู้ถาม จึงไต่ถามนามพระนาคเสน พระนาคเสนบอกนามชื่อนี้ ชื่อนี้เศรษฐีจึงถามว่าพระผู้เป็นเจ้ารู้พระพุทธรูปจะอยู่หรือ พระนาคเสนก็บอกว่า อาตมานี้รู้แต่พระอภิธรรมเศรษฐีกล่าวถ้อยคำว่าข้าพเจ้าก็รู้พระอภิธรรม เราทั้งสองจะได้ท่องเที่ยวทางเดียวกัน ถ้ากระนั้นขออาราธนาเทศนาให้ข้าพเจ้าฟังสักหน่อย ครั้งนั้นพระนาคเสนก็สำแดงพระธรรมเทศนา เศรษฐีได้ฟังก็ชื่นบานบรรพชาได้ธรรมจักขุ คือ ปัญญาจักขุอันหามลทินธุลีราคะมิได้ **อุทปาติ** ก็บังเกิดเห็นแจ้งประจักษ์ในสมุทธรรมและนิโรธธรรมเหมือนอุบาสิกาที่วิสัยนามาแต่หลัง ครั้นจบพระสัทธรรมเทศนา เศรษฐีก็ให้ทาสกรรมกรของอาตมาเทียมเกวียน ๕๐๐ เข้าแล้ว ก็ขับไปตามมรรคาพาพระนาคเสนไป ครั้นจะใกล้ถึงปาดลีนุตรนครเข้า เศรษฐีจึงว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระ

ผู้เป็นเจ้า ทางนั้นแนเป็นทางไปสู่โสการาม พระผู้เป็นเจ้าจึงไปตามทางนี้แล แต่ทว่าอย่าเพ่อไปก่อน นิมนต์ให้พรแก่ข้าพเจ้า พระนาคเสนจึงตอบแล้วว่า อาตมาเป็นภิกษุจะให้พรสิ่งไร เศรษฐีจึงว่าพรอันใดที่ควรแก่พระผู้เป็นเจ้าจะให้ได้ ข้าพเจ้าจะรับประทานไว้ พระนาคเสนจึงว่า กระนั้นท่านจงรับเอาพรคือการกุศล อย่าประมาทเสื่อมตนในการกุศล พรอันนี้มีผลโดยสุจริต รูปประสิทธิให้แก่อุบาสก ขณะนั้นเศรษฐีจึงถวายผ้ากัมพลแดงผืนหนึ่งยาว ๑๖ สอก กว้าง ๘ สอกแก่พระนาคเสน พระนาคเสนก็รับเอาผ้า ส่วนว่าเศรษฐีมีกรรมประณมเหนือศีโรดม โสมนัสสาปราโมทย์ แล้วก็ถวายปฏิกุณณ แล้วก็ถวายนมัสการกระทำประทักษิณแล้วลามาสู่ ปาตลีบุตรนคร

ส่วนพระนาคเสนก็สัญจรมาสู่โสการาม อันเป็นที่อยู่แห่งพระธรรมรักจิตนั้น ครั้นถึง จึงก้มเกล้านมัสการพระมหาเถระว่า ขอพระคุณเจ้าจงกรุณาบอกพระพุทธรวณะให้แก่ข้าพเจ้า ในกาลบัดนี้

ตथा ในกาลนั้นยังมีพระคิสสทัตตภิกขุรูปหนึ่งไปเรียนพระพุทธรวณะเป็นสิงหลภาษา ในเมืองลังกาจบแล้ว ประราธนาจะเรียนพระพุทธรวณะอันเป็นมคธภาษา จึงโดยสารสำเภามาสู่ ชมพูทวีปนี้ จึงไปสู่สำนักพระธรรมรักจิต นมัสการแล้วก็ประดิษฐานอยู่ ที่นั่น ได้ยินคำพระนาคเสนว่าจะขอเรียนพระพุทธรวณะดังนั้น จึงว่าขึ้นบ้างว่า ข้าพเจ้าอุตส่าห์มาแต่ลังกาที่ประราธนาว่าจะเรียนพระพุทธรวณะ ขอพระคุณเจ้าจงบอกพระพุทธรวณะให้แก่ข้าพเจ้าเถิด ฝ่ายว่าพระธรรมรักจิตนั้นจึงว่ากับพระนาคเสนว่า อาวุโส คุณรทนามผู้มีอายุ ท่านจงเรียนพระพุทธรวณะให้พร้อมกันด้วยเจ้าภุคคิสสทัตตะ จงสังวรขยายให้พร้อมกันทีเดียวอย่าร้อนรนเลย เราจะบอกให้แก่ท่านพร้อมกันทีเดียวในกาลบัดนี้ พระนาคเสนจึงว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้ามีอาภะที่จะเรียนพระพุทธรวณะพร้อมกันด้วยคำสิงหลภาษาได้ ด้วยพระคิสสทัตตะนี้เจรจาเป็นสิงหลภาษา ด้วยประการดังนี้

तं किं เหตุ เป็นคำปุจฉาว่า เหตุไฉนเมื่อพระอาจารย์ว่า จะให้พระคิสสทัตกับพระนาคเสนเรียนพระพุทธรวณะพร้อมกัน พระนาคเสนนั้นว่าไม่เรียนพร้อมกัน ด้วยพระคิสสทัตกล่าวคำสิงหลภาษา

วิธีชนว่า พระนาคเสนสำคัญว่า อาจารย์จะบอกพระพุทธรวณะเป็นคำสิงหลภาษา สิงหลภาษานี้เป็นคำวิเศษ คนชาวประเทศสาครราชธานีจะได้เข้าใจหามิได้ พระนาคเสนนั้นตั้งใจ จะเรียนพระพุทธรวณะที่จะให้เข้าใจชาวสาครนคร มีกรุงมิลินทนครเป็นประธาน เหตุฉะนั้นจึงขัดอาจารย์ อาจารย์ว่าให้เรียนด้วยกันถ้วนถึง ๓ ครั้ง พระนาคเสนถอยหลังคิดไว้ว่า

อาจารย์ไม่บอกโดยสิ่งหลภาษาดอก จะบอกเป็นมคธภาษา แล้วพระนาคเสนมาดำริว่า อาตมา
กล่าวถ้อยคำว่าไม่เรียนด้วยชีวิตัน สิ่งหลภาษานี้เป็นคำไม่ดี ดูหยาบช้าเป็นภาริยกรรมเกินนักหนา
พระนาคเสนคิดแล้วจึงขอมาพระติสสทัต พระติสสทัตก็รับชมว่าสาธุ แต่นั้นมา พระนาคเสน
ก็เรียนพระพุทธรวณะในสำนักพระธรรมรักจิตพร้อมด้วยพระติสสทัตตเถระ ท่องสังวัชยัยทีฆ-
นิกายด้วยนิเทศสำแดงเหมือนกันอันเดียวกัน ก็เรียนพระพุทธรวณะเป็นพยัญชนะนั้น ๓ เดือน
เรียนพระพุทธรวณะเป็นอรรถกถา ๓ เดือน สิริเป็น ๖ เดือนด้วยกัน จงจบพระไตรปิฎกทั้งตัว
และอรรถกถา พระธรรมรักจิตเห็นพระนาคเสนเป็นปุลชนอยู่ จึงมีเถรวาจาเป็นทางจะให้รู้
โดยคำอุปมาว่า ดูกรนาคเสนภิกษุ ธรรมคว่านายโคบาลเลี้ยงโคไม่รู้จักรสนมโค ผู้อื่นได้ซึ่ง
น้ำมันโคก็รู้จักรสน้ำมันโคว่ามันหวาน เสวยถาปี แม้เปรียบปานฉันใด บุคคลที่เป็นปุลชนหนา
ไปด้วยราคาทิกิเลส จะทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกอันวิเศษนี้ มิได้รู้รสแห่งสามัญญาที ก็อมรรคผล
อันเป็นส่วนควรแก่สมณะ เปรียบปานเหมือนยายโคบาลรับจ้างทำนเลี้ยงโค และรีดนมโคขาย
มิได้ชิมลิ้มเลียรสนมโคฉันใด ท่านจงรู้ด้วยประการดังนี้ พระนาคเสนได้ฟังคาถาอุปมา จึงมีวาจา
ว่า ภนเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ได้โปรดคงพระพุทธรวณะก่อน อนุสาธิต ที่พระผู้เป็นเจ้าสั่งสอน
เอตตํ กำหนดเท่านั้น ข้าพเจ้าจะผ่อนผันพิจารณาดูให้รู้รสสามัญญาที พระนาคเสนว่าท่าน
แล้วก็ลามาสู่อาวาส ปัญญาฉลาดปลงลงในวิปัสสนากรรมฐาน ส่องปัญญาญาณไป ก็ได้
สำเร็จในพระจตุราริยสัจ ก็ได้พระอรหัตตปฏิสัมภิตา เตนว รตฺติภาเคน โดยภากราตริวัน
พระธรรมรักจิตเถระให้ห็นั้นแท้จริง ปจฺวี อุณาทึ ขณะนั้นเกิดอัศจรรย์ แผ่นดินบันลือถันหวั่น
ไหวไปมา เหตุฉะนี้ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวพระคาถาว่า

อดิจลติ ปจติ	อุจฺจุณฺณตฺว ปิพิตํ
เตลยฺนตฺ ยถากุกํ	เอวํ กมฺปิ จ เมทนี ๑
สงฺขุภิ สมฺพุทฺโท จ	คิริทุทฺถ ตตฺถ โอนมิ
โอนมิทฺวา สิเนรมฺหิ	หิหิสฺสทุทฺถ ปวตฺตตฺติติ ๑

แปลความในพระคาถาว่า **อุจฺจุณฺณตฺ** อันว่าหีบอันบีบน้ำอ้อยเสียงสนั่นฉันใด แผ่นดิน
ก็กึกก้องร้องหวั่นไหวไปมีอุปไมยเหมือนดั่งนั้น **เตลยฺนตฺ** อันว่าหีบบีบน้ำมัน ทบดินน้ำมันด้วย
กงจักรหันคัดผันไป **ยถา** มีกรูวนาฉันใด **เมทนี** ไหวหวั่นเวียนไปก็ปานกัน **สมฺพุทฺโท** สาครก็สนั่น
เป็นระลอกชลาลัย **คิริทุทฺถ** อันว่าพระยาเขมรุมาศ **โอนมิ** ก็โน้นยอดเอนเอียง **หิหิสฺสทุทฺ**
อันว่าลัทธิสำเนียงเสียงกระหึ่มหึ่งหึ่ง **ปวตฺตติ** ก็ระดมดั่งอิงไปเกลื่อนกลุ้ม **สิเนรมฺหิ** ใน
สิเนรุราชสิขรเขาหลวงหลักโลกเลิศกว่าเขาทั้งปวง ปางนั้นชั้นฉกามาพจรหม่อมมรสุรางคณิก

สโมสราฐการเชชม พรหมเจ้าฟ้าในมหาโสฬส เสี่ยงตบพระหัตถ์ดรัสสรรเสริญซึ่งศีลคุณ
หาฝนทิพย์จันทน์จุ่มมณฑาทิพบุปผา ในช่อชั้นฟ้าทุกภพพรรณ **อภิปวสฺสฺสนฺติ** ยิ่งตกลงมา
ประหนึ่งว่าจะมีวิญญานบูชาขณะเมื่อพระผู้เป็นเจ้าได้บรรลुพระอรหัตตภิเษกเป็นอริยเอกอรหันต์
ในกาลนั้น

เตน โข ปน สมเยน ปญฺจโกฏฐิตา อรหฺนฺตา แท้จริงสมัยปางนั้น โสค พระอรหันต์เจ้า
๑๐๐ โกฏิอันสถิต ณ ถ้ำรักจิตเลณะทราบว่าจะพระนาคเสนสำเร็จอภินิหาร ก็ใช้พระชีนาสาวทูต
นำข่าวสารบัญชาการให้หาพระนาคเสน พระนาคเสนก็เข้ามาณบัดเดี๋ยวก็อันตรธานหายมา
ปรากฏขึ้นที่บรรพพุทฺธหิมพานต์ แล้วนโมสการถามว่า ข้าแต่พระสงฆ์เถระ ท่านทั้งปวงให้หา
ข้าพเจ้ามาด้วยกิจเป็นประการใด ฝ่ายว่าพระสงฆ์เถระเจ้าทั้งปวงนั้นจึงมีเถรวาจาบอกว่า ดูกร
อาวุโส บัดนี้สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนครนั้นเบียดเบียนพระอรหันต์และพระภิกษุ
ทั้งหลายนัก ตั้งแต่จะเที่ยวซักถามปริศนา และหาบุคคลผู้ใดจะพยากรณ์กล่าวแก้ไม่ได้ ก็อาวุโส
จงไปแก้ไขปริศนา ทรมานพระยามิลินท์ให้เสียพยศอันร้าย

พระนาคเสนจึงว่า อย่าว่าแต่พระยามิลินท์เลย บรรดาพระยาอยู่ในชมพูทวีปที่มีปัญหา
เหมือนพระยามิลินท์ ถึงจะซ่อนตัวต่อศีรษะกันเข้ามาซักถามปัญหาด้านลึกประการใด ข้าพ-
เจ้าจะแก้ไขให้สิ้นสงสัยให้มีพระทัยยินดี นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงนี้อย่าช้า จงไปสู่สำนักพระเจ้า
มิลินท์ ณ เมืองสาคลนคร อย่างได้ปรารมภ์สะอึกหวั่นไหว จงมาพบกับข้าพเจ้าในกาลบัดนี้

อล โข เถรา ฝ่ายว่าพระมหาเถระเจ้าทั้งหลายก็กระทำกาสาปโชติ ครั้นย่อมตากล้าดับ
พับจีบแล้วก็จับบาตรบริขารที่จะกมนการมากับพระนาคเสน

เตน โข ปน สมเยน แม้ในสมัยปางนั้น ยังมีพระมหาเถระผู้หนึ่งมีนามกรชื่อว่าพระ
อายุบาล **ปญฺจนิกายิก** ชำนาญในนิกาย ๕ พระผู้เป็นเจ้าของอาศัยอยู่ในอสงไขยบริเวณ **ตทา**
ในกาลนั้น **ราชา** สมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทรบรมกษัตริย์ทรงพระดำริในพระทัยว่า แท้จริง
สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายนั้นพระอรหันต์ก็ดี แต่บรรดาที่เป็นเจ้าคณะเจ้าหมู่ ใครผู้ใด
หนอที่จะรู้พระพุทฺธวจนะ แก้ไขวิมติสงสัยของอาตมา อาตมาจะเข้าไปสู่หาผู้นั้น **โทสนา รตุติ**
ราตรีวันนี้งามด้วยรัศมีพระจันทร์แจ่มกระจ่างปราศมลทินโทษ ทรงพระดำริแล้วก็โปรดมี
พระราชโองการตรัสถามราชเสวกโยนก ๕๐๐ เหมือนทรงพระราชดำรินี้ ข้าราชการก็ทูลว่ายังมี
พระโองการประภาษให้อำมาตย์คนหนึ่ง ออกไปบอกพระอายุบาลว่า พระโองการประภาษจะ
ออกมาหาสนทนากัน ส่วนพระอายุบาลนั้นก็ว่าจะเสด็จมาก็เสด็จเกิด อำมาตย์จึงเอาถ้อยคำพระ

อายุบาลนี้ไปกราบทูล สมเด็จพระเจ้าธรรมาโศกราชมิลินทที่บรมกษัตริย์ได้ทรงฟังก็ทรงหรรษา มีหมู่โยนกเสนา ๕๐๐ แวดล้อมแห่ห้อมเป็นขบวนบริวาร ส่วนสมเด็จพระภูมิบาลเสด็จด้วยรถทรงเทียมด้วยสินธพงามบรรจง พร้อมด้วยจตุรงคนิกรโยธินเสนาข้าก็ถึงบริเวณจังหวัด สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสให้หยุดพิชชารถทรงไว้ เสด็จไปด้วยบริวารเบื้องบาทเปล่า เข้าสู่สำนักพระอายุบาล นมัสการแล้วกระทำปฏิสนธการโอภาสปราศรัยกันไปมา จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **ปพฺพชฺชา** อันว่าบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้านี้ **โก ปรมตฺโต** เป็นอรรถอันอุดมอย่างไร

พระอายุบาลแก้ไขวิชันว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตร อันว่าบรรพชานี้ จัดว่าเป็นธรรมจริยาและสมจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์เป็นผลแก่ฝูงเทวดาและมหาชน ฉะนั้นเหมือนขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่นริทรจอมกษัตริย์คักขัธถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **คิหิ ธมฺมจาริ** ถ้าว่าเป็นฆราวาสเล่าเป็นธรรมจริ ประพฤติในธรรมเสมอในธรรมเป็นอันดี **โกจิ อุตฺติ** จะมีวิเศษข้างหรือหาไม่

พระอายุบาลแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ฆราวาสที่ประกอบการเป็นธรรมจริสมจริ ยินดีเลื่อมใสเชื่อศรัทธาพระรัตนตรัย สมาทานถือไว้มั่นคงทรงศีล ๕ ประการ ๘ ประการ ให้ทานภวนาตุคตสัพพะธรรม ชื่อว่าเป็นธรรมจริสมจริ ก็จัดว่าประพฤติให้เป็นประโยชน์เป็นผลแก่สมรณานิกรมหาชน ครั้นเมื่อสมเด็จพระทศพลยังมีพระชนมายุอยู่นั้น โสคเสด็จยังพาราณสีนคร โปรดประทานธรรมเทศนาพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ ภิกขุในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ครั้นจบลงแล้ว พรหมทั้งหลาย ๑๘ โกฏิได้ฟังก็สำเร็จประโยชน์ ได้มรรคผลเป็นอริยบุคคลอันอุดม พรหมทั้งหลายย่อมเป็นคฤหัสถ์อยู่หมด จะได้อุปสมบทบรรพชาหาไม่ ได้ ครั้งสมเด็จพระบรมโลกนาถโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนามหาเวสสันดรปริยาย และขทิงการปริยาย ราชูโลวาทปริยาย แพบประคุมเมืองสังกัส ฝูงบริษั ๒๐ โกฏิ สำเร็จประโยชน์ได้มรรคผล คนทั้งหลายนั้นกับทั้งเทพดาทุกชั้นนจกามาพจรพรหมคณาในห้องโสฬส เป็นคฤหัสถ์หมด จะได้อุปสมบทบรรพชาหาไม่

เมื่อพระอายุบาลแก้ไขดังนี้ กรุงมิลินทราชิบดีมีพระโองการตรัสว่า **ภนฺเต อายุบาล** ข้าแต่พระอายุบาลผู้เป็นเจ้า คฤหัสถ์เหล่านั้นกับบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้านี้ก็เสมอกัน สุดแท้แต่ว่าใครปรนนิบัติดีแล้วก็ได้มรรคผลเสมอกัน ที่ถือบรรพชาจุสมณะทั้งหลายอันเป็นสากยบุตร พุทธชินารของสมเด็จพระทศพลเจ้าอันทรงอุดมคตต่าง ๆ นั้น ชะรอยว่ากรรมได้สร้างแต่ปาง

หลังถือเอากันจ้งหันหนเดียว แต่ชาติก่อนเป็นโจรเที่ยวปล้นชาวบ้านไปตีชิงอาหารเขา ครั้น
 ชาตินี้เล่าผลกรรมนั้นคลจิดให้ฉันทนเดียว ครอบพรหานี้ไม่มีผล ถึงจะรักษาศีลสังวรวินัยก็ไม่มีผล
 และที่ว่าจะรักษาคะณานก็ไม่มีผล จะรักษาซึ่งพรหมจรรย์ก็ไม่มีแล้ว พระผู้เป็นเจ้า ประการ
 หนึ่งเล่า ที่ท่านถือธุดงค์อัฟโลกาสมิได้อยู่ในเสนาสนะ แต่บุพพชาติก่อนนั้นเป็นโจรเที่ยวปล้น
 กระทำอกุศลทุจริตร้ายทำลายบ้านเรือนท่าน ให้เจ้าของต้องทรมานกินกลางคอนนอนอนาถา
 หาอาสนะมิได้ ผลอกุศลก็คลจิด ให้ถืออัฟโลกาสหาอาสนะนั่งนอนมิได้ ธุดงค์คุณที่รักษาไว้จะ
 ได้ชื่อว่าศีลก็หามิได้ จะเป็นคบะก็หามิได้ จะเป็นพรหมจรรย์ก็หามิได้สูญเปล่า ประการหนึ่งเล่า
 ที่ท่านถือธุดงค์อันชื่อว่าเนสัชชิกนังลิมจักขุอยู่ไม่จำวนั้น ะรอยชาติก่อนจะเป็นโจรหยาบซ้ำ
 เป็นโจรใจร้ายมากคอยปล้นที่หนทางตีต่างตีเกวียนเบียนบุกบันเข้าตีรัน ครั้นจับเข้าของได้ก็
 ผูกมัดรัดมือไว้เก็บเอาข้าวของโคกระบือไป ได้กระทำไว้แต่ชาติหลังนั้น จึงผจญให้สำคัญผูกพัน
 เอาเนสัชชิกธุดงค์ จะนอนลงมิได้นั่งลำบากตากตาอยู่ โยมคิดดูซึ่งธุดงค์นี้ไม่มีผลจะเป็นศีลก็หา
 มิได้ จะเป็นคบะก็หามิได้ จะเป็นพรหมจรรย์ก็หามิได้ ก็ะบรรพชารักษาดุคังไปต้องการอะไร
 ประณินิบัติในคฤหัสถ์ก็ได้มรรคผลเหมือนกันแล้วนี้ เป็นคฤหัสถ์อยู่มีดีกว่าหรือนะพระผู้เป็นเจ้า
 เมื่อบรมปิ่นกษัตริย์ตรัสเท่านั้น พระอายุบาลชี้ครั้นที่จะตอบกระแสพระโองการก็คณินภาพนึ่ง
 ไปมิได้ถวายพระพรได้ตอบต่อข้าปัญหา **ปัญจस्ता** โยนกข้าหลวงทั้งปวง ๕๐๐ นั้นก็อภิวันท์
 ทูลว่า **มหาราช** ข้าแต่บพิตรผู้สถิตในสังคหวัดตุการ พระอายุบาลนี้ท่านชำนาญนิกาย ๕ อวิ-
สารโท ไม่แกแล้วกล้าที่จะวิสันนา **น กิณฺณิ ปฏฺฐาสติ** จึงมิได้ได้ตอบพจนารถพระราชปุจฉา ใน
 กาลบัดนี้ **อโห มิลินฺโท ราช** อันคณัน สมเด็จพระเจ้ามิลินทน์ทรรราชเรืองเดช จะได้ทรง
 สังเกตนับถือถ้อยคำข้าราชการทูลเกลยนั้นหามิได้ เห็นพระอายุบาลนึ่งไปก็ตบพระหัตถ์
 ตรัสชี้ว่า ดูกรโยนกทั้งปวงเอ๋ย อาตมาคิดดูทวีปชมพูนี้สิ้นสุด **ตฺถุโณ วต** โอ มาสูญแล้วแท้จริง
 จากบุคคลที่มีปัญญายอดยิ่งปรีชาชาญ หรือว่าสมณพรหมณาจารย์ผู้ใดที่ปรีชาเชี่ยวชาญเป็น
 อาจารย์เจ้าหมู่เจ้าคณะ และหมู่สงฆ์อันได้เรียนรู้ธรรมของสมเด็จพระพุทธรองค์ อาจจะแก้วิมติ
 สงสัยของอาตมานี้ได้ เห็นที่จะสิ้นสุดเสียครั้งนี้แล้วหนอ ฝ่ายโยนกได้ฟังก็มีได้ตอบต่อสนองทูล
 หลองพระโองการ ส่วนพระอายุบาลเห็นอาการดังนั้นจึงดำริว่า **มยฺ สมณ** นาม แท้จริงเรา
 เป็นสมณะไม่ควรที่จะทู่เมียงไปมา ที่จริงปัญหานี้จะวิสันนาให้ฟังอีกก็มีได้ตอบต่อสนองทูล
 จะทะเลาะวิวาท ข้อซึ่งอาตมาไม่แก้ปัญหา **เนว สาสนสฺส อุลลูลิกา** จะพาพระพุทธรศาสนาให้
 เสื่อมเศร้าไปเป็นว่าหามิได้ ดำริในใจจะนี้แล้วพลางทางอุฏฐาการไปจากสถานทีนั้น ส่วนสมเด็จพระ
 พระเจ้ากรุงมิลินทน์ปิ่นทวีปชมพูก็เข้าสู่พระนคร ตั้งแต่จะทรงพระอนุสรณ์รำพึงที่จะถามปัญหา
 จึงตรัสถามโยนกข้าหลวงทั้งปวงว่า ยังมีพระภิกษุรูปใดที่ปรีชาฉลาด อาจจะแก้ปัญหามาให้
 เราสืบสงสัยมีที่ไหนบ้าง โยนกข้าหลวงทั้งปวงได้ฟังก็ถวายบังคมและก้มหน้านึ่งไป จึงมีพระโองการ

ถามไถ่เนमितติยอำมาตย์ผู้ฉลาดอีกเล่า

วันนั้นพอนเนमितติยอำมาตย์ได้ฟังเขาเล่าลือมาว่า **นาคเสน** พระนาคเสนเจ้าพระองค์หนึ่ง
อายุสมา ผู้มีอายุมีมั่งคั่งวิสุทธิสงฆองค์เอกอเสกขบุคคล รู้มนตราไตรเพทพิเศษในไสยศาสตร์
 รู้พุทธโอวาทเจนจัด พระสูตร พระวินัย พระปรมัตถ์ ปรีชาไตรเพทสุดตันตะไตรเพท รู้
 ปฏิเวธธรรมมากมอดกว่าธิดาธิราช มีราคาทิกิเลสขาดสูญแล้วจากสันดาน ควรแก่เครื่อง
 ตักการ อันมนุษย์อันพรหมยักษ์หม่นาคหากจะบูชา มีปัญญาคูหนึ่งมหาสมุทรสาคร
 อันขจร ด้วยระลอกชลธิ์ อาจจะทำจัดเสด็จซึ่งคำเดียรถียอันกล่าวติเตียนเป็นเลี่ยนหนามความ
 มิติ เมื่อจะแปลบาลีที่รุ่งโรจน์ไพเราะแก่โสดประสาธ เมื่อจะประกาศซึ่งคำสั่งสอน ๘ ประการ
 แห่งสมเด็จพระชินวร ก็มีพระกรรุมแก้วกล่าวแล้วคือพระศาสนา ยกขึ้นเชิดชูแก่หมู่ประชาให้เห็น
 แสง เมื่อจัดแจงยกขึ้นซึ่งเครื่องบูชาสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ เมื่อจะตั้งซึ่งเสาเดวิดปักซึ่งธรรมให้
 รอบโลกเลิศล้ำไตรภพพื้นธรณี เมื่อจะประโคมธรรมคนดรีดีสังขเรี ดิดกระจับปี และเสิขอโตน
 รำมะนา คนดรี อันนับได้ ๔ กล่าวคือปรีชาจะชี้แจงให้เห็นในพระจตุราริยสังฆธรรมทั้ง ๔
 ตามพุทธโอวาท เมื่อจะเปล่งออกซึ่งธรรมคเวนทรอุสุเกนทรนาทสิงหประกาศอันไพเราะโสดประสาธ
 เมื่อจะยังอากาศให้พลิกกีก้องเรื่องรองด้วยสายฟ้า คือปรีชาคะนองและเสียงเมฆสนั่นก้อง
 โกลาหล ยังท่าฝนให้ตกพรหมพราลงมาเย็นเกสาสกลโลกธาตุนวภิรมพว ประกอบด้วยหมู่
 สงฆ์ล้อมซ้ายขวา ก็อัญชลีลาพระชินาสพ ๑๐๐ โกฏิ น้อมศิริโรตม้นบนอบประทักษิณ ลั่นตติย
 วารเวียนสามรอบ แล้วลีลาจากคูลาห้องหิมพานต์ เทียวสำราญจาริกมาตามคามชนบท
 นิคมปัจฉินทรราชธานี บันลือซึ่งธรรมเกียรติเสียงกลองกล่าวคือธรรมอันวิเศษ เทศนาโปรดฝูง
 ประชาชนในตำบล บ้านน้อย เมืองใหญ่กรุงกษัตริย์สามนต์มา **อนุปพุเพน** โดยลำดับดังนี้ ก็ถึง
 กรุงสาครราชธานี อันเป็นที่อยู่แห่งกรุงมิลินท์ปิ่นทวีปเวียงชัย พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเข้าอาศัยอยู่ใน
 อสงไขยบริเวณ อันเป็นที่อยู่แห่งพระอายุบาลก็มีในกาลนั้น

นี่แหละเนमितติยอำมาตย์ เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทรราช ประภาษถาม
 ทราบความจะนี้ จึงกราบทูล **มหาราช** ข้าแต่สมเด็จพระบรมพิตรผู้ท่านพิภพเวียงชัย อย่า
 ได้ทรงพระดำริเร่าร้อนพระทัยเลย บัดนี้ยังมีพระภิกษุองค์หนึ่งยังยอดปรีชาโถมงามมีนามชื่อว่า
 นาคเสนแสนฉลาดชาติพหุสูต ทรงสุดตันตะไตรปิฎก เป็นสงฆปริณายกอันวิเศษสำเร็จ
 ปฏิเวธธรรมมรรคผล เป็นอัครบุคคลเลิศล้ำ ได้ปฏิบัติสัมภาทธรรม ชำนาญฉานวสีบารมีธรรม
 ถ้วนกำหนดเป็นอัครชินโรตสเรื่องชำนาญปรีชา ทุกเทพชั้นน้อกามาองค์อมรินทร์ดาวดึงส์ สุธ-
 ยามยวรุณกุเวรสวณัชรฐ หมดทั้งทำวมหาพรหมเป็นบรมบิดามหาแห่งโลกเลิศประเสริฐกว่า
 สรวงสวรรค์ย่อมมาถามซึ่งปัญหา น้อมเกศาเสียระเนนแทบเบื้องบาทพระนาคเสนลั่น ประสา

อะไรกับมนุษย์เดินดินจะอวดดี ตั้งแต่บัดนี้อย่าได้ทรงพระดำริวิตกวิจารณ์ ล้นเกล้าล้นกระหม่อม
จงทราบในพระบวรปรีชาญาณด้วยประการดังนี้

อด โข มิลินโท ราชา ลำดับกาลปางนั้นแท้จริง สมเด็จพระมิ่งมงกุฎกษัตริย์ชาติดิย-
ภูมินทร์มิลินทรราช ทรงฟังเนมิตติยอำมาตย์ออกนามว่าพระนาคเสน ขณะนั้นพระทัยเธอ
ไหวหวั่นพระโลมาพองสยองพระเกษ กลัวเดชพระนาคเสนผู้วิเศษนี้ครั้น ๆ มีราชโองการ
สั่งเทวมนัศย อำมาตย์เร็วพลันว่า ดูกรเทวมนัศยอำมาตย์เอ๋ย อย่าอยู่ช้าเลย สุขาวเจ้าจงออก
ไปยังอสงไขยบริเวณ นิมนต์พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าเข้ามายังราชฐานในกาลบัดนี้

ส่วนเทวมนัศยอำมาตย์รับพระราชโองการแล้ว ถอยหลังคลานออกมาจากราชฐาน ขมิ
ขม้นให้ทันพระราชหฤทัยจึงไข่มหาดเล็กถูกวระเป็นทูตไปนิมนต์พระนาคเสนว่า พระโองการให้
อาราธนาเข้ามาสู่พระราชฐาน ส่วนพระนาคเสนได้ฟังอาการจึงมีเถรวาจาว่า ดูกรทูต ท่าน
จงกลับไปทูลเถิดว่า อาตมาให้เชิญบรมกษัตริย์ผู้ประเสริฐเสด็จมายังสำนักแห่งอาตมา ส่วน
ทูตฟังเถรวาจารกั้นมัสการลามาชมิขม้นเรียนแก่เทวมนัศยอำมาตย์ เทวมนัศยอำมาตย์ก็เข้าสู่
ราชฐานกราบทูลอาการว่า บัดนี้พระนาคเสนจะเข้ามาสู่ราชฐานหาได้ สั่งให้เชิญเสด็จออกไป
ที่อสงไขยบริเวณ พระนาคเสนถวายพระพรเข้ามาอย่างนี้

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินทน์รินทรราชปติ ได้สวณาการทรงฟังก็เสด็จยังพระบวรสุวรรณ
วิชัยบุษบก พระที่นั่งรถยนต์อันเทียมด้วยสินธพอาชาชาญ ดูเห็นงามอร่ามเรือง ประเทือง
ด้วยธงปักองกรณงามระหง ในธงระบुरะบัดพระพายพัดต้องแสงทอง แสงแก้วเรืองรองแวววาว
เสนารณุน้าวเกาทัณฑ์ พลจันทร์แห่หน้าพร้อมด้วยโยธาจตุรงค์ องค์เสนีมี่ก็อง โห่ร้องแห่แห่น
พลเสนีนับแสนแห่ห้อมล้อมมา มีอานุภาพนี้นักหนา ดูพระสุริยาเยื้องรถทจรเร่งรีบส่งทวิป
เมื่อเวลามัชฌันติกสมัย มิทันใดก็ถึงประตูดอสงไขยบริเวณพลัน จึงสั่งให้ประทับที่นั่น จึงส่งพระ
ขรรค์ให้มหาดเล็กเสด็จลงจากรถยานุมาศ ก็เสด็จดำเนินด้วยพระบาทเปล่า เข้าสู่พระ
ทวารประตูดอสงไขยบริเวณ ขณะนั้นพระนาคเสนวิสุทธิสงฆ์องค์เอกอเสกขบุคคผลเสด็จอยู่ใน
มณฑลมาลกะอันงามพรรณราย อธิบายว่าโรงธรรมการบุเรียนใหญ่ มีในกลาอสงไขยบริเวณนั้น
มีพระภิกษุแปดสิบพันแวดล้อมหน้าหลัง คู่นี้งามดังท้าวธรรมหาหงส์อันลงจับอยู่ที่กลางสระ
ศรีสาโรธ ปราโมทย์ด้วยสกุณหงส์แปดสิบพันเป็นบริวาร คู่นี้งามปานกัน **ปรสั ทูโรโต ทิสวา**
ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินทน์ปิ่นกษัตริย์ชาติดิยะเรืองเดช ทอดพระเนตรเห็นแต่บริษัทสงฆ์ มิได้รู้
จักองค์พระนาคเสนแต่ไกล มีพระโองการไต่ถามเทวมนัศยอำมาตย์ว่า พระนาคเสนผู้ฉลาดองค์
ใดนั่งอยู่ที่ไหน เทวมนัศยอำมาตย์ผู้ไวปัญญาจึงกราบทูลว่า ขอรับพระราชทาน พระนาคเสน
นิศนาการนั่งอยู่กลางสงฆ์คือองค์นั้น ครั้นท้าวเธอได้ทสณาการเห็นพระนาคเสนก็ตกพระทัย

ภยโถมหฺสนํ บังเกิดพระโถมพองสยดสยของพระเสียร พระทัยนี้เปลี่ยน ๆ ปุ่มประหนึ่งจะทะลึ่ง
ประลาดหนีไป เสยฺยดา จะมีครุวนาฉันใด อุปไมยเหมือนมนุษย์อันเห็นชักจูงนี้ฝึเสื้อ เหมือน
กวางเห็นเสื้อ เหมือนมฤคิหมู่เนื้ออันเห็นสี่หราชอาณาจักรสร เหมือนพระจันทร์ล้อมด้วยดาวดา-
รากรเยื้องรตพิมานจรจะพบอสุรินทราชาวู เหมือนวิพารกับหนูเหมือนทมิฬชาตินาคุงแลเห็นครุฑ
สุดที่จะกลัวตัวสั่นฉันใด พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นพิภพเวียงชัย ทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสนแต่
ไกลวันนั้นก็กลัวปานกัน น้ำพระทัยนี้ครั้น ๆ จิตฺตํ น สณฺจติ พระทัยนี้ไหวหวั่นตั้งมั่นลงมิได้
น้ำพระทัยดำริว่า โอ้อาตมานี้แต่อวดคิมานี้กีนาน หาผู้จะต่อต้านมิได้ ปราชโย อาตมานี้จะถึง
ปราชัยหักลงไปวันนี้เป็นมั่นคง เตนหาหุ โปราณา เหตุตั้งนั้นพระอาจารย์ผู้ประเสริฐเกิดในก่อน
จึงกล่าวเป็นนิคมคาถาไว้ว่า

จรณณปี สมฺปนฺนํ	สุทนต์ อุตฺตเม ทเม
ทิสฺวา ราชํ นาคเสนํ	อิทํ วจนมพฺรวิ
กถิกา มนา หพฺ พุทฺธา	สากจฺฉา โอสถฺจฺฉา พุ
น ตาทีสํ ภยํ โหติ	อชฺช ตาโส ยถา มม
นิสฺสํสยํ ปราชโย	มม อชฺช ภวิสฺสติ
ชโย จ นาคเสนสฺส	ยถา จิตฺตํ น สณฺจติ นฺติ

ใจความในพระคาถาเหมือนที่วิไลชนามาแล้ว พาหิราจริยาถา วิไลชนาด้วยพระเจ้า
มิลินท์ถามอาจารย์ทั้งปวงภายนอกมีอาจารย์ปฐมกัสสปเป็นต้นมีพระอายุบาลเป็นปริโยสานที่สุด
ยุติแต่เท่านั้น

วิญจนปัญหา

อล โข กาลํ ในกาลนั้นแท้จริง อายุสมา นาคเสน พระนาคเสนผู้มีอายุนั่งอยู่ในที่ใด
พระยามิลินท์ก็เข้าสู่สถานที่นั้น อุปสงกมิตฺวา ครั้นเข้าไปใกล้แล้ว บพิตรเจ้าจึงกล่าวซึ่งสัมโมท-
นียถา ควรจะลึกสั่นกาลช้านาน นิสฺสิติ แล้วก็ทรงนิสฺสนาการนั่งในที่สมควรข้างหนึ่ง

ฝ่ายพระนาคเสนผู้มีอายุ ก็สนทนาด้วยถ้อยคำเป็นที่ยังจิตแห่งพระยามิลินท์ให้ชื่นชม
โสมนัสปสันนาการ

สมเด็จพระมกษัตริย์พระเจ้ามิลินท์ จึงทรงปฐาซึ่งอรรถปัญหาประถมว่า ภาณเต

นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ สมุทธเปตูกาโม โยมนี้ปรารถนาจะใคร่เจรจาด้วยพระผู้
เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงว่า **มหาราช** คูกรบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรจงเจรจาไปเถิด อาตมภาพ ก็
ปรารถนาจะใคร่ฟัง

พระยามิลินท์จึงมีพระวาจาว่า **สมุทธปิโต สุณานิ** ข้าพเจ้าเจรจาแล้ว พระผู้เป็นเจ้า
จงฟังเอาเถิด

พระนาคเสนจึงว่า **สุโณมิ** อาตมภาพฟังแล้ว

พระยามิลินท์จึงว่า พระผู้เป็นเจ้าว่าฟังแล้วได้ยืนอย่างไร

พระนาคเสนจึงว่า ก็บพิตรว่าเจรจาแล้วนั้นเจรจอย่างไรเล่า

พระยามิลินท์จึงว่า ข้าพเจ้าจะถามพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงว่า **ปุจฺจ มหาราช** คูกรบพิตร พระองค์จะถามก็ถามเถิด

ปุจฺจติ ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าถามแล้ว

สุวิสุตฺตํ มหาราช คูกรบพิตรผู้ประเสริฐ อาตมาก็วิสันนาแล้ว

กี วิสุตฺตํ พระผู้เป็นเจ้าวิสันนาอย่างไร

กี ปุจฺจติ ก็บพิตรถามอาตมภาพอย่างไรเล่า

เอวํ วุตฺเต ในเมื่อพระยามิลินท์และพระนาคเสนปุจฉาวิสัชนากันดังนี้แล้ว ชาวโยนก
หำร้อยก็พากันให้สาธุการแก่พระนาคเสน แล้วจึงกราบทูลแก่พระยามิลินท์ว่า **มหาราช** ข้า
แต่สมเด็จพระบรมบพิตรผู้ประเสริฐ ขอเชิญพระองค์ทรงปุจฉาซึ่งอรรถปัญหาก็พระนาคเสนต่อไป
ในกาลบัดนี้

ปฐมวรรค

นามปัญหา ที่ ๑

อด โข มิลินโท ราชา ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่จิ่งทรงปูลงถามซึ่งปัญหาที่ยิ่งขึ้น
ไปว่า ธรรมดาว่าบุคคลอันสนทนากัน ถ้าไม่รู้จักนามและโคตรแห่งกันและกัน ถ้อยคำอันบัง
เกิดขึ้นแต่ชนทั้งสองนั้นมิได้ถาวรตั้งมั่น เหตุฉะนี้เราทั้งสองจะต้องรู้จักกันเสียก่อน **กิณฺหาโมลี**
พระผู้เป็นเจ้าชื่ออะไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **นาคเสนฺติ สมฺมาจเรณฺติ** เพื่อนพรหมจรรย์ท่านร้อง
เรียกชื่อของอาตมภาพว่านาคเสน ประการหนึ่งโสด มารดาบิดาท่านให้ชื่อแก่อาตมภาพหลาย
ชื่อ คือชื่อวานาคเสน ๑ ชื่อว่าวิเรน ๑ ชื่อว่าสุเรน ๑ ชื่อว่าสิหเสน ๑ ชื่อซึ่งมีนามชื่อว่า
นาคะนั้นด้วยอรรถว่า **อาคฺคุ ปาปกมฺมํ น กรโหติ น โค** แปลว่า บุคคลผู้ใดมิได้กระทำความชั่วกรรม
อันลามก บุคคลผู้นั้นชื่อนาคะ ซึ่งมีนามชื่อว่าเสนะนั้น ด้วยอรรถว่าเป็นที่พำนักหมอบกราบลง
แห่งบุคคลอันยอมตนเป็นศิษย์มาศึกษาเล่าเรียน ชื่อว่าวิเรนนั้นด้วยอรรถว่ามีความเพียรมิได้
ย่อหย่อน ชื่อว่าสุเรนนั้นด้วยอรรถว่าองอาจปราศจากภัยมิได้ครั้นคร้ามในท่ามกลางบริษัท ชื่อ
ว่าสิหะนั้นด้วยอรรถว่าเป็นที่ขำเกรงแก่นักปราชญ์ทั้งหลายอื่น จดดังว่าพระยาไกรสรราชสีห์
อันเป็นที่เกรงกลัวแก่หมู่ฤๅษชาติทั้งปวง และเสนศัพทนั้น มีอรรถเหมือนดังวิชันแล้วในนาม
เบื้องต้น ก็อนาคเสนนั้น **สา สงฺขาทสมฺมณฺญา** อันว่ากล่าวซึ่งชื่อทั้งปวงดังนี้ เป็นสมมุติไวยา
กรณ์โลกทั้งปวงหากตั้งไว้ จะมีสัตว์มีบุคคลเป็นที่ตั้งแห่งมานทิลูถิอิมันว่า **อหํ มม** ในชื่อ
ทั้งปวงนั้นโดยปรมาตมามีได้

อด โข มิลินโท ราชา ในกาลนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่จิ่งร้องประกาศแก่ชาวโยนก
ห้าวรื้อและพระภิกษุสงฆ์แปลหมิ่นว่า **สุณฺนํ เม โภณํ** โต ชาวโยนกห้าวรื้อและพระภิกษุสงฆ์
แปลหมิ่นจงฟังถ้อยคำแห่งพระนาคเสนบอกแก่ข้าพเจ้าว่า เพื่อนพรหมจรรย์ท่านเรียกอาตมภาพ
ว่านาคเสน จะมีสัตว์มีบุคคลในชื่อนั้นโดยปรมาตมามีได้ **สเจ ภนฺเต สตุโต นตฺติ** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้จำเริญ ถ้าสัตว์และบุคคลไม่มีเหมือนดังคำของพระผู้เป็นเจ้าว่าแล้ว ไฉนเลยทายกที่ได้
ถวายจตุปัจจัยแก่พระนาคเสนจะได้กุศลผลบุญเล่า ผู้ใดผู้หนึ่งคิดว่าจะฆ่าพระนาคเสนผู้เป็นเจ้า
เสีย ถ้าเขาจะฆ่าเสียจะได้บาปกรรมอะไร โยมเห็นว่าจะเปล่าไปเหมือนชื่ออันบัญญัติเปล่า อนึ่ง
คฤหัสถ์และบรรพชิตเรียกชื่อกัน ย่อมสรรเสริญนิทานกันว่าผู้นั้นดีผู้นั้นชั่วเล่า ก็เห็นว่าเปล่า ๆ
ทั้งนั้น เหตุเป็นนามบัญญัติเปล่า ประการหนึ่งเล่า เหมือนทายกทั้งหลายเขาถวายจตุปัจจัย
แก่พระผู้เป็นเจ้า ก็ใครเล่ารับจีวรที่ทายกให้ ใครเล่ารับบิณฑบาตที่ทายกให้ ใครเล่ารับสื่อบาร

อาสนะที่ทาทายให้ ใครเล่ารู้ไปในพระไตรปิฎก ใครเล่าเป็นสังฆปริณายก ใครได้มรรคได้ผล
ถ้าจะว่าโดยฝ่ายอกุศลนั้นเล่า ชื่อนี้ลึกล้ำนับเข้าที่ตัวบุคคลนั้นนับไม่ได้ จะรู้ว่าใครกระทำ
ปาณาติบาต ใครกระทำอทินนาทาน จะรู้ว่าใครกระทำกามเมสุมิฉฉาจาร จะรู้ว่าใครเจรจามุสา
จะรู้ว่าใครต่อใคร ฟังได้อยู่แล้วหรือกระไร ยัม วทสิ พระผู้เป็นเจ้าได้ว่าจะโยมสินะว่า สมณะและ
สามเณรเรียกอาตมาแต่วันอุปสมบทมาชื่อนานาคเสนนั้น โยมเรียกพระผู้เป็นเจ้าว่าพระนาคเสน
น สยฺยติ พระผู้เป็นเจ้าไปยินหรือไม่

ถวายพระพร ได้ยิน

ถ้าพระผู้เป็นเจ้าได้ยินแล้วชื่อนาคเสนนี้แหละก็จัดเข้าในบุคคลคือตัวพระผู้เป็นเจ้า
พระผู้เป็นเจ้านี้ชื่อนาคเสนหรือ

ขอถวายพระพร หามิได้

เกสา ผมพระผู้เป็นเจ้าหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร หามิได้

โลมา ขนหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร หามิได้

นขา เล็บ ๒๐ นั้นหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร หามิได้

ทนต์ ฟันนั้นหรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร หามิได้

ตโจ หนังกำพร้าวหุ้มกายนี้หรือ ชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร หามิได้

มัส เนื้อทั้งหลายในกายนั้นหรือชื่อนาคเสน

ขอถวายพระพร หามิได้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นสาคลนครมีสุนทรพจนารถพระราชโองการตรัสถามไป

โดยนัยเนื่องกันว่า นุหารู คือเอ็นใหญ่ ๗๐๐ อภูริมิณฺหฺมฺ เชื้ออันมีในกระดูก

วกกั วา คือม้ามกัถิ หทย วา คือหัวใจกัถิ ยกนั วา คือตบักถิ กิโถมกั วา คือพังผืดกัถิ
 ปิฬกั วา คือไตกัถิ ปปฺผาลั วา คือปอดกัถิ อนุตฺต วา ใสน้อยกัถิ อนุตฺตณฺ วา ใส้ใหญ่กัถิ
 อุทรีย วา อาหารใหม่กัถิ กริสั วา อาหารเก่ากัถิ ปิตุตฺต วา คือดีกัถิ เสมุหุ วา คือ
 เสมะหะกัถิ ปุพฺพโ พ วา คือหนองกัถิ โลหิต วา คือโลหิตกัถิ เสาฬ วา คือเหงื่อกัถิ เมท วา คือ
 มันกัถิ อสฺสุ วา คือน้ำตากัถิ วสั ธา คือมันเหลวกัถิ เขฬั วา คือเขฬะกัถิ สิงฺฆานิกั วา คือ
 น้ำมูกกัถิ ลลิกา วา คือไขข้อกัถิ มุตฺต วา คือน้ำมูตรกัถิ มตฺตเก วา คือสมองศีรษะกัถิ มตฺตลฺลุกั วา
 มันในศีรษะกัถิ เหล่านี้หรือชื่อว่า นาคเสน

น หิ มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร พระองค์ผู้ทรงธรรมิกราชาธิราช
 ผู้ประเสริฐ ส่วนทั้งปวงนี้จะได้ชื่อว่านาคเสนหาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นสาคลนคร จึงมีพระสุนทรพจนารถประภาษชักต่อไปในเบญจ-
 ขันธทั้งห้าว่า รูป วา รูปขันธของพระผู้เป็นเจ้านั้นกัถิ เวทนาขันธกัถิ สัญญาขันธกัถิ สังขาร-
 ขันธกัถิ วิญญานขันธกัถิ ดังนี้หรือชื่อนาคเสน

น หิ มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สิ่งเหล่านี้จะได้ชื่อว่านาคเสน
 หาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่นรินทรราชบิดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยธาตุจัดเป็นคู่กันว่า
 จักขธาตุและรูปธาตุนี้ประการ ๑ โสตรธาตุและสัททธาตุประการ ๑ ฆานธาตุและคันธธาตุนี้
 ประการ ๑ ชิวหาธาตุและรสธาตุประการ ๑ กายธาตุและโผฏฐัพพธาตุประการ ๑ มโนธาตุ
 ประการ ๑ จักขธาตุที่ทรงจักขุให้เห็นรูป อันทรงตัวเป็นรูปหญิงรูปชายนี้กัถิ โสตรธาตุทรงโสตร
 ทั้งสองให้ได้ยินเสียงชื่อสัททธาตุ สัททธาตุนี้จะเป็นเสียงนั้น คือสารพัดสัททะสำเนียงทั้งปวง
 ก็อาศัยธาตุทรงให้เป็นเสียง เสียงทั้งปวงมากระทบโสตรธาตุคือหูทั้งสอง ก็โสตรธาตุนี้ทรงหูทั้ง
 สองไว้มิให้หนวกหนักจึงได้ยิน ฆานธาตุจุมูกให้ดมกลิ่นมิให้เป็นหวัดและริดสีดวงเป็นต้น และ
 กลิ่นนั้นคือธาตุทรงไว้ซึ่งคันธธาตุ ก็ทรงคัวเอง ที่เหม็นก็ให้ทรงกลิ่นเหม็น ที่หอมก็ให้ทรง
 กลิ่นหอม แม้ว่ากลิ่นกลายหายไปก็อาศัยธาตุไม่มี ชิวหาธาตุทรงลิ้นให้รู้รสว่าเค็มคาวหวาน
 เป็นต้น รสธาตุคือเค็มคาวหวานนั้นก็อาศัยธาตุทรงไว้ ถ้าธาตุวิปริตแล้วก็กลับกลายไป และ
 กายธาตุนั้นก็ทรงกายให้รู้เจ็บปวดกระวนกระวาย และให้รู้เพลิดเพลินสบาย ถ้ากระทบโผฏ-
 ฐัพพธาตุ คือสิ่งกระด้าง และอ่อน สิ่งทีกระด้างเป็นต้นว่า ศัสตราวุธและก้อนหินศิลามีธาตุทรง
 ไว้ให้กระด้าง และอ่อน สิ่งทีกระด้างเป็นต้นว่า ศัสตราวุธและก้อนหินศิลามีธาตุทรง
 ที่ล่ออ่อน เป็นต้นว่าฟูกหมอน และล่ออ่อนเป็นเนื้อทิพย์ มาต้องกายมนุษย์ทั้งหลายเข้า

เมื่อใดก็เพลินในอาสัยเพราะกายธาตุนี้ ถ้าหากกายธาตุมิได้คือไม่มีที่ตั้งที่ทรงแล้ว กายก็มีได้ ประชุมกันเป็นเนื้อเป็นตัว และมโนธาตุนั้นทรงไว้ให้เป็นใจเป็นจิต อยู่ทั้งนี้ อธิบายด้วยธาตุ เป็นคู่กันและมโนธาตุอันเดียวตามวาระพระบาลีสุมุตเป็นใจความเท่านี้

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามด้วยธาตุทั้งปวง ว่าธาตุทั้งหลายนี้หรือชื่อนาคเสน

ฝ่ายพระนาคเสนผู้วิเศษ ก็ถวายพระพรปฏิเสธ มิได้ถวายพระพรรับพระราชโองการ พระเจ้ากรุงมิลินท์นรินทรมหาศาลจึงกลับเอาขันธ ๕ ประการ มีรูปขันธเป็นต้น มี วิญญาณขันธเป็นปริโยสานมาถามอีกเล่า

ฝ่ายพระนาคเสนผู้เป็นเจ้าก็มิรับ กลับถวายพระพรปฏิเสธ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีจึงมีวิจิณณารถประภาษถามว่า หนุเต ข้าแต่ พระผู้เป็นเจ้า ธรรมที่นอกกว่ารูป นอกกว่าเวทนา นอกกว่าสัญญา นอกกว่าสังขาร นอกกว่า วิญญาณ นี้หรือเป็นนามชื่อนาคเสน

พระนาคเสนผู้วิเศษก็ถวายพระพรว่า หามิได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีได้ทรงฟังจึงตรัสว่า หนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สารพัดสารพันที่โยมจะเอามาถามชอกชอนถามพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าปฏิเสธว่ามีใช้นามของพระผู้เป็นเจ้า โยมเก็บเอามาถามด้วยขันธและธาตุและอาการ ๓๒ มีในกายตัวของพระผู้เป็นเจ้าสารพัด น ปรุสามิ น ทกขามิ โยมไม่พิจารณาเห็นธรรมสิ่งใด ที่จะนับเข้าในชื่อ ของพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าเจรจาเปล่า ๆ อลิภิ พระผู้เป็นเจ้าเจรจาอมแลมเหละเหละ ไม่ควรฟัง มุสาวาท พระผู้เป็นเจ้าเจรจามุสาสลับ เديمบอกว่าชื่อนาคเสนแล้วกลับไม่รับ ดูรี พระผู้เป็นเจ้านี้สลับเจรจามุสา ดูราโยนกข้าหลวงทั้งปวง ๕๐๐ และพระภิกษุแปดสิบพันที่ ข้าอ้างเป็นอุตริพยานนี้ ฟังเอาด้วยกัน ณ กาลบัดนี้

เอว วุตเต เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทรราชิบดีตรัสบริภาษด้วยทารุณราชพจนารถอันหยาบ เป็นอริยุปวาทคำจกรรจ์แก่พระนาคเสนองค์อรหันต์จะนี้ आयสุมา นาคเสน ฝ่ายพระนาคเสนผู้มีอายุ อรหะ เป็นองค์พระอรหันต์อันมีกำกวมแห่งสังสารจักร อันจะชักให้สัตว์ เกิดตายเวียนว่ายในวัฏสงสารประหารขาดด้วยพระปฏิสัมภิทา มีพระปัญญา ปรุโปรงไปในปฏิสัมภิทาทั้ง ๔ คือธรรมปฏิสัมภิทาแตกฉานไปในพระสูตรพระวินัยพระปรมัตถ์ มีหน้าอีกปฏิเวธธรรมทางมรรคทางผล อรรถปฏิสัมภิทาลาดในอรรถถาบาลีอรรถแปลแก้ไข นิรุติปฏิสัมภิทาลาดในอักขระอักษรพยัญชนะ นิमित มิคหิต พินทุ ล้วนทุกประการมิได้กังขา

ปฏิกฐานปฏิสัมภิตาแตกฉานในอ่านสวดให้ถูกตามครุฑหุณตสิถิตลำน่านทานุรักษ์และเทศนา
 ลำแดงธรรมอันน้อยใหญ่แล้วกล้าไปทุกประการ ได้พระปฏิสัมภิตาญาณทั้ง ๔ ขั้วยอดบุคคล
 ถึงละนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติ ทรงบริภาษพ่อวันนั้นมึนน้ำพระทัยมิได้ไหวหวั่น
 จันใด อุปไมยเหมือนจอมเสลราชพระยาเมรุมาศศิรินทร อันมิได้รู้โอนอ่อนสะเทือนสะท้าน
 ด้วยลมกาลเวรมภวาดหากพัด จะได้โกรธกรงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์อันตรัสพรุสโวหารหามิได้
เมตฺตาภาวนิโย พระผู้เป็นเจ้าเบิกบานด้วยจำเริญณานเมตตา เอ็นคุณักหนา จะอุปมาจันใด
 อุปไมยประคุมารดาอันเห็นบุตรของอาตมา อันเป็นทารกกำหนดนม กำคัดที่จะรัก กำคัดที่จะ
 ชมเชย อันเที่ยวเล่นไกลแล้วอยากนมและร้องไห้พิไรร่ำมา มารดาเห็นลูกรักก็วิ่งออกไป กระพัด
 กระพองร้องเรียกบุตรของอาตมาไว ๆ ว่า ลูกเอ๋ยเจ้างามประเสริฐมาเกิดพ่อมาแม่มา ตกว่า
 พระนาคเสนผู้เมตตาต่อสมเด็จพระบรมกษัตริย์กรุงมิลินทราธิปตินี้ก็เหมือนกัน พระเจ้ากรุง
 มิลินท์นั้นยังเป็นปุถุชน พระผู้เป็นเจ้าไม่มีความโกรธจะโปรดให้ได้มรรคผล เสวยชลาอมฤตธรา
 น้านม ให้บรมพิตรอันประพุดพิรุณมีคิมคอยู่เป็นกำลัง เร่งให้เสวยเสียยังแล้ว จะโปรดให้ได้
 นิพพานเมืองแก้วเสียในปัจจุบันชาตินั้นด้วยแก้ปัญห **มิลินทสูตร ญลโณ เจตสา** พระผู้เป็นเจ้ารู้
 จิตวาระนี้พระราชหฤทัยอัสมาตย์ของกรุงมิลินท์ภูมินทราธิปตินั้น ทำเป็นประหนึ่งจะวิชัน
 มิได้ คุษณิภาพนี้อยู่ประมาณครู่หนึ่งในกาลนั้น

มฺหุตฺต คุณฺหิ หุตฺวา พระนาคเสนผู้ปริชา นิสีทน่านั่งอยู่ครู่หนึ่ง จึงถวายพระพรว่า
 มหาราช ดูกรมพิตรและราชสมภารผู้ประเสริฐในราชสมบัติ บพิตรนี้เป็นกษัตริย์อันสุขุม-
 มาลัยมิ่งมโหศวรรย์ **อจฺจนฺตสุขมาโล** สุขุมโดยแท้แต่เสด็จจากพระราชนิเวศน์มาสู่ประเทศ
 อสงไขยบริเวณเท่านั้นดูนี้หมองศรีนักหนา อนึ่งเสด็จมาก็ต้องแสงสุริยะกล้าเป็นเวลามัฆณันต-
 สมัย น้ำพระทัยจึงกลัดกลุ้มรุ่มร้อน ทรงบทจรเสด็จพระราชดำเนินมายังสำนักอาตมานี้เล่า ก็
 เสด็จด้วยพระบาทเปล่า ชะรอยระแหงหินกรวดอันใด **ปาเท รุชฺชนฺติ** ยอกเข้าที่ฝ่าพระบาท
 ปวดประชวรแสนสามารถหรือกระไรนั้น **จณฺทิกทโย** จึงร้ายกาจ พระโองการประภาษเล่าก็
 หยาบหยาบ นี่แน่อาตมาจะถามบพิตรพระราชสมภารเจ้า บพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จมานี้
 ด้วยพระบาทเปล่าหรือ **อุทาหุ** หรือบพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จจากราฐานด้วยพาชี
 สิ้นพชาติอาชาญยานุมาศ อันใด จงตรัสพนาถประภาษแก่อาตมาในกาลบัดนี้

อล โข มิลินฺโท ราช แท้จริงอันดั้นนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติมีพระราช-
 โองการเผด็จว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน เมื่อโยมจะมาสู่อสงไขยบริเวณ
 สำนักพระผู้เป็นเจ้านี้ โยมไม่มาด้วยพระบาทเปล่า มาด้วยรถ ครั้นมาสู่สำนักพระผู้เป็นเจ้า
 โยมเข้ามาด้วยพระบาทเปล่า

พระนาคเสนได้ฟังพระโองการประกาศ จึงประกาศว่า ดูกรราชเสวกโยนกทั้ง ๕๐๐ ฟัง
เอาเถิด ถ้อยคำสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทร์ผู้ประเสริฐ ตรัสว่ามาด้วยรถ มาสู่สำนักอาตมานี้
มาด้วยพระบาทเปล่า ชาวเจ้าทั้งปวงกับพระภิกษุแปดสิบพันจึงฟังเป็นพยานในกาลบัดนี้ พระ
นาคเสนจึงมีเถรปุจฉาถามว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในราชสมบัติ ซึ่งมี
พระราชโองการตรัสว่าเสด็จด้วยรถนั้นตรัสมันคงละหรือ

เออข้าแต่พระเจ้าเป็นเจ้า โยมว่า ว่ามาด้วยรถจริง

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาถามว่า บพิตรพระราชสมภารบอกว่ามาด้วยรถนั้น **อิโธ**
งอนนั้นหรือชื่อว่ารถ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์นรินทราธิปติมีพระราชโองการตรัสว่างอนนั้นจะได้ชื่อว่ารถหาไม่ได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ เพลานั้นหรือชื่อว่ารถ

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิเบศร์ ปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ จุกั วา จักรนั้นหรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนคร ปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ รถทณฺฑกั วา คันชักนั้นหรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ รถปณฺฑขั วา เรือนรถนั้นหรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ก็ปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ รถมุมิโย เชือกรถนี้หรือชื่อว่ารถ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมิเถรวาจาซักถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ **ปิตพญฺญิ** ประชุกสำหรับถือนั้นหรือชื่อว่ารถ ของถวายพระพร
พระเจ้ามิลินทปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมิเถรวาจาซักถามสืบต่อไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ **ยุดฺ** วา แอกลั่นหรือชื่อว่ารถ ของถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินทปฏิเสธว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนมิเถรวาจาถามไปจนสิ้นสุดขณะนี้ จึงมีเถรปริภายคัดพ้องว่า **มหาราช** ดูรานะ
สมเด็จพระบรมบพิตรผู้ประเสริฐในราชสมบัติ เมื่ออาตมาเอาเครื่องรถนั้นมาถามถ้วนถึบพิตรก็
ตรัสว่ามิใช่รถ ตรัสปฏิเสธยังยืน **น ปุตฺตม** อาตมาไม่เห็นสิ่งใดที่จะเรียกว่ารถสิ้นทั้งหมดเดิมที
ลิตรัสบอกว่า เสด็จออกมาด้วยรถ ครั้นอาตมาถามหานามรถว่า สิ่งนี้หรือชื่อว่ารถ ก็ปฏิเสธว่า
มิใช่รถ กระนั้นก็ปดรูปเล่น เออเป็นถึงอัครราชเรืองเดชในประเทศทวีปชมพูไม่มีความอดสู ดูริ
มาตรัสสุสามาทช่างประภาษได้ ฟังเอาเป็นไรราชเสวกโยนกข้าหลวงทั้ง ๕๐๐ อันหมอบราย
เรียงเคียงกัน และพระภิกษุสงฆ์แปดสิบพันที่เราบอกไว้เป็นพยานนั้น จงฟังเอาด้วยกันในกาลบัดนี้

ขณะนั้นหมู่ราชเสวกโยนกข้าหลวง ๕๐๐ ก็มีก้องร้องซ้องสาธุการพระนาคเสนนี้ต่าง ๆ
บางพวกที่ตัวโปรดก็บังคมเหนือศรีโรตม์ แล้วทูลเตือนสมเด็จพระบรมกษัตริย์ให้ตรัสแก้ไข

ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระเจ้ามิลินทปิ่นสาคลราชธานี จึงมีพระราชโองการแก้ปัญหาว่า **ภนฺตา**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมจะได้เจรจามุสาวาทหาไม่ได้ นามบัญญัติชื่อว่ารถนั้น
อาศัยสัมภาระเครื่องรถ พร้อมกันหมดคือองคและจักรเพล และคันชักรถและเรือนรถและ
เชือกรถ และประชุกกับแอกลั่นทั้งหมด จึงได้บัญญัตินามชื่อว่ารถ นะพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็น
เจ้าจงทราบด้วยประการฉะนี้

พระนาคเสนจึงมิเถรวาจาถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐใน
บรมไมศวรรย์ อาตมาก็เหมือนกัน ที่ถวายพระพรไว้ว่า ชื่อนาคเสนนั้นจะได้มุสาวาทหาไม่ได้ อาศัย
อาการ ๓๒ ของอาตมาเป็นอาทิ คือ เกศาโลมาตลอดถึงมัตถลึงคั่งทั้งหมด จึงได้นามบัญญัติ
ปรากฏชื่อว่านาคเสน เหมือนชื่อว่ารถ อาศัยสัมภาระทั้งหมดจึงเรียกว่ารถยาน ก็สมด้วยคำท่าน
ปฎาจาราภิกษุณี กล่าวในที่เฉพาะพระพักตร์ของสมเด็จพระทศพลพิชิตมารโมลี ยุติด้วยวาระ
แห่งพระบาลีว่า

ยถาปี อญคสมภาโร

โหติ สพุโพ รโธ อิติ

เอวํ ขนุเชตฺตฺถ สนุเตตฺตฺถ

โลโก สตฺโตติ สมฺมตฺติ

กระแสดความว่า สพุโพ รโธ อิติ อันว่าสัมภาระเครื่องรถพร้อมทั้งหมด ได้นามบัญญัติ
เรียกว่า ยถา มีครูวานันได สตฺโตติ สมฺมตฺติ ได้ชื่อว่าสัตว์ว่าบุคคลนี้ก็อาศัยมีชั้นพร้อม
๕ ประการ เอวํ เมธา ตถา เปรียบปานดังรถนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชินดี ทรงพระสวณาการแก้ปัญหาละนี้ มีน้ำพระทัย
ท้าวเธอปรีดาปราโมทย์ออกพระโอบอุตตรัสซ้องสาธุการว่า สธุสพระผู้เป็นเจ้าของแก้ปัญหา
อจฺญริย โยมอัศจรรย์นักหนา โยมล้ำค่าว่าอยู่โยมแล้วทีเดียว พระผู้เป็นเจ้านี้เฉลียวฉลาด
สามารถนักหนา กลับกล่าวปัญหาเปรียบเทียบอุปมาวิจิตรให้คนทั้งหลายคิดเห็นกระจ่างแจ่มใส
ยทิ พุทฺโธ ติฏฺเฐยฺย ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระชินทรทศพล ยังสถิตมีพระชนม์อยู่นี้จะโปรดปราน
ตรัสสาธุการประทานที่ฐานันดร ให้เป็นเอกบุคลข้างแก้ปัญหา ในกาลบัดนี้

นามปัญหา คํารบ ๑ จบเท่านี้

วสสปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชินดีมีพระราชโองการตรัสถามวสสปัญหาสืบต่อไปว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า กติวุโส พระผู้เป็นเจ้ามีบรรพชาเท่าไร

พระนาคเสนถวายพระพรว่า อาตมามีบรรพชาได้ ๗ บรรพชา

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินดีมีพระราชโองการตรัสซักว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน บรรพชานับได้ ๗ ปีนั้น นับพระผู้เป็นเจ้าเข้าด้วยหรือ หรือว่านับแต่ปีนั้น
๗ มิได้อาศัยผู้เป็นเจ้า ในกาลบัดนี้

กิริ ดั่งจะรู้ว่า พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินดีวันนั้นทรงเครื่องปล้นขนากรณ์พวกดอกไม้
มีพระฉายปรากฏลงไปที่อยู่ทมนกเกาะละออมแก้ว พระนาคเสนเห็นประจักษ์แล้วจึงถวายพระพร
ว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริมไหศวรรย์ พระฉายที่ปรากฏใน
กะละออมแก้วนั้น นับเนื่องอาศัยในพระองค์ของมหาบพิตรด้วยหรือประการใด

กรุงมิลินท์ป็นสาครราชธานีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
เงาที่ปรากฏในกะละออมแก้วนี้ก็อาศัยเงาไปแต่ตัวโยม

พระนาคเสนก็โน้มน้อมเป็นอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐในสิริมไหศวรรย์ วรรษาของอาตมานี้ก็เหมือนกัน อาศัยอาตมาบรรพชามากณนานับได้
๗ พระวรรษา ในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ป็นพิภพ ได้ทรงฟังกัณโณบนบช้องสาธุการว่า สรุสปัญหาเปรียบ
ของพระผู้เป็นเจ้าเอามาเปรียบนี้ไม่ผิด ฟังนี้วิจิตรอัศจรรย์ครัน

วัสสปัญหา คำรบ ๒ จงเท่านี้

เถรสถติกขปฏิภาณปัญหา ที่ ๓

อด โข มิลินโท ราช ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีสุนทรพจ-
นารถพระราชโองการถามอรรถปัญหาสืบไปว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า
อันว่าบรรพชาของพระผู้เป็นเจ้านี้ **โก** **ปรมคุโ** มีประโยชน์อันอุดมได้อย่างไร **กิมคฺติยา**
ประโยชน์ด้วยสิ่งอันใดจึงบรรพชา พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาแก้ไขให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริ
ราชมไหศวรรย์ บรรพชาของอาตมานั้นเป็นประโยชน์ดับเสียซึ่งทุกข์ที่มีในสันดาน แล้วมิให้
ทุกข์ประการอื่นบังเกิดได้ ประการหนึ่งบรรพชาของอาตมานี้ประเสริฐยิ่งนัก จักให้เป็นประโยชน์
แก่มนุชย์นิกรเทวคา มนุชย์นิกรเทวคาให้วันบเคารพบูชาถวายไทยทาน บรรดาที่จะให้เกิดผล
เมื่อสิ้นชนมมรณกาลแล้ว เฉะผลที่ได้กระทำสักการถวายทานแก่รูปอันบรรพชาก็จะปิดเสียซึ่ง
ประตูดุราบาย ก็จะได้ไปชมสมบัติ ๓ ประการ คือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ
เหตุฉะนั้นรูปร่างว่า บรรพชาของรูปนี้โสด จะให้เป็นประโยชน์แก่นิกมณุษย์เทวคาทั้งหลาย
ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ป็นสาครนคร ได้ทรงฟังพระนาคเสนคำแดงแจ้งกระจ่าง ก็มีได้มี
ทางที่จะชักใช้ ก็หันเหเสประภายพจนารถอื่นไปว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน
โยมนี้อยากจะใคร่พูดอยากใคร่เจรจาพาทักกันด้วยพระผู้เป็นเจ้านักหนา

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว ดูรานะมหาบพิตรจะเป็นอะไร ตรัสว่ากระไรจงตรัสเถิด
แต่บพิตรผู้ประเสริฐอย่าประภาษด้วยราชวาท จงตรัสกับอาตมาเป็นบัณฑิตวาท

พระเจ้ามิลินท์นรินทรราชจึงประภาษถามว่า ภนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บัณฑิต-
วาทนักปราชญ์เจรจาฉันเฝ้าจาประการใด โยมยังสงสัยอยู่ นิมนต์วิสัชนาไปก่อน

อ้อ ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าปราชญ์เจรจาข่มสุนทรอ่อนหวานมิได้เจรจาหักหาญข่มจี
ปฏิกุμμม กระทำดีเรียบร้อย ถ้อยคำข่มกระทำให้วิเศษต่าง ๆ ข่มกระทำปฏิเสธกันทาง
การอกุศลกรรม อเวจัน ข่มกระทำเคล้าคลึงโน้มน้อมเข้าในสิ่งเป็นกุศล มีรักษาศีลให้ทาน
เป็นต้น น กุปฺปนฺติ มิได้กำเริบรานร้ายกาจ ธรรมดาว่าปราชญ์ข่มเจรจาอุจอาตมาวิสัยนานะนี้
ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการถามว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ฉลาด อีกประการหนึ่งที่พระผู้เป็นเจ้าว่าราชวาทคือคำกษัตริย์ขัดติย-
มหาศาล นั้นเป็นประการใด จงวิสัชนาให้โยมฟังก่อน

ขอถวายพระพร บรมกษัตริย์ขัดติยมหาศาลจะตรัสข่มหักหาญเอาด้วยปัญญาของตน
ปฏิกุμμมในวัตถุสิ่งเดียว ได้ตรัสให้กระทำดังนี้ ถ้ามีผู้ใดขัดพระราชโองการโศด โทษก็มียิ่งแก่
ผู้นั้น อันกษัตริย์นี้จะตรัสเจรจาพาหิมได้อนุโลมตามใคร ความกระนี้จึงไม่ให้ตรัสด้วยอาตมา
เป็นคำราชวาท บพิตรจะตรัสเป็นราชวาทกับอาตมา อาตมาก็มิได้สนทนาด้วยบพิตรพระราช-
สมภาร ในกาลบัดนี้

ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมนี้จะเอาคำนักปราชญ์มาเจรจา มิได้พูดกับพระผู้เป็นเจ้าโดยคำ
ท้าวคำพระยา

อ้อ ถ้ากระนั้นจะตรัสอย่างไรเร่งตรัสเถิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร จะลองปัญญาพระผู้เป็นเจ้าว่าจะเขลาเคลิ้มประการใด
จึงตรัสได้ถามเป็นสำนวนลมปากเปล่าอีกเล่าว่า โยมจะถามพระผู้เป็นเจ้า

บพิตรจะถามอย่างไร จงถามเถิด

โยมถามแล้ว

ขอถวายพระพร อาตมาแก้แล้ว

พระผู้เป็นเจ้าแก้อย่างไร จงวิสัญญให้แจ้งก่อน

ขอถวายพระพร อาตมาแก้แล้ว

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรธิปไตยตามปัญหาสำนวนแปลเช่นนี้ที่หนึ่งแล้วกลับมาถามซ้ำอีกเล่า หวังจะลองปัญญาพระนาคเสนว่าจะเขลาหรือฉลาด จะยังยืนอยู่ไม่ครั่นคร้ามหรือประการใดเท่านั้น

เถรสถติกขปฏิภาณปัญหา คำร่ง ๓ จบเท่านั้น

อล โข มิลินทสูตร ฌลโณ เอตทโหสิ แท้จริงอันคับนั้นมา สมเด็จพระมกษัตราธิราช มิลินท์ภูมินทรธิปไตย ทรงพระราชดำริจะเห็นว่า **อัย ภิกขุ** พระภิกษุรูปนี้ **ปญฺติโต** มีปัญญาอาจสามารถที่จะวิสัญญได้ อาตมาจะถามโดยเหตุอันพิเศษหลาก ๆ มากนักหนา เวลานี้ก็เป็นเวลาสายวันหัดจะวันอัสดงลงกลับไป **เสว** ต่อวันรุ่งพรุ่งนี้จะให้นิมิตพระนาคเสนเข้าไปสู่พระราชฐานของอาตมา จะถามอรรถปัญหาก็หลาก ๆ มากกว่านี้ **คําริ** แล้วพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรธิปไตยมีพระราชโองการสั่งเทวมนัทยอำมาตย์ผู้ฉลาดว่า **คฺตุกรเทวมนัทยอำมาตย์** จงอาราธนาพระผู้เป็นเจ้านาคเสนให้เข้ามาสังสนทนากับด้วยเราในราชนิเวศน์แต่เพลเช้าอย่าให้พระผู้เป็นเจ้าไปในที่อื่น **ตรัส** แล้วพระองค์ก็ลาพระภิกษุแปลหมื่นกับพระนาคเสนเสด็จถึงประตูสองไชยบริเวณวงวัด **อสุตฺ อภิรุยฺหิตฺวา** ก็เสด็จขึ้นหลังอาชาชาติสินธพพระที่นั่งทรง พร้อมด้วยหมู่ **นิกรแสนจตุรงค์** พระองค์ก็ตรัสบ่นแต่ว่า **นาคเสน นาคเสน** มาบนหลังสินธพ พระที่นั่งกระทั้งถึงประตูพระราชวัง **เสด็จ** เจ้ายังอันเตปรุราชนิเวศน์ตำหนักทองของพระองค์ในกาลครั้งนั้น

ฝ่ายเทวมนัทยอำมาตย์ ก็อาราธนาพระนาคเสนจุกระเศพระราชโองการ ส่วนพระนาคเสนก็ขึ้นมารับอาราธนา **ตสฺส รตฺติยา อจฺจเยน** ครั้นรุ่งราชราตรีวิเศษมีทิวากรสว่างกระจ่างฟ้า ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลาย ๔ คน ชื่อว่าเนมิตตยอำมาตย์คน ๑ ชื่อว่าอันตกายอำมาตย์คน ๑ ชื่อว่าอังการอำมาตย์คน ๑ ชื่อว่าสัพพทินนอำมาตย์คน ๑ สิริเป็น ๔ คนด้วยกัน จึงทูลสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปไตยว่า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม เพลาเช้าวันนี้ทรงพระกรุณาจะให้พระนาคเสนมาสู่ราชฐานหรือประการใด

จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **เออ** ให้เธอเข้ามาเถิด

อำมาตย์จึงทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระภิกษุบริวารพานจะมากถึงแปดสิบพันจะโปรดให้พระนาคเสนนั้นนิมนต์มาด้วยเท่าไร

จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ตามแต่ในพระนาคเสนท่านจะพามา

สัพพทินอำมาตย์จึงทูลว่า ขอพระราชทานให้พระนาคเสนนิมนต์พระสงฆ์มาด้วย ๑๐ องค์ อย่าให้อเอนามากเลย

พระราชโองการตรัสว่า สัพพทินนะเอ๋ย อย่าบังคับเลย ตามในท่านจะมาเถิด สัพพทินน-
ของที่จะเลี้ยงพระภิกษุนี้สิ้นไปไม่มีหรือประการใด ท่านจะเข้ามาเท่าไรตามใจท่าน โกชนา
อาหารในราชฐานของเรามีเป็นนักเป็นหนา จังหันจะไม่พอเพียงที่จะเลี้ยงท่านหรือประการใด

สัพพทินนะฟังพระราชโองการก็ก้มหน้านั่งนิ่งอยู่ หาผู้ที่รู้ทูลทัดขัดพระราชโองการไม่
ส่วนอำมาตย์ทั้ง ๔ ได้สวนการฟังกระแสพระราชโองการดังนี้ อำมาตย์ทั้ง ๔ คือ
สัพพทินนะ เนมิตติยะ เจ้าอังคุระและเจ้าอันตกายะ ก็พากันถวายบังคมลาตุกมาขมิขมัน
มิทันใดก็ถึงอสงไขยบริเวณ จึงเข้าไปสู่สำนักพระนาคเสน องค์เอกอเสกขบุคลล นิมนต์ปล้นว่า
ภนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มีพระราชโองการให้กระหม่อมฉันมานิมนต์พระเจ้าให้เข้าไป
ฉันยังนิเวศน์วังใน กับภิกษุบริวารมากเท่าใดก็ตามน้ำใจพระผู้เป็นเจ้าจะพาเข้าไปในกาลบัดนี้

อล โข อายสุมา นาคเสน ขณะนั้นพระนาคเสนองค์พระอรหันต์อันมีอายุมีมั่งกฏ-
โมลีโดยฟังอำมาตย์ทั้ง ๔ อาราธนา ปตฺตจิวรมาทาย ก็นั่งสงบทรงจิวรมีพระกรจับบาตร
พาสงฆ์แปดหมื่นลิลาสมาเป็นอันดับกัน ปุพฺพพญฺหสมเย แต่เพลาเช้าพระผู้เป็นเจ้าก็เข้าสู่พระ
ราชธานี ฝ่ายอำมาตย์ทั้ง ๔ ก็ตามไปด้วยกัน

อันตกายปัญหา ที่ ๔

อันตกายอำมาตย์นั้น จึงถามปัญหาพระนาคเสนองค์เอกอรหันต์ว่า ภนุเต ข้าแต่พระผู้
เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้ากล่าววานี้ว่า ชื่อของพระผู้เป็นเจ้าชื่อนาคเสน แต่ว่าชื่อนาคเสนนี้มีได้
จัดเป็นสัตว์เป็นบุคคล นี่แหละข้าพเจ้ายังสงสัย พระนาคเสนจึงถามอันตกายะไปว่า ท่านเข้า
ใจว่าอะไรชื่อนาคเสน

อันตกายะจึงกล่าววาทว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าเข้าใจว่าลมหายใจเข้าออกใน
กายนี้ยังมีอยู่ตราบใด ก็ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ เหมือนอย่างพระผู้เป็นเจ้าจะมีชีวิตอยู่ได้วณาคเสน

ขณะนั้นพระนาคเสนจึงถามว่า คุณกรอำมาตย์ อาตมาจะถามท่าน ถ้าแม้ว่าลมระบาย หายใจออกจากกายมิได้กลับเข้าภายในกาย คน ๆ นั้นจะตายหรือว่าหามิได้

อันทกษอำมาตย์จึงว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ลมไม่เข้าไปภายในกาย ลมออกไป
ภายนอกกายไม่กลับเข้าไปในกายแล้ว ผู้นั้นก็ตาย

พระนาคเสนองค์อรหันต์ท่านจึงว่า ถ้าเช่นนั้น คุณกรอันทกษะ คนที่เป่าแตรเป่าสังข์ทั้งหลาย ลมออกนอกกาย จะมีตายสิ้นหรือ

อันทกษอำมาตย์ว่าไม่ตาย

พระนาคเสนองค์อรหันต์จึงว่า คุณกรอันทกษะ เหมือนช่างทองทั้งหลายเป่ากลอง
ประสานทองก็ดี คนพวกนี้ลมออกนอกกายไม่กลับเข้าในกายนี้ จะตายหรือประการใด อนึ่งเล่า
คนที่เป่าปี่กระนี้จะมีตาย

อันทกษะจึงว่าไม่ตาย

พระนาคเสนจึงว่า คุณกรอันทกษะ เธอท่านถือว่าลมออกนอกกายไม่เข้าไปภายในกาย
แล้วก็ตาม ก็ทำไมคนทั้งหลายที่เป่าแตรและเป่าสังข์ คนทั้งหลายที่เป่ากลองประสานทองและ
คนที่เป่าปี่ คนทั้งหลายนี้ลมออกนอกกายจึงไม่ตายเล่าเพราะเหตุอย่างไร

อันทกษะก็จิตใจไม่รู้ที่จะแก้ไข จึงว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ นิมนต์พระ
ผู้เป็นเจ้าแก้ไขออกให้แจ้งเถิด ข้าพเจ้ารู้อะไรจะไปตอบโต้ถ้อยคำกับพระผู้เป็นเจ้าเล่า

ครั้งนั้นพระนาคเสนจึงว่า คุณกรอันทกษะ ท่านว่าลมนี้คือลมหายใจเข้าออก ลมหายใจ
เข้าออกนี้เป็นกายสังขาร

อันทกษะจึงถามพระนาคเสนว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า กายสังขารตั้งอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนจึงบอกให้ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า กายสังขารตั้งอยู่ในขันธ ว่าแล้วเท่านั้น พระ
นาคเสนก็ดำแดงธรรมเทศนาแก้ไขให้อันทกษอำมาตย์ฟัง

อันทกษะตั้งใจสวณาการไป ก็มีจิตเลื่อมใสโสมนัสศรัทธาเคารพพระศรีรัตนตรัยเป็น
อุบาสกในพระศาสนา

ตกว่าพระนาคเสนว่า ลมอัสสาสะปัสสาสะคือลมหายใจเข้าออกนี้เป็นกายสังขาร ถ้า
ແລະທ່ານຫາຍກໍ່မີ່ເຂົ້າໃຈວ່າກາຍສັງຂານີ້ຄື່ອລມບຳຮຸກກາຍ ນັ້ນໜຶ່ງວ່າລມຫາຍໃຈເຂົ້າອອກນີ້ເປັນຮູບ

เนื่องมาแต่มหาภูตรูปคือวาโยธาตุ ลมหายใจเข้าออกนี้เรียกว่ากาย จะถือว่าเป็นชีวิตนั้นไม่ควร และกายสังขารคือลมหายใจเข้าออกนี้ก็ตั้งอยู่ในขั้นทั้ง ๕ มีรูปขั้นเป็นต้น อธิบายทั้งนี้จะให้เข้าใจว่ากายสังขารนี้เป็นชื่อแห่งลมหายใจเข้าออก โลกย่อมพูดกันว่าเราท่านทุกวันนี้ มีลมหายใจเข้าออกอยู่ก็ว่าคนและคำอันนี้ว่าแต่พอจะให้เห็นพระทุกขังพระอนิจจังพระอนัตตา แต่ว่า ลมหายใจเข้าออกนี้จะถือว่าเป็นพร้อมกันอยู่แล้ว เรียกว่าเป็นชีวิตนั้นไม่ได้ เป็นแต่บำรุงกาย บำรุงชีวิตและลมหายใจ จะเป็นชีวิตหาไม่ได้

อันทกายปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

ปัญชาปัญหา ที่ ๕

อล โข นาคเสน! อันดั้นนั้นแท้จริง เมื่อพระนาคเสนผู้มีอายุ มิ่งมงคลวิสุทธิสงฆ์ องค์อรหันต์ เทศนาโปรดอันทกายอำมาตย์แล้ว ก็ดำเนินลีลาเข้าสู่พระนิเวศน์วังใน เสด็จขึ้นไปบนปราสาท นิสังขการนั่งเหนือปัญจุตตาอาสน์กับพระภิกษุแปดหมื่น สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นพิภพขึ้นชมพูทวีป ก็ทรงรับรัดเร่งให้ปรณินิบัติด้วยโภชนียะ ของเคี้ยวของกัดดูดดื่มอันประณีตบรรจง ยังพระนาคเสนกับพระภิกษุสงฆ์ให้อิ่มหนำสำราญแล้ว สมเด็จพระบรมพิตรก็ถวายไตรจีวรให้ทั้งแปดหมื่นแล้ว ก็มีพระทัยชื่นชมต่อบรมทาน จึงมีพระราชโองการให้พระนาคเสนเอาภิกษุหนุ่มไว้แต่ ๑๐ องค์ นิมนต์พระภิกษุมากกว่านั้นอันแต่่าแก่กล้วนนั่งเจ็บหลัง นิมนต์กลับไปยังอสงไขยบริเวณ

ส่วนสมเด็จพระกรุงมิลินที่ก็จับเอาอาสนะนั่งใกล้พระนาคเสนองค์เอกอรหันต์ **อายุสมนุต์** นาคเสน! **เอตทโวจ** จึงมีสุนทรพจนาราชโองการประภาษว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า มยิเรทั้ง ๒ นี้จะสนมานาพาทีด้วยเหตุอันใดดี ในกาลบัดนี้

ฝ่ายพระนาคเสนเถรเจ้า จึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อามตากับมหาบพิตรนี้คิดว่าจะสนทานกันที่เป็นประโยชน์ ขอลถวายพระพร

ขณะนั้นกรุงมิลินที่ปิ่นประชากรมีสุนทรพจนาราชโองการ ตรัสถามปัญหาเหมือนอันถามแล้วในวันก่อนนั้นว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บรรพชาของพระผู้เป็นอุดมอย่างไร บรรพชานี้จะให้ประโยชน์อะไร

พระนาคเสนก็แก้ไขเหมือนอันวิสัยนาในวันก่อนว่า ขอถวายพระพร บรรพชา^{นี้}เพื่อจะ
ให้ระงับทุกข์คือทุกข์ ๔ กอง มีชาติทุกข์เป็นต้นให้ระงับดับไป มิให้ทุกข์อื่นบังเกิด คือ จะเกิด
อีกนั้นมิให้มีประการ ๑ อีกประการหนึ่งเล่า **ปรมตฺโต** มีอรรถอันอุดมคือ จะให้ได้พระนิพพาน
อนุปาทาโน หาซื้อกิเลสตัดห้ามมิได้ ขอถวายพระพร สิ้นคำวิสัยนาพระนาคเสนเท่า^{นี้}

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบิดี เอาปัญหาที่ถามแล้ว กลับเอามาถามอีก หวังจะตั้ง
เป็นเหตุจะได้ถามลักษณะแห่งบุคคลบรรพชา เหตุ^{นี้}พระองค์จึงมีพระราชปุจฉาถามพระนาคเสน
จะ^{นี้}ว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ลักษณะบุคคลจะเข้าบรรพชามวยในพระพุทธรูปศาสนานี้มี
ประโยชน์อย่างไร

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริมไหศวรรย์
คนทั้งหลายคิดต่างกัน บางพวกนั้น **ราชวินิตา** คือ ท้าวพระนาเบียดเบียนใช้สอย หนีออกไป
บวชในพระพุทธศาสนาก็มี **ราชาโนวฺกตฺตฺถาย** บางทีบรรพชาเพื่อจะให้คุ้นเคยท้าวพระยา
รู้จักมักใคร่ก็มี **อิสฺสุตฺตฺถาย** บางทีบวชเพื่อจะได้อิสฺสุตฺตเป็นที่ยางอันใหญ่ **ชีวกตฺถาย**
บางทีบวชเพื่อจะได้อาหารเลี้ยงชีวิต **ภยภิตฺต** บางทีคิดกลัวภัยโจรจะคอยฆ่า กลัวภัยท้าว
พระยาจะฆ่าตี กลัวภัยเจ้าหนี้ยะตามทวงกลัวทั้งปวงนี้ก็หนีเข้าบรรพชา ที่ว่าจะคิดถึงตัวกลัว
ภัยในสงสาร ออกบรรพชาปรารธนาพระนิพพานก็มี ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร จึงมีพระราชโองการย้อนถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
พระผู้เป็นเจ้านี้มาบรรพชาจะปรารธนาอย่างไร นิมนต์วิสัยนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรายะมหาบพิตร อาตมานี้บรรพชาแต่ยังเป็นทารกได้ ๗
ขวบก็หา^{รู้}ไม่ ครั้นจำเริญใหญ่ขึ้นมา ท่านสมณะที่เป็นสากยบุตรพุทฺธชิโนรสผู้ใหญ่ฝึกสอน
อาตมาโดยให้มีสติปัญญารู้ซึ่งพุทฺธธาธิบาย บัด^{นี้}อาตมาบรรพชาก็หมายจะใคร่ได้พระนิพพาน
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนครก็รับคำสรรเสริญว่า **กถุโลติ** พระผู้เป็นเจ้า
กล่าว^{นี้}สมควรแล้ว

ปีพพชาปัญหา คำรบ ๕ จบเท่า^{นี้}

ปฏิสันธิคหณปัญหา ที่ ๖

ครั้งนั้นพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติจึงมีพระราชบัญชาถามอรรถปัญหานั้นต่อไปว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า คนที่ตายไปแล้ว จะไม่ปฏิสันธิเกิดมาเป็นร่างกาย
จิตใจสูญไปนี้ จะมีบ้างหรือ หรือว่าไม่มี

พระนาคเสนได้ฟังพระโองการดังนี้จึงถวายพระพรว่า คุรานะมหาบพิตร คนบางจำ
พวกดับจิตแล้วไม่เกิดอีกก็มี ที่กลับมาเกิดอีกก็มี

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติจึงซักถามต่อไปนี้ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็น
เจ้าว่าบุคคลที่ดับจิตไม่ได้เกิดอีกนั้น ได้แก่คนจำพวกใด คนที่ดับจิตตายไปแล้วกลับเกิดใหม่นั้น
ได้แก่คนจำพวกใด นิมนต์วิสัชนาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะมหาบพิตร คนที่มีราคาทิกิเลสดับจิตแล้วเกิด
ใหม่ ที่หากิเลสมิได้ดับจิตแล้วไม่เกิดอีก ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงย้อนถามว่า ก็พระผู้เป็นเจ้านี้เล่าดับจิตแล้วจะเกิดใหม่ หรือว่าไม่
เกิดอีกในภพเป็นประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช คุรานะมหาบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ถ้าว่า
อาตมาประกอบไปด้วยกิเลส ดับจิตไปก็ต้องเกิดใหม่ ถ้าว่าอาตมาหากิเลสมิได้ก็จะดับสูญไป
ไม่เกิดอีก ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร ก็มีพระโองการสรรเสริญว่า กลุโสสิ พระผู้เป็น
เจ้าวิสัชนานี้สมควรแล้ว

ปฏิสันธิคหณปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

มนสิการปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหาคือต่อไปว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมนี้อย่างสงสัยอยู่ ด้วยบุคคลไม่ปฏิสันธิคือไม่เกิด
ใหม่นั้น ไม่เกิดใหม่ด้วยโยนิโสมนสิการดังฤ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในศฤงคาร
บุคคลไม่ปฏิสนธิเกิดใหม่นั้นด้วยโยนิโสมนสิการกับกุศลธรรมอื่นที่บำเพ็ญไว้แต่ก่อน มีบารมี
เต็มตามกำหนดให้สำเร็จพระนิพพาน อีกกับปัญญาพร้อมด้วยสิ่ง ๓ ประการนี้ จึงมิได้เกิดใหม่
ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทมีพระราชโองการซักถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้มี ปรีชา
ญาณ โยนิโสมนสิการนั้นไม่ใช่ปัญญาหรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า โยนิโสมนสิการมิใช่ปัญญา และโยนิโสมนสิการนั้นมี
ลักษณะสถาน ๑ ปัญญามีลักษณะสถาน ๑ และโยนิโสมนสิการนั้น มีในสันดานแห่งสัตว์
ทั้งหลายคืออวัชวาช้างม้าสรรพสัตว์ทั้งปวงเหล่านี้และสัตว์คั่งพรรณานี้จะได้มีปัญญามีได้
มีแต่โยนิโสมนสิการ ขอถวายพระพร

มนสิการปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

มนสิการลักษณะปัญหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามด้วยลักษณะแห่ง
โยนิโสมนสิการว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้ปรีชาญาณ และโยนิโสมนสิ-
การนั้นมีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า โยนิโสมนสิการนั้น **อุตฺตสาหลกฺขโณ** มีลักษณะให้อุต
สาหะมีพยายามความเพียรประการ ๑ **คหฺรลฺกฺขโณ** มีลักษณะจะถือเอาให้ได้ เหมือนกับสัตว์
เป็นต้นว่าแพะลาโคมหิสา ถึงจะผูกไว้ก็จะเดินไปกินหญ้านั้นประการ ๑ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นสาคลนครจึงมีพระราชโองการถามว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประ
เสริฐด้วยปรีชาญาณ ลักษณะปัญญานั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริ
มไหศวรรย์ ปัญญานั้นมีลักษณะตัดให้ขาด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นสาคลนคร มีพระราชโองการนิมนต์พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ
ให้กระทำอุปมา จึงตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ

ลักษณะโยนิโสมนสิการ กับลักษณะปัญญา ที่พระผู้เป็นเจ้าวิชันมานี้ โยมพึงยังกลางแกลง อยู่ นิมนต์อุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** คุรานะมหาบพิตรพระราชสมภารผู้ ประเสริฐในสงคาร ลักษณะโยนิโสมนสิการกับลักษณะปัญญานี้ ถ้าจะเปรียบเป็นอันเดียว เหมือนเกี้ยวช้าง ลักษณะชวานาเกี้ยวช้างนั้น เขาทำประการใด

อ้อ โยมเข้าใจอยู่

มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในมโหศวรรย์ ชวานาเกี้ยวช้างนั้นเขา ทำอย่างไร

อ้อ ชวานานั้นเขาเอาเท้าเหยียบคันช้างไว้มิให้ขยับ ยามเหตุเถน มือซ้ายหนึ่งเอา รวงช้างนั้นมา **ทกขิณเหตุเถน** มือขวาจับเคียวเกี่ยวกระชากให้รวงช้างขาดติดมือเบื้องซ้าย ชวานาทั้งหลายเขากระทำอย่างนี้ โยมรู้อยู่

มหาราช คุรานะบพิตรผู้ประเสริฐในสิริมโหศวรรย์ ความนี้ฉันใด มือซ้ายที่ถือรวงช้างไว้ ได้แก่โยนิโสมนสิการอันมีลักษณะถือเอา มือขวาที่ถือเคียวเกี่ยวรวงช้างตัดกระชากให้ขาดนั้น ได้แก่ปัญญาอันมีลักษณะตัดให้ขาด ด้วยประการดังนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี ได้ฟังพระนาคเสนอุปมาก็ทรงพระปรีชาชื่นชม ตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าอุปมานี้ **กลุโลสิ** สมควรนักหนา สาธุสัตว์บุรุษผู้มีศรัทธาพึงเข้าใจเถิดว่า บุคคลที่ไม่เกิดอีกนั่นคือพระอรหันตนิพพาน ท่านไม่เกิดอีก คือท่านเข้านิพพาน

มณสิการลักษณะปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

ศีลปติภูฏายลักษณะปัญหา ที่ ๕

ลำดับนั้นมา บรมกษัตริย์มีพระราชปจฉาถามซึ่งอรรถปัญหาสืบต่อไปว่า ลักษณะที่จะ ได้พระนิพพานไม่เกิดอีกนี้อาศัยเหตุอย่างไร

พระนาคเสนแก้วว่า ขอดถวายพระพร บุคคลที่ไม่เกิดใหม่ไปพระนิพพานนั้นด้วยเหตุ ๓ ประการ คือกุศลอันหนึ่งได้แก่บารมีสร้างมานั้นแก่กล้าอย่าง ๑ มีมณสิการอุดสาหะชิตหนึ่งถึง

มันซึ่งตัวกุศลอย่าง ๑ และเอาปัญญาตัดตัวอกุศลให้ขาดในสันดานอย่าง ๑ นี่แหละพร้อมด้วยเหตุ ๓ ประการจึงจะได้พระนิพพาน มิได้เวียนว่ายในวัฏสงสารเกิดเป็นร่างกายต่อไป ในกาลครั้งนั้น

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทร์บรมกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวกับโยมว่า บุคคลไม่เกิดอีกด้วย
ได้กระทำกุศลอื่นไว้ โยมยังไม่เข้าใจ กุศลอันอื่นนั้นอย่างไร จงวิสัชนาแก้ไขให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐใน
ทวีปชมพูพื้น กุศลอันอื่นคือศีลบารมีและสติปัญญา สมาริและปัญญาบารมีเป็นต้นนี้
ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้
เป็นเจ้า สິลล์ อันว่าศีลนี้ ก็ ลกฺขณํ มีลักษณะอย่างไร นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สິลล์ อันว่าศีลนี้
ปติฏฺฐานลกฺขณํ มีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งปวง นี่แหละศีลนี้ประเสริฐใหญ่หลวง
เป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งปวง คืออินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ ฌาน ๔ วิโมกขธรรม ๘ สมาริ ๑ สมาบัติ ๘ ประการ ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
บุคคลจะไม่ถอยไม่เสื่อมจากกองการกุศลธรรมทั้งปวงนี้ ก็อาศัยศีลเป็นที่ตั้ง ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรจึงตรัสอาราธนาว่า อุปมาให้โยมเห็นแจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประ-
เสริฐในราชสกุล เปรียบปานคูกพืชคามภูตคาม พืชคามคือพืชอันแรงงอกขึ้นนั้น และภูตคาม
ได้แก่ต้นไม้ใบหญ้าอันเทวดาสัง พรวิ นิสฺสหาย อาศัยแผ่นดินแล้วงอกจำเริญแตกหน่อ กอถ้าน
กิ่งใบ ผลิดอกออกผลต้นลำ ยถา มีอุปมาฉันใด ขอถวายพระพร โยคาวจโร พระโยคาวจรก็อาศัย
ปาติโมกขสังวรวิสุทธิศีลนั้น ยังอินทริย์ ๕ คือสัททินทริย์ ๑ วิริยินทริย์ ๑ สตินทริย์ ๒ สมา-
รินทริย์ ๑ ปัญฺณินทริย์ ๑ ให้จำเริญไป ๆ มีอุปมาเหมือนต้นไม้ใบหญ้าพืชคาวัลย์อันงอกคร่ำไป
อาศัยแก่แผ่นดินนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า
อุปมาอุปไมย ให้ภิกษุโยภาวะยิ่งขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนองค์อรราชิบดีก็มีเถรวาจากถวายพระพร ว่า มหาราช ดูรานะบิตรพระ
ราชสมภาร เปรียบปานประคูกบุคคลทั้งหลายอันกระทำการกสิกรรมการไร่การนา การค้า

ลื้อคำเกวียนการสลดมารถเป็นการบอกดาไปทั้งพื้นปฐพี **ปจวิ นิสฺสาย** ก็อาศัยแก่แผ่นดิน
จันใด สิ้นนี้ก็เป้นตั้งแห่งกุศลธรรม เมื่อโยคาวจรสถิตในป่าติโมกขสังวรศีลนั้น ก็ยังปัญจอินทรีย์
๕ ประการนี้มีอินทรีย์แห่งศรัทธาเป็นต้น คือให้มีศรัทธาเป็นใหญ่จำเริญได้ มีอุปไมยคุณบุคคล
ทั้งหลายกระทำการอาศัยพื้นแผ่นดินฉะนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทปิ่นสาคลนคร มีพระราชโองการอาราธนาว่านิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมา
ให้ภยโยภาวะยิ่งขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนผู้ปรีชาจึงอุปมาต่อไปอีกเล่าว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภารเจ้า
ดูหนึ่งว่าบุคคลมีวิชาการข้างเล่นเดินโลดลอดบ่วงและวิชาบังเหลื่อมนั้น ย่อมขุดแผ่นดิน
หินกรวดหักต่อให้ราบร้นกระทำพื้นภูมิภาคให้เสมคเป็นอันดี อาศัยพื้นแผ่นดินเป็นที่ตั้ง จึงได้
แสดงวิชาของอาตมา ยถา มีครุณากันใด โยคาวจรเจ้าตั้งอยู่ในพระป่าติโมกขสังวรศีลอาศัยศีลนั้น
ก็ยังปัญจอินทรีย์ ๕ คือสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ให้จำเริญขึ้น
เปรียบขุดพื้นแผ่นดินอันเป็นที่ตั้ง เหมือนพวกหกกะเมนเดินโลดลอดบ่วงนั้น ขอถวายพระพร

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบดู
นายวัชฌกิสร้างพระนครราชธานี **โสธาเปตฺวา** จึงถางที่ให้เตียน **ขานุกญจกั** นำเสี้ยน
หนามหักตอดตัดโคนให้ราบ **สมั กตฺวา** ปราบพื้นให้ราบดีแล้วจึงกระทำเป็นราชธานีนคร **ยถา**
จันใด พระโยคาวจรก็รักษาศีลสังสรให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นอันดี ยังอินทรีย์ ๕ คือสัทธินทรีย์ คือ
วิริยินทรีย์ คือสตินทรีย์ คือสมานินทรีย์ คือปัญญินทรีย์ ให้จำเริญเป็นอันดี เหมือนวัชฌกิ
อันสร้างนครนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินททรงได้ยินพระนาคเสนอุปมา มีพระโองการตรัสว่า นิมนต์พระ
ผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งกว่านั้น

พระนาคเสน ถวายพระพรแก่พระเจ้ามิลินทภูมินทราริบดีเป็นอุปมาว่า ยังมีโยธาคูรงค์
อันจะเข้าสู่พิชัยสงครามรบพุ่งฆ่าฟันซึ่งปัจจามิตรอันมากก็ย่อมหาที่ชัยภูมิอันดี กระทำพื้นปถพี
ให้ราบปราบให้ดีที่จะตั้งค่ายคู ครั้นศัตรูมา โยธานั้นก็รบชนะมีชัย **ยถา** มีครุณากันใด พระโย
คาวจรก็อาศัยศีลสังวรเป็นที่ตั้งยังอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์
ปัญญินทรีย์ ให้บังเกิดจำเริญในบวรสันดาน เปรียบปานดูทหารโยธานอาศัยกระทำที่ชัยภูมิ

ก่อนจึงมีชัยชนะนั้น อนึ่งเล่าก็สมด้วยพระพุทธฎีกา สมเด็จพระบรมโลกนาถยังบุคคลทศพล
ญาณตรัสประทานธรรมเทศนาไว้ดังนี้ว่า

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปลฺยโณ	จิตฺตํ ปณฺณมฺมจ ภาวํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ	โส อิมํ วิชฺฌเย ชฏฺฐนฺติ
อโย ปติฏฺฐา ฐรณิว ปาณินํ	อิทฺถมฺมํ มฺหํ กุสลาภิวุฑฺฒิยา
มฺหิมิทํ สพฺพพชินานุสาสเน	สสีลกฺขนฺโธ วรปาติโมกฺกจิโยติ ฯ

ในกระแสพระพุทธฎีกา ตรัสว่า ผู้ชนคนในมีใจศรัทธา สีเล ปติฏฺฐาย ตั้งอยู่ในศีลรักษา
ศีลไว้ผู้นั้นแหละได้ชื่อว่า เป็นภิกษุ จำริญไปในสมาธิจิตและสมาธิปัญญา ก็ยังสมาธิจิตแล
สมาธิปัญญาให้จำริญ นิปโก ก็จะมีปัญญาแก่กล้า เหตุว่ามีเพียรให้กิเลสเร่าร้อน ก็จะถึงธรรม
วิเศษกำจัดเสียซึ่งกิเลสค้นหาภายนอกภายใน ให้ขาดไปจากสันดาน ศีลเป็นเหตุที่จะให้ถาวร
เป็นผลเป็นรากเหง้าเป็นลำเป็นต้น ที่จะให้เกิดก่อกองกุศล ฐรณิว คุจปฐพีคัลพื้นภูมิภาค
แผ่นธรณีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ อันเป็นที่ตั้งแห่งโจดเขาลำเนาที่ อันเป็นที่พึง
แก่นาคครุฑมนุษย์นกรอมรภูติปีศาจสรรพสัตว์ทุกชาติย่อมอาศัยทั่วทิศแดนธรณี มีครุณา
ฉันใด ศีลที่รักษาไว้ก็เหมือนกัน ศีลนั้นคือศีลขันธได้แก่พระปาติโมกข์อันประเสริฐ อันจะบังเกิด
ตั้งมั่นไปในพระพุทธศาสนา ย่อมเป็นที่สั่งสอนสืบมา สพฺพพชินานํ แห่งสมเด็จพระชินนทร
สัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ก่อนนั้น นี่แหละคำอาตมาอันวิสัยนาที่สมด้วยพระพุทธฎีกาโปรดไว้จะนี้
ขอถวายพระพร

เมื่อพระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขเป็นอุปมาอุปไมยจะนี้ สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ป็นธรณีกีขึ้น
ชมกริรมย์ยินดี ตรัสว่าปัญหาซึ่งพระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาที่สมควรนักหนาในกาลบัดนี้

สีลปติฏฺฐานลักขณปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

ลัทธิลักษณะปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหาคือ ภาณุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจ้าผู้มีปรีชา อันว่าศรัทธานี้มีลักษณะกี่ประการ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ศรัทธานี้มีลักษณะ ๒ ประการคือ สัมปสาทลักษณะศรัทธาประการ ๑ สัมปิกขันทลักษณะศรัทธาประการ ๑ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการชักว่า ภาณุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ประกอบด้วยปรีชา สัมปสาทลักษณะศรัทธานี้เป็นประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อันว่าสัมป-
สาทลักษณะศรัทธานั้นเมื่อจะบังเกิดนั้นข่มขี้เสียซึ่งนิวัตรธรรม ให้ดวงจิตนั้นผ่องใส อนาวิธ ไม่
ขุ่นมัวไปด้วยมลทิน เมื่อจะรักษาศีลให้ทานสวนการฟังพระสัทธรรมเทศนา และจำริญเมตตา
ภาวนา จิตนั้นมีสภาวะผ่องใสอย่างนี้ได้ชื่อว่าสัมปสาทลักษณะศรัทธา ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมย
ไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ดังสมเด็จพระจักรพรรดิราชอันยกพลจตุรงคนิกรลีลาศไปสู่ประเทศแห่งหนึ่ง จึงข้ามแม่น้ำน้อย
นั้นไปด้วยพลหัตถิช้างมา ปรากฏพลบจรดินลาลอง ตกว่าท้องน้ำนั้นก็ขุ่นมัวนักหนา พอ
สมเด็จพระจักรพรรดิราชนั้นน้อยอยากจะเสวยอุทกทั้งเป็นกำลัง จึงมีพระราชโองการสั่งให้ตักเอา
อุทกทั้งอันขุ่นมัว ชาวพนักงานกลัวพระราชอาญา จึงตักอุทกทั้งขุ่นนั้นมาใส่ในพระเต้าแก้ว แล้วน้ำ
นั้นก็ผ่องใสในทันที จึงเอาน้ำในพระเต้าแก้วนี้ถวายในทันใดนั้น ความนี้ฉันใด สัมปสาท-
ลักษณะศรัทธา นี้ อุปมาดุจพระเต้าแก้วนี้กำจัดเสียซึ่งเปือกตมอันขุ่นมัวคือตัวนิวัตรธรรมให้สิ้นไป
อุทกทั้งที่ผ่องใส ได้แก่ดวงจิตอันมิได้ติดด้วยนิวัตรธรรม คือ โลโก โทโส โมโห จิตปราศจากโทษ
แล้วก็ผ่องใส อันว่าสัมปสาทลักษณะศรัทธามีลักษณะดุจเปรียบเทียบมานี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภาณุเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปัญญาปรีชา อันว่าสัมปิกขันทลักษณะศรัทธาอย่างไรเล่า

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าจึงถวายพระพรวิสัชนาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
อันว่าสัมปิกขันทลักษณะศรัทธา นี้ ได้แก่พระยติโยคาวจรอันมีจิตผ่องให้เบาจากราคาทิกิเลส ก็ได้

ธรรมวิเศษคือ โสดาปัตติมรรคผล และสกิทากามิมรรคผล อนาคามิมรรคผล อรหัตมรรคผล ได้วิมุตติธรรมจะนี้ ก็มีจิตเล่นไปในโสดาปัตติผล สกิทากามิผล อนาคามิผล และได้มรรคแล้ว จิตเล่นไปเพื่อจะกระทำให้ได้ผล และได้ผลแล้วยังมิได้มรรคผลอันใด ก็กระทำความเพียรเพื่อจะให้ได้มรรคและผลนั้น นี่แหละชื่อว่าสมปิกขันณสัทธา ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระอุปมาว่า **มหाराช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
คุณงามความดีอันใหญ่อันมากมาเห็นแม่น้ำนั้นก็ชะงักอยู่ว่าจะข้ามไปได้ **อญฺญตโร ปุริโส** ยังมี
บุรุษผู้หนึ่งนั้นไซ้รับมิได้ปรากฏนามและโคตร โจงกระเบนขัดเขมรโดดโดดโผนลง ก็ข้ามไปได้ถึง
ฝั่งปากโพ้น คนเหล่านั้นก็โชนลงในแม่น้ำนั้น เพราะเห็นเพื่อนข้ามได้ ก็ข้ามตามกันไปถึงฝั่งได้สิ้น
เพราะคู่อัยกันข้ามตามกัน **ยถา** ฉันทโคกดี อุปมาโดยคุณพระโยคาวจรเจ้า ที่เห็นเพื่อนกันมีจิต
พ้นจากราคะไปได้ ก็มีน้ำใจเล่นไปในที่จะได้พระโสดาปัตติผล สกิทากามิผล อนาคามิผล อรหัตผล
แม้ยังมิได้ก็กระทำความเพียรไป เพื่อจะให้รู้ซึ่งธรรมอันยังไม่รู้ เพียงไปเพื่อจะทำให้แจ้งซึ่ง
ธรรมอันยังไม่แจ้ง เปรียบดังบุรุษอันข้ามน้ำตามกัน และสัมปิกขันณสัทธานี้ มีลักษณะ
ดุจอุปมานี้ ขอถวายพระพร อนึ่งก็สมด้วยพระพุทธฎีกาสมเด็จพระทศพลญาณ โปรดประ-
ทานพระสัทธรรมเทศนาไว้ดังนี้ว่า

สตฺถาย ตรติ โธมฺ

อุปฺปมาเทน อญฺญวํ

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ

ปญฺญา ย ปริสุทฺธตฺติ ๑

กระแสนพระพุทธฎีกาตรัสว่า พระโยคาวจรจะข้ามโอฆะทั้ง ๔ ไปพ้นได้ด้วยสัมปิกขันณ-
สัทธา จะข้ามไปให้พ้นมหาสมุทรสงสารได้ด้วยไม่ประมาณลิ้มตน จะข้ามไปให้พ้น
จากกองทุกข์นี้ด้วยมีวิริยะความเพียร จะบริสุทธิ์สิ้นกิเลสตัณหา **ปญฺญา** ด้วยเฉทลักษณะ-
ปัญญาอันตัดกิเลส และมีให้บาปกรรมอันข้องขัดเหลือเศษอยู่ในสันดานของอาตมานั้นได้
โดยนัยดังวิสัยนามาจะนี้ นี่แหละโปรดประทานธรรมเทศนาไว้ดังนี้ ขอถวายพระพร

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติมีพระทัยท้าวเธอหรรษา จึงมีพระราช
โองการตรัสว่า **กลฺโลติ** พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนามสมควรในกาลบัดนี้

สัทธาลักษณะปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

วิธีลักขณปัญหา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสปจฉาด้วยลักษณแห่ง
วิธีว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า อันว่าวิธีะนั้นแลมีลักษณะเป็นประการใด
พระนาคเสนวิสันนาแก้ไขว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าวิธีะนี้มี
ลักษณะว่าอุปถัมภนาการคำชูไว้ มิให้กองกุศลธรรมทั้งหลายสิ้นเสื่อมสูญไป ของถวายพระพร
พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
เหมือนเรือนอันเก่าชำรุดทรุดเซ ปรตุนเต อันจะล้มไป เขาจึงเอาไม้เข้าค้ำจนไว้ มิให้เรือน
เก่าตีสันขาดนั้นล้มลง ช่วยปะทะปะทังค้ำจนไว้ ยถา มีครุวนาฉนโค วิธีะก็อุปถัมภค้ำชูไว้ซึ่ง
กุศลธรรมในสันดานอันมีจิตเป็นกุศลมิให้เสื่อมไปได้ จุจตะม่อไม้จุนเรือน ขอถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมา
ให้ยิ่งไปกว่านี้ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร ปานจุ
บรมกษัตริย์เสด็จไปปราบอริราชด้วยเสนาเป็นอันมาก ก็มีอาจจะรุกรบหมู่อริราชอันน้อยได้
อันคืบนั้นไป จึงมีพระราชโองการให้เสนาไปแต่น้อย ตั้งตัวนายไปตรวจตราตามหน้าที่ เรืองตัว
กันเป็นกองอุดกกองหนุน กำชับกำชาเป็นอันดี ก็เข้ากระโจมตีเสนาอันมากมายให้พ่ายแพ้ไปอาศัย
ตั้งกองอุดกกองหนุนและกองตรวจตรา ยถา มีครุวนาฉนโค วิธีะมีลักษณะค้ำชูไว้ซึ่งกองกุศลมิ
ให้เสื่อมได้ อุปมาจุเสนน้อยมีกองหลังตรวจอุดหนุนค้ำชู ยังหมู่เสนาเป็นอันมากให้กระ
จัดกระจายพ่ายแพ้ไปนั้น ต้องด้วยพระพุทธานุภาพสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์อนาวรรณญาณ
ตรัสประทานธรรมเทศนาไว้ดังนี้ วิธีพล โภกขเว อริยสาวโก อกุศล ปชหติ กุศล ภาเวติ
สาวขั ปชหติ อนาวขั ภาเวติ สทุมมา น ปริหานุติติ กระแสดพระพุทธานุภาพว่า โภกขเว
ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวโก พระอริยสาวกย่อมฝึกฝัในวิธีพละมีเพียรเป็นกำลังยังกอง
อกุศลให้สูญเสื่อมไป แล้วให้กุศลธรรมจำเริญสุกใสไพโรจน์ ละเสียซึ่งสิ่งอันเป็นโทษกระทำ
แต่ที่หาโทษมิได้นั้น น ปริหานุติ มิให้สูญเสียจากพระสัทธรรม นี้แหละสมเด็จพระสรรเพชญ์
พุทธเจ้า โปรดไว้ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดี ได้ทรงฟังก็มีพระทัยชื่นชมกริມย์รับคำว่า พระผู้
เป็นเจ้าช่างกล่าวอุปมา ฟังดูก็สมควรในกาลบัดนี้

วิธีลักขณปัญหา คำรบ ๑๑ จบเท่านี้

สติลักขณาปัญหา ที่ ๑๒

ขณะนั้นพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิปดี มีพระราชโองการตรัสถามด้วยลักษณะแห่งสติต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สตินี้เล่ามีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร สติมีลักษณะ ๒ ประการ คือ อปิลापनลักษณะสติ ๑ อุปคัณหมลลักขณาสติ ๑

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการซักถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปัญญาปรีชา อปิลापนลักขณาสตินั้นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อปิลापนลักขณาสตินั้น คือ อารมณ์ให้ระลึกไปในธรรมทั้งหลายคือ เตือนว่า สิ่งนั้นดีสิ่งนั้นชั่ว สิ่งนี้ไม่เป็นประโยชน์ สิ่งนี้เป็นโทษ สิ่งนี้เป็นคุณ สิ่งนี้ขาวสิ่งนี้ดำ เตือนอารมณ์ให้ระลึกในธรรมทั้งหลายนี้ว่า ธรรมสิ่งนี้เป็นสติปัญฐาน ๔ ธรรมสิ่งนี้เป็นสัมมปฺปธาน ๔ ธรรมสิ่งนี้เป็นอิทธิบาท ๔ ธรรมสิ่งนี้เป็นอินทรีย์ ๕ ธรรมสิ่งนี้เป็นพละ ๕ ธรรมสิ่งนี้เป็นโพชฌงค์ ๗ ธรรมสิ่งนี้เป็นอัฐังคิกมรรค ๘ ประการ ธรรมสิ่งนี้เป็นสมถกรรมฐาน ธรรมสิ่งนี้เป็นวิปัสสนากรรมฐาน ธรรมสิ่งนี้เป็นฉาน เป็นสมาบัติ เป็นวิชา เป็นวิมุตติ เป็นกองจิตกองเจตสิก เมื่อโยคาวจรได้อปิลापนลักขณาสติ เตือนอารมณ์ให้ระลึกถึงธรรมดังนี้ ก็มีได้สองเสฟซึ่งธรรมอันมิควรจะต้องเสฟ กลับสองเสฟซึ่งธรรมควรจะต้องเสฟดังนี้ ชื่ออปิลापนลักขณาสติ ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดีมีพระราชโองการตรัสนิมนต์พระนาคเสนให้กระทำอุปมา

พระนาคเสนจึงเถรจากอุปมาถวายว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจกัณฐกคาริกบุรุษผู้หนึ่งเป็นชาวคลังของบรมจักร ข้อมทูลบรมจักรดักเตือนให้ระลึกถึงสมบัติทุกเข้าเย็น ทูลว่าเครื่องประดับข้างเท่านั้น ม้าเท่านั้น รถเท่านั้น พลเดินลำลองเท่านั้น ทองเท่านั้น เงินเท่านั้น ยถา มีครุวนาฉันใด อปิลापนลักขณาสตินี้ไซ้รู้ อุปุปฺชฆมานา เมื่อบังเกิดก็เตือนอารมณ์ให้ระลึกถึงปฏิภาณธรรมทั้งหลาย คือกุศลอกุศลบาปบุญคุณโทษ เปรียบดุจสีขาวกับดำ และเตือนอารมณ์ให้ระลึกว่า ธรรมสิ่งนี้คือสติปัญฐาน เป็นอาทิฉะนั้น ก็ข้อมสองเสฟซึ่งธรรมอันควรจะต้องเสฟ อปิลापนลักขณาสตินี้เตือนอารมณ์ให้ระลึกไปในเบื้องหน้าเบื้องหลัง เหมือนชาวคลังระลึกทูลเตือนบรมจอมจักรพรรดิให้ระลึกถึงสมบัตินั้น ขอถวายพระพร

ขณะนั้นพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาครนครก็เห็นสมควรด้วยอุปมาในกาลนั้น ราชสา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติ มีพระราชโองงการตรัสว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชา อันว่าอุปคณหณลักษณะตินั้น มีลักษณะเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อุปคณ-
หณลักษณะตินั้น **อุปบุขมมานา** เมื่อจะบังเกิดในสันดานนี้ ชักชวนให้ถือเอาคติในธรรมอันดี พระโยคาวจรเจ้าเมื่ออุปคณหณลักษณะติบังเกิดในสันดาน ย่อมพิจารณาว่า ธรรมสิ่งนี้มีอุปการ ธรรมสิ่งนี้หาอุปการมิได้ ถิ่นาเสียซึ่งธรรมอันมิได้เป็นประโยชน์ถือเอาธรรมอันเป็นประโยชน์นำ เสียซึ่งธรรมอันมิได้เป็นอุปการ ถือเอาแต่ธรรมอันเป็นอุปการ ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้ประเสริฐ อุปคณหณลักษณะตินั้นมีลักษณะละเสียซึ่งสิ่งอันชั่ว ถือเอาแต่สิ่งอันดีดังนี้แหละ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรพจนารถอาราธนาว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุณ นายประคองของบรมกษัตริยาธิราชถ้าเห็นผู้ใดประหลาดเข้าไปสู่ประตูพระราชวังนั้น ก็ห้ามเสีย มิให้เข้าไป ผู้ใดที่เป็นอุปการแก่บรมกษัตริย์เจ้า คือ ข้าเฝ้าผู้ใหญ่ผู้น้อยนั้นก็ปล่อยให้เข้าไปสู่ พระราชฐาน นายประคองเฝ้าพระทวารกำจัดเสียซึ่งคนอันชั่วข้าเฝ้า ถือเอาแต่ที่ข้าเฝ้าให้เข้าไปสู่ พระราชฐานนั้น ยถา มีครุณาลันใด อุปคณหณลักษณะตินั้น ถือเอาแต่ธรรมอันเป็นคุณ เว้นเสียซึ่งธรรมอันมิได้เป็นคุณ คุณนายประคองห้ามเสียซึ่งคนชั่วข้าเฝ้า ถือเอาแต่ข้าเฝ้าที่คุ้น เคยให้เข้าไปสู่พระราชฐาน นี่แหละพระโยคาวจรเจ้ามีสติเป็นอุปคณหณลักษณะติเว้นเสียซึ่ง สิ่งอันเป็นโทษถือเอาซึ่งธรรมอันเป็นประโยชน์เป็นคุณ ชื่อว่ามีสติเป็นอุปคณหณลักษณะติ สมด้วยพระพุทธฎีกา สมเด็จพระบรมนายกโลกนาถศาสดาจารย์ประทานพระสัทธรรมเทศนา ว่า สติ จ โข อหิ ภิกขเว สพุพตถิกิ วทามิ พระพุทธฎีกาตรัสว่า ภิกขเว ดูรานะภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตนี้สรรเสริญว่า สติให้สำเร็จประโยชน์นำเสียซึ่งโทษ นี่แหละพระพุทธฎีกาโปรดไว้จะนี้ ขอถวายพระพร

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงพระนาคเสนพยากรณ์แก้ปัญหา จึง ตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวนี้สมควรแล้ว

สติลักษณะปัญหา คำรบ ๑๒ จบเท่านี้

สมาธิลักษณะปัญหา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชา สมาธิมีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก่ไขยา มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมาธินี้มีลักษณะเป็นประธาน อันว่ากุศลธรรมบรรดามีนั่น สมาธิปมฺหา มีพระสมาธิเป็นประธานเป็นหัวหน้า สมาธินิหฺนา มีพระสมาธิเป็นจอม สมาธิโปฌา มีพระสมาธิเป็นเงื่อม สมาธิปทุภารา มีพระสมาธิปกง่า ตกว่ากุศลธรรมทั้งปวงนี้ มีสมาธิเป็นบุเรจาริก ดังนี้ จึงว่าสมาธิมีลักษณะเป็นประธาน พระราชสมภารพึงเข้าพระทัยด้วยประการฉะนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบดูจวนิเวศเรือนมียอดอันงามยิ่ง ฝาและพริ้ง ชื่อเชิงกลอนและจั่วทั่วทั้พหุสัณการะเครื่องเรือนนั้นประชุมนักลั่น เรียกว่าเรือนยอดนั้น ภูณินฺหา อาศัยมียอดเป็นจอม ภูณโปฌา อาศัยมียอดเป็นเงื่อม ภูณปทุภารา อาศัยมียอดง่าจะงอนปกไป ยถา ฉนฺได พระสมาธินี้เป็นประธานแก่กองกุศลทั้งปวงสิ้น กุศลธรรมทั้งสิ้นนั้น สมาธินิหฺนา มีพระสมาธิเป็นยอดเป็นเงื่อมเป็นที่ปกง่าดูเรือนยอดนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์เป็นภูมินทราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า อารธนาพระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้ภิกษุโยภาวยิ่งขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนมีเถรวาจาอุปมาอีกเล่าว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสมบัติมหาศาล เปรียบปานดูบรมกษัตริย์อันมีที่เสด็จไปสู่ประเทศอันใดอันหนึ่งด้วยพระบวรยศอันยิ่ง มีพยุหยาตราพร้อมด้วยจตุรงคเสนาทั้ง ๔ คือ เสนาหัตถิ เสนีอาชา เสนารถ เสนีบทจรเดินล้อมปกป้องแห่แห่นแสนสุรโยธา และเสนาจตุรงคับรรดาที่ยกมานั้น ดํปมฺหา มีสมเด็จพระบรมกษัตริราชานั้นเป็นประธานสิ้น ตนฺนิหฺนา มีพระมหากษัตริราชานั้นเป็นจอมเป็นเงื่อมเป็นที่ปกง่า ยถา ฉนฺได อันว่ากุศลธรรมทั้งหลาย ก็อาศัยพระสมาธิเป็นประธานเป็นจอมเป็นเงื่อมเป็นที่ปกง่า ดูคนทั้งหลายอาศัยสมเด็จพระบรมกษัตริย์ฉะนั้น ขอถวายพระพร สมด้วยวาระพระบาลีสมเด็จพระชินวรตรัสไว้ฉะนี้ สมาธิ ภิกฺขเว ภาเวถ สมาธิโก ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาตีติ แปลตามกระแสพระพุทธุกิกาวา ภิกฺขเว ดูรานะภิกษุผู้กล่าวถึงในวิภูสสงสาร ทุมฺเห

ท่านทั้งหลายจงพากันฝึกฝนเถิด ซึ่งพระสมาธิอันประเสริฐ ภิกษุรูปใดได้จำเริญพระสมาธิอันเลิศนี้จะคืนักหนา **ปชานาติ** จะตรัสรู้มรรคและผลและไตรวิชาสมบัติ **ยถาภูต** เทียงแท้ดังนี้แหละพระพุทธุฎกาทิปรคไว้ จงทราบในพระบรมราชสันดานด้วยประการดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ก็มีพระราชโองการตรัสว่า **กกุโลสี** พระผู้เป็นเจ้าวิสัญญานี้สมควรแล้ว

สมาธิลักษณะปัญหา คำรบ ๑๓ จบเท่านี้

ปัญญาลักษณะปัญหา ที่ ๑๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ปัญญานี้เล่ามีลักษณะอย่างไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรตอบไปว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปัญญานี้มีลักษณะตัตตอน อาตมาได้ถวายพระพรแล้ว บัดนี้ทรงถามอีกก็จะต้องวิสัชนาอีก ปัญญานี้มีลักษณะโอภาส

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า ปัญญามีลักษณะโอภาสอย่างไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปัญญาโอภาสนั้นเมื่อจะบังเกิดย่อมกำจัดดอนธการอันมืดมัวคือตัวอวิชชาชาติ จึงให้วิชาโอภาสบังเกิดส่องสว่าง คือรู้ไปในธรรมแล้วมีปัญหาเล่า ก็คือปัญหาส่องแผ้วสว่างกระจ่างแจ้ง พิจารณาเห็นองค์แห่งพระอริยสัจจันตคณณอน ลำดับนั้นพระโยคาวจรพิจารณาซึ่งสังขารก็เห็นเป็น **ทุกข** บ้างเห็นเป็น **อนิจ** บ้างเห็นเป็น **อนตตา** บ้าง ด้วยโอภาสลักษณะ ปัญญาเห็นสว่างกระจ่างมาแต่พระอริยสัจจันอย่างนี้ชื่อว่าโอภาสลักษณะปัญญา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนก็ถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ยิ่งมิ่งมโหศวรรย์ เปรียบปานคณบุรุษหนึ่งนั้นจุดประทีปคันและเทียนส่องเข้าไปในห้องเรือน

อันมีคณอนธการ ก็ชัवालสว่างกระจ่างแจ้งแลเห็นรูปต่าง ๆ เป็นต้นว่าด้วยโกโอจานพาน
ภาชนะอันตั้งเรียงเคียงกัน ยถา มีอรุณจันได โสภาสลักขณปัญญานี้ไชริ **อุปุปุขมานา** เมื่อจะ
บังเกิดในสันดานท่านผู้เป็นโยคาวจรนั้น ก็กำจัดเสียซึ่งมืดคือวิชาอันบังปัญญามิให้รู้ธรรม
ยังวิโชภาสอันสุกใสไฟโรจน์คือ วิชาอันจะรู้ไปในธรรมนั้นให้สว่างกระจ่างแจ้ง ยังญาณโลก
ให้สว่างไสว ก็เห็นแจ้งในพระอริยสัจทั้ง ๔ ที่นั่นพระโยคาวจรเจ้าก็เห็นเป็นพระไตรลักษณ์ญาณ
ว่า **อนิจฺจนฺติ** วา เป็นอนิจจังบ้าง **ทุกฺขนฺติ** วา เป็นทุกข์จังบ้าง **อนตฺตาติ** วา เป็นอนัตตาบ้าง
อย่างนี้แหละชื่อว่า โสภาสลักขณปัญญา ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชินดี ทรงฟังอุปมาฉะนี้ก็มีน้ำพระทัยหรรษา จึงตรัส
สาธุการว่าพระผู้เป็นเจ้าวิสัยชานนี้สมควรอยู่แล้ว

ปัญญาลักขณปัญหา คำรบ ๑๔ จบเท่านี้

นานาเอกกิจจกรณปัญหา ที่ ๑๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชา **อิเม ธมฺมา** อันว่ากุศลธรรมทั้งหลายนี้ มีสันดานต่าง ๆ
กัน ให้สำเร็จซึ่งประโยชน์อันเดียวกันหรือ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า กระนั้นแหละมหาบพิตร ธรรมทั้งหลายมีสันดานต่างกัน
ให้สำเร็จประโยชน์อันเดียว แล้วมาเสียซึ่งกิเลสด้วย ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประกาศกร จึงนิมนต์ให้พระนาคเสนกระทำอุปมา

พระนาคเสนผู้ปรีชาที่กระทำอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
เปรียบปานประดุจเสนาจตุรงค์แห่งองค์สมเด็จพระบรมกษัตริย์อันยกไปปราบปัจจามิตรหมู่
อรินทราชอันราวี ฝ่ายจตุรงค์เสนาทั้ง ๔ คือ เสนาข้าง เสนาม้า เสนารถ เสนาบทบาทเปล้า
เหล่านี้ต่างกัน กระทำสงครามได้อันเดียวคือ ชนะศึกอันเดียว แล้วก็มาเสียซึ่งหมู่ปัจจามิตรทั้ง
เหล่านั้น **ยถา** มีอรุณจันได กุศลธรรมทั้งหลายนี้ไชริ มีสันดานต่างกัน มีลักษณะต่างกัน ให้
สำเร็จประโยชน์สิ่งเดียว แล้วมาเสียซึ่งกิเลสทั้งหลายให้ประลัย อุปไมยเหมือนจตุรงค์เสนามีสัน
ดานต่างกัน ชนะสงครามอันเดียว แล้วมาเสียซึ่งข้าศึกนั้น

มิลินทปัญหา - หน้าที่ 63

พระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นกษัตริย์ ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่าพระผู้เป็นเจ้าวิศณวนี่สมควรแล้ว

นานาเอกกิจจกรณปัญหา คัมภ ๑๕ จบเหล่านี้

ปจโม วคุโค โสพลปญฺโห แสดงมาด้วยปฐมวรรคมีปัญหา ๑๖ ปัญหา นับวิญจนปัญหา
อีกปัญหา ๑ เข้าด้วยจึงเป็น ๑๖ ปัญหา จบเท่านี้

ทศยวรรค

ธัมมสันตติปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทาธิบดี มีพระราชโองการถามอรรถปริศนาแก่พระ
นาคเสนว่า หนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า มนุษย์และบุรุษหญิงชายฝูงสัตว์ทั้ง
หลาย ๒ เท่าก็ดี ๔ เท่าก็ดี หาเท่ามิได้ก็ดี ครั้นเกิดมาในโลกนี้ถ้าเป็นชายเมื่อยังเป็นทารกอยู่
ครั้นเจริญวัยใหญ่ขึ้นก็กลายเป็นชายอื่นไป ถ้าเป็นสตรีก็เปลี่ยนเป็นสตรีอื่นไป ถ้าเป็นสัตว์สองเท้า
ก็กลายเป็นสัตว์สองเท้าอื่นไป ถ้าเป็นสัตว์สี่เท้าก็กลายเป็นสัตว์มีเท้ามากอันอื่นไปถ้าเป็นสัตว์
หาเท่ามิได้ก็กลายเป็นสัตว์หาเท่ามิได้อื่นไป ที่มีเท้ามากก็กลายเป็นสัตว์มีเท้ามากอันอื่นไป
อย่างนั้นหรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในราช
สมบัติ อันว่ามนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานทั้งปวงเกิดมาแล้ว จะได้กลายเป็นอื่นไปนั้นหามิได้
ฝ่ายมนุษย์นั้นที่เกิดมาเป็นสตรีผู้นั้นก็เปลี่ยนเป็นสตรี ที่เกิดมาเป็นบุรุษผู้นั้นก็เปลี่ยนเป็นบุรุษ
จะว่าด้วยสัตว์
เดียรัจฉานเล่าก็เหมือนกัน เกิดมาแล้วเป็นนามเป็นรูปสิ่งหนึ่ง และจะกลายเป็นนามรูปอื่นหา
มิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นสาคลนคร มีสุนทรพระราชโองการตรัสว่า โยมยังสงสัย นิมนต์
พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ดังบพิตรพระราชสมภารจะนี้ เมื่อยังเป็นทารกแรกประสูตินั้น พระกานัลนางนมเชิญให้
บรรทมหงายอยู่บนพระที่พระยี่ภู่ ณ พระอุทอง แต่เมื่อยังเป็นทารกอยู่นั้น ครั้นทรงพระจำเริญ
มาคืบเท่าบัดนี้ เป็นมหาบพิตรนี้หรือว่าเป็นอื่นไป

พระเจ้ามิลินทบรมกษัตริย์ตรัสว่า เมื่อเป็นทารกอยู่นั้นก็เป็นการอยู่ ครั้นจำเริญมา
ก็เป็นอื่นไป จะได้เรียกว่าทารกนั้นคือโยมนี่มิได้ เมื่อเล็กอย่างหนึ่ง เมื่อโตอย่างหนึ่ง ตก
เกิดมาแล้ว เมื่อเป็นทารกมีนามรูปอย่างหนึ่ง ครั้นจำเริญใหญ่แล้วก็เปลี่ยนไป กระนั้นแหละ
พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ถ้าบพิตรพระราชสมภารตรัสจะนี้ มารดาของมนุษย์บุรุษ
สตรีก็ดี เมื่อแรกเกิดในกลดก็เป็นอื่น เมื่อกลดขึ้นเข้าเป็นอัมพุทะ มารดาก็จะเป็นคนอื่น
เมื่อจะเป็นขึ้นมั่งส้าง มารดาก็จะกลายเป็นอื่น เมื่อตั้งฉะเป็นเนื้อแน่น ครอบทำแตกเป็นปัญจ-

สาขากายาบริบูรณ์นั้น มารดาที่จะกลายเป็นอื่น ๆ ไปทุกที ตราบเท่าออกจากครรภ์มารดา ยังเป็นทารกอยู่ มารดาที่จะกลายเป็นมารดาอื่น ครั้นจำเริญใหญ่ มารดาที่จะกลายเป็นคนอื่น นี่มารดาที่ยืนอยู่ผู้เดียวมิได้กลับไปเป็นอื่น ถ้าจะถือว่าตัวกลายเป็นผู้อื่นแล้ว นับถือไว้ว่าเป็นมารดาทำไม อนึ่งเล่าเรียนศิลปศาสตร์ไว้แต่น้อย ครั้นใหญ่โตแก่เฒ่าไป ศิลปศาสตร์ที่เล่าเรียนไว้ก็จะมิพลอยกลายตามกายแก่เฒ่าไปด้วยหรือ ก็เมื่อเปล่าทีเดียว โฉนจึงจะทรงพระดำริผิดไปละนี้เล่า ขอถวายพระพร

ฝ่ายพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร จึงตรัสว่าเมื่อเป็นไปอย่างนี้เล่า พระผู้เป็นเจ้าจะเห็นเป็นกระไร จงวิสัชนาไปในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ยิ่งมิ่งมหาศาล เปรียบปานเหมือนอาตมาจะนี้แล เมื่อยังเป็นทารกอยู่ที่ตัวอาตมา ครั้นจำเริญใหญ่มาก็ตัวของอาตมา จะได้กลับกลายเป็นอื่นหามิได้ เมื่อบพิตรตรัสว่า เมื่อน้อย ๆ เป็นผู้นี้ เมื่อใหญ่เป็นผู้อื่น ก็ถ้าเมื่อเล็กนั้นดินค้วน หัวค้วน หูจิก ปากแหว่งก็ดี ถ้าใหญ่ขึ้นกลายเป็นอื่นได้ก็จะกลับกลายมีกายเป็นปรกติหาตำหนิมิได้ นี่แหละรูปเข้าใจแรกเกิดเป็นสตรีก็เป็นสตรี เป็นชายก็เป็นชาย ถึงมาตรว่าอุกโตพยัญชนะที่ข้างเป็นชาย ข้างแรมกลายเป็นสตรีนั้นก็ดี ดวงจิตก็ดวงเดียว รูปก็เดียวนั้น จะได้เป็นอื่นหามิได้ เช่นอาตมาจะนี้ เมื่อน้อยก็ตัวอาตมา เมื่อใหญ่จนได้บรรพชานี้ก็ตัวอาตมา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรจึงตรัสประภาษว่า โยมนี้ยังสงสัย นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมยให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปานประคจ ประทีปอันเดียวบุคลลตามไว้แต่หัวค่ำจนรุ่ง จึงใส่ไส้เต็มน้ำมันไปกว่าจะรุ่ง ตามไว้เมื่อปฐมยามนั้นจะเป็นประทีปอื่น หรือว่าในมัชฌิมยามมิใช่ประทีปนั้น เป็นประทีปอื่น หรือว่าในปัจฉิมยามล่วงแล้วมิใช่ประทีปนั้น จะได้เป็นประทีปอื่นหรือประการใด

พระเจ้ามิลินทที่ปิ่นสาคลนครจึงมีพระบวรราชโองการตรัสว่า จะเป็นประทีปอื่นหามิได้ ประทีปในปฐมยามตามไว้ก็เป็นประทีปอันนั้น เมื่อมัชฌิมยามตามอยู่ที่ประทีปอันนั้น เมื่อปัจฉิมยามตามไว้ก็เป็นประทีปอันนั้น จะได้เป็นประทีปอื่นอื่นหามิได้

พระนาคเสนเจ้าชกถามว่า เพราะเหตุอะไรเล่า มหาบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทจึงมีพระราชโองการแก้ว่า เพราะเหตุว่าประทีปอันเดียวตามไว้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ประทีปอันเดียวตามไฉ้มิได้กลายเป็นอื่นไป ยถา มีครุณา จันใดก็ดี ธรรมสันตติสืบสายแห่งรูปธรรมนามธรรมขอสัตว์ที่เกิดมรดด้วยจิตปฏิสนธิคือจิตเกิดมานั้น และสืบสายแห่งรูปธรรมนามธรรมนี้ เดิมเมื่อยังไม่ปฏิสนธิคือยังไม่เกิดมานั้น เมื่อจะบังเกิดเมื่อจะดับก็ดี ธรรมอันอื่นจะเกิดก็ดี ธรรมอันอื่นจะดับก็ดี ครั้นปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น รูปธรรมกับนามธรรมนี้ ก็เกิดขึ้นพร้อมกันไม่ก่อนไม่หลังกัน สัตว์ที่เกิดมาด้วยจิตปฏิสนธินั้น ถึงจะจำเริญใหญ่แก่เฒ่าไปประการใดก็ดี น จอญโธ จะได้เป็นจิตอื่นรูปอื่นหามิได้ คือปัจฉิมวิญญานจิต จิตแรกปฏิสนธิเกิดมานั้น จะได้เป็นสัตว์อื่นจิตอื่นหามิได้ ก็จิตดวงเดียวเมื่อเกิดนั้น เหมือนประทีปดวงเดียวตามไฉ้ตั้งแต่ปฐมยามตราบเท่าปัจฉิมยามนั้น ขอถวายพระพร

ขณะนั้นพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากร มีพระบวรราชโองการตรัสว่า ปัญหานี้โยมยังสงสัย นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมยให้ภิชโยภาวะยิ่งไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงถวายอุปมาสืบไปอีกเล่าว่า มหาราช ครุณะบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ ประเสริฐยิ่งมิ่งมหาศาล ขอถวายพระพร เปรียบปานประดุน้ำนมโค ที่บุคคลรีดแล้วใส่ ภาชนะขังไว้นาน เวลาคล่องไปก็กลายเป็นทมิฬ แล้วนานเข้าก็เป็นนวนินตะเป็นเปรียงไป ก็คนทั้งหลายจะเรียกอย่างไร จะเรียกว่านวนินตะใช้น้ำนม ทมิฬใช้น้ำนม เปรียงใช้น้ำนม จะเรียกจะนี้ หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินทภูมินทรราชบิดีตรัสว่าหามิได้ เขาไม่เรียกอย่างนั้น เขาก็เรียกว่าน้ำ นมนวนินตะ นมทมิฬ นมเปรียง อาศัยน้ำนมเดิม นั้น

พระนาคเสนถวายพระพรว่า จันใดก็ดี ธรรมสันตติคือสืบต่อเป็นรูปธรรม นามธรรม ตั้งขึ้นเกิดขึ้นเป็นรูปเป็นจิตแล้วจะจำเริญวิญญานใหญ่โตแก่เฒ่าไปประการใด ก็ถึงซึ่งคงเรียกว่าจิตแรกเกิดนั้น จะเป็นจิตอื่นจะเป็นผู้อื่นไปหามิได้ อุปมาขณณโคอันกลายเป็นนวนินตะเป็นเปรียงนั้น ใช่อื่นคืออนมนั่นเอง ขอบพิตรพระราชสมภารจงทราบพระญาณเถิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทปิ่นประชากรได้ฟังก็ยินดีปริดา มีพระราชโองการตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าอุปมานี้สมควรกับปัญหาในกาลบัดนี้

ธัมมสันตติปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

นปปฏิสันถิคมปัญหา ที่ ๒

ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการถามอรรถปัญหานั้น
สืบไปอีกเล่าว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โย บุคคโล อันว่าบุคคลผู้ใด นป-
ปฏิสนธิยติ ไม่เกิดอีกในชาติเบื้องหน้า โส ขานติ บุคคลผู้นั้นรู้ตัวหรือไม่ว่าอาตมานี้จะไม่เกิด
ต่อไป จะรู้กระนี้หรือว่าหามิได้

พระนาคเสนผู้ปรึกษาแก้ไขว่ารู้ชิ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสชกว่า เมื่อผู้นั้นไม่เกิดแล้ว
ทำไมจึงรู้

พระนาคเสนผู้ประเสริฐแก้ไขว่า เหตุปัจจัยที่ไม่เกิดต่อไปนั้น คับหมด ไม่มี เหตุฉะนั้นจึง
รู้ว่า อาตมานี้ไม่เกิดเป็นรูปเป็นจิตต่อไป ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบ
ปานประดุจคหบดีชาวนา กลิตฺวา ถากไร่ไถนาด้วยตน ทำลงกงเส้นกงวา นับนาได้หลายอัน
ครั้งถากไถจะแปรเสร็จแล้วมินาน ก็หว่านข้าวลงในนา ครั้นถึงกำหนดหว่าเดือนหกเดือนจึงเป็น
รวงสุกแล้วก็เดือนให้ข้าสันทไปเกี่ยวข้าว บรรทุกลงล้อเกวียน ถากเข็มมาริมบ้าน กองไว้ในลาน
นวดฟั่นแล้วขนข้าวขึ้นขึ้นใส่ไว้เต็มยุ้งในปีแรกทำนั้น อปเรน สมเยน ครั้นรุ่งปีใหม่ คหบดีก็ถาก
ไถไรร่นาตามอาตมาเคยทำนั้น หว่านข้าวปลูกลงนาตามเคยหว่านมา ถ้าน้ำดีปีใหม่ข้าวไม่เสียหาย
คหบดีนายนาจะรู้หรือไม่ ว่าข้าวปลูกที่หว่านลงไว้จะได้เต็มยุ้งเท่าเก่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ตรัสว่า คหบดีนั้นเขารู้ชิ พระผู้เป็นเจ้า

ขอถวายพระพร เขารู้ด้วยเหตุอะไร

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เขารู้ด้วยเหตุปัจจัยอันแรกกระทำนั้นเต็มยุ้ง ครั้นปีใหม่เขาก็กระทำ
เท่าที่เคยกระทำนั้น จึงรู้ว่าจะได้เต็มยุ้งพอกินไป

ขอถวายพระพร ถิ่นใดก็ดี พระโยคาวจรที่ไม่เกิดต่อไปอีกชาติหน้า ก็รู้ว่าเหตุปัจจัยที่
แต่งให้เวียนว่ายเกิดตายในวัฏสงสาร นานช้าจะคณนานับมิได้ และเหตุปัจจัยนั้นสิ้นไป ท่านก็
เข้าใจว่า อาตมานี้จะมีได้เกิดต่อไปอีกในภพเบื้องหน้า บรมบพิตรจงทราบด้วยอุปมานี้

พระเจ้ามิลินท์ได้ทรงฟัง ก็ยินดีปรีดาว่าพระผู้เป็นเจ้าอุปมานี้ สมควรกับปัญหาในกาลบัดนี้

นับปฏิสนธิคณปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

ปัญหานิรุทธปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหาต่อไปอีกเล่าว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ญาณบังเกิดในสันดานผู้ใด ผู้้นหรือชื่อว่าปัญญาบังเกิด

ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ญาณที่บังเกิดขึ้นนั้นแลเรียกว่าปัญญา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการชักว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ญาณบังเกิดในสันดานผู้ใดผู้้นเรียกว่ามีปัญญา เมื่อปัญญาบังเกิดจะหลงบ้างหรือหามิได้

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร บางทีหลงก็มี ที่ไม่หลงก็มี ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรตรัสถามว่า ที่หลงนั้นอย่างไร

พระนาคเสนแก้ไขว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ที่มีปัญญาหลงนั้นคือ เคนดงพงป่าหา รู้จักทิศที่จะไปไม่ เหตุมิได้ฟังเขาเล่าบอกนามบัญญัติ ว่าถึงที่นั้นมีต้นไม้อันนั้นเป็นสำคัญ เหตุนี้ผู้มีปัญญานั้นจึงหลงไป

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ไม่หลงนั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า ขอถวายพระพรได้แก้ไขคาวจรอันปลงปัญญาเห็นพระอนิจจัง และพระทุกขัง และพระอนัตตา นี่แหละปัญญาท่านไม่หลง

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการถามว่า ที่ปัญญาไม่หลงนั้น โมโหในสันดานท่านไปแอบอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนถวายพระพรแก้ไขว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร เมื่อปัญญาบังเกิดแล้ว โมโหก็ดับอยู่ที่ปัญญานั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสถามว่า ภูเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ปัญญานั้นเกิดแล้วไป
ดับอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐปัญญา
บังเกิดกระทำกิจของอาตมาแล้วก็ดับอยู่ในกิจของอาตมา กิจแห่งปัญญาอันเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา นั้นจะได้ดับหามิได้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นมโหสวรยศจึงตรัสว่า ภูเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ย โปนต
พรุติ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ ปัญญากระทำกิจแล้ว ก็ดับอยู่ที่กิจแห่งตนนั้น กิจอันเห็นว่า ทุกขัง
อนิจจัง อนัตตา ชื่อว่าปัญญา ว่าดังนี้โยมยังสงสัย นิมนต์กระทำอุปมาไปให้เห็นแจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
คูนบุรุษผู้หนึ่งจะดูเลขเมื่อกลางคืน เลขนั้นบุรุษผู้นั้นเขียนลงไว้ในกระดาน จึงจุดประทีปขึ้น
ทัศนาคดูเลขนั้น ก็เขียนเลขลงไว้แล้วให้ดังประทีปเสีย เมื่อประทีปดับไป ตัวเลขที่เขียนไว้ก็
ยังปรากฏอยู่มิได้ลบเลือนไป ยถา มีอุปมาฉันใดก็ดี ปัญญาที่บังเกิดขึ้นกระทำกิจแห่งตนแล้ว
ดับไป แต่กิจแห่งตนอันเห็นว่า พระอนิจจัง และพระทุกขัง และพระอนัตตา นั้นยังปรากฏอยู่
เปรียบจุดประทีปอันบุรุษจุดขึ้นดูแล้วเขียนเลขไว้แล้วดับประทีปเสีย ปรากฏอยู่แต่ตัวเลขที่เขียนไว้
จงทราบพระทัยเถิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้อีกขึ้นไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคูน
มนุษย์อันอยู่ในทิศตะวันออกกลัวเพลิงไหม้บ้านจึงตั้งหม้อน้ำไว้ห้ำห่มที่ใกล้ประตูเคหา ครั้น
ว่าเคหาขึ้นเพลิงไหม้ มนุษย์นั้นจึงเอาน้ำที่หม้อตั้งไว้นั้นดับไฟ ครั้นไฟดับไปแล้ว มนุษย์นั้นจะ
ต้องการน้ำในหม้อนั้นอีกหรือหามิได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติ มีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า มนุษย์ชาวชนบทนั้น ครั้นเพลิงไหม้เขาจึงเอาน้ำที่หม้อตั้งห้ำไปดับไฟ
ไฟดับไปแล้วจะได้ต้องการน้ำอีกหามิได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า หม้อที่ห้ำได้แก่อินทรี ๕ มี สัทธินทรีเป็นต้น ผุจน
ชาวชนบทที่ดับเพลิงด้วยหม้อน้ำที่ห้ำได้แก่พระโยคาวจรอันดับกิเลสด้วยอินทรี ๕ ประการ
เพลิงที่ไหม้บ้านนั้นได้แก่กิเลส กิเลสนั้นจะดับไปก็อาศัยแก่อินทรี ๕ คือ สัทธินทรีเป็นต้น
และกิเลสที่ดับไปมิได้เกิดอีกนั้น ได้แก่ปัญญาที่กระทำกิจนั้น ครั้นกระทำกิจแล้วก็ดับไป ปรากฏ

อยู่แต่กิจอันเห็นพระไตรลักษณ์นั้น และปัญญาที่กระทำกิจนั้นกระทำครั้งเดียวเดียวก็ดับไป อุปไมย
ดุจอินทรีทั้ง ๕ นั้น ดับกิเลสให้สูญไปที่เดียวนี้แหละ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร จึงตรัสว่า นิมนต์อุปมาให้ภิกษุโยภาวะ
ยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประ
หนึ่งว่าแพทย์ผู้หนึ่งรักษาคณไข้จึงเก็บเอารากไม้เป็นยา ๕ สิ่งไปรักษาไข้ ครั้นคนไข้ได้
รับประทานรากไม้ยา ๕ สิ่งนั้น โรคก็บรรเทาคลายหายขาด นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร
แพทย์นั้นจะเอายา ๕ ประการไปรักษาคณที่หายนั้นอีกหรือ หรือ ว่าหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราชธานีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า เมื่อหมอนั้นเอายาทั้ง
๕ ไปรักษาเขาหายแล้ว จะได้ต้องการรักษายาอีกหามิได้

พระนาคเสนจึงกระทำอุปมาอุปไมยเป็นสองชั้นว่า ขอถวายพระพร แพทย์นั้นได้
แก่พระโยคาวจร รากยา ๕ สิ่งนั้นได้แก่ปัญจอินทรี ๕ มีสหอินทรีเป็นต้น คนไข้ได้แก่ปุณชน
พระโยคาวจรไปสั่งสอนให้จำเรณูอินทรีทั้ง ๕ เปรียบดุจกินรากยา ๕ ประการ เมื่อปุณชนนั้น
รับประทานคือปรนนิบัติในอินทรีทั้ง ๕ รากาก็กิเลสสิ้นไปดับไปมิได้เกิดอีกฉันใดก็ดี ปัญญา
ที่กระทำกิจนั้นดับไปในสันดานพระโยคาวจร ยังปรากฏอยู่แต่กิจแห่งปัญญาเห็นพระไตรลักษณ์
ว่า อนิจฺจนฺติ วา ทุกฺขนฺติ วา อนตฺตาติ วา อิติ วา อนิจฺจํ อิติ วา ทุกฺขํ อิติ วา อนตฺตา
ในกาลนั้น

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบิดีตรัสว่า ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าวิสัยหานี้โยมยัง
ไม่สิ้นสงสัย จงกระทำอุปมาอุปไมยให้ภิกษุโยภาวะยิ่งไปกว่านี้ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานเหมือนโยธา
สงครามวโร อันจะไปกระทำสงครามรบพุ่งด้วยศัตรูหมู่ธรรมาชนนั้น **ปยุต กณฺทานิ** จึง
ยิงปืนใหญ่ไปห้านัด ให้ศัตรูหมู่ธรรมาชนพ่ายแพ้หนีไป แล้วจะยิงปืนใหญ่ไปอีก ๕ นัดหรือ
ประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชเบศร์ปฏิเสธรว่า จะยิงไปอีกหามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรอุปไมยว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ยิ่งมีมโนหศวรรย์ ฉันใดก็ดี โยธาตัวดี คือพระโยคาวจรยิงหมู่ธรรมาชนอันติดพระนคร คือกิเลส
ค้นหา และยิงปืนทั้ง ๕ นัดนั้นคือปัญจอินทรี ๕ เมื่อยังกิเลสค้นหาให้ดับไม่ให้กลับมาเกิดได้

ฉนั้น ปัญหาที่เกิดในสันดานท่านโยคาวจรผู้ประเสริฐ เกิดขึ้นกระทำกิจและดับมิให้กลับเกิดใหม่ แต่กิจเห็นพระไตรลักษณ์ยังประจักษ์อยู่ ขอบพิตรจงรู้ในพระราชสันดานด้วยประการดังนี้

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ทรงฟังก็โสมนัสในอุปมา จึงตรัสว่า **กลุโลติ** พระผู้เป็นเจ้า วิชณามานี้สมควรแล้ว

ปัญญานิรุฒปัญหา คัมภ ๓ จบเท่านี้

ปรินิพพานปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการถามอรรถปัญหานั้นสืบไปเล่าว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า บุคคลที่ไม่ปฏิสนธิไม่เกิดใหม่ในภพเบื้องหน้านั้น จะได้ส่วยทุกข์บ้างหรือว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐคนที่ ไม่ปฏิสนธิไม่เกิดอีกนั้นส่วยทุกข์บ้างไม่ส่วยทุกข์บ้าง

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสชักว่า อย่างไรไม่ส่วยทุกข์ อย่างไรส่วยทุกข์

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ท่านที่ไม่เกิดอีกนั้น ส่วยแต่กายิกทุกข์อันประกอบในกาย มิได้ส่วยเจตสิกทุกข์ ขอลถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรถามว่า อย่างไรเรียกว่าทุกข์ประกอบในกาย อย่างไร เรียกว่าทุกข์ประกอบในเจตสิก

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เหตุ ปัจจยอันแต่งกองทุกข์ในกายนั้นยังไม่ดับ ก็ยังมีทุกข์อยู่ และท่านที่เป็นจีณาสพนั้นส่วยทุกข์- เวทนาในกายนั้น เหตุว่ากายของท่านนั้นยังเป็นเชื้ออุปาทานตกแต่ง มีเหตุปัจจยไปกว่าจะถึง นิพพานในปัจจุภินชาตินั้น ท่านที่เป็นพระจีณาสพจึงส่วยทุกข์สำหรับกายให้อาพาธเจ็บไข้ และต้องบาดเลี่ยนหนามยอกนั้น ท่านก็ได้ส่วยทุกข์อันเจ็บปวดในกาย ขอลถวายพระพร ที่ท่าน ไม่ส่วยทุกข์อันประกอบในเจตสิกนั้น คือเหตุปัจจยที่แต่งจิตเจตสิกดับแล้ว ไม่มีโลโก โทโส โมโห กิเลสตัณหา กิเลสตัณหาหาไม่ได้มี เหตุคังนั้นทุกข์ในจิตเจตสิกจึงไม่มี มีแต่ทุกข์อันประกอบใน กาย ขอลถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิธิ จึงมีพระราชโองการชักว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ถ้าแม้ว่าพระอรหันต์ชีนาสพเจ้ามีทุกข์เกิดในกายอยู่ขณะนี้ เหตุไรจึงจะได้ไปนิพพาน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะพิตรพระราชสมภาร ท่านเสวยทุกข์ก็แต่ทุกข์สำหรับกายอันเป็นเชื้อสายอุปทาน ท่านมีราคะปราศจากสันดาน หาเหตุปัจจัยที่จะแต่งไปมิได้ ท่านก็คงจะไปนิพพานโดยฤดูกาลอันสมควร แล้วท่านก็ย่างเข้าสู่พระนครเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระปถมกขมหานครนิพพาน อันตั้งซึ่งชาติกัณดาร ชรากัณดาร พยาธิกัณดาร มรณกัณดาร เป็นที่สุขเกษมเอกัณตะบรมสุขปราศจากทุกข์ในสงสาร สมด้วยถ้อยคำพระธรรม-เสนาบดีสารีบุตรพุทธอัครสาวกวิเศษนิเทศไว้เป็นภาษาดังนี้

นาถินนุทามิ มรณ

นาถินนุทามิ ชีวิต

กาลญจ ปฏิกงฺขามิ

เวทนํ ภตุตการโก ยถา ฯ

นาถินนุทามิ มรณ

นาถินนุทามิ ชีวิต

กาลญจ ปฏิกงฺขามิ

สมฺปชาโน ปติสฺสโตติ ฯ

กระแสดความในพระภาษานี้ว่า **อหิ** อันว่าข้า **นาถินนุทามิ** มิได้ยินดีบัดนี้ **มรณ** ซึ่งความตาย **อหิ** อันว่าข้า **นาถินนุทามิ** มิได้ยินดีบัดนี้ **ชีวิต** ซึ่งจะมีชีวิตเป็นไป **ภตุตการโก** เปรียบดังพ่อครัวเชิญเครื่องเสวยคอยท่าสมเด็จพระมกษัตริย์จะเสวยเมื่อใด ก็จะยกเครื่องไปถวายเมื่อนั้น **ยถา** มีครุวนาจันใดเล่า **อหิ** ตัวข้าพเจ้านี้ **ปติสฺสโต** มีคณหาปราศจากมีกิเลสราคะอันขาดจากสันดาน **สมฺปชาโน** มีสติรู้รอบคอบเป็นอันดี ข้าพเจ้าจะถึงแก่มรณะก็ไม่ยินดี จะมีชีวิตเป็นตัวเป็นตนอยู่ก็ไม่ยินดี **กาลญจ ปฏิกงฺขามิ** ข้าพเจ้านี้ปรารถนา ซึ่งกาลอันควรที่จะเข้าสู่พระนิพพาน เปรียบปานพ่อครัวอันคอยกาลอันควรนั้น สิ้นคำพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเท่านั้น เหตุฉะนั้นที่ท่านจะไม่เกิดอีกนั้น ยังมีชีวิตอยู่จะเสวยทุกข์สิ่งเดียวแต่ทุกข์ในกาย ทุกข์ภายในเจตสิกไม่มี ท่านคอยกาลสมควรของท่านแล้ว ท่านก็เข้าสู่พระนิพพานนั้นแหละ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทภูมินทรราชปิธิ ได้ฟังพระนาคเสนวิสัชนาจะนี้ ก็มีน้ำพระทัยหรรษาทรงพระโสมนัส มีพระโองการตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าววิสัชนานี้สมควรนี้กระไร สิ้นวิมตติสงฆ์ของโยม ในกาลบัดนี้

ปรินิพพานปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

สุขเวทนาปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราช มีสุนทรพจนารถราชโองการตรัสถาม
อรรคปัญหาล้ออีกแล้วว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สุขเวทนาที่จะเสวยสุขนี้
เล่า จะเป็นกุศลหรือไม่ หรือว่าจะเป็นอกุศล หรือว่าจะเป็น อภัยกตา ประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร สุขเวทนานี้จะว่า
เป็นกุศลก็ว่าได้ จะว่าเป็นอกุศลก็ว่าได้ จะว่าเป็นอภัยกตาก็ว่าได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบัติมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปัญญาปรีชา ถ้าพระผู้เป็นเจ้าว่าเช่นนั้นแล้ว โยมยังสงสัย ด้วย
กุศลตกแต่งแล้วก็ให้สุข จะได้ทุกข์หามิได้

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า ไฉนบพิตรจึงสำคัญจะเล่า ถ้าอาตมาจะว่าบ้างว่า บุคคล
แรกกระทำกุศลเสวยทุกข์ เปรียบต่อบุคคลรักษาศีลภะนั้นต้องทรมานอดอยาก ที่เขาทำกุศล
ได้ความสุขจะบ้างก็มี เปรียบดูชายผู้หนึ่ง มือซ้ายตะพายหม้อน้ำ มือขวานั้นก็เย็นนํก มือ
ข้างขวาลือก่อนเหล็กแดงร้อน นี่แหละจะว่ามือซ้ายทั้งสองข้างร้อนหรือ หรือ จะว่ามือทั้งสองของ
ชายนั้นเย็นเป็นประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ไม่รู้แห่งที่จะว่าได้ นะพระผู้เป็นเจ้า โยมนี้เล่ามิ
อาจจะต่อปากพระผู้เป็นเจ้าได้นิมนต์แก้ไขอรรคแห่งเวทนานี้ให้โยมแจ่มแจ้งใสออกไปในกาลบัดนี้

ตโตเถโร ลำดับนั้นพระนาคเสนเถระผู้วิเศษแก้ไขซึ่งเวทนา ๑๐๘ ประการ ให้
บรมกษัตริย์สันนิษฐานเข้าพระทัยด้วยอภิธรรมกถา ถวายพระพรว่า มหาบพิตรพระราชสมภาร
เวทนามี ๑๐๘ ประการ จึงจัดเอาเวทนาอันเป็นโสมนัส ๘๖ เลหนิสสุตตร อันอาศัยอยู่ในอารมณ์ ๖
แห่งบุคคลยินดีในเบญจกามคุณนั้น จัดได้โสมนัสเวทนา ๖ จึงจัดเอาโสมนัสเวทนาอันเป็นไป
ในอารมณ์ ๖ แห่งท่านผู้ได้ปัญญาวิปัสสนานั้น จัดเป็นโสมนัสเวทนา ๖ จึงยกเอาโทมนัสเวทนา
๖ ในอารมณ์แห่งบุคคลยินดีในเบญจกามคุณ ๖ และโทมนัสเวทนาในอารมณ์แห่งท่าน ได้
วิปัสสนาปัญญา ๖ จัดเอาอุเบกขาเวทนาในอารมณ์แห่งบุคคลยินดีในเบญจกามคุณนั้น ๖ จัด
เอาอุเบกขาเวทนาในอารมณ์แห่งท่านได้วิปัสสนาปัญญานั้น ๖ สิริได้เวทนา ๓๖ จึงเอา
เวทนา ๓๖ นี้จัดเป็น อดีต ๓๖ เป็นอนาคต ๓๖ เป็นปัจจุบัน ๓๖ สิริเข้าด้วยกันทั้ง ๓ นี้ได้
เวทนา ๑๐๘ ประการ บพิตรพระราชสมภารจงทราบพระญาณเถิด สุขเวทนาอันเสวยอารมณ์
เป็นสุขนี้จะเป็นฝ่ายกุศลก็ผิด จะว่าเป็นอกุศลก็ผิด จะว่าเป็นอภัยกตาก็ผิด จะว่าไม่เป็นก็ผิด

เหมือนชายมือซ้ายตะพานน้ำค้าง มือขวาจับก้อนเหล็กแดง และจะถามรวมว่ามีทั้งสอง
ของชายนั่นจับร้อนหรือจับเย็น และถามเช่นนี้บุคคลจะบอกมิรู้ที่จะบอกได้ บพิตรจงทราบพระ
ทัยด้วยประการนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นสาครราชได้ฟังก็มีประสามเสื่อมใส พระทัยท้าว เชอกก็โสมนัส
ปริดาด้วยปัญหาพยากรณ์ของพระนาคเสนผู้วิเศษ

สุขเวทนาปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

นามรูปปฏิสันถิณปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดี มีพระราชโองการถามอรรถปริศนาอื่นไปอีก
เล่าว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้านาคเสน ก็ ปฏิสนธิยติ ธรรมสิ่งใดให้สัตว์โลกปฏิสนธิ
เกิดมา นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรวิสันนาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
สัตว์โลกที่เกิดมานี้นามรูปให้ปฏิสนธิ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทภูมิทรราชบิดีมีพระราชโองการซักถามนามรูปนี้แต่งให้สัตว์ปฏิสนธิ
หรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า หามิได้ มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประ
เสริฐ สัตว์โลกหญิงชายเกิดมาในโลกนี้ กระทำกรรมคืออกุศลกรรมและอกุศลกรรม คือกระทำ
บาปบุญ อิมินา นามรูปเนน ด้วยนามรูปนี้ บุญสิ่งนั้นกรรมสิ่งนั้น ให้สัตว์มนุษย์หญิงชายนั่น
ปฏิสนธิเป็นนามรูปอันอื่น อย่างนี้แหละเรียกว่านามรูปให้ปฏิสนธิ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นประชากรตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้
เป็นเจ้า ถ้าบุคคลมิได้เกิดด้วยนามรูปนี้ และเกิดด้วยบุญและบาปที่กระทำไว้ในนามรูปนี้แล้ว
ผู้นั้นจะพ้นจากบาปกรรมหรือไม่

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ถ้าว่าไม่เกิดแล้ว
ผู้นั้นก็พ้นจากบาปกรรม ถ้าว่ายังจะเกิดไปอีกแล้ว จะได้พ้นจากบาปกรรมหามิได้ ขอถวาย
พระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าจงกระทำอุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ครุฑนาคบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูบุรุษผู้หนึ่งไปลักผลมะม่วงของเขามา ส่วนว่าเจ้าของมะม่วงนั้นจับบุรุษโจรนั้นได้ จึงเอาตัวไปทูลกับสมเด็จพระบรมกษัตริย์ว่า โจรนี้ลักมะม่วงเกล้ากระหม่อมฉัน โจรนั้นก็ทูลบ้างว่าขอพระราชทาน แกล่กระหม่อมฉันจะได้ลักหามิได้ มะม่วงเข้าของนี้เมื่อแรกปลูกล้วนอย่างอื่นปลุกไว้เมื่อเป็นต้นมีผลออกเป็นอย่างอื่นไป แกล่กระหม่อมฉันก็เก็บเอามา จะได้ลักลูกมะม่วงที่บุรุษผู้นี้ปลุกหามิได้ และบุรุษโจรนั้นให้การเป็นสำนวนดังนี้จะพ้นโทษหรือประการใด ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า บุรุษโจรนั้นให้การเป็นสำนวนดังนี้ จะได้พ้นตัวหามิได้ คงจะต้องปรับไหมเป็นแท้

พระนาคเสนจึงถามว่า เหตุใดจึงต้องปรับไหมเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า มะม่วงเขาปลุกไว้จนมีผล บุรุษโจรรับว่าไปเอาผลมะม่วงนั้นมาแล้ว ให้การเป็นสำนวนว่าบุรุษเจ้าของปลุกไว้ก็จริง ก็แต่ผลมะม่วงเดิมนั้นไม่ได้ลัก ที่ข้าเอามานี้ผลมะม่วงเป็นต้นเกิดขึ้นมาใหม่ต่างหาก เป็นผลมะม่วงอื่นมิใช่เป็นผลมะม่วงเดิม ข้าเอามานี้ผลมะม่วงใหม่ บุรุษโจรให้การจะนี้เป็นอันรับในคำหา ซึ่งผลมะม่วงที่โจรลักมาก็เกิดแต่ผลมะม่วงเดิม เหตุฉะนั้นแหละควรจะลงโทษปรับไหมแก่โจรนั้น

พระนาคเสนจึงว่า ความนี้ฉันใด มนุษย์หญิงชายกระทำบาปกรรมสิ่งไรด้วยนามรูปในปัจจุบันชาตินี้ ครั้นกระทำกาลกิริยาตายไปในปรโลก เกิดเป็นรูปธรรมนามธรรมอื่น จะได้พ้นไปจากบาปกรรมหามิได้ เปรียบดังโจรลักอัมพพลนั้น ขอถวายพระพร

พระนาคเสนมีเถรวาจาอุปมาว่า **มหาราช** ครุฑนาคบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูบุรุษผู้หนึ่งไปลักเกี่ยวข้าวสาละในนาเขา เจ้าของเขาจับตัวไปกราบทูลแก่บรมกษัตริย์ว่า บุรุษผู้นี้เป็นโจรลักข้าวสาละในนา บุรุษโจรจึงทูลว่าข้าวสาละซึ่งบุรุษผู้นี้ปลุกหว่านลงไว้ ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ลัก นี่ข้าพระพุทธเจ้าเอารวงข้าวสาละอันเกิดต่อมาต่างหาก นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร เมื่อโจรนั้นให้การจะนี้ โทษจะมีแก่โจรนั้นหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โทยปรับไหมคงจะมี

พระนาเคนเสนจึงซักว่า โทยปรับไหมมีด้วยเหตุอย่างไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ข้าพเจ้าหว่านไถ้ มีเมล็ดรวงขึ้น โจรนั้นไปลักเอา
รวงข้าวนั้นมาแล้ว กลับว่ารวงข้าวนั้นมิใช่ของบุรุษเจ้าของข้าว บุรุษเจ้าของข้าวนั้นหว่านลงก็
เป็นต้นเป็นลำกลายเป็นอื่นไป ซึ่งโจรให้การต้องในคำหาดังนี้ เหตุกระนี้โยมจึงว่า โจรนั้นไม่พิน
โทยปรับไหม

พระนาเคนเสนจึงว่า ความเปรียบเทียบนี้ฉันใดก็ดี บพิตรพระราชาสมภารผู้ประเสริฐ
มนุษย์ชายหญิงซึ่งเกิดมาเป็นรูปธรรมนามธรรมกระทำบาปกรรมไว้ในชาตินี้ จะมีรูปธรรม
นามธรรมไปชาติหน้า เป็นรูปธรรมนามธรรมอื่น จะพ้นจากบาปกรรมหามิได้ อุปไมยเหมือน
โจรไปลักข้าวเขาแล้ว กลับว่าเอาข้าวอื่นมา มิได้พินโทยปรับไหมฉะนั้น

อนึ่งเล่าเปรียบดังบุรุษผู้หนึ่งไปลักคัตถ์อ้อยเขา บุรุษเจ้าของจับตัวได้ จึงมัดเอาตัวเข้าไป
กราบทูลแก่พระมหากษัตริย์ว่า โจรคนนี้ลักคัตถ์อ้อยกระหม่อมฉัน โจรนั้นก็ทูลบ้างว่า ขอพระราช-
ทาน เดิมบุรุษผู้นี้เอาขอดอ้อยมาปลูกไว้ ขอดอ้อยก็แตกหน่อกอใบเป็นต้นเป็นลำเป็นอันอื่นไป
และข้าพระพุทธเจ้าจะได้ลักคัตถ์อ้อยเดิมแรกปลูกหามิได้ อ้อยนี้กลายเป็นไป ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้เอา
อ้อยอื่นมา นี่แหละมหาบพิตร คำโจรทูลให้การกระนี้ จะมีโทยปรับไหมหรือหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราชจึงตรัสว่า คงจะมีโทยปรับไหมเป็นแท้

พระนาเคนเสนจึงซักถามว่า เหตุไฉนบพิตรพระราชาสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นตรัสว่า อ้อ เพราะว่าให้การต้องในคำหา และโจรแก้ว่าอ้อยนั้น
เป็นอ้อยอื่น อ้อยเดิมนั้นเป็นขึ้นกลายเป็นอ้อยอื่น อ้อยเดิมนั้นตัวหาได้ลักไม่ และให้การกระนี้
จะพ้นตัวหามิได้ไปลักคัตถ์อ้อยของเขามาแล้วว่าข้าเอาอ้อยอื่นมา จะได้พินโทยหามิได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาเคนเสนจึงว่าเล่าว่า ซึ่งบุคคลกระทำบาปกรรมไว้ในชาตินี้ก็เหมือนกัน กรรมคงจะ
ตามตนไป ถึงจะเกิดในโลกเบื้องหน้าเป็นรูปธรรมนามธรรมอื่น จะได้พ้นจากบาปกรรมหามิได้
คุณบุรุษโจรลักคัตถ์อ้อยเขาแล้วกลับว่าอ้อยอื่น มิได้พินจากโทษนั้น

อนึ่งดูรานะบพิตรพระราชาสมภาร เปรียบปานคุณบุรุษผู้หนึ่งนั้น เหมนุตเก กาเล ฤๅณนั้น
เป็นเหมันฤๅณหนาว กลางหนาวหมอกลงนี้กระไร บุรุษผู้หนึ่งจึงเอาไฟมาก่อนกองขึ้นผิง แล้วทิ้งไว้
มิได้ดับเสีย ไฟนั้นก็ลามเลียไหม้ไปไหม้และเหว้าลามมาไหม้ข้าวในนาเสียหลายกอง เขตคตคามิโก
ฝ่ายเจ้าของนาว่าบุรุษนั้นเป็นต้นไฟ จึงจับเอาบุรุษนั้นเข้าไปกราบทูลแด่ บรมกษัตริย์ว่าบุรุษ

ผู้นี้แหละเผาข้าวในนากระหม่อมฉัน บุรุษต้นไฟนั้นก็ทูลให้การว่า กระหม่อม ฉันจะได้เผา
นายคนนี้ได้เดิมกระหม่อมฉันกองไฟผิงแล้วทิ้งไว้ไฟนี้ก็ลามไปไหม้ใบหญ้ากลายเป็นไฟอื่น
จะได้เป็นไฟที่กองผิงหาмиได้ นี่แหละเมื่อบุรุษต้นไฟให้การจะนี้มีโทษหรือหาмиได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นสาคลราชประภาษว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โจรให้การจะนี้เล่า
จะพ้นผิดหาмиได้

ขอถวายพระพร เหตุไร

อ้อเหตุนั้นบุรุษนั้นเป็นต้นไฟ

ฉันใดก็คิมหาบพิตรผู้ประเสริฐ บุคคลเกิดมาเป็นรูปธรรมนามธรรมได้กระทำการ
ไว้ ครั้นสิ้นชีวิตดับจิตไปเกิดเป็นรูปธรรมนามธรรมอื่นไป จะได้พ้นจากบาปกรรมที่ตนกระทำ
มิได้ มีอุปมาเหมือนบุรุษต้นไฟอันมิได้พ้นโทษนั้น ขอบพิตรจงทราบในพระบวรราชสันดาน
ด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสว่า โยมยังไม่สิ้นวิมตีสงสัย
นิมนต์ผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกก่อน

ฝ่ายพระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **โกจิเทว**

บุริโส เปรียบดูบุรุษผู้หนึ่งจุดซึ่งประทีปเข้าไปปรับประทานอาหารที่โรงร้านของอาตมา ครั้น
บริโภคอาหารแล้วก็คมนาการไป ส่วนว่าไฟประทีปนั้นก็ไหม้หญ้าลามไปไหม้ฝาเรือนอันหนึ่ง
เปลวไฟก็ทะลุกลุกลามไหม้ซึ่งเรือนน้อยเรือนใหญ่ ที่นั่นก็ไหม้บ้านนี้ทั้งนคร ชาวบ้านจึงพา
กันมาเอาตัวบุรุษต้นไฟนั้นไปตามอาชญาไฟ บุรุษผู้นั้นจึงว่าไฟที่ไหม้บ้านนี้ ไฟไหม้หญ้าดอก
ไม่ใช่ไฟประทีปของข้าที่จุดไว้ เมื่อบุรุษต้นไฟให้การจะนี้ จะไม่มีโทษหรือ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า บุรุษที่ตามประทีปต้นไฟให้การ
นั้น จะได้พ้นโทษหาмиได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันใดก็ดี บุคคลที่เกิดมาเป็นรูปธรรมนามธรรมนี้ กระทำ
บาปไว้ ครั้นเมื่อตายไปนามรูปนี้จะวิปริตแปรปรวนไปเป็นนามรูปอื่น ก็จะไปปฏิสนธิเกิดใหม่
แล้วจะเกิดต่อไปอีกก็ดี จะได้พ้นจากบาปกรรมหาмиได้ ดูบุรุษจุดประทีปกินข้าวให้ไฟไหม้บ้านนั้น
ขอบพิตรพระราชสมภารจงทราบในพระบวรสันดาน ด้วยประการดังนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีพระราชโองการตรัสว่า ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าของมานี้
โยมยังวิมตีสงสัยอยู่ นิมนต์กระทำอุปมาให้ยิ่งไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบ
ปานคณบุรุษผู้หนึ่งจะมีภรรยา บุรุษผู้นั้นพอใจนางกุมารีน้อยผู้หนึ่ง จึงให้คนคิดสอยเข้าไป
ขอต่อบิดามารดานางกุมารีนั้น บิดามารดาทางกุมารีนั้น เห็นว่าบุรุษผู้นั้นมีอริยาสัณดี ก็ยิน
ยอมยกให้บุรุษนั้น **สูงกั ทตฺวา** บุรุษนั้นได้ให้ขันหมากหมั้นแล้ว ตัวนั้นก็ลาไปสู่สถาน
ประเทศอันไกล อปรณ สมเณ ครั้นสมัยกาลนานมา ส่วนว่านางกุมารีนั้นก็จำเริญรุ่งขึ้นมา บิดา
มารดาจึงยกให้มีสามีอื่น กระทำการวิวาทมงคลมีขันหมากกรากพลอยู่ด้วยกัน **อิตรโ อาคนตฺวา**
สามีเดิมจึงมาว่ากับบุรุษสามีทีหลังว่า ท่านนี้พาภรรยาเราไปข้างไหน บุรุษสามีใหม่ **เอววเทยฺย**
จึงว่าท่านมาของกุมารีนี้น้อย ท่านก็เป็นสามีนางกุมารีนี้น้อยนั้น บัดนี้นางกุมารีนี้นี้ได้
เป็นภรรยาท่าน ด้วยนางกุมารีนี้นี้มีวัยวัฒนาการรุ่งเป็นสาวใหญ่เป็นอื่นไป พ้นไปจากภรรยาท่าน
เราจึงมาขอต่อบิดามารดา บิดามารดาขอให้แก่เรา **สูงกั ทตฺวา** เราก็ได้ให้ขันหมากกรากพล
แก่บิดามารดา บิดามารดาก็กระทำการวิวาทมงคล ให้อยู่กินด้วยกัน นางกุมารีนี้นี้จะได้เป็น
ภรรยาท่านหาได้ ถ้าว่าสามีเดิมกับสามีใหม่จะเป็นความกันไป ใครจะแพ้ใครจะชนะ
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรมีสุนทรวาจาตรัสว่า สามีใหม่นั้นแพ้แหละ พระ
ผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนจึงถามแล้วว่า สามีใหม่จะปราชัยแก่สามีเก่าด้วยเหตุอย่างไรเล่า

อ้อ ผู้เป็นเจ้าของ สามีเก่าเขาได้มาหมั้นขันหมากกรากพลสู่ขอบิดามารดาหญิง บิดามารดา
หญิงได้ยอมยกให้ยกปิ่นก่อน ถึงว่าจะยังไม่สังวาสด้วยกันก็ดี กฎหมายท่านว่าเป็นกรรมสิทธิ์
อยู่กับผู้นั้น เหตุด้วยบิดามารดาขอให้ และสามีใหม่ชอบจะให้ปรับไหม อนึ่ง และคำสามีใหม่
ซึ่งจะคิดใจว่า นางกุมารีนั้นโตใหญ่เป็นอื่นไป และจะมีคำคิดใจให้ไต่บทหาหรือบท จะได้ขึ้นหาได้
คงจะต้องปรับไหมชายนั้น โสคเสมือนโทษผิดภรรยาท่าน

นี้แหละบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งคำสามีใหม่ให้การว่าเดิมนางกุมารีนี้น้อยอยู่ ครั้น
เติบโตใหญ่ก็เป็นอื่นไป และสามีใหม่ให้การจะนี้ โสค โทษไม่พ้นตัวฉันใด บุคคลกระทำ
บาปกรรมในนามรูปที่เกิดมานี้ ถึงจะใกล้ตายรูปธรรมนามธรรมจะแปรปรวนเป็น **อนิจฺจํ อยฺมํ**
จะเป็นอื่นไป จะปฏิสนธิเกิดใหม่ รูปธรรมนามธรรมเป็นอื่นไปแล้ว บาปกรรมที่ทำไว้จะได้พ้นหาได้
เมื่อเราท่านทั้งหลายยังมีลู่ลงเข้าสู่วิสัยไปนิพพานเมื่อใด ผู้ที่ทำบาปกรรมไว้นั้น จะนิราศ

คลาดแคล้วแล้วกันไปหาไม่ได้ มีอุปไมยเหมือนนางกุมารีน้อย ถึงจะมีรูปร่างรุ่มราวเป็นสาวใหญ่
อย่างไรก็ดี ที่จะพ้นสามิเดิมไปหาไม่ได้ ขอบพิตรพระราชสมภารจงทราบในพระราชสันดาน
ด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชินดี มีพระราชโองการตรัสว่า อารธนานิมนต์พระ
ผู้เป็นเจ้าของอุปมาอุปไมยให้ภักโยภาวยิ่งขึ้นไป ให้โยมสิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า โภจิเทว บุริโส ยังมีบุรุษผู้หนึ่งไปซื้อน้ำมันโคกับ
นายโคบาล นายโคบาลก็ตวงน้ำมันใส่หม้อให้บุรุษผู้นั้น บุรุษผู้นั้นจึงเอาหม้อน้ำมันฝากนาย
ต้องแสงพระสุริย์ศรีสาย ก็กลับกลายเป็นทมิฬไป ครั้นบุรุษผู้นั้นรำลึกขึ้นได้ จึงไปสู่สำนักนาย
โคบาล จึงว่ากับนายโคบาลว่าข้ามาหาท่านเอาของที่ฝากไว้ ต่ ทสฺเสยฺย นายโคบาลจึงว่า
ท่านนี้ลืมไปหรืออย่างไร ว่าแล้วก็ส่งหม้อน้ำมันนั้นให้ อิตโร เอว วเทยฺย บุรุษผู้นั้นจึงว่าแก่
นายโคบาลว่า วานนี้ท่านตวงน้ำมันโคให้แก่เรา เราฝากท่านไว้ ก็เหตุไฉนท่านจึงเอาทมิฬมาให้แก่เรา
เราไม่เอา นายโคบาลว่าเราจะได้อาบทมิฬอื่นให้ท่านหาไม่ได้ ทมิฬชนิดอื่นคือน้ำมันนั้นแหละ ค้างอยู่
เป็นคืนหนึ่งแล้วก็กลายเป็นทมิฬไป บุรุษผู้นั้นไม่เอา นี่แหละขอบพิตรพระราชสมภารเจ้า คำคนทั้ง
สองที่วิวาทกันจะนี้ จะจริงข้างใคร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นธรณีจึงตรัสวินิจฉัยว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คำคนทั้งสองซึ่งวิวาท
กันนี้ จริงข้างค่านายโคบาล

พระนาคเสนจึงว่า ดูรานะขอบพิตรพระราชสมภารเป็นเหตุไฉนเล่าจึงจริงข้างค่านายโคบาล
พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า บุรุษผู้นั้นลืมน้ำมันไว้ค้างคืน น้ำมันนั้นก็กลายเป็น
อื่นไป จะเป็นทมิฬอื่นหาไม่ได้ น้ำมันนั้นแหละกลายเป็นทมิฬ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า น้ำมันนี้กลายเป็นอื่นไปฉันใดก็ดี รูปธรรมนามธรรมนี้
ของสัตว์ผู้ใด มรณฺหติกฺก เมื่อใกล้ตายกลายเป็นอื่น ถึงจะจุติเกิดเป็นรูปธรรมนามธรรมอันอื่นก็ดี
แล้วจะจุติปฏิสนธิต่อไปอีกเท่าใดก็ดี จะได้พ้นจากบาปกรรมที่ตนกระทำไว้แต่นามรูปเดิมหาไม่ได้
เหตุว่านามรูปเดิมนั้นถึงจะเป็นอื่นไป จะเป็นมนุษย์เดียรัจฉานประการใดก็ดี นามรูปเดิมนั้น
เปรียบคูน้ำมันนางโคค้างคืนกลายเป็นอื่นๆ ไป คือเป็นสัปปี นวนิตะ ทมิฬไป ก็อาศัยน้ำมันนาง
โคนั้นแปรกลับกลายเป็น ขอบพิตรจงทราบพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรรณิพระองค์ได้ทรงฟังอุปมานี้ มีพระราชโองการตรัสว่า สรุสะ
พระผู้เป็นเจ้าของฉันสมควรแล้ว

นามรูปปฏิสันธิคหปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

ปุนปฏิสันธิคหปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการถามว่า ภนุเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าของจะปฏิสนธิเกิดอีกหรือหามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรแก่ใจว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ถ้าว่าอาตมามีอุปทานอยู่ก็จะเกิดใหม่ อนุปาทาโน ถ้าว่าอาตมาหาเชื้อคณหามิได้ ก็ไม่
ปฏิสนธิเกิดอีกต่อไป ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาคลนคร จึงมีสุนทรพจนารถประภาษว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า
อุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ดูจราชบุรุษเข้าไฟร่ฟ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท แห่งบรมกษัตริราชผู้หนึ่งนั้น หมั่นภักดี
อุตสาหะกระทำราชการ สมเด็จพระกษัตริราชก็ประธารรางวัลทาสมกรรมกรผ้าผ่อนเงินทอง
ให้แก่ผู้นั้น และราชบุรุษนั้นได้รับพระราชทานรางวัลฉะนี้ก็ปริดา บริโภคมากคุณ ๕ สบาย บุรุษ
ผู้นั้นจะบอกคนทั้งหลายหรือว่า สมเด็จพระกษัตริย์ซึ่งชังหาประทานรางวัลไม่ บุรุษผู้นั้นจะบอก
ได้หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า บุรุษผู้นั้นมีอาจจะบอกได้

พระนาคเสนจึงว่า ความนี้ไซ้ฉันใดก็ดี อาตมานี้มีอาจจะออกปากได้ อนึ่งบพิตรเล่าก็
ไม่ควรที่จะถาม ถามเพื่อประโยชน์สิ่งไร ปติกิจูเจว ดังอาตมาจะสำแดงบอกนัยให้แจ้งพระทัย
สตูปาทาโน ถ้าอาตมายังประกอบด้วยเชื้อคณหา อาตมาก็จะปฏิสนธิเกิดมาใหม่ อนุปาทาโม
ถ้าอาตมาหาเชื้ออุปทานมิได้ ไม่มีเชื้อคณหา อาตมาก็จะไม่ปฏิสนธิต่อไป

ส่วนพระเจ้ามิลินท์ปิ่นเวียงชัยฟังพระนาคเสนบอกนัย ก็มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า
กลุโลสิ สรุสະพระผู้เป็นเจ้านี้กล่าวถ้อยคำสมควรในกาลบัดนี้
ปุนปฏิสนธิคหณปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

นามรูปปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาแก่โยมว่า รูปธรรมนามธรรมนี้ ก็
นามธรรมนั้นเป็นประการใด รูปธรรมนั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนวิสัยนาแก่ไขว่ ธรรมสิ่งเรียกว่าเป็นธรรมอันหยาบ ธรรมสิ่งนั้นเรียกว่า
รูปธรรม ธรรมสิ่งไรสุขุม ธรรมสิ่งนั้นคือจิตเจตสิกนี้ ชื่อว่านามธรรม ฟังสันนิษฐานเข้าใจให้ชัด
ว่าธรรมอันหยาบเรียกว่ารูปธรรม ธรรมอันละเอียดเรียกว่านามธรรม นามธรรมคือจิตเจตสิก

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้เป็นเจ้า ไฉนเล่านามธรรมคือจิตเจตสิกนี้จึงให้ปฏิสนธิ รูปธรรมจึงไม่ให้ปฏิสนธิเล่า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร รูปธรรมนาม
ธรรม ๒ ประการนี้ อญฺญมมญฺญนิสฺสุตา อาศัยแก่กัน เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ บังเกิดด้วยกันใช่แต่จะ
ให้ปฏิสนธิแต่นามธรรมสิ่งเดียวหามิได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทร์บรมกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูจไข้ไก่
กลล่ น ภเวยฺย ถ้าไม่บังเกิดขึ้นเข้าเป็นกลละกลมเป็นก้อนก่อนก็บ่ห่อนจะเป็นไข้ขึ้นไป ตกว่า
ทิมมทฺธานํ สมภาวิตํ เวียนวนมาในวิภูสงสารสิ้นกาลช้านาน บพิตรพระราชสมภาร
จงทราบพระญาณด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ได้ฟังก็โสมนัสตรัสว่า กลุโลสิ สรุสະพระผู้เป็นเจ้า
อุปมานี้สมควรแล้ว

นามรูปปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

ทิมมัทธานปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นเจ้ากล่าวเมื่อคำว่า **ทิมมัทธาน** สิ้นกาลช้านาน
กาลนั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร **เย สงฺขารา** อันว่าสังขาร-
ธรรมอันใดอันพลัดพรากดับล่วงไปนั้นจะได้เรียกว่ากาลนานหามิได้ และอันว่าสังขารที่จะให้ผล
ไปเกิดในภพอันอื่นชื่อว่ากาลนาน อีกประการหนึ่งสัตว์มนุษย์ที่ยังจะปฏิสนธิเกิดไปในภพนั้น
เรียกว่ากาลนาน และท่านผู้จะดับขันธเข้าสู่พระนิพพานนั้นมิได้เรียกว่ากาลนาน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ได้ฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** สธุสะ พระผู้
เป็นเจ้าแก่นี้สมควรนักหนาในกาลบัดนี้

ทิมมัทธานปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

ตติยวรรค

อัทธานปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นธรณี มีพระราชโองการถามพระนาคเสนว่า ภูนฺเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ธรรมสิ่งใดเล่าเป็นมูลแห่งกาลอันเป็นอดีต ธรรมสิ่งใด
เล่าเป็นมูลแห่งกาลอันเป็นปัจจุบัน ธรรมสิ่งใดเล่าเป็นมูลแห่งกาลอันเป็นอนาคต นิมนต์วิสัชนา
ให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะมหาบพิตรพระราชสมภาร ธรรมที่จะ
เป็นมูลแห่งกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบันนั้น ได้แก่พระปฏิจจสมุปปาตธรรมคือบทว่า
อวิชชาปจฺจุยา นี้ ตลอดจนจบ นี้แหละเป็นมูลแห่งกาลทั้ง ๓ นั้น ปุริมโกฏี ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาล
ทั้ง ๓ จะได้ปรากฏหามิได้ ก็ที่สุดเบื้องต้นแห่งมูลแห่งกาลทั้ง ๓ ไม่ปรากฏนั้น ได้แก่เราท่าน
บังเกิดมานี้ก็อาศัยตัวอวิชชาตกแต่งด้วยกัน จะหาที่สุดเดิมนั้นว่า เป็นรูป เป็นกาย เป็นจิต
เป็นใจนี้แต่เมื่อไรมาก็ไม่ปรากฏ ถึงสมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณเจ้า เมื่อเปล่งพระญาณ
สอดส่องไปดูเวไนยสรรพสัตว์ทั้งปวง ว่าที่สุดเดิมเมื่อแรกจะตั้งเป็นรูปเป็นนามมานี้แต่ครั้งไรมา
จะเล็งเห็นที่สุดเดิมหามิได้ มาทรงทราบเข้าพระทัยแต่ว่า อิม สพฺพสตุตา บรรดาสัตว์ทั้งหลาย
เหล่านี้ คือเทพามนุษย์และสรรพสัตว์อื่น ๆ นอกหน้านั้นก็ดี บังเกิดมานี้อาศัยอวิชชาบังปัญญา
ไว้มิให้เห็นทางพระนิพพาน ที่จะหาเดิมว่าตั้งรูปตั้งนามตั้งสังขารมาช้านานเท่าใดนั้นก็สุดสำคัญ
ที่พระพุทธญาณจะกำหนดได้ เหตุฉะนั้นพระองค์จึงตรัสพระธรรมเทศนาสอนไว้ว่า ที่สุดต้นเดิม
แห่งสังขารนานกว่านานเหลือที่จะพระญาณจะกำหนดได้ ขอบพิตรพระราชสมภารพึงสันนิฐาน
เข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินทบรมกษัตริย์ ได้ทรงฟังพระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า อวิชชา
ปจฺจุยา เป็นกาล ๓ คืออดีต อนาคต ปัจจุบัน ปัจจุบันจะมีนั้นก็อาศัยแก่อวิชชา เมื่อทรงทราบ
ด้วยพระปรีชาญาณดังนี้แล้วก็สาธุการแก่พระนาคเสนว่าพระผู้เป็นเจ้าพยากรณ์แก้ปัญหานี้สมควร
ในกาลบัดนี้

อัทธานปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

ปุริมโกฏิปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทโกฏิมีพระราชโองการปจฉาบรรดาปัญหาสืบต่อไป
เล่าว่า ฤๅนุเต นาคเสน ข้าแก่พระนาคเสนผู้มีปรีชาญาณเป็นอันดี พระผู้เป็นเจ้าว่ากับโยมเมื่อ
กัณนี้ว่า ปุริมโกฏิ น ปลายยติ ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลไม่ปรากฏ และที่ สุดเบื้องต้นแห่งการไม่
ปรากฏนั้น คือกาลที่เป็นอดีตล่วงไป นับถอยหลังลงไปว่าตั้งนาม ตั้งรูปนั้นแต่ครั้งนั้น ได้แก่อดีต
กาลที่ล่วงไปนี้ กระนั้นหรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า อดีตกาลล่วงไปนี้มีที่สุดเดิมไม่ปรากฏดุจพระโองการถาม
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นประชากรมีสุนทรราชโองการถามพระนาคเสนว่า ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้าที่สุดเดิมโดยเหตุอื่นนี้จะไม่ปรากฏทีเดียวหรือ หรือว่าจะปรากฏบ้างประเภทใด

พระนาคเสนถวายพระพรพยากรณ์แก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ซึ่งพระ
ราชโองการตรัสถามนั้นบางทีก็ปรากฏ น ปลายยติ บางทีก็ไม่ปรากฏ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรทรงซักถามว่า บางทีปรากฏนั้นอย่างไร บางทีไม่
ปรากฏนั้นอย่างไร

พระนาคเสนเสนวิสัชนาแก้ไขว่า สิ่งทั้งปวงที่ไม่มีที่สุดเดิมมาแต่ก่อนเลยนั้นแลเรียกว่า
ที่สุดเบื้องต้นไม่ปรากฏ ประการหนึ่ง สิ่งทั้งปวงไม่มี กลับมีขึ้นแล้วปราศจากไป อย่างนี้เรียกว่า
ที่สุดเบื้องต้นปรากฏ

พระเจ้ากรุงมิลินทจึงมีพระโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาซึ่งบทที่ว่า ที่สุด
เดิมไม่ปรากฏจะเหมือนด้วยสิ่งอันใด

พระนาคเสนก็ลำแดงบทอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
จุจันต์ไม้ประกอบไปด้วยใบดอกออกผล กรันหล่นลงเหนือปฐพี กิ่งอกขึ้นเป็นต้นลำผลิ
ดอกออกผลต่อ ๆ กันมานั้น ที่สุดเดิมอยู่ที่ไหนนะ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินทจึงมีพระราชโองการตรัสว่า จะหาที่สุดเดิมนั้นหาไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทิดก็ดี ผงสัตว์ที่เกิดมานี้หาที่สุดเดิมมิได้จุจันต์ไม้
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทโกฏิมีพระราชโองการตรัสว่า โยมยังสงสัยอยู่ จง
อุปมาอุปไมยให้อิ่งขึ้นไปกว่านี้ก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรจาถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ครอบงำพิตรพระราชสมภาร
กุกกุฏียา อณู อุปมาดังไข้ไก่ ธรรมดาว่าไข้ไก่เป็นตัวอยู่ในครก ใหญ่ขึ้นก็ทำลายกะเปาะเจาะ
จิกออกได้ ครั้นโตใหญ่ที่ไก่ตัวเมียนั้นได้สัมผัสกับกับไก่ตัวผู้ ไก่ตัวเมียก็มีไข้ออกตัวต่อ ๆ ไป ที่
สุดเดิมอยู่ที่ไหน

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า หาที่สุดเดิมมิได้โดยแท้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทิดก็ดี ที่สุดเดิมแห่งกาลที่สัตว์เกิดมาและจะแสวงหา
เดิมว่า เป็นรูปเป็นนามแต่ครั้งไรมากำหนดไม่ได้เหมือนไข้ไก่กระนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชดีมีพระราชโองการตรัสว่านิมนต์อุปมาให้งั้นขึ้นไปกว่านี้อีก

พระนาคเสนจึงให้พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชดีเขียนรูปกงจักรลงไว้แล้วจึงมีเถรจาว่า
มหาราช ครอบงำพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าตรัสประทานพระสัทธรรม-
เทศนาว่า รูปธรรมกับนามธรรมนี้เกิดเวียนอยู่ ดูกงเวียนกรงรถและกงจักรหาที่ที่สุดเดิมไม่
หรือมหาบพิตรจะเห็นเดิมที่สุดต่อกันประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ไม่เห็นที่สุดต่อกันว่าเดิมนั้นครั้งไหน

พระนาคเสนจึงถวายพยากรณ์แก่ไข้ว่า เหตุฉะนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จักขุ ๑

โสต ๑ ฆานะ ๑ ชิวหา ๑ กาย ๑ มโน ๑ ธรรม ๖ ประการนี้ให้สัตว์เวียนวนอยู่ในสงสาร
มีกาลเบื้องต้นไม่ปรากฏว่านามเท่าไรมา จึงตรัสเทศนาไว้ว่าจักขุจะเห็นอาศัยมีรูป เมื่อจักขุเห็น
รูปแล้วก็กระทบถึงวิญญาณให้รู้ว่สิ่งนั้น ตกว่าจักขุอาศัยรูปจึงเกิดวิญญาณ สิ่ง ๓ ประการนี้
มีขึ้นจึงบังเกิดผัสสะพิศพ่งรูปนั้น ถ้ารูปนั้นดี ก็เกิดสุขเวทนา ถ้ารูปนั้นชั่ว ก็เกิดโทมนัสส-
เวทนา ถ้ารูปนั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชัง ก็บังเกิดอุเบกขาเวทนา นี่แหละเมื่อเวทนาบังเกิดเสวย
อารมณ์ได้เห็นที่พอใจและไม่พอใจจึงช้งอยู่นั้น ตัณหาปรารถนาก็บังเกิด ที่ต้องใจต้อง
ประสงค์ก็ปรารถนาจะใคร่ได้ ที่ช้งช้งไม่ต้องการก็ปรารถนาจะฆ่าฟัน ตัวอุปทานนั้นก็บังเกิดเสวย
อาศัยค้นหา อุปาทานให้ถื้อมันให้ปรารถนาจริงจัง นั้นแหละจึงกระทำบาปกรรม อาศัยตัว
อุปาทานนั้นเป็นปัจจัยคำฐให้กระทำบาปกรรม ผลบาปกรรมนั้นก็แต่งให้เกิดมีจักขุเสวยทุกข์
ไปอีกเล่า แต่ต่อ ๆ เวียนไปไม่รู้ว่สักเท่าไร ที่สุดเดิมอยู่ที่ไหนเล่า บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการว่า จะหาเดิมไหนเล่า ด้วยต่อ ๆ เวียนมานานกว่า
นานในกาลนั้น

อนึ่ง จะวิธัชนาให้เข้าใจที่จักขุเห็นรูปฝ่ายบุญได้แก่สาธุสัตว์บุรุษที่เห็นพระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์เป็นต้น จึงมาบำเพ็ญการกุศลต่าง ๆ กุศลที่สร้างไว้นั้นเรียกว่ากุศลกรรม ก็แต่งผลให้
เกิดเสวยสุขตั้งรูปตั้งกายเป็นจักขุต่อ ๆ ไป จะกำหนดที่สุดเดิมไม่ได้ เหตุฉะนั้นจึงโปรดไว้ให้
ปรารถนาพระนิพพาน จะได้ไม่เกิดเสวยสุขเสวยทุกข์ต่อไป สาธุสัตว์บุรุษพึงเข้าใจพอเป็นสังเขป
เท่านี้

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงวิสัชนาด้วยโสตะและฆานะชีวหาและกายและมโนเป็นข้อ ๆ ไป
โสตะนั้นได้แก่หูทั้งสองข้าง จะฟังเสียงอันเป็นฝ่ายบุญฝ่ายบาปนั้นก็อาศัยเสียงอันเป็นฝ่ายบุญ
ฝ่ายบาป มีหูจึงจะได้ยินเสียง เมื่อได้ยินเสียงแล้วก็กระทบกับวิญญาณให้รู้ว่าเสียง เมื่อสิ่งทั้ง ๓
บังเกิดคือ โสตะแปลว่าหู ๑ สัททะแปลว่าเสียง ๑ กับวิญญาณ ๑ สิริเป็น ๓ ประการนี้สืบต่อกัน
ดังนี้ จึงจะเป็นหูได้ยินเสียงรู้ว่าเสียง ขณะนั้นจึงมีผัสสะบังเกิด เมื่อผัสสะบังเกิด มีลักษณะ
กระทบอารมณ์เกิดเวทนาให้เสวยอารมณ์ เวทนาจึงเป็นปัจจัยแก้ตัณหา คือปรารถนา เมื่อตัณหา
บังเกิดแล้ว ตัณหาก็จึงเป็นปัจจัยแก้อุปาทานให้อุปาทานถื้อมันบังเกิด เมื่ออุปาทานคือตัวถื้อมัน
บังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้กระทำการ คือกุศลกรรมและอกุศลกรรมต่าง ๆ กุศลกรรม
อกุศลกรรมนั้น ก็ให้ผลไปเกิดเป็นรูปธรรม นามธรรม ตั้งโสตะอีกเล่า กระทำการด้วยอาศัย
โสตะดูวิสัญญานานี้ รื้อก่อเกิดไปอีกเล่าก็กระทำซึ่งกรรมอีกเล่า เฝ้าแต่วงเวียนเหมือนกงเกวียน
กงจักรกงรถ ปรากฏว่าเดิมอยู่ที่ไหนนะ บพิตรพระราชสมภาร

ประการหนึ่ง มีฆานะ ฆานะ แปลว่าจมูก จมูกจะดมกลิ่น ก็อาศัยแก้คันระ คันระนี้คือ
กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เมื่อกลิ่นมีแล้วฆานะคือจมูกก็สูบดมรู้จักกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นดังนี้ กระทบ
ถึงวิญญาณให้รู้จักกลิ่นนั้น สิ่ง ๓ ประการ คือฆานะจมูก ๑ คือคันระกลิ่นหอมเหม็น ๑ คือ
วิญญาณ ให้รู้จักกลิ่น ๑ สืบต่อกันพร้อม ๓ ประการนี้จึงบังเกิดผัสสะขึ้น ผัสสะมีลักษณะ
กระทบเอาคันธารมณ์ เมื่อผัสสะบังเกิดแล้วก็เกิดเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์
คืออารมณ์ดี อารมณ์ชั่ว อารมณ์เป็นอุเบกขา เมื่อเวทนาบังเกิดแล้วก็เกิดเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา
เมื่อตัณหาบังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน เมื่ออุปาทานบังเกิดแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้
กระทำซึ่งกุศลกรรมและอกุศลกรรม ฝ่ายว่ากุศล อกุศลกรรม ก็แต่งผลให้ไปเสวยสุข เสวยทุกข์
ในภพเกิดเป็นฆานะเป็นอีกเล่า ต่อ ๆ วงเวียนดูกงจักรกงเกวียนกงรถ จะได้มีเดิมปรากฏหามิได้
บพิตรพระราชสมภาร

ประการหนึ่ง ยังธรรมคือชีวหา ชิวหานั้นแปลว่าลิ้น ลิ้นจะรู้จักรสก็อาศัยแก้มีวิญญาณ
ธรรม ๓ ประการ คือชีวหาแปลว่าลิ้นประการ ๑ คือรสแปลว่าสรรพรสทั้งปวงประการ ๑ คือ
วิญญาณ รู้จักว่ารสการสหวานเป็นอาทิประการ ๑ สิริเป็น ๓ ประการนี้เป็นสันตติตั้งขึ้นสืบ ๆ
มา คือชีวหาอาศัยรสชิมรสแล้วมีวิญญาณตั้งขึ้นรู้ว่ารสนี้ ตั้งสันตติสืบสายกันแล้ว ผัสโส เวทนา

ตัณหา อุปาทาน ก็บังเกิดเป็นปัจจัยอุดหนุนกัน ให้เกิดให้ลำดับกัน เมื่ออุปาทานบังเกิดแล้วก็ให้กระทำกุศลกรรมและกระทำอกุศลกรรม ผลแห่งกุศลกรรมและอกุศลกรรมก็นำไปปฏิสนธิตั้งชีวหาอีก กระทำกรรมเหตุด้วยรสอันพาชีวหาอีกเล่า จะหาที่สุดเดิมว่าเป็นชีวหาตั้งขึ้นเกิดขึ้นมาแต่กาลครั้งไรมาก็ไม่ปรากฏ ดูจงรณจกรหาเดิมมิได้ นະပဏ္ဍိတพระราชสมภาร

ประการหนึ่ง คือกายนี้อาศัยโณฐัพพะธรรม คือสิ่งอันอ่อนและกระด้างเคล้าคลึงเหยียบ นวดเบียดตีเป็นต้น ชื่อว่าโณฐัพพะ เมื่อกายต้องโณฐัพพะอาศัยกันดังนี้ ก็มีวิญญานสันตติสืบสาย ๓ ประการนี้ ขณะนั้นก็มิผัสโส เวทนา ตัณหา อุปาทาน เป็นปัจจัยค้ำชูอุดหนุนแก่กัน เกิดเป็นลำดับมา เมื่ออุปาทานบังเกิดแล้วก็ให้กระทำกรรม อันเป็นกายสัมผัสฝ่ายกุศลกรรม และอกุศลกรรม ก็แต่งผลให้ไปเสวยสุขเสวยทุกข์ในภพ ตั้งเป็นกายแล้วก็กระทำกรรมอาศัยกายต่อไปดังนี้เล่า ลิ่นกาลช้านาน และจะกำหนดว่าตั้งเป็นกายเดิมแต่ครั้งไหนมามีได้ปรากฏ ดูจงจกรรณจจะ ได้ปรากฏว่าข้างไหนเป็นต้นนั้นหามิได้ นະပဏ္ဍိတพระราชสมภาร

ยังอีกประการหนึ่ง คือมโน มโนแปลว่าน้ำใจ ก็อาศัยแก่กรรม ธรรมนั้นได้แก่กรรมมีบัญญัติละเอียดสุดละเอียดแสนละเอียด บังเกิดในมโนทวารจุฬินเห็นกระนี้ก็ดี และให้ตรัสตรงในมโนทวาร ฝ่ายอกุศลให้คือวิหิงสาวิตก อภิขมา พยาบาท มิจฉาทิฐิเห็นผิดก็ดี มีธรรมดังนี้เป็นต้น ฝ่ายกุศลให้จำเรฐพรหมวิหารคิดกระทำการกุศล เป็นต้นว่าให้ทานรักษาศีล สดับรับฟังพระสัทธรรมเทศนา เกิดขึ้นมโนทวารทั้งสองประการอาศัยกันจะนี้ จึงเกิดวิญญานพร้อมด้วยสันตติ ๓ ประการ สืบต่อกันดังนี้ ก็มีผัสโส เวทนา ตัณหา อุปาทานถือนั่นเป็นปัจจัยอุดหนุนกันค้ำชูกัน ให้บังเกิดเป็นลำดับ ถืออุปาทาน อุปาทานก็เข้าอุดหนุนค้ำชูให้สำเร็จกิจที่จะกระทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมได้ ฝ่ายกุศลกรรมอกุศลกรรมทั้งปวงก็เข้ารับช่วยแต่งผลให้ไปเสวยสุขเสวยทุกข์เกิดเป็นไปในภพใหม่อีกเล่า เกิดขึ้นแล้วรื้อกระทำกรรมอันเป็นมโนกรรมไปใหม่เล่า เกิดอีกเล่าเฝ้าแต่เป็นเช่นนี้ไป จะกำหนดเดิมไม่ได้ว่า ตั้งแต่เกิดเป็นจิตใจแต่เมื่อไรมาไม่ปรากฏ เวียนวงอยู่ดังจกรกรรณ จะได้มีเบื้องต้นปรากฏแห่งอดีตกาลเกิดแล้วก็ล่วงลับไปจะนับจะประมาณมิได้ ขอบพิตรมหิสราริบดีจงทราบในวิถีมโนทวารด้วยประการจะนี้

อนึ่ง ท่านสาวรูปปัจจัยทานทายกนานาได้ฟังจะกังขาสนทน่ให้ในใจว่า ตัณหาอุปาทานนี้เป็นที่จะให้เกิดในสงสาร ก็เหตุไฉนพระนาคเสนจึงว่ากระทำกุศลก็ดี อกุศลก็ดี อาศัยแก่ตัณหา กับอุปาทานนั้น พระโยคาวจรเจ้าจำเรฐสมถกรรมฐานนี้ หวังจะตัดตัณหาอุปาทานจึงกระทำการกุศล แต่พระนาคเสนเถระเข้ามาว่าตัณหาอุปาทานเป็นต้น ย่อมเป็นปัจจัยให้กระทำกุศล นี่เป็นที่สงสัย จึงวิสันนาว่าตัณหา มีร้อยแปดประการ จะวิสันนาแต่ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา กามตัณหานั้นได้แก่ตัณหาในกามภพ ๑๑ ชั้น คืออบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ เป็น

๕ กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น สิริเป็น ๑ ชั้นด้วยกัน จึงจะให้เห็นว่า ที่ค้นหาอุปาทาน อันเป็นปัจจัยอุดหนุน ฝ่ายอกุศลนั้นก็ให้สัต์ลงไปในทุกขในนรกและอบายดังนี้ เรียกว่าฝ่ายบาป ฝ่ายบุญนั้น ค้นหาอุปาทานก็คำชูดหนุนให้กระทำบุญ ก็ได้เกิดในตระกูลมนุษย์เป็นกษัตริย์ มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาล และเป็นเทพบุตรเทพธิดาในกามาวจรสวรรค์ ดังนี้ ชื่อว่ากามค้นหา เหตุฉะนั้นพระนาคเสนจึงวิสัญญานี้ให้ชัดว่า ค้นหาอุปาทานนี้แหละเป็นปัจจัยอุดหนุนมั่นคง คือที่จะทำบุญและกรรม

ประการหนึ่ง จะสำแดงด้วยภพค้นหา ภพค้นหานั้นได้แก่บุคคลจำริญรูปฌาน ได้ไปเกิดในรูปพรหม ๑๖ ชั้น วิภพค้นหานั้นได้แก่บุคคลจำริญรูปฌาน ได้ขึ้นไปเกิดในรูปพรหมประการหนึ่ง ถึงว่าจะได้พระโสดาปัตติผลก็ดี พระสกิทาคามีผลก็ดี พระอนาคามีผลก็ดี ยังมีค้นหาอุปาทานเป็นปัจจัยคำชู้ให้กระทำกุศลอยู่ ได้ไปเกิดในภพเบื้องบน เหตุฉะนั้นพระนาคเสนผู้เป็นองค์เอกอรหันต์ จึงวิสัญญานี้ว่า ค้นหาอุปาทานนี้เป็นปัจจัยอุดหนุนให้กระทำกุศล ต่อเนื่องได้สำเร็จพระอรหันต์ผลแล้ว จึงจะขาดจากค้นหาอุปาทานเข้าพระนิพพานไป ท่านสาธุสัตนุรุธจงสันนิษฐานเข้าใจด้วยประการดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาชาวสาครนครได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของพระนาคเสนแก้ไข มีน้ำพระทัยชื่นบานหรรษาตรัสว่า กลุโลสิ สรุสะพระผู้เป็นเจ้าวิสัญญานี้สมควรอยู่แล้ว

ปุมริโกฎิปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

โกฎิยาปุมริปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาผู้มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปริศนาอันอื่นต่อไปว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน ผู้เป็นเจ้ากล่าวกับโยมไว้ว่า ที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลปรากฏนั้นอย่างไร

พระนาคเสนวิสัญญานี้แก้ไขว่า มหาราชา ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ได้แก้สิ่งที่ไม่มีแต่ก่อนเลย กลับมีขึ้นแล้วพลัดพรากไป นี่แหละเรียกว่าที่สุดเบื้องต้นแห่งกาลปรากฏ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว้าง

ที่ไม่มีเลย มาขึ้นแล้วพลัดพรากจากไป ซึ่งคำทั้งสองว่าไม่มีกับพลัดพรากไปนี้ ข้อความอย่างไร และสิ่งทั้งสองซึ่งว่าไม่มีกับว่าพลัดพรากไปนี้ จะถึงซึ่งภาวะมีอรรถมีความแจ้งออกประการใด

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า ถ้าเมื่อบพิตรสงสัยว่า สิ่งไม่มีและพลัดพรากไปนั้นไม่ได้ความ คงจะได้ความ

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงถามว่า พระผู้เป็นเจ้าจะให้โยมรู้โดยความทั้ง ๒ นั้นจะได้หรือไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรไปว่า อาตมาอาจะให้เข้าพระทัยโดยอรรถทั้ง ๑ นั้นได้

ของถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรจึงมีพระบรมราชโองการตรัสว่า ไซ้ โยมจะถามเท่านี้หา มิได้ พระผู้เป็นเจ้าอาจะแก้ได้ โดยที่สุดเบื้องต้นปรากฏ ให้แจ้งออกจะได้หรือไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงนิมนต์ให้พระนาคเสนอุปมา

พระนาคเสน จึงอุปมาต่อไปให้พระเจ้ากรุงมิลินท์ฟังว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุณต้นไม้เดิมนั้นไม่มี คือยังไม่เกิดเป็นต้น ครั้นพืชนั้นคนนำมาปลูกก็เป็นใบก่อนจึงเป็นต้น นี่แหละได้ชื่อว่าเดิมไม่มีแล้วมีขึ้น ที่ว่ามีขึ้นแล้วหายไปนั้น ได้แก่ลูกไม้มีตามฤดู ครั้นสิ้นฤดูแล้ววายไป มีเดิมปรากฏนั้นได้แก่พืช

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาคลนคร ได้ทรงสดับปัญหาพยากรณ์มีพระทัยโสมนัสยินดี ขอรออุชฺฐลีสให้สาธุการว่า พระผู้เป็นเจ้าแก้ไขข้ออรรถปัญหานี้ สมควรแล้ว

โกฏิยาปุริมปัญหา คัมภ ๓ จบเท่านี้

สังขารชาชนปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สังขารธรรมสิ่งไรที่มีแล้วและเกิดขึ้นอีกนั้น

พระนาคเสนองค์อรหันต์ท่านจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร สังขารที่มีอยู่แล้วเกิดขึ้นอีกนั้นได้แก่จักขุกับรูป รูปมีแล้วจักขุวิญญาณก็บังเกิดขึ้น เมื่อ
จักขุวิญญาณมีแล้วจักขุผัสสะก็บังเกิดขึ้น เมื่อจักขุผัสสะมีแล้วเวทนาก็บังเกิดขึ้น เมื่อเวทนา
บังเกิดแล้วตัณหาที่บังเกิดขึ้นเมื่อตัณหาเมื่ออุปาทานก็บังเกิด เมื่ออุปาทานมีแล้วภวะก็บังเกิด
เมื่อภวะมีแล้วชาติก็บังเกิด เมื่อชาติมีแล้ว ชราและมรณะและโสภปริเทวนาการอาลัยให้สะอื่นก็
บังเกิด **ทุกขกฺขณฺสุตฺต สมฺภูตโย** กองทุกข์ทั้งปวงนั้นก็มีขึ้นสิ้น ขอถวายพระพร

ฝ่ายว่าพระนาคเสนพยากรณ์แก้ไขด้วยจักขุคงพรรณนามานี้แล้ว จึงแก้ไขด้วยโศตะ
และสัททะ แก้ไขด้วยคันธะกับฉานะด้วยชีวหาคับรส แก้ไขด้วยกายกับโณภูฏัพพะ มีนัยเหมือน
จักขุกับรูปนั้นแล้ว ก็วิสัชนาด้วยมโนกับธรรมอันอาศัยกันแล้วบังเกิด ก็มีนัยเหมือนกันกับจักขุ
กับรูปนั้น เป็นที่จะก่อทุกข์ทั้งสิ้นให้บังเกิดมิ ให้สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีทรงฟัง
ละนี้แล้ว

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าสำแดงซึ่งพระนิโรธต่อไปดังนี้ว่า **มหาราช** ขอถวายพระ
พรบพิตรพระราชสมภารมหิศราธิบดี อันว่าสังขารคือจักขุไม่มี รูปไม่มี รูปกับจักขุอาศัยแก่กัน
ไม่มีแล้ว จักขุวิญญาณที่จะรู้ด้วยจักขุว่า รูปอันนั้นอันนี้ก็มีได้เกิด เมื่อจักขุวิญญาณมีได้มีแล้ว
จักขุสัมผัสคือกระทบจักขุให้เกิดเวทนาเสวยอารมณ์เป็นโสมนัสเป็นโทมนัสก็มีได้เกิด เมื่อจักขุ
สัมผัสไม่มีแล้ว เวทนาเสวยอารมณ์คือรูปารมณ์เป็นโสมนัสอุเบกขาก็ไม่เกิด เมื่อเวทนา
ไม่มีแล้ว ตัณหาความปรารถนาก็ไม่เกิด เมื่อตัณหาไม่มีแล้ว อุปาทานคือถ้อยมั่นในความปรารถ-
นานั้นก็ไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่มีแล้ว ภวะคือจะให้ไปเกิดในภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ
นั้นก็มีได้เกิด เมื่อเกิดในภพทั้ง ๓ ไม่มีแล้ว ชาติที่จะเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ เป็นเปรต เป็นอสุรกาย
เป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์เดิธราน และเกิดเป็นมนุษย์เทวดา เป็นรูปพรหม เป็นพรหมหารูปมิได้
และชาติจะเกิดไปดังนี้ก็มีได้เกิด เมื่อชาติมิได้มีแล้ว จะได้มีชราและมรณะหามีได้ ไม่มีแก่ไม่มีตาย
อนึ่งปริเทวนาคือจะพุ่มพายน้าตาโสภโสกา และอุปายาสอันสะอื่นให้อาลัยหา ด้วยสิ่งอันมาวิโยค
พลัดพรากตายจากกันกับหอนมิดังนี้แล เรียกว่าทุกข์กษณฺธนิโรธ ดับเสียซึ่งกองทุกข์ทั้งปวง
ขอถวายพระพร

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังกัสมโสโรสมณัสปริดา มีพระราช-
โองการตรัสว่า **กกุโลติ สรุตะ** พระผู้เป็นเจ้าวิสันนาปัญหานี้โยมสิ้นสงสัยในกาลบัดนี้
สังขารชาชนปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

ภวันตานัง สังขารานัง ชานนปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบดี มีพระราชโองการถามอรรธปัญหาล้ออีกเล่า
ว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **เกจิ สงฺขารา** อันว่าสังขารธรรมบางเหล่าที่
มิได้มี และสังขารบางเหล่าที่มีได้มีนั้น **ชายนุติ** ย่อมบังเกิดขึ้นอย่างนี้มีบ้างหรือหามิได้

พระนาคเสนวิสันนาแก้ไขว่า ขอถวายพระพร มีอยู่

เออ โยมจะใคร่รู้ว่า อย่างไรกระนั้น พระผู้เป็นเจ้า

อ้อ ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานประคจฺรราชฐานไม่มี มหาบพิตรจะ
สถิตนั่งที่ไหน

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า ถ้าหาราชฐานไม่ โยมก็ไม่มีที่นั่งนั่นแหละซิ
ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงเปรียบว่า ประการหนึ่ง ธรรมดาว่าไม้ก็เกิดในป่า **มตฺติกา** ดินเล่าก็มีอยู่
กับปฐพี คนทั้งหลายนี้จึงขุดเอาดินมาทำเป็นพื้นราชฐาน จึงเอาไม้ในป่ามาทำเป็นเสาเป็นฝา
เป็นหลังคาราชฐาน ก็ปูกระดานพื้นที่รับราบเป็นอันดี เติมนิเวศน์สถานยังไม่มี ก็มีขึ้นด้วย
คนกระทำฉันทใด ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สังขารบางเหล่าที่ไม่มีก็มีขึ้นเหมือน
นิเวศน์สถานอันมิได้มีแล้วคนกระทำให้มีขึ้นนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ผู้เป็นปิ่นมโหศวรรย์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็น
เจ้ากระทำอุปมาให้อีกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร ปานประหนึ่งว่าพืชทั้งหลายอันงอกขึ้นในแผ่นดินเดิมนั้นน้อย ครั้นต่อมาก็โตใหญ่เป็น
ใบเป็นดอกออกผลเป็นต้นใหญ่ ครั้นต่อมาก็ตายไปไม่มี ครั้นต่อมากลับมีขึ้น ฉันทใดก็ดี สัง

ขารบางเหล่าที่ไม่มีนั้น กลับมีขึ้นคุดพีชไม่มีแล้วกลับมีขึ้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นมโหศวรรย์ มีพระราชโองการให้พระนาคเสนนั้นกระทำอุปมา ให้
ภิกษุภิกษุภิกษุขึ้นไป

พระนาคเสนจึงกระทำอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร เปรียบปานประดุจช่างหล่อไปขุดเอาดินในแผ่นดินจนลึกเป็นบ่อ มาปั้นเป็นหม้อเป็นไห
สารพัดที่จะกระทำไปเป็นภาชนะดินไว้ เติมภาชนะนี้ห้ามไว้ มีกิมี่ขึ้นด้วยช่างหล่อ กระทำขึ้นใหม่
นี้เปรียบฉันใด ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สังขารบางเหล่าที่ไม่มีกิมี่ขึ้น คุดภาชนะดิน
อันมีขึ้นด้วยช่างหล่อเขาปั้นไว้ฉันนั้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสให้พระนาคเสนกระทำอุปมา
อุปไมยให้ยิ่งขึ้นไป

พระนาคเสนจึงกระทำอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
เปรียบปานคุดหนึ่งใบพินมิได้มี หนึ่งขึ้นก็มีได้มี คันพินมิได้มี ลูกบิณฑ์มิได้มี สายมิได้มี สายโยง
และนมมิได้มี บุรุษจะคิดสีกับอะไร จะยังเสียงพินให้ดังขึ้นจะได้ดีหรือหาไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นเกล้าเจ้าธณี มีพระราชโองการตรัสว่า เมื่อตัวพินหาไม่ได้ จะเอา
อะไรมาเป็นเสียงได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรต่อไปนี้ **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ประการ
หนึ่งเล่า **วิณาย ปตุต สียา** ใบแห่งพินนั้นมี **จมัม สียา** หนึ่งหุ้มขึ้นพินนั้นมี **โทณ สียา** รางพิน
นั้นมี **ทณฺโท สียา** คันพินนั้นมี **อุปธาโน สียา** ลูกขันพินนั้นก็ **ตณฺธิโย สียา** สายพินนั้น
ก็มี **โกโน สียา** ไหมโยงนั้นก็ **บุรุษจะคิดสีก** เสียงพินจะมีหรือหาไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นทวิปเวียงชัยตรัสว่า พินนั้นประกอบทำใหม่แล้วเสียงก็จะไพเราะ
เมื่อคิดเข้าก็ดังเสนาะไป

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า พินเขากระทำใหม่เดิมหาไม่ได้ พินมีขึ้นใหม่ฉันใดก็ดี
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารมหริสรราชิบดี สังขารที่ไม่มี มีขึ้นใหม่ ก็มีอุปมาเหมือนกัน

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นมโหศวรรย์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนาผู้เป็นเจ้าอุปมา
ให้ภิกษุภิกษุภิกษุขึ้นกว่านี้

พระนาคเสนเถระจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
มหริสรราชิบดี **อรณฺ หน สียา** ถ้าว้าแม่ไม้สีไฟไม่มี ลูกไม้สีไฟก็ไม่มี เชือกที่ผูกไม้สีไฟก็ไม่มี ไม้ที่จะ

หนูนขึ้นไว้ก็ไม่มี ปุยและฝอยในแม่ไม้ไฟไม่มี คนที่จะสีกี้ไม่มี ขาเยยย โส อคฺติ เพลิงจะติดขึ้น
เองหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสตอบไปว่า หามิได้

พระนาคเสนจึงอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นใหญ่
ถ้าว่าไม้ไฟมี **อรณิปโตโก** ลูกสีกี้มี **อรณียุตฺตก** เชือกผูกมี **อุตฺตรารณิ** ไม้ที่จะหนูนไว้ก็มี
โททฺธก ลียา ปุยฝอยภายในไม้แม่ไฟมี ทั้งคนสีกี้มี เพลิงนั้นจะมีหรือหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นประชาชนจึงตรัสว่า ถ้าจะนั้นแล้วก็มีไฟ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ไม้แม่ไฟเดิมหามิได้ ครั้นมาไม้แม่ไฟ ไฟมีขึ้นฉันใด
ก็ดี สังขารเดิมไม่มีกลับขึ้นดุจดั่งแม่ไม้ไฟนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินที่ภูมินทรราชบิดีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนาฉันใด
อุปมาให้อิงไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีวาจาว่า **มหาราช** ของถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็น
มหิศราชบิดี เปรียบประดุจแวนแก้วมณีที่จะส่องไฟไม่มี ทั้งแดดก็ไม่มี ปุยที่จะรองภายใต้ก็ไม่มี
ไฟจะมีหรือว่าหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินที่จึงตรัสว่า ถ้าจะนั้นแล้ว แวนแก้วไม่มี จะได้ไฟที่ไหนมา

พระนาคเสนอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบรมพิตรมหิศราชบิดี ถ้าแวน
แก้วมณีมี แสงสุริยรังสีมี ปุยที่ใส่ภายในก็มี คนส่องก็มีจะนี้ จะมีเพลิงขึ้นหรือหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสตอบไปว่า ถ้าจะนั้นก็มิใช่ไฟ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความนี้เดิมแวนส่องไฟไม่มีก็ไม่มีไฟ แวนส่องไฟไม่มีมีขึ้น
ใหม่ ไฟก็มีขึ้นจะนี้ มีครุวนฉันใด สังขารที่ไม่มี มีขึ้นแล้วมีไป ก็มีครุวนดังแวนแก้วส่องไฟจะนั้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินที่ภูมินทรราชบิดีมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า
อุปมาให้ภิชโยภาวะยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจารย์ถวายอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร เปรียบปานประดุจดั่งว่ากระจกไม่มี แสงสุริยรังสีซึ่งจะสว่างไม่มี หาที่จะส่องเข้าก็ไม่มี
เงาคนจะมีที่กระจกหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ถ้าเช่นนั้น เภาคนก็ไม่มี

พระนาคเสนองค์อรหิบดีจึงอุปมาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
มหิศราธิบดี ถ้ากระเจกมี แสดงสุริยรังสีมี คนก็ส่องเข้า เภาในกระเจกจะมีหรือหาได้ นะ
บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นแล้ว เภาที่มีนั้นซิ พระผู้เป็นเจ้า
พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทใดเล่า สังขารบางเหล่าที่ไม่มีก็มีขึ้น มีครวนาจุกระ
จกไม่มีก็มีขึ้น มีคนส่องเข้า เภาที่มีนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีได้ทรงฟังพระนาคเสนอุปมาดังนั้น ท้าวเธอก็มี
พระทัยโสมนัสปรีดา มีพระราชโองการตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสสะพระผู้เป็นเจ้าของวิสัยนาอุปมานี้
สมควรแก้ปัญห ในกาลบัดนี้

ภวันตานัง สังขารานัง ชานนปัญหาคำรบ ๕ จบเท่านั้น

เวทูปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหาคือ
ไปอีกเล่าว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชา ปัญหานี้โยมสงสัยอยู่
สภาวะอย่างไรเรียกว่าเวทูป

พระนาคเสนผู้วิเศษ จึงย้อนถามว่า มหาบพิตรสังเกตสภาวะอันใดกำหนดว่าเป็นเวทูป
อ้อ โยมสังเกตว่าสัตว์บรรดาที่มีชีวิตอยู่นี้ แลดูรูปด้วยจักขุ ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วย
จมูก รู้รสด้วยลิ้น ถูกต้องโณรุฬพะอันอ่อนและกระด้างด้วยกาย รู้ธรรมารมณ์ด้วยน้ำใจ นี่แหละ
เรียกว่าเวทูป จะเปรียบให้พระผู้เป็นเจ้าฟัง **ยถา มย** เหมือนหนึ่งว่าเราอยู่ในปราสาทปรารถนา
จะดูสิ่งไร ก็เปิดหน้าพระแกลแลไป หน้าพระแกลเปิดไว้ทั้งทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก
ทิศตะวันตกนั้น ครั้นปรารถนาจะดูโดยช่องพระแกล ก็แลไปในทิศเหนือหรือทิศใต้ทิศตะวันตก
ทิศตะวันออกประการใด ก็เห็นไปสมปรารถนา **ยถา** มีครวนาฉันทใด สภาวะที่มีชีวิตจิตใจอยู่จะดู
รูปด้วยจักขุทั้งสอง จะฟังเสียงด้วยหูทั้งสองข้าง จะดมกลิ่นต่าง ๆ ด้วยนาสา จะบริโภคนด้วย

ชีวหาอันรู้สทุกสิ่งอัน จะถูกต้องสิ่งทั้งหลายนั้นด้วยกาย จะรู้สิ่งอันละเอียดทั้งหลายด้วยใจ ก็มีอุปมาเหมือนช่องพระแสงเปิดไว้ อย่างนี้โยมเข้าใจว่าเป็นเวทกุ พระผู้เป็นเจ้าของจะเห็นอะไร

พระนาคเสนถวายพระพรตอบไปว่า อาตมาจะเปรียบอีกอย่างหนึ่งให้ดีกว่านี้ เديمที่สัตว์ที่มีชีวิตจิตใจอยู่นี้ จะรูปรด้วยจักขุทั้งสอง จะฟังเสียงเป็นต้นว่าจับร้องด้วยช่องโสตทั้งสองข้าง จะดมกลิ่นต่าง ๆ ด้วยนาสา จะบริโภคอาหารนานด้วยชีวหาอันรู้สทุกสิ่งทั้งหลาย จะถูกต้องสิ่งทั้งปวงด้วยกาย จะรู้สิ่งทั้งหลายอันสุขุมด้วยใจ มีกรุณาจันใด อาตมาจะเปรียบให้ฟัง ยถา มยํ จูเรนํอยู่บนปราสาทปราสาทนี้ มีช่องพระแสงเปิดไว้ ทั้งทิศเหนือทิศใต้ตะวันตกตะวันออกนั้น ครั้นจะแลไปโดยทิศอันใด จะดูข้างทิศเหนือหรือทิศใต้ตะวันตกตะวันออกนั้นก็เห็นสิ้น มีกรุณาจันใด สัตว์ที่มีชีวิตจิตใจ จะรูปรด้วยจักขุ จะรูปรด้วยหู จะรูปรด้วยจมูก จะรูปรด้วยลิ้น จะรูปรด้วยกาย และรูปรด้วยน้ำใจก็ได้เหมือนหนึ่งช่องพระแสงที่เปิดไว้ จุชมหาบพิตรเปรียบมานะนี้จะได้หรือหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินทปิ่นกษัตริย์ ตรัสตอบว่าไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรตอบไปว่า มหาบพิตรเปรียบนี้ไม่ควร ช่องพระแสงเปิดไว้จะแลไปเห็นก็รูปรแต่รูปร จะฟังเสียงและจะดมกลิ่น จะกินอาหาร เป็นต้น ให้รู้โดยช่องพระแสงเปิดไว้เปรียบอย่างนี้ไม่ควร เพราะเหตุไร เหมือนหนึ่งว่าเราทั้งหลายนั่งอยู่ในปราสาทอันประเสริฐ มีช่องพระแสงเปิดไว้ ทั้งทิศเหนือ ทิศใต้ ตะวันตก ตะวันออกนั้น เยี่ยมหน้าออกไปข้างนอกโดยช่องพระแสง ก็แลเห็นรูปรด้วยจักขุจันใด ซึ่งสัตว์มีชีวิตจิตใจอยู่ภายในกาย และจะรูปรทั้งหลายด้วยจักขุทวาร ก็เห็นรูปรดุจดูที่หน้าต่างเปิดไว้แล้ว ถ้าจะเปิดไว้ซึ่งหูและจมูกและลิ้นและกายและน้ำใจ จะเห็นรูปรทั้งหลายเหมือนหนึ่งว่าเยี่ยมหน้าออกดูรูปรตามช่องพระแสง แล้วแลดูรูปรนั้น หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินทปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรตอบไปว่า เหตุฉะนั้น ความที่มหาบพิตรเปรียบนี้วิปริตผิดอยู่ อันทวารทั้ง ๖ จะยกเปรียบด้วยช่องพระแสงนั้นไม่สมควร จะเปรียบให้ฟังอีกอย่างหนึ่งเล่า เหมือนบพิตรพระราชสมภารเจ้ากระนี้ จะสถิต ณ พระที่นั่งซึ่งพระทวารมหาราปราสาทแล้วจะพระราชทานทรัพย์แก่ยาก ขาจากมารับพระราชทานทรัพย์เป็นสองคน คนหนึ่งมาแต่ทิศตะวันตก ครั้นรับพระราชทานแล้วก็ไปข้างทิศตะวันออก ขาจากคนหนึ่งมาแต่ทิศตะวันออก ครั้นรับพระราชทานแล้ว ก็ไปสู่ทิศตะวันตก เมื่อขาจากมาข้างทิศนี้ไปข้างทิศนั้น บพิตรสถิตอยู่ที่ชุมประคูหรือไม่ว่า หรือเป็นประการใดเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ตอบว่า ข้าแต่พระนาเคนเสนผู้เป็นเจ้า โยมรู้ว่ายาจากคนนั้นมาแต่ทิศตะวันตกออกไปข้างทิศตะวันตก ยาจากมาแต่ทิศตะวันตกไปข้างทิศตะวันออก โยมรู้จึงผู้เป็นเจ้า

พระนาเคนเสนจึงถามอีกเล่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่งเล่า ยาจากที่บพิตรพระราชทานนั้น **อนนฺโต** เมื่อยังไม่นำเอาของพระราชทานไป **ติฏฺเฐย** จะพียงนั่งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่ง **ศุว** **มหาราช** ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภารจะทราบหรือไม่ว่า ยาจากนี้เราประทานแล้วยังนั่งอยู่

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า เออ โยมรู้สินะ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาเคนเสนจึงเปรียบอีกเล่าว่า ข้าที่ว่ายากมาแต่ทิศตะวันตกตะวันออก มารับพระราชทานแล้วจะนั่งอยู่ และจะไปโดยทิศตะวันออกนั้นก็ดี มหาบพิตรรู้อยู่แล้ว และความนี้ฉันใด สัตว์ที่มีชีวิตอยู่ภายในกาย เมื่อจะบริโภครสอาหารทั้งหลายด้วยชีวหา และรสอาหารนั้นก็ตกถึงชีวหา **เต** **ชานนฺยุ** สัตว์นั้นได้ลิ้มเลิรสจะรู้หรือว่ารสนี้ **อมฺพิลตุตฺ** **วา** **เปรี้ยว** ก็ดี **ลวณตุตฺ** **วา** **เค็ม** ก็ดี **ติตฺตตุตฺ** **วา** **ขม** ก็ดี **กฏฺกตุตฺ** **วา** **เผ็ดร้อน** ก็ดี **กฺวายตุตฺ** **วา** **เผื่อนฝาด** ก็ดี **มฺฐรตุตฺ** **วา** **หวาน** ก็ดี จะรู้รสทั้งนี้ด้วยลิ้นนั้น เหมือนกันกับมหาบพิตรสถิตอยู่ที่ ชุ่มประทุมพาปราสาท จะดูยาจากเข้าออกและนั่งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอยู่ก็รู้กระนี้ หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสรับ **ชานนฺยุ** เออ รู้สินะผู้เป็นเจ้า

พระนาเคนเสนจึงตรัสถามอีกเล่าว่า ขอถวายพระพร ก็ถ้าว่ารสอาหารมิได้พานเข้าไปที่ชีวหา สัตว์ที่มีชีวิตอยู่ภายในกายจะรู้หรือว่ารสทั้งหลายนั้นว่าเผื่อนฝาด เผ็ดร้อน เปรี้ยว ขม เค็ม คาวหวาน นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลศกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เมื่อรสไม่เข้าไปถึงชีวหาจะรู้ที่ไหน

พระนาเคนเสนจึงถวายพระพรตอบไฉว่า ซึ่งมหาบพิตรตรัสไว้กับข้ออุปมาอุปไมยก็ผิดกันไป **น** **ยฺชฺชติ** ไม่ถูกไม่ต้องไม่สมไม่ควรหามิได้ อนึ่ง จะอุปมาต่อไปนะบพิตรพระราชสมภาร **โกจิเทว** **ปฺริโส** เปรียบปานคจบุรุษผู้ใดผู้หนึ่งจะเอาน้ำผึ้งและนมเปรียงมาเทลงไว้ให้เต็มรางแล้วจะให้บุรุษผู้หนึ่งลงนอนในราง จะปิดปากไว้มิให้รสผึ้งนมเปรียงไหลเข้าปากได้บุรุษผู้นั้นจะรู้หรือไม่ ว่า รสน้ำผึ้งหวาน นมเปรียงมัน จะรู้เหมือนชิมด้วยลิ้นนั้นหรือว่าหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลศกษัตริย์ตรัสว่า ชิวหาไม่ได้ชิมลิ้มเลิจะรู้สหามิได้

พระนาเคนเสนจึงตอบไฉว่า ขอถวายพระพร ความนี้ไพล่ผลอยู่ฉันใด ที่บพิตรเปรียบ

ว่าช่องพระแกลมหาปราสาทเปิดไว้ โดยทิศเหนือทิศใต้ตะวันตกตะวันออกนั้น นำมาเปรียบกันกับทวารทั้ง ๖ ก็ไม่สม และจะว่าลักษณะแห่งทวารทั้ง ๖ ก็ไม่ถูกต้อง จะจัดว่าเป็นเวทคุณั้นผิดกันไปไม่สมควร ขอถวายนพระพร

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรก็จึ่งพระทัยจึงตรัสยอมลงว่า โยมนี้มิอาจจะตอบได้เจรจา ตยา วาทีนา ด้วยถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าได้ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้งเถิด

ฝ่ายพระนาคเสนผู้ประเสริฐ ก็ให้พระเจ้ากรุงมิลินท์เข้าพระทัยด้วยถ้อยคำอันประกอบไปด้วยอภิธรรมกล่าว มหาราช ขอถวายพระพร บทติตรพระราชสมภารจึ่งทรงพระสวณการฟังให้เข้าพระทัย ซึ่งตรัสไว้ว่าจัญรูปว่ารูป ตรัสเป็นอาทิจะนี้หาถูกไม่ นี่แหละจักขุอาศัยรูปก่อนจึงจะมีจักขุวิญญาณรูปร่างแล้ว เมื่อเจตสิกเกิดพร้อมด้วยจักขุวิญญาณนั้น คือเวทนาเจตสิกมีลักษณะเสวยสุขทุกข์อุเบกขา และสัญญาเจตสิกมีลักษณะกำหนดคณหมาย และเจตนาเจตสิกมีลักษณะตริการมณฺห์ ผัสสเจตสิกมีลักษณะกระทบอารมณ์ มนสิการเจตสิกมีลักษณะถือเอาอารมณ์ นี่ก็เป็นสหชาตธรรมด้วยจักขุวิญญาณ คือเคยเกิดพร้อมด้วยจักขุวิญญาณก็เกิดขึ้น "ปจฺจุยโต" แต่เหตุอาศัยจักขุวิญญาณเป็นปัจจัยอุดหนุนดังนี้ และจะจัดว่าเป็นเวทคุณ คือสัตว์บรรดามีชีวิตอยู่รู้อย่างนี้ ซึ่งจะรู้ใครเพทหามิได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขต่อไปในบทว่า โสตะ และฆานะและชีวหาและกายและมนอนั้น อาศัยกันเหมือนจักษุกับรูปนั้นว่า ขอถวายพระพร โสตะญจ อันว่าหูทั้ง อาศัยสัททะ คือเสียงขับร้องเป็นต้น เสียงทั้งหลายนี้ ถ้าไม่มีหูก็ไม่ได้ยิน ฆานะ จมูก อาศัยคันธะ คือ กลิ่นชีวหา ลิ้น อาศัยลิ้มเสียดินซึ่งรสทั้งหลาย กายอาศัยเคล้าคลึงถูกต้องเข้า มโนน้ำใจเล่าก็นึกฝันไป ก็อาศัยแก่ธรรมารมณฺอันสุขุมนั้น และโสตะและฆานะและชีวหาและกายและน้ำใจจะรู้อะไรถึงนั้นสิ่งนี้ อาศัยแก่วิญญาณจึงจะรู้ ไซ้ว่าจะรู้ด้วยกำลังวิญญาณที่เดียวหามิได้ อาศัยสหชาตธรรมเกิดขึ้นพร้อม ถ้อยที่ถ้อยคำอุดหนุนแก่กัน และสหชาตธรรมนั้น ได้แก่เวทนาสัญญาเจตนาผัสสโสมนสิกาโร มีลักษณะคู่จิตวิญญาณนี้ มีประกอบเกิดพร้อมด้วยกันกับวิญญาณนั้นจึงจะรู้ต้องเย็นร้อนอ่อนกระด้างทั้งหลายด้วยกาย จึงจะรู้ธรรมบัญญัติทั้งหลายด้วยใจ มีในอภิธรรมอย่างนี้ตามพระพุทธานุภาพโปรดไว้ จะได้ว่าสัตว์อันมีชีวิตอยู่ภายในกายทั้งหลายนี้ กำหนดในบทว่าเวทคุณุสิลปศาสตรฺและไตรเพทหามิได้ บทติตรพระราชสมภารจึ่งเข้าพระทัยเกิด

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์เทศกษัตริย์ได้ฟังซัดก็โสมนัสปริดา มีพระราชโองการสรรเสริญว่า
กฤโณสิ สรุสพระผู้เป็นเจ้าวิสัญญานี้สมควรจะมนสิการไว้ในกาลบัดนี้
เวทปัญา คารบ ๖ จบเท่านี้

จักขุวิญญาณมโนวิญญาณปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีสุนทรพจนารตราชโองการตรัสถามว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า จักขุวิญญาณเกิดที่ใด มโนวิญญาณก็ตามไปเกิด
ที่นั่น หรือประการใด

พระนาคเสนจึงรับพระโองการไปว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
พระองค์ผู้ประเสริฐ จักขุวิญญาณบังเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็บังเกิดในที่นั้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นมไหศวรรย์พระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสน โยมยังสงสัยนัก เหตุไรจักขุวิญญาณจึงเกิดก่อน มโนวิญญาณจึงเกิดทีหลัง
ก็ ปน หรือว่าสงสัยให้กตिकासัญญากันไว้ จักขุวิญญาณบังคับบัญชาไว้กับมโนวิญญาณว่า
อาตมาจะไปเกิดก่อน ท่านจงไปเกิดทีหลัง หรือว่ามโนวิญญาณสั่งจักขุวิญญาณว่า ท่านจงไปก่อน
ตัวข้านี้และจะไปทีหลัง สั่งเสียกันถ้อยที่ถ้อยให้กตिकासัญญากันไว้กระนี้ หรือประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ไซ้ว่าธรรมทั้งหลายจะตั้งสนทนากันไว้หาไม่ได้
พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า ก็อย่างไรเล่าพระผู้เป็นเจ้า จงวิสัชนาไป

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า นิมนฺตดา มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระ
ราชสมภาร จักขุวิญญาณเกิดที่ใด มโนวิญญาณที่เกิดที่นั่น นิมนฺตดา เหตุภาวะเคยไหลไปที่
ลุ่ม ทวารตฺตา เหตุว่าเป็นทวารเคยไป จินฺนตฺตา เหตุว่าสั่งสมเคยไปทุกที่ด้วยกัน
สมุทธารณตฺตา เหตุภาวะเหมือนจะชักชวนกันไป เหตุภาวะ เคยชานีชานาญกันมาแต่ก่อน

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรราชโองการชักว่า ที่พระผู้เป็นเจ้าวิสัญญานี้
ว่า จักขุวิญญาณเกิดที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น นิมนฺตดา เหตุภาวะไหลตามกันไปที่ลุ่ม
จงทำอุปมาให้โยมสิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจาว่า ขอถวายพระพร เปรียบคูกฝนตกลงมา ธารา จ ท่อน้ำ
ฝน นั้นจะไหลไปข้างไหนเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ที่ลุ่มที่ไหน ท่อน้ำฝนก็ไหลไปที่นั่น
พระนาคเสนองค์อรหันต์จึงถามว่า เมื่อน้ำฝนตกลงมานั้นไหลไปสู่ที่ลุ่มดังพระโองการ
ตรัสนี้ ยังจะฝนอีกท่าหนึ่งตกลงมา วสุธรรา ท่อน้ำฝนนั้น ไชรจะไหลไปสู่ประเทศที่ใดเล่า
พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ห่าฝนที่ตกลงมาที่หลังนั้นเล่าก็ไหลไป
สู่ที่ลุ่มนั้น

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจาก่อน ขอถวายพระพร ฉันทใดก็ดี จักขุวิญญูณเกิดที่ใด มโน
วิญญูณก็เกิดที่นั่น เหตุว่าไหลไปสู่ที่ลุ่มเหมือนธาราน้ำฝนอันไหลไปสู่ที่ลุ่มนั้นสิน

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ที่ว่าจักขุวิญญูณเกิดในที่ใด มโนวิญญูณเกิดในที่นั้น ทวารตฺตา
เหตุภาวะเป็นทวารอันเคยไปอันเดียวกันนั้นอย่างไร จะกระทำอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาค เปรียบปาน
คูกปัจจัยตนครเมืองต่อแดนชนแดนกันมีกำแพงเชิงเทินหอรบแน่นแฟ้นสำหรับบรรราชศัตรู
แต่เมืองนั้นมีประตูเดียว ก็ยังมีบุรุษผู้หนึ่งปรารถนาจะเที่ยวไปนอกพระนครนั้นจะออกไปทางไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสบอกไปว่า บุรุษผู้นั้นก็คมนาคมคลาไคลออกไป
ตามประตูนั้นนั่นซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามว่า ยังมีบุรุษอื่นเล่าปรารถนาจะไปเที่ยว ปรารถนาจะออกจากนคร
เหมือนกัน บุรุษผู้หนึ่งนั้นจะไปทางไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ก็ตรัสแก้ไขว่า บุรุษผู้นั้นก็ไปตามประตูนั้นนั่นแหละ พระ
ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกเล่าว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุรุษทั้งสองให้
ปฤญญูณกันไว้หรือกระไร บุรุษที่ไปก่อนบังคับบัญชาว่ากับบุรุษที่ไปหลังนั้นว่า ข้าจะไปก่อน
ท่านจงคอยสัจจรูปไปทีหลัง บังคับบัญชากันฉะนี้หรือกระไร หรือว่าบุรุษที่ไปทีหลังบังคับบัญชา
แก่บุรุษที่ไปก่อนว่า ท่านจงคมนาคมการไปก่อน เราจะสัจจรูปไปต่อภายหลัง บังคับบัญชาพุดจา
ปราศรัยกันไว้ดังนี้ หรือกระไรนะ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์พระราชโองการตรัสว่า หามิได้นะผู้เป็นเจ้า เหตุว่าเขาต้องจำจะออกไปประตูดียวกันนั้น

พระนาคเสนจึงว่า ขอถวายพระพร ถ้าจะนั้นจักขุวิญญาณกับมโนวิญญาณนี้มีทวารอันเดียวกัน เราจะสัญญาพูดจาทักทายกันว่าท่านจงไปก่อนเรา เราจะสัญจรไปที่หลังหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลศกัศย์ตรัสถามว่าไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ที่กล่าวว่าจักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น จิณฺณตฺตตาย เหตุภาวะเคยไปนั้นเป็นประการใด นิมนต์กระทำอุปมาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า บพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูจะเวียนเงินไปทางเดียวกันสองเล่ม เล่มหนึ่งไปก่อนเล่มหนึ่งไปที่หลัง เวียนที่ไปก่อนบังคับบัญชาเวียนไปที่หลัง หรือว่าข้าจะไปก่อน ท่านจงสัญจรไปที่หลัง หรือว่าเวียนเล่มหนึ่งบังคับบัญชาเวียนเล่มก่อนว่าท่านจงไปก่อน เราจะค่อยสัญจรไปต่อภายหลัง บังคัฏฐาพูดจากันไว้หรือประการใด นะบพิตร พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์นริทรภูมิบาลมีพระราชโองการตรัสว่า ไซ้เวียนทั้งสองจะได้ให้กตีกาสัญญาบังคับบัญชา พูดจาปราศรัยตั้งเสียกันไว้หามิได้ จิณฺณตฺตตาย เหตุภาวะเคยไปแต่ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความนี้มีอุปมาฉันใดก็ดี จักขุวิญญาณกับมโนวิญญาณนี้ก็เหมือนกัน จะได้บังคับบัญชาให้กตีกาสัญญากันหามิได้ เหตุภาวะเคยเกิดตามกัน เหมือนเวียนสองเล่มอันเคยไปด้วยกันนั้นแหละ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์นริทรภูมิบาลจึงมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปอีกกล่าว ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยญาณปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้กับโยมว่า จักขุวิญญาณเกิดในที่ใด มโนวิญญาณก็เกิดในที่นั้น สมฺมทาจฺรณตฺตา เหตุภาวะชำนาญจะได้ความประการใด นิมนต์กระทำอุปมาให้โยมสิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูคนเรียนเลขนับอ่านและเรียนวิชาต่าง ๆ แรกกระทำนั้นยังไม่ชำนาญก็ยังไม่ชำนาญก็ยังขัดข้องในที่จะคูณหาร ครั้นนานมา ก็คล่องว่องไวนักหนาผสมเลขผสมชำนาญคิดอ่านได้ฉับไว สมฺมทาจฺรณตฺตา เหตุภาวะชำนาญชำนาญฉันใดก็ดี จักขุวิญญาณกับมโนวิญญาณ มีสภาวะชำนาญเหมือนบุคคลอ่านอักษรนับเบี่ยคูณหารเลขที่ชำนาญฉะนั้น ไซ้ว่าจักขุวิญญาณ

กับมโนวิญญานจะบังคับบัญชาสัญญากันไว้ว่า **เตถ อตุลาปสตุลาโป** ธรรมทั้งสองจะพุดจาไปมา
หากันก็มีได้ **ทฏฐพฺพาณิ** บพิตรพึงเข้าพระทัย ด้วยอุปมาอุปไมยดังนี้เกิด

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์กรุงมิลินท์ผู้ประเสริฐทรงฟังก็ปริดาตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสพระ
ผู้เป็นเจ้าวิสัญญานี้สมควรนักหนา

จักขุวิญญานมโนวิญญานปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

ผัสสลักษณะปัญหา ที่ ๘

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ จักขุวิญญานเกิดในที่ใด เวทนาก็บังเกิดในที่นั้นหรือ พระผู้เป็นเจ้า

เอโร ฝ่ายพระนาคเสนเถระผู้เป็นเจ้าจึงรับว่า **อาม เออ มหาราช** ขอถวายพระพร
บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ จักขุวิญญานเกิดในที่ใด เวทนาก็บังเกิดในที่นั้น อันว่าเจตสิก-
กรรมคือ สัญญาและเจตนา ผัสโส มนสิกโรก็บังเกิดด้วยในที่นั้น วิตกบังเกิดในที่นั้น วิจาร
ก็บังเกิดในที่นั้น อันว่าผัสสาภิธรรมทั้งปวงก็บังเกิดด้วยในที่นั้นสิ้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบัติมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชา ผัสสมีลักษณะเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ ผัสสะ
เมื่อจะเกิดมีลักษณะกระทบกันเข้า

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงซักถามว่า ได้ใจความประการใดเล่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัญญานา
โดยอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐในสงฺการ เปรียบปานคูกแพะสองตัวชนกัน แพะตัวหนึ่งนั้นได้แกจกขุ แพะ
ตัวหนึ่งนั้นได้แกรูป สันนิบาตแห่งแพะทั้งสองชนกัน ยถา มีครุณาจันใด ผัสสนั้นมีลักษณะ
เกิดแต่จักขุกับรูปกระทบกันมีครุณาดังนี้ พระราชสมภารพึงเข้าพระทัยเถิด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์เลิศกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ภิกขุโยภาวะยิ่งขึ้น
ไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประคองบุคคลดบมือ จักขุดมือขวา รูปมิกรณาดูเหมือนซ้ายอันกระทบกับ ขอถวายพระพรสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรจึงตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้ภิกษุภิกษุภิกษุ ภาวยัง ๆ ขึ้นภาวะ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาอีกเล่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร เปรียบดูปีสองเลาคนเป่าขึ้นพร้อมกันเสียงสนั่นขานกัน ปีเลาหนึ่งนั้นได้แก่จักขุ ปีเลาหนึ่งนั้นได้แก่รูป มีลักษณะกระทบกันเข้าเป็นผัสสะ บพิตรพึงสันนิษฐานเข้าพระทัยว่า ผัสสะนี้มีลักษณะให้จักขุกับรูปกระทบกัน ในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ทรงฟังก็มีพระทัยปริดาตรัสว่า **กลุโลสิ** สธุสะพระผู้เป็นเจ้าวิชันนา^๑นี้สมควรแล้ว

ผัสสลักษณะปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

เวทนาลักษณะปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบศมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ เวทนาเมื่อบังเกิดมีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เวทนาเมื่อบังเกิดนั้น มีลักษณะเสวยสุขทุกข์อุเบกขาทั้ง ๓ ประการ พระราชสมภารพึงเข้าพระทัยเถิด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์เลิศกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนา^๒นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประคองหนึ่งบุรุษข้าราชการผู้หนึ่งนั้นหมั่นมักภักดีอดสำห้เฝ้าเข้าเฝ้ามิได้ขาดหน้าทุกเวลาไป สมเด็จพระมกษัตริย์มีน้ำพระทัยรักใคร่โปรดปาน ทรงพระกรุณาพระราชทานเงินทองเสื้อผ้าข้าไทอิสริยยศ เครื่องกามคุณให้แก่บุรุษนั้น บุรุษนั้นครั้งได้ความสุขแล้วก็ผ่องแผ้วคิดในใจว่า

เวทยามิ อาตมาได้เสวยสุขทั้งนี้ เพราะอาตมาภักดีต่อบรมกษัตริราชโอรคปรานปรทานให้
แก่อาตมา บุรุษผู้นั้นก็สุขเกษมเปรมใจ **อปโร นโย** ยังอีกนัยหนึ่ง ได้แก่บุรุษกระทำกุศลอันยิ่ง
ครั้นทำลายสหชาตนามกายตายไป ก็ได้ไปอุบัติบังเกิดในสวรรค์ชั้นเทวโลก เสวยทิพยสมบัติ
เกษมศรี **สมงฺคิภูโต** พร้อมเพรียงอ้อมเอบด้วยเครื่องบำเรอกามคุณ เป็นที่รักแห่งเทพนิกรสุรางค์
นางฟ้า เทพบุตรผู้นั้นก็นึกในใจว่า ตัวอาตมานี้ได้เสวยทิพยสมบัติทั้งนี้ เหตุอาตมาได้กฤดา
การกุศลสิ่งนั้น ๆ ไว้แต่ก่อนมา จึงได้เสวยสุขเวทนานี้ **ยถา** อันนี้มีครุณานันใด เวทนามี
ลักษณะเสวยอารมณ์ เหมือนบุรุษที่ได้สร้างกุศลสิ่งนั้น บพิตรพระราชสมภารพึงเข้าพระทัย
ด้วยประการฉะนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติได้ทรงฟัง ก็ที่พระทัยโสมนัสตรัสว่า **กอุโลติ** สรุสพระ
ผู้เป็นเจ้าวิสัยนาครแล้ว

เวทนาลักษณะปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

สัญญาลักษณปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบัติมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐด้วยปัญญาปรีชา อันว่าสัญญานั้นมีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ สัญญาเมื่อบังเกิดมีลักษณะรู้ว่าแดง ว่าขาวเป็นต้น ว่าสีหม่นสีเหลืองประการใดก็ดี
สัญญานั้นมีลักษณะรู้จักจุพพรรณนามาจะนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์เลิศกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาไป
ให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
สัญญานี้เมื่อจะบังเกิดนั้นมีลักษณะดูกันหาการิกบุรุษชาวคลัง **คณฺฑาคาริ ปวิสิตุวา** ชาวคลัง
นั้นเข้าไปในคลังแล้ว ก็เห็นสิ่งของในคลังอันแดงเหลืองขาวหงสบาท ก็รู้จักว่าสิ่งนั้น ๆ ฉะนั้นใดก็ดี
สัญญานี้ไซ้ร้ก็มีลักษณะรู้จักว่าดำแดงขาวเหลืองเป็นอาทิเหมือนชาวคลังจะนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** สรุสະพระผู้
เป็นเจ้าวิสัญญานี้สมควร

สัญญาลักษณปัญหา คัมภ ๑๐ จบเท่านี้

เจตนาลักขณปัญหา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เจตนามีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ เจตนาเมื่อจะบังเกิดนั้น **เจตยิตถุขณา** มีลักษณะยังตนและผู้อื่นให้ตริกตรองซึ่ง
อารมณ์ **อภิสงฺขารสทณฺณขณา** มีลักษณะประกอบตกแต่งด้วยตนเอง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบ
ปานผู้ชายผู้หนึ่งตกแต่งยาพิษกินเองแล้วให้ผู้อื่นบริโภคอีก อีกประการหนึ่ง ได้แก่บุคคลผู้
หนึ่งกระทำด้วยเจตนาของตนแล้ว ยังผู้อื่นให้ตริกตรองกระทำการอกุศลด้วย ส่วนคนที่
ตริกตรองกระทำเองก็ไปบังเกิดในทุกข์ดุจราบาย ฝ่ายคนทั้งหลายที่ตริกตรองกระทำอกุศลตาม
ก็ไปทนทุกข์ในทุกข์ดุจราบายด้วยกัน นี่ว่าฝ่ายข้างอกุศล ที่นี้จะว่าโดยฝ่ายข้างกุศล ได้แก่บุรุษ
ผู้หนึ่งตกแต่งประกอบสัปปาวนิตะน้ำผึ้งน้ำอ้อยบริโภคเข้าไปเองก็อร่อย ยังคนอื่นให้บริโภค
ด้วยก็อร่อยฉันใด อุปมาอย่างบุรุษผู้หนึ่งตริกตรองกระทำซึ่งกุศลด้วยตนเอง ยังไม่หน้าซ้ำ
ยังบุคคลผู้อื่นให้ตริกตรองกระทำการกุศลด้วย ส่วนตนเองก็ไปสู่สุคติสวรรค์ ผู้อื่นซึ่งกระทำ
ตามนั้นก็ไปสวรรค์ด้วยกันฉันใด เจตนามีลักษณะตริกเองแล้วให้ผู้อื่นตริกด้วย และมีลักษณะ
แต่งตนเอง ดูเปรียบเทียบมานี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** สรุสະพระ
ผู้เป็นเจ้าวิสัญญานี้สมควร

เจตนาลักขณปัญหา คัมภ ๑๑ จบเท่านี้

วิญญานลักษณะปัญหา ที่ ๑๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐด้วยญาณปรีชา อันว่าลักษณะแห่งวิญญานเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชมหารผู้
ประเสริฐ วิญญานเมื่อจะบังเกิดนั้น **วิชานนลกขณ** มีลักษณะว่ารู้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า
กระทำอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
ประคองบุรุษไปยืนอยู่ที่หนทางสี่แพร่งอันใหญ่ บุรุษสตรีจะมาแต่ทิศเหนือได้ ตะวันตกตะวันออก
ประการใดก็เห็นสั้นรู้สั้น **ยถา** มีครุวนาฉันใด วิญญานนี้มีอุปไมยดั่งนั้น จักจะเห็นรูป
วิญญาน ก็รู้ โสตะจะฟังเสียง วิญญานก็รู้ ฆานะจะดมกลิ่น วิญญานก็รู้ ชิวหาจะชิมรส
วิญญานก็รู้ กายจะถูกต้องโผฏฐัพพะสิ่งอันควรจะถูกต้องด้วยกาย วิญญานก็รู้ มโนน้ำใจจะ
คิดธรรมอันสุขุมบัญญัติในใจ วิญญานก็รู้ บพิตรพึงทราบพระทัยเถิดว่า วิญญานเมื่อบังเกิดมี
ลักษณะรู้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ได้ทรงฟังก็มีพระทัยโสมนัสปรีดา มีพระราชโองการ
ตรัสว่า **กลุโลติ** สรุสจะเป็นเจ้าวิสัญญามานี้สมควรนักหนา ในกาลบัดนี้

วิญญานลักษณะปัญหา คำรบ ๑๒ จบเท่านี้

วิตักกลักษณะปัญหา ที่ ๑๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนผู้ประเสริฐ **วิตกุโก** อันว่าวิตกเมื่อบังเกิด ก็ **ลกขโณ** มีลักษณะ
เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชมหารผู้ประเสริฐ
วิตกเมื่อจะบังเกิดนั้น **อุปปนลกขโณ** มีลักษณะสืบทอดในอารมณ์

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ ตรัสนิมนต์ให้พระนาคเสนกระทำอุปมาอุปไมยไป

พระนาคเสนก็วิสันนาแก้ไขด้วยอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
เปรียบปานดุจช่างไม้ย่อมกระทำไม้สืบท่อนที่ต่อให้เนื่องกันฉันใด วิตกนี้มีลักษณะสืบท่อเนื่องต่อไป
ดุจช่างไม้สืบท่อตัวไม้กระทำให้นับเนียนกันในที่ต่อนั้น จบทราบในพระราชสันดานด้วยประการดังนี้
สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ภูมินทรราชิบดีก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สรุสสะสมควรแล้ว
วิตกกลักขณปัญหา คำรบ ๑๓ จบเท่านี้

วิจารณ์ลักษณะปัญหา ที่ ๑๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ วิจารณ์เมื่อบังเกิดนั้น ก็ **ลกฺขโณ** มีลักษณะประการใด

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
วิจารณ์เมื่อบังเกิดนั้น **อนุมฺมชฺชนลกฺขโณ** มีลักษณะลุ่มคล้ำไปตามวิตก ขอถวายพระพร
พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นประชากร จึงนิมนต์ให้พระนาคเสนกระทำอุปมา

ส่วนว่าพระนาคเสนก็ถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
ดุจกังสดาลอันบุคคลเอาสันดาบเคาะดังกันเข้าแล้ว เสียงดังเป็นกังวานครวญเบา ๆ นั้น วิตกมี
ลักษณะดุจแรกเคาะด้วยสันดาบดังกันเข้านั้น วิจารณ์มีลักษณะดุจกังวาน อันคร่ำครวญอยู่นั้น
เหตุนี้จึงว่า วิจารณ์นั้นมีลักษณะลุ่มคล้ำตามวิตกนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ภูมินทรราชิบดีทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** สมควร
แล้ว พระผู้เป็นเจ้า

วิจารณ์ลักษณะปัญหา คำรบ ๑๔ จบเท่านี้

จบตติยวรรค

จตุตถวรรค

มนสิการลักขณปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประเสริฐ มนสิกาโร อันว่ามนสิการเจตสิกเมื่อจะบังเกิดนั้น ก็ลกฺขโโร มีลักษณะประการใด พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามดังนี้

พระนาคเสนมิเกรงอาจนแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ มนสิการเมื่อจะบังเกิดนั้น อวชฺชนลกฺขโณ มีลักษณะพิจารณา ขอถวายพระพร พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า กลฺโลสิ สธุสะพระผู้เป็นเจ้ากล่าวนี้สมควร มนสิการลักขณปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

เอกโถภาวคตปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ฉลาดในอรรถาธิบาย พระผู้เป็นเจ้าจะเอาธรรมทั้งหลายนี้มีผัสสะ เป็นต้นมาปนระคนให้เป็นอันเดียวกันเข้าแล้ว จะบัญญัติจัดแจงแบ่งปันให้ประกอบด้วยเหตุต่าง ๆ ว่า อัย สิ่งนี้เป็นผัสโส สิ่งนี้เป็นเวทนา สิ่งนี้เป็นสัญญา สิ่งนี้เป็นเจตนา สิ่งนี้เป็นวิญญาณ สิ่งนี้เป็นวิตก สิ่งนี้เป็นวิจาร์ อย่างนี้จะได้หรือมิได้

พระนาคเสนผู้วิเศษจึงแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นมหิศราธิบดี ซึ่งจะได้เอาธรรมทั้งหลายนี้ กระทำให้เป็นเดียวเป็นบทเดียวกันเข้าแล้ว และจะให้แจกออกไปว่า สิ่งนี้เป็นผัสโส สิ่งนี้เป็นเวทนา สิ่งนี้เป็นสัญญา สิ่งนี้เป็นเจตนา สิ่งนี้เป็นวิญญาณ สิ่งนี้เป็นวิตก สิ่งนี้เป็นวิจาร์ จะให้กระทำดุจกระแสน้ำพระราชโองการนี้ อาตมากระทำไม่ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า โยมอาราธนาพระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน จุกพ้อคร่าวของบรมกษัตริยราชิราชพระองค์หนึ่ง และพ้อครว้นั้นไซ้ ฐลั วา รลั วา เมื่อจะแต่ง

เครื่องกระยาหารจึงแกงบานย่ำบ้าง ย่อมใส่ลง **ทธีปี** ซึ่งทธีก็ดี **โลณปี** ซึ่งเกลือก็ดี **สิงควรีปี** ซึ่งขิงก็ดี **ชีรกีปี** ซึ่งผักชีก็ดี **มริจีปี** ซึ่งพริกก็ดี **อณฺณานิ** **อุปการานิ** ซึ่งเครื่องปรุงอื่นอีกก็ดี กระทำเป็นแกงกระทำเป็นยา สำเร็จสุกเสร็จแล้ว ใส่เครื่องไปถวายสมเด็จพระบรมกษัตริย์ สมเด็จพระบรมกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสบังคับพ่อครัวว่า แกงนี้ท่านตกแต่งเครื่องปรุงปนกันเป็นอันมาก เป็นรสอันเดียวกัน ทีนี้ท่านจงคัดซึ่งแกงนี้ให้ปรากฏออกให้เป็นรสต่าง ๆ พึงชี้แจงว่า สิ่งนี้ในแกงคือรสทธี สิ่งนั้นคือรสเกลือ อย่าให้เจือกัน สิ่งนี้คือรสพริก สิ่งนั้นคือรสขิงหัวหอม ผักชีสารพัด ท่านจงคัดมาให้แก่เรา

ประการหนึ่งเล่า ซึ่งขนมของหวานนี้ท่านจงคัดสรรให้กระจัดออกว่า รสนี้รสน้ำผึ้ง นีรสน้ำตาล นีรสถั่ว นีรสงา ท่านจงคัดเอารสนั้นออกมาแต่ละสิ่ง ๆ ชี้แจงสำแดงให้แก่เราให้ได้ พ่อครัวนั้นก็สนใจมื่ออาจจะคัดออกได้ ขอดถวายพระพร เหมือนนบพิตรพระราชสมภารกระนั้นแหละ จะเอารส ๑ ประการมาปนระคนเข้าเป็นอันเดียวกันแล้ว จะกลับคัดรสนั้นให้กระจัดออกว่า **อิท** สิ่งนี้ **อมฺพิลตุต** วา เป็นรสเปรี้ยวก็ดี **ลวณตุต** วา สิ่งนี้เป็นรสเค็ม **ติตฺติกตุต** วา สิ่งนี้เป็นรสขม **กฏุกตุต** วา สิ่งนี้เป็นรสเผ็ด **กสายตุต** วา สิ่งนี้เป็นรสฝาด **มธุรสตุต** วา สิ่งนี้เป็นรสหวานก็ดี สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารจะชี้แจงออกได้หรือประการใด

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์เลศกษัตริย์ตรัสว่า ไม่ได้รส ๑ ประการปนกันแล้วก็ยังเป็นรสอันเดียวกัน จะคัดให้กระจัดออกไม่ได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ความเปรียบนั้นฉันใด ซึ่งมีพระราชโองการจะให้เอาธรรมทั้งหลายมีผัสโสเป็นต้น มาปนเข้าเป็นอันเดียวกันแล้ว จะให้กลับคัดออกมาว่า สิ่งนี้คือผัสโส สิ่งนี้คือเวทนาเป็นต้น ก็คงอยู่เหมือนกัน มื่ออาจจะกระทำได้ ขอดถวายพระพร

ครั้งนั้น พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามต่อไปว่า **มหาราช** ดูรานะพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งจะว่าเกลือนี้ **จกฺขุวิญญะยฺย** รู้ด้วยจักขุหรือเป็นประการใด นบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการรับคำพระนาคเสนผู้เป็นเจ้าว่า รู้ด้วยจักขุ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **สุภฺภู โข มหาราช** ขอดถวายพระพรนบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งพระราชโองการตรัสว่า รู้จักเกลือด้วยจักขุนั้น ตรัสให้จงดี

พระนาคเสนมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นเจ้าเข้าใจว่ารู้รสเกลือด้วยชีวหาหรือประการใด

พระนาคเสนรับพระราชโองการไปว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นใหญ่กว่าฝูงประชา เออ อาตมาว่าบุคคลจะรู้ว่ารสเกลือด้วยชีวหา

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าว่า บุคคลจะรู้ว่ารสเกลือทั้งสิ้นด้วยชีวหา มันคงแล้วหรือ

พระนาคเสนรับคำว่า บุคคลจะรู้ว่ารสเกลือทั้งสิ้นด้วยชีวหา มันคง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรครุฑตรัสว่า ถ้าว่าบุคคลจะรู้ว่ารสเกลือทั้งสิ้นด้วยลิ้นชิมเขาคูแล้ว ถ้าว่าเขาเอาเกวียนไปบรรทุกมา ตกว่าไม่เชื่อตา จะเอาชีวหานั้นเพียวชิมไป ซึ่งเกลือทั้งเล่มเกวียนนั้นหรือ พระผู้เป็นเจ้า ประการหนึ่งเล่า เกวียนเกื่อนั้น เขานำมาเงินมาด้วยโคอันมีกำลังจึงไปนำมาได้ ก็บุคคลที่รู้จักเกลือด้วยลิ้น จะเอาลิ้นไปเงินเอาเกลือนำเอาเกวียนเกลือมาได้หรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนเถระมีวาจาตอบว่า ลิ่นคนนี้จะไปเงินเอาเกวียนเกลือมา หาอย่างธรรมเนียมมิได้ เหตุว่าพระองค์ถามรวมปนกันว่าเกลือทั้งเล่มเกวียน ลิ่นหรือจะเฝ้าชิมไปได้ ลืมหรือจะเงินเกวียนเกลือไปได้ อาศัยว่าให้ผิดให้ต่างไป มิได้ถูกต้องด้วยพระอภิธรรม อาตมาจะถามมหายาปิตรบ้าง บุคคลจะชั่งเกลือทั้งสิ้นจะได้หรือมิได้

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนทั้งปวงเขาก็ชั่งได้ลิ้น หรือพระผู้เป็นเจ้าว่าชั่งไม่ได้เล่า ก็ให้ว่ามา

พระนาคเสนมีเถรวาจาก่อน **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร อาตมานี้เห็นว่า ซึ่งเขาจะชั่งสิ่งของทั้งปวง ก็ชั่งที่ควรจะชั่งได้ และจะชั่งเกลือนี้ไซ้รู้ให้หมดทั้งเล่มเกวียนนี้ ก็เห็นจะช้าหาบุคคลชั่งไม่ได้ ไซ้กิจไซ้การ เปรียบปานดุจชีวหาอาจจะนำมาเงินมาซึ่งเกลือทั้งเล่มเกวียนนั้นได้ ฉันทใดก็ดี ซึ่งมีพระราชโองการให้อาตมาประมวลซึ่งธรรมทั้งหลาย คือผัสโสเวทนาเป็นอาทิประมวลเข้าเป็นภาวะสิ่งเดียวกัน แล้วจะให้กลับคัดออกมาว่า ธรรมสิ่งนี้เป็นผัสโสเป็นเวทนาเป็นอาทินั้น ก็เหมือนกันกับเกลืออันบรรจุอยู่ในเกวียน และเปรียบให้เอาชีวหาไปเงินซึ่งเกวียนนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร ได้ทรงสดับก็โสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** พระผู้เป็นเจ้า วิชณานี้สมควรแล้ว

เอกโตภาควตปัญห การบ ๒ จบเท่านี้

แลซึ่งวิชันนามด้วยปัญห นับแต่ปัญหาเดิม ซึ่งพระนาคเสนกับพระเจ้ากรุงมิลินทถามแก่ไขกันมา トラบเท่าถึงเอกโตภาควตปัญหานี้ เรียกว่ามหาปัญห จบเท่านี้

ปัญจายตนกัมมนิพพัตตปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิปดี มีพระราชโองการตรัสถามซึ่งอรรถปัญหานั้น
ต่อไปอีกเล่าว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้ายานิมานี ปัญจายตนานี
อันว่าอายตนะ ๕ ประการทั้งหลายเหล่านี้ บังเกิดด้วยกรรมทั้งหลายต่าง ๆ หรือว่าเกิดด้วย
กรรมสิ่งเดียว เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า เกิดด้วยกรรมทั้งหลายทั้ง ๕ ประการ จะได้เกิด
แต่กรรมสิ่งเดียวหาไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสให้พระนาคเสนกระทำอุปมา

ส่วนพระนาคเสนจึงอุปมาว่า มหาราชา ครุฑนาคพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคชหนึ่ง
พืช ๕ ประการ บุคคลหว่านลงในที่อันใดแล้วเป็นอันคิดลจะงอกขึ้นทั้ง ๕ ประการ เกิดเป็น
ต้นลำทรงดอกออกผลทั้ง ๕ ประการ ฉนั้นใดก็ดี บุคคลกระทำกรรมเนื่องกันทั้ง ๕ ประการ ก็
บังเกิดไปในชาติหน้าด้วยกรรมทั้งหลายนั้น จะได้เกิดด้วยกรรมสิ่งเดียวหาไม่ได้ ขอถวายพระพร

ในที่นี้มีคำพระภิกษุจารย์สอดเข้ามาว่า ประการหนึ่งจะสงสัยว่าไฉนบุคคลกระทำกรรมทั้ง
๕ ประการ ผลกรรมทั้ง ๕ ประการจะให้ผลไปเกิดทั้ง ๕ ประการพร้อมกันทีเดียวหรือหาไม่ได้
มีคำอธิบายว่า ให้ผลเป็นลำดับไปในชาติเบื้องหน้า ผลกรรมสิ่งนี้สิ้นแล้วผลกรรมสิ่งนั้นให้ผลไป
ยังมีได้สำเร็จแก่พระนิพพานตราบใด ก็คงจะให้ผลจงได้ ถ้ากระทำบาปไว้ก็จะให้ไปบังเกิดในทุกข์
ถ้ากระทำบุญก็จะได้ไปเกิดในสุคติ พระนาคเสนเจ้าจะได้บังเกิดไว้ว่า บุคคลกระทำกรรมเนื่องกันทั้ง
๕ ประการ จะส่งผลให้เกิดชาติเดียวพร้อมกันทั้งสิ้นนั้นหาไม่ได้ แต่ว่าคงจะให้ปฏิสนธิเสวยสุข
ทุกข์ให้จงได้ อนึ่งจะสงสัยว่ากรรมที่บุคคลกระทำเนื่องกันทั้ง ๕ ประการนี้ คือกรรมสิ่งไร อธิบาย
ว่า กรรมเนื่องกัน ๕ ประการนี้ เหมือนบุคคล ๒ จำพวก จำพวกหนึ่งรักษาศีล ๕ จำพวก
หนึ่งกระทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมาสุเมฉฉาจาร มุสาวาท สุราเมรัย ทั้ง ๕ ประการจะ
คงจะให้ผล ถ้าบุคคลรักษาศีลก็จะให้ไปเสวยสมบัติสุขในสุคติ ถ้ากระทำปญจกัณเฑาะ ๕ ประการ
คือปาณาติบาตเป็นต้น ก็จะให้ไปสู่ทุกข์จตุราบาย ขอสดับบุรุษทั้งหลายพึงมนสิการเข้าใจด้วย
ประการดังวิสัชนามานี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า กลฺโลติ พระผู้เป็นเจ้ากล่าว
วิสัชนาแล้วสมควรแล้ว

ปัญจายตนกัมมนิพพัตตปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

กัมมณานาครณปัญหา ที่ ๔

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ มนุษย์ทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้มีได้เสมอกัน **อปฺปายุกา** บางคนมีอายุน้อย บางคนเกิดมา **ทีทายุกา** มีอายุยืน **พหฺวาพาธา** บางคนมีอาพาธเจ็บป่วยมาก **อปฺปาพาธา** บางคนมีอาพาธเจ็บป่วยน้อย **อญฺเณ** ทุพฺพญฺณา บางคนมีผิวพรรณวรรณะอันชั่ว **อญฺเณ** วณฺณวนฺตา คนอื่นบางพวกมีผิวพรรณวรรณะอันงาม **อปฺเปสฺสกา** บางพวกมีอานุภาพน้อย **มฺหสฺสกา** บางพวกมีศักดิ์านุภาพมาก **อปฺปโกลา** บางพวกมีสมบัติน้อย **พหุโกลา** บางพวกมีสมบัติมาก **อญฺเณ** นีจา คนอื่นบางพวกมีสกุลอันต่ำ **อญฺเณ** อจฺจุกฺกุลิโน คนอื่นบางพวกมีสกุลอันสูง **อญฺเณ** ทุปฺปญฺญา คนอื่นบางพวกมีปัญญาน้อย **ปญฺญวนฺตา** บางพวกมีปัญญาวิเศษ **เกณ** การณฺณ ด้วยเหตุเป็นไฉน

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขตอบไปว่า **มหาราช** ของถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **รูกฺขา** อันว่าต้นไม้ทั้งหลายอันเกิดมา **อสมฺมา** ไม่เสมอกัน **อญฺเณ** ติตฺติกา ต้นอื่นบางต้นขมขึ้น **อญฺเณ** กฺกุฏา ต้นอื่นบางต้นเผ็ดร้ายกาย **อญฺเณ** กสายเว ต้นอื่นบาง ต้นเฟื่องฝาด รุกขชาติบางต้นหวาน **กิสฺส** เหตุ เหตุการณ์เป็นไฉน นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า รุกขชาติเหล่านี้เป็นด้วยพืชต่าง ๆ กัน

พระนาคเสนมีเถระวาทาว่าอันใดก็ดี **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นมหิสรธิบดินทร์ คนทั้งหลายนี้เกิดมาไม่เหมือนกัน เพราะกุศลากุศลกรรมกระทำไว้ต่าง ๆ กัน สมด้วยพระพุทธฎีกาสมเด็จพระภควันตบพิตรพุทธศัพพัญญูเจ้าตรัสไว้ดังนี้ :-

กมฺมสฺสกา สุตฺตา **กมฺมทายาทา** **กมฺมโยนี** **กมฺมพณฺธุ** **กมฺมปฏิสฺสรณา** **กมฺมํ** สตุเต **วิภุชฺติ** ยทิทํ **หีนปฺปณฺธิตตายาติ**

กระแสนพระพุทธฎีกาตรัสโปรดไว้ว่า **สตุตา** อันว่าสัตว์โลกทั้งหลายอันจะเกิดมาในโลกนี้มีลักษณะต่าง ๆ กันโดยประเภท **กมฺมสฺสกา** เหตุว่าเพราะผลกรรมที่ตนได้กระทำไว้ **กมฺมทายาทา** บางพวกก็มีกรรมเป็นเชื้อสาย **กมฺมโยนี** บางพวกก็มีกรรมเป็นกำเนิด บางพวกก็มีกรรมเป็นเผ่าพงศ์วงศ์ บางพวกก็มีกรรมเป็นที่พึ่ง ตกว่ากุศลกรรมและอกุศลกรรมสองจำพวกนี้แบ่งสัตว์ให้เป็นสองจำพวกออกไป ให้เป็นหีนะจำพวก ๑ ให้เป็นประณีตะจำพวก ๑ คือแต่ดีแต่ชั่ว ที่ฝ่ายกุศลก็แต่ให้ดี ที่ฝ่ายอกุศลก็แต่ให้ชั่วช้า นี่แหละพระพุทธฎีกาโปรดไว้ดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชินดี ทรงฟังก็มีน้ำพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ**
สธุสะพระผู้เป็นเจ้าวิสัยชานนี้สมควรแล้ว

กัมมานานากรรมปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

ปฏิบัติเจววยามกรรมปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชินดีมีพระราชโองการถามพระนาคเสน
องค์อรหันต์ว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **ตุมฺเห ภณฺถ** พระผู้เป็นเจ้า
กล่าวไว้แก่โยมว่า พระภิกษุบรรพชาเพื่อจะดับเสียซึ่งทุกข์นี้มีให้ทุกข์อื่นปรากฏบังเกิดขึ้น นี้
แหละโยมยังสงสัย เหมือนภิกษุนั้นดับเสียซึ่งทุกข์นี้ มิให้ทุกข์อื่นอื่นบังเกิดได้ ด้วยคิดว่า
อาตมาจะดับทุกข์นี้จะเพียรเสียแต่เดิมที ดับทุกข์เสียให้ได้ **สมฺปคุเต** **กาเล** ในเมื่อกาลที่จะต้อง
เพียงอีกมีมา ก็จะมีได้พยายามกระทำความเพียรต่อไป กระนี้หรือกระไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ได้แก่ฝ่าย
บรรพชิตคิดว่าเมื่อกาลจะต้องเพียรก็อุตสาหะเพียรไป ถ้าเหตุมีขึ้นจะมีได้เพียรต่อไป จึง
พยายามเสียแต่แรก หวังจะมีให้พยายามต่อไป

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสให้พระนาคเสนอุปมาว่า **อุปมํ ภนุเต** **กโรหิ** โยมยัง
สงสัยอยู่ พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
เหมือนบพิตรพระราชสมภารจะนี้ และทรงพระดำริจะใคร่เสวยอุทกทั้งให้สบาย จึงสั่งคนทั้ง
หลายให้ขุดสระโบกขรณี ปลูกปทุมชาดลงไว้จะได้เสวยน้ำให้ทันอยาก หรือต่ออยากแล้วจึงจะ
ให้ขุดสระใหญ่ลงให้ทันเสวย จะทันเสวยหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้ โยมให้ขุดเสียก่อนแต่แรกเร่งให้กระทำไว้
ที่จะต้องประสงค่อุทกทั้งเมื่อใด จะทันเสวยหรือประการใด

พระนาคเสนมีเถรวาจาถวายพระพรต่อไปว่า ฉันทก็ดี ภิกษุที่เป็นบรรพชิตก็คิดว่า
เมื่อกาลที่จะได้ทุกข์เรียกว่าทุกข์อื่นจะมาถึง จึงกระทำความเพียรดับทุกข์นี้เสียแต่เดิม มิได้
กระทำความเพียรเพื่อจะดับทุกข์อื่นอื่นข้างหน้าต่อไป

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ ได้ทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า นิมนต์พระผู้
เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้ภิกษุโยภาวะยิ่งไปกว่านี้เถิด

พระนาคเสนผู้ประเสริฐจึงถวายพระพรอุปมาว่า ก็ มณฺเฑลี มหาราช ขอถวายพระพร
บพิตรพระราชสมภารเจ้า ยังทรงสำคัญว่าอะไรเล่า เหมือนบพิตรพระราชสมภารเจ้าจะนี้ แล
จะใคร่เสวยเข้าสาถิ จึงสั่งให้กระหนานหวังจะให้ทันเสวย จึงให้ทำไรไถนาหว่านข้าวสาถิและ
ข้าวแดงต่าง ๆ ลงไว้ หวังจะให้ทันเสวย จะทันเสวยทันอยากหรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสตอบว่า น หิ ภนฺเต จะทันเสวยทันอยากที่ไหน นะ
พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า ข้อความนี้ฉันใดเล่า ภิกษุซึ่งบวชเข้าในพระศาสนา ก็คิดว่า
เมื่อทุกข์จะมีมาในกาลเบื้องหน้า จึงจะคอยค้ำรับรองป้องกันจะทนที่ใหม่ จึงเพียรดับทุกข์ไว้แต่
แรกเริ่มเดิมที หวังจะได้เพียรพากให้ลำบากต่อไป มิได้กระทำความเพียรต่อทุกข์อันมีมาถึง
ในเบื้องหน้า

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้ยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนองค์อรหัตติ จึงถวายพระพรอีกเล่าว่า ก็ มณฺเฑลี มหาราช พระราช-
สมภารเจ้า จะทรงพระวิตกสำคัญอะไรเล่า เหมือนพระราชสมภารเจ้ากระทำการป้องกัน
ข้าศึกสงคราม จะกระทำเสียแต่ยังไม่มีข้าศึกมาหรือ หรือต่อมีข้าศึกมากระทำสงครามจึงคิด
อ่านให้กระทำกำแพงค่ายคูประตูหอรบเชิงเนินต่าง ๆ ทำฉางข้าวฉางปลา ฝักช้างฝักม้า หรือ
เป็นประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้ โยมก็จัดแจงไว้แต่เดิม

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ถึงบรรพชิตก็เพียรกระทำกิจเสียแต่เดิมเหมือนกัน อนึ่ง
เล่า สมเด็จพระสัมพันธู์เจ้าก็ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ดังนี้

ปฏิกุญฺเฆว ตํ กยิรา

ยํ ชญฺหา หิตมตฺตโม

น จ สากฺกฺกิตฺเตน

มนฺตา ชีโร ปรภุโก ๑

ยถาปี สากฺกฺโก นาม

ปนฺนํ สมนํ หิตฺวา มหาปณฺ

วิสम्मํ มคฺคมารูพฺห

อกุชฺฉินฺโนว ฌายติ ๑

เอวํ ฐมฺมา อปฺภูกมฺม

อธมฺมํ อนฺนุตฺติยา

มนุโท มจฺจุมุขปฺปตฺโต

อกุชฺฉินฺโนว ฌายตฺติ ๑

พระพุทธเจ้าไปรว่า ธรรมดาบรรพชิตรู้ว่ากิจสิ่งไรจะให้ทุกข์ ก็พึงพากเพียรให้สำเร็จกิจเสียแต่เดิม อย่าดูเยี่ยงชาวเกวียนที่ทิ้งทางเก่าเสีย เจ้นไปทางใหม่ไม่เสมอ เกวียนก็หัก เพลาก็หัก ตัวก็ซบเซาอยู่ คุณพระโยคาวจรภิกษุไม่รู้ว่าจะตายเมื่อไร จึงให้เร่งเพียรไว้แต่เดิม

พระเจ้ากรุงมิลินท์ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้าอุปมาในกาลบัดนี้ ปฏิกิจเจววยามกรณปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

ปกติอัคคิโต นิรยัคคินัง อุณหากการปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าว่าไว้กับโยมว่า ไฟเป็นปรกตินี้ร้อนเป็นประมาณ ไฟในนรกนี้ ร้อนกล้ำหาญกว่าไฟในมนุษย์ อนึ่งเล่า มาตว่าบุคคลจะเอาก้อนศิลาอันน้อยใหญ่ใส่ลงไปใน เพลิงอันเป็นปกตินี้วันยังค่ำ น วิลิย จจุจติ ก็มีได้ยับย้อมไป บุคคลจะเอาศิลาใหญ่ประมาณ เท่าภูฏาการปราสาทใส่เข้าไปในไฟนรกนั้นไม่ทันถึงวัน แต่ขณะเดียวก็ย่อมไป น สพุททามิ โยมจะได้เชื่อคำคำนี้หาได้ ด้วยสัตว์ในนรกเพลิงไหม้อยู่ถึงพันปีก็มีได้ยับย้อมไป เหตุดังนี้ โยมจะเชื่อก็หาได้

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า ก็ มณฺญสิ มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร พระราชสมภารสำคัญอย่างไร บพิตรพระราชสมภารดำริเข้าพระทัยบ้างหรือไม่ว่า
สัตว์ทั้งหลายคือไก่และนกยูงมังกรปลาฉลามและเต่า สัตว์เหล่านี้กินกรวดและก้อน
ศิลาละเอียดและหยาบ บพิตรได้ยินเขาเล่าบ้างหรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า เออ โยมได้ยินเขาว่าอยู่ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามอีกเล่าว่า บพิตรพระราชสมภารเข้าพระทัยหรือไม่ว่า
กรวดหินที่สัตว์เหล่านั้นกินตกเข้าไปภายในลำไส้จะย่อยยับเป็นธุลไปหรือไม่เล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสรับคำไปว่า เออ พระผู้เป็นเจ้า ก้อนกรวดก้อนหินที่
สัตว์กินเข้าไปถึงภายในไส้แล้วก็ย่อยยับไป

พระนาคเสนถามว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ที่ปฏิสนธิในครรภ์แห่งสัตว์
ทั้งหลายเหล่านี้จะย่อยยับไปด้วยหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ไช้กระนั้น นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนชักว่า เหตุอย่างไรเล่า พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสมีโอการแก่ว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
กมุมาธิคหิเตน กายแห่งสัตว์ปฏิสันธิอยู่ในครรภ์มิได้ย่อยยับไป อาศัยด้วยกรรมรักษาไว้
โยมเข้าใจกระนี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี สัตว์นรกนี้กรรมรักษาไว้เหมือนกัน ถึงไหม้อยู่
ในนรกมากกว่าพันปี ตายแล้วเกิดเล่าในนรกก็นั้นก็มิได้ย่อยยับสูญหายไว้ เหตุกรรมรักษาไว้
สมด้วยพระพุทธานุภาพโปรดพระสัทธรรมเทศนาไว้ฉะนี้ว่า โส น จ ตาว กาลิ กรยุย ยาว น ตั
ปาปกมฺมํ พุณฺณติ โหติติ เนื้อความว่า ภิกขเว ดูรานะภิกษุสงฆ์ทั้งปวงผู้กลัวภัยในสงสาร
สัตว์ทั้งหลายในนรกก็นั้น น ตั ปาปกมฺมํ พุณฺณติ โหติ ยังไม่สิ้นบาปกรรมตราบใด ก็ไหม้อยู่ใน
นรกไปตราบนั้น จะได้ทำกาลกิริยาตามสูญหายไปหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมียะราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำ
อุปมาให้อีกกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
เปรียบปานประดุจสัตว์ทั้งหลาย สหิณโย คือนางราชสีห์ พุคฺคฺมินิโย คือนางเสือโคร่ง
ทิปินโย คือนางเสือเหลืองย่อมกัดกระตุกสัตว์และเนื้อสัตว์กินกระนั้นหรือ พระราชสมภาร
พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมิตราธิบดินมีพระราชโองการตรัสว่า เออกระนั้นแหละ พระผู้
เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงอีกเล่าว่า ดูรานะพระราชสมภารเจ้า เมื่อกินกระตุกเข้าไปภายในลำไส้
กระตุกก็ย่อมยับกลับเป็นคุดูไปกระนั้นกระไรหรือ นะพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการรับว่า อาม ภนุเต กระนั้นซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามไปเล่าว่า บพิตรพระราชสมภารเจ้า สัตว์ที่ปฏิสันธิในครรภ์แห่ง
สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จะย่อยยับไปด้วยหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า หามิได้

พระนาคเสนชักว่า เหตุอะไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสแก้ไขว่า สัตว์ที่ปฏิสันธิอยู่ในครรภ์มิได้ย่อยยับนั้น

ไซริด้วยกรรมรักษา ครั้นพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสสนาจะนี้แล้ว ถิ่นมณฑลพระนาคเสนให้อุปมาต่อไป

พระนาคเสนก็ตามพระทัย ถวายอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นมหิศรราช **กุญฺเฑรุธโย** เปรียบประดุจสกุณาตินางนคชื่อว่านกหัวขวานพระหมีและเม่นย่อมกินซึ่งไม้อันกระด้างนั้นเป็นต้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรจึงนิมนต์พระนาคเสนให้กระทำอุปมาอีกว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงกระทำอุปมาให้ภิกษุภิกษุภิกษุยังขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูจนางกษัตริย์อันสุขุมาลี นางพราหมณ์อันสุขุมาลี ท่านทั้งหลายเหล่านี้ย่อมบริโภคอาหารอันหยาบกินมังสสังอันหยาบกระนี้หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิ มีพระราชโองการรับว่า กระนั้นแหละซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามเล่าว่า เมื่อท่านเหล่านี้บริโภคอาหารเหล่านี้แล้วตกเข้าไปในใสอาหารนั้นก็ย่อยยับไปหรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ย่อยยับไปซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกเล่าว่า กุมารกุมารีที่เกิดในครรภ์นางเหล่านี้จะย่อยยับไปด้วยหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ตรัสตอบว่า หามิได้

พระนาคเสนถามว่า เหตุอะไรเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า มิได้ย่อยยับไปด้วยกรรมให้เป็นไป

พระนาคเสนก็อุปมาอุปไมยว่า จันใดก็ดี สัตว์ไหม้อยู่ในนรกมากกว่าพันปี จะได้รับย่อยไปหามิได้ ก็อาศัยกรรมรักษาเหมือนกัน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กลฺโลติ** พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนามานี้สมควรนักหนา ในกาลบัดนี้

ปกติอัคคิโต นิรัชคินัง อุณหากาปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

ปฐมวิสันธารกปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต นาค-
เสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าอันประกอบไปด้วยปริชา ตุมฺเห ภณฺเถ พระผู้เป็นเจ้าวิสันหาไว้
กับโยมว่า ลมรอนน้ำ น้ำรองแผ่นดิน นี่แหละคำอันนี้โยมจะเชื่อหามีได้ ภายใต้มเป็น
อากาศเปล่าด้วยเล่า เออ น้ำจะตั้งอยู่กับอะไร

พระนาคเสนเมื่อจะวิสันหาแก้ไข จึงเอาหมกรกตอกุทกัณฑ์แล้วก็เอามือปิดปากหมกรกตไว้
มิให้อุทกัณฑ์ไหลลงได้ ถือไว้พระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ทศนาการทอดพระเนตร จึงถวายพระพร
ว่า มหาบพิตรจงทรงสังเกตดูหมกรกตนี้เถิด ลมทรงไว้ซึ่งอุทกัณฑ์นั้นใด ลมที่รองอุทกัณฑ์อันรอง
แผ่นดินก็เหมือนกัน ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทปิ่นประชากร ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า กลฺโลสิ สมควรแล้ว พระผู้เป็นเจ้า
ปฐมวิสันธารกปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

นิโรธนิพพานปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดีพระราชโองการถามว่า ภนุเต นาคเสน
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคผู้เจริญ นิโรธ อนันานิโรธนี้หรือ ชื่อว่านิพพาน

พระนาคเสนรับพระราชโองการว่า มหาราช ขอถวายพระพร นิโรธ อนันานิโรธ
สมเด็จพระชินนทรโปรดไว้ว่านิพพาน

สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชมีพจนารถโองการถามว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน
ผู้เป็นเจ้า ยังไรกระนั้นเจ้าข้า โยมให้กังขาสงสัย นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรายะบพิตรพระราชสมภาร สพุเพ พาล-
ปฺลูชฺชนา อันว่าพาลปฺลูชนทั้งหลายอันเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต
ปัจจุบันกาลนี้ ย่อมมาขึ้นดีในอายตนะภายนอกภายใน คือยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพ-
พารมณ์ นิยมยกเบญจกามคุณว่าประเสริฐ ก็พากันเกิดตายว่ายเวียนอยู่ตามกระแสโลกีย์ อัน
เป็นอายตนะภายนอกภายใน มิได้พ้นไปจากชาติทุกข์ ชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ มีความ

โสภและปริเทวทุกข์ และโหมนัสซัคเคื่องใจ น ปริมุจจนุตติ มิได้พ้นจากกองทุกข์เลย
ขอถวายพระพร ฝ่ายพระอริยสาวกผู้มีศีลสังวร มิได้ยินดีในอายตนะภายนอกภายใน คือรูป
เสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพารมณ์ มิได้สรรเสริญเชชมว่าดี มิได้มีความรักใคร่ กระทำใจเบื้อหน่าย
มิได้ปรารถนา ก็ดับซึ่งตัวค้นหา ดับอุปทาน ดับภพ ดับชาติ ดับชราทุกข์มรณทุกข์โสภทุกข์
ดับโหมนัสสุปายาสทุกข์สิ้น ดับซึ่งกิเลสทุกข์ขันธ์ขาดจากสันดานเป็นสมุจเฉทประหาน ดุจ
ต้นตาลมียอดอันขาดมิได้กลับเกิดได้ ดังนี้แหละเรียกว่าองค์พระนิโรธ พระพุทธปฏิภาโปรดไว้ว่า
นิพพาน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบติ มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า กุลโลติ พระผู้เป็นเจ้าของ
วิสัยนามานี้สมควรแล้ว

นิโรธนิพพานปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

นิพพานลภณปัญหา ที่ ๕/H1

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราชาธิบติมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต นาค-
เสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชา ดกว่าคนทั้งหลายนี้ได้นิพพานด้วยกันสิ้น
หรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ไม่ได้ด้วยกันทั้งสิ้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามว่า เหตุไฉนจึงไม่ได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประ
เสริฐ คนทั้งหลายเกิดมา จะได้พระนิพพานสิ้นด้วยกันหาไม่ได้ สมมาปฏิบัติปณฺโณ อภิญญะ
ต่อเมื่อไรปรณินิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติไปให้รู้ธรรมอันวิเศษ ได้ธรรมอันวิเศษ ดำริจิตจะจำเริญซึ่ง
วิชานั้น ปหาตพฺเพ ธมฺเม ปชฺหนฺโต จะเสียซึ่งธรรมอันลามก ภาวะนฺโต ยกจิตจำเริญซึ่ง
ภาวะดีพหุธรรม คือจำศีลภาวนาไป สจฺจิกโรนฺโต กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันควรจะทำให้
แจ้งนั้น คืออรหัตผลญาณ ก็จะได้พระนิพพานด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบติก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า กุลโลติ ผู้เป็นเจ้าของกล่าว
นี้สมควรแล้ว

นิพพานลภณปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

นิพพานสุภาวชานนปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญด้วยปรีชาญาณ คนทั้งหลายที่ยังไม่ได้พระนิพพาน รู้หรือว่าพระนิพพานเป็นสุข

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนที่มีคันหาอุปาทานนี้ถึงยังไม่ได้พระนิพพานก็เอาเถิด ที่มีปรีชาพระเสริฐก็รู้ว่าพระนิพพานนี้เป็นเอกันตบรมสุขมาทุกขมิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสซักไ้ว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ คนทั้งหลายที่ยังไม่ได้พระนิพพานนี้จะรู้ว่าพระนิพพานเป็นสุขอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ คนทั้งหลายที่เกิดมาที่เท้าและมือเป็นปรกติ ไม่ต้องตัดดินสันทมือ รู้หรือไม่ว่าคนที่ต้องตัดดินสันทมือนี้เป็นทุกข์ ขอถวายพระ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า คนทั้งหลายที่ยังไม่ต้องตัดหัตถบาทา ก็รู้ว่าคนที่ต้องตัดหัตถบาทานี้เป็นทุกข์เจ็บปวดช น่ะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงซักถามว่า เหตุไฉนเล่าจึงรู้ น่ะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการแก้ว่า คนทั้งหลายที่มีหัตถบาทาเป็นปรกติดูอยู่นั้น เห็นคนเป็นโทษที่สมเด็จพระบรมกษัตริย์ทรงพระโกรธลงพระราชอาญา ให้ตัดหัตถบาทาเสีย นั้น ปรีเทวนตาน ร้องให้รำไรครางครวญไป คนทั้งหลายได้ยินได้เห็น เขาจึงรู้ว่าตัดหัตถบาทานี้เป็นทุกข์อย่างนี้ นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทเฝ้า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้เป็นมหิศราธิบดินทร์ คนทั้งหลายที่เป็นโลกียยังไม่ได้พระนิพพาน ครันท์สนาการเห็นที่ท่านได้พระนิพพานได้ฟังว่าพระนิพพานที่ท่านได้นั้นเป็นสุข ดูท่านก็หาทุกข์มิได้ ก็เข้าใจว่าเป็นสุขแสนสบาย มีครูนาดูคนทั้งหลายอันเห็นคนที่ต้องตัดหัตถบาทา ปรีเทวนาการร้องให้ ร้องครางไป ได้ยินกับหู จึงรู้ว่าคนที่ต้องตัดหัตถบาทานี้เป็นทุกข์เหลือที่จะเวทนา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า กลฺโลธึ พระผู้เป็นเจ้านี้ช่างอุปมาสมควรนักหนาในกาลบัดนี้

นิพพานสุภาวชานนปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

จบอุตถวรรค

ปัญจมวรรค

พุทธอรรถกถาปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิยมหาราชโองการถามอรรถปัญหาในปัญจมวรรคนี้ว่า
ภนฺเต นาคเวณ ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญด้วยปัญญาปรีชา พุทฺโธ อันว่าองค์สมเด็จพระ
พุทธเจ้านี้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นหรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรแก่ใจว่า สมเด็จพระพุทธองค์นิพพานล่วงไปนานแล้ว อาตมา
เกิดไม่ทัน จะได้เป็นเจ้าได้เห็นหรือประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประกาศมีสุนทรพจนาราชโองการตรัสถามว่า พระผู้เป็น
เจ้าไม่เห็นพระพุทฺธองค์ ว่าพระมหากรุณานิพพานไปช้านาน ก็พระอาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้า
ได้เห็นหรือไม่ เป็นประการใดเล่า

พระนาคเสนตอบว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระอาจารย์ของอาต-
มานี้เล่า ก็มีได้ทักสนาการเห็นพระองค์ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประกาศมีสุนทรพจนาราชโองการตรัสว่า ถ้ากระนั้น
สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ไม่มีแหละซิ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ถ้าว่าสมเด็จพระพุทธเจ้ามีจริง พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า
จะเห็นถึงพระผู้เป็นเจ้าไม่เห็น อาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าก็จะเห็น ถ้ากระนั้นก็ว่าเปล่า ๆ จะว่า
สมเด็จพระพุทธเจ้ามีอย่างไร

พระนาคเสนได้ฟังพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสเช่นนี้ จึงมีเถรวาจาถามบ้างว่า มหาราช
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรได้ทักสนาการทอดพระเนตรเห็นโอหนาทิ คือสะดือ
ทะเล ที่กลางทะเลบ้างหรือว่าหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมไม่เคยเห็นนะ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

พระนาคเสนจึงซักถามอีกแล้วว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า สะดือ
ทะเลนั้นเล่าพระราชสมภารเจ้าก็ไม่เคยทอดพระเนตรเห็น ก็สมเด็จพระปิตุเรศของมหาบพิตรเล่า
ได้เห็นหรือไม่เป็นประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า สมเด็จพระปิตุเรศของโยมก็ไม่ได้ทอดพระเนตร
นะพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอีกแล้วว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า ถ้า
กระนั้นสะดือทะเลก็ไม่มีนั่นแหละสิ บพิตร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบดี จึงตรัสว่าสะคือทะเลนั้นถึงโยมมิได้ทอดพระเนตร ถึงพระปิตุเรศโยมไม่รู้ไม่เห็นก็ดี สะคือทะเลนี้มีอยู่เป็นมั่นคงนะ พระผู้เป็นเจ้าจึงรู้เถิด

พระนาคเสนผู้ประเสริฐจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นใหญ่ ความข้อนี้นี้ฉันใด องค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาตมาและพระอาจารย์ของอาตมาไม่เห็นก็ดี ภควา องค์สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคยราสี มีจริง ๆ ดูสะคือทะเลนั้น ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าวิชันนานี้ควรนักหนา ในกาลบัดนี้

พุทธอัถฉินัตถิภาวปัญหา เป็นประณมจบเท่านี้

พุทธานุตรภาวปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบดี มีพระราชโองการถามพระนาคเสนว่า **ภนเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้จำเริญด้วยปรีชาอันเลิศ **พุทฺโธ** สมเด็จพระพุทธเจ้านี้ประเสริฐยิ่งหาสิ่งเสมอมิได้ จริงหรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าประเสริฐจริงหาสิ่งเสมอมิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสแซ่กว่า ทำไมพระผู้เป็นเจ้าจึงรู้ เมื่อพระผู้เป็นเจ้าไม่เห็นนี้จะรู้อย่างไร

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาได้ถามว่า **มหาราช** ของถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานกรดูหนึ่งว่ามหาสมุทรอันใหญ่ คือใครได้เห็นเล่า เขาจึงพากันรู้ว่าสมุทรอันใหญ่ อันว่ามหาสมุทรนี้สุดวิสัยลึกล้ำคัมภีรภาพ จะหยั่งจะข้ามได้เป็นอันยาก ลึกเหลือที่ระลึก ใหญ่ที่สุดใหญ่ เป็นที่ไหลไปแห่งแม่น้ำทั้งห้า คือ คงคา ยมุนา อจิรวจี สรรภู มหิ นทีทั้งห้าถึงจะไหลลงถึงทันมาสักเท่าใด จะได้รู้เต็มขอบฝั่งหาได้ ตกกว่าคนทั้งหลายรู้หรือไม่ว่า สมุทรนี้เป็นมหาสมุทรอันใหญ่เล่า มหาบพิตร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **อาม ขาเนยฺย** เจ้าคะพระผู้เป็นเจ้า คนทั้งหลาย
เขาว่ากันว่า มหาสมุทรกว้างใหญ่

พระนาคเสนจึงถามว่า เหตุอย่างไร เมื่อคนทั้งหลายไม่ได้เห็นแก่ตา ทำไมเขาจึงรู้ว่า
มหาสมุทรใหญ่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า เหตุว่าผู้ใหญ่ผู้เฒ่าแก่กับสืบ ๆ มา จึงรู้ว่า
มหาสมุทรนี้โตใหญ่

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความข้อนี้ฉันใดก็ดี อาตมานี้ถึงไม่เห็นองค์พระชินสีห์กับ
ตา ก็ได้ทัศนาการเห็นพระสาวกอรหันต์อันเป็นศิษย์ต่อ ๆ มาช้านาน **ขานามิ ภควา อนุตฺตโร**
รูปก็รู้ว่า สมเด็จพระภควันตบพิตรผู้ทำลายกำกวมแห่งสังสารจักรเลศนิก หาผู้เสมอเหมือนมิได้
ในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิยมหิตายโสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าว
วิชันอุปมานี้สมควรอยู่แล้ว

พุทธานุตรภาวปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

พุทธโฆอนุตรภาวชาวนปัญหา ที่ ๓

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชปิยมหิตายโสมนัสตรัสว่า **ภนฺเต นาค-**
เสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณบริสุทธิ์ องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นองค์พระอนุต-
ตโรอันยิ่งนี้ พระผู้เป็นเจ้าอาจจะรู้ในใจของพระผู้เป็นเจ้าจริง ๆ เจียวหรือประการใด

พระนาคเสนแก้ไขว่า ขอถวายพระพร อาตมานี้อาจจะรู้ทั่วว่าสมเด็จพระพุทธเจ้านี้แล
เป็นองค์อนุตรโรยิ่งจริงทีเดียว ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการซักว่า พระผู้เป็นเจ้ารู้ด้วยปัญหา
เห็นเหตุอย่างไร

พระนาคเสนจึงถามเปรียบไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้เป็นใหญ่ในสมบัติ
อันยิ่ง แต่ก่อนยังมีมหาเถระองค์หนึ่งมีนามชื่อว่าพระติสสเถระรู้เลขาชัดเจน บอกเลข เป็น

อาจารย์ใหญ่ ก็ท่านกระทำกาลกิริยาตายไปช้านานแล้วทำไมชื่อยังปรากฏลือชื่อยังจนกาลบัดนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการแก้ไขว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสน เป็นด้วยเลขท่านบอกไว้นั้นยังปรากฏอยู่ จึงรู้ว่าพระอาจารย์ตีสเถระเลขท่านดี

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระ
ราชสมภาร พระตีสเถระเป็นอาจารย์เลข ชื่อปรากฏอยู่ ด้วยบอกเลขไว้นั้นใดก็ดี บุคคลที่ได้
เห็นได้รู้ธรรมของสมเด็จพระสัมพุทธผู้ทรงพระทศพลญาณประดิษฐานไว้ ก็เข้าใจจนรู้ชัด
สิ้นสุดว่า **อนุตฺตโร** สมเด็จพระพุทธองค์ทรงพระกรุณาคุณอดุลยยิ่งหาสิ่งเสมอมิได้ ขอถวาย
พระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กถุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้า
วิชันนาอุปมานี้สมควรนักหนาในกาลบัดนี้

พุทฺโธนุตฺตรภาวนานปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

ธัมมทิกฺขุปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาค-**
เสน ข้าแต่พระนาคเสน ธรรมของพระชินนทรสัมมาสัมพุทธสัมพัญานั้น พระผู้เป็นเจ้าเห็น
ประจักษ์แจ้งหรือประการใด

พระนาคเสนก็วิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมที่
สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าตรัสบัญญัติประทานไว้ ผู้ใดได้เป็นสาวกแล้วก็ควรจะปรนนิบัติไป
ตราบเท่านี้ชีวิตแล จะได้บอกว่ ธรรมที่สมเด็จพระชินสีห์ประทานไว้นั้น พระผู้เป็นเจ้าได้
สำเร็จแล้วหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินทราชา รู้ในพระอชฌาสัย ก็รับคำพระนาคเสนว่า **กถุโลสิ** คำของพระผู้
เป็นเจ้าว่านี้สมควรแล้ว

ธัมมทิกฺขุปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

นจสังกมคิปฏิสันธหนปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดีพระราชโองการถามว่า ภนุเตน นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ สัตว์ที่ยังบังเกิดยังปฏิสนธิอยู่นั้นอย่างไรและจะปฏิสนธิได้หรือ
ประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ที่ยังบังเกิด
และปฏิสนธิอยู่นั้น มิได้ย่างไปและปฏิสนธิได้อยู่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสให้พระนาคเสนอุปมาต่อไป

ฝ่ายพระนาคเสนจึงมีเถรวาจากถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราช-
สมภาร เปรียบปานจุฬประทีปอันเดียวตามอยู่ จะได้มีไฟอื่นหามิได้ บุคคลจะต้องการไฟ
จุฬประทีปอื่นอีก ก็ต่อจากประทีปอันตามไ้เดิมนั้น ประทีปเดิมก็มีได้อย่างไป และประทีปดวง
ใหม่ก็ติดโพลงได้ฉั่นใดก็ดี บุคคลที่ยังจะปฏิสนธิอยู่นั้นมิได้ย่างไปและปฏิสนธิได้ฉั่นนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมอาราธนาขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ภยโย
ภาวะยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนมีเถรวาจากถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระ
ราชสมภาร คุณศิษย์ไปเรียนเลขและวิชาในสำนักอาจารย์ เลขและวิชาก็มีได้อย่างพ้นจากอาจารย์
ฉั่นใดก็ดี สภาวะสัตว์ก็มีได้อย่างไปและปฏิสนธิได้ฉั่นนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ฟังก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** พระผู้เป็นเจ้า
กล่าวถ้อยคำนี้สมควรแล้ว

นจสังกมคิปฏิสันธหนปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

เวทปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการถามว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สภาวะอันใดอันจะกำหนดว่า เวทภู ฐโดยปรกตินั้นหาได้อยู่หรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก่ไขว่ มหาราช ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สภาวะอันจะกำหนดว่า เวทภู นั้น **ปรมตฺเถน** ถ้ากล่าวโดยปรมัตถ์แล้วก็หาไม่ได้

สมเด็จพระบรมกษัตริย์มิลินทราชก็สิ้นกังขา ตรัสว่า **กลฺโลติ** พระผู้เป็นเจ้าของกล่าวสมควรแล้ว

เวทปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

อิมมहा กายา อัญญัง กายัง สังคมณปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการถามอรรถปัญหาลึบต่อไปว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า สภาวะสัตว์ทั้งปวงกาลเมื่อชีวิตจะออกจากกายนี้ จะย่างไปสู่กายอื่นหรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สัตว์ทั้งปวงนี้เมื่อกระทำกาลกิริยาตายแล้ว คงจิตนั้นจะได้ไปบังเกิดในรูปกายอื่นหาไม่ได้ ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระมิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่ พระผู้เป็นเจ้า ถ้าว่าสัตว์ทั้งปวงเมื่อชีวิตออกจากกายนี้แล้วไม่ไปสู่กายอื่น ก็จะมีพ้นจากบาป จากกรรมหรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐสัตว์ ทั้งปวงไม่เกิดแล้วเมื่อใด ก็พ้นจากบาปกรรมในกลาเมื่อนั้น ถ้าว่าจะยังเวียนวนปฏิสนธิอยู่ トラบใด ก็ยังไม่พ้นจากบาปกรรมทรานนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า อารานานันมณด์พระผู้เป็นเจ้า อุปมาไปให้สิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร **โกจิเทว บุริโส** เปรียบปานอุบลบุษผู้หนึ่งลักเอาผลมะม่วงที่เขาปลูกไว้ เจ้าของจับได้ เอาตัวผู้้นั้นส่งมาให้ แก่นครบาล ตกว่าโจรนั้นต้องด้วยบทพระอัยการจะว่ามีโทษหรือไม่มีเป็นประการใดนะ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า โจรนั้นคงจะมีโทษซิ พระผู้เป็นเจ้า พระนาคเสนถวายพระพรว่า ผลมะม่วงนี้ไซ้เป็นผลต่อ ๆ กันมาแต่มะม่วงเดิม กลายเป็นอื่นแล้ว เห็นจะไม่มีโทษดอกกระมัง

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า มีโทษ ผลมะม่วงเกิดแต่พันธุ์พืชมะม่วงที่เขาปลูกไว้ โจรลักไปจึงมีโทษนะ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า สัตว์กระทำการผิดไว้ฉนั้นใดเล่าในนามรูปชาตินี้ จะกระทำไว้ **โสภณ** วา คิดเป็นฝ่ายกุศลก็ดี ปาปก็ วา จะไม่คิดเป็นฝ่ายอกุศลก็ดีเป็นกรรมอันชั่ว ก็จะต้องติดตามตัวผู้้นั้นไป ถึงว่าจะเกิดในชาติอื่นเป็นนามรูปอื่น จะพ้นจากกรรมหามิได้ อุปมาดังโจรลักผลมะม่วงมิได้พ้นโทษนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กฤโธสิ** พระผู้เป็นเจ้า วิสัยนี้สมควรยิ่งนักหนาในกาลบัดนี้

อัมมहा काया अणुण्य कायं संगमनं पणुहा कंरुप ७ जपतेन

กัมมผลอติภาวปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ มหาชนคนทั้งหลายกระทำการกุศลก็ดี กระทำการอกุศลก็ดี ในอิธโลกนี้ ผลกรรมนั้นไปอยู่ที่ไหน

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราชา** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลกระทำการบุญการบาป การบุญการบาปนั้นจะได้ตั้งอยู่ที่ไหนหามิได้ กรรมนั้นก็ตามไป อุปมาฉนั้นใดเล่า ฉายาว อุจเฆ ออนุปายินิ มีปรกติไปตามตัว จะกระทำไว้ซึ่งกรรมอันดีและชั่ว

กรรมนั้นก็ตามตัวผู้นั้นไป จะได้อยู่ที่ไหนหาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญด้วยญาณปรีชา พระผู้เป็นเจ้าอาจสามารถจะชี้ตัวกรรมออกให้เห็นได้หรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ชี้ไม่ได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า โยมยังสงสัย นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้เห็นก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเปรียบปานดุจรกขาคาวลย์ทั้งหลายที่ยังมิได้ผลิดอกออกผลนั้น ผลไปอยู่ข้างไหนเล่า พระราชสมภารอาจจะชี้บอกแก่อาตมาบ้างจะได้หรือไม่ได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินีมีพระราชโองการแก้วว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจะมาให้โยมชี้ซึ่งไม้อันยังไม่มีผล ว่าผลไม้นั้นจะไปอยู่ที่ไหน โยมนี้มีอาจจะชี้ให้พระผู้เป็นเจ้าดูได้

พระนาคเสนจึงอุปมาต่ออุปมาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อาตมาจะให้ชี้ซึ่งต้นไม้ที่ยังไม่ผลิดอกออกผล มีแต่ต้นเปล่า ๆ ว่าดอกกลูกลูนั้นมีอยู่ที่ไหน มหาบพิตรมีอาจจะชี้ให้อาตมาเห็นได้ ฉันทก็คิด อาตมานี้ก็มีอาจจะชี้ซึ่งกรรมของบุคคลทั้งหลายนั้นได้ ว่าผลกรรมไปตั้งอยู่ในที่นั้น ๆ เหมือนกับมหาบพิตรอันมีอาจจะชี้ซึ่งผลไม้มันที่ยังไม่เกิดที่ต้นไม้ยังไม่มีผลได้ เมื่อตนกระทำไว้ซึ่งกรรมนั้น ๆ ก็ติดตามผู้นั้นไป แม้มิได้ปฏิสนธิตราบใด ก็จะไปจากกรรมตรานั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรทรงฟัง ก็โสมนัสตรัสว่า กลุโลสิ พระผู้เป็นเจ้าวิสดรนา นีสมควรแล้ว

กัมมผลอติภาวปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

อุปัชชชานนปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปรีชา บุคคลที่ว่าจะไปเกิดนั้น รู้ตัวอยู่หรือว่าตัวจะไปบังเกิด นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนผู้ประเสริฐจึงแก้ว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ บุคคลที่ว่าจะไปเกิดนั้นรู้ตัวอยู่ว่าตัวจะไปเกิด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปก่อน

ฝ่ายพระนาคเสนก็ถวายพระพรอุปมาว่า ยถา มหาราช กสโก ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคูกคฤหบดีชวานา วิชาณี ปจฺวิยฺ ปตฺถุจฺจาเปตฺวา หว่านพีช ข้าวเปลือกกลงในนา ได้ฝนฟ้าชุกน้ำจำเริญไป คฤหบดีนั้นจะเข้าใจหรือไม่ว่าธัญญาพีชของตนจะมีผลมาก นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า อาม ภนฺเต เออพระผู้เป็นเจ้า คฤหบดีชวานานั้น ถ้านาได้ฟ้าได้ฝนแล้วก็รู้ว่าจะได้ผลมากซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทใดเล่า ความนี้ก็เหมือนกัน เมื่อตัวบุคคลนั้นจะไปเกิดก็รู้ตัวว่าจะไปเกิดข้างหน้า เหมือนคฤหบดีชวานารู้ว่าจะได้ผล ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟัง มีพระบวรราชหฤทัยโสมนัสตรัสว่า กุลโลติ ผู้เป็นเจ้าวิสัยชานนี้สมควรแล้ว

อุปัชชชานนปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

พุทธทสสนปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชา พุทฺโธ อันว่าพระพุทธานี้ มีอยู่หรือ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มีอยู่

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่าพระผู้เป็นเจ้านี้อาจจะชี้ได้หรือไม่ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ที่นั่น
เสด็จอยู่ที่นี้

พระนาคเสนมิเกรงว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
มณฑกุมารจารย์เสด็จเข้าพระนิพพานล่วงไปหาเนือหาตัวมิได้นี้ จะให้อาตมาชี้ว่าที่นั่น
จนใจหารู้ที่จะชี้ไม่ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **คัมภีร์ มณฺเฑส** **มหาราช** พระราชสมภารสำคัญอย่างไรจึง
ถามฉะนี้ เปรียบดูเปลวอัคคีรุ่งโรจน์โชติกาการ เปลวเพลิงดับ ยังอยู่แต่ถ่าน บพิตรพระราช-
สมภารยังจะชี้เปลวอัคคีได้หรือว่าอยู่ในที่นั้น ๆ จะได้หรือไม่ได้เล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตอบไปว่า เปลวไฟดับนี้จะจับเอาที่ไหนมาชี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี ข้อความที่ตรัสถามนี้ก็เหมือนกัน เมื่อสมเด็จพระ
พระอนันตคุณอดุลยมิ่งมณฑกโลกจารย์ เสด็จล่วงกับขันธเข้าสู่พระนิพพานไปสูญแล้ว
เหมือนเปลวไฟที่ดับ อาตมาจนอกจนใจไม่รู้ที่จะชี้ให้เห็นพระองค์ได้โดยแท้ ตามกระแสพระ
ราชโองการตรัส

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ ทรงฟังแล้วก็โสมนัสปริดาตรัสว่า **กกุโลตี** พระผู้เป็น
เจ้าวิสัยนี้สมควรแล้ว

พุทธทศสนปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

จบปัญจมวรรค

ฉัฏฐวรรค

กายอัปปียปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนสืบไป ในฉัฏฐวรรคนี้ว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญด้วยปรีชา ธรรมดาว่าร่างกายนี้เป็นที่รักแห่งบรรพชิตทั้งหลายหรือประการใด

พระนาคเสนถวายพระพรตอบไปว่า ธรรมดาว่าร่างกายจะได้เป็นที่รักแห่งบรรพชิตหามิได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า บรรพชิตไม่รักร่างกาย ก็ทำไมจึงอาบชำระกายอยู่เล่า

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าจึงแก้ไขเปรียบเทียบว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจโยธอันเข้าสู่การณรงค์สงคราม ต้องขวากหนามศัสตราวุธปืนยา ยังไม่ตาย ก็หากันมารักษาบ้างหรือไม่ นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า เออ มีอยู่

พระนาคเสนจึงถามว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนที่พิการเจ็บปวดนั้นย่อมทาด้วยน้ำมันยา แล้วเอาท่านผ้าเนื้อดีพันเข้าไว้ แล้วชำระชะโกรกไปซึ่งบาดแผลด้วยน้ำ กระทำดังนี้หรือ พระราชสมภาร

พรเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า อาม ภนุเต เออ กระนั้นแหละซิ พระผู้เป็นเจ้า คนเจ็บนั้นเขาก็รักษาแผลนั้น จึงใส่น้ำมันยาเอาท่านผ้าเนื้อดีนั้นพันเข้า แล้วแก้เอาผ้าออกไว้ล้างชะให้ดีด้วยน้ำมัน กระทำกระนั้น

พระนาคเสนองค์มหาธิบดีมีเถรวาจาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนพิการนั้นล้างชะชำระทาน้ำมันยาที่แผลนั้น รักษาแผลหรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราชาธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนเจ็บเขาพันแผลด้วยผ้าทาด้วยน้ำมันแล้วโกรกด้วยน้ำนั้น ไซ้จะรักษาแผลที่กายหามิได้ กระทำทั้งนี้ เพื่อจะให้งอกเนื้อใหม่หายไปเป็นปกติเหมือนแต่ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า ความนั้นฉันใดเล่า บรรพชิตก็เหมือนกัน อุตสาห์ปรนนิบัติกาย พุทฺหมจริยานุคฺคหาย เพื่อจะให้

สหายในที่จะรักษาศีลพรหมจรรย์ เหมือนกันกับบุคคลรักษาแผลนี้ ก็ต้องด้วยกระแสพระ
พุทธานุภาพสมเด็จพระทศพลญาณตรัสประทานไว้ว่า พึงให้บรรพชิตรักษากายของอาตมาดุจหนึ่ง
ว่าบุคคลทั้งหลายอันรักษาแผล แต่ว่าอย่างพึงให้เสนหารักใคร่ในกาย นะพระราชสมภาร
อนึ่ง สมเด็จพระทศพลญาณตรัสประทานไว้อีกเล่า ยุติด้วยพระคาถาว่า

อลุลมมุปฏิจฺฉนุโน

นพทวาร มหาโณ

สมนุโต ปตฺตมรติ

อสุจิปฺตฺติณฺทิกฺโขติ

กระแสพระพุทธานุภาพโปรดว่า ภิคุชเว ดูรานะภิคุชทั้งหลาย กายของเราท่านทั้งหลาย
นี้ไม่เป็นแก่นสาร ประกอบไปด้วยทวารทั้ง ๕ มีปากทวารเหมือนปากแผลอันใหญ่ ประกอบด้วย
อสุจิไหลออกามาทุกทวารสิ้น ปุติณฺทิกฺโข มีแต่ล้วนกลิ่นอันน่าพึงเกลียดพึงชัง นี่หากว่าหนังหุ้ม
กำบังไว้ หากไม่นี้จะเวทนาคุณาสมเพช เหตุฉะนั้นท่านทั้งหลายเร่งคิดเป็นอนิจจังเห็นน้อยหน่าอย่า
ได้รักซึ่งร่างกาย จงมีจิตชวนขวายที่จะได้ซึ่งธรรมอันเป็นนิโรธ ตกว่าพระพุทธานุภาพ ตรัสโปรดไว้
จะนี้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทันทิรทรมิบาลได้ทรงสาวนาการก็ขึ้นบานหรรษตรัสว่า
กลุโลติ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวถ้อยคำสมควรนักหนาในกาลบัดนี้
กายอปปิยปัญหา เป็นประณมจบเท่านี้

สัมปิตตกาลปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทันทิรทรมิบาล มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พุทฺโธ อันว่าสมเด็จพระพุทธานุภาพนี้ สพฺพพญฺญ เป็นสัพพัญญู
สพฺพทสฺสหาวิ มีปรกตสารพัดจะเห็นสิ้นหรือประการใด

พระนาคเสนเถระเมื่อจะแก้ไขจึงถวายพระพรว่า อาม มหาราช ขอลถวายพระพร จจริงอยู่
สมเด็จพระสัพพัญญูนี้สารพัดรู้ซึ่งวิสัยโลกุตระและโลกีย์ สพฺพทสฺสหาวิ สารพัดที่เห็นไปสิ้น

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทันทิรทรมิบาลมีพระบรมราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคผู้ปรีชาญาณ สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์จอมโลกเป็นองค์สัพพัญญู สารพัดที่
จะรู้เห็นตลอดโลก ทั้งอดีตอนาคตปัจจุบันสารพัดจะรู้ไปสิ้นแล้ว ก็ไฉนจึงไม่ทรงบัญญัติ

ลิกขาบทแก่พระภิกษุทั้งปวงให้เป็นลำดับ ๆ ไป จึงค่อยบัญญัติทีละน้อย ๆ ะรอยว่าจะหา
ตลอดไปไม่คอกกระมัง นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรตามไปเล่าว่า **มหาราช** คูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า
เหมือนหมอทั้งหลายที่รู้ตำรารักษาไข้ ย่อมรู้ไปในลักษณะยาทั้งปวง รู้ว่าไข้สิ่งนั้นชอบประกอบ
ยาสีนั้น รู้สารพัดไปกระนี้หรือ พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** เออ กระนั้น
แหละซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกเล่าว่า **มหาราช** คูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นมหิศรา-
ธิบดี เมื่อหมอทั้งหลายรู้ยาแล้ว โฉนจึงมีประกอบยาไข้ ให้กินเสียให้โรคหาย จนตลอดชีวิตที่
เดียว จึงค่อยเยียวรักษาแต่ทีละไข้ เป็นเหตุโฉน นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการแก้วว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
หมอเหล่านั้นเขารักษาแต่ที่คนเจ็บคนไข้ ที่ไม่ไข้ไม่เจ็บไม่รู้ที่จะให้กินยาเกินไว้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า หมอนั้นเล่าเปรียบฉันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ยังไม่มีเหตุก็ไม่บัญญัติแก่สาวกด้วยลิกขาบทน้อยใหญ่ คุณคนไม่เจ็บไม่ไข้ หมอมิได้พยาบาลนั้น
ขอถวายพระพร

ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** สมควร
แล้วที่กล่าวในกาลบัดนี้

สัมปตคกาลปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

ทวัตติงสมหาปฐิสลักขณปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ สมเด็จพระมกุฎมาจารย์นี้งามเป็นที่
ยิ่ง ประกอบด้วยทวัตติงสมหาปฐิสลักขณ ๓๒ พระฉวีวรรณดังทองผ่องใสงามไปด้วยขอสัตยา-
นุพพยัญชนะน้อยใหญ่ ๘๐ ประการ **พยามปุปภา** มีพระรัศมีชัชวาลเปล่งออกข้างละวา พระ
พุทธร่องทรงโสภาคย์งามเป็นที่ยิ่ง จริงอย่างไยว่ากระนี้แน่นอนหรือประการใด

พระนาคเสนก็ถวายพระพรรับพระราชโองการไปว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร **ภควา** อันว่าสมเด็จพระพุทธรองค์ผู้หักงอกำสังสารจักร พระองค์ทรงพระมหาบริสุทธิ์ลักษณะ ๓๒ **สุวรรณวณฺโณ** มีสีดังทอง งามด้วยอสีตยานุพยัญชนะน้อยใหญ่นับได้ ๘๐ ประการอันเปล่าปลั่ง มีผิวหนึ่งดังหนึ่งว่าเอาแก้ว ๗ ประการมาหุ้มมาทาบทา มีฉัพพรรณรังสี เปล่งออกรอบขอบข้างละวา งามโสภาคย์สุดที่จะอุปมาได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีสุนทรพจนารทพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีญาณปรีชา ตกว่าสมเด็จพระพุทธรชนกชนนี ก็งามเหมือนกันกับพระสัพพัญญูหรือประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ไม่เหมือนกัน

ขณะนั้นพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ธรรมดาว่าบุคคลเกิดมาแม้ไม่เหมือนฝ่ายบิดา ก็จะเหมือนมาข้างฝ่ายมารดา นี่สมเด็จพระอนาวรรณญาณบ่ก่อนจะเหมือนมาข้างพระพันวษา สมเด็จพระพุทธรเจ้านี้งามยิ่งอันตรพรมขมเรศทั้งปวง เป็นเหตุไฉน นิมนต์วิสัชนาว่าให้โยมแจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เหมือนดอกกมุตตตตบุษย์บัวหลวงอันงามด้วยดี มีกลิ่นอันหอมล้อมด้วยกุ่มรินบินเกล้าเอา เกสรหอมฟุ้งจรออบอบคลบไป เป็นที่จำเริญใจนั้น อันว่าปทุมชาติและกมุตอันงามบริสุทธิ์ประเสริฐ เกิดที่ไหน นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าปทุมชาติดอกบัวและดอกกมุตนี้ก็เกิดเหนือปฐพีมีน้ำเลี้ยง พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ดอกกมุตดอกบัวเกิดที่ปฐพี ผิวพรรณสีสันไฉนจึงไม่เหมือนกันกับปฐพีเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราริบัติแล้ว เป็นธรรมดาของวิเศษจะได้มีเพศพรรณเหมือนปฐพีนั้นหาไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ บัวกมุตอันเกิดมาในปฐพีเป็นดอกไม้อันดิวิเศษ มิได้เหมือนปฐพีฉันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็มิได้เหมือนพระพุทธรูปดุเรศราชมารดา มีครุณาจุบัวและกมุตอันวิเศษงามประเสริฐเกิดในปฐพี เพศมิได้เหมือนกันกับปฐพี ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ก็ทรงพระสโมสรโสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** สมควร
แล้วที่ควรวิเสนาในกาลบัดนี้

ทวิตติงสมหาปุริสลักขณปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

พรหมจารีปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีญาณปรีชา สมเด็จพระมหากรุณาเจ้านี้ เป็นพรหมจารีหรือพระ
ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
พระมหากรุณาเป็นพรหมจารี

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา องค์สมเด็จพระมหากรุณาธิเป็นพรหมจารีแล้ว จะเป็นศิษย์แห่งพรหม
คอกกระมัง โยมยังกังขาอยู่ พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า พระราชสมภารเจ้า ยังมีข้างอยู่ตัวหนึ่งเป็นใหญ่กว่าข้าง
ทั้งหลายเหล่านั้นสิ้น พระราชาสมภารได้ยินข่าวว่าบ้างหรือหามิได้เล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ตรัสว่า โยมได้ยินอยู่ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกเล่าว่า ข้างกระทำโกญจนาทเหมือนนกหัสติลิงค์หรือ ขอ
ถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้มี
ปรีชาญาณ พระนาข้านั้นกระทำโกญจนาทอย่างนกหัสติลิงค์

พระนาคเสนจึงถามพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นธรณีว่า ข้างนั้นร้องโกญจนาทเหมือนนก
หัสติลิงค์แล้ว ก็ข้างตัวนี้เป็นศิษย์นกหัสติลิงค์คอกกระมัง นบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสแก้ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้างนั้น
เล่า จะได้เป็นศิษย์นกหัสติลิงค์นั้นหามิได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี สมเด็จพระมหากรุณาเจ้านี้เป็นพรหมจารี เหตุ
ว่ามีฉานเหมือนพรหม จะได้เป็นศิษย์พรหมหาได้ เหมือนกับช้างที่ได้อุปมานั้น อนึ่งอาตมา
จะถามว่า มหาพรหมนั้นได้ตรัสรู้ด้วยตนเอง หรือไม่ได้ตรัสรู้ นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นธรณีมียะราชโองการตรัสว่า มหาพรหมนั้นจะได้ตรัสรู้ด้วยตน
เองหาได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ถ้ากระนั้นท้าวมหาพรหมก็เป็นศิษย์สมเด็จพระผู้มี
พระภาค

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรณีมียะราชโองการตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนามานี้
สมควรแล้วนักหนา ในกาลบัดนี้

พรหมจารีปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

อุปสัมปन्नปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ผู้เป็นปิ่นธรณียะราชโองการตรัสถามพระนาคเสน
ว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **อุปสมฺปทา** อันว่าอุปสมบถนี้ดีหรือ หรือว่า
อนุปสมบถนี้ดี

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรมหาบพิตรมหิศรด้วยอิสริยยศ
อุปสมบถนี้ดีกว่าอนุปสมบถ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ สมเด็จพระมหากรุณานี้เป็นอุปสมบถหรือ หรือว่า เป็นอนุปสมบถเล่า

ฝ่ายพระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้เป็นมหิศรอันเลิศ สมเด็จพระ
มหากรุณาผู้ประเสริฐเป็นองค์อุปสมบถ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นอิสริยยศจึงตรัสประกาศให้ปรากฏแก่โยนกข้าพหลวงทั้งห้าร้อยว่า
โณโต **ปญฺจโยนกสตา** ดูรานะโยนกข้าพราชการผู้จำเริญทั้งห้าร้อยคอยฟังว่า **อัย** นาคเสน
พระนาคเสนนี้ว่าสมเด็จพระมหากรุณาเจ้าเป็นอุปสมบถ สุขาวเจ้าจงกำหนดฟังไว้เป็นพยานใน
กาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาฉลาด ผู้เป็นเจ้าว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถสมณโคดมเป็นอุปสมบท เมื่อสมเด็จพระศรีสุคตอุปสมบทนั้น ใครเป็นอุปัชฌาย์ กรรมวาจา มีสงฆ์มานั่งหัตถบาธเท่าไร นิมนต์วิสัชนาแก้ไขให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกนาถปราศจากอุปัชฌายาจารย์ทีเดียวโสด พระองค์อุปสมบทได้คงไม้พระศรีมหาโพธิ พร้อมด้วยพระสัพพัญญุตญาณ หากครูหาอาจารย์มิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นทวีปเวียงชัย จึงมีพระราชโองการตรัสในทันทีว่า พระผู้เป็นเจ้าว่า สมเด็จพระมหากรุณา นี้ ไม่มีใครเป็นครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ถ้ากระนั้นพระทศพลญาณสมณโคดมบรมครูเจ้า ก็เป็นอนุอุปสมบท ไม่ได้เป็นอุปสมบท เหตุว่าไม่มีครูบาอาจารย์ ท่านอุปัชฌาย์ที่จะบวชให้ก็ไม่มี จะว่าสมเด็จพระมหากรุณาเป็นอุปสมบทอย่างไร **เอวํ วุตฺเต** ในเมื่อพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสดังนี้

พระนาคเสนผู้มีอายุ **อรหา** เป็นพระอรหันตราชาธิบดี **ปฏิสัมภิตปฺปตฺโต** มีพระญาณแตกฉานในปฏิสัมภิตา **มิลินฺทราชานํ** **เอตทวโจ** จึงเปรียบความถามพระเจ้ากรุงมิลินทราชโดยโวหารว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐในศฤงคาร ทุกวันนี้บพิตรพระราชสมภารเสวยพระสุราหารหรือหามิได้ นะพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินทราชมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** **เออ** พระผู้เป็นเจ้า โยมบริโกคอยู่

พระนาคเสนจึงถามว่า ก็ใครเป็นครูเป็นอาจารย์บอกให้เสวนพระสุราหารเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตอบว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ประเพณีกินช้างปลาโภชนาหาร ใครจะเป็นครูอาจารย์สั่งสอนกัน

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ถ้ากระนั้นมหาบพิตรไม่เสวยพระสุราหาร ด้วยครูอาจารย์จะสอนให้เสวนั้นไม่มี มหาบพิตรนี้ก็ไม่เสวยพระสุราหาร

สมเด็จพระกรุงมิลินท์ภูมินทราชาธิบดีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชาญาณ ลักษณะจะกินโภชนาหาร ใครจะเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์กันเล่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมนี้บริโกคอาหารด้วยอาเสวนะกระทำไ้เองบริโกคเอง เป็นอาเสวนะสำหรับสงสาร

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ถ้ากระนั้นพระราชสมภารจงทราบพระญาณให้จงเถิดเถิด นี้
ก็สมเด็จพระภควันตบพิตรผู้ประเสริฐทรงสร้างบารมีบริบูรณ์ถ้วน ๑๐ ทศ ได้ตรัสอุปสมบทได้
คองไม้พระศรีมหาโพธิพร้อมด้วยพระสัพพัญญุตญาณเป็นอาเสวนะเป็นเอง ไม่มีครูอุปัชฌาย์
อาจารย์เหมือนพระราชสมภารเสวยสุทธาหารเป็นอาเสวนะเป็นเอง สำหรับสงสารไม่มีครูอาจารย์นี้
เหตุดังนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกโมลี เมื่อสร้างพระบารมีถ้วน ๑๐ ทศแล้ว ก็ตรัสในคองไม้
พระศรีมหาโพธิ สำเร็จแก่พระสัพพัญญุตญาณ เป็นอาเสวนะด้วยพระองค์เอง หาอุปัชฌาย์
อาจารย์มิได้นี้ อัครราชก็บันดาลมีปรากฏในแผ่นดินนาถพิภพทุกแห่งหล้าโลกบันลือลั่น
ขจุนุชา จกขุ ปฏิลลนฺติ คนตามีคหฬุหนวกหนักแต่ก่อนก็กลับกลายโอกาสเห็นแจ่มแจ้งจริงจัง
ที่หฬุหนวกหนักก็ได้ฟังเสียงสำเนียงต่าง ๆ **ปิรสวปิโน** ที่ง่อยเปลี้ยก็ขยับย่างเดินไปได้พร้อม
บุชชา ที่หลังค่อมคดนั้น ก็ยืนยืนยัดตรงเป็นปกติไปไม่ค่อมเข้า **ขิมจจาปิปาสา** อนึ่งเล่า
เปรตที่อดข้าวอดน้ำอยากอยู่เป็นกำลังนั้น **ปฏิลลนฺติ** ก็ได้บริโภคนาหารอันมีรสอร่อย
รื่นชื่นสวาท สัตว์วันชาติที่อาฆาตจองเวรแก่กันมาช้านาน ก็ได้พรหมวิหารผูกเมตตาต่อกัน
เปตวิเสย วินตฺสนฺติ เปรตทั้งหลายก็อันตรธานหายจากเปรตวิสัย ของอันเป็นพิษนั้นไซ้ร้ ก็
กลายเป็นน้ำอมฤตอันโอชา **มูพฺพหฺลพฺภา อิตฺถิโย** อันว่าสตรีทั้งหลายอันมีครรภ์อันหลงก็คลอด
ลูกง่ายดายสำเภาทั้งหลายที่ซัดไปในท้องทะเลลึกเล่า ก็กลับคืนเข้าท่าได้คนที่หลงทางเล่าก็ได้ทาง
ทุกคันธชาติอันมีกลิ่นเหม็นต่าง ๆ ก็กลับหอมหวานใน เพลิงในอเวจีรานั้นก็บันดาลดับ น้ำ
เค็มในทะเลก็กลายกลับบันดาลหวานวรส **ปพฺพตา** อันว่าบรรพตภูมิศิขรินทร์ ก็ร้องก้องไปมา
น้ำในมหานทีทั้งห้าแถว ที่ไหลเน่าลงมหาสมุทรก็หยุดอยู่ อนึ่งหมู่ทิพยบุปผา ในท้องฟ้ามี
หลายพรรณเป็นอาทิ คือ จุณจันท์สารภีกุลโกสุมณฑารพทิพย์อันหอมหวาน ก็บันดาล
ตกลงมากระทำสักการบูชา **สพฺเพ เทว** ผุ่งเทพยเทวทั้งปวง ก็โปรยปรายวิกสิตบุปผาทิพย-
บุษบาบานบูชา **พฺรหฺมโน อปฺโผฏฺเณติ** ส่วนพรหมทั้งหลายยกพระกรตบพระหัตถ์ดรัสถาฐการ
วิมานพระจันทร์อันล้อมด้วยเดือนดาวในเวหา เหมือนจะลอยมากระทำสักการบูชาปางเมื่อ
สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณโคดมโคตรอุปสมบทได้คองไม้พระศรีมหาโพธิสำเร็จ พร้อมด้วย
พระสร้อยสรเพชญ์ญาณในกาลครั้งนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินีมีพระราชโองการตรัสว่า อาราธนาพระผู้เป็นเจ้า
จงกระทำอุปมาให้โยมสืบถึงหาสนเทห์นั้นก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เวลามหา
บพิตรเสด็จทรงคอคขสาร จะมีใคร ๆ มาชี้พระศอพระองค์ข้างหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ไม่มี ถ้าใครจะมาชื้อ
คอโยมเวลานั้น **สีสจุเลท ภาเวยฺย** ผู้นั้นจะต้องบันศิริษะ ศิริษะก็เด็ดออกไปในขณะนั้น

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร บุคคลผู้ใดจะ
เข้ามาเป็นครูเป็นอาจารย์ขึ้นข่มให้สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าอุปสมบทไม่ได้ **มุกฺขธา ตสฺส**
ผลเยยฺย ศิริษะผู้นั้นก็จะแตกออกไปเป็นแผ่นมัน เหมือนกันกับบุคคลมาชื้อพระศอมหาบพิตรนั้น
อนึ่งเล่า **ตํ วเทสิ** พระราชสมภารเจ้าถามว่า พระสงฆ์นั่งหัตถบาสเท่าไร ถามกระนี้หรือ
พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการรับว่า จริงอยู่ พระผู้เป็นเจ้า โยมถามพระผู้เป็นเจ้า
พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐใน
อิสริยยศ จะได้มีภิกษุสงฆ์อุปสมบทนั่งหัตถบาสหามิได้ เมื่อพระมหากรุณาเจ้าเข้าไปอุปสมบท
ได้ควงไม้พระศรีมหาโพธิ์นั้นโศด สมเด็จพระโคดมโคตรมีแต่ผลกับมรรคเป็นสงฆ์นั่งหัตถบาส
อนึ่ง พระราชสมภารเจ้าเข้าพระทัยว่า สงฆ์ ๆ นั้นอย่างไรเล่า อ้อ จะขอวิสัชนาให้พระราช
สมภารเจ้าฟัง **ภาติคปิ เหติ** ต้องด้วยพระพุทธรูปโรดไว้เป็นบาทพระคาถาว่าฉะนี้

จตุตาโร มคฺเค ปฏฺฐินุโน

จตุตาโรว ผล จิโต

เอส สงฺโฆ อชฺชุตโต

ปณฺณาสีลสมาหิโต

กระแสนพระพุทธรูปครัสว่า บุคคลผู้ใดตั้งอยู่ในปัญญาสมาธิและศีลสมาธิ มีจิตอันตรง
ดำรงอยู่ในมรรค ๔ ผล ๔ บุคคลผู้นี้แหละเรียกว่าสงฆ์ สิ้นกระแสนพระพุทธรูปเท่านี้ ก็ที่ว่า
บวชอุปสมบทให้สงฆ์นั่งหัตถบาสทุกวันนี้ ก็สมมุติว่าสงฆ์ ๘ จำพวกนี้ ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรก็สโมสร ช้องสาธุการว่า สธุสะพระผู้เป็นเจ้ากล่าว
ปัญหาเปรียบนี้วิจิตรควรจะฟังเป็นอัสจรรยยังนักหนา ตกว่าอุปสมบทนี้ดีกว่าอนุสมบทแน่
แล้วซิ พระผู้เป็นเจ้า ประการหนึ่งว่า จะมีใครให้อุปสมบทแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าบ้าง หรือว่า
หามิได้ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร จะได้มีผู้ใดให้
อุปสมบทแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคอย่างพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มิให้ประพฤดิ
ล่วงตลอดชีวิตนั้น หามิได้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **กลุโลสิ** ผู้เป็น
เจ้าวิสัญญานี้สมควรแล้ว

อุปสัมปन्नปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

อัสสุปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาค-**
เสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนผู้ปรีชา บุคคลมีน้ำตาตกด้วยให้รักบิดามารดาอัน
กระทำกาลกิริยาตาย กับบุรุษที่ฝักฝายในธรรมน้ำตาไหลด้วยใจเย็นยินดีนี้ ข้างไหนจะจัดว่า
เป็นเกสัชอันเลิศ

พระนาคเสนผู้ประเสริฐถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร
บุคคลปริเทวนการรำไห่ ด้วยระกะโทสะโมหะมีในสันดานอันแผนั้น เรียกว่าน้ำตาร้อน ประการ
หนึ่ง บุคคลมีจิตสโมสวนการฟังพระสัทธรรมเทศนานั้นมีน้ำตาไหลประกอบไปด้วยใจเย็น
ยินดีดังนี้ นี่แหละเรียกว่าน้ำตาเย็น ก็น้ำตาเย็นนี้แหละจัดว่าเป็นเกสัชอันเลิศ เหตุจะให้ธรรม
อันประเสริฐเกิดเสวยสุขไปในอนาคตกาล พระราชสมภารพึงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

ฝ่ายพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้า
กล่าวนี้สมควรแล้ว

อัสสุปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

รสปฏิสังเวทปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าบุคคลสองจำพวก บุคคลผู้หนึ่งเป็นวิตราคะ บุคคลผู้หนึ่งเป็นอวิตราคะ คนสองจำพวกนี้มีเหตุต่าง ๆ กัน ไม่เหมือนกันหรือ พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐใน สิริมหิสวรรรย์ บุคคลที่เป็นอวิตราคะ มีราคะมิได้ปราศจากสันดานนั้นเป็นอชฌโสติโต บุคคลที่เป็นวิตราคะ มีราคะอันปราศจากสันดานนั้นเป็นอนชฌโสติโต

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามว่า ที่เป็นอชฌโสติโตอย่างไร ที่เป็นอนชฌโสติโตอย่างไร นิมนต์วิสัชนาไปก่อน

พระนาคเสนก็ถวายพระพรว่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชภารผู้ผ่านพิภพ มหิสวรรรย์ ที่เป็นอชฌโสติโตนั้น อตุลิก ยังมีประโยชน์อยู่ ที่เป็นอนชฌโสติโตนั้น มิได้มีประโยชน์ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมฃ้าใจแล้วที่ท่านมีราคะขาดจากสันดานนั้น โสคาไม่มีประโยชน์ยินดี ที่ท่านยังมีราคะมิได้ขาดนั้น โสคามีประโยชน์ยินดี ก็โยมเห็นว่าคนสองจำพวกนี้ บริโภคโภชนาหารขมนของกินอยู่เหมือนกัน ที่ยินดีก็ฉันที่ไม่ยินดีก็ฉัน เหตุต่างกัน ไฉนจึงเป็นเช่นนี้ นิมนต์วิสัชนาให้ดีกว่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนสองจำพวก บริโภคอาหารเหมือนกันแล แต่ทว่าอารมณ์ต่างกัน ที่เป็นอวิตราคะนั้น มีความกำหนัดยินดีในรสอันอร่อยอยากกันที่รสอันดี ที่ท่านไม่มีราคะนั้น มีอารมณ์มิได้ผูกพันในรสว่าดีและชั่ว ฉันพอประทับตัวที่จะได้รักษาพรหมจรรย์ ขอถวายพระพร

ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า กลุโลติ พระผู้ เป็นเจ้าวิสัชนานี้สมควร

รสปฏิสังเวทปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

ปัญญายปติภูฐานปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชา ปัญญานี้จะอยู่ที่ไหน นิมนต์วิสัชนาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ปัญญาจะได้เกิดปรากฏว่าอยู่ที่ใดหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าว่าปัญญามีมิได้ปรากฏว่าเกิดอยู่ที่ใด กระนั้นปัญญาไม่มีคอกกระมัง หรืออย่างไร นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ลมนี้บังเกิดปรากฏอยู่ที่ใดเล่า พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า อันว่าลมนี้เล่า จะปรากฏอยู่ที่ใดหามิได้

พระนาคเสนจึงอุปมาตอบมาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ในอิสริยยศ ลมไม่ปรากฏที่อยู่ ฉนใด ปัญญานี้ก็ไม่ปรากฏว่าเกิดอยู่สถานที่ใด มีอุปมาเหมือน ลมนั้น ขอถวายพระพร

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรทรงฟังก็โสมนัส มีพระราชโองการตรัสว่า กุลโลสิ พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนานี้สมควร

ปัญญายปติภูฐานปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

สังสารปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชาญาณ ที่ถ้อยคำว่าสังสารนี้อย่างไร โขมนี้อย่างสงสัยอยู่ นิมนต์วิสัชนาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อันว่าสังสารนั้น

คือสัตว์ทั้งหลายตายจากภพนั้นแล้วมาเกิดสนภนี้ ตายจากภพนี้ไปเกิดในภพอื่น ขอลววยพระพร อย่างนี้แหละเรียกว่าสงสาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า อารารณานิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนลววยพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สงสารนี้เปรียบปานคูปบุรุษผู้หนึ่งบริโภคซึ่งมะม่วงแล้ว จึงเอาเมล็ดในมะม่วงปลูกลง เมล็ดในมะม่วงนั้นงอกออกไปเป็นต้นเป็นลำจำเริญขึ้น ๆ ก็ออกไปช่อต่อผล ผู้คนทั้งหลายได้กินเข้าไป จึงเอาเมล็ดผลมะม่วงเพาะฝังปลูกลงไว้อีก ผลมะม่วงนั้นก็แตกออกไปน้อยใหญ่เป็นต้น เป็นลำจำเริญกิ่งก้านสาขา ครั้นถึงหน้าฤดูก็ออกช่อชูสลอนทุกพวกผลตกเป็นก้อน บ้างก็ดิบห้าม เหลืองเนืองนอนอยู่กับต้น ผู้คนได้กินเข้าไปก็เอาเมล็ดในฝังเพาะปลูกลงไว้ กระทำต่อไปดังนี้ จะได้ว่าจักที่ว่าต้นมะม่วงเดิมนั้นอยู่แห่งหนตำบลใดประเทศถิ่นฐานแห่งไหนนั้นหาไม่ได้ ยถา มีครูวานานใด สัตว์โลกเกิดมาในภพอันนี้ตายจากภพนี้ไปเกิดภพโน้น มาเกิดภพนั้น แต่เฝ้าเวียนวนอยู่ดังนี้ก็มีได้รู้ที่สุคว่าแรกเกิดมาเดิมเกิดที่ไหนที่ภพอันใด ก็มีอาจสามารถที่จะกำหนดได้เหมือนอัมพผลต้นมะม่วงเดิมนั้นอย่างนี้แหละเรียกว่าสงสารจงทราบพระญาณด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวนี้สมควร

สังสารปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

จิรกตสรณปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ บุคคลที่ระลึกล่วงไปข้างหน้าในอดีตกาลอันนานช้านี้ ระลึกได้ด้วยอะไร

พระนาคเสนวิสดาณาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร บุคคลที่จะระลึกซึ่งอดีตกาลล่วงไปช้านานนั้นก็ระลึกได้ด้วยสติ ของลววยพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้า โยมนี้เข้าใจว่าระลึกได้ด้วยจิต

พระนาคเสนชักว่า มหาบพิตรเข้าพระทัยว่าระลึกได้ด้วยจิตนั้น เข้าพระทัยถูกแล้วหรือ
นี่แน่อาตมาจะถาม เหมือนพระราชสมภารกระทำการอะไรไว้แล้วลืมเสีย พระองค์ทรงทราบ
ได้หรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินทจึงตรัสรับว่า หามิได้

พระนาคเสนจึงว่า สมัยนั้นพระราชสมภารเจ้านี้ไม่มีจิตหรือ อันธรรมดาว่า จะระลึก
ถึงสิ่งของข้างหนหลังล่วงลับไปนาน จะระลึกได้ก็อาศัยสติ อนึ่งกระทำการสิ่งใดเป็นการกุศลก็ดี
อกุศลก็ดี อาศัยแก่สติระลึกไป นัยหนึ่งสติมีอรรถว่าระลึกเลือกเอาแต่ชอบ นัยหนึ่งสติมีอรรถว่า
ระลึกไว้ไม่ให้ลืม จึงชื่อว่าสติ อันลักษณะจิตนี้เป็นพนักงานข้างจะคิดไป สตินี้เป็นพนักงานที่จะ
ระลึกมิให้หลงลืมได้ เหตุฉะนั้นแหละจะระลึกได้ซึ่งการที่ล่วงไปคือกาลหลัง ๆ มานี้จะระลึกได้อาศัย
แก่สติ เสมือนคนบ้าหาสติมิได้ มีแต่จิตไม่รู้ผิดชอบคลุ้มไปคลั่งมา เพราะว่าหาสติมิได้ ที่จะ
ระลึกรู้สึกตัวได้บ้างเพราะว่ามีสติ บพิตรพระราชสมภารพึงเข้าพระทัยเถิด พระนาคเสนผู้ประเสริฐ
ก็ยังสมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ ให้โสมนัสยินดีด้วยพระอภิธรรมกถาด้วยประการฉะนี้

จिरกตสรณปัญหา คัมภ ๑๐ จบเท่านี้

สตอกิขานันติปัญหา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสน
ว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สติที่ระลึกถึงข้าวของสารพัดทั้งปวงนี้ จะมีแก่พวกพระ
ผู้เป็นเจ้าผู้เป็นอภิขานะรู้ยังพวกเดียวนีหรือ หรือว่าจะมีแก่พวกภุมมพินคือผู้ที่ต้องตกเดือนบ้าง
เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอลวาทพระพร สตินี้มีแก่คนที่รู้ยัง และคนที่
เป็นภุมมพินก็มีสติด้วยกันสิ้น

พระเจ้ากรุงมิลินทจึงตรัสว่า โยมนี้เห็นว่าคนที่รู้ยังมีสติ เห็นว่าภุมมพินนั้นไม่มีสติ

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ ถ้าว่าสติบังเกิดแต่ในสันดานท่านผู้เป็นอภิขานะรู้ยิ่ง สติมิได้มีอยู่แก่คนเป็นกุฎุมพี
แล้วกิจที่จะเล่าเรียนศิลปศาสตร์วิชาการ และพระกรรมฐานในสำนักท่านผู้รู้หลักนักปราชญ์
ต้องการอะไร ครูปาอาจารย์ก็หาประโยชน์มิได้ นี่สติมีอยู่แก่กุฎุมพี จึงต้องการครูปาจารย์ให้
สั่งสอนเพื่อให้เกิดสติ อาตมาจึงว่าคนที่เป็อภิขานชาติรู้หลักนักปราชญ์นี้ก็ดี กุฎุมพีก็ดี เป็น
ผู้มีสติด้วยแท้ ขอถวายพระพร

ฝ่ายพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังเถรวาจาก็สิ้นสงสัยมีน้ำพระหทัยโสมนัส
ตรัสว่า **กลุโลติ** พระผู้เป็นเจ้าวิชันนานี้สมควรยิ่งนักหนาในกาลบัดนี้

สตอภิขานันติปัญหา คำรบ ๑๑ จบเท่านี้

จบฉัฏฐวรรค

สัตตมวารค

สติอาการปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีพระราชโองการตรัสถามอรรตปัญหาใน
สัตตมวารคนี้ว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชาอันเลิศ ลักษณะสตินี้บังเกิด
กตฺติหิ อากาเรหิ ด้วยอาการมากน้อยเท่าใด นิมนต์วิสัชนาแก้ไขให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ลักษณะสติจะบังเกิดด้วยอาการ ๑๗ สถาน ขอถวายพระพร

อันว่าอาการ ๑๗ นั้นคือ

อภิขานโต สติ	๑
กุญฺมุพิกาย สติ	๑
โอฬาริกวิญฺญาณโต สติ	๑
หิตวิญฺญาณโต สติ	๑
อหิตวิญฺญาณโต สติ	๑
สภาคินิมิตฺตโต สติ	๑
วิสภาคินิมิตฺตโต สติ	๑
กถาภิญฺญาณโต สติ	๑
ลกฺขณโต สติ	๑
สธมโต สติ	๑
มูหุรโต สติ	๑
คณนาโต สติ	๑
ธารณาโต สติ	๑
ภาวนาโต สติ	๑
โปตฺตอกฺกนิพฺพชฺชนโต สติ	๑
อุปนิทฺเทปโต สติ	๑
อนุญฺมโต สติ	๑

สิริเป็น ๑๗ เท่านั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้มีญาณปรีชา อันว่าอาการแห่งอภิขานโต สตินั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อภิขานโต สติ** นี้ ได้แก่สติของบุคคลทั้งหลายอันระลึกชาติได้ และสติของพระอานนทอันฟังพระสูตรครั้งเดียวจำไว้ได้ และสตินางขุขุชุตตราอุปาสิกานั้น ฟังพระสัทธรรมเทศนาครั้งเดียวก็จำได้ จำเอามาสำแดงให้คนทั้งหลายฟังได้ถ้วนถี่ทั้งพระคาถาบาลีดังนี้ชื่อว่า **อภิขานโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **กุฎุมพิกาย สติ** นั้นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **กุฎุมพิกาย สติ** นี้ ได้แก่บุคคลทั้งหลายมีสติพื้นเพื่อนจีฬงจีฬิม จำได้แต่ทรัพย์ที่ถุงห่อของตัวเก็บไว้ดังนี้ ได้ชื่อว่า **กุฎุมพิกาย สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่า **โอฟาริกวิญญานโต สติ** เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **โอฟาริกวิญญานโต สติ** นั้น ได้แก่สมเด็จพระบรมชัตตติยราชแรกปราบดาภิเษกมีสติโอฟาริกภาพและท่านผู้ได้โศดาปัตติมรรคแล้วและสำเร็จแก่โศดาปัตติผลสบายอกสบายใจ นั้นแหละได้ชื่อว่า **โอฟาริกวิญญานโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่า **หิตวิญญานโต สติ** นั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร **หิตวิญญานโต สติ** นั้น ได้แก่บุคคลเคยได้เป็นสุขอยู่แต่ก่อน และระลึกถึงสุขที่ตนเสวยแต่ก่อนนั้นได้ว่า อาตมาได้เสวยสุขเมื่อครั้งนั้น ๆ อย่างนี้ชื่อ **หิตวิญญานโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่า **อหิตวิญญานโต สติ** นั้น เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อหิตวิญญานโต สติ** นั้น ได้แก่บุคคลตกทุกข์ได้ยากมาแต่กาลก่อน จึงระลึกขึ้นถึงทุกข์ยากแต่ก่อนดังนี้แหละจัดได้ชื่อว่า **อหิตวิญญานโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ มีพระราชโองการถามพระนาคเสนว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่า **สภาคณิมิตโต สติ** นั้น เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร **สภาคณิมิตโต สตินั้น** ได้แก่บุคคลเห็นซึ่งผู้อื่นเหมือนบิดามารดาญาติพี่น้องและบุตรของตัวกระทำกาลกิริยาตาย และวัวควายช้างม้า อันเหมือนโคหิงสาช้างม้าของตัวนั้น กระทำกาลกิริยาตาย ก็ระลึกขึ้นได้ดังนี้ชื่อว่า**สภาคณิมิตโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **วิสภาคณิมิตโต สตินั้น** เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **วิสภาคณิมิตโต สตินั้น** ได้แก่บุคคลระลึกว่า สีสันวรรณะกลิ่นรสแห่งผลไม้สิ่งนี้เป็นเช่นนั้น และระลึกถึงโกฎัฬพารมณฺ์ อันอ่อน และกระดัง อย่างนี้เป็นเช่นนั้น อย่างนี้แหละจัดได้ชื่อว่า **วิสภาคณิมิตโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่า**กถาภิญญานโต สตินั้น**อย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **กถาภิญญานโต สตินั้น** ได้แก่บุคคลเคลิ้มสติลืมนไปให้ผู้อื่นบอกให้จึงระลึกขึ้นได้ ชื่อว่า **กถาภิญญานโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีญาณปรีชา **ลักขณโต สตินั้น** เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **ลักขณโต สติ** นั้น ได้แก่บุคคลเป็นเจ้าของโค เห็นตำหนิเครื่องหมายโคของตนแล้วระลึกได้ดังนี้ ชื่อว่า **ลักขณโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่า**สธณโต สตินั้น** เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **สธณโต สตินั้น** ได้แก่บุคคลอันเคลิ้มสตินั้น ยังมีบุคคลมาว่า ว่าท่านได้กระทำสิ่งนั้นไว้ ท่านลืมไปแล้วหรือ จงคิดดูเถิด และบุรุษผู้นั้นก็ระลึกขึ้นได้ อย่างนี้ชื่อว่า**สธณโต สติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **มูทโต สตินั้น** เป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มุทธโต สตินั้น ได้แก่บุคคลอันจดหมายอักขระไว้แล้ว ครั้นลืมนำมาดูอักขระนั้นก็รู้ว่า อักขระนี้อาตมาได้กระทำไว้ที่ระหว่างอักขระนี้ อย่างนี้แหละ ได้ชื่อว่ามุทธโต สติ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา คณนาโต สตินั้น เป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร คณนาโต สตินั้น ได้แก่บุคคลจะระลึกถึงของอันใดเป็นของมาก ต้องนับดูจึงจะระลึกได้ว่าท่านเท่านั้น นี้แหละชื่อว่า คณนาโต สติ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ธารณโต สตินั้น เป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ลักษณะแห่ง ธารณโต สตินั้น ได้แก่บุคคลจำทรงไว้ได้มากด้วยอุตสาหะสำเหนียกจำไว้มาก อย่างนี้ชื่อว่า ธารณโต สติ ขอถวายพระพร

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าพระนาคเสน อันว่าภาวนาโต สตินั้น เป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร อันว่าลักษณะแห่งภาวนาโต สตินั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์ไตร่ตรองเห็นว่า ภิกษุได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณในศาสนาของตถาคตนี้ ก็ระลึกชาติได้ชาติ ๑ บ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง คราบเท่าหลายชาติไป ชื่อว่าภาวนาโต สติ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าลักษณะแห่งโปตถกนิพฺพนโต สตินั้น เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร อันว่าลักษณะแห่งโปตถกนิพฺพนโต สตินั้น ได้แก่ราชบุรุษข้าราชการ อันระลึกถึงพระราชอนุศาสนียกกฎหมายอธิบายว่า พระราชกำหนดกฎหมายฎีกาที่พระมหากษัตริย์มีพระราชบัญญัติไว้ ย่อมจารึกอยู่กับลาน ครั้นนำมาอ่านดูแล้วก็ระลึกได้ดังนี้ ชื่อว่าโปตถกนิพฺพนโต สติ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อุปนิกเขปนโต สตินั้น เป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ครุฑนักษัตริย์พระราชาสมภาร **อุปนิทฺต** **โศติ** ได้แก่บุคคลเห็นทรัพย์ที่ตั้งไว้และระลึกได้ถึงทรัพย์นั้น ชื่อว่า**อุปนิทฺต** **โศติ** ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **อนุญตโศติ** นั้น เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ครุฑนักษัตริย์พระราชาสมภาร **อนุญตโศติ** นั้น ได้แก่บุคคลระลึกได้ด้วยเคยเห็นรูป จำเสียงได้ด้วยเคยฟัง จำกลิ่นได้ด้วยเคยดม ระลึกรสได้ด้วยเคยบริโภค ระลึกซึ่งโศกฏฐัพพารมณ์ได้เหตุเคยถูกต้องด้วยกาย และระลึกถึงธรรมเป็นการละเอียดได้ เหตุเคยรู้ด้วยจิต อย่างนี้ชื่อว่า **อนุญตโศติ** ขอถวายพระพร สิริถ้วนอาการ ๑๗ เท่านั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินทกัณฺฐมินทราชบิดี ฟังพระนาคเสนแก้ไขดังนี้ ก็มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า **กกุโลติ** พระผู้เป็นเจ้าวิศชนานี้สมควรแล้ว

สติอาการปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านั้น

วิสสตปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทกัณฺฐมินทราชบิดีมีพระราชโองการว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชา **ตุมฺเห** **ภณฺณ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวถ้อยคำดังนี้ว่า บุคคลผู้ใดทำแต่บาปอกุศลจนอายุได้ร้อยปี เมื่อความมรณะมาถึงตัวจะใกล้ตายนั้น มีสติระลึกถึงพระพุทฺธคุณ ครั้งเดียวเท่านั้น ครั้นกระทำกาลกิริยาตาย ได้บ้ายหน้าไปบังเกิดในสวรรค์เทวโลก ตกว่าคำนี้ **น** **สทฺท-** **หามิ** โยมจะเชื่อหามิได้ นี่ข้อหนึ่ง ยังอีกข้อหนึ่งเล่า พระผู้เป็นเจ้าว่า บุคคลผู้ใดกระทำปาณาติบาตไว้แต่ครั้งเดียว ก็ไปสู่นรก ตกว่าคำ ๆ นี้ โยมจะได้เชื่อหามิได้

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชาสมภาร พระองค์ทรงสันนิษฐานเข้าพระทัยอย่างไร จึงถามฉะนี้ อันบุคคลกระทำการปาณาติบาตกรรมครั้งเดียวมิได้กระทำการกุศลไว้ ครั้นกระทำกาลกิริยาตายบ้ายหน้าไปเกิดในนรก เปรียบดุจก้อนศิลาอันน้อยบุคคลใส่นาวา นาวาก็พาศิลาลอยอยู่เหนือหลังน้ำได้ และศิลานั้นถ้าบุคคลยกหยิบวางลง

ในคงคา ถึงว่าศิลานั่นน้อยก็มีอาจจะลอยอยู่เหนือหลังน้ำได้ หรือว่าศิลาน้อยนั้นจะลอยอยู่ได้
นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบติ มีพระราชโองการตรัสว่า น หิ ฃนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
ศิลาน้อยตกน้ำจะลอยอยู่หามิได้

พระนาคเสนจึงซักถามต่อไปว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ถ้าหากว่า
เอาศิลานับด้วยร้อยเล่มเกวียนบรรทุกไว้ในลำเภอนั้นใหญ่จะพากันลอยอยู่ได้หรือไม่ นะ
บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมิตราธิบติ มีพระราชโองการรับว่า อาม ฃนุเต กระนั้นซิพระผู้เป็น
เจ้า อาจจะพากันลอยอยู่ได้

พระนาคเสนจึงมีเถรจากถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
ศิลานั้นปานจุอกุศลกรรม นาวานั้นจุอกุศลกรรม ถ้ากุศลกรรมมิได้รับรองอยู่แล้ว ก็มีอาจจะ
พาลอยไปได้ ก็จะมีจมอยู่ในอบายทั้ง ๔ ถ้ากุศลกรรมรับรองอยู่แล้วก็จะพาลอยไปได้ เหตุดังนี้
นรชาติมีแต่ว่าจะมาจมลงในสมุทรสาคร เหตุดังนี้ท่านนักปราชญ์แต่ก่อน จึงวิตซึ่งนาวาอันกล่าว
คืออาตมา ให้บางเบาจากอกุศลมิให้เหลือเศษ เข้าสู่วิเศษมหานครเมืองแก้วอันเกษมสอาด
คืออมตมหานิพพาน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ได้ทรงฟังพระนาคเสนองค์พระอรหันต์วิสัยนาแก้ไข
มีน้ำพระทัยโสมนัสตรัสว่า กุลโลติ พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนานี้สมควร

วัสสสตปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

อนาคตปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบติ มีพระราชโองการถามว่า ฃนุเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ตุมฺเห วายมถ ทุกวันนี้พระผู้เป็นเจ้าพยายามกระทำความ
เพียรเพื่อจะให้บรรเทาทุกข์ อันเป็นอดีตที่ล่วงลับไปนั้นหรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรผู้เป็นมหิศราธิบติ อาตมานี้จะ

ได้พยายามกระทำความเพียรเพื่อจะประหารมเลิซึ่งทุกข์อันล่วงไปหามีได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา วายมถ หรือพระผู้เป็นเจ้าเพียรพยายามเพื่อจะประหารมเลิซึ่งทุกข์ อันเป็นปัจจุบันหรือประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า หามีได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสชักไว้ว่า พระผู้เป็นเจ้าพยายามเพื่อจะประหารมเลิซึ่งทุกข์ในอนาคตหรือประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า หามีได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสชักไว้ว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ พระผู้เป็นเจ้าว่าไม่เพียรเพื่อจะประหารมซึ่งทุกข์ในอดีตและอนาคตปัจจุบันนั้น ก็พระผู้เป็นเจ้าเพียรเพื่อจะดับทุกข์สิ่งไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรแก้ไขว่า โฉนบพิตรจึงถามฉะนี้เล่า อาตมาได้ถวายพระพรแก่บพิตรพระราชสมภารเจ้าไว้แต่ก่อนว่า บรรพชาเพื่อว่าจะดับทุกข์นี้และมีให้ทุกข์อันอื่นบังเกิดได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ชักไว้ว่า ทุกข์ที่ยังไม่มาถึงนั้นมีอยู่หรือประการใดนะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ทุกข์ที่ยังไม่มาถึงมิได้มี

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต ข้าแต่พระเสน พระผู้เป็นเจ้านี้มีปัญญาทีเดียว โฉนเมื่อทุกข์ในอนาคตข้างหน้ามิได้มี ก็ทำไมจึงมาอุตสาหะพยายามเพื่อจะดับทุกข์ทั้งไม่มีเล่า นี้ด้อย่างไร โยมยังสงสัยอยู่ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เหมือนหนึ่งข้าศึกจะบังเกิดมีมาข้างหน้า มหาบพิตรจะให้ข้าศึกมาล้อมพระนครก่อน จึงจะให้ชุดค่ายคูประตูเชิงเทินหอรบและยั้งฉาง ตระเตรียมเสบียงอาหารเมื่อข้าศึกมานั้นหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า หามีได้ โยมก็ให้ตระเตรียมจัดแจงเสียแต่ก่อนข้าศึกยังไม่มาถึงนะซิ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า หมาบพิตรผู้ประเสริฐ ต่อข้าศึกบังเกิดจึงให้ฝึกช้างฝึกรถ ฝึกธนูหน้าไม้ปืนใหญ่น้อยนานา ฝึกศาสตราวุธหอกดาบเพื่อจะปราบศัตรู กระนั้นหรือ ประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมให้ฝึกไว้แต่เดิมแต่ข้าศึกยังไม่มา

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร เมื่อข้าศึกยังไม่มา ให้ฝึกไว้เพื่อประโยชน์อันใดเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ให้ฝึกไว้เพื่อจะกันภัยข้างหนึ่งนั่นซิ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรกลัวภัย บังเกิดข้างหน้าหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า กลัวภัยในอนาคตข้างหน้าจะมาถึงนั่นซิ

พระนาคเสนจึงว่า ดูกรบพิตร **อติปัญฺฑิโต** พระราชสมภารเจ้าทรงพระปัญญาเป็น นักเป็นหนา ยิ่งว่ากลัวภัยข้างหน้าอันยังไม่มา ตกว่าให้ตระเตรียมไว้เสียพร้อมเจียนะบพิตร สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ก็สิ้นสงสัย ประการนี้จะให้พระนาคเสนอุปมาให้ ประหลาด จึงอาราธนาว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ภัยโยภาวยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร บุคคลทั้งหลาย เห็นปานดังบพิตรกระนี้ปรารถนาจะเสวยอุทกถังอยากเป็นกำลังแล้ว จึงให้ขุดสระโบกขรณีและ ขุดสระศรีอันใหญ่หลวง จะได้ทันกำลังอยากหรือ พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่ พระนาคเสนผู้เจริญ โยมนี้เมื่อความอยากยังไม่บังเกิดมี ก็ขุดเสียทีเดียว เพื่อจะให้ทันอยากอัน จะมีมาข้างหน้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า บพิตรทรงพระปัญญานักหนา เมื่อความอยากยังไม่มา ก็จัดแจงให้ขุดสระไว้เสียก่อนเจียว นบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ พระองค์อยากจะใคร่ฟังอุปมาใหม่จึงนิมนต์ให้พระนาคเสน อุปมาต่อไปเล่า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ปานดู บพิตรพระราชสมภารกระนี้ อยากเสวยข้าวสาลี จึงมีพระราชโองการให้ถากไถไปรยหว่านลงซึ่ง

ข้าวสาลี ต่อมีความอยากก่อนจึงให้กระทำหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่าหามิได้ โยมให้กระทำเตรียมไว้แต่ยังไม่มีความอยาก เพื่อจะกินทันอยากจะมีมาข้างหน้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** คูรานะบพิตรพระราชสมภาร บพิตรให้กระทำไรไถนาปลูกข้าวสาลีไว้ก่อน เพื่อจะรักษากันความอยากอันจะมีมาข้างหน้า ฉันทิดก็ดี อาตมานี้ก็พากเพียรไว้แต่หัวที เพื่อจะกันเสียงซึ่งทุกข์อันจะมีมาข้างหน้านั้นก็เหมือนกัน ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร ทรงพระโสมนัสตรัสว่า **กลุโลติ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวนี้สมควร

อนาคตปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

พุทธพรหมโลกปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรณีมหาราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าพรหมโลกกับมนุษย์โลกนี้ ไกลกันสักเท่าไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็นใหญ่ในสิริราชสมบัติ พรหมโลกกับมนุษย์โลกนี้ไกลกันมาก ถ้าว่าจะเอาศิลาปาสาณประมาณทำกุฎาคารปราสาทโยนลงมาแต่พรหมโลกนั้น วัน ๑ กับคืน ๑ ศิลาจะตกลงมาไกลได้ ๔๘,๐๐ โยชน์ ประมาณ ๔ เดือน จึงจะถึงดิน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่า ยังมีบุรุษผู้หนึ่งมีกำลังมาก จะคู่เข้าจะเหยียดออกซึ่งพาหา แขนซ้ายขวาทั้งสองนั้นรวดเร็วฉันทิดก็ดี พระภิกษุที่มีฤทธิ์เป็นวสีชำนาญในฌาน มาตราว่าจะอันตรายหายจากชมพูทวีปนี้ ลัดนิ้วมือหนึ่งก็จะถึงพรหมโลกรวดเร็ว เหมือนบุรุษคู่เข้าและเหยียดออกซึ่งแขนนั้น ก็ปานกันกับไปสู่พรหมโลกอันไกลได้มากหลาย ๑๐๐ โยชน์ ก็เร็ว พลันเออ ก็ไฉนจึงไม่ช้าเหมือนศิลาอันโยนลงมาเล่า

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ อันว่าชาติภูมิ
ของบพิตรพระราชสมภาร อยู่ที่ไหนเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นกษัตริย์บอกว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ยังมีเกาะอันหนึ่งชื่อ
ว่าอลัสนทะไกลได้ ๒๐๐ โยชน์ ชาติภูมิของโยมอยู่ที่ตรงนั้น

พระนาคเสนจึงถามว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรจงระลึกไปดูเกาะนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **อาม ภนุเต** เจ้าข้า โยมระลึกแล้ว

ก็มหาบพิตรระลึกได้ ๒๐๐ โยชน์ เร็วบัดเดียวก็ถึงเกาะอลัสนทะนั้นฉันทิ พระอรหันต์
เข้าสู่ณานั้น เหาะไปแต่ชมพูทวีปรีบเร็วถึงซึ่งพรหมโลกเร็วเหมือนกันกับพระองค์อยู่ที่นี้ ระลึก
ถึงเกาะอลัสนทอันเป็นชาติภูมิแห่งมหาบพิตร

ในกาลนั้น พระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **กลุโลสิ** พระผู้เป็นเจ้าวิชันนาสมควร
ทูลพรหมโลกปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

พรหมโลกกัสมิรปัญหา ที่ ๕

พระเจ้ากรุงมิลินที่ภูมินทราริบัติ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้เจริญ คนกระทำกาลกิริยาตายจากมนุษย์โลกนี้พร้อมกัน คนหนึ่งนั้นไปบังเกิด
ในพรหมโลก คนหนึ่งนั้นไปบังเกิดในกัสมิรนคร ใครจะเกิดได้ก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คนทั้งสองนั้น
เกิดได้พร้อมกัน

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ยังกระไรกระนั้น นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำ
อุปมาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ชาติภูมิของ
มหาบพิตรสถิตสถานใดเล่า

ฝ่ายพระเจ้ากรุงมิลินที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมบังเกิดที่กลาสีรคามอันนี้ ในเกาะ
อลัสนทะนั้น

พระนาคเสนจึงถามว่า ไกลกับที่นี้เท่าไร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ฃนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ตั้งแต่กาลสิรคามมาถึงที่โยมอยู่นี้ไกล ๒๐๐ โยชน์โดยวัด

พระนาคเสนจึงถามสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร แต่ที่นี้ไปจนถึงกัสมิรินครนั้น จะประมาณทางเท่าไรเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสบอกว่า ไกล ๑๒ โยชน์ โดยวัด

พระนาคเสนจึงตักเตือนพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ว่า บพิตรจงคิดไปถึงกาลสิรคามเถิด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ โยมคิดอยู่แล้ว

พระนาคเสนจึงว่า บพิตรพระราชสมภารเจ้า จงระลึกถึงกัสมิรินครเถิด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ฃนุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้ประเสริฐ โยมคิดแล้ว

พระนาคเสนจึงถามว่า มหาบพิตรคิดไป ข้างไหนจะถึงก่อนเร็วกว่ากัน

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ฃนุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้ประเสริฐ ถึงพร้อมกัน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี บุคคลที่ตายในอิธโลกนี้พร้อมกัน คนหนึ่งไปบังเกิดในพรหมโลก คนหนึ่งนั้นไปเกิดในเมืองกัสมิรินครก็พร้อมกันเหมือนกันดังนั้น

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระเจ้าผู้ประเสริฐมาเป็นเจ้าอุปมาให้ยิ่งกว่านี้

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจ
สกุณาติสองตัวบินไปบนอากาศ สกุณาติทั้งสองลงจับไม้ต้นเดียวกัน ตัวหนึ่งนั้นจับสูงตัวหนึ่ง
นั้นจับต่ำ แต่ว่าจับตรงกัน ตกจากสกุณาตินั้น ตกลงปรากฏอยู่ ณ พื้นปฐพี เงานกที่จับอยู่
สูงจะลงมาถึงดินก่อนหรือว่าเงานกที่บินร่อนไปจับต่ำนั้นจะถึงก่อนประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ฃนุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้ประเสริฐ เงานกนั้นตกลง
ปฐพีเสมอกัน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี บุคคลทั้งสองตายจากอิธโลกนี้พร้อมกัน
คนหนึ่งเกิดในชั้นพรหม คนหนึ่งเกิดในเมืองกัสมิรินครนั้นก็พร้อมกัน ดุจเงานกจับตรงกัน
เงานั้นลงมาถึงดินพร้อมกัน ของถวายพระพร

พระราชกรณียกิจมิลินทปัญหามีพระราชโองการตรัสว่า ภูมเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระคุณจงกระทำอุปมาให้งดงามขึ้นไปกว่านี้

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพร บพิตรจงทอดพระเนตรดูพระจันทร์พระอาทิตย์ พระอาทิตย์อันอยู่บนเวหาอันไกลกันกับที่เราอยู่นี้สี่หมื่นสองพันโยชน์ จะเห็นพระจันทร์ ก่อนหรือว่าจะเห็นพระอาทิตย์ก่อนเป็นประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินทปัญหามีตรัสตอบว่า โยมแลเห็นพร้อมกัน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทก็ดี บุคคลทั้งสองตายพร้อมกันในอิธโลกนี้ คนหนึ่งไปเกิดในพรหมโลก คนหนึ่งไปเกิดในเมืองกัสมิรนครนั้นก็พร้อมกัน มีอุปไมยดังนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปัญหามีตรัสถามว่า ภูมเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระคุณจงกระทำอุปมาให้งดงามขึ้นไปกว่านี้

พรหมโลกกัสมิรปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

ปรโลกคณีนีลปีตาทิวัณณคตปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทปัญหามีตรัสถามว่า ภูมเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อุตฺตริ การณํ ปุจฺจิสฺสํ โยมจะถามพระผู้เป็นเจ้าให้วิเศษโดยเหตุยิ่งกว่านี้ว่า สัตว์โลกที่จะตายไปสู่ปรโลกนั้นมีพรรณสีอันเขียวเหลืองแดงขาวหงสบาทโอภาส ประภัสสรประการใด อนึ่งจะว่าไปโดยสัณฐานนั้น จะเหมือนรูปช้างรูปม้าหรือประการใด

ส่วนพระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ว่า มหาราช ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์จะได้บัญญัติไว้หามิได้ คำที่บพิตรถามนี้มีได้มีในพระพุทธวจนะ

พระเจ้ากรุงมิลินทปัญหามีตรัสถามว่า ภูมเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา แม้ว่าเสด็จพระสมณโคดมบรมครูเจ้า มิได้ตรัสบัญญัติไว้ว่า สัตว์โลกทั้งหลายจะตายไปสู่ปรโลกนั้น สัณฐานวรรณะไม่มีแก่กระนั้น ถ้ากระนั้นปรโลกก็ไม่มี สมด้วยคุณา-
“ชีวกกถาว่าไว้แล้วนะพระผู้เป็นเจ้า ดังจะรู้ว่าคุณาชีวกผู้นี้เป็นอาจารย์ใหญ่กล่าวไว้ว่า นตฺถิ
ปรโลโก ปรโลกไม่มี

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรจงสวนา
การฟังถ้อยคำของอาตมา

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ โยม
ฟังคำของพระผู้เป็นเจ้า โยมได้ยินแล้ว

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร บพิตรสิ
ได้ทรงพระสวนาการฟังถ้อยคำของอาตมา ก็ถ้อยคำของอาตมาที่ออกจากปากอาตมา มา
สู่พระกรณของมหาบพิตรนั้น เมื่อมากลางทางยังไม่เข้าไปพระกรณนั้น สีสันวรรณะลักษณะ
คำแดงขาวเหลืองเป็นประการใดนะ บพิตรพระราชสมภารได้ทักสนาการทอดพระเนตรเห็นบ้าง
หรือว่าหามิได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร บพิตรมีพระ
ราชโองการบอกอาตมาว่าได้ยินเสียงอาตมา เมื่อเสียงออกจากปากของอาตมาและมากลางทาง
นั้น พระราชสมภารตรัสว่าไม่เห็นโดยสีสันวรรณะ จะว่าได้ยินเสียงอาตมาอย่างไรเล่า เมื่อเสียง
อาตมาจะเข้าสู่พระกรณ บพิตรไม่เห็นคำคำแดงขาวเหลืองประการใด ถ้ากระนั้น บพิตร
หาได้ยินเสียงอาตมาไม่นั้นแหละซิ **อลิก** **ภาสสิ** บพิตรตรัสแหละแหละหาจริงไม่ ถ้าว่าได้เห็น
เสียงอันออกมาจากปากแล้วมากลางทางนั้น โดยผิวพรรณวรรณะคำแดงขาวเหลืองนั้นแหละ
จะว่าไม่เจรจาแหละแหละ ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา **น** **อลิก** **ภณามิ** โยมจะได้เจรจาแหละแหละหามิได้ อันว่าวาจาจะ
ปรากฏว่าขาวเขียวเหลืองแดงลอยมาหาบมิได้ ในขณะที่จะเข้ามาสู่โสตทั้งสองนั้น

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ความเปรียบข้อนี้ฉันใด สัตว์ซึ่งตายไปบังเกิดในปรโลก
นั้น ไม่ได้ปรากฏว่าไปกลางทางเป็นรูปเป็นร่าง เป็นทรงลักษณะ เป็นสีเขียวสีเหลืองสีแสด
หงสบาทสีโอภาสเลื่อมประภัสสรหาบมิได้ อุปมาดุจวาจาพูดไปได้ยินด้วยโสตทั้งสองข้าง จะได้
เห็นรูปร่าง สีสันว่าเมื่อกลางทางอย่างนี้ ๆ หามิได้ ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร ได้ฟังก็ทรงพระโสมนัสสาธุการว่า พระผู้เป็นเจ้านี้
ปรีชาญาณช่างแก้ปัญหาคำฟังเป็นอัศจรรย์ อันว่าสมบัติในชมพูทวีปทั้งปวงซึ่งเป็นของโยมนี
โยมถวายแก่พระผู้เป็นเจ้า สมบัติทั้งปวงนี้จึงเป็นของพระผู้เป็นเจ้าเกิด พระผู้เป็นเจ้าจง

ครอบครองราชสมบัติของโยมบรรดามีในชมพูทวีปนี้ แล้วสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบติ มีพระราชโองการตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **ปัญจ ขนฺธา** อันว่าขันธทั้ง ๕ ประการย่อมไม่ไปสู่ปรโลก และขันธทั้ง ๕ ประการนี้ไม่เกิดขึ้นด้วยกุศลและอกุศลที่ได้กระทำไว้ คือเกิดขึ้นเอง และปัญจขันธที่ไม่เกิดด้วยกุศลและอกุศล มาเกิดขึ้นได้เองจะนี้ จะว่าเป็นสงสาร คือ ยังเวียนเกิดอยู่หรือหาไม่ได้ โยมนี้นี้ได้เข้าใจว่า ถ้าปัญจขันธไม่เกิดขึ้นด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรมที่กระทำไว้ และเกิดด้วยตนเองจะนี้ จะได้ชื่อว่ามิสงสารเวียนเกิดนั้นหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงแก้ไขอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะมหาบพิตร พระราชสมภารให้เขากระทำไร่ข้าวสาธิน้างหรือไม่ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ข้าวสาธินั้นโยมให้เข้าหว่านปลูกอยู่ณะ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกเล่าว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภารเจ้า ข้าวสาธินอกขึ้นกับปลูฟิ มีรวงเบื่องบน จะว่าข้าวสาธินี้มีรวงเอง ไม่มีใครปลูกหรือประการใด ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ข้าวสาธินั้นเป็นรวงด้วยคนกระทำ และจะว่าเป็นรวงด้วยคนไม่ปลูกไม่กระทำนั้นหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงถามต่อไปอีกเล่าว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ จะเปรียบถามอีกเล่า ข้าวสาธินี้ซึ่งปลูกลงนั้นยังไม่เป็นรวง จะว่าบุคคลไม่ปลูกจึงไม่มีรวงหรือ ประการหนึ่งว่าต้นข้าวที่ปลูกนั้น ไซ้ข้างสาธินหรือ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ บุคคลปลูกข้าวสาธินลงไว้ยังไม่ออกรวง จะว่าคนไม่กระทำ คนไม่ปลูก ไม่ใช่ข้าวสาธิน หามีได้ณะพระผู้เป็นเจ้า อนึ่งเล่า ถ้าจะว่าข้าวสาธินั้นบุคคลปลูกลงกับแผ่นดิน ไปเบื่องหน้ามีรวงบริบูรณ์ขึ้น พิเคราะห์ว่ารวงข้าวสาธินี้เกิดขึ้นเอง หาผู้ปลูกผู้กระทำมิได้ และบุคคลเกี่ยวข้าวสาธินลอมไว้ และกระทำขวัญข้าวสาธินั้น ก็เป็นอันเปล่าไปเหมือนกัน ข้าวสาธินั้นก็ทำขวัญตัวได้เอง ขาดต้นไปปลอมอยู่ได้เองนั้นแหละซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรเปรียบอีกเล่าว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เนื้อความข้อนี้ฉันใดเล่า ปัญจขันธทั้ง ๕ ถ้าเกิดเองได้ ไม่เกิดด้วยกุศลและอกุศลที่ตนกระทำ เกิดได้เองดังนั้น ที่คนตาบอดจะเกิดไปข้างหน้า ก็จะตาบอดอยู่กระนั้น ที่หูหนวกก็จะหูหนวกอยู่กระนั้น ที่มีได้กระทำบุญไว้ก็จะไปรกรักด้วยอกุศลที่ตนกระทำไว้ เปรียบอุปไมยดูข้าวสาธิน

ปลูกไว้จนเป็นรวงแล้วจะยกว่า ข้าวสาธิตเกิดเอง ไม่เกิดด้วยคนกระทำจะได้หรือ ก็ควรจะเรียกว่า รวงข้าวสาธิตนี้เกิดด้วยคนกระทำนั้นแหละ จะว่าบุญมิได้กระทำ กรรมมิได้สร้าง บุญจันท์จะเกิดเองนั้นหาถูกไม่ พระราชสมภารพึงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน
จุดประทีปอันหนึ่งจุดไว้รุ่งโรจน์โชตินาการด้วยแสงไฟ ยังมีบุคคลผู้หนึ่งนั้นจุดต่อเอาเปลวไฟจาก
ประทีปนี้ ไปจุดเข้าที่ประทีปอันอื่น ประทีปอันอื่นนั้นมีเปลวเพลิงสว่างไสว แล้วจะว่าคนไม่
กระทำคนไม่จุดไว้ ประทีปนี้มีไฟอยู่เองหรือ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ประทีปนั้นเล่าคนเขาจุดต่อมา และจะว่าไม่เกิดขึ้นด้วยกระทำ คนไม่จุดมา
หามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่าฉันใดก็ดี ปัญจันท์ที่จะเกิดขึ้นก็อาศัยบุญได้กระทำ กรรม
ได้สร้างไว้ และปัญจันท์จะบังเกิดได้เองหามิได้ มีอุปไมยจุดเปลวไฟประทีปอันบุคคลจุดไฟ
ต่อไป บพิตรพึงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ มีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เวทนาจันท์นั้น ไม่ไปสู่ปรโลกได้ด้วยดอกหรือ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรตอบว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า สัตว์
ทั้งหลายที่เสวยเวทนาในปัญจันท์นี้ กระทำกาลกิริยาตายไปสู่ปรโลกนั้น จะว่าเวทนาจันท์หรือ
พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิมีพระราชโองการตรัสว่า หามิได้

พระนาคเสนวิสัยนาแก้ไขว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพผู้ประเสริฐ **ขานาหิ** บพิตรจง
ทราบพระญาณเข้าพระทัย อันว่าเวทนาจันท์ในอรรถภาพแห่งสัตว์และเราท่านนี้จะได้ไปสู่ปรโลก
นั้นหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสถามต่อไปอีกเล่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ
สัตตญานนั้นเล่าจะไปสู่ปรโลกหรือกระไร จงวิสัชนาให้โยมสิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรผู้เป็นใหญ่ในสิริราชสมบัติ ไหวสรวรรย ถ้าสัญญาขันธจะไปสู่ปรโลกได้แล้ว สัญญาขันธในอรรถาพนี้ ที่มีเท่าอันขาด มีมืออันขาด คือ ต้องตัดดินสันทมนั้นจะไปสู่ปรโลก สัญญานั้นจะมีให้มีมือขาดดินขาดอยู่อีกหรือประการใด มหาบพิตรจงเจ้าพระทัยเถิด สัญญาขันธนี้จะได้ไปเกิดในปรโลกหาไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราชธานี มีพระราชโองการตรัสว่า โยมยังสงสัยอยู่ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอุปมาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร กระจกมีอยู่หรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า กระจกมีอยู่ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า บพิตรได้ส่องเข้าดูบ้างหรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมได้ส่องอยู่ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามว่า เมื่อบพิตรพระราชสมภารส่องกระจกนั้นพระเนตรพระนาสิก พระทนต์ ของมหาบพิตรปรากฏอยู่ในกระจกหรือไม่

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสว่า ปรากฏอยู่ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามอีกแล้วว่า **มหาราช** คุรานะมหาบพิตร ถ้ากระจกนั้นพระเนตร พระนาสิก พระทนต์ มิหลุดเลิกละจากพระพักตร์พระองค์เข้าไปตั้งอยู่ในวงกระจกสิ้นหรือ กระจกนั้นพระทนต์พระนาสิกก็ไม่มี พระเนตรมีมืดไปหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ใช่กระจกนั้น นะพระผู้เป็นเจ้า เภาที่ปัญจขันธในกาย โยมนี้เข้าไปปรากฏในวงกระจกด้วยโยมส่องกระจก กระจกดวงพักตร์ตรงเข้าที่กระจก ส่องเข้าที่กระจก จึงเห็นปรากฏดังนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ความนี้อุปมาฉันใดเล่า **มหาราช** คุรานะบพิตรผู้ประเสริฐ อันว่าปัญจขันธนี้จะได้ไปเกิดในปรโลกนั้นหาไม่ บุคคลมีบุญมีได้กระทำมีบาปกรรมมิได้สร้างไว้และจะไปเกิดด้วยปัญจขันธหาไม่ แต่ลำพังเบญจขันธเปล่านั้นจะไปเกิดไม่มีเลยเป็นอันขาด โดยประเพณี อนึ่ง สัตว์โลกทั้งหลายนี้เกิดมามีขันธทั้ง ๕ อาศัยขันธทั้ง ๕ จึงได้กระทำกุศล กุศลกรรมไว้ ผลแห่งกุศลกุศลกรรมนั้น แต่งให้ไปปฏิสนธิในครรภ์มารดา มีครุณาอุณาษา อันปรากฏในกระจกนั้น พระราชสมภารผู้ประเสริฐในสิริราชสมบัติ ไหวสรวรรย จงทรงทราบในพระราชสันดานด้วยประการดังนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดี ได้ทรงฟังมีพระทัยโสมนัสตรัสว่า กลุโลสิ
สธุสะพระผู้เป็นเจ้าวิชันานี้สมควรแล้ว

ปรโลกคณิลปีดาทีวันณคตปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

มาตุกัจฉิปฏิสันธิปัญหา ที่ ๗

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้เจริญ สัตว์เมื่อปฏิสนธิในครรภ์มารดานั้น ปฏิสนฺธายนฺโต ไปปฏิสนธิ
โดยทวารอันใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช คูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ สัตว์ไปบังเกิดใน
ครรภ์มารดานั้นจะได้ปรากฏว่าไปบังเกิดในทวารอันใดนั้นหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมยังสงสัย นิมนต์อุปมาไปให้แจ้งก่อน เมื่อ
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสอาราธนาดังนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาว่า มหาราช คูรานะบพิตร อันว่ารัตนมัญชสา หีบ
แก้วมณีของพระราชสมภารนี้ มีอยู่บ้างหรือไม่

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา รัตนมัญชสาหีบแก้วมณีของโยมนี้อยู่ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามไปเถว่า มหาราช คูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรจงทรงพระ
จินตนาการคิดเข้าไปในรัตนมัญชสาหีบแก้วมณีนั่นก่อน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาชาวสาคลนคร มีสุนทรพระราชโองการตรัสว่า ภูเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชาญาณ โยมจินตนาการคิดเข้าไปในรัตนมัญชสา
หีบแก้วแล้ว

พระนาคเสนจึงถามว่า มหาราช คูรานะบพิตร จิตของพระราชสมภารเข้าไปในหีบ
รัตนมัญชสานั้น เข้าไปโดยทวารอันใด ขอถวายพระพร

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรพระราชโองการว่า ภูเต นาคเสน

ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ จิตของโยมนี้อาศัยเข้าไปในหีบนั้น จะเข้าไปโดยทวารอันใดหนึ่ง
หามีได้ หีบเล่าจะได้เป็นรอยร้าวฉานหามีได้ ก็คืออยู่เหมือนดังเท่านั้น

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี คูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เมื่อ
สัตว์จะบังเกิดในครรภ์มารดา จะปรากฏว่าเข้าไปโดยทวารอันใดหามีได้ เหมือนจิตมหาบพิตร
อันคิดเข้าไปในรัตนมัญชุสาหีบมณีนั่น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินิได้ฟังพระนาคเสนวิสาขนาถนี้ มีพระราชโองการ
ตรัสว่า **กลุโลสิ** สธุสสะพระผู้เป็นเจ้ากล่าวปัญหาเปรียบนี้วิจิตรครัน ฟังเป็นอัศจรรย์นักหนา
ยทิ พุทโธ ตัญญุสย ติแล้วพระพุทธานุเจ้ายังอยู่นี้จะให้สาธุการแก่พระผู้เป็นเจ้านักหนา ใน
กาลบัดนี้

มาตุกัจฉิปฏิสันธิปัญหา คำรบ ๗ จงเท่านั้น

สัตตโพนกปัญหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินิ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ อันว่าพระโพนงค์นี้มีกี่ประการ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** คุรานะมหาบพิตร อันว่าโพนงค์มี ๗
ประการ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมิพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้เจริญ อันว่าพระโพนงค์เป็นองค์ที่จะให้ตรัสรู้นี้มีกี่ประการ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า พระโพนงค์เป็นองค์จะให้ตรัสรู้นั้นมีอยู่อย่างเดียว
ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมิตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้
เจริญ คือโพนงค์องค์ใด

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า **มหาราช** คุรานะมหาบพิตร คือพระธัมมวิจยสัมโพนงค์
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีสุนทรพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ พระโพชฌงค์ที่จะเป็นองค์ให้รู้มรรครู้ผลก็องค์เดียว ก็ทำไมจึงว่าพระโพชฌงค์เป็นองค์จะให้รู้มรรคผลถึง ๗ องค์ โยมยังสงสัยนิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะมหาบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุดหนึ่งคาบกับทั้งฝักอันบุคคลยังมิได้ถอดออกจากฝัก จะพินลงที่ไม้ ไม้จะขาดหรืออย่างไร พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่าฉันใดก็ดี โพชฌงค์ทั้ง ๖ นี้เปรียบคุดฝักคาบ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์เหมือนตัวคาบ โพชฌงค์ทั้ง ๖ ย่อมอาศัยธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ก่อน จึงให้รู้มรรครู้ผลเหมือนฝักคาบอาศัยตัวคาบ จึงพินบั่นรอนสิ่งทั้งปวงให้ขาดได้ บพิตรพระราชสมภารพึงเข้าพระทัยด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีได้ทรงฟัง ก็มีพระทัยโสมนัสตรัสว่า กลฺโลธิ สธุสะ ก็สมควรแล้ว

สัตตโพชฌกปัญหา คำรบ ๘ จบเท่านี้

ปาปบุญญพหุตรปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน โยมยังสงสัยนักหนา บุคคลที่ศรัทธาทำบุญกับบุคคลกระทำบาปนี้ บุญจะมีกำลังมาก หรือว่าบาปจะมีกำลังมากประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร บุญนี้แหละมีกำลังมาก บาปมีกำลังน้อย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้เจริญ โยมยังสงสัยอยู่ เหตุไฉนบุญจึงมีกำลังมาก บาปจึงมีกำลังน้อย เป็นเหตุอย่างไร นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรตรัสถามด้วยประการฉะนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว **มหาราช** ครุฑานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
บุคคลที่กระทำการกุศลนั้น ครั้นกระทำแล้วเดือนร้อนกินแห่งว่า อนิจจา ๆ บาปกรรมนี้
อาตมาจะกระทำเป็นกรรมอันลามกมิดี เหตุดังนี้ จึงว่ากระทำความบาปกรรมไม่มีผลเจริญ เพราะ
ว่ากระทำแล้วและสอดคล้องกินแห่งในใจ บุคคลที่ได้กระทำการกุศลไว้ มีแต่หัวใจเลื่อมใส
ปราโมทย์ แล้วคิดไปมีใจปลื้มยินดีบังเกิดปีติโสมนัส แล้วมีกายระงับลงด้วยปีติโสมนสนั้น
ครั้นกายระงับลงเป็นกายปีติสถิตจิตตปีติสถิตแล้ว ก็ได้เสวยสุข เมื่อสุขบังเกิดแล้ว ก็จะเป็น
สมาธิลง อาณิสสจําเรญขึ้นด้วยเหตุนี้ ต้องด้วยเยี่ยงอย่างประเพณีมีมาว่า บุรุษผู้หนึ่งมีเท้า
มีมืออันขาด ได้ถวายดอกอุบลชาติกำมือหนึ่ง แก่สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า ได้เสวยผลบุญที่
ได้ถวายดอกไม้กำมือหนึ่งนี้ไปหลายชาติหลายกัปนับนาน **เอกนวุตติกปุเป** ประมาณได้ ๕๑
กัปด้วยผลกุศลอันพิเศษ เหตุนี้ อาตมาจึงว่าบุญนี้มีกำลังมาก บาปกรรมนี้มีกำลังน้อย
ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาชาวสาคลนคร ทรงฟังก็โสมนัสโสมนัสตรัสว่า **กลุโลสิ**
สธุสะพระผู้เป็นเจ้าวิธานาสมควรยิ่งนักหนาในกาลบัดนี้

บาปปัญญพหุตรปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

ชานอชานปัญหา ที่ ๑๐

อลโข มิลินโข ราชา ภูต นาคเสน ปุคฺคเต น ปาปี วา อปาปี วา ทุกฺขเวทนา อปายญฺหิ
คจฺจติติ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภูต นาคเสน** ข้า
แต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน บุคคลผู้หนึ่งรู้ว่าบาปกรรมแล้วกระทำความบาปกรรม บุคคลผู้หนึ่งไม่รู้
บาปกรรม มากระทำความบาปกรรมนี้ คนทั้งสองนี้จะได้ทนทุกข์เวทนา ข้างไหนจะได้เวทนามาก
กว่ากัน ข้างรู้บาปกรรมนี้จะให้ไปบอกรู้อยู่แล้วและกระทำนี้ จะได้ผลวิบากมากหรือ หรือว่าไม่
รู้บาปกรรมนี้จะให้ไปบอกละมาชวนชวนกระทำความบาปกรรมนั้น ได้เสวยวิบากมา โยมยัง
สงสัย นิมนต์วิธานาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑานะมหาบพิตรผู้เป็นอิสราธิบดินี คนที่ไม่รู้

บาปกรรมกระทำบาปกรรมนั้นได้เสียทุกขเวทนามาก บุคคลที่รู้ว่าบาปกรรมกระทำบาปกรรมนั้น ได้เสียทุกขเวทนาน้อย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ธรรมดาว่าราชบุรุษราชอำมาตย์ของโยมนี้นี้ ที่ใครรู้แล้วว่ากระทำความอย่างนี้มีโทษกฎหมายห้าม ไม่เกรงขามขึ้นกระทำความชั่วเป็นบาปกรรมอันลามกมิดินี้ ต้องลงโทษเป็นทวิคูณ โยมนี้นี้เข้าใจว่ารู้เองกระทำความนี้ ได้เสียทุกขเวทนา นะพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าว่ารู้เองทำเองข้างฝ่ายอกุศลได้ส่วยผลน้อยนี้ เป็นเหตุไฉน นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรตรัสถามดังนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ก็ มณฺณลฺลิต มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร พระราชสมภารสำคัญอย่างไร นี่แน่อตมาจะวิสัชนาให้พระราชสมภารเจ้าฟัง ตตฺถ อโยคุพฺเพ เปรียบคณบุรุษชายผู้หนึ่งรู้ว่าก้อนเหล็กแดงอันร้อน บุรุษชาวนั้นจับก้อนเหล็กแดงนั้นเข้า บุรุษผู้หนึ่งเล่าเถลือกอดนอน ไม่รู้ว่าก้อนเหล็กแดงนั้นร้อนรน ชายคนนั้นไปจับก้อนเหล็กแดงนั้นเข้า ดูกรบพิตรพระราชสมภารเจ้า คนทั้งสองซึ่งจับก้อนเหล็กแดงเข้านั้นใครจะร้อนกว่ากัน นะบพิตร พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทราธิปติมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน พระผู้เป็นเจ้านี้ฉลาด ชายที่ประมาทไม่ทันดูไม่รู้ จับเข้านั้นแหละร้อนมาก นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า จันใด มหาราช ดูกรมหาบพิตรผู้ประเสริฐ บุคคลที่ละเมิดไม่รู้จักว่าบาปกรรมกระทำอกุศลนั้นแหละได้บาปมากนัก เหมือนกันกับบุคคลไม่รู้จู่เข้าไปจับเอาก้อนเหล็กแดงนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชาชาวสาคลนคร ได้ทรงฟังก็สโมสโรสมนัสตรัสว่า กุลโลลิต พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาสมควร

ชานอชานปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

อุตตรกฐปัญหา ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ บุคคลไปสู่ชั้นฟ้าพรหมโลก และไปสู่อุตตรกฐทวีปและทวีปอันอื่น ด้วยกายทั้งเป็นนั่น มีอยู่บ้างหรือว่าหามิได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก่ข้าว่า มหาราช คุณกรมหาบพิตร มีอยู่ บุคคลไปสู่พรหมโลก ทั้งเป็น ไปสู่อุตตรกฐทวีปไปสู่ทวีปอันอื่นทั้งเป็น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรตรัสว่า ไปอย่างไรได้ นะพระผู้เป็นเจ้า จงว่าให้โยม เห็นด้วยก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุณกรมหาบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปาน ดูหนึ่งว่าบุคคลโจนขึ้นไปจากแผ่นดินได้ก็บหนึ่งก็ดี สอกลงหนึ่งก็ดี อย่างนี้มหาบพิตรรู้บ้างหรือ ประการใดเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ภนฺเต ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ โยมรู้อยู่ โยมนี้ เล่าว่าข้างการโคด โยมโคดได้ ๘ สอก พระเจ้ามิลินท์บอกดังนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า บพิตรโคดอย่างไรได้ ๘ สอก

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงบอกว่า โยมตั้งจิตดูบาทคิดว่า อาตมาจะโจนไปให้ถึงนั่น กายโยม ก็เบาพร้อมด้วยจิตดูบาทโจนไปถึงที่สังเกตนั้นได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงพระพรว่า ฉันทใดก็ดี ภิกษุอรหันต์อันมีฤทธิ์ จิตเป็นวิธานาญใน ฌานที่จะอธิษฐานและเข้าฌานออกจากฌานนั้น คิดว่าจะเหาะไปให้ถึงที่นั่น กายท่านก็เบา พร้อมเข้ากับจิตคิดเหาะไปโดยเวหาด้วยจิตจำเรญกวานานั้น เหมือนกันกับบพิตรอันจำเรญ ตั้งจิตว่าจะไปสู่ที่นั่นแล้วโคดไปนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า กุลโลติ พระผู้เป็นเจ้าวิสัยหานี้ สมควรแล้ว

อุตตรกฐปัญหา คำรบ ๑๑ จบเท่านี้

ทิมอฏฐิกปัญห ที่ ๑๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ป็นธรณี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้เจริญ ถ้ากล่าวว่กระดุกยาวร้อยโยชน์ แต่ต้นไม้นี้ยาวได้ร้อยโยชน์ มีอยู่ โยมจะถามพระผู้เป็นเจ้า กระดุกยาวร้อยโยชน์มีอยู่ที่ไหน พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาไปก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** คูรบพิตรพระราชสมภาร มหาบพิตรทรง รำพึงการสำคัญอย่างไร นี่แน่อาตมาจะถวายพระพรให้ทราบ เหมือนปลาในมหาสมุทรนั้น **ปญฺจโยชนสติกา** ด้วยว่ ๕๐๐ โยชน์นั้น กระดุกจะยาวไม่ได้ร้อยโยชน์หรือประการใด บพิตร จงเข้าพระทัยด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระทัยสิ้นสงสัยโสมนัสตรัสว่า **กลฺโลติ** สธุสะ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวนี้สมควรแล้ว

ทิมอฏฐิกปัญห คํารบ ๑๒ จบเท่านี้

อัสสาสปีสสาสปัญห ที่ ๑๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้าอาจจะยังอัสสาสะ ปัสสาสะให้ดับนี้จะได้หรือไม่ได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ป็นประชาชาวสาคลนคร มีพระราชโองการถามว่า พระผู้เป็น เจ้าจะยังอัสสาสะปัสสาสะให้ดับนั้นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** คูรบพิตรพระราชสมภาร ก็ **มณฺญลฺล** พระองค์รำพึงการสำคัญอย่างไร อนึ่ง บุคคลที่นอนหลับไปแล้วกรณนี้ บุคคลนอนกรณนั้น พระราชสมภารได้ฟังบ้างหรือหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ป็นประชากรมิพระราชโองการตรัสว่า โยมได้ยินอยู่ นะพระ ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามไปเล่าว่า **มหาราช** คูกรมหาบพิตรพระราชสมภาร เสียคนเมื่อ

จะตาย เมื่อชักดังครอก ๆ อย่างเสียงกรนนี้ คนตายสิ้นลมหายใจหรือไม่เล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท่ปิ่นประชากรจึงตรัสว่า อย่างนั้นแล้วก็สิ้นลมอัสสาสะปัสสาสะ
นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ คนทั้งหลายเกิดมา
มิได้จำเริญจิตจำเริญกาย เมื่อตัวตายลมหายใจเสียงดังครอกเหมือนด้วยเสียงกรนแล้ว ลม
อัสสาสะปัสสาสะก็ดับหมดสิ้น ธรรมดาที่ท่านรักษาศีลจำเริญภวานาในจิตในกาย เมื่อจะใกล้
ตายท่านเจ้าตถุถฌานก่อน ลมอัสสาสะปัสสาสะจึงดับสิ้นไป เหตุฉะนั้น อาตมาจึงถวายพระพร
ว่า อาจจะให้ลมอัสสาสะปัสสาสะดับได้ จะให้รู้ว่าลมอัสสาสะปัสสาสะดับด้วยเหตุ ๒ ประการ
ใครเกิดมานี้ตายแล้วดับไปด้วยกันสิ้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท่ปิ่นกษัตริย์ ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า กลุโลสิ สรุสสะสมควร
แล้วพระผู้เป็นเจ้า

อัสสาสปัสสาสปัญหา คำรบ ๑๓ จบเท่านี้

สมุททปัญหา ที่ ๑๔

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท่ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญคำที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าววามหาสมุทรรนั้นอุทกัณฺฐนั้นหรือชื่อว่ามหาสมุทร
โยมยังสงสัยอยู่ นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช อุทกัณฺฐ บรรดาที่เค็มเท่าใดโดยรอบคอบ ที่
อุทกัณฺฐเค็มอยู่นั้น ชื่อว่ามหาสมุทร ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้เจริญ อุทกัณฺฐนั้นเค็มด้วยเหตุอันใด นิมนต์วิสัชนาไปให้แจ้งก่อน พระเจ้ากรุง
มิลินท่ปิ่นประชากรตรัสถามดังนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อุทกัณฺฐนั้นยังอยู่นาน
จึงเค็มไปเป็นรสอันเดียวกัน ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กฤโณติ** กล่าวมานี้สมควร
แล้วพระผู้เป็นเจ้า

สมุททปัญฺหา คัมภ ๑๔ จบเท่านี้

สุขุมมัจเจทณปัญฺหา ที่ ๑๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิณฑีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้เจริญ สิ่งอันใดอาจจะตัดซึ่งสิ่งอันสุขุมได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า สิ่งที่จะตัดซึ่งสิ่งอันสุขุมนี้มีอยู่ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน**
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชา สิ่งซึ่งสุขุมกว่าสิ่งทั้งปวงนี้จะได้แก่สิ่งใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร สิ่งซึ่งสุขุมอื่น ๆ
นั้น จะสุขุมเท่าพระสัทธรรมหามิได้ แต่ว่าธรรมทั้งปวงนั้นจะสุขุมสิ้นทีเดียวหามิได้ ธรรมที่
หยาบก็มี ธรรมที่ละเอียดก็มี แต่ที่ว่าธรรมสุขุมนี้เป็นชื่อแห่งธรรม ที่เรียกว่าธรรมอันสุขุม เมื่อ
จะจัดออกไปก็เป็นธรรมสุขุมบ้าง เป็นธรรมอันหยาบก็มีบ้าง เป็นสองสถานละนี้ แต่สิ่งที่จะตัด
ธรรมทั้งปวงให้ขาดได้ ก็อาศัยโลกุตระปัญญาจึงจะตัดขาด แต่กำลังทุตติปัญญา คือโลกียปัญญา
น สกฺกา มีอาจจะตัดได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ประชากร ได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า **กฤโณติ** สมควร
แล้ว พระผู้เป็นเจ้า

สุขุมมัจเจทณปัญฺหา คัมภ ๑๕ จบเท่านี้

ปัญญาวิเสสปัญหา ที่ ๑๖

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ปัญญานี้อยู่ไหน

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า ปัญญาจะได้ปรากฏว่าอยู่ที่ไหนหามิได้

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า ถ้ากระนั้นปัญญามีไม่นั่นแหละซิ

พระนาคเสนจึงถามว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ลมนี้ถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ที่ไหนเล่าบพิตร เมื่อพระนาคเสนถามดังนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ลมนี้เปล่า หาเนื้อหาตัวมิได้ จะได้ปรากฏว่าอยู่ที่ไหนหามิได้

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า มหาราช ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐในราชสมบัติ กระนั้นลมที่พัดก็ไม่มี เมื่อพระนาคเสนแก้ไขมาดังนี้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีก็เห็นด้วย จึงมีพระราชโองการตรัสว่า กุลโลติ สมควรแล้วพระผู้เป็นเจ้า

ปัญญาวิเสสปัญหา คำรบ ๑๖ จบเท่านี้

วิญญาณาทินัง นานัตถภาวปัญหา ที่ ๑๗

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชา อิม ธมฺมา อันว่าธรรมทั้งหลายนี้ คือปัญญาก็ดี คือวิญญาณก็ดี คือชีโวก็ดี อันมีในภุตกายนี้ นานตฺถา มีอรรถต่าง ๆ มีพยัญชนะต่าง ๆ หรือว่ามีอรรถอย่างเดียว แต่มีพยัญชนะนั้นต่างกันประการใด

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร วิชานลกฺขณํ วิญญาณมีลักษณะรู้ต่าง ๆ ปัญญานั้นมีลักษณะรู้รอบคอบ จะได้กำหนดว่าชีวิตธรรมมีในภุตกายหามิได้

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นทวิปรรมหาศาลมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญด้วยปรีชา พระผู้เป็นเจ้าว่าปัญญากับวิญญานนี้มีได้กำหนดว่า ชีวธรรม คือมีชีวิตอยู่ในภุตกายแล้ว ธรรมสิ่งไรจะเห็นรูปด้วยจักขุ จะฟังเสียงด้วยโสตจะดมกลิ่นด้วยฆานะ จะลิ้มเลืรสด้วยชีวา จะสัมผัสถูกต้องด้วยกาย จะรู้ธรรมด้วยใจเล่า

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าท่านจึงวิสัชนาว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าว่า ปัญญาและวิญญานเป็นชีวิธรรมแล้ว ชีวิธรรมนั้นเห็นรูปด้วยจักขุ ฟังเสียงด้วยหู รู้กลิ่นด้วยนาสา รู้รสอาหารด้วยชีวา รู้ที่จะถูกต้องด้วยกาย รู้ธรรมทั้งหลายด้วยน้ำใจฉะนี้แล้ว ชีวธรรมที่มีชีวิตอยู่นั้น จะเยื้องหน้าแห่งนั้นขึ้นไปโดยนภดลประเทศเวหา เปิดจักขุทวารคือลิ้มตา แลไปบนอากาศก็จะเห็นดวงดาวคายเวหาแล้วก็เอาเถิด ที่นี้จะให้เปิดทวารหูแล้วจะแหงนขึ้นไปฟังบนอากาศ จะได้เสียงเหมือนจักขุเห็นดาวบนอากาศหรือ ประการหนึ่ง จะให้เปิดฆานทวาร ชีวาทวาร กายทวาร แล้วจะให้ผันหน้าออกไปโดยอากาศ จะรู้กลิ่นด้วยนาสา จะรู้ว่ารสด้วยชีวา จะรู้ว่าถูกต้องด้วยกาย จะรู้ธรรมทั้งหลายด้วยใจเหมือนแหงนคู้ฟ้าเห็นคาราทั้งหลายด้วยจักขุนั้น หรือหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า จะได้ว่าเหมือนจักขุแหงนขึ้นไปเห็นดาวบนอากาศหามิได้

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า นี่แหละลักษณะไม่เหมือนกันฉะนี้ อาตมาจึงว่าปัญญากับวิญญานนี้ จะกำหนดว่าเป็นชีวิธรรมอันชีวิตในภุตกายนี้ไม่ได้ เหตุลักษณะต่างกัน มหาบพิตรพึงสำคัญเข้าพระทัยด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบิดก็สิ้นวิมตังขา มีพระราชโองการตรัสว่า กุลโลติ สรุสะสมควรแล้วพระผู้เป็นเจ้า

วิญญานาทีนัง นานัตถภาวปัญหา คัมภ ๑๗ จบเท่านี้

อรุปวัตถภาวทุกกรปัญหา ที่ ๑๘

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ซึ่งภาวจะกำหนดอรุปธรรมให้เป็นอันเดียวนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคกระทำเป็นอันยากหรือ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คูกรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสดาจารย์จะเอาอรุปธรรม คือเจตนาสิกทั้งหลายอันมีอารมณ์ต่างกัน ให้เป็นอันเดียวกันแล้วจะกลับแจกออกว่า ธรรมสิ่งนี้คือผัสส ธรรมสิ่งนี้คือเวทนา ธรรมสิ่งนี้คือสัญญา ธรรมสิ่งนี้คือเจตนา อิทํ สิ่งนี้คือจิต นี่แหละคือสมเด็จพระภวันตบพิตร สุดท้ายจะกระทำเป็นอันยาก ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิณฑะราชมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ สมเด็จพระมหากรุณาผู้ทรงสวัสดิภาควะทำอย่างไร นิมนต์พระผู้เป็นเจ้ากระทำอุปมาให้แจ้งก่อน

เอโรร ฝ่าพระนาคเสนจึงถวายอุปมาว่า มหาราช คูกรบพิตรพระราชสมภาร โกจิ เทว ปุริโส เปรียบปานคชบุรุษหนึ่งไปสู่มหาสมุทรด้วยสำเภา จึงกอบเอาอุทกทั้งในมหาสมุทรด้วยชองมือของอาตมา ชิวหาย สายศวา บุรุษผู้นั้นชิมลิ้มเลียด้วยชีวหา ชานะย โส บุรุษผู้นั้นจะรู้หรือหามิได้ว่า อิทํ อุทกํ อุทกทั้งนี้มาแต่แม่น้ำคงคา อิทํ อุทกํ อุทกทั้งนี้ไหลมาแต่แม่น้ำยมนา อุทกทั้งนี้มาแต่แม่น้ำชื่อว่าสรณที อุทกทั้งนี้มาแต่แม่น้ำอจิรวดี อุทกทั้งนี้ไหลมาแต่แม่น้ำชื่อว่ามหินที บุรุษผู้ชิมลิ้มเลียอุทกทั้งในมหาสมุทรแล้ว จะรู้หรือหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภารเจ้า

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ บุรุษผู้นั้นจะรู้เป็นอันยาก ด้วยอุทกทั้งนี้ระคนปนกัน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทก็ดี อันว่าอรุปธรรมเจตสิกทั้งหลายนี้ เมื่อเจือจานเข้าเป็นอันเดียวแล้ว สมเด็จพระมุนีก็ทรงกระทำอันยาก ที่จะแจกออกให้เป็นภาคเป็นส่วนว่า ออย ผลฺโส ธรรมสิ่งนี้เป็นผัสสะ ธรรมสิ่งนี้เป็นเวทนา ธรรมสิ่งนี้เป็นเจตนา ธรรมสิ่งนี้เป็นจิต นี่แหละมหาบพิตรพระราชสมภารจงทราบเถิด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงฟังพระนาคเสนอุปมาก็ขึ้นบานหรรษาว่า สาธุ ภนฺเต พระผู้เป็นเจ้าแก้ปัญหานี้ไพบราเพราะเพระนักหนา

อรุปวัตถภาวทุกกรปัญหา คำรบ ๑๘ จบเท่านี้

ทุกกรปัญหา ที่ ๑๕

อลโฆ นาคเสน ฝ่ายพระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คูกรบพิตรพระราช-
สมภาร บพิตรจงทราบพระทัยเถิด แต่บพิตรทรงถามซึ่งอรรถปัญหานี้ เวลาที่สมควรแล้ว

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ ผู้เป็นปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า อาม เออ โยมนี้รู้ว่าเวลาล่วง
เข้ามัชฌิมยาม คนทั้งหลายตามประทีปไว้สว่างอยู่ในกาลบัดนี้

ครั้งนี้เจ้าพนักงานก็นำซึ่งผ้าสี่พับ สำหรับพระมหากษัตริราชจะบูชาธรรมถวายพระ
นาคเสนนั้น มาจัดแจงตระเตรียมไว้

ฝ่ายว่าโยนกข้าหลวงทั้งปวงก็กราบทูลพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ว่า ขอพระราชทาน
พระภิกษุนี้สมควรที่จะถามปัญหา **ปณฺฑิโต** ท่านมีปัญญาเป็นแท้แล้ว

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า อาม ภณฺเ เออดูกรพนายทั้งหลาย พระ
ภิกษุองค์นี้มีปัญญา แม้ว่าผู้ใดต้องเสพย์อาจารย์อันมีปรีชาญาณเห็นปานดังภิกษุนี้ ผู้นั้นอาจ
สามารถที่จะรู้ธรรมวิเศษเร็วพลันไม่ช้าไม่นาน เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัส
สรรเสริญดังนั้นแล้ว ก็มีน้ำพระทัยผ่องแผ้วในปัญหาพยากรณ์ของพระนาคเสน จึงบริจา
คผ้ากัมพลราคาแสนหนึ่งถวายพระนาคเสน แล้วมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้
โยมอนุญาตพิจารณาเป็นกบปัยการกไว้ แม้พระผู้เป็นเจ้าจะปรารภนาซึ่งวัตถุอันมีในพระราช-
เลหาของโยม โยมจะถวายให้ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า บพิตรพระราชสมภาร อาตมาภาพนี้เลี้ยง
ชีวิตพอสมควรอยู่แล้ว

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า โยมทราบแล้วว่าพระผู้เป็นเจ้าเลี้ยงชีวิตพอสมควร
แต่ทว่านิมนต์รักษาไว้ซึ่งตัวของพระผู้เป็นเจ้ากับทั้งโยมนี

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถามว่า ซึ่งมหาบพิตรตรัสว่าให้อาตมารักษาไว้ซึ่งอาตมา
นี้อย่างไร ประการหนึ่งให้รักษาตัวมหาบพิตรไว้ด้วยนั้น จะให้รักษาประการใด

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คำปรับปวาทจะล่วงเข้า
มาครหาว่า พระนาคเสนมีปัญญาฉลาดอาจสามารถที่จะให้พระยามิลินท์ยินดีแล แต่ทว่าเสียที
กระทำหาได้ลากตักการะไม่ เหตุดังนี้โยมจึงจะให้รักษาซึ่งตัวของพระผู้เป็นเจ้าไว้ ประการหนึ่ง

ให้รักษาซึ่งตัวโยมนี้นี้เล่าด้วยคำคนจะล่วงเข้ามาว่า สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ยินดีเสมอไป ปัญหา
พยากรณ์ของพระนาคเสนแล้ว หาดวายุไทยทานไม่ เหตุฉะนั้นจึงได้โปรดรับซึ่งนิคยภัต รับซึ่งคำ
ปวารณาของโยมก่อน นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ถ้า
กระนั้นก็ตามพระราชอัชฌาสัยของบพิตรพระราชสมภาร

ฝ่ายพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ
สีโห อันว่าพระยาสิหราชเป็นเจ้าแห่งมฤคชาติ ถึงมาตรแล้วจะอยู่ในกรงทอง ย่อมจะมี
หน้ามองออกไปนอกกรง มีความปรารถนาที่จะออกไปข้างภายนอก ยถา ฉันท ได้แก่ตัว
ของโยมนี้อยู่ภายในเรือนทองก็จริงอยู่แล แต่ทว่าปรารถนาจะไปภายนอก เหมือนหนึ่งพระยา
มฤคราชนั้น ครั้นโยมจะละราชนิเวศไปทรงบรรพชาเล่า ข้าศึกนั้นก็ติดตามฆ่าตี ชีวิตโยม
ก็มีได้ตั้งอยู่จริงกาลนานไป เหตุฉะนั้นโยมจึงไม่บรรพชา แต่ใจของโยมนีปรารถนาจะใคร่บรรพชา

อด โข นาคเสน ฝ่ายพระนาคเสนก็ถวายพระพรลาจากอาสน์ลีลาศไปสู่สังฆาราม
อันเป็นที่อยู่ของอาตมาในกาลนั้น

เมื่อพระนาคเสนคมนาคมการไปแล้ว สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิด ก็มาดำริใน
พระทัยว่า วันนี้อาตมาถามอรรถปัญหาแก่พระนาคเสนเป็นปัญหาเท่านั้น

ส่วนพระนาคเสนว่าพระผู้เป็นเจ้าก็ดำริว่า วันนี้สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิด
ตรัสถามปัญหาแก่อาตมาเป็นปัญหาเท่านั้น อาตมานี้วิสันนาเท่านั้น ตกว่าพระนาคเสนกับพระยา
มิลินท์ถ้อยที่ถ้อยจำไว้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ตสุตา รตติยา อจุยเนน ปน ครั้นแสงทองอรุณรุ่งรางสว่างฟ้า ฝ่ายพระนาคเสนก็
นุ่งสบงทรงจีวร พระกรจับบาตรแล้วลีลาศเข้าสู่ราชนิเวศ ครั้นถึง พระผู้เป็นเจ้าจึงนั่งเหนือ
ปัญัญตคาอาสน์อันตกแต่งไว้

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์ก็กระทำปรนนิบัติให้นั่งจ้งหันสำเร็จแล้ว พระเจ้า
มิลินท์ปิ่นกษัตริย์ ก็เข้าไปสู่สำนักพระนาคเสน ถวายนมัสการแล้วจึงตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ แต่โยมมารำพึงถึงอรรถปัญหาที่ถามพระผู้เป็นเจ้านั้น **โสมนสฺสปฺปโต**
ให้บังเกิดโสมนัสยินดีปรีดานี้หนักหนา โยมมิได้หยั่งลงสู่นิทรารมณ์สิ้นราตรียังรุ่ง รำพึงไปว่า
ได้ถามอรรถปัญหาเท่านั้น พระผู้เป็นเจ้าวิสันนาอย่างนั้น ๆ โยมก็จำได้สิ้น

ส่วนพระนาคเสนก็ถวายพระพรแก่สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ว่า **มหาราช** ดูรานะ

มหาบพิตรพระราชสมภาร อาตมาเล่าก็เหมือนกัน ค็นนี้กลับไปสู่อาราม คิดถึงปัญหาที่บพิตร
ถาม มีความยินดี รู้ว่าปัญหาที่บพิตรถามเท่านี้ ยิ่งคิดแล้วก็ยิ่งโสมนัสปรีดา

เต อูโห ปณฺธิตา ฝ่ายว่านักปราชญ์ทั้งสองถ้อยที่ถ้อยมีความโสมนัสปรีดา ถ้อยที่
ถ้อยมีสุนทรกถาเจรจาแก้กันไปมาในกาลนั้น

ทุกกรปัญหา คํารบ ๑๕ ในสัตตมวรรคจบเท่านี้

จบปุจฉาวิสัชนามิลินทปัญหา

ในมิลินทปัญหานี้ มี ๑๐๘* ปัญหา พระอาจารย์เจ้ากล่าวยกขึ้นพรรณนาไว้ในลังกาวิป

* ตรวจสอบตามปัญหามีเพียง ๘๔ เท่านั้น

โคตมวิัตถทานปัญหา ที่ ๓*

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชินีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนผู้มีปรีชาญาณ สมเด็จพระศาสตราจารย์มีพระพุทธานุภาพแก่พระมหาลาชาบดีโคตม เมื่อนำคู้ผ้าสาฎกมาถวายแก่พระองค์ ว่าให้ถวายแก่พระสงฆ์เถระจะได้ผลอันเลิศ ชื่อว่าได้นุชาแก่พระเถระและได้นุชาแก่สงฆ์คณะทั้ง ๒ ประการ นี่แหละคำสมเด็จพระศาสตราจารย์ตรัสไว้ ถ้าจริงอย่างนั้นแล้ว พระสงฆ์คณะจะมีผลเลิศมีผลหนักเป็นครูเป็นอาจารย์และเป็นทักษิณบุคคลยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าหรือประการใด และคู้ผ้าสาฎกนี้ไซ้พระมหาลาชาบดีโคตมผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินได้เพาะฝ้ายและเสาะสางดีดประชีรกตทอเป็นผ้าสาฎกด้วยพระหัตถ์เองแล้วและนำมาถวายแก่พระองค์ ถ้าหากว่าพระองค์ประเสริฐเลิศดีกว่าสงฆ์คณะแล้ว จะมีทรงอนุญาตให้พระมหาลาชาบดีถวายแก่พระองค์หรือ นี่พระองค์คงจะทรงเห็นว่าสงฆ์คณะประเสริฐกว่าพระองค์ จึงได้ตรัสแก่พระมหาลาชาบดีให้ถวายแก่สงฆ์ พระผู้เป็นเจ้าจงวิชันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะพิตรพระราชสมภาร ซึ่งสมเด็จพระศาสตราจารย์มีพระพุทธานุภาพแก่พระมหาลาชาบดีให้ถวายคู้ผ้าสาฎกแก่สงฆ์นั้น ไซ้พระองค์จะทรงเห็นว่าถวายแก่สงฆ์มีผลดีกว่าถวายพระองค์หาไม่ได้ซึ่งมีพระพุทธานุภาพให้ถวายแก่สงฆ์นั้นไซ้ ด้วยทรงพิจารณาเห็นประโยชน์ในอนาคตกาลว่า ถ้าพระเถระเสด็จนิพพานล่วงลับไปแล้ว มหาชนคนทั้งปวงที่เกิดมาสุดท้ายภายหลัง จะได้เคารพนบนอบแก่พระสงฆ์ พระพุทธองค์ประสงค์จะยกย่องคุณแห่งพระสงฆ์ให้ปรากฏต่อไป จึงได้ตรัสให้พระมหาลาชาบดีถวายคู้ผ้าสาฎกแก่สงฆ์ด้วยประการฉะนี้ ยถา มหาราช ขอถวายพระพรพิตรพระราชสมภาร อาตมาจะอุปมาให้ฟัง เปรียบประดุจดั่งบิดายังมีชีวิตอยู่ บุตรคนใดที่มีคุณวิเศษสมควรจะยกย่อง ก็ยกย่องไว้ในที่ประชุมชน เป็นต้นว่า ในสำนักแห่งพระราชามหากษัตริย์ ท้าวมกลาง หม่อมอำมาตย์ราชกัญญาประดุและหม่อมโยธา ด้วยประสงค์ว่าต่อไปภายหน้า คนทั้งหลายจะได้เคารพยำเกรงบุตรของตน ข้อนี้นี้มีอุปมาฉันใด ก็เหมือนสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคทรงพิจารณาเห็นประโยชน์ในอนาคตกาล จึงได้ทรงประกาศยกย่องคุณแห่งพระสงฆ์ไว้ให้ปรากฏ เพื่อปัจฉิมชนตาชนในภายหลังจะได้กระทำสักการบูชา ไซ้ว่าพระสงฆ์คณะจะประเสริฐเลิศกว่าพระมหา

*ปัญหาที่ไม่ทราบว่ายู่ในวรรคไหน ปัญหาที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ และต่อไปก็ไม่ปรากฏ แต่บอกไว้ว่า ปัญหาที่ ๓ ฉบับที่แปลลงในหนังสือธรรมจักษุยกไปไว้ในพวกเมณฑกปัญหา ต่อ ทวินนัง พุทธาบัง โลกานุป

ปชชนปัญหาที่ ๘ ในฉฐวรรค แต่ฉบับที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้คงไว้ตามฉบับภาษาบาลี

กรุณา ด้วยเหตุเพียงเท่าที่ให้พระมหาปชาบดีถวายคู่ผ้าสาฎกนี้ก็หามิได้ **ยถา มหาราช** อนึ่งเล่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อาตมาจะขอถาม เหมือนว่าบิดามารดาป้อนข้าวอาบนํ้า ประคับประคองบุตร ให้กินให้นอน ให้ผ้าผ่อนท่อนสไบแก่บุตรเป็นต้น บุตรนั้นจะเรียกว่า ประเสริฐกว่าบิดามารดาของตน เพราะเหตุบิดามารดาอุปถัมภ์บำรุงเพียงนั้น ได้หรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ประกอบด้วยญาณปริชา บิดามารดาประคับประคองบุตรของตน มีป้อนข้าวเลอาบนํ้า เป็นต้นก็ด้วยความจำใจ เพราะเหตุว่าบุตรเกิดมาแต่อกจะละทิ้งเสียไม่ได้ แต่ว่าบุตรนั้นมีได้ชื่อว่าดีกว่าบิดามารดา หรือบิดามารดาเคารพต่อบุตรด้วยการเลี้ยงดูรักษามีประมาณเท่านี้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปไมยต่อไปแล้วว่า **เอวเมว โข มหาราช** ข้อความนั้นฉันใด ก็เหมือนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสให้พระมหาปชาบดีถวายคู่ผ้าสาฎกแก่สงฆ์ ก็เพื่อจะทรงอนุเคราะห์ให้เป็นไปในอนาคตกาล จะได้ชื่อว่าสังฆรัตนะประเสริฐกว่าสมเด็จพระศาสดาจารย์ด้วยตรัสเช่นนี้ ก็หามิได้ **ยถา มหาราช** อนึ่งเล่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อาตมาจะอุปมาให้ฟังอีก เหมือนอย่างว่ามีบุรุษคนใดคนหนึ่งนำส่วยสาอากรมาถวายแก่พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ก็พระราชทานส่วยนั้นแก่ราชบุรุษคนใดคนหนึ่ง จะเป็นพลโยธา หรือปุโรหิตก็ตามที **อปิโน โข มหาราช** ของถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อพระมหากษัตริย์เจ้าพระราชทานส่วยอากรให้เช่นนี้ จะว่าบุรุษผู้รับพระราชทานนั้น ดีเลิศประเสริฐกว่าพระมหากษัตริย์หรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทจึงมีพระราชโองการดำรัสว่า **น หิ ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสน สมเด็จพระมหากษัตริย์พระราชทานส่วยสาอากรแก่บุรุษคนใด ก็เพื่อจะยกย่องผู้นั้นให้ปรากฏ จะว่าประเสริฐกว่าพระมหากษัตริย์นั้นมิได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงอุปไมยต่อไปแล้วว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ข้อความนี้อุปมาฉันใด ก็อุปไมยเหมือนสมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสให้พระมหาปชาบดีบูชาสงฆ์ก็เหตุ จะทรงยกย่องสงฆ์ เหมือนพระมหากษัตริย์พระราชทานส่วยฉะนั้น **อปิเจ มหาราช** อนึ่งเล่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสดาจารย์ทรงพิจารณาเห็นว่า พระสงฆ์เป็นผู้ควรบูชาอยู่แล้วโดยปกติ พระตถาคตจักบูชาสงฆ์ด้วยของอันเป็นส่วนของพระตถาคตเองดังนี้ พระองค์จึงได้ตรัสให้พระมหาปชาบดีถวายคู่ผ้าสาฎกแก่สงฆ์ อีกประการหนึ่ง ดูรานะบพิตร

พระราชสมภพ สมเด็จพระบรมครูเจ้านี้ พระองค์มิได้พรรณนากษัตริย์พระองค์เอง ถ้าใครควร
 แก่บูชา พระองค์ก็ยกย่องผู้นั้น อนึ่ง ครุฑนักษัตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสดาผู้เป็น
 วิสุทธิเทพดาหาเทพดาอื่นเปรียบมิได้ เมื่อพระองค์จะทรงยกย่องความปฏิบัติของภิกษุผู้
 สันโดษมักน้อย พระองค์ได้ทรงสรรเสริญไว้โดยธรรมทายาทปริยาย อันมีในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย
 ว่า อสุยว ปริโย ภิกขุ พระภิกษุผู้อยู่ในเบื้องหน้าแห่งพระตถาคตองค์นั้น เป็นผู้ควรบูชา
 และควรสรรเสริญโดยยิ่งดังนี้ ครุฑนักษัตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้าแห่งเรา
 นั้นประเสริฐโดยแท้หาผู้เสมอมิได้ในสัตตนิกาย ควรที่จะรับทักษิณาทานแห่งชนทั้งหลาย หา
 ผู้เสมอมิได้ อันนี้ก็สมด้วยเทวภาษิต ซึ่งมาณวคามิกะเทพบุตรกล่าวไว้ในที่เฉพาะพระพักตร์
 สมเด็จพระมหากรุณา อันยกขึ้นร้อยกรองเป็นพระคาถาไว้ใน สังยุตตนิกายว่า :-

วิบุโล ราชคเษยณ

คิริ เสฏโฐ ปุจฺจติ

เสโต หิมวตา เสฏโฐ

อาทิจฺโจ อมคามิน

สมุทฺโท นทีน เสฏโฐ

นภขตุตานญจ จนฺทิมมา

สเทวสุตฺต โลกลุส

พฺพุโธ อคฺโคติ วุจฺจติ

อธิบายความในคาถานี้ว่า บรรดาเขาทั้งหลายที่มีในประเทศราชฤคห็นครนั้น เขาวิบุล-
 พรพคนั้นปรากฏว่าประเสริฐกว่า ถ้าจะว่าข้างฝ่ายเขาหิมพานต์ เขาชื่อว่าไกรลาสนั้น
 ประเสริฐกว่าเขาทั้งปวง อาทิจฺโจ ส่วนพระอาทิตย์นั้นเล่า ก็ประเสริฐกว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย
 บรรดามีในอากาศเวหา สมุทฺโท อันว่ามหาสมุทรอันใหญ่กว้าง ก็ประเสริฐกว่าแม่น้ำทั้งหลาย
 จนฺทิมมา บรรดาดาวทั้งหลายที่มีในอากาศ พระจันทร์เทวราชประเสริฐที่สุด พฺพุโธ อันว่าสมเด็จพระ
 พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อคฺโค ก็ประเสริฐกว่าเทพดาและมนุษย์ทั้งหลายในสากลโลกหาบุคคล
 ใดจะเปรียบเสมอมิได้ ตํ โข ปน ครุฑนักษัตรพระราชสมภาร ถ้อยคำของมาณวคามิกะ
 เทพบุตรภาษิตสรรเสริญเป็นคาถาไว้จะนี้คาถานี้เป็นของมาณวคามิกะเทพบุตรได้ ร้อยกรองด้วยดี
 เป็นคาถาสูกายิต จะได้เป็นทุกายิตหามิได้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็ได้ทรง อนุมตติตาม อนึ่ง
 พระธรรมเสนบติสารีบุตรก็ได้กล่าวไว้ว่า ความเลื่อมใสที่ปรากฏขึ้นในใจก็เป็นส่วนหนึ่ง ความที่
 ถึงสรณคมนหรือกระทำอัญชลีบน้อมก็เป็นส่วนหนึ่ง แต่ว่าการกระทำอัญชลีบน้อม
 แก่พระพุทธเจ้า ผู้กำจัดเสียแล้วซึ่งมารคือกิเลส สามารถจะยังบุคคลนั้น ให้ข้ามพ้นจาก
 สังสารวัฏได้ อนึ่งเล่า ครุฑนักษัตรพระราชสมภาร สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสเทศนาไว้ว่า
 ภิกขเว คุณรสังฆทั้งหลาย บุคคลจำพวกหนึ่งเกิดขึ้นในโลกนี้ย่อมเกิดมาเพื่อจะให้เป็นประโยชน์
 และความสุกแก่มหาชนเป็นอันมากตลอดทั้งเทวดาและมนุษย์ บุคคลจำพวกนั้น ได้แก่ สมเด็จพระ
 พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าดังนี้ เพราะเหตุนี้ มหาวชิตรพระราชสมภารจงเข้า

พระทัยเถิดว่า สมเด็จพระพุทธเจ้านี้เลิศประเสริฐกว่าสังฆรัตนะเป็นแท้ ขอถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทได้ทรงฟัง ก็ทรงพระโสมนัส ตรัสรับคำของพระนาคเสน
ด้วยอาการอันดี

โคตมวิวัฒทานปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านี้

ปรารภเมณฑกปัญหา

อลโข นาคโสน ลำดับนั้น พระนาคเสนผู้มีอายุก็พระพรตกลับไปสู่สังฆม
ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชา ผู้ประกอบด้วยปัญญาฉลาดที่จะไต่ถามอรรถ-
ปัญหา ครั้นว่าได้ไต่ถามพระนาคเสนสองเสพย์สมาคมเข้าก็ค่อยมีปัญญากว้างขวางไปในพระ
ไตรปิฎก อันเป็นพระพุทธรวณะมีองค์ ๘ ประการ จึงเสด็จเข้าสู่โอรุณาสังค สมเด็จพระเจ้า
มิลินทปิ่นกษัตริย์จึงทรงรำพึงไปในราตรี รำพึงเห็นว่าเมณฑกปัญหานี้ยากที่บุคคลจะวิชันนาได้
นานไปภายหน้ากุลบุตรในพระพุทธรศาสนาจะสนทนากันด้วยพระพุทธรวณะเป็นมณฑกปัญหาแล้ว
จะวิวาทกันด้วยพระไตรปิฎกนั้นเป็นหลายสถาน สมเด็จพระศาสตราจารย์ตรัสไว้โดยปริยายนั้น
ก็ดี ตรัสไว้โดยอรรถนั้นก็ดี ตรัสไว้โดยสภาวะนั้นก็ดี **หนุท** ผิดนี้ อาตมานี้จะให้พระนาคเสน
ชื่นชมยินดีในถ้อยคำของอาตมาแล้ว จะถามซึ่งเมณฑกปัญหา ให้พระนาคเสนวิชันนาแก้ไขให้
แจ่มแจ้งใส จะได้แก้ไขซึ่งทิฐิแห่งกุลบุตรอันจะเกิดมาในอนาคตกาลเบื้องหน้า

อล โข มิลินโท ราชา อันลำดับนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชบิดี ครั้นราตรี
รุ่งรางสว่างฟ้า เสียงสกุณานิกรณกผาดผันโผผินบินไปจากรวงรัง แร่ร้อนสัญจรเที่ยวเล็มล่าหา
อาหาร ชาวพนักงานพร้อมเพรียง ก็ประโคมด้วยเสียงดุริยางคดนตรีกระจับปี่สีขอเตรสังข์
หมู่พราหมณ์นั่งถวายชัยมงคล สมเด็จพระเจ้ามิลินทก็เสด็จออกจากที่โอรุณาสังค ชำระพระองค์
ทรงสนานแล้ว นำพระทัยเชอผ่องแผ้วมิได้น้อมไปต่อเมถุนธรรม ตั้งอัญชลีประนมเหนือ
ศิโรตม์ของอาตมา **อนุสสุติ**ว่า มารลึกลึงคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เป็นอดีตล่วงแล้วและ
เป็นอนาคตปัจจุบัน ขณะนั้นท้าวเธอก็สมათานซึ่งวัตรปฏิบัติแปดประการด้วยสันนิษฐานเข้า
พระทัยจะเห็นว่า อาตมาจะสมათานซึ่งคุณ ๘ ประการ จะตั้งคบะคุณให้เกิดขึ้นเป็นอันดี เมื่อ
อาตมาสำเร็จคบะพิริแล้ว ยังอาจารย์คือพระนาคเสนให้ท่านชื่นชมยินดีแล้ว จะถามเมณฑก-
ปัญหา พระเจ้ามิลินททรงพระจินตนาการดังนี้ มิได้ช้า **อปนยิต**ว่า พระองค์ผลัดพระภูษาที่ทรง
เป็นปกคิเสยแล้ว ทรงนุ่งผ้าข้อมผาดผืนหนึ่งพันคาดพระเศียรกระทำเหมือนวงแหวนอัน
งามบรร เปลื้องเสยซึ่งอาภรณ์อันงามวิจิตร สถิตอยู่ในที่เป็นมุณีภาวะนักปราชญ์ปรีชาญาณ
แล้วสมათานซึ่งคุณ ๘ ประการถ้วน ๘ วัน

คุณ ๘ ประการนั้น **น รณญา อตุโธ อนุสาธิตพุโพ** คือมิได้ตั้งสอนอรรถธรรมว่า
ราชการนั้นประการ ๑ **น รากุณปสยหิต จิตต อูปาทตพุพ** มิได้ให้จิตกำหนดยินดี ด้วย
อำนาจแห่งราคะอำภวนาประการ ๑ **น กสฺสจจิ ปรสฺส โกโธ กรณโย** มิให้พระทัยโกรธ
เกลียดแค้นแก่ผู้ใดผู้หนึ่งประการ ๑ **น โมหวเสน จริตพุพ** มิได้ประพฤติเป็นมโหจริตลุ่มปลง

ประการ ๑ นิวัตตุดินา ภวิตพุทฺธ ประพฤติอ่อนน้อมต่อนางทาสีและนางพนักงานใช้และห้ามแห่นางประทักษิณ มิให้หยาบเข้าทารุณประการ ๑ กายิกวาจสิก อนุรูกุจิตพุทฺธ รักษาซึ่งสุจริตคือกายและวาจาประการ ๑ ๗ ปี อายุตนาภิ รุกจิตพุทฺธ รักษาสำรวมอายตนะ ๖ ประการ มีจักขวายตนะ เป็นต้น มีมนายตนะเป็นปริโยสานประการ ๑ เมตตาทาวนา มานถํ ปกุจิปิตพุทฺธ ปลงจิตลงในกระแสมตตาทาวนาประการ ๑ สิริเป็นคุณ ๘ ประการเท่านี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทราชาธิปติ ปลงพระทัยสถิตในคุณ ๘ ประการนี้ มิได้เสด็จออกกำหนด ๗ วัน ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันอัฐมี สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทภูมินทราชาธิปติ จึงเสวยพระสุธาหารแต่เช้า สันทนาพาทีด้วยถ้อยคำควรจะรักใคร่ ตั้งอยู่ในอริยาบถเป็นอันดี มีน้ำพระทัยมิได้ฟุ้งซ่าน มีพระหฤทัยขึ้นบานหรรษาเฟื่องฟู จึงเสด็จไปสู่สำนักพระนาคเสนผู้วิเศษประนมกรขึ้นเหนือเศสแล้วจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปริชา โยมจะใคร่สนทนาอรรถอันหนึ่งกับพระผู้เป็นเจ้าสองต่อสอง และอรรถอันนี้อย่าให้มีคนอื่นแซมแทรกแปลกปลอมเข้ามาได้ อรรถอันนี้เป็นโอกาสอันล้นสงัด คุณป้าอันสงัดสมควรแก่สมณสารูป โยมจะถามอรรถอันนี้เป็นปัญหา นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนา แต่ทว่าอรรถที่ไม่ควรจะลับก็อย่าได้ลืบอย่าได้ซ่อนอำพรางปกปิดไว้ จงกระทำอุปมาอุปไมยให้เห็นแจ้งแจ่มใส ยถา ก็ วย จะเหมือนด้วยสิ่งใดดี มีครุณาคุณปฐพีอันเป็นที่จะซ่อนของไว้ และเป็นที่หาของตรึกตรองคิดซึ่งอรรถนั้น ตรัสดังนี้แล้วก็เสวยพระสุธาหารแต่เช้า เสด็จเข้าสู่ที่สังกัดกับพระนาคเสนแล้วมีพระราชโองการ ตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนพระผู้เป็นเจ้า บุคคลจะคิดซึ่งอรรถอันกัมภีรภาพลักลับนั้น ให้เว้นจากปริวัชชนียฐาน ๘ ประการ และบุรุษจะรำพึงการอันเป็นอรรถอันลับ จะพูดอรรถอันลับนั้นถ้าไม่เว้นที่ควรเว้น ๘ ประการนี้แล้ว ย่อมจะเสียความ ภนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ปริวัชชนียฐาน ๘ ประการนั้น วิสมํ ฐานํ คือที่มีได้เสมอกันนี้ประการ ๑ สัพพญํ คือที่ประกอบด้วยภัยประการ ๑ อติวาโต คือที่ลุ่มพัดแรงนักประการ ๑ ปฏิจจณฺหํ คือ ที่กำบังประการ ๑ เทภูฐานํ คือที่เทวดสถานประการ ๑ ปนุโธ คือหนทางประการ ๑ สงฺกโม คือที่ขยับขึ้นขยับลงประการ ๑ อุทตฺตํ คือที่ทำน้ำประการ ๑ สิริเป็นปริวัชชนียฐาน ๘ ประการในกาลบัดนี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินทราชาธิปติมีพระราชโองการตรัสแก่พระนาคเสน ดังนี้

พระนาคเสนเถระจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช คุณรบทิตรพระราชสมภาร ที่ควรจะเว้นทั้ง ๘ ประการนั้นเป็นเหตุไฉน บพิตรจงวิสัชนาให้แจ้งแต่ละข้อ อย่าให้ย่อ จะตรัสไปให้แจ้งก่อน ณ กาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงพระราชโองการแก่ข้าว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชา
 บรูหฺจะพิจารณาตริกตรองซึ่งอรรณํนั้นพ้นเพื่อนเร่ร่อนไป เพราะเหตุว่าที่นั่นไม่เสมอ นังนอน
 ไม่สบายประการ ๑ ข้อหนึ่งบรูหฺนั่งรำพึงอรรณํในที่อันมีภัยพิฆาตร้ายเสียร้ายเป็นคณ ก็
 ให้ชนพองศของเกล้ามีอาจะรำพึงอรรณํได้ประการ ๑ ข้อหนึ่งเล่าบรูหฺจะคิดซึ่งอรรณํในที่ลม
 กล้า ตกแล้วเสียวลมพัดดังคลบอบไป มีอาจะที่จะคิดอรรณํนั้นได้ประการ ๑ ข้อหนึ่งเล่า
 บุคคลจะคิดอรรณํในที่ลับนั้น จะมีคนมองฟังให้เสียการนื้ออย่าง ๑ ข้อหนึ่งเล่าบรูหฺจะคิดซึ่งอรรณํ
 ในที่เทวสถานดูจสาเลเทพารักษ์นั้นต้องห้ามอยู่ เพราะว่าศาลเทพารักษ์นั้นเป็นที่เคารพบนอบ
 ไม่ควรจะคิดอรรณํ นัยหนึ่งว่าเป็นที่คนไปมาบวงสรวงสักการบูชาค่านับประการ ๑ ข้อหนึ่งจะ
 คิดอรรณํที่หนทางคนเดินไม่ได้ความ เพราะคนไปมาสับสนประการ ๑ ข้อหนึ่งจะคิดอรรณํอันลับ
 ที่คนเขาจะย่างขึ้นจะย่างลงนั้น ย่อมกระทั้งกระเทือนไม่สงัด มีอาจะรำพึงอรรณํอันลับได้
 ประการ ๑ ข้อหนึ่งจะคิดอรรณํที่ทําน้ำนั้น เป็นที่คนไปตักน้ำไปอาบน้ำสำส่อน ไม่ควรจะคิด
 การลับประการ ๑ เหตุฉะนี้จึงว่าที่ทั้ง ๘ ประการ **วิสมํ** คือที่ไม่เสมอ **สพฺพญํ** คือที่เป็นที่
 สะดุ้งตกใจ **อติวาท** คือที่ด้านลมพัด **ปฏิจฺจนํ** คือที่กำบัง **เทวนิสฺสิตํ** คือที่เทวดาสงอยู่
ปนฺโน คือหนทาง **สงฺกโม** คือที่ข่างไป **ติตฺถ** คือทําน้ำ ที่ ๘ ประการนี้เป็นที่ควรเว้น
 ไม่ควรจะสนทนาศึกษาซึ่งอรรณํอันลับ

ประการหนึ่งเล่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ยังมีบุคคลอีก ๘ จำพวก
 ถ้าว้าคิดอรรณแล้ว **พฺยาปาเทนฺติ** ยังอรรณอันลึกลับให้ฉิบหายไป **กตเม** **อฏฺฐ** **ปุคฺคตา** บุคคล ๘
 จำพวกนั้นได้แก่ใครบ้าง **ราคะจิริโต** **ปุคฺคโต** คือบุคคลเป็นราคะจิตพวก ๑ **โทสะจิริโต** **ปุคฺคโต**
 คือบุคคลเป็นโทสะจิตพวก ๑ **โมหจิริโต** **ปุคฺคโต** คือบุคคลเป็นโมหจิต พวก ๑ **มานจิริโต**
ปุคฺคโต คือบุคคลเป็นมานจิตพวก ๑ **ลูทฺโธ** คือบุคคลหยาบพวก ๑ **อลฺโส** คือบุคคลเกียจ
 คร้านพวก ๑ **เอกจินฺตฺโต** คือบุคคลมีจิตคิดเห็นเอาแต่ในตัวเองพวก ๑ **พาโล** คือบุคคลเป็น
 พาลพวก ๑ สิริเป็น ๘ จำพวกด้วยกัน เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบัติตรัสฉะนี้

พระนาคเสนเถระจึงมีวาจาซักถามว่า เหตุกระไรเล่า บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้า
 แต่พระนาคเสนผู้เจริญ บุคคลที่เป็นราคะจิตนั้น กำหนดอยู่ด้วยราคะ แม้นจะพุดด้วยอรรณอัน
 ลับจะคิดซึ่งอรรณอันลับมีอาจะคิดได้ ยังอรรณอันลับให้ฉิบหาย นะผู้เป็นเจ้า ประการหนึ่งเล่า
 บุคคลเป็นโทสะจิตนั้น ยังอรรณอันลับให้ฉิบหายไปด้วยใจนั้นโทโสเข้าครอบงำในสันดาน และ
 คนเป็นโมหจิตคิดการอันลึกลับนั้นไม่ได้ ด้วยเป็นคนหลงลืมพ้นเพื่อนไป บุคคลเป็นมานจิตนั้น
 ไม่คิดอรรณอันลึกลับได้ด้วยใจมานะกระด้างคือถือผิดเป็นชอบ และบุคคลหยาบนั้นก็ไม่คิด

อรรธอันลึกลับได้เพราะมีความคิดหยาบ และบุคคลผู้เกียจคร้านนั้น ก็ไม่ถืออรรธอันลึกลับได้ เพราะประกอบไปด้วยความเกียจคร้าน และบุคคลประกอบเป็นเอกจินติตะนั้น คิดให้เนื่องระคนปนเข้าที่ตนคิดเห็นไปผู้เดียวไม่มีใครเห็นด้วย จึงคิดอรรธอันไม่ได้ บุคคลที่เป็นใจพาลปัญญา น้อยมีอาจจะคิดอรรธอันได้ พระผู้เป็นเจ้าจึงรู้เกิดด้วยประการฉะนี้ นี่แหละพระอาจารย์เจ้า ผู้แต่งคัมภีร์ จึงผูกเป็นคาถาไว้ดังนี้

ราโคโส จ โมโห จ

มานอ ลุทุโส จ อลโส

เอกจินติตะ จ พาลโ

ปญญาเวกขลตาย จ

เอเต อตถัม วินสเสยฺย

อภฺรุมนตวินาสกา

แปลเนื้อความในพระคาถานี้ว่า บุคคล ๘ จำพวกนี้คือ บุคคลประกอบด้วยราคะ ๑ บุคคลประกอบด้วยโทสะ ๑ บุคคลประกอบด้วยโมหะ ๑ บุคคลประกอบด้วยมานะ ๑ บุคคลหยาบ ๑ บุคคลเกียจคร้าน ๑ บุคคลเป็นเอกจินติตะ ๑ บุคคลเป็นพาล ๑ นี่แหละจะคิดอรรธอันลึกลับมิได้ สั้นความในพระคาถาเท่านี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่จึงมีพระราชโองการตรัสต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ อันว่าบุคคล ๘ จำพวกนี้มีอาจจะเปิดออกซึ่งอรรธอันลึกลับได้ และบุคคล ๘ จำพวกนี้มีอาจจะทรงจำไว้ซึ่งอรรธอันลึกล้าคัมภีร์ภาพได้ คน ๘ จำพวกนั้นอย่างไร คน ๘ จำพวกนั้น คือบุคคลเป็นราคะจิต ๑ โทสะจิต ๑ โมหะจิต ๑ ภริโก คือบุคคลมีชาติอันขลาด ๑ อามิสฺสฺร คือบุคคลเคารพในลาภ ๑ อิตฺถิ คือสตรีภาพ ๑ โสณฺฑิ คือนักเลงสุรา ๑ มณฺฑโก คือคนขี้แฉ่งตัว ๑ ทารโก คือทารก ๑ สิริเป็น ๘ ด้วยกัน

พระนาคเสนจึงถามว่า คนทั้ง ๘ นั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร จึงมีอาจจะจำไว้ซึ่งอรรธ และมีอาจจะทรงจำไว้ซึ่งอรรธนั้นได้

พระเจ้ากรุงมิลินทที่จึงวิสัชนาแก้ไขว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ บุคคลที่ประกอบในราคะจิตนั้น มีจิตกำหนดจึงมีอาจจะคิดอรรธเปิดอรรธทรงอรรธไว้ได้ บุคคลที่เป็นโทสะจิตนั้น มีจิตอันโทโสครอบงำ มีแต่จะคิดเป็นวิหิงสาพยายามไป จึงมีอาจจะถืออรรธจำอรรธเปิดออกซึ่งอรรธได้ บุคคลที่ประกอบไปด้วยโมหะจิตนั้น มีแต่จะหลงเลื่อนเหือนไป มีอาจจะจำอรรธทรงอรรธคิดอรรธเปิดออกซึ่งอรรธให้แจ้งได้ ภริโก คนมีชาติอันขลาดมีแต่จะให้กลัวไป มีอาจจะเปิดซึ่งอรรธจำอรรธได้ บุคคลที่มีจิตเคารพในอามิสนั้น ด้วยใจนั้นน้อมไปต่อที่จะได้อามิส จึงมีอาจจะคิดอรรธได้ มีอาจจะจำทรงอรรธได้ สตรีภาพที่ใจลามกปัญญาเขลาโง่งนั้น มีอาจจะคิดซึ่งอรรธจำอรรธเปิดอรรธอันลึกลับออกได้ และนักเลงสุรานั้นพะวงอยู่ที่

จะดื่มสุรา จึงมีอาจจะจําอรรถเปิดออกซึ่งอรรถอันลับได้ **มณฑาโก** คนโง่โง่งมักตบแต่งซึ่งกาย มีจิตหมายจะให้ผู้อื่นรักนั้น เป็นกัณฑ์อยู่ด้วยจะแต่งกาย จึงมีอาจจะคิดอรรถจําอรรถทั้งหลายได้อันหนึ่งทวารกัณฑ์มีสติปัญญาอ่อน รู้แต่จะคะนองไหวว้างเล่น จึงมีอาจจะคิดอรรถทรวงอรรถไว้ได้ แก่ไขมาถ้วนบุคคล ๕ จำพวกเท่านั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชาชาวสาครราชบุรี จึงมีพระราชโองการตรัสประภาษว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าเหตุอันจะให้ได้ปัญญานี้มี ๘ ประการ คือ บุคคลมีวัยอันจําเรญนี้ประการ ๑ จําเรญศประการ ๑ อุตสาหะหมั่นได้ถามนี้ประการ ๑ มิได้คบหาด้วยเดียริถ์ประการ ๑ ปัญญาเจริญด้วยโยนิโสมสสิการกำหนดเอาอันนี้ประการ ๑ ปัญญา นั้นจําเรญด้วยธรรมสาธกจําพุดจําอรรถธรรมนั้นประการ ๑ มีสิเนหารักใคร่ในอรรถธรรมนั้นประการ ๑ อยู่ในประเทศอันสมควรนั้นประการ ๑ สิริเป็นองค์ ๘ ประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่มีพระราชโองการตรัสต่อไปว่า **อัย ภูมิภาโค** ประเทศที่อันนี้ก็ประกอบด้วยองค์คุณ ๘ ประการ อนึ่ง โยมก็เป็นเพื่อนพ้องจะปรึกษาหารืออันยิ่งของพระผู้เป็นเจ้าได้ และจะรักษาไว้ซึ่งข้อความอันลับ ถ้าชีวิตของโยมยังมีอยู่ตราบใด ก็จะรักษาไว้ตราบนั้น บัดนี้ปัญญาของโยมก็ถ่มมาด้วยเหตุ ๘ ประการ อันเตวาลิกเห็นปานดังโยมนี้หาได้เป็นอันยากนักหนา อนึ่งเล่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ อันว่าอาจารย์คุณมี ๒๕ ประการ **อนูเตวาลิกมุหิ สดตํ สมิตํ** คืออาจารย์อุปถัมภ์แก่ศิษย์ รักศิษย์เป็นนิจเนื่องไปประการ ๑ **อาเสวนา นาสวนํ** คืออาจารย์รู้ว่าศิษย์นี้ควรจะคบหาไว้และคบหาไว้มิได้ประการ ๑ **ปมตฺตาปมตฺตํ ชานิตฺตพฺพํ** คือรู้ว่าศิษย์ประมาณและมิได้ประมาณประการ ๑ **เสยโยวกาโส** คือรู้ว่าโอกาสแห่งศิษย์จะนอนประการ ๑ **คิลาน** คือรู้ว่าศิษย์เจ็บไข้ประการ ๑ **โกชนํ ลทฺทาลทฺธํ** คือรู้ดูเอาใจได้ว่าศิษย์คนนั้นได้โภชนะอาหารแล้ว ศิษย์คนนี้ยังมิได้ซึ่งอาหารประการ ๑ **วิเสโส ชานิตฺตพฺพํ** คืออาจารย์รู้คุณวิเศษประการ ๑ อาจารย์พึงแจกส่วนอาหารให้ศิษย์ประการ ๑ อาจารย์พึงเล่าโลมศิษย์ว่าอย่ากลัวประการ ๑ อาจารย์พึงรู้ซึ่งจะสอนศิษย์ว่า บุคคลผู้นี้จําเรญ ประพุดตัวอย่างนี้ ควรที่ท่านจะประพุดต่อไปประการ ๑ อาจารย์รู้คามอุปการประการ ๑ อาจารย์รู้คุณวิหารอุปการประการ ๑ อาจารย์มิให้ศิษย์เล่นและหัวเราะเล่นประการ ๑ อาจารย์เห็นว่าศิษย์เป็นโทษ ห้ามเสียงซึ่งโทษ อดโทษศิษย์ประการ ๑ **สกุจฺจํ การินา** มีปรกติอ่อนน้อมต่อศิษย์ประการ ๑ **อวขณฺทา การินา** มีปรกติดักเตือนมิให้ขาดจากเล่าเรียนประการ ๑ **อรหสฺสํ การินา** มิได้กระทำการกำบังไว้ซึ่งอรรถอันลับแก่ศิษย์ประการ ๑ **นิรสเสสํ การินา** มีปรกติดมิให้อรรถอันลับนั้นเหลืออยู่ประการ ๑ อาจารย์พึงคิดว่าจะให้ศิษย์รู้ศิลปศาสตร์ประการ ๑ อาจารย์พึงคิดว่าจะมีให้ศิษย์เสื่อมจากศิลปศาสตร์ อุปถัมภ์ใจศิษย์ให้

ศิษย์มีจิตจำเริญประการ ๑ อาจารย์พึงคิดอุปถัมภ์ศิษย์ว่า อาตมาจะกระทำศิษย์นี้ ให้หัดศึกษาเล่าเรียนวิชานี้ประการ ๑ อาจารย์พึงตั้งจิตเมตตาต่อศิษย์ประการ ๑ อาจารย์มิได้ทิ้งศิษย์เมื่ออันตรายมาถึงประการ ๑ อาจารย์มิได้ประมาทในกิริยาอันควรจะทำแก่ศิษย์ประการ ๑ ธรรมที่ศิษย์เรียนเคลื่อนคลาดไป อาจารย์พึงยกขึ้นบอกให้ประการ ๑ สิริเป็นคุณอาจารย์ ๒๕ เท่านี้ พระผู้เป็นเจ้าจงปฏิบัติต่อโยมด้วยอาจริยคุณ ๒๕ ประการ คุณพระณานาณะนี้ เพราะศิษย์เช่นตัวข้าพเจ้านี้หายากนักหนา บัดนี้ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูเมณฑกปัญหา ชินเทลิโต ที่สมเด็จพระมหาชินนทรสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาไว้ ข้าพเจ้าสงสัยอยู่มากนักหนา **อนาคเต อทุชาน** เมื่อกาลล่วงไปข้างหน้ากุลบุตรที่เกิดมาเป็นปัจฉิมชาวนตาจะวิวาทกัน จะมีปรับปาวทคำภายนอกสอดถามเข้ามา จะหาผู้วิสดรณาแก้ไขไม่ และภิกษุซึ่งจะมีปัญญาเช่นพระผู้เป็นเจ้าไปข้างหน้าจะหายากไม่มีแล้ว นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าให้จักขุไว้ที่จะได้แก้ไขปัญหามัจฉิถ้อยคำปรับปาวทเมื่อหน้า โยมจะถามปัญหาแก่พระผู้เป็นเจ้าสืบไป จงโปรดวิสดรณาแก้ไขในกาลบัดนี้

พระนาคเสนรับคำว่าสาธุแล้วก็สาธยายคุณอุบาสก ๑๐ ประการว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร คุณอุบาสก ๑๐ ประการ คือ อุบาสกในพระศาสนานี้มีสุขและทุกข์เสมอกันไปด้วยพระภิกษุสงฆ์ประการ ๑ อุบาสกพึงรักษาสุจริตในกายและวาจา มิได้ประพฤติทุจริตประการ ๑ มีธรรมเป็นอธิบดีประการ ๑ **ธัมมภาครตุโต** ยินดีที่จะจำหน่ายจ่ายทานประการ ๑ เพียรพยายามเพื่อจะรู้คำสั่งสอนของสมเด็จพระชินวรเจ้าประการ ๑ **สมุมหาภิสุทธิโก** เป็นสัมมาภิสุทธิประการ ๑ ปราศจากโกตูลมลงคลภายนอกพระศาสนา ถึงจะเสียชีวิตก็มีได้สำนักครูภายนอกพระศาสนาประการ ๑ **สมคฤคาราโม** ยินดีในที่จะให้พระภิกษุสงฆ์พร้อมเพรียงกัน และยังอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายให้พร้อมหน้ากันทำบุญให้ทานประการ ๑ มิได้ประพฤติกอกลามกในพระศาสนาประการ ๑ ถึงซึ่งพระพุทธรูปคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เป็นที่พึงประการ ๑ ดูกรบพิตรพระราชสมภาร สิริคุณอุบาสก ๑๐ ประการ คุณอุบาสก ๑๐ ประการนี้พึงให้มีในพระราชสันดานแห่งมหาบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งมหาบพิตรพึงเอาพระทัยใส่ เห็นเหตุสิ่งไรที่พระพุทธรศาสนาจะโรยราเสื่อมเศร้าไป มีน้ำพระทัยจะทะนุบำรุงพระพุทธรศาสนาให้ถาวรจำเริญไป จงได้ถามไว้อย่าให้เคลื่อนคลาด อาตมาถวายโอกาสแก่มหาบพิตร มหาบพิตรจงถามให้สำราญพระทัยในกาลบัดนี้

ปฐมวรรค

วัชฌาวัชณปัญหา ที่ ๑

อลโห มิลินทสฺส รยโห เอตทโหสิ ลำดับนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ทรงพระจินตนา การดำริจะเห็นว่า พระนาคเสนผู้มีอายุให้โอกาสอาตมาแล้ว ควรที่อาตมาจะถามเถิด คำริจะนี้ แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ผู้เป็นปิ่นกษัตริย์ ก็หมอบลงกับบาทยุคลพระนาคเสนผู้เป็น อาจารย์ กระทำอัญชลี นมัสการเหนืออุตมวงศศิโรตม์มีพระโองการตรัสว่า ได้โปรดเถิดพระเจ้าข้า ด้วยคำเดียวเถียวว่า เมื่อสมเด็จพระมหากรุณาเจ้ามีพระชนมายุอยู่นั้น สาธุตบรูชจะบูชา นับถือก็ควร บัดนี้พระเจ้าเข้านิพพานล่วงลับไปแล้วจะไหว้จะบูชา สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าไม่ ยินดี ธรรมดาว่ากระทำการบูชาแก่พระชินสีห์ อันมิได้ยินดีนี้มีโทษหาผลมิได้ อัย ปรโยห อันทว่าปัญหาที่ถามนี้ อุกโต โกลฺลิก มีเงื่อนไขเป็นสอง เนโส วิสโย ปัญหานี้จะได้ด้วย วิสัยแห่งคนมีปัญญาน้อยมีความคิดน้อยหาไม่ได้ เป็นวิสัยแห่งคนอันมีปัญญามากมีความคิด มาก ธรรมดาว่าวิสัยแห่งคนมีปัญญาน้อยคิดไม่ถึงจึงเป็นทิลฺลุป พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัยนาแก้ไข อธิบาย ทำลายเสียซึ่งทิลฺลุปทั้งหลายเถิด ปัญหานี้มาถึงแก่พระผู้เป็นเจ้าผู้ประเสริฐ พระผู้เป็นเจ้า ผู้ประเสริฐจงให้จักขุปัญญาวุ้แก่พระชินบุตร อันจะเกิดมาสุดท้ายภายหลัง เพื่อจะทำลายซึ่ง คำปรับปวาททั้งหลายในกาลบัดนี้

พระนาคเสนเถรเจ้าผู้ประเสริฐจึงวิสัยนาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คำที่ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าเข้าสู่พระนิพพานล่วงไปแล้วนั้น มิได้ยินดีด้วยเครื่องสักการบูชา นั้น อย่าว่าไปเลย ถึงมีพระชนม์อยู่ก็ไม่สวสโสมนัสยินดีในลาภสักการะที่เทพยดานุชย์บูชา สาทิยา อันทว่าความยินดีนี้ สมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าละเสียแต่คงไว้พระศรีมหา โพธิเมื่อแรกได้ตรัส ดังฤาเล่าสมเด็จพระพุทธเจ้าเข้าสู่นิพพานด้วยนิพพานธาตุ ขาดจากเชื้อ ดัณหาจะยินดี ด้วยเครื่องสักการบูชาหาไม่ได้ อนึ่งพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ดังนี้ว่า อันสมเด็จพระชินสีห์จะได้ยินดีในเครื่องบูชาหาไม่ได้ แต่ทว่าควรที่โลกเทวดามนุชย์จะบูชา เป็นธรรมดา เมื่อโลกบูชาแล้ว มีผลมากนักหนา ของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้ามาอ้างเอาคำ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรนี้ เหมือนบิดาสรรเสริญซึ่งบุตร เหมือนบุตรสรรเสริญซึ่งบิดา เชื้อ ฟังยังไม่ได้ก่อน จงวิสัยนาไปใหม่เพื่อจะทำลายเสียซึ่งทิลฺลุปทั้งหลาย จงตั้งไว้ซึ่งสกวาททำลายเสีย ซึ่งทิลฺลุปทั้งหลาย

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งคำ
เคียรถียัสมเด็จพะพุทธเจ้าเข้านิพพานไป มิได้ยินดีในเครื่องสักการบูชา มนุษย์และเทวดา
บูชาไม่ได้ผลนี้ เชื่อฟังไม่ได้ เทวดาและมนุษย์ผู้ใดมีใจศรัทธาอุทสาหะกระทำสักการบูชา ซึ่ง
พระธาตุรัตนเจดสมเด็จพะพุทธเจ้าอันนิพพานไปมิได้มีความยินดีที่ดี ประการหนึ่ง สาธุ
สัตบุรุษอุบาสกอุบาสิกาอุทสาหะปรนินิบัติตามธรรมเนียมและใหญ่ที่โปรดประทานไว้ นั่นก็ดี สาธุ
สัตบุรุษซึ่งกระทำนี้ อาจจะได้ไตรพิศสมบัติทั้ง ๓ ประการ คือมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ
นิพพานสมบัติ มิได้คลาดคลา **อุปมาปิ โส อตุโธ** อรรถปัญหานี้จะรู้ด้วยอุปมา ยถา ก็ วย จะ
อุปมาเหมือนอะไร เปรียบดังกองเพลิงใหญ่ ลูกวิ่งเรื่องแล้วดับไป และกองเพลิงใหญ่นั้นยังจะ
ยินดีในเชื้อหญ้าแห้งและไม้แห้งหรือไม่เล่า มหาบพิตร

สมเด็จพะเจ้ามิลินทปิ่นประชาชาวสาคลนคร มีสุนทรวาจาตรัสว่า เพลิงนั้นแม้แต่ยัง
ไม่ดับก็มีไดยินดีด้วยเชื้อหญ้า เมื่อดับหาเจตนามิได้ ก็จะไม่ยกกล่าวไปไยว่ามีความยินดี

พระนาคเสนจึงซักไ้ว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร ถ้าวเพลิงนี้ดับไปไม่มี
ที่ไหน โลกจะมีสูญจากไฟหรือ มหาบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพะเจ้ากรุงมิลินทกัณฐมินทราธิบติ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ถึงว่าโลกจะไม่มีไฟ ไฟจะดับไป จะสูญจากไฟหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงซักว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร พระราชสมภารมีพระราช
โองการตรัสว่า ไฟไม่สูญจากโลกทั้งปวง เมื่อไฟดับไปสิ้นแล้ว มนุษย์จะใคร่ได้ไฟ จะไปเอาไฟที่
ไหนเล่า มหาบพิตร

สมเด็จพะเจ้ากรุงมิลินทกัณฐกษัตริย์ตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ถึงว่า
ไฟดับไปแล้ว มนุษย์จะใคร่ได้ไฟ ก็ได้ด้วยวัตถุที่ต้นเดิมแห่งไฟนั้น คืออยู่ที่ไม้แห้ง มนุษย์นั้นจึง
เอาไม้แห้งมาทำเป็นแม่ไฟปลูกไฟ รองเชื้อฝอยภายใน เพียงสไปก็จะได้ไฟนั้น เป็นฉะนั้นแหละ
พระผู้เป็นเจ้า

ฝ่ายพระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร เพลิงดับไป
และหาเจตนามิได้ ไม่ยินดีที่จะไหม้เชื้อ ครันมนุษย์เพียรสไปก็มีไฟขึ้นได้ ถ้าวเพลิงดับแล้วกลับ
ติดขึ้นได้ฉะนั้นไซ้ คำเคียรถียัซึ่งว่า สมเด็จพะพุทธเจ้าเข้านิพพานไปไม่มีความยินดี บุคคลผู้
บูชานั้นหาผลมิได้ คำนี้หาสมไม่ **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร **มหาอคฺคิกุขบุโ**
กองเพลิงอันใหญ่รุ่งโรจน์โชตนาการไป นั่นใดก็ดี ตลาคโต สมเด็จพะตลาคตพุทธเจ้านี้ ก็
รุ่งเรืองด้วยพระพุทธรังสีมีครวนาดังนั้น

ประการหนึ่งเล่า กองเพลิงนั้นรุ่งโรจน์โชตินาการแล้วดับไป ยถา มีครุวนาฉันใด
 ตลาคโค สมเด็จพระตลาคคพุทธเจ้ารุ่งเรื่องด้วยพระพุทธรังสี ยังหมื่นโลกธาตุให้หาวคไหว
 แล้วนิพพานไป มีอุปไมยเหมือนไฟอันดับ ไมยนิคิที่จะไหม้ไม้แห้ง เมื่อบุคคลที่จะต้องการไฟนั้น
 ก็สีไฟได้ฉันใดก็ดี สมเด็จพระชินสีห์นิพพานล่วงลับไปไม่มีความยินดี บุคคลทั้งหลายจะถวาย
 เครื่องสักการบูชาแก่พระธาตุคณะ และจะปรนนิบัติด้วยสัมมาปฏิบัติตามญานตรารมณ ของ
 สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าตริสโปรดประธานไว้นั้น อาจจะได้สมบัติทั้งสามประการเปรียบปาน
 ดูกองเพลิงใหญ่ดับไปมิได้ไหม้เชื้อแล้ว และบุคคลสีไฟก็ได้ซึ่งไฟฉะนั้น **มหาราช** ขอดถวาย
 พระพรบพิตรพระราชสมภาร บพิตรพระราชสมภารพึงเข้าพระทัยเถิดว่า สมเด็จพระพุทธเจ้า
 นิพพานไปแล้วไม่มีความยินดี บุคคลบูชาด้วยเครื่องสักการบูชามีผลมากนักหนา จะได้มีโทษ
 เหมือนถ้อยคำเดียรถีย์ว่านั่นหามิได้

อุปรมปิ มหาราช ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จงทรงพระสวณาการเหตุ
 อันหนึ่งให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ฌิแล้วบุคคลจะมีความสงสัยว่า พระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วไม่ยินดี
 นั้น และบุคคลผู้กระทำสักการบูชาหาผลมิได้ ถ้าจะสงสัยจะนี้ยังไม่หาย จะอุปมาถวายอีก
 อย่างหนึ่ง ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดังลมพายุใหญ่พัดแล้วหายไปนั้น และลม
 ที่หายไปนั้นจะกลับพัดมาอีกหรือ หรือว่าหามิได้เล่า

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจริญ
 เมื่อลมพายุใหญ่นั้นพัดมาแล้วหายไป ลมพายุนั้นก็หายไปทีเดียว จะได้พัดมาอีกหามิได้

ฝ่ายพระนาคเสนจึงซักไซ้ไต่ถามว่า **มหาราช** ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
 ลมพายุนั้นพัดมาแล้วหายไปกระนั้น เมื่อลมพายุหายไป โลกไม่มีลมแล้วนี้ ก็เหล่าบุคคลที่
 กระวนกระวายร้อนนั้น ลมสึญญไปไม่พัดอีกแล้ว ถ้ากระนั้นจะมีร้อนหนักไปหรือ บพิตรพระ
 ราชสมภาร

ส่วนพระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ
 บุคคลทั้งหลายที่ร้อนกระวนกระวายนั้น จึงเอาใบตาลและกระดาศมากระทำเป็นพัดโบกลมให้มี
 ลมขึ้นด้วยความเพียรพยายาม ยังร้อนกระวนกระวายให้หายไป กระทำให้เป็นลมเกิดขึ้นได้ละ
 พระผู้เป็นเจ้า

ฝ่ายพระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า ลมพายุใหญ่พัด
 มาแล้วหายไป มนุษย์ยังลมให้เกิดขึ้นได้ละนี้ ถ้ากระนั้นคำเดียรถีย์ที่ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า
 เสด็จเข้านิพพานไปไม่ยินดีนั้น บุคคลกระทำซึ่งสักการบูชามีโทษ คำเดียรถีย์ที่ว่าดังนี้ว่าผิด

นบพิตรพระราชสมภาร มหติ วาโต ลมพัดเป็นพายุนั้น ย่อมฟุ้งเฟื่องแล้วดับไปหายไป
 จันใด สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ เปรียบปานจุลมพายุนั้นอันพัดมาแล้วดับไปนั้น
 สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าก็เหมือนกัน ยังหมิ่นโลกธาตุให้หวนไหวพัดฟุ้งเฟื่องแล้วนิพพานไป
 และพัดฟุ้งเฟื่องไปนั้น คือแผ่พระเมตตาพรหมวิหารอันเกษมสอาดสุขุมเย็นใจแผ่ไปทั่วทั้งหมื่น
 โลกธาตุแล้วสมเด็จพระบรมโลกนาถก็นิพพานด้วยนิพพานธาตุ หาเชื้อคณหาที่จะระคนข้องอยู่
 มิได้ ไม่มีความยินดี และมนุษย์เทวดามีศรัทธาจะกระทำสักการบูชาย่อมมีผลานิสงส์ เมื่อ
 กระทำกองการกุศลแล้วจะดับเสียซึ่งเพลิงทั้งหลายคือ รากคคิ โทสคคิ โมหคคิ อันร้อน
 กระวนกระวายนั้น ก็ดับได้ง่ายดาย ด้วยอำนาจกุศลทั้งหลายที่ตนได้กระทำสักการบูชาแก่
 สมเด็จพระพุทธเจ้าเข้านิพพานไปไม่ยินดี มีกรณจุลมพายุนั้นพัดมาแล้วหายไป เมื่อลมหาย
 แล้วจะกระทำให้ลมพัดขึ้นอีกได้ด้วยพัดใบตาลและพัดกระดาศ อาจจะให้ดับระงับกระวน
 กระวายได้เหตุเช่นนี้มนุษย์ทั้งหลายถึงแม้มาตราบว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์นิพพาน
 ไปแล้วอยู่ภายหลังจะบูชาซึ่งพระธาตุรัตนะของสมเด็จพระพุทธเจ้า และปรนนิบัติตามธรรมเนียม
 อันน้อยใหญ่ ยังกุศล ธรรมให้เกิดมีขึ้นแล้ว ก็อาจจะดับเสียซึ่งเพลิงทั้งหลาย คือรากคคิ
 โทสคคิ โมหคคิ อันร้อนกระวนกระวาย ให้ระงับดับหายไปจากสันดานได้ เสมือนพัดใบตาล
 และพัดกระดาศ อันคนทั้งหลายพัดดับเสียได้ซึ่งกระวนกระวายอันร้อนนั้น ขอดถวายพระพร
 อปริปี มหาราช ฐานนบพิตรพระราชสมภาร จงทรงสวนการเหตุอันอื่นอีกเพื่อจะข่มขี้เสียซึ่ง
 คำปรึบปรวาทแห่งเดียรถีย์ทั้งหลาย เอโก ปุริโส เปรียบดูบุรุษผู้หนึ่งตักลงให้เสียงดังก้องไป
 เสียงกลองนั้นดังก้องไปด้วยกำลังแห่งบุรุษ ครั้นเสียงกลองนั้นหาดังไม่ เพราะบุรุษนั้นมิได้ดี
 และกลองเกรินั้นจะยินดีที่จะดังอีกหรือหามิได้ ขอดถวายพระพร

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์บรมกษัตริย์ตรัสว่า ภาณุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้
 ปรีชาญาณ อันว่าเกรินั้นจะได้มีความยินดีที่จะดังอีกหามิได้

พระนาคเสนจึงได้ถามว่า มหาราช ขอดถวายพระพรนบพิตรพระราชสมภาร เมื่อ
 เสียงกลองนั้นไม่ดังแล้ว จะมีสูญไปหรือ พระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงตรัสว่า ภาณุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ เกรีกับ
 คนดินนั้นเป็นปัจจัยที่จะให้เกิดเสียงกลอง ถ้าว่าบุคคลเพียรตีเกรีอีกเล่า ก็อาจจะให้กลองมีเสียง
 ดังไปอีกได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า จันใดก็ดี ฐานนบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ประเสริฐ
 สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้าตั้งไว้ซึ่งพระธาตุรัตนะและพระไตรปิฎก อันจำเริญ

ด้วยศีลสมาธิปัญญาและมรรคและผลเป็นอันดี จุจกลองเกรอิ้นบุคคลเอามาตั้งไว้แล้ว และพระพุทธรองค์เสด็จเข้านิพพานล่วงลับไป เมื่อสาธุศตบุรุษผู้ใดมีจิตเลื่อมใสศรัทธาอุทสาหะ กระทำสักการบูชา และมาปรบนิบัติตามโอวาทานุสาสน์น้อยใหญ่ที่พระพุทธรองค์ตรัสโปรดพระราชทานไว้ โดยพระสูตรปรมัตถ์อรรถวินัย ก็อาจสามารถจะให้เกิดซึ่งสมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ จุสัททะสำเนียงเสียงกลองเกริณะนั้น

อนึ่งเล่า บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในธรณี เมื่อกลองเกริมืออยู่ และมีผู้มาตีลงอีก เสียงกลองนั้นก็ดังก้องสนั่นไป ฉันทใดก็ดี สาธุชนที่มีศรัทธา นี้ เมื่อพระธาตุรัตนะมีอยู่และพระพุทธรูจะในพระไตรปิฎก ซึ่งสมเด็จพระบรมโลกนาถทรงประดิษฐานไว้ ก็มีอยู่ขณะนี้ มีศรัทธา แล้วฟังบูชาซึ่งแก้วคือพระบรมธาตุของสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า และอุทสาหะเล่าเรียนสดับ ตรีบพิตรธรรม ปรนนิบัติตามพระพุทธรูจะดังนี้ ก็จะได้สมบัติทั้งสามประการอาศัยแก้วมีพระธาตุรัตนะอยู่เป็นปัจจัยและมีพระไตรปิฎกเป็นปัจจัยอาศัยเหตุกระนี้ จึงได้สมบัติทั้งสามประการ เปรียบปานจุเสียงกลองอันดังก้อง ก็อาศัยตัวกลองเป็นปัจจัยเหมือนกัน เหตุดังนี้ สาธุชน ที่มีศรัทธาจะกระทำสักการบูชาซึ่งสมเด็จพระศาสดาจารย์ อันเข้าพระนิพพานไปแล้วหาโทษ มิได้ สพล ประกอบไปด้วยผล สมด้วยพระฎีกาที่สมเด็จพระทศพลตฺรัสบัณฑิตพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า ภิกษุเว จูรานะภิกษุทั้งหลาย กาลนานไปภายภาคหน้า ตถาคตจะได้อยู่เป็นครู สอนท่านทั้งหลายหาได้ เหตุไรจึงว่าดังนี้ เหตุว่าตถาคตจะนิพพานไป ก็แหละพระสัทธรรม คือพระวินัย พระสูตร พระปรมัตถ์ ที่ตถาคตตรัสเทศนาไว้นั้นนั่นแหละจะอยู่เป็นครูสอน ท่านทั้งปวงไปในอนาคตกาล และคำที่เคียรติย์กล่าวว่า สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าเข้านิพพานไปไม่มีความยินดี และบุคคลอันจะกระทำสักการบูชานี้มีโทษ ไม่เป็นผลไม่เป็นประโยชน์ นั้น คำที่เคียรติย์กล่าวดังนี้เป็นคำอันผิดหาควไม

อนึ่งเล่า มหาบพิตรพระราชสมภารจงทรงพระสวณาการฟังอุปมาอันอื่นให้ภิกษุโยภาวะ ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ เปรียบจุมหาปฐพีอันใหญ่ย่อมให้จำเริญซึ่งพืชทั้งหลายต่าง ๆ สพพวิชานี อันว่าพืชทั้งหลายทั้งปวงงอกขึ้นจำเริญขึ้นเป็นลำต้นมีดอกออกผลต่าง ๆ นั้น แผ่นดินจะมีความยินดีหรือหาได้ หรือว่าพืชหากจำเริญเองเป็นประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นเวียงชัยตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า แผ่นดินนั้นจะมีความยินดีหาได้ พืชทั้งปวงหากจำเริญเองนะ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่าที่คำเคียรติย์ว่านั้นว่า พระพุทธเจ้าเข้านิพพานแล้วหาความยินดีมิได้ จะกระทำสักการบูชาอันหาผลหาประโยชน์มิได้ ประกอบไปด้วยโทษ ถ้อยคำนี้

เป็นคำผิด **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ แผ่นพื้นพสุธาอันใหญ่เจริญพืชต่าง ๆ ถิ่นใด **ตถาคต** อันว่าสมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณเจ้า อันเสด็จมาตรัสตามวงศ์แห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งห้าย **อรห** ผู้ควรแก่เครื่องสักการบูชา **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ผู้ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสมโพธิญาณ **วิชาจรณสมฺปนโน** บริบูรณ์ด้วยวิชา ๓ จรณะ ๘ **ตถาคต** มีพระดำเนนเป็นอันงาม **โลกวิทู** รู้ซึ่งลักษณะแห่งสังขารโลกทั้งปวง และองค์พระสัพพัญญูเจ้าก็เหมือนปฐพีคังนั้น อันว่าแผ่นดินมิได้ยินดีซึ่งพืชถิ่นใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็ไม่ยินดีซึ่งบูชาแห่งสัตว์โลกมีอุปมาคังนั้น อันว่าพืชทั้งหลายอาศัยซึ่งแผ่นดินแล้ว งอกจำเริญเป็นต้นเป็นใบมีกิ่งก้านจำเริญ ทรงดอกออกผลอาศัยปฐพีนั้นถิ่นใด **เทวมนุสฺสา** อันว่าเทวดาและมนุษย์ในโลกนี้ที่ศรัทธา **ทพฺพกุสฺสมุตา** มีจิตกุศลเป็นรากอันยังยืนไปเป็นอันดี **สมาธิขุณฺธา** มีสมาธิเป็นลำต้น **ธมฺมสารา** มีธรรมเป็นแก่นสาร **สีลสาขา** มีศีลห้าประการเป็นกิ่งก้าน อันแซมไปภายในภายนอก ทรงไว้ซึ่งดอกคือพระวิมุตติธรรมอันประเสริฐ ทรงไว้ซึ่งผลอันเลิศ คือ สามัญญผล ทั้งนี้อาศัยสมเด็จพระพุทธเจ้าอันเข้านิพพานไปไม่ยินดี จุณแผ่นดินอันมิได้มีความยินดีด้วยพืชทั้งหลายนั้น

มหาราช ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภาร เหตุอันนี้ที่วิสัยนามา อาตมภาพจึงว่า สาธุตตบุรุษจะกระทำสักการบูชาแก่สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าเข้าพระนิพพานไปไม่มีความ ยินดีไม่มีโทษ มีแต่ประโยชน์ จะให้ได้ซึ่งไตรปิฎกสมบัติตามประการคุณพระธรรมานาจะนี้

มหาราช ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภาร จงทรงสวนนาการเหตุอันอื่นให้ยิ่งกว่านี้ นี่เนะบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ประเสริฐในศฤงคาร เปรียบปานคุณตระกูลหนอนทั้งหลายอันบ่อนอยู่ในอุทรท้องสัตว์ต่าง ๆ คือช้าง ม้า วัว ควาย แพะ อูฐ ลาทั้งหลายนี้ สัตว์จำพวกนั้นรักใคร่ยินดีด้วยหนอนทั้งหลายหรืออย่างไรเล่า มหาบพิตร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะได้ยินดีด้วยหนอนหามิได้ พระนาคเสนจึงลววยพระพรว่า บพิตรพระราชสมภาร เมื่อสัตว์ทั้งหลายไม่มีความยินดีหนอนทั้งหลายนี้มีลูกมีหลานจำเริญมากด้วยเหตุอย่างไรเล่า บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายนี้มิได้ยินดีที่จะให้หนอนทั้งหลายบังเกิด แต่ทว่าหนอนทั้งหลายบังเกิดขึ้นในท้องสัตว์นี้ เหตุด้วยบาปกรรมอันกล้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลจะกระทำสักการบูชาแก่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า อันเข้าพระนิพพานไปหา

ความยินดีมิได้นี้มีผล เหตุว่าพระบารมีและอารมณ์ของสมเด็จพระพุทธเจ้านั้นกล้าเป็นทักษิณ
เนืออันดี บุคคลมาหว่านพืชลงคงจะมีผล จุหนอนอันเกิดในท้องสัตว์ซึ่งมิได้ยินดี เกิด
ด้วยกรรมเป็นบาปอันกล้า

อปปริ มหาราช ประการหนึ่ง ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จงทรงสาวนาการ
เหตุอันหนึ่งให้ยิ่งกว่านี้ โลกียมนุษย์ทั้งหลายนั้นมีฉันทุนวุติโรคเกิดขึ้นในกาย มนุษย์ทั้งหลายเป็น
จะมีความยินดีหรือประการใด

พระเจ้ากรุงมิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นจะได้มีความยินดี
หามิได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถามไปเล่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร เมื่อคนทั้งหลายไม่มียินดี ก็ฉันทุนวุติโรคเหล่านี้จึงบังเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุประการใด
พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงแก้ไขว่า เกิดขึ้นด้วยอกุศลอันบุคคลผู้นั้นกระทำไว้

พระนาคเสนจึงอุปมาต่ออุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ ถ้า
ว่าฉันทุนวุติโรคบังเกิดแก่มนุษย์ซึ่งมิได้มีความยินดีด้วยอกุศลหนหลังฉันทุนวุติโรค บุคคลกระทำสักการ-
บูชาแก่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์นิพพานไปหาความยินดีมิได้นี้มีผล เพราะกองกุศล
เป็นทิฐฐัมมเวทนียเห็นประจักษ์ในชาตินี้ และกุศลที่จะให้ได้เสวยบรมมัยขมทิพยสมบัติและ
มนุษย์สมบัติข้างหนึ่ง กับทั้งนิพพานสมบัติ และไตรปิธสมบัตินี้เกิดแก่บุคคลก็เพราะกุศลได้
กระทำไว้ อุปมาดังพรรณนามาจะนี้

อนึ่ง มหาบพิตรจะได้ทรงฟังบ้างหรือไฉนว่า ยังมียักษ์ตนหนึ่งใจร่อนักหนา มี
นามปรากฏชื่อว่านทกัษ ปรุทุษร้ายต่อพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร แผ่นดินสูบเอาไปนั้น

อาม ภนุเต พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **อาม** เออ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมได้ยินอยู่
คำอันนี้มีปรากฏในโลก คนเขาเล่ากันต่อ ๆ มา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเป็นอัครสาวกอันเลิศ พระผู้เป็นเจ้ายินดีที่จะให้แผ่นดิน
สูบเอานทกัษไปหรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชา ถึงเทว-
โลกและมนุษย์โลกจะฉิบหายไปถึงดี พระจันทร์พระอาทิตย์จะตกลงมาเหนือพื้นพระธรณีกี้ดี เขา
พระสุเมรุจะฉิบหายไปถึงดี พระสารีบุตรท่านจะให้ทุกข์แก่โลกหามิได้ **ดี กิสุต เหตุ**

ความนี้เป็นอันใด เหตุว่าพระสารีบุตรมีน้ำใจมิได้กำเรบคิดร้ายให้ทุกข์โศกแก่บุคคลผู้ใด ถึงว่าผู้ใดจะกระทำอันตรายแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรจนสิ้นชีวิต พระสารีบุตรจะคิดร้ายหมายขวัญแก่ผู้นั้นหามิได้

พระนาคเสนผู้ปรีชาจึงมีเถรวาจาถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ถ้าว่าพระธรรม-เสนาบดีสารีบุตรเถรเจ้าไม่ยินดีที่จะให้แผ่นดินสูบซึ่งนนทกษัย และนนทกษัยแผ่นดินสูบเอาไปเป็นเหตุไฉนเล่า

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า แผ่นดินสูบนนทกษัยไป ด้วยอกุศลกรรมนนทกษัยกระทำไว้แก่กล้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ถ้าว่านนทกษัยแผ่นดินสูบเอาไปนั้น เป็นด้วยอกุศลกรรมของนนทกษัยกระทำไว้แก่กล้า ถ้าว่าละนี้แล้ว พระสารีบุตร ท่านก็ไม่ยินดีที่จะให้แผ่นดินสูบนนทกษัย ก็คำเดียรถีย์ที่ว่าบุคคลกระทำสักการบูชาแก่สมเด็จพระพุทเจ้าเข้านิพพานไปไม่ยินดี มีโทษหาประโยชน์มิได้ คำเดียรถีย์ว่าดังนี้ก็ผิด คำที่ว่าบุคคลบูชาสมเด็จพระพิชิตมารอันเขาพระนิพพานไปไม่มีความยินดี มีประโยชน์มีผลหาโทษมิได้สมควรกับที่เปรียบมา เหตุดังนี้แหละบุคคลจะกระทำสักการบูชาแก่สมเด็จพระพุทเจ้า อันเข้านิพพานไปไม่มีความยินดี มีผลมีประโยชน์หาโทษมิได้

อนึ่งเล่า ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภารได้ทรงสวนการฟังบ้างหรือไม่ ในศาสนาสมเด็จพระพุทเจ้าของเรานี้ ตกนรกทั้งเป็น แผ่นดินสูบเอาไปก็คนเล่า บพิตร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชาชน จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมได้ฟังอยู่

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงเล่าให้อาตมาฟังก่อน สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า แผ่นดินสูบเอาไป ๕ คน คือ นางจิณฺจมาณวิกาคน ๑ พระยาสุปปพุทสาทายราชองค์ ๑ พระเทวทัตคน ๑ นนทกษัย คน ๑ อุทเมยขกโจรคน ๑ สิริเป็น ๕ คนด้วยกันในกาลนั้น

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถามว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร คน ๕ คนเหล่านี้ประทุษร้ายต่อผู้ใด แผ่นดินจึงสูบเอาไป

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนทั้งหลาย ๕ คนนี้ ประทุษร้ายต่อสมเด็จพระพุทเจ้าและพระอัครสาวกของสมเด็จพระพุทเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ ยินดีที่จะให้คนเหล่านี้ธรณีสูบเอาไปหรือ บพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นธรณีมืดมิดพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สมเด็จพระพุทธเจ้าจะได้ยินดีที่จะให้คนทั้งหลายนั้นแผ่นดินสูบเอาไปหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าว่า สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ไม่ยินดีที่จะให้ใครไปอวิจิให้ธรณีสูบเอาไป ผู้ใดประทุษร้ายต่อพระองค์เจ้า แผ่นดินจึงสูบไปจะนี้แล้ว คำเดียรถีย์ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าเข้าพระนิพพานไป หากความยินดีมิได้ บุคคลบูชามิโทษหาประโยชน์มิได้ คำนี้ผิดหาจริงไม่ ผู้ใดกระทำสักการบูชาแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าอันเข้านิพพานไปหากความยินดีมิได้นี้ มีผลมีประโยชน์หาโทษมิได้

พระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ได้ทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสปริดา จึงตรัสสรรเสริญว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ปัญหาที่คัมภีรภาพลิกกล้าฟันเฟื่อยนักหนา นี่แหละพระผู้เป็นเจ้าแก้ไขให้แจ่มแจ้งเป็นอันดี ยังคำเดียรถีย์อันเป็นมิจาหิฐุเห็นผิคนั้น ให้ลี้ลับอัปภาคย์ไป แต่วันนี้ไปเดียรถีย์จะมีได้ว่าต่อไปได้อีกแล้ว พระผู้เป็นเจ้านี้ล้ำเลิศประเสริฐกว่าคนทั้งหลาย โยมจะรับเอาอภิปรายของพระผู้เป็นเจ้าตั้งแต่เงาะไว้ในกาลบัดนี้

วิฆณาวัชฌปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

สัพพัญญูภาวะปัญหา ที่ ๒

ภนุเต นาคเสน พุทโธ สัพพัญญูติ อาม **มหาราช** ภควา สัพพัญญู จ ภควโต สุตตัมสมิตฺถิ ฌาณทสฺสนํ ปจฺจุปฺภวจิตฺตํ อวชฺชนปฏฺิพฺพุทฺธํ ภควโต สัพพัญญุตญาณํ อวชฺชิตฺวา ยทิจฺฉิกิํ ชานาตีติ ฯ

พระเจ้ามิลินทราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ปรีชา สมเด็จพระพุทธเจ้าของเราเป็น สัพพัญญูหรือ

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว **อาม** เออบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสดาจารย์

เจ้าเป็นพระสัพพัญญูรู้เห็นด้วยปัญญา พระศาสดาจารย์เจ้าพิจารณาแล้ว รู้เห็นซึ่งสิ่งสารพัด
ทั้งปวง จึงเป็นพระสัพพัญญู ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิยมหาราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา ถ้าว่าเสด็จพระมหากษัตริย์ต้องพิจารณาก่อนจึงรู้ จะว่าเป็นสัพพัญญู อย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อัน
ว่าพระสัพพัญญูญาณของพระมหากษัตริย์นี้ ต้องพิจารณาก่อนก็จริงแล แต่ทว่ารวดเร็ว
นักหนา เปรียบประดุจบุคคลดวงข้าวสองถึงก็ดี สามถึงก็ดี ห้าถึงก็ดี ช้านักหนา แม้นมาตร
ว่าสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้าพิจารณาซึ่งข้าวที่คนทั้งหลายดวงก็รู้ก่อนที่ดวงนั้น เร็วพลัน
ประมาณลัดนิ้วมือเดียว ตกกว่ารวดเร็วจะนี้

ประการหนึ่ง ลักษณะจิตมี ๑ ประการ บุคคลที่มีจิตประกอบด้วยราคะโทสะโมหะ
ประกอบด้วยตัณหาและกิเลสนั้นมีกายมิได้จำเริญ มีจิตมิได้จำเริญ มีศีลมิได้จำเริญ มีปัญญา
มิได้จำเริญ จิตแห่งบุคคลจำพวกนี้ มักมีประวัติอันช้า กิเลส เป็นเหตุอย่างไร เหตุว่าไม่
จำเริญจิตของอาตมา ยถา และจะเปรียบกันใด อุปมาเหมือนลำไม้ไผ่อันรกแต่ต้นจนปลาย มี
แขนงหนามไหนให้เข้าอยู่ ด้วยเหตุว่าแขนงนั้นรกรักกันใดก็ดี จิตแห่งบุคคลเป็นโลกีย์ประกอบ
ด้วยราคะโทสะโมหะและตัณหากิเลส นั้น และมีกายมิได้จำเริญ มีจิตมิได้จำเริญ มีศีลมิได้รักษา
มีปัญญามิได้พิจารณา จิตช้าเขล่านัก เหตุไฉน เหตุว่าร้อยกรองไปด้วยกิเลส เหตุดังนี้จึงตั้งไว้
เป็นปฐมที่ ๑

และจิตเป็นคำรบ ๒ นั้น ได้แก่จิตพระโสดา ปหิโนปายา มีอบายภูมิละเสียเป็นอันดี
คือพระโสดาทั้งหลายนี้มีได้เกิดในอบาย ด้วยเหตุพระโสดาทั้งหลายละเสียซึ่งบาปกรรมทั้งหลาย
๓ คือสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐิอุปคตตา มีปรกติเห็นเที่ยงในพระจุ-
ราริยสัจ ปรนนิบัติตามพระศาสนะ คือคำสั่งสอนของสมเด็จพระมุนีวรรธมาสัมพุทธเจ้า จิต
แห่งพระโสดานั้น เร็ว่องไวในที่ทั้ง ๓ ครั้นว่าพันวิสัยของตนเบื้องบนขึ้นไปก็เข้าถึงอยู่ เหตุไฉน
เหตุว่าใจพระโสดานั้นบริสุทธิ์ในที่ทั้ง ๓ คือ สักกายทิฏฐิ เป็นต้น และเบื้องบนนั้นรกรักอยู่ด้วย
กิเลสเบื้องบนมิได้ขาดจากสันดาน เปรียบปานฉะนี้ว่าลำไม้ไผ่มีแขนงข้างต้น ๓ ปล้องนั้น
บริสุทธิ์เปล่าจากแขนงหนาม บุคคลตัดชักลงมาก็คล่องอยู่ ๓ ปล้องเท่านั้น ครั้นถึงเบื้องบนก็
รกรกคลุมหุ้มห่อขัดอยู่หาไม่ นี่แหละเปรียบในจิตคำรบ ๒

และจิตเป็นคำรบ ๓ นั้น ได้แก่จิตพระสกิทาคามี จิตพระสกิทาคามีนั้น น้อยไปในราคะ

โทสะ คือมีราคะโทสะอันน้อย มีจิตรวดเร็วในที่ทั้ง ๕ พันนั้นยังมีกิเลสหุ้มห่อหนักอยู่เปรียบจันได
 คุงไม้ไผ่มีลำและมีปล้องเปล่าอยู่ ๕ ปล้อง เมื่อบุคคลตัดกระชากคล่องแต่เพียง ๕ ปล้อง
 เบื้องบนยังรกรงก็ขัดอยู่ นี่แหละเปรียบด้วยจิตเป็นค้ำรบ ๓

ยังมีอีกจิตเป็นค้ำรบ ๔ ได้แก่จิตพระอนาคามี อันละเสียซึ่งสังโยชน์ ๕ อันเป็นส่วน
 เบื้องต่ำ จิตของพระอนาคามีเบาและรวดเร็วในฐานะ ๑๐ ประการ ครั้นพื้นฐานะ ๑๐ ประการ
 ไปในเบื้องบน จิตของพระอนาคามีก็เงื่องหงอยน้อยไป ยถา จันได เปรียบประคูดังลำไม้ไผ่
 อันมีปล้อง ๑๐ ปล้อง เบาคล่องแคล่วเป็นอันดี เมื่อบุคคลตัดแล้วกระชากลงมากล่องอยู่ ๑๐
 ปล้องเท่านั้น ครั้นและพันนั้นก็ยังพันเฟืออยู่ เหตุว่าเบื้องบนนั้นขัดข้องอยู่ นี่แหละได้แก่จิตพระ
 อนาคตมีเป็นจิตค้ำรบ ๔

ทีนี้จะว่าด้วยจิตเป็นค้ำรบ ๕ ได้แก่จิตพระอรหันต์มหาวิณาสวเจ้า มีกิจคือบรรพชิตกิจ
 อันกระทำสำเร็จแล้ว มีสังโยชน์ขาดจากสันดาน บรรลุแก่ญาณปฏิสัมภิทาบริสุทธินในสาวกภูมิ
 จิตแห่งท่านเบาในสาวกวิสัย มีประวัติอันเร็วยิ่ง ครั้นตรองตรึกนึกขึ้นไปถึงปัจเจกพุทธรวิสัย
 แห่งพระปัจเจกพุทธเจ้าก็เงื่องหงายเข้าไป เหตุว่าบริสุทธินในสาวกวิสัย มิได้บริสุทธินในปัจเจกพุทธ-
 วิสัย เปรียบประคูดังไม้ไผ่ มีปล้องและแขนงอันบริสุทธินเบา จะชักมาก็คล่องแคล่วยิ่งนัก เหตุว่ามี
 แขนงหนามทั้งปวงร่วงไปไม่พักติดจันใดก็ดี จิตแห่งพระอรหันต์นั้น มิได้มีกิเลสตันหาข้องอยู่
 ในสันดาน ประหาณเสียซึ่งบาปธรรม สำเร็จพระปฏิสัมภิทาดังอยู่ในสาวกภูมิ ก็คล่องอยู่ใน
 สาวกภูมิ จิตประวัติไวกุญจไม้ไผ่อันเปล่าจากหนาม หาหนามและแขนงมิได้นั้น ครั้นขึ้นไปถึง
 ปัจเจกพุทธรวิสัยก็ขัดอยู่ไม่คล่องแคล่ว วิสัยนาในจิตเป็นค้ำรบ ๕ จบแต่เพียงเท่านี้

จิตเป็นค้ำรบ ๖ นั้นได้แก่จิตแห่งพระปัจเจกโพธิเจ้าอันเลิศ **มหาราช** ขอถวาย
 พระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสมบัติอันเป็นสุขโสด ฝ่ายว่าพระปัจเจกโพธิเจ้า
 ทั้งหลายนี้เป็นเอกจาริ มีปรกติประพตติเป็นเอก หากครหาอาจารย์มิได้ บริสุทธินในสาวกวิสัย
วิมลจิตตา หามลมทินจิตมิได้ ตั้งอยู่ในปัจเจกภูมิ ก็ว่องไวอยู่ตามวิสัยพระปัจเจกโพธิเจ้า ครั้น
 ล่วงเข้าวิสัยพระพุทธรสัพพัญญู ปวัตติจิตนั้นก็อับเฉาเขลาไป เหตุว่าวิสัยท่านเป็นแต่พระปัจเจก-
 ภูมิใช่พุทธรวิสัย จะเปรียบจันได คุงบุรุษชายผู้หนึ่งนั้น เคยข้ามแม่น้ำอันน้อย จะข้ามกลางคั่นก็
 ได้ไม่สะดุ้งไม่กลัว ครั้นตัวบุรุษผู้นั้นมาปะมหาสมุทรอันใหญ่เข้าก็อับเฉาชักจูงจนอยู่ คุงนักแล้ว
 นักหนามิอาจที่จะข้ามได้ จิตพระปัจเจกโพธิ ตั้งอยู่ว่องไวก็แต่วิสัยแห่งตน พ้นขึ้นไปถึงวิสัย
 สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าแล้ว ก็ขัดสนมีคณมนักหนามิอาจสามารถที่จะคิดได้ อุปไมยดังบุรุษชาย
 นั้น วิสัยนาด้วยจิตพระปัจเจกโพธิภูมิเป็นค้ำรบ ๖ ก็จบเท่านี้

จิตเป็นคำรบ ๗ ได้แก่อจิตสมเด็จพระสรเพชญ์พุทธเจ้าเป็นพระสัพพัญญุนั้น ถึงซึ่ง
ภาวะแก่ล้าในจตุเวสาร์ชญาณ ประกอบด้วยอัฐารสพุทธธรรม ๑๘ ประการ **อนนุต-**
ฌาณชิน ผลบุญพลมารจะนับมิได้ **อนนุตฌาณ** มีพระญาณจะนับมิได้ มีจิตเบาประวัติว่องไว
เป็นเหตุไฉน **สพฺพุตต** **ปรสฺสุตต** เหตุว่าบริสุทธิ์ผ่องใสไปสิ้นไม่มีมลทินข้องขัดอยู่ **มหาราช**
ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปานคุณหนึ่งว่าลูกสรอันมิได้พื้นเพื่อขัดเกลาเป็นอันดี อันนายธนู
ยกขึ้นสู่แสงธนูอันมิได้คดโกง เลียนสุขุมเป็นอันดี แล้วยิงไปตกลงถูกผ้าเนื้อดีที่ขึงไว้ คือผ้าใยบัว
และผ้าฝ้ายผ้าไหมพัสดุทั้งหลาย ลูกศรนั้นแรงนักหนาจะช้องอยู่กระนั้นหรือ พระราชสมภาร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า
ลูกศรนั้นจะได้ช้องอยู่หามิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จ
พระสัพพัญญุทศพลญาณเจ้าทรงไว้ซึ่งจตุเวสาร์ชญาณอันแก่ล้า และอัฐารสพุทธธรรม
๑๘ ประการ ผลบุญพลมารมีพระญาณจะนับจะประมาณมิได้ มีน้ำพระทัยปัดจิตเบาว่องไว
รวดเร็วนักหนา **กัการณา** เป็นเหตุดังฤ เหตุว่าสารพัดจะบริสุทธิ์ผ่องใสว่องไวนักหนา **มหาราช**
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จิตสมเด็จพระทศพลญาณล่วงพ้นเกิดจิตทั้ง ๖ คือ จิต
ปุณฺณ ๑ จิตพระโสตาบัน ๑ จิตพระสกิทาคามี ๑ จิตพระอนาคามี ๑ จิตพระอรหันต์ ๑
จิตพระปัจเจกโพธิ ๑ จิตของพระองค์เจ้าเบาว่องไว พึงเข้าพระทัยเถิดว่า สัพพัญญุตญาณ
ของพระพุทธเจ้านี้เนื่องไปด้วยการพิจารณา พิจารณาก่อนจึงรู้ตามปรารถนา แต่ทว่าเจ้าอยู่หา
มิได้ **ยถา** จะมีอุปมาอันใด **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคนบุรุษผู้หนึ่ง
ได้ซึ่งวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด ได้ข้างซ้ายจะนำไปวางไว้ข้างขวา อนึ่งจะเปล่งวาจาและจะลืมตาจะหลับตา
จะกลืนอาการ จะคู้แขนเข้า จะเหยียดแขนออกประการใด คู่นี้เร็วไวนักหนา ถึงกระนั้นก็ยังไม่
แสนที่จะช้า อันสมเด็จพระบรมศาสดาจะพิจารณาแล้วเร็วกว่านั้นยิ่งนัก สมเด็จพระศาสดา-
จารย์เจ้าจะไม่เป็นพระสัพพัญญุเหตุวิกลอยู่ด้วยกิจที่พิจารณาหามิได้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมยังสงสัย เมื่อยังพิจารณาอยู่แล้ว
ปริยสนสงฺขาคติ ก็ชื่อว่ายังแสวงหาอยู่ ก็เมื่อยังแสวงหาอยู่ จะว่าเป็นพระสัพพัญญุ เป็นผู้
สารพัดรู้แล้ว เป็นไรจึงต้องแสวงหาเล่า นิมนต์พระเจ้าผู้เป็นเจ้าว่าให้เข้าใจก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปานคนบุรุษ ผู้หนึ่ง
เป็นผู้มั่งคั่งมั่งมีบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ต่าง ๆ มีเครื่องอุปกรณ์สำหรับใช้สอยมาก มีข้าว
เปลือกมาก คือมีทั้งข้าวขาวข้าวแดง พักแพงแตงน้ำเต้าข้าว ๗ ประการ น้ำผึ้งน้ำนมน้ำตาลถั่ว
งาสาธุ มีอยู่ทุกประการ สำหรับอาหารขมาเอาฝ้ายปิดไว้ แต่ข้าวยังไม่ได้หุงก็เอาข้าวสารใส่

หม้อตั้งบนเตาไฟ แต่ว่ายังหาทันสุกไม่ พอแขกมาหาจะได้กินข้าว ต้องช้ำอยู่ พอหม้อข้าวสุก จึงได้เลี้ยงแขก นี่จะว่าบุรุษผู้นั้นใช้คนมั่งมี เป็นคนจนคนอนาถา หรือจะว่าอะไร นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จะว่าบุรุษผู้นั้นเป็นคนอนาถาหามิได้ แต่ในพระราชนิเวศน์บรมจักรทิพย์ ถ้าคิดเวลาแล้วจะได้มีข้างสุกหามิได้ นับประสาอะไรกับบุรุษคฤหบดีเล่า นี่วิกลแต่เท่านั้นจะเป็นไรมี บุรุษผู้นั้นก็เป็นคฤหบดี มิได้เป็นคนอนาถา

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสตราจารย์เจ้าวิกลอยู่แต่ต้องพิจารณาก่อนเท่านั้นจะเป็นไรมีเล่า พระองค์เจ้าก็เป็นพระสัพพัญญู จะไม่เป็นพระสัพพัญญูหามิได้ ขอถวายพระพร

อนึ่งเล่า ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ปานประหนึ่งพระเจ้าบรมจักรพรรดิทรงพระดำริถึงจักรรัตนะ จักรรัตนนั้นก็มาถึงเร็วพลัน ฉันทใดก็ดี สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าก็เหมือนกัน พิจารณาแล้วก็รู้เร็วพลัน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ก็สโมสรรสาธูการว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สมฺปญฺเญจามิ โยมจะรับคำพระผู้เป็นเจ้า สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นองค์พระสัพพัญญูจริงในกาลบัดนี้

สัพพัญญูภาวปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านั้น

เทวทัตตปป์พชิตปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ตุมฺเห ภณฺถ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวกับโยมว่า พระสัพพัญญูเจ้าเป็นองค์พระมหากรุณา แสวงหาสิ่งที่จะให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์นิกรเทวดาทรงพระอนุเคราะห์แก่สัตว์นิกรเทวดามนุษย์ชายหญิง จริงหรือพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เอยจริงกระนั้นแหละ สมเด็จพระสัพพัญญูทรงพระมหากรุณาอนุเคราะห์แก่สัตว์

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์พระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาค-
เสนผู้เป็นเจ้า พระเทวทัตนั้นใครบวชให้ **ยถาภูตํ ภณฺหา** จึงบอกแก่โยมแต่ที่จริง

พระนาคเสนมิวาทว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อิเม น**
ขตุติยา อันว่ากษัตริย์มหาศาล ๖ พระองค์พระนามว่า ภัททิย कुमार ผู้หนึ่ง อนรุทธ कुमार
ผู้หนึ่ง อานนท कुमार ผู้หนึ่ง ภค कुमार ผู้หนึ่ง กิมพิล कुमार ผู้หนึ่ง เทวทัตต कुमार ผู้หนึ่ง เป็นคำรบ
หก เจ็ดกับทั้งอุปาลิ กัลบก เมื่อสมเด็จพระบรมโลกนาถเสร็จออกสู่พระมหาภิเนษกรรม
สำเร็จแก่พระโพธิญาณแล้ว ก็พากันมาสู่สำนักพระศาสดาจารย์เพื่อจะบวชตาม สมเด็จพระ
พุทธองค์ผู้ทรงพระภาคเป็นอันงาม ก็ทรงพระมหากรุณาบวชให้

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงมีพระราชโองการซักถามว่า ก็นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า พระ
พุทธองค์รู้หรือไม่ว่า พระเทวทัตบวชเข้าในศาสนาแล้ว จะกระทำสังฆเภท อันลักษณะจะกระทำ
ซึ่งสังฆเภทกรรมนี้ บุคคลผู้ใดใครผู้หนึ่ง คือพระภิกษุณี คือกุลบุตรไปศึกษาเล่าเรียนจะบวช
ในศาสนาที่ดี สามเณรสามเณรที่ดี มีอาชวาทที่จะกระทำสังฆเภทได้ กระทำสังฆเภทได้แต่ภิกษุมี
ปกคัตต์ คืออันสงฆ์มิได้ยกวัตร มีสังวาสอันเดียวกันร่วมกัน ตั้งอยู่ในเสมาอันเดียวกัน นี่แหละ
พระผู้เป็นเจ้า พระเทวทัตนั้นจะกระทำสังฆเภทนี้ พระพุทธองค์รู้หรือว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนประกอบไปด้วยปริชาอันดี มีเถรวาทว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร
บพิตรพระราชสมภาร พระพุทธองค์ทรงทราบอยู่ว่า พระเทวทัตบวชเข้าแล้วจะกระทำสังฆเภท

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
ผู้วิเศษ บุคคลกระทำสังฆเภทนี้บาปกรรมอย่างไร

พระนาคเสนวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร บุคคลกระทำสังฆเภทนี้
กบปฺปฐิตํ ไปทนทุกข์อยู่นานประมาณกับหนึ่ง

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระมหากรุณาเจ้ารู้หรือไม่ว่า พระเทวทัตบวชเข้าแล้วจะกระทำสังฆเภท
จะไปไหม้อยู่ในอวิจิมหานรกนานประมาณกับหนึ่งจะนี้

พระนาคเสนมิเถรวาทว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
ศาสดาจารย์รู้อยู่ว่า พระเทวทัตบวชเข้าแล้วจะกระทำสังฆเภท แล้วจะไปตกอวิจิทนทุกข-
เวทนาอยู่ประมาณกับหนึ่ง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นประชากรมีสุนทรราชโองการถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระมหากรุณาเจ้ารู้ถือว่า พระเทวทัตบวชเข้าแล้วจะกระทำสังฆเภทกรรม แล้วจะไปตกในอวิจิหม้อยู่ยาวนานประมาณกับหนึ่ง พระองค์รู้แล้วบวชเทวทัตเข้าไว้ จะว่าสมเด็จพระพุทธเจ้านี้ทรงพระมหากรุณากระไรได้ คำที่พระผู้เป็นเจ้าว่าไว้ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นองค์พระมหากรุณานำเสียซึ่งโทษ ทำให้เป็นประโยชน์แก่ฝูงสัตว์ทั้งหลาย คำนี้คิดไปถึงจะแก้ไขว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าไม่รู้ ถ้าว่าเช่นนั้นสมเด็จพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปัญหาที่ชื่ออุกโตโกฏฐีเป็นสองเงื่อนไขอยู่ มาถึงพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงวิชันนาแก้ไขปัญหานี้ จงทำลายเสียซึ่งคำเคียดชังปรับปาวาต อันจะมีปรากฏมาข้างอนาคตกาลเบื้องหน้า ประการหนึ่ง พระภิกษุจะยังด้วยปัญญา วิชันนาเหมือนหนึ่งว่าพระผู้เป็นเจ้าไม่มี **พล ปฏิกิตฺเตหิ** เหตุดังนี้ พระผู้เป็นเจ้าจงแสดงซึ่งกำลังปัญญาแห่งพระผู้เป็นเจ้า ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ประเสริฐ สมเด็จพระบรมครูเจ้าเป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้รู้ **สพฺพทสฺสาวิ** สารพัดที่จะเห็น เป็นองค์พระมหากรุณาจริง ๆ ขอถวายพระพร สมเด็จพระอนาวรรณญาณเจ้าใช้ว่าจะบวชพระเทวทัตเข้าไว้เปล่า ๆ หาไม่ได้ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นคติของพระเทวทัตว่าจะไปทนทุกขเวทนากอยู่ในนรกขุมนี้ จากนั้นนรกขุมนี้จะไปหม้อยู่ในนรกขุมนั้น แล้วก็ไปเป็นเปรต อสุรกายจำพวกนั้น แล้วจะมาเป็นเปรตอสุรกายจำพวกนี้ นับนานประมาณหาที่สุดมิได้ ถ้าพระเทวทัตเป็นคฤหัสถ์นี้จะกระทำการกรรมเป็นบาปหยาบเข้าทารุณร้ายกาจ จะไปตกนรกอยู่ยาวนานประมาณดังวิชันนามาแล้ว ไม่รู้ว่าจะพ้นทุกข์เมื่อใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงพิจารณาเห็นว่า ถ้าพระเทวทัตบวชเข้าในพระศาสนานี้จะกระทำสังฆเภทไปทนทุกขเวทนากอยู่ในอวิจิหมานรกนานประมาณกับหนึ่ง น้อยเข้าจะนี้ พระองค์จึงบวชพระเทวทัตเข้าไว้ หวังว่าจะให้เสวยเวทนาน้อย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีสุนทรราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้ากระนั้นตกว่าสมเด็จพะมหากรุณาเจ้านี้ **ตํ โปถยิตฺวา** ตีพระเทวทัต แล้วก็ทาด้วยน้ำมัน ผลักเทวทัตนั้นให้ล้ม แล้วพระองค์อุ้งพุงกาย ฆ่าพระเทวทัตให้ตาย แล้วกลับกลายให้เป็นคนใหม่ ให้พระเทวทัตเป็นทุกข์ แล้วกลับให้เป็นสุขสวัสดิ์ดังนี้หรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรต่อไปเล่า ว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้านักรูณาแก่พระเทวทัต เหมือนพระราชโองการตรัสจะนี้ อันสมเด็จพะมหากรุณาแล้วมีความกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมกำจัดซึ่งโทษนำมาซึ่งประโยชน์แก่สัตว์

ทั้งหลายนี้เป็นประมาณ พระราชสมภารจงทรงพระสวณาการฟังซึ่งอุปมาเกิด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เปรียบคูปิดามารดาอันกรุณาแก่บุตร ตีบุตรของอาตมา หวังว่าจะให้ละเสียซึ่งสิ่งอันเป็นโทษ ให้ถือเอาซึ่งสิ่งอันเป็นประโยชน์ฉันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็เหมือนกันกับบิดามารดาที่กรุณาแก่บุตรของอาตมา เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายจะมีความเจริญด้วยประกอบการสิ่งใด ก็ประกอบการสิ่งนั้น มีพระทัยหมายมั่นแต่จะให้คุณสิ่งเดียวแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นความจริงฉะนี้ สมเด็จพระพิชิตมารเมลิเจ้าทรงพินิจพิจารณาเห็นชัดว่า พระเทวทัตนี้ใจสาหัส **ลิหิ ภูโต** ถ้าเป็นคลุหัตถ์ฉัณรวาสนี้จะกระทำแต่กรรมอันเป็นฝ่ายบาปหยาบเข้าหนาไปด้วยกรรม กรรมนั้นจะนำไปทนทุกขเวทนายู่ช้านาน ประมาณมากกว่าแสนกัป เหตุฉะนี้จึงทรงพระมหากรุณาบวชพระเทวทัต คือพระองค์เจ้าดำริว่าพระเทวทัตบวชเข้าในพระศาสนาถาคคนี้ ถึงจะกระทำกรรมประการใด ก็ไม่ไปทนทุกขเวทนายู่ช้านาน ถึงจะไปทนทุกข์ก็พอจะมีกำหนดสิ้นทุกข์ได้ หนักก็จะกลับเป็นเบาขึ้น

อีกประการหนึ่งว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงทรงพระสวณาการ เปรียบปานคูปบุรุษอันมีอิสริยยศประกอบด้วยสติปัญญารู้วณฺณติมิตรผู้ควรบ่าวไพร่ของอาตมา อันกระทำความอันหยาบเข้าเป็นโทษ หลวงเอาตัวมาทูปตีเสีย บรรดาโทษจะหนักกลับเป็นเบาขึ้นได้ด้วยอำนาจวาสนาของอาตมา **ยถา** มีครูวานฉันใด สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าก็เหมือนกันเห็นว่าถ้าพระเทวทัตเป็นฉัณรวาสอยู่ จะกระทำบาปหยาบเข้า จะไปไหม้อยู่ในนรกหลายแสนกัป เห็นว่าพระเทวทัตนี้เมื่อบวชเข้าในพระศาสนาแล้วก็จะเบาปลด พระองค์ก็บวชพระเทวทัตให้ด้วยพระพุทธรวิสัยอันอาจสามารถจะให้บาปบรรเทาลงด้วยทรงไว้ซึ่งศีลคุณสมาธิคุณวิมุตติญาณคุณ เป็นกำลัง จุติจรัสราชบุรุษอันมีวาสนานั้น ขอถวายพระพร

อีกประการหนึ่งเล่า สุรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า คุณแพทย์ผู้หนึ่งเชี่ยวชาญรักษาไข้หนักให้เบาขึ้น ด้วยกำลังโอสถยาพิเศษของอาตมา **ยถา** มีอุปมาฉันใด สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าเห็นว่า พระเทวทัตจะทนทุกขเวทนายู่ช้านานหลายแสนกัป หวังจะให้ค่อยเข้า สมเด็จพระพุทธรองค์เจ้าจึงบวชให้พระเทวทัต กระทำให้ทุกข์อันหนักเบาขึ้นด้วยยาอันวิเศษคือพระสัทธรรมเหมือนหมอรักษาซึ่งโรคอันหนัก ยังโรคนั้นให้เบาขึ้นฉะนี้ จะมีโทษหรือ นะพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นกษัตริย์มหาศาลมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โดยที่สุตลงมา เหมือนหนึ่งจะกระทกให้สัตว์ที่ทนทุกข์อันหนักหนา ให้เสวยทุกข์น้อยเข้า สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าจะมีโทษมาตรว่าเท่ารุคน้านมโคก็หามิได้ ประกอบด้วยพระคุณมากนักหนา

พระนาคเสนมิเกรงว่า **มหาราช** ขอลวยพระพรบพิตรราชสมภาร บพิตรพระราชสมภารจงรับเอาคำของอาตมานี้เถิดว่า สมเด็จพระพุทธองค์เจ้าผู้ประเสริฐให้เทวทัตบวชเข้านี้มีประโยชน์ หาโทษมิได้ เป็นคุณนี้นักหนา **มหาราช** ดูรานะบิตรพระราชสมภารเปรียบปานดังบุรุษชายผู้หนึ่งจับโจรอันกระทำซึ่งกรรมอันหนัก พาไปสู่สำนักบรมกษัตริย์บรมกษัตริย์จึงตรัสบังคับบัญชาสั่งเพชฌฆาตว่า สุขาวเจ้าเอาโจรนี้ไปประหารชีวิตเสียที่หัวตะแลงแกงนอกพระนคร **เต ตถา ปฏิสุตฺวา** ส่วนว่าเพชฌฆาตนั้นก็นำเอาโจรนั้นไปภายนอกพระนคร คู่หัวตะแลงตำแหน่งฆ่าคนนั้น ยังมีบุรุษข้าราชการผู้หนึ่ง พระมหากษัตริย์โปรดประทานพรไว้ แล้วให้ยศลาบรรดาศักดิ์ ด้วยมีความชอบสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บุรุษผู้นั้นก็ยังมิเมตตาแก่คนจนอนาถา **อาทฺยฺยวโจ** มีถ้อยคำควรเชื่อถือได้ **ทิสฺวา** ครั้นที่สนาการเห็นโจรนั้นก็สงสาร จึงว่ากับชายเพชฌฆาตว่า ดูรานะนายเพชฌฆาต ท่านอย่าตัดศีรษะโจรนี้ให้ตายเลย จงตัดแต่มือตีนซ้ายขวา อย่าเพื่อให้ตาย เราจะเข้าเฝ้าทูลอธิบายขอชีวิตโจรนั้นไว้ ส่วนเพชฌฆาตก็กระทำตามคำราชบุรุษนั้น นี้แหละบพิตรพระราชสมภาร บุรุษข้าราชการสั่งให้ตัดตีนมือโจรนั้น รักษาชีวิตโจรนั้นไว้ในให้มีชีวิตอยู่นี้ จะผิดเป็นทุจริตมีโทษหรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทที่ปิ่นกษัตริย์มหาศาลมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บุรุษข้าราชการนั้นสั่งด้วยกรุณา โจรนั้นจะถึงที่ตายกรุณาคิดถ้อยเอาชีวิตโจรนั้นไว้จะได้มีโทษหามิได้นะผู้เป็นเจ้า โจรนั้นเล่าได้สวดยเวทนา ด้วยกรรมอันตนกระทำโจรกรรม และบุรุษข้าราชการสั่งให้กระทำนั้นหาโทษมิได้

พระนาคเสนประกอบด้วยปริชาจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกุตตรมาจารย์ก็เหมือนกับบุรุษข้าราชการนั้น มาทรงพระดำริว่า ถ้าพระเทวทัตพวชเข้าในพระศาสนาของตถาคต จะมีกำหนดที่สุดพ้นทุกข์ จึงบวชพระเทวทัตไว้ในพระศาสนา ซึ่งว่าพระเทวทัตจะกระทำให้ทุกข์มีที่สุดนั้น คือเมื่อจะถึงแก่ความมรณะอันใกล้จะตายนั้น พระเทวทัตระลึกถึงคุณสมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งด้วยพระคาถาดังนี้

อิมฺหิ อญฺญํ ติมฺมคฺคปฺปคฺคํ

เทวติเทวํ นรทมฺมสารํ

สมนฺตจกฺขุ สตปฺปญฺญลฺกขณํ

ปาณฺเห พุทฺธํ สรณํ อูเปมิ

อธิบายในคาถาว่า ข้าพเจ้าขอถึง **พุทฺธ** ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้า **สตปฺปญฺญลฺกขณ** อันมีลักษณะเกิดขึ้นด้วยบุญร้อยอย่าง **สมนฺตจกฺขุ** มีพระจักขุเห็นไปในธรรมใหญ่น้อยโดยรอบคอบ

ทุกสิ่ง นรทมมสารถิ อันทรมานเสียซึ่งคนใจร้าย เหมือนนายสารถิอันทรมานพาชีให้เสียยศ
อันร้าย เทวติเทว อันทประเสริฐกว่าเทวดา อคฺคบุคฺคํ อันทาบุคฺคจะอดมากกว่ามิได้ประกอบไป
ด้วยพระคุณอันยิ่ง สรรณ เป็นที่พึ่ง ปาณานิ ด้วยชีวิตทั้งมังสะโลหิตในกระดูกทั้งหลาย
ถวายแก่พระองค์จึงสิ้น และเมื่อแผ่นดินมาสูบเอาไปนั้นพระเทวทัตยกหัตถ์ทั้งสองตั้งเหนือ
ศิโรตม์ ร้องถวายชีวิตด้วยพระคาถาฉะนี้ ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ในภัททกัปปนี้แบ่งเป็น
ส่วนแผ่นดินให้เท่ากัน ปีนออกได้ ๖ ส่วนโดยนานช้า ตกว่าพระเทวทัตจะไปอยู่ในอวิจิมหานรก
นั้น ปญฺจโกฏฐาเส ในส่วนกัปปทั้งห้าส่วนเท่านั้น ครั้นพระเทวทัตจุติจากอวิจิมหานรกมา จะ
ได้ตรัสเป็นพระปัจเจกโพธิ ทรงนามชื่อว่าอัญญิสสรปัจเจกโพธิ โปรดเวไนยสรรพสัตว์ทั้งปวง
แล้วจะเข้าสู่มหานิพพานในกาลนั้น มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
ศาสดาจารย์เมื่อทรงพระมหากรุณาโปรดถึงเพียงนี้ กิณฺณิ อปฺปญฺญํ ตกว่าสมเด็จพระพิชิตมาร
โมลี โทษจะมีเจียวหรือบพิตรพระราชสมภาร จะว่าสมเด็จพระพิชิตมารแกล้งให้พระเทวทัตไป
ตกอวิจิมหานรกหรือ นะมहाบพิตร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทวิจิตรด้วยปริชา มีพระราชโองการตรัสว่า ถ้าฉะนั้นแล้ว สมเด็จพระ
พระสัพพัญญูบรมครูเจ้าโปรดจะมีโทษหามิได้ พระเทวทัตไปทนทุกข์ด้วยกระทำสังฆเภทกรรม
ที่ตนกระทำไว้อย่าง

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร จงทรงสันนิษฐาน
เข้าใจความนี้ สมฺปญฺญาหิ จรับเอาอรธเนือความนี้ไว้แล้ว จงทรงฟังเหตุให้วิเศษกว่า นี้
เกิดบพิตรพระราชสมภาร ปานดุหนึ่งบิดามารดาอันกรุณาแก่บุตรของอาตมา ว่ากล่าว
พร่ำสั่งสอนบุตรอันเกิดในอุทรของอาตมา ว่าให้กระทำอย่างนี้ดี สิ่งนี้ช่วยอย่าได้กระทำ อหิต
อปเนตฺวา นำเสียซึ่งโทษ ให้กระทำซึ่งสิ่งอันเป็นประโยชน์อันจำเรียว เมื่อบุตรหากจะกระทำ
ล่วงคำกำเินไป ตั้งในแต่กระทำบาปกรรมลามก บาปกรรมอันลามกจะวกมาได้แก่บิดามารดา
หรือมหาบพิตร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้ ไซ้ว่าบิดามารดาไม่อนิ่งขังขังเมื่อไร
บิดามารดาก็พร่ำสอนทุกสิ่งว่า อย่างนั้นอย่ากระทำ เมื่อบุตรหากกระทำบาปกรรมเกินไป ก็ได้
เสวยวิบากบาปนั้น และบาปกรรมนั้นจะได้แก่บิดามารดาหามิได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรแล้วว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า ความที่
เปรียบนี้ฉันใดเล่า สมเด็จพระพิชิตมาร โมลีเจ้า พระองค์บวชพระเทวทัตเข้าไว้ในบรรพพุทศาสนา
ไซ้ว่าจะขังขังไม่อนิ่งไม่เทศนาสั่งสอนหามิได้ เมื่อพระเทวทัตไม่ฟังหากจะคือถึงกระทำสังฆเภท-

กรรม ก็ได้ไปเสวยกรรมวิบากเองนั่น สมเด็จพระสัมพันธวงศ์ญาณบวชให้หวังพระทัยจะให้สำเร็จ
 หิตานุหิตประโยชน์ มีอุปนิสัยให้สำเร็จเป็นพระปัจเจกโพธิ์โปรดฝูงสัตว์แล้วสำเร็จพระนิพพาน
 ในอนาคตกาลเบื้องหน้า ซึ่งกรรมโทษานุโทษสิ่งใดจะมีแก่สมเด็จพระพิชิตมารโมลีหามีได้
 อุปไมยเหมือนบิดามารดาอันกรุณาแก่บุตรของอาตมานั้น นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร
 สวณาการฟังแล้วจะรับเอาไว้ จงฟังเหตุไปใหม่เล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร บพิตรพระราช-
 สมภารเข้าสู่ประเสริฐในสมบัติมหาศาล **ภิสโก** เปรียบปานประหนึ่งว่าหมอนอันเยียวรักษาโรค
 ทั้งหลายอันเกิดแต่วาทสมุฏฐาน ปิตสมุฏฐาน เสมหสมุฏฐาน และเป็นวิสมปริหา และเป็น
 สันนิบาต และฤดูแปรและพองพุบาคแผลมีกลิ่นอันเหม็นร้ายเหม็นโจง เป็นโพรงภายในมีโลหิต
 และบุพโพไหลชุ่มนั้น จึงใส่ยารักษาพอกทาเข้าไว้ที่แผล ตอนจะผ่าตอนจะตัด ที่ควรจะบังคับ
 ด้วยเหล็กและมิดพรว้า ก็เจาะเชือดด้วยเหล็กและมิดพรว้า ควรที่จะชะด้วยน้ำเกลือ ก็ชะด้วย น้ำ
 เกลืออันแสบ โรคนั้นก็หายไป จะว่าหมอนั้นกระทำไม่ดีเพราะตัดเชือดด้วยมิดและแหยไซ้ทิม
 แทะด้วยเหล็กแล้ว เอน้ำเกลืออันแสบมารดาบาดแผลกระนั้นหรือประการใด

พระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนไข้เจ็บจะโทษเอาหมอนนั้น
 ไม่ได้ หมอรักษาเพื่อจะให้โรคหาย ให้กายนั้นเป็นสุขสำราญ

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **ภิสโก** หมอนั้น **สตุลกนุโต** เมื่อมา
 เยียวรักษาให้โรคหายดังนี้ จะมีโทษหรือ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
 หมอนั้นกระทำเพื่อประโยชน์จะให้โรคหายเป็นสุขโสด จะมีโทษหามีได้ ถ้าหมอนั้นตั้งใจจะเอา
 บุญมิได้เห็นแก่อามิสสินจ้างนั้นจะได้ไปสวรรค์นะ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรพระราชสมภาร ความที่เปรียบมานี้มี
 ครุวนาฉันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า พระองค์บวชพระเทวทัตเข้าไว้
 ในพระศาสนาด้วยความกรุณา มีอุปไมยเหมือนหมอรักษาไข้นั้น อนึ่ง มหาบพิตรพระราช-
 สมภาร จงทรงพระสวณาการเหตุอันหนึ่งยิ่งกว่านี้ มีครุณาคุณจงว่า บุรุษผู้หนึ่งหนามขอก
 บุรุษผู้หนึ่งปรารถนาจะเอาหนามออก จึงเจาะผ่าด้วยหนามแหลมด้วยมิดอันคมกล้า รอยบาด
 แผลนั้นมีโลหิตไหลลงโทรมซาบ บุรุษผู้นั้นจึงชักเอาหนามที่ยกออกได้ จะว่าบุรุษผู้นั้นกระทำ
 ไม่เป็นคุณหรือ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทมีพระราชโองการตรัสว่า บุรุษกระทำการนี้โสดหาโทษมิได้ กระทำ
 ทั้งนี้หวังจะให้โรคหาย ถ้าว่าบุรุษผู้หนึ่งไม่บ่งเอาหนามนั้นออกได้ บุรุษผู้นั้นจะเป็นทุกข์เวทนา
 สาทิสแทบบรรดาตาย

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรม-
โลกุตตมาจารย์ บวชพระเทวทัตไว้ด้วยพระทัยกรุณา แม้พระเจ้าองค์ไม่บวชพระเทวทัตไว้
พระเทวทัตก็จะไปไหม้อยู่ในนรกแล้ว ๆ เล่า ๆ ได้หลายแสนกัป มีครูนาคจบุรุษอันช่วยเอา
หนามออกนั้น

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาค-
เสนผู้จำเริญปรีชา ภควา สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้านี้มีกรุณา บรรดาพระเทวทัตจะวิบัติลอยไป
ตามกระแสสงฆ์ ก็อุ้มพระเทวทัตทวนกงคา บรรดาพระเทวทัตจะหลงมรรคา สมเด็จพระ
มหากรุณาธิมรรคาให้ บรรดาพระเทวทัตจะตกเหวลงไป พระองค์ทั้งเชือกกลงไปให้ห่วงขึ้น
มา บรรดาพระเทวทัตจะหาที่พึ่งมิได้ ก็ให้ที่พึ่งแก่พระเทวทัต อรรถอันนี้บรรพชิตผู้อื่นเว้นพระผู้
เป็นเจ้าไว้ ผู้ใดถึงจะฉลาดก็มีอาจแก้ปัญหานี้ได้ ในกาลบัดนี้ ๆ

เทวทัตตปป์พชิตปัญห คัมภ ๑ จบเท่านี้

มหาภูมิจลนปาตุภาวปัญหา ที่ ๔

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระมหากรุณาเจ้ามีพระพุทธานุญาตว่า ภิกฺขเว ดูรานะภิกษุผู้
ตั้งอยู่ในศีล พื้นแผ่นดินจะกัมปนาทหวาดหวั่นไหวด้วยเหตุ ๘ ประการ และปัจจัย ๘ ประการ
เท่านั้น อุตฺตมโณ นวโม เหตุ และจะมีเศษเหตุอีกเป็นคัมภ ๕ สมเด็จพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้
ในคัมภีร์ที่ไฉนมาได้ ก็ทำไมพระเวสสันดรโพธิสัตว์เข้าให้ท่านแผ่นดินไหวนี้มีเศษเหตุคัมภ ๕
โยมคิด ๆ ก็สงสัย ถ้าว่าพระพุทธานุญาตไว้ว่าแผ่นดินไหวด้วยเหตุ ๘ ประการ ด้วยปัจจัย ๘
ประการแน่นอนละนี้ พระพุทธานุญาตว่า สมเด็จพระเวสสันดรให้ท่านเป็นมหาทานอันใหญ่
แผ่นดินไหว ๑ ครั้ง พระพุทธานุญาตดังนี้ก็ผิด แม้สมเด็จพระพิชิตมารตรัสว่า พระเวสสันดร
ให้มหาทานอันใหญ่แผ่นดินไหว ๑ ครั้งจริง พระพุทธานุญาตที่ตรัสว่า ภิกฺขเว ดูรานะภิกษุทั้งหลาย
อันทรงปาติโมกขสังวรวิสุทธิศีล พสุธาตลฺ แผ่นดินจะกัมปนาทหวาดหวั่นไหวก็ด้วยเหตุ ๘
ประการและปัจจัย ๘ ประการ พระพุทธานุญาตดังนี้ โยมคิดดูเห็นว่าพระพุทธานุญาตนี้เป็นสอง
ไม่ต้องกัน อยู่ อุกโต โกฏิโก ปญฺโห ปัญหานี้มีที่สุคเป็นสองเงื่อน ชื่อว่าอุกโตโกฏิ นิมนต์
พระผู้เป็นเจ้าวิสาขนาไปให้สิ้นความสงสัยวิมตังขาในกาลบัดนี้

เถโร พระนาคเสนผู้มีศีลอันมั่นคงองค์อรหันต์ มีอริยวาจาวิสัยชื่อว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งสมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ มีพระพุทธฎีกาโปรดประทานไว้ว่า **ภิกขเว** ดูรณะภิกษุทั้งหลาย อันทรงปาติโมกขสังวรศีล แผ่นดินจะไหวก็ด้วยเหตุ ๘ ประการและปัจจัย ๘ ประการดังนี้ และพระพุทธฎีกาซึ่งได้ตรัสว่า พระเวสสันดรให้มหาทานแผ่นดินไหว ๗ ครั้งนี้ เป็นโดยอภากาลไชกาลที่จะไหว และจะได้ยกเข้าในเหตุ ๘ ประการนี้หามิได้ ต่างกันไม่เหมือนกัน ความอันนี้จะรู้ได้ด้วยกระแสอุปมา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานฉะนี้ ๓ ประการ อันมีในฤดู ๓ คือ วสันต์ ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาว **อญฺโณ เมโฆ** ถ้าวาเมฆอื่น คือหาฝนอื่นไม่ประกอบในฤดูทั้ง ๓ นั้น บันดาลตกลงมาเหมือนเมฆคือฝน ๓ ฤดูนั้น ก็ควรจะเรียกว่าเป็นกาลเมฆ ความนี้มีอุปมาฉันใด คำที่ว่าพระเวสสันดรให้ทาน แผ่นดินไหวนี้ แผ่นดินไหวไชกาล เป็นกาลวิมุตติ มิได้นับเข้าในเหตุ ๘ ประการ ปานฉะนี้ ๓ ประการ มิได้นับเข้าในเมฆอันประกอบในกาลทั้ง ๓ คือวสันต์ ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาว อนึ่ง อุปมาฉะนี้ว่า แม่น้ำ ๕๐๐ อันไหลไปแต่หิมวันตบรรพตนั้น ถ้าแม่น้ำ ๕๐๐ นั้นมีแต่ ๑๐ แฉกที่เรียกว่านที และแม่น้ำทั้งหลาย ๑๐ นี้ คือ คงคา ๑ ยมนา ๑ อจิรวดี ๑ สรรภู ๑ มหิ ๑ สินธุ ๑ สรัสวดี ๑ เอตภวดี ๑ อิตังสา ๑ จันทกา ๑ แม่น้ำนอกออกไปนั้น จะเรียกว่านทีหามิได้ ก็การณา เป็นเหตุไฉน เหตุว่ามิได้มีน้ำไหลอยู่เป็นนิจัตรา ยถาจะมีครุณานันใด ซึ่งบรมหน่อไทยทานาธิปติศรีพิเศษเวสสันดรพระปสาทมหาทานแผ่นดินไหว ๗ ครั้งนี้ มิได้นับเข้าในเหตุแปดประการ ก็การณา เป็นเหตุดังหรือ เหตุว่าทานพระเวสสันดรนั้น มิได้ให้แผ่นดินไหวอยู่ัตรา

ยถา วา ปน มหาราช อนึ่งโสด ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานฉะนี้ อำมาตย์ของสมเด็จพระบรมกษัตริราช **สตีปี เทวสตีปี** ร้อยคนก็ดี สองร้อยคนก็ดี ถ้าอำมาตย์เหล่านั้นที่จะนับว่าอำมาตย์ก็แต่ ๖ คน คือคนถือพระขรรค์คน ๑ พนักงานพระกลดคน ๑ **ภณฺฑาทกฺโข** ชาวคลังทรัพย์คน ๑ **อกฺขทสฺโส** คนดูแลความคน ๑ ปุโรหิตคน ๑ เสนาบดีคน ๑ คนบรรดาอยู่ในตำแหน่งที่เฝ้าเหล่านี้ เรียกว่าอำมาตย์ เหตุว่าประกอบอยู่ในราชกิจของบรมกษัตริย์เจ้าธรณี นอกกว่านี้มิได้นับ คงเรียกแต่อำมาตย์ **มหาราช** ขอถวายพระพร ความข้อนี้เปรียบฉันใด และพระยาเวสสันดรให้มหาทานแผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้งนี้ จะได้นับเข้าในธรณีไหวด้วยเหตุแปดประการหามิได้ ดูคนทั้งหลายเศษมิได้นับเข้าในพวกอำมาตย์ ๖ คนนั้น

สุยฺยติ มหาราช ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภาร ได้ทรงพระสวณาการฟังบ้าง หรือไม่ว่า ในศาสนาของสมเด็จพระพุทธเจ้าของเรา คนทั้งหลายกระทำกุศลเป็นทิฏฐัมมเวทนีย์ มีชื่อลือชามากไปในมนุษย์โลกและเทวโลกนั้น

อาม ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เออ โยมได้ยินเขาเล่าอยู่

มหาราช มีกี่คน บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า มีอยู่ ๗ คนที่กระทำกุศลเสวยผล
เป็นทิฏฐิธัมมเวทนีย์

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพร คน ๗ คนซึ่งกระทำกุศลเสวยผล
เป็นทิฏฐิธัมมเวทนีย์ในปัจจุบัน ๗ คนนั้น คือใครบ้าง บพิตรตรัสไปก่อน

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากรมีพระราชโองการว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้
ปรีชาญาณ คน ๗ คนนั้น คือ นายมาลาการ ๑ เอกสาฎกพราหมณ์ ๑ นายบุญลูกจ้าง ๑
นางมัลลิกาเทวี ๑ โคบาลมาตาเทวี ๑ สุบิยอุบาสก ๑ ปุณณทาสี ๑ สิริเป็นคนเจ็ดคนเท่านั้น

พระนาคเสนมีเถรวาจาถามว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
บุคคลที่ได้กระทำสักกานุชาแก่สมเด็จพระพุทธเจ้าองค์อื่นที่ล่วงไปนั้น และได้ไปสู่สวรรค์ทั้งเป็น
บพิตรพระราชสมภารได้ฟังบ้างหรือประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมได้ยินอยู่

พระนาคเสนผู้ปรีชาถามว่าคือใครบ้าง ๆ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทมีพระราชโองการว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า คนที่ไปสวรรค์
ทั้งเป็นนั้นมีอยู่ ๔ คนคือ โคตติลผู้เป็นคนธรรพ์ ๑ พระยาสาธินราช ๑ พระยาเนมิราช ๑
พระยามันธราตุราช ๑ สิริเป็น ๔ คนเท่านั้น

พระนาคเสนมีเถรวาจาถามว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ได้ทรงพระ
สวณาการฟังบ้างหรือว่า บุคคลชื่อนี้กระทำทานและอัสจรรยบันดาลเกิดแผ่นดินไหวครั้ง ๑ ก็ดี
๒ ครั้งก็ดี จะมีมาในอดีตกาลและปัจจุบันนี้ มีหรือไม่ว่า บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินทภูมินทรธิบติตรัสว่า น หิ ภนฺเต ข้าแต่พระเป็นเจ้า โยมไม่เคยฟังหาได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ฝ่ายพระไตร-
ปิฎก ฝ่ายปฎิเวธธรรมก็ได้ฟัง ลักษณะการที่เล่าเรียนต่ออาจารย์ก็ได้เคยเล่าเรียน การศึกษาก็
ได้ประพฤติ ความตั้งใจที่จะฟังและจะถามก็ทำมามากแล้ว แต่แผ่นดินไหวด้วยบุคคลให้ทานไหว
ครั้ง ๑ และ ๒ ครั้ง อาตมายังบมิได้ฟัง ตั้งแต่ศาสนาพระศาสมุนีเจ้าถอยหลังลงไป จน
ศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นโศค ในระหว่างร้อยโกฏิปีนั้น ขกจากทานพระเวสสันดร

เสีย และบุคคลให้ทานและแผ่นดินไหวครั้งหนึ่ง สองครั้ง อาตมามีได้ฟัง อันแผ่นดินจะไหวด้วย
กำลังบุคคลเพียรให้ทานเท่านั้นหามิได้ อันลักษณะแผ่นดินจะไหวด้วยคุณภาวะอันหนักสุดที่
ธรณีจะทรงได้ ธรณีจึงไหว **มหาราช** ครุฑนักษัตริย์พระราชสมภารผู้เป็นใหญ่ในราชมโหศวรรย์
เปรียบประดุจเกวียนอันบุคคลบรรทุกเต็มด้วยภาระอันหนักนี้ เพลาถ่วงคงจะหักไป **ยถา** มี
ครุฑนาจันใด แผ่นดินอันใหญ่มีอาจทรงไว้ซึ่งวิริยคุณของพระโพธิสัตว์สังฆมุนี แผ่นดินก็
กัมปนาทหวาดไหว อนึ่งเปรียบไปต่อพื้นอากาศ อันมีอาจทรงไว้ซึ่งฝนและลมเป็นภาระอันหนัก
ก็หักก็องไป **ยถา** มีครุฑนาจันใด **มหาปจวิ** แผ่นดินอันใหญ่มีอาจจะทรงไว้ซึ่งภาระแห่ง
กำลังท่านอันไพศาลแห่งพระยาเวสสันดรได้ก็กัมปนาทหวาดไหว มีอุปไมยเหมือนพื้นอากาศนั้น
อนึ่งเล่า จิตแห่งพระเวสสันดรเจ้าเมื่อให้ทานนั้น จะได้แนบไปต่ออำนาจระคะหามิได้ จะได้แนบ
ไปต่อความโกรธหามิได้ จะได้แนบไปต่อมานะทูลก็หามิได้ จะได้แนบไปด้วยขจรดิความยินดีหา
มิได้ **อลโข** อนึ่งโสด จิตพระเวสสันดรนั้นมากไปในการให้ทาน คือมีความปรารถนาว่า
ยากที่ยังไม่มาก็ให้มาเถิด ที่มาแล้วก็ให้ได้ข้าวน้ำเป็นต้น พระเวสสันดรเจ้ามีแต่ทรงพระวิดก
ที่จะให้ยากขึ้นชมยินดีมารับทาน อนึ่ง พระเวสสันดรนั้นตั้งอยู่ในทสฐาน ที่ ๑๐ ประการ
ทเม คือทรมานอินทรีย์ประการ ๑ **สญญเม** คือสำรวมอินทรีย์ประการ ๑ **ขนฺติยา** คือถื่อ
ขันติประการหนึ่ง **สวัเร** คือสำรวมศีลประการหนึ่ง **นียเม** คือนิยมในการกุศลธรรม
ประการ ๑ **อโกเช** คือไม่โกรธประการ ๑ **อวิหีสยา** คือมิได้ริษยาพยาบาทแก่สัตว์ทั้งหลาย
ประการ ๑ **สจฺเจ** คือตั้งอยู่ในสัจจะประการ ๑ **โสเจยฺเย** คือตั้งอยู่ในกุศลอันสะอาด
ประการ ๑ **เมตฺเตยฺเย** คือตั้งอยู่ในเมตตาประการ ๑ **สิริเป็นฐาน ๑๐** ด้วยกัน อนึ่งเล่า
มหาราช ครุฑนักษัตริย์พระราชสมภารผู้ประเสริฐสถาพร น้ำพระทัยพระเวสสันดรนั้นละเสีย
ซึ่ง **กาเมสนา** คือกิริยาอันจะแสวงหากามคุณ **ภเวสนาปติปฺสฺสฺสา** ระงับเสียซึ่งกิริยาอันยินดี
ที่จะท่องเที่ยวเวียนตายเกิดอยู่ในภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ มีพระทัยปรารถ
ชวนชายที่จะรักษาพรหมจรรย์ อนึ่ง ขอลวาทพระพร สมเด็จพระเวสสันดรละเสียซึ่งความรัก
พระองค์ทรงรักสัตว์ทั้งหลาย **อุสฺสํ** **อาปฺนุโน** มีน้ำพระทัยชวนชายว่าสัตว์ทั้งหลายจง
สมัครรักใคร่อย่าได้วิวาทซึ่งกันและกัน จงมีทรัพย์มีอายุยืนนาน **ทพฺพาโน** เมื่อจะให้ทาน
นั้น ก็มีได้ให้เพื่อประโยชน์จะได้สมบัติในภพหน้า มีได้ให้เพื่อประโยชน์จะหาทรัพย์ มีได้ให้เพื่อ
ประโยชน์จะให้เจ้าให้ตอบ มีได้ให้เพื่อประโยชน์จะได้ลาภ มีได้ให้เพื่อประโยชน์จะให้เจริญชนยา
มีได้ให้เพื่อประโยชน์จะให้สรรเสริญ มีได้ให้เพื่อนประโยชน์จะให้จำริญสุข มีได้ให้เพื่อประ
โยชน์จะให้มีความกล้า มีได้ให้เพื่อประโยชน์จะได้ยศ มีได้ให้เพื่อประโยชน์จะได้บุตร มีได้ให้เพื่อประ
โยชน์จะรักษาชีวิต สมเด็จพระเวสสันดรบริพัตรให้ทานหวังจะให้สำเร็จแก่สร้อยสรรพคุณญาณ
เหตุดังนี้ เมื่อสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์สำเร็จแก่พระสัพพัญญุตญาณ จึงตรัสโปรดประทานธรรม-

เทศนาด้วยพระคาถานี้ว่า

ชาลิกณฺหาชินํ ปุตุตํ

มทุทิวํ ปติพฺพตํ

ททมานโน น จิตฺเตสํ

โพธิยาเยว การณํติ/B>

ในกระแสพระพุทธรูปภาตริสว่า ภิกขเว ดูรานะภิกษุทั้งหลาย คทาตเมื่อยังขวน
 ขวายสร้างพระโพธิญาณอยู่นั้น ตาตาคเป็นพระยาเวสสันดร ยกพระลูกเกิดในอุทรคือพระชาลิ
 กณหาภกับพระมัทรีอัครชายายอดรัก ให้เป็นทานอันยิ่ง น จินฺเตสํ ที่จะได้คิดว่าจะเป็น
 อินทรพรหมมมเรตสิ่งไรหามีได้ ตาตาคให้ดังนี้ โพธิยาเยว การณํ เพราะมีพระทัย
 ประรณนาพระโพธิญาณสิ่งเดียว อนึ่ง บพิตรพระราชสมภาร ไซ้ว่าคุณจะสิ้นแต่เท่านั้น สมเด็จพระ
 เวสสันดรเจ้านี้ ผจญคนโกรธด้วยไม่มีความโกรธ พระองค์ผจญคนโหดชาติอัสตบุรุษ
 ด้วยน้ำพระทัยเป็นสัตบุรุษแท้สัตบุรุษดี ผจญคนตระหนี่กระด้างด้วยให้ทาน ผจญคนพุดพาล
 เหลาะแหละด้วยกล่าวคำสัจ กำจัดเสียซึ่งอกุศลด้วยตั้งอยู่ในกองกุศลอันวิเศษ เหตุดังนี้
 ททนุตสฺส เมื่อพระเวสสันดรเจ้าให้ทาน เญจิมวาตา ลมล้างด้านอุทกั้งไว้ภายใต้มหาปฐพี
 นั้น สกิ วายนุติ พัดก็เดียวก็หวั่นไหว โน้มโน้มมา คุมพุมพุม วายนุติ/B> ก็รำพายพัดเป็น
 หมวดหมู่เป็นพวก ๆ กระพือพายุใหญ่ อนึ่ง ภายในอากาศดาษไปด้วยเมฆอันเป็นแห่งทั้งนั้น
 ลมพัดให้ป่วนปั่นกระเทบกระทั้งกัน มหาภิโธ สกฺโข เสียงพริกพึงกลั่นนี้กระไร เตุสฺ วาเตสฺ
 ในเมื่อลมทั้งหลายนั้น ปริกมฺปิเตสฺ พัดผันให้หวั่นไหวไปมา ส่วนว่าอุทกั้งนั้นก็หวั่นไหวไป
 พร้อมกัน กุมภิลลา ติมิมจกจกปลา อันว่าจะระเซ้เหราปลาชื่อว่าติมิเป็นปลาพาพเต่าปู กัวยาวน
 เป็นหมู่ ๆ วุ่นวาย สลิลอุมมิโย ลูกกระลอกเป็นหมู่ ๆ คุ้ง ๆ กันก็ปรากฏ ชลจรา สตุตา จรนุติ
 สัตว์ทั้งหลายอันว่ายคล้อยอยู่ในน้ำนั้นก็สัจจระไปมา วิจิโย นาทํ นทนุติ ลูกกระลอกนั้นก็นับลือ
 ลั่นเสียงพริกโครมครืน พุพพุลลา ลูกคลื่นพัดเสียงพริกแล่นไปมา เพญุมาลา ก็ลอยกล่น
 เคลื่อน พระสมุทรสะเทือนสะท้าน ลมได้ด้นให้ไหล ท้องกระแสแปรท้วทิสภา นาคครุฑอสุร
 ยักษา ชุกชีสุ ก็พากันตื่นตื่น ให้อัสจรรยจิตคิดไปมาว่า กิณฺนุโข ถลํ นุโข โอหนอนี้เสียง
 อะไรนั่นเสียงอะไร ก็ตกใจแสวงหาแต่ที่จะคมนาคมการไปให้พ้นภัย ยิ่งแลไปที่สมุทรนั้นแล้วก็หวั่น
 พรันจิตคิดจะหลีกหนี ขณะนั้นมหาปฐพีก็หวั่นหวาด สินธุราชสีขริทรอันเป็นปิ่นเสลราช
 มีอาจดำรงทรงอยู่ได้ก็ไ้มน้อมไปมา อหินกุลา แมวกันหนุนกับพังพอนครุฑกับนาคซึ่งขอบกั
 กันก็วางกัน แมวนั้นก็วางหนุน ภูก็มีได้กัตพังพอน ลูกครุฑที่ยังอ่อนพึ่งสอนบินก็ร้องดินอยู่ใน
 รังดังสนั่น หมูยักษ์นั้นก็พากันหวั่นไหวสัจจระเที่ยวไปมา ตกว่ามหาปฐพีไหวทั้งนี้ ด้วยทาน
 บารมีอันพระองค์กระทำวิริยอุตสาหะยิ่งไพศาล อนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
 ปานดูจหนึ่งว่าบุคคลตั้งหม้อหุงข้าว ครั้นก้นหม้อนั้นต้องไฟร้อน อุทกั้งในหม้อนั้นก็ร้อนเดือด

พล่าน ข้าวสารในหม้อนั้นก็ร้องกระฉ่อนไหวไปมา ครั้นที่ข้าวสารร้อนทั่วแล้ว อุทกทั้งนั้นก็เดือดแล้วก็ไหลล้นพ้นเป็นฟองฟุ้งไป ยถา มีครุวนาจันได เมื่อสมเด็จพระเวสสันดรให้ทานนั้นแผ่นดินไหว เดิมลมอันใหญ่ที่พัดค่าน้ำรองแผ่นดินนั้น มีอาจทรงอยู่ได้ด้วยเดชแห่งมหาทาน ลมนั้นบันดาลกำเริบพัดอยู่ข้างล่างก่อน อุทกทั้งก็กระฉ่อนไหวเหมือนหม้อข้าวแรกหุงตั้งเหนือเตาไฟนั้น น้ำในหม้อนั้นพล่านไหวก่อนแล้ว เมื่อน้ำรองแผ่นดินนั้นไหวแล้ว แผ่นดินก็ไหวดุจข้าวสารในหม้ออันไหวด้วยน้ำร้อนนั้น นี่แลทานของพระเวสสันดรนั้น ยังลมรองน้ำยังน้ำรองแผ่นดินและแผ่นดินสิ่งสามประการนี้ให้สะท้อนสะท้อนไหว ทานของผู้ใดที่จะให้สิ่งสามประการนี้ไหว เปรียบดุจทานสมเด็จพระเวสสันดรนี้ไม่มี มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารปานดุจแก้วทั้งหลายมีประการต่าง ๆ ในพื้นแผ่นดินนี้ คืออินทนิลและมหานิลและโชติรส แก้วไพฑูรย์ แก้วอมมาระบุผา แก้วมโนहरา แก้วสุริยกัณฑ์ แก้วจันทกัณฑ์ แก้ววิเชียร แก้วบุษราคัม แก้วแดง แก้วลาย แก้วทั้งหลายนี้จะมีรัศมีดีขึ้นไปกว่าแก้วมณีของบรมจักรพรรดิราชหามิได้ ตกว่าแก้วมณีแห่งสมเด็จพระบรมจักรพรรดิราชนี้มีรัศมีแผ่ไปโดยรอบคอบสว่างไปโยชน์หนึ่ง แก้วทั้งหลายจึงไม่ดียิ่งกว่าจักรวรรดิมณี ความนี้จะเปรียบจันใด ทานคนทั้งหลายซึ่งให้นั้นจะได้มีคุณเท่ากับทานพระเวสสันดรนี้ไม่มี เปรียบดุจมณีทั้งหลายในพื้นปฐพีอันจะดีล่งไปจากจักรวรรดิรัตนะไม่มีหามิได้ เหตุดังนี้ เมื่อสมเด็จพระมทานาธิบติศรีเพสสันดรบพิตร ทรงพระยาประสาธอำนาจทานนั้น แผ่นดินไหวสิ้นเจ็ดครั้ง บพิตรจงทรงพระสวาทนาการฟังให้เข้าพระทัยในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบติได้ฟังพระนาคเสนวิสัชนาดังนี้ก็สิ้นสงสัย ก็สรรเสริญพระนาคเสนโดยนัยวิสัชนามาแต่หนหลังนั้น

มหาภูมิจนปาดุภาวะปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

สิริวิญญูจักขุทานปัญหา ที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบติมีพระราชโองการถามอรรถปัญหาวา ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ตุมฺเห ภณณ นิมนต์แก้ปัญหานี้ ด้วยคำอันนี้มีพระพุทธปฏิภาตรัสไว้ว่า ทิพจักขุบังเกิดแก่พระยาสิริราชอันคฤพระเนตรทั้งสองให้เป็นทาน มีตาอันมีดีแล้วกลับได้ทิพจักขุ มีพระเนตรเป็นทิพย์เล่า นี้แหละ โยมพิเคราะห์ดูหาเห็นด้วยไม ด้วยพระ

พุทธภูิกาสีว่าไว้ในพระสูตรนั้น ว่าบุคคลมีตาอันมีตาทักษะและจักษุประสาทมิได้ บุคคลผู้นั้นจะได้ทิพจักษุหาบมิได้ พระพุทธภูิกาททั้งสองนี้ไม่ต้องกัน จะเชื่อคำก่อน คำหลังก็จะผิด จะเชื่อคำหลัง คำก่อนก็ผิด ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏฐิ นิมนต์โปรดวิชันนาแก้ไขให้โยมสิ้นสงสัยในกาลบัดนี้

พระนาคเสนมิเถรวาจาแก้ไขปัญหาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์มีพุทธภูิกาโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาไว้ ว่า พระยาสีวราชควักพระเนตรทั้งสองให้เป็นอัมมัตติกทาน แยกจากอันมาขื่อนี้ สมเด็จพระเจ้าสีวราชกลับได้ทิพจักษุคืนนั้น พระพุทธภูิกานี้ไม่ผิด มา **วิมตี อุปาเทสิ** มหาบพิตรอย่าได้ทรงพระวิมตีสงสัย

พระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ทำไมไม่ให้สงสัยเล่า ก็พระเจ้าสีวราชคลักพระเนตรเสียแล้ว ทิพจักษุบังเกิดในที่หาวิชันมิได้ กระนั้นหรือพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า ไซ้กระนั้น นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าจงวิชันนาให้โยมเข้าใจในกาลบัดนี้

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าสังจายิฐานนี้ ถ้าผู้ใดกล่าวสัจวาทีแล้วได้สำเร็จปรารณา จะมีปรากฏอยู่ในโลกบ้างหรือประการใด บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** เออพระผู้เป็นเจ้า มนุษย์ที่เขามีความสัจนั้นตั้งสังจายิฐานเป็นอันมั่นแล้ว บรรดาฝนไม่ตกก็อริษฐานให้ฝนนั้นตกลงได้ บรรดาเพลิงจะไหม้แล้ว ก็ตั้งสังจายิฐานให้เพลิงดับไป ถึงมาครว่าต้องพิชจะให้ชีวิตบรรลัย ตั้งอริษฐานแล้วก็หาพิชมิได้ น้ำที่เคยไหลลงไป ตั้งสังจายิฐานให้น้ำนั้นไหลกลับทวนกระแสไปได้ ถ้าผู้ใดตั้งอยู่ในสัจจะแล้วอริษฐานได้ต่าง ๆ ฉะนี้

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เหตุนี้มีประการฉัั้นใดเล่า พระเจ้าสีวราชก็เหมือนกันนั้นแหละบพิตรพระราชสมภาร พระเจ้าสีวราชควักพระเนตรให้เป็นทาน แล้วตั้งสังจายิฐานด้วยเดชานุภาพสังจายิฐานนั้น จักษุประสาทอันเป็นทิพย์ก็บังเกิดด้วยอำนาจแห่งพระเจ้าสีวราชตั้งสังจายิฐาน สัจจะนั้นแหละเป็นวัตถุตั้งให้เกิด

ทิพจักขุได้ อนึ่ง ขอถวายพระพรบพิตรผู้เป็นมหาราชบดี **เกจิ สิฑฐา** ฤาษีสิทธิ์บางจำพวกนั้น **สตจนุคายนุติ** ตั้งสัจจาธิฐานว่าให้ฝนบันดาลตกลงมา ฝนนั้นก็เป็นที่ธาราตกลงด้วย อำนาจจากสิ่งนี้ ขอถวายพระพรบพิตรผู้เป็นมหาราชบดี ก็ฝนจะตกนี้อาศัยเหตุจึงอาเพศให้ ฝนตกลงมา นี่หาเหตุไม่ฉันใด ฝนจึงตกลงมาแล้ว

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ความสิ่งนี้เล่า อุดมนักหนาควรจะเป็นเหตุที่จะอาเพศให้ฝนตกลงมา

พระนาคเสนมิเกรงว่า **เอวเมว โข มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความเปรียบนี้มีประการฉันใด พระเจ้าสิริราชได้ทิพจักขุนี้ก็อาศัยมีสิ่งจะเป็นวัตถุ เปรียบดูฝน อันปัดตนการตกลงมาด้วยเหตุแห่งสัจจาธิฐานนั้น อนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า **เย เกจิ สิฑฐา** เหล่าฤาษีสิทธิ์ที่กล่าววาจาสิ่งนั้น **อคุคิกขุ โข ขลิตปชฺชลิต** กองเพลิงอันใหญ่หาวิญญานบมิได้ก็กลับดับไปเหมือนวาทา **มหาราช** ดู ฐานะบพิตรพระราชสมภาร หรือว่าน้ำทำสิ่งใดเป็นวัตถุไปดับห้ามไว้แล้ว

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบดีมีพระราชโองการตรัสว่า มามิได้ กองเพลิงอันใหญ่ เป็นไปด้วยสิ่งจะ มีสิ่งจะเป็นวัตถุ

พระนาคเสนวิสุทธิสงฆ์องค์หนึ่งค้ำถวายพระพรว่า ความเปรียบนี้ฉันใดก็ดี สิ่งจะเป็น วัตถุอันจะเป็นที่อาศัยแห่งทิพจักขุนั้น จักขุก็บันดาลมีขึ้นด้วยอำนาจที่ท้าวเธอตั้งสัจจาธิฐาน **มหาราช** ดูฐานะบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งเล่า **เย เกจิ สิฑฐา** ฤาษีสิทธิ์บางเหล่า ที่เป็นสัจวาที อธิฐานที่ยาพิษว่าจะนี้ **วิธฺ หลาหลํ อปคตํ ภวตุ** ว่ายาพิษกินตายนี้จึงกลับกลาย หายไป ในทันใดนั้นพิษก็บรรเทาหายไป **นุโข** อาตมาขอถาม **มหาราช** ดูฐานะบพิตรพระราชสมภาร หรือสันนิษฐานการยากอันพิเศษสิ่งไรไว้ จึงบันดาลให้ยาพิษหมดพิษไป

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบดีมีพระราชโองการตรัสว่า มามิได้ ทั้งนี้เป็นไปด้วย สัจวาที

ขอถวายพระพรบพิตรผู้เป็นมหาราชบดี พระเจ้าสิริราชนี้ ก็ได้ทิพจักขุด้วยสัจจาธิฐานเหมือนกัน อนึ่ง ดูกระบพิตรพระราชสมภาร พระโยคาวจรที่ตรัสรู้พระอริยสัจสี่ประการ คือ ทุกขสัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ มรรคสัจ สัจจะสี่ประการนี้ จะได้รับรู้ด้วยพิธีกรรมอันอื่นนั้นหามิได้ อาศัยพิจารณาเห็นเป็นสัจจริงแท้ มิได้ผันแปรกลับกลาย เหมือนหนึ่งว่าสัตว์ทั้งหลายมีแต่เกิด มาแล้วตาย ตายแล้วเกิด เวียนอยู่จะนี้มีอยู่เที่ยงแท้ ท่านผู้วิเศษเห็นแท้ไม่ประมาทลิ้มตนเลย

เป็นสัจจจริงดังนี้ ท่านจึงได้สำเร็จแก่พระจตุราริยสัจ เหตุจกมิได้กลับกลายอาศัยดังนี้
มหาราช ครุฑนบพิตรผู้เป็นมเหสีราชินี เมื่อความนี้พระราชสมภารยังจะได้ทรงพระสวนา
 การฟังบ้างหรือประการใด **จินวิสย จินราชา** ยังมีสมเด็จพระบรมกษัตริย์มหาสมมุติวงศ์พระองค์
 หนึ่ง ทรงพระนามชื่อว่าจินราช เสด็จตั้งวาศครอบครองจินประเทศ **สมทุเท กิพิตุกาโม** มี
 น้ำพระทัยปรารถนาจะใคร่เล่นน้ำในมหาสมุทรให้สำราญ จึงกระทำสัจจาธิฐานอยู่ประมาณ
 ๔ เดือนมิได้เคลื่อนไหวเลยแล้ว สมเด็จพระเจ้าจินราชก็เสด็จพระมหาพิชัยราชรถมณี อัน
 เทียมด้วยสินธพพาหิที่ ๔ สมเด็จพระเจ้าจินราชจอมมณีขับพาหิไปในท้องมหาสมุทร ไกลสุด
 โสດโยชน์หนึ่งโดยประมาณ ด้วยกำลังสัจจาธิฐานสำราญราชหฤทัย อธิบายว่า ลูกคลื่นอัน
 ใหญ่ก็หลีกไปจากงอนรถ จะได้เปียกชุ่มหามิได้ คุณน้ำในใบบัวบันดาลเป็นไป **นุโข** ดังอาตมาถาม
 ธรรมคณนุชย์ครุฑาสุรย์จักหักเอาด้วยฤทธิ์โดยปรกติ มีอาจะข้ามได้ มีอาจะเดินเที่ยวไป
 ในมหาสมุทรได้ หรือว่าจะข้ามได้แล้ว พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
 นาคเสนผู้ปรีชา นุชย์ทั้งหลายถ้าจะว่าโดยปรกตินี้ แต่สระอันใหญ่ก็มีอาจะเดินหลีกน้ำ ได้จะ
 ป่วยกล่าวทำไมถึงที่หลีกน้ำในสมุทรเล่า

พระนาคเสนจึงเล่า นี้แลพระราชสมภารเจ้า ฟังเข้าพระทัยเกิด ว่าความสัจนี้ประเสริฐ
 นักหนา **มหาราช** ครุฑนบพิตรผู้เป็นมเหสีราชินี ดังจะรู้มาว่า สมเด็จพระเจ้าธรรมาโคกราช
 มีหมู่อำมาตย์แวดล้อมเป็นบริวาร เสด็จพระราชฐานไปเพื่อจะทรงสนานเล่น **ทิสวา** ได้
 ทศนาการเห็น **นวลลีเล** ซึ่งน้ำหลากไหลมามากนักหนา โดยยาววัดได้ห้าร้อยโยชน์ โดย
 กว้างโยชน์หนึ่ง จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ครูกสุขาวเจ้าทั้งปวง ทำยังจะเห็นใครอา
 สามารถที่จะให้อูทกอันไหลมานี้ ให้ไหลกลับไปได้

อมจุคณา ฝ่ายว่าอำมาตย์ข้าราชการทั้งหลาย จึงกราบทูลว่า **เทว** ข้าแต่พระองค์ผู้
 เป็นสมมุติเทวดาผู้ประเสริฐ การที่จะทำให้น้ำในมหาคงคาไหลกลับไปนั้น **ทุกุกริ** กระทำยากนัก
 หนา

ตสุมิ ขณ ในขณะนั้นยังมีสตรีแพศยาผู้หนึ่ง นั่งอยู่ที่ฝั่งคงคาได้สวนการฟังว่า มี
 พระราชประสงค์จะให้ให้น้ำในมหาคงคาไหลกลับไป สตรีแพศยานั้นจึงตั้งสัจกิริยาว่าดังนี้ ว่า
 ข้าพเจ้านี้เป็นสตรีแพศยาอยู่ในพระนคร ข้าพเจ้านี้มีชีวิตอยู่ได้ในโลกนี้ เพราะเลี้ยงชีวิตด้วยรูป
 นี้เป็นความสัจ ขอให้พระมหากษัตริย์เห็นประจักษ์แก่พระเนตรในครั้งนี้ ขอให้วารีที่ไหลมานี้
 จงไหลกลับไปให้เห็นประจักษ์ในครั้งนี้ เมื่อนางนครโสภณิตตั้งสัจจาธิฐานแล้ว คงคาก็บันดาล
 ไหลกลับไปสิ้นด้วยอำนาจสัจวาทีนั้น

อลโฆ ในลำดับนั้น สมเด็จพระเจ้าธรรมาสโกราชทอดพระเนตรเห็นกงคาไหลกลับไป
ประหลาดพระทัยนักหนา จึงมีพระราชโองการตรัสถามอำมาตย์ว่า ดูกรอำมาตย์ ใครหนอมี
วิชาสามารถอาจยังกงคาให้กลับไปได้

อำมาตย์จึงทูลว่า มีสตรีนครโสภณีนี้อยู่หนึ่ง กระทำสักการีญา กงคาจึงไหลกลับไป ขอพระ
องค์ทราบพระทัยในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้าธรรมาสโกราชทรงฟังก็ประหลาดพระทัย จึงมีพระราชโองการให้
หาหญิงนครโสภณีนีมาที่หน้างาน มีพระราชโองการตรัสถามฉะนั้นว่า โภที ดูกรเจ้าผู้เจริญ
เจ้ากระทำสักการีญาหรือ กงคาจึงไหลกลับไป

นางนครโสภณีนีรับพระราชโองการว่า พระพุทธเจ้าข้า กงคานั้นไหลกลับไปด้วยอำนาจ
สักการีญาของกระหม่อมฉัน

สมเด็จพระบรมกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า เจ้านี้อีกำลังอุทธานุภาพอย่างไร
ใครเข้าจะเชื่อถ้อยคำของเจ้า เจ้าเป็นยักษ์หรือเป็นนาโคอย่างไร ที่เจ้าทำกระแสน้ำให้ไหลทวน
กลับไปได้ดังนี้ด้วยอานุภาพอะไร

สตรีภาพผู้นั้นจึงทูลว่า เทว ข้าแต่พระองค์ผู้สมมุติเทวดา พระองค์อย่าทรงพระวิตกกิด
กังขาสงสัย จะเป็นอุททิเชษอันอื่นหามิได้ กงคานี้ไหลไปด้วยสักการีญาแห่งเกล้ากระหม่อมฉัน

สมเด็จพระบรมกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า ตัวเจ้านี้เป็นนครโสภณีนีหญิงไม่มีสติ-
ปัญญา รุคฺคิ เป็นนักเลงหา มารยาทมิได้ มีแต่จะโลมเล้าคนทั้งหลายให้หลงไหล ไม่มีศีล
จะเอาอะไรเป็นสัจจะ ไหนเจ้าตั้งสัจจะอย่างไร จงว่าให้เราฟังก่อน

นางนครโสภณีนีประนมกรชูลีถวายเป็นขัตติยทูลว่า กระหม่อมฉันตั้งสัจจาธิษฐานว่า
เกล้ากระหม่อมฉันหาเลี้ยงชีวิตด้วยกามคุณประโลมสิ่งเดียว จะได้เลี้ยงชีวิตด้วยการอื่นหามิได้
บุคคลผู้ใดให้ทรัพย์แล้ว กระหม่อมฉันก็พึงสมาคมด้วยผู้นั้น จะได้เลือกหน้าว่ากษัตริย์และ
พราหมณ์พ่อค้าหามิได้ ตั้งใจปรนนิบัติบุรุษผู้ให้ทรัพย์เสมอกัน อันนี้เป็นความจริง ด้วย
สัจวาทีของกระหม่อมฉันนี้ กงคาก็บันดาลไหลทวนไปในกาลนั้น

พระนาคเสนาเฝ้าเรื่องราวนางนครโสภณีนีมาวิสันนาถวายเป็นสมเด็จพะเจ้ามิลินท์สันใจ
ความเท่านั้น แล้วจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อันบุคคลมีสัจจา-
ธิษฐานแล้วก็จะบันดาลให้สำเร็จความปรารถนา คุณนัยที่อาตมาถวายเป็นวิสันนามาเป็นตัวอย่าง
ละนี้ ซึ่งว่าพระเจ้าสิริราชให้พระเนตรทั้งสองข้างเป็นทานแก่ยาจก แล้วกลับได้ทิพจักขุคืนดีขึ้น

กว่าเก่าด้วยสักกิริยา ซึ่งสมเด็จพระพุทธรองค์เจ้ามีพระพุทธรูปไว้ไม่นับผิด ข้อซึ่งพระองค์โปรดประทานธรรมเทศนาไว้ในพระสูตรว่า บุคคลที่มีตาอันมิได้มีจักขุวัตถุ จักขุประสาท มิอาจจะได้ทิพจักขุนั้น ประสงค์เอาทิพจักขุที่ได้ด้วยภวานาปัญญา ขอบพิตรจงรู้วัตถุทั้งสองนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินีมีพระราชหฤทัยโสมนัสตรัสสรรเสริญพระนาคเสนผู้วิเศษ คุณเหตุที่วิสันนามาแต่หนหลังนั้น

สัวิริญญจักขุทานปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

คัพภาวักกันติปัญหา ที่ ๖

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระมหากรุณามีพระพุทธรูปตรัสไว้ว่า ลักษณะแห่งสัตว์ทั้งหลาย คือหญิงชายชาติสัตว์ วิจารณ์จะอย่างลงสู่ครรภ์ ย่อมมีสันนิบาตประชุมพร้อมทั้ง ๓ ประการ คือบิดามารดาพร้อมเพรียงกันประการ ๑ มารดามีระดูประการ ๑ สัตว์ลงปฏิสนธิประการ ๑ สิริเป็นสันนิบาต ๓ ประการนะนี้ ถ้าว่าหย่อนจากสันนิบาตขาดไปสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้วนั้น สตรีภาพจะมีครรภ์หาไม่ได้ พระพุทธรูปตรัสไว้ละนี้ เป็นที่มนุษย์นิกรเทพดาจะฟังฟังจำไว้เป็นเยี่ยงอย่างไป ครั้นว่าตรัสไว้ดังนี้แล้ว มีพระพุทธรูปตรัสเทศนาในที่อื่นว่า สันนิบาตมี ๒ ประการเล่า เหมือนเจ้าสามกระนั้นลงปฏิสนธิในครรภ์นางปาริชาติบสนิ มีแต่สันนิบาตทั้ง ๒ เป็นแต่พระพุทธรูปบสนิต ๒ ประการ คือนางปาริชาติมีระดูประการ ๑ พระสามลงปฏิสนธิประการ ๑ สิริเป็นสันนิบาต ๒ ประการเท่านั้น จะได้มีสันนิบาตเป็น ๓ ประการหาไม่ได้ ข้อหนึ่งเล่าไซ้แต่เท่านั้นเหมือนอิสสิงคดาบสนั้น มารดาก็เป็นมฤติ นางเนื้อมากลั่นกล้ำกินซึ่งอสุจิของพระฤๅษี อันตกติดอยู่กับเส้นหยู่นั้นก็มีอยู่นิทาน ๑ ไซ้แต่เท่านั้น เหมือนมาตังคฤๅษี ๑ ลูกลงที่นางินางพราหมณ์ด้วยมือขวาเมื่อขณะระดูมีมา ได้บุตรชื่อว่าเจ้ามณฑพัชมานพนี้เรื่อง ๑ ไซ้แต่เท่านี้ เหมือนหนึ่งสังกัจจุมารอันเป็นลูกนางเนื้อ อันกินซึ่งอสุจิแห่งพระกุมารกัสสป อันเป็นบุตรนางภิกขุณี ด้วยนางภิกขุณีเอาอสุจิพระมหาเถระใส่ลงในกลางกำเนินนั้น ก็มีปรากฏอยู่นิทาน ๑ นี้และจะเชื่อเอาคำนี้ว่าสันนิบาตมี ๓ ประการ คำหลังที่ตรัสว่าสันนิบาต ๒ ประการก็จะผิด ถ้าจะเชื่อ

คำหลังคำหน้าผิด ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏี นิมนต์โปรดวิสาขนาเพื่อว่าจะดับเสียซึ่งคำปรับ
ปาวาทอันไปภายภาคหน้า ให้สิ้นวิมตีกังขาในกาลบัดนี้

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
พุทธพลญาณตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดประทานไว้ว่า สัตว์จะลงปฏิสนธิในครรภ์มารดา
บริบูรณ์ด้วยสันนิบาต ๓ ประการจะได้ผิวดำมาได้ คนทั้งหลายซึ่งบังเกิดมานี้ จะได้คลาดจาก
สันนิบาต ๓ ประการหาไม่ได้ เกิดด้วยสันนิบาตทั้ง ๓ สิ้น

พระเจ้ามิลินทจึงมีพระราชโองการตรัสว่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้านำเอาเหตุมาวิสาขนาให้
สิ้นสงสัยก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
สุดบุพพุต ปน ตยา บพิตรย่อมได้สวนนาการฟังมาแต่ก่อนบ้างหรือไม่ว่า พระสามกัถี พระอสี-
สิงคดาบสกัถี พระกุมารกัสสปเถระเจ้ากัถี คนทั้งสามนี้เกิดด้วยสันนิบาต ๒ ประการ

สมเด็จพระเจ้ามิลินทมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** เออข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
โยมได้ฟังมาจะเห็นว่า **เทว มิคเชนุโย** ยังมีแม่เมถุทีทั้งสอง ยามเมื่อระดูมานั้น แม่เนื้อนั้นสัตยูจ
เทียมมาที่ปัสสาวฐานของพระดาบสทั้งสองอันถ่ายปัสสาวะนั้น จึงลี้มเลียกินซึ่งสัณทวะของพระ
ดาบส อันตปัสสาวะออกมาตกอยู่ จึงมีท้องเกิดดาบสทั้งสอง คืออสีสิงคดาบสและสังกัจจ-
กมารดาบส ประการหนึ่ง พระอุทัยเถระเจ้าเข้าไปสู่สำนักนางภิกษุณี พง์ดูนางภิกษุณีองค์หนึ่ง
จึงมีสัณทวะไหลออกมาตกติดผ้ากาสาพัสตร์อยู่ ก็พอนางภิกษุณีนั้นมีระดู ได้ทัศนการเห็น
สัณทวะติดอยู่ จึงเอาสัณทวะนั้นใส่ในนิมิตกำเนิดบ้าง ใส่ปากบ้าง ด้วยความกำหนดขยิดี จึง
มีครรภ์เกิดพระกุมารกัสสปเถระ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถามว่า มหาบพิตรตรัสจะนี้ เชื่อถือเอาเป็นมั่นคงแล้วหรือ
พระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า โยมเชื่อ ถ้อยคำอันนี้เปรียบดูพืชทั้งหลายตกลงกับ
พื้นปฐพีอันชุ่มเปียกเป็นกลดอยู่นั้น **ถัวิรุหนติ** จะงอกเร็วหรือว่าหาไม่ได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมคำว่า
พืชหว่านลงเหนือปฐพีอันชุ่มแล้วก็จำเริญงอกรวดเร็วขึ้น

พระเจ้ามิลินทจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ความซึ่งเปรียบมาจะนี้ ฉันทกัถี นางภิกษุณี
นั้นมีระดูโลหิตนั้นมิอยู่ ครั้นเอาสัณทวะใส่ลงไปนิมิตมิโลหิตอันหยุดแล้วจึงตั้งครรภ์ เปรียบ
ดูพืชตกลงในที่ชุ่มเปียกนั้นถึงงอกจำเริญไป โยมนี้ตรองไปจึงเชื่อดูเหตุที่วิสาขนา

พระนาคเสนจึงถามว่า **มหาราช** ครุฑนาคบพิตรพระราชสมภาร เหมือนพระกุมาร
กัศสปลงปฏิสนธิในครรภ์นางภิกษุณีนั่น บพิตรเข้าพระทัยจะนี้หรือ พระราชสมภาร
พระเจ้ามิลินทมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** เออข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมเข้าใจจะนี้
พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจว่า กระนั้นก็ดีแล้ว มหาบพิตรกล่าววาจาเลื่องวาจาเลื่องมาตามวิสัย
แห่งอาตมา ชื่อว่าเป็นประโยชน์แก่อาตมามาก ยังอีกข้อหนึ่ง แม่เนื้อทั้งสองกินสัณทวะแห่งพระ
ดาบสทั้งสองมีท้องนั้นเล่า พระราชสมภารเจ้าจะเชื่อหรือ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า โยมเชื่อถ้อยอยู่พระผู้เป็นเจ้า จะเปรียบฉันใดเล่า เปรียบดุจแม่น้ำ
ทั้งหลายใหญ่่น้อย ย่อมไหลลงตรงไปยังมหาสมุทร ถึงที่แล้วมีความเจริญฉันใด แม่เนื้อได้กิน
สัณทวะแห่งพระดาบสนั้น สัณทวะไหลไปสู่กลดนั้น ก็พากันจำเริญเหมือนกันนั้น สัตว์จึง
ปฏิสนธิ โยมนี้เชื่อดด้วยเหตุจะนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจว่า **มหาราช** ครุฑนาคบพิตรพระราชสมภาร พระองค์วิชันนา
มานี้มีหลักฐานเป็นประโยชน์แก่อาตมายิ่งขึ้น เพราะว่าแม่เนื้อทั้งสองคัมภีร์ซึ่งอสุจิ ก็เป็นสัน-
นิบาตได้ ก็สังกิจจกumarและอัสสิสังคดาบสพระกุมารกัศสปลทั้งสามนี้ลงปฏิสนธิ พระองค์ทรง
เชื่อหรือ

สมเด็จพระเจ้ามิลินทรับว่า โยมเชื่ออยู่ว่าสันนิบาตย่อมประชุมลง

พระนาคเสนถวายพระพรว่า เจ้าสามกุมารและมณฑพัชฌมานพนั้น ถิ่นบในสันนิบาต ๓
ประการ มีเนื้อความอย่างเดียวกันกับที่วามาในก่อน อาตมาจะวิชันนาเหตุผลให้ฟัง **กิริ** ดัง
ได้ยินมา **เทวตาปสา** อันว่าพระดาบสทั้งสองอยู่ในอรัญราวป่าคือ **วิเวกธัมมุตตา** ยินดี
ในที่วิเวกอันสงัดประกอบด้วยคบะเคชะมาก ปรากฏไปจนถึงพรหมโลกเบื้องบนตลอดสิ้น

สกุโก เทวานมิณโท ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าท้าวสหัตถ์สนัยเทวศรอำมรินทร์มีน้ำพระทัยศรัทธายินดี
อุตสาหะจากเวชยันตวิมานมาสู่สวนฐานที่อยู่แห่งพระดาบสทั้งสอง มาอุปัฏฐากทุกเช้าทุก
เย็นนิจันรันครมา สมเด็จพระอัมรินทร์ราชราษผู้ประกอบด้วยวัตรปฏิบัติอันควรเคารพ และประกอบ
ด้วยเมตตาจึงได้พิจารณาด้วยทิพจักขุ ทรงรำพึงถึงพระดาบสทั้ง ๒ ก็เห็นว่าภิกษุจะมีมาข้างหน้า
อนิจจาพระดาบสทั้งสองนี้ จะมีจักขุอันเสื่อมจะมีดวงมลาย จะขวนขวายหาพยุภผลาหารเป็น
อันยากยิ่งนัก สมเด็จพระอัมรินทร์ราชราษทรงอาวัชชนาการเห็นภิกษุจะนี้ จะมีแม่แก่พระดาบสทั้ง
สอง จึงดำรัสว่า จำอาตมานี้จะไปทำให้พระดาบสทั้งสองเสื่อมสภาพตามประเพณีโลก จะให้เกิด
บุตรปรนนิบัติไปเบื้องหน้า สมเด็จพระอัมรินทร์ราชราษดำริแล้วก็ควรโลจากวิมานฟ้า ลงมาสู่สำนัก

พระดาบสทั้งสอง กระทำวันทาการแล้วมีเทวบัญชาว่า **ภนุเต** ข้าแต่ท่านทั้ง ๒ ผู้เจริญ
พระผู้เป็นเจ้าจงฟังถ้อยคำแห่งข้า จงเสพงามเถิดจะได้เกิดบุตร จะได้อภิบาลปรนนิบัติรักษานานไปเมื่อหน้าก็จะมิแก่พระผู้เป็นเจ้า

ฝ่ายพระดาบสทั้งสอง ก็มีวาจาห้ามเสียว่า **โภ สกุก** ดูกรรมเจ้าอำรินทร์ผู้เจริญ
ท่านอย่าได้มาว่ากล่าวเช่นนี้ จะได้ชอบใจเราทั้งสองหามิได้

ส่วนสมเด็จพระทัฬหเสถียรเทวราช **อนุกรมปิโก** ประรณนาจะอนุเคราะห์ **การุณิโก**
ประกอบด้วยกรุณา **อตุลาโม** ประรณนาจะให้เป็นประโยชน์แก่พระดาบสทั้งสอง ก็เข้าไป
ดักเตือนเหมือนดั่งนั้นถึงสองครั้ง พระดาบสทั้งสองก็ห้ามเสียเหมือนดั่งก่อน
ครั้นวาระเป็นคำรบสาม พระดาบสทั้งสองก็ห้ามเสียด้วยคำดังนี้ว่า ดูกรรมเจ้าทัฬห
โกสิย บพิตรตรัสดังนี้ ได้ชื่อว่าประกอบในที่มิได้เป็นประโยชน์ ได้ชื่อนำเอาโทษมาให้แก่เรา
ประการหนึ่งเล่า อัย กาโย อันว่ากายแห่งเราทั้งสองนี้ **ภิชฺขมาโน** เมื่อภักจะมาพานต้องให้
ทำลายจนทำลายเถิด จะให้เราทำลายจากกรรมอันประเสริฐนี้ทำลายไม่ได้ ถึงกรรมจะถล่มไป และ
เขาใหญ่เมรุมาศจะหว่าดไหวโอนอ่อนอยู่ไปมา อีกพระจันทร์พระอาทิตย์นั้นจะตกไปประการใด
และจะให้เราอินดิในทางที่จะเสพอสังขารไม่ได้ ดั่งแต่ไป บพิตรอย่าได้ไปมาหาสู่เราทั้งสอง
เพราะเหตุว่าวิสาสะกับบพิตรนั้น เป็นช่องทางล่อลวงให้ฉิบหายหาประโยชน์มิได้

ตโต เทวานมินุโท ลำดับนั้นสมเด็จพระเทวานมินทเทวราชได้ฟังซึ่งโอวาทพระดาบส
กล่าวดังนี้ จึงอัญชลีกรวีนวอนว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า แม้พระผู้เป็นเจ้าไม่สั่งเสพ
อสังขารก็ตามอัชฌาสัย จงคอยให้พระปาริคาบสินีมีระดู พระผู้เป็นเจ้าจงปราคาสลบลงที่
พระนาภีของพระปาริกา ด้วยนิ้วแม่มือเบื้องขวาเถิด ก็จะเกิดบุตรขึ้นในครรภ์

พระทุกุลดาบสผู้ประเสริฐฟังสมเด็จพระอำรินท์วิงวอน จึงทรงพระอนุสรณ์คำนึงว่า
การที่จะลอบนาภีพระปาริกา อาตมามีได้เสียตะละตะละ พระทุกุลบัณฑิตคิดเห็นชัดเจนนี้ ก็รับ
ถ้อยคำสมเด็จพระทัฬหโกสิย

เนื้อความข้อนี้อยู่ก่อน **ตาย จ ปน** เวลายก ในเวลานั้นพระบรมโพธิสัตว์ของเรานี้ ได้
อุปบัติบังเกิดเป็นเทพบุตรมีกุศลธรรมบริบูรณ์ **จิณฺมายุโก** มีชนมายุจะสิ้นเวลาสิ้นอายุแล้ว
สามารถจะไปบังเกิดที่ใด ๆ ได้ตามปรารณา ที่สุดกระทั่งตระกูลพระเจ้าจักรพรรดิ

ฝ่ายสมเด็จพระอำรินทร์ ก็เสด็จยังสำนักเทพบุตรนั้นมิได้ช้า **เอวมาห** จึงมีเทวบัญชาว่า
มาริส ดูกรท่านผู้เนียรทุกขมีแต่ความสุข วันนี้เป็นวันจะให้สำเร็จประโยชน์ของท่าน เรามา

อุปภูฏากท่านบัดนี้ ก็ประสงค์จะให้ท่านไปบังเกิดในตระกูลที่สมควร ท่านจะได้ไปสร้างพระบารมี

อณชลิโกโต สมเด็จพระเจ้าโกสีย์อัญชลีการวิงวอนเทพบุตรนั้นถึงสองครั้งสามครั้ง

ส่วนว่าเทพบุตรนั้นได้ทรงฟัง จึงถามสมเด็จพระอำรินทร์ว่า ท่านมาวิงวอนแก่เราเนื่อง ๆ

สรรเสริญตระกูลที่จะให้เราไปบังเกิด ตระกูลนั้นเป็นตระกูลอันใด

สมเด็จพระเจ้าท้าวสหสยจึงบอกว่า ตระกูลทุกุลดาบสกับนางปาริกาดาบสินี

ส่วนเทพบุตรนั้น **ตวจน** **สุตฺวา** ได้ฟังถ้อยคำดังนั้นก็ชื่นชมยินดี รับถ้อยคำท้าว

โกสีย์แล้วก็มีเทวบัญชาว่า คุณกรอำรินทร์ ที่ท่านปรารถนาจึงสำเร็จดังใจเกิด ตัวเรานี้ก็

วิตกอยู่ว่าจะไปบังเกิดในตระกูลอันใด จะไปเกิดในอันทะกะกำเนิดหรือ หรือว่าจะไปเกิดในชลาม

พุทะกำเนิด ในอุปปาติกะกำเนิดประการใด ๆ แต่นี้ ๆ อยู่ในใจจะนี้ ก็พอท้าวโกสีย์อาราธนา

สมเด็จพระอำรินทราธิราชจึงมีเทวบัญชาว่า ข้าพเจ้าขออาราธนาให้เกิดในชลามพุทะกำเนิด

ดังนี้ แล้วสมเด็จพระเจ้าโกสีย์ก็กำหนดคนดวันที่จะบังเกิด และลงมานครสัญญากับพระทุกุลดาบส

กำหนดว่าวันนั้นเวลานั้น พระปาริกะจะจุมา อาราธนาพระผู้เป็นเจ้าจงปรามาสงที่พระนาถิ

พระปาริกาด้วยมือเบื้องขวานั้นเกิด สักแล้วสมเด็จพระเจ้าสหสยผู้ประเสริฐ ก็ยกอัญชลีลามายัง

เวชขันคัมหาวิมานมาส อันเป็นนิวาสถานของพระองค์

ตสุมี ทิวเส ครั้นถึงวันพระอินทร์กำหนด นางปาริกาดาบสินีก็มีระดุมมา ส่วนว่าพระ

ทุกุลดาบสินีก็ปรามาสงที่นาถิพระปาริกาด้วยแม่มือข้างขวา ส่วนว่าเทพบุตรก็จุติลงปฏิสนธิ

เป็นสันนิบาต ๓ ประการ ดังวิสัยนามาจะนี้

ประการหนึ่งเล่า เมื่อพระดาบสปรามาสงที่นาถิ นางปาริกาดาบสินีก็มีระดุมบังเกิดขึ้น

ครั้นระดุมอาศัยโสมนัสบังเกิดขึ้นแล้ว ยิ่งอาศัยปรามาสนาถิด้วยเล่า เหตุจะนี้ จึงว่านาถิปรามา

มาส นี่เป็นสันนิบาตอันหนึ่ง นาถิปรามาสดจัดเป็นสันนิบาตอันหนึ่งข้อนี้ยกไว้

จะว่าด้วยลักษณะอชฌาจาร อันหญิงชายทั้งหลายนี้มีสันนิบาตด้วยกิริยาต่าง ๆ คือ

ถ้อยที่ถ้อยยินดียิ้มแย้มหากัน ก็จัดเป็นสันนิบาตประการ ๑ ถ้อยที่ถ้อยพูดจาเรียกกัน นี่ก็เป็น

สันนิบาตอัน ๑ ถ้อยที่ถ้อยเล็งแลดูกันทั้ง ๒ ฝ่าย ก็จัดเป็นสันนิบาตประการ ๑ สันนิบาต ๓

ประการนี้เป็นเค้ามูลเป็นต้นเดิมก่อน แล้วจึงจะมีอามสนสันนิบาต คือชายหญิงถูกต้องกายกัน

ครั้นอามสนสันนิบาตมีแล้ว โอกันตสันนิบาตก็มี โอกันตสันนิบาตนี้แหละจัดได้ชื่อว่าปฏิสนธิ

มหาราช ขอลวดยพระพร ที่มีได้ส้องเสพอชฌาจาร เป็นแต่ถูกต้องตัวเข้า สัตว์ก็ลงปฏิสนธิ

ได้จะเปรียบอันใด อุปไมยดุจอัคคีอันมีเปลวรุ่งโรจน์โชตินาการ ครั้นว่าบุคคลคมนาคมการเข้าใกล้

ก็ร้อนเป็นเปลวเพลิง เปลวเพลิงนั้นกำจัดเสียได้ซึ่งหนาว อาจจะห้ามมิให้หนาวได้เพราะต้อง
เปลวเพลิงฉนใด สัตว์ลงปฏิสนธิด้วยถูกต้องมารดา มิได้เสพอัชฌาจารย์นั้น ก็เหมือนกันกับ
คนพึงไฟฉะนั้น

ไซ้แต่เท่านั้น สัตว์จะลงปฏิสนธิด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ **กมุทวเสน** ด้วยสามารถ กรรม
ประการ ๑ **โยนิวเสน** ด้วยสามารถกำเนิดประการ ๑ **กุลวเสน** ด้วยสามารถตระกูล ประการ ๑
อายาจนวเสน ด้วยสามารถนิมนต์เกิดประการ ๑ เป็น ๔ ประการ

ที่สัตว์ทั้งหลายเกิดด้วยอำนาจกรรมนั้นประการใด

อุตฺตุนฺนกุลสมฺมุตา สัตว์ที่มีกุศลมูลได้สร้างสมอบรมมากล้าหาญ แม้นปรารถนาจัก
บังเกิดในตระกูลอันใด **ขตฺติยมหาสาธุกุล** วา ในตระกูลขัตติยมหาสาธุกัฏฐี **พฺราหฺมณมหา-**
สาธุกุล วา ในตระกูลพราหมณมหาสาธุกัฏฐี **คหปติมหาสาธุกุล** วา ในตระกูลคฤหบดี
มหาสาธุกัฏฐี **เทวสุ** วา ในสวรรค์ชั้นเทวคากัฏฐี หรือว่าจะเกิดในอัมพะกะกำเนิดกัฏฐี สังเกตพะ
กำหนดกัฏฐี **ชลาพุชะกำเนิดกัฏฐี** อุปปาดิกะกำเนิดกัฏฐี มีกุศลอันเกล้าแล้วก็ได้สมดุจปรารถนา
มหाराช **ดูรานะ** บิพตรพระราชาสมภารผู้ประเสริฐ **เปรียบปาน** คุนบุรุษ **อทุโธ** มั่งคั่ง **มหทุโธ**
มีทรัพย์มาก **มหาโกล** มีโภคทรัพย์สมบัติมาก **ปหุตฺตาตฺรุปรชโ** มีเงินทองมาก **ปหุตฺติ-**
ตฺปกรโ มีทรัพย์เครื่องใช้มาก **ปหุตฺตญโ** มีทรัพย์ข้าวเปลือกมาก และบุรุษผู้นี้แม้นจะ
ปรารถนา **ทาสี** วา ซึ่งข้าชายกัฏฐี **ทาสี** วา ซึ่งข้าหญิงกัฏฐี และจะปรารถนา **นิคม** ซึ่งนิคมบ้านน้อย
กัฏฐี **คามนุตร** วา ซึ่งระหว่างแห่งบ้านใหญ่กัฏฐี **ชนเทส** วา ซึ่งประเทศชนบทกัฏฐี มีทรัพย์
ให้ทรัพย์ทวีคูณแล้วก็ได้สมดังปรารถนา **ยถา** มีครุณาฉนใด บุคคลที่มีกุศลธรรมเป็น
อันมากนั้นจะเกิดที่ไหนก็ได้สิ้น เหมือนบุรุษที่มีทรัพย์มากนั้น อย่างนี้แหละได้ชื่อว่าปฏิ-
สนธิด้วยอำนาจกรรม

อนึ่ง ที่ว่าสัตว์ปฏิสนธิด้วยสามารถแห่งกำเนิดนั้นประการใด

อ้อได้ความว่า **อุกฺกุฏฺฏานํ** วา **เตน** ไก่ทั้งหลายปฏิสนธิด้วยลม **พกานํ** **เมฆสเรน** สัตว์
ทั้งหลายลงปฏิสนธิในท้องนกยางด้วยเสียงเมฆด้วยเสียงเมฆ **สพฺเพปิ** เทวา เทวดาทั้งหลายมิได้เกิด
ในครรภ์ สัตว์เกิดในครรภ์นี้มีสัณฐานต่างกัน **ยถา** มีครุณาฉนใด **จุมนุญฺย**ทั้งหลายทั้งสิ้น
มหิยา **จรนฺติ** อันเที่ยวอยู่ในแผ่นดิน **นानาวณฺณเณ** ด้วยเพศต่าง ๆ **เกจิ** **ปฺรุโ** บางหมู่หนึ่ง
ปกหน้า บางจำพวกนุ่งห่มผ้าปกหลัง บางจำพวก **นคฺคา** เป็นเปลือย บางจำพวกนุ่งขาวห่มขาว
บางจำพวกทรงดอกไม้ บางจำพวกทรงผ้าสีเหลือง บางจำพวกเอาผ้าพันมวยผม บางจำพวก
นุ่งห่มหนังสือ บางจำพวกนุ่งผ้าเปลือกไม้คากองหุ้มห่อกายา บางจำพวกนุ่งจัมมาสารพัด

หนังสือตามจะมี บางจำพวกเป็นฤๅษี นุ่งห่มผ้าใบไม้หุ้มห่อกาย นี่แหละมนุษย์ทั้งหลายนั้นมี
ลักษณะต่าง ๆ กัน **มหิยา จรณฺติ** เทียบอยู่ในแผ่นดินจันใด สัตว์ทั้งหลายเกิดในกำเนิดต่างกัน
คุณนรชาติทั้งหลายนั้น

คพฺภาวกฺกนฺติ สัตว์ทั้งหลายปฏิสนธิด้วยสามารถตระกูลนั้นประการใด

จตุตฺตาริ กฺุลาณิ ได้แก่ตระกูลทั้ง ๔ คือ อัมพะชะตระกูลประการ ๑ สังเสทชะตระกูล
ประการ ๑ ชลามพุชะตระกูลประการ ๑ อุปปาทิกะตระกูลประการ ๑ สิริเป็นตระกูล ๔ เท่านั้น
อัมพะชะตระกูลนั้น ได้แก่ตระกูลสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในฟอกฟัก เช่น ไก่และนกเป็นต้น
ชลามพุชะตระกูลนั้น ได้แก่ตระกูลแห่งสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในกกละเป็นกัปกเสวยกะสัตว์ ได้
แก่นมนุษย์สัตว์เดียรฉาน ๔ เท้า เช่น เนื้อและสุกรเป็นต้น สังเสทชะตระกูลนั้น ได้แก่ตระกูล
สัตว์ที่เกิดในอบไอแห่งไคล มีเรือใดเป็นต้น อุปปาทิกะตระกูลนั้น ได้แก่ตระกูลแห่งสัตว์ที่เกิดขึ้น
เอง ดูจดังว่าลอยมาเกิด ได้แก่เทพยดาให้ชั้นจาตุम्मหาราชิกาเป็นต้น

บรรดาสัตว์ทั้งหลาย จะอยู่ในประเภทใดและชาติใดก็ดี ถ้ามาเกิดในฟอกฟักแล้ว
เพศพรรณก็เป็นอัมพะชะอย่างเดียวกัน ที่เกิดมาเป็นชลามพุชะและสังเสทชะ อุปปาทิกะ
เพศพรรณแห่งสัตว์ทั้งหลายที่ตายจากตระกูลทั้งหลาย ดังวิสัยขนามานี้ จะไปอุปปีตนาการ
บังเกิดในตระกูลใด ก็มีกายเหมือนตระกูลนั้น ถ้าเกิดในอัมพะชะตระกูลก็ต้องเกิดแต่ไข่ ที่เกิดใน
สังเสทชะตระกูลก็บังเกิดเป็นสังเสทชะ ที่ไปเกิดในชลามพุชะตระกูล ก็เกิดเป็นชลามพุชะ ที่ไป
เกิดในอุปปาทิกะตระกูล ก็บังเกิดเป็นอุปปาทิกะ ตกว่าละเพศเดิมเสียกลับกลายไปตามตระกูล
สิ้น เหมือนเนื้อนกอันสัญจรเข้าไปที่ข้างเขาเมรุคิรินทร์ ก็กลายเป็นสีทองไปฉะนั้น

อนึ่งเล่า ที่ว่าสัตว์ปฏิสนธิด้วยสามารถเชื้อเชิญนั้น ได้แก่ตระกูลอันมีศีลมีศรัทธามี
เจตนาเป็นกุศล เทพบุตรโคบริบูรณ์ด้วยกุศล สมควรที่จะจุติมาบังเกิด นั้นแหละสมเด็จพระ
อามรินทราธิราชมีจิตเมตตาแก่ตระกูลนั้น จึงไปสู่สำนักแห่งเทพบุตรนั้น และอาราธนาวิงวอน
ว่า **มาริส** ดูกรท่านผู้เนียรทุกซ์ ท่านจงไปบังเกิดในตระกูลนั้น ๆ เกิด เทพบุตรผู้จะจุติไปเกิดขึ้น
รับปฏิญาณจึงไปเกิดในตระกูลนั้น **ยาจนเหตุ** เป็นเหตุทำวสหัสเนตรเชื้อเชิญ ^{มหาราช}
ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุณมนุษย์ทั้งหลาย เป็นฝ่ายสัมมาทิฐิในพระบวช-
พุทธศาสนา **ปฺลฺลณฺกามา** ประรณนาจะให้เป็นกุศล จึงอาราธนาอิมณัสมณะ **มโนภาวนีย**
อัมมศีลอันดีเป็นที่เจริญใจ ให้เข้าไปสู่เคหาของอาตมา ด้วยใจเจตนาว่าสมณะรูปนี้ ได้ไปสู่
ตระกูลของอาตมาแล้ว **สุขาวโ** จะนำมาซึ่งสุขสวัสดิมงคลอันเลิศแก่ตระกูลของอาตมา
จันใด ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐในภพแผ่นดิน สมเด็จพระอามรินทราธิราชประรณนาจะให้ตระกูลนั้นเป็น

ประโยชน์เป็นผล ก็นิมนต์เชื้อเชิญเทพบุตรให้จุติมาเกิดในตระกูลนั้น เปรียบเหมือนบุรุษอัน
ไปนิมนต์พระสมณะอันมีศีลนั้น นี่แหละลักษณะแห่งกัฬาวักกันติ คือลงปฏิสนธิด้วยอาหารนา
เชื้อเชิญ ลึนใจความเท่านี้

เมื่อพระนาคเสนถวายวิสัชนาเหตุปฏิสนธิ ๔ ประการแล้ว จึงถวายพระพรว่า
มหาราช ดูรานะบิตรพระราชสมภาร สมโม อันว่าพระสามนี้ สุวณฺณวณฺโณ มีสีสัน
งามดังทอง มาเกิดในครรภ์นางปาริชาติปตินั้น ท้าวโกสีย์ก็นิมนต์มาเกิด อนึ่ง พระสามนั้น
มือภิกขาจารอันสั่งสมอบรมมามากแล้ว มารดาบิดาก็มีศีลมีกัลยาณธรรม ทั้งอยู่อาราธนาที่เป็น
มเหสีกษัตราธิราช อาศัยเจโตปริยคติตั้งใจแห่งท่านทั้ง ๓ ตามที่กล่าวมานี้ พระสามกุมาร ผู้มีสี
สันวรรณสัณฐานอันงดงามจึงเกิดได้ ยถา มหาราช อนึ่งเล่า ดูรานะบิตรพระราชสมภาร
พระองค์จึงทรงฟังอุปมาอีก เปรียบปานคณบุรุษผู้หนึ่ง กุสโล เป็นคนฉลาดหวานพืชร่งที่นา
อันดี มหาราช ดูรานะบิตรพระราชสมภาร ดังอาตมาถาม พืชนั้นจะงามหรือว่าจะมีอันตราย
ประการใด นะบิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระราชมิลินท์ภูมินทรธิเบศมีพระราชโองการตรัสว่า ภาณุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็น
เจ้า พืชที่หวานก็งามตระการจำเริญไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบิตรผู้เป็นใหญ่ พระสุวรรณสาม
บริบูรณ์ไปด้วยเหตุทั้งสามประการ งามเฉิดฉายหาอันตรายมิได้ อุปมาเหมือนพืชนั้น อนึ่ง
บิตรพระราชสมภารได้ทรงพระสวณาการฟังบ้างหรือหาไม่ว่า ชนบทหนึ่งใหญ่มั่งคั่ง เกิด
อันตรายฉิบหายด้วยจิตประทุษร้ายแก่พระฤๅษี

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบศ มีพระราชโองการตรัสว่า โยมได้ฟังว่า ชนบททั้ง
หลายแห่งพระเจ้าทณทกะ และชนบททั้งหลายแห่งพระเจ้าเมชณะ และชนบททั้งหลายแห่ง
พระเจ้ากาลิงคะ และชนบทแห่งพระเจ้ามาตังคะนั้นฉิบหายกลายเป็นป่าไปด้วยจิตประทุษร้ายใน
พระฤๅษี

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบิตรพระราชสมภาร ชนบททั้งหลาย
เป็นอันตราย ด้วยความคิดร้ายในพระฤๅษีมีอยู่อย่างนี้ ถ้าหากว่ามีความเลื่อมใสชื่นชม
ยินดีในพระฤๅษีจะมีสุขบ้างหรือไม่

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบศมีพระราชโองการตรัสว่า ถ้าว่าชนบททั้งหลายมีจิต
เลื่อมใสยินดีในพระฤๅษีแล้ว ชนบทนั้นไม่มีทุกข์ เป็นสุขนักหนา

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ฐานะบพิตรพระราชสมภาร พระสาม
โพธิสัตว์นี้เป็นอิสินิมิต คือพระญาติทั้งสองเสี่ยงให้เกิด แล้วเป็นทั้งเทพนิมิต คือพระอินทร์
นิมนต์ให้เกิด เป็นบุญนิมิต คือพร้อมด้วยบุญกุศล อนึ่งเล่า ฐานะบพิตรพระราชสมภาร
เทพบุตรที่พระอินทร์นิมนต์ให้เกิดนี้ มี ๔ พระองค์ คือพระยาकुสินราชองค์ ๑ ท้าวมหาปนาท
องค์ ๑ พระสุวรรณสามองค์ ๑ พระเวสสันดรองค์ ๑ บพิตรพระราชสมภารพึงทราบพระทัย
ด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชบิดี ได้ทรงฟังพระนาคเสนวิสัชนาмаจะนี้ ไม่มี
ความสงสัยก็ขอสรรคการว่า คัพภาวกัณติปัญหานี้ลึกล้ำคัมภีรภาพรกัฏ์พินเพื่อเหลือที่
ธรรมกถิกจะแก้ไข ผิดจากพระผู้เป็นเจ้าไปแล้วเต็มที่อยู่ พระผู้เป็นเจ้ามาแก้ไขด้วยสันนิบาตให้
ประหลาดออกไป โยมเข้าใจแล้ว โยมจะกำหนดจดจำไว้ เพื่อกุลบุตรอันเกิดมาเป็นปัจฉิมา
ชนตาในอนาคตกาลข้างหน้า

คัพภาวกัณติปัญหา คำรบ ๖ จบเท่านี้

สัทธัมมอันตธานปัญหา ที่ ๗

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา โยมนี้คิดไปให้วิมตติสงสัยนักหนา ด้วยสมเด็จพระบรมนายกโลกนาถ มี
พระพุทธานุภาพไว้แก่พระอานนท์ว่า ดูรอนานที่ พระสัทธรรมของตถาคต จะตั้งอยู่นาน
ประมาณกำหนดห้าพันปี พระพุทธร่องค์ตรัสเป็นคำขาด ครั้นมาเมื่อจะใกล้ดับขันธเข้าสู่พระ
มหาปรินิพพานนั้น สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้ามีพระพุทธานุภาพไว้กับสุภัททะปริพาชกว่า ดูร
สุภัททะ แม้ว่าอันเป็นโอรสของตถาคตนี้ มีศรัทธาปรนินิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอยู่ได้ตราบใด
โลกจะได้สูญจากพระอรหันต์หามิได้ นี่แหละมีพระพุทธานุภาพไว้เป็นคำขาด เมื่อวันที่จะเสด็จ
เข้าสู่พระมหาปรินิพพาน ตกว่าพระพุทธานุภาพไว้เป็นคำสองจะนี้ โยมหาไรที่จะกำหนด
คำไหนให้แน่ลงได้ไม่ ครั้นจะเชื่อเอาคำเดิมที่ตรัสว่า พระสัทธรรมของตถาคตจะตั้งอยู่กำ
หนดถ้วนห้าพันปีนั้นเล่า คำที่พระพุทธร่องค์เจ้าตรัสว่า ถ้าพระภิกษุความอุตสาหะปรนินิบัติ
เป็นสัมมาปฏิบัติอยู่ตราบใด โลกไม่เปล้าจากพระอรหันต์ก็จะผิด ครั้นจะเชื่อเอาคำภายหลังก็
จะผิดกันกับคำเดิมที่โปรดไว้ โยมคิดไปก็สงสัยนักหนา ปัญหานี้เป็นอุกโตโกฏี มาถึงแก่พระ
ผู้เป็นเจ้าแล้ว พระผู้เป็นเจ้าจงโปรดวิสัชนาให้โยมสิ้นสงสัยในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **ภควา** สมเด็จพระโลกนาถศาสดาจารย์ มีพระพุทธรูปีกาตรัสว่า พระสัทธรรมจะตั้งมั่นอยู่ห้าพันพระวัสสา ครั้นมาเมื่อวันจะเข้าพระมหาปริณิพพานตรัสว่า พระภิกษุในพระพุทธศาสนาอุตสาหะปรนนิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอยู่ตราบใด โลกก็ไม่ขาดจาพระอรหันต์ นี่แหละพระพุทธรูปีกาจะ เป็นอรรธอันเดียวกัน มีเนื้อความเนื่องเป็นเรื่องเดียวกันหาบมิได้ **นानาอตุล** มีอรรธเนื้อ ความต่างกัน **นानาพยุขณ** มีพยุขณะต่างกัน **อัย** **ศาสนปริจเจโท** ที่ว่าด้วยกำหนดพระ ศาสนาจะตั้งมั่นไปได้ประมาณเท่านั้นก็มี **อัย** **ปฏิบัติปริทีปนา** ที่ว่าด้วยสามารถปฏิบัติก็มี พระพุทธรูปีกาทั้งสองนี้เป็น **ทิววิวัชิตา** เว้นว่างไกลกันนักหนา เปรียบปานดุจดินกับอากาศ ดุจวิมานเมืองสวรรค์กับชั้นนรก ดกว่าไกลกว่าไกลต่อกัน ดุจสุขกับทุกข์อันต่างกัน และดุจบาป กับบุญคุณกับโทษต่างกันนักหนา **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งมีพระราชโองการ ถามจะห้ามให้สูญไปก็ใช่ที่ เหตุฉะนั้นอาตมาจะเปรียบเทียบให้เห็นแล้วจะแสดงให้เห็นแจ้งประจักษ์ ต่อไป ขอถวายพระพร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ เมื่อทรงกำหนดความเสื่อมสิ้นแห่งพระ สัทธรรม พระองค์ตรัสกำหนดเขตไม่มีส่วนเหลือว่า **อานนท** ดูกรลำแดงอานนท์ ถ้าภิกษุนี้ ไม่บวช พระสัทธรรมพึงตั้งอยู่ได้หลายพันปีนักหนา กาลนี้พระสัทธรรมจักตั้งอยู่ได้เพียงห้าพัน ปีเท่านั้น พระตถาคตเจ้ามีพระพุทธรูปีกาตรัสไว้ดังนี้ บพิตรพระราชสมภารจะเจ้าพระทัยอย่างไร จะว่าพระผู้มีพระภาคตรัสถึงเวลาเสื่อมพระสัทธรรม หรือว่าทรงห้ามมอภิสัมภายครัสตรูมรรคผล สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์กษัตริย์ตรัสว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสห้ามปราม การตรัสรูมรรคผลหามิได้ พระองค์ทรงหมายถึงพระสัทธรรมจะเสื่อมไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ ผู้มีพระภาคเมื่อทรงแสดงพระศาสนาส่วนที่สิ้นไปและส่วนที่ยังเหลือ เสมือนบุรุษผู้มีทรัพย์สิ้น หายไป แต่ยังมีส่วนเหลืออยู่จะบอกให้รู้ จึงจับทรัพย์ทั้งหลายที่เหลืออยู่เชิดชูให้เขาดู บอก ให้รู้ว่าหายไปแล้วนั้น ยังเหลือเท่านั้น ฉะนั้นใดก็ดี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า **นญฺ** **ศาสน** **ปริกิตตยนุโต** เมื่อจะทรงแสดงพระศาสนาอันจะสิ้นไปจะเหลืออยู่ต่อไป ให้แจ้งแก่ เทพามนุษย์ทั้งหลาย จึงมีพระพุทธรูปีกาตรัสว่า **อานนท** ดูกรลำแดงอานนท์ พระสัทธรรม จะ ตั้งมั่นอยู่ถ้วนห้าพันพระวัสสา แล้วมีพระพุทธรูปีกาตรัสเมื่อพระองค์เจ้าจะเข้าสู่พระมหา ปริณิพพานแก่สุภททะปริพพาชกอีกว่า ดูกรสุภททะ ถ้านุคคลตั้งใจปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ คือ อุตสาหะเจริญเมตตาภาวนาอยู่ตราบใดแล้ว พระอรหันต์ก็ไม่ขาดจากโลกตราบนั้น พระพุทธรูปีกาทั้ง ๒ นี้ต่างกัน ไม่เหมือนกัน ที่พระพุทธรูปีกาตรัสว่าพระสัทธรรมจะตั้งมั่นไปถ้วนห้าพัน พระวัสสานั้น ด้วยจะกำหนดจะให้เราเห็นว่าพระไตรปิฎกจะตั้งมั่นไปด้วยห้าพันพระวัสสา เป็น

ศาสนาปริงเจทอันหนึ่ง และพระพุทธุฎกัตตรัสว่า พระโยคาวจรบุคคลทั้งปวงยังอุตาสาหะ
 ปรนนิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ คือจำเรณูภาวนาเป็นบุพภาคเจ้ามูลที่จะให้ได้พระนิวโลกกุตระธรรม
 ตราบใด พระอรหันต์ก็ไม่ขาดจากโลกตราบนั้น สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตรัสโดยปฏิบัติปริงเจท
 กำหนดไคข้างปรนนิบัติวิปัสสนาธุระ เป็นศาสนปริงเจทอย่างหนึ่ง นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร
 เก็บเอาพระพุทธุฎกา กำหนดกฎหมายสองสถานนี้ มากระทำเคลือบคลุมให้เป็นสถานเดียวรส
 อันเดียวกันจะนี้ ผิดแล้วมีพระทัยจะถามเนื้อความให้เคลือบคลุมเป็นอันเดียวกันเช่นนี้ อาตมาจะชี้
 ออกให้แจ้ง **อวิจลมานโส** บพิตรพระราชสมภารเจ้าอย่าเบื่อหน่าย อาตมาจะวิชันนาถวาย
 โดยปริยายให้บพิตรทรงสดับต่อไปอีก **มหาราช** ขอถวายพระพร เปรียบปานประดุจดั่งสระใหญ่
 อันหนึ่งลึกสุขุม ภาคพื้นราบ มีตาน้ำไหลมาได้ น้ำก็ละเอียดใสสะอาด จะรู้ขาดสระนั้นหาไม่ได้
 ไซ้แต่เท่านั้น มหาเมฆบันดาลปัดนาการตกลงมา **อุปารปริ** หลายครั้งหลายครา
 ธารน้ำฝนก็ไม่ขาดสาย ตกว่ากระแสน้ำที่สระนั้นจะแห้งหายไป สระใหญ่จะขาดจากอุทกทั้ง
 เหมือนหน้าฤดุมหันต์หรือประการใด

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า สระนั้นจะได้เปล่าจากอุทกทั้งหาไม่ได้
 เหตุว่าสายฝนบันดาลไม่ขาดธารา

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** รานะบพิตรผู้ประเสริฐ จะเปรียบอุปมาอันใด
สทฺธมฺมตพาค อันว่าสระใหญ่คือพระสัทธรรม **ชินสาสน** เป็นคำสั่งสอนของสมเด็จพระนวิ
 พิชิตมาร อันบริบูรณ์ด้วยน้ำใหม่ไหลอยู่สำราญ คืออาจารย์วัตรปฏิบัติอันไพบูลย์ ที่มีพระพุท
 ธุฎกัตตรัสบงฺทรวงอนุกุลโปรดประทานไว้ **มหาราช** ของถวายพระพร เมื่อพระพุทธุชินโรสนใน
 พระบวรพุทธศาสนาและสามเณรอุบาสกอุบาสิกา มีอุตสาหะปรนนิบัติรักษาดุปาริสุทธิศีล
 ให้บริบูรณ์ จำเรณูคันถธุระวิปัสสนาธุระเนื่อง ๆ เล่าเรียนต่อไป และบำเพ็ญทานน้อยใหญ่ ตั้ง
 อยู่ในศีลห้าเป็นนิตย์ สถิตในศีลแปดเป็นอุโบสถศีลเป็นอดิเรก เร่งสดับฟังพระสัทธรรมเทศนา
 ไป ผูกใจที่จะรำพึงถึงพระ **อนิจจัง ทุกขัง อนตตา** ไม่ประมาณที่จะกฤษดาภินิหาร มีอุตสาหะไปทุก
 ตัวคน อุปไมยเหมือนท่าผาห่าน้อยท่าใหญ่ ตกลงในสระอันกล่าวคือพระสัทธรรมคำสั่งสอน
 ของพระชินสีห์ เหตุฉะนั้น **ชินสาสน** คำสั่งสอนพระชินสีห์ก็จะเจริญการตั้งมั่นไปช้านานเป็น
 นิรันดร์ ก็จะสำเร็จพระอรหันต์เนื่อง ๆ ดัดกันไป **โลก อสุลฺโลภ ภาวยุย** โลกก็จะไม่เสื่อมสูญไป
 เร็วพลัน **อรหฺนฺเตหิ** จากพระอรหันต์ทั้งหลาย **อิมิ อตฺถิ สนฺธาย** นี่แหละสมเด็จพระ
 ชินนทรทรงพระดำริเห็นความจะนี้ **ภาสิต** จึงมีพระพุทธุฎกัตตรัสว่า ดูกรสุภัททะ ภิกษุพุท
 ธุชินโรสของตถาคตนี้ แม้มีอุตสาหะปรนนิบัติเป็นสัมมาปรนนิบัติได้ **วิหเรยฺย** แน่นนอนอยู่ใน
 ปฏิบัติตราบใด พระอรหันต์จะได้ขาดจากโลกหาไม่ได้

อนึ่ง จะถวายอุปมา บพิตรพึงตั้งพระทัยสวนการอีก **มหาอศุคฺคิขนุโ** กองเพลิงใหญ่ **ปชฺชลมาโน** รุ่งเรืองไปด้วยเปลวอันมาก มีหน้าซำบุคคลทั้งลงซึ่งไปไม้และโคนไม้แห่งหลายครั้งหลายครา **มหาราช** ขอถวายพระพร เพลิงใหญ่นั้นจะรุ่งโรจน์โชตินาการ หรือว่าจะอันตรธานไปเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปติมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของเพลิงนั้นรุ่งเรืองกว่าเก่า ที่จะดับอัปรคมีหามิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจาว่า ความนี้มีอุปมาฉันใด **ชินสาสน** ศาสนาของพระพิชิต-มารมีมงกุฎโลกเลิศ **วร** อันประเสริฐ **โสค** **ชลติ** จะรุ่งเรืองไพโรจน์ **ปภาเสติ** โชตินาการไปไม่ขาด **ทสสทสสมฺหิ** **โลกชาตฺยา** ในหมื่นโลกธาตุ ด้วยมารยาทและศีลคุณวัตรปฏิบัติต่าง ๆ นานา **มหาราช** คุณรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **พุทฺธปุตฺตา** อนึ่งถ้าพระพุทฺธบุตรทั้งหลายปรนินิบัติให้เลิศยิ่งมีความอุตสาหะศรัทธา **ปญฺจหฺงฺเคหิ** **สมฺมานคตา** ประกอบด้วยองค์ ๕ **สุทฺตนา** ทรมานอินทรีย์เป็นอันดีมิได้ประมาณ มีฉันทชาติเกิดรักใคร่ในไตรสิกขา อุตสาหะพากเพียรพยายามเล่าเรียนไป ตั้งใจอยู่ในธรรมสุจริตอันดี ยังประเพณีและศีลคุณให้บริบูรณ์ไปไม่ประมาณ **อิทํ สตุตฺตสาสน** อันว่าสตุตฺตสาสนานี้ ก็จะมีอุตสาหะตั้งมั่นอยู่นานไป **อสุญฺโย โลโก** โลกจะได้สูญจากพระอรหันต์หามิได้ **มหาร** ของถวายพระพร กระจกส่องอันส่องใส บุคคลขัดสีให้ดีด้วยจุนไม้อันละเอียด ขัดสีนั้นเนื่อง ๆ ไป จะส่องใสไพโรจน์ หรือว่าจะมีมลทินโทษเป็นประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรราชปติมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ แต่พื้นกระจกยังส่องใส ขัดสีอีกเล่าก็จะส่องไพโรจน์หาโทษมิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจาว่า ฉันใดก็ฉันใด **ชินสาสน** ศาสนาของพระชลิหสัมมาสัมพุทธเจ้าปราศจากราคกิเลสตัณหา เหตุว่าประจักษ์ด้วยพระอริยมรรคแล้ว มีหน้าซำพระพุทฺธบุตรปรนินิบัติให้รุ่งเรืองด้วยอาจารย์คุณและรุดงคุณและศีลคุณคุณ เร่งบอกกล่าวเล่าเรียนพากเพียร ก็จะภยโยภาวยิ่งขึ้นไปได้ร้อยเท่าพันทวี เหตุฉะนี้ศาสนาของสมเด็จพระพุทฺธเจ้าก็นับแต่จะรุ่งเรืองไป **อสุญฺโย โลโก** โลกจะได้สูญไปจากพระอรหันต์หามิได้เป็นอันขาด อนึ่งศาสนาของสมเด็จพระบรมโลกกุตตรมาจารย์เจ้านี้ **ปฏฺิบัติมุถ** มีปฏิบัติเป็นรากเหง้าแก่มูลถ้าปฏิบัติบริบูรณ์ไปตราบใด ศาสนาของพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ ก็จะมีอุตสาหะตั้งมั่นไปตราบนั่น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีสุนทรพจนารถพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่พระสัทธรรมจะอันตรธานนั้น อย่างไร

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ อันตรธานมี ๓ ประการ คือ อริคมอันตรประการ ๑ ปฏิบัติอันตรธานประการ ๑ ลิงคอันตรธานประการ ๑ เป็น ๓ ประการดังนี้ **มหาราช** ขอถวายพระพร อริคมอันตรธานนั้น เมื่อพระพุทธรูปไม่ปฏิบัติ แล้วก็ขาดจากมรรคผล อย่างนี้ ชื่อว่าอริคมอันตรธาน และปฏิบัติอันตรธานนั้น เมื่อพระอันตรธาน และลึงคอันตรธานนั้น ได้แก่ประเพณีนุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ กำหนดจนผ้ากาสาน้อยห้อยหุมืออยู่ยังไม่สูญจากประเพณี ต่อเมื่อไม่มีตราบใด ประเพณีก็สูญเสื่อมเมื่อนั้น เรียกว่า ลึงคอันตรธาน จงทรงทราบพระญาณเถิด ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชินิ ได้ทรงฟังก็มีพระทัยสั่นวิมตังกังขา จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อยู่ **ปญฺโห** อันว่าปัญหานี้ **คมฺภีโร** ลิกนิกหนา **อุตฺตานิโกโต** พระผู้เป็นเจ้าวิสันนาให้ตื้นขึ้นได้ ตั้งแต่ขึ้นไปพวกเดียรฉิยะปรับปาวทสอดเข้ามาว่าให้พ้นเพื่องอย่างไรไม่ได้แล้ว นับแต่ว่าจะลี้ลับอัปรภายไป พระผู้เป็นเจ้านี้ ประเสริฐกว่าหมู่กว่าคณะทั้งปวง หากใครจะเลิศจะลวงก้าเกินกว่าพระผู้เป็นเจ้าไม่มี ในกาลบัดนี้

ลัมธัมมอันตรธานปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

สัพพัญญุตังปัตตปัญหา ที่ ๘

ราช **อาห** สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชินิพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาค-** **เสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **ตถาคโต** สมเด็จพระตถาคตทศพลเจ้า **สพฺพํ** **อกุสลํ** **ฉาป-** **ยิตฺวา** เฝ้าเสียซึ่งอกุศลทั้งปวงเสร็จสิ้นทีเดียวเจียวหรือ จึงสำเร็จแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ **อุททาหุ** หรือว่าสมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้า เฝ้าอกุศลไม่หมดคมีเศษอยู่ สมเด็จพระบรมครูจึงสำเร็จแก่พระสรเพชญญาณประการใด

พระนาคเสนวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร สมเด็จพระบรมโลกุตมา-

จารย์ญาณสัพพัญญูเจ้า เผเสียซึ่งอกุศลทั้งปวงสิ้นเสร็จ จึงสำเร็จแก่พระสรเพชญดาญาณ
เหตุยกเสียจากกิริยาที่กระทำการเป็นอกุศลไม่เหลืออยู่ ขาดสิ้นทีเดียว บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิรมิพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระบรมโลกนาถาเสวยทุกขเวทนาอยู่บ้างหรือไม่เล่า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอดวายพระพร สมเด็จพระบรมโลกนาถ
ศาเสวยทุกขเวทนาเมื่อสะเกิดศัลลากระเด็นมาถูกพระบาท บังเกิดหื้อพระโลหิตขึ้นมารั้ง
หนึ่ง อีกครั้งหนึ่งบังเกิดพระอาพาธลงพระโลหิตที่บ้านเวฬุคาม ชีวกโกมารภัจประกอบพระ
โอสถเป็นยาประจุถวาย ด้วยความเลื่อมใสในพระองค์ อนึ่ง เมื่อบังเกิดพระวโยกำเริบขึ้นมาใน
พระสรีรกาย พระอาณนถ์ถวายอุทกักร้อนให้เสวย เพื่อระงับพระอาพาธที่กำลังกำเริบนั้น ขอดวาย
พระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิรมิพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าว่ากับโยมว่า สมเด็จพระบรมโลกนาถาเสวยญาณเจ้า เผ
เสียซึ่งอกุศลสิ้น ไม่มีที่กระทำให้เหลือเศษ จึงสำเร็จแก่พระสรเพชญดาญาณ ถ้าจะนั้นแล้ว
ต้องการอะไรเล่า ที่พระองค์เจ้าเสวยทุกขเวทนาอาพาธเล่า ถ้าอกุศลสิ้นแล้ว ที่จะมีทุกขเวทนา
อาพาธหาได้ คำที่ว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าเผเสียซึ่งอกุศลสิ้นเสร็จ ได้สำเร็จแก่
สรเพชญดาญาณ จะมีผิดหรือ ประการหนึ่งเล่า ถ้าว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถาเสวยญาณเจ้า
เผอกุศลเสร็จสำเร็จและได้ตรัสแก่สรเพชญดาญาณ คำที่ว่าสมเด็จพระโลกุตตมา-
จารย์ยังเสวยทุกขเวทนาอาพาธนี้ จะมีผิดหรือ คำทั้งสองนี้ไม่ต้องกัน อยู่ ปัญฺโห อันว่า
ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏฐิ คุวานุปฺตฺโต มาถึงพระผู้เป็นเจ้า ขอพระผู้เจ้าจงระงับดับเสียซึ่ง
ความสงสัย ณ กาลบัดนี้

เอโร พระนาคเสนเถราชปิธี จึงวิสัชนาซึ่งอุกโตโกฏฐิปัญหาว่า มหาราช ขอดวาย
พระพรบพิตรพระราชสมภาร ทุกขเวทนาอันเป็นมูลแห่งอกุศลกรรมนั้น สมเด็จพระสรเพชญ์
พุทธเจ้ามิได้เสวย เวทนาทั้งหลายย่อมเกิดแต่เหตุ ๘ ประการดังนี้ ดูกรบพิตรพระราชสมภาร
เหตุ ๘ ประการคือสิ่งใดเล่า ขอดวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ได้แก่วาตสมุฏฐาน
ประการ ๑ ปีตตสมุฏฐานประการ ๑ เสมหสมุฏฐานประการ ๑ สันนิปาตกาประการ ๑
อตุปริณามชาประการ ๑ วิสมปริหารชาประการ ๑ โอปปกมิกาประการ ๑ กัมมวิปากชา
ประการ ๑ สิริเป็นเหตุ ๘ ประการจะนี้ เวทนาย่อมบังเกิดด้วยเหตุ ๘ ประการเหล่านี้ ขอดวาย
พระพร ที่โลกว่ากันว่าบุคคลเสวยเวทนาด้วยกรรมนี้ผิด หากจริงไม่ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบัติมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เวทนาที่เสวยทุกข์ด้วยเหตุ ๗ ประการ คือวาทสมุฏฐานประการ ปิดตสมุฏฐานประการ ๑ เสมหสมุฏฐานประการ ๑ สันนิปาติประการ ๑ อุดุปริมาณชาประการ ๑ วิสมบริหารชาประการ ๑ โอปปกมิกาประการ ๑ สิริเป็นเหตุ ๗ ประการดังนี้ เป็นกัมมสมุฏฐานเกิดแต่กรรมสิ้น จะได้พ้นกรรมไปหามิได้ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ถ้านั้นท่านจะไว้เป็นส่วน ๆ แต่ละส่วนมีลักษณะต่าง ๆ กันต้องการอะไรเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร **วาโต** ลมนั้นเล่ากำเริบด้วยเหตุ ๑๐ ประการ เหตุ ๑๐ ประการนั้นอย่างไร เหตุ ๑๐ ประการ คือ กำเริบด้วยเย็นประการ ๑ กำเริบด้วยร้อนประการ ๑ กำเริบด้วยอยากข้าวประการ ๑ กำเริบด้วยอยากน้ำประการ ๑ กำเริบด้วยบริโภคน้ำเลวประการ ๑ กำเริบด้วยยืนนานนักประการ ๑ กำเริบด้วยตั้งความเพียรจนเกินไปประการ ๑ กำเริบด้วยวิ่งมากนักประการ ๑ กำเริบด้วยงานหนักนักประการ ๑ กำเริบด้วยกรรมวิบากประการ ๑ สิริประสมเป็น ๑๐ ประการด้วยกัน และเวทนาทั้งหลายนี้จะเกิดขึ้นในอดีตกัหาไม่ว่า จะเกิดขึ้นในอนาคตก็หาไม่ ส่วนปิดตสมุฏฐานนั้นเล่า **ปิตุต** แปลว่าดี กำเริบด้วยเหตุ ๓ ประการ เหตุ ๓ ประการนั้นอย่างไร คือเย็นนักประการ ๑ ร้อนนักประการ ๑ บริโภคอาหารไม่เสมอประการ ๑ สิริเป็น ๓ ประกอบด้วยกัน เสมหสมุฏฐานนั้น คือเสมหะกำเริบด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ เย็นนักประการ ๑ ร้อนนักประการ ๑ บริโภคอาหารหนักเกินไปประการ ๑ สิริเป็น ๓ ประการด้วยกัน อันเป็นส่วนแห่งตน ๆ ให้บังเกิดขึ้นแก่คนทั้งหลาย ขอถวายพระพร อนึ่ง เวทนาที่เป็นอุดุปริมาณชา นั้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยความแปรปรวนแห่งฤดู เวทนาที่เป็นวิสมบริหารชา ย่อมเกิดขึ้นด้วยการรักษาอิริยาบถไม่สม่ำเสมอ เวทนาที่มีความเพียรเป็นปัจจัยเป็นเหตุเป็นกิริยาก็มี มีกรรมเป็นวิบากเกิดขึ้นด้วยอำนาจผลแห่งกรรมก็มี เวทนาที่มีกรรมเป็นวิบาก ย่อมเกิดด้วยสามารถแห่งกรรมที่สัตว์ได้กระทำไว้ในชาติปางก่อน เวทนาที่เกิดแต่กรรมวิบากมีน้อยนักหนาที่เกิด แต่เหตุนอกนั้นมากกว่า ชนพาลที่ไม่มีวิจารณปัญญาทั้งหลาย ย่อมอ้างว่า เวทนาทั้งปวงเกิดแต่กรรมวิบากอย่างเดียว กรรมนั้นเว้นไว้แต่พระพุทธญาณ ไม่มีใครสามารถจะกำหนดรู้ได้ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ที่อาตมาพถวายพระพรไว้ว่า ศิลาอันเป็นสะเก็ดกระทบพระบาทสมเด็จพระโลกนาถ ให้พระองค์เสวยทุกข์เวทนานี้ จะเป็นด้วยวาทสมุฏฐานและปิดตสมุฏฐาน เสมหสมุฏฐาน สันนิปาติกา อุดุปริมาณชา วิสมบริหารชาและ

โอปิกกมิกายอย่างไรรู้หน้หามิได้ สะเก็ดศิลากระทบพระบาทเข้านี้ ด้วยสามารถพระเทวทัตนั้นผูก
 เวนพระสัพพัญญูมากกว่าแสนชาติ พระเทวทัตคิดว่าอาตมาจะกลิ้งศิลานี้ให้ตกทับพระ
 พุทธเจ้า ให้ถึงแก่มรณาสัญ คิดแล้วพระเทวทัตก็กลิ้งศิลาลงมาเร็วพลัน **อญฺเฐ เทว เสดา**
 ครั้งนั้นยังมีศิลาสองก้อน เข้ารับเอาศิลาที่พระเทวทัตกลิ้งลงมา **เทว หตุตา วีย** เปรียบเหมือน
 รับไว้ด้วยมือทั้งสอง มิให้กลิ้งไปถูกต้องพระตถาคตได้ ศิลาที่พระเทวทัตกลิ้งไปนั้นก็
 คัดค้างอยู่บนศิลาทั้งสอง ครั้นกระทบกัน ศิลานั้นก็แตกเป็นสะเก็ดตกลงมาด้วยกัน สะเก็ด
 ศิลาขึ้นกระเด็นมากระทบพระบาทสมเด็จพระโลกนาถเจ้า ยังพระโลหิตห้อให้บังเกิด จึงได้
 เสวยทุกขเวทนา ทุกขเวทนานี้เกิดด้วยกรรมวิบากที่ว่า เกิดด้วยพระเทวทัตกระทำที่ว่า และ
 เวทนาที่จะบังเกิดด้วยสิ่งอื่น คือมูลแห่งอกุศลที่พระองค์กระทำแล้วแล้วหามิได้ และจะว่าเกิดด้วย
 วาตสมุฏฐานเป็นต้นก็หาบมิได้ และจะเกิดด้วยเหตุ ๗ ประการ มีวาตสมุฏฐานเป็นต้นนี้เข้า
 แชนแทรกก็หามิได้ จะว่าเป็นด้วยวิบากแห่งอกุศลกรรมหรือ หรือจะว่าเกิดแต่พระเทวทัต
 กระทำก็ตามแต่จะว่าเกิด อุปมาฉันใด อุปไมยคชบุรุษผู้หนึ่งจะกระทำนา มีผู้หนึ่งเอ็นดูให้นา มี
 ผู้หนึ่งเมตตาให้ข้าวปลูก ครั้นบุรุษผู้หนึ่งได้ถากไถสำเร็จการแล้ว จึงเอาข้าวปลูกที่เขาให้นั้น
 หว่านลงในนา ครั้นนานมา พืชนั้นไม่จำริญจะโทษเอาใคร จะโทษผู้ให้เนื้อนาว่าให้เนื้อนาไม่ดี
 หรือ หรือจะโทษเอาผู้ให้ข้าวปลูกว่าให้ข้าวปลูกไม่ดีก็ตามที่จะว่า ความข้อนี้อุปมาฉันใด เบื้อง
 ว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถ เจ็บพระบาทเสวยทุกขเวทนา **เเสา เวทนา** เวทนานี้จะว่าเกิด
 ด้วยกรรมวิบากหรือ หรือจะเกิดด้วยกิริยาที่พระเทวทัตกระทำ ก็ตามแต่จะเปรียบเทียบ
 เหมือนข้างหนึ่งให้ข้าข้างหนึ่งเมตตาให้พืชข้าวปลูก **นตุตถญฺเฐ** เวทนาเวทนานี้เป็นเวทนา
 เกิดด้วยเหตุอื่นหามิได้ อนึ่ง จะอุปไมยถวายบพิตรพระราชสมภาร ปานคชบุรุษผู้หนึ่งบริโภค
 อาหารเข้าไปไม่สบาย ชายนั้นจะโทษเอาท้องว่าท้องไม่สบายเองหรือ หรือว่าชายนั้นจะโทษเอา
 อาหาร ก็ตามที่จะว่า **มหาราช** ขอดถวายพระพร เวทนานี้ก็เหมือนกัน จะว่าเกิดแต่กรรม-
 วิบากที่ว่า จะว่าเกิดแต่กิริยาที่พระเทวทัตกระทำที่ว่า **นตุตถญฺเฐ** จะว่าเวทนาเกิดแต่เหตุอัน
 อื่นหามิได้ ประการหนึ่งเล่า อันว่าเวทนาเป็นกัมมวิปากชา คือที่เกิดแต่ผลแห่งอกุศลกรรมที่
 พระองค์กระทำไว้แต่หนหลังนั้น และเวทนาที่เกิดด้วยวิสมปริหารนี้ ไม่มีเป็นอันขาดแก่พระ
 โลกนาถเจ้า และเวทนาเกิดด้วยเหตุ ๖ นอกกว่านี้ คือนับแต่วาตสมุฏฐานเป็นต้น トラบเท่า
 จนโอปิกกมิกายาพารนั้นย่อมมีแก่พระองค์ แต่มีอาจกระทำย่ำยีให้พระองค์สิ้นสังขารได้ บพิตร-
 พระราชสมภารพึงสันนิษฐานเข้าพระองค์ด้วยประการดังนี้ **มหาราช** ขอดถวายพระพร
 ประการหนึ่งในจตุรมาหุตถายแห่งสมเด็จพระมหากรุณานี้ ย่อมมีเวทนาที่เป็นอิกุฐารมณฺ์และ
 อนิกุฐารมณฺ์ คือเป็นสิ่งที่พึงใจและไม่พึงใจ กับดีและชั่วตกลงไป เปรียบดุจก้อนดินอันคน
 ทั้งหลายโยนไปบนอากาศแล้วตกลงบนพื้นปบพี ก้อนดินนั้นตกลงมาถูกพื้นดิน ด้วยกรรม

หนหลังของแผ่นดินนั้นหรือประการใด ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภูต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชา แผ่นดินจะมีเจตนาที่จะกระทำกุศลอกุศลด้วยเหตุอันใดหามิได้ และก่อนดินทั้งขึ้น ไปตกลงมาเหนือแผ่นดินด้วยเหตุเป็นปัจจุบัน ไม่ใช่กรรมที่แผ่นดินกระทำไว้ในก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คูรณะบพิตรพระราชมาการ แผ่นดินเป็นอันใด พระศากตเจ้า บรมบพิตรก็พึงทรงเห็นว่าเป็นอันนั้น สะเก็ดตกลงถูกพระบาทของพระองค์ โดยพระองค์มิได้กระทำการอันใดอันหนึ่งไว้ในกาลก่อนก็เป็นเหมือนก้อนดินตกลงเหนือแผ่นดิน โดยไม่ได้กระทำการไว้ในชาติก่อนฉะนั้น นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร พึงเข้าพระทัยเถิดว่าสะเก็ดศิลากระทบพระบาทสมเด็จพระบรมโลกนาถนี้ไซ้ว่าจะเป็นด้วยกรรมพระองค์เจ้ากระทำให้มาหาบมิได้ อนึ่งเปรียบปานดูหนึ่งว่า คนทั้งหลายอันทำลายและขุดซึ่งแผ่นดิน แผ่นดินนั้นได้กระทำการหนหลังไว้หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการว่า น หิ ภูต ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ แผ่นดินนั้นจะว่าได้กระทำการอันใดไว้แต่ก่อนหามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า สะเก็ดศิลากระทบพระบาทพระชินสีห์เจ้านั้น จะเป็นด้วยกรรมที่พระองค์กระทำไว้แต่ก่อนหามิได้ ประการหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประจวบลงพระโลหิตนั้น จะเป็นด้วยกรรมหนหลังอันหนึ่งก็หามิได้ เป็นด้วยอาพาทนั้นมีสันนิบาตเป็นปัจจัยอย่างเดียว ประการหนึ่ง อาพาทสิ่งใดที่เกิดในกายและจิตของสมเด็จพระพิชิตมารเจ้านั้น จะได้เกิดด้วยกรรมของพระองค์ก็หามิได้ และอาพาทนั้นเกิดด้วยเหตุ ๖ ประการเหล่านั้น นับแต่वादสมุฏฐานไปจนถึงโอปปกมิกาสมุฏฐาน มหาราช ขอถวายพระพร สมเด็จพระผู้มีพระภาคพิชิตมารโมลีผู้ล่วงเสียดังเทพดา มีพุทธภูมิกำโปรดประทานเทศนาไว้ในโมลีสีกวเวยยาภรณ์ในสังยุตตนิคาย เป็นดังดวงพระราชลัญจกรแห่งสมเด็จพระบรมกษัตริราชอันประทับไว้ มีความว่า ดูกรสิวกพราหมณ์ เวทนาทั้งหลายบางเหล่าที่มีดีเป็นสมุฏฐานก็ดี มีเสมหะเป็นสมุฏฐานก็ดี มีลมเป็นสมุฏฐานก็ดี มีสันนิบาตเป็นปัจจัยก็ดี เป็นอุปธิปริณามชาที่ดี เป็นวิสมปริหารชาที่ดี เป็นโอปปกมิกาก็ดี เป็นกรรมวิปากชาที่ดี ย่อมบังเกิดขึ้นในร่างกายนี้ เวทนาทั้งหลายเหล่านั้นบังเกิดขึ้นอย่างไร ท่านพึงรู้โดยแจ่มแจ้งด้วยตนเองตามธรรมดาอย่างนั้น ความรู้แจ้งเช่นนั้น เป็นสัจสมมุติของสัตว์โลก สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมมีวาทะและความเห็นในเวทนาเหล่านั้นว่า บุรุษบุคคลนี้ย่อมเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขหรือเป็นทุกข์หรือเป็นแต่กลาง ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เวทนาทั้งปวงนั้นมีกรรมที่กระทำไว้แล้วในกาลก่อน

เป็นต้นเหตุดังนี้ สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายนั้นย่อมเล่นลวงสิ่งที่ตนรู้แล้วเอง และสิ่งที่เขา
สมมุติว่าเป็นของจริงในโลกเสีย เพราะเหตุนี้ เราผู้ตถาคตจึงกล่าวว่า ความเห็นของสมณะ
และพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นผิดเป็นมิจฉาทิฐิดังนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาโปรดประทานไว้ใน
สังยุตตนิกายจะนี้ มหาราช ขอถวายพระพร สมเด็จพระพิชิตมารเจ้าเผ่าเสียซึ่งอุกศลสิ้นไป
ไม่มีเศษ จึงได้สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณ จะได้สวยาเวทนาเกิดแต่กรรมวิบากทั้งสิ้นนั้นหามิได้
ธาริ พระองค์จึงทรงพระทัยจุนยที่วิสัยนามานี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชาเฉลิมกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า สาธุ สาธุ สม-
ปญฺจุณามิ ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ตามที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวมานี้ฉันกนกนา โยมจะรับคำของพระผู้
เป็นเจ้าจำไว้ในบัดนี้

ภควโต นิรวเสถิ อุกุสลิ เจตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปตุตฺตปญฺหา
สัพพัญญุตังปัตตปญฺหา คํารบ ๘ จบเพียงนี้

ตลสคตัสส อุตฺตรกรณียาภาวปัญฺหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระบรมกษัตริย์นรินทรมิลินทราช มีพระราชโองการประภาษถาม
ปัญหาต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าจงกล่าวให้วิถการ
ออกซึ่งคำสองประการนี้ คำหนึ่งว่า สมเด็จพระพิชิตมารมุนีกระทำซึ่งกิจทั้งปวงให้สำเร็จ
แล้วที่ควงไม้พระมหาโพธิเป็นอันเสร็จสิ้น กิจที่ต้องทำหรือต้องอบรมยิ่งขึ้นไปไม่มีแก่พระองค์อีก
คำหนึ่งว่า สมเด็จพระมุนีนาคเจ้า เมื่อได้ตรัสรู้แก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณแล้ว เข้าสู่ฌาน
สิ้นไตรมาสสามเดือนนี้ โยมพิเคราะห์ดูเห็นว่า ถ้าพระสัพพัญญูกระทำกิจทั้งปวงให้สำเร็จแล้ว
ที่ควงไม้มหาโพธิเป็นอันเสร็จสิ้น ไม่มีกิจที่จะต้องทำและต้องอบรมยิ่งขึ้นไปอีก คำที่ว่าพระองค์
เข้าฌานสิ้นไตรมาสสามเดือน ก็จะผิดเป็นมิจฉา ถ้าเชื่อว่าพระองค์เข้าฌานสิ้นไตรมาสสามเดือน
คำที่ว่าพระองค์กระทำกิจนั้นปวงให้สำเร็จแล้วที่ควงไม้มหาโพธิเป็นอันเสร็จสิ้น ก็จะผิด คำทั้ง
สองนั้นเป็นปฏิปักษ์แย้งกันอยู่ดังนี้ ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เหมือนคนหนึ่ง
ว่าคนที่พยาธิป่วยไข้ ก็จำเป็นมีความต้องการด้วยยาเพื่อรักษาโรคบำบัดให้หาย คลีคลายไป
คนที่ไม่ป่วยไข้ซึ่งต้องการอะไรด้วยหยาอุนึ่ง คนที่หิวจึงต้องการรับประทานโภชนะ ของเกี้ยว
ของกัถ คนที่หิวหิวหาต้องการรับประทานโภชนาหารไม่ ยถา อันนี้อุปมาฉันใด เอวเมว โข

สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าก็มีอุปไมยฉนั้น ถ้าพระองค์กระทำกิจให้เสร็จสิ้นแล้วที่ควงไม้
มหาโพธิ์จริง ทำไมพระองค์จึงต้องเข้ามาอีกเล่า **อัย โพลโห** ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏี **ตวา-**
นุปฺปโต มาถึงพระผู้เป็นเจ้าแล้ว ขอพระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาให้โยมฟังในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรผู้ประเสริฐ คำที่ว่าสมเด็จพระ
พระโลกุตตมาจารย์กระทำกิจทั้งปวงให้เสร็จสิ้นที่ควงไม้พระมหาโพธิ์ พระองค์ไม่มีกิจที่ต้องทำ
และต้องการอบรมอีกนั้นก็จริง คำที่ว่าพระสัพพัญญูเข้ามาจนสิ้นไตรมาสสามเดือนนั้นก็จริง จะผิ
ดหามิได้ ก็แต่ว่าอันลักษณะฉนั้นก็มีคุณยิ่งวิเศษนักหนา **สพฺเพ ตถาคตา** สมเด็จพระบรม-
โลกนาถเจ้าแต่ก่อนทั้งหลายนั้น **สพฺพพญฺญุตํ ปตฺตา** ครั้นได้สำเร็จพระสรเพชญญาณ
แล้ว พระองค์มาทรงระลึกถึงคุณแห่งฉนั้นว่า มีอุปการเป็นอันมากนักหนา ก็เข้าที่ชมฉน
เกษมสถานต์แสนสุข ทุกพระองค์สืบ ๆ กันมา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้มั่งมั่งกล
มหิสราบิบัติ เหตุฉนี้ สมเด็จพระชินสีห์สัมพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ
สำเร็จที่ควงไม้พระศรีมหาโพธิ์ปราศจากโทษทางอกุศล จึงเข้าชมฉนอยู่ถ้วนไตรมาสให้เหมือน
กัน คำฉนั้นไม่ผิด จะเปรียบให้มหาบพิตรฟัง **มหาราช** ขอถวายพระพร เปรียบปานฉนบุรุษ
ผู้หนึ่งได้รับพระราชทานพรอันอุดม ซึ่งสมเด็จพระบรมกษัตริราชประสาทให้ ได้ลาภสักการะ
แต่สำนักบรมกษัตริย์นั้นแล้ว **อนุสุตฺตานุโธ** บุรุษผู้นั้นก็ระลึกถึงพระเดชพระคุณที่ประทาน
รางวัลแก่อาตมา **อปฺราปรี** บุรุษผู้นั้นก็เข้ายังที่ฝ้านั้นเนื่อง ๆ ไป พระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ตรัส
แก่พระสัพพัญญุตญาณแล้ว ก็ระลึกถึงคุณอุปการแห่งฉนทั้งหลายนั้น **ปฏิสลฺลิหิ เสวนฺติ**
พระองค์ก็ชมฉนอีกเล่าเหมือนบุรุษอันได้รับพระราชทานซึ่งรางวัลแต่สำนักบรมกษัตริราชบิ
คิดแต่ที่ว่าจะกตเวทีแทนฉนั้น ก็หมั่นเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรมกษัตริราชไม่ขาดกัน อนึ่ง
จงทรงพระสวณาการฟังอุปมาใหม่เล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า
เปรียบฉนบุรุษผู้หนึ่งเล่า **อาคฺุโร** ร้อนไปด้วยพยาธิโรคาพยาธิไม่มีสุข **ทุกฺขจิตฺ** เจ็บปวดฉนี้
เหลือกำลังนักหนา **ภิสกํ อุปเสวิตฺวา** คนที่เป็นโรคนั้นก็มารักษาอยู่ที่แพทย์ แพทย์ก็พยายาม
มาจนโรคค่อยคลายหายแล้ว บุรุษผู้นั้นก็อำลาจากเคหาแพทย์นั้น เมื่อบุรุษผู้นั้นคิดถึงคุณ
แพทย์ที่พยาบาล ก็มาสู่สถานแห่งแพทย์นั้นเนื่อง ๆ ยถา มีครุณานันโด บพิตรพระราช-
สมภาร สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้าทั้งหลาย **สพฺพพญฺญุตํ ปตฺโต** ได้สำเร็จแก่พระสัพพ-
ญุตญาณแล้ว ระลึกถึงคุณอุปการแห่งฉนจึงส้องเสพซึ่งฉนไป **อฏฺฐสึสฺติ โข คุณานิ**
บพิตรพระราชสมภาร คุณแห่งฉนนี้มีถึง ๒๘ ประการ สมเด็จพระอนาวรรณญาณเจ้าทั้งหลาย
ที่ได้ตรัสมา พระองค์หักประหารผลาญกิเลส บรรลุแก่พระสรเพชญญาณ แล้วทรงพระ
อนุสรณาการเห็นพระคุณ ๒๘ ประการแห่งฉนั้น **เสวนฺติ** พระองค์ก็เข้ามาทรงเสวยสุข
เกษมสถานต์ อันว่าคุณ ๒๘ ประการนั้น **กตมา** เป็นดังฉนเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร

จงทรงพระสวณาการเถิด อาตมาจะวิสัชนาให้ฟัง **อตุตถาณ รกฺขติ** ดูกรบพิตร เป็นที่ที่จะ
 อภิบาลรักษาอาตมานั้นประการ ๑ **อายุ เทติ** ให้ซึ่งที่ทายุประการ ๑ **พล เทติ** จะให้มี
 กำลังประการ ๑ **วชฺช ปิพฺพติ** ปิดกั้นเสียซึ่งโทษประการ ๑ **อยส วิโนเทติ** จะบรรเทาเสีย
 มิให้เปล่าจากยศประการ ๑ **ยสมฺบุเนติ** จะนำมาซึ่งยศประการ ๑ **อรตี นาสยติ** จะให้
 ความไม่ยินดีภัยหายไปประการ ๑ **รตี อุปปาเทติ** จะให้ความยินดีเกิดขึ้นประการ ๑ **ภย**
อปเนติ จะนำไปเสียซึ่งภัยประการ ๑ **เวสสารชฺช กโรติ** จะกระทำให้แล้วกล้าประการ ๑
โกสขมฺปนเนติ จะนำไปเสียซึ่งความเกียจคร้านประการ ๑ **วิริยมภิสฺสขานเนติ** จะให้เกิดความ
 เพียรประการ ๑ **ราคมฺปนเนติ** จะนำเสียซึ่งราคะประการ ๑ **โทสมฺปนเนติ** จะนำเสียซึ่งโทสะประการ
 ๑ **โมหํ หนเนติ** กำจัดเสียซึ่งโมหะประการ ๑ **มานํ หนเนติ** ฆ่าเสียซึ่งมานะประการ ๑ **สวิตกกุ**
พฺพชฺเชติ จะกำจัดเสียซึ่งโมหะประการ ๑ **จิตฺเตกฺกัคคํ กโรติ** จะกระทำจิตเป็นเอกัคคตา
 ประการ ๑ **จิตฺตํ เสฺนหยติ** จะให้จิตรักในที่อันสงัดประการ ๑ **หาสํ ชนยติ** จะให้บังเกิดความ
 ชื่นชมประการ ๑ **ปีตี อุปปาทยติ** จะให้บังเกิดความปริดาประการ ๑ **ครุํ กโรติ** จะกระทำซึ่ง
 เคารพประการ ๑ **ลาภํ นิพฺพตฺตยติ** จะให้บังเกิดลาภประการ ๑ **มนปิยํ กโรติ** จะกระทำให้ชอบ
 ใจประการ ๑ **ชนตี ปาเลติ** จะให้รักษาไว้ซึ่งขันตีประการ ๑ **สงฺฆารานํ อาสวํ ฆํเสติ** จะกำจัด
 เสียซึ่งอาสวสังขารอันข้องอยู่ประการ ๑ **ภาวปฏิสนฺธิ อุกฺขมาณฺเณติ** จะมีให้บังเกิดต่อไปใน
 ภพประการ ๑ **สนฺนํ สามณฺณํ เทติ** จะให้ถึงซึ่งผลแห่งสมณะประการ ๑ **สิริเป็นคุณ ๒๘**
 ประการด้วยกัน **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ทรงคุณอันประเสริฐ **ตถาคโต** สมเด็จพระทศพล
 ญาณระลึกถึงคุณ ๒๘ ประการแห่งฌานนั้นดังนี้แล้ว พระองค์จึงเข้าที่ชมฌาน บรมบพิตรจึง
 เข้าพระทัยเถิด **เถโร** ครั้งนั้นพระผู้เป็นเจ้าพระนาคนั้น เมื่อพระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาแก้ไขใน
 คุณฌาน ๒๘ ประการจบลงแล้ว จึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตร พระราชสมภาร
ตถาคต พระตถาคตทศพลญาณเจ้าทั้งหลายใดแต่กาลปางก่อน **เสวนฺตุ** ย่อมสืงเสพขมาน
 ด้วยเหตุ ๔ ประการ เหตุ ๔ ประการนั้นอย่างไร ขอถวายพระพร สมเด็จพระพุทธเจ้าแต่ปาง
 ก่อนนั้น **ปฺปฺลิสฺสณินํ เสวนฺตุ** สืงเสพขมาน วิหารผาสูกาย เพื่อจะให้เป็นผู้สุขสบายประการ ๑
อนวชฺชคุณพหุลตาย ด้วยภาวะมากแห่งคุณหาโทษมิได้ประการ ๑ **อวเสสธิริยวฺจฺจตฺติตา** เหตุ
 ภาวจะได้เจริญขึ้นแห่งพระอริยมรรคอันเหลือลงประการ ๑ **สพฺพพฺพุทฺธานํ ภูติ วณฺณิตุํ ปัสสณฺโต**
 เหตุภาวะเป็นที่สรรเสริญแห่งพระพุทธเจ้าทั้งปวงประการ ๑ **สิริเป็นเหตุ ๔ ประการด้วยกัน** นี้
 แลละบพิตรพระราชสมภาร ไซ้พระตถาคตทศพลญาณเจ้าทั้งหลาย จะชวนขวยชมฌานเพื่อ
 จะกระทำกิจอันยังไม่สำเร็จนั้นหาไม่ได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์เจ้าทั้งหลาย
 ขวนขวายชมฌานดังนี้ ด้วยเหตุที่พระองค์เห็นคุณเห็นประโยชน์ดังถวายพระพรมาฉะนั้น

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ได้ส่วนการฟังพระนาคเสนวิสัชนาดังนี้ ก็มี
ได้สงสัย มีพระทัยปราโมทย์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่าสุทธะ พระผู้เป็นเจ้าโปรดนี้ โยม
ไม่มีวิมคติสงสัย สมบูรณ์จลามี โยมจะรับไว้ซึ่งถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้า ก็มีด้วยประการดังนี้
ตลาคคัสส อุตตริกรณียาภาวปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

อิทธิปาทพลทัศนปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหา
อื่นสืบไปเล่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชา ภาสิต เจต ภควตา
ถ้อยคำดังนี้ สมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณโปรดประทานไว้ว่า อานนท คูรสำแดงอานนท
จตุตถโร อิทธิปาทา อันว่าพระอิทธิบาททั้ง ๔ อนุอิทธิปาโท คือฉันทินิธิบาทประการ ๑
วิริยิทธิปาโท คือวิริยิทธิบาทประการ ๑ จิตติอิทธิปาโท คือจิตติธิทานประการ ๑ วิมสิท-
ธิปาโท คือวิมังงิทธิบาทประการ ๑ สิริเป็น ๔ ประการด้วยกัน ภาวิตา แม้พระตลาคคเจริญ
แล้ว พหุลีกตา กระทำให้มากแล้ว ยานีกตา กระทำเป็นยานปิดป้องกำบัง วตุลลกา
กระทำเป็นที่นั่งที่นอนที่อาศัย ปริจิตตา สังสมไว้มั่นในสันดาน อญฺญจิตตา ตั้งจิตให้เบิกบานใน
การเพียรที่กระทำมิได้ประมาณ สุตมารถา อุตสาหะปรารภจำเรียมได้ขาดในบริกรรม
ภาวนาเป็นอันดี เมื่อตลาคคจำเรียมพระอิทธิบาททั้ง ๔ นี้ ตลาคคจะปรารภนาให้มีชนมายูษี
นานไปก็ปหนึ่งก็ได้ ยิ่งกว่าก็ปก็ได้ อาศัยด้วยจำเรียมซึ่งพระอิทธิบาททั้ง ๔ นี้ เหตุคงฤ
สมเด็จพระพิชิตมรณญาณมุณี จึงมีพระพุทธานุภาพตรัสอีกเล่าว่า อานนท คูรสำแดงอานนท
พระชนมายุของตลาคคนี้ยังมากขึ้นไปเท่าไรมี นับแต่วันนี้ไปกำหนดได้สามเดือนเท่านั้น
เราพี่น้องทั้งสองจะไม่ได้เห็นหน้ากัน เมื่อถ้วนกำหนดสามเดือนนั้น ตลาคคจะลำดับขั้นเข้าสู่
นิพพาน นี่แหละสมเด็จพระอนาวรณญาณยอดบุคคลเป็นที่ล้นพ้นแล้ว โฉนเล่าพระเจ้าข้า
พระพุทธานุภาพจึงตรัสเป็นสอง ฟังไม่ต้องกัน แม้ว่าจะสำคัญถือเอาเป็นมั่นคงว่า คำที่พระองค์
ตรัสว่า ยังสามเดือนจะเข้าสู่พระนิพพาน คำเดิมที่โปรดประทานไว้ว่าตลาคคจะจำเรียมอิทธิบาท
ทั้ง ๔ ประการ จะให้มีพระชนม์ยืนนานไปก็ปหนึ่งหรือยิ่งกว่าก็ป คำนี้ผิดเป็นมิจา แม้จะ
ถือเอาคำก่อน ที่ว่าพระองค์เจริญอิทธิบาททั้ง ๔ ประการ ให้พระชนมายุยืนนานประมาณ
ก็ปหนึ่งหรือยิ่งกว่าก็ปหนึ่งว่าชอบแล้ว คำที่ตรัสว่าไม่นานดอกอีกสามเดือนจะเข้าสู่พระนิพพาน
ก็จะผิด อยู่ปี ปลายุโห อันว่าปริศนานี้ คมภโร ลึกล้ำสุดประมาณ นิบุโณ ละเอียคลออย่างนัก

ทูลิชฌาสโย ยากที่จะสอดส่องปัญญาพิจารณาเห็น **อุกโต โภกโต** เป็นสองเงื่อนมิใช่ง่าย
มาถึงผู้เป็นเจ้าแล้ว พระผู้เป็นเจ้าจึงทำลายเสีย **ทิลุจิชาล** ซึ่งข่ายคือทั้งหลายในกาลบัดนี้

ฝ่ายพระนาคเสนองค์พระอรหัตติ มีพระสุนทรวาทีกเล่าแก่ซึ่งอุกโต โภกโตปัญหาว่า
มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกเลศ
บุคคลตรัสว่า **อานนท** ดูกรลำแดงอานนท์ พระอิทธิบาทนี้มีคุณนักหนา **ภาวิตา** แม้
ตถาคตจำเริญไปมิได้ขาด **พหุลีกตา** จะภาวนาให้มากมันอยู่ในสันดาน **ยานีกตา** กระทำ
เหมือนหนึ่งรถยนต์พาหนะ ที่จะขับขี่ใช้สอยอยู่เป็นอันคิยามเมื่อจะมีที่สัญจร **วตุลุกตา** กระทำ
เหมือนที่นั่นนอน บ່ห่อนที่จะละวางให้ว่างเสียเปล่า เมื่อยามมีที่ไปเล่าก็เอาอิทธิบาทเป็น
ยานพาหนะขับขี่สัญจร เมื่อยามจะนั่งเล่าก็เอาอิทธิบาททั้ง ๔ เป็นพระเก้าอี้ แทนที่ไสยาสน์
อนุญิตา มิให้คลาดได้ **สุสมารทฐา** ตั้งพระทัยปรารถนาพึงนิยมนอยู่เป็นนิต **ปริจิตตา** ตั้งสม
อยู่ในจิตไม่ขาดในอิทธิบาททั้ง ๔ ได้ดังนี้ แม้ตถาคตก็อาจที่จะให้พระชนม์ยืนไปกัปหนึ่ง
หรือยิ่งกว่ากัปหนึ่งก็ได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกเลศบุคคลตรัสจะนี้นั่นคง เพื่อจะลำแดงกำลัง
ของพระพุทธรองค์ว่า ถ้าจะทรงจำเริญพระอิทธิบาทแล้ว อาจให้มีพระชนม์ยืนนานประมาณกัป
หนึ่งหรือยิ่งกว่ากัปหนึ่งไป จะเปรียบฉันใดระบบพิตรพระราชสมภาร **อสุสาขานิโย** ปานจอม้า
อาชาไนยแห่งบรมกษัตริย์อันเป็นม้าพระที่นั่งตัวประเสริฐ **ลีฆ** **คโต** มีคดีอันไปเร็วโดยเลศ
อนิลขวลโสม เหมือนหนึ่งว่าเหาะไปในอากาศ สมเด็จพระบรมกษัตริราชราชัน **ขวพล** **ปริกฤติ-**
ตยโนโต เมื่อจะสรรเสริญกำลังอันเร็วแห่งม้าอาชาไนย **เอว** **วเพย** จึงมีพระราชโองการ
ตรัสสรรเสริญดังนี้ในท่ามกลางมหาชน และพวกพลพราหมณ์คฤหบดีและอำมาตย์อันมาเฝ้า
ว่า **โภ** ดูกรสุชาวเจ้าทั้งปวง อันมาประชุมพร้อมหน้า ณ พระลานหลวงนี้ **อัย** **หยวโร**
ม้าอาชาไนยตัวประเสริฐของเรานี้ แม้เรามีความปรารถนาจะให้ม้าอาชาไนยไปโดยชลมารค คือ
คงคาในที่สุดแห่งสาครแล้วจะกลับสัญจรมา แม้มารว่าปรารถนาลัดนิ้วมือหนึ่ง ก็อาจมาถึงได้
ในฐานที่นี้ และสมเด็จพระบรมกษัตริย์จะได้สรรเสริญชววิธี ที่พระองค์ไปเร็วหามิได้ สรรเสริญม้า
อาชาไนยดอก ตรัสบอกให้รู้ว่าม้าอาชาไนยนั้นเร็วสามารถอาจจะไปถึงที่สุดแห่งคงคาสาครแล้ว
กลับสัญจรมาถึงที่นั่นเร็วพลันในขณะลัดนิ้วมือเดียวดังนี้ และสมเด็จพระบรมกษัตริย์มีพระราช-
โองการสรรเสริญม้าอาชาไนย ไม่สรรเสริญพระองค์ฉันใด ดูระบบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
พระโลกุตตมาจารย์เมื่อจะโปรดปรานสรรเสริญซึ่งกำลังอิทธิฤทธิ์วิชาอันไพศาล จึงทรงนั่ง
ในท่ามกลางแห่งพระอรหันต์อันทรงซึ่งไตรวิชาและฉฬภิญญาอันมีอัสวะหมดสิ้น **วิมล**
ลามทิน ได้ อันพ้องใสบริสุทธิในท่ามกลางแห่งเทวดามนุษย์พร้งพร้อมกัน จึงมีพระพุทธรูฎีกา
สรรเสริญพระอิทธิบาททั้ง ๔ ว่า จำเริญพระอิทธิบาททั้ง ๔ นี้มีคุณนักหนา แม้มাত্রว่า

ปรารถนาจะให้ชนมายุยืนนานประมาณกับหนึ่งก็ได้ **กปาวเสถ** เหลือไปกว่ากับก็ได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศรีสรวรเสริญคุณพระอิทธิบาท ไซ้สมเด็จพระบรมโลกนาถจะสรเสริญกำลังพระองค์ ปานดุจบรมกษัตริย์ศรีสรวรเสริญกำลังม้าของพระองค์ละนั้น อนึ่งสมเด็จพระสัพพัญญุตระณะนี้ จะยินดีที่จะอยู่ไปในภพหามิได้ **อนตฺถิโก** สมเด็จพระวิชัยมารมิงมกุฏวิสุทธิมนี มิได้ยินดีมีประโยชน์ จึงตรัสยกโทษภพทั้งสามว่าชั่วช้าสามัญ **ภาสิดิ เจตมหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ โปรดประทานด้วยวาระพระบาลีว่า **เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อปฺปมตฺตโกปิ คุโธ ทฺถคฺคฺโข โหติ เอวเมว โข อหิ ภิกฺขเว อปฺปมตฺตกํปิ ภาวํ น วณฺณเมมิ อนฺตฺมโส อจฺจรสงฺฆาตสฺส** ดังนี้ แปลความตามกระแสพระพุทธานุญาตว่า **ภิกฺขเว** ดูกรภิกษุทั้งหลาย **คุโธ** อันว่าลูกแม่มมีประมาณน้อย **ทฺถคฺคฺโข** มีกลิ่นอันเหม็นเป็นที่พึงเกลียดพึงชังนักหนา ไม่มีใครที่ว่าจะชมลูกนั้น แม่สักน้อยหนึ่ง มีแต่ครหา **เสยฺยถาปิ** แม่มมีอุปมาจันใด **น วณฺณเมมิ** ตถาคตไม่สรรเสริญซึ่งภพสงสารแต่ประมาณน้อยหนึ่ง **อนฺตฺมโส** กำหนดที่สุดลงไป โดยจะอยู่ไปในภพสงสารแต่ประมาณลัดนิ้วมือหนึ่งก็ดี ตถาคตมิได้สรรเสริญเป็นสังขจ **เอวํ โข** มีอุปมาเหมือนดังนั้น สิ้นกระแสพระพุทธานุญาตนี้ ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระอนาวรรณญาณทัสนาการเห็นภพสงสารปานดุจของเน่าของเหม็นละนี้ จะอาศัยพระฤทธิ์แล้ว มีจิตกลับกำหนดยินดีในภพหรือประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้ ภพนี้ถึงพระองค์ก็มีฤทธิ์รักษาให้สถิตอยู่ไปได้ ก็ไม่มีอาลัยอาวรณ์

พระนาคเสนถวายพระพรว่า เหตุตั้งนั้น สมเด็จพระบรมสรเพชญกวันตบพิตร ทรงสรรเสริญฤทธิ์พระอิทธิบาทเท่านั้น จึงเปล่งพุทธสิงหนาทสรเสริญพระอิทธิบาทดังนี้ ไซ้ทว่า จะรู้จักยินดีในที่ที่จำริญพระอิทธิบาท ให้สถิตนานไปในภพสงสารหามิได้ บพิตรจงทรงสันนิษฐานเข้าพระทัยเถิด

สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **สาธุ สมฺปญฺจิณฺณามิ** โยมจะรับคำพระผู้เป็นเจ้าที่วิสัชนาปัญหานี้ได้จุวิสัชนาตามนั้น เพื่อป้องกันเสียซึ่งคำเดิรถ้อยทั้งหลาย ฝ่ายมิฉันทิฐิในกาลบัดนี้

อิทธิบาทพลทัตสนปัญหา คำรบ ๑๐ จบเพียงนี้

จบปฐมวรรค

ทุติยวรรค

ขุทธานุขุททกปัญหา ที่ ๑

ลำดับนั้น บรมกษัตริย์ชัตติยนริยทรัพย์ินพิภพมิลินท์ภูมินทรธิบติจึงทรงสุนทรพาทิไต่ถาม
 อรรถปัญหานั้นสืบไปเล่าว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมนี้คือไป ๆ แล้วก็
 กังขา ภาสิตํ เจตํ ภควตา ด้วยพระพุทธานุภาพสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ โปรด
 ประทานไว้ว่า ภิกฺขเว ชุรกภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตได้รู้จริงเห็นจริงซึ่งพระสัทธรรมแล้ว ธมฺมํ
 เทเสมิ พระตถาคตจึงได้สำแดงพระสัทธรรมนั้นไว้ โน อนภิญญาโย ไซ้ว่าพระตถาคต จะได้
 สำแดงพระสัทธรรมนั้นไว้โดยความที่พระตถาคตไม่ได้รู้จริงเห็นจริงหามิได้ เมื่อสมเด็จพระ
 ไตรโลกาธิปัตย์ตรัสไว้ดังนี้แล้ว ปุณ จ ภณฺติ ดังฤๅตรัสไว้ในพระวินัยอีกเล่าว่า อานนฺท ชุร
 สำแดงอานนํ สงฺโฆ อันว่าสงฆ์ อากฺขมาโน เมื่อมีความรารณาต้องการ ตถกค
 นิพพานแล้ว สมฺมหนฺตฺ จงเพิกถอนเสียซึ่งขุทธานุขุททกสิกขาบท พระองค์ตรัสไว้ดังนี้ ขุททา-
 นุขุททกสิกขาบทนี้ พระองค์ทรงบัญญัติไม่ดีไม่งาม หรือทรงบัญญัติเพราะไม่มีเหตุไม่มีวัตถุ
 เป็นประการใด พระองค์เจ้าจึงรับสั่งให้พระสงฆ์พุทธสาวกเพิกถอนเสียได้ในเวลาที่พระองค์นิพพาน
 แล้ว ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้าวว่าพระตถาคตเจ้าตรัสรู้ซึ่งพระสัทธรรมโดยยังแล้วจึงทรง
 แสดงธรรม ข้อซึ่งพระองค์ทรงอนุญาตให้เพิกถอนสิกขาบทต้องผิดเป็นมิจฉา ถ้าวพระองค์ทรง
 อนุญาตให้เพิกถอนขุทธานุขุททกสิกขาบทได้จริง ที่ว่าพระองค์เจ้าตรัสรู้แล้วจึงเทศนาที่จะ
 เป็นผิด คำทั้งสองนี้ไม่ต้องกันจะนี้ อัย ปญฺโห อันว่าปัญหานี้ อุภโต โกฏิโก เป็นสองเงื่อนไขกัน
 สญฺโห ละเอียด สุขุโม สุขุม นิปุโณ ลึกล้ำยากที่จะรู้ ยิ่งพันยิ่งกังขาเหตุบกพร่องไม่
 บริบูรณ์ มาถึงพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงอนุเคราะห์ปัญหาสำคัญซึ่งกำลังปัญญาให้วิถการ
 คือแก้ปัญหานี้ให้แจ่มกระจ่าง ณ กาลบัดนี้

เอโร ฝ่ายว่าพระมหาเถระผู้ประเสริฐอันได้นามว่านาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช
 ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ มีพระพุทธานุภาพ
 โปรดประทานว่า ภิกฺขเว ชุรกสงฆ์ทั้งหลาย พระตถาคตได้รู้จริงเห็นจริงซึ่งพระสัทธรรมแล้ว
 จึงได้สำแดงพระสัทธรรมนั้นไว้ ไซ้ว่าจะได้สำแดงพระสัทธรรมไว้โดยความที่ไม่ได้รู้จริงเห็นจริง
 หามิได้ สมเด็จพระจอมไตรมิ่งมกุฏวิสุทธิปรีชา มีพระพุทธานุภาพตรัสดังนี้แล้ว ปุณ จ ปรี มา
 อีกครั้งหนึ่ง มีพระพุทธานุภาพตรัสบัญญัติไว้ในพระวินัยกับพระอานนทว่า อานนฺท ชุร
 อานนํ เมื่อพระสงฆ์มีความปรารณาต้องการ เมื่อตถาคตเข้านิพพานไปแล้วก็จึงเพิกถอน
 ขุทธานุขุททกสิกขาบทเสียบ้าง ที่พระองค์เจ้ามีพระพุทธานุภาพดังนี้ ก็เพราะมีพระพุทธานุภาพ

จะใคร่ทรงทดลองใจเหล่าภิกษุพุทธสาวกทั้งหลายในอนาคตกาลว่า เมื่อตถาคตอนุญาตให้สละ
 ละวางเพิกถอนขุทธานุขาทกสิกขาบทได้เช่นนี้ ครั้นตถาคตล่วงลับชั้นธปรินิพพานไปแล้ว
 จักชวนกันสละละวางเพิกถอนเสียโดยลำดับ หรือจะยับยั้งเอื้อเฟื้ออยู่ ไม่เพิกถอนให้เสื่อมสูญ
มหาราช ขอถวายพระพรปิตุพรพระราชสมภาร สมเด็จพระอนาวรรณญาณพิชิตมารมิ่งโมลี มี
 พระพุทธประสงค์จะทรงทดลองใจเหล่าภิกษุพุทธสาวกทั้งหลายดังนี้ จึงทรงอนุญาตให้เพิกถอน
 ขุทธานุขาทกสิกขาบท ในเวลาที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ มีอุปมาดังว่าสมเด็จพระ
 พระบรมจักรพรรดิภคินทรราช อันให้โอวาทแก่พระราชบุตรว่า **ตาด** ดูกรเจ้าผู้เป็นบุตร เจ้าจงฟัง
 โอวาทของบิดา **อัย** **มหาชนบโท** ชนบทอันใหญ่มีในพื้นที่ปฐพีมีสาครล้อมรอบนี้ **ทุก** **โก**
 ยากที่เจ้าจะรักษาไว้จนหมดสิ้น ด้วยกำลังอันเล็กน้อยเพียงเท่านี้ได้ เมื่อบิดาสวรรคตล่วงไป
 แล้ว เจ้าจงทอดทิ้งประเทศอันตั้งอยู่ปลายเขตปลายแดนเสียบ้าง สมเด็จพระบรมจักรพรรดิราช
 ตรัสสั่งพระโอรสไว้จะนี้ ครั้นนานมา พระองค์ผู้เรืองยศก็เสด็จสวรรคตล่วงไป อยู่ภายหลังพระ
 โอรสธิดาจะพึงทอดทิ้งประเทศปลายเขตปลายแดนทั้งปวงเหล่านั้น ซึ่งเป็นรัชสีมาอาณาเขต
 แห่งชนบท อันอยู่ในเงื้อมพระหัตถ์ของพระองค์ ตามพระราชดำรัสสั่งของสมเด็จพระบิดาละ
 หรือ ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินทปิ่นประกาศกร จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็น
 เจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชา พระราชกุมารอันเป็นพระโอรสแห่งสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิราช
 นั้น มีพระทัยรักใคร่ราชสมบัติ ยิ่งจะแสวงหาชนบทเมืองขึ้นให้มากยิ่งขึ้นไปกว่าเก่าเป็นสองเท่า
 เสียอีก **กั** **ปน** **มุลเจยยุ** ต้องการอะไรที่พระราชกุมารนั้นจะทอดทิ้งชนบทที่มีอยู่แล้วใน
 เงื้อมพระหัตถ์เสียเล่า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **ยถา** อันนี้มีอุปมาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพร
 บพิตรผู้เป็นมหิศราธิบดี **ตถาคโต** สมเด็จพระตถาคตทศพลญาณ เมื่อทรงลงใจภิกษุเหล่า
 พุทธสาวกทั้งหลาย จึงมีพระพุทธานุญาตไว้ว่า **อานนท** ดูกรอานนท เมื่อตถาคต
 นิพพานแล้ว พระสงฆ์มีความปรารถนาต้องการ ก็จึงเพิกถอนขุทธานุขาทกสิกขาบทเสียบ้าง
 ดังนี้ ฝ่ายภิกษุพุทธชิโนรสทั้งหลาย **ทุกขปริมุตติยา** ผู้เห็นภัยในสงสาร บรรพชาด้วยหวังจัก
 หลีกเลี้ยงให้พ้นทุกข์ กระทำนิพพานให้แจ้ง มีความจำนงในพระสัทธรรมอันมั่นคงไม่หวั่นไหว
 ใครต่อความปฏิบัติ ก็จะมีคุ้มครองรักษาสิกขาบทให้แน่นหนาอย่างเคร่งครัดมัธยัสถ์เป็นทวี
 คูณเสียอีก อะไรเล่าจะปล่อยปละละทิ้งเพิกถอนสิกขาบทที่พระองค์เจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วให้
 เสื่อมสูญ มีอุปมาเหมือนพระราชบุตร อันไม่ปล่อยพระราชอาณาเขตปลายแดนเสีย และทรง
 แสวงหาเพิ่มขึ้นอีกจะนี้แล ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร จึงตรัสถามพระนาคเสนอีกว่า ภูเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ยี่ ภควา อาห สมเด็จพระพุทธองค์ผู้ทรงสวัสดิภาคพิชิตมาร
โปรดประทานคำอันใด ที่ทำให้พระสงฆ์เพิกถอนขุทธานุขุทธกสิกขาบท อัย โลโก คนที่
เกิดมาในโลกนี้ เป็นคนมีคมนอนธการหลงใหลไม่รู้จริง วิมติ ชาโต มีแต่จะสงสัยตะบึงไป
ดูคนตามีคหาผู้จูงมิได้ ขุทธานุขุทธกสิกขาบทนั้น ได้แก่อันใดแน่ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสันนา
ให้ทราบในกาลบัดนี้

พระนาคเสนผู้เลิศด้วยศีลสมาจาร จึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชมาร
สมภาร ผู้จัดตั้งมหาศาลเรือนพระเกียรติยศ คำว่าขุทธานุขุทธกสิกขาบทนั้น บพิตรจมนสิการ
กำหนดในพระทัยว่า ขุทธาสิกขาบทและอนุขุทธกสิกขานั้น อันว่าอาบัติทุกกฎชื่อว่าขุทธก
สิกขาบท อาบัติทุพภาสิตชื่อว่าอนุขุทธกสิกขาบท รวมสิกขาบททั้งสองประเภทนี้เข้า เรียกว่า
ขุทธานุขุทธกสิกขาบท พระมหาเถระทั้งหลายในปางก่อนก็เกิดความสงสัยในปัญหาข้อนี้
ท่านจึงรวมสิกขาบททั้งสองนั้นเข้าเป็นส่วนหนึ่ง เพราะพระบรมครูของเราได้ทรงแสดงไว้
โดยบรรยาย ขอลถวายพระพร

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรก็สรรเสริญพระนาคเสนว่า ภูเต ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าแก้ปัญหากระทำสพระพุทธานุภาพให้มั่นคงไว้ละนี้ จะเป็นที่น่าปรากฏ
จำเริญแก่พระชินโรสไปในโลกช้านาน นับแต่วันนี้เป็นต้นไปในกาลบัดนี้
ขุทธานุขุทธกปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

รูปนิยพยาकरणปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูเต
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชา ภาสิต์ เจต ภควา สมเด็จพระชินเน-
ทรราชิบดีมีพระพุทธานุภาพตรัสไว้ว่า ตถาคคณิจะปิดบังความเป็นอาจารย์สั่งสอนธรรมหามีได้ คือ
พระองค์ตรัสว่า พระองค์เป็นอาจารย์บอกรรม ครั้นนานมาแล้ว พระเถระเจ้าผู้เป็นบุตรแห่ง
นางพราหมณีชื่อว่ามาลังกา ทูลถามอรรถปัญหา พระองค์เจ้าก็ได้ทรงวิสัชนา ภูเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า อันประกอบไปด้วยปรีชา เอโส ปญโห อันว่าปัญหานี้อาศัยอรรถ
เป็นแท้ แต่ส่วนทั้งสอง คือมีสองแง่ไม่แปรผัน อชานนุเทน วา เป็นเพราะพระตถาคคเจ้า

ไม่ทรงทราบจึงไม่แก้หรือ **คุยหรรณ** ภา หรือว่าเป็นเพราะพระบรมครูทรงทราบอยู่ แต่ไม่
 วิชา ด้วยมีพระพุทธรูปประสงคจะปิดบังหวงแหนพระธรรม นี่แหละปัญหานี้อาศัย
 อรรถสองประการนี้เป็นแก้ ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระมุนิปรินเกล้านี้ว่า
 พระองค์เป็นอาจารย์บอกรรมไม่ปิดบังหวงแหน โฉนพระองค์จึงไม่ทรงแก้ปัญหาของพระเถร-
 เจ้า ผู้เป็นบุตรแห่งมาลลฉาพราหมณ์เล่า หรือพระองค์ไม่ทรงทราบ จึงไม่ทรงวิชา เมื่อ
 พระองค์ทรงทราบอยู่ แต่ไม่ทรงวิชา ถ้าเช่นนี้ พระองค์เป็นอันปิดบังหวงแหนธรรม นี่แหละ
 ปัญหานี้เป็นอุกโตโกฏี นิมนต์พระเจ้าผู้เป็นเจ้าโปรดวิชาให้แจ้งในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายวิชาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
 สมเด็จพระพิชิตมารตรัสว่า พระองค์เป็นอาจารย์บอกรรมไม่ปิดบังหวงแหน พระองค์ตรัส
 จะนี้ ครั้นนานมา พระเถรเจ้าผู้เข้าบุตรนางมาลลฉาพราหมณ์ทูลถามปัญหา พระองค์ไม่ทรง
 วิชาให้แจ้ง ซึ่งพระองค์ไม่ทรงวิชานั้น เพราะพระองค์ไม่ทรงทราบก็หาไม่ได้ หรือ
 พระองค์ทรงทราบอยู่ แต่ไม่ทรงวิชา ด้วยมีพระประสงค์จะปิดบังหวงแหนพระธรรมก็หา
 ไม่ได้ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ **จตุตริมา** อันลักษณะแห่งการวิชา
 กล่าวแก้พยากรณ์ปัญหา พระธรรมเสนาบติสารีบุตรกล่าวไว้เป็น ๔ ประการ **กตมานิ จตุตริ**
 ลักษณะแห่งพยากรณ์ ๔ ประการนี้ เป็นโฉน คืออันใดบ้าง ลักษณะแห่งพยากรณ์ ๔ ประการ
 นั้น **เอกสพยากรณ์โย** คือเมื่อเขาถามมาต้องกล่าวแก้พยากรณ์ไปอย่างเดียวโดยแท้ เรียกว่า
 เอกังสพยากรณ์ปัญหาประการ ๑ **วิชชพยากรณ์โย** ต้องหยิบแยกแจกออกกล่าวแก้
 พยากรณ์เป็นส่วน ๆ เรียกว่า วิชชพยากรณ์ปัญหาประการ ๑ **ปฏิจจญาพยากรณ์โย**
 ต้องอนุโยคย้อนถามเสียก่อนแล้วจึงกล่าวแก้พยากรณ์ เรียกว่า ปฏิจจญาพยากรณ์ปัญหา
 ประการ ๑ **รปนิโย** ปัญหาอันใดถ้าพยากรณ์ไป มีแต่โทษหาประโยชน์มิได้ ก็ต้องงดเสีย ไม่
 พยากรณ์ เรียกว่า รปนิโยปัญหาประการ ๑ สิริเป็น ๔ ประการด้วยกันจะนี้ **กตโม จ มหาราช**
เอกสพยากรณ์โย ขอรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ปัญหาเช่นไรเล่าเรียกว่าเอกังสพยากรณ์ปัญหา
นามรูป อนิจจนุติ เอกสพยากรณ์โย ขอถวายพระพร คือปัญหาที่ถามถึงสิ่งที่ควรจะแก้ได้
 โดยสะดวกไม่ยากเย็นอะไร เช่นถามว่า นามรูปไม่เที่ยงหรือ เวทนาไม่เที่ยงหรือ สัญญา สังขาร
 วิญญาณ ไม่เที่ยงหรือ ดังนี้เรียกว่าเอกังสพยากรณ์ปัญหา เป็นปัญหาที่ต้องกล่าวแก้พยากรณ์
 ได้ส่วนเดียว **กตโม วิชชพยากรณ์โย** ปัญหาเช่นไรเรียกว่าวิชชพยากรณ์ปัญหา **อนิจจ**
รูปนุติ วิชชพยากรณ์โย ขอถวายพระพร คือปัญหาที่ถามกลับลักษณะถ้อยคำ เช่นถามว่า
 สิ่งที่ไม่เที่ยงได้แก่รูปหรือ ได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณหรือ ดังนี้เรียกว่า วิชช-
 พยากรณ์ปัญหา เป็นปัญหาที่ต้องหยิบแยกออกกล่าวแก้พยากรณ์ **กตโม ปฏิจจญาพยากร-**
ณโย ขอถวายพระพร ปัญหาเช่นไรเรียกว่า ปฏิจจญาพยากรณ์ปัญหา **กิณฺหุ โข จกฺขนาสนฺน**

วิชานาติติ ขอลวาทพระพร คือปัญหาที่ควรชักใช้ไล่เลียงเสียก่อนแล้วจึงจะกล่าวแก้ เช่นถามว่า บุคคลย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ทั้งปวงด้วยจักขุแลหรือ ดังนี้ เรียกว่าปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา เป็นปัญหาที่ต้องอนุโยคย้อนถามให้ได้ความแจ่มแจ้งเสียก่อน แล้วจึงกล่าวแก้พยากรณ์ต่อ

ภายหลัง **กตโม รปนีโย** ขอลวาทพระพร ปัญหาเช่นไรเรียกว่า รปนียปัญหา **สสุโต โลโกติ รปนีโย** ขอลวาทพระพร คือปัญหาที่ถามถึงเหตุภายนอกพระศาสนา อันหาประโยชน์มิได้ ไม่ควรจะกล่าวแก้ เช่นถามว่า โลกเที่ยงหรือ โลกไม่เที่ยงหรือ โลกมีในระหว่างหรือ โลกมีในอากาศอันมิใช่ระหว่างหรือ โลกมีในระหว่างและโอกาสมิใช่ระหว่างหรือ โลกจะมีในระหว่างก็ใช่ ในโอกาสอันมิใช่ระหว่างก็มิใช่หรือ ชีวิตเป็นอย่างอื่นหรือ สรีระเป็นอย่างอื่นหรือ เบื้องหน้าแต่นิพพานแล้ว พระตถาคตมีอยู่หรือ พระตถาคตไม่มีหรือ พระตถาคตมีหรือไม่มี พระตถาคตจะมีก็มิใช่ จะไม่มีก็มิใช่ เช่นนั้นหรือ ปัญหาทั้งหลายที่กล่าวมานี้แล เรียกว่า รปนียปัญหา เป็นปัญหาควรสงสัย ไม่ควรจะกล่าวแก้พยากรณ์ **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระพรหมสมภาร พระเถระเจ้าผู้มาลงฆนุต รุทถาม รปนียปัญหาจุฬาสัณณมานี้ สมเด็จพระชินสีห์จึงทรงงดเสียไม่กล่าวแก้ ด้วยทรงเห็นว่า ถึงแม้จะกล่าวแก้ก็ไม่มีเหตุการณ์อันใดที่จะแสดง ปัญหานี้เป็นอันหาผลหาประโยชน์มิได้เลย ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอลวาทพระพร สมเด็จพระมุนิทรบรมโลกุตตมาจารย์ เมื่อไม่มีเหตุมีการณ์แล้ว พระองค์จะมีพระดำรัสนั้นเป็นอันว่าหามิได้ ต่อเมื่อมีเหตุมีปัจจัยแล้ว พระองค์จึงมีพระดำรัสตรัสออกไป ขอลวาทพระพร สมเด็จพระเจ้ามิลินทได้ทรงสดับดังนั้นก็สิ้นสงสัย มีพระทัยโสมนัสปริดาตรัสว่า **สาธุ ภนุเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาถูกต้องนักหนา โยมขอรับเอาไว้ดูจรรยาที่พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนานั้นทุกประการในกาลบัดนี้

รูปนียพยากรณ์ปัญหา คำรบ ๒ จบเพียงนี้

สัตตาทัง มัจจุโนภายนปัญหา ที่ ๓

พระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **เอต วจน** อันว่าคำนี้ **ภควา** อันสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงบุญราศี ผู้มีพระรัศมีแผ่ไปทั้งสามภพ มีพระพุทธานุภาพปรากฏโปรดประทานไว้ว่า **สพฺเพ สุตฺตา** อันว่าสรรพสัตว์ทั้งปวงนั้น **ตสฺส** ย่อมสะดุ้งตกใจกลัวภัยแต่อาญา **ภายนฺติ** หนึ่งกลัวภัย

แต่พระยามัจจุราช ตรัสเป็นคำขาดจะนี้แล้ว สมเด็จพระบรมโลกนาถดั่งฤาษีหลังกลับ
 ประภาษเกล้าว่า พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่ออันตรายจะมีมาถึงตัว จะได้สะตุ้งกลัวหามิได้ ข้าแต่
 พระนาคเสนผู้เจริญ พระอรหันต์ย่อมสะตุ้งกลัวอาญาและภัยหรือ อนึ่ง ถึงว่าสัตว์นรกที่เพลิง
 ไหม้อยู่มิได้ขาดนั้น จะสะตุ้งตกใจกลัวภัยแต่พระยามัจจุราชด้วยหรือ เมื่อโยมพินิจพิเคราะห์ไป
 ถ้อยคำทั้งสองนี้ บางทีว่าสัตว์ทั้งหลายสะตุ้งกลัวอันตรายกลัวภัยความตายนั้นก็มี บางทีว่า
 พระอรหันต์ไม่สะตุ้งกลัวอันตรายไม่กลัวความตายก็มี ถ้อยคำทั้งสองที่ว่ามานี้ ยิ่งแย้งแย้งกัน
 อยู่ ไม่รู้ที่จะถือเอาข้างไหนให้เห็นชอบและผิดบำรุงจิตเป็นสัจจัง **อัย โปญโห** ปัญหานี้เป็น
 อุกโตโกฏี สองเงื่อนไขเพื่อนักหนา พระผู้เป็นเจ้าได้โปรดวิชันนา ดับเสียซึ่งวิมตังขาคความ
 สงสัยของโยม ช่วยทำลายล้างคำปรับปาวาททั้งหลาย อันจะมีไปภายภายหน้าในกาลบัดนี้

พระนาคเสนผู้ประเสริฐสงฆ้องค์อรหันต์ จึงแก้ปัญหว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร
 บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ คำที่ว่าสัตว์ทั้งหลายบังเกิดมา สะตุ้งกลัวอาญา กลัวภัย
 มัจจุราชนี้ สมเด็จพระบรมโลกนาถมุนี จะได้ตรัสหมายพระอรหันต์ทั้งหลายที่ขาดจากกิเลสหา
 มิได้ หมายเอาแต่สัตว์ที่ยังมีกิเลสอยู่นั้น พระอรหันต์ทั้งหลายตัดเสียซึ่งคติอันเป็นโลกีย์ และ
 ตัดเสียซึ่งปฏิสนธิมิได้เกิดในภพทั้งสาม เป็นอันขาดโดยวิเศษ ตัดเสียซึ่งเหตุผล คือ จะได้มีโลกีย์
 กุศลและอกุศลในสันดานหามิได้ กำจัดเสียซึ่งอวิชชาเอาปัญญาเผาเสียซึ่งสรรพกิเลสโลกธรรม
 สำเร็จเป็นอันดีแล้ว มิได้มีปิลิโพธผูกพัน **ตสุม** เหตุดังนั้น พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายจึงไม่
 สะตุ้งกลัวอันตรายภัยความตายอันจะมีมา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
 เปรียบปานจุอำมาตย์ทั้ง ๔ **อนรุตตะ** เป็นที่โปรดปรานพรพระราชหฤทัยของพระมหา
 กษัตริย์ **วิสุตาสาก** ตั้งจิตสมัครักใคร่คุ้นเคยสนิทชิดชมนักหนา สมเด็จพระมหัศจรรย์ราช ก็
 ตั้งไว้ในที่จุตมณที่ทั้ง ๔ พระราชทานซึ่งเบี้ยหวัดและผ้าปีและบ้านส่วยให้บริโภคนิสัย
 หลังครั้งมีราชกิจเกิดขึ้น พระมหากษัตริย์มีรับสั่งประกาศให้ทราบทั่วกันว่า บรรดาชนทั้งปวงซึ่ง
 อยู่ในรัชสมัยอาณาเขตนี้ จงกระทำพิธีกรรมเสียส่วยเป็นเงินราชการ ให้อำมาตย์ทั้ง ๔ คนนั้น
 เป็นพนักงานจัดการให้สำเร็จ เก็บส่วยให้ได้จังกว่ทุกคนดังนี้ ความสะตุ้งกลัวแต่พลีพึงเกิดมีแก่
 อำมาตย์ทั้ง ๔ นั้นด้วยหรือ บพิตรพระราชภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิมบาล มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
 อำมาตย์ทั้ง ๔ คนนั้นจะได้สะตุ้งตกใจกลัวหามิได้

พระนาคเสนจึงชักใช้ว่า เหตุใดเล่าจึงไม่กลัว นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า ด้วยเหตุสมเด็จพระมหากษัตริย์
 ธิราช ตั้งอำมาตย์ผู้ใหญ่ทั้ง ๔ นั้นไว้ในฐานันดรตำแหน่งยศศักดิ์อันสูง และสั่งเสียให้อำมาตย์

ทั้ง ๔ นั้นเป็นเจ้าพนักงานจัดการเก็บส่วยเช่นนี้ อำมาตย์ทั้ง ๔ นั้นจะต้องกลัวอะไร

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ อำมาตย์ทั้ง ๔ มิได้สะดุ้งกลัวแต่ราชพลีด้วยเหตุอันใดเล่า ของถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทปิ่นนเรนทร จึงมีพระราชโองการตรัสตอบว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้
เป็นเจ้าผู้ญาณปรีชา อำมาตย์ทั้ง ๔ นั้น สมเด็จพระบรมกษัตริย์ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งอันสูงสุด
ล่วงพ้นความที่จะต้องเสียพลีไปแล้ว ซึ่งสมเด็จพระบรมกษัตริย์ประกาศปาวร้องให้เสียพลีนั้น
จะมุ่งหมายถึงมหาอำมาตย์ทั้ง ๔ นั้นด้วย ก็เป็นอันว่าหามิได้ พระองค์ทรงหมายแต่มหาชน
ข้าแผ่นดินเหล่าอื่นต่างหาก ด้วยเหตุนี้อำมาตย์ทั้ง ๔ นั้น จึงไม่ต้องกลัวแต่พลี

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรผู้ประเสริฐ
มหาอำมาตย์ทั้ง ๔ นั้นล่วงพ้นความที่จะต้องเสียพลีไปแล้ว และสมเด็จพระบรมกษัตริย์ไม่ทรง
ประกาศ ด้วยไม่ทรงมุ่งหมายจะเก็บพลีจากมหาอำมาตย์ทั้ง ๔ นั้น มีพระราชประสงค์แต่จะ
เก็บจากมหาชนอื่น ๆ เท่านั้น อันนี้มีครุณาจันใด **เอมเมว โข** สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ศาสตราจารย์ประทานพระพุทธปฏิภาณว่า สัตว์ทั้งปวงย่อมสะดุ้งแต่อาญา กลัวแต่มีจราชดังนี้
มิได้หมายถึงพระอรหันต์ทั้งหลาย หมายถึงแต่ปุถุชนที่ยังหนอยู้ด้วยกิเลส มีจิตติดอยู่ในสันดาน
มีอุปไมยฉนั้น เพราะเหตุว่าพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านได้สละเพิกถอนความกลัวได้ขาดเด็ด
เสร็จสิ้นแล้ว ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทปิ่นนเรนทรมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
คำทั้งสองไม่ต้องกัน คำหนึ่งเป็นสาวเสส มิคำมิได้ขาดให้เสียเหลืออยู่ คำหนึ่งเป็นนิรวเสส
คือเป็นคำขาดเดียวมิได้เหลือเสีย คำทั้งสองนี้ไม่ต้องกัน นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าผ่นผัน
ชักเหตุมาเปรียบให้เห็นแจ้งออกไปในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบ
ดุจดั่งนายบ้านได้บังคับบัญชาการลูกบ้านตั้งโกฏิ จัดใช้อาณาปนบุรุษ คือบุรุษลูกบ้านสำหรับที่
จะให้ไปปาวร้องลูกบ้าน และนายบ้านเรียกบุรุษนั้นเข้ามาแล้วก็สั่งว่า **โภ** ดูกรท่านผู้เจริญ
เจ้าจงเดินไปปาวร้องลูกบ้านให้มาพร้อมกัน ฝ่ายว่าบุรุษนั้นรับถ้อยค่านายบ้านแล้ว ก็รีบวิ่งมา
ถึงกึ่งกลางบ้าน แล้วร้องปาวว่า ชาวเราเอ๋ย นายบ้านให้หาตัวไปพร้อมกันโดยเร็วพลันอย่าได้ช้า
ส่วนว่าชาวบ้านทั้งหลายนั้นประมาณ โกฏิหนึ่ง **ตุริตตุริตา** ก็ขมิขมันมาประชุมกัน แต่บรรดา
ผู้ที่อยู่ในบ้าน ส่วนบุรุษที่ไ้การไปนั้นก็กลับมาบอกแก่นายบ้านว่า บัดนี้ชาวบ้านมาพร้อม
กันแล้ว ท่านจะกระทำการสิ่งไรก็จะกระทำเถิด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-

สมภารผู้ประเสริฐ นายบ้านให้ชนในบ้านทั้งปวงประชุมกัน จะได้สั่งให้คนใดคนหนึ่งได้ สุด
แต่ว่าอยู่ในบ้านนั้นก็สั่งให้มาประชุมทั้งสิ้น แต่ชาวบ้านจะมาประชุมจนหมดสิ้นหาไม่ได้ มา
ประชุมแต่ประมาณโกฏิคนเท่านั้น นายบ้านก็ยอมรับว่าลูกบ้านของตนเท่านั้นเอง คนทั้งหลาย
เหล่าอื่นที่ไปนอกบ้านมิได้ประชุมเป็นอันมาก **อิตฺติ** วา เป็นสตรีก็ดี **ปุริโส** วา เป็นบุรุษก็ดี
ทาโส วา เป็นทาสก็ดี **ภคฺติโก** วา เป็นลูกจ้างก็ดี **อาทุโณ** วา เป็นคนมั่งมีก็ดี และสัตว์
ทั้งหลาย เช่น ลา แพะ ช้าง โค กระบือ เป็นต้น **อนาคต** อันมิได้มาสู่ที่ประชุมนั้น จะได้
นับเข้าในสันนิบาตนั้นหาไม่ได้ คำที่บุรุษนักการแจ้งแก่นายแก่นายบ้านที่สั่งให้มาประชุม
กันนั้น บัดนี้มาประชุมพร้อมแล้วดังนี้ หมายแต่บุรุษที่มาประชุมกันโกฏิหนึ่งเท่านั้น จะได้
หมายถึงผู้ที่มีฐานะไปไม่ได้มาประชุมด้วยหาไม่ได้ **ยถา** มีครูนาจันใด สมเด็จพระบรมไตรโลก-
นาถตรัสประภาษว่า สัตว์ทั้งหลายเสด็จแต่อาญากรรมจักษุราชนั้น ก็ปรารภเอาแต่สัตว์ที่มีกิเลส
เท่านั้น จะได้หมายถึงพระอรหันต์ด้วยหาไม่ได้ มีอุปไมยฉันนั้น นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร
พึงสันนิษฐาน เข้าพระทัยเถิด อันพระพุทธรูปจะลี้กล้ำคัมภีรภาพ ยากที่จะสอดส่องปัญญา
พิจารณาให้เห็นชัด เห็นแน่ ตามกระแสพระพุทธรูป คำแสดงสัตว์มีส่วนเหลือ อรรถแสดง
สัตว์มีส่วนเหลือก็มี คำแสดงสัตว์มีส่วนเหลือ อรรถแสดงสัตว์ไม่มีส่วนเหลือก็มี คำแสดง
สัตว์ไม่มีส่วนเหลือ อรรถแสดงสัตว์มีส่วนเหลือก็มี คำแสดงสัตว์ไม่มีส่วนเหลือ อรรถแสดง
เนื้อความบัณฑิตควรรู้ด้วยเหตุ ๕ ประการ เหตุ ๕ ประการนั้น **อาหุจฺปเทน** คือบทแห่งบาลี
มีอรรถจดต้องตามกันนั้นประการ ๑ **รเสน** คืออรรถรส अनुโลมตามบทแห่งบาลีนั้นประการ ๑
การณฺตุตฺตริตาย มีอรรถอันจะจัดออกให้ยิ่งกว่าเหตุนั้นประการ ๑ **อาจริยเสวเนน** คือมีอรรถจะ
ให้สองเสพอจารย์ตามอาจารย์นั้นประการ ๑ **อธิปฺปายเนน** คือมีอรรถไว้อธิบายจะให้ความ
กระจายออกนั้นประการ ๑ สิริเป็นอรรถมี ๕ ประการเท่านี้ และบาลีที่เป็นนิราวเสนนั้นมี
อรรถ ๕ ประการ และบาลีที่เป็นสาวเสสนั้นก็มีอรรถ ๕ ประการเหมือนกัน บพิตรพึง
สันนิษฐานเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ก็มีพระราชโองการตรัสสรรเสริญว่า **ภนฺเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีปรีชา **อโย ปญฺโญ** ปัญหานี้ **สุวินิจฺจิโต** อันพระผู้เป็น
เจ้าพิพากษาเป็นอันดี **ตถา สมฺปญฺญิจฺฉามิ** โยมจะรับเอาถ้อยคำจำไว้โดยนัยที่วิเศษนามานี้
ประการหนึ่งเล่า ยกเสียแต่พระอรหันต์เจ้าทั้งปวง นอกจากนั้น สรรพสัตว์ทั้งหลายที่ตายไป
เกิดในนรกนั้น ทนทุกข์เวทนาลำบากนักหนา **กกุขฺพา** ร้ายกาจหยาบซำกล้าแข็ง **กฏฺกา**
ร้อนแรงคั้นร่นกระวนกระวายสุดที่จะกลั้นจะทนพ้นประมาณ **ชลิตา** มีเปลวเพลิงลุกเผาผลาญ
ประหารอยู่ทั้งตัว ก็มีกายหวาดหวั่นระริวทั่วอินทรี **สพฺพญฺกปจฺจุจฺกา** มีอวัยวะน้อยใหญ่

ระตำระสายไปด้วยความเวทนา การุณยกณฺฑิตปริเทวิตาลปิทมฺหา มีปากและหน้าอันพุ่ม
พองนองไปด้วยอัสสุชล บ่นเพื่อพิลาปร่ำให้ตั้งในเสวยทุกขเวทนาอยู่อย่างเดียว จะเหลียวให้
ใครช่วยก็ช่วยไม่ได้ อสรณฺฏดา หาทิพฺงที่อาศัยบมิได้ มิแต่ประกอบไปด้วยความโศกจะนับมิได้
เสียงร้องไห้ร้องครางนี้อ้ออิงคะนึ่งไปน่าพิลึกพิงกลัว ตัวนั้นก็สั่นอยู่ร่ำ ๆ ควรจะกรุณา เสวย
แต่ความโศกาอาดูรพุนทะเวทอยู่เป็นนิจ ไม่มีเลยที่จะเว้นวายสบายจิตสักเวลาหามิได้ มิแต่จะ
เสวยทุกขเวทนาไปทำเดิยมิได้ขาดสาย ตกว่าสัตว์นรกทั้งหลายได้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส
สากรรจ์ถึงเพียงนี้ ขณะเมื่อจะดับสูญสิ้นชีวิตตายจากนรก น่าจะได้คิดวิตกกกลัวตายเสียตายชีวิต
เลย ตายเสียดีกว่า จะไม่ได้เสวยทุกขเวทนาต่อไป ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ก็สัตว์นรกทั้งหลายนั้น
ยังกลัวตายอยู่ด้วยหรือ

พระนาคเสน ผู้ประกอบไปด้วยญาณปริชา จึงรับว่า อาม มหาราช เอนั้นแหละบพิตร
สัตว์นรกนั้น เมื่อชีวิตสิ้นไป ก็กลัวภัยมัจจุราชอยู่นั้นแหละ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชิดิ มีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปริชา ตกว่าสัตว์นรกทั้งหลาย กลัวความตายนี้ยิ่งนัก ยังรักที่ว่าจะยอมทน
ทุกข์อยู่หรือ จึงกลัวตาย นรคนั้นมิมีความสบายอยู่ที่ไหนหรือ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
สัตว์นรกจะได้มีสุขสำราญหามิได้ มีน้ำใจจะใคร่พ้นทุกข์เสียโดยเร็วพลัน แต่ทว่าอานุภาพแห่ง
ความกลัวตายนั้นมากนักหนา สัตว์นรกก็รู้ว่า ตายไปจะพ้นความลำบากเวทนา แต่ทว่าจำ
เป็นจำกลัวด้วยอานุภาพความตายครุร้ายนัก ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปริชา น สทฺทหามิ พระผู้เป็นเจ้านี้โยมหารู้ที่จะเชื่อไม่ ธรรมดาว่าสัตว์
ปรารถนาจะพ้นทุกข์แล้วจะกลัวตายไยเล่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอธิบายชักเทียบเปรียบให้โยม
เข้าใจก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คูกรบพิตรพระราชสมภาร อันความตายนี้
เป็นที่ตกใจของสัตว์ทั้งหลาย อันมิได้พิจารณาเห็นซึ่งพระอริยสัจทั้ง ๔ ประการ กระนั้นก็
ประเพณีมา จะวิสันนาให้เห็นเหมือนว่าคนทั้งหลายนั้น กณฺหสปปิ ภายนฺติ กลัวงูเห่ามัน
จะขบตาย ก็ได้ชื่อว่ากลัวความตาย และคนทั้งหลายที่กลัวช้างร้ายเสือร้าย และหมี
หมาในวัวควายอันร้าย และภัยทั้งหลายต่าง ๆ คืออัคคีภัย ราชภัย โจรภัย อุทกภัย ขาณ-
กัณฺณภัย คือภัยขวกหนาม และภัยพิษเสื่อน้ำก็ดี มีความกลัวตัวสั่น ทั้งนี้ก็ได้ชื่อว่ากลัวตาย

สิ้นทั้งนั้น **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ทั้งหลายจะกลัวภัยอย่างอื่นเท่ากลัวตายนี้
 หามิได้ เหตุฉะนั้นจึงว่าความตายประกอบไปด้วยเดชมากมายนักหนา **สงฺกเวลา สตฺตา** สัตว์ทั้ง
 หลายบรรดาที่มีกิเลสตัณหาอยู่นี้ ย่อมมีความกลัวทั่วกันสิ้น ที่ใครจะไม่กลัวตายหามิได้ ถึง
 สัตว์นรกทั้งหลาย ก็หมายจะพ้นทุกข์อยู่แล แต่ทว่าความตายนี้มีเดชมาก จำเป็นจำกลัวตายอยู่
มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคชบุรุษผู้หนึ่ง **คณฺฑิกา** เป็นผีมีพิษเจ็บปวด
 เวทนา บุรุษผู้ทนทุกข์นักหนา **ภิสกํ สลฺลณฺหติ อามนุเตยฺย** จึงให้หาซึ่งหมอมารักษา
 ส่วนว่าหมอนั้นมาคุโรคีรับรักษา ว่าผีนี้จะต้องฆ่า **อุปกรณํ จเปยฺย** จึงเอาอุปกรณ์มาตั้งไว้ตรง
 หน้าคนไข้ นั้น อันว่าอุปกรณ์นั้น คือเครื่องที่จะรักษาฆ่าซึ่งผีนั้น แล้วเขาก็ค้นคว้ารื้อออกวางไว้
ติกฺขํ สตฺถํ กระยฺย ลับมิดให้คมปราบขาววาววางไว้ เอาแผ่นเหล็กสำหรับนาบทิ้งเข้าไฟ **ปีสา-**
เปยฺย พึงบดยากัดด้วยหินบดเตรียมการเพื่อจะฆ่า **อปี นุ โข มหาราช** นี้แลบพิตรพระราชสมภาร
 ดังอาตมาขอถาม เมื่อหมอกระทำการอยู่จะนี้ บุรุษผู้เป็นผีนั้นจะกลัวจะคร้ามบ้างหรือไม่
 ขอดวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่มีพระราชโองการตรัสรับคำว่า **อาม ภนฺเต** เออข้าแต่พระ
 ผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชา คนโรคนั้นเมื่อหมอเตรียมจะฆ่าเช่นนั้นคงจะประหม่าละท่าน กลัวตัวสันนิษ
 พระผู้เป็นเจ้า ที่จะไม่กลัวหามิได้

พระนาคเสนจึงเปรียบให้เห็นว่า **มหาราช** ขอดวาทพระพรบพิตรพระราชสมภาร คนซึ่ง
 เป็นผีนั้นเจ็บปวดเหลือประมาณ ใจคิดจะให้โรครหายจากตัว แต่ทว่ามีความกลัวเมื่อหมอจะ
 นาบจะฆ่าใส่ยากัด ฉันทใดก็ดี สัตว์นรกทั้งหลายนี้ ก็มีจิตที่ว่าจะพ้นทุกข์เป็นกำลัง แต่ว่ายังกลัว
 อยู่ก็เหมือนบุรุษที่เป็นผีเช่นนั้น อนึ่งเล่าของดวาทพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานประคุดัง
 บุรุษผู้หนึ่ง **อิสฺสรปราชิโก** มีความผิดต่อท่านผู้เป็นอิสราธิบดี ท่านให้ลงโทษจำจองไว้ในห้อง
 เรือนจำได้ความลำบากเวทนาภายหลังท่านผู้เป็นอิสราธิบดีมีในปรนิเมตดาจะถอดออกให้พ้นโทษ
 จึงมีรับสั่งให้ถอดเอาบุรุษผู้นั้นเข้าไป บุรุษผู้ต้องโทษนั้นไม่รู้เข้าใจท่านผู้เป็นใหญ่ว่า จะกระทำ
 ร้ายและกระทำดี บุรุษคนโทษครั้นเห็นท่านผู้ใหญ่ก็ตกใจนักหนาจะเป็นอย่างนี้หรือหามิได้
 บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่มีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** เออข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
 บุรุษคนโทษนั้นไม่รู้จักร้ายและดี กลัวท่านจะเอาตัวมาเขียนดี ก็มีน้ำใจสะดุ้งหว่นพรั่นพรึง
 นักหนา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร คนที่เป็นโทษนั้นกลัวท่าน
 ผู้เป็นอิสราธิบดี อันเป็นผู้จะปล่อยให้พ้นทุกข์ฉันทใดก็ดี สัตว์นรกทั้งหลายนี้มีใจชวนขวายใครจะ

พันทุกข์ลำบากเวทนาอยู่แล แต่ทว่ายังกลัวความตายอยู่ ถึงรู้ว่าตายไปนี้พันทุกข์ก็สะดุ้งกลัว
ต่อความตาย เปรียบคณบุรุษชายเป็นโทษกลับกลัวท่านผู้จะโปรดนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้
เป็นเจ้าลงกล่าวเหตุอันอื่นให้ยิ่งกว่านี้ไปให้โยมสิ้นสงสัยในกาลบัดนี้

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคณ
บุรุษผู้หนึ่งอันสรพิชขบเข้า บุรุษนั้นวงแหงมามัวทอดตัวไปด้วยกำลังพิชอันร้ายยิ่ง ยังมี
บุรุษผู้หนึ่งเป็นหมองูรู้วิชาร่างมนต์ เรียกเอาตัวงูนั้นให้กลับมาสู่สำนักคนจับด้วยฤทธิมนต์
แล้วให้นงูนั้นคุดเอาพิชร้ายออกจากกายคนไข ฝ่ายบุรุษชายคนจับนั้นเมื่อสรพิชคุดพิชร้าย
เพื่อจะให้หาย เขายังจะกลัวกลัวอีกหรือหาไม่ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** ข้าแต่พระ
ผู้เป็นเจ้า บุรุษที่สรพิชขบนั้น ครั้นเห็นงูคุดเห็นก็จำจะมีจิตสะดุ้งกลัวอยู่

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บุรุษนั้นเมื่อจะคุดพิชร้ายออก
จากกาย เพื่อจะให้สำราญเป็นสุขสวัสดิติทีเดียว ยังว่ามีจิตสะดุ้งตกใจกลัว ฉันทใดก็ดี สัตว์นรก
ปรารถนาจะตายไปให้พันทุกข์ ครั้นว่าจะตายเล่าก็กลัวความตาย เหมือนบุรุษชายที่กลัวงู อัน
คุดพิชจะนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพร บพิตรผู้เป็นใหญ่ในสมบัติมหิศวรรย์ **อนิภูจ อกนุต**
มรณ ชื่อว่าความตายจะได้เป็นรักที่ยินดีแห่งสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงหาได้ **ตสุมา** เหตุ
ดังนั้น สัตว์อันทนทุกข์จะอยู่ในนรกนั้น **มัจจุโน** **ภายนุติ** จึงกลัวความตาย ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร ก็ตรัสสรรเสริญว่า **สาธุ** ดังข้าพเจ้าซึ่งสาธุการ **สมปฏิจ-**
ฉามิ โยมจะรับจำเอาถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าไว้ในกาลบัดนี้

สัตตานัง มัจจุโน ภายนปัญหา คัมภ ๓ จบเพียงนี้

มัจจุปาสามุตติกปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทาทิบดีมีพระราชโองการตรัสตามปัญหาอื่นสืบไปเล่าว่า
ภนุเต **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **ภาสิต** **เจต** **ภควตา** สมเด็จพระภควันตบพิตร
พิจิตมามีพระพุทธุฎกาทิโปรดประทานไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายจะเร้นซ่อนตนอยู่ในที่ใด **นปฺปสเหยย**

มจจุ พระยามัจจุราชจะมีได้ครอบงำย่ำยีสัตว์ทั้งในประเทศที่นั่นไม่มีเลย ถึงมาตรว่าจะเสวย
ทิพยสมบัติมโหฬาร มีทิพยวิมานลอยอยู่ในอากาศก็ดี หรือว่าจะเข้าอยู่ในสมุทรสาคร
กระแสนินธุ์ หรือจะข้ามแรกแรกกองไปอยู่ใต้แผ่นดินก็ดี จะหนีอยู่ในที่ใด ๆ ก็ดี ที่จะได้พ้น
จากบ่วงแห่งมัจจุราชหาไม่ได้ อนึ่ง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์มีพระพุทธรูป
ตรัสว่า บุคคลจำเริญพระปริตรนั้นแล จะพ้นจากบ่วงแห่งมัจจุราชได้ พระปริตรนั้นคือสิ่งไร อ้อ
ได้แก่จันทรปริตร ๑ สุวตธิปริตร ๑ โมรปริตร ๑ ธวัชคปริตร ๑ อาฏานาฏิยปริตร ๑ บุคคล
จำเริญพระปริตรเหล่านี้ อาจกันภัยแต่มัจจุราชได้ นี้แล ถ้าโยมจะเชื่อเอาคำนี้เป็นขาด คำเดิม
ที่ว่าเสด็จอยู่ในที่ใด ๆ ไม่พ้นพระยามัจจุราชนั้นก็ผิด แม้นจะเชื่อถือเอาคำที่พระองค์ตรัสว่า
บุคคลเสด็จอยู่ในที่ใด ๆ ไม่พ้นพระยามัจจุราช คำที่ว่าบุคคลจำเริญพระปริตรจะพ้นจากบ่วง
แห่งมัจจุราช ก็จะผิด **อัย โพลุโห** ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏี นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าโปรดวินิจฉัยให้
สิ้นสงสัยก่อน **กณฺฑกิตฺโร** เหลือที่จะคิดค้นผ่อนรื้อยกรองข้องขัดอยู่ **ตฺวานุปฺตฺโต** มาถึงพระ
ผู้เป็นเจ้าแล้ว พระผู้เป็นเจ้าจงวิชันนาแก้ไขในกาลบัดนี้

พระนาถเสนจึงวิชันนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
บรมโลกนาถศาสดาจารย์ มีพระพุทธรูปโปรดประทานไว้ด้วยบาทพระคาถาจะนี้ว่า

น อนุตฺตลิเก น สมฺมุตฺตมขุณฺ

น ปพฺพตานํ วิวรํ ปวิสุต

น วิชฺชเต โส ชคตฺตปฺปเทโส

ยตฺตญฺจิตํ นปฺปสฺสเหยฺย มจฺจุ ดังนี้

อธิบายความตามกระแสพระพุทธรูปที่ตรัสว่า บุคคลที่มีอุทธานาคคาเดช อาจเหาะ
ระเหิดไปอยู่ในอากาศ อันปราศจากที่ดำเนินได้ก็ดี และจะกระทำฤทธิ์ไปอยู่ในท่ามกลาง
มหาสมุทรสาคร และจะไปอยู่ในช่องปล่องสังขรศิริก็ดี หรือว่าจะอยู่ที่พื้นปฐพีที่ไหน ๆ ก็ดี
นปฺปสฺสเหยฺย มจฺจุ ที่พระยามัจจุราชจะไม่ครอบงำนั้นหาไม่ได้ **โส ชคตฺตปฺปเทโส** อันว่า
ประเทศที่แผ่นดินและอากาศเป็นต้นนั้น ที่จะได้พ้นจากอำนาจแห่งพระยามัจจุราชไปนั้นหา
อุทฺทญฺจา จ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เจ้าตรัสประทานไว้ เพื่อจะให้ป้องกันมัจจุราช แต่บุคคลที่
อยู่ในปฐมวัยมีอายุพอจะสืบต่อไปได้ มีกรรมเครื่องห้ามปราศจากสันดานแล้วจะจำเริญพระ
ปริตรไม่ให้สิ้นอายุเลยนั้นไม่ได้ คงจะตายแล แต่ทว่าคอยกันพระยามัจจุราชให้ช้าอยู่เพื่อให้
อายุยืนไปแต่กระนี้ได้อยู่ บพิตรพระราชสมภาร ถ้ามาถึงกาลกำหนดสิ้นอายุแล้ว ถึงจะพากเพียร
จำเริญภาวนาอย่างไรก็คงจะไม่ฟัง เปรียบดุจดั่งต้นไม้อันตายแล้ว **สุกฺกสุตฺส โกลาปฺกสุตฺส** มี

ถ้าให้เป็นโพรงภายในแห่งผากไป หายางหาเชื้อที่จะรักษามีได้ **อุปปรุณฺหชีวิตสฺส** มีชีวิตาเค็ด
ไม่อาจที่จะจำริญวัฒนาการเป็นไปได้ **คตายุขยสฺส** ถึงความสิ้นอายุแล้ว **ปติตผลฺลุตสฺส** มี
ใบและสะเก็ดในลำต้นนั้นเหี่ยวแห้งร่วงหล่นไป ถึงมาตรแม้ว่าผู้ใดมีใจปรารถนาจะให้ต้นไม้นั้น
คั่นคงดำรงเป็นขึ้นได้ จะเอาน้ำมารดลงให้หนักสักร้อยหม้อพันหม้อ ก็บ่ห่อนที่จะแตกหน่อ
คลี่ใบผลิอกขึ้นมาได้ **ปลวฺ** **หริตภาโว** ที่ว่าแตกใบอ่อนเขียวขึ้นคั่นเป็นขึ้นมานั้นมานั้น หามีได้ ยถา
มีกรวนาฉนฺได บุคคลถึงแก่อายุขัยสิ้นอายุแล้ว ถึงว่าจะมียาวิเศษและแพทย์จะตั้งใจเยียวยา
รักษาประการใด ๆ ก็ดี ก็มิอาจให้มีอายุสืบไปได้เป็นอันขาด **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราช-
สมภาร ขาประการใดขนานไหน ที่เคยเชื่อถือมา ถ้าคนสิ้นอายุแล้ว รักษาเยียวยาไว้ไม่ได้
พระปริตรก็เหมือนกัน คนที่สิ้นอายุแล้วก็ช่วยไม่ได้ ถึงจะสวดให้มากสักปานใด ก็ไม่สามารถจะ
ป้องกันชีวิตคนที่มีอายุสิ้นแล้ว ให้อยู่ต่อไปอีกได้เลย **มหาราช** ขอถวายพระพร ยาและ
พระปริตรทั้งหลายนี้มีไว้ป้องกันรักษาคนที่ยังไม่ถึงแก่กรรมและคนที่ยังไม่สิ้นอายุเท่านั้น
จะเปรียบ ฉนฺได **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูจาวนา เมื่อ
ต้นข้าวสุก ถึงจะวิดน้ำในห้วยหนองคลองใหญ่เข้าไปในที่นาปิดขังเอาไว้สักเท่าใดก็ดี
ต้นข้าวนั้นจะเจริญดีหามีได้ แต่ข้าวที่มีต้นอ่อนนั้น ครั้นได้น้ำเลี้ยงต้นชุ่มชื้น ข้าวก็มีสีสัน
เขียวข่มงามมีสีอุปมานี้ฉนฺได ได้แก่คนที่มียุสสิ้นแล้วจะให้กินยาและสวดปริตรเท่าใด ก็ไม่
สามารถจะมีอายุอยู่ต่อไปได้ เหมือนต้นข้าวที่รวงแก่แล้ว ถึงจะปิดน้ำเลี้ยงไว้ให้รักษาอยู่ ก็
คงจะมีเมล็ดและรวงนั้นร่วงไป ด้วยเหตุว่าต้นข้าวนั้นแก่แล้วก็มิอาจที่จะจำริญไปอีกได้ อนึ่ง
มนุษย์ที่มีอายุและวัยยังจำริญไปอีกนั้น แม้เจ็บไข้ ถ้าได้สวดพระปริตรหรือกินยาแต่น้อย ก็
จะหาย คลายขึ้นจำริญสืบต่อไปได้ อุปไมยเหมือนต้นข้าวอ่อนอ่อนนั้น ครั้นต้องน้ำขังเลี้ยง
ต้นอยู่แต่เล็กน้อย ก็พลอยจำริญงามดีมีสีเขียวข่มงาม นบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้าว่าคนสิ้นอายุแล้วเอายาให้กินก็ตาย สวดพระปริตรก็ไม่หาย ผิ
ฉะนั้น ยาและพระปริตรนี้มีหาประโยชน์มิได้หรือ พระผู้เป็นเจ้า เพราะใครเป็นก็เป็นไป ใครถึง
ความตายก็ตายไปตามธรรมดา ยาและพระปริตรหาช่วยชีวิตใครไม่ได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรแก่ข้าว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ได้เคย
ทัศนการเห็นบ้างหรือ แต่ก่อนมานุคคลเป็นโรคสิ่งใดแล้วก็หายไปด้วยบริโภคยา นะ
บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม** **ภนฺเต** ข้าแต่พระ
ผู้เป็นเจ้า คนกินยาหายโรคนานี้ โยมเคยเห็นมาหลายร้อยนักหนา

พระนาคเสนจึงว่า ถ้ากระนั้น บพิตรพระราชสมภาร ที่บพิตรพระปิตรและยาหาประโยชน์มิได้นั้น คำนี้อัดไป คนกินยาหายโรครมากกว่าร้อยละ ร้อย ที่กินยาหายนั้นบพิตรก็เห็นอยู่จะนี้มีใช่หรือ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า คนที่หายโรคด้วยความเพียร แพทย์เข้าประกอบยารักษานั้น โยมเห็นประจักษ์แล้ว

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจางว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ได้เคยทรงพระสวณการฟังเขาว่ามาแต่ก่อนบ้างหรือไม่ว่า คนที่สวดพระปิตรเสียงแจ้ว ๆ จนสิ้นแห่งหัวใจเพ็ญ คอแหบ แต่โรคพยาธิและอันตรายทั้งหลายสงบหายเสื่อมคลายไปด้วยอำนาจคุณพระปิตรที่สวดนั้น ประการหนึ่งเล่า บพิตรเคยทอดพระเนตรเห็นบ้างหรือไม่ คนที่ถูกอสรพิษขบกัดแล้ว ผู้มีวิชาทรงพระปิตรมาเป่าปิดกำจัดพิษนั้นให้เสื่อมหาย รอดพ้นจากความตาย ได้ชีวิตกลับคืนมา โดยหาอันตรายมิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงตรัสว่า โยมได้ยินอยู่ บุคคลที่งูขบนั้น หมอเขาเป่ามนต์พ่นน้ำกำจัดพิษให้หาย เป็นคำแต่ก่อนเล่ากันมาในโลกตราบเท่าทุกวันนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจางว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ก็เมื่อมีอย่างมาแต่โบราณเช่นนี้ จะว่าพระปิตรและยาไม่เป็นประโยชน์อย่างไร ประการหนึ่ง ผู้ใดปรนนิบัติจำริญพระปิตรอยู่ ถึงจะเอางูให้ขบ งูก็ขบสิริษะไปไม่กล้าอา้าปากขบกัดได้ ถึงโจรทั้งหลายเงือกเงื่อกระบองจะดีก็ดีไม่ลง ถึงจะใส่ข้างซบมันไปให้แทงก็แทงไม่ได้ ถึงไฟจะลุกเป็นเปลวอยู่ก็ดีก็มีอางไหม้ได้ ถึงจะบริโภคนยาพิษเข้าไปไม่ตาย ถึงคนทั้งหลายจะปองร้ายคอยที่จะฆ่า ครั้นเห็นหน้าเข้าแล้ว ก็ยอมตัวเป็นทาสมีอาจะฆ่า ถึงว่าจะเหยียบบ่วง ก็ไม่ติดบ่วง บ่วงก็ไม่รัด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ได้ทรงพระสวณการฟังเขาว่ามาแต่ก่อนบ้างหรือประการใด ในเรื่องราวานั้นว่า ยังมีพระยานกยูงตัวหนึ่ง ตั้งใจจำริญซึ่งพระปิตรรักษาอาตมา พรานป่าเพียรพยายามดักอยู่ถึงร้อยละ ร้อย ก็หาได้ตัวไม่ ครั้นมาพระยานกยูงประมาทลืมหงไป ไม่ได้เจริญพระปิตรวันเดียวเท่านั้นก็ติดบ่วงของนายพราน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการรับคำว่า **อาม ภนฺเต** เออพระเจ้าผู้เป็นเจ้า โยมได้ฟังอยู่ นิทานนี้ระบือลือชาไปในมนุษย์ตลอดจนที่สุตเทวโลก

พระนาคเสนจึงเถรว่าจางว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ได้ทรงพระสวณการฟังบ้างผู้เป็นเจ้า โยมได้ฟังอยู่ นิทานนี้ระบือลือชาไปในมนุษย์ตลอดจนที่สุตเทวโลก

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจางว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ได้ทรงพระสวณการฟังบ้างหรือประการใด แต่ก่อนมีมาในเรื่องราวว่า ยังมีทานพบุตรอสูรผู้หนึ่ง รักษาซึ่งภริยาของอาตมาให้ภริยาหลงอยู่ในผอบใหญ่แล้ว กลืนผอบนั้นเข้าไปรักษาไว้ในท้องของตน **อถ วิชฺชาโร**

ปางนั้นยังมีวิชาชนคนหนึ่ง จึงเข้าไปในปากของทานพอสูรนั้นแล้ว ก็สมัครสังวาสด้วยภริยาของ
ทานพอสูรนั้น ครั้นทานพอสูรนั้นคำนึงถึงภริยา ก็คายผอบออกมาจากปาก เปิดฝาผอบขึ้น
ด้วยเร็วพลัน ฝ่ายวิชาชนนั้นก็เหาะร้อนหนีขึ้นไป ยถา กุมฺม ตามปรารถนาของอาตมา นี่แหละ
นิทานนี้มาแต่โบราณ บพิตรเคยสดับหรือไม่

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการรับคำพระนาคเสนว่า นิทานนี้
โยมก็ฟังพระผู้เป็นเจ้า เขาเล่าลืออ้ออิงอยู่ทั้งมนุษย์โลกและเทวโลก เล่ากับสืบ ๆ มา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ผู้
ทรงพระราชสวัสดิศุภาพ ตรกว่าวิชาชนนั้น ทานพอสูรจับกุมไม่ได้ นี่มีอาศัขจำเริญพระปิตร
หรือ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** กระนั้นสินะ
พระผู้เป็นเจ้า เป็นด้วยกำลังพระปิตรไม่ผิดเลย

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **เตนหิ มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ถ้ากระนั้นกำลังคุณแห่งพระปิตรนี้มีมั่นคงอย่าได้สงกา **สุด ปน ตยา** ยังมีนิทานหนึ่งเล่า มีมา
แต่กาลก่อน บพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ฟังอยู่หรือ ว่า **เอโก วิชฺชาชโร** ยังมีวิชาชนผู้หนึ่ง
ไปลอบลักพิศวาสด้วยพระมเหสีแห่งพระเจ้าพาราณสี พระเจ้าพาราณสีจะจับก็จับไม่ได้ ขณะ
เดียวก็เหาะไปด้วยกำลังมนต์อันเชี่ยวชาญ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการรับคำพระนาคเสนว่า **อาม ภนุเต**
เออพระผู้เป็นเจ้า นิทานนี้โยมได้ยินเล่ามา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร วิชาชนนี้เขาหนีได้จากการ
จับนั้น ด้วยกำลังมนต์อันเป็นพระปิตรนั้นมิใช่หรือ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า กระนั้นสินะ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **เตนหิ มหาราช** ขอถวายพระพร ถ้ากระนั้นพระปิตร นี้ก็
มีกำลังกล้าหาญนักหนา

พระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นประชากรจึงพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่
นาคเสนผู้ปริชา **สพฺเพ ปริตุตฺตานิ รกฺขณฺติ** พระปิตรนั้น รักษาประชาชนคนทั้งหลาย
ทั่วทุกตัวคนหรือ หรือว่าเป็นบางพวก

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **เอกจุเ** **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า

พระปริตรนี้จะรักษาประชาชนทั่วทุกตัวคนหาไม่ได้ รักษาเป็นบางพวก ไม่รักษาเป็นบางพวก
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ถ้าเช่นนั้นพระปริตรบมิได้รักษา
คนทั้งปวงได้ทุกตัวคนหรือ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร โภชนาหารรักษาชีวิต
สัตว์ไปทั้งตัวหรือ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติมีพระราชโองการตรัสแก่ว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา คนบางจำพวกเล่าอาหารรักษาซึ่งชีวิตได้ บางจำพวกรักษาไม่ได้

พระนาคเสนจึงถามต่อไปว่า **กิการณา** เป็นเหตุไฉน

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสแก้ไขว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา คนทั้งหลาย
บางเหล่าบริโภคอาหารเหลือขนาด เดโชธาตุบ่ออาจเผาผลาญ ก็จะแน่นจุกเสียด ถึงมรณ-
กาลความตาย

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ถ้าว่าคนกินอาหารเข้าไป
เกินขนาดแล้วล้มตาย อาหารก็รักษาชีวิตสัตว์ทั้งปวงไม่ได้เนซี พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา โภชนาหารจะรักษาชีวิตสัตว์บมิได้ด้วยเหตุสองประการ คือบริโภคอาหาร
มากเหลือขนาดประการ ๑ ธาตุไฟหย่อนไม่อาจย่อยได้ประการ ๑ โภชนาหารเป็นของเลว
ชีวิตสัตว์ แต่เพราะเหตุที่สัตว์ทำไม่ดี ไม่รู้จักบริโภคให้พอสมควร และไม่รู้จักผันผ่อนให้
เหมาะแก่กำลังของตน จึงกลายเป็นเครื่องทอนชีวิตสัตว์ไป

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร พระปริตรก็เหมือนกันกับ
โภชนาหาร บางทีก็รักษาได้ บางทีก็รักษาได้ และพระปริตรนี้จะช่วยไม่ได้ด้วยเหตุ ๓
ประการคือเป็นกัมมวารณกำลังกรรมแรงนั้นกันไว้ประการ ๑ คือ เป็นกิเลสวารณ กิเลสบังเกิด
ขึ้นในขันธสันดาน เช่น โมราขปักษยาพระยานกยูงทองอันหมองอันนางนกยูงนั้น ก็กันไว้
มิให้จำเริญพระปริตรได้ประการ ๑ คือบุคคลผู้จำเริญพระปริตรนั้นจิตไม่เชื่อบ่นเพื่อไปแต่ปาก
ประการ ๑ สิริเป็นเหตุ ๓ ประการจะนี้ เหตุดังนี้ อันว่าพระปริตรนี้เป็นเครื่องป้องกันรักษาบุคคล
แต่เพราะเหตุที่บุคคลมีเครื่องกั้นดังกล่าวมานี้ติดตัวอยู่จึงจะเสียรักษาไม่ **ยถา** **มหาราช**
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบดูมารดาอันเลี้ยงบุตร เดิมก็ถนอมกล่อมเกลี้ยง

เลี้ยงบุตรของอาตมา ผู้แทนทุกขเวทนาบริหารมาตั้งแต่อยู่ในครรภ์ ครั้นบุตรอดคลอดออกมาแล้ว มารดานั้นก็อุตสาหะเลี้ยงรักษาพุ่มบุตรพุ่มภุค ผู้เซ็ดเสลดน้ำลายมิให้เปอะเปื้อนหอมเหมม แล้วก็ทาขมิ้นดินสอพองน้ำอบเครื่องหอมต่าง ๆ อย่างดี ๆ จนบุตรโตใหญ่ขึ้นมา ครั้นบุตรนั้น วัฒนาการจำเริญขึ้นแล้วไม่เชื่อฟังคำมารดาสั่งสอน คุร้าย หยาบเข้าไป คำว่า ประหารทุบัติ บุตรท่านผู้อื่นเข้า เขาจึงจับตัวลูกคร่ำพามาหาท่านที่เป็นนายบ้าน และท่านที่เป็นใหญ่เป็นประธานผู้มีหน้าที่ เป็นพนักงานปกครองดูแลทุกข์และสุขของชาวบ้านนั้น ครั้นพิจารณาไป ก็เห็นว่า บุตรนั้นมีโทษกระทำผิดเพราะไปด่าว่าทุบัติเขา ท่านนายบ้านนั้นก็ให้ลูกคร่ำบุตรนั้น ไปเบียดเบียนเข่นตีด้วยท่อนไม้และศอกเข่า ตามพระราชกำหนดกฎหมายโดยสมควรแก่ความผิด มารดาของบุตรนั้นจะเข้าไปขัดขวางต่อนายบ้านผู้ลงโทษแก่บุตรนั้น ได้อยู่หรือประการใดนะ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า น หิ ฃนเต จะอย่างนั้นหามิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า เหตุประการใดเล่า

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบัติ มีพระราชโองการตรัสว่า ฃนเต ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปริชา บุตรนั้นต้องโทษด้วยกรรมอันด่าตีเขา เป็นผู้มีผิดใครจะช่วยได้

พระนาคเสนจึงว่า ฉันทไคก็ดี ดูกรบพิตรพระราชสมภาร พระปริตรนี้เหมือนกันเป็นเครื่องป้องกันรักษาบุคคล แต่ป้องกันรักษาไว้ไม่ได้ เพราะบุคคลนั้นมีความผิด เป็นโทษ ห้ามกันเสียไม่ให้ช่วยได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบัติ ก็ทรงช้องสาธุการว่า สาธุ สาธุ ดังข้าพเจ้าชมปัญญา สุวินิจูฉิต พระผู้เป็นเจ้านี่ช่างพิพากษา บรรดาที่ว่าจะสงสัย พระผู้เป็นเจ้าก็กระทำมิให้สงสัย อนุชกาโร บรรดาโลกจะตามืดไป อาโลโก กูโต พระผู้เป็นเจ้ากระทำให้นั้นสว่างทั่วกระจ่างแจ่มใส วินิเวตติต พระผู้เป็นเจ้ามาคลี่คลายเสียซึ่งขำย คือทัญญู พระผู้เป็นเจ้านี้มีปัญญาประเสริฐกว่าเจ้าหมูเจ้าคณะทั้งหลาย เป็นผู้อุคมเลิศ หาผู้ใดจะเปรียบไม่ได้ ในกาลบัดนี้

มัจจุปาสามุตตักปัญหา คำรบ ๔ จบเพียงนี้

ภควโต ลาภันตรายปัญหา ที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินราชบิดี มีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าว่า สมเด็จพระศาสตราจารย์เจ้าของเรานี้ ประกอบด้วยลาภที่จะได้จุปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช ปัจจัยทั้ง ๔ ประการนี้ ว่าละนี้แล้ว **ปฺน จ** มาอีกเล่า พระผู้เป็นเจ้า ครั้งเมื่อพระศรีสุคตเข้าไป บิณฑบาตที่บ้านปัญจสาลพราหมณ์นั้น หามได้จึงหันบิณฑบาตไม่ เสด็จทรงบาตรเปล่าออกมา นี่แลถ้าสมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณไม่ขาดลาภสักการะ ควรจะได้จุปัจจัย ๔ แล้ว คำที่ว่าสมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณ เสด็จโคจรเข้าไปสู่บ้านปัญจสาลพราหมณ์ เพื่อจะบิณฑบาต ไม่ได้จึงหันเสด็จกลับบาตรเปล่ามา **มิจฺจนา** คำที่ว่านี้ผิด ถ้าจะถือเอาคำที่ว่าสมเด็จพระมหากรุณาเจ้า เข้าไปโคจรบิณฑบาตในบ้านปัญจสาลพราหมณ์ไม่ได้อาหารบิณฑบาต เสด็จกลับก็ผิด **อัย ปญฺโห** อันว่าปัญหานี้ **สุมหนฺโต** ใหญ่ก็ดี **ทฺนฺนิโพโซ** จะนำคำอุปมาเข้ามาให้รู้ เป็นอันยาก **อุทฺโต โกลฺลิก** เป็นสองเงื่อนไขอยู่ นิมนต์โปรดวิชันนาให้สิ้นวิมตติกังขาของโยมก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระทศพลญาณเจ้า **ลาภี** มีปรกติควรจะได้ลาภสักการะจุปัจจัยทั้ง ๔ มิได้รู้ขาด และวันเมื่อสมเด็จพระบรมโลกนาถเสด็จเข้าไปทรงบาตรในบ้านปัญจสาลพราหมณ์ ไม่ได้ซึ่งอาหารบิณฑบาต เสด็จทรงบาตรเปล่ามานั้น เป็นเหตุด้วยพระยามารกระทำ พระยามารนั้นมี ใจริษยาสามานย์

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินราชบิดี มีพระราชโองการถามว่า ถ้าว่ามารยังกระทำผจญ กุศลได้ กุศลบารมีที่พระองค์สร้างมาจะคณนามิได้ในกัลป์อันล่วงไปแล้ว จะมียังหาสำเร็จไม่เช่นนั้นหรือ

พระนาคเสนจึงวิชันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร กุศลพระทศพลสร้างมา จะไม่สำเร็จนั้นหาบมิได้ มารนั้นมาเบียดเบียนด้วยกำลังใจอกุศลกล้าหาญ

พระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า ถ้าพระผู้เป็นเจ้าว่าละนี้ คำใดเถียนก็จะมี มาสองประการ ว่าอกุศลกล้ากว่ากุศล ด้วยว่าพระพุทธเจ้าเป็นฝ่ายกุศล มารเป็นฝ่ายข้าง อกุศลประการหนึ่ง ดิเถียนว่า สมเด็จพระพุทธนี้ มีกำลังน้อยกว่ามาร มารมีกำลังมากกว่า พระพุทธเจ้า คำใดเถียนทั้งสองว่า พระผู้เป็นเจ้าแก้ไขให้แจ้งก่อน ปลายไม้หรือจะหนักกว่าโคนไม้ คนที่ชั่วช้าสามานย์หรือจะมีกำลังกว่าคนที่มีคุณธรรมประจำสันดาน ไม่เห็นบังควรเลย

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรผู้ประเสริฐ **น** **หิ** **อ** **กุ** **ส** **ถ** **พลว** **ตร** อกุศลนั้นจะมีกำลังกว่ากุศลหามิได้ นบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง มารจะมีกำลังกว่า สมเด็จพระบรมนายกโลกนาถหามิได้ ทั้งนี้พระองค์ทรงพระสันนิษฐานเข้าพระทัย ด้วยเหตุ แห่งอุปมา **มหาราช** ขอถวายพระพร เปรียบปานคณบุรุษชายคนหนึ่งนำมา **ม** **ร** **ฐ** **ญ** **จ** **ม** **ร** **ฐ** **ป** **ญ** **-** **ท** **ก** **ญ** **จ** ซึ่งน้ำผึ้งซึ่งขำน้ำสิ่งใดสิ่งหนึ่งสมควรที่จะเป็นราชบรรณาการ **จ** **ก** **ก** **ว** **ค** **ติ** **โน** ถวาย สมเด็จพระมโหฬารจักรพรรดิราช ครั้นถึงประตูพระราชวัง นายประตูจึงห้ามว่า คุณรท่าน ท่านจงเองซึ่งเครื่องบรรณาการนี้กลับไปเสียเร็วพลัน ชำอยู่ราชทัณฑ์อาญาจะถึงแก่ตัวท่าน ส่วนว่าบุรุษนั้นได้สวนการดังนั้น ก็มีขม้นกลับมาด้วยกลัวพระราชอาญา **น** **ุ** **โ** **ข** ดังอาตมาจะ ถามมหาบพิตร เมื่อนายประตูห้ามเครื่องบรรณาการของบรมจักรพรรดิราชได้ดังนี้ จะว่า นายประตูมีกำลังมากกว่าสมเด็จพระเจ้าบรมจักรพรรดิราชหรือประการใด

พระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามิได้ นะผู้เป็นเจ้า ประการหนึ่งเล่า โดยที่นายประตู นั้นจะคิดริยาบรมจักรพรรดิราช จะห้ามปรามมิได้เขานำเอาราชบรรณาการเข้าทางประตูนั้น คนทั้งหลายเขาก็จะนำมาซึ่งเครื่องราชบรรณาการถวายแก่บรมจักรพรรดินั้นทางประตูอื่น นับ หมิ่นแสนมากกว่าของก้านัลบรรณาการที่นายประตูนั้นห้ามไว้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทใดก็ดี **มหาราช** ครุฑนบพิตรผู้ประเสริฐ **มาร** ธิยาเข้าคลใจบังตาพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละไว้ มิให้เห็นสมเด็จพระชินนทรบพิตร มิให้ชาวบ้านใส่บาตรนั้น จะร้อนใจอะไรนักหนา เทวดาเป็นอันมากรู้ว่าสมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิ- ภาควิได้อาหารบิณฑบาตก็พากันคลาเคลื่อนลอยมาถวายทิพย์โอชา มากกว่ามากนับด้วยแสน สมเด็จพระมหากรุณาจะได้ขาดแคลนจากลาภหามิได้ อุปไมยเหมือนบรมจักรพรรดิราช ถึงว่า นายประตูจะริยาห้ามบรรณาการเสียก็คงจะมีบรรณาการที่อื่นนำมามากกว่าร้อยเท่าพันทวี้นแล ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า **ภ** **น** **ุ** **เต** **น** **า** **ค** **ส** **เ** **น** **ข้า** **แต่** พระนาคเสนผู้ปริชา สมเด็จพระมหากรุณานี้ ไม่ขาดจากจุปัจจัยลาภด้วยเหตุเป็นอุดมบุรุษ ถึงมารจะบังไว้ ก็คงจะได้ปัจจัยที่เทวดานำมาถวายจะนับบมิได้ ความนี้จะยกไว้ โยมนี้ยังสงสัย นักหนา ที่ว่ามารกระทำร้ายบังตาคนทั้งหลายเสียมิให้ใส่บาตร สมเด็จพระบรมโลกนาถขาด จากอาหาร จะมีสมปรารถนาของมารหรือ อย่างนี้ได้ชื่อว่ามารได้กระทำร้ายแก่สมเด็จพระ ศาสดาจารย์ได้ โยมนี้ยึดแคลงใจสงสัยนักหนา ด้วยสมเด็จพระองค์ ทรงไว้ซึ่งบุญสม กางแห่งสังสารจักรสิ้นสุด **ส** **ม** **ม** **า** **ส** **ม** **พ** **ุ** **ท** **ฐ** **ส** **ต** **ร** **ั** **ฐ** **ั** **ซึ่ง** **ไ** **ญ** **ย** **ธ** **ร** **ม** **ด** **ว** **ย** **พ** **ร** **อ** **ง** **ค** **ท** **ร** **ง** **ไว้** **ซึ่ง** **บ** **ุ** **ญ** **ส** **ม** การหาผู้ใดที่จะปานปนบมิได้ ประกอบไปด้วยพระบารมีประเสริฐเลิศนัก **โลก** **อ** **ค** **ค** **ป** **ุ** **ค** **ุ** **ค** **ส** **ส** **ต** **ส**

เป็นอัครบุคลลอันประเสริฐเลิศโลก ลากันเป็นที่เกลียดชัง น อริย์ ไซ้ของอริย์เจ้า น้อยหนึ่ง
เท่านี้ไม่ควรที่มารจะกระทำร้ายไม่ได้ เหตุไฉนมารจึงกระทำอันตรายได้ จงแก้สงสัยให้โยม
แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร อันตรายมี ๔
ประการ คือ อภิภูฏันตราย ประการ ๑ อุทิสันตราย ประการ ๑ อุปักขัตตรายประการ ๑
บริโภคันตรายประการ ๑ สิริเป็นอันตราย ๔ ประการ **กตมฺ อภิภูฏนฺตราย** อภิภูฏันตราย
นั้นเป็นประการใด **อนภิสงฺขต** คือข้าวของซึ่งจะให้ ยังมีได้ตกแต่งไว้และมีได้อุทิส มิได้เห็น
พระองค์เจ้าหรือปฐกาหกลาเลย มิผู้มาห้ามเสียว่าอย่าเพื่อก่อนเลยก็ดี ห้ามเสียว่าเอาไปให้
เขานั้นต้องการอะไรก็ดี และห้ามไว้ด้วยอุบายแยบคายอันใดอันหนึ่ง นี่แหละชื่อว่าอภิภูฏันตราย
อุทิสฺส โภชนํ ปฏฺยตฺต และอุทิสันทรายนั้น ได้แก่โภชนาหารอันเจ้าภาพอุทิสให้
เขาจัดแจงไว้แล้ว มิผู้กระทำร้ายด้วยอุบายอันจะให้เป็นโทษ ห้ามเสียมิให้ให้มัน ชื่อว่าอุทิส-
สันตราย **อุปคตํ อุปปฏิคฺคหิต** อุปักขัตทรายนั้น ได้แก่ตูปัจจยเจ้าภาพจัดแจงแล้ว ยกไปตั้ง
ไว้แล้วแต่ปฐกาหยังมิได้รับ ผู้จะกระทำอันตรายว่ากล่าวด้วยอุบายอันใดอันหนึ่งให้เขาเกิดซึ่ง
ความสงสัย อย่างนี้ชื่อว่าอุปักขัตตราย **อิชฺปริโภค** และบริโภคันทรายนั้น ได้แก่โภชนาหารที่
ปฐกาหผู้รับจะบริโภคอยู่แล้ว ไปว่าให้สอดเกล้ามิให้บริโภคได้ และกระทำอันตรายด้วย
อุบายอันใดอันหนึ่ง อย่างนี้ชื่อว่าบริโภคันตราย **มหาราช** ขอถวายพระพร อันตรายมีอยู่
๔ ประการอย่างนี้ มารมากกระทำอันตรายแก่สมเด็จพระบรมโลกนาถ มิให้ได้จึงหันบินขาด
นั้น ชื่อว่าอภิภูฏันตราย ด้วยพราหมณ์คหบดีทั้งหลายมิได้ตั้งไว้ซึ่งอาหาร มิได้อุทิส มิได้เห็น
สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์เสด็จไป มารจึงกระทำอันตรายได้ ประการหนึ่ง ไซ้มารจะจันทาล
กระทำอันตรายแก่พระมหากรุณาองค์เดียวหาบมิได้ พวกนิครนถ์ทั้งหลายไปบินขาดใน
ปัญจสาลคามนั้น ไปยืนอยู่ที่แจ้งก็ไม่ได้อาหาร อดอาหารเพราะมารกระทำอันตรายเหมือนกัน
อนึ่งขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ในมนุษย์โลกและเทวโลกและมารโลกและพรหมโลก
ทั้งปวงนี้ อาตมาไม่เห็นสมณะและพราหมณ์ประชาชนคนใดคนหนึ่ง ซึ่งจะทำอันตราย ๑
ประการ คืออุทิสันตราย อุปักขัตตราย และบริโภคันตราย แก่สมเด็จพระชินนทรบพิตรได้
ถ้าบุคลลผู้ใดกระทำศิระษะผู้้นั้นจะแตกทำลายออกไปได้เจ็ดภาคทีเดียว นะบพิตรพระราชสมภาร
ประการหนึ่ง ฐานะที่ใคร ๆ จะกันไว้ไม่ได้ แห่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้
เรียกว่าอนาวรณฐานมี ๔ ประการ **กตมานิ** อนาวรณฐาน ๔ นั้นคือสิ่งใดเล่า ขอถวายพระพร
บพิตรพระราชสมภารเจ้า **ลาโภ** คือลาภที่เขาอุทิสถวายและตกแต่งไว้แล้วยังมิได้รับประเคน
ใคร ๆ จะทำอันตรายไม่ได้ จัดเป็นอนาวรณฐานอันหนึ่ง **พฺยามปฺปภา** พระรัศมีที่เปล่ง

ออกข้างละวานั้น บุคคลผู้ใดใครผู้หนึ่งมีอาจะกระทำอันตรายได้ จัดเป็นอนาวรรณิฐานอันหนึ่ง
ฉณารตน ลัพพัญญุตญาณรัตนะของพุทธองค์ หากบุคคลจะกระทำอันตรายบมิได้ จัดเป็น
อนาวรรณิฐานอันหนึ่ง **ชีวิต** พระชนม์ของสมเด็จพระทศพลญาณเจ้านั้น หากบุคคลจะกระทำ
อันตรายบมิได้ จัดเป็นอนาวรรณิฐานอันหนึ่ง นี่แหละชื่อว่าอนาวรรณิฐาน ๔ ประการ อนา-
วรรณิฐาน ๔ ประการนี้ชื่อว่าแต่มารเลย ให้ตีไปกว่ามารอีกก็มีอาจะกระทำอันตรายได้เป็น
อันขาด **มหาราช** ขอถวายพระพร เมื่อสมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์เจ้าเสด็จเข้าไปโคจร
บิณฑบาตในบ้านปัญจาสาลพราหมณ์นั้น มารเฝ้าซ่อนอยู่ จึงบังตาพราหมณ์กฤหบดีบมิให้เห็น
สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า จะเปรียบฉันใดเล่า เหมือนสตรีจะสมัครสามัคคีกับบุรุษก็เฝ้า
ซ่อนมิให้ผู้ใดเห็นฉะนั้น ถ้าว่าสตรีอื่นจะประพฤตินอกใจสามี ไม่กระทำให้ลี้ลับนี้ โทษนี้จะมี
หรือว่าหาบมิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สตรี
นั้นสามีจับได้ ก็ย่อมจะทำโทษเข็ญติของคำ ลดอำนาจลงเป็นทาสใช้สอยเสียทีเดียวแหละ

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจาว่า ฉันใดก็ดี มารเฝ้าซ่อนอยู่ที่ลับนี้ด้วยกลัวภัยเหมือน
ดังนั้น อนึ่งเล่าขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มารจะได้กระทำอันตราย ๓ ประการ คือ
อุทิสันตราย และอุปภักดันตราย และปริโกถันตราย หากมิได้ **มฤตา ผลยุย** ถ้าว่ามาร
กระทำอันตราย ๓ ประการนี้เมื่อใด กระบอภีระมารจะพึงแตกออกไป ได้ร้อยเสี่ยงพันเสี่ยง
เที่ยงแท้ **ยถา** มีครูนาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพร เปรียบดุจโจรจันทาลอันชุ่มซ่อน
คอยปล้นคนที่หนทางในพระราชอาณาเขตประเทศบ้านนอกนั้น ถ้าพระบรมกษัตริราช
ผู้เป็นใหญ่จับได้ ที่ไหนจะไว้ชีวิต ก็จะฆ่าฟันบั่นรอนให้ได้ร้อยท่อนพันชิ้น ให้โจรนั้นสิ้นชีวิตสังขาร
มหาราช ขอถวายพระพร มารนี้ก็เหมือนกัน ถ้ากระทำอันตรายของที่เขาอุทิส และเขาดั่งไวยัง
ไม่ได้ประเคน และอาหารที่ทรงฉันค้างอยู่มิให้ฉันต่อไป ทำเมื่อไรสิริษะมารก็จะแตกออกไป
ได้ร้อยภาคพันภาคในกาลเมื่อนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ก็สิ้นวิมตีสงสัย ให้สาธุการแก่พระเถระว่า **สาธุ สาธุ** พระผู้เป็น
เจ้านี้วิสัยณาแก้ไขฉันนักหนา ปัญหานี้ลึกซึ้งยิ่งล้นพ้นประมาณ หากที่ปัญชนคนอื่นจะวิสัยณาได้
พระผู้เป็นเจ้าวิสัยณาให้กระจ่างแจ่มใสแล้ว **สมปฏิจจามิ** โยมจะขอรับเอาไว้ในกาลบัดนี้

ภควโต ลาภันตรายปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

สัตตพัตตานิหิตจรรณปัญหา ที่ ๖

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบติพระราชโองการถามว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ สมเด็จพระตถาคตทศพลญาณนี้มีแต่จะให้
เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย พระองค์จะได้ให้เป็นโทษแก่สัตว์ทั้งหลายหามิได้ **ปุน จ** ครั้น
มาใหม่เล่า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ เมื่อครั้งพระสังฆกรรมเทศนาอัคริขันโธปมสูตรนั้น พระภิกษุ
๖๐ รูปฟังไป อาศัยด้วยว่าตนมีศิลปวิสุทธีสั้นราจิ จิตนั้นเลื่อมใสทวีคูณขึ้นไปกว่าเก่า พระผู้
เป็นเจ้า ๖๐ รูปนั้นก็พ้นจากอาสวมลทินสิ้นต้นหาอุปาทาน พระภิกษุที่เป็นพาลต่างพริ้วใน
ศีลนั้นเป็นปัจจุธรรม์เสีย ที่เป็นปราชิกมีฐูเมียนั้นก็ดี ที่เป็นปราชิกด้วยอินนาทาน
และมนุสสวิคคะ อุตตริมนุสสธรรมนั้นก็ดี มีประมาณ ๖๐ รูป รากโลหิตออกมา นี่แหละ
พระตถาคตล้วนแต่จะให้ประโยชน์แล้ว ก็เหตุไรจึงให้โทษแก่ภิกษุทั้งหลายถึงรากโลหิต
เป็นเหตุไฉน โยมสงฆ์นักหนา ถ้าแม้แล้วจะเชื่อเอาคำที่ว่ พระองค์เทศนาอัคริขันโธปมสูตร
พระภิกษุ ๖๐ รูปรากโลหิต คำที่ว่พระองค์เจ้าคิดจะให้ประโยชน์แก่สัตว์ก็เป็นมิจา แม้
จะเชื่อว่าพระองค์จะให้ประโยชน์มิให้เป็นโทษแก่สัตว์ คำที่ว่พระองค์ตรัสเทศนาอัคริขัน-
โธปมสูตรนั้นก็จะผิด **อัย ปญโ** ปัญหา **อุกโต โกลฺลิก** เป็นอุกโตโกฏี **มหนโต** ใหญ่ล้า **คมภีโร**
ลึกลึกหนา **ตวานุปฺปโต** มาถึงพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงวิชันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ คำที่ว่สมเด็จพระ
บรมโลกุตรมาจารย์มิได้ให้สัตว์โลกเป็นโทษ ย่อมจะให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายนั้นจริง
ข้อซึ่งพระองค์เจ้าสำแดงธรรมปริยายอัคริขันโธปมสูตร พระภิกษุทั้งหลาย ๖๐ รูปรากโลหิตนั้น
ไซ้ว่าสมเด็จพระสัพพัญญจะไมเ็นดูกรุณา คิวิหิงสาเกล้งเทศนาให้ฟังจนรากโลหิตหาบมิได้
พระภิกษุ ๖๐ รูปนั้นปฏิบัติไม่ดีปฏิบัติผิด ไม่ต้องด้วยวินัยกิจสิกขาบทที่รากโลหิต **อตุคฺตโน**
กิริยาย ด้วยกิจกระทำไม่ดี คนกระทำไว้ต้องหาก จะว่าสมเด็จพระผู้ทรงสวัสติภาค เกล้ง
เทศนาให้รากโลหิตคิดให้โทษอย่างไรได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบติมีพระราชโองการตรัสว่ ไซ้กระนั้น สมเด็จพระ
สัพพัญญไปเทศนา พระภิกษุได้ฟังจึงรากโลหิต ถ้าสมเด็จพระภควันตบพิตรไม่ไปเทศนา **อสุตฺวา**
พระภิกษุ ๖๐ รูปไม่ได้ฟัง ที่ไหนจะรากโลหิตออกมาเล่า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ไซ้เหตุการณ์ ด้วยฟังพระ
สัทธรรมเทศนา เป็นด้วยพระภิกษุ ๖๐ รูปปฏิบัติผิดเป็นมิจา **ตถาคฺตสฺส ฐมฺมํ สุตฺวา** ครั้นว่า
ได้ฟังพระศรีสุคตเทศนา ก็ให้ร้อนกายนักหนา จึงรากโลหิตออกมาด้วยร้อนกายนั้น ไซ้จะราก

โลหิตด้วยฟังพระธรรมเทศนาหามิได้ นະบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระภิกษุทั้งหลายฟังธรรมร้อนกายรากลโลหิต ด้วยเหตุที่พระบรมครูเป็นต้นเหตุทรงแสดงธรรม **ยถา** พระผู้เป็นเจ้าจะเข้าใจฉันใด **อหิ วมฺมิกํ ปวิเสยฺย** เปรียบดุจอสรพินอันเข้าสู่จอมปลวกปล่องใหญ่ มีบุรุษชายคนใดคนหนึ่ง จะต้องการคืน **วมฺมิกํ ภินฺทิตฺวา** จึงไปขุดที่จอมปลวก บุรุษชายนั้นจะมีใจเจตนาที่จะปิดช่องปล่องแห่งอสรพินนั้นหามิได้ แต่เมื่อขุดไป ๆ ดินทั้งหลายอันร่วน ๆ ก็หล่นไหลเข้าไปอุดปล่องที่อสรพินเข้าไปนั้นจนแน่น อสรพินนั้นจะออกก็ออกไม่ได้ ปากปล่องแน่น หายใจไม่ออกก็ถึงแก่กาลกิริยาตาย จะว่าอสรพิน นั้นตายด้วยความเบียดเบียนของชายนั้นหรือหาไม่เล่า

พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าจึงเถรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ อสรพินนั้นตายด้วยความเบียดเบียนของชายนั้น ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ความที่สงสัยกันมานี้จะมีฉันใดเล่า **ภควา** สมเด็จพระบรมโสดาภิกขุก็มีโทษเหมือนบุรุษชายนั้น เพราะพระองค์เป็นต้นเหตุตรัสเทศนา ภิกษุ ๖๐ รูปนั้นจึงรากลโลหิตออกมา ฉะนั้นมิใช่หรือ

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ **ตถาคโตะ** สมเด็จพระตถาคตทศพลญาณเจ้า **เทสียมาโน** เมื่อจะตรัสเทศนาให้มนุษย์เทวาทิง **อนุญญปฏิขัมมํ กโรติ** จะเลือกที่รักมักที่ชังเกลียดแค้น แก่หมิ่นแสบสัดวันนิกรเทวดามนุษย์หามิได้ **มหาราช** ขอถวายพระพร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์โปรดประทานธรรมเทศนา เมื่อผู้ใดมีอุตสาหะปฏิบัติเป็นอันดี **เต ปฏิพฺพชฺฌนฺติ** ผู้นั้นจะตรัสรู้มรรคผล ประชาชนจำพวกใดตั้งใจแต่ว่าจะกระทำปฏิบัติผิดเป็นมิจฉา ครั้นได้ฟังพระสัทธรรมเทศนาคิดถึงตนที่ปฏิบัติมิจฉานั้น **ปตฺนฺติ** ก็ตกไปตามความปฏิบัติผิดนั้น นี่แหละจะมาโทษพระทศพลกระไรเล่า

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตร จงทรงพระสวณาการฟังความอุปมานี้ว่า ยังมีบุรุษผู้หนึ่งมารักยา **อมฺพุ วา ชมฺพุ วา** ซึ่งต้นมะม่วงต้นหว้า **สผลํ** อันมีผลสุกกรรสหวาน ผลมะม่วงลูกหว้าที่ดีไม่มีหนอน ก็ตกเป็นก้อนทุกกิ่งก้าน ที่หนอนบ่อนก็บันดาลตกลงมา **ยถา** มีอุปมาฉันใด สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ โปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาเล่าก็เหมือนกัน **สมฺมาปฏิบัติ** ที่ปฏิบัติดีสำเร็จแก่ธรรมาภิสมัย ที่ปฏิบัติชั่วก็ถอยตัวถ่วงไป มีอุปมาเหมือนผลไม้ที่หนอนบ่อนใน นกจิกกระรอกกัดฉะนั้น

อนึ่ง จงทรงพระสวณาการอุปมาไปอีกเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร เปรียบเหมือน

ชาววานอั้นจะกระทำนา มีจิตปรารถนาจะหว่านพืชข้าวปลูกลงในนา ก็จับโคและกระบือมา
เทียมไถ ชาววานก็จับโคกระบือออกไปที่ไร่นา เมื่อไถไปไถมา **อนนทสหัสธานี** หน้างก็ขาดวินาศ
ฉิบหายด้วยคมพล หน้างตายประมาณกว่าแสนสุดที่จะพรรณนา **ยถา** มีครุวนาฉันทิ สมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถ เมื่อจะพระราชทานธรรมเทศนาให้สัตว์ผู้มรรคผลนั้น ก็มีพระทัย
หมายมั่นที่จะให้ได้ธรรมวิเศษ จึงตรัสพระสัทธรรมเทศนา บุคคลผู้ใดเป็นสัมมาปฏิบัติ ก็ตรัสรู้
มรรคผล ผู้ใดที่ปฏิบัติเป็นมิจฉา ก็ตกไปเปล่า เช่นนี้มีมากนักหนา อุปมาเหมือนหน้างที่
ชาววานไถเสียให้ขาด ตายคาอยู่ฉะนั้น

ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร จงทรงพระสวณาการเปรียบปานดู
หีบอ้อย ปรารถนาจะกระทำซึ่งน้ำอ้อย ก็ตัวด้วงตัวแมงน้อยใหญ่อยู่ในลำอ้อยทั้งหลาย ถูกหีบ
ขาดไปถึงแก่ความตายนั้น **ยถา** มีอุปมาฉันทิ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ โปรด
ประทานพระธรรมเทศนา เพื่อจะโปรดสัตว์ที่บารมีแก่กล้า ให้สำเร็จแก่ธรรมวิเศษ บุคคลผู้
ใดที่ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติก็ได้สำเร็จมรรคผล ที่ปฏิบัติมิคตินั้น **ปตฺนุติ** ก็ตกไปอุปมาเหมือน
ด้วงแมงอันต้องหีบตายเพราะคนทั้งหลายจะเอารสน้ำอ้อยฉะนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา ทกว่าพระภิกษุ ๖๐ รูปนั้นตกไปด้วยพระสัทธรรมเทศนาของสมเด็จพระ
มหากรุณาเจ้าตรัสเทศนาแล

พระนาคเสนรับคำว่า **อาม** เออ ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูบุรุษช่าง
ถากไม้ ที่ไหนคดก็ถากกลัดคดให้ตรง กระทำให้บริสุทธิ์ ที่ไหนเป็นไม้ไม่ต้องการก็ทิ้งไว้เลือก
เอาแต่ไม้ที่ต้องการมิใช่หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรธิเบศมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** เออ ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้า ช่างถากนั้นเล่าเลือกเอาแต่ไม้ที่ต้องการ ที่ไหนพาลจะคดทิ้งไว้

พระนาคเสนถวายพระพรว่าฉันทิ **ภควา** สมเด็จพระพิชิตมารมุนีเจ้า ก็สงเคราะห์
แต่ผู้ที่ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ ที่ปฏิบัติเป็นมิจฉาก็ละเสียเหมือนกัน ขอถวายพระพร

ประการหนึ่ง **เต ปน ภิกขุ** อันว่าภิกษุ ๖๐ รูป ซึ่งปฏิบัติคตินั้น **ปตฺนุติ** ตกไป
ด้วยตนปฏิบัติไม่มี **ยถา** มีครุวนาฉันทิ ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานประจักษ์
พระมหากษัตริย์จับได้ให้ลงราชทัณฑ์อาญา **อกฺขิอุปาตณฺ** ให้ลักลอบตบบ้าง **สุลาโรปน**
ให้เสียบหลาวบ้าง **หตุลปาทญฺเจทณฺ** ให้ตัดมือตัดเท้าบ้าง **สีตญฺเจทณฺ** ให้ตัดศีรษะบ้าง ตาม
พระราชกำหนดกฎหมาย ฉันทิ พระภิกษุทั้งหลาย ๖๐ รูปก็เหมือนกัน **ปตฺนุติ** ตกไปเพราะ
ตนปฏิบัติไม่ดี

อนึ่ง เปรียบประคูกัททลีและม้อัสตร ดายเพราะลูกฉันใดก็ดี พระภิกษุ ๖๐ รูปนี้
ตกไปเพราะตนปฏิบัติไม่ดี เหมือนต้นกัททลีและม้อัสตรทั้งหลาย อันตายด้วยลูกฉันนั้น

อนึ่งเล่า โลหิตอันร้อนไหลออกมาจากปากพระภิกษุ ๖๐ รูปคู่นาเวทนา นภวโต
กิริยาย ไซ้จะเป็นด้วยสมเด็จพระชินนทรบพิตรพิชิตมารบันดาลให้รากโลหิตออกมาบมิได้
น ปรสั กิริยาย ผู้อื่นจะมากะทำให้ก็หาบมิได้ โลหิตร้อนรากออกมาจากปากนี้ อุตตโน
กิริยาย ด้วยตนปฏิบัติไม่ดี ยถา มีกรุณาลันใด นะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานจุ บุษ
ผู้หนึ่งอมต ทเทย ไซ้ซึ่งน้ำอมฤตธาราแก่สาธุชนทั้งหลาย ฝ่ายว่าสาธุชนทั้งปวงได้บริโภ
อมฤตธารา อสุสาเสตุวา ก็พากันยินดี ทิมายูกา มีอายุยืนนักหนาหาโรคาพยาธิบมิได้
ปมฺจุเจยฺยุ พ้นจากอันตรายส่วนหนึ่ง เอโก ภาค ส่วนหนึ่งกินเข้าไปล้มตาย และบุรุษที่ให้น้ำ
อมฤตธารานั้น จะได้บาปกรรมประการใดหรือ มหาบพิตร

พระเจ้ามิลินทปิ่นเวียงชัยตรัสว่า บุรุษนั้นจะได้บาปกรรมนั้นเป็นว่าหาบมิได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความนี้ฉันใด นะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระชิน-
นารมิ่งมกกุวิสุทธิลอกุตตมาจารย์โปรดประทานให้ซึ่งอมฤตธาราสถุคตธรรม แก่มนุชย์นิกร
เทวบรรดาอยู่ในหมื่นโลกธาตุดัชนั้น ฝ่ายผู้มนุชย์นิกรเทวจำพวกที่มีบารมีได้สะสม
อบรมมา ครั้นได้รับประทานซึ่งกระแสน้ำอมฤตธาราสถุคตธรรมนั้น ปฏิพฺพชนฺติ ก็ได้
สำเร็จธรรมากิสมัยมรรคผล เทพนิกมมหาชนผู้ใดที่มีได้สะสมอบรมบารมีมา เป็นคนพาล
อาภัพนั้น ครั้นได้รับประทานอมฤตธาราสถุคตธรรมเข้าไปบมิอาจทรงได้ ปตฺนฺติ ก็ตกไปเหมือนดัง
คนทั้งหลายที่ดื่ม น้ำอมฤตเข้าไปตายฉะนั้น อนึ่งเล่าพระภิกษุ ๖๐ รูป นั้น ครั้นได้ฟังอมฤต-
ธรรมนั้น ปตฺนฺติ ก็ตกไป อุปไมยเหมือนหนึ่งว่าบุคคลบริโภคอมฤตธาราเข้าไปแล้วตกไป
ไม่ทรงไว้ได้ดังนี้ จะโทษเอาพระองค์เจ้ากระไรได้ จะเปรียบฉันใดเล่า นะบพิตรพระราชสมภาร
เปรียบปานเหมือนบุคคลให้ทานโภชนะนี้ย่อมเป็นประโยชน์แก่คนทั้งหลาย เพราะโภชนะเป็น
ของรักษาชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ความนี้มีคนบางคนไม่รู้จักประมาณท้อง จะบริโภคอาหาร
ให้พอสมควร บริโภคเข้าไปเป็นอันมาก จนไฟธาตุไม่อาจเผาผลาญ ลมบันดาลให้แน่นจนเสียด
ถึงแก่ความตาย บุคคลที่ให้ทานโภชนะนั้น จะมีโทษอย่างหนึ่งสถานหนึ่งด้วยหรือ บพิตรพระ
ราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทโกมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระมหากรุณาโปรดไว้ว่า บุคคลให้ข้าวเป็นทานนี้มีผล ด้วย
โภชนะรักษาซึ่งชีวิตสาธุชนไว้ แม้ผู้ใดบริโภคโภชนะเข้าไปกระทำกาลกิริยาตายจุณินยาพิช

ตายนั้น และจะโทษเอาทนายผู้ให้โทษนั้นนั้นกระนั้นกระไรได้ ทายกนั้นจะได้บาปกรรมหาบมิได้
พระผู้เป็นเจ้า ปัญหานี้โยมไม่มีสงสัย **สมปฏิจจามิ** โยมจะรับเอาคำวิชันนาของพระผู้เป็นเจ้าไว้
จะได้เป็นประโยชน์แก่ปัจฉิมาชนตาตั่ว อันจะเกิดมาเมื่อภายหลังต่อไปในกาลบัดนี้

สัพพัตตตานัง หิตจรณปัญฺหา คํารบ ๖ จบเพียงนี้

เสฏฐัมมปัญหา ที่ ๗

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **ภาสิตํ เจตํ** พระพุทธุกิกาทิสมเด็จพระมหากรุณาตรัสแก้ว่าเสฏฐ-
มาณพว่า โลกุตระธรรมนี้ถ้าผู้ใดสำเร็จแล้วประเสริฐนัก อาจให้เกิดผลเป็นทิฏฐุธรรมเห็น
ประจักษ์ในชาตินี้ และจะให้ผลแผ่ไปในปรโลกแก่คนทั้งหลายอันสักการบูชา แล้วพระองค์ตรัส
ใหม่แล้วว่า **คิหิ โสตาปนุโน** คฤหัสถ์ได้พระโสคานันละบาปกรรมได้เสร็จสิ้นแล้ว จะตายไปสู่
อบายภูมิทั้ง ๔ นั้นหาบมิได้ เป็นผู้เห็นแท้ในธรรมจะได้สงสัยในคำพระตถาคตว่า ไม่เปลืองปลด
ให้พ้นสังสารวัฏหาบมิได้ พระโสคาบันฉรราวาสนั้น ย่อมไหว้และลูกรับภิกษุและสามเณรที่เป็น
ปุณฺชน อันยังหนาด้วยกิเลส นี่แหละพระพุทธุกิกาทิสองนี้ไม่ต้องกัน เดิมว่าผู้ที่ได้โลกุตระธรรม
นั้น ประเสริฐในปุณฺชนจะบูชา ควรที่ปุณฺชนจะบูชา ครั้นว่าจะเชื่อกะเสพระพุทธุกิกานี้ พระพุทธุกิกาทิ
ได้โปรดไว้ทีหลังว่า พระโสคาบันคฤหัสถ์ย่อมมนัสการและลูกรับพระภิกษุสามเณรเป็นปุณฺชน
กะเสพระพุทธุกิกาทิภายหลังนี้จะเป็นมิจฺฉา ครั้นจะเชื่อกะเสพระพุทธุกิกาทิภายหลังเล่า พระ
พุทธุกิกาทิตรัสไว้ก่อนว่า พระโลกุตระธรรมเสร็จในปุณฺชน ควรปุณฺชนจะบูชา พระพุทธุกิกานี้จะ
เป็นมิจฺฉา อยู่ **ปญฺโห** อันว่าปัญหานี้เป็นอุกโตโกฏฐิ คือเป็นสองเงื่อน นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า
โปรดวิสัชนาก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ลูกบริพัตรผู้ประเสริฐ เดิมสมเด็จพระบรม-
โลกนาถศาสดา มีพระพุทธุกิกาทิตรัสว่า พระนวโลกุตระธรรมประเสริฐ ควรปุณฺชนทั้งหลายจะไหว้
จะบูชา พระพุทธุกิกานี้ตรัสแน่อนอนกระนี้ **ปุน จ** ครั้นต่อมาเล่า สมเด็จพระพิชิตมารมุนีเจ้ามี
พระพุทธุกิกาทิตรัสว่าคฤหัสถ์ได้พระโสคาเป็นผู้ละบาปกรรมได้เสร็จสิ้น กระทำกาลกิริยาไม่รู้ไป
อบายทั้ง ๔ คือ มั่นในคุณพระศรีรัตนตรัย แต่ยังเคารพนบไหว้พระภิกษุสามเณรผู้เป็นปุณฺชน
ดังนี้ ขอถวายพระพร คำทั้งสองนี้สมเด็จพระทศพลตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้จริง มิได้ผิดและ

พระพุทธภิกษุทั้งสองนั้น จะแย้งกันเป็นอันหาไม่ได้ มหาบพิตรจงทราบพระญาณตามเหตุอันมี
 อยู่ ที่อาตมาภาพจะถวายวิสัชนาต่อไป **กตเมต** การณ์ เหตุอันเป็นไฉน ได้แก่อะไร **วิสติโย**
ปณิเย **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ คือภิกษุสามเณรนั้นเป็นผู้มีสมณณิย-
 ธรรม ๒๐ ประการ ที่เป็นธรรมสำหรับสมณะประพจน์ และเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งเพศอันอุดม ๒ อย่าง
 อันสมควรจะกราบไหว้เคารพบูชาสักการะและนับถือ ก็เหล่าสมณกรณิยธรรม ๒๐ ประการ
 และเพศ ๒ อย่างนั้นเป็นไฉนเล่า **เสฏฐญฺมิลโย** คือตั้งอยู่ในภูมิอันประเสริฐประกอบด้วย
 กรุณาและความสัตย์เป็นต้นประการ ๑ **อคุเณ** **นียโม** คือนิยมในกิจอันเลิศประการ ๑ **จาโร**
 คือ มีความประพจน์ประการ ๑ **วิหาโร** คือมีวิหารธรรมและอิริยาบถอันสมควรประการ ๑
สยฺยุโม คือสำรวมอินทรีย์ประการ ๑ **ถวโร** คือสำรวมปาติโมกขสังวรศีลประการ ๑ **ขนฺติ**
 คือ ประกอบด้วยอดใจประการ ๑ **โสทรจํ** คือความเป็นผู้เป็นสงบเสงี่ยมประการ ๑ **เอกนฺตา-**
ภิริติ คือยินดีในธรรมเป็นอันแท้ประการ ๑ **เอกนฺตจิริยา** คือประพจน์ธรรมเพียงแท้ประการ ๑
ปติสฺสูลิณี คือมีปรกติเข้าที่เร้นประการ ๑ **หิริ** คือละอายแก่บาปประการ ๑ **โอตฺตปฺป**
 คือสะอิดสะเย้งแก่บาปประการ ๑ **วิริย** คือมีเพียรประการ ๑ **อุปฺปมาโท** คือเล่าเรียนบอกกล่าวอรรถถา
อุทฺเทโส คือบอกฝ่ากาสาวพัสตร์ประการ ๑ **มฺนุทภาโว** คือมีศีรชะโล้นประการ ๑ รวมเป็น
 ประการ ๑ **สีลาภิริติ** คือยินดีในคุณพระธรรมทั้งหลายมีศีลคุณเป็นต้นประการ ๑ **นิรालยตา**
 คือภาวะไม่มีอาลัยประการ ๑ **สิกฺขาปทปาริบุร** คือบริบูรณ์ ด้วยสิกขาบทประการ ๑ **มฺนุท-**
ภาโว คือทรงด้วยกาสาวพัสตร์ประการ ๑ **มฺนุทภาโว** คือมีศีรชะโล้นประการ ๑ รวมเป็น
 ๒๒ ประการด้วยกัน สมณกรณิยธรรม ๒๐ ประการและเพศ ๒ ประการนั้นดังนี้แล ขอถวาย
 พระพร พระภิกษุสามเณรประกอบสมาทานประพจน์คุณเหล่านี้ให้บริบูรณ์เต็มที่ มิให้บกพร่อง
 แล้วก็สามารถจะอย่างลงสู่เสขภูมิและอรหัตภูมิได้ เมื่อภิกษุสามเณรนั้น เป็นผู้ถึงระหว่าง
 แห่งตำแหน่งอันประเสริฐ จะได้บรรลุความเป็นพระอรหันต์ได้ต่อไปเช่นนี้ อุบาสกผู้เป็น
 โสดาบันจึงควรจะกราบไหว้บูชาและลูกรับ ด้วยเหตุที่มาจินตนาการว่า **สามญฺญ** **อุปคโต**
 ท่านผู้นี้เข้าถึงซึ่งความเป็นผู้เสมอ เทียมเทียบเปรียบด้วยจีนาสพทั้งหลาย ความถึงพร้อม
 เช่นนี้จะได้มีแก่เราเป็นอันหาไม่ได้ ประการหนึ่ง อุบาสกที่เป็นโสดาบัน ควรกราบไหว้บูชา
 และลูกรับภิกษุที่เป็นปุถุชน ด้วยมาจินตนาการว่า ภิกษุนี้เข้าถึงซึ่งความเป็นบริษัทอันเลิศ และ
 ได้เพื่อจะฟังปาติโมกขบทเทศ เป็นผู้สามารถจะให้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตรเหล่านี้ บำรุงพระ
 พุทธศาสนาให้เจริญยืนดำรงอยู่สืบไป **สิกฺขาปทสฺส** **สมคฺคการิ** เป็นผู้ปฏิบัติรักษาสิกขาบท
 ทั้งหมดไม่มีประมาณ ให้บริบูรณ์ไม่ค้างพร้อย การที่จะให้กระทำและปฏิบัติเช่นนี้ หามีแก่เราไม่
 ประการหนึ่งเล่า ภิกษุนี้ทรงไว้ซึ่งเพศแห่งสละ ตั้งอยู่ในความประสงค์ของพระพุทธเจ้า
อุปฺปยุทฺทขโวลโม เป็นผู้ตัดเล็บและมีหนวดเคราอันตัดถอนแล้วมิได้ทาเป้งแต่งตัวประดับประดา

อนุปลิตตสีลคณโธ มีกลิ่นคือศีลหอมขจรไปไม่ต้องถูบไล้ของหอม ตัวของอาตมานี้พร้อมไปในที่
จะประดับประดา มีนุ่งผ้าห่มผ้าอันงดงามใช้ผู้มีก้นน้อยสันโดษ ไม่สามารถจะปฏิบัติให้เหมือน
ท่านได้ เหตุฉะนั้นพระโศดาจึงไหว้พระภิกษุที่เป็นปฤชชนนั้น ประการหนึ่ง พระโศดาอุบาสกมาวิตก
คิดว่า พระภิกษุทั้งหลายประการด้วยเหตุแห่งสมณะ ๒๐ ประการ และเพศ ๒ ประการแล้ว
ยังผู้อื่นให้เล่าเรียนสิกขาบทต่อไปได้ อาตมานี้สั่งสอนให้คนทั้งหลายรู้ซึ่งสิกขาบทเหมือน
พระภิกษุไม่มี เหตุฉะนั้นพระโศดาอุบาสกจึงไหว้นบพระภิกษุปฤชชนนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพร
โศ อตุโล อันว่าเนื้อความนี้ ควรที่จะรู้ด้วยอุปมา **ราชบุตโต** ปานดุจราชบุตรแห่งบรมกษัตรา
ธิราชไปเล่าเรียนศิลปศาสตร์ในสำนักพราหมณ์ปุโรหิตผู้ใหญ่ ครั้นราชบุตรเรียนไปก็จำเรียวด้วย
ศิลปศาสตร์ ครั้นราชบุตรนั้นได้ราชาภิเษกเป็นใหญ่ขึ้นก็ไหว้นบเคารพปุโรหิต ด้วยคำว่า
ปุโรหิตได้เป็นครู บอกความรู้วิชา **ยถา** มีครูวานฉนโค พระโศดาอุบาสกก็วิตกว่า พระภิกษุนั้น
ทรงศีลสังวรได้สั่งสอนอาตมาอยู่ ราพึงกระนี้พระโศดาจึงไหว้นบพระภิกษุปฤชชนนั้น **อปิ**
ประการหนึ่ง **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ อันภูมิภิกษุนี้ถ้าเลศหาภูมิอื่นเสมอ
บมิได้ ควรที่พระโศดาจะได้ไหว้นบ ด้วยภูมิภิกษุเป็นภูมิใหญ่ ถ้าว่าอุบาสกผู้โศดาได้เป็นพระ
อรหันต์ จะทรงไว้ได้ก็แต่ภูมิภิกษุนี้เป็นมหัศจรรย์ภูมิใหญ่เสียก็จะต้องเข้านิพพาน มีคติ
สองประการกระนี้ จึงว่าภูมิภิกษุเป็นมหัศจรรย์ภูมิใหญ่ไพศาลควรอุบาสกโศดาจะนมัสการ
บพิตรพระราชสมภารจงพระสันนิษฐานเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีพระราชโองการสรรเสริญพระนาคเสนว่า **ภนุเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เลศ สรุตปัญหาของพระผู้เป็นเจ้านี้พระเสริฐนักหนา
มาแก้orroปัญหานี้ได้แจ่มแจ้ง ปัญหาแต่พอดีพอร้ายใครจะแก้ได้ **อญฺโณ โกจิ** ผู้ใดอื่น
นับหมื่นโกฏิ นอกจากพระผู้เป็นเจ้า มีอาจแก้ปัญหานี้ได้ โยมนี้รับไว้ตามที่พระผู้เป็นเจ้าวิชันา
นั้นทุกประการ

เสฏฐธัมมปัญหา คำรบ ๗ จบเพียงนี้

ตถาคตส อโฆษปรีสปัญหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้ากล่าวกับโยมว่า **ตถาคต** สมเด็จพระตถาคตทศพลญาณเจ้า **อโฆษปรีส** มีบริษัทธิได้แตก ว่ากับโยมกระนั้นแล้ว **ปุณ จ** ครั้นต่อมาเล่าพระผู้เป็นเจ้ากล่าวอีกว่าพระเทวทัตทำลายพระภิกษุห้าร้อยให้แตกแล้วพร้อมกันขณะเดียว นี่แหละคำทั้งสองไม่ต่างกัน ครั้นจะเชื่อเดิมว่า พระตถาคตทศพลญาณเจ้ามีหมู่บริษัทธิได้แตก คำที่ว่าภิกษุทั้งหลายห้าร้อย พระเทวทัตทำลายให้แตกแล้วคราวเดียวกันนั้น ก็ผิดเป็นมิจฉา ถ้าจะเชื่อเอาคำที่ว่าพระเทวทัตทำลายภิกษุห้าร้อยให้แตกแล้วพร้อมกันนั้น คำที่ว่า พระสัพพัญญูมีหมู่บริษัทธิไม่รู้จักแตก ก็จะผิดเป็นมิจฉา ตกว่าคำทั้งสองไม่ต่างกัน **อโย ปญฺโห** อันว่าปริศนานี้ **อุกโต โกลฺลิก** เป็นอุกโตโกฏฐิ **คณฺหิก** ฟันเฟื่อ **คณฺหิกคโร** เหลือที่จะฟันเฟื่อ **โส ปญฺโห** ปริศนานี้ **ตฺวา-นุปรตฺโต** มาถึงพระผู้เป็นเจ้าแล้ว อนึ่งเล่า ปัญหานี้เป็นที่เคียดชังถือปรับปวาท จะข่มขู่เป็นราศีเข้ามา อนึ่งปัญหานี้ **อาวฺโถ** ร้อยทั่วไปร้อยตลอดไป **โอดฺโน** หุ้มห่อครอบงำทำให้สงสัยเคลือบแคลง **ทสฺสเสหิ** พระผู้เป็นเจ้าจงตำแดงซึ่งกำลังปัญญาพระผู้เป็นเจ้ามิให้ปรับปวาทอาจเข้ามาครหาติเตียนได้ ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนผู้ประเสริฐสงฆ์อรหันต์อันทรงญาณปฏิสัมภิตาจึงมีอริยาวาจาวิสัยสนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ญาณสัพพัญญูผู้พิเศษเป็นอโฆษ-บริษัทธิ มิได้มีบริษัทธิแตก แต่พระภิกษุทั้งหลายห้าร้อย พระเทวทัตทำลายให้แตกแล้วพร้อมกันคราวเดียวได้ บพิตรสงสัยว่าพระมหารัณฺดาเจ้ามีบริษัทธิได้แตก แต่ไหนพระเทวทัตจึงทำลายภิกษุห้าร้อยของพระมหารัณฺดา ให้แตกแล้วพร้อมกันขณะเดียวได้ บพิตรสงสัยกระนั้นจะเป็นไรมิ จะวิสัยสนาให้หายคลายจากสงสัย ซึ่งพระเทวทัตทำลายบริษัทธินั้น จะว่าบริษัทธินั้นไม่แตกกระไรได้ จำต้องแตก เพราะเมื่อเหตุเครื่องทำลายให้แตกมีอยู่ แม้มารดาต้องแตกจากบุตร บุตรก็ต้องแตกจากมารดา บิดากับบุตรและพี่ชายกับน้องหญิง พี่หญิงกับน้องชาย สหายกับสหายก็ต้องแตกจากกัน เรือที่เขายานานติดต่อกันไว้ด้วยไม้ทั้งหลาย ครั้นถูกคลื่นระลอกซัดเข้า ก็ยังแตกจากกันได้ **รูกฺโข** รุกขชาติมีดอกออกผลดกนักหนา มีโอชารสหวานอร่อยลิ้น ก็ยังแปรปรวนวิการวิกลกลับกลายแตกออกจากรสเดิมไปด้วยบอระเพ็ด สะเดาขมเข้าพัวพันเกี่ยวข้อง **สฺวณฺณ** **ชาตฺรูป** เงินทองย่อมหม่นหมองผิสี เป็นราศีกลับกลายทำลายไปจากธรรมชาติเดิม เพราะระคนปนกับโลหะ **มหาราช** ขอถวายพระพร เมื่อมีเหตุเข้าประการแล้ว สิ่งทั้งหลายย่อมจะแตกทำลายจากกันได้ดังนี้ อันคำว่าพระตถาคตเจ้ามีบริษัทธิได้แตกนี้ **เนโส อธิปฺปาโย** **วิญญฺณ** จะเป็นทีประสงค์แห่งท่านผู้ทรงปัญญาเป็นนักปราชญ์นั้นหามิได้ **เนโส พุทฺธาน**

อริมุคฺติ จะได้อีกพระอัยยาศัยแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้านั้นก็หาไม่ได้ **เนโส ปณฺทิตานํ ฌนฺโท** จะเป็นที่ชอบเนื้อเจริญใจแห่งบัณฑิตชาตินักปราชญ์ทั้งหลายนั้นก็หาไม่ได้ ด้วยเหตุว่าเป็นถ้อยคำไม่ตรงกับพระธรรมเทศนา ที่พระตถาคตเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎกชื่อว่า ธรรมชาติทั้งปวง เป็นภินทรธรรมมีสภาวะจะแตกจะทำลายหมดสิ้นทั้งนั้น **ตตฺถ การณํ อตฺถิ** แต่ที่ว่าบริษัทของพระตถาคตไม่รู้แตกไม่รู้ทำลายนั้น เป็นเพราะมีเหตุที่พระองค์ทรงประพาศสังคหวัตถุธรรมทั้ง ๔ ประการบริบูรณ์เต็มที่ ไม่ทรงประพาศธรรมอันเป็นข้าศึกแก่สังคหวัตถุทั้ง ๔ นั้นเลย มหาบพิตรเคยทรงสดับบ้างหรือไม่ว่า **ยโต กุโตปิ** แต่ไหนแต่ไรมา พระตถาคตเจ้าทรงหยิบนวณถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ หรือตรัสปราศรัยพระวาจาอันไม่น่ารัก เป็นเครื่องชักให้บาดหู และสมเด็จพระบรมครูประพาศสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น วางพระองค์ไว้ในฐานไม่สม่ำเสมอ เป็นคนประพาศดีเลวไม่เที่ยงธรรมด้วยอำนาจอคติดังนี้ อาตมามีได้เคยสดับเลย **เตน วุจฺจติ ตถาคโต อเกฺชฺชปรีโส** เพราะเหตุนั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย จึงกล่าวสรรเสริญพระองค์ว่า พระตถาคตเป็นผู้มีบริษัทไม่รู้แตกไม่รู้ทำลายดังนี้ **ตยา เจตํ มหาราช** ดูระบบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ มหาบพิตรเคยได้ยินได้ฟังได้ทรงทราบบ้างหรือว่า ในพระพุทธพจน์อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ กัมภีร์ใด นิภายใด สูตรใด มีบ้างหรือว่า บริษัทของพระตถาคตแตกทำลายออกไปด้วยเหตุนี้ ๆ ที่พระองค์ทรงกระทำไว้ ในเวลาที่ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรมิพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ความข้อนี้จะได้ในโลกหาไม่ได้ โยมก็ยังไม่ได้ฟัง พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนามนี้ไพบระเพราะนักหนา **สมฺปญฺญามิ** โยมจะรับเอาถ้อยคำจำไว้ในกาลบัดนี้

ตถาคตฺตสฺส อเกฺชฺชปรีสปัญฺหา คํารบ ๘ จพบเพียงนี้

อชานันตฺสส ปาปกรณอปฺปญฺญปัญฺหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินี มีพระราชโองการถามอรรถปัญหานี้แล้วว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **ตฺมมฺเห ภณฺถ** พระผู้เป็นเจ้าว่าไว้กับโยมแต่ก่อนนั้นว่า **โย ปุคฺคโล** บุคคลจำพวกใดไม่รู้จักบาปกรรม และกระทำความบาปกรรมมีปาณาติบาต เป็นต้นได้บาปมาก แล้วกลับว่าสมเด็จพระผู้ทรงสวัสดิภาคมีพระพุทธปฏิมาตรัสไว้ในวินัยบัญญัติว่า พระ

ภิกษุกระทำความผิดด้วยไม่รู้หาอาบัติมิได้ ตกว่าคำทั้งสองไม่ต้องกัน จะเชื่อเอาคำที่ว่าไม่รู้กระทำความผิดหาอาบัติมิได้นี้ คำเดิมที่ว่าบุคคลไม่รู้ กระทำบาปกรรม ได้บาปกรรมมากก็จะผิด ครั้นจะเชื่อเอาคำเดิมว่า บุคคลไม่รู้กระทำความบาปกรรมได้บาปกรรมมากนี้ คำภายหลัง ว่าพระภิกษุไม่รู้กระทำความบาปกรรมหาอาบัติมิได้ก็จะผิด **อัย ปญฺโห** อันว่าปริศนานี้เป็น อุภโตโกฏิ **ทุรุตโต** เหมือนทางไกลสุดโศดแสนยากที่จะจร **ทุปฺปารคามิ** ดุจสาครมหาสมุทรสุดที่จะข้ามฝั่งได้ ปัญหา
นี้เคลือบแคลงเป็นที่สงสัยนักหนา **ตฺวานุปฺตฺโต** มาถึงพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนา
ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนผู้ประเสริฐสงฆองค์อรหันต์ปัญญาปฏิสัมภิตา มีอธิบายาตอบว่า **มหา-
ราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในมโหสิริยศฤๅการ สมเด็จพระศาสดา
จารย์โปรดประทานไว้ว่า บุคคลผู้ใดมิได้รู้จักบาปกรรม มากระทำความบาปกรรมได้บาปกรรมมาก
สมเด็จพระพุทธองค์ผู้ทรงสวัสดิภาคมีพระพุทธานุญาตบัญญัติในวินัยว่า ภิกษุไม่รู้และกระทำซึ่ง
กรรมนั้นหาอาบัติมิได้ ความทั้งสองนี้ **อตุลนุตร** มีอรรถแปลต่างกัน คำที่ว่าไม่รู้หาอาบัติมิได้นั้น
คือ ภิกษุกระทำซึ่งกรรมอันใด ด้วยจิตมิได้มีสัญญารู้เห็น คือ มิได้สำคัญ ไม่ทันรู้สึกว่า
สัญญาวิโมกข์ สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า **อารพฺ** ปรรณนาเอาสัญญาวิโมกข์นั้น จึงบัญญัติว่า
พระภิกษุไม่สำคัญไม่ทันรู้ กระทำความผิดหาอาบัติมิได้ ต่างกันกับตรัสไว้ในพระสูตรที่ว่าบุคคลไม่
รู้จักว่าบาปกรรม ทำบาปกรรม ได้บาปกรรม ได้บาปมาก จะได้เถียงกันหาบมิได้ บพิตรพระราชสมภาร
พึงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ปัญหาพยากรณ์พระผู้เป็นเจ้าแก่ใจนี้ **สาธุ** ดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้า โยมจะ
รับประทานไว้เป็นข้อปฏิบัติ

อชานันตัสส ปาปกรณอปญฺญาปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

ภิกขุคณอปেকษาปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิทรราชปติ มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ มีพระพุทธานุญาตโปรดประทานดังนี้ว่า อานนฺท ดูกรตำแหน่งอานนฺท จิตตภาคนี้น่าปรินิพพานกว่าจะไม่บริหารปกครองภิกษุสงฆ์ และจะไม่เป็นกัณโถยของภิกษุสงฆ์ สมเด็จพระพุทธองค์ตรัสประภาษไว้ดังนี้ ครั้นมาอีกทีหนึ่งแล้ว สมเด็จพระอนาวรรณญาณเจ้า เมื่อสรรเสริญสภากุณแห่งสมเด็จพระเมตไตรยโพธิสัตว์เจ้า อันจะมาตรัสในอนาคตกาลภายหน้านั้น สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้ามีพระพุทธานุญาตตรัสว่า ภิกขเว ดูกรภิกษุทั้งหลายผู้เหน้อยหน้าในวัฏสงสาร สมเด็จพระศรีอาริยมตไตรยเจ้าเมื่อมาตรัสนั้น พระองค์จะบริหารปกครองพระภิกษุสงฆ์มากกว่าพัน เหมือนตาคดบริหารปกครองพระภิกษุสงฆ์มากกว่าร้อยอยู่ทุกวันนี้ โยมร่าพึงดูคำทั้งสองนี้ไม่ต้องกัน จะเชื่อคำภายหลังที่ตรัสว่า สมเด็จพระพุทธเมตไตรยมาตรัส จักบริหารปกครองภิกษุสงฆ์มากกว่าพัน ทุกวันนี้ตาคดนี้บริหารปกครองภิกษุสงฆ์มากกว่าร้อย คำเดิมที่ตรัสว่าไม่ดำริที่จะบริหารพระภิกษุสงฆ์และไม่เป็นกัณโถยของภิกษุสงฆ์คำนี้ก็เป็นมิจจา ครั้นว่าจะเชื่อเอาคำเดิมนี้ คำภายหลังก็จะผิด อยู่ ปญฺโห ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏฐิ นิมนต์โปรดวิสัชนาในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ภาสิตเมตฺต มหาราช ภควตา ขอลาถวายพระพร บพิตรพระราชสมภาร คำทั้งสองประการที่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ มีพระพุทธานุญาตโปรดประทานไว้ว่า ดูกรตำแหน่งอานนฺท เอวํ จิตฺตํ จิตของตาคดนี้มาปรินิพพานกว่าจะไม่บริหารปกครองภิกษุสงฆ์ และจะไม่เป็นกัณโถยของภิกษุสงฆ์ คำเดิมว่ากระนี้ ครั้นมาภายหลังแล้ว สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญสภากุณอันใหญ่แห่งสมเด็จพระเมตไตรยเจ้า จึงมีพระพุทธานุญาตโปรดประทานว่า เมื่อพระศรีอาริยโพธิสัตว์ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จักบริหารปกครองภิกษุสงฆ์มากกว่าพัน เหมือนตาคดบริหารปกครองภิกษุสงฆ์ มีกำหนดมากกว่าร้อยอยู่ทุกวันนี้ คำทั้งสองนี้มีอรรถต่างกัน คำเดิมนั้นมีอรรถเป็นสาวเสส คำภายหลังเป็นนิรวาสส สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณมิได้ทรงดำเนนตามบริษัทสาธุชนทั้งหลาย บริษัทสาธุชนทั้งหลายตามสมเด็จพระองค์ ถ้อยคำที่ว่า อหํ มมํ นี่เป็นแต่สมมติไม่ใช่ปรมาตม พระพุทธองค์เจ้าปราศจากความรักความเชื่อใจแล้ว ไม่คิดยึดถือว่าของเรา เป็นแต่อาศัยความยึดเหนี่ยวเนื่องถึงกันเท่านั้น มีอุปมาดุหนึ่งว่า แผ่นพสุธาตลอันใหญ่เป็นที่อาศัยแห่งสัตว์ทั้งหลาย แผ่นพสุธาจะได้ยินดินร้าวแก่สัตว์ทั้งหลาย ว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นของอาตมา หรือไม่เป็นของอาตมามิได้ อุปสํสยฺ เตติ ให้ที่อาศัยแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไปไม่เลือกหน้า ยถา มีครุวนาฉนฺได สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้านี้ สพฺพสตุตถานํ ปตฺติฏฺฐา ก็เป็นที่พึ่งอาศัยแก่แว่นใน-

สรรพสัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า จะได้ว่าสัตว์นี้อาศัยพระองค์ เป็นของพระองค์หรือไม่เป็น
ของพระองค์หามิได้ มีอุปมาเหมือนพื้นพสุธาตละนั้น อนึ่งเปรียบจุฬามณี นะบพิตรพระ
ราชสมภาร ธรรมดาว่าจุฬามณีนั้น บันดาลตกลงมาให้จำเริญแก่นุชยนิกรสัตว์ทั้งหลาย กับทั้ง
ต้นไม้และเส้นหญ้า สัพพสตฺตานิ อนุปาลยติ เลี้ยงรักษาสัตว์ทั้งหลาย ฝ่ายว่าสัตว์ทั้งหลายนี้
วฏฺฐิหิ อุปชีวินิ ได้เลี้ยวชีวิตเพราะฝน ฝนนั้นมีเจตนาเพ่งเอาสัตว์ทั้งหลาย ว่าสัตว์ทั้งหลาย
อาศัยอาตมาหามิได้ ยถา มีครูนาจันใด บพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกนาถ
ศาสดาจารย์ยังกุศลธรรมให้บังเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย เลี้ยงสัตว์ทั้งหลายด้วยศีล และพระองค์จะ
ได้ทรงจินตนาการว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นของพระองค์ หรือไม่ใช่ของพระองค์หาบมิได้ เหตุดังนี้เป็น
จันใด เป็นด้วยเหตุว่าพระองค์มิได้มีอิตตานุกูลิ คือความเห็นอันไปตามซึ่งตน ขอลวาทพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากรมีน้ำพระทัยไม่กังขา จึงได้มีพระราชโองการ
ตรัสสรรเสริญว่า ปัญหาที่พระผู้เป็นเจ้าวิสดาให้สิ้นกังขาเข้าใจได้แล้ว ปัญหาที่ลึกล้ำคัมภีรภาพ
อุตฺตานิเกตา พระผู้เป็นเจ้ากระทำให้ตื้นง่ายคาย คณฺหิณฺหา พระผู้เป็นเจ้ากระจายเสียซึ่งที่อัน
พื้นเผื่อบรรดาจะจับต้องบมิได้ พระผู้เป็นเจ้ากระทำให้จับต้องได้ง่าย ๆ อนึ่งคำปรับปาวท
ทั้งหลาย ที่มีสอดแกล้วเข้ามา ภคฺคา พระผู้เป็นเจ้าหักเสียสิ้นสุด ประทานดวงตาแก่พระชิน-
บุตรไว้ จะได้สว่างไปข้างหน้าในกาลบัดนี้

ภิกษุณขอเพกขภาวปัญหา คำรบ ๑๐ จบเพียงนี้

จบพุทธยวรรค

ตติยวรรค

วัตถุกุณฑลสนปัญหา ที่ ๑

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ภาสิตฺ เจตฺ สมเด็จพระพิชิตมารเมาลี มีพระพุทธานุภาพตรัสไว้ว่า

กาเยน ลวโร สาธุ

สาธุ วาจาเย ลวโร

มนสา ลวโร สาธุ

สาธุ สัพพุตถ ลวโร ดังนี้

กระแสนพระพุทธานุภาพตรัสว่า การสำรวมนี้คณิกหนา สำรวมกายก็ดี สำรวมวาจาก็ดี
สำรวมจิตก็ดี และสำรวมได้หมดก็ดี ก็ประเสริฐ นี่แหละสมเด็จพระเมาลีโลกเลิศ มีพระพุท-
ธานุภาพตรัสสรรเสริญซึ่งสำรวมว่าคณิกหนา ครั้นมาอีก พระชินสีห์เสด็จทรงนั่ง จณฺณํ ปริสาณํ
มขฺณ ในท่ามกลางแห่งบริษัททั้งสี่ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระองค์มิได้สำรวมซึ่ง
บวรกาย จะมีความละอายหามิได้ ไพล่พลิกคู้หะออกให้เสลพราหมณ์ดูเล่น ที่ท่ามกลาง
มนุษย์และเทวดา ชิวฺหํ นิหริตฺวา แลบพระชีวหาเลียเอาพระนาสิกและพระโศตทั้งสองข้าง
แล้วแลบปากพระนาต กระทำประหลาดโลก ในโลกนี้มีใครเหมือนพระองค์หาบมิได้ นี่แหละ
พระพุทธานุภาพตรัสว่าสำรวมดีแล้ว ไฉนพระพุทธรองค์จึงไม่สำรวมกาย ไม่มีอายอดคู้ ไพล่ที่ลับ
ออกให้เขาดูไม่สมควร เหมือนเขาว่ากิริยากับวาจาไม่เหมือนกัน กิริยาอย่างหนึ่ง วาจาพูดอย่าง
หนึ่ง ก็เหมือนพระพุทธรองค์เป็นที่พึงของโลก พระกิริยาจริตเห็นผิดกับพระโอรุณ อยํ ปญฺโห
ปัญหานี้เป็นอุกโตโกฏฐิ นิมนต์โปรดวิชันนาตัดเสียซึ่งข้อวิมตังขาในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่ง
พระพุทธานุภาพสมเด็จพระมหากรุณาเจ้าโปรดว่าให้บริษัททั้ง ๔ สำรวมอินทรีย์ สำรวมวาจา
สำรวมกาย สำรวมได้หมดแล้วประเสริฐนี้ ไฉนพระองค์จะไม่สำรวมกายวาจา จะว่าแต่พระโอรุณ
เปล่าหามิได้เป็นอันขาด สมเด็จพระมุนีนาถเจ้าสังวรเป็นอันดี การที่สมเด็จพระชินสีห์เจ้า
สำแดงพระคฤหวัตถุที่ลับอันอยู่ในฝักให้เสลพราหมณ์ดูนั้น เป็นด้วยเลาพราหมณ์จะใคร่เห็น
ด้วยบุคคลใดวิมตังสยจะใคร่เห็นที่ลับของพระองค์ ถ้าผู้นั้นจะพ้นทุกข์จะได้มรรคผลแล้ว
สมเด็จพระทศพลเข้าก็ทรงอนุเคราะห์สำแดงแก่บุคคลผู้นั้น แต่ว่าสำแดงให้เห็นแต่พระฉาย
คนทั้งหลายก็เห็นแต่พระฉายที่พระองค์กระทำปาฏิหาริย์ให้เห็นนั้น นี่แหละสมเด็จพระ
สัพพัญญูเจ้าทรงทราบว่เสลพราหมณ์จะใคร่ดู หนึ่งเถา พระองค์เจ้าทรงพระดำริทราบว่
เสลพราหมณ์นั้น เมื่อพระองค์ทรงพระกรุณาเอาออกให้เห็นแล้วจะสำเร็จมรรคผล สมเด็จพระ
ทศพลเจ้าจึงสำแดงคฤหวัตถุอยู่ในฝัก กระทำปาฏิหาริย์ให้เป็นเงา จำเพาะเห็นแต่เสล-

พราหมณ์ผู้เดียว ในท่ามกลางบริษัทมนุษย์และเทวดานั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าวิสดานว่าสมเด็จพระมหากรุณาเจ้า สำแดงให้แต่ผลพราหมณ์เห็นผู้เดียว บริษัททั้งปวงไม่เห็นนั้น โยมไม่เชื่อ คิคคูกี่สงสัย นิมนต์วิสดาไปให้โยมแจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจพระองค์มهابพิตรกับบุรุษผู้นั้น บุรุษผู้นั้นเสวยทุกขเวทนา มهابพิตรจะรู้จะเห็นความเจ็บในใจของบุรุษผู้นั้นหรือ

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ความเวทนาในใจใครจะล่วงเข้าไป เห็นว่าเจ็บอย่างไร จะรู้จะเห็นก็แต่บุรุษผู้ที่เป็นการทุกขเวทนาเท่านั้น

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ยถา มีครูวานฉันได สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้เป็นที่พึ่ง เมื่อเหตุมาถึงพระองค์ พระองค์ก็ทรงทราบ ใครอื่นจะรู้เห็นเล่า รู้ก็แต่พระองค์เจ้าเหมือนบุรุษที่เสวยทุกขเวทนานั้น พระองค์รู้ว่าความกังขาของผู้นั้น สงสัยจะใคร่เห็น จึงกระทำปาฏิหาริย์ให้เห็นเป็นแต่พระฉายด้วยพระฤทธิ์ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าวิสดานว่านี้ โยมยังสงสัย จงอุปมาอุปไมยให้อิงไปกว่านี้

พระนาคเสนจึงวิสดานว่า มหาราช ขอถวายพระพรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในราชสกุล เปรียบปานดุจกุฎีปิศาจอันเข้าสิงอยู่ในคนไข้ ย่อมกระทำให้กระวนกระวาย บุคคลทั้งหลายเห็นหรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เมื่อกุฎีเข้ามาถึงคนทั้งหลายซึ่งเป็นไข้ คนอื่น ๆ นั้นจะเห็นหามิได้ จะรู้จะเห็นนั้นแต่คนไข้

พระนาคเสนจึงอุปมาอุปไมยต่ออุปมาว่า มหาราช ขอถวายพระพร ความนี้ฉันได เมื่อความสงสัยผู้ใดบังเกิด สมเด็จพระมหากรุณาผู้ประเสริฐรู้ชัดฉะฉาน ก็กระทำปาฏิหาริย์จำเพาะให้ผู้นั้นเห็นด้วยพระฤทธิ์ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ทุกฺกัร ภนฺเต ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ซึ่งสมเด็จพระมหากรุณาเจ้ามาสำแดงคุณฐาน ให้เสลดพราหมณ์ที่ศนาการเห็นแต่ผู้เดียว จะกระทำยาก ด้วยเป็นที่แจ้งไม่ควรจะเห็นแต่ผู้เดียว นี้แหละโยมสงสัยจะนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว **มหาราช** ขอถวายพระพร ไซ้ว่าสมเด็จพระโลกุตมา-
จารย์ จะสำแดงพระคุณหะออกให้เห็นจริง ๆ หาบมิได้ กระทำไปด้วยพระฤทธินิมิตแต่พระ
ฉายเท่านั้น

ฝ่ายพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา สมเด็จพระศาสตราจารย์เจ้าสำแดงพระฉายให้เสลพราหมณ์เห็น เสลพราหมณ์
เห็นแล้ว พระองค์เข้าพระทัยว่าเสลพรมหณ์เห็นหรือ ประการหนึ่ง เมื่อเสลพราหมณ์นั้นเห็น
แล้วตัวเสียได้ซึ่งความกังขา สมเด็จพระมหากรุณาผู้ประเสริฐทางทราบหรือ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อันสมเด็จพระ
พระบรมโลกนาถศาสตราจารย์กระทำดังนี้ บุคคลผู้อื่นกระทำได้ยาก ด้วยสมเด็จพระพุททองค
ผู้ทรงสวัสดิภาคนี ถ้าไม่เห็นอุปนิสัยสัตว์ไม่ทรงกระทำ ต่อเห็นว่าสัตว์สิ้นกรรมมีอุปนิสัยจะรู้
สมเด็จพระสัพพัญญูจึงกระทำสำแดงให้สิ้นสงสัย เพื่อจะให้สำเร็จแก่ธรรมวิเศษ เหตุฉะนั้น
ศีลสมเด็จพระพิชิตมารเมธาจารย์ยังกริยานี้ให้เสื่อมไป คือว่าไม่กระทำให้ต้องอหัมมสย
ไหนเลยโพธิยัสต์จำพวกนั้น ๆ ที่มีอุปนิสัยจำเพาะจะได้เป็นเช่นนี้ก่อนจึงจะรู้นั้นก็จะเปล่าไป
อันพระองค์เจ้ากระทำดังนี้ไซ้ด้วยพระบรมโลกนาถเป็นชาติสัพพัญญูสารคัพจะรู้สิ้นทุกประการ
มหาราช ขอถวายพระพร **โยคณฺณฺย ตถาโต** สมเด็จพระโลกุตมาจารย์ย่อมทรงทราบสิ่ง
อันควรประกอบเข้า อย่างโพธิยัสต์อันควรจะรู้มรรคผลด้วยกลอุบายสิ่งนั้น สมเด็จพระ
สัพพัญญูก็ประกอบให้รู้ **ตสฺมา** เหตุดังนั้นจึงทรงพระนามว่าสมเด็จพระสัพพัญญู **มหาราช**
ขอถวายพระพร ปานคุณแพทย์รักษาโรค ย่อมประกอบเภสัชให้ชอบโรค ถ้าใช้พิชควรจะวางยา
ให้ราก็วางยาให้ร่าก พิชจะได้ส่าง อนึ่ง ใช้ทำให้ปิดควรวางยาให้ถ่าย ก็ให้กินยาถ่าย ที่ควร
จะพอกยาก็พอก ควรจะผ่าก็ผ่า โรคที่ท้องถ่ายควรวางยาให้ปิดก็วางให้ปิด แพทย์ย่อมยกย้าย
ถ่ายเทแปรผัน ประกอบยาตามโรคร้ายทั้งหลาย อันบังเกิดในกรชกายชายหญิง หนุ่ม สาว เด็ก
เฒ่าแก่ ประกอบยานั้นผันแปรไปตามแก่และปานกลางลูกเล็กเด็กน้อยตามอายุ จะได้ประกอบ
ยาขึ้นอยู่อย่างเดียวหาบมิได้ ย่อมประกอบยาที่ยกย้ายไปตามโรค ฉนั้นใดก็ดี สมเด็จพระบรม-
โลกนาถบพิตรก็เหมือนแพทย์อันประกอบยารักษาโรคทั้งหลาย พระองค์เจ้าก็ยกย้ายผันแปร
ไปตามอหัมมสย เห็นอันควรจะรู้นั้นด้วยเหตุสิ่งไร พระองค์ก็ให้รู้ด้วยเหตุสิ่งนั้น อนึ่ง
จงทรงฟังซึ่งอุปมาอุปไมยใหม่ **มหาราช** ขอถวายพระพร ปานคุณสตรีภาพ **มฺพฺพฺพฺพฺพฺ** มีครรภ์
อันหลงไป จะคลอดบุตรก็จำจะต้องสำแดงที่อื่นไม่ควรจะเห็นให้หมอดำเฝ้านั้นเห็น ด้วยปรารภจะ
ให้บุตรนั้นออกมาสบายมิได้คิดละลาขอดสู ฉนั้นใดก็ดี สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าก็เหมือนกัน
เป็นด้วยพระกรุณามีควรที่ว่าจะให้เห็น ก็จำเป็นจำให้เห็นแต่พระฉาย ด้วยพระทัยหมายจะให้

รู้มรรคผล อย่างว่าแต่สาธุชนเช่นเสลพราหมณ์ มีความปรารถนาจะเห็นซึ่งอภิสถนิยฐานเป็นที่
 อับประมาณบัดนี้เลย ถ้าว่าผู้ใดปรารถนาจะชมเชยคุณแลซึ่งดวงพระราชนุททัย พุชฌณีย ได้
 เห็นแล้วและอาจพ้นทุกข์ถึงมรรคผล สมเด็จพระทศพลเจ้าจำจะประกอบให้ชอบน้ำจืดน้ำใจ
 ให้ชอบอริยาศัย จะทรงสำแดงดวงพระทัยออกให้เห็น ไซ้จะเป็นแต่เท่านั้น อันสมเด็จพระ
 สัพพัญญูเจ้านี้ แสนที่จะรู้วิเศษ เทสนากุลโล จลลาคที่จะตรัสพระสัทธรรมเทศนา ทรงทราบ
 อริยาศัยสัตว์สาธุชน เช่นพระนันทพุทธานุชาละนั้น ชอบตะประโลมล้อมด้วยโณมนางสาวสุรางค-
 นิกรนางสวรรค์ จึงจะค่อยวาทคลาญกระสันสร้างห่างออกจากโณมนางชนบทกัลยาณีนั่นเนื้อ
 เชื้อชาติศากยวงศ์ หลงละเลิงเลยไปด้วยนางฟ้าทั้งหลายแล้วจะกลับหน้าใจ ได้สำเร็จแก่
 อัครธรรมวิเศษ เทวภวนิ เนตฺวา สมเด็จพระบรมนายกเจ้า ก็พาเอาพระนันทขึ้นไปสู่สวรรค์
 เทวกณฺธวโย ทสฺสเสติ พระองค์สำแดงนางฟ้าให้พระนันทเห็น ส่วนพระนันทก็ชะมกเขม้น
 เจริญสมณธรรม หวังจะใคร่ได้นางฟ้า เหตุสมเด็จพระมหากรุณาตรัสประโลมว่า ดูกรพระนันท
 เอ๋ย ถ้าท่านจะใคร่ได้ชมเชยนางฟ้า ก็จงอุตสาหะจำเรณฺณสมณธรรมไปก็จะได้นางฟ้า เมื่อพระ
 นันทเจริญสมณธรรมอยู่ ได้ยินเพื่อนพรหมจารีกันนิทาก็ได้ความละอาย เปื้อหน้าจากที่จะ
 ได้นางฟ้า ส่งจิตของอาตมาไปต่อพระนิพพาน มินานก็ดับกิเลสสำเร็จธรรมวิเศษอริยมรรคอริย-
 ผล นี่แหละสมเด็จพระทศพล ตามปรกติพระองค์ย่อมทรงคติเตยฺยสุกนิมิตโดยอนกปริยาย แต่
 เพื่อจะทรงประกอบให้ชอบอริยาศัยพระนันท ยังพระนันทให้สำเร็จมรรคผล จึงพาไปสู่สวรรค์
 เทวโลก ให้เห็นนางฟ้าอันมีรูปโฉมงามนักหนาเช่นนั้น เหตุฉะนั้นจึงว่า เทสนากุลโล พระองค์ทรง
 จลลาคที่จะตรัสพระสัทธรรมเทศนา ปุณ จ ปรี ไซ้จะมีความว่าแต่เท่านั้นหาบมิได้ เหมือน
 พระจุลบันดลกกระนั้น โกรธกับพี่ชายจะไปสึกเสียแล้ว สมเด็จพระทูลกระหม่อมแก้วทรงทราบ
 อริยาศัยว่า พระจุลบันดลกนี้ บารมีสร้างมาจะรู้ธรรมวิเศษ เหตุดังนี้จึงประทานท่อนผ้าให้แล้ว
 บอกคาถาให้พระจุลบันดลก ให้เอามือลูบมาที่ท่อนผ้าภาวนาว่า รโหฺรณํ จำเรณฺณไปก็ได้สำเร็จ
 แก่ธรรมวิเศษถึงซึ่งภาวะประเสริฐมีวิสี ชินสาสเน ในพระศาสนาของพระชินนทรมหามุนีเจ้า
 ไซ้แต่เท่านั้น สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าทรงทราบอริยาศัยของพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อโมฆราช
 พราหมณ์ผู้ถามปัญหาถึงสามครั้ง สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้ารู้ว่าพราหมณ์จะทำลายเสียซึ่ง
 มานะแล้วจะได้สำเร็จแก่ธรรมวิเศษ เหตุฉะนั้นจึงไม่ทรงแก้ปัญหามาของโมฆราชพราหมณ์ โมฆ-
 ราชพราหมณ์ก็ระงับดับเสียซึ่งมานะละสมบัติบวชเป็นภิกษุในพระศาสนา จำเรณฺณภาวนาไปก็ได้
 สำเร็จแก่ธรรมวิเศษเกษมศานต์ วสีภาว ชำนาญในอภิญญา ๖ นี่แหละสมเด็จพระบรมนายก
 ผู้ประเสริฐ ทรงประกอบให้ชอบอริยาศัยโดยวิเศษ จลลาคเลิศที่จะเทศนาโปรดสัตว์ทั้งหลาย
 ขอลวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรบรรพชัตริย์สิ้นสงสัยโสมนัสมีพระราชโองการตรัสว่า

ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อัย โปญฺโห อันว่าปรีชานี้ พระผู้เป็นเจ้าของแก้ไข ให้แจ่มแจ้งมิให้เคลือบแคลงสงสัย คหณฺ กตฺวา บรรดาจะให้จนอยู่ พระผู้เป็นเจ้าของกระทำ ให้เคลื่อนคลายหายไป มีอาจให้จนได้กลับแก้ไขให้วิเศษ พหุวิธฺน การณฺน ด้วยเหตุมีประการ ต่าง ๆ ชักอุปมาเปรียบปรายพร้อมด้วยอรรถาธิบายบทอักษรวิจิตรบรรเป็นอันดี อนฺธกาโร บรรดาพระศาสนาจะมีคณณดับแล้ว อาโลโก กโต พระผู้เป็นเจ้าของกระทำให้ส่องแผ่สว่าง คณฺทิกิณฺนา ทำลายล้างเสียซึ่งคำปรึษาทออันพันเพื้อ เลิศเหลือในการปรีชา ชินฺปฺตฺตานํ จกฺขุ ตยา อุปฺปาติตํ พระผู้เป็นเจ้าของให้ตาทิพย์บริสุทธิ์ แก่ชินนทรบุตรอันจะเกิดมาเมื่อปัจฉิมา ในกาลบัดนี้

วัตถุกุญหัทธสนปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

ตถาคตัสส ผรุสฺวาจันตลิตฺติปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์มีพระราชโองการถามอรรถปัญหาลับไปแล้วว่า ภนฺเต นาคเสน สรุสฺสพระผู้เป็นเจ้าของพระนาคเสนผู้ปรีชาชาติพรหมจารีรุ่งเรืองในศีล ภาสิตํ เจตํ ถ้อยคำอันนี้ พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวากล่าวไว้ว่า อาวุโส อุกฺกอาวุโส ตถาคโต สมเด็จพระพุทธรองค์เจ้าทรงไว้ซึ่งกายสมาจารและวชิสมาจาร พระกายก็อ่อนนุ่ม พระพุทธานุภาพก็อ่อนหวาน สมเด็จพระพิชิตมารจะได้ประพฤติเป็นการกายทวารจิตตวิจิตรจิตตอันหยาบช้าทารุณหาบมิได้ ยํ ตถาคโต รกฺขยุยฺย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้ามิได้เป็นกาย- ทวารจิตตวิจิตรจิตต ผู้ไฝงพระพุทธานุภาพแล้วอย่างดิศยนนครหา ปุณฺ จ ปรี รัณฺมาใหม่แล้ว พระธรรมเสนาบดีเจ้ากล่าวว่า ตถาคโต สมเด็จพระตถาคตทศพลเจ้าเมื่อพระสุทินกลันท- บุตรเสพเมถุนด้วยบุราณกตียกานั้น ทรงบัญญัติสิกขาบทปาราชิก เรียกพระสุทินด้วยคำอัน หยาบช้าว่า โมฆบุรุษ เหตุฉะนี้พระกลันทบุตรได้ฟังผรุสวาทของสมเด็จพระมณณาก็มีจิตสะดุ้ง อุตตราสหาทหวั่นนักหนา เตือรื้อนกินแหนงน้ำใจจึงมีอาจได้ซึ่งอริยมรรค นี้แหละคำ เป็นสองอยู่ฉะนี้ ไม่รู้ที่จะฟังข้างไหน ครั้นจะเชื่อคำภายหลังที่ว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถตรัส ผรุสวาทกับพระสุทินนั้น คำเดิมที่ว่าสมเด็จพระสัพพัญญูเป็นกายสมาจารวชิสมาจารนี้ ก็ผิด เป็นมิจฉา ครั้นจะเชื่อเอาคำเดิม คำภายหลังจะเป็นมิจฉา อัย โปญฺโห อันว่าปัญหานี้ อุกฺโก โกฏิกโก เป็นอุกโกโกฏิกโก ตฺวานุปฺปตฺโต มาถึงพระผู้เป็นเจ้าของ พระผู้เป็นเจ้าของวิสดา ฌ กาลบัดนี้

พระนาคเสนมิเกรงว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นเจ้าธรณี ซึ่งถ้อยคำพระธรรมเสนานีสารีบุตรว่า สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าเป็นกษัตริย์สมาจาร จะได้ประพจน์เป็นการกายทุจริตวจีทุจริตหาบมิได้นั้น คำนี้ก็จริงอยู่ และอีกข้อหนึ่ง **■**ว่าสมเด็จพระสัพพัญญูเมื่อจะบัญญัติสิกขาบทปาราชิก เหตุพระสุทินกระทำการเมถุนธรรม ด้วยถ้อยคำว่าเป็นโมฆบุรุษนี้ สมเด็จพระพิชิตมารมุนีก็มีพระพุทธปฏิภาตรัสจริง แต่ทว่าจะได้เป็นวจีทุจริตหาบมิได้ เพราะเหตุว่าสมเด็จพระศาสดามีได้น้ำพระทัยโกรธโปรดจริง ๆ จะเอาเท็จจริงมาใส่โทษแก่งว่าอวดเขาเล่นหาบมิได้ ประการหนึ่ง คำว่าโมฆบุรุษนี้แปลว่า บุรุษเปล่า คือว่าจะรู้จตุราริยสัจในอรรถภาพเกิดมานี้หาบมิได้ ถึงมาตรว่าจะจำเริญเมตตาทานาสิก ทำใด และจะกระทำบุญสักเท่าไรก็ดี จะได้สำเร็จจตุราริยสุหาบมิได้เป็นอันขาด เหตุฉะนั้นแล จึงชื่อว่าโมฆบุรุษ นี้แหละสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าเรียกพระสุทินกลั่นบทว่า ดูกรโมฆบุรุษดังนี้ด้วยสภาวะจริงแท้ จะกล่าวเป็นอุทวาทคำอันไม่จริงนั้นหาบมิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา กฎหมายขมราวว่าบุคคลค่าเขาแม้เก็บเอาความจริงมากล่าวก็มีโทษ จะต้องถูกปรับสินไหม เพราะถึงเรื่องที่ยกขึ้นคำว่าเขา นั้น จะเป็นเรื่องจริงก็ใช่เหตุที่จะถือเอาเป็นเลศค่าเขาเล่นเป็นการไม่สมควรเลย

พระนาคเสนมิเกรงว่าถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร บุคคลกระทำผิดนี้ ควรที่จะให้จะบูชาให้บรรณาการเงินทองไม่ต้องโทษหรือประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ซึ่งว่าคนกระทำโทษผิดนั้น จะได้รับรางวัลเงินทองหาบมิได้ แต่ไหนแต่ไรมาไม่มีเลย

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ถ้าแม้ว่าบพิตรมีพระราชโองการตรัสเช่นนั้น กิริยาที่พระมหากรุณาธิคุณเจ้าเรียกพระสุทินนั้น เป็นกิริยาที่พระองค์กระทำถูกทีเดียวจะเป็นผิดหาบมิได้ เพราะพระสุทินกระทำไม่ดี กระทำผิดควรจะติเตียนกล่าวโทษ พระองค์จึงตรัสตามที่กระทำไม่ดีกระทำผิด ไซ้ว่าพระสุทินนั้นกระทำดี กระทำถูกเมื่อไรเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินทกัมมทินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **ตถาคโ** สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าผู้ประเสริฐนี้ เป็นที่เคารพยำเกรงกลัวละอายแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ที่พระพุดิสมควรจึงจะเข้าไปหาบมิได้ ถ้าผู้ใดกระทำผิด สมเด็จพระพิชิตมารเจ้าก็สั่งสอนให้ละพยศอันร้าย พระองค์หมั่นเอาพระทัย

ใส่ดูแลสัตว์ทั้งหลาย มิให้กระทำผิดทุจริตตามโกหกมารยา กระนั้นหรือพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

พระนาคเสนจึงอุปมาเปรียบอีกเล่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ
เปรียบปานดูหนึ่งว่าแพทย์อันพยาบาลโรคที่มีเสมหะโทษในโกลฐประเทศลำไส้ **วิเรจนา** เทติ
แพทย์นั้นจะวางยาถ่ายเพื่อให้เกิดเสมหะอันร้ายในลำไส้เสียให้โรคนั้นระงับ หรือจะอย่างไร
มหาบพิตร

พระเจ้ามิลินทจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **อาโรคฺย-**
กาโม แพทย์ผู้ใดจะพยาบาลรักษาโรคนั้นให้หาย จะต้องวางยาปิดให้เกิดถ่ายเสมหะโทษใน
ลำไส้เสียให้หมดคนะซี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ สมเด็จพระบรม-
โลกนาถเจ้าผู้เลิศสาคา ก็ทรงพระกรุณาถ่ายสัตว์ทั้งหลายที่ควรจะรู้ถ่าย ด้วยธรรมเภสัช
บำบัดเสียซึ่งโรคคือกิเลสอันหนา ถึงพระองค์จะต้องเจรจาพुरुสาวาทที่ตรัสประภาษด้วยรักสัตว์
เอ็นดูสัตว์ กรุณาสัตว์ ตั้งพระทัยปรารถนาจะบำบัดเสียซึ่งโรคร้ายคือกิเลสแห่งสัตว์ในสนิทสนม
และทำสัตว์ให้อ่อนโยนได้ เหมือนยาถ่ายถึงจะเป็นยาปิดก็เป็นประโยชน์แก่โรคะนั้น อนึ่ง ขอ
ถวายพระพร เปรียบดูอุทกทั้งแม่น้ำอันก็คั่งสิ่งสกปรกอันควรจะคิดกันได้ แม้แข่งกระด้างก็ให้คิด
กันเข้าเป็นก้อนเดียวดูคิดด้วยยาง สิ่งที่ยาบคายกระด้างมีอ่อนดองน้ำร้อนนั้นก็จะกลับอ่อนไป
ความนี้มีครุณานันใด พระวาทสมเด็จพระโลกนาถเจ้าถึงจะเป็นพुरुสาวาท **อตุลฺวนฺติ**
สามารถที่จะให้เป็นประโยชน์ไต่ตถิผลแก่สาธุชนทั่วโลก **การุณฺยสฺส หตฺตา** ย่อมสพรหระคน
ปนไปด้วยพระกรุณา **มหาราช** ขอถวายพระพรเปรียบดูถ้อยคำบิดา **อตุลฺวนฺติ** มีแต่จะให้
เป็นประโยชน์ไต่ตถิผลแก่บุตร **การุณฺยสฺส หตฺ** สพรหระคนปนเจือไปด้วยความกรุณา **ยถา**
มีครุณานันใด วาจาของสมเด็จพระบรมครูผู้ประเสริฐเจ้านี้ **อตุลฺวนฺติ** มีประโยชน์ไต่ตถิผล
ระคนปนเจือไปด้วยพระกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย เหมือนบิดาอภิปรายสอนบุตรฉะนั้น

อนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร วาจาของสมเด็จพระมหากรุณา **พฺรสุปิ** แม้จะ
หยาบช้า **กิเลสนํ** นาสนา กิริยาบำบัดตัดเสียซึ่งกิเลสแห่งสรรพสัตว์อันเวียนว่ายในวัฏ-
สงสาร **มหาราช** ขอถวายพระพร **อมตํ** ปานประคูนน้ำอมฤตธารา **สิตํ** อันเย็นนันทนา **ปายิตํ**
บุคลลผู้ใดได้ดื่มกินเข้าไป **พฺยาธิ** หนติ อาจกำจัดบำบัด พยาธิโรคาไว้ในกายให้หายเป็นสุขสืบ
ชั้นยา **ยถา** มีครุณาอุปมาอันใด พระวาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาจสามารถจะดับทุกข์
ให้สุขสโมสร **น กสฺสจฺจิ** ทุกข์ บ่ห่อนจะให้ทุกข์แก่ผู้ใด **มหาราช** ขอถวายพระพร จะเปรียบอันใด
อุปมาเหมือนบุษนุอันใหญ่ กาย **นิปติตุวา** ตกต้องตัวผู้ใด **น รุขํ** กโรติ มิได้เสียบแทงให้เจ็บ

ปวดเวทนา ยถา มีครุวนาจันใด พระวาทาสมเด็จพระบรมไตรโลกจะเสียบแทงบุคคล ให้เจ็บใจ
หาบมิได้ ขอดวาทพระพร

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ฟังก็ทรงพระสโมสราศุการซึ่งคำแก้
ปัญหานี้ในกาลนั้น

ตถาคตัสส ภรฺสฺวาจันตํถิติปัญฺญา คํารบ ๒ จบเพียงนี้

รูกขานัง เจตนาเจตนาปัญหา ที่ ๓

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสน ผู้ประกอบด้วยญาณปริชา ภาสิตํ เจตํ สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์มีพระพุทธานุภาพ
โปรดประทานแก่พราหมณ์ผู้หนึ่งว่า ดูกรพราหมณ์ ท่านเป็นผู้ที่เล่าเรียนมีเพียรปรารภแล้ว
ไม่มีความประมาทรู้จักดีรู้จักชั่ว เป็นเหตุไฉนจึงไปพูดได้ถามสุขเสยยะคันไม้ อันหาเจตนา
บมิได้ ไม่รู้พูดไม่รู้เจรจาได้เนื้อความอะไร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตรัสประภาษดังนี้ ปุณ
จ ครั้นมาใหม่เล่า สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้ามีพระพุทธานุภาพตรัสบอกแก่ภราทวาทพราหมณ์
ว่า ดูกรภราทวาทพราหมณ์ ท่านจงไปถามไม้สระคร้อ ฌนฺทโน รุกฺโข อันว่าไม้สระคร้อนั้น ปฏิ
ภาสถ จะเจรจาตอบท่าน แม้คำของตถาคตก็มี ท่านจงสวนการฟังคำตถาคตดังนี้ นี่แหละ
เป็นคำภายหลัง ครั้นจะเชื่อคำภายหลังที่ว่า พระองค์ตรัสแก่พราหมณ์ว่า ดูกรภราทวาท
ท่านจะไปถามสระคร้อเถิด ไม้สระคร้อจะเจรจาตอบท่าน และจะเชื่อคำภายหลังดังนี้ คำเดิมที่
ตรัสกับพราหมณ์ผู้หนึ่งว่า ดูกรพราหมณ์ เป็นเหตุไฉนท่านจึงไปถามไม้อันหาเจตนาบมิได้
ไม่รู้พูดไม่รู้เจรจาดังนี้ก็จะผิด ถ้าจะเชื่อคำเดิมนี้ คำภายหลังก็จะผิด อยู่ ปญฺโห อันว่าปัญหา
นี้เป็นอุกโตโกฏฐิ ตฺวานุปฺปตฺโต มาถึงพระผู้เป็นเจ้าแล้ว จงโปรดระงับเสียซึ่งความสงสัย ในกาล
บัดนั้น

พระนาคเสนจึงมีเถรวาทว่า มหาราช ขอดวาทพระพร สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์
มีพระพุทธานุภาพว่า รุกฺโข อเจตโน ไม้หาเจตนาบมิได้ คำเดิมตรัสดังนี้ คำภายหลังตรัสให้
ภราทวาทพราหมณ์ไปพูดกับไม้สระคร้อนั้น ตปิ วจัน อันว่าคำที่ว่าไม้เจตนาบมิได้นั้น สมเด็จพระ
พระสัพพัญญูเจ้า ตรัสตามภาษาสัตว์โลกพูดกัน ก็จริงอยู่ ไม้ทั้งหลายนั้นหาเจตนาไม่ จะพูดจะ
เจรจาไม่ได้ อปิจ ยังข้อหนึ่ง ที่จะไม้สระคร้อเจรจาได้นั้น นะบพิตรพระราชสมภาร คือว่า เทวดา

พฤกษวิมานสิ่งอยู่ในไม้นั้น พุดเจระจาออกมาไม่เห็นตัว โลกบัญญัติเรียกว่าไม้พุดได้ จะเปรียบ
 จันใด คุณเกวียนบรรทุกข้าวเปลือกไว้ ที่จริงนั้นกระทำด้วยไม้หรืออก แต่ว่าเอาข้าวเปลือก
 บรรทุกไว้ เขาก็เรียกกันว่า เกวียนข้าวเปลือก ที่แท้เกวียนนั้นจะกระทำด้วยข้าวเปลือกหาไม่ได้
 และความนี้มีครุณานันใด **รุกโก** อันว่าต้นไม้นั้น **อเจตโน** หาเจตนาบมิได้ แต่ทว่าเทวดา
 สิ่งอยู่ในไม้นั้นพุดเจระจา โลกก็พลอยบัญญัติเรียกว่าไม้พุดได้ อุปมาเหมือนเรียกว่าเกวียนข้าว
 เปลือกนั้น อนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร มีครุณาเปรียบประคองบุคคลกระทำทำให้
 เป็นน้ำมันเปรียง ที่จริงก็เอาหินนั้นมากระทำก่อน เป็นน้ำมันเปรียงต่อเมื่อกระทำแล้ว แต่
 เมื่อยังกระทำไม่แล้ว ก็เรียกว่ากระทำน้ำมันเปรียง ความนี้มีครุณาอุปมานันใดก็ดี **มหาราช**
 ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ไม้นี้ก็ปานกันนั้นแล ด้วยเทวดาสิ่งอยู่ในไม้พุดออกได้
 โลกก็บัญญัติเรียกว่าไม้พุดได้ ที่จริงไม้หาเจตนาบมิได้ จะเจระจาได้หาบมิได้ **มหาราช** ขอถวาย
 พระพร เหมือนหนึ่งว่า บุคคลจะไปหาสิ่งของที่ต้องการ เทียวถามไปทุกถิ่นทุกบ้าน ได้ยินเขา
 พุดว่าไม่มี ก็กลับมาบอกกันว่าได้ยินเขาพุดว่าไม่มี โลกก็เรียกว่า ผู้นั้นไปหาไม่ได้ ที่จริงก็ได้ยิน
 เขาบอกว่าไม่มีแล้วก็กลับมา **ยถา** ความนี้มีครุณานันใด **มหาราช** ขอถวายพระพร ความที่ว่า
 ไม้พุดได้นี้ก็เหมือนกัน อนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร โลกทั้งปวงเข้าใจกันอย่างไร
 บัญญัติประการใด เข้าใจตามภาษาของตัวตามโลกสามัญจันใดก็ดี สมเด็จพระพิชิตมารโมลี
 ก็ตรัสพระสัทธรรมเทศนาตามภาษาโลกเจระจาร้องเรียกนั้น พระพุทธรูปก็สมเด็จพระมหากุณา
 จะได้เป็นสองหาบมิได้ พระองค์ตรัสไปตามวิสัยโลกพุดกันเข้าใจกันอย่างนั้น ขอถวายพระพร
 สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็สโมสโรสมันสตรัสช้องสาธุการว่า สธุสะ
 พระเจ้าข้า ปัญหานี้พระผู้เป็นเจ้าช่างแก้เป็นอันดี โยมนี้จะรับเอาถ้อยคำจำไว้ในกาลบัดนี้
 รุกขานัง เจตนาเจตนาปัญหาคำรบ ๓ จบเพียงนี้

ทวินัง ปิณฑปาตานัง มหัพผลภาวปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** **นาคเสน**
 ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปริชา **ภาสิต** **เจต** ถ้อยคำนี้พระสังคีติกาจารย์เจ้าทั้ง
 หลายกล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าทั้งสิ้นได้ยินมาแล้วว่า สมเด็จพระชินสีห์เจ้าบริโกทจันหันของนายจุนท์
 ผู้เป็นบุตรแห่งช่างทองนั้น ครั้นจันแล้วแต่นั้นมา สมเด็จพระบรมโลกนาถ ก็ทรงทพพลาภาพเพียบ

ไปด้วยพระอาพาธปมจะสิ้นพระชนมายุ **ปุน จ ภควตา ภาสิต** ครั้นโยมพิเคราะห์ดูถ้อยคำที่
สมเด็จพระสัมพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า **เทว เม ปิณฑปาตา** บิณฑบาตทั้งสอง
คือบิณฑบาตนางสุชาดาถวายเมื่อจะได้อาหาร และบิณฑบาตนายจุนท์ถวายเมื่อวันเข้าสู่พระ
นิพพานนี้ มีผลมากกว่าบิณฑบาตที่ผู้อื่นถวาย และบิณฑบาตทั้งสองนี้ มีผลอันสูงส่งนักหนา
นี้แหละครั้นจะเชื่อเอาพระพุทธรูปที่ว่า พระองค์เสวยอาหารบิณฑบาตนางสุชาดาและนายจุนท์
สรรเสริญว่ามีอันสูงส่งเท่ากัน บิณฑบาตถวายกันนั้นจะมีผลอันสูงส่งเท่ากันบ่มีได้ ครั้นจะเชื่อ
เอาพระพุทธรูปที่ว่า คำพระสังคีติการจารย์เจ้าทั้งหลายกล่าวว่า สมเด็จพระบรมโลกนาถทรงฉัน
บิณฑบาตนายจุนท์เข้าไป ทรงพระอาพาธปมจะสิ้นพระชนม์ คำนี้ก็ผิดเป็นมิจฉา ครั้นจะเชื่อ
พระพุทธรูปที่ว่า บิณฑบาตนางสุชาดากับบิณฑบาตนายจุนท์มีผลมากนี้ ก็ไม่สมกับคำที่ว่า
สมเด็จพระพุทธรองค์ทรงฉันบิณฑบาตนายจุนท์ แล้วทรงพระอาพาธปมจะสิ้นพระชนม์ จะว่า
บิณฑบาตที่นายจุนท์ถวายพระศพลมีผลผลอะไรได้ นี้แหละโยมพิเคราะห์ไปเห็นไม่สมกัน
อนึ่งเล่า บิณฑบาตนายจุนท์นี้มีผลด้วยกระคนปนเจือไปด้วยยาพิษนั้นหรือ อนึ่งเล่า บิณฑบาต
นายจุนท์มีผลด้วยให้บังเกิดพระโรคประชวรหรือ อนึ่ง บิณฑบาตนายจุนท์มีผลด้วยกระทำให้
สมเด็จพระศพลสิ้นพระชนม์หรือ ข้อหนึ่งซึ่งว่า บิณฑบาตนายจุนท์มีผลด้วยกระทำให้สมเด็จพระ
ศพลสิ้นพระชนม์ลับพระเนตรแห่งอมรินทร์และมหาพรหมกับทั้งมนุษย์หรือ ประการหนึ่ง
เล่า บิณฑบาตนายจุนท์มีผลด้วยกระทำให้สมเด็จพระศพลสิ้นชีวิตหรือ **ตสฺส การณ** พระผู้
เป็นเจ้าจงสำแดงเหตุแห่งคำพระสังคีติการจารย์ และพระพุทธรูปที่ **เอตุถาย ชโน** คนที่เป็น
เดียรถีย์ในโลกนี้ **สมุพฺพโท** มีแต่หลงก็จะชวนกันสงสัยว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนี้ โลก
ฉันบิณฑบาตนั้น **อติพล** เกินการเสวยอาหารหนักด้วยโลกจิตจึงลงพระโลหิต **อโย ปญฺโห**
อันว่าปริศนานี้ **อุกโต โกลฺลโก** เป็นอุกโตโกลฺล **ควานุปฺปตฺโต** มาถึงพระผู้เป็นเจ้าแล้ว **โส**
ปญฺโห อันว่าปริศนานั้น **ตยา** อันพระผู้เป็นเจ้า **นิพฺพายิตพฺโพ** พึงระงับดับเสียให้สิ้นสงสัย
ในกาลบัดนี้

พระนาคนางถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร คำพระสังคีติการจารย์ว่า
สมเด็จพระศพลเจ้า ฉันบิณฑบาตนายจุนท์แล้วก็ทรงพระอาพาธปมจะสิ้นพระชนม์ ไม่
สมกับพระศพลมีพระพุทธรูปโปรดไว้ว่า **เทว เม ปิณฑปาตา** บิณฑบาตทั้งสอง **สมผลา**
มีผลเสมอกัน **สมวิปากา** มีวิปากเสมอกัน **มหปุผลตรา** มีผลมากยิ่งขึ้น **มหานิสฺสา**
มีอันสูงส่งมากยิ่งขึ้น **ปิณฑปาเตหิ** กว่าบิณฑบาตทั้งหลายอื่น **กตเม เทว** บิณฑบาตทั้งสอง
นั้นเป็นไฉน สมเด็จพระสัมพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนาอันใดเป็นกำลังให้ได้อาหาร
อันใดเป็นกำลังเพื่อจะให้ฉันนิพพาน **อิเม เทว ปิณฑปาตา** บิณฑบาตทั้งสองนี้ **สมผลา**
มีผลเสมอกันและมีอันสูงส่งยิ่งกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ แล อาหารบิณฑบาตที่นายจุนท์ถวาย

สมเด็จพระบรมโลกนาถนั้น พหุคุณ มีคุณมากมีผลมากมีอันสงส์มาก จะนับประมาณมิได้ เป็นที่เลื่อมใสนักหนา เทวดาคุณฐาการขึ้นชม **มหาราช** ขอถวายพระพร สมเด็จพระบรมโลกนาถรับอาหารบิณฑบาตนายจุนท์นั้น เทวดานิยมสรรหาว่าเป็นปัจจัยมบิณฑบาตที่สุดวันจะเสด็จเข้าสู่เวศนิพพาน จึงเอาโอชาเป็นทิพย์มาทุกสถานใส่ปนลงในสุกรมัททวะ สุกรมัททวะนั้น อธิบายว่าเนื้อหมู เหนืออยู่ณนี้ จึงโปรดว่าอาหารบิณฑบาตนี้มีผล ซึ่งเทพเจ้าเอาโอชาทิพย์มาระคนนั้นก็มิผลเหมือนบิณฑบาตนายจุนท์ถวายนั้น และข้อซึ่งว่าพระโรคอันบังเกิดในพระอุทรสมเด็จพระสัพพัญญูนี้ ไซ้ว่าจะบังเกิดด้วยอาหารบิณฑบาตนายจุนท์นั้นหาบมิได้ พระโรคบังเกิดในพระวรกายสมเด็จพระสัพพัญญูนี้ ด้วยพระองค์ทรงพระชราคร่ำคร่าจะสิ้นพระชนมายุโรคนั้นจึงบังเกิดขึ้นได้ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้เป็นใหญ่พิภพจบสถาน เปรียบปานดุจกระแสดินรฐบา ปกติสนุทธมาโน อันไหลหลังลงมาตามปรกติแล้ว มีหน้าฝนบันดาลตกซาลงไป **มหาอุทกวาโห** บังเกิดเป็นห้วงน้ำใหญ่ ยถา มีอุปมาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพร พระกายของสมเด็จพระทศพล แต่เป็นปรกติอยู่เล่าก็กระออกกระแอดซวดเซทรงทรมาน ครั้นโรคบังเกิดซ้าเขา ถึงจะน้อยก็พลอยกล้ำหนักไป เอวเมว เมาะ ตถา มีอุปมาฉันใด กระแสดแม่น้ำ ฝนตกซาลงถึงจะน้อยก็พลอยไหลลงแลพิลึกไปนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพร อนึ่ง อาตมภาพจะถวายอุปมาอีกข้อหนึ่ง พระองค์ทรงสดับ **อคุติ ชลมาโน** เหมือนหนึ่งกองไฟอันลุกรุ่งเรือนอยู่แล้ว เมื่อมีบุคคลเอาเชื้อเช่นหญ้าแห้งและมูลฝอยใส่ลงไปก็จะลุกโชนโชตนาการยิ่งกว่านั้นอีกหลายเท่า อันนี้มีอุปมาฉันใด โรคที่บังเกิดในพระสรีระของพระทศพลก็มีอุปมาฉันนั้น พระองค์ทรงพระชราทุพพลภาพมากอยู่แล้ว ก็เหมือนกองไฟที่ลุกรุ่งเรืองอยู่ ครั้นมีพระโรคบังเกิดขึ้น ก็เป็นเหมือนมีบุคคลเอาหญ้าแห้งและมูลฝอยมาใส่ในกองไฟให้ลุกยิ่งขึ้นไป

อนึ่ง **มหาราช** ขอถวายพระพร จงทรงฟังซึ่งอุปมา เปรียบดุจหนึ่งว่าบุรุษเป็นกุจฉิโรคาพาธ ให้มักเจ็บท้องอยู่ก่อนแล้วเป็นกรกติเคขมา **อนุลล** **อปุกั** ครั้นว่าบริโภคนาหารอันสุก ๆ ดิบ ๆ บุคและเข้าไป ก็เสาะท้องให้ลงหนักไป เพราะท้องไม่ดีอยู่แล้วแต่ก่อนมา ยถา มีครุวนาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพร สมเด็จพระบรมโลกนาถมาจารย์จวนจะสิ้นพระชนม์สังขาร กำหนดถึงแปดสิบพรรษา ชราทุพพลภาพจวนจะเสด็จสู่เมืองแก้วคือนิพพานอันเลิศอยู่แล้ว ครั้นว่าพระโรคบังเกิดกำเริบแรงขึ้นด้วยชราหากำลังบมิได้นั้น จะโทษเอาอาหารบิณฑบาตของนายจุนท์นั้นหาควรไม่ **น สกุกา** อาตมาไม่อาจจะว่า จังหันบิณฑบาตของนายจุนท์นี้เป็นโทษขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชา **เต เทว** **ปิณฑปาตา** อันว่าบิณฑบาตทั้งหลายสองนั้น

เหตุไรเล่ามีผลเสมอกันมีวิบากเสมอกัน บิณฑบาตทั้งหลายอันนั้นไม่เสมอเทียมกันเลยเป็น
ไฉนเล่า พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร บิณฑบาตสองประการ **สมผล**
มีผลเสมอกัน **สมวิปากา** มีวิบากเสมอกัน **ธมฺมานุปุพฺพชนสมาปตฺติตฺวเสน** ด้วยสามารถบิณฑ-
บาตทั้งสอง คือ บิณฑบาตนางสุชาดาและบิณฑบาตของนายจุนท์นั้นให้ถึงพร้อมซึ่งธรรม
ทั้งหลายโดยลำดับ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิธีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ประกอบไปด้วยญาณปริชา ผู้เป็นเจ้าวิสัชนาว่าบิณฑบาตทั้งสองประเสริฐด้วย
สามารถแห่งความถึงพร้อมซึ่งธรรมทั้งหลาย ธรรมเหล่านั้นเป็นไฉน ได้แก่จันใด นิมนต์วิสัชนา
ไปก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร บิณฑบาต
สองประการประเสริฐด้วยสามารถแห่งความถึงพร้อมซึ่งธรรมนั้นคือได้แก่การเข้าอนุภพวิหาร-
สมาบัติทั้ง ๕ โดยอนุโลมและปฏิโลม ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ประชากรจิงตรสยอนถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนา-
เสนผู้ประกอบด้วยญาณปริชา ในระหว่างที่สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ได้ตรัสรู้แล้ว เสด็จ
เที่ยวโปรดเวไนยสรรพสัตว์อยู่ที่สิบห้าพรรษา มาจนได้เสวยบิณฑบาตของนายจุนท์นี้ พระองค์
มิได้ทรงเข้าอนุภพวิหารสมาบัติทั้ง ๕ โดยอนุโลมและปฏิโลมถึงสามครั้งบ้านหรือ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ใน
ระหว่างนั้น สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์จะได้ทรงเข้าอนุภพวิหารสมาบัติ โดยอนุโลมและ
ปฏิโลมถึงสามครั้งหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรก็สิ้นสงสัยสโมสรยินดี มีพระราชโองการชมอานิสงส์
แห่งบิณฑบาตทั้งสองประการว่าเป็นบรมทานอันยิ่ง บิณฑบาตอื่นไม่มีผลเทียมถึงหาบมิได้
อนึ่ง นวอนุภพวิหารสมาบัตินี้ประเสริฐนักหนา ตกว่าบิณฑบาตทั้งสองประการขอให้สมเด็จพระ
พระสัพพัญญูเจ้าได้นวอนุภพวิหารสมาบัติ จึงบังเกิดผลยิ่งนัก โยมจะรับเอาคำของพระผู้
เป็นเจ้าจำไว้กาลบัดนี้

ทวินนัง ปิณฑปาตานัง มหฺปผลภาวปัญฺหา คํรบ ๔ จบเพยงนี้

พุทธปธานุญญาตานุญญาตปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบศมีพระราชโองการถามอรรถปัญหาลับไปว่า
 ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ ภาสิตฺ เจตํ สมเด็จพระบรม-
 โลกุตตมาจารย์มีพระพุทธานุญาตโปรดประทานไว้ว่า อานนฺท คุณรํสาแดงอานนํ ท่านทั้งหลาย
 อพฺยวตา อย่าทำขวนขวายที่จะหาของสักการบูชาตลาคตนึ้เลย แล้วกลับตรัสว่า คุณรํสาแดง
 อานนํ ท่านทั้งหลายมีอุตสาหะของตลาคตผู้ควรที่จะบูชา เอวํ กรา เมื่อท่านสาธุ
 สัตบุรุษมนุษย์เทวดาทั้งหลายมีอุตสาหะขวนขวายที่จะบูชาพระบรมธาตุของตลาคตตามคำสั่ง
 ที่สั่งไว้ ท่านทั้งหลายเมื่อจะสิ้นชีวิตกระทำกาลกิริยาตาย ก็จะไปบังเกิดในวรรค
 นี้แหละพระพุทธานุญาตเป็นสองไม่ต้องกัน ครั้นจะเชื่อเอาคำที่หลังที่ว่าให้อุตสาหะบูชาพระบรม-
 ธาตุของพระองค์นั้น คำเดิมที่พระองค์ตรัสไว้ไม่ให้ขวนขวายบูชากายพระองค์ก็จะผิดเป็น
 มิจฺฉา ครั้นว่าจะเชื่อเอาคำพระพุทธานุญาตเดิมไม่ให้ขวนขวายบูชากายพระองค์นี้ พระพุท-
 ธานุญาตหลังที่ทรงสั่งไว้ให้บูชาพระธาตุก็จะผิด อยู่ ปญฺโห อันว่าปัญหานี้ อุกฺโก โกลฺลิก เป็น
 อุกฺโก โกลฺลิก นิมนต์โปรดวิสัชนา เพื่อระงับเสียซึ่งคำปรึษาพาททั้งหลายในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจารย์วิสัชนาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
 พระบรมโลกุตตมาจารย์เจ้ามีพระพุทธานุญาตรัสว่า อานนฺท คุณรํสาแดงอานนํ ท่านทั้งหลาย
 อย่าทำขวนขวายที่จะสักการบูชาพระสรีระของตลาคตเลย แล้วกลับตรัสว่า คุณรํสาแดงอานนํ
 ท่านทั้งหลาย จงกระทำสักการบูชาพระธาตุของตลาคต ผู้ควรที่จะสักการบูชา เอวํ กรา ท่าน
 ทั้งหลายกระทำตามคำตลาคตตั้งดังนี้ ครั้นสิ้นชีวิตอินทรีย์ ก็จะไปบังเกิดเสวยรมย์ชมทิพย์
 สมบัติอันมหิพาริกภาพดังนี้ มหาราช ขอถวายพระพร พระพุทธานุญาตของสมเด็จพระบรม-
 โลกุตตมาจารย์จะเป็นสองไม่ต้องกันหาบมิได้ และข้อซึ่งตรัสว่าไม่ให้สักการบูชาพระสรีระกาย
 ของพระองค์นั้น พระองค์ห้ามแต่บรรพชิตทั้งหลายมิให้กระทำสักการบูชา ด้วยเหตุว่าบรรพ-
 ชิตมีกิจที่จะพิจารณาสังขาร กระทำโยนิโสมนสิการให้เป็นเป็นทกขัง อนิจจัง อนัตตา และเจริญ
 ซึ่งสติปัญญานานุปัสสนา อันควรที่จะประกอบให้เป็นประโยชน์แก่ตน ผจฺญเสยฺซึ่งกิเลสทั้งหลาย
 นี้แหละเป็นกิจอันบรรพชิตพึงกระทำ จึงสมควรที่จะปฏิบัติ พระสัพพัญญูเจ้าจึงบัญญัติมิให้
 พระภิกษุกระทำสักการบูชาพระสรีระกายของพระองค์เจ้า การกระทำสักการบูชาสรีระกายของ
 พระองค์นั้น ควรที่เทวดามนุษย์ปุถุชนจะพึงกระทำเท่านั้น มหาราช ขอถวายพระพร เปรียบ
 ปานประคฺฐราชบุตรทั้งหลาย ควรที่จะเรียนศิลปศาสตร์ฝ่ายราชกุมารมีประการต่าง ๆ คือ หัด
 จิฆัง จิฆ่า ชักรถ เรียนยิงธนู เพลงหอก เพลงดาบ เรียนเลข เรียนนับด้วยข้อมือ และมนต์
 สำหรับกันอาวุธศัสตรา เรียนรู้ภาษานกกา ให้รู้จักข่าวดีข่าวร้าย รบพุงทั้งหลายมีประการ

ต่าง ๆ นานา นี่แหละเป็นกิจที่ราชบุตรทั้งหลายจะพึงชวนชวาทะกระทำ กรรมอันอื่นคือกระทำกสิกรรม และพาณิชย์กรรมการงาปลาไร่นาและทำเรือกวานเลี้ยงวัวควาย การอันนี้มีได้ควรแก่ราชบุตรทั้งหลาย การซื้อการขายการไร่นาการรักษาวัวควายนี้ ควรแก่คนทั้งหลายคือ เฟ่งค้ำชานาเป็นบุคคลพลเมืองชั้นต่ำ จะพึงกระทำตามเพศตามตระกูลของอาตมา ยถา มิกฺขวนาฉนฺได มหาราช ครุณามะปิตรผู้ประเสริฐ พุทธบูชาไม่ควรที่ชินบุตรจะพึงกระทำในพระศาสนา ควรที่จะพิจารณาซึ่งสังขารธรรมจำเริญพระสติปัญฐานอนุปัสสนา ควรที่จะพึงประกอบประโยชน์แห่งตน เพื่อจะผจญเสียซึ่งกิเลสให้กำจัดจากจิตมิให้มีราศีอยู่ในวิถิจิตทางปฏิบัตินี้ควรที่บรรพชิตจะพึงกระทำ จึงจะสมควรแก่ตัวเป็นชินบุตรเป็นพุทธบุตร มีอุปไมยฉันนั้น การพุทธบูชาสมควรแก่เทวดาและมนุษย์ปุณฺชนจะพึงกระทำ ดังถ้อยคำที่ชักอุปมามาแล้วนั้น

มหาราช ขอถวายพระพร ประการหนึ่งเปรียบปานคุณวิชาการและไตรเวทวิชาการทั้งหลาย คือ อรุเวทสามเวท ฐาษาสัจฉวี ยชุเวท ฐาษาชัยญ อาถพุพเวท ฐาษุแก้อาถรรพ์ ลกฺขณฐาษุลักขณะ อิตฺติหาส ฐาษุทศนังกินข้าวและทิศจะถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ฐาษุจักทิสสารพัตถะกระทำให้ถูกทิศ ปุราณ ฐาษุที่แต่ก่อนว่าที่นี้เป็นที่บ้านเก่าเมืองเก่า จะประกอบอย่างนั้นจึงจะชอบกระทำอย่างนี้จึงจะควรอยู่ได้ นิฆณฺฑ ฐาษุจักกบิลไม้ เกตุกัม เรียนกิริยาอาภัพแห่งมนุษย์นิกฺร อุกฺขรปฺปเลท ฐาษุจักประเภทอักษรทุกตัวอักษร ปท ฐาษุบท พุยากรณ ฐาษุคัมภีร์พยากรณ์ ภาสณมุตต ฐาษุจักที่จะประมาณ กล่าวคือสัตว์ร้อง อุปฺปาท ฐาษุว่าสิ่งนั้น ๆ จะอุปบัติขึ้น ฉพฺงค ฐาษุจักองค์วิชา ๖ จนฺทาคาห ฐาษุริยาห ฐาษุว่าจะเป็นจันทร์เป็นสุริยจับทิศนั้นดี จับทิศนั้นร้าย สุกฺกรากุริต ฐาษุจักราหุจและพระศุภรเทวดาผู้ใหญ่อันเทียวอยู่ อุพฺพคฺคหฺยทฺธ เทวทฺทิสฺสร ฐาษุว่าดาวเข้าในวงเดือนจะเกิดเทวายุทธสงคราม โอกฺกนฺติ อุกฺกาปาด ฐาษุวิชาดูพระเกตุตกและอุกฺลาบาต เปลวเพลิงตกลงมาแต่อากาศ อุกฺลาบาตนั้นลูกลอยขึ้นมาจากดินดูพลูอันจะบอกเหตุอันร้าย ภูมิกมฺม ฐาษุจักดูแผ่นดินอันพิกล ทิสฺสาทา ฐาษุจักฟ้าแดงทิศนั้นเป็นมฆคฺค ทิศนั้นเป็นอวมฆคฺค ภูมฺนตฺติลฺก ฐาษุจักท้องฟ้าอากาศ โชติสฺร ฐาษุจักโชติสรอันลุกสว่างไปเอง โลกายติก ฐาษุจักคัมภีร์โลกยัต สาวก ฐาษุจักยามสามตา มิตฺตจกฺก ฐาษุคูมิตจักร สุปฺน ฐาษุจักลักษณะหลับ นิมิตฺต ฐาษุจักนิมิต ผินคิผินร้าย ฐาษุจักทำนายร้ายและดี อนฺตรจกฺก ฐาษุดูชะตา มิสฺสทฺมฺปาท ฐาษุจักว่าอย่างนี้เป็นมิสสทฺมฺปาทว่าเจือจาน รวิภูตฺติล ฐาษุดูรูปท ฐาษุจักเสียงนกร้องร้ายดี ไตรเวทวิชาการทั้งปวงนี้โลกนับถือว่าเป็นวิทยาอันดี ลิกฺขากรณียา สมควรที่มาณพเหล่ากอพราหมณ์พรหมวงศ์จะพึงกระทำวิธีพากเพียรจำเรียนไว้สำหรับอาตมา คนพลเมืองชาวประชาชั้นต่ำจะควรพากเพียรเรียนกระทำนั้นหาบมิได้ ชอบแต่จะเรียนถากไร่นาค้าขาย เลี้ยงวัวควายชวนชวาทะจับให้คล่องแคล่ว ตามกำลังตามโคตรตามตระกูลของอาตมา ยถา ความข้อนี้มีอุปมาฉันใด อกฺกมฺมฺลจ

อันว่าใช้การของพระชินบุตรทั้งหลายที่จะกระทำสักการบูชาเป็นพุทธานุชา ควรแต่จะพิจารณา
ซึ่งสังขารให้เห็นเป็นพระทุกขัง อนิจจัง อนัตตา เป็นอนุปัสสนารำพึงไปในพระสติปัญฐาน โยนิ
โสมนสิการกำหนด ให้เห็นคุณและโทษ อุดส่าห์เพียงเรียนคันถธุระวิปัสสนาธุระเป็นประโยชน์
แห่งตน ขวนขวายที่จะผจญเสียซึ่งกิเลสทั้งหลาย การที่กระทำสักการบูชาอันพุทธานุชากระทำนี้
เป็นการชอบที่จะกระทำ อันกระทำเป็นพุทธานุชา นี้สมควรจะกระทำแต่เทวดาและมนุษย์ปุณฺณ
อันพระชินบุตรบรรพชิตชอบกิจแต่จะเรียนเมตตาภาวนา เสมือนหนึ่งว่าพราหมณ์มานพควร
จะอุดส่าห์เล่าเรียนไตรเวทวิชาการ ฉะนั้น ที่ว่าขวนขวายกระทำสักการบูชา นั้น ชอบแต่เทพา
มนุษย์เหล่ามราวาสทั้งหลายเปรียบดูการอันทุรพล มีต้นว่ากสิกรรมและพาณิชยกรรม กระทำ
ไรรู้ค้าขายเลี้ยงวัวควายเพาะผ้าช้างทั้งปวงนี้ ชอบที่แต่พ่อค้าและชาวนาพึงกระทำนี้ และที่ว่า
เป็นอกรรมใช้การของบรรพชิตชินบุตรบวชในพระพุทธศาสนาจะกระทำสักการบูชา ควรจะ
กระทำแต่เทพามนุษย์นิกทั้งปวงนั้น เป็นเหตุด้วยสมเด็จพระบรมโลกนาถปรารธนาว่า พระ
ชินบุตรทั้งหลายนี้ไม่ควรที่จะประกอบบอกรรม คือกระทำการสักการะพุทธานุชา ควรที่แต่จะ
ประกอบกรรมคือเรียนเจริญสมณวิปัสสนา **คตฺสุม** การณา เหตุการณ์ดังนั้น **ตถาคโต** **เอวมาห**
อันว่าสมเด็จพระสัพพัญญูพุทธพิชิตมาร จึงตรัสโปรดประทานพระพุทธฎีกาให้โอวาทไว้ว่า
อานนฺท ดูกรภิกษุอานนท ไม่ควรเลยที่สงฆ์ทั้งหลายจะขวนขวายกระทำสักการบูชาแต่สระ
แห่งพระตถาคตสหพระมหากุณา พระองค์ตรัสเทศนาสั่งไว้ดังนี้ เมื่อจะจรลีจากโลกกลับดับ
สูญเข้าสู่ห้องแก้ว กล่าวแล้วคือพระอมตมหานิพพาน **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ปรีชา
ญาณอันประเสริฐ **ยทฺ** **ตถาคโต** **น ภณฺเญย** พิแล้ว สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาไม่ทรง
พระมหากุณาตรัสเทศนาว่ากล่าว ห้ามปรามสั่งสอนไว้ดังนี้ ก็หน้าที่พระชินบุตรบรรพชิต
ทั้งหลายนี้ จะมละเสียซึ่งจิวรและบาตรและเพศบรรพชิตกิจน้อยใหญ่ จะตั้งใจกระทำแต่การ
พุทธานุชาเป็นอาภิส มิได้ประพฤติกิจเป็นปฏิบัติบูชา เหตุการณ์ดังนี้ จึงมีพระพุทธฎีกาตรัส
ห้ามปรามมิให้กระทำบูชา โปรดไว้ให้กระทำสักการบูชาพระองค์แต่เทวดาและมนุษย์นิกทั้ง
ปวงด้วยประการดังนี้

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรบรมกษัตริย์จิตติยวเรศ ได้ทรงฟังซึ่ง
ประพตติเหตุแห่งปัญหา อันพระนาคเสนวิสัยนาแจ่มแจ้ง มิได้กินแหนงในข้อวิสัยนา มีน้ำพระ
ทัยโสมนัสขึ้นบาน ตรัสสาธุการว่า สาธุ ๆ โยมรับเอาถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าเหนือเกล้าของ
โยมในกาลบัดนี้

พุทธานุชาบุญญาดานบุญญาดปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

ภควโต ปาทปฏิกปติปัญห ที่ ๖

ราชา อันว่าสมเด็จพระบรมชัตติยาธิบดินทร์มิลินทรราช มีสุนทรประภาษไต่ถาม
ซึ่งอรรถปัญหานั้นสืบไปอีกแล้วว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนเจ้าผู้จำเริญ ตุมฺเห ภณฺถ
พระผู้เป็นเจ้าจงจำไว้กับโยมว่า สมเด็จพระบรมโลกนาถเสด็จลิลาศดำเนินไปสู่คามเขตประเทศ
ตำบลใดก็ดี อยู่ มหาปจฺวี พื้นพิภพฐพีที่ไสลลุ่มเป็นเลนหล่มประการใดก็ดี พื้นแผ่นดินนี้
ลิลาจิตวิญญานมิได้ เหมือนหนึ่งว่ามีจิตมีใจ ที่ไหนเป็นเลนลุ่มหล่มก็บริบูรณ์เต็มเสมอเหมือน
ถมลงใหม่ ๆ อุนฺนตฺ ที่ไหนสูงโศดเป็นโคกโขดอยู่โดยแท้ ก็ปรวนแปรราบระรินเสมอเหมือน
ดั่งหนังกลองชัยเกริ ปุณฺ จ ปุริ ครั้นมาครั้งนี้ทำไมเล่า ภณฺถ พระผู้เป็นเจ้ามาว่าไปไหมอีก
เล่าว่า สะเก็ดก้อนศิลากระเด็นมากระทบพระบวรบาทแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า โจน
เล่าก้อนศิลาจึงไม่กระเด็นกลับไปยังที่ สะเก็ดศิลานี้ไซ้ชาติปฐพีดอกหรือ จึงจึงคือกระเด็นมา
กระทบพระบวรบาทแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถน่าสงสัย ถ้าจะถือเอาคำหลังที่ว่าไว้ว่า
สะเก็ดศิลามากระทบพระบาทแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้านั้น ยังมีได้สิ คำเดิมที่ว่าแผ่นดิน
ลิลาจิตวิญญานมิได้ ก็เสมือนหนึ่งว่ามีจิตวิญญาน ถึงว่าจะลุ่มเลนหล่มก็บันดาลดอน ถึงจะสูง
เป็นแ่งชะง่อนก็เรียบราบเสมอเป็นอันดี เมื่อสมเด็จพระชินสีห์ทรงพระดำเนินไป คำอันนี้ก็ผิด
ก็ครั้นว่าจะเชื่อคำที่ว่า แผ่นปฐพีที่ลุ่มกลับเป็นดอน ที่สูงเป็นชะง่อนก็ราบเสมอเป็นอันดี เมื่อ
พระชินสีห์พุทธรองค์ทรงพระดำเนินไปเหมือนหนึ่งว่าแผ่นดินพระธรณิมีจิตมีใจนี้เล่า คำหลังที่ว่า
สะเก็ดศิลามากระทบพระบาทแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าข้า คำนี้เล่าก็ผิดเป็นมิฉฉา อยู่ ปญฺโห
อันว่าปัญหานี้เป็นอุกโตโกฏฺฐ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงโปรดวิชันนาให้แจ้งในกาลบัดนี้

เถโร อันว่าพระนาคเสนเถระ เมื่อจะชี้แจงสำแดงซึ่งอรรถปัญหานั้น จึงมีเถรวาจาว่า มหา
ราช คูกรพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐหาผู้เสมอมิได้ คำที่อาตมาถวายพระพรไว้ว่า อยู่
มหาปจฺวี แผ่นพระธรณิอันใหญ่ อันหาเจตนามิได้นี้ แม้ว่าสมเด็จพระพุทธรองค์เจ้าทรงพระดำเนิน
ไป ที่ไหนลุ่มก็เต็มบริบูรณ์ ที่ไหนพูนก็ราบดุจปราบไว้ด้วยเดชพระบารมี คำอันนี้อาตมา
ถวายพระพรไว้มิได้ผิด พระองค์อย่าทรงพระวิมิตสงสัย ข้อที่อาตมาถวายพระพร ไว้ว่าสะเก็ด
ศิลามากระทบพระบาทแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ก็จริงมิได้ผิด แต่ทว่าก้อนศิลาไซ้ว่าจะ
กระทบกันเองแล้วและกระเด็นมาหามิได้ กระเด็นไปกระทบพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
ด้วยความเพียรของพระเทวทัต ถ้าว่าศิลากะเด็นมาโดยธรรมดาเองหาเหตุมิได้ ก็ไม่กระทบ
พระบาท จะโทษเอาคำที่ถวายพระพรไว้ก่อนว่าหาจริงไม่ ยังไม่ชอบก่อนมิใช่กระนั้น ศิลามา
กระทบพระบาทเสด็จพระมหากรุณา เพราะเหตุที่พระเทวทัตกระทำจันฑาล มหาราช
คูกรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ พระเทวทัตผูกแค้นแก่สมเด็จพระพุทธเจ้ามา พญฺมิ ชาติ-

สตสหัสธานี ประมาณแสนชาติเป็นอันมาก แต่อาฆาตของเวรมา ครั้นว่าพระเทวทัตได้โอกาสก็กลิ้งศิลาก้อนใหญ่ลงไป เพื่อจะให้ทับสมเด็จพระพุทธรเจ้าให้ถึงแก่ภรรณภาพ ด้วยพระเทวทัตคิดจะเป็นพระเจ้าแทนพระพุทธองค์ แต่ว่าก้อนศิลาใหญ่ที่กลิ้งมาครั้งนั้น เทว เสดา ยังมีภูเขาสอง ผุดขึ้นจากแผ่นดินเข้าประคองรับรองไว้ ศิลาอันใหญ่ที่กลิ้งมาก็ยุติอยู่ในที่นั้น แต่ทว่ากระทบกันเข้าด้วยกำลังแรง ก็แตกเป็นสะเก็ดออกไป สะเก็ดศิลานั้นกระเด็นไปกระทบนิ้วพระบาทแห่งสมเด็จพระมหากรุณาสัมมาสัมพุทธเจ้า

ภูฏาการศิลาที่เทวทัตกลิ้งลงมานั้น ด้วยพระเดชพระพุทธรบารมีนี้เห็นเป็นอัศจรรย์ บังเกิดภูเขาสองขึ้นจากกันไว้ ภูเขาทั้งสองนั้นเสมือนหนึ่งว่ามีจิตวิญญาณ โอนาเมตวา น้อมค้อมเข้ามาเล่ห์ประหนึ่งว่าเครือเขาเถาวัลย์ ถ้ามีจะนั้น นาคา วีย พลวนตา คุณพระยา นาคะนองว่องไว้ในสมุทร และผุดขึ้นกระทำพังพานด้านรับศิลาอันพระเทวทัตกลิ้งมากาลนั้น คุณหนึ่งมารดา เมื่อบุตรของอาตมาคะนองโศกโศรเข้าหา และเอามือซ้ายขวารับประคองบุตรแห่งตนไว้ ถ้ามีจะนั้น ไชรี ปีตา วีย คุณบิดามีน้ำจิตกรุณา เอามือซ้ายขวารับประคองลูกของ ตนไว้ ถ้ามีจะนั้น สิสุโส วีย คุณดั่งศิษย์รับบริวารแห่งอาจารย์ ถ้ามีจะนั้น สขา วีย อปริจจตา คุณสหายเพื่อนตายที่รักอย่างสนิท อันมิได้คิดจะทิ้งขว้างเพื่อนกันให้เป็นอันตราย ถ้ามีจะนั้น เสมือนหนึ่งอำมาตย์ข้าราชการอันรับเสด็จสมเด็จพระบรมกษัตริย์ ถ้ามีจะนั้น เสมือนหนึ่ง เทวดาคอยรับเสด็จสมเด็จพระอมรินทรราชา พุรุหมุโน วีย ถ้ามีจะนั้น คุณหมู่พรหมอันอุดมไป ในฉาน เข้านบนอบหมอบเฝ้าท้าวมหาพรหมนี้ดูละม่อนละไม ยถา มีครุวนาฉนใด ภูเขาทั้งสอง เข้ารับรองศิลาเท่าภูฏาการปราสาทไว้ อุปไมยเหมือนดังนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรอธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ ก็ศิลาใหญ่โตเท่าภูฏาการปราสาททีเดียว ไม่ใช่เล็กน้อย ภูเขาทั้งสองยังรับรองไว้ได้ ก็ไหนสะเก็ดศิลาเล็กนิดหนึ่งเท่านั้น ภูเขาทั้งสองนั้นจึงมิป้องกันไว้ให้ได้ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสันนาไปให้สิ้นสงสัยยอมก่อน

พระนาคเสนเถระจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะพระยาผู้ประเสริฐเลิศในสมบัติ ภูเขาทั้งสองรับรองภูฏาการศิลาไว้มิให้ตกลงไปถูกพระองค์เจ้า แต่สะเก็ดกระเด็นไปถูกพระ บาทได้นั้น มีครุวนาฉนใด อุปไมยดังบุคคลเอาฝ่ามือเข้ารับรองไว้ซึ่งน้ำมันน้ำมันเปรียงน้ำผึ้งน้ำ อ้อย มีประการต่าง ๆ ที่เป็นน้ำนั้น ฝ่ามือมิชอบคันหรือจะคันได้ อุทกทั้งที่ตั้งแต่จะบ่าไปไหลไป องอุลนุติเรน ตามระหว่างนิ้วมืออันห่านั้น ยถา มีครุวนาฉนใด ศิลาทั้งสองรับรองศิลาอัน ใหญ่ไว้ได้ แต่สะเก็ดนั้นกระเด็นลอดไป มีอุปไมยดังบุคคลรองน้ำด้วยชองมือ และน้ำลอดไหล

ไปตามระหว่างมือได้นั้น เหตุฉะนั้นสะกิดศีลาจึงลอคลอปไปกระทบพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าได้

วา ปน แมื่อนึ่งโศดเล่า **มหาราช** ดูรพระยาผู้ประเสริฐ อาตมาจะขอถวาย
อุปมาอีกข้อหนึ่ง **สรุหฺมมฺมอฺนฺรชสมสฺสทิสฺสา วาลูกา** อันว่าทรายทั้งหลายที่ละเอียดสุขุมยิ่งนัก
ประหนึ่งว่าปรมาณู บุคคลกำไว้ในกำมือก็มีได้ตั้งติดอยู่ได้ทั้งหมด ย่อมจะลอครวงตกไปได้บ้าง
ตามระหว่างแห่งนิ้วมือ **ยถา** มีครุวนาฉันใด สะกิดศีลาที่แตกกระเด็นไปกระทบพระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้า ก็มีอุปไมยเหมือนฉะนั้น

วา ปน แมื่อนึ่งโศดเล่า **มหาราช** ดูรพระยาผู้ประเสริฐ อาตมาจะขอถวาย
อุปมาอีกข้อหนึ่ง **กพโพ คหิโต** บุรุษถือเอาซึ่งกำข้าว กำข้าวนั้นมีได้เป็นก้อนให้แน่น
ตั้งแต่จะตรวงไป มิได้ตั้งอยู่ที่มือหมด มักกระเด็นไปบ้าง **ยถา** มีครุวนาฉันใด บพิตรพระราช-
สมภารผู้ประเสริฐ ศีลาอันเป็นสะกิดน้อยกระเด็นลอปไป **ภควโต ปาเท ปตนฺติ** ก็ตกต้องพระ
บาทแห่งองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า อุปมาเหมือนเม็ดข้าวอันตกไปฉนั้น บพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ พระองค์จึงทรงสันนิษฐานทราบพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิปติมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ เหตุที่ว่าภูเขาสองฝั่งซึ่งภูเขาศีลาไว้ได้ โยมเข้าใจแล้ว
โหดุความนี้จึงควไว้ เดียวนี้สงสัยนักหนาว่า สะกิดศีลานั้นล้วนเป็นพื้นปฐพีไม่มีเจตนา ไม่ทำ
การระแคะพระพุทธรูปเลย ช่างกล้าหาญกระเด็นไปกระทบพระบาทแห่งสมเด็จพระพุทธ-
เจ้าได้ และช่างมีพิษฤทธิเดชมากมาย กระทำให้พระโลหิตหือขึ้นได้ โยมนี้สงสัยนักหนา
ขอพระผู้เป็นเจ้าวิสัชนา ณ กาลครั้งนี้

เถโร พระนาคเสนจึงมีเสนาว่าจาว่า **มหาราช** ดูรพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ
สะกิดศีลาใช้ว่ามีฤทธิ์มีเดชเหมือนพระองค์ว่านั้นหามิได้ ก็เหตุที่ไม่เคารพการระพระพุทธรูป
นี้มีอยู่ ๑๒ ประการต่างหาก **กตเม ทฺวาทส อการว** เหตุที่ไม่เคารพ ๑๒ ประการนั้นสิ่งไร
บ้าง **มหาราช** ดูรพระยาผู้ประเสริฐ อการว ๑๒ นั้น **รตฺโต รากวเสน** คือบุคคลประกอบ
ไปด้วยราคะ มิได้เคารพบนอบด้วยอำนาจระอันกล้าหาญในสันดานประการ ๑ **กุญฺโง**
คนที่ประกอบไปด้วยโทสะมิได้เคารพบนอบด้วยอำนาจโทสะกล้าหาญประการ ๑ **มฺพฺโพ** คือ
บุคคลหลงมิได้เคารพ ด้วยสามารถโมหะประการ ๑ **กุบฺปิโต** คือบุคคลที่เขายกข่องมิใจ
กำริบฟุ้งไป มิได้กระทำซึ่งเคารพ ด้วยสามารถมานะประการ ๑ **นิคฺคฺโค** คือบุคคลมิได้รู้ว่า
สิ่งนี้เป็นคุณจึงไม่เคารพ ด้วยหาคุณวิเศษมิได้ประการ ๑ **อติทฺทฺโร** คือคนที่กระด้างยิ่งนักไม่รู้
จักเคารพบนอบ ด้วยไม่มีธรรมเครื่องห้ามทำให้โอนอ่อนประการ ๑ **หิโน** คือบุคคลหินชาติ

คำข้า มิได้กระทำเคารพด้วยภาวะเป็นคนชั่วช้าประการ ๑ **วชนกโร** คือบุคคลจะกระทำโทษ มิได้เคารพด้วยภาวะถือตัวว่าเป็นใหญ่ประการ ๑ **ปาโป** คือบุคคลมีใจเป็นบาปมิได้กระทำเคารพด้วยภาวะเป็นคนกระด้างประการ ๑ **ทุโภ** คือบุคคลที่อันใคร ๆ ให้อภัยความทุกข์แล้วมิได้เคารพ ด้วยมุ่งจะตอบแทนให้ทุกข์เกิดแก่ผู้นั้นประการ ๑ **ลฺหุโ** คือ บุคคลโลภมิได้กระทำเคารพ ด้วยตนนั้นอันโลกหากครอบงำในสันดานประการ ๑ **อายุหิโต** คือ บุคคลที่มัวขวานขวายประมาดมาซึ่งประโยชน์ของตนอยู่มิได้เคารพด้วยมุ่งจะทำประโยชน์ให้สำเร็จ กล่าวผลประโยชน์ของตนจะเสื่อมไปประการ ๑ สิริเป็นเหตุที่มีได้เคารพ ๑๒ ประการนี้ **มหาราช** ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ สะเก็ดศิลานั้นถ้าไม่แตกออกจากศิลาใหญ่แล้ว ศิลาทั้งสองก็รับรองไว้ได้ **เอตา ปน ปปฺปฏิกา** สะเก็ดศิลาแตกกระเด็นออกนั้นด้วยกำลังกระทบกัน กระเด็นไปโดยอากาศนั้นจะได้กำหนดว่าจะไปในทิศนั้น ๆ และจะให้ถูกต้องพระพุทธรูปาทกระนั้น ๆ หามิได้ มีครูนาจันใด มีอุปไมยเสมือนหนึ่งว่าลมหัวค้อน พัดหวนหันหอบเอาสรรพใบไม้อันแห้งขึ้นไปในอากาศ สรรพใบไม้จะได้รู้ว่าจะตกทิศนั้น ๆ หามิได้ ก็สะเก็ดศิลาที่กระเด็นไปถูกพระบาทพระพุทธรเจ้า ก็เหมือนดังใบไม้นั้น ประการหนึ่งขอถวายพระพร ซึ่งสะเก็ดศิลากระเด็นไปกระทบพระบาทสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เพื่อให้พระเทวทัตผู้เป็นคนอกคัญญกระด้างหยาบช้า ได้เสวยทุกขเวทนาในอบาย ด้วยโทษที่ตนกระทำเป็นความผิด พระองค์ได้ทรงฟังแล้วอย่าลืมหลง จมมนสิการไว้โดยนัยอันอาत्मภาพิสังขาคด้วยประการดังนี้

ราชา ครั้นนั้นพระยามิลินท์ได้ทรงฟังทราบพระทัยก็ช้องสาธุการสรรเสริญพระนาคนเสนด้วยโสมนัสว่า โยมได้ฟังครั้งนี้ถ้วนถ้วนจำได้ถนัดแน่นอน โยมจะจำไว้สั่งสอนกุลบุตรภายหลัง จุณนัยอันโยมได้ฟังในกาลบัดนี้

ภควโต ปาทปปฏิกูปติตปัญหา คำรบ ๖ จบเพียงนี้

คาถาภิกษิตโกชนาทานถวาย กถนปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามซึ่งอรรถปัญหานั่นอื่นสืบต่อไปว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคนเสนผู้จำเริญ **ภาสิตฺ เจต** สมเด็จพระพุทธานุเจ้ามีพระพุทธานุภาพโปรดไว้ว่า พรหมประพตฺติฉนฺใดพรหมณฺ์ทั้งหลายก็ประพตฺติเหมือนท้าวมหาพรหม ส่วนสมเด็จพระพุทธรเจ้าทั้งปวงเล่าก็ประพตฺติเหมือนพรหม แต่ทว่าจะได้บริโศ

อาหารอันเกิดแต่กล่าวคานานั้นหามิได้ เติมพระองค์ตรัสไว้ฉะนี้ **ปน จ** ครั้นยี่ดมาเล่า เมื่อพระองค์เจ้า มีพระพุทธรูปศาสดาเสนาแก่บริษัททั้งหลาย พระองค์ตรัสปริยายเป็นอุปพพิทธา คือกล่าวทานกถาก่อน แล้วสืบลกถาต่อภายหลัง **ภาสิต** **สุตฺวา** เทวคานมนุษย์ทั้งหลายได้ฟัง พุทธภาษิตนั้น จึงชวนกันถวายทานเพราะพระองค์กล่าวทานกถา จึงได้ถวายทานสืบ ๆ กันมา ส่วนว่าสาวกทั้งหลาย **ปริกฺขุชนฺติ** ได้บริโภคน้ำซึ่งทานนี้ เพราะพระพุทธรูปเจ้ากล่าวทานกถาศัพท์ ถ้าว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสว่ามิได้บริโภคน้ำอาหารอันเกิดด้วยกล่าวคานาแล้ว คำที่ว่า พระองค์เจ้ากล่าวทานกถานั้นก็ผิดเป็นมิจฉา ถ้าว่าสมเด็จพระพุทธเจ้ากล่าวทานแล้ว คำที่ตรัสว่า มิได้บริโภคน้ำอาหารอันเกิดแต่กล่าวคานาก็เป็นมิจฉาคำผิด **ต** **กิการณ** ที่ไยมาด้วยเหตุไฉน เหตุที่ว่าภิกษุสงฆ์ที่ทักขิไณยบุคคลรับเอามาได้นั้น ก็เป็นเพราะสมเด็จพระมหากรุณาสำแดงอันสงฆ์ทาน เทพามนุษย์ได้สวณาการฟังธรรมเทศนา ก็มีจิตเลื่อมใสชักชวนกันถวายทาน **เตทานิ ปริกฺขุชนฺติ** ภิกษุสงฆ์สาวกได้รับทานนั้น **สพฺเพปิ เต** เออกระนั้น ภิกษุสงฆ์สาวกจะมีพาทันกัน คานาภิกษิตี ซึ่งอาหารอันเกิดเพราะคานา อันพระมหากรุณาเจ้ากล่าวแล หรือ **อ** **ปญฺโห** อันว่าปัญหานี้ **อุกฺโต โกลฺลิก** เป็นอุกโตโกฏิ **นิปฺปฺโน** **สุคฺมภีโร** ละเอียดเล็กซึ่งยิ่งนัก ขอพระผู้เป็นเจ้าจงวิชันนาให้แจ้งประจักษ์แก่ข้าผู้อื่นชื่อว่าพระยามิลินทในกาลบัดนี้

เอโร ครั้นนั้นพระยาคนเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูกรบริพัตรผู้ประเสริฐ ข้อที่พระมหากรุณามีพระพุทธรูปศาสดาโปรดประทานไว้ว่า พระองค์มิได้ฉันซึ่งอาหารอันบังเกิดแต่กล่าวคานาตรัสไว้ฉะนี้ แล้วจึงมีพระพุทธรูปศาสดาเสนาทานกถาก่อน เทพามนุษย์นิกรคณะได้ฟังธรรมเทศนาของพระองค์ก็บังเกิดโสมนัสศรัทธาถวายทานสืบ ๆ มา **สา จ ปน** กิริยา แม้อันว่ากิริยาที่สมเด็จพระมหากรุณา ตรัสพระศาสดาธรรมเทศนานี้เป็นประเพณีแห่งพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน **สพฺเพ** **ตถาคต** สมเด็จพระพุทธรูปเจ้าทั้งหลายแต่ก่อนโพ้น **อภิมานเปตฺวา** ยังสาธุชนให้ชื่นชมยินดีด้วยทานกถาแล้ว ก็ให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ เป็นนิตย แล้วก็ให้ประดิษฐานอยู่ในศีล ๘ ประการต่อภายหลัง บริพัตรพระราชสมภารพระองค์จึงทรงสวนาการสดับฟังซึ่งอุปมาเกิด ทานกถานี้มีอุปมาคณมนุษย์บุคคลทั้งปวงจะกระทำการงานสิ่งใด ๆ ปราศจะกระทำให้ทารกอันเป็นบุตรแห่งตนมิให้รับให้กวนได้จึงให้ของเล่นนั้นต่าง ๆ **วฏฺก** คือ **ไถ** **มฺภิก** คือหมอน้อย **อุกฺขลิก** คือหม้อข้าว **วิญฺจุลิก** คือตุ๊กตาล้มลุก **ปตฺตาหพฺก** คือบาตรภาชนะและทะนนาน **รตฺก** คือรถน้อย ๆ **ธนฺก** คือธนูน้อย ๆ อุคสาหะหาให้แก่ลูกเล่นก่อนเพื่อจะมีให้ลูกของคนอื่น ให้เพลินไปด้วยของเล่น แล้วจึงฝึกหัดให้กระทำการไร่นาสรรพกิจทั้งปวงต่อภายหลัง **ยถา** อันนี้มีครุณานันใด **มหาราช** ดูกรบริพัตรพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ อันองค์สมเด็จพระมหากรุณาสัมมาสัมพุทธรูปเจ้านี้ พระองค์สำแดงซึ่งทานกถาก่อนแล้ว จึงสำแดงสืบลกถาต่อภายหลัง มีอุปมาเหมือนบุรุษฉะนั้น **มหาราช** ดูกรพระองค์ผู้ประเสริฐ

อาตมภาพจะอุปมาให้พระองค์ฟังอีกข้อหนึ่งเล่า **ภิสโก** พระพุทธเจ้านี้ เปรียบดุจดุจดมยา
รักษาโรคอันกล้า ควรที่จะให้กินยาเข้าน้ำมัน **จตุหิ เตล ปายติ** ก็ให้คนนั้นกินน้ำมันใสลิ้นสี
ห้าววันก่อนแล้ว จึงสาธยายปัจจุธาตุต่อภายหลัง ความดังนี้มีครุวนาจันได นะพิตรพระราช-
สมภาร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์เจ้าก็เหมือนกัน ให้คนทั้งหลายนั้นฟังทานกถาเสียก่อน
แล้วยังมนุษย์นิกรเทวให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๘ ต่อภายหลัง มีอุปไมยฉนั้น **มหาราช**
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จิตของท่านทายกนั้น **มทุก** อ่อน **สินิทุ** เย็นสนิทคิด
แต่ว่าจะกระทำทานทอดเป็นสะพานข้ามสงสารสาครเข้าสู่พระนิพพาน **ตสุมา** เหตุฉนั้น
พระองค์จึงสั่งสอนว่าให้ท่านเป็นกรรมภูมิ คือเป็นภูมิที่จะสร้างซึ่งบารมีกฤษดาภินิหาร ก็แหละ
พระพุทธปฏิมาของพระองค์จะเป็นกายวิญญูติ หรือวจิญญูติ ไม่ควรบริโภคนานที่เขาถวายนั้น
หามิได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทจึงถามต่อไปแล้วว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา
พระผู้เป็นเจ้าว่า วิญญูติ ๆ ดังนี้ วิญญูตินั้นมีกี่ประการ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร วิญญูติ
สองประการ คือกายวิญญูติประการ ๑ วจิวิญญูติประการ ๑ สิริเข้าเป็นสองประการ และกาย-
วิญญูตินั้นแบ่งออกไปเป็น ๒ ประการ คือกายวิญญูติเป็นสาวัชชะมิโทษประการ ๑ กาย-
วิญญูติเป็นอนวัชชะหาโทษมิได้ประการ ๑ ฝ่ายว่าวจิวิญญูติเล่าก็แบ่งออกเป็น ๒ คือวจิ
วิญญูติเป็นสาวัชชะนะ ประกอบด้วยโทษประการ ๑ วจิวิญญูติเป็นอนวัชชะ หาโทษมิได้ประการ ๑
กตฺมา กายวิญญูติ สาวัช ขอถวายพระพร กายวิญญูติประกอบด้วยโทษนั้นอย่างไร
อิธกจโจ ภิกขุ ได้แก่ภิกษุบางรูปอันเข้าไปสู่ตระกูลในบ้าน ยืนอยู่ในที่ไม่เป็นโอกาส อัน
สมควรจะยืนตามลำดับตรอก ละเสียซึ่งที่อันสมควรเสียนี่เป็นกายวิญญูติประกอบด้วยโทษ
พระอริยาเจ้าทั้งหลายโสดจะได้เลี้ยงชีวิตด้วยกายวิญญูติ อันประกอบด้วยโทษเช่นนั้นหามิได้
และพระภิกษุเลี้ยงชีวิตด้วยกายวิญญูติอันประกอบด้วยโทษนี้ **โณมาโต** เป็นที่พระอริยาเจ้า
คูหมัน **ชีโลโต** เป็นที่ติเตียน **ปรีฏโต** เป็นที่ตำรวล **อปจิตติกโต** เป็นที่มีได้คำรพ **หิพิโต**
เป็นที่ดูแคลน **ครหิโต** เป็นที่นินทา เรียกว่าภิกษุนั้นเป็นภิกษุชั่วจะเลี้ยงชีวิตผิดธรรม

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระ
ภิกษุบางรูปเล่าเข้าไปสู่ตระกูลสถิตอยู่ที่โอกาสอันมิควร พง์เล็งประหนึ่งว่านกยูง แล้วคิดว่า
ตระกูลเคยดูมหรสพการเล่นอย่างไร อาตมานี้จะให้เห็นอาตมาเหมือนดั่งนั้น คิดแล้วกระทำ
สำแดงกายให้คนทั้งหลายเห็น แล้วได้ลาภสักการะมา ชื่อว่าสาวัชชกายวิญญูติ พระอริยาเจ้าทั้ง
หลายมิได้เลี้ยงชีวิตด้วยสาวัชชกายวิญญูติ อันมิชอบนี้ ย่อมติเตียนว่าเป็นภิกษุชั่วจะเหมือนกัน

มหาราช คุรานะบพิตรผู้ประเสริฐ กายวิญญูติที่เป็นอนวัชชนะนั้นอย่างไร ได้แก่พระ
ภิกษุบางรูปอันเข้าไปสู่ตระกูล สโต มีสติปัญฐานภาวนา สมาหิโต เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในภาวนา
สมุปชาโน มีสัมปชัญญะรู้สีกตัวอยู่ ไปสู่ที่อันควรจะได้หรือมิควรจะได้โดยถานุโสทธิ แล้ว
ยืนอยู่ ถ้ามีทายกจะให้ ก็พึงยับยั้งรั้งรอรับทาน เมื่อทายกไม่ปรารถนาจะให้ ปกุกมิตพพา ก็
พึงหลีกไปเสีย พระภิกษุเหล่าใดหมู่ใดพวกใด กระทำตรงไปตรงมาได้ดังนี้ ชื่อว่าอนวัชชากาย-
วิญญูติหาโทษมิได้ ต้องด้วยวินัย พระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมเลี้ยงชีวิตด้วยอนวัชชากายวิญญูติ
เช่นนั้น และพระภิกษุเลี้ยงชีวิตเป็นอนวัชชากายวิญญูติ ปสฺสุโร พระอริยเจ้าชื่อยก โถมิตฺโต
ยินดีสรรเสริญ วณฺณโต พรรณนาคุณเป็นอเนกประการ ได้ชื่อว่าเป็นสัลเลขิจาจาร
ประพฤตีสลเลขมกน้อย อนึ่ง ชื่อว่าเป็นบริสุทธาชีวิเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรมบริสุทธินัก นะบพิตร
พระราชสมภาร ภาสตี เจต ถ้อยคำที่สมเด็จพระชินสีห์ผู้เป็นยอดแห่งเทวดา มีพระพุทธานุภาพ
โปรดประทานไว้ด้วยคาถาฉะนี้

น เว ยาจติ สปปญฺโณ

ธีโร ปเวทิตุมรหติ

ยํ อุตฺตสฺส อริยา ติฏฺฐนฺติ

เอสา อริยาน ยาจนา ดังนี้

กระแสนพระพุทธานุภาพโปรดไว้ว่า ธีโร อันว่าพระภิกษุเป็นนักปราชญ์ประกอบด้วยปัญญา
ย่อมไม่กระทำการกายวิญญูติ อรหติ ควรนักหนาเพื่อจะสรรเสริญเย็นยอ ยํ อุตฺตสฺส อริยา
พระอริยเจ้าทั้งหลายท่านปฏิบัติซึ่งกายวิญญูติอันมิได้เป็นอนวัชชะ คือขอด้วยกิริยาอันยืนนิ่ง ๆ
พระภิกษุผู้ประกอบด้วยปัญญาพึงปฏิบัติตาม ในกาลบัดนี้

เมื่อพระนาคเสน ถวายวิสัชนาฉะนี้แล้ว จึงตั้งเป็นกถुकถามขตาปุจฉาต่อไปว่า กตมาปี
วจฺจิณฺณาตุติ สาธุชา วจฺจิณฺณาตุติที่ประกอบด้วยโทษนั้นประการใด แล้วจึงถวายวิสัชนาต่อไปว่า
อิธกญฺโ จ มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ได้แก่พระภิกษุพาลพวกอลัชชี
วิณฺญาเปติ ขอซึ่งวัตถุมีประการต่าง ๆ คือจิวรและบิณฑบาตและเสนาสนะและคิลานปัจจัย
เกสัชบริขาร ขอต่อทายกด้วยวาจา อยฺ อันว่าสิ่งนี้ ชื่อวจฺจิณฺณาตุติประกอบด้วยโทษ พระอริยะ
ทั้งหลายโสดมิได้ประพฤตีย่อมเมื่อน่ายนิทนาว่า เลี้ยงชีวิตเป็นภินนาชีวะ ควรจะครหา

ปฺน จ ปรี มหาราช อีกประการหนึ่งว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร

อิธกญฺโ จ พระภิกษุพาลพวกอลัชชีย่อมยังท่านทายกให้เข้าใจ ด้วยวาจาว่า อิมินา เม อตุโล
รูปนี้ประโชชน์ด้วยจะใคร่ได้วัตถุสิ่งนี้ ๆ มีลากเพราะวาจาขอต่อบริษัถ์ดังนี้ ชื่อว่าวจฺจิณฺณาตุติมีโทษ
พระอริยะทั้งหลายโสด คิเตยนินทาว่าเป็นภินนาชีวะ เลี้ยงชีวิตไม่ชอบธรรม

ปฺน จ ปรี มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่งเล่า

อิธกัจฉ กิคุ พระภิกษุบางหมู่เหล่าในพระบรรพตศาสนา ใช้วิธีหมอดู ยังบริษัททั้งหลาย ให้รู้วิฤตวิชา **วิปฺผาเรน** ด้วยคู่มือที่ร่ำว่าจะมีโทษอุบาทว์อันใด ให้เร่งกระทำบุญให้ทาน อันตรายจึงจะหายไป ส่วนบริษัทศตบุรุษทั้งหลายนำมาซึ่งลาภสักการะต่าง ๆ แก่ภิกษุนั้น อย่างนี้ชื่อว่า จีวิญญูติประกอบด้วยโทษ พระอริยะไม่โปรดสรรเสริญ ย่อมจะติเตียนนินทา

มหาราช ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภาร จงทรงพระสวณาการซึ่งเยี่ยงอย่างนี้ เกิดว่า พระธรรมเสนบดีสารีบุตรผู้เป็นเอกอัครสาวกผู้ใหญ่ ครั้นเวลาสายณหสมัยเย็นลง อกุจฺจนเม เพลาอัสดงสิ้นสี่พระสุริยา **คิลาน** พระผู้เป็นเจ้าเป็นไข้ไปจนราตรีภาค พระโมคคัลลานเถระเห็นลำบากจึงถามว่า เมื่อก่อนเคยบริโภคเภสัชสิ่งใดโรคจึงหาย พระธรรมเสนบดีจึงบอกว่าโรคเคยคลายด้วยบริโภคน้ำนมโค พระสารีบุตรบอกท่านนี้ เทวดาสงอยู่ที่นั่น ก็ไปเข้าไปคลไคลสาธุชน ให้เอาน้ำนมโคมาถวาย ฝ่ายพระสารีบุตรจึงมาจินตนาการว่า เภสัชชานมโคที่มีมา **วจิวิปฺผาเรน** ด้วยวาจาอาตมาพูดออกไปจึงได้มา อนิจจา ๆ **มม อาชีโว** การเลี้ยงชีวิตของอาตมานี้จะทำลายจากฝ่ายบริสุทธิ์เสียแล้ว พระสารีบุตรจึงมิได้ฉันเภสัชนมโค นั้นแหละอันพระอริยะเจ้าทั้งหลายนั้น **น อุปชีวนติ** จะได้เลี้ยงชีวิตเป็นวจิวิญญูติมิโทษ ดังนี้ห้ามได้

มหาราช ขอถวายพระพร อันว่า จีวิญญูติหาโทษมิได้นั้นเป็นประการใดเล่า ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภาร วจิวิญญูติที่พระพุทธรองค์ประธานไว้ว่า ทายกผู้ใดปวารณาไว้ว่า ผู้เป็นเจ้าขัดเภสัชสิ่งใดก็บอกเกิด โยมจะหาถวาย ถ้าทายกทั้งหลายเขาปวารณาอนุญาตไว้ พระภิกษุเจ็บไข้ลงก็ขอได้ ไม่มีโทษ ถึงพระอริยะเจ้าทั้งหลายนั้นโสด ถ้าทายกปวารณาไว้เมื่อเจ็บไข้ก็บอกขอได้ ไม่มีโทษทัณฑ์ แม้สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าก็ได้ตรัสโปรดอนุญาตไว้ อย่างนี้แลเรียกว่า จีวิญญูติไม่มีโทษ

อนึ่ง สมเด็จพระโคตมสัพพัญญูบรมครูเจ้าของเรามีรับจ้งหันอันกาสิการทวาช-พราหมณ์ถวาย ด้วยจ้งหันนั้นเกิดด้วยพระองค์เจ้าเพียรไปทรมานพราหมณ์ ด้วยเปล่งออกซึ่งบาทพระคาถา **ตสุมา** เหตุคั้งนั้นสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าจึงห้ามเสียซึ่งจ้งหันนั้น จะฉันทามิได้ บพิตรพึงสันนิษฐาน เข้าพระทัยด้วยประการฉะนี้

ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปรีชา เมื่อสมเด็จพระบรมนายกโลกนาถเจ้าเสวยจ้งหันนั้น เทวดาเอาโอชาทิพย์มาเรียรายถวายทุกครั้งหรือ หรือว่าเทวดาเอาโอชาทิพย์มาถวายครั้งเดียว เมื่อเสวนสุกรมัททวะของนายจุนท์เท่านั้น นิมนต์วิชันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนมีวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ

พระบรมโลกุตตมาจารย์เสวยเวลาใด เทวดาเอาโอชาทิพย์มาใส่ครานั้น เป็นว่าคอยใส่ที่ละคำ อาหารที่เสวยทุกคำไป จะได้ละได้เว้นนั้นหามิได้ **มหाराช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร เปรียบปานคูปอครวเมื่อบรมกษัตริย์จะเสวยพระสุธาหาร พอครวจึงเข้าไปนั่งใกล้แล้ว
ใส่ซึ่งสุไปปรสลงทุกคำข้าวที่เสวยนั้น ยถา มีครวนาฉันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ
จะเสวยอาหารบิณฑบาตนั้น เทวดาเอาโอชาทิพย์มาใส่ทุกคำ ๆ เหมือนพอครวอันใส่สุไปปรส
ทุกคำเสวยฉะนั้น ครั้งหนึ่งเล่า เมื่อสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าเสด็จอาศัยเวรัญชคามนั้น เสวยข้าว
รางมัว เทวดาก็เอาทิพย์โอชามาปนเข้ากับข้าวรางมัวให้ชุ่มชื้นให้พระองค์เสวย เหตุดังนั้นพระ
กายสมเด็จพระสัพพัญญูจึงเป็นปรกติอยู่ จะได้ผอมไปหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรได้สวนการฟังพระนาคเสนพยากรณ์แก้ปัญหา จึง
สรรเสริญพระบารมีของสมเด็จพระมหากรุณาว่า **ภนุเต** ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า สมเด็จพระ
ชินเนทรบพิตรมานี้พระบารมีมารนักหนา จนชั้นแต่เทวดาก็อุตสาหะมาปฏิบัติทุกเวลา
เสวย อันนี้ก็เป็นลาภอันเลิศของเทวดา **สมบุฏฺฐิจุฉามิ** โยมจะรับเอาถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าไว้
ในกาลบัดนี้

คาถาภิวิตโกชนาทานถวาย ถอนปัญหา คำรบ ๘ จบเพียงนั้น

ภควโต ชัมมเทสนาย อปโปสุกตภาวปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระบรมขัตติยรินทร พระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการ
ประกาศถามอรรตปัญหาอันสืบไปเล่าว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้
ประกอบด้วยญาณปริชา **ตุมฺเห ภณฺถ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้กับโยมว่า สมเด็จพระมหากรุณา
เจ้าทรงพระอุตสาหะสร้างพระบารมีมาถ้วนกำหนดสี่อสงไขยกับเศษอีกแสนกัลป์นี้ ด้วยมี
พระทัยจะร้อนสัตรีออกจากห้วงมหรณภพสงสาร ผู้เป็นเจ้าว่าไว้กระนั้นะ **ปุน จ** ครั้นมาอีก
เล่า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่า เมื่อสมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้าสำเร็จแก่พระศรีสรเพชญดา-
ญาณนั้นแล้ว กลับมีน้ำพระทัยน้อมไปที่จะชวนชวายน้อย ไม่ตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรด
สัตว์ โยมพิเคราะห์ดูอรรถทั้งสองนี้ไม่ต้องกัน **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า
ผู้ปริชา **ยถา** มีครวนาฉันใด โยมจะเปรียบให้ฟัง เหมือนอย่างว่านายขมังธนูก็ดี และลูกศิษย์
นายขมังธนู ก็ดี เรียนไว้จะสู้รบราชศัตรู ครั้นถึงที่จะได้รับราชศัตรู แล้วก็หุดห้อยห้อยอยู่หาสู้ไม่

นี่คิดไปก็เหมือนกันกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสร้างพระบารมีสื่อสงไขยกับแสนกัลป์
เอตถนุตฺเร ในระหว่างสร้างพระบารมีนั้น น้ำพระทัยนี้ผูกพันที่จะรื้อขนสัตว์ทั้งหลายอัน
 เวียนวนวายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสารไม่รู้แล้ว ให้เข้าสู่กรุงแก้วอมตนครเสศิวศวมหาปถโมกข-
 นิพพาน

ครั้นได้ตรัสแก่พระปรมาภิเชกแล้ว พระทัยจะผ่องแผ้วขึ้น ควรแลหรือกลับเป็นอื่น
 ไป มีน้ำพระทัยมักน้อยไม่ชวนขยายโปรดสัตว์มรรยัสถ์อยู่ เหมือนนายขมังธนูเรียนรู้ไว้จะรบศัตรู
 ครั้นปะศตรูวางธนูเสียหาสู่มั โอสกุเกยฺย กลับงอนหงอย่อท้อไปไม่สู้เขา

ประการหนึ่งเล่า ถ้ามีฉะนั้น **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าจงฟังอุปมาอีกอย่างหนึ่งเล่า
มลฺโล **วา มลฺลตฺติสุ** **โส** **วา** เสมือนคนมวยคนปล้ำก็ดี ลูกศิษย์ของคนปล้ำก็ดี ย่อมคิดพัน
 ดองเล่นอยู่ทุกเวลาราตรี หวังจะสู้กับมวยหมูปปล้ำ ครั้นถึงที่จะเข้าสู่ศึกกลับว่าข้าแรงน้อยถอย
 เสียไม่สู้ใคร เรียนปล้ำทำไมเล่า เหมือนอย่างเจ้าคนมวยขลาด สมควรจะชก เห็นเขามาทำ
 หน้าซิดหาสู่มั นี่แหละสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เหมือนกัน สร้างพระบารมีมาตั้งพระทัย
 ประราณาที่ว่า จะโปรดไว้ในยนิกรสรรพสัตว์ ครั้นได้ตรัสแล้วพระทัยมรรยัสถ์มีชวนขยายน้อย
 คิดถ้อยถอยที่จะไปโปรดสัตว์ด้วยกลัวภัย ก็ **นฺ โข** โฉนหนอหรือว่าสมเด็จพระมหากรุณา
 โปรดสัตว์ด้วยพระทัยย่อท้อมีชวนขยายน้อย หรือว่าท้อถอยทพพลาพ ด้วยไม่มีพระกำลังหิว
 หอบอยู่ **อสพฺพญฺญตฺย** หรือว่าไม่รู้ไม่เ็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคอกกระมัง ฟังพระผู้เป็นเจ้าว่าน่าไม่
 สมหวัง เหลวไหลไป **อิงฺฆ** ดังข้าพเจ้าตักเตือน **การณานิ** **พฺรหฺมิ** พระผู้เป็นเจ้าจงชักเอาเหตุมา
 แก่ใจ **กฺขฺยวิตฺรณาย** เพื่อจะให้สิ้นซึ่งความวิบัติทั้งขา **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาค-
 เสนผู้ปรีชา ถ้าว่าสมเด็จพระนาคโลกนาถมีพระทัยปรารณาจะโปรดสัตว์ รื้อขนสัตว์อัน
 ลอยล่องเที่ยวท่องเสวยสุขเสวยทุกข์ในวัฏสงสาร จึงตั้งสมสร้างพระบารมี ๓๐ ทัศ มีทานบารมี
 เป็นประอม สร้างสมซึ่งพาหิรทาน และอัมมัตติกทาน คือดวงพระหฤทัยนัยเนตรพระเกษกาย
 เสียรสอเลื้อนเนื้อให้แก่สัตว์ทั้งหลาย แล้วมีหน้าซ้ำให้บุตรธิดาอัครชายาอดรักเป็นอัครทาน
 ไม่ถ้อยถอย แต่สร้างพระบารมีมานี้มานานน้อยไปหรือ จะกำหนดนี้ถึงสื่อสงไขยแสนกัลป์ **เอตถนุ-**
ตฺเร ในระหว่างสร้างพระบารมีอยู่นั้น พระทัยนี้ผูกพันจะเป็นพระจะโปรดสัตว์

ถ้าว่าจะถ้อยถ้อยคำเดิมพระเป็นเจ้าว่านี้ คำภายหลังที่พระผู้เป็นเจ้าว่า เมื่อ
 สมเด็จพระมหาโลกนาถยกอดบุคคลได้ตรัสเป็นสมเด็จพระทศพลแล้ว พระทัยชวนขยายน้อย
 มีพระทัยถ้อยถอยที่จะไม่โปรดสัตว์ อรรถถ้อยคำนี้ก็ผิดเป็นมิจฉา **สพฺพทฺหามิ** จะเชื่อคำที่ว่า
 ได้ตรัสแล้ว มักน้อยมรรยัสถ์คิดจะไม่โปรดสัตว์ คำเดิมที่ว่า สร้างพระบารมีสื่อสงไขยกับแสนกัลป์
 ประราณาว่าได้ตรัสแล้วจะโปรดสัตว์นั้นก็ผิด อยู่ **ปญฺโห** อันว่าปริศนานี้ **อุกฺโก** **โกฏฺฐิโก**

เป็นอุกโตโกฏี นิมนต์โปรดวิสันนาให้แจ้งในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร แต่กาลก่อนอาตมาถวายพระพรไว้จริงอยู่ ว่าสมเด็จพระสัพพัญญูเข้าเฝ้าคุณแก่สรรพสัตว์ ประราธนาจะโปรดสัตว์ จึงสร้างพระบารมีมาถ้วนท้องสวโขยแสนกัลป์ **เอตถุนุเตเร** ในระหว่างเมื่อพระองค์สร้างพระบารมีอยู่นั้น น้ำพระทัยนี้ผูกพันที่ว่าจะโปรดสัตว์อยู่ และคำที่ถวายพระพรว่าพระสัพพัญญูได้ตรัสแล้ว มีพระทัยมรัยสถ์ไม่ปรารธนาที่จะเทศนานำสัตว์เข้าสู่พระนิพพาน ด้วยสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ส่องญาณดูชินธรรม ก็เห็นว่าลึกล้ำคัมภีรภาพ ยากที่จะรู้จะเห็น อนึ่งโสด สัตว์ทั้งหลายประกอบด้วยคณหาอันกล้าด้วยภาวะมีสัถกายทิจูถ้อมัน ที่ไหนสัตว์ทั้งปวงนั้นจะถือตามพุทธโอวาทของตถาคตเล่า

เหตุฉะนั้นพระทัยของสมเด็จพระสัพพัญญูเข้าจึงน้อมไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวนน้อย มีพระหฤทัยมรัยสถ์ไม่ปรารธนาที่จะเทศนานำสัตว์เข้าสู่สุญญาน **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **ภิสโก** ปานคุณหมอ **สตุลลนุโต** อันจะพยายามใช้ **อุปคจจนุโต** เมื่อเข้าไปใกล้ซึ่งคนไข้ นั้น จึงมาคิดในใจว่า อาตมาจะประกอบยาขนานไหนให้ไข้หาย ย่อมถ่ายเทกะเนใจไปละนี้ **ยถา** มีครูนาฉันโคณะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ เจ้าก็เพ่งพิจารณาดูหมู่สัตว์ทั้งหลายอันเป็นโรคร้ายร้อน กล่าวคือกองกิเลสอันหนาเห็นว่าจะยังปัญญาลงพิจารณาซึ่งธรรมของสมเด็จพระสัพพัญญูยากที่จะรู้เห็น เป็นเหตุฉะนั้นจึงทรงพระปริวิตกไปว่า ทำไฉนจึงจะโปรดสัตว์นี้ได้ จะกระทำอุบายฉันโค นี่แหละสาละวนที่วิตกไปเหมือนหมอรักษาไข้ ต้องพิเคราะห์ไปว่าโรคสิ่งไรจึงจะชอบประกอบยาขนานไหน พิจารณาไข้ให้แน่ จึงวางยาแก้ไขต่อภายหลัง เหตุดังนี้สมเด็จพระชินสีห์เจ้าจึงมีความชวนชวนน้อยที่จะสำแดงพระธรรมเทศนา

วา ปณ ดังอาตมาจะถวายอุปมาอีกอย่างหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร บพิตรพระราชสมภาร เปรียบดูกษัตริย์พระองค์หนึ่งเล่า ได้ราชภิเษก ไม่ได้ทัศนากการเห็นซึ่งคนทั้งหลายอันเป็นฝ่ายเจ้าพนักงานเป็นต้น คือสาวสรวระสคราญอนกนิกรราชกัญญา ข้าเฝ้าสนิททั้งหลาย เหล่าบุรุษหญิงชายชาวนิคมขอบเขตฉันทเสมา นายกองช่างกองม้ากำหนดที่สุด ไทวาริกบุรุษผู้รักษาทวารนั้น

พระทัยก็ยังไม่วอนหันบัญชาการก่อน ก็ยอมทรงพระอนุสรณ์ว่า อาตมานี้จะสงเคราะห์อย่างไร แก่ไพร่บ้านพลเมืองฉะนี้หนอ น้ำพระทัยนี้ตรัสตรอง จึงยังไม่พระโองการชูปย้อมตั้งแต่งใครผู้ใด **ยถา** มีครูนาฉันโค **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระอนาวรรณญาณได้สำเร็จการแก่พระปรมภิเชกอันประเสริฐเลิศโลกาแล้ว พิจารณา

พระธรรมรัตน์เป็นแก้วหาค่าได้ **คมฺภร นิปฺปณฺ** อันลึกล้ำละเอียดนักหนา ยากที่ฝูงเวไนยใจ
 หยาบจะหยั่งเห็นได้ ถึงจะตรัสพระสัทธรรมเทศนา ก็เสียทีเทศนาเสียเปล่า ที่ไหนเล่าจะนับถือ
 เพราะใจคือคิณจะเห็นเป็นสักกายทิฐิ พระองค์จึงสาละวนดำริจะสงเคราะห์สัตว์อย่างไร สัตว์
 จึงจะยังจิตให้เข้าใจในกระแสพระสัทธรรมเทศนา ดำริเหมือนกษัตริย์เมื่อแรกราชาภิเษกนั้น
 เหตุฉะนี้สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าจึงมีพระทัยชวนชวนน้อยอยู่ ยังไม่ตรัสพระสัทธรรมเทศนา

อนึ่งเล่า ก็เป็นธรรมดาประเพณีสมเด็จพระพุทธเจ้าแต่โบราณมา สุดแท้แต่ว่าได้ตรัส
 แล้ว ต่อทำมหารพรมมาอาราธนา พระองค์จึงได้ตรัสพระธรรมเทศนา เหตุไรจึงเป็นธรรมดา
 มา เหตุว่ามนุษย์ทั้งหลายถือตามฝักฝ่ายทำมหารพรม บรรดาเหล่าปริพาชกสมณ-
 พราหมณ์ทั้งหลายถือนั่นว่า ทำมหารพรมเป็นเทวดา **พฺรหฺมครุภา** คำรพทำมหารพรมถือ
 ตามโอวาทานุสาสน์น้อยใหญ่ของทำมหารพรมเป็นที่สุด

อย่าว่าแต่มนุษย์เลย เทวดาและพรหมทั้งหลายนั้นก็มานับถือทำมหารพรม ถ้าวว่า
 ทำมหารพรมมิได้มาอาราธนาอบนบนิมนต์ สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ต้องยับยั้งรอทำทำ
 มหารพรม ยังไม่ชวนชวนที่จะตรัสพระสัทธรรมเทศนา **ยสฺมา** เหตุใด **ตสฺมา** เหตุฉะนี้
 สมเด็จพระศาสดาตรัสพูดเจ้าแต่ก่อนมา ทำมหารพรมจึงต้องอาราธนานิมนต์ก่อน ขอถวาย
 พระพรบพิตรพระราชสมภาร จงทรงสันนิษฐานให้ทราบเหตุ **อุปเทฺสฺสามิ** อาตมาจะถวาย
 อุปมาต่อไปอีก **ยถา มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จะมีครุวนาฉนั้นใด จง
 สมเด็จพระเจ้าในยาราชและมหาอำมาตย์ผู้ใหญ่ เคารพนบไหว้ถือนะอะไรเป็นที่ไหว้ที่เคารพนบ
 บูชา **อวเสสา ชนา** คนทั้งหลายเช่นนั้น ก็พากันพลอยนอบนบเคารพบูชาด้วยสิ้น อนึ่ง เป็น
 ประเพณีคิณโลกมา ฝ่ายว่าสมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้าทั้งหลายนั้นก็เหมือนกัน มหาพรหมนั้น
 ลึเป็นใหญ่ ทำมหารพรมลงมาเคารพนบเมื่อใดแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งปวงที่นับถือ
 ทำมหารพรมนั้นก็ชวนกันกระทำสักการบูชา **ตสฺมา** เหตุฉะนี้แหละ พรหมจึงต้องลงมา
 อาราธนา ให้ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์ทั้งหลาย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชากรได้สวนการฟังก็ทรงพระสโมสโรสมนัสปริดาตรัสว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **อโย ปญฺโห** อันว่าปริศนานี้เดิมทีดูเหมือนหนึ่ง
 นาวาบรรทุกภาวะอันหนัก **อติลฺลโก** พระผู้เป็นเจ้าของทำให้เบาขึ้นได้ **สุนิเวทิต** ช่างแก่นักหนา
 วิชันนาให้โยมเข้าใจ **สมปฺปฺยจฺฉามิ** โยมจะรับไว้เป็นข้อวัตรปฏิบัติสืบไป

ภควโต รัมมเทศนาย อภิโปสุกตภาวปัญหา คำรบ ๘ จบเพียงนี้

พุทธัสต อจริยานาจริยปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระรัตนไตรมุนีมิลินทเลศิกษัตริย์ มีพระบรมราชโองการตรัสถามอรรธ-
ปัญหาอันอื่นสืบไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ผู้ประกอบด้วยปัญญา
ปรีชา ภาสิต์ เจตํ ภควตา พระพุทธานี้ สมเด็จพระมิ่งโมลีโลกนาถมีพระพุทธานุภาพ
ตรัสประภาษไว้ว่า ภิกฺขเว ดูรานะภิกษุทั้งหลาย ตถาคตนี้ไม่มีใครที่จะเป็นครูบาอาจารย์ สทฺธิโส
เม น วิชฺชติ หาผู้ใดที่จะรู้ปานเปรียบไม่ได้ในมนุษย์โลก เป็นเอกเป็นโสด ปุณ จ มาอีก
เล่าตรัสโปรดว่า ภิกฺขเว ดูรานะภิกษุทั้งหลาย อาพาโร กาลาโม อาพารดาบส กาลามาโคตร
เป็นอาจารย์พระตถาคต ตั้งไว้ซึ่งพระตถาคตว่าดีเสมอตน แล้วกลับบูชาตถาคตโดยโอพาราบูชา
นี้แหละสัททว่า พระองค์ไม่มีครูบาจารย์ หาผู้ใดจะปานเปรียบมิได้มั่นคงกระนั้น ก็พระพุท-
ธานุภาพที่ตรัสว่าพระองค์เป็นศิษย์ของอาพารดาบส กาลามาโคตร คำนี้ก็ผิด แม้จะเชื่อว่าพระองค์
เป็นศิษย์อาพารดาบส กาลามาโคตรนั้น พระพุทธานุภาพที่ตรัสว่าพระองค์หากครูบาจารย์ไม่ได้
ก็ผิด อัย ปญฺโห อันว่าปริศนานี้ อุกฺโข โกฏฺโฏ เป็นอุกโขโกฏฺโฏ นิมนต์วิสัชนาในกาลบัดนี้

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพรพระราชาสมภาร สมเด็จพระ
พระบรมโลกนาถศาสดาจารย์มีพระพุทธานุภาพโปรดประทานไว้ว่า ภิกฺขเว ดูรานะภิกษุทั้งหลาย
ผู้ใดใครผู้หนึ่งจะได้เป็นครูบาจารย์หาได้ ตถาคตนี้จะมีผู้ใดเสมอมิได้มี อปฺปปฏิปุคฺคโล
หาผู้ใดจะเปรียบมิได้ ครั้นมาใหม่ตรัสว่าอาพารดาบส กาลามาโคตรเป็นอาจารย์นั้น และคำนี้
พระองค์ตรัสหมายความว่าอาพารดาบส กาลามาโคตรนั้น เป็นอาจารย์ของพระองค์แต่ก่อนยัง
ไม่ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ มหาราช ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภาร อาจารย์ขอสมเด็จพระบรมโลกนาถเมื่อยังไม่ได้ตรัส ยังเป็นโพธิสัตว์นั้นมี ๕
พระองค์เสด็จไปอาศัยอยู่ที่อาจารย์นั้น กตเม ปญฺจ อาจารย์มี ๕ นั้น คือใครเล่า ได้แก่
พราหมณ์เหล่า ๔ คน มาถวายสวดคัมภีร์กระทำพิธีให้รักษาพระองค์เมื่อวันประสูตินั้น
เรียกว่าอาจารย์เป็นประณม ปุณ จ ปริ ยังอีกเมื่อพระโพธิสัตว์ค้อยจำเริญพระชันษา สมควรที่
ว่าจะเรียนศิลปศาสตร สมเด็จพระเจ้าสิริสุทโธทนมหาราชทรงมอบให้พราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อสรพ-
นิมิตร อันรู้เวทมนต์และมงคลโกฏฐาสะ อาจารย์ก็มิรู้พยากรณ์มีชาติอันประเสริฐ แล้วเอา
พระเต้าทองมาหล่อหล่อน้ำลงเหนือมือแห่งพราหมณ์นั้นแล้ว ประทานโพธิสัตว์ให้พราหมณ์นั้น
ฝึกสอน นี้แหละจัดเป็นอาจารย์คารบสอง ปุณ จ ปริ อีกอาจารย์หนึ่งนั้น ขอถวายพระพร ได้
แก่เทพเจ้าอันแปลงเพศมาเป็นคนแก่คนเจ็บคนตาย เทวทูตทั้ง ๓ และเพศบรรพชิตเป็นที่ ๔
ให้พระโพธิสัตว์มีพระทัยสลด แล้วเสด็จสู่มหาภิเนษกรรมนั้น จัดเป็นอาจารย์คารบสาม ปุณ จ
ปริ มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่ง เมื่อพระองค์ไปถึง

สำนักอาฬารดาบส กาลามโคตร และขอเรียนทางปฏิบัตินั้น จัดเป็นอาจารย์คำรบสี่ **ปุน จ ปริ** อีกอาจารย์หนึ่ง คืออุทกดาบส รามบุตร ซึ่งพระโพธิสัตว์เข้าไปถามถึงวัตรปฏิบัตินั้น จัดเป็น อาจารย์คำรบห้า **มหาราช** ขอถวายพระพร อาจารย์ทั้ง ๕ นี้เป็นอาจารย์สมเด็จพระมหากรุณาเจ้า บอกลอกิยธรรมให้แต่ยังไม่ได้ตรัส จัดเป็นอาจารย์บอกโลกิยธรรมต่างหาก จะได้เป็น อาจารย์สมเด็จพระพุทธองค์ผู้ทรงสวัสดิภาพเมื่อได้ตรัสนี้หามิได้ ประการหนึ่ง จะได้เป็น อาจารย์สอนฝ่ายโลกุตระธรรมนี้แก่สมเด็จพระชินสีห์หามิได้ เหตุฉะนี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงมีพระพุทธปฏิมาประภาษว่า ตถาคตจะมีครูบาอาจารย์สั่งสอนหามิได้ บุคคลผู้ใดจะเปรียบเสมอสมานปุนปานกับพระองค์เจ้าหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประธานรากร ทรงพระสวณาการฟังก็สโมสโรสมันัส มีพระราชโองการตรัสว่า **สาธุ** ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ประกอบด้วยญาณอันปรีชา **สมปญฺจุจามิ** โยมจะรับไว้เป็นข้อวัตรปฏิบัติสืบไป แก่กุลบุตรอันจะเกิดมาเมื่อภายหลัง ในกาลบัดนี้

พุทธัสส อจริยานาจริยปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

อัคคาอัคคสมณปัญหา ที่ ๑๐

ภนฺเต นาคเสน ภาสิตี เจตํ ภควตา อาสวานํ ขยาย สมโณ โหติติ

ราชา สมเด็จพระมหากษัตริย์ชาติดินรินทร์มิลินท์ภูมินทรราชินดี มีสุนทรพจนารถพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหาทือว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ประกอบด้วยญาณปรีชา **ภาสิตี เจตํ ภควตา** พระพุทธภูมิกานี้สมเด็จพระองค์ผู้ทรงบุญราศี สวัสดิภาพหากตรัสโปรดไว้ว่า พระอริยบุคคลที่เป็นอัสวักขยนั้นแหละเป็นสมณะ **ปุน จ ปริ** ครั้นมาใหม่เล่า สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า มีพระพุทธภูมิกตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายเรียก นรชาติผู้คนอันเป็นสมังคี มีความพร้อมเพรียงด้วยธรรม ๔ ประการว่าเป็นสมณะ และคุณธรรม ๔ ประการนี้ คือ **ขนฺติ** ความอดทนประการ ๑ **อปฺปมาหฺรตา** บริโภคอาหารแต่น้อยประการ ๑ **รติวิปฺปหานํ** คือประหารเสียซึ่งกำหนดประการ ๑ **อภิชฺฌนํ** หากังวลมิได้ประการ ๑ สิริเป็นคุณธรรม ๔ และธรรมทั้ง ๔ นี้ มีอยู่ในสันดานบุคคลเป็นปุถุชนประกอบด้วยกิเลส นี่แหละคำพระองค์ตรัสไว้ว่า บุคคลที่เป็นอัสวักขยแล้วเรียกว่าเป็นสมณะมั่นคงแล้ว คำที่ว่าสมเด็จพระพุทธองค์ว่า นรชาติชนพร้อมด้วยธรรมทั้ง ๔

นี้เป็นสมณะ พระพุทธภูิกานี้คิด ถ้าว่าถือกระแสนพระพุทธรูปที่หลังนี้ที่ว่า นรชาติที่เป็นสมังค
พร้อมเพรียงด้วยธรรมทั้ง ๔ นี่เป็นสมณะ พระพุทธรูปที่ตรัสไว้เมื่อเดิมว่า บุคคลเป็นอาส-
วักขยสันนิทสยอสนั้น และจัดว่าเป็นสมณะนั้นก็คิด นี่แหละมีอาสวะก็เรียกว่าเป็นสมณะ
ไม่มีอาสวะก็เรียกว่าเป็นสมณะ กระนั้นหรือประการใด ไม่รู้ที่ว่าจะถือเอาพระพุทธรูปไหน
เป็นแน่ได้ เมื่อพิจารณาไปเห็นว่า พระพุทธรูปที่ประหนึ่งเป็นคำสองไม่ต้องกัน อยู่ **ปญฺโห**
อันว่าปัญหานี้ **อุกฺโต โกลฺลโก** เป็นอุกฺโตโกฏิ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าโปรดวิชันนาให้แจ้งในกาลบัดนี้

พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปฏิสัมมกิทา มีเถรภาสิตถวายพระพรว่า **มหาราช**
ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ข้อที่ว่าสมเด็จพระศรีสุคตทศพลกวันตบพิตรพิชิตมารมุนี มี
พระพุทธรูปโปรดไว้ว่า **อาสวานํ ขยาย สมฺโณ** บุคคลเป็นอาสวักขยหาภิเลสมีได้นั้นแหละ
ชื่อว่าสมณะ และข้อที่ตรัสว่าบุคคลประกอบพร้อมเพรียงไปด้วยธรรม ๔ ประการนั้น เรียกว่า
เป็นสมณะ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ คำที่ว่าบุคคลพร้อม
เพรียงด้วยธรรม ๔ ประการ เรียกว่าเป็นสมณะนี้ สมเด็จพระพิชิตมาร โมลีเจ้าตรัสด้วย
อำนาจคุณอันพิเศษ ๔ อย่างของบุคคลเหล่านั้น และเป็นนิราสเสสวณะหมายเอาสมณะทั่วไป
สุดแต่ว่ามีธรรม ๔ ประการนี้แล้วก็เป็นสมณะได้ แต่เมื่อจะเปรียบเทียบกันแล้วไซร้ก็เลศกว่ากัน
บุคคลผู้ใดปฏิบัติเพื่อจะระงับกิเลสได้ บุคคลผู้นั้นชื่อว่าสมณะ แต่พระจินาสวะทั้งหลาย
ประเสริฐกว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุดอกไม้ทั้ง
หลายอันเกิดในน้ำบนบกนั้นก็ดี ที่สุดชาติดอกสัตตบุษย์ประเสริฐกว่าดอกไม้ทั้งปวง ยา **กาจิ**
ปุปฺผา อันว่าดอกไม้ทั้งหลายเหลือเศษ คือจากดอกสัตตบุษย์ก็เรียกว่าดอกไม้ ดอกไม้ทั้ง
หลายก็เรียกว่าดอกไม้ เป็นที่ชบชิตใจคนเหมือนกันแล แต่ทว่าดอกสัตตบุษย์ประเสริฐกว่า **ยถา**
มีครูนาฉนใด นะบพิตรพระราชสมภาร บุคคลยังไม่สิ้นกิเลส ปฏิบัติเพียงดับกิเลสก็ว่าสมณะ
ที่ท่านเป็นจินาสวกก็เรียกว่าเป็นสมณะ เป็นที่ท่ายกจะสักการบูชา แต่ทว่าพระจินาสวกสมณะ
เป็นผู้ล้าเลิศประเสริฐกว่าปุณฺชนสมณะ เปรียบดุจเรียกว่าดอกไม้เป็นที่ชบชิตใจแห่งโลก
แต่ทว่าดอกไม้สัตตบุษย์ประเสริฐกว่านั้น นี่แหละคำที่ว่า บุคคลประกอบพร้อมเพรียงด้วยธรรม
๔ ประการนี้เป็นคำวิเศษว่าทั่วไปแก่ปุณฺชนอันปฏิบัติเพื่อจะดับกิเลส จัดว่าเป็นสมณะ ไม่
เป็นคำหมายสมณะชั้นสูงอย่างเด็ดขาด แต่คำที่ว่าบุคคลเป็นอาสวักขยสันนิทสยไปจากกิเลสทั้งปวงนี้
เป็นคำอันวิเศษเด็ดขาดเป็นที่สุด ไม่มีผู้ใดจะประเสริฐอีกแล้ว **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภาร เปรียบดุจข้าวสาลี โลกกล่าวว่คิดว่าเลิศก็เรียกว่าข้าวสาลี ธัญชาติข้าวทั้งปวง
มีพันธุ์ต่าง ๆ ที่เลี้ยงกายคนทั้งหลายเหมือนกัน แต่ทว่าข้าวสาลีดีกว่าประเสริฐกว่า
มีรสกว่าข้าวทั้งหลายมีประการต่าง ๆ **ยถา** มีครูนาฉนใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภาร บุคคลที่ประกอบการปฏิบัติเพื่อจะดับกิเลส ก็เรียกว่าเป็นสมณะ ที่ท่านเป็น

อาสวัคชัยก็เรียกว่าเป็นสมณะ ทายกทำบุญได้บุญเหมือนกัน แต่ทว่าทานที่ให้แก่พระจินาสพ
เจ้ามีผลล้ำเลิศ ประเสริฐกว่า ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** สาธุสะข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้า **สมปฏิจฺฉามิ** โยมรับถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้า จำไว้เป็นข้อวัตรปฏิบัติของกุลบุตร
อันจะเกิดมาข้างอนาคตกาลเบื้องหน้าในกาลบัดนี้

อัคคาอัคคสมณปัญหา คำรบ ๑๐ จบเท่านี้

จบตติยวรรค

จตุตถวรรค

วัณณภณปัญหา ที่ ๑

ภนฺเต นาคเสน ภาสิตํปี เจตํ ภควตา มมฺ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาสเยยฺย ฐมฺมสฺส
วา สงฺฆสฺส วา วณฺณํ ภาสเยยฺย ตตฺร ตุมฺเหหิ น อานนฺโท น โสมนสฺสํ น เจตสา ขุพฺพิลาวิคตํ
กรณียนฺติ.

อลโห มิลินโท ราชา ในลำดับนั้น สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ป็นประชาชาวสาครรัฐ มี
พระราชโองการดำรัสถามอรรธปัญหาคะพระนาคเสนต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้เป็นเจ้าประกอบด้วยญาณปรีชา ภาสิตํปี เจตํ ภควตา ถ้อยคำอันนี้ สมเด็จพระ
พุทธองค์ผู้ทรงสุนทรราศีสวัสดิภาค หากมีพระพุทธานุภาพตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า ภิกฺขเว
ปเร วณฺณํ ภาสเยยฺย ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันว่าชนทั้งหลายเหล่านั้นจะพึงภายิตกล่าวสรรเสริญ
ซึ่งคุณแห่งเราผู้ตถาคตก็ดี แห่งพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี ท่านทั้งหลายอย่าพึงยินดีใสมันส์ อย่า
พึงมีจิตกำเริบด้วยอาการคือความสรรเสริญนั้น ใช่แต่เท่านั้น แม้ในพรหมชาลสูตร สมเด็จพระ
พุทธองค์ผู้ทรงพระภาคก็ได้ตรัสเทศนาสั่งสอนพระภิกษุทั้งหลาย ในกาลเมื่อพระองค์เสด็จไปสู่
ระหว่างแห่งเมืองราชคฤห์กับเมืองนาลันทาค่อวัน ครั้นนั้นก็ทรงสั่งสอนห้ามมิให้ภิกษุทั้งหลาย
ยินดีอินร้ายในนิทานและสรรเสริญ และข้าสอนว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายมีจิตชื่นชม
ยินดี ในถ้อยคำที่ชนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญซึ่งเราผู้ตถาคตก็ดี และยินดีใสมันส์ในถ้อยคำที่เขา
กล่าวสรรเสริญพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี อันตรายจะพึงมีแก่ธรรมวิเศษ คือฉานสมาบัติมรรคผล
ที่ท่านทั้งหลายจะพึงได้โดยแท้ นี่แหละสมเด็จพระศาสดาตรัสเทศนาห้ามปรามพระสงฆ์พุทธ-
บริษัทมิให้ยินดีใสมันส์ในความสรรเสริญแล้ว ครั้นภายหลังเสลพราหมณ์ไปเฝ้า พระ
ผู้ทรงพระภาคเจ้ามีพระพุทธานุภาพตรัสสรรเสริญคุณของพระองค์ให้เสลพราหมณ์ฟัง อานนฺโทโต
มีน้ำพระทัยชื่นชมยินดีที่จะสรรเสริญ กำเริบที่จะสรรเสริญเอง และยกพระองค์ว่าเป็นพระ
ยาศรรมราช อนุตฺตโร ว่ายิ่งหาสิ่งที่จะเสมอมิได้ โดยยังพระธรรมจักรให้เป็นไปคือตรัสพระ
ธรรมเทศนาโปรดเวไนยนิกรมนุษย์เทพดา โลก อุปปติวตฺตํ หาผู้ใดในโลกนี้จะปุนปาน
ดูพระองค์มิได้ นี่แหละพระพุทธองค์มาสรรเสริญพระองค์เองดังนี้ ถ้าจะเชื่อเอาพระพุทธานุภาพ
เดิมที่ตรัสว่าคนทั้งปวงสรรเสริญพระตถาคตและสรรเสริญพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี ท่านทั้งปวง
อย่ายินดี อย่าให้จิตกำเริบไปในที่สรรเสริญนั้น ถ้าจะเชื่อคำเดิมนี้นี้ คำภายหลังที่พระองค์ตรัส
สรรเสริญพระองค์ให้เสลพราหมณ์ฟังนั้นก็ผิด ครั้นจะเชื่อเอาว่าพระองค์สรรเสริญพระองค์ว่า
เป็นถึงพระยาศรรมราช ไม่มีใครทั่วทั้งมนุษย์เทพาฟ้าดินที่จะเปรียบเสมอเหมือนหาได้ พระ
พระพุทธานุภาพได้เดิมนั้นว่า ภิกฺขเว ดูกรสงฆ์ทั้งปวง คนทั้งหลายจะสรรเสริญตถาคตก็ดี จะ

สรรเสริญพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี ท่านทั้งหลายอย่าปรีดาปราโมทย์ด้วยสรรเสริญ อย่าให้จิตกำเริบที่จะสรรเสริญตัว และอย่างให้ผู้อื่นสรรเสริญตัวเลย คำนี้ก็ผิด ส่วนสมเด็จพระพิชิตมารตรัสอวดอ้างยกพระองค์เป็นอัครฐานเป็นถึงพระยาธรรมราช แล้วให้โอรสทพระภิกษุทั้งหลายมิให้กระทำจิตวุ่นวายในความสรรเสริญ กำเริบในความสรรเสริญเป็นอย่างไรจึงกระทำเช่นนั้นอยู่ ปญฺโห อันว่าปัญหานี้ อุกโต โกลฺลโก เป็นอุกโตโกฏิ ตยา วิสขุขิต พระผู้เป็นเจ้าได้โปรดวิชันนาในกาลบัดนี้

เถโร ฝ่ายพระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปฏิสัมภิตา จึงมีเถรวาจาวิชันนาว่า **มหาราช** ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร คำเดิมที่สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ มีพระพุทธุฎกาทิ ประทานโอรสทพระภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าชนทั้งหลายจะสรรเสริญตถาคตก็ดี และสรรเสริญพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี ท่านอย่ายินดีในความสรรเสริญ อย่าให้เขาสรรเสริญตัวท่าน และท่านอย่าดูอย่าง อย่างได้ทำจิตคิดกำเริบที่จะสรรเสริญตัวและให้ผู้อื่นสรรเสริญท่าน สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ให้โอรสทพระภิกษุ และข้อที่ว่า สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้ากล่าวสรรเสริญคุณของพระองค์อันเป็นยถาภูตตะ คือคุณมีจริงเป็นอุตตริยิยังว่า **อหฺมสมฺมิ** ทุกวันนี้พระตถาคตเป็นพระยาธรรมราชอันเลิศนักหนา ตรัสเทศนาพระธรรมจักร โปรดเวไนยสัตว์ทั่วมนุษยนิกร เทวดา โลก **อปฺปติวตฺตติย** หาใครผู้ใดที่จะปฐนปานิเปรียบเทียบมิได้นี้ก็ดี พระองค์จะตรัสเพื่อให้เกิดลาภเกิดขึ้น และปรารถนาจะให้เขาอื่นนับถือ มอบตัวเข้ามาเป็นศิษย์แสวงหาบวรก็หาไม่ได้ พระองค์ตรัสด้วยอำนาจมีพระทัยอนุเคราะห์ กรุณาเอื้อเฟื้อหวังไว้เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย พระองค์ทรงทราบโดยแน่แท้ในพระกมลสันดานว่า เมื่อพระองค์ตรัสนั้น ความตรัสรู้ธรรมมาภิสมัยแห่งตลอดไฉยธรรมทั้งปวง จักบังเกิดมีแก่เสลพราหมณ์และมาณพ ๓๐๐ คน พระองค์จึงตรัสว่า ดูกรเสลพราหมณ์ ตถาคตนี้ **อนุตฺตโร** เป็นผู้ยิ่งประเสริฐเลิศล้ำ ธรรมราชา ตถาคตเป็นพระธรรมราช ด้วยพระธรรมราชย่อมประภาษสั่งสอนประชากรยถาด้วยกำหนดกฎีกาอันเป็นธรรมจันใด ตถาคตนี้เลิศไปกว่านั้น ตรัสสั่งสอนมนุษยนิกรและชาวสวรรค์ ด้วยธรรมจักกัปปวัตตนสูตร พระตถาคตนี้ประเสริฐนัก หาผู้ใดใครจะเสมอเหมือนหาไม่ได้ในโลกนี้แน่แท้และสมเด็จพระพิชิตมารโมลินีมีพระพุทธุฎกาทิตรัสจะนี้เพื่อจะให้เสลพราหมณ์กับมาณพ ๓๐๐ คน ได้รู้มรรครู้ผลธรรมวิเศษจะนี้ จึงตรัสสรรเสริญพระองค์ ไซ้จะนำซึ่งความมิจริง มาตรัสด้วยหวังลาภยศและบวรหาได้ ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็สิ้นสงสัยทรงพระโสมนัส มีพระราชโองการตรัสว่า **สาธุ ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าวิชันนาดีแล้ว

สมปฏิจจามิ โยมจะรับถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าจำไว้ เป็นข้อวัตรปฏิบัติแก่กุลบุตรทั้งหลาย
อันเกิดมาในอนาคตกาลภายภาคหน้าในกาลบัดนี้

วินิจฉัยปัญหา คำรบ ๑ จบเท่านี้

อหิงสานิคคหปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริษดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต**
นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชา สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์
เจ้ามีพระพุทธานุญาตว่า **ภิกขเว** คุณภิกษุทั้งหลาย ท่านจงมีความรักความเอ็นดูสัตว์โลกนี้แล
วโร ประเสริฐ ตรัสละนี้แล้ว ครั้นมามีพระพุทธานุญาตว่า **ภิกขเว** คุณภิกษุทั้งหลาย โลก
ทั้งปวงควรจะข่มขี่ ตถาคตก็ข่มขี่ ควรจะยกย่อง ตถาคตก็ยกย่อง นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า **นิคโคโห**
ธรรมดาว่าควรที่จะข่มขี่ก็ให้ข่มขี่ **หตุตฺเตชฺช** ควรที่จะตัดมือให้ตัดมือ **ปาตฺเตชฺช** ควรที่จะตัดเท้าก็
ตัดเท้า ควรจำจงก็จำจง ควรจะฆ่าก็ฆ่าให้ตาย ธรรมดาจะข่มขี่คนทั้งหลายก็ต้องกระทำการดังนี้
พระองค์มีพระพุทธานุญาตว่า ควรจะข่มขี่ให้ข่มขืน โยมนี้เห็นไม่ควรนึกหนา สมเด็จพระศาสดา
ไม่ควรจะตรัสละนี้ แม้จะเชื่อเอาพระพุทธานุญาตที่ตรัสไว้แต่เดิมว่า อย่าเบียดเบียนสัตว์ ให้รัก
สัตว์เอ็นดูสัตว์ในโลกนี้ คำภายหลังที่พระองค์ตรัสว่า โลกควรจะข่มขี่ให้ข่มขี่ ควรจะยกย่อง
ให้ยกย่องดังนี้ จะมีผิดหรือ ครั้นจะเชื่อเอาพระพุทธานุญาตภายหลังที่ว่าควรจะข่มขี่ให้ข่มขี่ พระ
พุทธานุญาตที่ตรัสมาแต่เดิมนั้นก็จะผิด **อโย** **ปญฺโห** อันว่าปัญหานี้ **อุกโต** **โกฏิโก** เป็นอุกโตโกฏิ
นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าโปรดวิชันนาไปในกาลบัดนี้

เถโร ฝ่ายพระนาคเสนผู้พระอรหันต์อันวิเศษประเสริฐด้วยญาณปฏิสัมภิตา จึงมีเถร-
วาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งพระพุทธานุญาตไว้แต่เดิมว่า คุณ
ภิกษุท่านจงสมครรักใคร่สัตว์ เอ็นดูสัตว์ อย่าเบียดเบียนสัตว์โลกนี้ **วโร** นี่แหละอุดมล้ำเลิศ
ประเสริฐยิ่งนัก ครั้นแล้วยังมีพระพุทธานุญาตว่า สัตว์โลกนั้นควรจะข่มขี่ ควรจะยกย่องให้
ยกย่อง พระพุทธานุญาตนี้จะเป็นสองหามิได้ และคำที่ขอให้สมครรักใคร่สัตว์ทั้งหลาย นี่แหละ
สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าตรัสตามอธิบาย สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ปางก่อน ให้โอวาท
ความสั่งสอนสืบกันมา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ชื่อว่าธรรม
นั้นมีลักษณะมิได้มีวิหิงสาสัตว์ นี่เป็นคำอันจริงแท้ ไม่มีผิดเลย **มหาราช** ขอถวายพระ

พระบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในสมบัติ ซึ่งมีพระพุทธานุภาพว่า ควรจะข่มขี่ให้ข่มขี่
 ควรจะยกย่องให้ยกย่องนั้น ไซ้ว่าพระองค์จะให้ข่มขี่ด้วยวิหิงสาให้ยกย่องด้วยฉันทราคะก็หา
 มิได้ คือพระองค์ทรงมุ่งความคุณธรรมเป็นประมาณ กำหนดตามสภาวะธรรมที่เป็นจริง คือจิตที่
 ฟุ้งซ่านจึงให้ข่มขี่เสีย จิตที่สงบก็ให้ยกย่อง จิตที่เป็นอกุศลให้ข่มขี่ จิตที่เป็นกุศลให้ยกย่องเชิดชู
 โยนิโสมนสิการให้ข่มขี่ โยนิโสมนสิการให้ยกย่อง คนปฏิบัติผิดให้ข่มขี่ คนปฏิบัติชอบให้ยกย่อง
 ผู้ที่ประพฤติผิดนอกทางไม่ถูกต้องตามคลองธรรมพระอริยะ ให้ข่มขี่ ผู้ที่ประพฤติถูกต้องธรรมเป็นพระ
 อริยะให้ยกย่อง ผู้ที่เป็นโจรให้ข่มขี่ มิใช่โจรให้ยกย่อง **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ สมเด็จพระ
 พระโมลีโลกเลิศในเทพาและมนุษย์ตรัสให้ข่มขี่และยกย่องโดยสัตย์โดยธรรม จะเป็นด้วยอำ
 นาวิหิงสาและราคะหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่
 พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าวิสดานาไป ๆ ก็กลับมาที่โยมถามเมื่อครั้งนั้นแหละ **ภนุเต**
 ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บุคคลที่เป็นโจร พระผู้เป็นเจ้าว่าให้ข่มขี่นั้น ก็ผู้จะข่มขี่โจรจะพึงข่มขี่
 อย่างไร พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรวิสดานาแก้ไขว่ **มหาราช** ขอถวายพระพรพระบพิตรพระ
 ราชสมภาร ผู้ที่จะข่มขี่โจรนั้น ก็ต้องข่มขี่ตามโทษ คือโทษควรจะบริภาษก็บริภาษ ควรจะ
 ปรับไหม ก็ปรับไหม ควรจะจับเสีย ควรจะจำจองก็จำจองไว้ ควรฆ่าก็ฆ่าเสีย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรบรรเลศกษัตริย์ มีสุนทรพจนารถตรัสว่า **ภนุเต นาค-**
เสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าประกอบด้วยปรีชา คำที่ว่าควรฆ่าก็จะฆ่า นั้น เป็นพระอนุมัติ
 ของสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้าด้วยหรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายวิสดานาว่า มิใช่พระอนุมัติของสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า ขอถวาย
 พระพรพระบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นภูมิบาลมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
 แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **อนุมโต ตถาคตาณ** ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า การฆ่าโจรนั้น มิได้ฆ่าโดยพระ
 อนุมัติของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว จะควรฆ่าด้วยเหตุไรเล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ การฆ่าโจรนั้น มิได้
 *ฆ่าโดยพระอนุมัติของสมเด็จพระบรมศาสดา ฆ่าโดยโจรนั้นได้กระทำความผิดไว้เอง มิใช่
 คิดอยู่เขาจึงฆ่า สมเด็จพระบรมศาสดาย่อมตรัสพระสัทธรรมเทศนา เพื่อให้เป็นสวัสดิมงคลแก่
 สัตว์ทั้งหลาย จะให้เบียดเบียนซึ่งกันและกันให้ต้องได้รับความเดือดร้อนนั้นหาบมิได้ **มหาราช**

ขอถวายพระพร **อกโรนฺต อนุปราธ** ราชบุรุษทั้งหลายอาจสามารถจะจับบุรุษที่มีได้กระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเดินเที่ยวอยู่ตามท้องถนนไปฆ่าเสียให้ตาย โดยพระราชโองการของพระองค์ได้ละหรือ มหาบพิตร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ มีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ญฺเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ ราชบุรุษจะจับผู้ที่หาความผิดมิได้ไปลงโทษฆ่าเสีย นั้น หากจริงไม่

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถามว่า เป็นเหตุประการใดเล่าจึงไม่เป็นการสมควร มหาบพิตร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาจึงมีพระราชโองการตรัสว่า บุรุษผู้นั้นมิได้กระทำความผิดอย่างใดไว้เลย จะไปลงโทษเขาอย่างไรเล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ คนที่หาความผิดมิได้ ราชบุรุษจะฆ่าเสียโดยพระโองการของพระองค์ไม่ได้ ต่อเมื่อบุรุษนั้นได้กระทำความผิดไว้เองจึงฆ่าได้มีอุปมาฉันใด การฆ่าโจรก็ได้ฆ่าโดยพระอนุมัติของสมเด็จพระบรมศาสดา มีอุปมาฉันนั้น เพราะโจรมีความผิดอันกระทำไว้ด้วยตนเอง จึงต้องถูกฆ่า จะไปโทษพระตัทธรมเทศนาของสมเด็จพระบรมศาสดาอย่างไรได้ **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ โจรนั้นถึงแก่ภัย ท่านฆ่าเสียด้วยกรรมของตนเช่นนี้ สมเด็จพระสัพพัญญูผู้สอน จะมีโทษด้วยหรือ

ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการว่า จะมีโทษหามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ถ้าเช่นนั้นพระโอวาทที่พระองค์ตรัสเทศนาสั่งสอนนั้น จะมีเป็นประโยชน์เป็นผลเป็นสวัสดิมงคลหรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ก็มีพระราชโองการรับถ้อยคำแล้วตรัสว่า **สาธุ** โยมจะรับถ้อยคำมนสิการจำไว้ จะได้เป็นเยี่ยงอย่างไปภายหน้าในกาลบัดนี้

อหิงสานิคคปัญหา คำรบ ๒ จบเท่านี้

ภิกขุพัฒนามนปัญหา ที่ ๓

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยญาณปริชา ภาสิต์ เจต คําดังนี้สมเด็จพระไตรโลกมุนีมีพระพุทฐฎีกาตรัสว่า ตถาคตนี้ อโฃรโฃน ไม่มีโฃรธ วิคตฃิโล มีโทษคือ โทโสเป็นดังหลักตอปราศจากพุทฐสันดานแล้ว ปุณ จ ครั้นแล้วสมเด็จพระบรมโลกนาถ ศาสดาจารย์ ปณามลสิ มีพระพุทฐฎีกาตรัสขับพระโมคคัลลานะและพระสารีบุตรอัครสาวก ทั้งคู่ พร้อมด้วยบริษัทบริวารของอาตมา ก็ ฃุ โฃ ฃนุเต ฃ้าแต่พระนาคเสนผู้ปริชา สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้ามาตริสคังนี้ จะว่าดีไม่มีโฃรธหรือ โยมนีเข้าใจแน่ที่เดียวว่า สมเด็จพระพุทฐองค์เจ้าทรงโฃรธเป็นมั่งคง ถ้าแม้ว่าพระองค์ทรงขับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะผู้ อัครสาวกฃายฆวานันเป็นมั่งคงจะนีแล้ว คําดิมนีที่พระพุทฐฎีกาตรัสว่า อโฃรโฃน ตถาคต ไม่มีโฃรธ วิคตฃิโล ตถาคตมีโทษคือโทโสเป็นดังหลักตอปราศจากสันดานแล้ว คํานี้ก็ผิด ครั้นจะถือคําดิมนี คําดริสทึหลังก็จะผิด หรือว่าพระองค์เจ้าไม่มีจิตโฃรธโปรดขับเสียด้วยจิต ฃินติ ก็ไฃท่วงไฃทีไฃเหตุไฃผล โยมคิดแล้วให้ฃงนครัน อัย ปญุโห อันว่าปัญหานีเป็นอุกโตโกฎ นิมนต์โปรดวิสัฃนาให้แจ้งวิมตังฆาในกาลบัดนี้

เถโร ฝ่ายพระนาคเสนผู้มั่นด้วยศีลาธิคุณอันวิเศษจึงถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐมหาศาล สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์เจ้า มีพระพุทฐฎีกาโปรดไว้ว่า ตถาคตนี้ อโฃรโฃน หากความโฃรธมิได้ วิคตฃิโล มีหลักคือโทโส ในสันดานผลาญเสียแล้ว พระองค์ตรัสจะนีแล้ว มีพระพุทฐฎีกาตรัสขับพระสารีบุตรและ พระโมคคัลลานะ พร้อมด้วยบริษัทนั้น ไฃว่าพระองค์จะทรงโฃรธหามิได้ จะเปรียบฃันใดนะ บพิตรพระราชสมภาร มีกรุณาปานบุรุษผู้หนึ่งสัญจรบนพื้นพสุธา ปกุขลิตวา บุรุษผู้นั้น ประมาท พลาดลั้มลง ถูกรากไม้ก็ดี ถูกลีลาและหลักตอสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นก็ดี จะว่าพสุธาธรณินั้น มีความโฃรธหรือว่าหามิได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นตุลสิ ฃนุเต ฃ้าแต่ พระผู้เป็นเจ้า พสุธานันจะไ้มีความโฃรธนั้นหามิได้ ประการหนึ่ง โฃโป วา ความโฃรธก็ดี ปสทาโท วา ความเลื่อมใสก็ดี จะไ้มีแก่พสุธานันก็หามิได้ อัย มหาปรีวิ อันว่าแผ่นดิน อันใหญ่ อนุณยปฏิฃวิปามุตฺตา จะไ้มีจิตรักใคร่และโฃรธแก่นหามิได้ สยเมว โส บุรุษผู้นั้นประมาทพลาดลั้มลงเอง น สตุณาย ด้วยตัวมิไ้สำคัญสัญญา จะโทษเอาว่าพสุธาโฃรธจึง จึงเผอญให้ต้องบาดเลืฃนหนาม ทั้งนี้หาถูกไม

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ยถา มีกรูณานันใดบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ

พระศาสดาจารย์จะมีโกรธหามิได้ **อนุนยปฏิมิวิปमुตโต** สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้เป็น
อัครนักปราชญ์จะได้มีความยินดีโกรธแค้นชิงชังโกรธหามิได้ **อรห** ทรงพระนามชื่อว่าพระอรหันต์
ควรแก่เครื่องสักการบูชาเป็นอาทิ **สมมุตมุตโต** ได้ตรัสรู้พระธรรมทั้งปวงหาผู้ใดจะเป็น
อาจารย์มิได้ พระองค์ตรัสขับพระสารีบุตร พระโมคคัลลานพร้อมด้วยภิกษุบริษัทเสียด้วยโทษ
ของตนกระทำไว้ อุปไมยดูความที่อุปมานั้น

ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า ถ้ามีฉะนั้น
คุณมหาสมุทรอันใหญ่ **มตถุณเปน** ถั่วสติ จะได้ส่องแสงอยู่ร่วมกับยอสุกสัตว์ตายนั้นหามิได้ ย
กัญจิ **สงฺขเสวาลปนถุณ** ปั้งหรือคือจอกสาหร่ายแห้งและซากอสุกสัตว์ตายลอยไปนั้น
มหาสมุทรอันใหญ่ก็ซัดขึ้นไปเสียบนตลิ่งสิ้น มิให้อสุกสัตว์ตายนั้นลอยล่องอยู่ในสมุทรสาคร
มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มหาสมุทรนั้นรำคาญเคืองชิงโกรธหรือ จึงซัด
อสุกนั้นขึ้นเสียบนตลิ่งนั้น นพพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า **นตฺถิ ภูเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า มหา
สมุทรนั้นเล่า **โกโป** วา จะมีจิตโกรธก็ดี **โทโส** วา จะมีจิตประทุษร้ายก็ดี หามิได้ **อนุนย-**
ปฏิมิวิปมุตโต **มหาสมุทรโท** สมุทรอันใหญ่จะมีจิตรักใคร่ชิงชังหามิได้

พระนาถเสนจึงมีเถรอาจารย์ว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มหา
สมุทรนั้นเปรียบปานฉนั้นใดโส **โกโป** วา อันว่าความโกรธก็ดี **ปสาโท** วา อันว่าความ
เลื่อมใสก็ดี จะมีในสันดานสมเด็จพระโลกุตมาจารย์หามิได้ **ตถาคโต** อันว่าสมเด็จพระไตร
โลกนาถ **อรห** ตัดขาดจากกำกวมสงสาร **สมมุตมุตโต** ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิ-
ญาณด้วยพระองค์ **อนุนยปฏิมิวิปมุตโต** ตั้งอยู่ในองค์อุเบกขา จะได้มีพระทัยเสน่หารักใคร่
ชิงชังหามิได้ อุปไมยดูหนึ่งสมุทรสาครนั้น ขอถวายพระพร บรูษพลาตแล้วย่อมล้มลงบน
แผ่นพสุธาฉนั้นใด พระมหากรุณาที่ทรงขับไล่ผู้ที่พลาตในพระศาสนาฉนั้น ประการหนึ่งมหา
สมุทรย่อมซัดซากอสุกขึ้นฉนั้นใด ผู้ที่ประพฤติดิในพระศาสนาพระองค์ก็ซัดไปฉนั้น **ตถาคโต**
ประการหนึ่งเล่า สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้ามีพระพุทธานุญาตให้ขับเสียดนั้น หวังจะให้เข็ดหลาบ
ไม่กระทำต่อไป ตั้งพระทัยจะให้ปฏิบัติเป็นอันดี เพื่อได้พ้นจากชาติขราพยาธินรณะ พ้นจาก
ทุกข์ทั้งมวลนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็สิ้นวิมตติกังขา มีพระราชโองการตรัสว่า สรุสะ
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **สมปฏิญาณมิ** โยมจะรับถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าไว้ในกาลบัดนี้

ภิกษุพัฒนามนปัญหา คำรบ ๓ จบเท่านั้น

พุทธสัพพัญญูสยปณามปัญหา ที่ ๔

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีสุนทรราชบุรุษถามว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชา ตุมฺเห ภณฺถ พระผู้เป็นเจ้านี้สรรเสริญว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นองค์สัพพัญญูแล้ว พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าข้าเสียซึ่งภิกษุสงฆ์ มีองค์พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นประธานกาลครั้งนั้น ศากยราชและท้าวสหัมบดีพรหมปรารธนาจะระงับดับเสียซึ่งอภิรณํ จึงเข้าไปสู่สำนักสมเด็จพระนุวิรเจ้า แล้วจึงกล่าวอุปมาสองประการ คือ อุปมาดังพืชอันน้อยประการ ๑ อุปมาดังลูกโคอ่อนประการ ๑ ยังสมเด็จพระพุทธองค์ผู้เป็นที่พึงให้ระงับดับโทษนั้นด้วยอุปมา และเมื่อศากยราชและท้าวสหัมบดีพรหมถวายอุปมานี้ จะแก้ว่าพระมหากรุณาไม่รู้ ถ้าจะนั้นสมเด็จพระมหากรุณาก็เป็นองค์สัพพัญญูหาอุปมาไม่ อนึ่งจะแก้ไขว่าพระองค์รู้ ปรารธนาจะดูใจสงฆ์ทั้งปวง จึงจับเสียนี้ถ้ารับเข้ามาว่าจับแล้ว ถ้าจะนั้นพระมหากรุณาก็ได้มีกรุณา ถ้ามีกรุณาแล้วจะจับเสียต้องการอะไรนั้น อยู่ ปล่อย อันว่าปัญหานี้ อุกโต โกลฺลิก เป็นอุกโตโกลฺลิก นิมนต์ผู้เป็นเจ้าโปรดวิชันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ตถาคโคโต สมเด็จพระตถาคตทศพลญาณเจ้านี้ เป็นองค์สมเด็จพระสัพพัญญู สารพัดจะรู้ในธรรมเป็นธรรมสามีคือเป็นเจ้าแห่งธรรม ตกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนั้น ก็เอาธรรมของสมเด็จพระสัพพัญญูทรงสั่งสอน ย้อนมาอุปมาให้สมเด็จพระบรมโลกนาถประสาทเลื่อมใส ยถา มีครูวานฉนฺได มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุณสตรีเอาทรัพย์เป็นของสามีมามีตั้งเรียงเคียงไว้ให้สามีของอาตมาเห็นส่วน ครั้นสามีเห็นทรัพย์ของอาตมาก็ชื่นชมโสมนัสสาการยินดี ยถา มีครูวานฉนฺไดก็ดี ศากยราชและท้าวสหัมบดีพรหมนั้นก็เอาธรรมอันเป็นของสมเด็จพระชินนทรบพิตรพิชิตมารเจ้าสั่งสอนนั้น มากกล่าวให้สมเด็จพระองค์เจ้าชื่นชมยินดี ส่วนสมเด็จพระพิชิตมารโมลีเจ้าก่อนโนนว่า สาธุ สาธุ ท่านว่านี้ควรแล้ว ความนี้เปรียบเหมือนสตรี เอาทรัพย์เป็นส่วนสามีมามีให้สามีชื่นชมนั้น

ประการหนึ่งจะอุปมาใหม่เล่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ประเสริฐในอิสริยคุณ เปรียบปานคุณช่างกลบกลบเอาสุวรรณดั่งการ เครื่องประดับเหนืออุตตมังกสิโรตม์แห่งบรมกษัตริย์ให้ปราโมทย์โสมนัสยินดี อันว่าสุวรรณดั่งการนี้เป็นของของบรมกษัตริย์ บรมกษัตริย์ก็ทรงโสมนัสยินดีซึ่งเครื่องประดับอันเป็นของของพระองค์ ยถา มีครูวานฉนฺได ศากยราชและสหัมบดีพรหม ก็นำเอาธรรมที่พระองค์สอนไว้มาอุปมาอุปไมยให้สมเด็จพระองค์เจ้าเลื่อมใส ด้วยธรรมของพระองค์เอง มีอุปไมยฉนั้น เหตุที่จะปลดเปลื้อง

ทุกขระจับดับกิเลสเนิ่น สมเด็จพระภควันตบพิตรตรัสแก่ศากยราชและท้าวสหัมบดีมหาพรหมไว้ทั้งนั้น

ประการหนึ่งเล่าบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงทรงฟังอุปมาอุปไมย ได้แก่อัศยอันปรนนิบัติอุปัชฌาย์ เอาจันทน์ของอุปัชฌาย์มาให้อุปัชฌาย์ ยังอุปัชฌาย์ให้ชื่นชมยินดี ยถา มีครุวนาฉันทโค สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า ก็ชื่นชมเลื่อมใสซึ่งธรรมของพระองค์อันเทศนาไว้เหมือนดังก่อนนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากร ได้สวนาทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสสโมสหรือพระราชโองการตรัสว่า สธุสะข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า โยมจะรับเอาถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าไว้เป็นข้อวัตรปฏิบัติแก่กุลบุตร อันจะเกิดมาเป็นปัจฉิมชาชนตาชนในกาลบัดนี้

พุทธสัพพัญญูเสยปณามปัญหา คำรบ ๔ จบเท่านี้

ลัทธิพพชิตป็นนวัณณปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชบิดีมีพระราชโองการตรัสถามปัญหาอื่นสืบไปเล่าว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบไปด้วยญาณปริชา ภาสิต์ เจตัม ภควตา ถ้อยคำนี้สมเด็จพระพิชิตมารโมลี มีพระพุทธานุภาพตรัสไว้ว่า ภิกขเว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ลัทธิวาปพพชิตโต วา ฤทธัสถ์กัถิ บรรพชิตกัถิ สมมุทาปฏิปนโน มีอุตสาหะปฏิบัติเป็นอันดีแล้ว ก็อาจรู้ธรรมอันวิเศษ คือมรรคผลเหมือนกัน นี่แหละฤทธัสถ์นั้น กามโกถิ บริโภกคามคุณ โอทาตวสโน นุ่งห่มผ้าขาวผ้าลายเลียงบุตรภรรยา หลับนอนคลุกเคล้าอยู่กับบุตรภรรยา ทัดหาดอกไม้ของหอมพร้อมด้วยเครื่องประดับแล้วด้วยแก้วมณี ประดับเมถุนมวยผมสารพัดจะสิ่งสมสิ่งสินทุกประการ ฤทธัสถ์เป็นกามโกถิจะนี้ ถ้าปฏิบัติดี ก็ได้มรรคผลธรรมวิเศษ ฝ่ายบรรพชิตต้องรักษากิจโกณหนวดเคราปลงเผ้าผม นุ่งห่มเล้าก็แล้วด้วยผ้าข้อมผาดกระทำให้เสีย สี สมทานศีล ๒๒๗ ประการ สมทานธุดงค์ ๑๗ ต่อปฏิบัติดีจึงจะได้มรรคผลธรรมวิเศษ อาศัยแก่ปฏิบัติเป็นต้นเหตุ โก วิเสโส บรรพชิตจะวิเศษกว่าฤทธัสถ์ที่ข้อไหน ตโป กมัม อันว่าตปกรรมคือศีลที่รักษาไว้ อผล หาผลมิได้ ปพพชชา อันว่าบรรพชา นีรตุกาหาประโยชน์มิได้ ลิกขปาทโรปนา อันว่าการระวังรักษาสิกขาบท วชช มิโทษ ธุดงคสมาทาน อันว่าสมทานซึ่งธุดงค์ ไม้ม ธูญเปล่าหาประโยชน์มิได้ ซึ่งจะปฏิบัติไปก็จะลำบากเปล่า

คฤหัสถ์เขาไม่ได้ความลำบากเลย เขาก็ได้มรรคได้ผลเหมือนกัน ทั้งนี้แหละโยมเห็นจะนึกว่าเป็น
คฤหัสถ์อยู่ดีกว่ามิใช่หรือ

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์มีพระพุทธานุญาตโปรดประทานไว้ว่า คฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี
ถ้าว่าปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติแล้ว ก็จะมีธรรมวิเศษมรรคผลได้ บพิตรมาทรงรำพึงเห็นไปว่า ฝ่าย
บรรพชิตนั้นถือว่าอาตมานี้รักษาเพศบรรพชิตอยู่แล้ว จะปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติไปต้องการอะไร
ครั้นบรรพชิตไม่ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ คือไม่จำเริญซึ่งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน
เป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้นที่จะได้มรรคได้ผลแล้ว ก็จะแคล้วคลาดปราศจากมรรคผลนี้ ส่วน
ฆราวาสผู้ผ้าขาวผ้าดำ เป็นกามโภคิบริโภคกามคุณ ถ้าว่าปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติแล้ว ก็จะมี
สำเร็จมรรคผลอันวิเศษ และข้อชี้ว่าบรรพชิตพิเศษกว่าฆราวาสนั้น **น สกฺกา** มีอาจ
ประมาณ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุษฎีแก้วมณี **กาม-**
ทตฺตส อันให้สำเร็จซึ่งความปรารถนาทั้งปวง เป็นแก้วมณีหรือจินดา ใครหน้ออาจสามารถที่จะ
ตีราคาได้ **ยถา** มีครุณาดันใดก็ดี คุณแห่งบรรพชานี้มากนักหนา อาตมามีอาจจะนับจะประมาณ
ได้ มีอุปมาเหมือนแก้วมณีอันมีราคานั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ประการหนึ่ง เปรียบปานดุษฎีกลั่นละลอกในสมุทรอันใหญ่ บุคคลผู้ใดไม่อาจสามารถประมาณ
ได้ฉันใดก็ดี อาตมาภาพมีอาจประมาณคุณแห่งบรรพชานี้ได้ เหมือนคลั่นในมหาสมุทรอันลึก
สุดประมาณนั้น การบรรพชานี้จะให้สำเร็จกิจทั้งปวง **อปฺปิจุโณ** คือจะกระทำมันน้อย ๑
สนฺตุญฺโง กล่าวคือยินดีในลาภแต่ที่ได้ตามกิจสมณะโดยธรรมเป็นประการ ๑ **วิวิคฺโต** คือ
ยินดีจะอยู่ในที่สงัดประการ ๑ **อสฺสฺสุโง** คือมิได้ระคนปนได้ด้วยหมู่คณะประการ ๑ **นิรालโย**
หาอาลัยมิได้ประการ ๑ **อนิกฺกเกโต** มิได้มีที่อยู่ประการ ๑ **ปริบุญฺณสฺสิดो** มีศีลอันบริบูรณ์
ประการ ๑ **สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** มีมารยาทประกอบด้วยความขัดเกลาเป็นสัณเฑาะส์โดยประการ ๑
ชฺชฺชฺชฺชฺชฺชฺชฺช ถอดในชฺชฺชฺชฺชฺชฺชฺชฺชปฏิบัติประการ ๑ กิริยาทั้งปวงนี้บรรพชิตจะกระทำแล้ว
ก็กระทำได้ดีสิ้นโดยเร็วพลันไม่ขัดขวาง ฉันใดก็ดี เปรียบดุษฎีกลั่นลงอาบน้ำในนที ชำระกายให้
หายมลทินและราคะในกาย จะได้สมความปรารถนาเป็นอันเร็วทันกันนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร ได้ทรงฟังกัศโสมสรโสมนัสตรัสว่า **กฺกุโลสฺส** พระผู้เป็น
เจ้ากล่าวแก้ปัญหานี้ไพบระแจ่มแจ้งนักหนา **สมฺปญฺญฺจฺฉามิ** โยมจะรับเอาไว้ในกาลบัดนี้

คือหิปปพชิตปฏิบัติในวัณณปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

อนิเกตานาถยกรณปัญหา ที่ ๖

สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชิบดีมีพระราชโองการถามปัญหาอื่นว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชา **ภาสิตํ เจตํ ภควตา** ถ้อยคำอันนี้สมเด็จพระพิชิตมารโมลีมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ธรรมดาว่าบรรพชิตควรเป็นผู้หาที่อยู่มิได้ ไม่ควรอยู่เป็นหลักแหล่ง **อนาลยํ** หาอาลัยที่อาศัยมิได้ นี่แหละเป็นกิจยานักปราชญ์ทั้งหลายเสพสมาคมคบหา มีพระพุทธปฏิภาตรัสดังนี้ **ปฺนุณ ภณิตํ** มาอีกเล่ากลับมีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ทายกพึงสร้างวิหารที่อยู่อันเป็นที่สบายให้แก่ภิกษุทั้งหลาย อันเป็นพหูสูตผู้ทรงพระไตรปิฎกอยู่ให้สำราญ นี่แหละสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์มีพระพุทธปฏิภาตรัสดังนี้ คำหน้าเป็นอย่างหนึ่ง คำหลังเป็นอย่างหนึ่ง ปัญหาที่ลึกละเป็นอุกโคโกฏี นิมนต์โปรดวิชันนาให้แจ้งในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์มีพระพุทธปฏิภาตว่า **ภิกฺขเว** คุณกรทั้งหลาย ธรรมดาว่าภิกษุพึงหาที่อยู่มิได้และไม่มีอาลัยแน่ว่าอยู่ที่นั่นที่นี้เป็นนิตย์ สมเด็จพระพิชิตมารมุนีโลกนาถเจ้าตรัสจะนี้ ตรัสเป็นอวเสสวจนะ คือมิได้ตรัสห้ามมิให้ภิกษุมีที่อยู่อาศัยเสียเลย เป็นแต่ห้ามมิให้ติดอยู่ในที่อาศัย เมื่อพักอยู่ชั่วคราวแล้วให้เที่ยงจาริกไป พระพุทธพจน์นี้จะมีพิศหามิได้ พระองค์ตรัสถูกแท้ไม่แปรผัน คำที่ว่าภิกษุเป็นผู้หาที่อยู่มิได้และไม่มีอาลัยแน่ว่าอยู่ที่นั่นที่นี้เป็นนิตย์ดังนี้ **สมณานุจฺจวีกํ** สมควรแก่สมณะ **สมณสสารูปํ** เป็นสมณะสสารูป **สมณปฏฺฐิปํ** ขอบแก่สมณะ **สมณารทํ** ควรแก่สมณะ **สมณโคจรํ** เป็นอารมย์แห่งสมณะ **สมณปตุตฺติ** เป็นที่ปรารธนาแห่งสมณะ ควรสมณะจะพึงปฏิบัติให้ถูกต้องตามกระแสพระพุทธปฏิภาต **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุณมฤคชาดิหมู่เนื้ออันเที่ยวไปในไพรสนธ์ราวป่า **นิรालโย** หาอันมิได้ในที่อยู่ **อนิเกโต** จะได้สมสู่อยู่ในประเทศที่ใดหามิได้ **ยถิจฺจจิตํ** นาดีย่อมเที่ยวไปโดยควรแก่ปรารธนาของเนื้อทั้งหลายนั้น **ยถา** มีครุณานันใด เป็นภิกษุเล่าก็พึงเป็นอนาลย อยาได้อาศัยด้วยที่อยู่ **อนิเกโต** พึงสมสู่อยู่ ณ ที่หากำหนดมิได้ อุปไมยเหมือนเนื้อนั้น **เอตํ กิจจํ** อันว่ากิจนี้ **มุนิพสุตํ** เป็นที่ปราชญ์จะเชื้อมเยื่อนไปมาหาสู่

มหาราช คุณกรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งเล่า ซึ่งกระแสพระพุทธปฏิภาตสมเด็จพระมหากรุณาตรัสประกาศไว้ว่า ให้สัตบุรุษทายกสร้างวิหารให้แก่หมู่พระภิกษุที่เป็นเหตุสูตทรงไตรปิฎกนั้น ด้วยสมเด็จพระสัพพัญญุมารำพึงด้วยพระญาณทรงทราบว่ วิหารทานนี้เป็นที่สรรเสริญยินยอมแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าแต่ก่อนมา มหาชนทั้งหลายได้ถวายวิหารทานแก่พระภิกษุแล้ว อาจสำเร็จแก่พระนิพพาน พ้นจากชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ๔ กองนี้เที่ยงแท้ นี่แหละเป็นอานิสงส์ประการหนึ่ง

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารเจ้า เมื่อภิกษุทั้งหลายเที่ยวจาริกสัญจรอยู่ในป่า มหาชนทั้งหลายผู้มีศรัทธาจะได้พบได้ปะโดยยาก เมื่อได้สร้างวิหารถวายให้อยู่อาศัยแล้ว ท่านจะได้ไปมาพักพอาอยู่เป็นครั้งเป็นคราวให้มหาชนได้เห็นและจะได้มาทำบุญให้ท่าน สร้างวิหารนั้นมีอันสงฆ์ดังนี้อีกประการหนึ่ง สิริเป็นอันสงฆ์สองประการ เหตุดังนี้สมเด็จพระโลกุตตมาจารย์ยังมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ให้ทายกสร้างวิหารถวายแก่พระภิกษุเป็นพหูสูตผู้ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก แต่พระพุทธรูปทั้งปวงนั้น พระองค์เจ้าบัญญัติไว้ว่า อย่าให้รักรใครอาศัยด้วยวิหารนั้น พึงอยู่ชั่วคราวแล้วหลีกไป อย่างใดอยู่ในที่ใด คิดอยู่เป็นนิตย์ พระองค์โปรดแล้วไว้นะนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรได้ทรงฟังก็ทรงพระโสมนัสปริดาตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **สมปฏิจฺฉามิ** โยมจ้กรับเอาถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าไว้ เป็นข้อวัตรปฏิบัติสืบไป แก่กุลบุตรอันเกิดมาเป็นปัจฉิมมหาชนตาสัตว์ในกาลบัดนี้

อนิเกตานาลยกรณปัญหา คำรบ ๖ จบเพียงนี้

อุติฏฐอุทฺทปัญหา ที่ ๗

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ **ภาสิต เจต** คำนี้สมเด็จพระพิชิตมารโมลีเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ภิกษุควรมีเพียรในการบิณฑบาตเลี้ยงท้อง อย่าได้ประมาทลืมนอน และควรเป็นผู้ชวนขายสารวมท้อง อย่าได้บริโภคอาหารมากยิ่งประมาณ **ปุน จ** ครั้นนานมาแล้ว สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้ามีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรอุทายี บางคราวตถาคตนี้ ฉันจึงหันเพียงเสมอขอบมาตรนี้บ้าง ยิ่งกว่านี้บ้าง นี่แหละจะเชื่อคำหน้าหรือคำหลังก็จะผิด ครั้นจะเชื่อคำหลัง คำหน้าก็จะผิด **อัย ปลายโ** อันว่าปรินิพพานี้ **อุกโต โกฎิโก** มีเงื่อนไขเป็นสองไม่ต้องกัน นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสาขนาให้แจ้งในกาลบัดนี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งสมเด็จพระศาสดาจารย์มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ภิกษุไม่ควรประมาทในการบิณฑบาตเลี้ยงท้อง และควรเป็นผู้สำรวมท้องของตน พระพุทธรูปนี้ปรากฏทั่วไปแก่พระอรหันต์เจ้า และพระปัจเจกสัมพุทธเจ้า และพระสัพพัญญูเจ้าทั้งหลาย และคำนั้นเป็นสภาวะจนจะกล่าวโดยแท้

ในทางธรรม มหาราช ดูกรมเด็จพระพุทธเจ้าบรมบพิตรพระราชสมภาร บุคคลประกอบการมิได้สารวม
 ท้องนั้น ปาณปิ หนติ ย่อมฆ่าสัตว์ซึ่งสัตว์บ้าง อทินฺนปิ อาทียติ ถือเอาทรัพย์อันเจ้าของมิได้
 ให้บ้าง พรทาร์ปิ กจฺจติ ส้องเสพกามสมุจฉาจารบ้าง มุสาปิ ภณติ เกรจามุสาต่อเสียด
 สัมผัสปลาปวาทตลกคณอง ผรุสวาทหยาบช้าคำทอเลื่องท่อนเป็นการมุสาวาทบ้าง มหฺขปิ
 ปิวติ คัมภินซึ่งสุรายาเมาเพื่อจะเลี้ยงท้องของอาตมาบ้าง มาตริปิ ชีวิตา โวรเปติ ปลงเสีย
 ซึ่งชีวิตมารดาบิดาบ้าง ฆ่าเสียซึ่งพระอรหันต์บ้าง กระทำสังฆเภทและโลหิตุปบาทด้วยจิต
 อาฆาตประทุษร้ายบ้าง ทั้งนี้ก็หมายจะให้เกิดลาภสักการะเลี้ยงท้องของตนจึงกระทำไป
 จะเหมือนหนึ่งใครเล่าบพิตรพระราชสมภาร ปานฺจฺจเทวทตฺต อฺอุเท อสฺสยฺมโม มิได้สารวมท้อง
 ของอาตมา สงฺฆํ ภินฺนํติวาทา กระทำสังฆเภท เหตุฉะนี้จึงไปหม้อยู่ในอวิจันรรมกำหนดกัลป์
 หนึ่ง นี้แหละสมเด็จพระพิชิตมาร โมลีเจ้าพระองค์เห็นเหตุฉะนี้ และกิจเหล่านี้ซึ่งเป็นคล้ายกับที่
 ถวายวิสัยนามมาแล้วนั้นเป็นอันมาก จึงตรัสสอนให้สารวมท้องแห่งอาตมา

มหาราช ขอลถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อโยคาวจรเจ้าผู้ใด มิได้ประมาณ
 ลืมตนมิเพียรชวนชวนในการสารวมท้องแล้ว ก็อาจสำเร็จแก่จตุสัจจาภิสมัย ก็จะได้สำเร็จแก่
 พระอริยาสัจทั้งสี่ มีพระทุกขสัจเป็นต้น มีมคฺคสัจเป็นปริโยสาน กระทำสามัญผลทั้งหลายให้
 แจ้ว และได้พระปฏิสัมภิตา ๔ พระสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๖ ประการ ถึงซึ่งภาวะชำนาญ
 คล่องแคล่ว สำเร็จในสมณธรรมทั้งปวง บพิตรพระราชสมภารจะไม่ได้สวนการทรงฟังบ้าง
 แลหรือ ว่ายังมีสุวรรณโปรดกนกแขกเต้าตัวหนึ่ง สารวมท้องของอาตมา จนโลกไหวตลอดถึงพิภพ
 ดาวดึงส์ สมเด็จพระอิริยวงศ์ต้องลงมาปฏิบัติสุวรรณโปรดกนนั้น ให้ได้รับความสุข ด้วยเดชแห่ง
 สุวรรณโปรดกนนั้นถือสารวมท้อง บริโภคอาหารพอให้ชีวิตเป็นไป สมเด็จพระไตรโลกโมลี
 เจ้าทรงพิจารณาเห็นคุณทั้งหลายเป็นอันมากเห็นปานนี้ จึงมีพระพุทธานุญาตห้ามมิได้บริโภค
 จนเหลือประมาณ ให้รับประทานพอควรแก่ท้อง สารวมท้องของตนไว้ พระพุทธานุญาตที่ตรัสกับ
 พระอพาธิว่า ดูกรอุททาปี ตถาคคณีนีบริโภคาหารพอประมาณเสมอขอบบาตรนี้บ้าง อปฺเปกฺกทา
 บางคาบเล่าตถาคคณีนีบริโภคยิ่งไปกว่านั้น สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตรัสทั้งนี้ด้วยสามารถพระองค์
 ขาดกิเลสสำเร็จแก่พระโพธิญาณแล้ว ได้กระทำกิจทุกอย่างอันเป็นจริยาของสมณะเสร็จสิ้นแล้ว
 มิใช่ผู้จะต้องศึกษาบำเพ็ญเพียงสืบต่อไป เปรียบปานคุณบุคคลเป็นโรคให้ลงให้รากและเป็นไข้
 ต่าง ๆ หมอก็ห้ามของแสลง เพื่อจะให้สบายหายโรคจึงห้ามของแสลงสารวมท้องของอาตมาไว้
 ฉะนั้น อนึ่งบุคคลที่ประกอบด้วยกิเลส ยังมีได้แจ้งเหตุในพระจตุราริยสัจนั้นเหมือนบุคคลเป็น
 ไข้พึงให้สารวมท้องของอาตมาไปกว่าจะขาดจากกิเลส เมื่อขาดจากกิเลสแล้ว จะสารวมก็ได้
 ไม่สารวมก็ได้ อุปมาฉนั้นคนะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุณแก้วมณีอันดีมีรัศมีล้อม
 ประภัสสรเป็นแก้วอันมีค่า มีชาติอันบริสุทธิ์สงัด จะได้มีกิจต้องขัดห้ามมิได้ อันพุทธวิสัยนั้นมิ

พระบารมีเปี่ยมแล้ว และจะหาซึ่งโทษที่จะเกิดขึ้นอยู่มิได้ อุปไมยเหมือนแก้วมณีมีรัศมีอัน
บริสุทธินั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากรได้ทรงก็ทรงพระโสมนัสตรัสว่า สมปฏิบัติจามิ โยม
จะรับไว้เป็นข้อวัตรปฏิบัติแห่งกุลบุตรอันเกิดมาภายหลัง อันเป็นปัจฉิมมาชนตาในกาลบัดนี้
อุติฏฐอุทรปัญหา คำรบ ๗ จบเพียงนี้

ธัมมวินยปฏิจนปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระมกษัตริย์ชาติดิบนรินทร์ทรงพระนามว่าพระเจ้ากรุงมิลินทกุมินทราชิบดี
มีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหานั้นแก่พระนาคเสนสืบไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ภาสิต เจต ภควตา ถ้อยคำอันนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกโมลีเจ้า
มีพระพุทธานุญาตรับทราบไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธมฺมวินโย อันว่าพระสูตรพระวินัยและ
พระปรมาตม วิวัฏโธ ถ้าเปิดออกกล่าวคือเทศนาบอกเล่าอยู่เมื่อใดก็รุ่งเรืองไปตราบนั้น ไม่รู้เสื่อม
โน ปฏิจนโน ถ้าปิดบังไว้มิได้บอกกล่าวให้เล่าเรียน มิได้ตรัสพระธรรมเทศนาก็ถึงซึ่งภาวะ
ลึกลับอัปภาคย์ไปไม่รู้เรื่อง ปุณ จ ครั้นมาอีกใหม่เล่า สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้ามีพระพุท-
ธานุญาตไว้วินัยปิฎกกว่า ให้พระภิกษุสำแดงพระปาติโมกข์ในพระอุโบสถอันเป็นที่ลับ อย่าให้
อุบาสกอุบาสิกาฟัง ตกกว่ากำบังพระวินัยไว้ โยมเห็นว่าถ้าเปิดพระวินัยออกให้แจ้งแก่สัตตบุรุษ
สี่กานี้ เขาได้ฟังแล้วจะจำเรณูศรัทธา โสเภยุย จะจงงามนักหนา เตน การณ เหตุดังนี้
อรรถธรรมรสวิมุตติรสจะปรากฏอย่างไรเล่า เมื่อกำบังพระวินัยเสียดังนี้ นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า
แม้จะถือเอาคำเดิมที่พระองค์ตรัสว่าพระสูตรพระวินัยพระปรมาตม ถ้าเปิดไว้แล้ว ก็จะรุ่งเรืองนั้น
คำภายหลังที่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตรัสให้พระภิกษุกำบังไว้ซึ่งพระวินัย มิให้สำแดงซึ่ง
พระปาติโมกข์แก่สัตตบุรุษสี่กานี้ก็จะผิด ครั้นจะเชื่อกำนี่เล่า คำที่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตรัส
ไว้เดิมก็จะผิด อัยปิ ปญฺโห อันว่าปริศนานี้ อุทโต โกฏิโก มิเที่ยงยังเป็นสองไม่ต้องกันชื่อว่า
อุทโตโกฏิ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าโปรดให้แจ้งซึ่งความกังขาของโยมในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระ
พระโลกุตตมาจารย์ มีพระพุทธานุญาตโปรดประทานว่า ธมฺมวินโย อันว่าพระสูตรพระวินัยพระ
ปรมาตม ถ้าเปิดออกไว้ก็ให้บอกกล่าวเล่าเรียน ก็จะรุ่งเรืองผ่องใส ปฏิจนโน แม้เลมกำบัง

ไว้มิได้เทศนาบอกกล่าวเล่าเรียนเล่า ก็เศร้าหมองเสื่อมไปรุ่งเรือง ครั้นแล้วพระองค์ตรัสพระ
 สัทธรรมเทศนาว่า ให้พระพุทธรูปกำบังวินัยปิฎก กระทำวินัยปิฎกคือพระปาติโมกข์ จะ
 สำแดงพระปาติโมกข์ให้มีเสมาร้องกัน ควรจะฟังรู้แต่พระภิกษุ

มหาราช ขอลวาทพระพร การที่จะแสดงพระปาติโมกข์ต้องมีเสมาร้องกำบังนั้น
 เป็นด้วยเหตุมีลักษณะ ๓ ประการ คือพระปาติโมกข์นี้ ท่านให้พระพุทธรูปปิดบังไว้ด้วย
 สามารถเป็นวงศ์ประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าแต่ก่อน ๆ สืบมา โปรดให้พระพุทธรูปสวดในท่าม
 กลางเสมออย่าให้ผู้อื่นฟังได้ประการ ๑ ให้ปิดบังเสียด้วยความเคารพในธรรม มิให้ดูหมิ่นดู
 แกล่นได้ประการ ๑ ให้ปิดบังเสียด้วยสามารถภูมิของภิกษุควรเคารพไม่ควรทำเปิดเผยประการ
 ๑ สิริเป็น ๓ ประการด้วยกัน ที่ว่าเป็นวงศ์ประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าแต่ก่อนนั้นเป็นอย่างไร คือ
 สำแดงในท่ามกลางภิกษุเหล่านั้น ปิดบังไว้มิให้สามเณรและอุบาสกอุบาสิกาฟังได้ ยถา มี
 ครุณานันโด นะบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคูกหนึ่งกษัตริย์ทั้งหลายจะสำแดงขัตติยมายา
 ได้แต่ในวงศ์กษัตริย์ทั้งหลายด้วยกัน นอกหน้านั้นไม่ควรจะสำแดงให้ฟัง กิริยานี้เป็นประเพณีมา
 สำหรับวงศ์กษัตริย์ฉันใดก็ดี อันว่ากิริยาที่สำแดงพระปาติโมกข์นี้ ให้สำแดงในท่ามกลางพระ
 ภิกษุทั้งหลายเท่านั้น มิให้สำแดงในท่ามกลางผู้อื่น ก็เป็นประเพณีมาตามวงศ์แห่งองค์สมเด็จพระ
 พระสัมพันธวงศ์เจ้าแต่ก่อนเหมือนกัน และบรมกษัตริย์จะสำแดงขัตติยมายาได้แต่ในท่าม
 กลางวงศ์กษัตริย์ด้วยกัน นอกหน้านั้นไม่ควรจะสำแดงในสำนักผู้ใดผู้หนึ่ง กิริยานี้เป็นประเพณี
 ในโลกมาแต่กษัตริย์ขัตติยราชิตีทั้งหลายนั้น ยถา **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้
 ประเสริฐ จะเปรียบปานฉันใด เปรียบปานคูกทั้งหลายอันเที่ยวอยู่ในแผ่นดิน **มลล** คือ
 คนปล้ำ **อโธ** คือ ช่างทอง **วฏฏ** คือช่างกระทำสร้อย **ธมฺมกิริยา** คนกล่าวถ้อยคำเป็น
 ธรรมเป็นต้น และคนทั้งหลายนั้นรู้วิชาต่าง ๆ ก็กำบังวิชาซ่อนวิชาของตนไว้ตามพวกตามเหล่า
 บอกได้แต่พวกที่รู้ด้วยกัน คนทั้งหลายนอกนั้นไม่สำแดงวิชาของอาตมาให้รู้ได้ ย่อมรักษาวิชา
 ไว้ตามตระกูลวงศ์ของตนมิให้แพร่งพรายไปแก่ผู้อื่นได้ ยถา มีครุณานันโด **มหาราช**
 ขอลวาทพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **เอโส วิโส** อันว่าประเพณีวงศ์พระภิกษุพุท
 ธชิโนรสเล่า ก็จำจะกำบังซ่อนไว้ซึ่งพระปาติโมกข์ จะสวดใส่สำแดงได้แต่ในพัทธสีมา มิควรที่จะ
 ให้ฆราวาสสวนการฟัง และให้ปิดบังไว้ดังนี้ เป็นประเพณีเยี่ยงอย่างมาแต่สำนักสมเด็จพระ
 ศาสตราจารย์เจ้าทั้งหลาย ในกาลปางก่อน ทุก ๆ พระองค์มา **เอว เมะ ตถา** มีอุปมาเหมือน
 คนทั้งหลายอันมีวิชา แต่สงวนวิชาของอาตมาไว้ตามชาติตระกูลของอาตมา มิให้วิชา
 แพร่งพรายไปแก่ผู้อื่นฉันนั้น

ถล ฐมฺมครุฑคุดา ปิทธิโต พระเจ้ามิลินท์จึงมีคำถามว่า ที่ว่าปิดบังไว้ด้วยเหตุ
 เคารพในธรรมนั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงแก้ว่า **มหาราช** ขอดวาทพระพรบทิตรพระราชสมภารเจ้าผู้ประเสริฐ พระภิกษุพุทธบุตรพึงปิดบังไว้สำแดงปาติโมกข์ในพัทธสีมานั้น ด้วยสามารถเคารพในธรรม นั้นคือพระปาติโมกข์นี้เป็นที่เคารพ ถ้าพระพุทธบุตรผู้ใดมีอุตสาหะปฏิบัติดีแล้ว ก็อาจสำเร็จแก่ พระนิพพาน ถ้าไม่ปกปิดไว้ บุคคลที่มีได้ปฏิบัติคือฆราวาสนั้น ก็มักดูหมิ่นดูแคลนคติเตยนินทาไม่มีความเคารพ อันว่าพระปาติโมกข์สังวรนั้น เป็นธรรมอันเป็นแก่นสาร เป็นสารธรรมอันประเสริฐ ดูหนึ่งแก่นจันทร์อันเลิศสมควรแก่จัดตยักัญญาคนาง เปรียบปานกษัตริย์จะ โสมนัสนิยชมชื่น คนผู้นั้นนอกนั้นที่มีได้ต้องการแก่นจันทน์หอมย่อมดูแคลนดูหมิ่นมิได้ชื่นชมยินดี ความเปรียบนี้มีอุปมาฉันใด **อัยย** **สารธาปวธมโม** อันว่าธรรมอันประเสริฐทรงไว้ซึ่งอรรถอันเป็นแก่นสารนี้ ก็สมควรแก่ท่านผู้ทรงศีลวิสุทธิสังวรจะสโมสรมชื่น บุคคลผู้นั้นเป็น ทุรชนมักดูหมิ่นเหมือนบุคคลผู้ดูหมิ่นต่อแก่นจันทน์อันหอมฉันนั้น เหตุดังนี้ จึงมีพระพุทธานุญาตให้สำแดงพระปาติโมกข์ในสีมา อย่าให้สามเณรอุบาสก อุบาสิกา เข้าไปร่วมรู้ร่วมเห็นจะดูหมิ่นได้ ให้กระทำการนี้ เหตุจะให้เคารพบนอบในพระพุทธานุญาต

พระเจ้ากรุงมิลินทจึงมีปจฉาถามอีกว่า ที่มีพระพุทธานุญาตโปรดไว้ให้พระภิกษุสำแดงพระปาติโมกข์ในสีมา ด้วยเคารพภิกษุนั้นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงแก้ว่า **มหาราช** ขอดวาทพระพรบทิตรพระราชสมภาร **ภิกษุภาโว** อันว่าภิกษุภาวะนี้ **อตุโล** หาที่จะเปรียบมิได้ **อุปปมเยโย** หาที่จะประมาณปานปานมิได้ **อนคฺโข** หาค่ามิได้ ไม่มีเพศใดจะเสมอเทียมทัน อุปไมยเหมือนดวงแก้วมณีอันประเสริฐเกิดเองหาค่ามิได้ เหตุดังนี้จึงโปรดไว้ให้สำแดงพระปาติโมกข์แต่ภิกษุ คนอื่นนอกจากภิกษุนั้นสำแดงมิได้ จะเปรียบฉันใด อุปไมยเหมือนทรัพย์อันเป็นแก่นสาร **วตุถํ** วา คือผ้าก็ดี **อตุถธณํ** วา คือเครื่องลาดก็ดี **หยคฺขรตฺถุรคํ** คือช้างอันสำคัญและร่ออันดี พาชชาดิอัสตรก็ดี **สุวณฺณรขุ-อิตุถิรตณํ** คือหม้อเงินทองนางแก้วก็ดี สมควรที่จะครอบครองได้ ก็แต่ภิกษุอันสูงศักดิ์ ประเสริฐสุริยวงศ์ ถ้านูญน้อยต่ำลงไป มีอาจสามารถจะครอบครองได้ ความข้อนั้นไซ้ร้ ก็อุปไมยเหมือนพระปริยัติไตรปิฎกและสังวรคุณอันนิยมนำซึ่งศีลและมารยาทนี้ ก็อาจสามารถที่จะทรงจะครอบครองได้แต่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงนั้น เหตุดังนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงบัญญัติไว้ให้พระภิกษุกระทำสีมา และให้สาวดพระปาติโมกข์มิให้คลุกคลีสามเณรนั่งฟังได้ เพื่อจะให้พระภิกษุเป็นที่เคารพบนอบสักการบูชาแก่คนานุกรมนุญนั้เทวดาทั้งปวง ขอดวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นสาคลนครได้ทรงฟัง ก็สโมสรมหาการแก่พระนาคเสน อันเป็นองค์อสงไขยบุคคลในกาลนั้น

ธัมมวินยปฏิจนปัญห ค่ำรบ ๘ จบเพียงนี้

มุตาวาทครุฬหาปัญหา ที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรมีพระราชโองการประกาศถามอีกแล้วว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า **ภาสิต์ เจต ภควตา** สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณอดุลยโลกา-
จารยญาณสัพพัญญูเจ้า มีพระพุทธรูปว่า สัมปชานมุตาวาทนี้ถ้าต้องแล้ว ก็เรียกว่าอาบัติ
ปาราชิก ครั้นนี้แล้ว **ปุน จ ภณิต** นานมาครั้งหนึ่งแล้ว สมเด็จพระพุทธรองค์เจ้ามีพระพุท-
ธูปกลับเสียว่า สัมปชานมุตาวาทนี้เป็นแต่ลหุกาบัติดอก หาเป็นอาบัติปาราชิกไม่ เป็นสเทกิจ
ฉาพอเขียวพอยาพอจะเทศนาบัติแก่พระภิกษุองค์ใดองค์หนึ่งได้ นี่แหละโยมพินิจพิจารณาให้ไป
เห็นอยู่ว่า พระพุทธรูปทั้งสองนี้ไม่ต้องกัน จะเชื่อคำก่อนนั้นแล้ว คำภายหลังของพระองค์เจ้าก็
จะผิด ครั้นจะเชื่อคำภายหลัง คำก่อนนั้นก็ผิด **อัย ปญโ** อันว่าปริศนา **อุกโต โกลุโก** มีเงื่อนไข
เป็นสองไม่ต้องกัน โยมนี้พิจารณาให้ดูปัญหานี้ให้สงสัยนักหนา นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิธานให้
แจ้งในกาลบัดนี้

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงถวายพระพรวิธานว่า **ภาสิต์ เจต มหาราช** ขอถวาย
พระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สมเด็จพระมหากรุณาเจ้ามีพระพุทธรูปว่า
สัมปชานมุตาวาทนี้ ถ้าภิกษุต้องแล้วก็เป็นปาราชิก ครั้นแล้วพระองค์บัญญัติอีกว่า สัมปชาน-
มุตาวาทนี้เป็นแต่ลหุกาบัติ พอเขียวพอจะเทศนาบัติได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้า
ตรัสบัญญัติตามวัตถุหนักวัตถุเบา ถ้าวัตถุหนักก็เป็นปาราชิก ถ้าวัตถุเบาเป็นแต่ลหุกาบัติ
ต **ภ** **มยลล** **มหาราช** ครุณามปิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ทรงเข้าพระทัยอย่างไร ไซ้
กระนั้นพระพุทธรูปนี้ตรัสเป็นสองสถาน จะรู้การโดยอุปมา เปรียบดูหนึ่งว่า บุรุษคนหนึ่ง
มาประหารบพิตรพระราชสมภารด้วยมือ บุรุษผู้หนึ่งประหารคนอื่นอันเป็นไพร่บ้านพลเมือง
ด้วยมือ คนที่ประหาร ๒ คนนี้โทษเหมือนกันหรือประการใด

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่
พระผู้เจ้า บุรุษทั้ง ๒ นั้นมีโทษต่างกัน คือบุรุษที่ประหารเขาอื่นนั้นโทษเป็นแต่ต้องปรับไหม
แต่บุรุษที่ประหารโยมเข้าด้วยมืออันต้องมหันตโทษทารุณร้ายกาจ ในพระราชกำหนดบทนั้น
สาหัสสากรรจ์นักหนา **หตุลปาทุเจท** **กตุวา** ให้ตัดดินสิ้นมือ **สพพเลห** **วิลุมเปย** ให้บริวาร
สมบัติบ้านเรือนปิ่นเรือนหลวง และของทั้งปวงก็รับเข้าทอพระคลัง **อุกโต ปกฺเข ยาว สตุตฺถ**
ให้ฆ่าเสียซึ่งญาติของบุรุษผู้นั้น ฝ่ายบิดาเจ็ดชั่วโคตร ฝ่ายมารดาเจ็ดชั่วโคตร กับทั้งบุรุษผู้นั้น
นี้แหละประหารด้วยมือเหมือนกันก็จริงแล แต่ทว่าโทษมากกว่ากัน ไม่เหมือนกัน

ขณะนั้นพระนาคเสนจึงถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุรุษ
ทั้ง ๒ นี้ประหารด้วยมือด้วยกัน ก็โทษจึงไม่เหมือนกัน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ไม่เหมือนกันด้วยลงโทษนั้น ตามบรรดาศักดิ์ และหาบรรดาศักดิ์มิได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรไปว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ซึ่งว่าสัมปชานมุสาวาทนั้นก็เหมือนกัน สมเด็จพระสัพพัญญุตัสโปรดไว้ตามวัตถุประสงค์และหนักเหมือนหนึ่งความที่เปรียบนี้ พระภิกษุรูปใดเจรจาเป็นสัมปชานมุสาวาท ลวงล่อให้เขาเสียทรัพย์ให้เขาฉิบหายตายด้วยวาจาสัมปชานมุสาวาท นี่เป็นอาบัติปาราชิก ภิกษุผู้ใดกล่าวสัมปชานมุสาวาท มิได้มีอธิบายจะให้เขาฉิบหายอันตรายอันใดอันหนึ่ง พระภิกษุนั้นต้องแต่ลหุกาบัติเบา นี่แหละพระพุทธฎีกาของสมเด็จพระสัพพัญญูเข้าจะได้เป็นสองหามิได้ บพิตรจงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

พระเจ้ามิลินท์ภูมิทราริบัติได้ทรงสดับ ก็สิ้นสงสัยตรัสสรรเสริญว่า สาธุ พระผู้เป็นเจ้าวิชันนาถูกต้องแล้ว โยมจะรับไว้ตามนัยที่พระผู้เป็นเจ้าวิชันนานี้ทุกประการ
มุสาวาทครุหลุภาวปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

ยาจโยคปัญหา ที่ ๑๐

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาครราชธานี มีพระราชปณิธานมรรตปัญหาแก่พระนาคเสนสืบไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ สมเด็จพระมณฑกษัตริย์มีพระพุทธฎีกาตรัสว่า อหฺมสมฺมิ ภิกฺขเว พุราหฺมโณ ดุรานะภิกฺขุสงฺฆํทั้งปวง ตถาคคฺฉนํเป็นพราหมณ์ ยาจโยโค ผู้ควรอันยากพึงขอ ปิยตุตปาณิ ล้างมือไว้คอยจะหยิบทานแจกจ่ายแก่ยากทั้งหลายทุกเมื่อ อนฺติมเทหโร ทรงไว้ซึ่งพระบวรกายเป็นอันคิมะมีที่สุด คือมิได้เวียนว่ายตายเกิดเป็นรูปเป็นกายต่อไป อนฺตตุตโร เป็นผู้ยังหาใครผู้ใดจะเปรียบมิได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประภาษไว้ดังนี้ นานมา ภควตา ภณฺติ กลับมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า ภิกฺขเว ดุรานะภิกฺขุสงฺฆํทั้งปวง อปฺปาพาทานํ แต่บรรดาสาวกของเราที่มีอาพาทน้อยนั้น พระพากุลเถระนี้มีอาพาทความเจ็บน้อยกว่าคนทั้งปวง พระพากุลเถระเจ้านี้ยกประเสริฐดังนี้ ก็และพระองค์เองก็ได้ประจวบพระโรคพาทถึงสี่ครั้ง แล้วพระองค์ยกพระองค์ว่า หาผู้ใดจะประเสริฐเปรียบปานมิได้ภายหลังกลับมาขอมพระพากุลเถระว่า เป็นเอดทักกะมีอาพาทน้อยไม่เจ็บไข้เป็นอย่างขอคนในหมู่สาวกของพระองค์ พระพุทธฎีกาทั้ง ๒ นี้ไม่ต่างกัน พระองค์ประจวบถึงสี่ครั้งและยก

พระองค์ว่ายิ่ง แล้วกลับมาขอพระพากุลเถระว่า มีอาพาธน้อยอย่างยิ่ง ฟังดูก็รู้ว่าป่วยไป หา
รู้ที่จะเอาข้างไหนเป็นแน่ไม่ว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงแก้ไขให้สิ้นสงสัยของโยมในกาลบัดนี้

เถโร ฝ่ายพระอรหัมณบริพัตรปิ่นภิกษุ คือ พระนาคเสนมิตเถระที่ถวายพระพรวิสัยนา
ว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระโกลุตตมาจารย์ญาณสัพพัญญูเจ้าเดิม
พระองค์ตรัสยกย่องพระองค์ว่ายิ่งนั้น ด้วยสามารถทรงพระคุณหาบุคคลจะเปรียบมิได้ ทรงไว้
ซึ่งพระคุณอันใหญ่ยิ่ง พระองค์ตรัสว่า พระพากุลเถระยิ่งนั้น ยิ่งตามมีอาพาธน้อย ไซ้จะยกพระ
พากุลเถระยิ่งกว่าพระองค์หามิได้ ไซ้จะยกเป็นเอตทัคคะแต่พระพากุลเถระนี้ก็หามิได้
สาวกองค์ใดชำนาญในพระปัญจอินโด พระองค์ก็ยกพระมหาเถระพระองค์นั้นเป็นเอตทัคคะใน
พระปัญจนั้น เหมือนพระอุบาลีนั้นเป็นเอตทัคคะฝ่ายพระวินัย พระมหากัสสปียิ่งในพระปรมัตถ์
พระอานนท์เถระเจ้ายิ่งในพระสูตร อนึ่ง ว่าโดยฝ่ายวิปัสสนาธุระเล่าพระโยคาวจรเจ้าจำพวกใด
ประเสริฐในจกกรมและอิริยาบถนั่ง อิริยาบถนอน อิริยาบถยืน อิริยาบถเดิน และประกอบด้วย
คุณวิเศษสิ่งใดในรูปทรงปฏิบัติ มีเอกาสนิกธุระ คือ จันทนเดียว แม้จะเสียชีวิตก็ไม่จันทนที่
๒ เป็นต้น สมเด็จพระทศพลก็ยกพระสาวกผู้นั้นว่าเป็นเอตทัคคะยิ่งกว่ากันแต่อย่าง ๑ ไป
ไซ้จะยกเอตทัคคะเป็นยิ่งแต่พระพากุลเถระผู้เดียวหามิได้ ยกเอตทัคคะนั้นมากด้วยกัน **มหา-
ราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า **ภควา ปณ** แม้อันว่าสมเด็จพระภควันตรบพิตร
เจ้า **อนุตฺตโร สีเลน สมามินา** ยิ่งกว่าสรรพเทวามนุษย์นिरอินทร์พรหมอมรเศรษฐีด้วยคุณวิเศษ
คือ ศีลสมาธิและพระปัญญาและวิมุตติ และพระวิมุตติญาณทัสนะและพระทศพลญาณ เวสาร์ชช-
ญาณ อัญญารธรรม ๑๘ ประการ ด้วยพระพุทธานุสส **อนุตฺตโร** ไม่มีใครเทียมถึง ยอดยิ่งอยู่
แต่สมเด็จพระสัพพัญญูผู้เดียว **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานประหนึ่ง
ว่าในมนุษย์นี้ย่อมมีวิเศษต่างกัน **เอโก** มนุษย์บางจำพวก **ชาติมา** มีชาติตระกูลประยูรวงศา
เอโก บางจำพวกมีทรัพย์เงินทองมาก **เอโก** บางจำพวก **วิชา** มีแต่พืชทั้งหลายมากมายนัก
หนาเป็นอาทิ คือ พืชข้าวเปลือกเรือนสวนไร่นา **ติปฺปวา** มีศิลปศาสตร์ **เอโก** บางจำพวก **สุโร**
องอาจแกล้วกล้า **เอโก** บางจำพวก **วิจฺจุขโณ** มีปัญญาดกแต่ต่างคนต่างวิเศษไปคนละอย่าง
ๆ ฉะนี้ และคนทั้งหลายถึงจะดีเท่าดีประการใด ก็ย่อมไหว่นบเคารพสมเด็จพระบรมกษัตริย์สืบ
เหตุว่าบรมกษัตริย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินสูงสุดกว่าชนทั้งหลายนั้นใด สมเด็จพระสุคตินทราธิบดี
ศรีอุตตมาจารย์ พระพุทธรองค์เจ้าก็ทรงพระคุณเลิศลบลพไฉน สาวกพระองค์ใดจะล้ำเลิศ
ประเสริฐกว่าหามิได้ฉะนี้ นั้น โออย่าว่าแต่ พระพากุลเถระนี้เลย ถึงพระอัครสาวกทั้งสองผู้ประเสริฐ
เล่า จะได้ประเสริฐเสมอพระพุทธรองค์เจ้าหามิได้ **มหาราช** ขอถวายพระพร ก็พระพากุลเถระนี้
เป็นผู้มีอาพาธน้อย ก็ด้วยสามารถถนอมรักษาโรคภัยที่ได้เป็นแพทย์พยาบาลรักษาพระโรคอาพา
ซึ่งบังเกิดขึ้นแก่พระทศพลญาณอันทรงพระนามว่า โนมทัสสีและวิปัสสี กับทั้งพระภิกษุสงฆ์

หกล้านแปดแสนองค์ ด้วยเกสขทั้งหลาย จึงถึงซึ่งความเป็นผู้มีอาพาธน้อย สมเด็จพระ
มหากรุณาทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะหาผู้ใดเสมอมิได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทได้ทรงฟังก็สิ้นสงสัยโสมนัสตรัสสรรเสริญ ช้องสาธุการ และทรงรับตาม
ที่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคนเสนาถวายวิสัชนาทุกประการ

ยาจโยคปัญหา คำรบ ๑๐ จบเพียงนี้

จบจตุตถวรรค

ปัญจมวรรค

อิทธิยา กัมมวิปากปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ผู้ปิ่นประชา จึงมีพระราชโองการถามอรรตปัญหาอื่นสืบไปแล้วว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยบวรวิสุทธิปริชา อนึ่ง สมเด็จพระมหากรุณา
 โลกุตตมมกฺกูปราษณฺ์ มีพระพุทธรูปภาษะภายกพระโมคคัลลนนะพุทฺธิสาวกว่า **เอตทกฺค**
ภิกฺขเว มม สวากาณํ ภิกฺขุณํ อิทธิมนฺตาทนํ ยทิทํ มหาโมคฺคัลลโน ดังนี้ ความว่า **ภิกฺขเว**
 ดูรานะภิกษุทั้งหลาย แต่บรรดาสาวกฝ่ายนี้มีฤทธิ์นี้ และสาวกผู้ใดที่จะมีฤทธิ์ ยิ่งกว่าพระโมคคัล
 ลนนะนี้หามิได้ ก็แลพระโมคคัลลนเถระนี้ประเสริฐด้วยฤทธิ์แล้ว ทำไมจึงไม่สู้รบโจร ปล่อย
 ให้โจรตีจนศิระแตกกระดูกหักละเอียดปนเปื้อนต้องปรินิพพาน โจรมีมีฤทธิ์ไปกว่าพระโมค
 คัลลนนะหรือ ถ้าพระโมคคัลลนมีฤทธิ์แล้วที่ไหนโจรจะตีได้ น่าสงสัยนักหนา ปัญหานี้เป็น
 อุกโตโกฏฐิ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าโปรดวิสัชนาไปให้โยมแจ้งในกาลบัดนี้

เอโร พระนาคเสนผู้เป็นองค์อรหันต์จึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
 พระราชสมภาร อันพระพุทธรูปของสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์เจ้า จะเป็นสองหามิได้ **เทว**
อจินฺเตยฺยา สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์เจ้า ตรัสประธานธรรมเทศนาอจินฺตโดยไว้ ๒ ประการ
 คือโลกุตตรฤทธิ์นี้ประการ ๑ กรรมวิปากฤทธิ์นั้นประการ ๑ ฤทธิ์ทั้งสองนี้ เป็นอจินฺตโดย ไม่
 ควรจะพึงคิดเลย โลกุตตรฤทธิ์นี้เป็นฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันต์
 เจ้าทั้งหลาย โลกุตตรฤทธิ์นี้ อุปัทวันตรายอื่น ๆ มีอาจย่ำยีได้ แต่จะสู้กรรมวิปากฤทธิ์ จะ
 ยังวิปากฤทธิ์ให้อันตรายหานั้น กระทำไม่ได้ กรรมวิปากฤทธิ์นั้น คือฤทธิ์แห่งผลกุศล
 กุศลกรรม อันผลแห่งกุศลากุศลกรรมนี้ ถึงผู้ใดจะมีฤทธิ์เทียมพระสัพพัญญูก็มีอาจสู้ได้ **กปิณฺเฐ**
กปิณฺฺจ วีย โลกุตตรฤทธิ์เหมือนผลมะขวิด ครั้นต้องกันเข้า ข้างผลมะขวิดก็แตกทำลาย **อมฺพเพ**
อมฺพ วีย จ ถ้ามีฉะนั้น ดูก้อนไม้มะม่วงกับผลมะม่วง เมื่อตดต้องกัน ผลก็ทำลายไป ฉันทก็ดี
 โลกุตตรฤทธิ์นี้อ่อน มีอาจจะกันกรรมวิปากฤทธิ์ได้ คือผลกรรมนี้แรงกว่า เหตุฉะนั้น พระมหาโมค
 คัลลนเถระเจ้าจึงสู้กรรมวิปากฤทธิ์สู้แรงกรรมไม่ได้ด้วยพระโมคคัลลนเถระเจ้าได้กระทำไว้แต่ก่อน
 ครั้นหนึ่งเมื่อบารมีพระผู้เป็นเจ้ายังอ่อนอยู่นั้น เป็นบุรุษเลี้ยงมารดา มารดาตามืด ตกว่ามารดา
 กับภรรยาแน่นไม่เข้ากัน ฝ่ายว่าภรณานันต์ตั้งแต่จะขยงใส่โทษมารดา วอนว่าแก่บุรุษผู้นั้น ให้
 บุรุษนั้นไปปล่อยมารดาเสียในมรคาอันกัณดาร บุรุษสามีน้นหลงด้วยกลมารยา ก็พามารดาขึ้น
 สู่เกวียนอันเทียมด้วยโค ขับเข็นมาถึงมรคากัณดาร มารดาสีตามืด บุรุษนั้นก็กระทำกริยาให้
 เหมือนโจรตี ส่วนมารดาตามืดมีจิตนั้นสะดุ้งหวาดหวั่น สำคัญว่า โจรจริง จึงร้องว่า **ตาด** ดู
 รานะลูกเอ๋ย เอาตัวรอดเถิด มารดานี้แก่แล้ว ตามที่มารดาเถิดลูกเอ๋ย ไปให้พ้น ตกว่าบุรุษ

ผู้นั้น ได้ฟังคำมารดา ก็คิดถึงคุณมารดาพามาเลี้ยงไว้ดูจากาก่อน ได้กระทำการมหลอก หลอนประทุษร้ายมารดาไว้เท่านี้ ก็เป็นเวรตามตนมาทุก ๆ ชาติ แต่โจรติดายมานี้หลายชาติ กำหนดถึงห้าร้อยชาติ ตราบเท่าปัจฉิมชาติเป็นพระมหาโมคคัลลานะ เหตุดังนี้พระโมคคัลลาน เกรงเจ้าถึงทรงไว้ซึ่งโลกุตรฤทธิ์ ก็มีอาจสู้รบป้องกันโจรได้ มหิยา ราชาน เปรียบเหมือน บรมกษัตริย์ทั้งหลายในพื้นพิภพปฐพี มีอานุภาพแผ่ไปแก่เสนาข้าราชกรทั้งปวง ข้าราชกรผู้ใดผู้หนึ่งมีอาจสู้รบราชฤทธิ์ได้ และบรมกษัตริย์นั้น เมื่อคราวสิ้นบุญแล้ว กรรมมาถึงก็มีอาจสู้รบต้านทานซึ่งกรรมนั้นได้ ถ้ามิฉะนั้นอุปไมยคชบุรุษผู้หนึ่งกระทำซึ่งความชั่วคือกระทำตัวเป็นโจรปล้นสะดม ญาติพี่น้องบิดามารดาพี่น้องจะกระทำโทษได้ กระทำโทษแก่บุรุษผู้นั้นได้ก็ แต่พระมหากษัตริย์ ญาติบิดามารดาพี่น้องน้ำลูงนั้น มีอาจป้องกันตามทันเข้าเมื่อใด ก็มีอาจสู้กรรมได้เปรียบเหมือนดังนั้น ไซ้ว่าฤทธิ์โจรอันดินนั้นจะมากกว่าฤทธิ์พระโมคคัลลานะ นี้หามิได้ บพิตรจงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี ได้ทรงฟังพระนาคเสนวิสัชนาดังนี้ก็ช้องสาธุการว่า
สาธุ ดีแล้ว พระผู้เป็นเจ้า

อิทธิยา กัมมวิปากปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

โพธิสัตว์ตัสส ธรรมตาปัญหา ที่ ๒

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการถามถึงอรรถปัญหแก่ พระนาคเสนต่อไปแล้วว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระพุทธุฎกาทิโปรดไว้ในธรรมปริยายนั้นว่า พระโพธิสัตว์เจ้ามีที่บารมีแก่กล้าคงจะสำเร็จแก่พระโพธิญาณแล้วนั้น มี พระพุทธุฎกาทิพระพุทธุฎมารดา เกิดกับสำหรับกันทุกชาติกว่าจะได้ตรัสนั้น เป็นนิตยธรรมดา อยู่ประการ ๑ โพธิ อันว่าไม่ว่าจะได้ตรัสนั้นก็บังเกิดทุกพระองค์ เป็นนิตยธรรมดากระนี้อยู่ ประการ ๑ ท่านผู้ที่จะเป็นอัครสาวกนั้นก็เกิดสำหรับกันเป็นธรรมดากระนี้อยู่ประการ ๑ บุตรนั้นก็เกิดสำหรับกันเป็นธรรมดากระนี้อยู่ประการ ๑ พระพุทธุฎอุปฐากเล่าก็เกิดสำหรับกันมาเป็นธรรมดา สืบ ๆ มาทุกพระองค์ประการ ๑ ตกว่า ทรงพระกรุณามีพระพุทธุฎกาทิตรัสไว้ในธรรมปริยายนั้น
ปุน จ ตุมเห ภณถ บัดนี้พระผู้เป็นเจ้ากล่าวกับโยมว่า พระบรมโพธิสัตว์เจ้าของเรานี้ เสด็จอยู่ในดุสิตพิภพ เมื่อคำรบปัจฉิมชาติจะจุติลงมาตรัสนั้น ต้องพิจารณาซึ่งอัฐมหาวิโลกนะ ๘

ประการ **กาล วิโลเกติ** คือเล็งแลดูกาลอันสมควรที่จะบังเกิดประการ ๑ **ทีป วิโลเกติ** คือเล็งแลดูทีปทั้ง ๔ ที่เห็นว่า สมควรที่จะบังเกิดในชมพูทวีปนี้ประการ ๑ **เทส วิโลเกติ** คือดูซึ่งประเทศว่า ประเทศนั้นสมควรที่อาตมาจะไปเกิดนั้นประการ ๑ **กุล วิโลเกติ** คือดูตระกูลว่าตระกูลพราหมณ์หรือตระกูลคหบดี หรือว่าตระกูลกษัตริย์ สมควรที่อาตมาจะไปเกิดนั้นประการ ๑ **ขเนตติ วิโลเกติ** คือพิจารณาอายุสัตว์ว่าจะขึ้นควรที่จะโปรดได้นี้ประการ ๑ **มาถ์** **ประการ ๑ อายุ วิโลเกติ** คือพิจารณาอายุสัตว์ว่าจะขึ้นควรที่จะโปรดได้นี้ประการ ๑ **มาถ์** **วิโลเกติ** คือ พิจารณาเดือนที่จะจุดนั้นประการ ๑ **เนกขมม วิโลเกติ** คือพิจารณาว่าจะเสด็จออกไปสู่มหานิกายกรรมในประเทศขอบเขตราวป่าอันใดประการ ๑ สิริเป็น ๘ ประการ ดังที่พรรณนามานี้ ชื่อว่า อัฐมหาวิโลกนะ นี่แหละถ้าพระบรมโพธิสัตว์เจ้ามีพระบารมียังอ่อนอยู่ ยังจะมีได้ตรัส พระโพธิสัตว์เจ้าจะยับยั้งอยู่ให้พระบารมีแก่แล้ว จึงจุดลงมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้ากระนั้นจะไม่ได้หรือ จะต้องพิจารณาซึ่งอัฐมหาวิโลกนะ ๘ ประการไปทำไม ด้วยพระพุทธรูปนั้น ๆ ก็มีสำหรับอยู่เหมือนกันทุก ๆ พระองค์ พระโพธิสัตว์จะต้องมาพิจารณาอัฐมหาวิโลกนะ ๘ ประการทำไม โยมใคร่ครวญดูคำทั้งสองนี้ไม่ต่างกัน **อัย กณฺโห** ปัญหานี้เป็นอุทโทโกฏิจงโปรดวิชันนาให้แจ่มแจ้งก่อน

เอโร ฝ่ายพระนาคเสนก็ถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร เดิมได้ถวายพระพรไว้ว่า สมเด็จพระบรมโลกนาถตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า พระโพธิสัตว์ที่มีบารมีจะได้ตรัสนั้น มีพระพุทธบิดาพระพุทธรูปเกิดสำหรับกัน จะได้วิปริตหามีได้ คำที่อาตมาถวายพระพรอีกใหม่ว่า พระโพธิสัตว์เจ้าเมื่อจะมาตรัสนั้น เล็งแลดูซึ่งอัฐมหาวิโลกนะ คำนี้ก็จริง และพระโพธิสัตว์พิจารณาซึ่งอัฐมหาวิโลกนะ คือพิจารณาตระกูลบิดามารดา ไซ้จะแคลงว่ามีบิดามารดาหามีได้ พิจารณาไปรู้ว่าชาติตระกูลพระบิดามารดานั้น จะเป็นตระกูลกษัตริย์หรือตระกูลพราหมณ์มหาศาลประการใด พิจารณาดูกระนี้ต่างหาก นี่แหละเมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้ามาตรัสนั้น ต้องพิจารณาอัฐมหาวิโลกนะทุกพระองค์ ประการหนึ่ง เหตุที่จะพึงแลดูในภพนี้ ๘ ประการ **วานิชขสฺส มหาราช ปุพฺเพ วิภยภณฺท** ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่าพานิชพ่อค้าเมื่อจะขายของ รู้ว่าของเท่านั้นขายไปเท่านั้น ครั้นแล้วไล่เลียงดูของนั้นอีกเล่าอย่างนี้ประการ ๑ พระยาชสารเม้นจะไปในสถานใดแล้ว ย่อมเอาจวงจไปภพหน้าประการ ๑ พ่อค้าเกวียนรู้จักทำขึ้นลงอยู่ แต่ว่าจำจะดูทำขึ้นทำลงอีกเล่า ประการ ๑ ล้าดำตันหนเดินทางทะเลแล่นไป ๆ ก็เข้าใจรู้ยู่อยู่ที่นั่น เป็นท่าจอดก็จำจะดูอีกก่อน ประการ ๑ แพทย์รู้แล้วว่าบุคคลเป็นไข้อันนั้น เมื่อจะวางยา ก็ต้องพิจารณาดูไข้ก่อน ประการ ๑ อสรพิษรู้ว่าปากล่องอยู่ที่นั่น ครั้นจะออกไป ต้องดูปากปล่องเสียก่อนแล้วจึงไป ประการ ๑ ภิกษุรู้แล้วว่าจุดปัจจุบันนี้ ๔ ประการ คือ จีวร ๑

บิณฑบาต ๑ เสนาสนะ ๑ เกสซ์ ๑ ครั้นจะบริโภคนั้นก็ตั้งปัจฉิมเวลาพิจารณาเสียก่อนจึง
บริโภค ประการ ๑ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเมื่อจะจุติก็พึงแลดูก่อนประการ ๑ สิริทั้งหมดเป็น ๘
ประการด้วยกัน ยถา มีครูวานันได พระบรมโพธิสัตว์เมื่อจะมาตรัสในชมพูทวีปนี้เล่า
พระองค์เจ้ารู้ว่าจะเกิดในสำนักพระพุทธบิดา พระพุทธมารดา แต่ทว่าต้องพิจารณาดูตระกูล
พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา เพื่อจะรู้ว่า เป็นชาติยมหาศาลหรือ หรือว่าพราหมณมหาศาล
ตถา เปรียบปานนั้นนั่นแล ขอลาถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี ได้ทรงฟังพระนาคเสนวิสัชนาดังนี้ ก็สิ้นสงสัย
ข้องสารากรโดยนัยหนหลัง

โพธิสัตว์ตัสส ัมมดาปัญหา คำรบ ๒ จบเพียงนี้

อัตตนิปาตปัญหา ที่ ๓

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงมีพระราชบัญชาถามพระนาคเสนสืบ
ไปว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ภาสิต์ปี เหตุ ภาควตา คำนี้ สมเด็จพระ
มหากรุณาเจ้ามีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า ภิกขเว ดูฐานะภิกษุทั้งหลาย ท่านอย่าพึงให้กายตัว
ของท่านตกไปโดยธรรม แม้ท่านจะปรารถนาที่จะให้กายตัวของท่านตกไปนั้น พึงกระทำให้
ควรแก่ธรรม ครั้นนี้แล้ว ปุณ จ ครั้นนานมาใหม่เล่า สมเด็จพระมหากรุณาเจ้า เมื่อมีพระ
พุทธปฏิภาแก่สาวกทั้งหลาย กลับทรงแสดงธรรมแนะนำให้ตัดความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความ
ตายเสีย สาวกรูปใดก็ล่วงความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายได้ ก็ตรัสสรรเสริญ
สาวกรูปนั้นยิ่งนักหนา โยมมาร่าพึงดูคำทั้งสองนี้ไม่ต้องกัน คำเดิมนั้นว่าอย่างไรให้ตนตกไป คำที่
หลังสอนให้ตัดความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ปริศนานี้แนบในอุกโตโกฏี จงโปรดวิชันนา
ให้โยมแจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรวิชันนาว่า ภาสิต์ เจต มหาราช ดูฐานะบพิตรพระราช-
สมภาร สมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้ามีพระพุทธปฏิภาตรัสว่า อย่าพึงทำตนให้ตกไปโดยธรรม
พึงให้ตกไปโดยธรรม แล้วทรงแสดงธรรมแนะนำให้ตัดความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
เสียนั้นมีเหตุอยู่ บางแห่งพระบรมครูก็ทรงห้าม บางแห่งก็ทรงชักนำตามควรแก่เหตุ มหาราช
ขอลาถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมคำว่าท่านผู้มีศีลย่อมดับพิษแห่งกิเลส อคทสโม

เปรียบดั่งยาอันดับพิษไข้ ถ้ามีฉะนั้น **โอสถสโม** เปรียบด้วยตัวยาวิเศษอันจะดับเสียซึ่งโรค คือกิเลสแห่งสัตว์ทั้งหลาย ถ้ามีฉะนั้น **อุทกสโม** เปรียบคุดูทกทั้งอันเย็นใสจะล้างลอยซึ่งโรชชะ เหนือไคลเครื่องหมักหมมในกาย กล่าวคือกิเลสนั้น มีฉะนั้น **มณिरตนมโนรหสโม** เปรียบคุดูแก้วมณีมีนามชื่อว่ามโนหรจินดาข้อมจะสำเร็จความปรารถนาทุกสิ่งทุกอัน **นา-วาสโม** มีฉะนั้นเปรียบคุดูหนึ่งตำภาอันใหญ่ จะข้ามให้พ้นจากโอฆะทั้ง ๔ ถ้ามีฉะนั้น **สตถวา-หนสโม** เปรียบเหมือนเกวียนอันจะเข็นข้ามให้พ้นจากจตุรกันดารคือชาติชราพยาธิมรณะ ถ้ามีฉะนั้น **วตสโม** เปรียบคุดูลมข้อมจะพัดกำจัดดับเสียซึ่งเพลิงทั้ง ๓ คือ ราคะ โลภะ โทสะ ถ้ามีฉะนั้น **มหาเมฆวฏฐิสโม** เปรียบคุดูฝนท่าใหญ่ อันจะให้สำเร็จซึ่งความปรารถนาแห่งสัตว์ทั้งปวง **อาจริยสโม** ถ้ามีฉะนั้น เปรียบปานคุดูอาจารย์จะสอนศิษย์ให้ศึกษาสิ่งที่เป็นกุศล **เทสิตสโม** ถ้ามีฉะนั้นคุดูบุคคลบอกทางแก่คนหลงทางให้ไปพบทางอันเกษม **เอวรूपิ महाराज पुरुष्णि** **อเนกคุณิ** ขอลววยพระพร อันว่าบุคคลประกอบด้วยศีลนี้ มีคุณเป็นอันมาก มีคุณเป็นอันมาก เป็นกองคุณ เป็นคุณอันยิ่งและเป็นที่จะยังสัตว์ให้จำริญอายุมิให้สัตว์ฉิบหายด้วยภัยทั้ง ๔ เหตุฉะนี้ สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบท มิให้ภิกษุฆ่าตัวให้ตกไปด้วยธรรม แม้จะให้ตัวตกไปนั้น พึงให้ตกไปโดยธรรมสมควรแก่ธรรม คือตายด้วยศีล อย่าทำลายศีลให้เป็นศีลเภท นี่เป็นเหตุที่มีพระพุทธรูปศาสดาบัญญัติห้ามมิให้กระทำในกาลนั้น

มหาราช ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภาร ที่ว่าทรงชักนำให้ภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติตามกระแสพระธรรมเทศนา สมด้วยคำที่พระกุมารกัสสปเถระผู้แสดงปรโลกแก่พระเจ้าปายาสีราชญ์ อันเป็นมิจาทีลิกกล่าวไว้ว่า **มหาราช** ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย **สีสวโนโต กลยาณธมฺมา** มีศีลมีเจตนาเป็นกุศลกัลยาณธรรม ข้อมตั้งอยู่ในโลกได้นาน ท่านข้อมปฏิบัติเพื่อจะเป็นนิทานุทิศประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ นิกรทั้งปวง ดังนี้

มหาราช ขอลววยพระพร ประการหนึ่ง **ชาติปี** แม้อันว่าชาติแห่งสัตว์อันเกิดมาเป็นรูปเป็นกายนี้ ไซ้จะเกิดมาง่าย ๆ ลำบากนักหนา **ทฺฤชา** ข้อมประกอบด้วยทุกข์ **ชราปี** **ทฺฤชา** อนึ่งเล่าแก่ชราลงแล้วร่างกายคร่ำคร่าทรุดโทรมไป ก็ข้อมประกอบไปด้วยทุกข์ **พฺยาธิปี** **ทฺฤชา** อันว่าเป็นโรคอาพาธพยาธิเล่า ก็ข้อมประกอบไปด้วยทุกข์ **มรณปี** **ทฺฤชํ** เมื่อจะตายนั้นก็ข้อมประกอบด้วยทุกข์ **โสโก** คือโศกเศร้าถึงที่รักนั้นประกอบด้วยทุกข์ **ปริเทโว** ความครวญคร่ำรำไรด้วยพลัดพรากจากที่รักนี้ ก็ประกอบไปด้วยทุกข์ **โทมนสฺโส** ความโทมนัสน้อยใจก็เป็นทุกข์ **อุปายาโส** ให้สะอื้นอกคับใจด้วยจากที่รักใคร่เป็นต้นว่าบุตร ภรรยาสามี มารดา บิดา คณาญาติมิตรสหาย อันตายไปสู่ปรโลกนั้น ข้อมประกอบด้วยทุกข์

อนึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคเจ้า มีพระพุทธานุญาตพระสัตถธรรมเทศนาไว้โดยนัยเป็นอันมาก ยุตด้วยพระบาลีเป็นต้นว่า **อปปิเยหิ สมปิโยโค** บุคคลเสพสมาคมด้วยชนอันเป็นศัตรูและชนอันมิได้เป็นที่รักที่ใคร่ ย่อมจะได้ทุกขเวทนา **ปิเยหิ วิปิโยโค** อนึ่งเล่าถ้าพลาดพรากจากที่รักนั้น ย่อมจะประกอบด้วยทุกข์ อนึ่งเล่า ถ้าว่าบิดามารดาตาย บุตรธิดาตาย ญาติมิตรทาสกรรมกรตาย หรือญาติถึงความฉิบหายวอดวายนี้ ก็ย่อมประกอบด้วยทุกข์ **โรคพยุสน** ฉิบหายด้วยโรคพยาธิก็ประกอบไปด้วยทุกข์ **โรคพยุสน** ฉิบหายจากเครื่องบริโภคคือของกิน ฉิบหายจากเครื่องอุปโภค คือสมบัติดินออกจากสิ่งของซึ่งกินได้นี้ ก็ย่อมจะได้ทุกข์ **สัลพยุสน** ฉิบหายจากสัลที่สมทานนั้น ก็ย่อมจะได้ทุกข์ตรอมใจด้วยกลัวภัยจะไปตกไหนดทราบาย ประการหนึ่ง ภัยทั้งหลายมีเป็นอันมาก **ราชภัย** คือราชภัย อันบรมกษัตริย์จะลงราชทัณฑ์อาญา ควรจะฆ่าก็ฆ่าเสีย **โจรภัย** คือภัยโจรปล้นสะดมลอบลักเอาทรัพย์ให้ฉิบหาย **อภิกภัย** คือภัยแต่เพลิงไหม้เรือนให้ฉิบหาย **อุทกภัย** คือคำขายด้วยสำเภาनावแตกทลาย บางทีทำไร่นาน้ำท่วมเสียให้ฉิบหาย **อุมฺมิภัย** ภัยแต่คลื่นละลอกซัดให้เรือแตกทลาย และท่วมพืคนาวบ้านช่องแล้วเครื่องใช้สอยไป **กุมภภัย** ภัยแต่จะเข้เหล้าร้ายอันจะขบกัดให้ถึงแก่ความตาย **อาวฏฺฏภัย** ภัยให้ตายด้วยสายน้ำวน สู้สมารภัย ภัยแต่ปลาฉลามฉลามมีเขี้ยวอันร้าย **อตุณฺนาทภัย** ภัยอันเนื่องมาเพราะตนกล่าวถ้อยคำอันมิได้เป็นที่พึงใจ **ปรานฺนาทภัย** ภัยอันเนื่องมาแต่ผู้อื่นก็พลอยฉิบหายด้วยกัน **ทณฺทภัย** ภัยแต่อาญา **ทุกตภัย** ภัยแต่จะต้องเสวยทุกข์ในทุกคติ **อชีวิภัย** ภัยแต่ความมีชีวิตเป็นไปไม่ได้ถึงแก่ความตาย ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น และการตัดมือและเท้าหูกมูกปากและอวัยวะส่วนอื่นเป็นต้น ก็เป็นทุกข์เหมือนกัน สัตว์ผู้เวียนวนอยู่ในสังสารวัฏย่อมได้เสวยทุกข์มีประการต่าง ๆ หลายชนิดเช่นนี้ มีอุปมาเหมือนน้ำที่ตกลงในภูเขาหิมพานต์แล้วไหลลงไปสู่แม่น้ำย่อมพัดเอาหินและกรวดและไม้แห้งและกิ่งไม้รากไม้น้อยใหญ่ในป่าให้ไหลลอยเป็นสวามาสู่แม่น้ำอันแอเป็นแพไปจนกบฝังค้ำอยู่เป็นอนันต์ สุดที่จะนับจะคณนา **ยถา** มีครูนาจันใดอันว่ามหาภัย ๑๘ และกรรมกรรม ๓๒ ซึ่งมีอย่างเป็นอันมากนี้ผู้ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารจะต้องเสวยทุกประการเหมือนหินและกรวดเป็นต้น อันถูกน้ำพัดไปสู่แม่น้ำจะนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อชาติขราพาธิมรณะยังปรากฏเป็นไปอยู่ ย่อมมีแต่ความทุกข์ภัยเป็นอันมาก ไม่สามารถทำมรรคผลและพระนิพพานให้แจ่มแจ้งได้ ต่อเมื่อดับชาติขราพาธิมรณะได้แล้ว จึงจะมีความสุข และกระทำมรรคผลนิพพานให้แจ่มแจ้งได้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระจอมไตรบรมโลกุตตมาจารย์ จึงทรงชักชวนแนะนำให้สาวกล่วงชาติขราพาธิมรณะนั้นเสีย **มหาราช** ครุานะบพิตร ด้วยเหตุดังถวายวิสัชนามาจะนี้ สมเด็จพระมหามุนีบรมศาสดา จึงตรัสห้ามบ้าง ทรงชักนํ้าบ้าง คือพระองค์ทรงห้ามแต่ในทางที่ไม่ควรทำ

ทรงชักนำในทางที่ควรทำ จะได้ห้ามและชักนำทั่วไปหาไม่ได้ ขอถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีได้ทรงพระสวณาการฉะนี้ก็สาธุการชื่นชมนิยมนปรีดา
อัตตนิปาตปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

เมตตานิสังสปัญหา ที่ ๔

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นสาครราชตรัสประภาษถามอรรตปัญหาลับไปว่า ภนุ-
เต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปรีชา ภาสิต์ เจต ภควตา เมตตาทพรหม-
วิหารนี้ สมเด็จพระผู้มีสันทรรภาคหาตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ด้วยวาระพระบาลีดังนี้ว่า

เมตตตาย ภิกขเว เจโตวิมุตติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตตาย ยานีกตตาย วตถุกตตาย
อนุญจิตตาย ปริจิตตาย สุตमारุทาย เอกาทธานิสสา ปาฏิกงขา กตเม เอกาทส สุขํ สุขติ สุข
ปฏีพุชฺชติ น ปาปํ สุขินํ ปสฺสติ มนุสฺसानํ ปิโย โหติ อมฺนุสฺसानํ ปิโย โหติ เทวตา รกฺขณฺติ
นาสฺส อคฺคิ วา วิธํ วา สตฺถํ วา กมฺติ ตฺวํ จิตฺตํ สมာธิยิ มุขมฺโณ วิปฺลีสฺสตีติ อสมฺมุพฺโห
กาลํ กโรติ อุตฺตริ อปฺปฏีวชิณฺโณโต พุรฺหมโลกุปโค โหติ ดังนี้

ใจความว่า ภิกขเว ดูฐานะภิกษุทั้งหลาย อาณิสงส์แห่งเมตตาทพรหมวิหารนี้มี ๑๑ ประ-
การ โยคาวจรภิกษุภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา อาเสวิตาย มาเสพเอาเป็นอารมณ์ด้วยจิตอัน
เป็นเจโตวิมุตติ ปรารภนาจะให้สำเร็จในพระนพโลกุตตรธรรม ภาวิตาย อุตสาหะมาจำเรญญาวนา
พหุลีกตตาย กระทำให้มากในสันดาน ยานีกตตาย กระทำอุชยวชยานจับขี้ วตถุกตตาย กระทำ
เป็นที่เรือกสวนไร่นาอันจะเลี้ยงชีวิต อนุญจิตตาย มีเพียงอันดินอยู่ไม่ประมาณ ปริจิตตาย
ชวนขายสะสม สุตमारุทาย มีอารมณ์ปรารภคำนึงในสันดานแล้ว ก็มีคุณนิสงส์ถึง ๑๑
ประการ สุขํ สุขติ ก็จะได้กลับเป็นสุข ๑ ปฏีพุชฺชติ จะตื่นอยู่ก็เป็นสุข ๑ น ปาปํ สุขินํ
ปสฺสติ มิได้นอนฝันร้าย ๑ มนุสฺसानํ ปิโย เป็นที่รักแก่หญิงชายชนทั้งหลายในโลกนี้ ๑
อมฺนุสฺसानํ ปิโย เป็นที่รักแก่ภูตผีทั้งหลายนั้น ๑ เทวตา รกฺขณฺติ ผูกเทพดาจะอภิบาลรักษา
๑ นาสฺส อคฺคิ วา วิธํ วา สตฺถํ วา กมฺติ ไฟก็ดี ยาพิษและพิษอสรพิษก็ดี สรรพสัตว์ราหูก็ดี
มิได้ทำอันตราย ๑ ตฺวํ จิตฺตํ สมာธิยิ จิตที่รวดเร็วกลับกลอกย่อมตั้งมั่น ๑ มุขมฺโณ
วิปฺลีสฺสตีติ สีแห่งหน้าย่อมผ่องใสหมดจด ๑ อสมฺมุพฺโห กาลํ กโรติ ผู้เจริญเมตตานี้เพื่อ

จะตายก็มีสติไม่พ่นเพื่อน ๑ อุตฺตริ อปฺปฏิวิหฺณโต ผู้เจริญเมตตานัน เมื่อไม่ยั้งขึ้นไป ก็คงได้บังเกิดในพรหมโลก ๑ สิริเป็นคุณานิสงส์ถึง ๑๑ ประการ สมเด็จพระอนาวรรณญาณตรัสประทานพระสัทธรรมเทศนาไว้เป็นเดิมฉะนี้ **ตุมฺเห ภณฺเถ** ครั้นมาแล้ว พระผู้เป็นเจ้ากลับว่าใหม่ว่า พระสุวรรณสามบัณฑิตเจ้า **เมตฺตาวิหริ** มีปรกติจำเริญแต่เมตตาพรหมวิหาร **มิกฺสฺสฺสเนหิ ปริวาริโต** เนื้อป่าพระหิมพานต์กับนางกนินรทรงคราญ เป็นบริวารแวดล้อมอยู่ในไพร่สณฑ์ประเทศราวป่า วันหนึ่งพระสุวรรณสามเสด็จมาตูกอทุทังไปเลี้ยวบิดามารดา ยังมีพระยายักษ์ตนหนึ่งชื่อว่ากปิลยักษาชिरาช แผลงศรพิฆาตถูกพระสุวรรณสามบัณฑิตเจ็บปวดปมจะสิ้นชีวิตล้มลงสลบอยู่นี้แหละพระผู้เป็นเจ้า โยมกิดดูไม่สม พรหมวิหารคือเมตตานี้ ถ้าพระสุวรรณสามรักษาแล้วจะต้องศรพระยายักษ์ไยเล่า ด้วยเมตตาพรหมวิหารนั้นมีคุณ ย่อมจะป้องกันเสียมิให้เป็นอันตรายได้ **อโย ปญฺโห** ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏี นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าโปรดวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกอบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สมเด็จพระสัพพัญญูผู้เลิศโลกธาตุมีพระพุทธานุญาตประกาศไว้ว่า คุณแห่งเมตตาพรหมวิหารนี้มี ๑๑ ประการคุ้มได้จริง แต่เมื่อพระยายักษ์ยังเอาพระสุวรรณสามนั้น พระสุวรรณสามขกหมื่อน้ำหนักกำลังผ่อนหายใจเปลวไป หาได้จำเริญพรหมวิหารอยู่เท่านั้น **มหาราช** ดูรานะ บพิตรพระราชสมภาร เปรียบดูโยธาทหารเอกอันหุ้มเกราะเพชรเสร็จแล้ว ก็เข้าไปกระทำการณรงศ์สงครามกับด้วยข้าศึกมิได้ย่อหย่อน โยธาอื่นยังถูกรุกรมอาจเข้าติดเกราะเพชรได้ เกราะเพชรกันอยู่หาเข้าไม่ ฉันทก็ดี อันว่าเมตตาพรหมวิหารนี้ก็มีคุณกันไว้ดูจะเกราะเพชรนั้น อนึ่ง เปรียบบุรุษอันได้รากไม้วิเศษอันจะอาเพศให้หายตัวได้ เดินไปในท่ามกลางประชุมชน บุรุษคนใดคนหนึ่งจะได้เห็นซึ่งบุรุษผู้นั้นหาได้ ฉันทก็ดี เมตตาพรหมวิหารนี้ ถ้าท่านผู้ใดจำเริญอยู่แล้วก็พระคุณคุ้มภัยได้ เปรียบเหมือนรากไม้ทิพย์วิเศษนั้น อนึ่งเล่า เปรียบดูมหาอุหาถ้ำทองอันใหญ่ ถ้ามหาเมฆในอากาศจะวิการบันดาลเป็นห่าฝนตกลงมา จะได้รั้วไหลเข้าไปในสุวรรณคูหานั้นหาได้ **ยถา** มีครุวนาฉันท เมตตาพรหมวิหารนี้ไซ้ก็มีพระคุณดุจคูหานั้น จะป้องกันเสียซึ่งอันตรายมิให้ถูกต้องกายผู้นั้น เหตุฉะนี้ บุคคลผู้ใดจำเริญเมตตาพรหมวิหารให้เป็นอารมณ์ ถือมั่นผูกจิตให้เป็นนิตย์นรันดรแล้ว ก็ย่อมจะมีคุณานิสงส์ดุจวิษณามา ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราราช พระบาทได้ทรงฟังก็ช้องสาธุการ ชมปรีชาญาณแห่งพระนาคเสนในกาลนั้น

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรผู้ประเสริฐ ผู้ใดเอื้อเพื่อเกื้อกูล
ในเมตตากาวนา มาจำเรียมเมตตากาวนาจนคุ้นคิดวิญญูณประจำใจอยู่แล้ว ผู้นั้นจะได้านิสงส์
เป็นอันมากนักหนา เพราะฉะนั้น เมตตากาวนานี้จึงควรที่บุคคลจะจำเรียมยิ่งนัก ขอถวายพระพร
เมตตานิสังสปัญหา คำรบ ๔ จบเพียงนี้

กุสลากุสลาภิสนธิ สมាสมปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ในสกลชมพูพิภพ ทรงพระปรารภถามปัญหาอื่น
สืบไปว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **วิปาโก** อันว่าผลแห่งคนสองจำพวก คือ
จำพวกหนึ่งกระทำกุศล จำพวกหนึ่งกระทำอกุศล คนทั้งสองคนนี้จะได้ผลเท่ากันหรือ หรือจะ
ได้น้อยได้มากกว่ากันและต่างกันอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร กุศล
กับอกุศลนี้มีผลต่างกัน ฝ่ายบุคคลที่กระทำการกุศลนั้น ครั้นกระทำกาลกิริยาแล้วบ้ายหน้าไป
สู่สวรรค์ บุคคลกระทำการอกุศลนั้นก็ได้เสวยผลเป็นอันเที่ยงที่จะไปเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระเทวทัตนี้ **เอกนุตกณฺโฬ** เสราหมองโดยส่วนเดียวนี้ **เอกนุต-**
สุกโก ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้านั้นบริสุทธิผ่องใสยิ่งนัก พระเทวทัตนั้นใจเป็นอกุศล พระบรมโพธิ-
สัตว์เจ้านั้นน้ำพระทัยเป็นกุศล ก็ไหนเล่า บางชาติพระเทวทัตกับพระโพธิสัตว์เจ้านั้นมียศศักดิ์ เสมอกัน
บางชาติไม่เสมอกัน ที่พระโพธิสัตว์มียศศักดิ์และชาติกำเนิดต่ำกว่าก็มี เช่นเมื่อครั้งพระเทวทัต
เกิดในตระกูลพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี พระบรมโพธิสัตว์เจ้าของเราเกิดในตระกูล
คนจัณฑาลรู้วิชาการกระทำมะม่วงให้มีผลไช้ฤดู พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลต่ำกว่าเทวทัตนี้ชาติหนึ่ง
ปุณ จ ปริ ครั้นมาอีกเล่า พระเทวทัตเกิดเป็นกษัตริย์มีนามชื่อว่า พระเจ้าพาราณสี พระโพธิ-
สัตว์เจ้านี้เป็นช่างต้นมณฑลหัตถิอันเผือกผู้ของพระเจ้าพาราณสี พระเทวทัตมีชาติสูงกว่าพระ
บรมโพธิสัตว์นี้ก็ชาติหนึ่ง **ปุณ จ ปริ** อีกชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นมนุษย์ พระบรมโพธิสัตว์
เป็นพระยาวนรมีนามกรชื่อว่ามหากปิ ชาติหนึ่งเล่า พระบรมโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระยาช่าง
ฉัททันต์ พระเทวทัตนั้นเป็นพราหมณ์ฆ่าเองา อีกชาติหนึ่งเล่า พระเทวทัตเป็นมนุษย์ พระโพธิ-

สัตว์เจ้าเป็นนกกะทา พระเทวทัตก็ฆ่าเสีย **ปุณ จ ปรี** อีกชาติหนึ่งเล่า พระบรมโพธิสัตว์เจ้าเป็น
 ชนดิวาทีดาบส พระเทวทัตเป็นพระเจ้ากาสิราชนคร นามกรชื่อว่ากลาพุราษ พินาศฆ่าพระ
 โพธิสัตว์เจ้าเสีย อีกชาติหนึ่งเล่า พระเทวทัตเป็นชีเปลือยชื่อโกรัมภิระ^๑ พระบรมโพธิสัตว์เจ้า
 “เป็นจันทราภคณาคราช”^๒ อีกชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นชฎิลดาบส พระโพธิสัตว์เจ้าเป็นมหาสุกรชื่อ
 ดัจฉกะ ชาติหนึ่ง พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์ชื่อว่ากบิลพารหมณ์ พระเทวทัตเป็นพระยาชื่อว่า
 อุปริปราช ชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นมนุษย์ชื่อสาม พระบรมโพธิสัตว์เป็นพระยาเนื้อชื่อรุรุ ชาติ
 หนึ่ง พระโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระยาช้าง พระเทวทัตเป็นพราณชื่อว่าสุตามะตามไปเลี้ยงจนถึง ๗ ครั้ง
 ชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นกษัตริย์ มีนามชื่อว่าสิงคละราช พระบรมโพธิสัตว์เป็นพระวิรุณบัณฑิต
 ชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นช้าง ฆ่าเสียซึ่งลูกนกไ้ พระโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระยาช้าง ชาติหนึ่ง พระ
 เทวทัตเป็นยักษ์ชื่อว่าอธรรม พระบรมโพธิสัตว์เป็นยักษ์ชื่อว่าสุธรรม ชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็น
 นายสำเภา พระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็เป็นนายสำเภา มีบริวารคนละ ๕๐๐ ชาติหนึ่ง พระเทวทัต
 เป็นพระยาเนื้อ ชาติว่าสาขมิกราช พระบรมโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระยาเนื้อชื่อว่านิโครธมราช ชาติ
 หนึ่งเล่า พระเทวทัตเป็นกัณทหาฬพราหมณ์ปุโรหิต พระบรมโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระจันทกุมาร
 ชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นพ่อค้าเกวียน พระโพธิสัตว์เจ้าเป็นพ่อค้าเกวียน มีบริวารคนละ ๕๐๐
 ชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นอลาตเสนาบดี พระบรมโพธิสัตว์เป็นพรหมชื่อนารท ชาติหนึ่ง พระ
 เทวทัตเป็นพระยาพรหมทัต พระบรมโพธิสัตว์เป็นบุตรแห่งพระยาพรหมทัตพระนามปทุมราช
 กุมาร พระเจ้าพรหมทัตถึงพระบรมโพธิสัตว์เสียในแหว ชาติหนึ่ง พระเทวทัตเป็นพระนามหา
 ปดาปราช พระบรมโพธิสัตว์เป็นพระราชากุมารชื่อธรรมปาลกุมาร เป็นพระบรมโอรสาธิราช
 แห่งพระยาพรหมทัต พระยามหาปดาปราชก็ฆ่าเสีย ครั้นมาเมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระ
 เวสสันดร พระเทวทัตเป็นชูชก คราบเท่าจนปัจฉิมชาตินี้ได้เกิดในศากยตระกูลด้วยกันทั้งสอง
 พระบรมโพธิสัตว์เจ้าได้สำเร็จแก่พระปรมาภิเชกสัมโพธิญาณ พระเทวทัตศากยราชก็ออกบวช
 ได้ฉานโลกีย์ เพียรที่จะฆ่าเสียซึ่งพระมหากุณด้วยจิตปรารถนาจะเป็นพระสัพพัญญู นี่แหละ
 พระผู้เป็นเจ้า ซึ่งโยมว่ามานี้ ผิดที่ไหนหรือประการใด

พระนาคเสนเถระเจ้ามีเถรวาจารย์ว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ประวัติชาติที่มหา
 บพิตรตรัสมานี้ถูกต้องอยู่สิ้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า
 พระเทวทัตกับสมเด็จพระสัพพัญญูนี้จะเกิดชาติใด ตามทำร้ายชาตินั้น ที่ว่าไม่ทำร้ายนั้นน้อย

^๑ในฎีกามิลินทปัญหาว่า การรัมภิยะ

^๒ในฎีกามิลินทปัญหาว่า ปณทราณาคราช

นักบางที่มีศักดิ์มีชาติสูงกว่ากัน บางที่ต่ำกว่ากัน ที่เสมอกันก็มี โยมเห็นจะนี่ก็เข้าใจกุศลกับอกุศลมีผลเสมอกัน

พระนาคเสนเถระ จึงถวายพระพรว่า ไซ้กระนั้น ผลแห่งกุศลและอกุศลจะได้เสมอกันหาไม่ได้ พระเทวทัตถึงจะมียศศักดิ์สักเพียงไร ก็ไม่เป็นที่รักแก่เทพามนุษย์ทั้งหลาย ส่วนพระโพธิสัตว์เจ้า หามีผู้ใดเกลียดชังพระองค์ไม่ พระเทวทัตประทุษร้ายต่อพระองค์ ก็ต้องไปทนทุกข์เวทนาอยู่ในนรก **มหาราช** ดูฐานะพิตรผู้ประเสริฐ ซึ่งว่าพระเทวทัตได้เจริญด้วยยศศักดิ์สมบัติบริวารในบางชาติบางภพนั้น เป็นด้วยเธอได้กระทำกุศลไว้ คือบางชาติได้เป็นเจ้าบ้านปกครองรักษามนุษย์นกรทั้งหลายให้เป็นสุข บางชาติได้กระทำสะพานสร้างศาลาและสระน้ำ บางชาติได้บริจาคทานแก่สมณพราหมณาจารย์ ยากวรรณิพทุกทั้งหลาย จึงได้สมบัติ ที่จะไม่ได้บริจาคทานและฝึกหัดตัดสันดานปราบปรามตน หรือไม่ได้กระทำอุโบสถกรรมเลยแล้วได้สมบัตินั้น เป็นอันไม่มีเลย

มหาราช ขอลถวายพระพร ประการหนึ่ง การที่พระบรมโพธิสัตว์กับพระเทวทัตได้เกิดพบกันถึงจะนับด้วย ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ ๑๐,๐๐๐ ชาตินั้นก็ดี จะได้ชื่อว่าพบกันติดต่อกันไปโดยมากนั้นหาไม่ได้ นาน ๆ จึงจะได้พบกันทีหนึ่ง แต่เพราะเหตุที่สงสานกำหนดเบื้องต้นหรือที่ สุดไม่ได้ เป็นการนานนักหนา จึงมีมากชาติ สมเด็จพระมุนีนาถทรงอุปมาว่าเหมือนเต่าที่ผุดขึ้นในกลางมหาสมุทร จะได้พบสวาทหรือขอนไม้สั้นน้อยครั้ง ที่มีได้พบอะไรเลน โผล่เปล่าไปนั้น แหละมากนักหนา เพราะฉะนั้น บพิตรจงเข้าพระทัยว่า พระบรมโพธิสัตว์กับพระเทวทัตจะได้เกิดพบกันทุกชาตินั้นหาไม่ได้

มหาราช ขอลถวายพระพร พระสัพพัญญูกับพระสารีบุตรเถระยังผลัดเปลี่ยนกันเป็นบิดาและบุตร เป็นพี่น้อง เป็นลุงอาญาและหลาน กับทั้งเป็นมิตรสหายแห่งกันและกัน สิ้นชาติเป็นอันมาก จะนับด้วยร้อยด้วยพันนั้นก็คณนาไม่ได้ หมู่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงบรรดาที่ท่องเที่ยวอยู่วัฏสงสาร ย่อมจะได้ประสบสิ่งซึ่งไม่เป็นที่พึงในรักใคร่บ้าง สิ่งซึ่งอันน่าพึงใจรักใคร่บ้าง เป็นดังท่อนไม้และสวาทที่น้ำพัดพาให้ลอยไปตามกระแสน้ำ จะต้องได้กระทบกระทั่งสรรพวัตถุ อันมีอยู่ในระหว่างทางเป็นลำดับไป สุดแต่จะไปประจวบกับสิ่งใดเข้า ย่อมจะได้ประสบทั้งสิ่งที่ดีและสิ่งที่ไม่ดีและสิ่งที่ดีและชั่วทุกประการ ฉะนั้น

มหาราช ดูฐานะพิตรผู้ประเสริฐ ครั้งหนึ่งพระเทวทัตเกิดเป็นอธรรมชัณห์ เป็นผู้ได้ตั้งอยู่ในธรรม ประพฤติแต่กรรมอันเป็นทุจริต แล้วชักนำผู้อื่นในประพฤติดัง ครั้นตายไปแล้วตกนรกอยู่ห้าสิบเจ็ดโกฏิกับหกหมื่นปี ฝ่ายพระบรมโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุธรรมชัณห์ สถิตอยู่ในธรรมและชักนำผู้อื่นให้ประพฤติดัง ครั้นกระทำกาลกิริยาแล้ว ก็ขึ้นไปเสวยสมบัติทิพย์

ในสวรรค์ชั้นานประมาณห้าสิบเจ็ดโกฏิหกหมื่นปี มาในภพนี้ พระเทวทัตกับพระบรมโพธิสัตว์
 เข้าได้เกิดปะกันอีก พระเทวทัตถูกรานรันทำประทุษร้ายพระสัพพัญญู ผู้เป็นบรมศาสดาแล้ว
 กระทำสังฆเภทเป็นกรรมหนัก ต้องแผ่นดินสูบลงไปหม้อยู่ในอวิจิมหานรกตราบเท่าที่ทุกวันนี้
 ฝ่ายสมเด็จพระพิชิตมาร โมลีเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมโพธิญาณสิ้นอาสวะทั้งปวงแล้ว ก็เสด็จ
 ล่วงลับเข้าสู่พระบรมมหาราชนครเสรีนฤพาน เหตุฉะนั้นบพิตรพระราชสมภาร อาตมาจึง
 ถวายพระพรว่า กุศลกับอกุศลนี้มีผลไม่เสมอกัน อกุศลให้ผลไปทนทุกข์ในทุกข์ ส่วนกุศลนี้ให้
 ผลนำสัตว์ไปสู่สุคติภพทั้ง ๓ พาข้ามถึงซึ่งฝั่งแห่งพระนิพพาน ขอบพิตรจงทรงทราบพระ
 ปัญญาญาณด้วยประการดังนี้

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิราช ได้สดับก็ทรงประสาทโสมนัสตรัสช่องสาธุการ
 กุสลากุศลการิสส สมาสมปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

อมราเทวีปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นทวีปบรรชัตติยสุขุมาลมีพระราชโองการประภาษ ตรัสถาม
 พระนาคเสนต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้เป็นปฏิสัมภิทา สมเด็จพระ
 พระสุคตินทราธิบดินทร์มุนินทร์ผู้ประเสริฐ มีพระพุทธานุภาพตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า สัพพา
 อิตฺตโย สตรีภาพทั้งหลายในมนุษย์โลกนี้ แม่นได้ขณะก็ดี ได้กำบังก็ดี ได้ฟังลมปากก็ดี ชายใด
 เชื้อเชิญเกี่ยวก็ดี สตรีทั้งหลายคงกระทำการลามกเมถุนจนได้ ในที่ลับนั้นถึงจะไม่มีชายรูป
 งาม มีแต่ชายทรมารูปไม่งาม ดำลงมาที่สุดคนง่อยเปลี้ยก็ดี ถ้าที่ลับแล้ว สตรีนั่นก็ยอมหลง
 ในลามกหมดทุกคน สมเด็จพระทศพลเจ้าตรัสฉะนี้แล้ว กลับมีพระพุทธานุภาพว่า ภิกฺขว
 ดุกรภิกษุทั้งหลาย นางอมราเทวีเป็นภรรยาของพระมหอสถบัตินั้น ปุณฺณรปติกา อยู่ปราศ-
 จากผัว รโห นิสินฺหา เข้าไปนั่งอยู่ในห้องที่ลับแห่งนายประคต มีชายไปพูดด้วยสองต่อสองใน
 ห้องรโหฐาน นางจะได้ประพุดติมิฉาจารการลามกหาได้ จึงวิสันหาแก้ไขในกระแสพระพุท-
 ธานุภาพให้คิดว่า เมื่อพระบรมโพธิสัตว์พานางอมราเทวีไป จะลองใจนาง ว่าดีหรือว่าลามกอยู่
 ในห้องกำบังนั้น ให้เกี่ยวพาพูดจา นางอมราเทวินั้นก็ได้ปลงใจด้วยบุรุษทั้งหลายที่ไซ้ให้ไปลอง
 เรื่องราวนี้คิดารอยู่ในมโหสถชาดกแล้ว นี่แหละพระผู้เป็นเจ้าโยมพิเคราะห์ดูกระแสพระพุทธานุ
 ภาเป็นสองไม่ต้องกัน ปัญหานี้เป็นอุกโตโกฏฐิ จงโปรดวิสันหาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** บพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระศาสดา-
จารย์ มีพระพุทธานุญาตว่า สตรีจะประพฤติกดด้วยเหตุ ๓ นั้นก็จริงอยู่ เหตุ ๓ ประการนั้น
คือ ขณะ ๑ คือ ได้ที่กำบัง ๑ คือ ชายประโลมเกี้ยว ๑ เข้ากันเป็น ๓ ประการ

จะแก้ด้วยขณะ ขณะนั้นคือ สตรีได้ขณะอันผู้อื่นไม่เห็นในที่รโหฐาน และไม่กลัวเขาติเตียน
และไม่คิดเห็นภัยว่านอกใจสามีจะไปตกรก ไม่คิดกลัวภัยดังนี้ก็ชื่อว่าได้ขณะ อนึ่งสตรีมิได้
เคารพรักสามี มิได้กลัวสามี สำคัญว่าสามีรู้ไม่ทัน อนึ่งสตรีนั้นใจบาปไม่เห็นซึ่งอริยธรรม ไม่มี
กิจปฏิบัติสามี จิตสตรีภาพเป็นเช่นนี้ ได้ชื่อว่าสตรีขณะ ครั้นถึงที่รโหฐานสองต่อสองกับชาย ชาย
เกี้ยวพาแล้วไม่แคล้วที่จะเป็น ถ้าไม่มีขณะแล้วมีจิตเป็นอันดีแล้วถึงจะเข้าที่รโหฐาน ชายจะ
เกี้ยวพาพูดจาในที่สองต่อสองก็ได้กระทำทราจ

ประการหนึ่ง อันสตรีทั้งสอง ถึงจะได้ที่ลับจากมนุษย์แต่ยังไม่ลับจากอมมนุษย์ เทวดา
ภูตผีปิศาจทั้งหลายอาจเห็นได้ก็ไม่ทราจ ประการหนึ่งแม้จะเป็นที่รโหฐาน ลับจากอมมนุษย์
ทั้งหลายก็ดี แต่ยังมีบัณฑิตที่รู้ปริจิตวิชาพิจารณาเห็นได้ ก็ไม่อาจกระทำเหมือนกัน ประการหนึ่ง
ถึงที่นั้นจะปราศจากบัณฑิตที่รู้ปริจิตวิชาก็ดี แต่ไม่เป็นที่ลับพอกกระทำความชั่วได้ ก็ไม่อาจกระทำ
ประการหนึ่ง ถ้าได้ที่ลับควรจะทำความชั่วได้ แต่ไม่ใช่ที่ลับอันจะพึงทำอสังกรรม ก็ไม่อาจ
กระทำ นางอมราเทวีนั้นไม่ได้ที่ลับด้วยเหตุเป็นอันมากดังกล่าวนี้นี้ แม้จะมีบุรุษเกี้ยวพาก็
มีอาจกระทำทราจ

อนึ่งเล่า พระมหอสถโพรสัตว์สวามินั้น ประกอบด้วยธรรมวิเศษอันมีคุณ ๒๕ ประการ
สุโร คือ กล้าหาญประการ ๑ หิริวา คือ มีละอายประการ ๑ โอตตปฐวา คือ สดุ้งกลัว
บาปประการ ๑ สปกุโฆ คือ เป็นผู้มีฝักฝ่ายพวกพ้องประการ ๑ มิตตสมุปนุโน ประกอบไป
ด้วยมิตรมีเพื่อนที่รักชอบอัธยาศัยกันมากประการ ๑ ขโม ประกอบด้วยขันติคุณเป็นผู้อดทน
ประการ ๑ สิลวา ตั้งอยู่ในศีลห้าประการ กำลังศีลคุณคุ้มไว้กันไว้ประการ ๑ สจฺจวาที กล่าว
ถ้อยคำจริงควรเชื่อ ๑ โสเจยฺยสมุปนุโน จิตเป็นกุศลประกอบด้วยธรรมอันสะอาด กำลังจิต
กุศลคุ้มขังไว้ประการ ๑ อโภธโน มิได้พิโรธโกรธแค้นเคียดบุคคลใดประการ ๑ อนติมานี
มิได้รู้ดูหมิ่นล่วงเกินผู้อื่นประการ ๑ อนุสฺสยุโยโก ไม่ริษยาบุคคลผู้ใดใครผู้หนึ่ง ที่ว่าจะมี
วิหิงสาอาฆาตจองเวรใครหามิได้ประการ ๑ วิริยวา ประกอบด้วยความเพียรประการ ๑ อายุหโก
สร้างสมพระบารมีประมวลแต่สิ่งอันเป็นการกุศลประการ ๑ สงฺคหโก เป็นผู้สงเคราะห์มหาชน
ประการ ๑ สวิภารที จำหน่ายจ่ายทานประการ ๑ สจฺจิโธ เป็นผู้เจรจาถ้อยคำกลมเกลี้ยงประการ
๒ นิวาตวุตติ ประพฤติอ่อนถ่อมกายอ่อนโยนไม่อหังการมมังการประการ ๑ สณฺโห
กล่าวถ้อยคำอันละเอียดอ่อนหวาน ประการ ๑ อสโร เป็นผู้ไม่โอ้อวดเย่อหยิ่งประการ ๑ อมา-

ยาวิ มิได้มีเล่ห์กลมายาคิดที่จะให้เข้าตกยากได้ไว้ประการ ๑ อภิวิทูตนิยสมบุโน ประกอบด้วยความรู้เกินอันเป็นนัยแห่งความเจริญประการ ๑ วิชชาสมบุโน ประกอบด้วยวิชาการสารพัสัทธิคหาทรัพย์และรู้ปลดเปลื้องอันตรายทั้งปวงประการ ๑ กิตติมา มีกิตด้วยศักดิ์ศรีลือชาปรากฏประการ ๑ หิโต เป็นผู้เอื้อเพื่อเกื้อกูลชนทั้งปวง ผู้เข้าไปอาศัยประการ ๑ อุปตุติโต เป็นผู้อันชนทั้งหลายปรารถนาประการ ๑ ธนวา มีทรัพย์มากประการ ๑ ยสวา มียศศักดิ์มากประการ ๑ นี่แหละพระมโสถบัณฑิตวิจิตรไปด้วยคุณ ๒๘ ประการ ปานดังวิเศษนามานี้ถึงจะมีผู้เกี่ยวพา นางอมราเทวีก็มีอาการกระทำทราจารลามกเมถุนธรรมทางราคะจริตได้

ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทผู้เป็นปิ่นประชากร ก็สิ้นพระราชวิมตังขา สรรเสริญสาธุการแก่พระนาคเสนผู้เฉลิมปราชญ์ในกาลนั้น

อมราเทวีปัญหา คำรบ ๖ จบเพียงนี้

จิตตาสวณัง อภายนปัญหา ที่ ๗

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชบิดุดมกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเตนาคเสน ข้าแต่พระเสนผู้เป็นเจ้าผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณอันประเสริฐ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า มีพระพุทธานุภาพตรัสประทานธรรมเทศนาไว้ว่า พระอรหันต์ทั้งหลายจะได้สดุ้งตัวกลัวภัยต่าง ๆ หามิได้ ตกว่าพระพุทธานุภาพนี้จะ ก็ครั้งเมื่อสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์เสด็จเข้าไปทรงบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์มหานครนั้น พระอรหันต์เจ้าตามสมเด็จพระพุทธานุภาพเข้าไปมิใช่เล็กน้อยประมาณถึง ๕๐๐ องค์ กับพระอนนทเถระผู้เป็นพุทธานุภาพพระเทพทัตปล่อยช้างชนบาลหวังจะให้แทงพระองค์สมเด็จพระสัมพันธเจ้า ขณะนั้นพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย ๕๐๐ ก็ถอยหนีชุกซ่อนไป เหลือแต่พระอนนทเถระผู้เป็นพุทธานุภาพผู้เดียวไม่มีความเกรงขาม บทธรรตามเสด็จอยู่ พระอนนทผู้เดียวยังไม่ได้มรรคและผล เป็นปุถุชน ประกอบด้วยกิเลสหมกหม้ออยู่ในสันดานใจนน้ำใจจึงไม่กลัวช้างชนบาลเมามัน พระอรหันต์สิ้นอาสวะกลับกลัวช้างชนบาลพากันทิ้งสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ไว้ แล้วหนีไปไม่เหลือหลอ นี่แหละความข้อนีโยมสงสัยนัก พระอรหันต์เหล่านั้นจะทิ้งพระบรมครูเสียด้วยความกลัว หรือจะทิ้งเสียด้วยมนสิการกำหนดใจจะให้พระบรมครูปรากฏด้วยกรรมของพระองค์อันได้ทรงทำไว้

แต่ครั้งก่อน หรือใครจะเห็นปาฏิหาริย์อันบรรลของพระมุนิทรศกตเจ้า จึงได้พากันย่างเท้าก้าว
หนีไปเสีย ความข้อนี้เป็นประการใด นิมนต์แก้ไขให้ประจักษ์แจ้ง โยมเคลงใจนักหนา

เอโร อาห ฝ่ายพระนาคเสนผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์มีเถรวาจาวิชันว่า **มหาราช**

ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ เสด็จลงมา-
การเข้าไปกิกขาจารกับพระอรหันต์ ๕๐๐ พระเทวทัตปล่อยชนบาลหัตถิมา พระอรหันต์ทั้งหลาย
พากันหลีกหนีไปเสีย นั้น พระอรหันต์ทั้งหลายจะได้พากันหลีกหนีไปด้วยความกลัวข้าง หรือ
ด้วยคิดจะทิ้งให้พระสัพพัญญูปรากฏตามกรรมของพระองค์ดังบพิตรว่านั่นหามิได้ ที่จริง **มหา-
ราช** ขอถวายพระพร ใจของพระอรหันต์ก็เหมือนกันกับพื้นธรณีและจอมคีรีขุนเขาสีเนรราช
มิได้หวาดไหวกลัวภัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย **มหาราช** ขอถวายพระพร พื้นพระธรณีนี้อามีผู้ใดใครมา
ขุดหรือให้พังทำลายลง จะรู้กลัวหรือสะดุ้งตกใจประการใดบ้างหรือหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นภูมิบาล มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา อันว่าพื้นธรณีนี้นั้นจะได้รู้กลัวหรือสะดุ้งตกใจประการใด ก็หามิได้

พระนาคเสนจึงเถรวาจาว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรผู้ประเสริฐ พื้นธรณีนี้นั้น
ไม่รู้กลัวหรือสะดุ้งตกใจด้วยเหตุการณ์อย่างไรเล่า ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พื้นธรณีไม่รู้กลัวหรือสะดุ้งตกใจนั้น ก็เพราะพื้นธรณีนี้นั้นจะได้มีเหตุที่จะ
ให้กลัวสะดุ้งตกใจอย่างใดอย่างหนึ่งหามิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรเป็นอุปไมยว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรผู้ประเสริฐ
พื้นธรณีไม่กลัวไม่สะดุ้งด้วยไม่มีเหตุที่จะให้กลัวให้สะดุ้งนั้น มีครุวนาฉันได เอวเมว โข พระอร-
หันต์เจ้าทั้งหลายก็ไม่กลัวไม่สะดุ้ง ด้วยไม่มีเหตุที่จะให้กลัวให้สะดุ้งฉนั้น **มหาราช**
ขอถวายพระพรประการหนึ่ง จอมคีรีขุนเขาพระสีเนรราช ถ้ามีผู้ใดใครผู้หนึ่งมาพังให้ทำลาย
และทูปต้อยตีหรือเอาอักษิเข้าเผาผลาญ ขุนเขานั้นจะสะดุ้งตกใจประการใดบ้างหรือหาไม่
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรจึงตรัสว่า **น หิ ภนุเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ
ขุนเขาพระสีเนรราชนั้น จะกลัวหรือสะดุ้งตกใจเห็นมิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **เกน การณ** ขุนเขานั้นไม่กลัวไม่สะดุ้งตกใจ ด้วยเหตุ
การณ์อย่างไรเล่า มหาบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นภูมิบาล จึงตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ขุนเขาพระสินีรราชไม่กลัวไม่สะดุ้งตกใจนั้น ก็เพราะขุนเขาพระสินีรราชนั้นจะมีเหตุให้รู้กลัว รู้สะดุ้งอย่างใดอย่างหนึ่งหามิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช คุรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ขุนเขาพระสินีรราช ไม่กลัวไม่สะดุ้ง ด้วยไม่มีเหตุจะให้สะดุ้งนั้น มีกรวนาฉนโค เอวเมว โข พระอรหันต์จีณาสพเจ้าทั้งหลาย ก็ไม่กลัวไม่สะดุ้ง ด้วยไม่มีเหตุที่จะให้กลัวให้สะดุ้งฉนั้น

มหาราช ขอดวยพระพร ถ้าวามหาชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งในหมื่นโลกธาตุนี้ มีมือถือหอกอันคมกล้าทุกตัวคน เอก อรหุตฺ ปริเวตฺวา พิงพากันไปแวดล้อมพระอรหันต์องค์หนึ่ง ทำเป็นดังว่าทิ่มแทงให้ถึงแก่ชีวิตอันตราย ด้วยอาการดุร้ายน่าฟังกลัว ก็ไม่สามารถจะ ทำให้พระอรหันต์องค์หนึ่งนั้นสะดุ้งตกใจได้ แม้ความหวาดหวั่นแห่งจิตของท่านสักหนหนึ่งก็ไม่มี เพราะท่านเป็นผู้ไกลแล้วจากเหตุแห่งความกลัว ไม่มีเหตุอะไรจะมาทำให้ท่านกลัวได้เลย

มหาราช ขอดวยพระพร ประการหนึ่ง พระอรหันต์ ๕๐๐ นั้น เมื่อช้างธนบาลวิ่งมา จึงดำริพร้อมกันจะเห็นว่า อาตมาจะตามเสด็จพระพุทธดำเนินอยู่ไม่ชอบกล คุณของพระอรหันต์ผู้เป็นปุณฺชนจักไม่ปรากฏแต่ประชาชนทั้งหลาย พระอรหันต์เป็นพุทธอุปฐาก มีความรักใคร่ใน สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า ถึงกับสูญเสียชีวิตแทนพระองค์ได้ แม้เป็นปุณฺชนอยู่ก็ไม่ครัน คร้ามต่อความตายเสียสละชีวิต อุตสาหะตั้งจิตบริจาคถวายสมเด็จพระจอมไตรโลกนาถเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลาย ๕๐๐ นั้นมีความประสงค์จะประกาศคุณของพระอรหันต์ให้ปรากฏดังนี้ จึงทำเป็นกลัววิ่งหนีช้างธนบาลไป แต่ที่จริงใจของท่านจะได้พรรณพริ้งสักหน้อยหนึ่ง ก็หามิได้ ขอดวยพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชิบดีได้สวนการ ก็สิ้นสงสัย ทรงสาธุการชื่นชมปรีชาญาณของพระนาคเสนผู้เฉลิมปราชญ์ ก็มีในกาลครั้งนั้น

จีณาสวานัง อภายนปัญฺหา คัมภ ๘ จบเพียงนี้

สนธยาปัญหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ผู้เป็นปิ่นประชาเฉลิมราช จึงตรัสถามพระนาคเสนผู้ฉลาดสืบไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาญาณ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์

มีพระพุทธปฏิภาตว่า ภิภเว คุรานะภิกษุทั้งหลาย ภย อันว่าภยจะมีแก่ท่านทั้งหลายเหตุอาศัย สันถะ คือความรักใคร่เชยชม ละอองธุลีซึ่งได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ ย่อมเกิดแต่ความห่วงใย ในที่อยู่ ความเป็นผู้ไม่ห่วงใยที่อยู่และความไม่มีสันถะ ๒ อย่างนี้เป็นธรรมชาติอันพระมหา มุนิบรมสุตเจ้าทั้งหลายได้เห็นแล้วโดยแท้จริง แล้วกลับมีพระพุทธปฏิภาตดังนี้ว่า ภิภเว คุ รานะภิกษุทั้งหลาย บุรุษผู้เป็นบัณฑิตควรสร้างวิหาร อันเป็นที่รื่นรมย์สำราญให้ภิกษุผู้เป็น พหูสูตอยู่อันดังนี้ เป็นการแย่งกันอยู่น่าสงสัย พระผู้เป็นเจ้าจงโปรดวิชันนาให้เข้าใจในกาลบัดนี้

พระนาคเสนผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ จึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราช- สมภารผู้ประเสริฐ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า มีพระพุทธปฏิภาตว่า ภยเกิด เพราะอาศัยสันถะ ละอองธุลี คือราคะ โทสะ โมหะ เกิดแต่ความห่วงใยที่อยู่ และตรัสให้สร้าง วิหารถวายภิกษุพหูสูตนี้จริงมิผิดเพี้ยน แต่ที่มีพระพุทธปฏิภาตไว้ดังนี้ ด้วยสามารถบุญญัตติ เป็นสารูป สมควรแก่สมณะ อันธรรมคาพระโยคาวจรผู้วิเศษแล้วย่อมจะเป็นผู้ไม่ห่วงใยใน ที่อยู่ อุปมาคุมฤคชาติเนื้อทั้งหลาย อันสถิตอยู่ในไพรสณฑ์ประเทศราวป่า เป็นผู้มีอาลัย และไม่ห่วงใยที่อยู่ จะอยู่ในประเทศที่นั่นประจำอยู่มั่งคง เป็นหลักแหล่งเดียวดังนี้หามิได้ ยถา มิครวนาฉนโด พระโยคาวจรก็ไม่ห่วงใยในที่อยู่มิอุปไมยฉนนั่น แต่ที่พระพุทธปฏิภาตให้สร้าง วิหารถวายให้ภิกษุที่เป็นพหูสูตอยู่นั้น พระองค์ทรงเห็นอำนาจประโยชน์อันเป็นผลานิสงส์ ๒ ประการ ก็จะทำให้สำเร็จแก่พระนิพพานดับชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์เป็น เอกันตบรมสุขประการ ๑ คือบุคคลผู้มีศรัทธาสร้างวิหารที่อยู่ลงไว้ในประเทศที่ใด ที่นั้นก็ เป็นที่อันพระภิกษุและภิกษุณีทั้งหลาย ได้พักอาศัยอยู่ ผู้ที่มีความประสงค์จะได้พบได้เห็น ก็จะได้พบได้เห็นได้โดยง่าย ถ้าท่านไม่มีวิหารเป็นที่พักเป็นผู้ไม่ห่วงใยในที่อยู่เที่ยวจาริกไป หาที่ อยู่เป็นหลักแหล่งมิได้ ก็ยากที่สาธุชนจะได้พบได้เห็นท่านประการ ๑ สิริเป็นอันนิสงส์ ๒ ประการด้วยกันดังนี้ การสร้างวิหารย่อมมีคณานิสงส์ ๒ ประการ ด้วยประการดังนี้ เหตุฉะนั้น สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์จึงมีพระพุทธปฏิภาตอนุญาตให้กระทำวิหารให้เป็นทาน แก่ภิกษุทั้งหลายอันเป็นพหูสูต ทรงพระไตรปิฎก ขอถวายพระพร*

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร ก็ชื่นชมยินดีสาธุการแก่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ในกาลบัดนี้

สันถวปัญหา คำรบ ๘ จบเพียงนี้

* ปัญหานี้ใจความที่เหมือนกันเป็นรูปเดียวกับอนิเกตานาถกรรมปัญหาที่ ๖ ในจุตตวรรค ต่างกันแต่ เพียงความประสงค์แห่งคำถามเท่านั้น เห็นว่ามีส่วนต่างกันอยู่บ้าง จึงคงปล่อยไว้ ไม่ตัดออก ทั้งตัวบาลี ก็

มีด้วยเหมือนกัน ต่างกันบ้างเล็กน้อย

ภควโต อปปาพาทปัญหา ที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินีมีพระราชโองการ ตรัสถามอรรถเป็นปริศนาสืบไปแล้วว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสตราจารย์ มีพระ
 พุทธภูิกาดิรัว่า ตถาคตนี้ **พฺราหฺมโณ** เป็นพราหมณ์ **ยาจโยโค** ผู้ควรซึ่งยากจะพึงขอ **ปยต-**
ปาณิ ล้างมือไว้คอยท่าจะให้ทาน **อนฺติมเทหโร** ทรงไว้ซึ่งกายอันเป็นที่สุดชาติเดียว **อนฺุตโร**
 เป็นผู้ยิ่งหาสิ่งเปรียบมิได้ **ภิสโก** เป็นหมอรักษาไข้ทั้งปวง นี่แหละ พระองค์ตรัสยกยอพระ
 องค์ว่าประเสริฐกว่าสรรพสัตว์สิ่งทั้งปวง พระพุทธองค์เจ้าตริสตะนี้แล้วกลับมีพระพุทธานุ
 ตรัสสรรเสริญยกย่องพระพาลุลเถระในตำแหน่งเอตทัคคะว่า พระพาลุลภิกษุนี้ มีอาพาธน้อย
 ประเสริฐกว่าภิกษุทั้งหลายบรรดาที่เป็นสาวกของพระองค์ ดังนี้ และพระผู้ทรงพระภาคก็
 ได้ทรงประจวบเป็นหลายครั้ง เห็นปรากฏอยู่ โยมนี้สงสัยแคลงใจนัก ไม่รู้ว่าจะเชื่อคำไหน จะ
 เชื่อคำไหน คำหลังจะก็ผิดไป ครั้นจะเชื่อคำหลังไซ้ คำต้นก็จะผิด โยมคิด ๆ ดูก็หาผู้ที่กำหนด
 ไม่ โฉนพระพุทธานุจึงเป็นสองไม่ต่างกัน อยู่ **ปญฺโห** ปริศนา **อุภโต โภกฺโก** มีที่สุดเป็นสอง
 เจือน **ควาณุปฺปโต** มาถึงพระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงวิชันนาให้โยมแจ้งก่อน

เถโร อาห พระนาคเสนผู้ทรงอริยสังวรจึงวิชันนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
 พระราชสมภารผู้ประเสริฐ พระอสีติมหาสาวกทั้งหลาย ๘๐ รูปมีคุณพิเศษต่าง ๆ กัน สมเด็จพระ
 พระสัพพัญญูบรมครูเจ้าก็ยกเป็นเอตทัคคะ ตามคุณพิเศษต่าง ๆ กัน ไซ้ว่าพระองค์เจ้าจะยกย่อง
 พระพาลุลเถระว่า พระพาลุลเถระนี้เป็น **อนฺุตโร** ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งกว่าหรือเสมอเหมือนพระ
 องค์ก็หาไม่ได้

ซึ่งสมเด็จพระองค์เจ้าตรัสว่า **พฺราหฺมโณ** พระองค์เป็นพราหมณ์นั้น ด้วยพระองค์ทรง
 เทียวบิณฑบาตโปรดสัตว์โลกทั้งปวง จุพพราหมณ์ยากอันเข้าทุกตรอกออกทุกบ้าน เทียวขอ
 ทานเลี้ยงชีวิต ประการหนึ่ง สมเด็จพระพิชิตมารตรัสว่า **ภิสโก** พระองค์เหมือนหมอรักษาไข้
 นั้น ด้วยฝูงสรรพสัตว์ทั้งปวงประกอบด้วยทุกข์ ๔ กอง คือชาติที่ปฏิสนธิในครรภ์มารดานี้
 ลำบากเหมือนหนึ่งว่าตกนรก จะหาสุขสักหน่อยให้มีความสบายเท่าปลายเข้มนั้นก็ไม่ได้ จึงจัด
 ว่าเป็นทุกข์กองใหญ่ประการ ๑ ชราทุกขนั้นเกิดมาแล้ว เมื่อจำเริญวัยก็ดูผ่องใสโสภณ ครั้น
 แล้วก็ชราภาพมีกายสั่นระเทิมเทา มีเกสาขาว **ขณฺฑนฺตา** ฟันก็หลุดหล่นไป อาหารที่เคย
 เคี้ยวได้นั้นก็เคี้ยวไม่ได้ เสื่อมรสไป จะพูดจาเขพะก็ไหลออกปาก ขณะเมื่อนอนนั้นก็ตี มีน้ำ
 เขพะไหลเหตูหาฟันจะกันมิได้ เนื้อหนังเหี่ยวแห้งไป เท้ามือไม่เป็นใหญ่อ่อนแอแน่นักหนา **ทณฺท-**
ปฺราโย น ถือไม่เท้าจ้องไปข้างหน้า ถึงซึ่งสภาวะเป็นที่เกลียดชังยิ่งนัก จะว่าไปนั้จะยาวความ
 เหตุฉะนี้แหละจึงชื่อว่าชราทุกข์ เป็นทุกข์ใหญ่กอง ๑ พยาธิทุกขนั้น คือฉันทนุติโรค ๘๖

จำพวก จำพวกใดจำพวกหนึ่งเกิดขึ้นในกายแล้วเจ็บปวดเสียดแทงทณเวทนาสาหัสเป็นทุกข์ใหญ่กอง ๑ และมรณทุกข์เมื่อตนจะตายนั่น เป็นห่วงด้วยทรัพย์สมบัติห่วงบุตรห่วงภรรยา น้ำตาไหลตกตะลึงไปไม่รู้ว่าจะไปเกิดที่ไหน เลยเจ็บปวดจนขาดใจดังนี้ จึงว่าเป็นกองทุกข์ใหญ่กอง ๑ สิริเป็นกองทุกข์ ๔ กอง มีในสันดานของสัตว์โลกหญิงชาย สัตว์โลกทั้งหลายนี้ไม่พ้นจากทุกข์ ๔ กองนี้ ทุกตัวตนเปรียบเหมือนคนไข้ สมเด็จพระบรมโลกนาถจึงประทานยา คือตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดนิกรสาธุชนให้พ้นจากชาติชราพยาธิมรณะ เข้านิพพานดับทุกข์ ๔ กองนี้ได้เหมือนหมอวางยารักษาไข้ให้หาย อันนี้เป็นอธิบายในคำว่าพระองค์เป็นหมอ

ข้อที่ตรัสยกพระพาลุลเถระว่า ยิ่งเป็นเอตทัคคะนั้น คือยิ่งโดยอาพาทน้อยกว่าสาวกทั้งหลาย พระพาลุลเถระที่จะยิ่งสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสตราจารย์ หามิได้เป็นอันขาด

มหาราช ขอถวายพระพร ที่สมเด็จพระมุนิทรบรมสุคตเจ้าตรัสยกย่องพระสาวกว่าเป็นเอตทัคคะนั้น พระองค์ทรงหมายเอานิกายและโลกุตระธรรมอันมีอยู่ในตน **ฐานจกมิตาย** สาวกทั้งหลายของสมเด็จพระบรมครูเจ้า ให้กาลล่วงไปด้วยยินและจงกรม ทั้งในกลางวันและกลางคืนมีอยู่ บรรทมบ้าง ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน **มหาราช** ขอถวายพระพร พระสาวกเหล่าใดเป็นผู้ให้กาลล่วงไปด้วยยินและจงกรม พระสาวกเหล่านั้นเป็นผู้ยิ่งพิเศษโดยฐานคือเป็นผู้ยินและจงกรมนั้น

สนธิ โข ปณ มหาราช ขอถวายพระพร ประการหนึ่ง สาวกของพระบรมครูเจ้าทั้งหลายที่ถือเอกาสนะฉันจังหันละหน แม้จะถึงแก่ความตายก็ไม่ฉันหนที่ ๒ ก็มีอยู่ ส่วนสมเด็จพระบรมครูเสวยวันละสองครั้งก็มี สามครั้งก็มี **มหาราช** ขอถวายพระพร พระสาวกเหล่าใดเป็นผู้ถือเอกาสนะได้ พระสาวกเหล่านั้นเป็นผู้ยิ่งพิเศษโดยฐานนั้น

มหาราช ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ เหตุที่จะทำให้เป็นผู้ยิ่งเป็นผู้พิเศษ มีอยู่เป็นอันมากหลายอย่างหลายประการ ที่พระบรมโลกุตตมาจารย์ตรัสยกย่องพระสาวกทั้งหลายว่า เป็นเอตทัคคะฝ่ายใด ๆ พระองค์ก็ทรงหมายเอาองค์คุณฝ่ายนั้น ๆ อันเป็นเหตุมีอยู่เป็นอย่างยิ่ง

ส่วนสมเด็จพระสัพพัญญุนั้นเป็นผู้ยิ่งหาผู้ใดจะเสมอมิได้โดยศีลสมาธิปัญญาและวิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ พลญาณ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ พุทธธรรม ๑๘ อสารถาณญาณ ๖ และพุทธวิสัยธรรมทั้งสิ้น สมเด็จพระมุนิทรบรมสุคตเจ้าตรัสว่าพระองค์เป็นผู้ประเสริฐเลิศล้ำ หากคนผู้ใดจะเสมอมิได้นั้น ก็ทรงหมายธรรมทั้งหลายเหล่านี้

มหาราช ขอถวายพระพร ในหมู่มนุษย์นิกรทั้งหลาย คนหนึ่งเป็นผู้มีชาติ คนหนึ่งมี

ทรัพย์ คนหนึ่งมีวิชา คนหนึ่งมีศิลปะ คนหนึ่งกล้า คนหนึ่งมีปัญญา สมเด็จพระบรมกษัตริย์
จัดศิษย์บดึย้อมประเสริฐล่งเสียดซึ่งมนุษย์นิกรเหล่านี้ได้ เป็นผู้สูงสุดแต่พระองค์เดียวฉันใด
สมเด็จพระจอมไตรบรมโลกนาถเจ้าก็ประเสริฐกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีอุปไมยฉันนั้น พระ
พากลเถระนั้นจะประเสริฐยิ่งไปกว่าสมเด็จพระบรมศาสดานั้นเป็นอันไม่ได้

มหาราช ดูระบบพิตรผู้ประเสริฐ ซึ่งพระพากลเถระเป็นผู้มีอาพาธน้อยนั้นด้วยอา-
สงส์ที่ได้ปฏิบัติอุปัฏฐากพระอนิมทสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า อันประชวรอาพาธซึ่งเกิดขึ้นด้วยสามารถ
ลมเสียดแทงพระอุทรให้เสื่อมหาย ครั้นภายหลังในอปรชาติเป็นอาบสประพุดิพรตอิสิเพศ
ได้ถวายยาแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ๒๘ แสน ซึ่งเป็นสาวกของพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้อา-
พาธด้วยโรคลมดังก่อน พยาธิ อปนตวา บำบัดพยาธิให้เสื่อมคลายหายไปกลับมีร่างกาย
เป็นปรกติดี ผลานิสงส์นี้ตามส่งผลให้มีโรคน้อยมาหลายสิบชาติ ครอบทั่วถึงชาติเป็นพระพากลนี้
ก็เป็นผู้มีโรคน้อยนักหนา จนสมเด็จพระบรมศาสดาทรงยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ เอกกว่าสาวก
ทั้งหลายฝ่ายข้างอาพาธน้อย แต่หายิ่งไปกว่าพระองค์ไม่

มหาราช ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์เจ้านั้น
จะประจวรก็ดี ไม่ประจวรก็ดี สมทานธุดงค์ก็ดี ไม่สมทานก็ดี จะมีสัตว์ผู้หนึ่งเสมอเหมือน
พระองค์เป็นอันว่าหามิได้ แม้พระองค์เองก็ได้มีพระพุทธรูปปฏิมาสร้างไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกายเป็น
ใจความว่า ภิกขเว ดูภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดไม่มีเท้าก็ตาม สองเท้าก็ตาม สี่เท้าก็ตาม
มีเท้ามากก็ตาม มีรูปก็ตาม ไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญาก็ตาม หาสัญญามีได้ก็ตาม จะว่ามีสัญญาก็
มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ก็ตาม พระตถาคตผู้อรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จ อคฺคมกฺขายติ
บัณฑิตย่อมกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้*

สมเด็จพระเจ้ามิลินทได้ทรงสดับก็สิ้นสงสัย ทรงโสมนัสซึ่งสาธุการสรรเสริญพระ
นาถเสนาว่ามีปรีชาในกาลบัดนี้

ภควโต อปฺปาพาธปัญหา คํารบ ๕ จบเพียงนี้

*ปัญหานี้ซ้ำยากับยาจโยคปัญหาที่ ๑๐ ในจุตตุตวรรค แต่เห็นว่าในปัญหานี้กล่าวต่างจากปัญหานั้นเล็กน้อย
ก็ท่านผู้แปลได้แสดงโวหาร อธิบายเป็นพิเศษไว้บ้าง จึงคงปล่อยไว้ไม่ต้องเอาออก

อนุปปีนนัคคัสส อุปทานปัญหาที่ ๑๐

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิณฑิตจึงมีพระราชโองการตรัสถามบรรดาปัญหาอื่นสืบไปว่า
ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าอันประกอบด้วยปรีชาญาณ สมเด็จพระบรมโลก-
 นาถศาสดาจารย์มีพระพุทธานุญาตไว้ว่า พระตถาคตเป็นผู้ยังมรรคที่ยังมิได้เกิดให้บังเกิดขึ้น
 แล้วกลับมีพระพุทธานุญาตไว้ว่า **ภิกขเว** ดูกรภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เราผู้ตถาคตได้เห็นปุราณ-
 มรรคหนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในก่อนทรงอนุญาตไว้แล้วดังนี้ นี่แหละ
 เป็นคำแย้งกันอยู่ เديمพระองค์ตรัสว่าพระตถาคตเป็นผู้ยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นเอง ภายหลัง
 สืบว่า พระองค์เห็นปุราณมรรคที่พระพุทธานุญาตไว้ก่อนได้ทรงอนุญาตไว้ จะเชื่อคำเดิม คำหลังก็ผิด
 เชื่อฟังไม่ได้ ครั้นจะเชื่อฟังคำหลัง คำเดิมก็ผิด เป็นที่สงสัยอยู่ **อัย พญโท** อันว่าปัญหานี้
อุกโต โกฏิโก มีที่สุดเป็นสองเงื่อนไขอยู่ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าโปรดวิสัชนาให้แจ้งในกาลบัดนี้

เอโร อาห พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
 พระราชสมภารผู้ประเสริฐ เديمสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ประทานพระพุทธานุญาตไว้ว่า
 พระตถาคตยังมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นดังนี้ ภายหลังสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา
 ตรัสว่าพระตถาคตได้เห็นแล้วซึ่งปุราณมรรคหนทางเก่า ที่พระพุทธานุญาตไว้แต่ก่อนอนุญาตไว้ คำ
 ทั้งสองนี้ถูกต้องทั้งสองสถาน จะมีผิดเพี้ยนหรือโต้แย้งกันหาไม่ได้ **มหาราช** ขอถวายพระ
 พรบพิตรผู้ประเสริฐ อันว่าปุราณมรรคนั้น ก็ได้แก่พระอัฐฐังกิมรรคอันมีองค์ ๘ ประการ
 พระอัฐฐังกิมรรคนี้ สมเด็จพระพุทธานุญาตไว้แต่ปางก่อนตรัสรู้แล้วก็สรรเสริญอนุญาตไว้ ให้ฝูงสัตว์
 โลกทั้งหลายพากันปฏิบัติสืบต่อกัน ครั้นสมเด็จพระพุทธานุญาตไว้แต่ก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน
 ล่วงแล้ว พระอัฐฐังกิมรรคนั้นก็ลืบลืมไป หาผู้จะปฏิบัติมิได้เลย พระอัฐฐังกิมรรคนั้นลืบลืมอยู่
 เปรียบอุปมาฉันใด **จกุกวตฺติโน มณิรตนํ วิย** เปรียบดุจแก้วมณีอันเกิดสำหรับบุญแห่งสมเด็จพระ
 บรมจอมจักรพรรดิราชผู้ประเสริฐ ครั้นสมเด็จพระบรมจอมจักรพรรดิราชเสด็จล่วงลับดับสูญสิ้น
 พระชนมายุแล้ว อันดวงแก้วมณีรัตนนั้นก็อันตรธานหายจากสถานที่นั้น ไปสถิตซ่อนอยู่ที่ยอด
 เขาวิบุลบรรพต ครั้นบรมจอมจักรพรรดิราชขององค์อื่นได้มาเป็นใหม่ แก้วมณีรัตนนั้นก็มาสู่สำนัก
 สมเด็จพระบรมจอมจักรพรรดิราชพระองค์นั้น **มหาราช** ขอถวายพระพร เมื่อเป็นเช่นนั้นจะว่าแก้วมณี
 อันปรากฏขึ้นแก่พระเจ้าจักรพรรดิราช พระเจ้าจักรพรรดิราชทรงสร้างแก้วมณีใหม่ขึ้นเองหรือ
 เป็นประการใด

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นนราธิปไตยจึงตรัสตอบว่า **น หิ ภนุเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา
 จะว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นสร้างแก้วมณีใหม่หาได้ไม่ แก้วมณีเก่านั้นเอง แต่เกิดขึ้นแก่พระ
 เจ้าจักรพรรดิราชนั้น

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร แก้วมณีเก่าที่ลี้ลับซ่อนเร้น อยู่ อันใครจะเห็นไม่ได้ มาปรากฏเกิดขึ้นด้วยบุญญาภพของพระเจ้าจักรพรรดิราช **ยลา** มี ครุวนาฉันใด ปุราณมรรคที่สมเด็จพระพุทธเจ้าแต่ก่อนตรัสเทศนาโปรดสัตว์โลกให้ปฏิบัติ นั้น ครั้นสมเด็จพระบรมครูเจ้าแต่ปางก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพานแล้ว ผูกสัตว์โลกมิได้ปฏิบัติ ปุราณ-มรรคนั้นก็อันตรธานหายลี้ลับอยู่ ครั้นสมเด็จพระบรมครูเจ้าได้ตรัสสำเร็จแก่พระปรมาภิเษก ลัมโพธิญาณแล้ว ปุราณมรรคนั้นก็มาปรากฏให้รู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ปานประดุจแก้วมณี อันมาสู่สมบรมโพธิสมภารแห่งบรมจักรพรรดิราชฉันนั้นแล

ประการหนึ่ง สมเด็จพระสัพพัญญูบรมครูเจ้าของเรานี้มาได้รับรู้ปุราณมรรคนี้ เปรียบดู หนึ่งว่าสตรีภาพอันเกิดบุตร สตรีให้บุตรอันมีอยู่แล้วเกิดแก่กำเนิด โลกเขาเรียกว่า **ชนิกา** หญิง ผู้ให้บุตรเกิด มีครุวนาฉันใด สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าก็ยังปุราณมรรคอันมีอยู่แล้ว แต่ลี้ลับอยู่ ให้บังเกิดขึ้นในพระพุทธรูปสนดาน ปานดูสตรีภาพอันให้บุตรเกิดฉะนั้น

ประการหนึ่ง ดูบุรุษชายมีทรัพย์อันสูญหายแล้ว และได้ทรัพย์กลับคืนมา โลกเขา เรียกกันว่า บุรุษนั้นให้ทรัพย์เกิดขึ้น มีครุวนาฉันใดก็ดี สมเด็จพระพิชิตมารโมลีเจ้าก็ได้ปุราณ-มรรคที่อันตรธานหายอยู่นั้นกลับคือมา มีครุวนาบุรุษชายได้ทรัพย์ที่หายนั้นคืนมา

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารพระองค์ผู้ประเสริฐในพระบวรราช-ศฤงคาร **โกจิ ปุริโส** เปรียบดูบุรุษผู้ใดผู้หนึ่งจะใคร่หาซึ่งที่อยู่ให้สบายใจ **วัน โสเชตุ-** **วา** ชายนั้นจึงไปถางป่าอยู่ คนทั้งหลายนั้นก็เรียกชานี้ว่า **ภูมิตามิโก** เป็นเจ้าของที่ ข้อความ นี้เปรียบฉันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า พระองค์ทรงชำระสะสางซึ่งมรรคที่ ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ปุราณมรรคนี้ลี้ลับไปแล้ว ถ้าสมเด็จพระสัพพัญญูเข้าหาได้ทรงชำระไม่ก็ยังไม่จะลี้ลับอยู่ ต่อสมเด็จพระบรมครูเจ้าทรงชำระไปจึงได้ปุราณมรรคมา พระองค์ก็เป็น **มคฺคตามิโก** เจ้าของแห่งมรรค เหมือนบุรุษผู้ห้ถางป่าเป็นที่บ้าน ได้ชื่อว่าเป็นนายบ้านนั้น ขอถวายพระพร

ก็ปุราณมรรคที่ได้แก่พระอัฐังคิกมรรคทั้ง ๘ ประการนี้คือ **สมฺมาทิฏฺฐิ** ถือสัมมทิฐิ ๑ **สมฺมาสงฺกปโป** ดำริในการที่จะให้เป็นกุศล ๑ **สมฺมาวาจา** มีวาจาปราศจากวจีทุจริต ๔ ประการ กล่าวแต่ล้วนสิ่งเป็นกุศล ๑ **สมฺมากมฺมุนโต** ประกอบการงานเป็นการกุศล ๑ **สม-มาวาโย** มีเพียรที่จะประกอบการกุศล ๑ **สมฺมาอาชีโว** เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรมประการ ๑ **สมฺมาสติ** มีสติเป็นอันดี ระลึกละการกุศล ๑ **สมฺมาสมาธิ** คือมีสติสมาธิอยู่ในทางภาวนา สมาธิเป็นต้นเป็นประธานประการ ๑ สิริเป็นอัฐังคิกมรรคทั้ง ๘ ประการเท่านี้ สมเด็จพระพิชิตมาร โมลีเจ้า กระทำให้บังเกิดขึ้นคราวเดียวในเวลาเมื่อยังมรรคผลให้บังเกิดนั้น

ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาตรัสเป็นคำภายหลังนี้ หวังจะให้รู้พระอภิญ्ञกัมมรรค ๘
ประการนี้ ลี้ลับไปช้านาน ต่อสมเด็จพระบรมมิ่งมงคลโลกาจารย์ได้ตรัส จึงได้ชักเอามาตรัส
พระธรรมเทศนา ที่แท้นั้นมรรคที่ยังไม่บังเกิด พระองค์ให้บังเกิดนั้น คือพระอภิญ्ञกัมมรรค
มรรคที่พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรงอนุญาตไว้นั้นเอง แต่อันตรธานสูญหายไปไม่มีใครจะ
รู้จะเห็นได้เท่านั้น บพิตรพระราชสมภารพึงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ก็สั่นสงสัย สาธุการชมสติปัญญาพระนาคเสนผู้
เฉลิมปราชญ์ คุณนัยหนหลัง

อนุปปีนนัคคฺสฺส อุปปาทปัญฺหา คํารบ ๑๐ จบเพียงนี้

จบปัญจมวรรค

ัญญวรรค

ปฏิบัติทาโทษปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นพิภพสาครราชธานี จึงมีพระราชโองการถามต่อไปว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนเถระผู้ปรีชาญาณ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ได้ทรงกระทำทุกกริยาอันเป็นกรรมที่บุคคลจะพึงทำได้ด้วยยากแล้ว ในที่อื่นพระองค์มิได้ทรงปรารภความเพียรปรามปรามกิเลสกำจัดเสนามารเช่นนั้นอีก เพราะพระองค์ทรงกระทำทุกกริยานั้นจะได้ความขึ้นบานสักหน่อยหนึ่งก็หามิได้ จึงกลับพระทัยเลิกการทรงกระทำทุกกริยานั้นเสียแล้ว ยังมีพระพุทธานุญาตไว้ว่า เราผู้ตถาคตมิได้บรรลุคุณวิเศษ เป็นอุตริมนุสธรรมที่รู้แจ้งเห็นจริงของพระอริยะเพราะทุกกริยาอันเผ็ดร้อนนี้เลย ต่อเมื่อเราผู้ตถาคตกลับจิตคิดว่า อาตมากระทำทุกกริยาอย่างนี้หาได้ธรรมวิเศษไม่ ทางที่จะปฏิบัติเพื่อโพธิญาณพึงมีโดยทางอื่น ดังนี้แล้วพระองค์ก็ละเสียซึ่งความเพียรในอันกระทำทุกกริยา กระทำอย่างอื่นต่อไปจึงได้สำเร็จแก่พระสร้อยสรเพชญโพธิญาณ มาภายหลังกลับทรงบัญญัติให้พระภิกษุภิกษุณีปฏิบัติทางปฏิบัติที่พระองค์เห็นชอบแล้วด้วยพระภาษานี้ว่า

อารภถ ภิกขมถ

ยฺยชถ พุทฺธสาสนํ

ธฺนาถ มจฺจุโน เสนํ

นพาคารํ กุญฺชโร ดังนี้

กระแสดความในพระภาษานี้ว่า **ภิกขเว** ดูฐานะภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งปวงจงปรารภความเพียร จงออกจากหมู่และคณะ อย่าอยู่ในหมู่ในคณะ จงเป็นสัณเฑาะส์ตนโดย ไปอยู่ในไพร่สันตปประเทศ ถืออรัญญิกธุดงค์อยู่ในรุกขมุตต้นใดต้นหนึ่ง **ยฺยชถ** จงมาประกอบอุทสาหะเพียรภาวนาซึ่งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ในพระบวรพุทธศาสนาของตถาคต **ธฺนาถ** จงกำจัดเสียซึ่งเสนา **มจฺจุโน** แห่งพระยามัจจุราช **กุญฺชโร** อิว ประคองพระยาคุญชรชาติช้างใหญ่อันเฝ้าฉัน **นพาคารํ** ฉีกเสียพังเสียซึ่งเรือนมีฝาอันบุคคลกระทำด้วยไม้้อ อย่าได้ละความเพียรในกาลนั้น นี่แหละพระผู้เป็นเจ้าสมเด็จพระบรมครูสัพพัญญูผู้ประเสริฐ เห็นชอบนำสิ่งมหาปธานวิริยะเป็นเพียรอันเคร่งครัด ขณะเมื่อกระทำทุกกริยา พระองค์มาดิเคียนและวางเสียแล้ว ก็เอนจึงตรัสบัญญัติให้ภิกษุปฏิบัติกระทำปธานวิริยอุทสาหะที่พระองค์เห็นชอบนำละวางเสียเล่า

พระนาคเสนเถระผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์จึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร พระราชสมภารพระองค์ผู้ประเสริฐ ไม่เป็นอย่างนั้น ความนี้เฝ้ากันอยู่ เมื่อสมเด็จพระบรมครูสัพพัญญูเจ้าได้ตรัสนี้ ก็เป็นทางปฏิบัติอันเดียวกันกับที่บอกพระภิกษุนั้น เมื่อพระองค์กระทำ

มหาปธานวิริยะนั้น และมาทรงพระดำริว่า อาตมาจะกระทำให้งดเป็นทุกรกิริยา หากที่บุคคลจะกระทำได้ ครั้นดำริดังนี้ พระองค์ก็บริโภคพระอาหารให้น้อยลงไปให้เพี้ยนนั้นกล้า จึงสิ้นพระแรงอดอยากถึงโรยราลง น้ำพระทัยของพระองค์ก็ทุพพลภาพนัก มีอาจจะกำจัดตัวบาปกรรม สำเร็จแก่พระสรพรเพชฌัญญาณได้ พระองค์ก็ทิ้งทางปฏิบัติที่ตัดอาหารเสีย เสวนุโศกลับเสวยพระอาหารแล้วก็ได้สำเร็จแก่พระสัพพัญญุตญาณ เพราะตั้งไว้ซึ่งเพียรเป็นมหาปธานทางเดียวนั้น ไซ้จะสำเร็จด้วยปฏิบัตินอกจากเพียรนี้หาไม่ได้ อย่าว่าแต่สมเด็จพระสัพพัญญูบรมครูเจ้าของเราเท่านั้นเลย สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าพระองค์อื่น แต่บรรดาได้ตรัสรู้ล่วงลับไปแล้วนั้น ก็สำเร็จทางเดียวกัน อาศัยตั้งซึ่งมหาปธานวิริยะทุกพระองค์มาเป็นธรรมดา

มหาราช ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภารพระองค์ผู้ประเสริฐ **อาหาโร** อันว่าอาหารนี้ **อุปตุณฺโณ** เป็นเครื่องอุปถัมภ์เลี้ยงสัตว์ไว้ ผุ่ณิกรสรรพสัตว์ทั้งหลายในแผ่นภพนี้ จะมีซึ่งความสุขก็เพราะอาศัยอาหารฉันใด **เอวมว โข** สมเด็จพระสัพพัญญูบรมครูเจ้า ก็ได้ตรัสรู้แก่พระอนุตรสัมโพธิญาณด้วยมหาปธานวิริยะนั้น มีอุปมาฉันนั้น ซึ่งพระบรมครูเจ้าไม่ได้ตรัสรู้ จะเป็นโทษของมหาปธานวิริยะหรือเป็นโทษของการปราบกิเลสอย่างใด ก็หาไม่ได้ เป็นโทษของการที่ทรงอดพระอาหารโดยแท้ ปฏิปทา คือ มหาปธานวิริยะนั้น เป็นธรรมชาติอันธรรมดาตกแต่งได้ทุกเมื่อ มิได้มีโทษอย่างใดเลย

อนึ่งเล่า พระองค์เจ้า เมื่อปฏิบัติกระทำมหาปธานวิริยะกระทำซึ่งทุกรกิริยานั้น น้ำพระทัยนี้ดวงที่จะได้ตรัสแก่พระสร้อยสรพรเพชฌัญญาณ จึงดำริว่าอาตมาจะไม่บริโภคอาหารให้เป็นปรกติอยู่ จะบริโภคให้น้อยลงไปทุกวัน เห็นว่าจะสำเร็จแก่พระสัพพัญญุตญาณเร็ว ครั้นพระองค์ดำรินี้แล้ว พระองค์ก็บริโภคเสวยพระอาหารแต่น้อย น้อยลงไปทุกวัน จนสิ้นพระกำลังล้มลงแทบที่สุดที่จงกรม ก็ไม่ได้สมดังพระทัยปรารถนาที่จะได้ตรัสแก่พระบรมโพธิสมภาร จึงกลับดำริว่า อาตมานี้ไม่สำเร็จแก่พระสร้อยสรพรเพชฌัญญาณ ก็เพราะอาตมาละอาหารที่เคยบริโภคเป็นปรกติเสีย บริโภคอาหารน้อยจึงตกออกจากพระกำลัง ไม่ได้ตรัสสมดังพระทัยปรารถนา ก็ทีนี้แหละอาตมาจะทิ้งเสียซึ่งทางปฏิบัติอันนี้ แล้วกลับบริโภคอาหารให้เป็นปรกติไปเหมือนเก่า คงจะสำเร็จแก่พระสัพพัญญุตญาณกระมัง ครั้นดำริดังนี้แล้ว ก็เหนื่อยหน่ายคลายเสียซึ่งการบริโภคอาหารอันน้อย ทรงปฏิบัติด้วยเสวยพระอาหารให้เป็นปรกติแล้ว ทรงตั้งมหาปธานวิริยะไปก็ได้สำเร็จแก่พระสร้อยสรพรเพชฌัญญาณ ที่ว่าบริโภคอาหารน้อยมักไม่เกิดคุณชักให้ข้าพเจ้าเป็นโทษ บรรดาจะเร็วกลับเน้นเข้าไปนั้น เปรียบเหมือนบุรุษเดินทางไกล **อติวเคน** วิ่งไปด้วยกำลัง สิ้นกำลังล้าไปบ้าง เป็นง่อยเป็นเปลี้ยพลี้ยไปบ้าง เดินทางต่อไปไม่ได้ อย่างนี้จะโทษเอาบพิแผ่นดินว่า แผ่นดินนั้นให้ล้าให้บาทาของคนที่วิ่งไปเปลี้ยไป หรือกระไรนะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ จะโทษเอาแผ่นดินจะพาลเอาแผ่นดินอย่างไรได้ โทษที่บุรุษนั้นใจเร็วเร่งไปควนวิ่งไป จึงลื่นกำลังล้าลง เป็นง่อยเปลี้ยเสียขาไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ความข้อนี้ฉันใดก็ดี มหาราช ดูรณะบพิตรพระราชสมภาร พระบรมครูอดอาหารเสวยพระอาหารน้อย จึงถอยกำลังไป พาให้เป็นโทษเหมือนบุรุษผู้เดินทางฉะนั้น

อนึ่งเล่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานดูบุรุษผู้หนึ่งนั่งผ้าสาฎกเศร้าหมองมลทินติดอยู่ บุรุษผู้นั้นหาชักอุทกทั้งไม่ ผ้านั้นก็เศร้าหมองนัก จะไปโทษเอาอุทกทั้งว่าอุทกทั้งกระทำให้ผ้าเศร้าหมองไปหรือกระไร นະบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ บุรุษชายนั้นเป็นพาลเกียจคร้านขี้เกียจผ้านั่งเศร้าหมองเป็นมลทินก็หาชักให้สิ้นราศีไม่ จะโทษอุทกทั้งกระไรเล่า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพร ที่พระโพธิสัตว์เจ้าไม่เสวยพระอาหาร จะโทษเอามหาปธานทางปฏิบัติกระไรได้ เป็นโทษที่ไม่เสวยอาหารให้เป็นปรกติเหมือนบุรุษมีผ้าเศร้าหมองมลทินไม่ซักน้ำนั้น ขอถวายพระพร

ฝ่ายว่าสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี ก็มีน้ำพระทัยขึ้นบานหรรษาสิ้นสุดพระวิมุตติกังขา ช้องสาธุการแก่พระนาคเสนวิสุทธิสงฆ์องค์อรหันต์ ก็มีในกาลนั้น

ปฏิบัติโทสปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

นิปปัญจปัญหา ที่ ๒

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามปัญหาสืบไปแล้วว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ เอตํ วณฺณํ อันว่าคำอันนี้ สมเด็จพระพิชิตมารโมลีเจ้า มีพระพุทธเจ้าฤๅกาตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ดังนี้ว่า ภิกฺขเว ดูกรภิกษุทั้งหลายผู้เห็นภัยในวัฏสงสาร ตุมฺเห อันว่าท่านทั้งหลายทั้งปวง นิปฺปปัญฺจจริโน จมฺนิปฺปปัญฺจธรรมและกำหนดยินดีในนิปปัญจธรรมนั้นอยู่ให้สำราญ นี่แหละสมเด็จพระโลกนาถศาสดาจารย์ตรัสว่า นิปปัญจธรรม โยมไม่เข้าใจว่า นิปปัญจธรรมนั้นอย่างไร

พระนาคเสนผู้เลื่อมปราศรัยจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ตรัสว่า นิปปปัญจธรรมนั้น คือพระโศคาปัตติผล พระสภิกขิตคามิผล พระอนาคตมิผล พระอรหัตผล จงทรงทราบพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ถ้ายังนั้น พระภิกษุทั้งหลายนี้จะต้องเรียนนวัคคัสตฤศาสนาคำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ ๕ ประการ คือ สุตตะ เคยยะ เวชยการณะ คาลา อุทาน อติวุตตกะ ชาฎกะ อัပ္พกุตัมมะ เวทลละ และให้ท่านกระทำการบูชาเพื่อประโยชน์อะไรเล่า จะมีชื่อว่าภิกษุเหล่านั้นกระทำความที่พระบรมครูเจ้าตรัสห้ามไว้หรือ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ภิกษุทั้งหลายต้องมาเล่าเรียนศึกษาและกระทำอนวัชกิจเช่นนั้น ก็กระทำเพื่อได้บรรลุนิปปปัญจธรรมด้วยกันทุกรูป **มหาราช** ขอถวายพระพร **สภาวะปริสุทธา** บุคคลที่บริสุทธิ์โดยสภาวะอบรมวาสนาบารมีให้แก่กล้าแล้ว จักได้นิปปปัญจธรรม เป็นผู้สิ้นความเนิ่นช้า กล่าวคือได้บรรลุมรรคผลในช่วงขณะจิตเดียวเท่านั้น ภิกษุผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่จะได้นิปปปัญจธรรม ก็ด้วยตั้งใจพากเพียรเล่าเรียนในนวัคคัสตฤศาสนาและมากกระทำอนวัชกิจเหล่านี้ ค่อย ๆ พยายามไปทีละเล็กละน้อย จนกว่าจะสำเร็จ ความขื่อนี้เอาตามจะขอถวายวิสัชนาโดยอุปมา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดูจขาวนา ๒ คน คนหนึ่งหว่านพืชลงในนาแล้ว มิพักต้องใช้กำลังและความเพียรเที่ยวตัดต้นไม้และเรียวหนามมากระทำรั้วกันนานนั้น เขาก็ได้ผลแห่งธัญชาติ อีกคนหนึ่งหว่านพืชลงในนาแล้ว ต้องเที่ยวตัดต้นไม้กิ่งไม้และเรียวหนามมากระทำรั้วกันอันตราย จึงได้ผลแห่งธัญชาติ ยถา มีครุณาจันได บุคคลที่มีวาสนาหนักหลังได้กระทำมาโดยบริบูรณ์แล้วนั้น ครั้นได้ฟังพระสัทธรรมเทศนามิช้าก็ได้มรรค เมื่อได้มรรคแล้วต่อไปอีกขณะจิตเดียวก็ได้ผล ส่วนภิกษุที่เป็นปุถุชนนั้น เมื่อกำหนดยินดีอยากได้บรรลุนิปปปัญจธรรมคืออริยผล ต้องพากเพียรเล่าเรียนซึ่งนวัคคัสตฤศาสนานั้นโดยลำดับจึงจะสำเร็จได้ ก็มีอุปมาเช่นนั้น

ประการหนึ่ง บพิตรพระราชสมภารเจ้าจงทรงสดับซึ่งอุปมาอีกอย่างหนึ่งเล่า เปรียบด้วยบุรุษ ๒ คน เข้าไปป่าเพื่อว่าจะแสวงหาผลาผล จึงไปปะไม้ต้นหนึ่งทรงผลพุ่มพวง คืบห้ามสูงสารพัดที่จะมีอยู่บนต้น บุรุษชายคนหนึ่งมีกำลังวังชา บุรุษชายคนหนึ่งหากำลังมิได้ อ่อนแอหนักหนา ฝ่ายบุรุษที่มีกำลังวังชากล้านั้น ก็ถากเขมือบโง่งกระเบนให้มันโคดขึ้นไปบนต้นไม้แล้วเอาผลไม้ได้ก่อน บุรุษที่อ่อนแอหนักหากำลังมิได้ ก็หาไม้ทำพะโอ่ง ตัดพะโอ่งได้เอาพาดต้นไม้ขึ้นไปตามพะโอ่งได้ผลไม้เหมือนกัน แตต่างกันด้วยเร็วกับช้า ฉันทไคก็ดี บุคคลที่มีบุพพ-

วาสนาได้กระทำมาเป็นสภาวะบริสุทธฺิ กับพระภิกษุปุณฺณนั้นก็ได้พระอริยผลเหมือนกัน
แต่ทว่าเร็วกับช้า บุคคลที่มีวาสนาเป็นสภาวะบริสุทธฺิได้ผลก่อน ขอถวายพระพร

ประการหนึ่ง บพิตรพระราชสมภารจงทรงพระสวณการฟังซึ่งอุปมาให้ภิกษุภิกษุภาวะประ
หลาดไปอีกอย่างหนึ่งเล่า เปรียบดังบุรุษชาย ๒ คนจะกระทำกิจธุระสักอย่างหนึ่งอย่างใด คนหนึ่ง
เป็นคนเข้าใจในกิจธุระนั้นก็กระทำให้สำเร็จไปได้เองแต่ผู้เดียว อีกคนหนึ่งไม่รู้จักทำ ต้องจ้าง
เขาด้วยทรัพย์จึงทำได้ แต่ก็ทำให้สำเร็จได้เหมือนกัน ผิดกันที่ช้ากับเร็วเท่านั้น ความนี้เปรียบ
ฉันใด ท่านผู้มีบุญพาวาสนาได้กระทำมาเป็นสภาวะบริสุทธฺิแล้ว กับพระภิกษุที่เป็นปุณฺณนั้น ก็
สำเร็จพระอริยผลเหมือนกันแล แต่ทว่าช้ากับเร็ว ที่บุคคลมีบุญพาวาสนานั้นจะได้สี่ในอภิญญา
๖ นั้น ขณะจิตเดียวก็ได้โดยเร็วพลัน จะได้เข้าอยู่จนสองขณะจิตหาไม่ได้ ส่วนพระภิกษุที่เป็น
ปุณฺณนั้นช้าอยู่ จะต้องพากเพียรเล่าเรียนไปโดยลำดับก่อน กว่าวาสนาจะแก่กล้า เหตุฉะนั้น
สมเด็จพระบรมครูสัพพัญญูผู้ประเสริฐ จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสให้โอวาทคำสั่งสอนพระภิกษุ
ทั้งหลาย ให้หมั่นหมายกำหนดคณฺณิในฝ่ายที่จะได้ซึ่งนิปปัญจธรรมคือพระอริยผลนั้น การที่
พระองค์มีพระพุทธฎีกาเช่นนั้น จะนับว่าเป็นอันพระองค์ตรัสห้ามปราม มิให้พระภิกษุเล่าเรียน
บอกกล่าวพระไตรปิฎกสืบไปหาไม่ได้ บพิตรจงทราบดังวิสัยนามานี้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดิ ได้ทรงสดับข้อวิสัยนาปัญหานี้ ท้าวเธอทรงเลื่อมใสยินดี
ด้วยถ้อยคำพระนาคเสนผู้เฉลิมปราชญ์ ก็ตรัสประกาศสาธุการคุณนัยหนหลัง

นิปปัญจปัญหา คํารบ ๒ จบเพียงนี้

คิหิอรหัตตปัญหา ที่ ๓

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นกษัตริย์ขัตติยราชผู้มีบุญพาวาสนาจะได้สำเร็จแก่พระปวราม-
ฤตยาศิทธธรรมอันประเสริฐก็จะได้พระนิพพานในปัจจุบัน จึงมีพระราชโองการถามปัญหา
พระนาคเสนสืบไปแล้วว่า ฃนฺเต นาคเสน ฃ้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนเถระผู้มั่นในอริยศีล
สังวรวินัย ตุมฺเห ภณฺณ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้กับโยมแต่เดิมว่า ฃมราวาสได้พระอรหัตนั้นมคฺติ ๒
ประการ ก็จะต้องบวชเสียในวันอันได้พระอรหัตนั้นประการ ๑ ข้อหนึ่งบุคคลเป็นฃมราวาส
ได้สำเร็จพระอรหัตแล้ว ไม่บวชเสียในวันนี้จะเข้าสู่พระนิพพานในวันที่ได้พระอรหัตนั้นประการ
๑ เป็นคคิสิริเป็น ๒ ประการแน้ ดังนี้หรือกระไร

พระนาคเสนผู้ประกอบไปด้วยญาณปริชา มีเถรวาจารย์พระราชโองการว่า **อาม มหา-
ราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เป็นความจริงคุณพระราชโองการตรัสมานั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ผู้เป็นปิ่นสาครราช มีพระราชโองการตรัสประภาษถามซักอีกแล้วว่า
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ถ้าฆราวาสได้พระอรหันต์แล้วจะบวชในวันนั้น ก็หาผู้มีชฎาย้ออาจารย์ที่
ท่านจะบวชให้ไหม่ จะบวชเอาเองก็ดี จะคอยท่าหาอุปัชฌาย้อาจารย์ที่ท่านผู้มีฤทธิ์เหาะได้ เข้าไป
จนวัน ๑ หรือ ๒ วันก็ดี จะได้หรือไม่ได้เล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารพระ
องค์ผู้ประเสริฐ ซึ่งฆราวาสได้พระอรหันต์ในวันใด ต้องบวชในวันนั้น ในสำนักครูบาอาจารย์
โดยปรกติที่ว่าจะกระทำเหมือนพระโองการตรัสเช่นนี้ จะได้บวชเอาเองก็ดี จะให้คอยท่า
อุปัชฌาย้อาจารย์ท่านผู้มีฤทธิ์อื่นจะเหาะมาบวชให้ก็ดี เข้าไปวัน ๑ หรือ ๒ วัน เช่นนี้ไม่ได้
ถ้าบวชเองก็เป็นไฉนเพศ มิได้เรียกว่าบรรพชา ประการหนึ่ง ถึงจะคอยท่าพระอรหันต์อันมีฤทธิ์
รู้จักจิตว่าจะบรรพชาจึงจะเหาะมาบวชให้ก็ไม่ได้ ถ้าเข้าไปจนวัน ๑ หรือ ๒ วัน เกินกำหนดไป
ก็คงจะเข้าสู่นิพพานในวันนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ผู้เป็นปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปริชาญาณอันประเสริฐ พระผู้เป็นเจ้าลือว่ากระนั้น ก็ฆราวาสนี้ถ้าได้ถึงพระ
อรหันต์แล้วน่าที่จะดีทีเดียว ไฉนจึงรื้อนจนถึงสิ้นชีวิตละนี้เล่า

พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปริชาเฉลิมปราชญ์ จึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระ
พรบพิตรพระราชสมภาร เป็นด้วยเพศฆราวาสนี้ดำไม่สมควรแก่พระอรหันต์ ภูมิธาตุนี้
ภูมิอันต่ำช้านัก จึงต้องให้ละเพศฆราวาสบวชเสียในวันที่ได้พระอรหันต์นั้น นี่แหละเพศแห่ง
บรรพชิตผิดกันต่างกัน อุปมาดังบุคคลอันเคยรับประทานอาหารเลี้ยงชีวิต มีชีวิตอยู่เพราะอาศัย
อาหารครั้งมาเป็นทุกข์ก็กาลเกิดข้าวแพงหาอาหารบริโภคมิได้ บุรุษผู้นั้นอดอาหารอยู่หลายวัน
ครั้งหาอาหารได้ บุรุษชายนั้นบริโภคจนเกินขนาด เตโชธาตุมีอาจเผาผลาญได้ บุรุษผู้นั้นก็ถึง
แก่ชีวิตก็ษยกระทำกาลกิริยาตาย จะว่าบุรุษชายนั้นไม่รู้ประมาณ หรือจะโทษเอาอาหารว่า
ตายเพราะอาหารหรือประการใดเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปริชาญาณ อาหารเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจะเป็นยาพิษหาได้ บุรุษผู้นั้นมาสิ้นชีวิตด้วย
โลกในอาหาร รับประทานเกินขนาดไป จะโทษอาหารอย่างไรได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ฉันทก็ดี ภูมิฆราวาสต่ำนักไม่อาจต้านทานพระอรหันต์

เปรียบคนอดอาหาร ด้านทานอาหารไม่ได้จะนั้น เหตุฉะนั้นแหละฆราวาสที่ได้พระอรหัตจึงต้องบรรพชาเสีย หรือนิพพานเสียในวันนั้น นะบพิตรพระราชสมภาร

อีกประการหนึ่งเล่า เปรียบอุปมาจากกลุ่มหญ้าอันน้อยนักบุคคลจะเอาศิลาอันหนักทับลงกลุ่มหญ้าอันน้อยมีอาจทนทานศิลาอันนั้นได้

ประการหนึ่ง เปรียบดังบุคคลประกอบได้บุญอันน้อย ได้สมบัติอันเป็นอิสราภาพแล้ว มีอาจปราบดาภิเษกครองราชสมบัติได้ ไม่คู่ควรที่จะครองราชสมบัติ ก็บังเกิดความฉิบหาย อันตรายต่าง ๆ ถึงกับต้องประหารชีวิตทนเวทนาสาหัส จะโทษสมบัติว่า สมบัติร้อนพาให้อายุสั้นหรือประการใดเล่า ขอถวายพระพร

พระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จะโทษเอาสมบัติว่าราชสมบัติร้อนหาชอบไม่เลย ฝ่ายผู้นั้นบุญน้อยไม่ควรที่จะเสวยจึงเป็นอันตราย ฉิบหายต่าง ๆ จนถึงอาสัญ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ความนี้ฉันใดก็ดี อันว่าภูมิเพศฆราวาสนี้ต่ำช้า มีควรที่จะครองพระบวรวิมุตติเสวตฉัตรได้ แม้สำเร็จพระอรหัตตัดกิเลสวันใดแล้ว ก็ควรบวชเข้าในบวช พุทธศาสนาในกาลวันนั้น เหตุว่าเพศบรรพชิตนี้สมควรที่จะทรงซึ่งพระบวรวิมุตติเสวตฉัตรได้ พระบวรวิมุตติเสวตฉัตรคือพระอรหัตมรรคพระอรหัตผล เพศฆราวาสนั้นทุพพลมีอาจทรงได้ ขอถวายพระพร

ราชา ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราช ได้ทรงฟังโอวาทวิสัยนั้นก็ช้องสารการต่าง ๆ สรรเสริญพระนาคเสนว่าประกอบด้วยญาณปรีชา

คือหรือหัตตปัญหา คำรบ ๓ จบเพียงนี้

โลมกัสดปัญหา ที่ ๔

ราช อาห สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรมหากษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถามปัญหาอื่นสืบไปเล่าว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าอันประกอบด้วยวรปรีชา สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ มีพระพุทธานุญาตว่าดังนี้ ภิกขเว ดูรานะภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เมื่อตลาตยยังชวนขวยสร้างพระบารมี พระบารมียังอ่อนอยู่นั้น ได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์เป็นอวิ-

เชรทชาติ มิได้เบียดเบียนฆ่าตีซึ่งสัตว์ทั้งหลาย ตกว่าพระพุทธรูปก็ตรัสประภาษเป็นคำขาดจะนี้ ก็เมื่อชาติเป็นคาบสมีนามปรากฏว่าพระโสมกัสสปลาบสนั้น ทำไมจึงฆ่าเสียซึ่งสัตว์เป็นอันมาก ครั้งเมื่อได้นางจันทาตินั้น ใช้คนทั้งหลายให้ฆ่าสัตว์เป็นอันมากบุชชาญนี้แหละพระพุทธรูปของสมเด็จพระสัมพันธัญญะเจ้ามิเป็นสองหรือ จะเชื่อเอาคำเดิม คำภายหลังก็จะผิด ครั้นจะเชื่อคำภายหลัง คำเดิมก็จะผิด อัย ปล่อย ปรินิพพานี้ อุทโต โกลิโก ประกอบความเป็นสองเงื่อนลึกล้ำ คัมภีรภาพนักษณา นิมนต์ผู้เป็นเจ้าวิสันนาให้สิ้นสงสัย ณ กาลบัดนี้

พระนาคเสนผู้ปริชาเฉลิมปราชญ์ จึงสนองพระราชโองการว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันพระพุทธรูปของสมเด็จพระสัมพันธัญญะเจ้าจะเป็นสองหาไม่ได้เลย ที่ว่าพระบรมโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระโสมกัสสปลาบสได้ฆ่าสัตว์บุชชาญนั้น บุชชาด้วยอำนาจระการไคร่หลงไหลในนางจันทาติ หาได้มีเจตนาอาฆาตคิดแกล้งฆ่าสัตว์ให้ตายไม่

พระเจ้ามิลินทปิ่นนราธิปไตย จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปริชา อันว่าลักษณะที่บุคคลจะพึงฆ่าสัตว์นั้นมี ๘ ประการ คือฆ่าด้วยสามารถระการ ๑ ฆ่าด้วยสามารถโทสะประการ ๑ ฆ่าด้วยสามารถโมหะประการ ๑ ฆ่าด้วยสามารถมานะประการ ๑ ฆ่าด้วยสามารถแห่งโลภะประการ ๑ ฆ่าด้วยต้องการเลี้ยงชีวิตประการ ๑ ฆ่าด้วยพาลไม่มีปัญญาพิจารณาเห็นซึ่งบาปบุญคุณและโทษประการ ๑ ฆ่าด้วยสามารถแห่งวินัยประการ ๑ เป็นลักษณะ ๘ ประการด้วยกันดังนี้ **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปริชา พระบรมโพธิสัตว์ได้ฆ่าสัตว์กระทำการบุชชาญเป็นปกติอยู่มิใช่หรือ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ พระบรมโพธิสัตว์จะได้ฆ่าสัตว์ทำการบุชชาญเป็นปกติอยู่หาไม่ได้ ถ้าพระองค์พึงน้อมใจไปเป็นปกติด้วยไม่มีปัญญาไฉริ พระองค์จะไม่พึงกล่าวคานานี้ไว้ว่า

สสมุทฺทปริยาย มหิ สาครกฺขณํ

น อิจฺเจ สห นินุทฺถย เอวํ เสยฺห วิชานาหิ ดังนี้

กระแสดความในคานานี้ว่า บุคคลไม่พึงปรารถนาแผ่นดินมีสมุทรเป็นขอบเขต มีสาครเป็นกษณท พร้อมด้วยนินทา ดูกรท่านเสยหะท่านพึงรู้ตามที่ได้กล่าวมานี้ **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ พระบรมโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโสมกัสสปลาบได้มีวาตะกล่าวไว้ดังนี้ แต่พอเห็นนางจันทาก็มีระคะบังเกิดรื้อนร่นป่วนปั่น มีความเข้าใจหมายผิดจิตฟุ้งซ่าน รีบร้อนจัดการฆ่าสัตว์บุชชาญ เปรียบปานดังคนบ้า ยถา **มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าคนเป็นบ้า ถึงมาตรว่ากองอักคิจะลุกเป็นถ่านโพล่งอยู่ก็ดี ก็อาจสามารถที่จะลุยฆ่าเหยียบ

เข้าไปได้โดยไม่มีความคิดกลัว **กูปิต อาสิวิธ** ถึงแม้หากว่า ชาตอสรพิษจะกำเริบร้าย ก็ไม่รู้กลัว
จะรู้ว่าตัวจะตายวายชีวิตก็หาไม่ได้ อาจจับตัวสรพิษนั้นได้ไม่สะทกสะท้าน **หตุถิปี มตุตถ**
คชสารที่เฒ่ามัน บุคคลเป็นบ้ำเสียอารมณ์นั้นก็อาจเข้าไปจับจับได้ **สมุทฺท อติรทสฺสี** ถึง
มหาสมุทรใหญ่แลไม่เห็นฝั่ง คนคลั่งเป็นบ้าก็อาจสามารถที่จะวิ่งลงไป **จณฺทานิภ** ถึงว่าสัตว์ที่
ร้ายเป็นต้นว่ากระบือเถื่อนเสือช้างแรดร้ายราวีเป็นต้น บุคคลเป็นบ้านั้น อาจสามารถที่จะเข้า
ไปจับได้ถึงตัว จะรู้จักกลัวหาได้เป็นอันขาด อาจบุกรุกไม่รอรั้ง **กณฺทก อภิรุหติ** ถึงมาตร
ว่าต้นไม้อันประกอบด้วยหนามก็บุกรุกเข้าไปได้ ไม่นึกคร้ามว่าหนามจะขอก **ปพฺพตปิ ปตฺนติ**
ภูเขาอันสูงเทียมเมฆมา คนบ้าก็อาจสามารถที่จะไต่ได้ **อสุจิ ภฺยเขตติ** ไม่เกลียดกลัว อสุจิ อาจ
สามารถจะเอามาบริโภคได้ **นคฺโค** ไม่มีอายกายเปลือย **รฏฺฐจฺยา จรติ** เดินเที่ยวอยู่ตาม
ถนนในพระนคร ขอถวายพระพร **อุมมุตฺโต** ธรรมดาว่าบ้ำแล้วย่อมกระทำความเสียกิริยามากกว่า
ร้อย ความนี้แหละเปรียบฉันใดก็ดี พระโลกัสสปฤๅษีนี้ เมื่อเห็นรูปโฉมนางจันทวดีคราวนั้นก็
ป่วนปั่น เป็นบ้าไป จึงฆ่าสัตว์บูชาญเพราะเป็นบ้า มีครุณาเหมือนว่ามานั้น **มหาราช**
ขอถวายพระพรบรรพตพระราชาสมภาร **อุมมุตฺโต** ธรรมดาว่าคนบ้าพิกลจริตจะกระทำความผิด
เป็นโทษหลวง ควรที่ผู้พิพากษาทั้งปวงจะปรึกษาให้มีอาญาโดยมากน้อยประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ คนบ้าพิกลจริตกระทำความผิดเป็นโทษหลวง โทษจะถึงฆ่าเสียก็
มิให้ฆ่า ให้ตีบ้านั้นให้เช็ดแล้วให้ปล่อยไป

พระนาคเสนผู้เฉลิมปราชญ์จึงถวายพระพรว่า คนบ้ามิได้ปรึกษาลงอาญาโทษหลวงให้
มาก **ยถา จันใด** พระบรมโพธิสัตว์เสด็จจรตมาชีวิตสัตว์ครั้งนั้น จะมีโทษมากหาได้ **สเทจฺจิโน**
พอเยียวไปได้ ครั้นพระโพธิสัตว์เจ้าหายบ้า มีใจเป็นปกติได้สติคืนมา **ปุนเทว ปพฺพชิตฺวา**
กลับบวชใหม่จำเรณูฉานสมาบัติไปได้ซึ่งอภิญญา ๕ ประการ **พฺรหฺมโลภฺโป** ครั้นสิ้นสังขาร
ถึงกาลกิริยาแล้วก็ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก นี่แหละบรรพตพระราชาสมภาร พึงทราบพระญาณ
เถิดว่า ชาตที่พระบรมโพธิสัตว์เจ้าเกิดในโลกนั้น เป็นอวิหะกชาติ มิได้กระทำความบาติบาต
เบียดเบียนสัตว์ทุก ๆ ชาติ ตราบเท่าได้ตรัสสำเร็จแก่ปรมาตมะมิ่งมงกุฏเป็นองค์สัมมาสัมพุทธ-
เจ้า ก็มีในกาลนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีได้ทรงพระสวณาการพระนาคเสนแก้ปัญหากี่
ข้อสาธุการ ทรงรับตามที่พระนาคเสนถวายวิสัชนานั้นทุกประการ

โลกัสสปปัญหา คำรบ ๔ จบเพียงนี้

ฉันทันตโชติปาโลวาทปัญห ที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชากรจึงตรัสถามอรรถปัญหานั้นสืบไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่ท่านผู้ปรีชา สมเด็จพระบรมศาสดามีพระพุทธานุญาตว่า ภิกฺขเว ดูรณะภิกฺขุทั้งหลาย เมื่อพระตถาคตเสวยพระชาติเป็นพระยาชสาธราชชื่อว่าฉันทันตนั้น ยังมีพราณคนหนึ่ง เห็นพระยาฉันทันตนั้นกับบริวารนัฏการพระสมณะนุ่งห่มกาสาฬสตร์ โดยเคารพนับถือยิ่งนักหนา พราณปานนั้นจึงเอาผ้ากาสาฬสตร์ข้อมผูกคอต้มเข้าแล้ว ก็ปลอมเป็นสมณะนั่งอยู่ที่ร่มไม้ ส่วนว่าหมู่ช้างบริวารกับพระยาฉันทันตก็อภิวาทให้พราณนั้น ด้วยสำคัญว่าเป็นสมณะ ยกวงจบบแล้วพากันไป พราณนั้นจึงยิงช้างตัวหลังที่ล่า ๆ อยู่ นั้น คราวละตัว ๆ จนบริวารพระยาฉันทันตน้อยไป พระยาฉันทันตประกอบด้วยปัญญา จึงคิดคุมบริวารตามมาต่อภายหลัง ก็เห็นนายพราณกระทำการดังนี้ พระยาฉันทันตจึงเองวงจบบจับพราณนั้นได้ คิดว่าจะฆ่าพราณนั้นให้ตายแต่ได้เห็นกาสาฬสตร์พันกายพราณอยู่ ก็มีใจฆ่าพราณนั้นด้วยจิตสำคัญว่าผ้ากาสาฬสตร์เป็นธงชัยพระอรหันต์อันเลิศ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐตรัสเทศนาจะนี้แล้วมาภายหลัง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า เมื่อตถาคตเสวยพระชาติเป็นโชติปาโลมานพนั้น บริภาษกล่าววาจาหยาบช้าต่อพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยถ้อยคำว่าสมณะ ศีรษะโล้น นี่แหละ คำเคียดศรีว่าเมื่อตถาคตเป็นพระโพธิสัตว์นี้ มีจิตเคียดพาลกาสาฬสตร์ คำภายหลังศรีว่ากล่าวคำหยาบช้าในพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทำไมสมเด็จพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงกาสาฬสตร์ธงชัยพระอรหันต์หรือ พระโพธิสัตว์จึงไม่เคียดพาลเกรงต่อผ้ากาสาฬสตร์ กลับบริภาษหยาบช้า นี่แหละจะถือเอาถ้อยคำภายหลัง คำเคียดจะผิดพลั้ง ครั้นจะเชื่อคำเคียด คำภายหลังก็จะผิด หารู้ที่จะฟังเป็นเที่ยงไม่ ปัญหานี้จัดในอุกโตโกฏฐเป็นสองเงื่อนไขเนื้อความต่างกัน นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาปัญหานี้ให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนผู้ทรงอริยสังวรวิชันว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ตรัสว่า เมื่อครั้งตถาคตเป็นพระยาฉันทันต จิตนั้น เคารพนบนอบในกาสาฬสตร์ ครั้นแล้วพระองค์ตรัสว่า เมื่อตถาคตเป็นโชติปาโลมานพนั้น บริภาษเป็นผรุสวาทแก่สมเด็จพระพุทธานุสสสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยมุขทกวาทีนั้นจริง แต่ทว่าเป็นด้วยโชติปาโลมานพนั้นเกิดในสกุลเป็นมิจนาคิฐิไม่มีศรัทธา มารดาบิดาพี่ป้าน้าอาตลอดถึงทาสกรรมกรทั้งหลาย ย่อมนับถือพราหมณ์ว่าอุดมว่าประเสริฐ พากันดิเตียนพระภิกษุในพระพุทธศาสนา สมเด็จพระกัสสปทศพลญาณว่าไม่ประเสริฐ เหมือนพราหมณ์ที่ตนนับถือให้วันบเคารพสักการบูชา โชติปาโลมานพนั้น เป็นมิตรสหายกับช่างหม้อ ฝ่ายช่างหม้อเป็นสัมมาทิฐิ จึงชวนโชติปาโลมานพว่า เราจะพาท่านไปสู่สำนักสมเด็จพระพุทธานุสสสัมมาสัมพุทธเจ้า โชติปาโลมานพจึงว่า

ดูกรสหาย ท่านจะพาเราไปสู่สำนักสมณะศรีษะโล้น ธุระท่านอะไรจึงบอกให้รู้ โขติปาลมาณพ
พูดดังนี้ด้วยสามารถสำเนียงเรียกตามพวกมิจาতিฐิ จะได้กล่าววาทาด้วยสามารถใจโกรธา
มิได้ ว่าตามปรกติ ได้ยินเขาว่าตัวก็ว่าบ้าง **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ **อมต วิสมาปชุต ติตติก โหติ** ธรรมดาว่าน้ำอมฤตอันหวาน เมื่อเจือจางกับด้วย
ยาพิษอันขมเพื่อนมากกว่ามาก ก็พลอยขมเพื่อนไป ถ้ายาพิษน้อย น้ำอมฤตมาก ยาพิษก็
กลายเป็นรสหวาน เมื่อข้างไหนมากก็พียงน้อยให้ถอยรสไป ประการหนึ่ง เหมือนน้ำกับไฟ
น้ำมากไฟก็แพ้ไฟ ไฟมากน้ำก็กลับแพ้ไฟ **ปาโป กลยาณมิตต** คนใจบาปเสพมิตรเป็นบัณฑิต
ก็พลอยเป็นใจกุศลไป **กลยาณ ปาปมิตต** คนที่มีจิตเป็นกุศลเล่า ถ้าว่าเสพกับคนใจบาปก็กลายเป็น
บาปไป โขติปาลมาณพเกิดในตระกูลมิจาติฐิไม่มีศรัทธาก็พลอยหาศรัทธาไม่ได้ และเจรจา
หยาบคายไปตามบิดามารดา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **อคฺคิกุ
ขนฺโธ** อันว่ากองเพลิงอันใหญ่มีรัศมีสว่างไสวรุ่งเรืองงดงาม ครันมีบุคคลเอาน้ำไปรยให้ดับลง
ก็ดับหมด รัศมีมีแต่ถ่านดำ **ปริปกฺกณิกุคฺคณฺฑิผลสทิส** เปรียบดูผลไม้ที่หล่นจากข้าวอันงอม
เนาดำไปจะนั้น ความที่กล่าวนี้ ยถา มีกรวนาฉันใด โขติปาลมาณพนั้นเป็นสัพพัญญุโพธิสัตว์
เจ้าอันประเสริฐ **ปฺญฺณวนฺโธ** มีบุญเลิศ **ณณวิปฺลปฺภาโส** มีปัญญาอันเห็นสว่างไพบูรณ์
มาเกิดในตระกูลอันไม่มีศรัทธา สติปัญญายังอ่อนเป็นทารกอยู่ไม่รู้อะไร ก็ต้องประพฤติเป็นไป
ตามเยี่ยงตามอย่างบิดามารดา อันเจรจาเป็นถ้อยคำหยาบซำก็หยาบซำด้วย เหตุฉะนั้น โขติ-
ปาลกุมาร จะได้มีจิตสันดานเกลียดแค้นชิงชังในสมเด็จพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าหาไม่ได้ ครัน
นานมาปัญญาแก้ถ้อยคำพิจารณาเห็นพระพุทธรูปของกัสสปเจ้า ก็มีเมตตาจิตรักใคร่ เข้าไป
ขอบรรพชาในสำนักสมเด็จพระมหากรุณากัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงพระอนุเคราะห์
ประทานบรรพชาให้ **ชินสาสเน ปพฺพชิตฺวา** ครันโขติปาลมาณพหน่อพุทธางกูรนั้น บรรพชาเข้า
ในพระบวรพุทธศาสนา มีอุตสาหะเล่าเรียนพระกรรมฐานไปมิได้นาน ก็ได้ฌานอภิญญา ครัน
กระทำกาลกิริยาแล้ว ก็ได้อุปัชฌาการบังเกิดในพรหมโลก นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร อัน
องค์พระบรมโพธิสัตว์เจ้าแล้วจะเกิดในชาติอันใด ที่ว่าจะไม่เคารพในพระพุทธรูป พระธรรมคุณ
พระสังฆคุณ หาไม่ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินได้ทรงฟังพระนาคเสนแก้ปัญหาก็ปริดาปราโมทย์
ออกพระโอษฐ์ช้องสาธุการคุณนัยนหลัง

ฉันทันตโขติปาลอาร์ภปัญหา คำรบ ๕ จบเท่านี้

มฤการปัญหา ที่ ๖

ราชาอาห สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการถามปัญหาอื่นอีกภนฺเต
 นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์มีพระพุทธานุภาพ
 ตรัสประทานไว้ว่า ภิกขเว ดูฐานะภิกษุทั้งหลาย เรือนนายช่างหม้อผู้หนึ่งนั้น รื้อหลังคาเสีย
 หลังคาเป็นอากาศเปล่าอยู่ประมาณไตรมาสสามเดือน ในภายในวัสสันตฤดู ฝนตกลงมาจะได้
 ถูกต้องหามิได้ ปุณ จ ภณฺติ ครั้นมาอีกใหม่เล่า สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้ามีพระพุทธานุภาพตรัสว่า
 ภิกขเว ดูฐานะภิกษุทั้งหลาย พระภิกษุของสมเด็จพระกัสสปสัพพัญญูเจ้า โอวสุตติ ฝนตกต้องรั่ว
 รดลงได้ ธรรมดาว่าอานุภาพของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว ก็ประพฤติเป็นไปสมดังพระ
 ทัยพระพุทธองค์ทรงปรารภณานี้แหละ สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าของเรามีพระพุทธานุภาพประภาย
 เป็นสอง โยมพิเคราะห์ดูไม่ต้องกันเลย พระผู้เป็นเจ้า ตกว่าถ้าพระพุทธานุภาพนี้ประเสริฐจริง
 ทำไมวาสนาช่างหม้อนั้นจึงยิ่งไปกว่า นายช่างหม้อจะมีวาสนาประเสริฐกว่าพระพุทธานุภาพที่
 เดียวหรือ จะเชื่อเอาพระพุทธานุภาพก่อนที่จะผิด อยู่ ปญฺโห อันว่าปริศนานี้ อุภโต โกฏิโก
 เป็นสองเงื่อนไขอยู่ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิชันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรวิชันนาว่า มหาราช ขอลถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
 สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์มีพระพุทธานุภาพตรัสว่า มฤการบุรุษเป็นช่างปั้นหม้อ เรือน
 ไม่มีหลังคา ฝนฟ้าและน้ำค้างไม่ตกต้องเป็นอศรจรยอันยัง ส่วนพระภิกษุของสมเด็จพระกัสสป-
 สัพพัญญุนั้นฝนร่วรดได้ พระพุทธานุภาพนี้ตรัสจริงอยู่ แต่ทว่ามฤการช่างหม้อนั้น สีลวา มีศีลห้า
 รักษาเป็นนิจศีลมิได้ด่างพร้อย แล้วมีหน้าเข้ารับรักษาศีลแปลเป็นอุโบสถศีลด้วย กลยาณธมฺโม
 มีกัลยาณธรรมประพฤติธรรมอันชอบ อุตฺตสนฺนกุสลมฺโโล ประกอบด้วยกุศลมูลอันหนาแน่น
 อุตสาหะปรินิบัติปีติามารดาซึ่งมีจักขุมืดมัวมองไม่เห็น อยู่มาวันหนึ่ง มฤการช่างหม้อนั้นไม่อยู่
 มีผู้มารื้อเอาหลังคาไปมุงกุฏิของสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า โดยมีได้บอกให้ช่างหม้อนั้นรู้ แต่
 นายช่างหม้อนั้นเป็นคนมีศรัทธาเลื่อมใส จะได้เสียอกเสียใจสอดเกล้ากินแทนอย่างไรหามิได้
 กลับปีติโสมนัสชื่นชมยินดีในกุศลนั้น เพราะฉะนั้นเข้าจึงได้อานิสงส์ เสวยวิบากผลในปัจจุบัน
 เห็นทันตา เป็นทิฐฐัมมเวทนีย์ ฝนนั้นค้างแฉดลมมิได้ถูกต้องหลังคาเรือน เหมือนมุงขึ้นไว้ให้ดี
 เป็นอศรจรยดังนี้ ไซ้ว่ามฤการช่างหม้อนั้นจะมีอานุภาพยิ่งไปกว่าพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า
 หามิได้ มหาราช ขอลถวายพระพร สมเด็จพระไตรโลกนาถจะรู้หว่าดไหววการไปด้วยอันตราย
 คือฝนฟ้าแฉดลมน้ำค้างสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งเป็นธรรมดาหามิได้ สิเนรุราชา วีย เปรียบดุจเขาสิเนรุ-
 ราช พายุใหญ่จะพัดพาไคให้มากกว่าแสนกว่าหมื่นกว่าพัน น จลติ เขาสิเนรุราชนั้นก็มิได้รู้

หาวदन ถาโร วีย ถ้ามีจะนั้นดูหนึ่งว่ามหาศรที่มีห้วงอันลึก แม้ว่าจะคายไหลมา
มากกว่าแสนก็บ่ห้อนรู้เต็มรู้การไป ยา มีกรวนาฉันใด ตถาคโต สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์พุทธเจ้า
นั้น จะได้การไปด้วยอันตราต่าง ๆ ถือน้ำค้ำน้ำฝนแดคดมามีได้ อุปไมยเหมือนเขาสีเนรราช
และชาติมหาสมุทรอันใหญ่นั้น ภูมิการช่างหม้ออะไรจะมามีบุญวาสนา ปูนปานสมเด็จพระ
กัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แล้ว

ประการหนึ่ง ที่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์จะมีพระพุทธฎีกาตรัสว่า พระภิกษุ
ของสมเด็จพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วได้นั้น เป็นด้วยสมเด็จพระกัสสปสัมมาสัมพุทธ-
เจ้านั้นทรงพระดำริไปตามพระพุทธประเพณี ด้วยว่าสมเด็จพระชินสีห์เจ้าอันได้ตรัสรู้แล้ว เสด็จ
เข้าสู่ปลมอกข์มหานิพพานล่วงลับไปแล้วทุก ๆ พระองค์นั้น ย่อมประพฤติให้เป็นประโยชน์ ๒
ประการ คือจะให้มนุษย์นิกรชนทั้งหลายได้มีโอกาสถวายจตุปัจจัย เพื่อเป็นมูลค่าหรือแสวง
หาต้นหญ้าและใบไม้มากระทำถวายพระองค์ อันเป็นกุศลยังสัตว์ให้พ้นไปจากทุกคติภูมิประการ ๑
คือจะมีให้ผู้ใดใครผู้หนึ่งล่วงเข้ามาในท่าตื้นเขินพระองค์ว่า พระองค์เจ้าแสดงปาฏิหาริย์
หาเครื่องเลี้ยงชีวิตนทรีย์ ไม่เป็นกิจอันสมควรประการ ๑ เพราะเหตุฉะนั้น สมเด็จพระมหา
มุณีบรมกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงไม่ทรงกระทำปาฏิหาริย์บันดาลให้พระภิกษุหายร่ำกลับคืนดี
ด้วยพระพุทธานุภาพ ไซ้ว่าพระภิกษุของพระองค์เจ้านั้นจะร่ำโดยพระองค์ไม่สามารถจะบันดาล
ให้หายเป็นปรกตินั้นหาไม่ได้

มหาราช ขอดถวายพระพร ประการหนึ่ง ถ้าแล้วสมเด็จพระอินทราชาธิราชก็ดี ท้าวมหา
พรหมก็ดี หรือสมเด็จพระกัสสปเจ้าเองก็ดี จะพึงเนรมิตบันดาลพระภิกษุนั้นให้หายร่ำ ก็จะประ
กอบด้วยโทษ เป็นเหตุให้มหาชนกล่าวข่มขี้แสร้งใส่เกล้าพระองค์ว่า สมเด็จพระสัพพัญญู
ทรงกระทำกรรมอันหยาบ ซึ่งเป็นโลกธรรม คือกรรมอันเป็นหน้าที่ของสัตว์โลกทั่วไป หา
สมควรแก่พระองค์ไม่ เหตุฉะนั้นไซ้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกัสสปเจ้าจึงทรงดไว้
ไม่ทรงกระทำให้หาย

ข้อหนึ่งแล้ว สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ทรงขอวัตถุสิ่งหนึ่งประการใด
ด้วยพระองค์มาทรงพระปริวิตกว่า แม้จะไม่มีวัตถุบริโภคใช้สอย ความเลื่อมอย่างใดจะพึงมีก็หา
มิได้ เหตุฉะนั้น พระภิกษุของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธชบพิตร ฝนจึงร่ำรดได้ ขอดถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิราชได้ทรงฟังพระนาถเสนวิสัชนาละนี้ ก็มีน้ำพระทัยสั่น
สงสัย สาธุการแก่พระนาถเสนจนยที่วิสัชนามาแล้วแต่หลังนั้น

ภูมิการปัญหา คำรบ ๖ จบเพียงนี้

ภควโต ราชปัญหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยญาณปรีชาเฉลิมชรีชาติ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์มีพระพุทธานุญาตไว้ว่า ภิกขเว ดูรานะภิกษุทั้งหลาย ตถาคตนี้ พุราหุมน เป็นพราหมณ์ ยาจโยโค ประกอบขอทานทายกเลี้ยงชีวิต สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธบริษัทมีพระพุทธานุญาตดังนี้แล้ว ปุณ จ ภณิตุ พระองค์กลับมีพระพุทธานุญาตสัณทธานุญาตใหม่แล้วว่า ตถาคตเป็นสมเด็จพระบรมกษัตริย์ทรงทศพิราชธรรม นี่แหละพระพุทธานุญาตเป็นสองไม่ต้องกัน อยู่ ปญโห ปริศนานี้เป็นอุกโตโกฏฐิ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรวิชันว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เคมสมเด็จพระมหากรุณา มีพระพุทธานุญาตว่า ตถาคตนี้ พุราหุมน เป็นพราหมณ์ ยาจโยโค เทียวขอทานเลี้ยงชีวิต ด้วยเหตุที่พระพิชิตมารญาณสัพพัญญูบรมครูเจ้า ลอยบาปมิให้ซึมซาบอยู่ในบวรพุทธสันดานเหมือนพราหมณ์เหมือนกัน พระองค์จึงบัญญัติพระนามพระองค์ชื่อว่าพราหมณ์

ประการหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายย่อมทำลายเสียซึ่งวิมุตติสงฆ์ของมหาชนทั้งปวงมิให้สงฆ์ได้ ยถา จันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ ก็ตรัสพระสัทธรรมเทศนาทำลายเสียซึ่งวิมุตติสงฆ์ของมนุษย์นาคนิกรอินทร์พรหมยักษย์และหมู่สัตว์ให้สิ้นสงฆ์ดูพราหมณ์ทั้งหลายฉนั้น

ประการหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้สละภพและคติและกำเนิดพ้นจากมลทินและละอองธุลี เมื่อจะกระทำให้หมดมลทินทั้งหลายมิได้มีสหายเป็นสอง คือ ไปกระทำพิธีแต่ผู้เดียวตามวิสัยจันใด สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า ก็เป็นผู้สละภพและคติและกำเนิดทั้งปวงกำจัดเสียซึ่งภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ให้ขาดจากพระบรมพุทธสันดานทีเดียว มิได้ปรารถนาที่จะท่องเที่ยวเกิดตายอยู่ในภายในภพทั้ง ๓ นั้น เมื่อพระองค์บรรเทาประหาณซึ่งกิเลสให้ขาดเด็ดจากพระบวรพุทธสันดาน ก็ทรงกระทำพระมหาปธานวิริยะอยู่แต่ผู้เดียว ตั้งมัธยัสถ์พยายามเหมือนพราหมณ์ทั้งหลาย อันกระทำพิธีแต่ผู้เดียวฉนั้น

ประการหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายถือได้ว่า ทรงไว้ซึ่งทิพยวิหารธรรมอันประเสริฐเลิศล้ำเป็นอันมากฉนั้นใด สมเด็จพระสัพพัญญูเข้าก็มากไปด้วยทิพยวิหารธรรมอันประเสริฐเลิศล้ำเป็นอันมาก มีครูนาดูพราหมณ์ทั้งหลายฉนั้น

ประการหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายย่อมถือการเรียนและสอนให้ผู้อื่นเรียนไตรเพทวิชา

การทั้งหลาย เป็นผู้รู้ชนชาวรับทานทรมานตนสำรวมตน และมีนิยมนำหนดเป็นสมัย รักษาไว้ซึ่งคำสอนอันมีมาแต่ก่อนกับทั้งประเพณีและวงศ์ มิให้อันตรธานสูญหายไป ให้ตั้งอยู่ดำรงอยู่ตามโลกวิสัย ยถา มีครูวานันได สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ ก็ทรงถือ การเรียนและทรงสั่งสอนให้สาวกเล่าเรียนไตรสิกขาและพระกรรมฐานทั้งหลาย ทรงชวนชาวรับซึ่งทาน โปรดการทรมานฝึกฝนสำรวมตน และมีนิยมนำหนดพุทธกิจเป็นเวลา ทรงรักษาคำสอนให้ตรงตามพระพุทธเจ้าในปางก่อน และทรงอาทรเอื้อเพื่อปฏิบัติตามพุทธวงศ์ อันเป็นประเพณีรักษาวงศ์ประเพณีของตนมิให้อันตรธานสูญไปฉนั้น

ประการหนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายย่อมเพ่งฌานในสุขวิหารคฤพรหมฉนได สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็ทรงเพ่งฌานในสุขวิหาร คฤพรหมฉนน

อนึ่ง พราหมณ์ทั้งหลายย่อมรู้ความประพฤดีให้เป็นอภิชาติและความท่องเที่ยวไปในภพน้อยและภพใหญ่ และคติทั้งหลายฉนได สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า ก็ทรงรู้ซึ่งจาริต อันประพฤดีให้เป็นอภิชาติและความท่องเที่ยวไปในภพน้อยและภพใหญ่และคติทั้งหลายฉนน

ประการหนึ่ง พระนามของสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ทรงพระนามชื่อว่าพราหมณ์นั้น ใ้ว่าสมเด็จพระพุทธบิดาสมเด็จพระพุทธมารดาและพระบรมวงศาสาทยราชและอำมาตย์ราชเสนาและมิตรทั้งหลายอันเป็นที่เสนาหาและฝูงเทพนิกานคยักษัณมทั้งหลายจะถวายพระนามหามิได้ เอต นามิ อันว่าพระนามนี้ สมเด็จพระพิชิตมารโมลีเลิศบุคลทศพลญาณ มารเสน วิธิตุวา กำจัดหมู่มารและเสนาทั้งหลายแห่งมารให้ปราชัยพ่ายแพ้แล้วมิได้ เน้นข้า โพธิยา มูเล พระองค์เสร็จทรงนั่งอยู่ได้คองไม้พระศรีมหาโพธิ ลอยเสียแล้วซึ่งอกุศลกองบาปอันเป็นมลทินลามก ทั้งที่เป็นปัจจุบันและอนาคต คือที่จะเกิดขึ้นในอนาคตให้ขาดจากพระบวรสันดานแล้วก็ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ จึงได้นามชื่อว่าพราหมณ์ตามประเพณีสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันได้ตรัสรู้ทรงบัญญัติพระนามว่าพราหมณ์เหมือนกันทุก ๆ พระองค์มา เหตุฉนี้ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา จึงมีพระพุทธฎีกาตรัสว่าพระองค์เป็นพราหมณ์ ขอถวายพระพร

ลำดับนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติ มีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณยอดปราชญ์ ข้อที่ว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา มีพระพุทธฎีกาตรัสว่าพระองค์เป็นกษัตริย์นั้นเหตุผลเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดามีพระพุทธานุญาตว่า พระองค์เป็นกษัตริย์นั้น ด้วยเหตุว่า สมเด็จพระบรมกษัตริราชได้ซึ่งปราบดาภิเษกราชภิเษกราชภิเษกหรือปฐาภิเษก ได้ครองราชสมบัติด้วยรบได้ดี ได้ครองราชสมบัติด้วยประชาชนคนทั้งปวงเห็นสมควรยินยอมให้เป็นพระราชเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินที่ดี เชิญให้ครองราชสมบัติด้วยเสียบุสสพิชัยราชรถก็ดี ครั้นได้เป็นใหญ่เป็นท้าวพระยาแล้ว ย่อมสั่งสอนไพร่ฟ้าประชากรธุระเข้าแผ่นดิน อันอยู่ในขอบเขต ขัณฑสีมาแห่งพระราชธานีนั้นอันใด สมเด็จพระสัพพัญญูก็เสวยราชสมบัติเป็นใหญ่ในอนันตโลกธาตุชาติเขต ทรงสั่งสอนอินทร์พรหมอมเรศนิกรมณูชนายักษ์ยัมทั้งปวงด้วยพระสัทธรรมเทศนา ดูพระบรมกษัตริย์ชาติดิยราชทั้งปวงอันนั้น

ข้อหนึ่งเล่า สมเด็จพระบรมกษัตริย์อันได้ดำรงรัฐเป็นพระยาแล้วนั้น ย่อมครอบงำเสียซึ่งมนุษย์นิกรชนทั้งปวง กระทำหมู่พระญาติให้มีจิตราเริงบันเทิงอิริยมย์ ช่มเสียซึ่งปัจเจกมิตรให้ย่อท้อ มีแต่จะโสภเคราะห์หาใจกลัวภัยจะมาถึงตน และทรงยกเสวตฉัตรอันขาวสะอาดปราศจากมลทิน ประดับด้วยฉัตรบริวารไม่บกพร่อง นามาสึงพระเกียรติยศและสิริสวัสดิ์แก่พระองค์เป็นอันมากอันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าก็ทรงกระทำและเสนามารผู้เป็นมิจาปฏิบัติประพฤดีไม่ชอบธรรมให้เศร้าโศกรันทดใจ และทรงชักนำกระทำเพชฌฆาตและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ปฏิบัติชอบให้ได้รับความชื่นบานราเริงบันเทิงทั่วไป และทรงยกเสวตฉัตรมีสีขาวสะอาดปราศจากมลทิน กล่าวคือพระวิมุตติธรรมอันล้ำเลิศ มีคันอันมั่นคง กล่าวคือ ขันดีประกอบด้วยชื่ออันประเสริฐ คือ พระญาณ ซึ่งจะนำพระเกียรติยศและสิริสวัสดิภาพให้แก่พระองค์เป็นอันมาก ใน همینโลกธาตุดูพระบรมกษัตริราชอันนั้น

ประการหนึ่ง สมเด็จพระบรมกษัตริราช เป็นผู้อันมหาชนเป็นอันมากจะพึงเคารพนับไหวอันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ ก็เป็นผู้ควรที่เพชฌฆาตและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากจะเคารพนับไหวอันนั้น

ประการหนึ่ง สมเด็จพระบรมกษัตริย์นั้น บุคคลผู้ใดกระทำความชอบในราชการ ก็พระราชทานรางวัลเงินทองเสื้อผ้าสิ่งของอันพึงใจ โดยสมควรแก่ความชอบในราชการอันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ เมื่อสัตว์โลกได้กระทำความชอบประกอบก่อสร้างบารมีไว้ด้วยกายวาจาใจก็ตาม ซึ่งนับว่าเป็นสุจริตธรรมแล้ว พระองค์ก็ทรงเลื่อมใสประทานรางวัลโลกุตระสมบัติมรรคผล อันเป็นเครื่องกำจัดกิเลสให้พ้นสรรพทุกข์ทั้งปวง จะหาสิ่งอื่นประเสริฐล่งนั้นมิได้ ผู้ประชาชนที่มีบารมีอบรมไว้ และมีความชอบคือประกอบปลูกศรัทธาเลื่อมใสในพระบรมพุทธานุภาพ พระองค์ก็ประทานให้เพียงสวรรค์สมบัติ ดูพระบรมกษัตริย์อันพระราชทานรางวัลแก่ข้าราชการโดยสมควรแก่ความชอบอันนั้น

ประการหนึ่ง สมเด็จพระบรมกษัตริย์ย่อมตรัสติเตียนบุคคลผู้มีอำนาจต่อพระราช-
อาญา ล่วงละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย เป็นผู้ร้ายควรลงโทษแล้ว ทรงกำจัดเสียฉันใด
สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าก็ทรงติเตียนบุคคลลัทธิที่ไม่ประพฤติพระวินัยบัญญัติ เหมือนฉันนั้น

ประการหนึ่ง สมเด็จพระบรมกษัตริย์ย่อมทรงแสดงธรรมานุธรรมปฏิบัติ พระราชทาน
โอวาทแก่ข้าแผ่นดินเสวยพระราชสมบัติโดยยุติธรรมตามประเพณีแห่งพระบรมกษัตริย์แต่ปางก่อน
กระทำให้ชาวพระนครทั้งหลายมีความนับถือยำเกรงพระบรมเดชานุภาพ รักใคร่ปรารถนาและ
ทรงสถาปนาวงศ์แห่งตระกูลของพระบรมกษัตริย์ไว้ให้มั่นคง ดำรงอยู่ต่อไปด้วยกำลังแห่งพระ
คุณธรรมฉันใด แม้สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าก็ทรงแสดงข้อธรรมานุธรรมปฏิบัติให้พระพุทธรูปโอวาท
ตรัสสอนหมู่ประชากรสัตว์โลกทั้งปวงตามประเพณีแห่งพระสัพพัญญูเจ้าแต่ปางก่อน กระทำ
ให้สรรพสัตว์ทั้งหลายรักใคร่ปรารถนาทั้งเทวดาและมนุษย์ ยังพระศาสนาอันบริสุทธิ์ ให้ถาวร
ตั้งมั่นคงดำรงอยู่นานด้วยกำลังแห่งพระคุณธรรม ดุจสมเด็จพระบรมกษัตริราชฉันนั้น

มหाराช ขอถวายพระพร สมเด็จพระชินวรบรมศาสดาจารย์มีพระพุทธรูปกาตรัส
เรียกพระองค์ว่า เป็นพราหมณ์บ้าง เป็นกษัตริย์บ้าง ด้วยมีเหตุมากมายหลายประการ แม้
ภิกษุจะเป็นผู้มีโหวตอันฉลาดพรรณนาไปตลอดกาลปีหนึ่ง ก็ไม่สามารถจะให้สิ้นสุดได้ ต้อง
การอะไรที่จะพรรณนาให้มากไปกว่าเหตุ เชิญพบพิตรรับไว้ปฏิบัติ ตามที่อาตมาถวายวิสัชนา
โดยย่อละนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์เป็นป็นประชากร ได้ทรงฟังพระนาคเสนผู้ปรีชาถวายวิสัชนาดังนั้น ก็
มีพระหฤทัยเบิกบาน ขอพระกรณอบนบเคารพช้องสาธุการคุณนัยหนหลัง

ภควโต ราชปัญหา คำรบ ๗ จบเท่านี้

ทวินนัง พุทธนัง โลเก อุปปัชฌนปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ผู้เป็นป็นประชากรชาวสาครราช มีพระราชโองการประภาษ
ถามอรรณปัญหาคือสืบไปแล้วว่า ภาณุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าอันประ
กอบด้วยปรีชาญาณ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ มีพระพุทธรูปกาตรัสว่า เทว สม-
มาสมพุทฺธา สมเด็จพระพุทธรเจ้า ๒ พระองค์จะได้ตรัสพร้อมกันในโลกธาตุนี้หามิได้ ก็สมเด็จพระ
พุทธรเจ้าทั้งหลายนั้นจะตรัสพระสัทธรรมเทศนาสิ่งใดเล่า พระองค์เจ้าก็ตรัสพระสัทธรรมเทศ-

นาดูจะเดียวกันเหมือนกันทั้งนั้น จะได้ผดแปลกแยกออกไปให้ต่างกันหาไม่ได้ จะบัญญัติสิกขาบทพระวินัยนั้นเล่า ก็มีอนุสนธิอันเดียวกัน ก็เหตุไฉนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายจึงไม่ตรัสในโลกธาตุพร้อมกันเล่า ถ้าแม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสในโลกธาตุอันเดียวกันนี้พร้อมกันโลกธาตุจะรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป ด้วยเป็นสมเด็จพระศาสดาจารย์ทั้งสองพระองค์ จะได้ช่วยกันเทศนาโปรดฝูงนิกรมนุษย์เทวดา จะได้ช่วยกับบัญญัติสิกขาบทกัมมกฤษฎีอุบาสกอุบาสิกาให้ภิกขุภิกขาจารุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่แหละโยมยังสงสัยว่าแม้สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ตรัสพระสัทธรรมเทศนาเหมือนกัน บัญญัติธรรมสิ่งใดเหมือนกัน ก็ทำไมจึงไม่ตรัสพร้อมกันเล่า นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า โยมนี้สงสัยนักหนา นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิชันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงวิชันนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **อัยย** **ทสสหัสสโลกธาตุ** อันว่าหมื่นโลกธาตุนี้ **เอกพุทธธาริณี** มีปรกติจำเพาะจะทรงสมเด็จพระพุทเจ้าไว้ได้แต่พระองค์เดียว จะทรงไว้ซึ่งคุณแห่งสมเด็จพระพุทเจ้าได้แต่พระองค์เดียวเท่านั้น **ยทิ** **ทุติโย พุทโธ อุปปชชชช** ถ้าว่าเสด็จพระพุทเจ้าพระองค์ที่ ๒ จะมาตรัสอีกพร้อมกันเป็น ๒ พระองค์ ในห้องหมื่นโลกธาตุนี้แล้ว สมเด็จพระพุทเจ้าทั้ง ๒ พระองค์จะช่วยกันตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดฝูงนิกรสัตว์ **อัยย ทสสหัสสโลกธาตุ** อันว่าหมื่นโลกธาตุนี้มีอาจจะทรงพระพุทเจ้าไว้ได้ **จลล** ก็จะพึงหวั่นไหว **กมฺบ** จะพึงให้สะท้านสะเทือนไป **นเม** จะพึงโน้มไป **วินเม** จะพึงโน้มไปต่าง ๆ **นญฺจ** จะเข้าถึงซึ่งความฉิบหาย **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เปรียบคณานาวาลำเคียว **เอกปริสสนธาริณี** มีปรกติจตุแต่พอบุรุษคนเดียวจะข้ามฝั่งได้ บุรุษผู้นั้นจึงลงสู่นาวาด้วยคิดว่าจะข้ามฟาก นาวาก็จตุแต่บุรุษผู้นั้น ยังมีบุรุษผู้หนึ่งล่าสัตว์โตใหญ่เท่ากันกับผู้นั้นจะมาโดยสารข้ามฟาก จะลงมานั่งในนาวานั้นเป็น ๒ คนด้วยกัน นาวาน้อยนั้นจะบรรทุกคนทั้ง ๒ ข้ามไปถึงฝั่งได้หรือประการใด

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดัศว่า ไม่ได้ นะพระผู้เป็นเจ้า ด้วยนาคเสนเล่าก็น้อย แต่บุรุษคนเดียวลงนั่งอยู่ก็เพียบเต็มที่อยู่แล้ว ยังมีบุรุษล่าสัตว์เท่ากันโดยสารเล่า แต่พอนั่งลงนาวานั้นก็อาจทรงได้ ก็จะล่มลงเป็นมันคงทิ้งแท่นในกระแสดวง

พระนาคเสนจึงอุปมาว่า **ยถา** ข้อความอันนี้ฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นขัตติยาธิบดี **อัยย ทสสหัสสโลกธาตุ** อันว่าหมื่นโลกธาตุนี้ **เอกพุทธธาริณี** จำเพาะจะทรงได้แต่สมเด็จพระพุทเจ้าองค์เดียว แม้สมเด็จพระพุทเจ้ามาตรัสในหมื่นโลกธาตุ เป็น ๒ พระองค์ หมื่นโลกธาตุมีอาจทรงได้ มีอุปมาอุปไมยเหมือนนาวาน้อยลอยลำจำเพาะจตุแต่บุรุษผู้นั้น ครั้นลงเป็น ๒ คนก็ล่มไป หมื่นโลกธาตุก็จะทรุดสูญไปมีอาจทรงไว้ซึ่งพระพุทเจ้าองค์แห่งสมเด็จพระพุทเจ้า อันมาตรัสพร้อมกันเป็นสองได้เป็นอันขาด **มหาราช**

ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดังบุรุษผู้หนึ่งบริโภคอาหารอิ่มเต็มท้องตลอดคอกหอยแล้ว สุดที่จะรับประทาน ยังจะขึ้นไปกินอาหารเข้าไปเท่าที่กินนั้นอีกเล่า นี่แหละบุรุษผู้นั้นเมื่อบริโภคอาหารเข้าไปใหม่ บุรุษผู้นั้นจะมีความสุขหรือว่าหามีได้

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปไตยมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ บุรุษนั้นบริโภคอาหารอิ่มหนักอยู่แล้ว จักขึ้นไปบริโภคเข้าไปอีกเล่า เห็นเต็มที ก็หน้าที่บุรุษผู้นั้นจะต้องทนทุกข์ให้จุกจิกต่าง ๆ ไม่มีความสุข

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ข้อความที่เปรียบประการฉนี้ใด เหมือนโลกธาตุทรงไว้ซึ่งคุณสมบัติพระบรมโลกนาถแต่พระองค์เดียวก็เต็มที่อยู่แล้ว ถ้าแม้สมเด็จพระโลกนาถจักรัศพร่วมกันเป็น ๒ พระองค์นั้น ก็จะไม่พูนป้น ห้วนไหวทรุดเซไปมีอาจต้านทานได้ ตถา มีครุณาอุชฺสบุรุษอันบริโภคอาหารเกินการณ์ ฉะนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปไตย จึงมีพระราชโองการตรัสถามฉนี้ว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา แผ่นพสุธาคลนี้ห้วนไหวมีอาจทนได้ซึ่งสิ่งอันหนัก คือ พระอิทธิกรรมของสมเด็จพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ อันมาตรัสใน همینโลกธาตุพร้อมกันนั้นหรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงรับพระราชโองการว่า ดั่งนั้นนะสិบทพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่ง อุชฺสบุรุษผู้หนึ่งเอาเกวียนมา ๒ เล่ม บรรทุกของไว้เต็มเสมอเรือนเกวียนทั้ง ๒ เล่ม แล้วจะขนของเสียจากเกวียนเล่มหนึ่ง เอาลงไปบรรทุกลงในเกวียนเล่มเดียวกัน ก็เกวียนเล่มนั้นจะทนทานของนั้นได้หรือ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปไตย มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้มีญาณอันปรีชา ตกว่าเกวียนเล่มหนึ่งก็บรรทุกของลงไว้เต็มที่อยู่แล้ว มิหนำซ้ำจักเอาของอีกเล่มเกวียนหนึ่งมาบรรทุกลงอีกเล่า จะเกิดเหตุเป็นแม่นมั่น อารายิ แม้กักเกวียนนั้น ภิชฺชเยยฺย จะทำลายลง อุกฺโขปิ มิฉะนั้นก็เพลาจจะหักสะบั้นออกไป นญฺจานมฺพคฺคฺเขยฺย จะต้องเข้าถึงความหายเป็นอันตรายทีเดียว พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ข้อความประการนี้ ยถา มีครุณาฉนี้ใด เอวเมว โข อันว่าแผ่นพสุธาอันใหญ่นี้ จำเพาะจะทรงได้ แต่พระพุทธคุณสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสตมาตรัสแต่พระองค์เดียวเท่านั้น ถ้ามีสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสตมาตรัสเป็น ๒ เข้าอีกเล่า ก็มิอาจทนทานได้ น่าจะวิการไปเหมือนเกวียนบรรทุกของหนักฉนั้น

อปิฆ มหาราช อีกข้อหนึ่ง ดูรบทพิตรพระราชสมภาร พระองค์จะทรงสวนการ
ซึ่งเหตุอันสมควร เพื่อจะแสดงกำลังแห่งพระพุทธเจ้าต่อไปดังนี้ **เทว สมมาสมพุทฺธา เอกกฺขณ**
อุปฺปชฺเชยฺย ขอถวายพระพร ถ้าว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จะมาบังเกิดตรัส
พร้อมกันในโลกธาตุ ช่วยกันเทศนาโปรดสัตว์โลกทั้งหลาย มนุษย์หญิงชายจะแตกออกเป็น ๒
ฝ่าย จะวิวาททุ่มเถียงแก่กันด้วยถ้อยคำว่า **ตุมฺหากํ พุทฺโธ อมฺหากํ พุทฺโธ** สมเด็จพระพุทธ-
เจ้าของท่าน สมเด็จพระพุทธเจ้าของเรา บริษัทก็พากันถือเป็นสองฝ่ายไป จุอำมาตย์ข้าราชการ
๒ คนอันเป็นข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมกษัตริราชเจ้าผู้ประเสริฐตั้งแต่ไว้ต่างพระเนตรพระกรรณ
ให้ปริกษาภิเษการ และพวกบริวารของอำมาตย์ทั้งสองนั้นก็ถือกันเป็น ๒ พวก ว่าอำมาตย์
คนนี้เป็นเจ้านายท่าน อำมาตย์ผู้นั้นเป็นเจ้านายเรา บริวารก็จะเป็นสองเหล่าไป **ยถา** ความนี้
มีอุปมาฉันใด **เทว สมพุทฺธา อุปฺปชฺเชยฺย** สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า ๒ พระองค์ จะอุบัติเกิด
พร้อมกัน จะช่วยกันสั่งสอนสัตว์โลกในโลกธาตุนี้ บริษัททั้งหลายจะเกิดวิวาทกันว่า **สตุถา**
ตุมฺหากํ สตุถา อมฺหากํ สมเด็จพระบรมครูเจ้าองค์นี้ของท่าน สมเด็จพระบรมครูเจ้าองค์
นั้นของเรา บริษัทจะเป็น ๒ เหล่ากันละนี้ จะเกิดวิวาทกัน **เอวเมว เมวาทถา** มีครูว่าดัง
ข้าแห่งอำมาตย์ทั้งสอง ฉะนั้น **อตุตฺตริการณํ สุโณหิ** มหาบพิตรจงฟังเหตุให้ยิ่งไปกว่านี้อีก **มหา-**
ราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารพระองค์ผู้ประเสริฐ **เทว สมมาสมพุทฺธา** อันว่า
สมเด็จพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์จะมาตรัสเป็นบรมโลกนาถในโลกธาตุ **เอกกฺขณ** ในขณะที่
เดียวพร้อมกัน คำที่ว่า **อโค โพุทฺโธ** สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นอัครบุคคลนั้น คำอันนี้จะผิดไป
หรือ **เชฏฺโฐ โพุทฺโธ** คำที่ว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าเจริญโดยวิเศษกว่าคนทั้งหลายอันเจริญก็จะผิด
วิสิฏฺโฐ โพุทฺโธ คำที่ว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถประเสริฐกว่าเทวามนุษย์อินทร์พรหมอันอุดม
นั้นก็ผิด และคำที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้อุดมบรรหาผู้ใดจะเสมอเปรียบเทียบมิได้นั้นก็จะผิดไป
สิ้น เมื่อแผ่นดินหนึ่งมีพระพุทธเจ้าตรัสพร้อมกันเป็นสองแล้ว จะว่าเลิศว่าประเสริฐ ว่าอุดม
ยิ่งนั้น จะยิ่งจะอุดมที่ไหนเล่า เหตุว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสเป็นด้วยกัน จะว่าประเสริฐอย่างไร
สมปฺปญฺเจยฺยาสิ พระองค์จงสันนิษฐานเข้าพระทัยเถิด ธรรมดาสมเด็จพระพุทธเจ้าบังเกิดใน
โลกธาตุในขณะหนึ่ง จะบังเกิดขึ้นได้แต่พระองค์เดียว ด้วยเหตุดังอาตมาถวายวิสัชนาเวลานั้น

ประการหนึ่ง จะถวายอุปมาให้บพิตรทรงพระสวนการอีก ยี่ โลก **มหนฺตํ** สิ่งที่ว่า
โตใหญ่บรรดาที่มีโลกนี้ มีปฐวี คือ แผ่นดินอันใหญ่นี้ **ธา เอกา** แผ่นดินนั้นก็อันเดียว จะมี
เป็นสองหามิได้ **สาโคโร** อันว่าสาครทะเลหลวงอันใหญ่นั้น **เอโก เอว** อันเดียวแท้จริง **สินธุ-**
ศิริราช อันว่าพระสินธุราชอันใหญ่เป็นพระยาแก่เขาทั้งปวงนั้น **มหนฺโต** ใหญ่ เขาพระเมรุอัน
ไชรก็อันเดียวเป็นเจ้าเขา **อาภาโส** อากาสนั้นเล่าโลกกล่าวว่ายี่ใหญ่ อากาสนั้นไชรก็อันเดียว
ไม่มีอื่นอีกเป็นสอง **สโกโก** สมเด็จพระอมรินทร์ผู้ครองเมืองดาวดึงส์ **มหนฺโต** ก็ประเสริฐยิ่ง

อยู่พระองค์เดียว **มาโร** พระยามารที่ว่าประเสริฐนั้นก็อยู่คนเดียว **มหาพुरुหมา** ทำวมหาพรมที่เป็นใหญ่กว่าพรมทั้งปวง ก็มีอยู่พระองค์เดียว สมเด็จพระสัมพันธัญญ์เล่าเป็นผู้ประเสริฐในโลก ก็มีพระองค์เดียวเหมือนกันละนั้น **อญฺญสฺส โอกาโส** พระเจ้าจะมาตรัสอีกเป็นสองนั้นจะได้มีโอกาสหามิได้ จำเพาะจะตรัสในโลกได้แต่พระองค์เดียว เป็นธรรมดาจาริตมา ถึงว่าจะตรัสพระสัทธรรมเทศนาและบัญญัติสิกขาบทนั้นเหมือนกัน ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะฉะนั้นแลในคราวหนึ่ง จึงมีพระพุทธเจ้าเกิดได้เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ขอถวายพระพร

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ผู้เป็นปิ่นประชาชาวสาครนครกัสมิสรโสมนัส ตรัสสาธุการ ชมปัญญาของพระนาคเสน คุณนัยที่วิเศษนามาแต่หลัง
ทวินนัง พุทธนัง โลเก อุปปัชชปัญหา คัมภ ๘ จบเพียงนี้

คิหิปปพจิตตัมมาปฏิบัติปัญหา ที่ ๕

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปไตยพระราชโองการถามซึ่งอรรธปัญญาอื่นว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เฉลิมปราชญ์ปรีชาญาณ สมเด็จพระบรมโลกนาถ ศาสตราจารย์พระพุทธปฏิภาโพรคไว้ว่า **ภิกฺขว** ดูรณะภิกษุทั้งหลาย **อห** อันว่าตถาคคนี้มาสรรเสริญซึ่งสัมมาปฏิบัติ ถ้าผู้ใดปฏิบัติดีแล้วเป็นประเสริฐ อาจเกิดมรรคเกิดผลจะได้เลือกกว่าคฤหัสถ์ จะได้เลือกกว่าบรรพชิต หามิได้ ถ้าผู้ใดปฏิบัติดีแล้ว ก็จะได้มรรคได้ผลเป็นอันเที่ยงแท้ นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า ถ้าว่าละนั้นแล้ว โยมเห็นว่าเป็นคฤหัสถ์ที่ปฏิบัติดี ได้เปรียบกว่า สบายกว่า ด้วยว่าคฤหัสถ์นี้ **โธทตฺสโน** จะนุ่งผ้าขาวผ้าดำผ้าแดงผ้าด้ายผ้าไหมประการใดก็ได้ มิได้ว่ามิได้มีพระพุทธปฏิภาทรงบัญญัติสิกขาบทห้าม **กามโภถ** ยินดีในที่จะบริโภคน้ำซึ่งรูปะ สัตหะ คันธะ รสะ โสภณูปะ ได้ตามปรารถนา รูปะ คือยินดีที่จะเชยชมรูปหญิงเป็นต้น สัตหะคือเสียงดุริยดนตรีเสียงขับร้อง คันธะ คือของหอมอันชื่นใจ รสะ คือรสในอาหาร โสภณูปะ คือสิ่งที่จะถูกต้องมีเคล้าคลึงเป็นต้น คฤหัสถ์ยินดีในสิ่งเหล่านี้ได้ตามปรารถนา และจะมีบุตรภรรยาอย่างไรก็ได้ ไม่มีข้อห้าม และจะไถ่หาซึ่งของหอมอย่างไรก็ได้ทรงได้สิ้น **สชาติยนฺโต** จะชื่นชมยินดีซึ่งเงินทองสร้างสมไว้ก็ได้ **โมลีนุโ** จะมุ่นมวยผมแล้ว จะประดับให้วิจิตรไปด้วยแก้วและทองนั้นก็ไม่ได้ไม่ขัด คฤหัสถ์เห็นปานดังนี้ คืออุปาสกอุปาสกา **สมฺมาปฏิบัติ** จะชวนกันปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ คือจำเรณูซึ่งสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน กาวนาไปก็จะสำเร็จ

แก้ไญยธรรมมรรคผล สำเร็จแก่พระนิพพานอันสุขเกษม โยมเห็นฉะนั้นโยมจึงว่า คฤหัสถ์ได้เปรียบกว่าบรรพชิต ธรรมดาว่าบรรพชิตนี้จำเพาะจะนุ่งห่มได้แต่ผ้าข้อมด้วยน้ำฝาด บิณฑบาตเลี้ยงชีวิตลำบากนักหนา มีปรกตริक्षाซึ่งกมิให้ผิดจากพระพุทธรบัญญัติ ตั้งใจปฏิบัติ ถือให้มั่นในสัณคัษณัทั้ง ๔ คือพระปาติโมกขสังวรศีล ปัจจยสันนิสิตศีล อาชีวปาริสุทธศีล อินทริยสังวรศีลดังนี้ และต้องสมาทานถือมั่นสิกขาบททั้งหลาย มิหนำซ้ำต้องประพฤดิเตรสตรงคั ๑๓ ประการอีกเล่า คูณลำบากนัก ถ้าว่าไม่มีผลเป็นวิเศษอีกแล้ว โยมเห็นว่าลำบากกายเปล่า ถึงจะปฏิบัติดีเล่าก็ได้มรรคได้ผลเช่นเดียวกับคฤหัสถ์ที่ปฏิบัติดี ถ้าจะนั้นเป็นคฤหัสถ์สบายกว่า ซึ่งบรรพชานันั้นหาผลมิได้ วินัยสิกขาบทบัญญัติก็หาผลมิได้ เทรสตรงคปฏิบัติก็หาผลมิได้ ก็ **ตตถ ทุกขมณูฉินุณณ** จะประโยชน์ทำไมด้วยการปฏิบัติลำบากเล่า นี่แหละข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมคิดคูก็สงสัย จงวิสัชนาไปให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **ภาสิดัเจต** ข้อความประการนี้ สมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณเจ้าโปรดไว้ว่า **สมมาปฏิบัติ วนณณมิ** ตถาคตมาสรรเสริญปฏิบัติอันเป็นสมมาปฏิบัติ ว่าเป็นคฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี มีอุตสาหะปฏิบัติแล้ว ก็จะสำเร็จซึ่งธรรมวิเศษสมดังปรารธนา ถ้าว่าบรรพชิตปฏิบัติก็จะสำเร็จแก่ธรรมวิเศษดุจพระพุทธรูคิถารัศ ก็เมื่อว่าบรรพชิตผู้ใดมาเข้าใจเสียว่า **ปพพชิโตมหิ** อาตมานัเป็นบรรพชิต รักษาจิถตามพระวินัยบัญญัติแล้ว **น สมมาปฏิบัติขุเขยุ** ไม่พึงปฏิบัติให้เป็นสมมาปฏิบัติคือจำเรยฺยสมถวิปัสสนา **อถ โข กาล** ในกาลนั้นแท้จิริง **อารกา สามณฺญา** บรรพชิตนั้นก็จะไกลไปจากมรรคผลเป็นปุลฺชนอยู่ หาสำเร็จไม่ **ปเคว** จะกล่าวไปไยถึงฆราวาสเล่า เมื่อฆราวาสตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมนั และศีล ๕ เป็นนิจศีล ศีล ๘ เป็นอดิเรกศีล ให้ทานแก่ยาจกสมณพราหมณาจารย์ ถือใจว่าเรากระทำบุญนี้ประเสริฐนัทนหนา แล้วมิได้จำเรยฺยสมถวิปัสสนา **อารกา สามณฺญา** ก็จะไกลจากมรรคผล ถ้าว่าคฤหัสถ์คนใดตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมนัและศีลทานแล้ว จำเรยฺยวิปัสสนากรรมฐานเป็นสมมาปฏิบัติ คฤหัสถ์นั้นก็จะได้มรรคผล ข้อซึ่งสมเด็จพระทศพลตรัสสรรเสริญสมมาปฏิบัตินี้ กล่าวว่บรรพชิตจะสละไม่รักษาจิถวินัยไม่ปฏิบัติ และกล่าวคฤหัสถ์จะสละวณไปข้างศีลทาน มิได้จำเรยฺยซึ่งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเป็นการสมมาปฏิบัติ ที่จะริบรัดเข้าสู่พระอมตมหานิพพานเสียแล้ว กล่าวว่จะเป็นปุลฺชนวนเวียนตายเกิด หากำหนดสงสารมิได้ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจึงมีพระพุทธรูคิถารัศดังนี้

อนึ่ง อย่างได้ถือว่าคฤหัสถ์ดีกว่าบรรพชิต บรรพชิตนี้ประเสริฐกว่าเพศคฤหัสถ์ เหตุว่ทรงไว้ซึ่งภูมิพระอรหัตเป็นเพศสูงนัทนหนา **พหุณฺนา** มีคุณจะนับจะประมาณมิได้ เปรียบไป ก็

ก็ปานกันกับแก้วมณีมีชื่อว่ากามททะ เป็นแก้วอันให้สำเร็จซึ่งสิ่งสารพัดจะปรารถนา บุคคลจะ
 ตีค่าราคาว่าเป็นทรัพย์เท่านั้นเป็นทรัพย์เท่านั้น คุณไม่สมควรยิ่งนัก ยถา มีครุวนาฉันทิใด พระ
 คุณแห่งบรรพชาที่มีครุวนาเปรียบดังนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **มหา-**
สมทุเท อุมมิโย เปรียบคุดหนึ่งลูกคลื่นในท้องมหาสมุทรอันใหญ่ แต่มหาสมุทรที่สุดที่จะประ
 มาณได้เพราะว่ากว้างใหญ่ มิหนำซ้ำจะให้ประมาณลูกคลื่นในท้องมหาสมุทร สุดปัญญา
 เหลือปัญญาที่มนุษย์ผู้มีปัญญาจะประมาณจะนับได้โดยสังขยา ยถา มีครุวนาฉันทิใด คุณ
 แห่งบรรพชาอันยิ่งใหญ่นี้ประกอบไปด้วยวิเศษสุดเป็นอนเภา สุดที่ว่าจะนับจะประมาณได้ มีพระ
 คุณเลิศดิลกฟ้า ผู้ที่เป็นบรรพชิตนี้ดีกว่าคฤหัสถ์ จะปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ ด้วยหวังจะได้บรรลु
 มรรคผลก็ได้โดยง่ายเร็วกว่าคฤหัสถ์ **อปะปิโจ** เพราะบรรพชิตนั้นเป็นผู้มักน้อยสันโดษ
 บริสุทธิสระอาด **วิวิคโต** จำเพาะอยู่แต่ในที่สงัด **อัสสญโ** มิได้ระคนปนอยู่ในหมู่คณะ มิได้
 รุระกั้วด้วยสิ่งใด มีอาลัยเด็ดขาดไม่หวั่นไหวที่อยู่ ย่อมรักษาศีลขันธทั้ง ๔ ให้บริสุทธบริบูรณ์
 และฉลาดในรูปดงค์ ๑๑ เช่นนี้ จะหวังมรรคหวังผลหรือคุณพิเศษอันใด ก็ดำเนินสู่กรรมฐานวิถิ
 ปฏิบัติให้สำเร็จได้คล่อง ไม่ต้องกินเวลานาน มีอุปมาฉันทิใด มีอุปมาขลุ่ยเรือที่เกลี้ยงเกลาเรียบ
 เสมอ อันบุคคลขัดดีแล้ว และไม่คลเคี้ยว ตรงดี จะมีอะไรติดเป็นมลทินก็หาไม่ ย่อมเล่นได้ดี
 ฉันทิใด เพศบรรพชิตนี้ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอยู่แล้ว ย่อมยังกรรมฐานวิถิให้สำเร็จได้คล่อง
 อาจกระทำสมณกิจให้สำเร็จหวังได้โดยง่ายจะนั้น ส่วนเพศคฤหัสถ์ ถึงจะให้สำเร็จได้ก็ยากนัก
 เพราะจิตมัววุ่นวายติดอยู่ด้วยเครื่องเกือกถั่วแห่งกิเลสต่าง ๆ ยากที่จะหาโอกาสกระทำให้
 เป็นสมาธิได้ มหาบพิตร จงทราบพระญาณด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสสรรเสริญสติปัญญาพระ
 นาคเสน คุณนัยที่วิเศษมาแล้ว

คือหิปปพหฺรสัมมาปฏิบัติปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้*

*ในระหว่างนี้ ฉบับแปลร้อยชาด ๑ ปัญหา ชื่อปฏิปทาโทสปัญหา ในฉบับบาลีมีอยู่ แต่ทั้งชื่อทั้งใจความ
 ตลอดจนสำนวน พ้องกับปัญหาที่ ๑ ในฉฐวรรค จึงดลเสียมิได้แปลเพิ่มลง

หิณายวัตตนปัญห ที่ ๑๐

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประขามหากษัตริย์ชาติดิยาธิบติ จึงมีพระราชโองการตรัสถาม
 อรรถปัญหาก็ว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ **อิท สาสน** อันว่าพระ
 ศาสนาของสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ของเรานี้ขาวบริสุทธิ์ประเสริฐเลิศล้ำ ซึ่งจะ
 บวชปฤชชนอันชั่วด้วยกิเลสตัดหาเข้าไว้ในบรรพพุทธศาสนานี้ เห็นไม่ดีไม่สมควรนักหนาทีเดียว
 ถ้าว่าได้ธรรมวิเศษถึงจะไม่สำเร็จพระอรหัตจะได้แต่มรรคผลอันใดอันหนึ่ง คือโศคาปัตติมรรค
 โศคาปัตติผลเป็นต้นตามแต่จะได้ บวชเข้าไปในบรรพพุทธศาสนาสุดส่ำห้เจริญไป ก็จะได้พระอรหัต
 ตัดกิเลสยังยืนไป จึงจะเห็นสมควรในพระศาสนา ถ้าภุสธปฤชชนแท้ แต่มรรคอันใดอันหนึ่ง
 อย่างต่ำเพียงชั้นพระโศกาที่ไม่ได้ ครั้นบวชเข้าในพระบรรพพุทธศาสนาไม่กระทำไม่ต้องด้วยกิจ
 ไม่สำเร็จด้วยธรรมวิเศษสิ่งหนึ่งสิ่งใด อยู่ไม่ได้ในพระศาสนา สึกหาจากพระศาสนา มหาชน
 ชวนกันนิินทาว่า ผู้นั้นแนบวชเข้าในพระบรรพพุทธศาสนาของสมเด็จพระสมณโคดมบรมครู
 เจ้าของเราที่เปล่าไป มรรคผลสิ่งใดก็ไม่ได้ กลับสึกออกมา คำครหาจะมีดังนี้ เหตุดังนั้นโยมจึงว่า
 ภุสธปฤชชนเช่นนั้นจะพากันบรรพชาบวชเข้าในพระพุทธศาสนาไม่ได้ ด้วยพระศาสนานี้
 บริสุทธิประเสริฐดี จะกลับเป็นที่นิินทา โยมเห็นว่าภุสธปฤชชนแท้ไม่ควรแก่พระพุทธศาสนา
 บวชเข้าจะพาให้เขาติเตียน

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ตพากั ภเวยฺย เปรียบด้วยสระอันลึกซึ่งเต็มด้วยอุทกทั้งอันใสและเย็น คือน้ำอาบนํ้าสรง ยังมี
 ชายหนึ่งเดินตรงเข้าไปที่สระน้ำ ชายนั้นมีกายอันติดต้องไปด้วยธุลี ควรที่ชายนั้นจะไปสู่นํ้า
 ชำระเสียซึ่งมลทินธุลีให้สำราญ บุรุษชายนั้นเกียจคร้านไม่อาบนํ้าชำระกายเดินกรายหนีเลียง
 เลยสระน้ำมา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประชาชนทั้งหลายได้ทัศนการ
 เห็นชายเกียจคร้านไม่อาบนํ้า นั้น ก็ชวนกันติเตียนชวนกันครหาชวนกันนิินทาว่า บุรุษชายคนนี้
 มีกายติดไปด้วยมลทินน่าเกลียด เดินเฉียดมากับสระน้ำ น่าจะชำระเสียให้หมดมลทิน ชำระ
 เสียไม่ได้ โสมมนี้กระไรนักหนา คนทั้งหลายชวนกันว่าอย่างนี้ เขาจะนิินทาสระว่า สระนี้
 กระไรใจชั่ว คนตัวเปื้อนมลทินเดินเฉียดมา ชันจะเรียกให้อาบนํ้าชำระมลทินเสียให้หมดสิ้นก็ไม่มี
 ประชาชนเขาจะนิินทาจะนี้หรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชิตีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่
 พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ การอะไรเขาจะนิินทาสระ สระมีจิตมีวิญญาณเมื่อไรเล่า ฟังคนเขาก็
 นิินทาว่าชายผู้นั้นเป็นคนโสมมไม่ดีกระนั้นซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร

ข้อความประการนี้ ยถา แลมีครุวนาฉันใด พระพุทธศาสนาของสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา
 บริสุทธิหามลทินมิได้ ผ่องใสขาวสะอาด กุลบุตรบวชในบวรพุทธศาสนาพระบรมโลกนาถ
 ศาสดาจารย์แล้ว กุลบุตรนั้นเกียจคร้านมิแต่กินกับนอน บาตรและจีวรก็ไม่ครอง มีแต่จะมอง
 สาว ๆ ไม่เล่าเรียนคัมภีร์วิปัสสนาธุระ ไม่สมาทานธุดงค์และปฏิบัติวินัยน้อยใหญ่ ตั้งใจแต่
 จะห้อมยับซึ่งทุนทรัพย์อันเกิดมาแต่ศรัทธาไทย เอาไปให้ภุหส์ถ์บุตรภรรยาญาติผู้สาวสู่กันกิน
 กระทำแต่มลทินต่างพร้อยลอยตัวอยู่ในพระพุทธศาสนา ถือใจว่าหาकिनง่าย ครั้นนานเล่าหมาย
 จะมีบุตรภรรยา พาเอาทรัพย์ศรัทธาไทย สีกหาด้วยโลกเจตนา ถือว่าหาบาปไม่ ธรรม-
 วิเศษสิ่งไรก็ไม่ได้ ที่นั่นก็สึกออกมาแต่ตัว เร่งร่าเดินกราบอยู่กลางถนน ผู้คนเขาก็ินินทาว่า
 ชั่วช้า บวชเข้าในพระศาสนาหาวัตรปฏิบัติเล่าเรียนไม่ กระทำชั่วอย่างไรเขาก็ินินทาอย่างนั้น
 ชวนกันว่าต่าง ๆ ไป ก็การอะไรเขาจะินินทาพระพุทธศาสนา เอวเมว เมะ ตถา มีครุวนา
 จุชชายมีกายอันแปดเปื้อนด้วยมลทินธุลี มาถึงสระศรีแสนสบายไม่ชำระกายให้หมดมลทินนั้น
 อนึ่งเล่า **มหาราช** ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานจุจแพทย์ผู้หนึ่งเป็นหมอยารู้สีก
 รู้ซึ่งในคัมภีร์โรคินิทาน ประกอบการกระทำไว้รักษา ยานั้นก็ดีจุทิพย์โอสถ ถ้าแพทย์นั้น
 ได้จดจำรักษาโรคเข้าแล้วโรคนั้นก็อันตรธานหาย ยังมีบุรุษชายผู้หนึ่งเป็นพยาธิทั้งกาย บุรุษ
 ผู้นั้นอยู่ใกล้แพทย์คนนั้น แต่มิได้หาให้แพทย์นั้นรักษา เขาจะินินทาว่าบุรุษชายกายเป็นพยาธินี้
 อยู่ใกล้หมอ แต่ทำไมก็เกียจกินยา ไม่ให้หมอรักษา น่าเกลียดนี้กระไร หรือว่าเขาจะินินทาว่าหมอ
 และยาของหมอนั้นไม่ดีเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
 แต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ก็การอะไรเขาจะดิเตียนหมอนั้น ผู้ชนเขาก็ชวนกันครหานินทา
 ชายกายเป็นพยาธิ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจา **มหาราช** ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ก็การ
 อะไรเล่าคนทั้งหลายเขาจะินินทาพระศาสนา เขาสรรเสริญเสียอีกว่าพระบรมพุทธศาสนานี้
 เป็นที่สบาย เขาจะินินทาชายที่สึกหานั้นว่า อนิจจา ชายคนนี้หนอบวชเข้าในพระพุทธศาสนา
 หากังวลธุระมิได้ ยังว่าไม่สบายทุนทุราย ไม่ได้วิชาสำหรับกาย โง่เง่าบวชกินข้าวเล่าเท่านั้น
 สึกออกมานี้จะหาห่วงใยใส่ตัว มิได้ธรรมวิเศษที่จะกำจัดโรคคือกิเลสด้วย **เอวเมว เมะ ตถา**
 มีครุวนาจุชบุรุษชายกายเป็นพยาธิสันนิวาสใกล้หมอ มิได้ให้หมอรักษาจะนั้น **มหาราช**
 ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานประหนึ่งว่าบุรุษชายผู้หนึ่งอยากข้าวเต็มประดา บุรุษ
 ชายผู้นั้นจึงสัญจรเที่ยวแสวงหาอาหาร คมนาคารไปสู่สำนักท่านผู้คือนมีข้าวปลาอาหาร ท่าน
 ได้ทัศนากการเห็นบุรุษชายนั้นหิวโหยมา จึงให้ยกสำหรับกับข้าวมาแล้วเรียกหาให้ชายนั้นกินอาหาร

ชายนั้นไม่รับประทาน นี่แหละเขาจะนิทานผู้ที่แต่งสำหรับข้าว หรือจะนิทานบุรุษนั้นเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีพระราชโองการตรัสว่า ภูษเต ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า
เขาจะนิทานท่านผู้ให้อาหารทำไม่เล่า เขาก็นิทนาว่าบุรุษชายนั้นสันดานเย่อหยิ่ง หารับประทาน
ข้าวที่ท่านหาให้กินไม่

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ข้อความเปรียบเทียบประการนี้ ยถา มีครูวานันได พระศาสนาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ศาสตราจารย์ เปรียบดุจโภชนาหารเครื่องบริโภคน กล่าวคือพระกายคตาสติอันมีรสโอชา อันว่า
พระกายคตาสติ คือธรรมสิ่งอันใด ได้แก่พระทวิตตังสาการ มีเกสาเป็นต้นตลอดจนมัตถลุงคังนั้น
ท่านจัดเป็นอาหาร ๓๒ รื่องเรียกว่าพระกายคตาสติ โยคาวจรภิกษุจำริญไป อาจได้พระจุตถมณ
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสตราจารย์ มีพระพุทธฎีกาโปรดประทานไว้ว่า บุคคลผู้ใดมีอุตสาหะ
จำริญไปในพระกายคตาสติเป็นอารมณ์ได้ชื่อว่าดื่มกินซึ่งธารารสแห่งน้ำอมฤตอันมีในท้องสวรรค์
อนึ่ง กำลังพระกายคตาสติที่ภาวนา ถึงแม้มาตรว่าบุคคลที่ภาวนาพระกายคตาสตินั้น จะถึงแก่
กรรมกระทำกาลกิริยาตาย ก็มีได้ไปบังเกิดในจตุรกายทั้ง ๔ ที่จะไปนรก ไปเป็นเปรต ไปเป็น
อสุรกาย ไปเป็นเดียรัจฉานทั้งหลาย เป็นว่าหามิได้ ผู้นั้นจะไปสู่คติอันดี นี่แหละพระกาย-
คตาสติ นี่มีรสโอชา กุลบุตรบวชเข้าในพระพุทธศาสนา หาเป็นอันที่จะจำริญซึ่งพระ
กายคตาสติให้เป็นกันกิเลสตัณหาไม่ มิได้จำริญเลย อยู่เฉย ๆ ก็สึกออกมา บรรพชาเสียเปล่า ๆ
ไม่เข้าการพากิเลสตัณหาเข้าบ้าน เหมือนชายเมื่อท่านให้อาหารไม่รับประทาน พาท้องหิวกลับ
มาหาอาหารรับประทานที่บ้านตน กว่าจะทำอาหารเสร็จก็แทบไม่ได้สมปฤติหิวแทบตาย อนึ่ง มี
อธิบายว่าพระกายคตาสตินี้ เป็นที่กำจัดกพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ผู้ใดภาวนา
เป็นนิตยัคคิดถึงตัวไปก็จะมิได้เกิดในภพทั้ง ๓ อาจข้ามสงสารสาครคือกิเลสเข้าสู่นิพพาน
กายคตาสตินี้ สมเด็จพระศาสตราจารย์ทรงประทานไว้ในบรรพพระพุทธศาสนา มีรสโอชาถึงเพียงนี้
กุลบุตรมีตัณหาหาคะบวชในพระบรรพพระพุทธศาสนา ชอบแต่จะให้ไปจากกิเลสตัณหาบ่าหน้า
ไปสู่พระนิพพาน ก็เมื่อไหลไปบวชเอาลาภสักการะ ได้มากหลายแล้วบ่าหน้าเข้าบ้าน สึกออก
เลี้ยงบุตรภรรยา เมื่อเป็นเช่นนี้ เขาย่อมจะนิทานผู้นั้น เขาจะติเตียนพระศาสนาต้องกาอะไร
นะบพิตรพระราชสมภาร

ประการหนึ่ง การบรรพชาเป็นการขัดเกลากิเลสให้หมดจดปราศจากสันดาน ผิแล
พระตถาคตจะทรงพระกรุณาโปรดให้แต่ฤทธัสถ์ อันพระองค์ทรงแนะนำให้ตั้งอยู่ในผลอันหนึ่ง
แล้วได้บวชในพระพุทธศาสนาจำพวกเดียวเท่านั้นไซ้ ักด้วยบรรพชาก็ย่อมจะไม่มีแก่เขา
เปรียบเหมือนชายผู้มีวาสนาผู้หนึ่งใช้ให้บริษัทยาของอาตมาจะนับจะคนนาได้มากกว่าร้อยมาชุด

เป็นสระใหญ่ ครั้นชุดได้สำเร็จดังปรารถนาแล้วสั่งบริษัطاءของอาตมาว่า สุชาวเจ้าที่มีกาย
เศร้าหมองขมุกขมอมอย่าลงสู่สระนี้ ชาวเจ้าที่อาบน้ำชำระเหงื่อโคลทำตนให้บริสุทธิ์แล้ว
จงลงสู่สระนี้ เมื่อบุรุษผู้มิวสาณาคำดังนี้ ก็ด้วยสระน้ำจะพึงมีแก่บุรุษผู้ชำระเหงื่อโคลทำตน
ให้บริสุทธิ์แล้วนั้นหรือประการใด

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า น หิ ภูเต ไม่เช่นนั้นพระ
ผู้เป็นเจ้า ชนทั้งหลายพึงเข้าไปสู่สระนั้นเพื่อประโยชน์แต่กรรมใด กรรมอันนั้น บุคคลผู้ไม่มี
เหงื่อโคลกายบริสุทธิ์กระทำเสร็จแล้ว เขาจะต้องการอะไรต้องสระนั้นเล่า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ข้านี้ฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร ฝิเลพระตถาคตจะทรงพระกรุณาโปรดให้แต่ฤหัสถ์ผู้อันพระองค์ทรงแนะนำให้อยู่ใน
ผลอันหนึ่ง ได้บวชในพระพุทธศาสนาจำพวกเดียวเท่านั้นไซ้ร้ ก็ที่จะพึงกระทำในผลนั้นได้
ชื่อว่า อันคนเหล่านั้นกระทำแล้ว เขาจะต้องการอะไรด้วยบรรพชาเล่า ประการหนึ่ง เปรียบ
เหมือนแพทย์ผู้หนึ่งเข้าไปหาพระฤๅษีแล้วเรียนมนต์เสกยา เรียนเอาตำรายาพระฤๅษี พระฤๅษี
ประสิทธิให้ แล้วแพทย์นั้นก็ประกอบยาตามโรคนิทานที่ได้เรียนมา ครั้นประกอบยาดำโรค
นิทานสำเร็จแล้ว ก็กลับมาป่าวร้องว่า ผู้ใดเป็นโรคจงมาหาเราเจียดเอาเข้าไปกิน เมื่อแพทย์
ป่าวร้องจะนี้คนที่ป่วยาธิจะไปหาหมอหรือหรือว่าคนที่ไม่เป็นป่วยาธิจะไปหาหมอด้วยประการใด

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
หมอนั้นป่าวร้องแต่ที่คนเป็นโรค คนที่เป็นโรคจึงไปหา คนที่ไม่เป็นโรคนั้นจะไปหาต้องการอะไร
หมอเขาไม่ได้ป่าวร้องนี้ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จ
พระบรมโลกนาถศาสดาจารย์จะไม่ให้ฤหัสถ์ที่ไม่ได้มรรคผลบวชหาได้ พระองค์โปรดให้บวช
สิ้นด้วยกัน **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบเหมือนบุรุษผู้หนึ่งมีบ่าวไพร่
มาก ให้หุงข้าวแล้วให้คัดข้าวใส่ชามตั้งไว้มากกว่าร้อย ตั้งเรียงไว้แล้วร้องเรียกไปว่า ดูรานะสุชาว
เจ้าใครอยากข้าวมานำข้าวมานำไปกินตามปรารถนา คนทั้งหลายที่อยากข้าวนั้นก็พากันรับข้าวมานำไปกิน
หรือ หรือว่าคนทั้งหลายที่ไม่อยากนั้นจะมารับเอาไปกินด้วยประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จะ
มารับข้าวแต่ที่คนอยาก ที่เขาไม่อยากจะมาต้องการอะไร

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ฝิว่า
สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์เจ้าจะทรงพระกรุณาโปรดให้ฤหัสถ์ผู้อันพระองค์ทรง

แนะนำ ให้ตั้งอยู่ในมรรคแล้ว ได้บวชในพระพุทธศาสนาจำพวกเดียวนั่น กิจที่จะพึงกระทำในผลจะนี้ ได้ชื่อว่าอันเขากระทำเสร็จแล้ว เขาจะต้องการอะไรด้วยบรรพชาเล่า

อปิจ ประการหนึ่งโศต คฤหัสถ์ที่เขาโปรดบวชเป็นภิกษุภาวะแล้วให้ร่อนรนไปบวชอยู่มิได้ ก็สึกไปจากพระศาสนานั้น **ปญจ อตุลียคุณ ทสฺเสนติ** จะสำแดงซึ่งอตุลียคุณ ๕ ประการ ขอลวดยพระพร **กตเม ปญจ** อตุลียคุณ ๕ ประการนั้นเป็นดังฤๅเล่า ขอลวดยพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า อันว่าอตุลียคุณ ๕ ประการนั้น **ภูมิมหุตฺตภาว** คือบรรพชานี้เป็นภูมิใหญ่ กุลบุตรสร้างกุศลไว้น้อยบวชมิได้ประการ ๑ บรรพชาบิณฑบาตซึ่งภาวะบริสุทธฺ์ประการ ๑ บรรพชาบิณฑบาตภาวะมิได้เสพด้วยคนใจบาปประการ ๑ บรรพชาบิณฑบาตภาวะจะให้ไฉ้ธรรมวิเศษ อันได้โดยยกประการ ๑ บรรพชาบิณฑบาตภาวะให้รักษาสังวรศีลประการ ๑ ลีริเป็นอตุลียคุณ ๕ ประการเท่านี้

ที่ว่าบรรพชาสำแดงซึ่งภาวะเป็นภูมิใหญ่ ภูมิสูง ภูมิประเสริฐนั้นอย่างไรเล่า **มหาราช** ขอลวดยพระพรบพิตรพระราชสมภารเจ้า เปรียบด้วยบุรุษเจีญใจ **อธโน** หาทรัพย์มิได้ **หีน-ขจฺโจ** ภูมิที่เกิดต่ำช้า **พทุธิปริหิโน** ทั้งปัญญาโศดเขลาไม่มีฉลาด ถึงแม้มาตรว่าจะได้ครองราชสมบัติเป็นบรมขัตติยราชิบัติ ก็มีได้สถิตในราชสมบัติ คงจะฉิบหายเป็นอันตราจากราชสมบัติเป็นแม่นมั่น เหตุว่าราชสมบัตินั้นควรแก่ท่านที่มีอิสรียศสูงสกุลบุญมาก ประกอบด้วยสติปัญญา **ยถา** มีครุณานันโด ฆราวาสหาบุญหามิได้ สร้างสมไว้น้อยแต่หลังมา ครั้นบรรพชาเข้าในบวรพุทธศาสนาถึงซึ่งภาวะร่อนรนเกิดวิกลต่าง ๆ ไป อยู่มิได้ ต้องสึกออกมา เหตุว่าบรรพชาเป็นภูมิประเสริฐ ไม่คู่ควรด้วยคนบุญน้อย อุปไมยดุจราชสมบัติอันเป็นอิสรียศอันหาคู่ควรแก่บุรุษอันเป็นหินชาติไร้ทรัพย์อันเป็นปัญญาจะนั้นไม่ วิสขนาในบทที่ว่าบรรพชาเป็นภูมิใหญ่ไม่ควรแก่คนใจบาป เป็นอตุลียคุณ คำรบ ๑ ยุติกาลลงแต่เพียงนี้

ต่อไปนี้แสดงในอตุลียคุณ คำรบ ๒ ที่ว่า บรรพชาสำแดงซึ่งภาวะบริสุทธฺ์นั้นเป็นอย่างไร **มหาราช** ขอลวดยพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบประจุน้ำอันเคลื่อนคลาดตกลงในใบบัว ไม่สามารถที่จะแทรกซึมเข้าไปในบัวนั้นได้ มีแต่จะกลิ้งกลับตกไปเท่านั้น เหตุไร เหตุว่าใบบัวนั้นบริสุทธฺ์ปราศจากมลทิน **ยถา** มีอุปมาฉันใด **มหาราช** ขอลวดยพระพร คนที่โง่เขลา คดโกง ไม่ซื่อตรง มีความเห็นวิปลาส เมื่อบรรพชาเข้าในศาสนาแล้ว ประพฤติตนให้เป็นคนมัวหมอง ไม่สามารถจะทรงอุดมเพศไว้ได้ เพราะพระศาสนาบริสุทธฺ์ปราศจากมลทิน ไม่ซำนักก็ควรสึกออกไป **เอวเมว โข** ข้อนี้มีอุปไมยดุจน้ำในใบบัวจะนั้น แสดงมาในอตุลียคุณ คำรบ ๒ ยุติกาลลงเพียงนี้

ต่อไปนี้แสดงในอตุลียคุณ คำรบ ๓ ที่ว่า บรรพชาไม่ควรที่คนใจบาปจะสังวาสสถิตนั้น

เปรียบจุมหาสมุทรอันใหญ่บริสุทธิหามลทินมิได้ มาตราว่าซากอสุกสัตว์ใหญ่ย่อมจะเลื่อนลอยไหลตามกระแสขาล้าย ลอยไปสู่พระมหาสมุทรสาคร คลื่นระลอกก็กระร่อนซัดพัดอสุกนั้นขึ้นข้างเสียบนฝั่งสมุทร มิให้ซากอสุกลงสะสมอยู่ได้ เหตุดังนี้จึงว่ามหาสมุทรอันใหญ่ชำระมหาภูตรูปให้พ้นไป กระทำอุทกทั้งให้บริสุทธิผ่องใส ยถา ฉนฺได คนทั้งหลายที่ใจบาปหยาบช้าทารุณทุจริตสันดาน และเป็นคนเกียจคร้านอนธการมีคณคนหาสติปัญญามิได้ มีอาจบวชเข้าอยู่ในพระบวรพุทธศาสนาได้ เหตุว่าบรรพชาเป็นเหตุจะให้บริสุทธิแห่งมหาภูตรูป เราท่านให้บริสุทธิจากอัสวะกิเลส เหตุฉะนั้นจึงว่าบรรพชาไม่สมควรที่คนใจบาปจะส้องเสพ แสดงมาในอตุลียคุณ คัมภ ๓ ได้ใจความเท่านี้

ต่อไปนี้แสดงอตุลียคุณ คัมภ ๔ ที่ว่าบรรพชาสำแดงซึ่งภาวะรัฐธรรมวิเศษได้ยากนั้นอย่างไร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบคณบุรุษอันไม่ได้ศึกษาวิชาการ ไม่ได้เรียนศิลปศาสตร์ต่าง ๆ เป็นต้นว่าวาลคเคเวท คือเอาธนูยิงปลายขนทรายจามรี **มติวิปทีโณ** ปราศจากแบบแผนกาย ทรูอันเนะที่ตั่งที่ยิงธนูบอกลัทธิสำคัญ มิได้เอาปัญญากำหนดไว้ให้มัน บุรุษชายผู้นั้นจึงไปยิงขนทรายนั้น **วิคคหุนฺติ** ยิ่งก็พลาดพลั้งไปไม่ถูกและละเสีย เหตุว่าขนทรายจามรีนั้น **สณฺหํ สุขุมํ** ละเอียดสุขุมนํ จะรู้จักลัทธิยังเป็นอันยากฉนฺได คนบาปพวกที่มีอกุศลหนักหลังกระทำมา **ทุปฺปญฺญา** มีปัญญาชั่วโง่เขล่านักหนา **ขพา** เป็นคนเงอะ **เอพฺมุคฺคพฺพา** พุดจ่าน้ำเขพะไหลพุ่มปาก เป็นคนมักหลงมักลืมมีอาจกระทำสิ่งใดได้ **ชินฺ-สาสเน** **ปพฺพชฺชุนฺติ** มาบวชเข้าในพระบวรพุทธศาสนาของสมเด็จพระชินสีห์สัมมาสัมพุทธเจ้าสัตัพัญญ คนพวกนั้นมิอาจตรัสรู้จตุสัจจปฏิเวธ คือพระอริยสัจ ๔ ประการ อันมีลักษณะสุขุมนํ ละเอียดนํ มีอาจเห็น มีอาจรู้ ด้วยปราศจากปัญญาที่จะโยนิโสมนสิการเข้าใจได้ ที่นั่นก็ให้เกียจให้คร้านร้อนรำคาญ อยู่มิได้ ก็ลี้กลาหาเพศบรรพชาออกมา **เอวเมว เมะ ตถา** เหมือนคนไม่มีวิจารณ์ปัญญา ไม่ศึกษาตามลัทธิครู ยิ่งธนูไม่ถูกขนทรายก็ละเสีย เหตุว่าพระอริยสัจทั้ง ๔ สุขุมละเอียด คุลบุตรเกียจคร้านมีอานรู้จะนั้น แสดงมาในอตุลียคุณ คัมภ ๔ จบลงเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้แสดงอตุลียคุณ ที่ ๕ ข้อซึ่งบรรพชาบอกภาวะให้รักษาสังวรศีลนั้นด้วยอย่างไร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบคณบุรุษคนใดคนหนึ่งซึ่งเข้าไปสู่สมรภูมิกลัวตัวสั่น ไม่สามารถจะตั้งมั่นอยู่ได้ ก็ปลาศนาการหนีไป เหตุไร เหตุว่ากลัวข้าศึกอันมีกำลังมาก ยถา มีอุปมาฉนฺได **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ชนเหล่าหนึ่งเหล่าใดใจบาปหยาบช้า **อตุฏฺฐตา** ไม่มีความสำรวม **อหิริกา** ไม่มีความละอาย **อดทนต่อคำสั่งสอนไม่ได้**

เป็นคนมีใจกลับกลอก ครั้นมาบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ชนเหล่านั้นไม่สามารถ รักษาสิกขาบทให้เป็นอันบริสุทธิได้ โอสถกัตวา ให้อย่นย่อท้อใจ ไม่นานเท่าไรก็สึกออกมา เหตุไร เหตุว่า ชินศาสนามีกิจที่จะต้องรักษามากอย่าง เอวเมว มีอุปไมยดุจบุรุษผู้กลัวต่อข้าศึกซึ่งมีกำลังมาก ฉะนั้น แสดงมาในอตุลิตคุณ คำรบ ๕ จบลงแต่เพียงนี้

มหาราช ขอลวาทพระพรบทพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง เปรียบเหมือน พุ่มชาตบุษย์ซึ่งนับว่าเป็นไม้อันสูงส่งกว่าไม้อื่นทั้งปวงบรรดาที่เกิดขึ้นบนบกด้วยกัน เมื่อมีหนอน มารังแกเจาะดอกเสียบ ดอกนั้น ๆ ยังมีทันแก่ก็พากันแกนหล่นร่วงเสียบในระหว่างนั้น ชนทั้งหลายจะพากันดิเคียนพุ่มชาตบุษย์ เพราะดอกนั้น ๆ หล่นร่วงหามีได้ ดอกใดยังตั้งอยู่ในพุ่มนั้น ดอกนั้น ๆ ก็ย่อมมีกลิ่นหอมฟุ้งจรไปสู่วิศุทธิ์และทิศใหญ่ ยถา มีกรวนาฉันใด **มหาราช** ขอลวาทพระพรบทพิตรพระราชสมภาร ชนเหล่านั้นเหล่าใดบวชในศาสนาแล้ว เวียนมาเพื่อ ความเป็นคนแล้ว ชนเหล่านั้นก็เป็นคนดุจดอกชาตบุษย์ที่หนอนเจาะ หมดสีหมดกลืน ไม่ได้รับ ผลอันไพบูลย์ในศาสนา ชนทั้งหลายจะพากันก่อนว่าดิเคียนนินทานพระศาสนาหามีได้ ภิกษุเหล่าใดตั้งอยู่ในศาสนาได้ ภิกษุนั้นย่อมจะมีกลิ่นคือศีลหอมอบตลบไปสู่มนุษยโลกและ เทวโลก เอวเมว มีอุปไมยดังดอกชาตบุษย์อันมีกลิ่นหอมฟุ้งจรไปฉนั้น

มหาราช ขอลวาทพระพรบทพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง เปรียบดุจข้าวสาลีชาติ กรุมพะเกิดขึ้นในระหว่างข้าวสาลีชาติโลหิตกะซึ่งงอกงามเจริญแน่นหนาหาระหว่างมิได้ แล้ว พินาศฉิบหายไปในระหว่างนั้น ชนทั้งหลายจะพากันดิเคียนข้าวโลหิตกะสาลี เพราะเหตุที่กรุมพะจะ สาลีเกิดขึ้นแล้วพินาศฉิบหายไปได้ กลับจะเป็นพระกระยาหารสำหรับทรงเสวยแห่งพระ ราชเสวยอีก ข้อนี้มีอุปมาฉนใด ภิกษุที่บวชในศาสนาแล้ว ยังมีทันได้รับผลอันไพบูลย์ในศาสนา สึกออกมาเสียบในระหว่าง ก็เป็นดุจกรุมพะสาลีเกิดขึ้นในระหว่างโลหิตกะสาลีแล้วตาย ไปในระหว่างโลหิตกะสาลีฉนั้น ชนทั้งหลายเขาไม่ดิเคียนชินศาสนา เพราะเหตุที่ชนเหล่านั้น บวชแล้วอยู่ไม่ได้ สึกออกมา ภิกษุเหล่าใดตั้งอยู่ในศาสนาได้ ภิกษุเหล่านั้นย่อมสมควร แก่พระอรหัตผล

ประการหนึ่ง เปรียบเหมือนแก้วมณีอันให้ความประสงค์สำเร็จทุกอย่าง แม้จะเป็น คำหนักงักแห่งหนึ่ง ชนทั้งหลายก็ไม่ดิแก้วมณีเพราะเหตุที่เป็นคำหนักนั้น ส่วนใดบริสุทธิ ส่วนนั้น ย่อมนำความชื่นบานให้เกิดแก่มหาชน **มหาราช** ขอลวาทพระพรบทพิตรพระราชสมภาร ผู้ที่ บวชในศาสนาแล้วสึกออกไป ก็เท่ากับเป็นกระเพาะในพระศาสนา ชนทั้งหลายจะดิเคียน พระศาสนาเพราะผู้ที่บวชแล้วสึกหามีได้ ภิกษุใดตั้งอยู่ในศาสนาได้ ภิกษุนั้นย่อมกระทำ ความชื่นบานให้เกิดแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง เปรียบเหมือนจันทนชาติ

จันทน์แดงแท้ แม้จะมีส่วนเสียน้อยสักแห่งหนึ่ง ชนทั้งหลายเขาก็ไม่จันทน์แดง ส่วนใดไม่
เสีย ส่วนนั้นก็ย่อมหอมฟุ้งจรไปโดยรอบ ยถา มีครุวนาฉันทน์โค มหาราช ขอถวายพระ
พรบพิตรพระราชสมภาร ชนเหล่าใดบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว อยู่ไม่ได้ ลี้กออกมา ชน
เหล่านั้นเขาก็ย่อมตำหนิตินิผู้นั้น เขาจะพากันตินิพระศาสนาหามิได้ผู้ใดดำรงอยู่ในศาสนาได้
ผู้นั้นย่อมมีกลิ่นหอมเฟื่องฟุ้งจรไปสู่มนุษย์โลกกับทั้งเทวโลก เอวเมว มีอุปไมยดังจันทน์แดง
แท้ฉะนั้น ซึ่งกระแสพระดำริจะให้บวชแต่ฤหัสถ์ที่เป็นอริยบุคคล ปุถุชนจะทรงห้าม จะเป็น
การถูกต้องด้วยพระพุทธภูิกานั้นหามิได้ ขอบพิตรจงเข้าพระทัยด้วยประการฉะนี้

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีได้ทรงฟังก็มีน้ำพระทัยชื่นบานหรรษา ทรง
พระโสมนัสศรัทธาซึ่งถ้อยคำของพระนาคเสน แล้วตรัสสรรเสริญโดยนัยดังวิสัยนามาข้างต้น
ทุกประการ

หินายาวัตตนปัญหา คำรบ ๑๐ จบเพียงนี้

จบฉัฏฐวรรค

สัตตมวรรค

อรหโต กายิกเจตสิกเวทนาปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาติสสราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสน โยมจะขอถามสักหน่อย **ตุมฺเห ภณฺถ** พระผู้เป็นเจ้ากล่าวดังนี้ว่า ธรรมดาพระอรหันต์เจ้า เมื่อจะเสวยทุกขเวทนานั้น จะได้เสวยเป็นสองจุต บุรุษคนหนึ่งได้ อันบุรุษนี้มีทุกขเวทนาเป็นสอง คือทุกขเวทนาอันประกอบในกายและทุกขเวทนาอันประกอบในจิต ส่วนพระอรหันต์เจ้าทั้งหลายมีแต่ทุกขเวทนาเกิดแต่กาย ทุกขเวทนาจะได้มีในจิตหาไม่ได้ โยมมารำพึงดู ถ้ากระนั้นจิตของพระอรหันต์ย่อมเป็นแต่อาศัยกายเป็นไป พระอรหันต์ไม่ใหญ่ไม่ใหญ่เป็นเจ้าของกายนั้น แต่ท่านไม่เข้าไปในอำนาจของกายดังนี้หรือ ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนรับคำว่า จริงเหมือนทรงพระดำริ จิตพระอรหันต์ไม่ใหญ่เป็นเจ้าของกาย

พระเจ้ากรุงมิลินท์จึงตรัสต่อไปว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ โยมยังสงสัยนักหนา ซึ่งว่าจิตอาศัยในกายและจะไม่เป็นเจ้าแห่งกาย ไม่เป็นใหญ่แห่งกายนั้น โยมยังเคลงอยู่นักหนา ได้ยินแล้วยังสงสัยให้เคลือบแคลงแห่งในใจนัก จิตนี้อาศัยกายเหมือนนกทั้งหลายอาศัยรัง ย่อมจะเป็นเจ้าจริง

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **กายนาค** **ตมฺมา** อันว่าธรรมที่จะเนื่องด้วยกายจะตามกายไปในภพนั้น มี ๑๐ ประการ **สิดํ** คือความเย็นความหนาว **อุณฺหํ** คือความร้อน **ขิมฺจุลา** คือความหิว **ปิปาสา** คือความกระหาย **อุจฺจาโร** คือถ่ายอุจจาระ **ปสุสาโว** คือถ่ายปัสสาวะ **ฉินฺมิทฺธํ** คือความง่วงเหงาหาวนอน **ชรา** คือความแก่ **พฺยาธิ** คือเจ็บไข้ **มรณํ** คือความตาย ธรรม ๑๐ ประการนี้ย่อมเวียนไปตามกาย อันจะเที่ยวท่องเที่ยวไปในภพ ๓ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ **อรหา** อันว่าพระอรหันต์จะได้เป็นใหญ่ในกาย จะได้เป็นไปในอำนาจแห่งกาย หาไม่ได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนว่า **ภนุเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประกอบด้วยปรีชาญาณ ถ้าว่าพระอรหันต์ไม่ใหญ่ในกาย จะบังคับกาย จะห้ามกาย ตำรวมกายอย่างไรเล่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพร **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **เย เกจิ**

ชนา อันว่าคนทั้งหลายนอกจากพระอรหันต์ **ปรวิณฺสุติตา** บรรดาที่อาศัยอยู่ในพื้นแผ่นดิน สถิตที่ขวยอยู่บนภูมิภาคพื้นแผ่นดิน จะประกอบภารกิจอะไรก็อาศัยพื้นแผ่นดิน เพราะตั้งอยู่บนพื้นแผ่นดิน จะปลูกจะหว่านอะไรได้สิ้น **นุ โข** ดังอาตมาถามสมเด็จพระบรมพิตร เมื่อคนทั้งหลายกระทำการสำเร็จกิจสิ้น คนทั้งหลายจะบังคับบัญชาพฤกษาคณแผ่นดิน ให้กระทำการจ้างจะได้หรือไม่ได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิยมหาราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พื้นพฤกษาคณแผ่นดินมีจิตวิญญาณอะไรเล่า คนทั้งหลายเขาจะได้ใช้แผ่นดินให้ทำการจ้าง เหตุว่าแผ่นดินไม่มีจิตไม่มีวิญญาณ

พระนาคเสนจึงมีเถรอาจารย์ว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในราชศฤงคาร ข้อความเปรียบประการนี้ **ยถา** มีกรูนาจันได พระอรหันต์มิได้เป็นใหญ่ในกาย มิได้มีอาญาแผ่ไปในกาย เปรียบคณมนุษย์ทั้งหลายทั้งสิ้นอันสถิตอยู่เหนือภูมิภาคพื้นแผ่นดิน มิได้มีอาญาบังคับบัญชาแผ่นดิน มิได้เป็นอิสรภาพปราบแผ่นดิน นะบพิตรพระราชสมภาร จงทรงทราบพระญาณเถิดว่า กายพระอรหันต์เหมือนกันกับแผ่นดิน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิยมหาราชโองการตรัสถามอีกเล่าว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าประกอบด้วยญาณปรีชา อันว่าปุณฺชน ไฉนจึงเสวยเวทนา กายและจิตเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ปุณฺชนย่อมเสวยเวทนาเป็นไปทางกายและจิตทั้งสองนั้น เพราะตนมีจิตมิได้อบรมภาวนา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรอดิศรผู้ประเสริฐ ปุณฺชนนั้นเปรียบเสมือนหนึ่งว่าโคอันอยากร้ำและหญ้าที่เคยกินเป็นอาหาร ต้องทรมานด้วยคนใจพาลผูกด้วยเครื่องเขาเถาเลวร้าย โคนั้นก็ดิ้นรนด้วยหากำลังมิได้ ก็ทรนทรายอยู่แต่ในใจ **ยถา** มีกรูนาจันได จิตปุณฺชนนี้ไฉนถ้ามิได้จำริญให้ถึงมรรคถึงผลถึงหนทางพระโลกุตระ ก็ได้แต่ทุกข์ร้อนเหมือนโคหิวอ่อนที่เขาผูกไว้ด้วยเถาวัลย์อันน้อยฉะนั้น ครั้นจิตกำเริบแล้วก็พากายกำเริบกลับกลอกดิ้นโดดไป เสวยเวทนานักสุดที่จะกลั้นจะทนพ้นกำลัง ก็ระเหระหนร้องครางไปด้วยความทุกข์เวทนา พระอรหันต์เจ้านั้นเป็นภาวจิตฝึกฝนอยู่เป็นอันดี จุลินทรพาฬชาติอาชาไนยอันฝึกหัดทรมานไว้เป็นอันดี เมื่อทุกข์เวทนามาถึงตัวนั้น พระผู้เป็นเจ้าก็ผูกพันจิตของตนเข้าไว้กับเสาประโคนคือพระสมาธิ ถือไว้ให้มั่นคง ปลงปัญญาเห็นว่าเวทนาซึ่งเสวยทุกข์นี้ย่อมเป็นพระอนิจจัง เป็นพระทุกขัง เป็นพระอนัตตา กระทำจิตของอาตมามิให้หวาดหวั่นกำเริบฟุ้งซ่าน ถึงมาตรวากายนั้นจะมีทุกข์เวทนาน้อยมากประการใดก็มีได้เอาใจใส่ เห็นมันในพระไตรลักษณ์คือ พระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตา ด้วยจิตผูกจิตไว้

กับเสาประโคนคือพระสมาธิ เหตุตั้งนั้นจะว่าพระอรหันต์เจ้าเสวยเวทนาอันเกิดแต่กายสิ่งเดียว มิได้เสวยเวทนาอันเกิดแต่จิต บพิตรพระราชสมภารพึงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีได้ทรงฟังดังนี้ ก็มีพระทัยสิ้นพระกังวลา จึงช้อนสาธุการคุณนัยหนหลัง

อรโห กายิกเจตสิกเวทนาปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

กายิกเจตสิกเวทนา นานากรรมปัญหา ที่ ๒

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าอันประกอบไปด้วยบวรปรีชาญาณ โยมนี้รำพึงการไปก็ให้บังเกิดสงสัย ด้วยจิตของพระอรหันต์เจ้านี้ เมื่อกายไหว เหตุไรจึงมิได้ไหวไปด้วย นาสจรรยโจนักหนา นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรวิสัชนาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดุจดั่งต้นไม้อันใหญ่ประกอบไปด้วยใบกิ่งก้านร่มเงา สาขา จลติ เมื่อกิ่งก้านนั้นเล่าจะ หวั่นไหว จะไหวสะเทือนถึงลำต้นหรือไม่ เมื่อกิ่งไหวแล้วต้นไม้จะไหวด้วยหรือ หรือว่าหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า น หิ ภนุเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ไซ้ว่ากิ่งไหวแล้วจะไหวถึงลำต้นหามิได้ เพราะต้นไม้ใหญ่จึงไหวแต่กิ่ง

พระนาคเสนเถระจึงเปรียบว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ข้อความประการนี้มีอุปมาฉันใด ทุกขา เวทนาย ผุฏฐโ เมื่อพระอรหันต์เจ้าเสวยเวทนาเจ็บปวด ลำบากนั้น จิตพระอรหันต์มิได้รู้หวั่นไหว เหตุว่าเห็นพระไตรลักษณ์ญาณ คือพระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตา ผูกจิตอาตมาไว้กับเสาประโคนใหญ่คือพระสมาธิ เปรียบดุจดั่งไม้ใหญ่ อันไหวแต่กิ่ง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาสาคตราชนาธิ ได้ทรงฟังดังนี้ก็ชื่นชมยินดีช้อนสาธุการต่าง ๆ เหมือนนัยหนหลัง

กายิกเจตสิกเวทนา นานากรรมปัญหา คำรบ ๒ จบเพียงนี้

อภิสมยัมตรายกราปัญหา ที่ ๓

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติ จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณยิ่งบัณฑิตอุคมโลกีธราชาธิ โย โกจิ คีหิ คฤหัสถ์ฆราวาสทั้งปวงในโลกนี้ คฤหัสถ์ผู้ใดผู้หนึ่งถึงซึ่งภาวะเป็นปราชิกแล้วบวชเข้าในบวรพุทธศาสนาอีก ที่สัตย์ที่จริงนั้นจะรู้ตัวว่าเป็นปราชิกก็หาไม่ได้ ผู้หนึ่งผู้ใดก็มีได้ล่วงเห็นว่าเป็นปราชิก มิได้ให้สติ ตักเตือนทักทวนบอกกล่าวว่าเป็นปราชิกท่านกระทำผิดสิ่งนี้ และคฤหัสถ์ที่เป็นปราชิกนั้นก็สำคัญว่าบริสุทธิ์เป็นอันดี กระทำความหมั่นมักภักดีอุทิศสำหรับปฏิบัติ เพื่อจะให้ตรัสรู้ซึ่งธรรมาภิสมยัมมรรคผลอันควรจะรู้นั้น ตกว่าคฤหัสถ์ที่เป็นปราชิกนั้นจะสำเร็จแก่ธรรมาภิสมยัมมรรคผล หรือ หรือว่าหาไม่ได้

พระนาคเสนวิสัชนาว่า น หิมหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร คฤหัสถ์ที่ตั้งอยู่ในปราชิก ฐานเป็นปราชิกนั้น ถึงว่าจะปฏิบัติไป จะได้สำเร็จซึ่งธรรมาภิสมยัมมรรคผลหาไม่ได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติมีพระราชโองการตรัสซักไซ้ว่า เหตุไฉนจึงเป็นกระนั้น พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่าดังนี้ว่า โย ตสฺส ธมฺมาภิสมายา ขอถวายพระพร อันว่าธรรมาภิสมยัมมรรคผลหนทางพระโลกุตร ข้อมบ้งเกิดถาวรแก่บุคคลอันมีศีลบริสุทธิ์ เมื่อเป็นปราชิกแล้วมีศีลอันขาดสิ้นแล้ว ธรรมาภิสมยก็คลาดแคล้วไปไม่บังเกิดแก่ผู้เป็นปราชิกนั้น นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติมีพระราชโองการว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ โยมเห็นว่าคนซึ่งเป็นปราชิกนั้น รู้ว่าตัวเป็นปราชิกแล้วก็ยังเกิดสงสัยว่าอาตมาเป็นปราชิก ที่ไหนอาตมาจะได้สำเร็จแก่ธรรมาภิสมย คนผู้นั้นสงสัยอยู่จะนี่จึงจะมีได้มรรคผล นี่คนที่ปราชิกนั้นเขาไม่รู้ตัวว่าเป็นปราชิก ไม่สงสัย บาปกรรมสิ่งไรจะกันไว้มิให้ได้มรรคผลนั้น ปัญหาที่ผู้เป็นเจ้า โยมนี้เห็นไม่สมด้วยลักษณะ จะไม่ได้ธรรมาภิสมยมรรคผลก็ต่อเมื่อมีความสงสัย นี่เขาเป็นปราชิกแล แต่ทว่าเขาไม่รู้ตัวเขาไม่สงสัย เหตุไฉนจึงไม่ได้ธรรมาภิสมยมรรคผล นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรวิสัชนาว่า มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบเหมือนพืชอันบุคลหว่านลงในนาอันดี พืชที่หว่านนั้นจะออกหรือ หรือว่าหาไม่ได้

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ปรีชา **อาม** เออกระนั้นซิ พืชที่หว่านลงที่เนื้อนาดีแล้วคงจะงอกซิ พระผู้เป็นเจ้า

เอโร อาห ฝ่ายพระนาคเสนเถระผู้เลิศจิตหวั่นไหว จึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร พรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐเลิศกว่าฝูงประชา **นุโข** ดังอาตมาขอถามพระราชสมภาร อีกสถานหนึ่ง ยังมีบุคคลผู้หนึ่งเอาพืชชนิดที่หว่านในเนื้อนาอันดีนั้น ไปหว่านลงบนศิลาอัน แน่นเป็นแท่งเดียว พืชที่เขาหว่านลงบนศิลานั้นจะงอกงามหรือประการใด

สมเด็จพระบรมหน่ออรินทรมิลินท์เลิศกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนุเต** ไม่เช่นนั้นพระผู้เป็นเจ้า พืชที่คนหว่านบนศิลานั้น จะเอาสถานใดตั้งรากให้มันคงได้เล่า จึงจะ งอกงามขึ้น พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พืชที่หว่านนั้น ก็พันธุ์เดียวกันไฉนหว่านลงในเนื้อนาจึงงอกงามขึ้นมา ครั้นหว่านลงบนศิลาลิหาขึ้นไม่ เป็นไฉน รูปสงสัยนัก เนื้อนากับแผ่นศิลานี้ทำไมไม่เหมือนกันเล่า

พระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ศิลา กับดินจะเหมือนกันหามิได้ นาเป็นสถานอันบุคคลถากไถทิ้งประกอบไปด้วยดินอันชุ่มชื้น หว่าน พืชลง พืชจึงงอกงาม ส่วนศิลานั้นแข็งกระด้าง ไม่เป็นสถานอันน้ำพึงแทรกซึมเข้าไปได้ หว่าน พืชลงไปจะให้พืชงอกงามขึ้นมานั้น เอาธรรมเนียมที่ไหนดมา พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ข้อความ อันนี้ **ยถา** มีครูวานฉันทใด บุคคลที่มีสติผ่องใสบริสุทธิ์นั้นเปรียบเหมือนเนื้อนาอันดีย่อมเป็นที่ งอกงามเจริญขึ้นแห่งพืช กล่าวคือพระธรรมภาสสมัย บุคคลผู้ทูลเหตุปาราชิกนั้นเปรียบ เสมือนหนึ่งว่าแผ่นศิลา ย่อมไม่เป็นสถานที่อันพืชกล่าวคือธรรมภาสสมัยจะเกิดงอกงามเจริญขึ้น ได้เป็นอันขาด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่งเปรียบปานดูจ ไม้ค้อนก่อนดินและท่อนไม้เมื่อบุคคลโยนไปปาไปนั้น ก็ย่อมจะตกลงเหนือแผ่นดินโดยธรรมดา **อปิ นุ โข** ดังอาตมาขอถาม ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จงมีพระราชโองการบอกให้ แจ้งก่อน หรือว่าไม้ค้อนท่อนไม้และก้อนดินอันบุคคลโยนไป จะไม่ตกลงเหนือแผ่นดินด้วยเหตุ อันใดอันหนึ่งเล่า

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีจึงพระราชโองการตรัสว่า ธรรมดาบุคคลโยนไปซึ่งท่อนไม้ และไม้ค้อนก้อนดินนั้น ย่อมจะตกลงที่ภูมิภาคพื้นแผ่นดิน จะได้ตั้งอยู่บนอากาศหามิได้ อากาศ เปลาจะทรงจะรับเอาไม้ค้อนก้อนดินไว้ใช่เหตุใช่ผล

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความเปรียบประการนี้ **ยถา** มีครุวนาฉันได อันว่าธรรมาภิสมัยมรรคผลจะมีแก่บุคคลที่มี ศีลวิบัติหาไม่ได้ใช่เหตุผล เปรียบเหมือนไม้ค้อนก้อนดิน อันบุคคลโยมไปมิได้ค้างอยู่บนอากาศ ด้วยอันหาเหตุมิได้ บุคคลผู้ใดเป็นปราชิกถึงศีลเภทแล้วก็เป็นเหตุสมุจจินนะ คือตัดเสียซึ่ง เหตุอันจะบรรลुแก่ธรรมาภิสมัย คือมิได้สำเร็จมรรคผลเป็นอันขาด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **เถล อคฺคิ ชลติ** ธรรมดาว่าไฟบุคคลกองไว้บนบกย่อม รุ่งเรือง หรือหาไม่ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้ เป็นเจ้า เออกระนั้นแหละ ธรรมดาว่ากองไฟในถลประเทศที่บกแล้ว ก็ย่อมจะรุ่งโรจน์โชตินาการ

พระนาคเสนจึงซักถามว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร แม้นว่าบุคคลกองไฟที่ อุกถัง จะรุ่งโรจน์โชตินาการ หรือว่าจะดับไป นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้ เป็นเจ้า บุคคลใดกองไฟที่ในน้ำ เพลิงก็ดับไป จะรุ่งโรจน์โชตินาการหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร **ยถา** ความข้อนี้ มีครุวนาฉันได ธรรมาภิสมัยมรรคผลก็ได้บังเกิดแก่บุคคลเป็นปราชิกศีลเภท เป็นเหตุสมุจ- จินนะหาเหตุมิได้ อุปไมยเหมือนกองเพลิงบนหลังอุทกประเทศ หาเหตุหาธรรมดา หาแย้งหา อย่างธรรมเนียมมิได้ฉะนั้น

ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** นาค- เสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ผู้เป็นเจ้าจงคิดแก้ปัญหานี้ **น เม ตตฺถ จิตฺตสญฺญิ** เหมือนหนึ่ง ว่าโยมนีมิได้มีสัญญารู้ว่าตัวเป็นปราชิก ก็ได้ทรงวิมุตติสงสัยตัวเลยว่าเป็นศีลวิบัติ บาปกรรม จะกันไว้กระไรจึงจะไม่สำเร็จแก่ธรรมาภิสมัยมรรคผล นิมนต์ผู้เป็นเจ้าชักนำเอาเหตุ นั้น มาวิธ- นนาแก้ไข้แก้ก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ ประเสริฐ **วิธึ หลาหลั** อันว่ายาพิษกินตาย คนทั้งหลายไม่รู้ว่าเป็นยาพิษ พากันรับประทาน ยาพิษเข้า คนทั้งหลายจะตายหรือว่าหาไม่ได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการรับคำพระนาคเสนว่า **อาม ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เออก็อย่างนั้นแหละซิ ยาพิษนี้ คนจะรู้ก็ดี กินเข้าไปแล้วก็ตายทั้งนั้น

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **ยถา** มีครูนาจันใด บุคคลไม่รู้วาทกรรมที่กระทำ จะเป็นอกิสมันตรายทำให้ฉิบหายจากมรรคผล วาทกรรมนั้นก็ย่อมกันที่ทางอกิสมันมรรคผลไม่ให้บุคคลบรรลุได้ **เอวเมว โข** เหมือนยาพิษอันร้ายกาจ ถึงจะไม่รู้ถ้ากินแล้วก็จะสิ้นชีวิต ฉะนั้น **อปี** อนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **อชานุนต์ อาสีวิโส** เปรียบดุจที่มชาติอสรพิษร้ายนขบตอคนรูขี้หนึ่งเข้า บุรุษผู้นั้นก็ไม่ว่าอสรพิษ บุรุษนั้นจะสิ้นชีวิตตายด้วยอสรพิษนั้นขบตอหรือไม่ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** พระเจ้าข้า ย่อมเป็นกระนั้นผู้เป็นเจ้า บุรุษชายอันอสรพิษขบตอคนนั้น ถึงไม่ว่าอสรพิษขบตอก็คงต้องตาย พระนาคเสนถวายพระพรอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความอุปมาประการนี้ **ยถา** มีครูนาจันใด บุคคลไม่รู้วาทกรรมที่กระทำนั้นจะเป็นอันตรายแก่มรรคผล บุคคลผู้นั้นกระทำเข้าเมื่อใด ก็จะกันไว้ไม่ให้ได้มรรคผลเมื่อนั้น เปรียบเหมือนบุคคลที่อสรพิษขบ แม้ไม่ว่าอสรพิษก็จะดับจิตสิ้นชีวิตนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จะไม่ได้สวนการบ้างหรือ เหมือนหนึ่งว่าพระเจ้ากาลิงกราชบรมจักรนั้น **สตตฺรตนปริกฤโณ** บริบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ อยู่มา ณ กาลวันหนึ่ง ทรงพระดำริจะเสด็จไปเยี่ยงตระกูลญาติโดยอากาศวิถี สมเด็จพระบรมกษัตราธิบดีก็เสด็จทรงช้างพระที่นั่งบรมหัตถ์รัตนตัวประเสริฐ แล้วก็ขึ้นมาโดยนภลัยประเทศอากาศแต่พระองค์เดียวโสด มาตรงพระมหาโพธิ์เข้า บรมจักรนั้นก็สำคัญไม่ทันรู้ว่าพระมหาโพธิ์อยู่ตรงนั้น ก็มีอาจจึ่งมกลหัตถ์รัตนหื้อเข้าพระมหาโพธิ์ได้ ด้วยอำนาจพระมหาโพธิ์ไม่สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตรัส **ยถา** มีครูนาจันใด อันว่าอกิสมันมรรคผล ถึงบุคคลจะไม่ว่าวาทกรรมนั้นเป็นอันตรายแก่มรรคผล บุคคลผู้นั้นก็ย่อมจะไม่ได้สำเร็จแก่ธรรมากิสมันมรรคผล เหมือนพระยากาลิงกราชบรมจักรไม่รู้ที่สำนักพระมหาโพธิ์ มีอาจเข้าพระมหาโพธิ์ไปได้ฉะนั้น

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี ได้ทรงพระสวนการพระนาคเสนผู้ปรีชาญาณวิเศษนา ก็สิ้นสุดพระวิมตติงขา จึงตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน อรรถปัญหานี้พระธรรมกถีก่อนมีอาจแก้ไขได้ **สมุปฺปิจุณามิ** โยมจะรับประทานจำไว้ ณ กาลบัดนี้ ตามนัยที่พระผู้เป็นเจ้าวิเศษนาแล้วถึถ้วนทุกประการ

อกิสมันตรายกราปัญหา คำรบ ๓ จบเพียงนี้

สมณทูตสี่คหิทูตสี่ปัญหา ที่ ๔

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบดี มีพระราชโองการตรัสถามปัญหาอื่นว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ คฤหัสถ์ทูลกับสมณะทูตนั้น โกจิ วิเสโส
ข้างไหนจะดีกว่ากัน ตกว่าสมณะทูตคฤหัสถ์ทูล ๒ จำพวกนั้น จะมีคติมีผลเสมอกันหรือ
ว่าจะต่างกัน

พระนาคเสนผู้ประกอบไปด้วยปัญญาจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภารผู้ประเสริฐ คฤหัสถ์ทูลนั้นจะเหมือนสมณะทูตหาไม่ได้ อันสมณะทูตมีคุณ ๑๐
ประการ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าคุณ ๑๐ ประการแห่งสมณะ
ทูตนั้น **กตเม** เป็นดังฤๅ อันว่าคุณแห่งสมณะทูต ๑๐ ประการนั้น **พุทฺธ** **สการโว** คือ
สมณะทูตนั้นเคารพในพระพุทฺธเจ้าประการ ๑ **ธมฺเม** **สการโว** คือสมณะทูตนั้นเคารพใน
พระธรรมประการ ๑ **สงฺฆ** **สการโว** คือสมณะทูตนั้นเคารพในพระสงฆ์ประการ ๑ **สพฺรหฺม-**
จารีสุ **สการโว** คือสมณะทูตนั้นเคารพเพื่อนพรหมจารีประการ ๑ **อุทฺทสปริปุจฺฉาย** **วายมตี**
คือสมณะทูตนั้นเพียรที่จะบอกกล่าวเล่าเรียนพระบาลีและอรรถกถาประการ ๑ **สวณพหุโล**
คือสมณะทูตนั้นมากในการฟังธรรมประการ ๑ **ภินฺนสํโลปี** สมณะทูตนั้นตัวลี เป็นศีลเกท
แล้ว แม้จะมาสู่สำนักบริษัท ย่อมตั้งไว้ซึ่งอาภักดิ์เหมือนมีศีลบริสุทธิ์ สรรวมกาย วาจาใจให้
มีศรัทธาเกิดขึ้นได้ประการ ๑ **ปธานภิมุขํ** สมณะทูตนั้นตั้งไว้ซึ่งจิตเป็นประธานประการ ๑
สามญฺญํ **อุปลโต** สมณะทูตนั้นเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งสมณเพศประการ ๑ **ปาปํ** **ปฏิจฺฉนฺ** **อจารติ**
สมณะทูตนั้น แม้จะกระทำความชั่ว ก็ย่อมกระทำในที่ลับประจวบศรัยผู้มีสามิ แอบสามิประ
พฤติความชั่วจะนั้นประการ ๑ สมณะทูตดีกว่าคฤหัสถ์ที่ทูลด้วยคุณ ๑๐ ประการดังวิสัชนา
มาจะนี้ ใช่แต่เท่านั้น สมณะทูตดีกว่าคฤหัสถ์ที่ทูล ด้วยจะให้สำเร็จผลแห่งทักษิณาทานอันยิ่ง
ของทายกได้ด้วยเหตุ ๑๐ ประการ **อวชฺชปชารณตาย** คือสมณะทูตให้สำเร็จทักษิณาทานของ
ทายกได้ ด้วยเพศสมณะอันหาได้โทษมิได้ อันตนทรงไว้ให้ทายกเลื่อมใส ประการ ๑ สมณะทูต
ยังทักษิณาทานของทายกให้มีผล ด้วยเหตุทรงเพศสมณะของท่านที่แสวงหาคุณธรรม เป็นไม้
เท้าที่ยึดหน่วงจับต้องแห่งทายกทั้งหลายประการ ๑ สมณะทูตยังทักษิณาทานของทายก
ให้สำเร็จผล ด้วยภาวะคือตนปฏิบัติตามลัทธิของพระสงฆ์ คือ การที่จะกระทำวัตรปฏิบัติน้อย
ใหญ่ เคยกระทำฉันทใดก็กระทำฉันทนั้นประการ ๑ สมณะทูตย่อมยังทักษิณาทานของทายก
ให้สำเร็จผล ด้วยภาวะที่ตนยังถึงพระพุทฺธเจ้า พระธรรมเจ้าเป็นที่พึ่งประการ ๑ สมณะทูตยัง
ทักษิณาทานของทายกให้สำเร็จผล ด้วยภาวะคืออนิเกตวาสี คือไม่สติดอยู่ติดถิ่น มิได้มี
ความห่วงใยในที่อยู่ อาศัยอนิเกตวาสีนี้เป็นประจักษ์ประการ ๑ สมณะทูต ยังทักษิณาทาน

ของทายกให้สำเร็จผล ด้วยภาวะที่ตนยังแสวงหาชินาสนธรรม เป็นคำสั่งสอนของสมเด็จพระ
 ทศพลผู้ผจญมารชนะนั้นประการ ๑ สมณะทุศีลยังทักขิณาทานของทายกให้สำเร็จผล
 ด้วยตนสำแดงซึ่งบรรพกรรม คือเทศนาสวคณต์ประการ ๑ สมณะทุศีลยังทักขิณาทานของ
 ทายกให้สำเร็จผล ด้วยถึงซึ่งภาวะมีธรรมเป็นที่พึงเป็นหัวหน้าประการ ๑ สมณะทุศีลยังทัก-
 ขิณาทานของทายกให้สำเร็จผล ด้วยคนที่ทักขิณาทานเห็นตรงว่า **อคุโธ พุทโธ** สมเด็จพระ
 พุทธองค์ทรงพระคุณอันล้ำเลิศประเสริฐกว่ามนุษย์นกรเทวดา หาผู้ใดที่จะเปรียบมิได้ทั้ง
 ๓ ภพประการ ๑ สมณะทุศีลยังทักขิณาทานของทายกให้สำเร็จผล คือตนกวาดพระอุโบสถ
 เสมออยู่ประการ ๑ สิริได้ใหญ่ ๑๐ ประการเท่านี้ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช
 สมภาร **อุทกํ สุพหุลมฺปิ กลลททุกมฺ** ธรรมดาว่าอุทกทั้งอันเป็นน้ำ ก็ย่อมจะล้างชำระเปือกตม
 และเหงื่อโคลได้ ยถา มีครุณานันได สมณะทุศีลอันปฏิบัติผิดเป็นปราชิกนั้น ก็ยังทานของ
 ทายกให้สำเร็จผลได้ **เอวเมว โข** มีอุปไมยดังน้ำอันชำระเปือกตมและเหงื่อโคลได้นั้น **มหาราช**
 ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมค่าน้ำร้อย **สุกฺกฺกจิตฺตมฺปิ** อันเดือดพลุ่ง
 พล่าน ก็อาจสามารถที่จะดับเพลิงกองใหญ่ให้ดับได้ ยถา มีครุณานันได สมณะทุศีลนั้นไซ้
 ก็อาจยังทักขิณาทานของทายกให้ผ่องใสสำเร็จผล จุจอุทกทั้งร้อนอันบุคลลดับซึ่งมหาอัคคีกอง
 เพลิงอันใหญ่นั้น ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่ง สมณะทุศีลย่อมยังทักขิณาทาน
 ของทายกให้สำเร็จผลได้เหมือนโกชนะแม่นปราศจากโอฆารสก็ยังบรรเทาความหิวของผู้บริโภคได้
 ข้อนี้อยู่อีกด้วยกระแสนร่ายพระพุทธรูปกั อันสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ตรัสจำแนกไว้
 ในเวทยากรณคถาในทักขิณาวีถังคสูตร ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกัว่า

โย สีลวา ทุสฺสึเลสุ ททาติ ทานํ

ธมฺเมเน ลทฺธํ สุปฺสนฺนจิตฺโต

อภิสุทฺทหิ กมฺมผลํ อุพารํ

สา ทกฺขิณา ทายกโต วิสุซฺชนเตติ

แปลว่า โย ทายโก อันว่าทายกผู้ใด **สีลวา** ตั้งอยู่ในศีล ๕ ประการ ๘ ประการ มีศีลสมาทาน
 เป็นอันมั่น มีจิตเลื่อมใสเป็นอันดีแล้ว ย่อมให้ซึ่งทานที่ตนได้มาโดยธรรมแก่สมณะทุศีลทั้ง
 หลายและเชื่อกรรมเชื่อผลอันยิ่ง **สา ทกฺขิณา** อันว่าทักขิณา คือทานของทายกนั้นย่อมบริ-
 สุทธิ์โดยผู้ให้ คือสามารถจะยังผลอันเจริญให้สำเร็จแก่ทายกนั้น ดังนี้ เพราะเหตุนี้ สมณะทุศีล
 จึงชื่อว่ายังทักขิณาทานของทายกให้สำเร็จผลได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระบรมจอมไตรมิลินทราชทรงฟังก็ประสาธเลื่อมใสสาธุการว่า **สาธุ** ควรอัศจรรย์
 ด้วยปัญหาผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาวิสัยนาให้รู้ด้วยเหตุอุปมา **สวณฺุปฺตฺตํ อกาสิ** ผู้เป็นเจ้ากระทำ

อมฤตมธุรสให้ปรากฏควรที่จะสวนการฟัง เป็นที่บังเกิดโสมนัสปริดา ยถา สุโท ธรรม-
 คว้าพอครัวที่ตลาดได้ซึ่งมั่งสิ่งเดียว ก็อาจกระทำด้วยเครื่องปรุงอันมีประการต่าง ๆ คือต้ม
 แกงคั่วเจียวปิ้งย่าง กระทำต่าง ๆ เป็นราชบริโภคนได้ ยถา มีครุณาอุปมาฉันใด โยมได้ถาม
 ปัญหาข้อเดียวเท่านี้ ผู้เป็นเจ้าชักเอาเหตุมาเปรียบเทียบให้สิ้นสงสัย กระทำอมฤตรส
 ให้ปรากฏควรซึ่งอันฟัง มีอุปมาเช่นนั้น

สมณทูตสถลคิหิทูตสถปัญหา คำรบ ๔ จบเพียงนี้

อุทกัสส สัตตชีวปัญหา ที่ ๕

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ามิถุนาทิภุมินทรราชปิ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ **อิหิ อุกกั** อันว่าอุทกัณนี้ ไส่หม้อตั้งบนเตาไฟทำไมจึงร้องดังนี้เล่า เมื่อต้องเพลิงร้อนนั้น **กิณฺนุโข** **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เป็นเหตุไฉนอุทกัณนั้นมีชีวิตจิตใจ กระมัง อุทกัณตั้งไฟจึงร้อน หรือสิ่งไรให้มีเสียงเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
 อุทกทั้งนั้นจะมีจิตจะเป็นสัตว์มีชีวิตหามิได้ อุทกทั้งนั้นต้องไฟอันร้อนด้วยกำลังไฟร้อนกล้านั้นจึง
 ร้องให้เป็นเสียงคราวต่าง ๆ ไป นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามินทรมหามุนีราชดิศมีพระราชโองการตรัสถามว่า ฃนุต นาคเสน ฃ้า แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ดิตฺติยา อันว่าเคียรถีย์ทั้งหลาย ย่อมถือว่าอุทกังเฃนนั้นเป็นสัตว์มีชีวิต เคียรถีย์ทั้งหลายจะได้บริโภคหาบได้ ถือว่าอุทกังอันร้อนเป็นน้ำตาย เคียรถีย์ทั้งหลายจึงพากัน บริโภคอุทกังร้อนนั้น ดิเคียนซึ่งท่านทั้งหลายว่า เหล่าสมณะสากยบุตรย่อมพากันเบียดเบียน ซึ่งอินทรียัแห่งสัตว์ชนิดหนึ่งตราบเท่าสิ้นชีวิต ฃนุต ฃ้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจง อธิบายให้แจ้ง จะได้ทำลายล้างซึ่งถ้อยคำเคียรถีย์ทั้งหลายอันถือมิจาถิณั้น

พระนาคนเศนจึงมีเถรวาจารย์ว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชมหาร อุตกั้งจะมีชีวิตหามิได้ อุตกั้งไซ้สัตว์ไซ้ชีวิต อุตกั้งต้องกำลังเพลิงอันร้อน จึงมีเสียงต่าง ๆ ถ้าว่าอุตกั้งเย็นเป็นสัตว์มีชีวิตอยู่แล้ว ก็จะทำเสียงต่าง ๆ เปรียบดังอุตกั้งในสระในบ่อ และอุตกั้งในท้องธารห้ำมละหานเหมือนน้ำทั้งหลายต้องแสงสุริยฉายลมร่ำพาพัดในคิมหันตฤดู อุตกั้งในสระในบ่อท้องธารห้วยละหานหินลื่นทั้งนั้น ก็มีแต่ยุบขอบแห่งเหือดไปด้วยแสงสุริโยทัย อุตกั้ง

นั่นให้เสียต่าง ๆ เหมือนอุทกัที่เขาดัมหรือประการใด นบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า อุทกันั้นจะได้ร้อง
เหมือนอุทกัที่เขาดัมได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร **อุทกั** ชีเวย ถ้า
อุทกัเขื่อนนั้นมีชีวิตแล้วแล แดคคมเผาจนแห้งไปกระนั้นก็ร้องบ้าง นี่สิก็หาร้องได้ไม่เลย จะว่า
อุทกัที่มีชีวิตอย่างไร **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร จงทรงพระสวนการฟังเหตุอุปมา
ให้อุตริกาภาวะยิ่งขึ้นไป เปรียบคุษนหุงข้าวแล้วเอาใส่ลงในหม้อ แล้วเอาอุทกัเทลง ก็
เป็นเม็ดพลุ่งขึ้น อุทกัเขื่อนเป็นสัตว์มีชีวิตเจ็บปวดอะไรจึงเป็นเม็ดพลุ่งขึ้นในหม้อนั้นเล่า อีก
ประการหนึ่ง เมื่อยังไม่เอาหม้อขึ้นตั้งนั้น อุทกัในหม้อนั้นหวั่นไหวร้องขึ้นด้วยเสียงต่าง ๆ หรือ
หามิได้

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เมื่อหม้อยังไม่ตั้ง อุทกัในหม้อนั้นจะได้
ไหวและมีเสียงหามิได้

พระนาคเสนจึงถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อบุคลลยก
เอาหม้อข้าวขึ้นตั้งบนเตาไฟ อุทกันั้นเจิบสจัดไม่หวั่นไหวไม่ร้องดอกหรือประการใด

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีตรัสว่า หามิได้ เมื่อบุคลลยกหม้อข้าวขึ้นตั้งบนเตาไฟนั้น
อุทกัในหม้อนั้นไหวพลุ่งพล่านเป็นระลอกไปรอบในหม้อแล้วเป็นฟองขึ้นมาเปื่องบน

พระนาคเสนจึงมีเถววจาถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
อันว่าอุทกัในหม้อข้าวอันตั้งเหนือเตาไฟนั้น จลาจลหวั่นไหวแซ่ซ้องเป็นระลอกไปรอบหม้อ
แล้วเป็นฟองฟุ้งขึ้นบนปากหม้อ แล้วกระทำเสียงต่าง ๆ เป็นเหตุไฉน บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
อุทกัน้ำข้าวนั้นหวั่นไหวเป็นระลอกเป็นฟองร้องด้วยเสียงต่าง ๆ นั้น ด้วยกำลังไฟร้อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า บพิตรพระราชสมภารจงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้
อุทกัจะมีชีวิตหามิได้ จะเป็นสัตว์มีชีวิตก็หามิได้ อุทกันี้อาศัยร้อนเปลวไฟ จึงกระทำเสียงดัง
ไปมีประการต่าง ๆ บพิตรพระราชสมภารจงสวนการอุปมาอีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาว่าอุทกั
บุคลลตกเป็นวาระคราว ๆ ใส่โองอ่างไว้ที่เรือนนั้นมียู่หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** อุทกัที่เขาตก
ตั้งไว้เป็นเรือนเป็นคราว ๆ นั้น มียู่ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถววจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ดังอาตมา

จะถาม อุทกัณ्हันหวั่นไหวเป็นระลอกเป็นฟองร้องต่าง ๆ บ้างหรือหามีได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า หามีได้ นะพระผู้เป็น
ปากติ๊ก อุทกัณ्हันเป็นปรกติอยู่

พระนาคเสนผู้ปริชาลาดถามอีกว่า ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **สุตบุพพุ**
จะไม่ได้ส่วนการฟุ้งบ้างหรือประการใด **มหาสมุทเท** อุทกั นำในมหาสมุทรทะเลหลวงอันใหญ่
ย่อมหวั่นไหวปั่นป่วนเป็นระลอกคลื่นอยู่ทั้งกลางคืนและกลางวัน ย่อมไหลหลังแซ่ซ่านไป **ทิสาวีถัส**
สู่ทิศใหญ่และทิศน้อย เสียงฟลิ๊กก็ก้องอยู่เป็นนิตย์นิรันดรมิได้ขาด บพิตรพระราชสมภารได้เคย
ทรงสวนการฟุ้งบ้างหรือประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงตรัสว่า **อาม ภนุเต** พระเจ้าข้า โยมได้ยินอยู่

พระนาคเสนผู้เป็นนอราธิบดีจึงมีเถรवादถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภาร อุทกัณ्हันที่ประดิษฐานลอยอยู่ในอากาศชื่อว่าอากาศกณานั้น ลมหอบไว้ลอยอยู่
ไกลกันได้ ๑๐๐ สอกบ้าง ๒๐๐ สอกบ้าง สถิตอยู่ห่าง ๆ กันเหตุไร เหตุว่าอุทกัณ्हันไหวพลุ่ง
ขึ้นไปเบื้องบนเป็นวาระ คือเป็นคราวเป็นครั้งเป็นเมื่อ ครั้นอุทกัณ्हันพลุ่งขึ้นไปเหนืออากาศ
ลมหอบไว้แข็งเป็นก้อนใหญ่ก้อนน้อย ลอยอยู่เป็นหมู่ ๆ สมมติเรียกว่าเป็นเมฆ ครั้นลมบนพัด
ก้อนเมฆนั้นก็กระทบกระทั่งกันแตกกระจาย กลายเป็นฝนตกลงมา อันว่าอากาศกณซึ่งพลุ่งขึ้น
ไปบนอากาศเป็นคราว ๆ และอุทกัณ्हันที่บุคคลดักตั้งไว้ในเรือนเป็นคราวนั้น ชื่อว่าวาระอุทกัณ्हัน
ตกว่าวาระอุทกัณ्हันนี้ โฉนจึงมิได้ตีฟองนองระลอกไปเหมือนอย่างน้ำในมหาสมุทร เป็นเหตุโฉน
เล่า นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการแก่ว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
อันว่าอุทกัณ्हันบุคคลดักตั้งขึ้นไว้นั้นลมไม่พัดได้ จึงมิได้มีระลอกคลื่นพื้นเป็นฟองคะนองไป อัน
ว่าอุทกัณ्हันในอากาศกณ ลมพาหอบไว้ มิได้พัดเบื้องบนเหมือนสายชลในท้องมหาสมุทร อุทกัณ्हัน
ในมหาสมุทรตีฟองนองระลอกได้ เพราะอาศัยกระทบกระทั่งลม ลมพัดหนักจึงเป็นคลื่นระลอก
ตีฟองกระทำเสียงก้องฟลิ๊กไปได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ฉันทก็ดี อุทกัณ्हันที่บุคคลตั้งบนเตาไฟนั้นหวั่นไหว
พลุ่งพล่านเป็นระลอกเป็นฟองร้องเป็นเสียงต่าง ๆ ด้วยเปลวไฟร้อนกระทบกระทั่ง จักดังลมอัน
กระทบอุทกัณ्हันในมหาสมุทรนั้นนะมhabพิตร อุทกัณ्हันจะเป็นสัตว์มีชีวิตจิตใจหามีได้ **มหาราช**
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ชรรณดาว่าเกริกลองน้อยกลองใหญ่บุคคล

จึงขึ้นไว้เป็นหน้าเดียวบ้างสองหน้าบ้าง อย่างนี้มีอยู่หรือ

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดีมีพระราชโองการรับว่า **อาม ภนฺเต** มีอยู่พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมิเถรวาจาถามอีกว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
เอริโย กลองนั้นครั้งนั้นบุคคลจึงขึ้นแล้ว ก็กลับเป็นสัตว์มีชีวิตจิตในกระนั้นหรือประการใดนะ
บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนฺเต** ไข่จะมี
ชีวิตจิตใจหามีได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
กลองนั้นไม่มีชีวิตจิตใจ ทำไมจึงร้องก็ก้องไปได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดีตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า กลองนั้นเขาตี
เข้าด้วยไม้ด้วยมือ จึงดังก้องไป กลองน้อยใหญ่ใจจิตชีวิตจะได้มีหามีได้

พระนาคเสนจึงว่า **ยถา** มีครูวานั้นใด นะบพิตรพระราชสมภาร อุทกทั้งอันบุคคลดัมก็
พล่านพลุ่งเป็นฟอง ร้องดังเป็นเสียงน้อยใหญ่ด้วยถูกเปลวไฟ อุทกทั้งจะมีชีวิตจิตใจเป็นสัตว์หา
มิได้ อุปไมยเหมือนกลองกันบุคคลประหารดังก้องเป็นเสียงน้อยใหญ่จะเป็นสัตว์มีชีวิตจิตใจ
นั้นหามีได้ มหาบพิตรจงเข้าพระทัยเถิด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ ตกว่าเคียรถีย์ทั้งหลายมาถือว่าอุทกทั้งเย็นเป็นสัตว์มีชีวิต อุทกทั้งต้มร้อนแล้วเป็นน้ำตาย
กระนี้หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี มีพระราชโองการรับว่า **อาม ภนฺเต** กระนั้นแหละ
ผู้เป็นเจ้า เคียรถีย์ทั้งหลายถือว่าอุทกทั้งต้มร้อนนั้นเป็นน้ำตาย อุทกทั้งเย็นนั้นเป็นอุทกมีชีวิต

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ดูรานะบพิตร เคียรถีย์ถือตามวิสัยของตนที่ปฏิบัติผิเห็น
ผิด อุทกทั้งต้มร้อนนั้นซึ่งว่าเป็นน้ำตายกระนั้น อุทกทั้งที่ข้างทั้งหลายทั้งปวงสูบกินด้วยวงวนนั้น
อุทกทั้งไหลออกเสียงสนั่นก้อง อุทกทั้งนี้ร้องจะมีเป็นน้ำตายหรือ ด้วยว่าร้องเหมือนน้ำต้มอันร้อน
มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งเล่า ธรรมดาว่า วาณิชพ่อค้าบรรทุกของลง
นาวาใหญ่ คือ ลำแพและกำปั่นจนเพียบพอการใช้ไปไปในมหาสมุทรอันใหญ่ อุทกทั้งซึ่งเป็นละ
ลอกซัดไปกระทบกระทั่งนาวาก็ให้เสียงร้องก้อง อุทกทั้งนี้ก็ร้องจะมีเป็นน้ำตายหรือบพิตรพระ
ราชสมภาร ประการหนึ่ง มหามัจฉาชาติปลาใหญ่ **ติมฺติมฺจฺฉลา** ชื่อว่าติมฺติมฺจฺฉละ **อพฺภนฺตร**
นิมฺจุลา จมอยู่ในท่ามกลางมหาสมุทร **อนกสฺตโยชนกาโย** มีกายยาวหลายร้อยโยชน์ ย่อมพ่น

อุทกัณฐ์ขึ้นไปบนอากาศ อุทกัณฐ์ที่กระทบพื้นปลาทั้งหลายนั้น ดังเสียงสนั่นก้องในประเทศ
ท้องมหาสมุทร อุทกัณฐ์นี้ร้องจะมีเป็นน้ำตายหรือ ด้วยเหตุมีเสียงร้องเหมือนอุทกัณฐ์ที่ดื่ม ตกว่าจะ
ถือตามเดียรถีย์นั้นไม่สม ด้วยอุทกัณฐ์ดื่มก็ร้อง ที่ไม่ดื่มก็ร้อง เหตุฉะนั้นจะเชื่อถ้อยฟังคำเดียรถีย์
นั้นเชื่อไม่ได้ ขอบพิตรพระราชสมภารจงเข้าพระทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี ก็สิ้นความสงสัย ให้สาธุการคุณนัยดังวิสัยนามา

อุทกัณฐ์ สัตตชีวิปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

ลัทธิปัพพชิตานัง จินาสวปัญหา ที่ ๖

ราชา อาห สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีบรมกษัตริย์มีพระราชโองการตรัสถาม
ว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ประเสริฐ ตมฺมุเห ภณถ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้กับโยมว่า โย
ลัทธิ อรหตุตฺ ปตุโต ภุทฺธัสถ์ผู้ใดถ้าสำเร็จแก่พระอรหันต์แล้ว จะมีคติ ๒ ประการ คือให้บรรพชา
เป็นภิกษุเสียในวันสำเร็จพระอรหันต์นั้น ๑ ถ้าไม่บรรพชาก็จะเข้าพระนิพพานไม่อาจล่วงวันนั้นไปได้
๑ นี่แหละโยมจะถาม ที่ว่าท่านเป็นภุทฺธัสถ์ได้พระอรหันต์ในวันนั้นก็จะบวชแล แต่ทว่าบางทีจะ
ขัดบาตรและจีวรด้วยหามิได้ทัน บางทีจะขัดพระอุปัชฌาย์อาจารย์หาไม่ทันกาลเพลานั้น
ภุทฺธัสถ์นั้นจะบวชตัวเอาได้หรือจะต้องรอให้พระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์อื่นมาบวชให้หรือจะปรินิพ-
พาน เป็นประการใด

พระนาคเสนแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรพิตรพระราชสมภาร ชื่อว่าท่านผู้เป็น
ภุทฺธัสถ์ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์แล้ว จะบรรพชาเอาเองหาอุปัชฌาย์อาจารย์มิได้ สย ปพฺพชนฺโต
เมื่อบรรพชาเอาเองเช่นนั้นไซ้ไร เถยฺย อาปฺขุเขยฺย ก็จะถึงซึ่งไถยเพศ ข้อหนึ่งที่ว่าคอยพระ
อรหันต์มีฤทธิ์ ถ้าว่าล่วงวันไปก็จะสิ้นอายุแก่พระนิพพานสิ้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาค-
เสนผู้ปรีชาญาณ ถ้ากระนั้นภูมิพระอรหันต์มีร้อนนักรหรือ ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ครุานะบพิตรพระราชสมภาร พระอรหันต์จะร้อน
หามิได้ ภูมิภุทฺธัสถ์ต่ำไม่ควรที่จะทรงภูมิพระอรหันต์อันบริสุทธิ์ อนึ่งโสด เปรียบเหมือนโกชนะ
อายุปลาถ้ อันจะรักษาอายุสัตว์ ชีวิตรุกขํ เป็นของเลี้ยงชีวิต เมื่อเตโชธาตุในกายสัตว์สำหรับที่

จะเผอาหารในลำไส้ให้ย่อยยับวิกลอ่อนไป สัตว์บริโภคอาหารโภชนะเข้าไปตกลงถึงลำไส้แล้ว
 เตโชธาตุมีอาจเผอาหารให้ย่อยยับไปได้ สัตว์ที่บริโภคนั้นก็ถึงซึ่งชีวิตตักขัยกระทำกาล-
 กิริยาตาย จะเหมาว่าโภชนะกินตายหรือ **อติทุพพลตา** เหตุทั้งนี้เพราะเตโชธาตุทุพพลภาพอ่อน
 ไปฉนั้นใด ดูรานะบพิตร พระอรหันต์เล่าเมื่อภุคหัตถ์ได้ไม่บรรพชาเสียในวันนั้นจะเข้าพระนิพพาน
คิหิทุพพลตาย ด้วยภุมิภุคหัตถ์ทุพพลภาพ จะเหมาว่าพระอรหันต์จะร้อนกระไรได้ อุปไมย
 เหมือนบุคลลบริโภคโภชนะ เตโชธาตุอ่อนเผาไม่ได้ ไม่ควรจะเหมาเอาโภชนะว่ากินตายจะนั้น
มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่ง เปรียบดังกำหนัอันน้อย
 บุคลลปักไว้ที่ภูมิภาคแผ่นดิน ยังมีบุคลลผู้หนึ่งเอาศิลาใหญ่มาทับลง กำหนัอันน้อยมีอาจทาน
 ศิลาใหญ่ไว้ได้ ย่อมจะบีบแบนย่อยยับไป **ยถา** มีครูนาฉนั้นใด พระอรหันต์ลิสสมควรจะทรงได้แต่ภุมิ
 บรรพชาเป็นภุมิใหญ่ ภุมิภุคหัตถ์ดำนกมีอาจทรงได้ อุปไมยเหมือนกำหนันั้น อีกประการหนึ่ง
 ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ถ้ามีฉนั้นเปรียบดูบุรุษอันเป็นหินชาติดำโคตรดำวงศ์พงศ์พันธุ์
 ดำตระกูล **ปริตฺตปุณฺณโณ** มีบุญอันน้อยลอยทั้งสติปัญญา ครั้นราชสมบัติมาถึงเข้าได้เป็นเจ้า
 จอมกษัตริย์ เสวยราชสมบัติก็มีอาจเสวยได้นาน มักจะต้องประหารถึงแก่กาลกิริยา ด้วยเหตุ
 ว่าบุญนั้นน้อย ชาติดำไม่สมควรที่จะทรงความเป็นใหญ่ไว้ได้ฉนั้นใดก็ดี เพศภุมิภุคหัตถ์นี้ ดำช้า
 มีอาจสามารถที่จะทรงไว้ซึ่งพระอรหันต์ไว้นาน ปานดูบุรุษหินชาติมีอาจเสวยราชสมบัติบรร
 เสวตฉัตถ์นั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีได้ทรงฟังพระนาคเสนวิสัชนาฉนี้ก็ชื่นชมปรีดา
 สาธุการ สรรเสริญพระนาคเสนต่าง ๆ ในกาลบัดนั้น

กิริปปัพพชิตานัง จินาสวปัญฺหา คํารบ ๖ จบเพียงนี้

โลเกนัตถิภาวปัญหา ที่ ๗

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามอรรคปัญหาวา
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ บุคคลทั้งหลายจะเป็นพระพุทธเจ้าก็ดี พระ
 ปิงเจกโพธิเจ้าก็ดี พระสาวกเจ้าก็ดี มีปรากฏในโลก บุคคลจะเป็นบรมกษัตริย์จักรพรรดิราชก็ดี
 เป็นพระยาประเทศราชก็ดี เป็นเทวดาก็ดี เป็นมนุษย์ก็ดี เป็นผู้มั่งคั่งหรือหาทรัพย์มิได้ก็ดี
 จะเป็นทุกข์ก็ดี จะเป็นสุขก็ดี จะเป็นเพศหญิงเพศชายก็ดี บุคคลจะกระทำบุญกระทำบาปก็ดี

ผลบุญผลบาปก็ดี บรรดาสิ่งเหล่านี้ย่อมปรากฏในโลกสิ้น อีกประการหนึ่ง สัตว์ที่เกิดในโลก เป็นอันทษะกำเนิดเป็นต้นว่า ไก่และน่านเกิดแต่ไข่นั้นก็ดี สัตว์ทั้งหลายที่เป็นชลาพุชะกำเนิด ได้แก่นมนุษย์เป็นต้นก็ดี สัตว์ที่เกิดในสังสทษะกำเนิดเกิดด้วยเหงื่อโคลและละอองเกสรดอกไม้ก็ดี สัตว์ที่เกิดในอุปปาทิกะกำเนิด มีเทวดาเป็นต้นก็ดี ย่อมปรากฏในโลกนี้ ประการหนึ่ง สัตว์ที่หา เท้ามิได้ก็ดี สัตว์สองเท้าก็ดี สัตว์สี่เท้าก็ดี มีเท้ามากก็ดี ย่อมมีปรากฏในโลก ประการหนึ่ง ยักษ์และผีเสื้อและกุมภังค์และอสุรและคนธรรพ์และปีศาจและกินนรนาครุฑฤทธิวิหารก็ดี ย่อมมีอยู่ในโลกนี้ ประการหนึ่ง ช้างม้าโคกระบืออูฐลา แพะแกะเนื้อทราบสุกรราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองหมีเสือดาว สุนัขบ้านสุนัขจิ้งจอก ย่อมมีอยู่ในโลกนี้ ประการหนึ่ง บรรดานกมีชนิด เป็นอันมากก็มีปรากฏในโลก ประการหนึ่ง เงินทองแก้วสังข์แก้วมุกดา แก้วประพาพแก้วมณี แก้วแดงแก้วลายแก้วไฟพวยร์แก้วผลึกเพชรกาพลโหระตามพลโหระขุพลโหระกังสลโหระ และวัตถา ผ้าทั้งหลายคือผ้ากระทำด้วยด้าย กระทำด้วยป่าน กระทำด้วยไยบัว และผ้ากระทำด้วยเปลือก ไม้และผ้ากัมพลก็ดีก็มีอยู่ในโลกนี้ จะว่าด้วยพืชทั้งหลายเป็นต้นว่า ข้าวสาลีและข้าวแดง ข้าว เหนียวและพืชต่าง ๆ คือข้าวโพดข้าวฟ่างถั่วงาฟักแฟงแตงน้ำเต้ามะเขือพริกหอมกระเทียม และสารพัดพืชทั้งหลายต่าง ๆ นี้ย่อมมีอยู่ในโลกนี้ จะว่าด้วยกลิ่นทั้งหลายต่าง ๆ คือกลิ่นราก กลิ่นแก่น กลิ่นกระตี่ กลิ่นใบ กลิ่นดอก กลิ่นผล กลิ่นทั้งหลายสารพัดทั้งกลิ่นเหม็นและกลิ่นหอม ย่อมมีในโลกนี้สิ้น ประการหนึ่ง ดินชาติเครือเป็นเถาวัลย์เครือกอหน่อ ลำต้นทั้งหลาย และ แม่น้ำและห้วยหนองสระบ่อทะเลอันใหญ่ และเต่าปลาสารพัดสัตว์นี้ก็มีในโลกแล้ว ที่สิ่งไร นอกกว่านี้จะไม่มีเล่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสันาไป ให้โยมทราบในกาลนี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สิ่งที่มี ได้บังเกิดมีในโลกนี้มีอยู่ ๓ ประการ **สเจตนา** ว่า สิ่งที่มีเจตนาเป็นต้นว่ามนุษย์และเดียรัจฉาน บรรดาที่มีจิตเจตนาอันนี้ก็ดี **อเจตนา** ว่า หรือสิ่งที่หาเจตนามิได้เป็นต้นว่าพฤษชาติต้นไม้และ บรรดาของที่ไม่มีจิตเจตนาอันนี้ก็ดี **อชรามรา** จะไม่แก่ไม่เฒ่าไม่ตายไม่ยับไม่ยุ่ยไปหาไม่ได้ ประการ ๑ **สงฺขารานํ** **นิจุตตา** ความที่สังขารทั้งหลายเป็นของเที่ยงยังขึ้นหาไม่ได้ประการ ๑ **ปร-มตฺถน** **สตุฏฺฐปฺลทฺธิ** ที่เรียกว่าสัตว์ว่าบุคคลโดยปรมัตถ์หาไม่ได้ ประการ ๑ สิริเป็น ๓ ประการ เท่านั้นไม่มีปรากฏในโลก

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงฟังจึงตรัสว่า **ภนุเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **เอว-เมตฺ ตถา** โยมจะรับคำของพระผู้เป็นเจ้าดังนี้ไว้เป็นที่ค่านับสืบไปในกาลบัดนี้

โลเกนตติภาวปัญห คัมภ ๗ จบเพียงนี้

อรหันตโสมปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีพระราชโองการถามอรรณปัญหาคือถามว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ อรหา สโมโห วิคตโมโห พระอรหันต์ ฃ้าประกอบด้วยโมหะ หรือมีโมหะปราศไปแล้ว

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรม-
ดว่าพระอรหันต์แล้วปราศจากโมหะ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีจึงมีพระราชโองการถามว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ พระอรหันต์ฃ้าท่านต้องอาบัติบ้างหรือไม่

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระ
อรหันต์ฃ้าท่านยังต้องอาบัติอยู่

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการถามว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา พระอรหันต์ต้องอาบัตินั้น ต้องในวัตถุใดบ้าง พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระอรหันต์
ฃ้าท่านต้องอาบัติด้วยสร้างกุฎิวัตถุ ๑ ด้วยสำคัญเวลาผิต เวลากินฃ้าใจเสียว่าเป็นกาล-
วัตถุ ๑ ด้วยสำคัญเหตุผิต ห้ามภักแล้วฃ้าใจว่ายังไม่ได้ห้ามวัตถุ ๑ ด้วยสำคัญสิ่งของผิต
สิ่งของไม่เป็นเคนฃ้าใจว่าเป็นเคนวัตถุ ๑ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชาญาณ วัตถุที่พระผู้เป็นเจ้าว่านี้ เมื่อว่าโดยอาการที่ต้องอาบัติ ก็คงเป็นอัน
ว่าพระอรหันต์ฃ้าท่านนั้น ต้องอาบัติด้วยอาการ ๒ อย่าง คือต้องด้วยไม่เอื้อเฟื้ออย่าง ๑ ต้องด้วย
ไม่รู้อย่าง ๑ โยมไม่เห็นด้วย ธรรมดาพระอรหันต์นั้นท่านจะไม่เอื้อเฟื้อฝ่าฝิ่นจีนกระทำทีเดียว
หรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงเถรวาจาว่า **น หิ มหาราช** ขอถวายพระพร พระอรหันต์ฃ้าทั้ง
หลายจะไม่มีความเอื้อเฟื้อฝ่าฝิ่นต้องอาบัตินั้นหาไม่ได้

พระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการว่า ฃนุเต นาคเสน ฃ้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา
ถ้ากระนั้นพระอรหันต์ฃ้าจะต้องอาบัติด้วยเหตุใดเล่า โยมนี้สงสัยนักหนา นิมนต์พระผู้เป็นเจ้า
วิชันนายกเหตุขึ้นแสดงให้โยมฃ้าใจในกาลบัดนี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร ลักษณะแห่งโทษมี

๒ ประการ เป็นปณัตติวัชชะประการ ๑ โลกวัชชะประการ ๑ อันว่าอุกศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ สมเด็จพระทศพลญาณโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนาว่าเป็นโลกวัชชะ เป็นโทษทั่วไป แก่สรรพสัตว์โลกทั้งปวง ปณัตติวัชชะนั้น สมเด็จพระสัพพัญญูเข้าตรัสบัญญัติสิกขาบท แก่พระภิกษุฝ่ายเดียว ไม่เกี่ยวกับคฤหัสถ์ คือวิกาลโภชนสิกขาบท พระภิกษุบริโภคล่วงเวลามี โทษ ส่วนคฤหัสถ์หาโทษไม่ เว้นแต่ผู้ที่ได้มอมตัวเป็นอุบาสกอุบาสิกาสมาทานอุโบสถศีล ประการ ๑ อันว่าภูตคามคือต้นไม้ โดยที่สุดกำหนดต่ำลงมาดินชาติต้นหญ้านั้นก็ดี ท่านว่า เทวดาสังหมด จึงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ได้ภิกษุตัดต้นไม้ถากหญ้า ถ้าฆราวาสทำหาโทษมิ ได้ประการ ๑ การเล่นน้ำว่ายน้ำเล่น ก็มีโทษแก่ภิกษุเท่านั้น ส่วนคฤหัสถ์ว่ายเล่นได้ไม่มีโทษ ท่านมิได้ห้ามประการ ๑ ทั้ง ๓ ประการที่กล่าวมานี้จัดเป็นปณัตติวัชชะ นี้แหละลักษณะโทษมี ๒ สถานดังนี้

ดูรานะปิตรพระราชสมภาร อันว่าโลกวัชชะโทษ คืออุกศลกรรมบถ ๑๐ จะได้มีในสัน-
ดานแห่งพระอรหันต์หาไม่ได้ ท่านมิได้ประพุดล่วงเลย ส่วนปณัตติวัชชะ ถ้าข้อใดท่านยังไม่รู้
ท่านกประพุดล่วง **มหาราช** ขอถวายพระพร พระอรหันต์จะรู้ทั่วไปทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนพระ
สัพพัญญูเจ้านั้นหาไม่ได้ เช่นชื่อและโคตรตระกูลเป็นต้นของหญิงชายทั้งหลายที่บรรดามีในพื้นที่
ปฐพีภูมิฉนี้ ท่านก็รู้ไม่ได้ทั่วทุกคนทุกบ้านทุกช่อง ที่ท่านรู้แน่นอนโดยถ่องแท้ทั่วทุกองค์ ก็แต่
วิมุตติเท่านั้น นอกจากนั้นสุดแต่วิสัยของท่าน เป็นพระฉัพพัญญูหรือเดววิชา หรืออุก-
ภาควิมุตติเป็นต้น ก็รู้เฉพาะแต่ในวิสัยของตน ๆ จะรู้ยิ่งขึ้นกว่าวิสัยของตนไปเป็นอันหาไม่ได้เลย
ไม่เหมือนสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้า สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้านั้นสารพัดที่จะรู้ทั่วไปทุกสิ่งทุกอย่าง
พระอรหันต์ท่านรู้ไม่ถึง กระทำด้วยสำคัญผิดจากพุทธบัญญัติเหมือนบริโภคอาหารล่วงเวลา
จะนี้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **สาธุ** ผู้เป็นเจ้าวิสัยนี้โยมสิ้น
สงสัย โยมจะรับเอาถ้อยคำของพระผู้เป็นเจ้าไว้ในกาลบัดนี้*

อรหันตมโปัญหา คำรบ ๘ จบเพียงนี้

*ในระหว่างนี้ได้คัดออกหนึ่งปัญหา ชื่อธัมมสังคิธิปริยาขปัญหา โดยมีความซ้ำกับโพธิสัตว์ธรรมดา
ปัญหา ที่

๒ ในปัญจวรรค ทั้งจำนวนแปลก็ไม่ต่างกันด้วย เข้าใจว่าเป็นด้วยหนังสือยุ่งมาแต่ชั้นตัวบาลี เพราะ
บาลีก็มี

เหมือนกัน ต่างกันแต่ชื่อปัญหา

นิพพานส อธิภาวปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีพระราชโองการตรัสถามอรรถปัญหปริศนา
อื่นสืบไปว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกนี้ กมนิพพุตดา
เกิดด้วยกุศลกุศลกรรมตบแต่ง ได้แก่อัตว์โลกทั้งปวงนี้ย่อมมีปรากฏอยู่ เหตุนิพพุตดา ที่เกิด
แต่เหตุก็ปรากฏอยู่ อุตุนิพพุตดา ที่เกิดตามเหตุก็ปรากฏอยู่แล้ว ก็สิ่งไรที่ว่าเป็นอกัมมัมชะมิได้
เกิดแก่กรรมก็อบุญบาป และเป็นเหตุชะมิได้เกิดแต่เหตุ นั้น และเป็นอนุชะมิได้เกิดแต่เหตุ นั้น
นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ครุณามปิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สิ่งที่มีได้
บังเกิดด้วยกรรมและเหตุและเหตุ นั้น มีอยู่ ๒ ประการ คืออากาศและพระนิพพานเท่านั้น
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าอย่าดูถูกลบลู่ดูพระพุทธานุภาพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่รู้
แล้วอย่าเพ่อวิสันนาปัญหา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจารย์ว่า มหาราช ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
อาตมาวิสันนาอย่างไร มหาปิตรจึงตรัสอย่างนี้

ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสันนาตามกระแสพระพุทธานุภาพ ที่ตรัสพระ
สัทธรรมเทศนาไว้ รู้ก็ว่ารู้ ที่ไม่รู้ก็จงบอกว่าไม่รู้ ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าว่าอากาศกับพระนิพพานนี้มี
ได้เกิดแต่กรรมแต่เหตุแต่เหตุ นั้น ก็ทำไมเล่า สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนา
ว่า อัย มกุโธ อันว่ามรรคานี้ พระตถาคตกล่าวว่าเป็นเหตุจะทำให้งั่งซึ่งพระนิพพาน พระ
ผู้เป็นเจ้าจะว่าพระนิพพานเป็นเหตุชะมิได้เกิดแต่เหตุ นั้น ผู้เป็นเจ้านี้มั่นคงแล้วหรือ
ประการใด

พระนาคเสนมีเถรวาจารย์ว่า มหาราช ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภารผู้ทรงพระ
คุณอันประเสริฐ พระนิพพานนี้มีได้เกิดแต่เหตุ ซึ่งพระพุทธานุภาพตรัสว่า มรรคเป็นเหตุกระทำให้งั่งซึ่งพระนิพพานนี้ พระองค์ตรัสด้วยเหตุมากกว่าร้อย แต่เหตุที่อาศัยพระนิพพานนั้น หาได้
มีพระพุทธานุภาพตรัสไว้ไม่

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสเปรียบว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระ

นาคเสนผู้ปริชา เหมือนหนึ่งว่าเราท่านทั้งหลายออกจากที่มีดแล้วจะเข้าสู่ที่มีดเล่า เราท่านทั้งหลายพ้นจากป่าแล้วจะกลับเข้าป่าใหม่เล่า ถ้ามีจะนั้นเหมือนหนึ่งว่าเราทั้งหลายพ้นราวป่าเป็นสุมทุมแล้ว และจะกลับเข้าสู่สุมทุมราวป่าเล่า ความข้อนี้มีฉันใด พระผู้เป็นเจ้าว่าเหตุที่จะกระทำให้บังเกิดพระนิพพานไม่มี แต่เหตุที่จะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นมีความก็เหมือนกันกับคำว่าเราพันทที่มีดไม่มีที่มีดแล้ว แต่จะไปสู่ที่มีดใหม่เล่า เหมือนคำว่าเราพันทป่าแล้วไม่มีป่า แต่ว่าเราจะเข้าป่าอีกเล่า ถ้าพระผู้เป็นเจ้าว่าเหตุที่จะกระทำให้แจ้งพระนิพพานนั้นมีความจะว่าเหตุอาศัยให้เกิดพระนิพพานมีอยู่ ควรจะว่าพระนิพพานบังเกิดแต่เหตุ เปรียบเหมือนบิดาของบุตรมี บิดาของบิดาก็ต้องมี แม้อาจารย์ของอาจารย์ก็ต้องมี พืชพันธุ์ที่จะให้เกิดขึ้นต่อไปก็ต้องค้นหาพืชเดิมอันให้เกิดพืชนั้นอีก ยถา มีอุปมาฉันใด เมื่อเหตุที่จะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นมิแล้ว ก็ควรจะว่าเหตุอาศัยให้เกิดพระนิพพานมี ควรจะว่าพระนิพพานมีเหตุเกิดแต่เหตุ ประการหนึ่ง ถ้ามีจะนั้นเปรียบดุจดั่งไม้และเครือเขาเถาเลื้อยวัลย์ เมื่อยอดไม้และเครือเขาเถาวัลย์นั้นมีแล้ว ก็ควรจะว่าทามกลางต้นและรากแห่งเครือเขาเถาวัลย์นั้นมี ยถา มีอุปมาฉันใด อันว่าเหตุที่จะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นมิอยู่แล้ว ก็ควรจะว่าเหตุอาศัยที่จะให้เกิดซึ่งพระนิพพานมี **เอวเมว เมะ ตถา** มีครุวนาอุปไมย ฉะนั้น

พระนาคเสนวิสันนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระนิพพานนี้หาเชื้อต้นหามิได้ จะเข้าพระทัยว่าพระนิพพานนั้นเกิดแต่เหตุ จุอุปมานี้ไม่ควรด้วยพระนิพพานนี้หาอุปาทานเชื้อสายมิได้ เหตุฉะนั้นจึงว่าพระนิพพานนี้มีได้เกิดแต่เหตุของถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิณฑีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปริชา **อิงุม** ดังข้าพเจ้าตักเตือน อารธนาพระผู้เป็นเจ้าชักเอาเหตุมาอุปมาให้โยมเข้าใจ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **โอททิ โสต** บพิตรเจ้าจงตั้งพระโสตสดับ **สกุจจ** โดยสังเคารพในคำที่อาตมาวิสันนา **วกุขามิ การณ** อาตมาจะตำแดงให้แจ้งเหตุ ในลักษณะแห่งพระนิพพาน **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ดังรูปจะถามบพิตรบ้าง ธรรมดาว่าบุรุษมีกำลังเป็นปรกติ บุรุษผู้นั้นจะไปให้ถึงภูเขามิพานจะไปได้หรือว่าได้ไม่ได้นะ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** พระเจ้าข้า บุรุษนั้นไปถึงชีพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรถามเล่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อบุรุษผู้นั้นคมนาคมไปถึงภูเขามิพานต์แล้ว จะยกเอาภูเขามิพานต์นั้นมาด้วยแรงตนให้

คนทั้งหลายชมเล่นให้เห็นด้วยกันสิ้น จะได้หรือไม่ได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบดียิ่งมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บุรุษผู้นั้นจะอาจยกเอาภูเขาหิมพานต์หามิได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า บุรุษมีกำลังยกภูเขาหิมพานต์หามิได้ฉันใดก็ดี อาตมาก็อาจกล่าวแต่มรรคที่กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน แต่ทว่าไม่อาจยกเอาเหตุอาศัยให้เกิดพระนิพพานมาลำแดงให้เห็นแจ้งได้ดังนี้ **มหาราช** ขอถวายพระพร ประการหนึ่ง บุรุษผู้กำลังเป็นปรกติ อาจลงเรือข้ามมหาสมุทรไปฝั่งฟากโน้นได้หรือไม่ได้ นะมhabพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นภูมิตราธิบดียิ่งมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** พระเจ้าข้า บุรุษนั้นไปถึงได้ซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรผู้ประเสริฐ บุรุษนั้นจะพื้งนำเองฝั่งมหาสมุทรข้างโน้นมายังฝั่งข้างนี้ให้คนทั้งหลายเห็นได้ละหรือ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธรณียังตรัสว่า **น** **หิ** **ภนุเต** ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ บุรุษนั้นจะอาจนำมาหามิได้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรผู้ประเสริฐ บุรุษนั้นไม่อาจนำมหาสมุทรฝั่งโน้นมาให้เห็นได้ฉันใด อาตมาก็อาจกล่าวแต่มรรคที่ทำพระนิพพานให้แจ้ง ไม่อาจแสดงเหตุที่อาศัยให้เกิดพระนิพพานได้ฉันนั้น เพราะพระนิพพานเป็นอสังขตธรรมจะมีเหตุมีปัจจัยอะไรปรุงแต่งขึ้นหามิได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบดียิ่งมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านิพพาน อันว่าพระนิพพานนี้ไม่มีผู้ใดอาจที่จะเปรียบเทียบกับกล่าว ให้เห็นแจ้งได้แล้วละหรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **อาม** **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร จริงอย่างนั้น เพราะพระนิพพานเป็นอสังขตธรรมไม่มีเหตุไม่มีใครกระทำ ประการหนึ่ง **มหาราช** ขอถวายพระพร พระนิพพานนี้ไม่พื้งจะกล่าวได้ว่า **อุปฺปนฺน** บังเกิดเอง **อนุปฺปนฺน** ไม่เกิดเอง **อุปฺปาตนิย** อาศัยธรรมแล้วบังเกิด หรือจะเป็นอดีตเป็นอนาคตปัจจุบันก็มีได้ **น จกฺขุวิญญะย** มิควรจะรู้ด้วยจักขุได้ **น โสตฺวิญญะย** และมิควรจะรู้ด้วยโสตได้ **น ฆานวิญญะย** และมิควรจะรู้ด้วยจมูกได้ **น จิวฺหาวิญญะย** และมิควรจะรู้ด้วยลิ้นได้ **น กายวิญญะย** และมีอาจรู้ด้วยกายได้ มีอาจว่าพระนิพพานเกิดแต่สิ่งใดได้เลย ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า ถ้าว่าพระนิพพาน บุคคล
มีอาจว่าเกิดเองไม่เกิดเอง อาศัยกรรมแล้วเกิด บุคคลไม่พึงรู้ได้ด้วยจักขุโสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ
ดังนี้แล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็กล่าวอ้างว่า พระนิพพานไม่มีนะชิ ไซ้ใหม่เล่าพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อัน
พระนิพพานนี้มีแท้ **มโนวิญญู** เป็นของพึงรู้แจ้งได้ด้วยใจ และบุคคลอันเป็นปุถุชนก็ไม่อาจรู้
ได้ **สมมาปฏิบัติโน จินาสว** รู้ได้แน่แท้พระจินาสพซึ่งปฏิบัติชอบ มีจิตบริสุทธิ์ปราศจาก
นิวรณ์และอามิส เป็นจิตละเอียดประณีตเที่ยงตรงแน่วแน่แล้วเท่านั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบดินทร์มีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชาญาณ พระนิพพานนี้เป็นเช่นไร มีอยู่แต่จะแสดงให้เห็นโดยชักอุปมาาก็ไม่ได้
น่าสงสัยนัก พระผู้เป็นเจ้าจงอ้างเหตุชี้แจงให้โยมเข้าใจ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอยู่หรือที่มีอยู่แล้วแต่จะ
แสดงให้เห็นโดยอุปมาาก็ไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **วาโต นาม** ชื่อว่า
ลมนั้นมีอยู่ในโลกหรือ บพิตร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมิตราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** พระเจ้าข้า
ลมมีอยู่ในโลก พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรถามว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร บพิตร
จงสำแดงให้เห็นโดยวรรณะและสัญญาณว่าลมนั้นจะเล็กใหญ่หายบละเอียด หรือยาวสั้นเป็น
ประการใด

พระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **น สกฺกา ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า โยมไม่อาจ
สำแดงให้เห็นโดยวรรณะและสัญญาณได้ อันลมนั้นมีสิ่งที่จะพึงหยิบขยำกอบโกยเอาได้ด้วยมือ
แต่ว่าลมนั้นอยู่ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ เบื้องว่าบพิตรไม่อาจ
สำแดงให้เห็นได้แล้ว จะว่าลมมีอยู่อย่างไรเล่า

พระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา
ลมนั้นมีอยู่ จะไม่มีนั้นหาไม่ได้ โยมหายใจสูบเข้าไปในหัตถ์ รู้ได้โดยแท้ แต่โยมไม่อาจแสดง
ให้พระผู้เป็นเจ้าเห็นเท่านั้น

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจ้าว เอวเมว โข มหาราช ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรไม่
อาจสำแดงมาให้เห็นโดยวรรณะและสัณฐานได้ฉันใดก็ดี พระนิพพานมีอยู่อาตมาก็ไม่อาจสำแดง
ให้เห็นโดยวรรณะและสัณฐานได้เหมือนกัน

พระเจ้ามิลินทได้ทรงฟังก็โสมนัสตรัสว่า สาธุ ภนุเต พระผู้เป็นเจ้าวิสดาณาคีแล้ว โยมจะ
รับซึ่งคำของพระผู้เป็นเจ้าไว้ในกาลบัดนี้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่ปัจฉิมาชนตาสัตว์

นิพพานัสส อติภาวปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

กัมมชชากัมมชปัญหา ที่ ๑๐

๗ พระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา กตเม เหตุถุ ธรรมชาติทั้งหลายเหล่านี้ที่เกิดแต่กรรมก็ดี เกิดแต่เหตุก็ดี เกิดแต่
เหตุก็ดี จะได้แก่สิ่งดังฤ กตเม น กมฺมชชา ธรรมชาติอันมิได้เกิดแต่กรรมและเหตุและถุนั้น
ได้แก่สิ่งดังฤ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ เย เกจิ สตุตา
แต่บรรดาสัตว์ที่ประกอบไปด้วยเจตนาเหล่าใดเหล่านั้นนั้นเกิดแต่กรรมสิ้น อันว่าต้นไม้และ
เครือเขาเถาวัลย์ที่เป็นพืชคามและภูตคามนั้นเกิดแต่เหตุ ภูเขา แผ่นดิน น้ำ ลม และไฟทั้ง
หลายนี้เกิดแต่ถุ ยังธรรมชาติอีก ๒ ประการ คืออากาศและพระนิพพานมิได้เกิดแต่กรรมแต่
เหตุแต่ถุ อันพระนิพพานนี้จะว่าเกิดแต่กรรมหรือแต่เหตุหรือแต่ถุก็ไม่ได้ จะว่าบังเกิดขึ้น
แล้วหรือยังมิได้บังเกิดขึ้น หรือเป็นสิ่งที่พึงให้บังเกิดขึ้นก็ไม่ได้ และไม่ใช่ออดีตไม่เป็นอนาคต
ไม่เป็นปัจจุบัน บุคคลจะพึงรู้ได้ด้วยจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย อินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ก็หามิได้ รู้
ได้ด้วยใจอย่างเดียว และรู้ได้แต่พระอรยสาวกผู้ปฏิบัติชอบ ซึ่งอาศัยเห็นได้ด้วยปัญญาอันบริ-
สุทธิ์เท่านั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรได้ทรงสวนการ ก็ทรงโสมนัสตรัสว่า ภนุเต ข้า
แต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ปัญหาที่พระผู้เป็นเจ้าวิสดาณาคีได้ถูกต้องทุกประการ โยมได้สดับเข้าใจ
สิ้นวิมตติงขาสงสัยแล้ว จักขอรับไว้ปฏิบัติสืบไป

กัมมชชากัมมชปัญหา คำรบ ๑๐ จบเพียงนี้

จบสัตตมวรรค

อัฐมวรรค

ยักขานัง มรณภาวปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชามหากษัตริย์ชาติดิยาธิบดินีมีพระราชโองการตรัสถามปัญหา
อันสืบไปว่า ฃนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ยักข์ทั้งหลายในโลกนี้มีอยู่หรือหาไม่ได้

พระนาคเสนถวายพระพรรับว่า อาม มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ยักข์ทั้งหลายในโลกนี้มีอยู่

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสถามอีกว่า จวนติ ปน เต
ฃนุเต ก็เมื่อยักข์ทั้งหลายมีอยู่ ยักข์เหล่านั้นย่อมเคลื่อนจากกำเนิดนั้น เหมือนดังสัตว์ที่เห็น
ปรากฏชัดอยู่ในทุกวันนี้หรือหาไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้าจงชี้แจงสำแดงอรรถให้โยมนีทราบประจักษ์
ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายพระพร อาม มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ยักข์ทั้ง
หลายเหล่านั้นย่อมเคลื่อนจากกำเนิดนั้น ดังสัตว์ที่ปรากฏชัดในทุกวันนี้นี้เหมือนกัน จะได้วิปริต
ผิดเพี้ยนไปจากนี้หาไม่ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชากร จึงมีสุนทรวาจาตรัสถามพระนาคเสนต่อไปว่า กิสฺส
ปน ฃนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณยิ่ง ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุคังฤ จึงไม่พบ
เห็นซากศพของยักข์ที่ตายนั้นสักครั้งหนึ่ง โดยที่สุดแม็กลิ่นแห่งซากศพก็มิได้ฟุ้งมากระทบ
ฉานประสาท ให้รู้สีกมีกลิ่นเหม็นแม้สักครั้งหนึ่ง น่าสงสัยนักพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนถวายพระพรวิชันว่า ทิสฺสติ มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ ศพของยักข์ย่อมปรากฏ แม็กลิ่นแห่งซากศพของยักข์เหล่านั้นก็ย่อมฟุ้งมีกระทบ
ฉานประสาทเหมือนกัน แต่บุคคลหาไม่รู้สีกว่าเป็นศพของยักข์ไม่ เพราะร่างกายของยักข์ผู้ตาย
แล้วนั้นกลายเป็นตักแคนไปบ้าง กลายเป็นหนองไปบ้าง กลายเป็นมดแดงไปบ้าง กลายเป็น
มดดำไปบ้าง บางทีก็กลายเป็นงู บางทีก็กลายเป็นแมงป่อง บางทีก็กลายเป็นตะขาบ
บางทีก็กลายเป็นนก บางทีก็กลายเป็นเนื้อ อาศัยเหตุนี้แหละ มหาชนจึงไม่ทราบว่าเป็นศพ
ของยักข์ที่ตาย นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชาศาคราชธานี เมื่อพระนาคเสนถวายพระพรวิชันมา
ดังนี้ ก็สิ้นวิมตติงขาสังสัย มีความรื่นเริงบันเทิงใจ จึงเปล่งสุนทรวาจน้อออกไปชมพระนาคเสนว่า
โก หิ ฃนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ปัญหานี้มีอรรถลึกล้ำซึ่งสุขุมคัมภีรภาพ

โยมได้เลือกคัดจัดสรรเอามาได้ตาม คนอื่นนอกจากท่านที่มีปัญญาเช่นพระผู้เป็นเจ้าของแล้ว ที่ไหนเล่าจะพึงแก้ปัญหานี้ได้ พระผู้เป็นเจ้าของมีปัญญาละเอียดฉลาดมีความสามารถในการแก้ปัญหาละเอียดของโยมนี่ให้หมดจดขาวบริสุทธิ์สิ้นวิมตังขาสงสัยโยมจะทรงจำไว้ในพระหฤทัย โดยไม่มีความเคลือบแคลงตลอดกาลทุกเมื่อ

ยักขานัง มรณภาวปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

ลิกขาปทอปัญญาปนปัญหา ที่ ๒

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรสุนทรปริชามหาภักดิ์มีพระราชโองการตรัสถามปัญหาอื่นสืบไปว่า ภูนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ในกาลล่วงไปแล้ว มีอาจารย์ของหมอบุรุษประกอบยารักษาโรคอยู่ ๗ คน ชื่อนารทะคนหนึ่ง ชื่อธัมมัตริกะคนหนึ่ง ชื่ออังคีระสะคนหนึ่ง ชื่อกปิละคนหนึ่ง ชื่อกัณฐกัตติกะคนหนึ่ง ชื่อตุละคนหนึ่ง ชื่อปุพพกัจจายณะคนหนึ่ง อาจารย์เหล่านี้ รู้อุบัติความบังเกิดขึ้นแห่งโรค รู้โรคนิทาน คือ รู้ว่าโรคชนิดนี้บังเกิดขึ้นแล้ว ต่อไปจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ และรู้ความเจริญความกำเริบของโรค รู้สมุฏฐานของโรค รู้อาการของโรค รู้รักษา และรู้ว่าจะรักษาหายหรือไม่หาย ตกว่าอาจารย์เหล่านั้นตรวจครั้งเดียว ก็รู้อาการของโรคนั้นทั้งหมดว่า โรคทั้งหลายมีประมาณเท่านี้ จักบังเกิดขึ้นในกายนี้เป็นมั่นคง เสมือนหนึ่งว่าม้วนด้ายเขากลุ่ม จับต้นเชือกได้แล้วก็ม้วนไปเป็นลำดับฉะนั้น อาจารย์เหล่านี้มิใช่เป็นพระสัพพัญญูยังรู้อาการของโรคได้เป็นสายไปละนี้ ส่วนพระตถาคตเป็นพระสัพพัญญูรู้อนาคตรู้ได้ทั้งหมด โฉนเมื่อเรื่องมีประมาณเท่านี้บังเกิดขึ้น พระองค์จึงไม่เอาพุทธานุชาเข้าจับ ทรงบัญญัติสิกขาบทให้มีประมาณเท่านั้น ชอบแต่พระองค์จะทรงกำหนดบัญญัติสิกขาบทเสียให้หมดในคราวเดียว นี่อะไร ต่อเมื่อมีเรื่องบังเกิดขึ้นแล้ว ความเสียหายได้ปรากฏแพร่หลายไป จนถูกติเตียนนินทาต่าง ๆ แล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกในกาลนั้น พระตถาคตเป็นเช่นนี้ จะแปลว่าอะไร พระผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนจึงถวายพระพรวิชันว่า ฅาตเมตฺถ มหาราช ฅูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ การบัญญัติสิกขาบทคานี้ พระตถาคตทรงทราบเข้าใจได้ดีว่าเมื่อมนุษย์ทั้งหลายติเตียนโพนทะนาอยู่ พระองค์ควรจะทรงบัญญัติสิกขาบทในคราวเดียวนี้ ให้ครบ ๑๕๐ สิกขาบทกว่า ๆ แต่พระองค์ทรงพระปริวิตกว่า ถ้าอาตมาจะทรงบัญญัติสิกขาบทตั้ง ๑๕๐ กว่า

ในคราวเดียว ชนทั้งหลายจะสะดุ้งในปฐักตัวออกต่าง ๆ จากการปฏิบัติไม่เชื่อฟัง ก็ชนเหล่าใด ไม่เชื่อคำเรา ชนเหล่านั้นจักมีอบายเป็นที่ไปในเบื้องหน้า อนึ่ง แม้ผู้ที่อยากจะบวชในพระพุทธศาสนา ก็จักไม่บวชเสีย เพราะท้อใจว่า กิจที่จะต้องทำในศาสนานี้มากนัก ยากที่จะกระทำได้อาศัยเหตุนี้ พระมหามุนีบรมสุคตเจ้าจึงปล่อยไว้ ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทก่อน ต่อมีเรื่องบังเกิดขึ้น จึงปลุกให้รู้สึกด้วยธรรมเทศนา เมื่อมีความเลิหายปรากฏฟังจบแล้ว จึงบัญญัติสิกขาบท การที่พระตถาคตไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นข้อกฎข้อบังคับไว้ก่อนกระทำผิดนี้ มิใช่เป็นด้วยพระองค์มีความรู้ไม่เท่าไม่ทันกาลอนาคต พระองค์มีพระสติตั้งมั่นรอบคอบต่อเหตุผลทั้งประกอบไปด้วยพระกรุณาในประชาชน ดังวิสัยนามาจะนี้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติ เมื่อพระนาคเสนถวายวิสัยนามาดังนี้ ก็มีจิตชื่นชม โสมนัส ทรงอนุวัติถ้อยคำของพระเถระและตรัสชมว่า เอวเมตฺ ฃนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ การทั้งนี้อาจเป็นได้เช่นนั้น ตามที่พระผู้เป็นเจ้าชี้แจงแสดงแก้ไขมานั้น โยมเห็นแจ้งแจ่มกระจ่างตลอดแล้ว ชนทั้งหลายได้ฟังว่า กิจที่จะต้องทำในศาสนานี้มีมากดังนี้แล้ว ย่อมจะเกิดความสะดุ้งท้อถอย จะไม่มีใครบวชในศาสนาแม้สักคนหนึ่ง การที่พระตถาคตไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทคาดหน้าก็เป็นเพราะเหตุนี้ พระผู้เป็นเจ้าแก้ดีแก้ถูก โยมเห็นด้วยทุกประการ โยมจะทรงจำไว้ ดั่งนัยที่วิสัยนามานี้

สิกขาบทอปัญญาปนปัญหา คำรบ ๒ จบเพียงนี้

สุริยโรคภาวปัญหา ที่ ๓

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประขามหากษัตริย์ขัตติยาธิปติพระราชโองการตรัสถามปัญหาอื่นสืบไปว่า ฃนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระอาทิตย์นี้แผดแสงแรงกล้าตลอดกาลทุกเมื่อ หรือว่าบางครั้งก็แผดแสงอ่อน โยมมีความสงสัย ขอพระผู้เป็นเจ้าจงชี้แจงแถลงนัยให้โยมทราบในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า สพุทฺถลํ มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร พระอาทิตย์แผดแสงกล้าเป็นนิรันดร์ จะได้อ่านในบางครั้งกล่าวในบางครั้งหาไม่ได้ บพิตรจงทราบในพระหฤทัยด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ จึงมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปอีกว่า ยถิ ฃนุเต

นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้าพระอาทิตย์แผดแสงแรงกล้าเป็นนิตย์ ก็เหตุใดในบางที่
จึงแผดแสงอ่อน บางที่จึงแผดแสงกล้าเล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรวิชันนาว่า จตุตาโรเม มหาราช คุรานะบพิตรผู้เป็นราชา
แห่งชาวสาคลนครผู้ประเสริฐ โรคของพระอาทิตย์มีอยู่ ๔ อย่าง พระอาทิตย์ถูกโรคใดโรคหนึ่ง
เบียดเบียนแล้วย่อมแผดแสงน้อยไป โรค ๔ อย่างนั้น คือหมอกอย่าง ๑ ควันอย่าง ๑ เมฆอย่าง
๑ ราหูอย่าง ๑ พระอาทิตย์เมื่อโรค ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งเบียดเบียน ย่อมแผดแสงอ่อน
คือ เมื่อถูกหมอกเบียดเบียนก็แผดแสงอ่อน เมื่อถูกควันเบียดเบียนก็แผดแสงอ่อน เมื่อถูกเมฆ
เบียดเบียนก็แผดแสงอ่อน เมื่อถูกราหูเบียดเบียนก็แผดแสงอ่อนดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินี เมื่อพระนาคเสนถวายพระพรวิชันนามาครั้งนี้แล้ว
ตรัสว่า อจฺจริย ฃนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ประหลาดจริงนะพระผู้เป็นเจ้า
แม้พระอาทิตย์มีเดชมากสมบูรณ์ไปด้วยเดชเห็นปานนี้ ยังมีโรคบังเกิดขึ้นได้ จะป่วยกล่าวไปใย
โรคทั้งหลายจึงจักไม่บังเกิดแก่สัตว์อื่น ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า การอธิบายจำแนกแจกจ่ายขยายความ
โยมยกให้พระผู้เป็นเจ้า ผู้อื่นนอกจากท่านที่มีปัญญาเช่นพระผู้เป็นเจ้าแล้วเป็นอธิบายไม่ได้
โยมขอรับจดจำไว้ ณ กาลบัดนี้

สุริยโรคภาวปัญหา คำรบ ๓ จบเพียงนี้

สุริยตปภาวปัญหา ที่ ๔

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประขามหิสรราชินี มีพระราชโองการดำรัสตรัสถามปัญหาอื่น
สืบไปว่า ฃนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา โยมนี้มีความสงสัย เหตุใดในในหมันตฤดู
พระอาทิตย์จึงแผดแสงกล้า ในคิมหฤดูเหตุใดจึงแผดแสงอ่อนไป ไม่แผดแสงกล้าเหมือนอย่างนั้น

พระนาคเสนถวายพระพรวิชันนาว่า คิมฺเหสุ มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร
ในคิมหฤดูทั้งหลายมีละอองน้ำตกล้นน้อย มักจะตั้งอยู่เสียในเบื้องบน ไม่ค่อยจะตกลงมา อนึ่ง เรณู
ละอองทั้งหลายก็ย่อมฟุ้งไปตามท้องฟ้า แม้ในอากาศก็มีหมอกมาก ทั้งลมใหญ่ก็พัดจัด สิ่งทั้ง
ปวงมีละอองน้ำเป็นต้นนั้น จึงอาภูลเรี่ยรายไปในที่ต่าง ๆ รวมกำลังช่วยกันบังแสงพระอาทิตย์
เสีย เหตุฉะนั้น ในคิมหฤดู พระอาทิตย์จึงแผดแสงอ่อน

มหาราช ดุรานะบุตรพระราชสมภารส่วนในหมันตฤณนั้นในเมื่อตำแผ่นดินเป็นของเย็น
ในเบื้องบนมาเหมยเข้าไปตั้งจับเป็นก้อนใหญ่ มิได้อาณูลกระจัดกระจายไปในที่ต่าง ๆ หนึ่ง
ละอองน้ำและเรณูฝุ่นธุลีทั้งหลายย่อมเป็นของสงบ มิได้เที่ยงฟุ้งไปตามท้องฟ้า ท้องฟ้าเป็น
สถาบันอันสะอาดปราศจากมลทิน ทั้งลมบนก็ไม่แรง เมื่อข้าศึกกล่าวคือเหมยเป็นต้นไม่มีมาเบียด
เบียนแล้ว พระอาทิตย์ก็บริสุทธิแจ่มจ้าแผดแสงกล้าได้เต็มที่ เหตุฉะนั้นแหละ ในหมันตฤณ พระ
อาทิตย์จึงแผดแสงกล้า ในคิมหฤณจึงแผดแสงอ่อน ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี เมื่อพระนาคเสนถวายวิสัชนาตามนี้แล้ว มีพระ
ทัยชื่นชมโสมนัสตรัสรับรองถ้อยคำของพระนาคเสนว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้
ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าของข้าพเจ้าแล้ว พระอาทิตย์พ้นแล้วจากข้าศึกทั้งปวงแล้วย่อมแผดแสงกล้า
ที่แผดแสงอ่อนก็เพราะประกอบด้วยข้าศึก เช่นเหมยเป็นต้นกำบังแสงไว้
สุริยตปภาวปัญหา คำรบ ๔ จบเพียงนี้

เวสสันดรปัญหา ที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรจึงมีพระราชโองการตรัสถามปัญหาอื่นสืบต่อไปว่า
ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญ สัพเพ โภชิตตฺตา บรรดาพระโพธิสัตว์แต่ปางก่อน
ย่อมบริจาคนุตรและภรรยาให้เป็นทานเหมือนกันทุกพระองค์มาหรือว่าบริจาแต่พระเวส-
สันดรพระองค์เดียว

พระนาคเสนจึงมีเถรทูลถวายพระพรว่า มหาราช ดูกะบุตรผู้ประเสริฐ พระโพธิ-
สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบริจาคนุตรและภรรยาให้เป็นทาน เป็นพระเพณีสืบมา จะบริจาแต่พระเวส-
สันดรพระองค์เดียวหาไม่ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนุเต ข้าแต่พระ
ผู้เป็นเจ้า ซึ่งพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ บริจาคนุตรและภรรยาให้เป็นทานนั้น บุตรและภรรยา
ยินดีด้วยทานของพระองค์หรือหาไม่ได้

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า มหาราช ขอถวายพระพร อันว่าภรรยานั้นย่อมยินดี
ด้วย แต่บุตรนั้นไม่อาจเลื่อมใสยินดี เพราะยังเป็นเด็กอยู่ไม่รู้เดียงสา จึงร้องไห้ปริเทวนาร่ำพัน

เพื่อไปต่าง ๆ ถ้าแม้ว่าบุตรนั้นเป็นผู้ใหญ่อาจรู้เหตุผลได้แล้ว ก็จะยินดีอนุโมทนาไม่ร้องให้รำไร
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนุเต ข้าแต่
พระผู้เป็นเจ้า ซึ่งพระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงบริจาคพระโอรสรักอันเลิศจากอกให้เป็นทาน
แก่พราหมณ์ อันจะพาไปเป็นทาสนั้น เป็นกรรมยากที่สามัญชนจะทำได้เป็นข้อที่ ๑ เมื่อ
พราหมณ์เอาเครื่องเสวยของพระกรสองพระโอรสแล้วและโบยรันดีดออกไปต่อหน้า พระองค์ก็
งอคดกลั่นซึ่งความวิหิงสาไว้ได้ ดำรงพระทัยในอุเบกขาญาณ อันนี้ก็เป็นกรรมยากที่ผู้อื่นจะทำ
ได้เป็นข้อนี้ ๒ อนึ่งเล่า เมื่อสองพระโอรสคืนหลุดจากเครื่องผูกในมือพราหมณ์ด้วยกำลังตน
แล้วพากันวิ่งเข้ามาวิงวอนให้ช่วย พระองค์ก็ไม่ทรงช่วยเหลือประการหนึ่งประการใดเลย อันนี้ก็เป็น
กรรมยากที่ผู้อื่นจะทำได้ข้อนี้ ๓ อนึ่งเล่า เมื่อสองพระโอรสร้องให้รำพันว่า ข้าแต่สมเด็จพระ
พระบิดา พราหมณ์ชราที่เห็นจะเป็นยักษ์ปลอมแปลงมา ตาแก่จกน้าเอาลูกยาทั้งสองนี้ไปเคี้ยว
กินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์ได้สวนการก็ทรงนิ่งเฉยอยู่ มิได้ตรัสประการใด ที่สุดเพียงจะตรัส
ปดอบว่า เจ้าทั้งสองอย่ากลัวเลยจะนี้ก็หามิได้ อันนี้เป็นกรรมยากที่ผู้อื่นจะทำได้เป็นข้อ ๔
อนึ่งเล่า เมื่อพระชาติกุมารกลิ้งเกลือกเสือกสนชบอยู่แทบพระบาทยุคลทั้งคู่แล้ว ทูลวิงวอนว่า
ข้าแต่สมเด็จพระบิดา ขอพระองค์จงให้พระนางน้องกันหาอยู่เถิด ลูกจะไปกับด้วยยักษ์แต่ผู้เดียว
ยอมให้ยักษ์เคี้ยวกินเป็นอาหาร พระองค์ก็มีทรงรับและไม่ตรัสจํารรจาประการใด อันนี้ก็เป็น
กรรมยากที่ผู้อื่นจะทำได้เป็นข้อที่ ๕ อนึ่งเล่า เมื่อพระชาติไปทูลว่า ข้าสมเด็จพระบิดา เฒ่า
ชราตาแก่ผูกมัดลูกแน่นหนาตึงนัก เสมือนหนึ่งว่าเอาหินมาถ่วงไว้สุดที่ลูกจะทนทานแล้ว เหตุ
ไฉนทูลกระหม่อมแล้วไม่ห้ามพราหมณ์ ยอมให้พราหมณ์อันมีใจร้ายอำมหิตเป็นมหายักษ์พา
ลูกรักไปในไพรวันอันเปล่าเปลี่ยว พระองค์ก็มีได้แลเหลียวทรงกรุณาพระโอรส อันนี้ก็เป็น
กรรมยากที่ผู้อื่นจะทำได้เป็นข้อที่ ๖ อนึ่ง เมื่อพระชาติร้องให้ด้วยเสียงอันน่าสังเวชสยดสยอง
ควรที่จะกรุณา พราหมณ์ฉลาดากกระชาพาไปต่อหน้าพระที่นั่ง พระองค์ (น่าจะเป็นพระโอรส)
มีพระหฤทัยดุหนึ่งว่าจะกินทั้งพังแตกแยกออกไปได้รื้อยภาคและพันเสียด อันนี้ก็เป็นกรรม
ยากที่ผู้อื่นจะทำได้เป็น ข้อที่ ๗ รวม ๗ ประการจะนี้ นี้แหละพระผู้เป็นเจ้า พระเวสสันดร
โพธิสัตว์เป็นมนุษย์มีพระหฤทัยปรารถนาจะทรงสร้างกุศลบำเพ็ญบารมี ด้วยหวังพระโพธิญาณ
มาบริจาคพระโอรสและพระชายาให้เป็นทานอันเป็นเครื่องก่อความลำบากยากเข็ญให้ผู้อื่นเช่นนี้
เป็นการสมควรละหรือ โยมนี้สงสัยนักหนา พระผู้เป็นเจ้าจงได้โปรดวิสัชนาแก้ไขให้โยมแจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ซึ่งมี

พระราชโองการตรัสว่า พระเวสสันดรโพธิสัตว์เจ้าทรงกระทำกรรมซึ่งยากที่ผู้อื่นทำได้นั้นเที่ยงแท้จะแปรผันผิดเพี้ยนไปหาไม่ได้ กิตติศัพท์ของพระองค์ย่อมฟุ้งจรดตลอดไปในเทวดาและมนุษย์ทั่วหิมาโลกราช เทวดาอสูรสุบรรณนาคกับสมเด็จจอมรินทราธิราชแลยักษ์ทั้งหลาย ก็ช้องสาธุการสรรเสริญ ต่างพากันขนพองสยองเกล้าทุกแห่งหล้า กิตติศัพท์ของพระองค์ย่อมระลือเลื่องมาโดยลำดับ ครบเท่าจนทุกวันนี้ ที่เราทั้งสองนำเอามานั่งซักไซ้ไต่ถามกันอยู่เช่นนี้ จะว่าท่านนั้นเป็นอันพระองค์ให้ด้วยดีหรือชั่วช้าประการใดเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร อาตมาจกรถวายวิสาขนาให้เข้าพระทัย กิตติศัพท์เสียงที่เล่าลือกันกระฉ่อนนั้น แสดงให้เห็นปรากฏอานิสงสกคุณ ๑๐ ประการ ของพระโพธิสัตว์ผู้นักปราชญ์อย่างเอก และพระพุทธรคุณ พระธรรมคุณ อานิสงสกคุณ ๑๐ ประการนั้นคือ **อกุเล ทพตา** ได้ให้ท่านในเขตอันเลิศประการ ๑ **นิรालยา** ไม่มีความอาลัยในของที่รักประการ ๑ **จาโค** บริจาคได้ประการ ๑ **ปหาน** สละได้ประการ ๑ **อนิวดติ** ไม่คิดหวนเสียดายสอดเกล้ากันแห่งประการ ๑ **สุขุมตติ** ความเป็นทานสุขุมประการ ๑ **มหนตตติ** ความเป็นใหญ่ประการ ๑ **ทุโพทตติ** ความเป็นทานอันบุคคลรู้ได้ยากประการ ๑ **ทุลลภตติ** ความเป็นอันบุคคลได้โดยยากประการ ๑ **อสทิสตติ** ความเป็นทานไม่มีใครจะให้เสมอเทียมถึงได้ ประการ ๑ สิริเป็นอานิสงสกคุณ ๑๐ ประการด้วยกัน **มหาราช** ดูระบบพิตรผู้ประเสริฐ กิตติศัพท์นั้นแสดงอานิสงสกคุณ ๑๐ ประการ ดังถวายวิสาขนามาจะนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ท่านที่บริจายยังผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์เป็นการเดือดร้อน จะให้ผลเป็นสุข ส่งให้เกิดในสวรรค์ได้ละหรือ

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูระบบพิตรผู้ประเสริฐ มหาบพิตรตรัสอะไร ซึ่งว่าท่านของพระโพธิสัตว์นั้นจะไม่มีผล อย่าฟังกล่าวเลย

พระเจ้ากรุงมิลินท์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าจงซักเหตุมาแสดงอุปมาอุปไมยให้โยมแจ้งในกาลบัดนี้ก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาก่อน **มหาราช** ขอถวายพระพร ดูระบบพิตรผู้ประเสริฐ ผิดแลว่าพึงมีสมณะและพราหมณ์ผู้มีศีลมีจิตเป็นกุศลเป็นง่อยเปลี้ยเสียวหรือป่วยไข้ได้ทุกข์อาพาธครอบงำเป็นประการใดก็ดี จะเดินไปไหนก็ไม่ได้ ยังมีบุรุษผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้ปรารถนาบุญกุศล พึงยกเอาสมณะและพราหมณ์ซึ่งดั้นนั้นขึ้นสู่ยาน นำไปส่งให้ถึงประเทศสถานอันเป็นสุขสบายตามที่สมณะและพราหมณ์นั้นมุ่งหมายปรารถนาจะไป บุรุษผู้นั้นจะได้กุศลผลบุญที่เป็นความสุข

และจะได้บังเกิดในสุคติภพบ้างหรือว่าหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า บรูษผู้
ส่งสมณะและพราหมณ์เห็นปานนั้นจะพึงได้ยวดยานคานหามอันเป็นทิพย์ และจะได้รัตรัตน์
หัตถิและม้าและยายพาหนะ ที่จะไปทางบกและทางน้ำทุกประการ **ถเล ถลยาน** เมื่อไป
ทางบกจะได้ยานทางบก **ขเล ขลยาน** เมื่อไปทางน้ำจะได้ยานทางน้ำ เมื่อไปเกิดในเทวโลกก็ได้
ยานในเทวโลก เมื่อมาบังเกิดในมนุษยโลก ก็จะได้ยานในมนุษยโลก จะได้ยานอันสมควรแก่ก่า
เนคของตนทุกชาติทุกภพไป ไม่เลือกว่าเกิดในที่ใดจะมีแต่ความสุขสำราญเสมอไป และเมื่อจะ
บังเกิดนั้นก็บังเกิดแต่ในสุคติภพเท่านั้น ที่จะต้องไปสู่ทุกคติหามิได้ และกุศลนั้นจะอุปถัมภ์เป็นดัง
ยานพาแล่นเลี้ยงไปสู่เมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานฤพาน อันเป็นที่เกษมศานต์
แสนสบายสุดที่จะพรรณนา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ ถ้าบรูษที่ยกเอา
สมณพราหมณ์ที่อาพาธหนักขึ้นสู่ยาน แล้วยกไปให้ถึงสถานอันสบายได้ผลเป็นสุข กุศลนั้นนำ
ไปบังเกิดในสวรรค์ได้แล้ว ทานที่ให้ด้วยก่อกุศลให้แก่ผู้อื่น ก็มีผลเป็นสุขให้เกิดในสวรรค์
ได้เหมือนกัน พระเวสสันดรโพธิสัตว์นั้น ถึงจะให้สองพระโอรสได้รับทุกข์ ด้วยพราหมณ์ทำเจิญ
ผูกมัดด้วยเถาวัลย์ ก็จะได้ไสยวิบากผลเป็นสุข เหมือนบรูษที่ส่งสมณพราหมณ์ผู้อาพาธนั้น

อปปริปี มหาราช ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ บพิตรจงทรงพระสวนาการเหตุอย่างอื่น
ยิ่งขึ้นไปอีก ผิดแล้ว พึงมีสมเด็จพระบรมกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ให้เรียกส่วยเก็บพลซึ่ง
พระองค์ควรจะได้โดยชอบธรรม จากไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหล่าราษฎร ถ้าผู้ใดมิให้ เอาตัวไป
เร่งรัดจำจองไว้ใช้งาน เป็นการทำให้ราษฎรต้องรำคาญเดือดร้อน **อาณาวตฺตเตน ทานํ ททเทย**
“ถ้าแลพระบรมกษัตริย์นั้น พึงทรงบริจาคทานด้วยทรัพย์ที่รีดเร่งเก็บมาจากราษฎรนั้น จะได้ผล
เป็นสุขบังเกิดในสวรรค์ หรือเป็นประการใด บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์มีปัญมบาล จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้
เป็นเจ้า สมเด็จพระบรมกษัตริย์พระองค์นั้นจะได้ผลยิ่งกันเหลือคณนา จะได้เป็นพระยาล่วงเสียด
ซึ่งพระยาทั้งปวง เป็นเทวดาล่วงเสียดซึ่งเทวดาทั้งปวง เป็นพรหมและสมณพราหมณ์ล่วงเสียดซึ่ง
เหล่าพรหมและสมณพราหมณาจารย์ทั้งหลาย ถ้าได้บรรลुพระอรหัตเป็นพระอรหันต์มีคุณธรรม
พิเศษยิ่งกว่าพระอรหันต์ทั้งหลาย

พระนาคเสนจึงมีเถรภาปิปรายตอบว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ ผิดแล้ว พระ
มหากษัตริย์เก็บส่วยเร่งรัดรีดจากราษฎรด้วยพระราชอาญา ได้ทรัพย์มาบริจาคก็ได้ผล คือยศ

และสุขอันเลิศเห็นปานนั้น โฉนทานของพระสัตว์ที่บริจาคด้วยให้สองพระโอรสต้องลำบาก
จักไม่มีผลเล่า ทานนั้นจะให้สุขเป็นผลและพาไปเกิดในสวรรค์ได้โดยแท้แล บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นภูมิตำราชจึงตรัสว่า อนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา
ซึ่งพระเวสสันดรโพธิสัตว์บริจาคพระชายาของพระองค์ เพื่อให้เป็นภรรยาของผู้อื่น และบริจาค
พระโอรสทั้งสองให้เป็นทาสแก่ผู้อื่นนั้น ชื่อว่าเป็นทานที่พระองค์บริจาคยิ่งเกิน บัณฑิตทั้ง
หลายในโลกย่อมพากันคิดเยินยินทา จะได้สรรเสริญหามิได้ มีอุปมาเหมือนหนึ่งเกวียน
ถ้าบรรทุกหนักเพลาก็หัก เรือถ้าบรรทุกหนักก็จม บริโภคอาหารเกิดขนาด อาหารนั้นย่อย
ไม่ทันข้าวก็กลายเป็นพิษให้โทษแก่ผู้บริโภค ผ่นตกชุกมากเกินไป น้ำมากเกินไปจะท่วมข้าวตาย
คนที่ให้ทานมิได้เสียพลั้งคิดดูทุนทรัพย์ ก็ต้องตกอับถึงความสิ้นสมบัติ ไม่มีโภคทรัพย์จะใช้
สอย ร้อนจัดหนักแผ่นดินก็จะพังลุกเป็นไฟขึ้น คนที่ระกะจกจนเกินไปจะต้องกลายเป็นบ้า
ตามใจแต่โทสะไม่อดกลั้น ย่อมจะพาให้ต้องรับโทษ บุคคลที่โหมทะลึ่งยิ่งไม่มีสติ ก็หลงเพื่อไป
ในสิ่งที่ไม่มิประโยชน์ จะต้องถึงความฉิบหาย เป็นคนโลกมากอยากได้ทรัพย์ของเขาจนทนอยู่
ไม่ได้จะต้องกลายเป็นโจร พูดยามมักจะทำพลาด น้ำมากมักซัดตลิ่งพัง ลมจัดยกย่อมพัด
อุณิบาลให้ตก ไฟมากมักย้อมเผาไหม้ให้กลายเป็นไอขึ้นไปในอากาศ คนที่เรียนมากมักย้อม
จะชักให้เป็นบ้า คนกล้านักอายุจักไม่ยืน ยถา ความเปรียบทั้งหลายเหล่านี้ มีครุวนาฉันใด
ทานที่พระเวสสันดรโพธิสัตว์บริจาค บัณฑิตย่อมคิดเยินยินทาว่า เป็นทานที่ให้เกินให้ยิ่ง
นั้นนั้น จะพึงหวังผลอะไรในทานนั้นเล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรवादก่อน มหาราช คุรบริพตผู้ประเสริฐ ซึ่งว่าทานให้เกินให้ยิ่งนั้น
บัณฑิตในโลกจะคิดเยินยินทาหามิได้ ย่อมจะพากันเชยชมสรรเสริญทั่วไป แล้วต่างพากันบริจาค
ให้ ผู้ที่ให้ทานเช่นนี้ ย่อมถึงกิตติศัพท์เลื่องลือไปในโลก เปรียบเหมือนคนปล้ำ จะปล้ำสู้เข้าได้
ผลก็ใส่ให้อีกฝ่ายหนึ่งล้ม ก็เพราะมีกำลังยิ่งกว่า แผ่นดินจะรับรองทรงไว้ได้ซึ่งบุคคลชายหญิง
และเนื้อนกภูเขาดันไม้และสรรพสัตว์ทั้งหลาย ก็เพราะเป็นของใหญ่ยิ่ง อากาศไม่มีที่สุดก็เพราะ
กว้างเกิน พระอาทิตย์กำจัดหมอกทั้งหลายเสียได้ ก็เพราะมีแสงสว่างไสวยิ่งนัก พระยาราชสีห์
หมดยังไม่คิดกลัวต่อสัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็เพราะเป็นสัตว์มีชาติล่วงเสียซึ่งสัตว์ทั้งปวง
แก้วมณีเป็นของให้สำเร็จความปรารถนาได้ทุกประการ ก็เพราะเป็นของมีคุณยิ่งล้ำ พระ
บรมกษัตริย์ได้เป็นใหญ่เป็นปราชัย ก็เพราะมีบุญยิ่งกว่าชนทั้งปวง อัคคีไฟไหม้สรรพวัตถุให้เป็น
จุณวิจุณไปได้ ก็เพราะมีเดชยิ่งนัก แก้ววิเชียรเจียรไนแก้วมณีแก้วมุกดาและแก้วผลึกได้ ก็
เพราะเป็นของกล้าแข็งยิ่ง หมู่ชายหญิงยักษ์อสูรจะยอมขอบหมอบกายก้มลงกราบเท้าของภิกษุ
ก็เพราะเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งศีลอันยิ่งใหญ่ พระพุทธเจ้าหาผู้ใดจะเปรียบปานมิได้ ก็เพราะเป็นผู้

ประเสริฐยิ่ง ยถา ความดังกล่าวนี้นี้ มีกรวนาฉันได เอวเมวโฆ มหาราช ขอลวาทพระพร
 ทานที่ให้เกินให้ยิ่งนั้น บัณฑิตผู้เป็นปราชญ์ทั้งหลาย ก็สรรเสริญชมเชยแล้วต่างพากันบริจาคว่า
 มีกิตติศัพท์เลื่องลือกระฉ่อนทั่วโลก มีอุปไมยฉันทัน พระเวสสันดรโพธิสัตว์ให้ทานอันยิ่งเกิน
 นั้นแล้ว ได้รับความเลื่องลือกระฉ่อนไปทั่วไป อันเทวดาและมนุษย์นาคครุฑทั้งหลายสรรเสริญ
 แล้วในหมื่นโลกธาตุ ในปัจฉิมชาติที่สุดได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นองค์พระพุทธร-
 เจ้าอันเลิศในโลกนี้ ก็เพราะบริจาทานยิ่งกว่านั้น มหาราช คุณรบพิตรผู้ประเสริฐ อาตมา
 จะขอถาม การให้ทานในโลกนี้โดยอนุमानมีกำหนดอยู่หรือหาไม่ได้ ขอลวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่
 พระนาคเสนผู้ปรีชา ทานที่ไม่นับว่าเป็นทานกระทำผู้บริจาคว่าให้ไปสู่อบายมีอยู่ ๑๐ ประการ คือ
 อติถิทาน ให้หญิงเป็นภรรยาชายด้วยหมายเมถุนกรรมประการ ๑ อุตถทาน ให้แม่โคแก่
 พ่อโคประการ ๑ มชฺชทาน ให้น้ำเมา คือ สุราและเมรัยประการ ๑ จิตฺตกรณทาน ให้รูปภาพ
 รูปเขียนประการ ๑ สตุถทาน ให้ศาสตราวุธประการ ๑ วิสทาน ให้ยาพิษประการ ๑ สงฺขลิก-
 ทาน ให้โซ่ให้ตรวนที่จะพึงใส่จองจำประการ ๑ อกุฏฐทาน ให้แม่ไก่แก่พ่อไก่ ประการ ๑ สุกกร-
 ทาน ให้แม่สุกรแก่พ่อสุกรประมาณ ๑ มานกฺกุตฺตลาภฺญาพิญฺญทาน ให้คะแนนเครื่องนับและตรา
 ชูเครื่องชั่งชั่งนานเครื่องตวงอันจักใช้โกงกันได้ประการ ๑ สิริเป็น ๑๐ ประการด้วยกันดังนี้
 ภนุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ทาน ๑๐ ประการนี้ บัณฑิตไม่นับว่าเป็นทาน ผู้ใดให้ทาน ๑๐
 ประการนั้น ผู้นั้นจะพึงต้องไปสู่อบาย นะพระเจ้าผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรทักปราชญ์ว่า มหาราช คุณรบพิตรผู้ประเสริฐ อาตมาจะได้ถาม
 ทานที่ไม่นับว่าทานกับบพิตรนั้นหาไม่ได้ อาตมาถามว่า การให้ทานว่าโดยอนุमान ท่านกำหนด
 เขตไว้เป็นประการใดหรือหาไม่ได้เท่านั้น ขอลวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่
 พระนาคเสนผู้ปรีชา การให้ทานว่าโดยอนุमानจะมีกำหนดเขตไว้อย่างไรก็หาไม่ได้ สุดแต่ว่าที่มี
 จิตเลื่อมใส บางคนก็ให้ข้าวน้ำ บางคนก็ให้ผ้าถุงผ้าห่ม บางคนก็ให้ที่นอนและเสื่อสาธอาสนะ
 บางคนก็ให้ทาสหญิงชาย เรือกสวนไร่นา สัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า บางคนก็ให้ทรัพย์ ร้อยหนึ่ง
 พันหนึ่ง หรือเป็นอันมาก ที่ให้ราชสมบัติให้ชีวิตก็มี มีต่างกันเช่นนี้แหละ พระเจ้าผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรทักปราชญ์ว่า มหาราช คุณรบพิตรผู้ประเสริฐ มิแล้วจะให้ชีวิตของผู้อื่น
 ก็ได้ ทำไมบพิตรจึงติเตียนพระเวสสันดรโพธิสัตว์ว่า ให้พระโอรสและพระชายาเป็นนักหนา ที่
 เดียวเล่า มหาราช ขอลวาทพระพร โดยความคิดของชาวโลกตามปกติ เมื่อบิดาเป็นหนี้เขา
 ก็ดี ยากจนไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีวิตก็ดี บิดาจะให้บุตรรับใช้หนี้แทนหรือขายบุตรเลี้ยงชีวิต

จะได้หรือหาไม่ได้ นบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นภูมิบาล มีพระราชโองการตรัสตอบว่า **อาม ภนฺเต** บิดาจะให้บุตรรับใช้หนี้แทนหรือขายเลี้ยงชีวิตได้อยู่ ไม่มีใครที่จะคิดเียน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** คุณรบพิตรผู้ประเสริฐ พระเวสสันดรโศกสัตว์ปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ แต่ยังไม่ได้ เวลานั้นพระองค์ก็ขัดสนจนทรัพย์ จะเอาพระโอรสและพระชายาให้ทานซื้อเอาพระสัพพัญญุตญาณ ทำไมบพิตรจึงไม่เลื่อมใส คิดเียนเป็นนักหนาเล่า ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา โยมนี้จะได้คิดเียนทานของพระเวสสันดรหาไม่ได้ โยมคิดเียนพระเวสสันดรว่าให้โอรสและพระชายาต่างหาก ที่ถูกเมื่อมาจากมาขอโอรสและชายา พระเวสสันดรปรารถนาสัพพัญญุตญาณ ควรจะให้ตัวเองและจะดีกว่าให้พระโอรสและพระชายา

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** คุณรบพิตรผู้ประเสริฐ เขาขอพระโอรสและพระชายาไปเพื่อให้ตัวเองนั้น จะเป็นกรรมอันนักปราชญ์ผู้เป็นสัตบุรุษจะพึงทำนั้นหาไม่ได้ เขาขอลึงใดให้ลึงนั้นจึงเป็นกรรมของสัตบุรุษ **มหาราช** ขอถวายพระพร ถ้ามีคนขอน้ำจะให้ข้าวจะนับว่าได้ทำกิจธุระให้เขาได้ละหรือ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงตรัสตอบว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ เขาขอน้ำให้ข้าวดาถูกไม้ ที่ถูกเขาขอน้ำก็ต้องให้น้ำ กระทำดังนี้จึงจะนับว่าได้ทำกิจธุระให้เขาได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ความที่ว่านี้มีครุณานันใด **เอวเมว โข** การที่พระเวสสันดรโศกสัตว์ให้พระโอรสและพระชายาเป็นทานก็มีอุปไมยฉนั้นนั้น พราหมณ์มาขอพระโอรสและพระชายา มิได้ขอพระองค์เอง พระองค์จะให้ตัวพระองค์เองอย่างไรได้ จึงต้องให้พระโอรสและพระชายาแก่พราหมณ์ตามที่ทูลขอ **มหาราช** ขอถวายพระพร พิแล้วพราหมณ์นั้นพึงขอตัวพระองค์เองแล้ว พระองค์จะเสียดายหรือห่วงใยประการใดก็หาไม่ จะบริจาคน้ำให้ทีเดียวไม่ต้องรอให้ขอเป็น ๒ คำ แม้ถ้าพยัคฆ์หรือสุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก จะเข้าไปขอพระองค์เอาไปกินเป็นอาหาร พระองค์จะเนิ่นนานชักช้าอยู่ก็หาไม่ได้ จะบริจาคให้ในทันที พระกายของพระเวสสันดรโศกสัตว์นี้ เป็นสาธารณสมบัติแก่สัตว์เป็นอันมาก มีครุณาเหมือนจีนเนื้อจีนเดียวที่ทั่วไปแก่สัตว์เป็นอันมากฉะนั้น ประการหนึ่งเหมือนต้นไม้ที่ผลัดดอกออกผล ย่อมสาธารณสมบัติแก่หมู่นกต่าง ๆ และมนุษย์เป็นอันมาก ไม่เลือกกว่าผู้ใด เมื่อต้องประสงค์ก็เก็บเอาได้ทั้งนั้น ด้วยพระองค์มามั่นหมายในพระทัยว่าซึ่งพระองค์ปฏิบัติดังนี้ จักได้บรรลुแก่พระสรพรเพชญโพธิญาณ

อนึ่ง พระเวสสันดรโพธิสัตว์นั้นเป็นผู้แสวงหาโพธิญาณ จึงบริจาคทรัพย์และข้าวเปลือกยานพาหนะ ทาสหญิงทาสชายและสมบัติทั้งหลายสิ้นทั้งมวล ตลอดจนพระโอรสพระชายา หนึ่งเนื้อโลहितหัวใจและชีวิตของพระองค์เป็นที่สุด ให้ทานได้ทั้งภายในทั้งภายนอกเพื่อได้ความยินดีเลื่อมใสในพระพุทธรูปและธรรมคุณแลกเอาพระโพธิญาณ ปานดังบุรุษที่ขัดสนจนทรัพย์เมื่อต้องการทรัพย์ก็เที่ยวแสวงไปในดงในป่า ค้าขายทั้งทางน้ำและทางบก รวบรวมทรัพย์สมบัติมาด้วยกายบ้างด้วยวาจาบ้าง ใช้ความคิดอ่านหามาด้วยใจบ้าง พยายามจะให้ได้ทรัพย์มาสมแก่ความปรารถนา ยถา มีครูนาฉันใด พระเวสสันดรโพธิสัตว์เจ้าก็แสวงหาโพธิญาณโดยอาการต่าง ๆ มีอุปไมยฉันนั้น แม้พระโพธิสัตว์ทั้งหลายแต่ปางก่อน หรือจะมีมาภายหลัง พระองค์ก็ทรงพยายามแสวงหาโพธิญาณเช่นนี้ทุก ๆ พระองค์ จะได้ฝึกเพียรกันหาให้ได้

มหาราช ขอลวดยพระพร ประการหนึ่ง มหาอำมาตย์ของสมเด็จพระบรมกษัตริย์เป็นผู้ใคร่ต่อความเจริญ อยากจะกระทำตนให้เป็นใหญ่ เป็นที่จงรักภักดีและนับถือของมหาชนทั้งหลาย เมื่อได้ราชสมบัติในภายหลัง จึงแจกจ่ายทรัพย์และข้าวเปลือกเงินทองแก้วแหวนทั้งปวงของตนบรรดามีให้แก่มหาชนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทั้งหลาย ยถา มีครูนาฉันใด พระเวสสันดรโพธิสัตว์ก็บริจาคทรัพย์ทั้งภายในและภายนอกให้เป็นทาน เพื่อได้บรรลู่แก่พระอนุตรสัมโพธิญาณ มีอุปไมยฉันนั้น **มหาราช** ขอลวดยพระพร ประการหนึ่ง พระเวสสันดรโพธิสัตว์มาทรงดำริอย่างนี้ว่า พราหมณ์ขอสิ่งใดควรเราจะให้สิ่งนั้น จึงจะได้ชื่อว่า ทำกิจธุระให้สมความประสงค์ของพราหมณ์ พระองค์จึงบริจาคพระโอรสและพระชายาให้เป็นทาน พระองค์จะมีพระหฤทัยคิดจะให้พระโอรสและพระชายาได้รับความลำบากแล้วบริจาคไปก็หาไม่ หรือจะเป็นผู้มักมากบริจาคไปก็หาไม่ หรือบริจาคให้ไปด้วยทรงดำริว่าเราได้อาจเลี้ยงดูก็หาไม่ หรือพระองค์เกลียดชังไม่รักใคร่ ประสงค์จะไล่ส่งไปเสียให้พ้นหูพ้นตากี้หาไม่พระโอรสและพระชายนั่นเป็นที่รักใคร่พอพระทัยของพระองค์เสมอด้วยชีวิต พระองค์บริจาคให้ด้วยรักใคร่ปรารถนาพระสัพพัญญูญาณ อันเป็นรัตนะอย่างประเสริฐโดยแท้ทีเดียว ขอลวดยพระพร แม้เมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้แก่นุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นบรมศาสดาเป็นเทวดาล่วงเสียดซึ่งเทวดาทิ้งปวงแล้ว ก็ได้มีพระพุทธรูปถวายไว้ในจรียาปิฎกว่า

น เม เทสุตา อุโภ ปุตุตา

มทุเท เทวี น อปฺปิยา

สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ

ตวมา ปิเย อทาสีหํ ดังนี้

ใจความในพุทธรูปกานันว่าพระโอรสทั้งสอง เราจะได้เกลียดชังก็หาไม่ พระนางมัทเทวีเล่า ใ้ว่าเราจะไม่รักเมื่อไร แต่เรารักพระสัพพัญญูตญาณเป็นที่ยิ่ง เพราะฉะนั้น เราจึงบริจาคของที่รักให้เป็นทาน พระพุทธรูปบริหานันมีความดังนี้

มหาราช ขอถวายพระพร ก็แหละพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ครั้นให้ทานแล้วมีจิตผ่องแผ้ว
ในทาน แต่ด้วยความสงสารสองพระโอรส จึงเข้าไปสู่บรรณศาลา ตรอมพระหฤทัยทรงพระ
กรรมแสงให้เสรำโศกเป็นกำลัง จนพระหฤทัยร้อนรนพระนาสิกไม่พอจะหายใจ ต้องปล่อยให้ลม
อัสสาสะปัสสาสะออกทางช่องพระโอษฐ์ พระอัสสุราราก็กระเซ็นเป็นโลหิต นี่แหละบพิตรพระ
ราชสมภาร พระเวสสันดรบรมกษัตริย์หวังจะให้พระทานบารมีเต็ม จึงสู้นยาก บริจาคพระ
โอรสพระชายาให้เป็นทาน

มหาราช ขอถวายพระพร ประการหนึ่ง พระเวสสันดรบรมกษัตริย์มาพิจารณาเห็น
อานิสงส์ ๒ ประการ จึงบริจาคโอรสทั้งสองให้เป็นทานแก่พราหมณ์ อานิสงส์ ๒ ประการนั้น
คือ พระองค์พิจารณาเห็นว่า **ทานตโป อปริหิโน** พระทานบารมีของพระองค์จักไม่เสื่อมไป
อยุโยโก โปเสตุสติ พระโอรสทั้งสองของพระองค์อยู่ในป่าต้องเสวยมูลผลาเป็นภักษาหาร
ได้รับความทุกข์ยากลำบากเหลือ เมื่อให้พราหมณ์แล้ว พราหมณ์จักพาไปกรุงพิชัยเชตุตร
สมเด็จพะอัยกาจักถ่ายไว้เลี้ยงให้เป็นสุขสำราญ ดังนี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง พระองค์
พิจารณาเห็นว่า บุคคลเหล่านี้ที่จะไม่มีใครอาจสามารถเอาพระโอรสของพระองค์ไปใช้เป็น
ทาสนั้นหาไม่ได้ เมื่อพราหมณ์พาสองพระโอรสไป พระอัยกาจะถ่ายเอาไว้ อันนั้นแลจักเป็นเหตุ
ให้มารับพระองค์กลับหลังยังพระนคร ด้วยพระเวสสันดรโพธิสัตว์ทรงพิจารณาเห็นเหตุ ๒
ประการนี้ จึงบริจาคพระโอรสให้เป็นทานแก่พราหมณ์

มหาราช ขอถวายพระพร อีกประการหนึ่ง พระเวสสันดรโพธิสัตว์มาทรงพิจารณา
ทรงทราบชัดในพระกมลหฤทัยว่า พราหมณ์ทชีชุกนี้เป็นคนแก่เต่าชราทุพพลภาพมีอายุล่วง
เข้าปัจฉิมวัยใกล้จะถึงความตายอยู่แล้ว และตาแก่เป็นคนมีบุญวาสนาน้อยสัญญาติด้อยต่ำ
ช้า ไม่อาจใช้สอยพระโอรสของพระองค์เป็นทาสได้ ขอถวายพระพร พระจันทร์และพระอาทิตย์
มีฤทธาศักดานุภาพเป็นอันมาก จะมีใครอาจสามารถหยิบเอาไปใส่ในหีบหรือในกล่องใช้ตาม
ต่างประทีปโคมไฟได้ละหรือ มหาบพิตร

สมเด็จพะเจ้ามิลินท์จึงตรัสตอบว่า **น หิ ญนเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ใครจะเอา
พระจันทร์พระอาทิตย์ไปใส่หีบใส่กล่องใช้ตามต่างไฟได้ ไม่มีใครอาจสามารถกระทำได้เลย

พระนาเคนธจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ ความที่ว่านี้ **ยถา**
มีครูนาณันโด **เอวเมว โข** ทชีชุกพราหมณ์พฤตอาจารย์เป็นคนแก่เต่าชราวาสนาน้อยก็ไม่อาจ
ใช้สอยพระโอรสของพระองค์เป็นทาสได้ มีอุปไมยฉันนั้น

อปปริปี มหาราช ขอถวายพระพร บพิตรจงทรงพระสวณาการอุปมาข้ออื่นอีก พระ

โอรสทั้งสองของพระเสถียรครั้น ไคร ๆ จะใช้เป็นทาสได้ มีอุปมาเหมือนหนึ่งแก้วมณีรัตนะอันวิเศษ อันเป็นของสำหรับบุญญาภพของสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิราช มีรัศมีงามโอภาสส่องไสยาได้ ๔ สอก โศประมาณเท่าคืบเกวียน ไครหรือจะเอาเอาผ้าห่อไว้ไม่ให้รัศมีสว่างไสวได้ ถึงจะห่อไว้ก็เปล่งรัศมีออกไปได้ดังร้อยโยชน์โดยปรกติ บุคคลที่มีบุญน้อยไม่อาจเอาไปใช้สอยได้ ยถา มีครุณานันได เอวเมว โข พระโอรสทั้งสองของพระเวสสันดร ไคร ๆ ก็ไม่อาจเอาไปเป็นทาสช่วงใช้ได้ มีอุปไมยฉันนั้น

อปรีปี มหาราช ขอดวาทพระพร บพิตรจงทรงพระสวณาการอุปมาใหม่อีกเล่า
อุโปสถโก นาคราชา ช้างกฤษราชาคือโอบสถเผือกผู้พ้องหมดทั่วสรรพางค์ เป็นเจ้าฝูงแห่งช้างทั้งหลาย มีกายสูงได้ ๘ ศอ ประดับด้วยสรรพาวรณ์สมสกลหัตถิ์ นำดูน่าเลื่อมใสยิ่งนัก ไครหรือจักอาจขึ้นขี่ช้างนั้นได้ ประการหนึ่ง ไคร ๆ จะปิดบังช้างนั้นได้ด้วยกระดังดังลูกโคน้อย ๆ ที่ยังคืบนมเล่า ยถา ความที่ว่านี้ครุณานันได เอวเมว โข ไคร ๆ ก็ไม่อาจช่วงใช้สองพระโอรสเป็นทาสได้ มีอุปไมยฉันนั้น

อปรีปี มหาราช ขอดวาทพระพร บพิตรจงทรงพระสวณาการอุปมาใหม่อีก สมุทโท
อันว่ามหาสมุทรทั้งยาวทั้งลึกประมาณไม่ได้ จะหยั่งก็ไม่ถึงและกว้างขวางมองไม่เห็นฝั่ง มีน้ำเต็มอยู่เป็นนิตย์ ไม่มีใครอาจปิดให้มืดหมดแล้ววันบริโภทใช้สอยแต่ทำเทียว ยถา มีครุณานันได เอวเมว โข พระโอรสทั้งสองของพระเวสสันดรก็ไม่มีใครอาจเอาไปช่วงใช้เป็นทาสได้มีอุปไมยฉันนั้น

อปรีปี มหาราช ขอดวาทพระพร บพิตรจงทรงพระสวณาการเหตุอื่นอีก นนโทปนันทนาโค อันว่าพระยานันโทปนันทนาคราช สดุดทุกขตุ์ ปรีเวเรตวา นอนพันภูเขาสีเนรราชได้ถึง ๗ รอบ ผู้ใดมีอาจรวบรัดจัดพระยานานั้นใส่ลงในหีบหรือในกล่องเล่นได้ ยถา มีครุณานันได เอวเมว โข พระโอรสทั้งสองของพระเวสสันดรเจ้าก็ไม่มีใครอาจเอาไปใช้เป็นทาสได้ฉันนั้น

อปรีปี มหาราช ขอดวาทพระพร บพิตรจงทรงพระสวณาการเหตุใหม่ให้ยิ่งไปกว่านี้
ธรรมดาว่าหิมวันตราชกิริเขาเอก อจจุคฺคโต นภ สูงเทียมเมฆจะคณนาได้ ๕๐๐ โยชน์ โดยส่วนยาวและส่วนกว้างนั้นคณนาได้ ๓,๐๐๐ โยชน์ จตุราสีติภูมฺมสทฺสเสหิ ปฏิมณฺฑลิตอ
ประดับด้วยยอดนั้นมากมายหนักหนาจะคณหาได้ ๘๔,๐๐๐ ยอด ปณฺจมหานทีปโกว
เป็นที่หล่อหลั่งน้ำให้ไหลไปยังมหานทีแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ มหาภูตคณาลโย มีหมูสัตว์น้อยใหญ่อาศัยอยู่เป็นอันมาก ทิพฺพโสถลลสมลฺลโกประดับด้วยเครื่องแก้วอันเป็นยาทิพย์ นภพลา
หโก วยิ แลดูดิบสูงสุดเวหา อุปมาดุจเมฆอันลอยฟ้า ยถา มีครุณานันได เอวเมว โข อันว่า

สองราชคณัษพระโอรสแห่งพระเวสสันดรนั้นก็มิบุญเป็นมหันตโอรส น สกกา เกหิจิ บุคคลผู้ใด
จะอาจหาญช่วงให้เป็นทาสนั้นหามิได้ เหตุว่าเป็นสกุลสูงใหญ่ระบือลือทั่วไปต่างอาณาเขตประเทศ
ไกล ๆ ปรากฏดังเขาหิมพานต์อันโตใหญ่ฉนั้น

อปรีปี มหาราช ขอดวาทพระพร บพิตรจงทรงพระสวณาการสดับเหตุอันอื่นให้ยิ่งขึ้นไป
อุปริ ปพพุตคฤเค อคฺคิ อันว่าไฟที่ตามไวับนยอดภูเขาในเวลารাত্রีอันมืดมัว ไฟนั้นย่อมจะส่องแสง
ไปได้ ถึงอยู่ในที่ไกลก็แลเห็น ยถา มีครุวนฉนั้นใด เอวเมว โข อันว่าสองพระโอรสนั้นก็มิเกียรติ
ยศปรากฏไป อุปไมยเหมือนไฟที่ตามไวับนยอดภูเขาฉนั้น

อปรีปี มหาราช ขอดวาทพระพร บพิตรจงทรงพระสวณาการเหตุให้ยิ่งขึ้นไปอีก
นาคปุปผสมย ในฤดูที่ต้นกาคะทิงบนยอดภูเขาหิมพานต์ออกดอก ดอกกาคะทิงย่อม
บานถึงกลิ่นขจรหอมระรื่นฟุ้งไปตามลมไกลได้ ๑๒ โยชน์ ยถา มีครุวนฉนั้นใด เอวเมว โข อันว่า
กิตติศัพท์แห่งสองหน่อไทยพระโอรส ก็ลือสะท้านปรากฏไปในแดนมนุษย์ได้ ๖๐๐ โยชน์ ใน
เบื้องบนนั้นโสภณตลอดคอสัตตัญญิภพพรหมโลก เอกอุณฺดร ใต้นั้นลงมาถึงสุรคณธรรพยักษา
ผีเสื้อน้ำนาคกินนรและอินทรพิภพจบในกามาปรเมศร์ประเทศไกลได้ ๑๒ โยชน์นั้น เมื่อมหันตา
นุกาพแผ่ไปดังนี้ ใครที่ไหนจะกระทำซึ่งสองพระโอรสให้เป็นทาสช่วงใช้ได้

มหาราช ขอดวาทพระพร ประการหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระไทยธิเบศร์เวสสันดรจะประสาธ
สองบังอรให้แก่พราหมณ์ จึงตีค่าพระบรมเชษฐาชาติเป็นทองพันตำลึง (บาลีว่า ๕,๐๐๐) ตี
ค่าพระน้องกันหาเป็นทองร้อยตำลึง (บาลีว่า ๕๐๐) กับทรัพย์หลายประการ มีคชสารรถ
ยานม้ามิ่งทาสมรรคมกรหญิงชาย วัวควายเรือสวนไร่นาเป็นอาทิ นับให้ได้สิ่งละร้อย ๆ พระองค์
มาตีค่าตัวพระชาติและกันหาน้องทั้งนี้ หวังจะให้พระอัยกาตามไถ่ จึงตรัสสั่งสอนไทยทารถเล่า
ว่าเจ้าจงกระทำตามถ้อยคำพระบิดา ถ้าพระอัยกาจักไม่ไถ่เจ้า แยกเอาจากพราหมณ์ด้วยข่มเหง
อวยุคสุต วณฺํ น กยิราถ เจ้าทั้ง ๒ อย่ากระทำตามคำของพระอัยกา อนุยายโน จงก้มหน้าไป
เป็นข้าพราหมณ์ตามอัยยาศัย พระลูกเอ๋ยจงฟังคำพระบิดาไว้ให้จงได้ เอวเมว อนุสาธิตวา
สมเด็จพะบรมราชธิเบศร์เวสสันดรสั่งสอนพระโอรสดังนี้ จึงบริจาคนให้ทวิษฐกโณจกรรจํ ตโต
ลำดับนั้นมา เมื่อพราหมณ์พาสองพระโอรสไป เทพเจ้าคลไฉนให้หลงไปสู่สำนักพระอัยกา พระชาติ
จึงทูลพระอัยกาให้ถ้อยคำตัวตามพระราชบิดาสั่ง นี้แหละจะว่าพระเวสสันดร ให้ทานยังผู้อื่นให้
ลำบากละหรือ เมื่อพระองค์เห็นว่าพระโอรสอยู่ป่านั้นลำบากจึงบริจาคนมา หวังจะให้พระอัยกา
ไถ่เลี้ยงไว้ให้ได้รับความสุข เช่นนี้จะว่าพระองค์ให้ทานทำพระโอรสให้ต้องทุกข์ยากหรือให้ได้สุข
เป็นประการใด บพิตรจงสันนิษฐานเข้าพระทัยให้จงดีด้วยประการฉะนี้ ขอดวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี ได้สวนการฟังพระนาคเสนวิสัชนาฉะนี้ จึงมีพระราชโองการสรรเสริญว่า อนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าปริศนานี้พระผู้เป็นเจ้าของวิชาแจ่มแจ้งเป็นอันดี ที่นี้แหละจะได้ทำลายเสียซึ่งคำเดียรถีย์ทั้งหลาย พระผู้เป็นเจ้าของวิชาความนี้ประกอบด้วยอรรถพยัญชนะเป็นอันดี พระผู้เป็นเจ้าของวิชาอันนี้ให้แจ้งทุกประการ ในกาลบัดนี้

เวสสันดรปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

ทุกกรการิกปัญหา ที่ ๖

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีจึงมีวาจาตรัสถามว่า อนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สพฺเพ โพธิสตุตา สมเด็จพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายทุกพระองค์ กระทำซึ่งทวกริกิริยาเหมือนพระโคตมโพธิสัตว์เจ้าหรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายอื่นจะกระทำทวกริกิริยาเหมือนพระโคตมบรมโพธิสัตว์เจ้านั้นหาไม่ได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า อนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้าว่าฉะนั้นจะควรที่ไหน เหตุไรจึงไม่เหมือนกัน ตกว่าพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายนั้นเป็นเวมิตต่างกันหรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ตกว่าพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายนั้นเป็นเวมิตต่างกัน อตุหิ จาเนหิ ด้วยฐาน ๔ ประการ กุลเวมตฺตตา คือต่างด้วยตระกูล บางที่เป็นตระกูลกษัตริย์ บางที่เป็นตระกูลพราหมณ์ อย่างนี้ประการ ๑ อทุธานํ เวมตฺตตา คือ ต่างด้วยสร้างพระบารมี บางที่บารมีมี ๑๖ อสงไขยแสนกัลป์ บางที่ ๘ อสงไขยแสนกัลป์ บางที่ ๔ อสงไขยแสนกัลป์ ต่างกันฉะนี้ประการ ๑ อายุเวมตฺตตา คือ ต่างกันด้วยพระชนมายุ บางที่น้อย เหมือนหนึ่งสมเด็จพระสัพพัญญูบรมครูเจ้าของเรานี้ บางที่มากกว่านี้ เหมือนพระชนมายุแห่งสมเด็จพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ต่างกันอย่างนี้ประการ ๑ ปมาณํ เวมตฺตตา ต่างกันด้วยประมาณ คือประมาณพระรูปบ้าง บางที่เล็กบางที่ใหญ่

ประการ ๑ สิริเป็นต่างกันถ้วน ๔ ประการเท่านี้ ส่วนการกระทำทุกกรกิจยานี้ไม่เหมือนกันเป็น
อัทธานเวมิตี ต่างกันด้วยกระทำบ้างมิได้กระทำบ้าง แต่เมื่อได้ตรัสเป็นสมเด็จพระสัพพัญญูแล้ว
ก็ตรัสรู้เหมือนกัน ประกอบด้วยพระสิริรูปและฉาน สีต สมภา ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัส-
สนะและ จตุเวสารัชญาณ ทศพลญาณ จุททสพุทธญาณ อัญญารพุทธธรรมเหมือนกัน จะได้
แปลต่างกันหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินีมีพระราชโองการถามว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา ตกว่าพระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลาย จะตรัสเป็นเป็นสมเด็จพระสัพพัญญูธรรม
นั้นรู้เหมือนกันเท่ากัน เมื่อเช่นนั้นพระโพธิสัตว์เจ้าของเรากระทำทุกกรกิจยาเพื่อประโยชน์ประการใด

พระนาคเสนวิสันนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันพระ
โพธิสัตว์เจ้าแต่กาลก่อนนั้นต่อบารมีแก่กล้าท่านจึงออกสู่มหานิเขกรรมณ์ พระโคดมโพธิสัตว์
เจ้าออกสู่มหานิเขกรรมณ์ แต่บารมียังอ่อนอยู่ เหตุนี้จึงต้องกระทำทุกกรกิจยาเพื่อจะให้พระญาณ
แก่กล้า ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชินีมีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา เหตุไฉนพระโคดมโพธิสัตว์เจ้าจึงออกสู่มหานิเขกรรมณ์แต่บารมียังอ่อนให้
ผิดกว่าพระโพธิสัตว์แต่ก่อนเล่า

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระ
โคดมโพธิสัตว์เห็นวิปการแห่งพระสมมกรรมคณานางนอนหลับกรนครางน้ำลายไหล สารพัด
จะวิการไปทุกอย่าง ปรารภปราสาทสงัดเหมือนขัณฑ์แห่งป่าช้า พระนิพพิทาญาณก็บังเกิดในพระ
บวรราชสันดานในอัทธมรัตติกสมัยเที่ยงคืน พระองค์ก็บังเกิดเหน้อยหน่าย หนีออกสู่มหา
นิเขกรรมณ์ บรรพชาเสียแต่พระญาณยังอ่อน เพราะเหตุฉะนี้ จึงผิดกว่าโพธิสัตว์แต่ก่อน

ข้อหนึ่ง เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เดือดร้อนมิได้อารมณ์ด้วยนิกรนางสนม คาริในพระ
อารมณ์ จะเสด็จออกสู่มหานิเขกรรมณ์นั้น ยังมีมารผู้หนึ่งรู้ในจิตพระบรมโพธิสัตว์ เข้าใจ
สันตคิดว่าพระโพธิสัตว์ออกสู่มหานิเขกรรมณ์ไม่ช้าก็จะได้ตรัส จะนำสัตว์พันวิสัยแห่งมารเป็น
แม่นมั่น เหตุฉะนั้น มารจึงเหาะลอยอยู่บนเวหาตรงพระพักตราสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์แล้ว
ร้องทักทวนห้ามปรามว่า โภ มาริส ข้าแต่พ่อสิทธิราช ผู้เนียรทุกขมีแต่ความจำเริญ พ่อจะ
กระสันเป็นทุกข์ ทำไม นับแต่วันนี้ไป ๗ วัน ทิพยจักรแก้วจะเลื่อนลอยมาสู่สมบรมโพธิสมภารท่าน
ต ปน สหสาร์ อันว่าจักรแก้วอันเป็นทิพยานั้นแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์มีทั้งกงและคุมเดิมอยู่ได้ปฏิพัทธ์
มหาสมุทรจะผุดลอยมาสู่สมบรมโพธิสมภารพ่อแล้วอย่างสงสย พ่อจะมีพระราชอาญาแผ่ไป จะ

ได้เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ แต่ละทวีปนั้นมีทวีปน้อยสองพันเป็นบริวาร นานไปก็จะได้พระราช-
โอรสมีฤทธิ์เดชรูปโฉมงามตามเสด็จคุณแต่ต่างพระเนตรพระกรรณ ยังอีก ๗ วันท่านจะได้เป็น
จอมทวีป จะรีบออกบรรพชาต้องการอะไร **โศ ตสุต** ต่ **สุตฺวา** ฝายว่าพระบรมโพธิสัตว์ได้
ทรงพระสวณาการถ้อยคำมาราวังนี้ ก็สังเวชพันกำลัง ดังบุรุษถือหลาวเหล็กถูกเป็นเปลว
ร้อนรนอยู่ยงคำแล้ว มิหนายังมีบุคคลเอาหลาวเหล็กดำเข้าทั้ง ๒ โสตซ้ายขวา **ยถา** มีครุณา
อุปมาฉันใด เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ได้ฟังมารว่า ก็ไม่สบายพระโสตแสนสังเวชพระทัยมีอุปไมย
เหมือนฉะนั้น นะบพิตรพระราชสมภาร ถ้ามีจะนั้นปานคุณหนึ่งกองเพลิงอันใหญ่ อันรุ่งโรจน์
โชตินาการเป็นกำลัง **อญฺเณน** **กญฺเณน** ยังมีบุคคลผู้หนึ่งเอาไม้แห้งอื่น ๆ มาทุ้มเข้า กองเพลิง
ใหญ่นั้นเล่าก็รุ่งโรจน์โชติการเป็นเปลวร้อนยิ่งกว่าประมาณ **ยถา** จะมีครุณาอุปมาฉันใด
น้ำพระทัยพระโพธิสัตว์ สิเหน้อยหน้าจากราชสมบัติโทมนัสกระสันอยู่โดยปรกติแล้ว ครั้นได้
ฟังมาว่ายังมีอีก ๗ วันจะได้เป็นบรมจักร น้ำพระทัยก็สลดสังเวชสุดกำลังมีอุปไมยฉันนั้น
นั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง อันว่าพื้นปฐพีที่ชุ่มชื้นเปียก
แฉะด้วยน้ำเลอะลืออยู่แล้ว และมีหนายังมีมหาเมฆตกซ้าลงมากี่ฟุ้งซึ่งวิกัลเปียกเลอะชื้นหนักไป
ยถา มีครุณาฉันใด น้ำพระทัยพระบรมโพธิสัตว์เจ้า โดยเป็นปรกติก็เหน้อยหน้าต่อสมบัติซึ่ง
มีอยู่แล้ว มารยังมาว่าดังนี้เล่า น้ำพระทัยพระโพธิสัตว์เจ้ายังกระสันเบื้อหน้าหนักไป มีอุปไมย
ฉันนั้น นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชบิดี จึงมีพระราชโองการถามว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า เมื่อมารว่ายังอีก ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์จะบังเกิดนั้น ทำไมพระ
โพธิสัตว์เจ้าจึงไม่กลับพระทัยคอยอยู่ ให้จักรแก้วอันเป็นทิพย์บังเกิดเล่า

พระนาคเสนเจ้ามีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เทวดา
ผู้เป็นมารมาเจรจาประโลกลวงนั้นหาจริงไม่ ถึงมาตรว่าจักรแก้วจะเกิดไป ๗ วันก็ดี สมเด็จพระ
พระสิทธิธรรมาบรมโพธิสัตว์ก็ไม่กลับ เหตุไฉน เหตุว่าน้ำพระทัยพระโพธิสัตว์นั้น **ทพฺพฺหติโต** ถือ
มั่นคงในองค์พระอนิจจัง ถือมั่นคงในองค์พระทุกขัง ถือมั่นคงในองค์พระอนัตตา **อุปาทานกฺขยป-**
ปตฺโต พระบรมโพธิสัตว์ขาดสูญจากตัวอุปาทาน อันถือมันสำคัญไหลหลง พะวงอยู่ด้วยรูป
เสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะสัมผัส จำเดิมแต่เห็นวิปการของนางสนมทั้งหลายก็เบื้อหน้ายั้งชั่ง
ทรงเห็นว่าเกิดมามีแต่ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ **อนิจฺจํ** ไม่เที่ยงแท้ หนุ่มสาวก็
จะแก่ จะตาย ไม่เที่ยงแท้ลงตรงไหน **อนตฺตา** จะถือว่าตัวอะไรได้ พระองค์ปลงเห็นเป็นอุปาทา-
นักษันธ์ ไม่ปรารถนาที่จะเกิดในภพทั้ง ๓ สืบไป อย่างนี้หรือน้ำพระทัยจะกลับประหวัดยินดี
ด้วยสมบัติบรมจักรจอมทวีปเล่า เห็นว่าสมบัตินั้นเปลวจะยังจะยืนหาได้ หน้อยหนึ่งก็สิ้นสูญไป

เหตุฉะนี้ น้ำพระทัยจึงไม่ปรารถนา

มหาราช ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ดังอาตมาจะขอลววยพระองค์บ้าง เหมือนหนึ่งว่าอุทกทั้งอันไหลหลังพังออกมาจากมหาสระอนาคาณั้นก็ย่อมไหลลงสู่คองคาอุทกทั้งในคองคาก็ไหลมาสู่มหาสมุทร อุทกทั้งในมหาสมุทรก็ไหลไปสู่ปากบาตลเป็นธรรมดาจะนี้หรือ บพิตรพระราชสมภาร หรือว่าอุทกทั้งที่ปากบาตลมุข คือ อุทกทั้งที่ไหลออกจากปากบาตลนั้นไหลกลับมาสู่มหาสมุทร อุทกทั้งในมหาสมุทรไหลมาสู่คองคา อุทกทั้งในคองคาไหลกลับสู่สระอนาคา

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าใช้กระนั้น อันว่าอุทกทั้งที่ไหลมานั้น จะได้ไหลกลับทวนมาหามิได้ นะพระเจ้าผู้ปรีชาญาณ

พระนาคเสนจึงลววยพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ข้านี้มีอุปมาฉันใด พระบรมโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญพระราชกุศลสร้างพระบารมีถ้วน ๔ อสงไขยแสนกัลป์ จนบรรลุอภิปาณินเป็นที่สุด **ปริปกุกุ โทธิญาณ** พระโทธิญาณของพระองค์แก่กล้าแล้ว ยังอีก ๖ พระวรรษา ก็จะได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษก **โลก อุตตมปุริโส** เป็นเออัครบุคคลดุดมในโลก จะกลับมายินดีด้วยจักรแก้วต้องการอะไร อุปไปมยลอุทกทั้งอันไหลหลังลงสู่ปากบาตลแล้ว มิได้นิวัตนาการไหลกลับหลังจะนั้น **อปิจ อนังโสถ นุโข** ดังอาตมาจะถาม **มหาราช** ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อพระบรมโพธิสัตว์ปรารถนาพระโทธิญาณ ทรงสร้างพระบารมีมานานนับ ๔ อสงไขยแสนกัลป์ จะสำเร็จพระโทธิญาณอยู่แล้ว น้ำพระทัยจะมอล้ายอยู่ด้วยสมบัติบรมจักรเจียวหรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ที่ไหนน้ำพระทัยพระโพธิสัตว์จะกลับรักสมบัติบรมจักรนั้น เป็นอันว่าหามิได้

พระนาคเสนจึงลววยพระพรว่า **มหาราช** ขอลววยพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ พื้นปฐพีใหญ่ง่อมจมไปก็ตามที่ บรรพตคีรีทั้งหลายจงหักทำลายไปก็ตามที่ น้ำในมหาสมุทรทั้งสิ่งแห่งเหือดไปก็ตามที่ น้ำพระทัยของพระโพธิสัตว์เจ้ายังมีได้สำเร็จแก่พระโทธิญาณตราบใด ที่จะกลับพระทัยรักซึ่งสมบัติบรมจักรนั้นหามิได้ ตั้งพระทัยแต่จะให้สำเร็จพระโทธิญาณเป็นอย่างยิ่ง

มหาราช ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ในมนุษย์ อันว่ามหาสมุทรอันใหญ่ **อปริมิตขลโร** ทรงไว้ซึ่งอุทกทั้งจะนับจะคณนามิได้ อุทกทั้งในมหาสมุทรอันใหญ่นั้นจะแห้งลงไป ยัง

เหลืออยู่น้อยเท่าไรยथाโคกก็ตามที พระบรมโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสตอบใด จะให้พระองค์กลับ พระทัยเสียนั้นมิได้เลยเป็นอันขาด ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง อันว่าน้ำในมหาสงครามมิได้ไหลกลับทวนกระแสไปฉันใด น้ำพระทัยพระโพธิสัตว์แม้ยังมิได้ตรัส ก็มีได้กลับเหมือนดั่งนั้น

อนึ่ง **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ถึงมาตรว่าเขาสีเนรุราชจะแตก ออกเป็นร้อยภาคพันภาคประการใดก็ดี อันน้ำพระทัยพระโพธิสัตว์นี้ ถ้ายังมิได้ตรัส จะได้คิดกลับนั้นหามิได้เป็นอันขาด

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง แม้อากาศจะกลับน้อย เข้าเท่าเลื้อล้าเพนก็ดี น้ำพระทัยพระโพธิสัตว์ยังมิได้ตรัสตอบใด จะรู้กลับไปเป็นว่าหาบมิได้

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งอันว่าพระอาทิตย์พระจันทร์และดวงดาวทั้งหลาย ที่ไหนจะพึงตกลงมาเหนือแผ่นดินพสุธานี้ได้ น้ำพระทัยพระบรมโพธิสัตว์ผู้สร้างพระบารมีถ้วน ๔ อสงไขยแสนกัลป์ยังเหลืออยู่อีก ๖ พระวรรษาเท่านั้นก็จะได้ตรัส เมื่อในระหว่างนั้นพระยามารจะมาว่าให้กลับ พระองค์จะกลับที่ไหน เหตุว่าสรรพพันชานา ห่วงทั้งปวงนั้น **ปทาไลตา** องค์พระบรมโพธิสัตว์ทำลายเสียสิ้นแล้ว

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชินิดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **โลก พนุชนานิ** อันว่าห่วงจะจำสัตว์ผู้กสัตว์ไว้ในโลกนี้ มีประการเท่าใดเล่า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **ทส โข อิมานิ** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ห่วงคือเครื่องจำมี ๑๐ ประการ จำสัตว์ไว้ในสงสารให้ทรมานเกิดตายอยู่ในโลกนี้ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เครื่องจำ ๑๐ ประการนั้นคือมารดาประการ ๑ บิดาประการ ๑ ภรรยาประการ ๑ บุตรประการ ๑ ญาติประการ ๑ มิตรประการ ๑ ทรัพย์ประการ ๑ ลาภสักการะประการ ๑ อสิริยศประการ ๑ กามคุณ ๕ ประการ ๑ สิริถ้วน ๑๐ ประการเท่านั้น ห่วงที่จำสัตว์มนุษย์บุรุษหญิงชายไว้ในโลก ๑๐ ประการนี้ ถึงมาตรว่าสัตว์จะสละไป ก็ย่อมจะเป็นห่วงเป็นใยอาลัยต้องกลับมา **ทสพนุชนานิ** อันว่าเครื่องจำ ๑๐ ประการนั้น **ปทาไลตานิ** อันองค์สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้าของเราทำลายเสียไม่ไผ่ฝืน **ตสุมา** เหตุดังนั้น สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้าเมื่อพระยามารมาว่า ยังอีก ๗ วันจะได้เป็นบรมจักรนั้น พระองค์เจ้าจึงมิได้กลับขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชินิดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา นี่หากจะว่าไป เมื่อพระญาณยังอ่อนอยู่นี้ ถึงมาตรว่าเทวดาผู้เป็นมาร จะมาว่า

ให้กระสันด้วยคำของตนว่าคว่นอกกลุ่มหาภิเษกรรม์กระทำทุกกริยาไปให้ลำบาก ต้องการอะไร เมื่อพระยามารมาว่าดังนี้ ทำไมพระองค์จึงไม่ค่อยอยู่ให้ญาณแก่เล่า ถ้าว่าพระโพธิสัตว์เจ้าจะนั่งอยู่ในราชฐานโดยซ้ำให้พระญาณแก่กล้าแล้ว จึงออกกลุ่มหาภิเษกรรม์ตรัสเป็นพระทีเดียวยะไม่ได้หรือ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภาร บุคคล ๑๐ ประการนี้เป็นที่โลกคูหมั่นนิทาไม่มีการระยำเกรง ช่มเหงดูถูกสบประมาทหมิ่นได้ บุคคล ๑๐ ประการนั้นไซ้ **วิธวา** คือ ได้แก่สตรีที่เป็นหม้ายเป็นทีคนทั้งหลายคูหมั่นประการ ๑ **ทพฺพโณ** คือ บุคคลทพฺพผลภาพประการ ๑ **อมิตฺตฉาติ** คือ บุคคลหามิตรหาญาติมิได้ประการ ๑ **มหลุมโส** คือ คนมีค่าตัวมากประการ ๑ **ครุฑาพาธิโก** คือ บุคคลเจ็บปวดเป็นไข้หนักประการ ๑ **ปาปมิตฺโต** คือ บุคคลมีมิตรชั่วประการ ๑ **ชนฺหิโน** คือ บุคคลถอยจากทรัพย์ หาทรัพย์มิได้ ประการ ๑ **อาหฺรหิโน** คือ คนจนขัดสนด้วยอาหารประการ ๑ **กมฺมฺหิโน** คือ คนจนหางานทำมิได้ประการ ๑ **วโยปรีหิโน** คือ คนเสื่อมจากวัย พ้นจากความเป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นคนแก่แต่่าประการ ๑ สิริจำนวนถ้วน ๑๐ ประการเท่านี้ พระบรมโพธิสัตว์เจ้าของเรามาทรงพระดำริถึงเหตุ ๑๐ ประการ ดูวิสัยชานานี้แล้ว เกิดความรู้สึกขึ้นอย่างนี้ว่า มา เม **กมฺมฺหิโน** **อสุตฺ** เราอย่าเป็นผู้เสื่อมจากการงานของเรา เพราะบุคคลผู้เกียจคร้านถอยจากความเพียร ย่อมเป็นที่ติเตียนแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย **ยฺนฺนฺนาหิ** **กมฺมฺสุตฺตมิ** อย่างกระนั้นเลย อาตมานี้จะเป็นนางงาน **กมฺมฺครู** จะเป็นครูผู้ชี้แจงการงาน **กมฺมาริปะเตยฺโย** จะเป็นใหญ่ยิ่งในการงาน **กมฺมฺลีโล** จะเป็นผู้มีปรกติกระทำการงาน **กมฺมฺฐาเรยฺโย** จะทรงไว้ซึ่งการงาน **กมฺมฺนิเกตฺวาตี** จะมีอุตสาหะในการงานอยู่เป็นนิตย์ **กมฺมฺพฺนุชฺเชน** **อมฺตฺโต** จะไม่ปล่อยปละละอยู่ให้เป็นผู้พ้นว่างจากการงาน **อปฺปมฺตฺโต** ควรจะรีบชวนช่วยเป็นคนไม่ประมาท ตั้งใจบำเพ็ญการกกรรมเสีย ประมาทอยู่หาควรไม่ พระโพธิสัตว์เจ้ามาสัญญาในพระทัยขณะนี้จึงกระทำทุกกริยาเพื่อว่าจะให้พระญาณแก่กล้า

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เมื่อสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้ากระทำทุกกริยานั้น มาตรัสอย่างนี้ว่า **อหิ** **อันว่า** อาตมากระทำทุกกริยามาลำบากนักหนา อาตมาก็หาได้ซึ่งอุตตริยมนุสสธรรมอันพระอริยะเห็นประจักษ์ด้วยอริญาณไม่ ดังอาตมาวิตกไป หรือว่าทางอื่นที่ไหนกรรมังจะเป็นที่ดังที่ให้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ พระโพธิสัตว์เจ้ามาปรารภรำพึงการกระทำนี้ พระองค์มีสติเคลิ้มไป กระนั้นหรือ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภาร ธรรมที่จะกระทำจิตให้ทพฺพผลภาพมิให้สมาธิตั้งมั่นสิ้นอาสวะลงได้นี้มี ๒๕ ประการ ขอถวายพระพร อัน

ว่าธรรม ๒๕ ประการนั้น กตเม คือธรรมสิ่งใด อันว่าธรรม ๒๕ ประการนั้น คือ โกโธ ความโกรธ
 ประการ ๑ อุปนาโห ผูกโกรธไว้ไม่รู้หายประการ ๑ มกฺโข ลบหลู่คุณท่านประการ ๑ ปลาโส
 ตีเสมอท่านประการ ๑ อิตฺธา ริษยาท่านประการ ๑ มจฺจริย ตระหนี่ประการ ๑ มายา มารยา
 ประการ ๑ สาถยฺย โอ้อวดประการ ๑ ฌมฺโห ใจกระด้างหัวคือ อาจารย์ว่าไม่ได้ประการ ๑
 สารมฺโก แข่งดีประการ ๑ มาโน ถือตัวประการ ๑ อติมานิ ดูหมิ่นท่าน ประการ ๑ ทโม มัวเมา
 ประการ ๑ ปมาโท ประมาทประการ ๑ ถีนมิทฺฐ ความง่วงเหงาหาวนอนประการ ๑ ตนฺที
 ความคร้านกายเพราะกินอาหารมากประการ ๑ อาลสฺย คือเกียจคร้านประการ ๑ ทุพฺพล
 ความเป็นผู้อ่อนแอประการ ๑ ปาปมิตฺตูปปเสว เสพมิตรเป็นบาปประการ ๑ รูป ยินดีในรูป
 ประการ ๑ สทฺท ยินดีในเสียงประการ ๑ คนฺธ ยินดีในกลิ่น ประการ ๑ รส ยินดีในรส
 ประการ ๑ โภจฺจทฺท ยินดีในโภจฺจทฺทพะ กล่าวถึงอุปต้องประการ ๑ ขุทฺทาปิปาสา อยาก
 ข้าวกระหายน้ำประการ ๑ สิริเป็นธรรม ๒๕ ประการด้วยกัน อันว่าธรรม ๒๕ ประการนี้ กระ
 ทำให้จิตทุพพลภาพมิให้จิตเป็นสมาธิตั้งลงสู่อัสวักขัยญาณได้ **มหาราช** ขอถวายพระพร
 บพิตรพระราชสมภาร **โพธิสตุโต ปณ** แม้อันว่าสมเด็จพระโพธิสัตว์เจ้าพระองค์กระทำ
 ทุกรกิจครั้งนั้น เสวยอาหารน้อยลง ๆ พระองค์ก็หิวอ่อนด้วยอดอาหาร น้ำจิตจึงทุพพลภาพ
 ไป ไม่ได้สมาธิอันจะตั้งมั่นเป็นอัสวักขัยได้ สมเด็จพระโพธิสัตว์สร้างพระบารมีถ้วน ๔
 อสงไขยแสนกัลป์ จะเกิดในชาติใด ๆ ยังสร้างพระบารมีอยู่ในชาตินั้น ๆ ก็ยอมแสวงหาที่จะให้
 ได้พระจุตราริยสัจทุกชาติมา ก็ไหนเมื่อภิกษุมัชชาติจะได้สำเร็จแก่พระสร้อยสรเพชญ์
 โพธิญาณในปัจฉิมที่สุดชาตินี้จะได้เคลิ้มพระสติไปแล้ว พระองค์จะมีสติเคลิ้มไปหาไม่ได้ เป็นแต่
 เพียงพระองค์มีปัญญาสำคัญไปว่า มรรคาอันอื่นดอกกระมัง จะเป็นที่ตั้งที่จะให้ได้ตรัสแก่พระ
 โพธิญาณ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อย่างว่าแต่ความประการนี้เลย
ปุพฺพเพว แต่เมื่อแรกพระองค์ประสูติได้เดือนหนึ่งนั้น พระนมพาตามเสด็จพระปิตุเรศไปแรกนา
 พระนมทั้งปวงนั้นแต่งที่สิริไสยาสน์ ใต้ร่มรุกขชาติชมพูว้าต้นหนึ่ง จึงเชิญให้พระบรมโพธิสัตว์
 เข้าบรรทมอยู่ได้ร่วมไม้หว้านั้น สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ครั้นเมื่อนมพากันไปดูแรกนา
 ละพระองค์ไว้ผู้เดียว พระองค์จึงทรงลุกขึ้นทรงนั่ง **ปลฺลงฺกํ อาภุขจิตฺวา** คุ้มบัลลังก์นั่งขัดสมาธิ
 พระทัยสังคจากามอกุศลธรรมทั้งปวง ก็ได้ปฐมฌาน อันประกอบด้วยองค์คือวิตก วิจาร มีปีติ
 สุขเกิดจากวิเวกแล้วได้ทุติยฌานจตุตถฌานต่อไป พระองค์จะได้เปล่าไปจากความเพียรนั้นหา
 มิได้ กระทำทั้งนี้เพราะปรารถนาที่จะให้พระบารมีแก่กล้าสำเร็จแก่พระโพธิญาณ บพิตรพึง
 สันนิษฐานเข้าพระทัยเถิด จะว่าพระองค์มีพระสติเคลิบเคลิ้มฟุ้งซ่านไปนั้นหาไม่ได้ ที่ว่าทรง
 กระทำตุกรกิจนั้น เพื่อจะให้พระบารมีแก่กล้าขึ้นเท่านั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ มีพระราชโองการตรัสว่า **สาธุ ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **สมปฏิจฺจามิ** โยมจะรับคำของพระเป็นเจ้าไว้ พระโพธิสัตว์เจ้าของเรานี้ พระองค์กระทำทุกกริยาเพื่อจะให้พระบารมีแก่กล้าอย่างนั้นหรือ โยมพึงจะมนสิการเข้าใจในกาลบัดนี้

ทุกกรการิกปัญหา คำรบ ๖ จบเพียงนี้

กุสลากุสลาณํ พลวพลวปัญหา ที่ ๗

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา กุศลนี้จะกล้าหรือว่าอกุศลจะกล้า อันว่ากุศลกรรมแลอกุศลกรรมนี้ข้างไหนจะมีกำลังมากกว่ากัน พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **กุสล์** อันว่ากุศล **อหิมตฺตํ พลวตฺร** มีกำลังกล้ากว่าอกุศล ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าว่านี้ **น สทฺทหามิ** โยมไม่เชื่อเลย อะไรจะว่ากุศลกล้ามีกำลังยิ่งกว่าอกุศลนั้น **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา มนุษย์ในโลกนี้กระทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉจาร มุสาวาท และฆ่าชาวบ้าน ฆ่าคนเดินทางและหลวงเขา เอาเขาไม่ฆ่าเสียนั้นก็ดี **สพฺเพ มนุสฺสา** อันว่ามนุษย์ที่กระทำอกุศลกรรมทั้งปวงนี้ย่อมมีโทษต่าง ๆ เป็นต้นว่าต้องตัดดินสิ้นมือ ตัดศีรษะเสียไว้ตามโทษใหญ่และโทษน้อย แม้ว่ากระทำอกุศลในกลางวันได้ผลในกลางราตรี ถ้ากระทำในราตรีได้ผลในกลางวัน ที่ได้ผลในวันที่ทำคืนที่ทำนั้นก็มี บางที่ได้ผลในสองวัน บางที่ได้ผลในสามวัน นี่แหละมนุษย์ซึ่งกระทำอกุศลธรรมนั้นย่อมได้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรมได้ผลประจักษ์เช่นนี้ ฝ่ายมนุษย์ซึ่งกระทำกุศลนั้น บางพวกได้ให้ทายถวายบริวารแก่ภิกษุรูป ๑ บ้าง ๒ รูปบ้าง ๓ รูปบ้าง ๔ รูปบ้าง ๕ รูปบ้าง ๑๐๐ รูปบ้าง ๑,๐๐๐ รูปบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ รูปบ้าง บางพวกก็รักษาศีล ๕ ศีล ๑๐ เป็นนิตยศีล บางพวกก็รักษาศีล ๒๒ ศีล มนุษย์เหล่านั้นที่ได้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนียในปัจจุบันเห็นทันตาประจักษ์แจ้งในชาตินี้มีอยู่หรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
บุคคลให้ทานศีลสมาทานพระอุโบสถศีล ได้ผลเป็นทิฏฐะเห็นประจักษ์ในชาตินี้ มีอยู่ ๔ คน
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ที่ว่ากระทำการกุศลเห็นผลประจักษ์อยู่ ๔ คนนั้น **โกจิ** คือใครบ้าง
พระผู้เป็นเจ้าจงชี้แจงให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรวิสาขนาว่า พระเจ้าสกมันธราชชนนีองค์ ๑ พระเจ้านม
ราชพระองค์ ๑ พระเจ้าสาธินราชพระองค์ ๑ นายคณบาลคน ๑ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชปิมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา ที่ว่านี้ พระผู้เป็นเจ้านำเอาคน ๔ คนมาว่า ความข้อนี้ นานลี้คคิคำบรรพ
ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้ายังไม่ได้ตรัส ว่าจำเพาะเมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่นั้นมี
ใครบ้าง ที่กระทำบุญได้ผลเห็นทันตา นิมนต์ว่าไปเถิดพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนผู้ปรีชาแก้ว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมโลกนาถมีพระชนม์อยู่นั้น บุคคล
กระทำการกุศลได้ผลเห็นทันตามืออยู่ ๖ คน **ปุลณฺณโก ทาโส** คือนายปรณทาสคน ๑ ปรณทาส
คนนี้ได้ถวายจันทน์แก่พระสารีบุตรเถระเจ้า ก็ได้เป็นพระปุลณณกเศรษฐีในวันถวายจันทน์นั้น ไซ้
แต่เท่านั้น ยังมีอยู่อีก ๕ คน คือ มารดานายโคบาลคน ๑ สุปปิยาอุบาสิกาคน ๑ นางมัลลิกา
เทวีคน ๑ สมุนมาลาการคน ๑ เอกสาฎกพราหมณ์คน ๑ จึงเป็น ๕ คน ๕ คนนั้นกระทำการกุศลได้
โลกสมบัติยศศักดิ์เห็นประจักษ์ เป็นทิฏฐธรรมเวทนีย์ นะบพิตรพระราชสมภาร

กิตฺร ดังจะรู้ว่า สตรีมารดานายโคบาลนั้นประกอบด้วยศรัทธา **อตุตฺโท เกถํ วิกฺกิตฺตฺวา**
เอาผมไปขายได้ทรัพย์ ๘ กหาปณะ แล้วเอาทรัพย์ ๘ กหาปณะนั้นไปซื้อจ่ายเป็นอาหาร
บิณฑบาตถวายพระมหากัจจายนเถระเจ้า ก็ได้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนีย์ได้เป็นอัครมเหสี
ของพระเจ้าอุเทนในวันที่ถวายจันทน์นั้น นางสุปปิยาอุบาสิกาขึ้นเถื่อนเนื้อขาของตนเอง แยกถวาย
แก่พระภิกษุไซ้ ก็ได้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนีย์ รุ่งขึ้นวันเป็นคำรบสองบาดแผลที่เขือคนนั้นหาย
สนิทหายรอยมิได้ นางมัลลิกานั้นได้ถวายขนมถั่วก้อนหนึ่ง แก่สมเด็จพระภควันตบพิตรพุทธเจ้า
ก็ได้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนีย์เป็นประจักษ์ คือได้เป็นอัครมเหสีสมเด็จพระเจ้าโกศลในวันถวายทาน
นั้น **สุมนมมาลาการ** อันว่านายสุมนมาลาการนั้นเล่าถวายดอกมะลิ ๘ กำมือไปรบปราบบุชา
สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้า ก็ได้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนีย์เห็นประจักษ์ คือได้สมบัติ
เป็นอันมากเป็นของพระราชทาน เอกสาฎกพราหมณ์นั้น มีผ้าห่มผืนเดียวเอาผ้าห่มผืนเดียว

นั้นบูชาสมเด็จพระภควันตบพิตรเจ้าเสีย ก็ได้ของสิ่งละแปด ๆ ในวันถวายผ้าสาฎกนั้น นี่แหละ
คนกระทำการกุศลครั้งศาสนาพระสัพพัญญูเจ้าได้ผลเห็นประจักษ์มีเท่านี้ รวม ๖ คนด้วยกัน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ในศาสนาของสมเด็จพระพุทธเจ้าของเรา มีคนทำกุศลได้ผลเห็นทันตา
๖ คนเท่านั้นดอกหรือ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร มี ๖ คนเท่านั้นแหละ พระราช-
สมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้าว่าคนกระทำการกุศลได้ผลเห็นทันตา มี ๖ คนเท่านั้นแล้ว โยมเห็นว่า
อกุศลนี้มีกำลังกล้ากว่ากุศลแท้ นี่แหละพระผู้เป็นเจ้า คนที่กระทำกุศลได้ผลเห็นทันตานี้มาก
กว่ามาก เอกํ สมยํ กระทำครั้งหนึ่ง ๑๐ คนก็มี ๒๐ คนก็มี ๓๐ คนก็มี ๔๐ คนก็มี ๕๐ คนก็มี
๑๐๐ คนก็มี เหมือนเมื่อครั้งกัถาปาเลสนาบดีของพระเจ้าจันทคุตต์นั้น กระทำสงครามกัน
กับพระเจ้าจันทคุตต์นั่นเอง พลนิกายทั้งสองฝ่ายกองทัพนั่น มีมือสักระสันด้วยดาบอันคมกล้า
ฆ่าฟันกันตายฉิบหายนี้มากกว่ามากนัก ก็เพราะว่ากระทำกุศลได้ผลเห็นทันตา เหตุฉะนั้นโยม
จึงเห็นว่ากุศลนั้นแรงกล้ากว่ากุศล สุตฺตํ ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ได้
ยินบ้างหรือไม่ เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ยังทรงพระชนม์อยู่นั้น
พระเจ้าโกศลราช ถวายอสทิสทานครั้งนั้น พระผู้เป็นเจ้าได้สวณาการบ้างหรือว่าหามิได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อาตมา
ได้สวณาการฟังทราบอยู่

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาค-
เสนผู้ปรีชา ดกว่าพระเจ้าโกศลราชถวายอสทิสทานครั้งนั้น ได้ผลเป็นทิฏฐุธรรมเวทนียเห็นทัน
ตาหรือไม่เล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
พระเจ้าโกศลให้ออสทิสทานนั้นจะได้ผลเป็นทิฏฐุเห็นทันตาหามิได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา อสทิสทานที่พระเจ้าโกศลถวายครั้งนั้น ลือชาปรากฏในโลกทีเดียว เหตุไฉน
จึงไม่ได้ผลเป็นทิฏฐุเห็นทันตา เหตุฉะนั้นโยมจึงว่า กุศลมีผลอ่อน หากถ้าไม่ แต่อกุศลนั้นมีผล
กล้าจึงได้เร็ว

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าเจ้าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
 อกุศลมีผลน้อยจึงปล้นที่จะให้ได้ผล กุศลมีผลมากจึงได้ให้ผลช้า จะอุปมาถวาย **มหาราช**
 ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่าธัญชาติข้าวเปลือกมี ๒ อย่าง อย่างหนึ่งชื่อ
 ว่ากุมุทธกัณฐิกะ คือ ข้าวละมานมักมีอยู่ในปัจจุบันประเทศ ข้าวนี้เป็นข้าวเบาหว่านลงในนา
 เดือนเดียวก็ได้ผล แต่ทว่าได้น้อยไป อย่างหนึ่งชื่อว่าข้าวสาลี ๖ เดือนหรือ ๕ เดือนจึงได้ผล
 แต่ทว่าได้มาก นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร ข้าว ๒ ประการนี้ ใครจะมีภาษีดีกว่ากัน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
 นาคเสนผู้ปรีชา อันว่าข้าวสาลีนี่มีภาษีกว่า **ราชารห์ รมญฺญปโลก** ควรแก่พระราชา เป็นที่
 ท้าวพระยามหากษัตริย์ทรงเสวย อันว่าข้าวกุมุทธกัณฐิกะนั้น เป็นที่บริโภคนั้นแห่งทาสกรรมกร

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าเจ้าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความ
 เปรียบ ๒ ประการนั้น **ยถา** มีอุปมาฉันใด อันว่าอกุศลให้ผลน้อยจึงได้ผลเร็ว เปรียบเหมือน
 ข้าวเบา กุศลนั้นให้ผลมากแต่ได้ช้า เหมือนข้าวสาลีเป็นข้าวหนักให้ผลช้า ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่
 พระนาคเสนผู้ปรีชา ทำไมพระผู้เป็นเจ้าจึงวิสันนาว่าอกุศลได้ผลเร็วแต่ได้น้อยเล่า โยมเห็นว่า
 บุคคลกระทำอกุศลได้ผลเร็ว นี่แหละมีกำลังแรงจึงให้ผลเร็ว นี่แหละโยมจะเปรียบให้ฟัง ข้า
 แต่พระผู้เป็นเจ้า ธรรมดาว่าโยธาสู้ใครเข้าสู่อันรงค์สงคราม ปราบปรามเข้าศึกให้อัปราชัยจับตัว
 นายทัพมาได้ โยธานั้นก็ย่อมจะมีชื่อระบือลือช่าว่าแกล้วกล้าหาโยธาอื่นจะเทียมทันมิได้ ประ
 การหนึ่ง **ภิสโก** หมอผู้ใคร่รักษาไข้ถอนพิษไข้ให้โรคหายได้เร็ว หมอนั้นก็นับว่าเป็นหมอที่ดี
 จลตกว่าหมอทั้งหลาย ย่อมจะได้ความยกย่องว่า เป็นหมอเอก ประการหนึ่ง **โย คณโก** อันว่า
 คนคำนวณนับผู้ใด ถ้านับได้รวดเร็ว่องไว ของมากมายนับครู่เดียวก็แล้ว ไม่เนิ่นช้า คน
 คำนวณนับผู้นั้น ก็ย่อมได้รับความยกย่องว่าคำนวณเก่ง อีกประการหนึ่ง **มลูโ** อันว่าคนปล้ำ
 ผู้ใด **ปฐฺมิมลฺล** คเหตฺวา อาจสามรถที่จะปล้ำคนอื่นให้ล้มลงทั้งยืน นอนดินระด้าวอยู่กับ
 พื้นแผ่นดิน ถึงซึ่งความอัปราชัยในท่ามกลางประชุม โลกก็เรียกว่าคนปล้ำคนนั้นมีแรงกล้า
ยถา มีอุปมาฉันใด อันว่าอกุศลก็ให้ผลเร็วเหมือนดังนั้น เหตุนี้โยมจึงเห็นว่า อกุศลมีผลมาก
 ให้ผลเร็วแรงกล้าในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
 กุศลกับอกุศลนี้ ก็ให้ผลเป็นทิฏฐธรรมเวทนีย์เห็นทันตา และสัมปรายิกเวทนีย์ชาติหน้าดูเดียวกัน
 แต่ทว่ากุศลนั้นแรง อกุศลนั้นไม่แรงไม่กล้ากว่ากุศล กุศลกล้ากว่า อาตมาจะวิสันนาให้เห็น ซึ่ง

ว่าอกุศลให้ผลเป็นทิวฐะเห็นทันตาตามมหาสาวัชชโทสนั้น มีลักษณะอยู่อย่างนี้ ข้อซึ่ง
 บพิตรพระราชสมภารเปรียบเทียบว่า เห็นคนทั้งหลายกระทำอกุศล คือปล้นสะดมฆ่าชาวบ้าน
 ลกตีกกลางทางเป็นต้น แล้วได้ความฉิบหายล้มตายตัดตืนสินมือนั้น จะจัดว่าเป็นทิวฐธรรม-
 เวณีย์อกุศลให้ผลเห็นทันตานั้นยังว่าไม่ได้โดยแท้ ด้วยราชบัญญัติมีมาแต่ก่อนเป็นราชกำหนด
 สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ตั้งไว้ว่า บุคคลกระทำปาณาติบาตฆ่าสัตว์ที่มีคุณ เป็นต้นว่าฆ่ามนุษย์
 และบุคคลกระทำทรมานทรมานปล้นสะดมฉ้อโกง และบุคคลกระทำกาเมศุมิฉฉาจารประพฤติ
 ฝิดกรรยาท่น และบุคคลกล่าวมุสา คือ เกรจาให้เขาเสียทรัพย์ เกรจาหยาบคาย คือปรีภายนา
 คำด้วยกล่าวคำหยาบช้ำ และบุคคลเสพสุรายาเมานั้น มีสถานโทษให้ลงอาญาตามโทษ เมื่อ
 อาณาประชานกระทำความผิดจากพระราชกำหนดบทพระอัยการแล้ว ท่านก็ลงพระราชอาญา
 ฆ่าตีตามสถานโทษ จึงเห็นว่าอกุศลให้ผลเร็วมีกำลัง ก็ถ้าจะตั้งกฎหมายไว้บังคับว่าบุคคล ที่ตั้ง
 อยู่ในศีล ๕ เป็นนิตยศีลแล้ว ให้พระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ทรัพย์บริวารให้เขานั้น ๆ และ
 บุคคลซึ่งหมั่นรักษาศูโบสถ์นั้น พระราชทานให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น กฎหมายอย่างนี้มีหรือหาไม่ได้
 บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปคีมีพระราชโองการตรัสว่า กฎหมายเช่นพระผู้เป็น
 เจ้ามานั้นไม่มี

พระนาคเสนถวายพระพรว่า เพราะกฎหมายไม่มี คนที่ทำอกุศลจึงไม่ได้ผลเห็นทันตา
 เป็นทิวฐธรรมเวณีย์เหมือนกับคนที่ทำอกุศลนั้น ที่จริงนั้น ถ้าจะให้ผลเป็นสัมปรายิกภาย
 หน้าแล้ว อกุศลนั้นแหละให้ผลกล้าเร็วกว่าอกุศล

เมื่อพระนาคเสนวิสณาดังนี้ สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชาภิปลงพระปัญญาเห็นด้วย
 จึงตรัสสรรเสริญว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สรุสละ ผู้เป็นเจ้านี่เป็นวุฒิมันด-
 บุคคล คือบุคคลมีญาณจำเริญยิ่ง จึงแก้ปัญหานี้ได้ โยมว่าตามโลกีย์ พระผู้เป็นเจ้าแก้ด้วย
 โลกุตระ ที่นี้โยมแก้ด้วยแล้วว่า อกุศลมีกำลังกว่าอกุศล โยมขอรับไว้ในกาลบัดนี้

จึงมีคำอธิบายจะให้เห็นว่า อกุศลนั้นกล้ากว่าอกุศล ธรรมดาว่าบุคคลอันได้โลกุตระ
 เหมือนเช่นพระองคฺุลิมาลเถระ เมื่อเป็นโจรอยู่นั้นฆ่าฟันมนุษย์เสียเป็นอันมาก ครั้นบรรพชาที่
 ได้สำเร็จแก่พระโลกุตรธรรม กรรมที่ฆ่าฟันมนุษย์นั้นหาตามทันไม่ เป็นอโหสิกรรมไป สาธุส-
 บุรุษพึงเข้าใจเถิดว่า อกุศลนี้กล้าอาจสามารถที่จะนำตนให้ถึงนิพพาน ข้ามพ้นอกุศลไปได้
 ดูพระองคฺุลิมาลเถระนั้น

กุสลากุสลาณัง พลวาพลวปัญฺหา คํารบ ๗ จบเพียงนี้

เปตานัง อุตทิสสผลปัญหา ที่ ๘

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน**
 ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **อิเม ทายกา** อันว่าทายกทั้งหลายนี้ ย่อมให้ทานแล้วอธิฐานจิต
 อุทิศส่วนกุศลว่า ด้วยเศษะที่ข้าพเจ้ากระทำการกุศลครั้งนี้ **อิเม เตสํ ปาปณาตุ** อันว่าผลกุศลนี้
 จงได้แก่บิดามารดาญาติกามิตรสหายบุตรภรรยาสามีของข้าพเจ้า ที่ตายไปสู่ปรโลกนั้นเถิด นี่
 แลละพระผู้เป็นเจ้า ชนทั้งหลายที่ตายไปสู่ปรโลกนั้น จะได้ผลกุศลที่ทายกอุทิศให้หรือประการใด

พระนาคเสนมิเถรวาจาวิสัยนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
บางจำพวกก็ได้ บางจำพวกก็ไม่ได้

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปไตยมีพระราชโองการตรัสว่า เป็นเหตุอะไรอย่างนั้น พระผู้
เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบทิตรพระราชสมภาร ด้วยคน
ทั้งหลายที่ตายไปสู่ปรโลกนั้น บางจำพวกไปเกิดในนรก บางจำพวกไปเกิดในสวรรค์เสวยรมย์
ชมสมบัติทิพย์ **ติริจฺจนานิครตา** บางจำพวกไปเกิดในติริจฺจนากำเนิด เกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน
สัตว์ ๓ จำพวกนี้ ถึงทายกจะแผ่ส่วนบุญกุศลให้ก็ไม่ได้เลย ประการหนึ่ง เป็นอสุรกายก็ดี เป็น
บุปปีปาสิกาเปรตอดข้างอดน้ำก็ดี เป็นนิชฌามัตถิกเปรตเพลิงไหม้อยู่เป็นนิตย์ก็ดี ๓ จำพวกนี้
ถึงญาติจะแผ่ส่วนบุญให้ก็ไม่ได้ จะได้อยู่แต่ปรทัตตูปชีวีเปรตนั้นจำพวกเดียว ด้วยปรทัตตูปชีวี
เปรตนั้น มีชีวิตอยู่ด้วยทายกอุทิศส่วนกุศลให้ ถ้าว่าบิดามารดาภริยาญาติมิตรบุตรธิดาสามีตาย
ไปสู่ปรโลกนั้น ตายไปเป็นปรทัตตูปชีวีเปรต แม้ทายกอุทิศส่วนบุญให้ก็ได้ รับ ถ้าไม่ได้เกิดเป็น
ปรทัตตูปชีวีตเปรตแล้ว ถึงทายกแผ่ส่วนบุญให้ก็ไม่ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์มุนีทราธิปคัมภีร์พระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาทนต์ที่หายถวายเป็นอภิสถาปนิกให้แก้บิดามารดาเป็นต้นที่ตายไปสู่ปรโลก ถ้าบิดามารดาเป็นต้นนั้น มิได้เกิดเป็นปรตตูปชีวิปรตักมิได้แล้ว ผลทานนั้นจะมีบุญเปล่าหรือ ถ้าว่าญาติบิดามารดาเป็นต้นเกิดเป็นอื่น ผลทานนั้นก็สูญเปล่า ไม่เป็นประโยชน์นะซิ พระผู้เป็นเจ้า.

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชาสมภาร ผลทานนั้นจะสลับเปล้าหามิได้ ทายกผู้ให้ทานนั้นก็ได้ผลทานนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามินทรมินทราธิปัตย์มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนเต นาคเสน** ข้า

แต่พระนาคเสนผู้ปริชา การณน มํ สลฺยาเปหิ พระผู้เป็นเจ้าจึงยังโยมให้รู้โดยอุปมาในกาล
บัดนี้เกิด พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารเป็นประเสริฐ
ยังมีบุรุษผู้หนึ่งจะไปเยี่ยมญาติของอาตมา คบแต่งซึ่งสุรามั่งสะกับโภชนาหาร ขนมนอกินแล้ว
จึงนำเอาของเหล่านั้นไปฝากตระกูลญาติของอาตมา ก็หาพบปะญาติไม่ เมื่อไม่พบญาติแล้ว จะ
เอาของนั้นให้แก่ใครเล่า ของนั้นจะมีหายสูญเปล่าหรือบพิตร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ญฺเต** ของนั้นจะสูญ
ไปหาไม่ได้ ของนั้นก็อยู่กับเจ้าของนั้นแหละ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความ
ประการนี้เปรียบฉันใด ทายกกระทำทานอุทิศผลบุญไปให้แก่ญาติของตน เมื่อญาติไม่เป็นปร-
ตัตตูปชีวิเปรตแล้ว ผลทานนั้นจะสูญไปหาไม่ได้ ผลทานนั้นไซร้ก็คงได้แก่ทายกผู้ให้ เอวเมว
อุปไมยเหมือนบุรุษชายหาของไปเยี่ยมญาตินั้น เมื่อไม่พบแล้ว ของนั้นก็กลับได้แก่บุรุษชายนั้น

อีกประการหนึ่ง ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนหนึ่งบุรุษเข้าไปสู่ห้อง เมื่อประตู
อื่นนอกจากประตูที่เข้าไม่มีแล้ว บุรุษนั้นจะพึงออกทางไหน ก็จะต้องออกทางประตูที่เข้าไปมิใช่
หรือ **ยถา** ข้อนี้มีกรวนฉันใด ทายกทำให้ทานอุทิศผลไปให้หมู่ญาติ เมื่อหมู่ญาติคือมิได้ไปเกิด
เป็นปรตัตตูปชีวิเปรต ผลแห่งทานนั้นก็ย่อมจะกลับมาถึงท่านผู้ให้ **เอว เอว** มีอุปไมยฉันนั้นแล
ขอถวายพระพร บพิตรจงทรงทราบดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **สาธุ ญฺเต** ข้าแต่พระ
ผู้เป็นเจ้า โยมนี้ไม่สงสัย เข้าใจแล้ว ว่าผลทานทายกให้ญาติที่เป็นเปรต ถ้าไม่ได้ผลทาน
กลับได้แก่ทายกเจ้าของทานผู้อุทิศให้ **สมปฺปญฺจามิ** โยมจะรับถ้อยคำของผู้เป็นเจ้าไว้ในกาล
บัดนี้

เปตานัง อุททิสฺสผลปัญฺหา คํรบ ๘ จบเพียงนี้

กุสลากุสτανัง มหันตตามหันตภาวปัญหา ที่ ๕

ราชา สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ทายกา อันว่าทายกทั้งหลายกระทำทานอุทิศผลทานให้แก่ บุรพเปรต บุรพเปรตก็ได้ผล ถ้าบุคคลกระทำกุศลอันหยาบช้า คือหม่ามมนุษย์กระทำโลหิตูปบาท อรหันตมาต เป็นต้น เป็นอกุศลอันทารุณร้ายกาจหยาบช้า จะพึงอุทิศผลอกุศลนั้นให้ญาติ อันเป็นเปรต เปรตนั้นจะได้ผลอกุศลนั้นหรือไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงเถรว่าจว่า น หิ มหาราช ไม่ได้ ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระ นาคเสนผู้ปรีชา ส่วนว่าทายกกระทำทานการกุศลอุทิศแผ่ลงไปได้ ฝ่ายว่ากระทำกุศลแผ่ลง ไปไม่ได้ เหตุผลเป็นประการใด โยมสงสัยนักหนา

พระนาคเสนผู้ปรีชาจึงมีเถรว่าจว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความประการนี้บพิตรถามดูถามว่ารสทั้งปวงเป็นไรไม่เหมือนกัน โลกทั้งปวงนั้นจะให้อาตมา กระทำให้เป็นกิจอันเดียววิเศษนาให้เหมือนกันไม่ได้ เหตุอันอื่นมีอยู่บพิตรไม่ถาม มาถามประการ นี้ อย่าได้ถามเลย เหมือนหนึ่งถามว่า ฝักข้าวโพดเป็นไรจึงตั้ง ลูกฟักเขียวฟังทองเป็นไรจึง ห้อยย้อยลงมา น้ำในแม่น้ำคงคาเป็นโชนไม่ไหลทวนขึ้นไปเบื้องบนเล่า มนุษย์กับนกเป็นไปจึง สองเท้า เนื้อเป็นไรจึงสี่เท้า ไม่รู้ที่จะวิเศษนาได้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระ นาคเสนผู้ปรีชา ไซ้ว่าโยมจะแก้งถามพระผู้เป็นเจ้าให้จนหามีได้ โยมถามทั้งนี้ด้วยเหตุว่ามนุษย์ ทั้งหลาย วิจกฺขุภา ปราศจากปัญญาจักขุมิมากในโลกนี้ จะถามเช่นโยมถามฉะนี้ จะหาผู้แก้ไข ไม่ โยมจึงถามให้ผู้เป็นเจ้าวิเศษนาให้เป็นผลแก่ฝูงชน อันจะเกิดมาในอนาคตกาลเบื้องหน้า เหวาหฺ ปุจฺฉามิ โยมจึงถามพระผู้เป็นเจ้าจะนึ่อย่างนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรว่าจว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อาตมามีอาจะแจกกุศลให้เหมือนกุศลได้โดยอนุมานปัญญา ดูหนึ่งว่ามนุษย์ทั้งหลายอัน กระทำอุทกทั้งให้ไหลไปด้วยกาลักน้ำ และจะให้เหวี่ยงเสียจากกาลักน้ำ จะให้ยกเอาภูเขาอันเป็น ช่อมากระทำให้ให้น้ำไหลไปสู่ที่ไกลจะได้หรือ บพิตร

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า น หิ ภนฺเต ไม่ได้นะ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อาตมา
มีอาจะแจกออกซึ่งอกุศล จะแจกได้จะว่าได้แต่กุศลว่าแผ่ผลให้บุรพปรตได้ เอวเมว โข มี
อุปไมยเหมือนบุคคลไขน้ำด้วยกาลักน้ำ และจะให้เอาภูเขาเป็นปล่องมากระทำให้น้ำไหลไป
เหมือนกาลักน้ำไม่ได้ ถ้ามีจะนั้นคงประทีปที่ตามด้วยน้ำมันและบุคคลจะตามด้วยน้ำ จะได้หรือ
มิได้บพิตร

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ญเต** ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อาตมา
มีอาจะแจกออกซึ่งอกุศล จะแจกได้จะว่าได้แต่กุศลว่าแผ่ผลให้บุรพปรตได้ เอวเมว โข มีอุป-
ไมยเหมือนประทีปที่ตามด้วยน้ำมัน และบุคคลไม่อาจเอาน้ำมาตามให้ติดได้ ประการหนึ่ง
ดูชวานาไขน้ำที่สระเข้านา และชวานานั้นจะไขน้ำที่ทะเลมาสู่ना จะได้หรือมิได้บพิตร

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ญเต** ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความ
เปรียบประการนี้ **ยถา** มีอุปมาอันใด อาตมาจะแจกได้แต่กุศลว่าแผ่ผลได้ อกุศลนั้นอาตมา
มีอาจะว่าได้ เอวเมว โข มีอุปไมยเหมือนชวานาเคยไขน้ำมาแต่สระเข้านา มีอาจะไขน้ำมา
แต่มหาสมุทรได้นั้น ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร

ครั้นนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรวิจวอนว่า **ญเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน
ผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าจงให้โยมทราบเหตุที่พระผู้เป็นเจ้าอาจสามารถจะวิชันนาได้แต่กุศล
ส่วนอกุศลพระผู้เป็นเจ้ามีอาจะว่าได้ ด้วยโยมนี่ตามืดแลไม่เห็น หัวรู้ที่จะกำหนดไม่ **สุตฺวา**
ได้ฟังพระผู้เป็นเจ้าวิชันนา **เวทิสฺสามิ** จะรู้ได้เข้าใจในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อปฺลฺย
อันว่าอกุศล **โลภ** มีผลน้อย **ปฺลฺย** อันว่ากุศลมีผลมาก **อกุสฺส** อันว่าอกุศล **กต** ผู้ใดกระทำก็
จำเพาะจะได้แต่ผู้นั้น มีอาจะแผ่ผลไปได้ เหตุประการใด **โลกตฺตา** เหตุภาวะมีผลน้อย **ปฺลฺย**
อันว่าบุญ **พหุ กต** บุคคลกระทำได้ผลมาก อาจะครอบงำได้ทั้งมนุษยโลกและเทวโลก
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระมิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อุปม** **กโรหิ** นิมนต์กระทำ
อุปมาให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **เอโก**

ปริตโต อุทกวิบุโกล จุจหยาดน้ำอันน้อยหยาดหนึ่ง ตกถึงพื้นปฐพีจะซึมจะซาบอาบไปได้สับวา
ลิสสองวาสิบสามวา หรือ บพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนฺเต** หามิได้พระผู้เป็น
เจ้า หยาดน้ำน้อยหยาดหนึ่งตกถึงปฐพี **ตตฺถ** **ปรียาทีเยยฺย** จะซึมซาบหายสูญไปกับปฐพี

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **เกณ**
การณ เหตุอันใดหยาดน้ำนั้นจึงไม่ไหลไปเหมือนอุทกทั้งในแม่น้ำเล่า

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนา-
คเสนผู้ปรีชา **ปริตตตฺตา** เหตุว่าอุทกทั้งนั้นมีหยาดน้อยนัก

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อุกุศลนั้นมี
ผลน้อยมิอาจจะแจกผู้อื่นได้ อุปไมยเหมือนหยาดอุทกทั้งอันน้อยนั้น อีกประการหนึ่ง **มหาราช**
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานจุมหมามะมอันใหญ่ **อภิวสุเสยฺย** ตกลงมา
เหนือพสุธาอันใหญ่ จะท่วมสระ บ่อ ห้วย หนอง คลองน้อย แนวละหาน คอนและลุ่มไหลไป
โดยรีขวางครอบงำไปได้สิ้นหรือไม่ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** เออกระนั้นลี
พระผู้เป็นเจ้า ตกว่ามหาเมฆฝนท่าใหญ่ตกลงมาแล้ว ย่อมท่วมสระบ่อบึงบางห้วยหนองคอน
ลุ่มไหลหลังทั่วไปได้สับสองโยชน์สิบสามโยชน์ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมิเถรวาจาปุจฉาถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
เป็นเหตุประการใด

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
ผู้ปรีชา **มหนตฺตฺตา** เหตุภาวะฝนนั้นท่าใหญ่ จึงท่วมแล้วไหลไปในที่อันไกล

พระนาคเสนถวายพระพรว่า ความนี้ฉันใด **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร
กุศลบุคคลกระทำได้ผลมาก อาจแผ่ให้แก่เทวดามนุษย์ได้ **เอวเมว โข** มีอุปมาจุห้วงท่าฝน
อันใหญ่เนื่องนองนั้น นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา เหตุไรกุศลจึงมีผลน้อย กุศลจึงมีผลมาก

พระนาคเสนจึงมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดา
ว่า ทายกจะให้ทานก็ดี รักษาศีลก็ดี จะภาวนาเป็นภาวนาสมาธิดี จะรักษาอุโบสถศีลก็ดี โส

ทายโก อันว่าทายกนั้น **หฤชปฺปหฺมฺโ** มีใจยินดี **หาลิโต** ยิ้มแย้มหรรษา **ปสนฺโน** ศรีทรา
เลื่อมใส **ปิตีเวทฺธาโต** เสวยปีติราพึงถึงการกุศล ทำใจให้บังเกิดปีติเนื่อง ๆ ไป ใจนั้นมีแต่ปีติ
โสมนัส **ภิชฺชโย** กุศล ปวทุตฺต กุศลนั้นยังจำเริญขึ้นไปทุกขณะ ๆ แห่งจิตอันยินดีราเริงด้วยปีติ
โสมนสนั้น

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อุทปาลโณ** คุจสระและบ่ออันน้ำ พุ
สฺสิโล มีอุทกั้งไหลหลังอยู่ไม่ขาดสาย มนุษย์นิกธสัตว์ทั้งหลายจะกินจะอาบหาบจนไปสัก
เท่าใด ๆ **อุปฺราปริ** **อุปฺปชฺชติ** อุทกั้งนั้นก็ไหลหลังมาไม่รู้ขาดสาย มนุษย์นิกธสัตว์ทั้งปวง
มีอาจะให้อุทกั้งสิ้นสุดได้ **ยถา** มีครูวานฉินโค **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ทายกกระทำการกุศลนั้น ก็จะได้ซึ่งผลกุศลซึ่งกระทำครั้งเดียวทั้งร้อยปีทวีบุญยิ่งไปไม่รู้
สุดรู้สิ้นเลย คุจสระบ่อน้ำนั้น **ปฺลฺลณฺ** อันว่าบุญนี้มีผลมากด้วยเหตุประการฉะนี้ **มหาราช**
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ฝ่ายว่าอกุศลนั้น บุคคลผู้ใดกระทำแล้ว มีแต่จะสอดเกล้า
สงสัย **วิปฺปฏิสํ** เดี๋ยวร้อนน้ำใจ น้ำใจหล่นไปไม่เบิกบาน มีแต่รำพึงการเดือดร้อนกลัวตัวจะ
ไปทนทุกข์ไม่มีความสุขเลยใจนั้นแห้งเหี่ยวไป ธรรมดาว่าห้วงแม่น้ำขาดแล้ว อุทกั้งที่ขังอยู่ไม่ไหลได้
มีแต่จะจวงจะแห้งเหือดไป **ยถา** มีครูวานฉินโค **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร บุคคลกระทำการอกุศลมีแต่จะเดือดร้อน เมื่อจิตได้ความเดือดร้อนแล้ว จะย่อหย่อน
หล่นหูลี้ล้นอัปภายไป มีแต่คิดที่จะกลับจิตเสียใหม่ ที่จะมิได้กระทำการกุศลต่อไป น้ำใจไม่เลื่อม
ใสคิดถึงบาปขณะใด ก็เศร้าหมองน้ำใจที่นั้น **อุปฺ** ไม่ขจฺจแม่น้ำอันแห้งหากระแสน้ำมิได้ บพิตรพึง
เข้าพระทัยเถิดว่า กุศลมีผลมาก อกุศลมีผลน้อย ด้วยเหตุดังวิธัชนาฉะนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรจึงขอกรตรัสสรรเสริญว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา **อโย** **ปญฺโ** อันว่าปริศยานี้ **สุภินฺโน** พระผู้เป็นเจ้าทำลายเป็นอันดี จะได้ย่ำยี
เสียซึ่งคำปรับปาวทแห่งเดียรฉิย ที่นี้แหละพระพุทธบุตรในพุทธศาสนา **ลพฺพยสา** จะได้ยศ
ศักดิ์ขึ้นเพราะพระผู้เป็นเจ้า **สาธุ** **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า **สมฺปญฺจณามิ** โยมจะรับถ้อยคก
ของพระผู้เป็นเจ้าจำไว้ในกาลบัดนี้

กุสลากุสลาฉัง มหันตตามหันตภาวปัญฺหา คัมภ ๕ จบเพียงนี้

สุปินปัญห ที่ ๑๐

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สัพเพ นรนาโร หิงฺขายทํหยาทํปวง อิทฺ โลกสุมิ ในโลกนี้ นอนฝัน กลยาณปิ เป็นบุญก็ดี ปาปปิ เป็นบาปก็ดี ทิฏฐบุพฺพิ ฝันที่ตนเคยได้เห็นมาก่อนก็ดี อทิฏฐบุพฺพิ ฝันที่ตนไม่ได้เคยเห็นมาก่อนก็ดี เขมฺปิ มีเกษมสุขก็ดี สกฺยปิ ประกอบไปด้วยภัยก็ดี กตฺตบุพฺพิ ตนได้กระทำก็ดี อกตฺตบุพฺพิ ตนไม่ได้กระทำก็ดี ทุเรปิ มีในที่ไกลก็ดี สนฺติเกปิ มีในที่ใกล้ก็ดี ฝันนี้มีวาระเป็นอันมากต่าง ๆ บางทีระลึกหลงไปไกลแสนไกลก็เก็บเอามาฝัน เหตุนั้นมีเป็นประการใด นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสาขามาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบทพิตรพระราชสมภาร คืออนิมิตตมาสู่คล่องแห่งปฐมจิตจึงให้ฝัน ยังลักษณะจะให้ฝันนั้นมี ๖ ประการ วาติโก คือบุคคลมีวาโยธาตุอันกำเรบฝันไปนั้นประการ ๑ ปิตฺติโก คือบุคคลมีดีอันกำเรบฝันไปนั้นประการ ๑ เสฺมหิโก คือบุคคลมีเสมหะกำเรบฝันไปนั้นประการ ๑ สนฺนิปาติโก เป็นโรคสันนิบาตให้ฝันไปประการหนึ่ง เทวตฺวปลฺหโร เทวดาผีสาวงเข้าฝันประการ ๑ ปุพฺพวาจิณฺณณมิตฺตโก สิ่งที่เคยสั่งสมคือบุญบาปที่กระทำไว้แต่ก่อนมาเป็นนิมิตในฝันนั้น ชื่อว่าบุญนิมิต ๑ สิริเป็นเหตุ ๖ ประการเท่านั้น แหละให้ฝัน ถ้าฝันด้วยบุญนิมิตนั้น สจฺจํ แน่นัก ฝันด้วยเหตุอื่นไม่แน่ว่าถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ทว่าฝันด้วยบุญนิมิตนั้น จิตของผู้ฝันนั้นเป็นนิมิตหรือว่านิมิตมาปรากฏในภวังคจิตนั้น หรือว่าเหตุอื่นมาเป็นนิมิต

พระนาคเสนถวายพระพรว่า จะเป็นจิตนั้นตบแต่งนิมิตขึ้นเองหาไม่ได้ อญฺโหล โกจิ จะเป็นสิ่งอันอื่นตบแต่งนิมิตหาไม่ได้ คืออนิมิตนั้นและมาปรากฏในปฐมจิตอันกล่าวคือภวังคจิต จึงให้ฝัน ขอถวายพระพร จุกระจกต้องละนั้น กระจกนั้นจะได้มาให้เป็นเงาที่หาไม่ อญฺโหล โกจิ สิ่งอื่น ๆ จะแต่งเงาเกิดขึ้นในกระจกนั้นหาไม่ได้ สิ่งอื่นเล่าจะมาเป็นงานที่หาไม่ได้ ตกว่าเงานั้นแหละปรากฏในกระจกนั้นอันใดก็ดี จิตนั้นจะมาตบแต่งนิมิตขึ้นได้หาไม่ได้ อญฺโหล โกจิ สิ่งอื่นเล่าจะตบแต่งนิมิตหาไม่ได้ นิมิตที่จะให้ฝันนั้นออกจากมาเกิดมาปรากฏในภวังคจิตจึงฝันไป อุปฺไมยตฺตกระจกจะแต่งเงาเองก็หาไม่ได้ สิ่งอื่นเล่าจะกลายเป็นเงาไปก็หาไม่ได้ ขาดิเงานั้นแหละปรากฏในกระจกให้เห็น

พระเจ้ามิลินทภูมินทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าจิตที่ฝันเห็นนั้น รู้หรือว่าฝันอย่างนี้จะคิดจะมีสุขเกษม ฝันดังนี้จะชั่วจะมีภัย

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบทพิตรพระราชสมภาร จิต

บุคคลที่ฝันไปนั้น จะรู้ลักษณะฝันว่าดีและร้ายหามิได้ เมื่อฝันไปดังนั้น ก็จำไปเล่าแก่ท่านผู้
เฒ่าทั้งหลายอันรู้ทำนาย ท่านผู้เฒ่าทั้งหลายนั้นจึงจะทำนายฝันให้

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา อิงฺฆ ดังข้าพเจ้าตักเตือน นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัญญารู้โดยอุปมาเถิด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ ติลกาปิพกา ททฺธุนิ อันว่าต่อมและปานไผ่ผุดเกิดขึ้นในกาย จะให้ลากไม่ให้ลาก
จะให้หยศไม่ให้หยศ จะให้เป็นทีนินทาและสรรเสริญ จะให้สุขให้ทุกข์นั้น ติลกา ต่อมไผ่นั้นรู้หรือว่า
แก้ง้างเกิดขึ้นจะสำแดงให้รู้ว่าดีและร้าย ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ไซ้
ว่าไผ่ต่อมทั้งหลายจะรู้ว่าดีและรู้ว่าร้ายหามิได้ แต่โหราทั้งหลายเห็นไผ่ต่อมนั้นก็ทำนายว่าเกิด
ขึ้นที่นั่นผลจะเป็นอย่างนั้น เกิดขึ้นที่นั่นผลจะเป็นอย่างนี้

พระนาคเสนถวายพระพรว่า เอวเมว โข มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร ฉันทใดก็ดี จิตบุคคลฝันนั้นจะรู้ว่าอาตมานั้นฝันร้ายฝันดีหามิได้ จะเข้าใจว่าฝันร้ายดีก็
แต่ผู้เฒ่าอันรู้ทำนายดูไผ่ต่อมทั้งหลายจะรู้ว่าดีร้ายก็ร้ายก็แต่โหราพฤตจารย์อันรู้ทำนายลักษณะฉะนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ทกว่าบุคคลฝันเห็นนั้นหลับหรือ หรือว่าตื่นประการใด

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลนอน
หลับก็ไม่ฝัน ตื่นอยู่ก็ไม่ฝัน เอตฺถนฺตเร ในระหว่างนั้น คือตื่นและจะใกล้หลับต่อกันนั้นจึงฝัน
ประการหนึ่ง บุคคลมีจิตหลับนั้น ภวฺจกตฺติ จิตถึงภวังค์ เมื่อจิตลงสู่ภวังค์แล้วมิได้กลับไป
กลับมา ขณะนั้นจะรู้ว่าสุขทุกข์นั้นหามิได้ ก็แลจิตที่หลับไปดังนั้น จะได้ฝันหามิได้ ปวตฺตมานเ
จิตฺเต ต่อเมื่อไรจิตนั้นประวর্তเป็นไปได้จึงจะฝัน ยถา มีอุปมาฉันทใด อุปไมยประคองบุคคล
ยกเอากระจกบริสุทธิผ่องใสเข้าไปตั้งในที่มืดหาแสงแดดส่องมิได้ ฉายา อันว่าเงามิได้เข้าไป
ปรากฏได้นั้น มหาราช ขอถวายพระพร อาทาโส อันว่ากระจกส่องนั้นได้แก่กายเราท่าน
ทั้งหลาย อนุชากโก อันว่ามีคนนั้นได้แก่หลับ สุริยรฺสูติ อันว่ารัศมีแดดนั้นได้แก่จิต

ขอถวายพระพร ประการหนึ่ง มหิโกฏฺฐิ อันว่าที่สุดแผ่นดินข้างหนึ่ง แสงพระอาทิตย์
ส่องไม่ถึง ด้วยเหตุสุริยรังสีนั้นอันเมฆกั้นไว้ เมื่อแสงพระอาทิตย์ส่องไม่ได้แล้ว อาโลโก อันว่า
สว่างก็ไม่มี ความนี้ ยถา และมีครวนาอุปมาฉันทใดก็ดี มหาราช ขอถวายพระพรบพิตร

พระราชสมภารผู้ประเสริฐ บุคคลที่หลับไปนั้น จิตตกลงสู่ภวังค์แล้วมิได้หวนไหว เมื่อจิตมิได้หวนไหวแล้ว จะได้ฝันหามิได้ เอวเมว มีอุปมาอย่างที่มีคหาแสงสุริยรังสีสว่างมิได้นั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **สุริโย** อันว่าพระอาทิตย์นั้นได้แก่กายเราท่านทั้งปวง อันว่าที่สุตแผ่นดินได้แก่หลับ สุริยรังสีนั้นได้แก่จิต **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลหลับและท่านผู้วิเศษที่เข้าวิเศษที่เข้านิโรธสองจำพวกนี้ จิตจะได้หวนไหวหามิได้ เหตุนี้บุคคลหลับจึงไม่ฝัน

ส่วนบุคคลตื่นอยู่ จิตนั้นขุ่นมัวหวนไหวไม่เป็นปรกติอยู่ บุคคลที่ตื่นนี้มีจิตจะได้ปรากฏในจิตหามิได้ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ จุณบุรุษผู้หนึ่ง **รหสฺสโกโม** มีความปรารถนาที่อันรโหฐานเป็นที่กำบัง ไม่สำแดงซึ่งอาการต่าง ๆ ได้ในที่อันแจ้ง **ยถา** มีครุณาฉันไค อันว่าบุคคลตื่นอยู่ถึงกลางวัน **อนุโธ** ก็เหมือนหนึ่งตามืด นิมิต्तจะได้ปรากฏหามิได้ อุปมาเหมือนบุรุษอันรักที่กำบัง ไม่สำแดงอาการที่แจ้งนั้น

วา ปน แม้นอีกอย่างหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เปรียบดังภิกษุเป็นภิกษุจะทำลายเสียซึ่งอาชีวะปาริสุทธศีล มิได้เลี้ยงชีวิตตามพุทธบัญญัติ คบหาปาปมิตรประพฤติกุจิรตอณาจาร **ทสฺสึลล** อันผู้ทูลเกลี้ยกระรอนถอยจากความเพียร โภธิปักขิยธรรมก็มีได้มาสู่ที่คลองแห่งอารมณ์เป็นธรรมารมณ์ **ยถา** มีอุปมาฉันไค อันว่าบุคคลตื่นถึงกลางวันก็เหมือนกลางคืน ถึงสว่างก็เหมือนมืด นิมิต्तจะได้มาปรากฏในคลองแห่งภวังค์หามิได้ **เอวเมว** มีอุปมาอย่างภิกษุทูล คบหาปาปมิตร เป็นคนเกลี้ยกระรอน โภธิปักขิยธรรมมิได้บังเกิดในคลองแห่งจิตเป็นธรรมารมณ์ฉะนั้น เหตุดังนี้แหละบุคคลตื่นอยู่จึงไม่ฝัน ด้วยจิตนั้นมิได้แน่วแน่ลงได้ ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **มัทธสฺส ติวริชา** ลักษณะแห่งบุคคลที่จะหลับนี้ มี ๓ ประการมิใช่หรือ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เอออันว่าลักษณะแห่งการหลับนั้นมี ๓ ประการ เป็นอาทิเบื้องต้นนั้นประการ ๑ เป็นมัชฌิมปานกลางประการ ๑ เป็นปริโยสานที่สุดประการ ๑

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการถามว่า เป็นอาทิ เป็นมัชฌิม เป็นปริโยสานนั้น เป็นประการใด

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าลักษณะเป็นอาทิจะหลับนั้น ให้เกลี้ยกระรอนที่กระทำการ และให้กระรอนไปทั่วกาย ให้กายนั้นทุพพลภาพอ่อน

ไปง่วงไป ประกอบการงานไม่ได้ อย่างนี้แหละเรียกว่าเป็นอาทิแห่งหลับเป็นต้นเป็นเดิมแห่งหลับ
 ประการ ๑ ที่ว่าหลับเป็นมัจฉมนั้น อธิบายว่าหลับเป็นท่ามกลาง คือหลับยังไม่สนิท เป็น
 คุจวานรอันหลับนั้น เรียกว่าหลับเป็นกลาง ประการ ๑ ซึ่งว่าหลับเป็นปริโยสานนั้น ได้แก่
 จิตลงสู่ภวังค์เป็นที่สุดหลับสนิททีเดียวประการ ๑ สิริเป็นลักษณะแห่งหลับ ๓ ประการดังนี้
 เบื้องว่าหลับเป็นกนิพิทรา คือหลับวานรนั้นแหละให้ฝันเห็น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
 พระราชสมภารผู้ประเสริฐ **โย สตุโต** ธรรมดาว่าพระยติโยคาวจรเจ้าองค์ใดมีสติ ปาจิตสมา-
 หิโต มีจิตมั่นในที่บำเพ็ญภาวนา **จิตฺตมฺโม** มีธรรมอันตั้งไว้ **อจลพฺพุติ** มีปัญญามีได้ห้วนไหว
ปหิณโกตฺถุหลสฺสทุโท กำจัดเสียซึ่งเสียงอันอื่นอิง ย่อมอยู่ในที่กลางป่าอันสงัด ราพึงถึงอรรณ
 สุขุม มิได้หยังจิตลงสู่หลับ ระวังจิตเป็นเอกกคตา ก็ได้สำเร็จธรรมสมาธิสมมย **ยถา** มีอุปมาฉันใด
มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อชาคโร** บุคคลที่ไม่ตื่น **อมิตฺทสมานฺโน** จะ
 หลับก็ไม่หลับ คือบุคคลนอนหลับก็ไซ้ จะตื่นก็ไซ้ คุจวานรอันหลับนั้นแหละจะฝัน ก็อุปไมย
 เหมือนกันกับท่านผู้วิเศษอันไม่ได้หยังลงสู่หลับ กระทำจิตเป็นเอกกคตา อันบรรลู่แก่ธรรมา-
 ภิสมมยรรคผลนั้น **โกตฺถุหลสฺสทุโท** อันว่าเสียงอ้ออิงตื่นข้านั้นคืออยู่วิเวโก อันว่าวิเวก
 สงัดนั้นได้แก่นอนจะหลับก็ไซ้ จะตื่นก็ไซ้ เช่นวานรหลับนั้น พระโยคาวจรเจ้าละเสียซึ่งเสียงตื่น
 ข้าว และเสียงอ้ออิง กำจัดเสียงซึ่งมีหวั่นคือมิได้หยังลงสู่หลับ มีจิตเป็นอุเบกขามัชยสถ์ ก็ได้ตรัส
 รู้ธรรมนั้น **ยถา** มีครุณานันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อชาคโร**
อมิตฺทสมานฺโน บุคคลที่ไม่ตื่นไม่หลับ ดังวานรหลับนั้นจึงฝันเห็น **เอวเมว** เหมือนอย่างพระ
 โยคาวจรเจ้าอันไม่ตื่นไม่หลับ มีจิตเป็นอุเบกขามัชยสถ์ ได้ตรัสรู้ธรรม แจ่มในธรรมเห็นไปในธรรม
 นั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรก็ตรัสว่า **สาธุ ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้จำเริญ
สมปฺปญฺจนามิ โยมจะรับถ้อยคำจำไว้ในกาลบัดนี้

สุปิณปัญหา คำรบ ๑๐ จบเพียงเท่านี้

จบอรรถมวรรค

นวมวรรค

กาลากาลมรณปัญหา ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามปัญหาสืบไปว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **สพฺเพ มนุสฺสา** อันว่ามนุษย์ทั้งหลายนี้ตายเป็นกาลมรณะ ลิ่น หรือว่าตายเป็นอกาลมรณะบ้าง

พระนาคเสนเถระจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มนุษย์ทั้งหลายตายเป็นกาลมรณะก็มี ที่ตายเป็นอกาลมรณะก็มี

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่ตายเป็นกาลมรณะนั้นอย่างไร ที่ตายเป็นอกาลมรณะนั้นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **ผลิโนปิ ผล** ผลมะม่วงหรือผลไม้เหล่าอื่น ย่อมหล่นไป แต่ในกาลเมื่อยังเป็นช่อ บางทีช่อดังจะเป็นผลก็หล่นร่วงไป บางทีหล่นไปในกาลเมื่อเป็นหัวแมลงวัน บางทีห่ามแล้วจึงหล่นไป บางทีจวนสุกจึงหล่นไป บพิตรเห็นบ้างหรือไม่ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระมิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการรับคำพระนาคเสนว่า **อาม ภนฺเต** พระเจ้าข้าพระเจ้าผู้เป็นเจ้า โยมเคยเห็นอยู่เป็นธรรมดา

พระนาคเสนผู้ปรีชาเมื่อเถรว่าว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่ามะม่วงและผลไม้ที่สุกแล้วหล่นนั้นแต่เรียกว่าหล่นในกาลควรจะหล่น **เสสา** อันว่าผลมะม่วง และผลไม้ นอกนี้คือที่ล่วงไปตั้งแต่เป็นช่อและเป็นผลโตเท่าหัวแมลงวัน นกจิกและลมพัดและเป็นด้วงบ่อนหนอน ไชรวังไปนั้นเรียกว่าหล่นเป็นอกาล คือหล่นในกาลอันไม่ควรจะหล่น ความเปรียบนี้ **ยถา** มีครุวนาอุปมาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ ประเสริฐ อันว่ามนุษย์ทั้งหลายเกิดมาครั้งแต่่าแก่ชรากระทำกาลกิริยาตายนั้น ชื่อว่ากาลมรณะ ควรตายอยู่แล้ว นะบพิตรพระราชสมภาร ปานคุณผลมะม่วงสุกแล้วหล่นร่วงลงสู่พื้นพสุธา **อว-เสสา** มนุษย์นอกเวลานั้น **เกจิ** บางพวกตายเป็นกรรมปฏิพาพห์ กรรมหลังอันหนักมาชักนำไป **เกจิ** บางพวกตายเป็นคติปฏิพาพห์คติอันหนักชักนำไป บางพวกก็ตายเป็นกิริยาปฏิพาพห์ กิริยาอันหนักชักนำไป **เต มนุสฺสา** อันว่ามนุษย์ทั้งหลายนั้นชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคนทั้งหลายตายด้วยกรรมปฏิพาพห์กรรมพาไปก็ดี ตายเป็นคติปฏิพาพห์คติชักพาไปก็ดี ตายเป็นกิริยาปฏิพาพห์กิริยาชักพาไปก็ดี ตายด้วยชราพาไปก็ดี

โยมเห็นว่ามนุษย์ทั้งหลายนี้ตายเป็นกาลมรณะควรด้วยกาลสิ้น อย่างว่าแต่อย่างนั้นเลย สัตว์ที่ตายไปในกรรมมารดานั้นก็ได้ชื่อว่าตายเป็นกาลมรณะ ที่ตายไปในเวลาออกจากกรรมมารดาแล้ว ก็ชื่อว่าตายเป็นกายมรณะ ทารกที่ได้ห้าปีตายก็ดี ห้าปีตายก็ดี เจ็ดปีตายก็ดี แปดปีตาย เก้าปีตาย สิบปีตาย สิบเอ็ดปีตาย สิบสองปีตายก็ดี **กาเลเยว มรณฺติ** ก็ได้ชื่อว่าตายให้กาลควรจะตายตามอย่างทารกทั้งหลายอันตายมา แม้ถึงสัตว์ที่ได้ร้อยปีตายก็ชื่อว่าตายเป็นกาลมรณะ ตกว่าสัตว์ทั้งหลายที่ตายนั้นเป็นกาลมรณะหมดสิ้น ที่ว่าสัตว์จะเป็นอกาลมรณะใช้กาลที่จะตายหรือไม่ควรตายนั้นหาไม่ได้

พระนาคเสนมิเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สัตว์และมนุษย์ทั้งหลายที่ไม่สิ้นอายุยังไม่แก่ไม่เดาอันนั้นแลมาตายเสียได้ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะ มี ๗ จำพวก อันว่า ตายเป็นอกาลมรณะ ๗ จำพวกนั้นเป็นประการใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลผู้ใดยังไม่สิ้นอายุอดข้าวปลาอาหารตาย จัดได้ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะ ประการ ๑ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลที่ยังไม่สิ้นอายุ แต่ว่าอดน้ำตายนั่น ก็จัดได้ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะ ตายในอันใช้กาลประการ ๑ **อหินา ทฏฺโฐ** **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ บุคคลงูขบพิษกล้ำหม่อรรักษาไม่ได้ ยังไม่สิ้นอายุ ตายด้วยพิษงูนั้น ก็ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะประการ ๑ **วิสมาลิโก** **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลยังไม่สิ้นอายุกินยาพิษ ยาพิษนั้นกัดลำไส้ หายาจะแก้มิได้ ตายด้วยยาพิษนี้ ก็ได้ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะประการ ๑ **อคุคิลโต** **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลอันเพลิงไหม้ตายด้วยเพลิง ก็ชื่อว่าอกาลมรณะประการ ๑ **อุททกโต** และบุคคลยังไม่สิ้นอายุตกน้ำตาย นี่จัดเป็นอกาลมรณะประการ ๑ **สตุติยา ปหโต** บุคคลยังไม่สิ้นอายุ ตายด้วยอาวุธศัสตรานั้น ก็ชื่อว่าอกาลมรณะประการ ๑ สิริเป็น ๗ จำพวกเท่านี้ ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สัตว์ที่ตายเป็นกาลมรณะนั้นมี ๘ ประการ ก็อตายด้วยโรคเป็นวาศสมุฏฐานเกิดเพื่อลมประการ ๑ ตายด้วยโรคเป็นปิตตสมุฏฐานเกิดเพื่อดีประการ ๑ ตายด้วยโรคเป็นเสมหสมุฏฐานเกิดเพื่อเสมหะประการ ๑ ตายด้วยไข้สันนิบาตประการ ๑ ตายด้วยโรคเป็นอุตุปริมาณ น้อมมาตามฤดูเกิดมาตามฤดูคิมหันต์เหมันต์วสันตนั้นประการ ๑ ตายด้วยวิสมปริหาร อิริยาบถนั้นนอนยืนเดิน เกินประมาณโรคบังเกิดนั้นประการ ๑ ตายด้วยโรคเป็นโอปปกมิกกาให้ลงไป รักษาเท่าไรก็ไม่หายประการ ๑ ตายด้วยโรคอันเกิดแต่กรรมวิบากนั้นประการ ๑ สิริเป็น ๘ ประการด้วยกันชื่อว่ากาลมรณะ

ประการหนึ่ง กาลมรณะมี ๒ สถาน ที่เป็นสามายิกากาลกริยานั้นสถาน ๑ เป็นอสามายิกากาลกริยานั้นสถาน ๑ ที่ว่าตายด้วยโรคอันเกิดแต่กรรมวิบากนั้น ชื่อว่าสามายิกา

กาลกิริยา แปลว่าตายควรด้วยกาลอันเป็นกรรมของตนกระทำไว้แต่ชาติก่อน ตายด้วยเหตุนอก
จากนี้นับแต่ตายด้วยวาทสมุฏฐานมาจนถึงโอปปกมิกภาพได้ ๗ ประการ ชื่อว่าสามายิกาการ-
กิริยา แปลว่าตายไม่ควรแก่กาลแก่สมัย

และมนุษย์ตายด้วยเหตุ ๗ ประการ คืออดข้าวประการ ๑ อดน้ำประการ ๑ ทุข
ประการ ๑ กินยาพิษประการ ๑ เพลิงไหม้ประการ ๑ ตกน้ำประการ ๑ ถูกอาวุธศัสตรา
ประการ ๑ สิริเป็น ๗ ประการด้วยกันนี้ มนุษย์ที่ตายไปดังนี้ จักว่าตายเป็นอกาลมรณะ

ส่วนบุคคลตายด้วยบุรพกรรมหนหนึ่งนั้น คือแต่ก่อนตนได้กระทำสัตว์ให้ออดตาย ครั้น
ผู้นั้นสิ้นชีวิตแล้ว ก็ไปทนทุกข์อดข้าวปลาอาหารตายอยู่ในอบายหลายพันปี กรรมนั้นค่อยน้อย
เข้า ขึ้นมาเกิดเป็นมนุษย์เศษกรรมมาตามทัน แต่ยังเป็นทารกและกลางคนเมื่อแก่นั้นก็ดี ให้
อดข้าวตาย อย่างนี้ ชื่อว่าสามายิกมรณะ

และที่ว่าตายด้วยอดน้ำก็ดี ตายด้วยงูกัด ตายด้วยยาพิษก็ดี ตกน้ำตายก็ดี เพลิงไหม้
ตายก็ดี เขามาฟันตายก็ดี อีก ๖ ประการนี้แต่ชาติก่อนได้กระทำความกรรม คือให้สัตว์อดน้ำตาย
และเอาร้ายให้ขบเขา วางยาพิษให้เขากินตาย และคลอกเผาสัตว์ให้ตาย ทำสัตว์ให้ตกน้ำตาย
ฆ่าสัตว์ทั้งหลายด้วยอาวุธ ครั้นตัวจุติตายก็ไปทนทุกข์อยู่ในอบายตามกรรมที่กระทำไว้ฉนั้นใด ก็
ได้ฉนั้นนั้น ทนทุกข์อยู่หลายพันปี ครั้นกรรมนั้นเบาบางเข้ามาเกิดเป็นมนุษย์เล่า เศษกรรมนั้น
มาทันเข้าเมื่อเป็นกุมารก็ดี เมื่อกลางอายุก็ดี เมื่อแก่ก็ดี อย่างนี้ชื่อว่าสามายิกมรณะ ตายด้วย
กรรมหลังที่กระทำไว้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา ยัมมทสิ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่าตายเป็นอกาลมรณะนั้น มีเหตุประกอบใด
อิงงม ดังโฆมตักเตือน นิมนต์อุปมาชี้เหตุให้โฆมแจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ธรรมดาว่ากองเพลิงไหม้ไปจนสิ้นเชื้อหญ้าใบไม้และไม้แห้ง สิ้นอุปัทวะหาเชื้อที่จะไหม้มิได้ก็ดับ
ไปเอง ชื่อว่าสามายิกนิพพุตดับเองกระนั้นหรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบศมีพระราชโองการตรัสว่า เอว ภนุเต ดังนั้นแหละ
พระผู้เป็นเจ้า เพลิงนั้นดับเอง ชื่อว่าสามายิกนิพพุต

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ความนี้เปรียบฉนั้นใด มหาราช ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภาร บุคคลมีอายุยืนได้มากประมาณพันปีเป็นอันมาก หาโรคหาภัยหาอุปัทวะสิ่งไร

มิได้ ตายไปเองชื่อว่าสามายิกมรณะ อุปไมยเหมือนกองเพลิงดับเองนั้น **มหาราช** ขอถวาย
พระพรบพิตรพระราชสมภาร กองเพลิงอันหนึ่งไหม้ซึ่งไม้แห้งและเมื่อไม้แห้งนั้นยังไม่สิ้น
ยังไหม้อยู่ ยังมีหาเมฆคือฝนทำใหญ่บันดาลตกลงมา **นิพฺพาเปยุ** ให้เพลิงดับไป นี่แหละดัง
อาตมาจะขอถาม **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร กองเพลิงนั้นจะเรียกว่าเป็น
สามายิกนิพพุตา ดับเองกระนั้นหรือ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ญฺเต** ข้าแต่พระ
ผู้เป็นเจ้าเพลิงนั้นจะเรียกว่าดับเอง เป็นสามายิกนิพพุตาทรมิได้

พระนาคเสนมิเกรวจากปฐาถามต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
สมภาร เหตุประการใดเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ญฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน
ผู้ปรีชา กองเพลิงนั้นยังกำดัดจะไหม้หญ้าและใบไม้อยู่มิได้สิ้นเชื้อ ไม้ดับเอง ไปดับด้วยน้ำฝน
อย่างนี้ ชื่อว่าสามายิกนิพพุตา

พระนาคเสนจึงกล่าวอุปไมยต่ออุปมาว่า อาตมาเปรียบประการนี้ **ยถา** มีอุปมาอันใด
มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลที่ตายเป็นอกาลมรณะนั้นคือยังไม่ถึง
กำหนดสิ้นอายุที่จะตาย และมาตายด้วยโรคอันจรมาอย่างใดอย่างหนึ่งอันบังเกิดขึ้นก็ดี และ
ตายด้วยอดข้าวอดน้ำ ภูเขาและกษิยาพิษเป็นต้นก็ดี ก็ได้ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะ **เอวเมวโ**
มีอุปไมยเหมือนเพลิงกองใหญ่ยังกำดัดจะไหม้ ฝนทำใหญ่ตกทับดับไปนั้น **มหาราช** ขอถวาย
พระพรบพิตรพระราชสมภาร พลาหอันตั้งขึ้น **คคณ** บนคณอากาศเกิดเป็นท่าฝน ตกลงมา
หากัยอันตรายมิได้ ก็ไหลไปท่วมที่ลุ่มดอนกระนั้นหรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า **เอว ญฺเต** ข้าแต่พระผู้
เป็นเจ้า เมื่อเมฆตั้งขึ้นหากัยอุปัทวะที่จะเปียกเบียนมิได้แล้ว ก็บังเกิดท่าฝนตกลงมา

พระนาคเสนจึงอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร คน
ทั้งหลายแห่งอมาโรคาพยาธิจะปิจาามิได้ และภัยอันตรายไม่มี อยู่ดี ๆ สิ้นอายุตายที่ชื่อว่า
สามายิกมรณะนั้น คุณเมฆตั้งขึ้นหาสิ่งกระทำอันตรายมิได้ ก็ตกลงเป็นท่าฝนเองนั้น นั้น
ประการหนึ่ง ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานคุณเมฆตั้งขึ้นเบื้องบนจะเกิดฝน ลมพัด
กระจัดกระจายให้แล้งไป มิได้เป็นฝนตกลงนั้น ดังอาตมาจะถาม เมฆตกลงหรือประการใด
บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า หามิได้ เพราะเมฆนั้นลมพัดให้กระจายไปเสียสิ้น

พระนาคเสนมิเกรวจากถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมฆฝนตั้งขึ้นเดิมนั้น ลมไม่กระทำอันตรายสฝนตกลงมาเล่า เมฆฝนตั้งขึ้นลมกระทำอันตรายไปไม่ตกลงมา ไฉนจึงไม่เหมือนกันนะ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เมฆฝนที่ตั้งขึ้นนั้น ตกด้วยไม่มีอันตราย ไม่ตกด้วยลมกระทำอันตราย

พระนาคเสนจึงอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความประการนี้มีอุปมาฉันใดก็ดี คนทั้งหลายที่ตายไปด้วยโรคอันตรายอันใดอันหนึ่ง ในเวลาที่ยังไม่ถึงซึ่งสิ้นอายุขัย ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะ เปรียบด้วยเมฆฝนตั้งขึ้น ลมกระทำอันตรายฉะนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อสรพิษกล้ำคาบคั่นขบเอาบุรุษผู้หนึ่ง หาหมอไม่ทัน พิชนั้นกล้ำหาญ ไปหายาที่จะมาพิชมิได้ บุรุษนั้นกระทำกาลกิริยาตาย พิชนั้นหาอันตรายมิได้ **ยถา** มีครุวนาอุปมาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **โกจิ จิร ชีวตุ** บุคคลผู้ใดที่มีชีวิตอยู่นานแล้ว แก่ชราไปเป็นอายุขัยสิ้นอายุตายไป หาโรคสิ่งไรและภัยอันตรายสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันจะมาพิชทายมิได้ ชื่อว่าสามายิกมรณะตายเอง เปรียบคูปิษอันหาจะระงับมิได้ฉันนั้น.

ยถา ปน มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบด้วยอสรพิษอันร้ายขบบุรุษผู้หนึ่งเข้า แต่ว่าหาหมอทันวางยาฆ่าพิชนั้นให้สูญหายไป จะว่าพิชนั้นเป็นสามายิกะหาอุปัทวะอันตรายมิได้หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จะว่าพิชนั้นเป็นสามายิกะหามิได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนเถระผู้ปรีชาญาณจึงซักถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เป็นเหตุประการใด อสรพิษร้ายเหมือนกันตัวหนึ่งพิชกล้ำขบคนตาย ตัวหนึ่งพิชกล้ำขบคนนั้นแล้วพิชหายไป เป็นเหตุไฉนนะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พิชนั้นสูญไปด้วยฤทธิ์ยามากำจัดเสีย พิชนั้นจึงมิได้เป็นสามายิกะ

พระนาคเสนจึงอุปมาอุปไมยต่ออุปมาว่าละนี้ **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลทั้งหลายตายด้วยโรคอันจรมาเป็นต้นว่าวาศสมุฏฐานั้น ยังไม่สิ้นอายุขัย ก็ได้ชื่อว่าเป็นอกาล-

มรณะเหมือนพิษอันฤทธิ์ยาหมอมห้ามให้สูญหาย หากกระทำให้ตายได้ไม่ใช่แต่เท่านั้น อันว่า บุคคลตายเป็นกาลมรณะนั้นจะอุปมาอีกก่อน **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จุณห์หนึ่งนายขมังธนูยิงลูกธนูไป ถ้าลูกธนูไม่ขัดข้องลอยล่วงไปจนสิ้นกำลังแล้วตกลงมา ตามธรรมดาครั้งนี้มีอุปมาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลที่มีชีวิต อยู่จนแก่ชราสิ้นอายุขัยตายตามธรรมดานั้น ก็เหมือนกันกับลูกธนูอันคนยิงไปไม่กระทบกระทั่ง ตลอดไปโดยธรรมดานั้น ประการหนึ่ง **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ ประเสริฐเปรียบขุนนายขมังธนู หากยิงไปให้ถูกโดยปฐมคติธรรมดาดังครวก่อนไม่ ยิงลูกศรไป จะให้ตกลง มีผู้อื่นเข้ามาหยิบเอาลูกธนูไปเสีย ดังอาตมาจะถาม ตกว่าลูกธนูนั้นจะไปตาม ธรรมดาเดิมหรือประการใด นะมहाบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินท์จึงตรัสว่า ลูกธนูนั้นจะไปตามธรรมดาหาไม่ได้ เพราะมีผู้มาหยิบเอาไปเสีย

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า บุคคลกระทำกิริยาตายเป็นอกาลมรณะ ก็เหมือนกันกับลูกธนูที่ยิงไปไม่ถึงที่ มีใครหยิบเอา ไปเสียนั้น ประการหนึ่ง **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จุณบุคลเป็นช่างตี ภาชนะทองแดง เสียงนั้นก้องไปจนสุดเสียงนั้น ยถา มีครุวนาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระ พรบพิตรพระราชสมภาร ฟุ้งชนที่มีชันษาอายุยืนนานอยู่ไปจนแต่หาโรจะบิทยายมิได้ ลิ่นอายุขัยตายเองนั้น ก็เหมือนกับเสียงภาชนะทองแดงดังไปจนสุดเสียง และฟุ้งชนตายด้วยลิ่น อายุนั้น ชื่อว่าสามายิกมรณะ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานจุณบุรุษ ผู้หนึ่งตีซึ่งภาชนะทองแดงแล้วจับต้องยึดภาชนะทองแดงนั้นไว้ ห้ามเสียงมิให้ดังไป เสียง ภาชนะนั้นจะดังก้องไปเหมือนภาชนะอันบุคลไม่จับต้องจับกุมไว้หรือประการใด

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงตรัสว่า เสียงภาชนะนั้นจะดังก้องหาไม่ได้ละ ผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนจึงถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เหตุประการใด จึงไม่มีเสียงดังก้องเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภาชนะทองแดงนั้นคนจับ ไว้จึงไม่ดังโดยธรรมดา

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความ ประการนี้ ยถา มีอุปมาฉันใดอันว่ามนุษย์ทั้งหลายที่ตายเป็นอกาลมรณะนั้นมีทันแก่ชราสิ้นอายุขัย เพราะโรคอันใดอันหนึ่งมีวาทสมุฏฐานเป็นอาทิเกิดขึ้นในกายก็ตายไป อุปไมยจุณภาชนะ ทองแดงอันบุคลตีดังไป แล้วยึดไว้มิให้ดังต่อไปนั้น อิท **มหาราช** การณ์ ขอถวายพระพรบพิตร

พระราชสมภาร จงทรงพระสวนการฟังเหตุอุปมาแห่งมนุษย์ทั้งหลายอันตายเป็นอกาลมรณะ
อีกก่อน **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานดูพืชข้าวเปลือกบุคคลหว่านลง
ในนา ฟาฝนชุกเขยช่มขึ้น ก็จำเรณูนั้นมีดอกออกรวงใหญ่ถึงซึ่งภาวะเป็นสัตสสมัย คือ จะเป็น
ข้าวปลูกต่อกันไป **ยถา** มีกรวนาฉันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
คนทั้งหลายเกิดมา **จิร ชีวิตา** มีอายุยืนนานประมาณพันปีเป็นอันมาก หาโรคพยาธิปิศา
มิได้อยู่จนสิ้นอายุขัย ก็มีอุปไมยเหมือนธัญพืชอันจำเรณูนั้น นี่แลตายต่อแก่แต่ชราสิ้นอายุนั้น
ชื่อว่าสามายิกมรณะ

ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่าธัญพืช
ในนา ฟาฝนแล้งแห้งไป ไม่มีอุทกที่จะงัดเลี้ยงต้นข้าวไว้ ข้าวขึ้นแห้งตายแดง ธัญพืชนั้นไม่เป็น
เม็ดเป็นรวง ไม่ถึงซึ่งภาวะเป็นสัตสสมัย จะเป็นข้าวปลูกตกกล้าต่อไปได้หรือนะ บพิตรพระ
ราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **น** **ภนุเต** จะได้ที่ไหน
พระผู้เป็นเจ้า กับข้าวเสียนั้น

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เป็นเหตุ
ประการใด เมื่อพืชหว่านลงในนาด้วยกันดังนี้จึงไม่เหมือนกัน

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา อันว่าธัญพืชนั้นเป็นหาอุทกที่จะเลี้ยงต้นมิได้ จึงไม่ถึงสัตสสมัย นะพระ
ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงอุปไมยต่ออุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ ผู้ชนทั้งหลายเกิดมามีทันแก่ ยังมีทันชรา ยังมีทันจะสิ้นอายุขัย บังเกิดโรคไข้เจ็บ
ด้วยโรคอันใดอันหนึ่ง มีวาศสมภูฐานเป็นอาทินั้น อุปไมยเหมือนธัญพืชหาอุทกที่มีได้ จิบหาย
แห้งไปมิได้ถึงซึ่งภาวะเป็นสัตสสมัยนั้นแล บุคคลตายเสียไม่ทันแก่ชราสิ้นอายุขัยนั้นเรียกว่า
ตายเป็นอกาลมรณะ ขอถวายพระพร **อิมินา** **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
จงทรงพระสวนการซึ่งเหตุแห่งอุปมา อกาลมรณะอีกสถานหนึ่ง **สุตปฺพุพฺ** **ปน** บพิตรพระ
ราชสมภาร ได้เคยสวนการฟังเขามาแต่ก่อนบ้างหรือประการใด **สมฺปนฺเน** **สสุเต** ในเมื่อ
ต้นข้าวอันขึ้นมายังอ่อน ๆ มีหนอนเกิดขึ้นกินได้ ยังต้นข้าวให้จิบหายตายไปนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็น

เจ้า โยมได้ยินเขวาก็ได้ยิน จะว่าได้เห็นก็ได้เห็น พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนเถระจึงปจฉาถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ต้นข้าวตายด้วยหนอนนั้น จะว่าตายเป็นกาลมรณะหรือไม่เล่า บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ต้นข้าวอ่อนแม้ว่าหนอนไม่บ่อนไส้ ก็ถึงซึ่งภาวะเป็นสัสสสมัย
จะเป็นข้าวปลุกต่อ ๆ ไป นี่ตายด้วยเหตุหนอนบ่อนไส้ มิทันที่จะเป็นเมล็ดเป็นรวงสืบพืชพันธุ์ไป
อย่างนี้เรียกว่าตายเป็นอกาลมรณะทีเดียว นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ มนุษย์ทั้งหลายเกิดมามีทันจะชราถึงอายุขัย และโรคอันใดอันหนึ่งขาดสมุฏฐานโรค
เป็นต้น ทำให้ถึงแก่ความตายนั้น ก็เหมือนกับต้นข้าวอ่อนหนอนกินไส้ให้ฉิบหายตายไปนั้น
อย่างนี้ชื่อว่าตายเป็นอกาลมรณะ อีกประการหนึ่ง บพิตรพระราชสมภาร ได้เคยสวนการฟัง
บ้างหรือ **สมฺปนฺเน สสุเต** เมื่อต้นข้าวบริบูรณ์เป็นรวงแล้ว แต่ทว่าไม่แก่นัก **มณฺชรกํ ปตฺเต**
พอจะและล้มไปตากดำหุงกินได้ ในสมัยนั้น ยังมีहांฝนहांใหญ่ชาติหนึ่งนั้น ชื่อว่ากรกพรรษ
ตกลงมายังเมล็ดข้าวนั้นให้หล่นไปสิ้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา **สุตฺตปฺพุทฺ** แต่ก่อนโยมได้ยินเขาเล่ามา ที่ได้เห็นกับตาได้เห็น พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ดกว่าเมล็ดข้าวหล่นไปด้วยฝนกรกพรรษานั้น จะเรียกว่าฉิบหายเป็นกาล หรือว่าหามีได้ นะ
บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินทร์มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา ต้นข้าวนั้นเป็นรวงแล้ว ถ้าว่าฝนนั้นไม่ทำอันตราย ก็ถึงซึ่งภาวะเป็นสัส-
สสมัย ก็เป็นข้าวปลุกปลูกพันธุ์สืบต่อไปได้ทีเดียว นี่หากฝนเจ้ากรรมมากระทำอันตราย ให้
หล่นฉิบหายไป หาทันที่จะเป็นสัสสสมัยไม่ ฉิบหายดังนี้เรียกว่าเป็นอกาลพินาศนั้นและ พระ
ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ มนุษย์ทั้งหลายเกิดมามีทันชราถึงอายุขัย **เกณฺหิ โรเคน** โรคสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีวาท-
สมุฏฐานโรคเป็นอาทิ ถึงตัวมนุษย์พวกนั้นให้ถึงแก่มรณภาพความตายดังนี้ ชื่อว่าอกาลมรณะ

เอวเมว มีอุปไมยดังข้าวรวงนิบหายไปมิทันจะถึงสี่สหัสสมัยนั้น ขอถวายพระพร นี่และมนุษย์ที่เกิดมาไม่ทันจะแก่ชราอายุขัย อันโรคอันใดอันหนึ่งมีวาทสมุฏฐานโรคเป็นอาทิ มีโอปุกมิกโรคเป็นปริโยสาน เสียคนทั้งในกายตายไป บางทีอดข้าวตาย อดน้ำตาย อสรพิษขบตาย กินยาพิษตาย ไฟไหม้ตาย ตกน้ำตาย เขม่าฟันตาย และตายด้วยภัยสิ่งใดหนึ่งนั้น ได้ชื่อว่าถึงแก่ภรรณภาพเป็นอกาลมรณะทั้งสิ้น บพิตรจงทราบในพระบวรราชสันดาน ด้วยประการดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีได้ทรงสวนการดังนี้ มีพระทัยโสมนัสจึงตรัสว่า
อจฺจริย ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาปัญหานี้เป็นอัสจรรย
อพฺภุตฺต ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญปรีชา พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาอรอดแห่งปัญหานี้เป็นอพฺภุตฺตพยากรณ์ช่างแก้ช่างไข ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังก็เปรียบให้ได้ยินได้ฟัง สุตฺตสฺสิดิ การณ์ช่างชักเอาเหตุมาอุปมาในอกาลมรณะให้สม สุตฺตสฺสิดิ โอปม แล้วเอาอกาลมรณะเป็นตัวอุปไมยเปรียบด้วยอุปมาวิสัยนาให้เห็นกระจ่าง เป็นตัวอกาลมรณะออกไปได้ ภนฺเต ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ มนุษย์บางคนก็คิดเห็นอย่างเดียว เข้าใจอุปมาข้อเดียวจะพึงตกลงใจเห็นไปว่า มีแต่กาลมรณะเท่านั้น หามืออกาลมรณะไม่ ส่วนโยมนี้นี้พระผู้เป็นเจ้าชักอุปมาให้เข้าใจ โยมตกลงใจรู้แจ้งว่า อกาลมรณะก็มี จะมีแต่กาลมรณะหาไม่ได้ ตั้งแต่พระผู้เป็นเจ้าชักอุปมาข้อต้นมาวิสัยนาให้ฟังแล้ว อปิ จาหํ ภนฺเต ข้าแต่พระนาคเสนผู้จำเริญปรีชา พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัยนาดับความสงสัยข้ออื่น ๆ ของโยมเสียอีก โยมใครจะฟังข้อที่พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนามานี้ โยมเห็นถูกต้องแจ่มแจ้งทุกประการแล้ว โยมจะขอรับจำไว้ในกาลบัดนี้

กาลากาลมรณปัญหา คำรบ ๑ จบเพียงนี้

ปรินิพพุตางัง เจติเย ปาฏิหารปัญฺหา ที่ ๒

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ทกว่าพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย เมื่อท่านเข้านิพพานไปนั้น มีอัสจรรยที่เชิงตะกอนในเจดีย์คือเมรุ นั้น มีทุกพระองค์หรือ อุทาหุ หรือว่า บางพวกมีอัสจรรย บางพวกไม่มีอัสจรรย (อัสจรรยคือปาฏิหาริย์)

พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร บางพวกมีปาฏิหาริย์ บางพวกไม่มีปาฏิหาริย์

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนเต** ข้าแต่พระผู้เป็น
เจ้าผู้เจริญ พระอรหันต์พวกใดมีปาฏิหาริย์ พระอรหันต์พวกใดไม่มีปาฏิหาริย์

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ปาฏิหาริย์มี ๓ ประการ อันว่าปาฏิหาริย์ ๓ ประการนั้นเป็นด้วยบุคคล ๓ จำพวกอธิฐานไว้
คือพระอรหันต์เจ้าเมื่อท่านจะเข้านิพพานนั้น ประการนั้นให้เป็นประโยชน์โสทธิผลแก่ณิก
ประชาชนให้ส่งสัการะกเพวระของท่าน จึงอธิฐานไว้ว่า **จิตกาย ปาฏิหาริ โทสุ** อันว่าเชิง
ตะกอนสพอาดมาจะมีปาฏิหาริย์เกิด พระอรหันต์อธิฐานแล้วเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน เหตุดังนี้
เชิงตะกอนพระอรหันต์นั้นจึงมีปาฏิหาริย์ประการ ๑ **ปุน จ ปรี** อีกอย่างหนึ่งนั้น **มหาราช** ขอ
ถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เทวดาเห็นว่า บุชาสพพระอรหันต์ประกอบด้วย
ผลเป็นอันมากยิ่งนักหนา ประการนั้นให้เห็นประโยชน์โสทธิผลแก่เทวดาและมหาชน ให้บังเกิด
ศรัทธาปลื้มนการ จึงอธิฐานว่า ขอให้เชิงตะกอนแห่งสพพระอรหันต์นี้กระทำปาฏิหาริย์เกิด
ประเวณีธรรมจะเกิดจำเริญ มนุษย์เทวดาเห็นปาฏิหาริย์จะศรัทธาปลื้มนการทุกคน กุศลจะ
จำเริญด้วยปาฏิหาริย์นี้ เมื่อเทวดามีฤทธิ์ตั้งจิตอธิฐานดังนี้ **จิตกาย** อันว่าสังเขปเชิง
ตะกอนสพพระอรหันต์ ก็มีปาฏิหาริย์เป็นคำรบ ๒ **ปุน จ ปรี** **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
พระราชสมภาร ยังอีกประการหนึ่ง **อิติล วา บุริโส วา** คือสตรีภาพก็ดี บุรุษก็ดี **สทุโ**
มีจิตศรัทธา **ปณฺฑิต มปริชาชาติ พุคฺคโต** ฉลาด เมธาวิ เป็นปราชญ์มีเมธา **พุทฺธิสมฺปนฺโน**
ประกอบด้วยปัญญา โยนิโส **วิจฺจนฺตยิตฺวา** จึงมาคิดโดยอุบายปัญญาแล้ว ก็อธิฐาน **ณฺธ วา**
ซึ่งของหอมก็ดี **มถฺล วา** ซึ่งดอกไม้ก็ดี **ทฺถสฺส วา** ซึ่งผ้าก็ดี สิ่งหนึ่งสิ่งใดตามแต่จะได้ **จิตกาย**
ปฏฺธิปติ จึงเอาของนั้นใส่ลงในเชิงตะกอนว่า จะเป็นปาฏิหาริย์เกิด ขณะนั้นอันว่าเชิงตะกอน
สพพระอรหันต์ก็บังเกิดเป็นปาฏิหาริย์ ด้วยอธิฐานของสตรีภาพและบุรุษอันมีศรัทธามีปัญญา
นั้น เป็นคำรบ ๓ นี้แหละเชิงตะกอนพระอรหันต์เข้านิพพานเป็นปาฏิหาริย์ด้วยเหตุ ๓ ประการ
นี้แหละท่านว่าพระอรหันต์ผู้เข้านิพพานแล้ว เทวดามนุษย์ไม่อธิฐานดังพรรณนามานี้
แล้ว ถึงว่าจะเป็นจิณาสพมวิสัยานัญในอภิญญา ๖ ประการ หรือเป็นพระอรหันต์พิเศษเข้า
พระนิพพานก็ดี ถ้าว่าปราศจากอธิฐานแล้ว อันว่าเชิงตะกอนนั้นไม่มีปาฏิหาริย์เลย ขอถวาย
พระพร **อริญฺจฺจเน สติ** เมื่ออธิฐาน ๓ ประการ ดังวิสัชนามานี้ มีผู้กระทำแล้ว มนุษย์
ทั้งหลายได้เห็นปาฏิหาริย์ที่เชิงตะกอนนั้น ก็พากันเชื่อว่าพระพุทฺธบุตรนี้เข้านิพพาน ก็บังเกิด
ปลื้มนการเลื่อมใสศรัทธา มหาบพิตรพึงทรงพระสันนิษฐานเข้าพระทัย ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิณฑีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **สาธุ ภนฺเต** ข้าแต่พระเจ้า **สมปฺปญฺจามิ** โยมจะรับเอาถ้อยคำจำไว้ เป็นข้อปฏิบัติต่อไปในกาลนี้
ปรีณพฺพุตานัง เจติยา ปาฎิหารปัญฺหา คํารบ ๒ จบเพียงนี้

เอกัจจนกัจจนัง ฐมฺมาภิสมยปัญฺหา ที่ ๓

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิณฑีบรมกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **เย เต สมฺมาปฺปชฺชนฺติ** สัตว์ทั้งหลายใด มีน้ำใจศรัทธา อุตสาหะปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติในธรรมแล้ว ก็จะสำเร็จธรรมภิกษุสัมมรรคผลสิ้นหรือ หรือว่า สัตว์บางพวกถึงจะปฏิบัติก็ไม่สำเร็จ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระองค์ผู้ประเสริฐ สัตว์บางพวกสำเร็จธรรมภิกษุสัมมรรคผล บางจำพวกไม่สำเร็จ ขอถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิณฑีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พวกไรเล่าไม่สำเร็จ จงวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สัตว์ที่เกิดในกำเนิดเดียจจณาน คือกนิรและนาคเป็นต้น ถึงมาตรว่าจะปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติให้ดีประการใด ๆ **ฐมฺมาภิสมโย** อันว่าธรรมภิกษุสัมมรรคผลนี้จะบังเกิดแก่เดียจจณานั้นหามิได้เลย เปรตจำพวกหนึ่ง ถึงจะปฏิบัติดี ก็ไม่ได้สำเร็จธรรมภิกษุสัมมรรคผล คนเป็นมิฉนาคก็ยังไม่ถึงจะปฏิบัติดี ยังไม่ตัดทิวอันชั่วของตนเสียก็ไม่สำเร็จธรรมภิกษุสัมมรรคผล ประการหนึ่ง กุมารอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ ถึงจะปฏิบัติดี ก็มีอาจสำเร็จธรรมภิกษุสัมมรรคผล ประการหนึ่ง บุคคลกระทำความงานนันทริยกรรม ๕ ประการ คือมาตุฆาต ปิตุฆาต อรหันตฆาต สังฆเภท และโลหิตุปบาท สิริเป็น ๕ ประการ และบุคคลทุศีลโดยสังวาส นุ่งห่มผ้าสาวพัสตร์ ปล่อยอยู่กับภิกษุสามเณรนั้นก็ดี และบุคคลที่บวชเป็นภิกษุแล้ว กลับไปถือฝ่ายเดียรฉิยก็ดี และบุคคลที่ประทุษร้ายนางภิกษุณีก็ดี และภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสส มิได้อยู่กรรมก็ดี และบัณฑิตก็ดี และอุกโตพญฺชนะก็ดี จะปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ คือจำริยฺสมถวิปัสสนานั้น มีอาจได้ธรรมภิกษุสัมมรรคผล ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิยมหาราชองค์การตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ซึ่งบุคคล ๑๕ จำพวก ไม่ควรจะได้ธรรมากิสมัยมรรคผลนั้น โยมก็สิ้นสงสัยแล้ว แต่ทว่าโยมสงสัยอยู่ที่ว่า กุมารมีอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ คุณนี้จะได้มรรคผลธรรมวิเศษ เหตุว่าทารกนั้นปราศจากราคะโทสะโมหะมานะทฐิ มิได้มีกำหนดในราคะคำฤๅณ มิได้มีกามวิตก มิได้เจือไปด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงมิได้สำเร็จธรรมากิสมัยมรรคผล

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร กุมารมีอายุต่ำกว่า ๘ ขวบ ประกอบด้วยราคะโทสะ โมหะ มานะทฐิ รู้ว่าสิ่งนี้บุญแล้วกุนั้นจะได้มรรคผล ประการหนึ่ง ทารกมีอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ กระทำจิตปราศจากอกุศลได้เหมือนผู้ใหญ่ นั่นก็จะสำเร็จมรรคและผลอาจได้ซึ่งนิพพานธาตุ นี่เป็นกุมารอายุต่ำ สติปัญญาอ่อนนัก ถึงจะปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ นั้นมิอาจได้ซึ่งธรรมากิสมัยมรรคผล **อุปมาปิ โส อตุโล** ความข้อนี้จะเห็นแจ้งด้วยอุปมา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่าเขาพระเมรุราช **ปวโร** ประเสริฐยิ่งนัก จะมีบุรุษผู้หนึ่งมายกเขาพระเมรุราชด้วยกำลังตนเป็นปรกติ จะยกได้หรือมิได้ **นะ** บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิยมหาราชองค์การตรัสว่า บุรุษผู้นั้นจะยกเขาพระเมรุที่ไหนได้ **นะ** ผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุรุษที่มีกำลังเป็นปรกติ มิอาจยกเขาพระเมรุราชได้ด้วยเหตุประการใด

พระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิยมหาราชองค์การตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เหตุว่าเขาพระเมรุใหญ่

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการนี้ **ยถา** มีอุปมาฉันใด กุมารนั้นเป็นเด็กสติปัญญาอ่อน มิอาจสำเร็จธรรมากิสมัยมรรคผล คุณบุคคลที่มีกำลังเป็นปรกติ มิอาจยกเขาพระเมรุราชอันใหญ่ขึ้นได้ฉะนั้น ถ้ามีฉะนั้นคุณบุรุษผู้หนึ่งนำมาซึ่งอุทกทั้งประมาณหยาดหนึ่ง มาสลดลงในมหาปฐพีอันกว้างใหญ่ อันว่ามหาปฐพีอันใหญ่นั้น จะชุ่มชื้นเปียกไปด้วยหยาดอุทกทั้งหยาดเดียวนั้นหรือ บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐในปฐพี

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิยมหาราชองค์การตรัสว่า **น** **หิ ภนฺเต** จะได้ที่ไหน ผู้เป็นเจ้า อุทกทั้งหยาดเดียวนั้นหรือจะให้ปฐพีอันใหญ่เปียกชื้นได้

พระนาคเสนเถระจึงอุปมาอุปไมยอุปมาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความข้อนี้ **ยถา** มีครุวนาฉันได กุมารอายุต่ำกว่า ๗ ปี ยังไม่รู้ความ ยังอ่อนสติปัญญา มีอาจสำเร็จธรรมากิสมัยมรรคผล จุจอุทกัทยาคเดียวตกลงหลังปฐพีอันใหญ่ มีอาจให้ปฐพีชุ่มได้ฉัณนั้น ประการหนึ่ง บพิตรพระราชสมภาร ปานจุจประทีปอันน้อย บุคคลจะเอาส่องให้สว่างทั่วมนุษยโลกกับเทวโลก จะได้หรือประการใดเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนุเต** ไม่ได้ซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ไม่ได้ด้วยเหตุประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นสาครราชตรัสประภาษว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ปรีชา เพราะกองประทีปนั้นน้อย จึงมีอาจยังมนุษยโลกกับเทวโลกให้สว่างได้

พระนาคเสนจึงว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความข้อนี้ **ยถา** มีครุวนาฉันได อันว่ากุมารอายุต่ำกว่า ๗ ปี มีสติปัญญาอ่อนมีอาจสำเร็จแก่ธรรมากิสมัยมรรคผลได้ จุจประทีปน้อยมีอาจยังมนุษยโลกกับเทวโลกให้สว่างได้ฉัณนั้น อีกประการหนึ่ง ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าหนอนบ่อนกินไส้ข้าวสาลี กิมิชาติหนอนนี้จะกินคชนทรคชสารสูง ๘ สอกคืบให้ล้มได้หรือ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นชัตติยวงศ์ มีพระราชโองการตรัสว่า **น หิ ภนุเต** ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถรปุจฉาถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ไม่ได้ด้วยเหตุประการใดเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทราริบดี มีพระราชโองการตรัสตอบว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เหตุว่ากิมิชาติหนอนนั้นตัวเล็กน้อย จึงมีอาจกินคชสารตัวใหญ่ให้ล้มลงได้

พระนาคเสนจึงว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารว่า ความประการนี้ **ยถา** มีครุวนาฉันได กุมารอายุต่ำไปกว่า ๗ ปี มีสติปัญญาอ่อนนัก มีอาจสำเร็จธรรมากิสมัยอุปมาอุปไมยจุจกิมิชาติหนอนน้อยมีอาจสามารถที่ว่า จะกินคชสารสูง ๘ สอกคืบให้ล้มลงได้ฉัณนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรได้ทรงฟังดังนั้น ก็สิ้นสงสัย สาธุการว่า **สาธุ อนุเต**
พระเจ้าข้า ผู้เป็นเจ้าวิฆนานี้ควรแล้ว **สมปฏิจจามิ** โยมจะรับถ้อยคำไว้ในกาลบัดนี้
เอจกัจจเนกัจจันัง ชัมมาภิสสมยปัญหา คัมภ ๓ จบเพียงนี้

นิพพานัสส อทุกขมิสสภาวะปัญหา ที่ ๔

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า **อนุเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **เอกนุตตม** **นิพพาน** อันว่าพระนิพพานนั้น เป็นเอกันตบรมสุขแท้ หรือ
หรือว่าจะเจือไปด้วยทุกข์บ้างพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
นิพพานนั้นเป็นเอกันตบรมสุข จะได้งานเจือด้วยความทุกข์หามีได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อนุเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าว่านั้นโยมไม่เชื่อ โยมเห็นว่าพระนิพพานเจือไปด้วยทุกข์เป็น
แท้ **อนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ธรรมดาพระโยคาวจรเจ้าแสวงหาพระนิพพาน
นั้น ลำบากกายทรมานกายด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ คือจะเดินก็ภาวนา จะยืนก็ภาวนา จะนั่ง
ก็ภาวนา จะนอนก็ภาวนา จะบริโภคอาหารก็ต้องปัจเจกชนทุกคำอาหาร ต้องนั่งทรมาน จะ
นอน ก็ไม่เต็มตา ต้องรักษาจิตสำรวมอินทรีย์มิได้ส่งจิตไปตามอายตนะ ละญาติละมิตรละหมู่ละ
คณะ ถือสัลเลขสันโดษอยู่ไพร่สมทนต์อันสดแต่ผู้เดียว ดูนี้ลำบากเป็นล้นเหลือ เหตุฉะนี้ โยมจึง
'ว่าพระนิพพานนั้นเจือไปด้วยทุกข์ ที่เขาไม่แสวงหาพระนิพพานเขาก็เห็นสุขสบาย เหมือนหนึ่ง
หญิงชายทั้งหลายนี้ เขาไม่สำรวมอินทรีย์ เขายินดีในอายตนะคือเบญจกามคุณ ๕ ประการ คือ
มาถีสุกนิมิตในรูป ยินดีในเสียงในกลิ่นในรสในสัมผัสตูกต้อง ที่ว่ายินดีในเสียงนั้นเป็นต้น
หญิงรูปชายอันฟุ้งรำ ก็สำคัญเป็นสุกนิมิตว่างามนั้นประการ ๑ ที่ว่ายินดีในเสียงนั้น คือยินดี
ในเสียงดุริยางค์ดนตรี และเสียงขับร้องอันจะให้เกิดราคะนั้นประการ ๑ ที่ว่ายินดีในกลิ่นนั้น คือ
กลิ่นเกสรดอกไม้ทั้งลูกไม้ใบไม้แก่นไม้เปลือกไม้ยางไม้อันหอม ให้เกิดราคะบำรุงราคะนั้นประการ
๑ ที่ว่ายินดีในรสนั้น **พหุวิธสุภรสา** **นิमितฺเต** คือยินดีในขานทีชะโกชนียะอันมีรสดีมีอย่าง
ต่าง ๆ ประการ ๑ ที่ว่ายินดีในสัมผัสตูกต้องนั้น คือยินดีที่จะให้กายตูกต้องซึ่งสิ่งอันนุ่มอันอ่อน
คือฟูกหมอนอันอ่อน เป็นที่จะบริโภคนั้นประการ ๑ เรียกว่า เบญจกามคุณ ๕ มี รูปายตนะ

เป็นอาทิ มีกายาคนะเป็นปริโยสาน ถ้าจะว่าด้วยอายตนะ ๖ ก็นับเอารูปายตนะเป็นต้น
 มนายตนะเป็นที่สุด และนายตนะนั้นคิดไปใจในใจตามวิสัยจิตคิดไปนั้น คนทั้งหลายเขาสบาย
 เป็นสุขสำราญดังนี้ แต่พระโยคาวจรผู้แสวงหาพระนิพพานนั้น ลำบากนักลำบากหนา ฆ่าเสีย
 ซึ่งความเจริญ ๖ ประการ คือไม่ยินดีในรูปในเสียงในกลิ่นในรสในสัมผัส และจิตไม่กำหนดใน
 สุขุมรูปซึ่งบัญญัติตามใจของตน เมื่อกระทำละนี้จะมิร้อนรนเจตสิกนั้น เพราะทรมานอินทรีย์
 ๒ ประการ คือกายจิตไม่ยินดีก็สมด้วยคำมาคณทียปริพาชกยกข้อความติเตียนลหุสัมเด็จพระ
 พระบรมครูผู้ประเสริฐว่า พระสมณโคดมนี้ฆ่าเสียซึ่งความเจริญ ไม่ยินดี **อหิ พุริมิ** เหตุดังนี้
 นะผู้เป็นเจ้า โยมจึงกล่าวว่า พระโยคาวจรผู้แสวงหาพระนิพพานนี้มีแต่ทุกข์ปราศจากสุขที่แท้
 จะว่าไม่มีทุกข์อย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **เอกนุ-**
ตฺถํ นิพฺพานํ พระนิพพานนี้เป็นเอกันตสุข มิได้เจือไปด้วยทุกข์โดยแท้ แต่เมื่อแรกยังแสวงหา
 นั้นแหละเป็นทุกข์จริง ครั้นว่าได้แล้วประกอบด้วยสุขเกษมโดยแท้ ดังอาตมาจะถามบพิตร
 พระราชสมภาร ธรรมดาว่าราชสมบัติแห่งบรมกษัตริย์ทั้งหลายนี้ เป็นสุขอยู่หรือว่าเจือด้วย
 ทุกข์เล่า

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
 ผู้ปรีชา ธรรมดาว่าราชสมบัติแห่งบรมกษัตริย์ทั้งหลายมีแต่สุขเกษมสบาย

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
 อาตมาเห็นว่า ราชสมบัติเจือไปด้วยทุกข์

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบดีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็น
 เจ้าผู้ปรีชาญาณ อันว่าราชสมบัติบรรดาการนี้มีแต่สุข เหตุไรพระผู้เป็นเจ้าจึงว่า ราช-
 สมบัติเจือไปด้วยทุกข์เล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
 อันว่าราชสมบัติประกอบไปด้วยทุกข์นั้น เมื่อข้าศึกมารบพุ่งฆ่าตีผู้ประชาในขอบขันฑสีมา อัน
 เป็นปัจฉิมประเทศคามนิคม พระมหากษัตริย์ทรงพระปารมภ์เป็นทุกข์ กล่าวกันว่านิคมประเทศ
 ขอบเขตของพระองค์นั้นจะย่อยยับ จะต้องทรงเอาเป็นธุระปราบปรามข้าศึกนั้นประการหนึ่ง
 เมื่อข้าศึกตีบุกรุกเข้ามาล้อมพระนครไว้ บรมกษัตริย์ประกอบไปด้วยทุกข์ที่สุดแล้ว ต้อง
 กะเกณฑ์ซึ่งโยธากล้าหาญออกไปรบ บางทีก็อปราชัย บางทีก็มีชัย ได้รับความลำบากไม่มีสุข
 เหตุฉะนั้นจึงว่า ราชสมบัติเจือไปด้วยทุกข์แสนทรมาน

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ธรรมดาว่าราชสมบัติจะมีแต่ทุกข์เมื่อข้าศึกมา ต้องแสวงหาอุบายให้โยธาตีให้แตกไป ครั้นได้ซึ่งสมบัติหาข้าศึกไม่แล้ว ก็พองแฟ้วมีสุข **อญฺญํ ทุกฺขํ** ที่ทุกข์เดิมนั้นก็เป็นอันคลายหายไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **ยถา** ความเปรียบนี้ฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเมื่อแรกแสวงหาพระนิพพานนี้ **กายญฺจ จิตฺตญฺจ** ยังกายและจิตให้ทรمان คือว่าจะยืนจะเที่ยงจะนั่งจะนอนจะบริโภคนั้นก็มีสติพิจารณาผูกจิตอยู่ในกิจปฏิบัติ ที่ทรงพระบัญญัติไว้นั้น จิตและกายจึงทรนทรายไม่สบายด้วยทุกข์ทรมาน ครั้นได้พระนิพพานแล้วพองแฟ้วจากทุกข์มีแต่สุขซึ่งทุกข์เดิมนั้น **อญฺญํ อญฺญํ** ก็เป็นอันคลายหายไป **เอวเมว** มีอุปไมยเหมือนกษัตริย์อันได้สมบัติกำจัดข้าศึกเสียแล้ว ก็ปราศจากทุกข์มีแต่ความสุขนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร จงทรงพระสวณาการเหตุอุปมาให้ยิ่งกว่านี้ ถ้ามีจะนั้นเหมือนว่าศิษย์ที่เรียนวิชากับอาจารย์ ได้วิชาศิลปศาสตร์แล้วมีสุขอยู่หรือ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **อาม ภนฺเต** เออกระนั้น ชีพระผู้เป็นเจ้า มีสุขอยู่

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เมื่อแรกศิษย์จะแสวงหาวิชาการนั้น มีสุขอยู่หรือประการใด นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **น หิภนฺเต** ศิษย์แรกเรียนวิชาหาความสุขมิได้ นะพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า เป็นเหตุประการใด เมื่อแรกเรียนนั้นศิษย์จึงไม่มีความสุขเล่า

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา เหตุว่าศิษย์ทั้งหลายต้องไหว้ต้องกราบ คัมภีร์ให้อาบให้ฉ้น และปฏิบัติกระทำเคารพอาจารย์ การเบ็ดเสร็จทั้งปวงนั้นต้องหาไม้สีก้อนนั้นน้ำตั้งไว้ และนวดพื้นคันเท้า ทุกประการ ยามจะบริโภคอาหาร ย่อมรับประทานแต่ที่ระคนดูลำบาก อด ๆ ยาก ๆ ต้องลำบากกายสังวรขยายวิชาเรียนเพียรไป ครั้นได้สมบัติวิชาแล้วก็สุข จะเจือไปด้วยทุกข์หามิได้เลย เป็นดังนี้พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ความ

เปรียบประการนี้ ยถา มีครูวานันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้า เมื่อแรกแสวงพระนิพพานนี้ ลำบากเจือไปด้วยทุกข์ครั้งได้พระนิพพานแล้วก็แผ้วทุกข์มีแต่สุขมีอุปไมยเหมือนศิษย์เรียนวิชากระนั้น ลำบากแต่เดิม ครั้นได้เรียนวิชาศิลปศาสตร์สำเร็จแล้ว แผ้วทุกข์มีแต่ความสุขอันนั้น บพิตรจงทราบในพระบวรราชสันดานในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นธณีก์สิ้นสงสัย สาธุการว่า สาธุ ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้าวิชานี้ควรแล้ว สมปฏิบัติจนามิ โยมจะรับคำจำไว้ ณ กาลบัดนี้ นิพพานัสส อทุกข์มิตสภาวะปัญหา คำรบ ๔ จบเพียงนี้

นิพพานปัญหา ที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อุปทสฺสตุ ถ้าพระผู้เป็นเจ้าอาจแสดงให้โลกทั้งปวงเห็นแจ้งซึ่งพระนิพพาน รูปเน วา โดยรูปก็ดี สณฺฐานเน วา โดยสัณฐานก็ดี อวยเวเน วา โดยอวัยวะใหญ่ก็ดี ปมาเณเน วา โดยประมาณก็ดี อุปเมน วา โดยอุปมาก็ดี การเณเน วา โดยเหตุก็ดี เหตุเน วา โดยปัจจัยก็ดี นยเนเน วา โดยนัยก็ดี จงเปรียบจงอุปมาซึ่งพระนิพพานให้เห็นแจ้งในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร นิพพานํ น สกฺกา อาตมามีอาจะแสดงพระนิพพานให้เห็น โดยรูปสัณฐานอวัยวะและประมาณ และอุปมาเหตุปัจจัยและนัยได้ เหตุว่าพระนิพพานไม่มีตัวไม่มีเหตุปัจจัย

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาโยมยังไม่รับวาจาของผู้เป็นเจ้า ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า พระนิพพานไม่มีเนื้อไม่มีตัว ไม่มีเหตุปัจจัยนั้นเป็นเหตุประการใด นิมนต์วิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า ถ้ากระนั้นมหาบพิตรจงรู้โดยเหตุอันนี้ มหาราช ดูรานะ บพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ คำโลกเรียกว่ามหาสมุทรนั้น มหาสมุทรมีจริงหรือพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา มหาสมุทรมีจริง

พระนาคเสนจึงมีวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **สเจ** ถ้าแลเขาจะถามว่า มหาสมุทรนั้นกว้างขวางโตใหญ่ยาวไรเท่าไร อุทกทั้งและปลาเล็กน้อยเท่าไรให้ว่ามา **เอว ปุณฺณโ** เมื่อเขาถามดังนี้ มหาบพิตรจะแก้ไขได้หรือไม่ได้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่ พระนาคเสนผู้ปรีชา เมื่อเขาถามดังนี้ โยมก็จะห้ามว่า **อมฺโห ปุริส** ดูรานะบุรุษผู้เจริญ ท่านอย่าได้ถาม ปัญหานี้เป็นฐปณียปัญหาไม่ควรถาม คือใครจะประมาณพระมหาสมุทรได้ ใครจะประมาณน้ำในมหาสมุทรและปลาในมหาสมุทรไว้ว่าเท่านั้นเท่านี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มหาสมุทรนี้มีในธรรม สมเด็จพระสัพพัญญูบรมครูเจ้า ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ โฉนมหาบพิตร จึงไม่แก้ปัญหาละซึ่งเขาถามนั้นเล่า ควรที่พระองค์จะแก้ไขโดยแท้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า โยมมีอาจะแก้ปัญหาละซึ่งว่า มหาสมุทรกว้างใหญ่ และอุทกทั้งในมหาสมุทรและปลาใหญ่น้อยว่า ร้อยหรือพันหรือแสนได้ ปัญหานี้สุควิสัยที่โยมจะวิสัยนา

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า ความนี้ฉันทิ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระนิพพานนี้มีในพระสัทธรรมเทศนา สมเด็จพระสัพพัญญเจ้าโปรดไว้ก็จริง แต่อาตมา มีอาจะวิสัยนาว่าได้โดยรูปสัณฐาน ประมาณว่าน้อยใหญ่และอุปมาเปรียบเทียบ ว่าเหตุว่าปัจจัยได้ ก็สุควิสัยที่จะแก้ไข **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ถึงว่าท่านผู้มีฤทธิ์ **ฉานวลี** ชำนาญฉานาก็ดี มีสติปัญญาอาจสามารถจะประมาณอุทกทั้งและปลาในมหาสมุทรได้ ท่านผู้นั้นก็อาจสำแดงพระนิพพาน ว่าพระนิพพานมีรูปทรงสัณฐานเท่านั้นเท่านี้ได้ อนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระองค์ทรงทราบพระญาณอยู่บ้างหรือว่า เทวดาผู้หนึ่ง ชื่อว่าอรุणายิกาเทวดา

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่ พระนาคเสน โยมได้ยืนอยู่

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า ถ้าจะนั้น มหาบพิตรจงว่าให้เห็นโดยรูป โดยสัณฐาน โดยประมาณ โดยอุปมา และว่าโดยเหตุโดยปัจจัยจะได้หรือไม่ได้เล่า บพิตร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่ พระนาคเสนผู้ปรีชา เทวดานั้นไม่มีตัว โยมจะเอาอะไรมาว่าได้

พระนาคเสนก็มีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มหาบพิตร
ชี้ตัวรูปกายิกาเทวดาไม่ได้ กระนั้น รูปกายิกาเทวดานั้นหาไม่มี นั้นช้พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินีจึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา รูปกายิกาเทวดานั้นมีอยู่ แต่ทว่าไม่มีเนื้อไม่มีตัว โยมจึงมีอาจะว่าได้โดย
รูปสัณฐานประมาณเหตุปัจจัย

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า ฉันทใดก็ดี **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
พระนิพพานนี้ ก็ไม่มีเนื้อไม่มีตัวเหมือนกันกับรูปกายิกาเทวดา สุดท้ายจะวิสังขนาได้ แต่พระ
นิพพานมีอยู่จริง นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา ผู้เป็นเจ้าสำแดงรูปและสัณฐานประมาณและอุปมาเหตุปัจจัยแห่งพระ
นิพพานไม่ได้แล้ว นิมนต์วิสังขนาแต่คุณพระนิพพานโดยเอกเทศให้โยมฟังหน่อยเถิด บัดนี้ดวง
หฤทัยโยมนี้อุ่นไป ดูกองเพลิงอันใหญ่ ลมพายุพัดไหม้ไปฉันทใดก็ดี ดวงหฤทัยโยมนี้อุ่นนักหนา
ด้วยปรารถนาจะสวนการฟังซึ่งคุณแห่งพระนิพพาน ก็หาได้ฟังไม่ โยมจึงมีหฤทัยร้อนนักหนา
ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนก็มีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าคุณ
แห่งปทุมชาติประการ ๑ ก็เปรียบเข้ากับคุณแห่งพระนิพพาน อันว่าคุณแห่งอุทกาวรีมี ๒ ประการ
ก็เปรียบเข้ากับคุณแห่งพระนิพพาน **อคุตทสุต** ตโย **คุณา** อันว่าคุณแห่งยาดับพิษภูมิ ๓ ประการ
แล้วคุณแห่งมหาสมุทรมี ๔ ประการ คุณแห่งโกชนะมี ๕ ประการ คุณแห่งอากาศมี ๑๐ ประการ
คุณแห่งแก้วมณีมี ๓ ประการ คุณแห่งจันทน์แดงมี ๒ ประการ คุณแห่งสัปปีขันธ์มี ๓ ประการ
คุณแห่งยอดเขามีสี่ประการ **อิเม คุณา** อันว่าคุณทั้งปวงนี้ควรจะเปรียบเข้าในคุณแห่งพระ
นิพพานทั้งสิ้นทั้งนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดินีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณแห่งปทุมชาติอันหนึ่งนั้นประการใด จึงเปรียบเทียบกับ
คุณพระนิพพานได้

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าคุณ
แห่งปทุมชาตินั้น อุทกทั้งจะได้แทรกซึมติดเข้าหาไม้ได้ฉันทใดก็ดี พระนิพพานจะได้มีกิเลส
ข้องซาบซึมอยู่หาไม้ได้ดุจดอกปทุมชาตินั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าอุทกทั้งมีคุณ ๒ ประการนั้นอย่างไร

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าอุทกทั้งนั้นเย็นจะดับเสียซึ่งความร้อนกระวนกระวายนั้นฉันใด พระนิพพานนั้นก็ดับเสียซึ่งกิเลสเหมือนอุทกทั้งนั้น ประการหนึ่ง อุทกทั้งนั้น สัตว์เย็นเป็นที่ล้างเสียซึ่งมลทิน ห้ามเสียซึ่งความกระหายน้ำฉันใดก็ดี พระนิพพานล้างเสียซึ่งมลทินคือกิเลส ห้ามเสียซึ่งความปรารถนาที่จะอยู่ในภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ อุทกทั้งอันล้างซึ่งมลทิน ห้ามเสียซึ่งความอยากน้ำฉันนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณแห่งยาดับพิษงู ๓ ประการนั้นอย่างไร

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า คุณแห่งยาดับพิษงู ๓ ประการนั้น คือเมื่ออสรพิษขบคนเข้า จึงเอายาดับพิษกินเข้าไปให้หายพิษ เป็นที่พึงได้ประการหนึ่ง ฉันใดก็ดี พระนิพพานนี่เป็นที่พึงแก่สัตว์ทั้งหลาย อันกิเลสเบียดเบียน ก็ดับให้กิเลสสูญหายเหมือนยาดับพิษงูนั้น จัดเป็นคุณยางเป็นปฐม **ปฐม จ ปริ** อีกประการหนึ่งเล่า อันว่ายาดับพิษงูนั้น กระทำให้สัตว์ทั้งหลายอันงูขบกัดให้หายคลายโรคสิ้นสุดฉันใด พระนิพพานก็กระทำให้สิ้นสุดทุกข์แห่งสัตว์ทั้งหลาย คุณยางดับพิษให้สิ้นสุดนั้น จัดเป็นคุณแห่งยางประการที่ ๒ **ปฐม จ ปริ** อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อตุลคัม** อันว่ายาดับพิษงูนั้นรักษาซึ่งสัตว์ทั้งหลาย อันงูร้ายขบไว้ไม่ให้ตายด้วยพิษงูได้ **ยถา** มีครุวนาฉันใด **เอวํ นิพพานํ อมตํ** พระนิพพานนั้น อันงูร้ายขบไว้ไม่ให้ตายด้วยพิษงูได้ **ยถา** มีครุวนาฉันใด **เอวํ นิพพานํ อมตํ** พระนิพพานนั้น ก็รักษาซึ่งบุคคลอันได้พระนิพพานไว้มิให้ตาย คุณยางนั้น สิริเป็นคุณยาง ๓ ประการยุติเท่านี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณแห่งมหาสมุทร ๔ ประการนั้นประการใด

พระนาคเสนวิสดาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าคุณแห่งมหาสมุทรเป็นปฐมนั้นคือมหาสมุทรบริสุทธฺิจะได้ซากศพล่องลอยอยู่หามิได้ **ยถา** มีครุวนาฉันใดพระนิพพานก็บริสุทธฺิผ่องใสไม่มีกิเลสติดอยู่เหมือนมหาสมุทรอันบริสุทธฺิจากซากศพนั้น จัดเป็นคุณแห่งมหาสมุทรเป็นปฐม **ปฐม จ ปริ** อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มหาสมุทรนั้นใหญ่นักหนา ถึงมาตรว่าคงคาห้ำห้วงจะไหลล่องลงมา ลักเท่าใด ๆ ก็ไม่เต็ม มีฝั่งปากโพ้นมิได้เห็นปรากฏแก่นันย่นตา **ยถา** มีครุวนาฉันใด อันว่าพระ

นิพพานนี้ มหันต์ กว้างใหญ่ อนุปาริ จะได้มีฝั่งฟากโพ้นให้ปรากฏาหาได้ ถึงฝั่งสัตว์จะไป
อยู่ในพระนิพพานสวัสดีสักเท่าใด น ปุเรติ ก็มีได้รู้เต็มจุมหาสมุทรอันใหญ่นั้น อยู่ **คุโณ**
อันว่าคุณแห่งมหาสมุทรนี้ ทติโย เป็นคำรบ ๒ ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช**
ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อัย มหาสมุทรโท** อันว่ามหาสมุทรอันใหญ่นี้ **อวาโส** เป็น
ที่อยู่ **มहतานัน** แห่งสัตว์ทั้งหลายเป็นอันมาก **ยถา** มีครุวนาฉนโค **นิพพาน** อันว่าพระนิพพาน
อวาโส เป็นที่อยู่สุขสำราญ **จีณาสวาน** แห่งพระจีณาสพเจ้าทั้งหลายอันมีวิสี **เอว** เมาะ **ตลา**
มีอุปไมยเหมือนดังนั้น **อัย คุโณ** อันว่าคุณแห่งมหาสมุทรนี้ **ตติโย** เป็นคำรบ ๓ ปุณ จ ปริ
อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **มหาสมุทรโท** อันว่ามหา
สมุทรอันใหญ่ ย่อมงานเจือไปด้วยชาติบุปผาลาดอกไม้ มีกลิ่นหอมบริสุทธิมีประกอบเป็น
เอนกนานา **ยถา** มีครุวนาฉนโค **นิพพาน** อันว่าพระนิพพาน ก็เจือไปด้วยดอกไม้มีเสาวคนธ-
ชาติอันหอมบริสุทธิ กล่าวคือพระวิมุตติธรรมอันไพบูลย์บริสุทธิมีประการต่าง ๆ ทรงพระบวร-
คุณจะนับมิได้ **เอว** เมาะ **ตลา** มีอุปไมยคุณพระมหาสมุทร อันเจือไปด้วยสุมาลย์อันบริสุทธินั้น
อัย คุโณ อันว่าคุณแห่งพระมหาสมุทรนี้ **จตุตฺโธ** เป็นคำรบ ๔ เปรียบด้วยคุณแห่งพระนิพพาน
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณแห่งโภชนาหารมีอยู่ ๕ ประการนั้น ฉนโคเล่า

พระนาคเสนเจ้าจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
คุณแห่งโภชนาหาร ๕ ประการนั้น **อายุวทุณฺณ** คือเลี้ยงไว้ซึ่งอายุสัตว์ให้วัฒนาการจำริญไป
ประการ ๑ **พลวทุณฺณ** คือให้จำริญกำลังแรงแห่งสัตว์ทั้งหลายประการ ๑ **วณฺณชนน** คือให้เกิด
สีสันพรรณนาการ ๑ **ทรรูปสมน** คือดับเสียซึ่งความกระวนกระวายประการ ๑ **ขิมจฺฉา**
ทพฺพผลปฏิวิโนทน คือบรรเทาเสียซึ่งความอยากข้าวประการ ๑ สิริเป็นคุณ ๕ ประการด้วยกัน
ยถา มีครุวนาฉนโคก็ดี อันว่าพระนิพพานนี้ สัตว์จำพวกใดกระทำให้แจ้ง ก็ทรงสัตว์นั้นเลี้ยง
สัตว์นั้นไว้มิให้ฉิบหายด้วยชราและมรณะ คือไม่ให้แก่ไม่ให้ตายนั้นประการ ๑ **อิทธิพลวทุณฺณ**
จะให้จำริญฤทธิ์ผลประการ ๑ **สีสวณฺณชนน** เพื่อจะให้เกิดวรรณะ กล่าวคือสีลประการ ๑
สพฺพกิเลสทรรูปสมน คือจะระงับดับเสียซึ่งกระวนกระวาย คือ กิเลสทั้งหลายประการ ๑ จะ
วนาคูโภชนาหารอันมีคุณ ๕ ประการนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณอากาศ ๑๐ ประการนั้น คือประการใดบ้าง

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าคุณอากาศ ๑๐ ประการนั้น **น ชียติ** คือไม่รู้แก่ประการ ๑ **น มียติ** คือไม่รู้ตายประการ ๑ **น จวติ** ไม่รู้จุติประการ ๑ **น อุปฺปชฺชติ** มิได้เวียนเกิดอีกประการ ๑ **อุปฺปสยฺหิ** หาผู้จะข่มเหงมิได้ประการ ๑ **อโจรคหณีย** หาโจรจะฉกฉกช่วงชิงมิได้ประการ ๑ **อนิสฺสิตติ** ไม่มีที่อาศัยประการ ๑ **วิหฺงคฺคมนํ** จะไปได้แต่คนและคนมีฤทธิ์ และเทวดาและยักษ์มีฤทธิ์ประการ ๑ **นิรารณํ** หาสิ่งจะกั้นมิได้ประการ ๑ **อนนฺตํ** กว้างยาวหาที่สุดมิได้ประการ ๑ **สิริ** เป็นคุณ ๑๐ **นียถา** ครุวนาจันใด **นิพฺพพานํ** อันว่าพระนิพพานนี้ ก็ประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ **น ชียติ** คือไม่รู้ประการ ๑ **น มินติ** ไม่รู้ตายประการ ๑ **น จวติ** ไม่รู้จุติประการ ๑ **น อุปฺปชฺชติ** มิได้เวียนเกิดประการ ๑ **อุปฺปสยฺหิ** หาผู้จะข่มเหงมิได้ประการ ๑ **อโจรคหณีย** หาโจรจะปล้นชิงฉกฉกมิได้ประการ ๑ **อนิสฺสิตติ** หากิเลสอาศัยมิได้ประการ ๑ **อริยคฺคมนํ** เป็นที่ไปแห่งพระอริยเจ้าประการ ๑ **นิรารณํ** หาสิ่งจะกั้นมิได้ประการ ๑ **อนนฺตํ** หาที่สุดมิได้ประการ ๑ เปรียบเหมือนอากาศฉะนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณแห่งมณีรตนะ ๓ ประการนั้นดังฤแล้ว

พระนาคเสนวิสุทธิธรรมาสน์เจ้าวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **มณีรตณํ** อันว่าคุณแห่งแก้วมณี ๓ ประการนั้นหรือ คือแก้วมณีให้สำเร็จความปรารถนาประการ ๑ คือกระทำให้ยินดีประการ ๑ คือกระทำให้ปลื้มใจสว่างใจประการ ๑ **สิริ** เป็นคุณ ๓ ประการจะนี้ **ยถา** มีครุวนาจันใด อันว่าพระนิพพานนี้ ก็ให้สำเร็จความปรารถนาประการ ๑ กระทำให้ชื่นใจประการ ๑ **อุชฺเชตฺตฤณฺณกรรม** กระทำให้ปลื้มใจรุ่งเรืองขึ้นประการ ๑ มีอุปไมยเหมือนดังแก้วมณีนั่น

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณจันทรันแดง ๓ ประการนั้นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนเจ้าจึงแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **โลหิตจันฺทนํ** ชื่อว่าจันทรันแดงมีคุณ ๓ ประการนั้นคือ **ทูลลภํ** หาได้เป็นอันยาก ประการ ๑ **อสมํ สุกณํ** มีกลิ่นหอมหาที่จะเปรียบมิได้ประการ ๑ **สพฺพพฺชนปสฺสญฺ** อันคนทั้งสิ้นหาสรเสรีญประการ ๑ **สิริ** เป็นคุณจันทรันแดง ๓ ประการเท่านี้ **ยถา** มีครุวนาจันใด **พระนิพพาน** นี้ไซ้ **ทูลลภตรํ** กว่าจะได้นี้ยากนักประการ ๑ **อสมํ สุกณฺ** มีกลิ่นหอมหาที่จะเปรียบมิได้ประการ ๑ **อริยปสฺสญฺ** เป็นที่พระอริยเจ้าสรเสรีญประการ ๑ **สิริ** เป็นคุณ ๓ ประการเหมือนหนึ่งจันทรันแดงนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณสัปปีชน ๓ ประการนั้นอย่างไร คือประการใดบ้าง

พระนาคเสนแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าคุณ ๓ ประการแห่งสัปปีชนนั้นหรือคือ สัปปีชนมีสี่อํานาจประการ ๑ มีรสอันเลิศประการ ๑ ประกอบด้วยกลืนเสาวคนธ์อันหอมประการ ๑ สิริคุณสัปปีชน ๓ ประการเท่านี้ ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระนิพพานประกอบไปด้วยวรรณะ คือ อนันตคุณประการ ๑ ประกอบด้วยรสคืออมตะประการ ๑ ประกอบด้วยกลิ่นคือศีลประการ ๑ สิริเป็น ๓ เหมือนคุณแห่งสัปปีชนนั้น

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคุณแห่งยอดคีรีมี ๕ ประการนั้นฉนใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าคุณยอดคีรี ๕ ประการนั้นหรือ คือยอดคีรีนั้นสูงประการ ๑ คือยอดคีรีนั้นมิได้รู้ห้วนไหวประการ ๑ คือ ยอดคีรีนั้นไม่มีใครจะขึ้นได้ประการ ๑ คือยอดคีรีนั้นหาพืชจะงอกมิได้รู้ห้วนไหว อหฺนฺยปฺปญฺหวิปฺยตุตฺตํ คือยอดคีรีนั้นปราศจากความรักความชังประการ ๑ ยอดคีรีมีคุณ ๕ ประการฉนนี้ ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระนิพพานนั้นไซร้ก็มีคุณ ๕ ประการเหมือนกัน คือสูงประการ ๑ มิได้ห้วนไหวประการ ๑ บุคคลจะได้โดยยากประการ ๑ กิเลสทั้งหลายงอกขึ้นมิได้ประกอบ ๑ ปราศจากความรักและความชังประการ ๑ สิริเป็นคุณ ๕ ประการ เปรียบดุจจอมคีรีนั้น บพิตรผู้ทรงธรรมิกราชจงทราบในคุณพระนิพพานก็มี ในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสว่า สาธุ ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา สมุปฺปญฺจามิ โยมจะรับคำไว้ พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาไพเราะนักหนา นิพพานปัญหา คำรบ ๕ จบเพียงนี้

นิพพานสังคิกรณปัญหา ที่ ๖

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **ตุมฺเห ภณฺถ** พระผู้เป็นเจ้าเจรจาไว้กับโยมว่า พระนิพพานนั้น นอดีต ใช่ออดีตล่วงไป นอนาคต ใช่ออนาคตจะมาเบื้องหน้า นปัจจุปนฺน ใช่ว่าปัจจุบัน นอุปทานิย ใช่ว่าสิ่งอันใคร ๆ จะให้เกิดขึ้นได้ โย โกจิ ปุคฺคโล อันว่าบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง **อิธ** ภาสเน ในพระศาสนา นี้ แม้ว่าปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติแล้ว กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน **โส ปุคฺคโล** อันว่าบุคคลที่ ปฏิบัติกระทำให้แจ้งซึ่งทางพระนิพพานนั้น ได้ชื่อว่ากระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน อันยังมิได้บังเกิด หรือได้ชื่อว่ายังพระนิพพานให้บังเกิดแล้ว จึงกระทำให้แจ้ง

พระนาคเสนจึงเถรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลที่ ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้น ทำให้แจ้งพระนิพพานที่เกิดขึ้นแล้วก็ได้ที่ยังมิได้บังเกิดก็ได้ หรือจะว่าให้พระนิพพานบังเกิดขึ้นแล้ว จึงกระทำให้แจ้งก็ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าว่านี้ ยังเคลือบแคลงกำบังอยู่ โยมนี้อุตส่าห์ถามเพื่อจะให้รู้ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาให้เข้าใจตามที่ได้ศึกษามา ด้วยชนทั้งหลายนี้ประกอบไปด้วยวิมตีสงสัยไหลหลง จงวิชันนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **เอสา-**
นิพฺพานธาคู อันว่านิพพานธาคูนี้มีอยู่ **สุขา ปณฺธิตา** มีสุขประณีตและละเอียดยิ่งนัก **สมฺมา-**
ปฏฺธิปนฺโน อันว่าบุคคลปฏิบัติดี **สงฺขาร** **สมฺมุสฺสนฺโต** เมื่อพิจารณาซึ่งสังขารธรรม **จินานุ-**
สิทฺฐิยา ตามคำสมเด็จพระชินสีห์สั่งสอนมา **ปญฺญา** ก็จะกระทำให้แจ้งได้ด้วยปัญญา เปรียบ
อุปมาดุจศิษย์ที่เรียนวิชาในสำนักอาจารย์เชื่อถ้อยตามที่อาจารย์สั่งสอนมา **วิชฺหํ** **ปญฺญา** ก็
กระทำวิชาให้แจ้งได้ด้วยปัญญา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารความเปรียบ
ประการนี้ **ยถา** มีกรวนาฉันทใดก็ดี พระโยคาวจรบุคคลที่ปฏิบัติตามกระแสพระพุทธานุภาพเป็น
สัมมาปฏิบัติ สำเร็จธรรมวิเศษแล้ว ก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานธาคูนั้น **เอวเมว** ก็มีอุปไมย
เหมือนศิษย์ที่เชื่อถ้อยตามที่อาจารย์สั่งสอนมาแล้ว กระทำวิชาให้แจ้งด้วยปัญญานั้น
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการถามว่า ก็พระนิพพานนั้น จะพึงเห็นได้อย่างไรเล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรผู้ประเสริฐ พระนิพพานนั้นเป็น

ที่ปราศจากทุกข์ หาอุปัทวันตรายมิได้ พึงเห็นได้โดยลักษณะที่เป็นของละเอียดและเกษม
 สำราญจิตสนิทประณีตสะอาดและเยือกเย็นนัก เปรียบปานคชบุรุษผู้หนึ่งอยู่ใกล้กองเพลิงร้อน
 ด้วยเพลิงอันติดอยู่ที่กองเพลิงนั้น บุรุษผู้นั้นก็หลีกออกไปให้พ้นกองเพลิงนั้น ไปอยู่เสียในที่อื่น
 อันปราศจากเพลิงอันร้อน บุรุษผู้นั้นก็อยู่เป็นสุขสำราญ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
 พระราชสมภาร ความเปรียบประการนี้ ยถา มีครุณานันโด พระโยคาวจรเจ้าร้อนอยู่ด้วย
 เพลิงทั้ง ๓ กอง คือระคะโทสะโมหะหากเผาผลาญอยู่ เมื่อปฏิบัติชอบตามพระพุทธานุญาตด้วย
 โยนิโสมนสิการแล้ว ก็ออกห่างจากเพลิง ๓ กองนั้นได้ ไปอยู่ในโอกาสอันเป็นที่เย็นสบาย ดับ
 เสียซึ่งเพลิงเหล่านั้น อันนี้ได้แก่พระอรหันต์ ชื่อว่ากระทำพระนิพพานให้แจ้ง มีอุปไมยเหมือน
 บุรุษร้อนไฟ หลีกเข้าไปสู่ที่อันสบายฉะนั้น

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษ
 อันบ่าวน้ำเข้าสู่ป่า เพื่อจะแสวงหาพืชมานะชาศพแห่งงูสุนัขและมนุษย์ บุรุษผู้นั้นเมื่อเผา
 ศพนั้นร้อนรนด้วยเปลวไฟที่เผาศพ ครั้นว่าเผาศพแล้วหลีกจากที่นั้นมาสู่โอกาสแห่งหนึ่ง ก็
 เป็นสุขสำราญ ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ชาติภพนั้นได้แก่เบญจกามคุณ บุรุษผู้
 เผาศพนั้น ได้แก่พระโยคาวจรเจ้าผู้ปฏิบัติ และกิริยาที่หลีกจากที่นั้นมาสู่ที่โอกาสแห่งหนึ่ง อัน
 เป็นสุขสำราญนั้น ได้แก่พระนิพพานอันเป็นเอกันตบรมสุข นะพระราชสมภาร

มหาราช ขอถวายพระพร สมเด็จพระบรมบพิตรทรงสวนการอุปมาอีกสถานหนึ่งให้
 ยิ่งขึ้นไป **เอโก ปุริโก** ยังมีบุรุษผู้หนึ่งอยู่ในที่อันประกอบไปด้วยภัย มีจิตหวาดไหวเป็นนิรันดร์
 จึงหลีกจากสถานทีนั้นเข้าสู่ที่อันหาภัยมิได้ บุรุษผู้นั้นก็เป็นสุขสำราญ ได้แก่พระโยคาวจรเจ้า
 ทานกถาซึ่งทุกข์ ๔ กองคือชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ก็หลีกออกจากที่อันประก
 อบด้วยภัยคือทุกข์ทั้ง ๔ นั้นมาสู่พระนิพพานอันปราศจากทุกข์ทั้งปวงนั้น

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง เปรียบปานคชบุรุษอัน
 ลัฏฐงูไป ในที่อันมีเลนตมเดินลำบาก บุรุษผู้นั้นเพียรหลีกออกจากที่นั้น มาสู่ที่อันดอนบริสุทธ
 อันสะอาดก็เดินสำราญ ความประการนี้ มีครุณานันโด ขอถวายพระพร ได้แก่พระโยคาวจรเจ้า
 เมื่อแรกนั้นยังเดินในทางอันมีเลนตมกล่าวคือกิเลส ครั้นหลีกออกได้ ลิ่นอาสวะแล้วก็เข้าสู่ที่อัน
 แห้งคือที่ดอน เดินเล่นเย็นสำราญกล่าวคือพระนิพพานนั้น บพิตรจงทราบโดยอุปมาอุปไมยจะนี้
 ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
 แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **กินุตฺต สจฺฉิกโรติ** ก็พระโยคาวจรเจ้าปฏิบัติอย่างไร จึงชื่อว่าได้กระทำ
 พระนิพพานให้แจ้งเล่า

พระผู้เป็นเจ้าพระนาคนเสนาจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ พระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณาซึ่งสังขารโดยจำเพาะเจาะจง ก็เห็นกองทุกข์ทั้ง ๔ คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ แต่ยังแลเห็นสุขเจืออยู่เล็กน้อย ในเบื้องต้นบ้าง ในท่ามกลางบ้าง ในที่สุดบ้าง ที่นั่นจิตถึงงวยไป ไม่รู้ว่าจะจับเอาที่ตรงไหน เปรียบปานคูดังบุรุษอันแลไม่เห็น เบื้องต้นและท่ามกลางและที่สุดแห่งก้อนเหล็กแดงที่ถูกเป็นไฟโซนอยู่ตลอดวันอันรุ่งเรืองร้อนร้ายนัก ไม่รู้ว่าจะจับตรงไหนได้ **ยถา** ความที่ว่านี้ มีครุณาจันใด พระโยคาวจรเจ้านั้น ถึงเห็นชาติชราพยาธิมรณะในกองสังขารก็ดี แต่ไม่แน่นอนตามเป็นจริงอย่างไร ยังเห็นมีสุขเจืออยู่บ้างใน เบื้องต้นและท่ามกลางและที่สุด อันนั้นทำให้งวยงไป ไม่เห็นศูนย์ที่จะจับตรงไหน จึงจะกระทำพระนิพพานให้แจ้งได้ ก็มีอุปไมยฉันนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตของพระโยคาวจรเจ้านั้นก็ไม่มีควมยินดี จะปรกติหาไม่ได้ กายก็เร่าร้อน เป็นผู้หาที่พึ่งพำนักอาศัยมิได้ ขณะนั้น ก็เบื่อหน่ายในภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรูปภพ หมดความยินดีที่จะเวียนว่ายตายเกิดต่อไป ดังหนึ่งว่าบุรุษที่เข้าไปอยู่ในกองเพลิงฉะนั้น ตกว่าบุรุษที่เข้าไปอยู่ในกองเพลิงที่ถูกรุ่งเรืองร้อนร้ายนั้น เป็นผู้ไม่มีอาลัยในกองเพลิง เบื่อหน่ายอยากจะหลีกหนีให้พ้นกองเพลิงจันใด พระโยคาวจรก็ไม่มีอาลัย เบื่อหน่ายต่อภพทั้ง ๓ ฉะนั้น เมื่อพระโยคาวจรนั้นมีความเบื่อหน่ายเช่นนี้ก็มีได้ประคองจิตอย่างไร ปลดปล่อยไปตามลำพัง ที่นั่นความเห็นแจ้งก็เกิดประจักษ์แก่ท่านจิตนี้เกิด ๆ ดับ ๆ ต่อเนื่องกันไปเป็นตวัปปฏิสนธิ นำให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ทุกชาติทุกภพ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก สิ่งทีละเอียดประณีตนั้น ก็คือความระงับดับสังขารทั้งหลายสละกิเลสและตัณหาให้สิ้นเชิง ดับเสียซึ่งราคะทั้งปวง อันได้แก่พระอมตมหานฤพานนั่นเอง เมื่อพระโยคาวจรเจ้ารำพึงการเห็นฉะนี้ จิตก็เลื่อมใสยินดีร่าเริงว่า ได้ที่พึ่งที่อาศัย ดีใจที่สุด เหมือนบุรุษอันหลงทางไม่รู้ว่าจะไปแห่งหนตำบลใด เทียวเสาะแสวงไฟพบทางเข้าก็ยินดีว่า ได้พบทางแล้วฉะนั้น ครั้นทานบำเพ็ญเพียรเป็นสัมมาปฏิบัติต่อไป ประคองสติและวิริยะให้มั่นคง เมื่อได้บรรลุพระนิพพานมณสิการไป ๆ มา ๆ มีช้ำก็ล่วงโลกียภูมิ อย่างขึ้นสู่โลกุตระภูมิ บรรลุธรรมวิเศษคือพระอรหัตผล อันไม่เป็นที่ทำให้เวียนวนในสงสารวัฏต่อไป **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ พระโยคาวจรปฏิบัติดังถวายวิชันมานี้แล ท่านกล่าวว่า ได้ทำพระนิพพานให้แจ้ง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประกาศ ได้ทรงสวนាកาก็สิ้นสงสัยทรงสาธุการว่า **สาธุ ภนุเต** ข้าแต่พระนาคนเสนาผู้ปรีชา ซึ่งพระผู้เป็นเจ้าวิชันานี้ไพบระนักหนา **สมุปฏิบัติจามิ** โยมจะรับไว้ปฏิบัติสืบไปในกาลบัดนี้

นิพพานสังจิกรณปัญหา คำรบ ๖ จบเพียงนี้

นิพพานัสส ปัญฐานปัญหา ที่ ๘

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิปติมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา นิพพานัน อันว่าพระนิพพาน สนฺนิจิตฺ ตั้งอยู่ในสถานที่ใด จะเป็นทิศไหน เป็นบูรพทิศหรือทักษิณทิศ ปัจฉิมทิศ อุตฺตรทิศ หรือเบื้องสูงเบื้องต่ำเบื้องขวางเป็นประการใด พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพร บพิตรจงตั้งจิตสวณาการ นิพพานัน อันว่าพระนิพพานัน นั้น จะตั้งอยู่ในที่แห่งหนตำบลใดหามิได้ นะบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิปติจึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้าแม้ว่าพระผู้เป็นเจ้าว่า ที่ตั้งที่อยู่แห่งพระนิพพานัน นั้นไม่มีแล้ว พระนิพพานมิไม่มีหรือ คำที่ว่ากระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานัน นี้ก็ผิด ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้วิจิตรด้วยปัญญา เหมือนภูมิจานไร่นานี้ย่อมจะเป็นที่ตั้งแห่งพืชข้าวเปลือกทั้งสิ้น ดอกไม้ย่อมเป็นที่ยืนแห่งกลิ่นเสาวคนธ์ รุกขชาติเป็นที่ยืนแห่งผลมีมากที่สุด มหาสมุทรเป็นที่ยืนแห่งน่านาชนิดแก้ว เมื่อคนทั้งปวงต้องการแล้วไปสู่นั้น ๆ นำมาได้ แม้พระนิพพานัน นี้ไซ้จะมีมั่นคงจริงกระนั้นก็จะมิที่สำคัญโอกาสที่อาศัย เหมือนหนึ่งสิ่งของที่ว่านั้น แท้ก็หาไม่ เพราะฉะนั้นโยมจึงว่า พระนิพพานไม่มี และที่กล่าวว่ากระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานัน คำนี้ก็ผิด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ นิพพานัสส โอกาส อันว่าโอกาสเป็นที่ยืนแห่งพระนิพพานัน นี้ จะได้มีเหมือนสิ่งทั้งหลายหามิได้ พระนิพพานัน นี้ไซ้ พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาไปเห็นซึ่งอุทฺทวยะ คือที่เกิดและที่ดับแห่งสังขารแล้ว จึงเห็นแจ้งได้ มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดว่าอภิกคิจะได้บังเกิดขึ้นโดยมีที่อยู่ปรากฏหามิได้ เมื่อบุคคลต้องการ จะเอาไม้แม่ไฟมาเสียบเข้าก็เกิดเพลิงขึ้น ยถา มีครุณานันใด พระโยคาวจรเจ้าที่ต้งใจปรารถนาพระนิพพานัน นั้นพิจารณาซึ่งอุทฺทวยะคือที่เกิดที่ดับแห่งสังขารธรรมแล้ว พระโยคาวจรนั้นก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน จุเอาไม้แม่ไฟเสียบเข้าแล้วได้ไฟฉะนั้น

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งอันว่าแก้ว ๘ ประการ แห่งสมเด็จพระบรมจักรนั้น เสยฺยถิโก คือสิ่งใด จกฺตรตนฺ คือจักรแก้ว หตฺถิรตนฺ คือช้างแก้ว อสุรตนฺ คือม้าแก้ว มณฺธิรตนฺ คือแก้วมณี อิตฺถิรตนฺ คือนางแก้ว คหปติรตนฺ คือคหบดีแก้ว ปริณายกตนฺ คือขุนพลแก้ว อันว่าแก้ว ๘ ประการนี้ จะได้มีโอกาสอยู่เป็นนิตย์ คือเก็บไว้ในประเทศที่ใดหามิได้ เมื่อบุญแห่งบรมจักรถึงแล้ว อันว่าแก้ว ๘ ประการนั้นก็มาสู่สำนักบรม-

จักรพรรดิภคิราธิราช ยถา ฉันทิ พระโยทวจรเจ้าเมื่อเห็นอุททวยยะเกิดที่คับแห่งสังขารแล้ว ก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน พระนิพพานนั้นก็มาถึงเข้าเอง เปรียบดังแก้ว ๗ ประการ อันมาสู่สำนักบรมจักรพรรดิราชเองฉะนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปติมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าว่าพระนิพพานนั้นหาไม่ได้อยู่ไม่ แต่ฐานะที่จะได้พระนิพพานนั้นมีอยู่ ถ้าบุคคลผู้ปฏิบัตินั้น ตั้งอยู่ในฐานะอันควรจะได้แล้ว บุคคลผู้นั้นก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ อย่างนั้นคือ

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า เออกระนั้นแหละซิ พระราชสมภาร จานํ อันว่าฐานะที่จะได้นิพพานนั้นอยู่ โยทวจรเจ้าผู้ใดตั้งอยู่ในฐานะอันควรจะได้แล้ว ก็กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้น ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิปติมีพระราชโองการถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าฐานะนั้นมีอธิบายเป็นประการใด พระผู้เป็นเจ้าจงวิสัชนาให้แจ้งก่อน

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไ้ว่า สิลํ มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันว่าฐานะนั้นคือศีลอันเลิศ พระโยทวจรนักปราชญ์ผู้ประเสริฐอันสถิตในศีลนั้น กระทำนสการโดยแบบคายแล้ว จะตั้งอยู่ที่ใดก็ตาม ย่อมกระทำพระนิพพานให้แจ้งได้ เปรียบดังบุคคลอันสถิตอยู่ในป่าสกายวันก็ดี อลันทรครกก็ดี กาสีโกศลนครกก็ดี กัสมีรนครกก็ดี คันธารนครกก็ดี บนยอดเขาก็คดี ในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสกัฏฐิ ย่อมจะเห็นอากาศเหมือนกันทั้งนั้น ความนี้เปรียบฉันทิ บุคคลตั้งอยู่ในศีลนั้น กระทำนสการโดยแบบคายแล้ว จะสถิตอยู่ที่ใดก็ตาม ย่อมจะทำพระนิพพานให้แจ้งได้ ฉันทิฉันแน

ประการหนึ่ง ซึ่งว่าบุคคลอยู่ในป่าสกายวันบุรพทิศก็ปรากฏ บุคคลจะอยู่ในเมืองทั้งหลายมีเมืองอลันตะเป็นต้นก็ดี และในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสกัฏฐิ บุรพทิศก็ปรากฏเหมือนกัน ยถา มีครุณาฉันทิ บุคคลตั้งอยู่ในศีลแล้ว ก็จงจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน เปรียบเหมือนบุคคลซึ่งอยู่ในป่าสกายวันเป็นอาทิ บุรพทิศก็ย่อมปรากฏเหมือนกันฉะนั้น นี่แหละบพิตรพระราชสมภาร พึงทรงพระสันนิษฐานเข้าพระทัยเถิด ว่าศีลนี้ประเสริฐยิ่ง ผู้ใดตั้งอยู่ในศีลนั้น ศีลก็เป็นฐานะเป็นประธานที่จะให้ผู้นั้นเห็นแจ้งซึ่งทรงพระนิพพานเป็นเที่ยงแท้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรตรัสสรรเสริญว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้ามาประดิษฐานไว้ซึ่งธรรมธะระ ธงชัยคือธรรมให้เป็นที่สำคัญอันพิเศษ อันได้เกิดซึ่งพื้นฐานเป็นประธานที่จะให้ผู้นั้นเห็นแจ้งซึ่งทางพระนิพพานนี้ โยมอินทินักหนา

สมปฏิจจามิ โยมจะรับถ้อยคำจำไว้เป็นผลเป็นคุณแก่กุลบุตรอันจะเกิดข้างหน้าในกาลบัดนี้
นิพพานัสส ปัญฺฐานปัญหา คํารบ ๗ จบเพียงเท่านี้

อนุমানปัญหา ที่ ๘^(๑)

อด โข ในกาลนั้นแท้จริง **โส มิลินโท ราชา** อันว่าสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์
มีพระราชโองการตรัสปราศรัยถ้อยคำเป็นสาราณียกถา กับด้วยพระนาคเสนผู้จอมปราชญ์แล้ว
มีพระหฤทัยใคร่ทรงทราบสิ่งที่ยังไม่ทรงทราบและเพื่อทรงจำไว้กระทำให้แจ้ง เห็นแสงสว่าง
แห่งญาณทำลายอวิชชา ยังปัญญาให้เกิดขึ้น ก้าวล่วงกระแสแห่งสงสารและตัดกระแสแห่ง
ตัณหา คัมซึ่งนำอมฤตรสคือพระนิพพาน จึงทรงตั้งพระฉันทอัธยาศัยและพระวามณปัญญา
อุตสาหะตั้งสติสัมปชัญญะให้มั่นคงเป็นอันดีแล้ว ครัสตามพระยาคเสนต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน**
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **พทุโธ** อันว่าองค์สมเด็จพระพุทธเจ้านั้น **ตยา ทิฏฺฐโธ** อันพระผู้เป็น
เจ้าได้เห็นหรือประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาว่า **มหาราช** คูรานะบพิตรพระราชสมภาร อาตมาจะได้ทักสนาการ
เห็นมามีได้

(๑) คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ ตอนอาร์มภกถาแบ่งปัญหาไว้เป็นประเภทใหญ่ ๕ ประเภท คือประเภทที่

๑

มิลินทปัญหา ประเภทที่ ๒ เมณฑกปัญหา ประเภทที่ ๓ อนุমানปัญหา ประเภทที่ ๔ ลักษณะปัญหา
ประเภทที่

๕ อุปมาภกถาปัญหา แต่มาในตอนแบ่งปัญหาประเภทใหญ่ออกเป็นวรรคคี่เป็นเรื่อง ประเภทที่ ๓ ที่ ๔
หายไป ชื่ออนุমানปัญหายังปรากฏอยู่ แต่เอาบวกเข้าเป็นเรื่องที่ ๘ ในวรรคที่ ๕ ของเมณฑกปัญหา สังเกต
ดูรูปความ เห็นว่าเป็นอนุমানปัญหาประเภทใหญ่นั้นเอง แต่หากไม่ได้แบ่งเป็นวรรคเป็นเรื่อง ผู้รวมเรื่อง
ใน

ชั้นเดิมจึงจัดเอาเป็นปัญหานึ่ง รวมเข้าเสียในเมณฑกปัญหา ที่ถูกคงเป็นปัญหาประเภทใหญ่ที่ ๓
นั่นเอง

จึงแยกออกพิมพ์เป็นประเภท ๑ ต่างหาก คงแต่คำว่าวรรคและเรียงจำนวนเลขไว้ตามบาลี บอกไว้สำหรับ
พิจารณาเท่านั้น ส่วนปัญหาประเภทใหญ่นั้นเอง แต่หากไม่ได้แบ่งเป็นวรรคเป็นเรื่อง ผู้รวมเรื่องใน
ชั้นเดิมจึงจัดเอาเป็นปัญหานึ่ง รวมเข้าเสียในเมณฑกปัญหา ที่ถูกคงเป็นปัญหาประเภทใหญ่ที่ ๓ นั่นเอง
จึงแยกออกพิมพ์เป็นประเภท ๑ ต่างหาก คงแต่คำว่าวรรคและเรียงจำนวนเลขที่ไว้ตามบาลี บอกไว้
สำหรับ

พิจารณาเท่านั้น ส่วนปัญหาประเภทใหญ่ที่ ๔ คือลักษณะปัญหานั้นหายสูญชื่อไปทีเดียว แต่เมื่อตรวจสอบดูรูปความ เห็นว่ารุดังคปัญหาเรื่องที่ ๕ ต่อจากอนุมาณปัญหานี้แหละเป็นลักษณะปัญหา เพราะกล่าวลักษณะต่าง ๆ มาก แต่เนื้อเรื่องกล่าวด้วยรุดงค์ ผู้ให้ชื่อจึงเขียนลงไว้ว่ารุดังคปัญหา ได้พิมพ์แยกไว้เป็นแผนกหนึ่ง

เหมือนกัน จะผิดถูกอย่างไรแล้วแต่นักปราชญ์จะวินิจฉัย

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พุทฺโธ อันว่าสมเด็จพระพุทธสัพพัญญู พระผู้เป็นเจ้าไม่เห็น ก็อาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าเห็นหรือไม่เล่า

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อาจารย์ของอาตมาก็ไม่ได้เห็น

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา โยมคิดว่าตัวพระผู้เป็นเจ้าไม่เห็น อาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าจะเห็น นี้อาจารย์ก็หาเห็นไม่ ถ้าเช่นนั้นพระพุทธเจ้าก็ไม่มี เพราะไม่มีใครเห็นปรากฏ จะมีอย่างไรได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร พระมหากษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์ของพระองค์มีอยู่หรือ มหาบพิตรพระราชสมภาร

พระเจ้ามิลินท์จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระผู้เป็นเจ้าสงสัยอะไร พระมหากษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์ของโยมนี มีซิ พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาถามว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร กษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์ของมหาบพิตรนั้น มหาบพิตรได้เห็นหรือ

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา พระมหากษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์ของโยม โยมไม่เห็น

พระนาคเสนมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ปุโรหิตผู้เฒ่า เสนาบดีผู้เฒ่าได้เห็นหรือ หรือว่าหามีได้ประการใด

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นกษัตริย์ตรัสว่า หามีได้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อาตมานี้มาใส่ใจว่ากษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์นั้น มหาบพิตรไม่เห็นกับพระเนตรของมหาบพิตร เสนาบดีและปุโรหิตผู้เฒ่าท่านจะเห็นบ้าง นี่ก็หาเห็นไม่ เออจะเอาอะไรเป็นที่อ้างเล่า นีกษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์ก็เป็นไป ไม่นั่นซิ บพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา กษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์มีถึง ๕ พระองค์ แม้ดับสูญไปแล้วก็จริงแล แต่ทว่าเครื่องราชกกุธภัณฑ์ยังมีเป็นที่อ้าง อีกหลายสิ่งหลายอัน เสดยถียรถ คือสิ่งอะไรบ้าง

เสตจตุต คือเสตจตุต ๒ **อุณฺหิ** คือพระมงกุฏ ๒ **วาลวิชนี** คือพัศดวาลวิชนี ๑ **มหารหานิ** **สยนา** คือพระแท่นที่บรรทม มีราคามากครามครัน ๑ **ขลุณฺจ** คือพระขรรค์แก้ว ๑ นี่แหละ โยมเห็นเครื่องทรงเข้าแล้ว ก็รู้ว่ากษัตริย์ที่เป็นต้นพระวงศ์มี เพราะของต่าง ๆ นั้นเป็นพยาน

พระนาคเสนจึงพระเถรวาจาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ซึ่งพระองค์สมเด็จพระศรีสุคตทศพลญาณนั้น อาตมาก็ไม่เห็น อาจารย์ของอาตมาก็ไม่เห็น แต่อาตมาเห็นเครื่องทรงที่สมเด็จพระพุทธรองค์เจ้าประดิษฐานไว้ยังมียู่ สาวกทั้งปวงผู้รู้ผู้เห็นได้รับประทานต่อ ๆ มา **เสยยิถ** คือสิ่งไรบ้าง **จตุตาร** **สติปฏฐาน** คือพระสติปฏฐานทั้ง ๔ **จตุตาร** **สมมปฺปธาน** คือพระสัมมปฺปธาน ๔ **จตุตาร** **อิทธิปาทา** คือพระอิทธิปาทา ๔ **ปญฺจินุทริยานิ** คืออินทริย์ ๕ **ปญฺจ พลา** คือพล ๕ **สตุต** **โพชฌงค** คือพระโพชฌงค์ ๗ **อญฺจุจิกโก มคฺโค** คือพระอัญจุจิกมรรค ๘ ประกอบอันอุดม อาตมาก็ประนมมืออภิวาทไหว้ด้วยน้ำใจเชื่อแท้ ด้วยเห็นธรรมประจักษ์แก่ตา ก็รู้ด้วยอนุमानปัญญาว่า **อตุลิส** **ภควา** สมเด็จพระศาสดาผู้ทรงพระภาคเป็นอันงามนี้มีจริง ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีสุนทรราชโองการดำรัสตรัสว่า **ภนฺต** **นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **อุปม** **กโรหิ** พระผู้เป็นเจ้าจงกระทำซึ่งอุปมาอุปไมยให้แจ่มก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานดัง **นคร-วฑฺฒเก** นายช่างพระนครผู้หนึ่ง ประารถนาจะสร้างพระนคร จึงพิจารณาดูซึ่งที่ชัยภูมิแห่งหนึ่งซึ่งเสมอเป็นอันดี จะได้มีก้อนกรวดและแผ่นศิลาหาได้ เป็นภูมิภาคน่าร่มรื่นขึ้นบาน ปราศจากอันตรายและโทษซึ่งจะเกิดขึ้นทางใจ **ปสฺสิตวา** ครั้นพิจารณาดูซึ่งสิ่งทั้งปวงนั้นแล้ว **วิสม** **สมการาเปตวา** จึงใช้ให้คนทั้งหลายทำที่ที่ไม่เสมอให้เสมอ ให้ชำระซึ่งหลักตอไม้หนามแล้ว จึงสร้างเมืองงามควรจะทัศนากการเล็งแลดูในที่นั้น **วิภชฺหตุ** เมื่อนั้นอันนายช่างจำแนกดีแล้ว **โอภินฺณปริกข** รอบนอกมีคูคัน **ปาการทพฺพ** ในคูกำแพงมีหอรบเชิงเทินอันมั่นคง **จตุกฺกณ-ณสนธิ** มีที่ต่อตามมุมกำแพงทั้ง ๔ มีถนน ๔ แฉก ถนน ๓ แฉกและถนนหลวง ร้านตลาดทั้งปวงและสวนหลวงอุทยานสำราญใจ สระน้อยสระใหญ่ สระโบกขรณีและท่อน้ำ แล้วจึงทำเป็นนิเวศน์วังใน ประกอบไปด้วยราชเรือนหลวงปราสาทราชมณเฑียรทั้งปวงทั้งคลังและนางต่าง ๆ สร้างเป็นเรือนกระทำด้วยหญ้าไว้ให้คนอาศัย **ตํ นคร** พระนครนั้นไซ้ **นิราศทุกข** แสนสุขสบายหาอันตรายมิได้ ประกอบด้วยสุขสโมสร **โส วฑฺฒเก** นายช่างนั้นครั้นสร้างนครลงแล้วหาอยู่ไม่ **อญฺญ** **ปเท** **คจฺจุยฺย** ก็ไปสู่ประเทศที่อื่นตามปรารถนา **อปเรน** **สมเยน** โดยสมัยอื่น **ตํ นคร** อันว่าพระนครนั้น **สุภิกข** ข้าพเจ้าถูกถูกไม่มีผล สารพัดอาหารเลี้ยงชนมีทุกสิ่ง **สุขม**

เป็นเมืองยังเกษมศานต์ **สุสมิทธิ** ลีว มั่งคั่งเย็นสำราญแสนสบาย **อนิติก** **นิรูปทุท** **มิได้**
 ปราศจากกระเบียดกฏหมายและหาอุปวันตรายมิได้ **นนาชนสมากุล** อาณัติมูลไปด้วย
 ไพรฟ้าประชากรอยู่อื้ออึง ก็อภยัตริย์และพราหมณ์ และพ่อค้า ชาวนา และพ่อครัว นายช่าง
 นายม้า นายรถ บทธรรณินเท้า และนายขมังธนู หมูบัณฑิตและกะเทย และลูกหลวง
 ลูกอำมาตย์ราชเสนา และทหารโยธา สมควรจะวิ่งเต้นเข่นฆ่าหมู่อริทั้งหลายให้พินาศ อนึ่ง
 ประกอบด้วยบุตรทาส บุตรคนมั่งมีและบุตรคนปล้ำคนมวยต่าง ๆ มีทั้งช่างถมช่างประสะ
 ช่างเขียนทุกสิ่งสรรพ ช่างกระทำจันท์ ช่างทองคำ ช่างเงิน ช่างดีบุก ช่างทองแดงทองเหลือง
 ช่างแก้ว ช่างเจียรไน ช่างไม้ ช่างหม้อ ช่างทอง ช่างปั้น ช่างเคลา ช่างเคลา ช่างพระขรรค์ ช่างทำดาบ
 หอกน้อยหอกใหญ่ ช่างไม้ ช่างกระบี่ ช่างประดับประดา ช่างทำดินทำทราย ช่างคราม ช่างครึ่ง
 ช่างปิ้งมั่งสัง ช่างทำสำหรับกับข้าว สารพัดจะมีทุกสิ่งไป สิ่งไรที่จะไม่มีในพระนครนั้นเป็นว่าหามิได้
 ประกอบไปด้วยตลาดพิศาลโรงร้านเรียงราย ผุ้งมนุษย์นิกรหญิงชายผู้ใดเที่ยวไป ได้เห็นพระ
 นครอันเป็นสุขสนุกสำราญดังนั้น ก็ชมด้วยอนุมานปัญญาว่า ช่างผู้นี้ฉลาดนักหนา มาสร้าง
 พระนครไว้ ยถา มีครุณาอุปมาฉันใด **มหาราช** ขอลวาทพระพรตพระราชาสมภาร **โส ภควา**
 อันว่าสมเด็จพระศาสดาจารย์ ผู้ทรงพระภาคนั้น **อสมสโม** บุคคลผู้ใดจะเปรียบเสมอพระองค์
 หามิได้ ทรงพระพุทธรูปและพระบารมีคุณจะนับมิได้ **อนนุตเตโข** มีเดชจะนับมิได้ **อนนุนพโล**
 มีพระกำลังจะนับมิได้ ทรงไว้ซึ่งพระพุทธรูปบารมีกิริยาอันถึงที่สุดจะนับมิได้ **อนนุตวิริโย** มี
 เพียงจะนับมิได้ **อนนุตผลมาร** **นีหริตวา** พระองค์มากำจัดเสียซึ่งมารอันจะนับมิได้ ยังมาร
 กับเสนาให้อัปราชัย พระองค์มากำลายเสียซึ่งภัยคือทูลให้ระจกกระจาย ทำลายเสียงซึ่ง
 อวิชาและกามตัณหาอันข้องอยู่ ยังวิชาให้บังเกิดแล้ว ทรงไว้ซึ่งพระธรรมจักรอันประเสริฐ
 สำเร็จแก่พระสัพพัญญุตญาณ **วิจิตสงคาโม** มีสงครามกับมารอันชนะแล้ว **ธมฺมนคร** มาเปตี
 พระองค์ก็มาตบแต่งธรรมนครสร้างธรรมนครลงไว้ เหมือนนายช่างสร้างนครขึ้นไว้ในกาลนั้น
ภควโต โข มหาราช **ธมฺมนคร** ขอลวาทพระพรตพระราชาสมภาร อันว่าธรรมนคร
 ของสมเด็จพระพุทธรองค์เจ้าผู้ทรงพระภาคเป็นอันงามนั้น **สีลปการ** มีศีลเป็นกำแพง **หิริ**
ปริกข มีละอายบาปเป็นคู **สติโทวาริก** มีสติเป็นนายประคอง **ญาณทวารโกฏฐก** มีพระญาณ
 เป็นชุมประคอง **วิริยอภฺยาลาก** มีเพียรเป็นหอรบ **สทฺธาอิสก** มีศรัทธาเป็นยอดปราสาท
ปญฺญาปาสาท มีปัญญาเป็นตัวปราสาท **สุตฺตตฺตปฺจจร** มีพระสุตตันตปิฎกเป็นถนนหลวง
อภิธมฺมสิงฺฆาณ มีพระอภิธรรมเป็นตะแลงถนนสามแฉก **วินยวินิจฺฉ** มีพระวินัยเป็นโรง
 ราชวินิจฉัย **สตีปญฺฐานวิธิก** มีพระสติปัญญาเป็นถนนใหญ่อันสำราญ **มหาราช** ขอลวาท
 พระพรตพระราชาสมภาร ลำดับถนนมีร้านตลาดต่าง ๆ **เสยฺยลิต** คือสิ่งไรบ้าง **ปฺปุผาปณ**
 คือร้านตลาดดอกไม้อัน **คณฺธาปณ** ร้านตลาดของหอม **ผลาปณ** ร้านตลาดผลไม้ **อคทาปณ**

ร้านตลาดยาตบิษณุ โอธาลป์ ร้านตลาดยาต่าง ๆ อมาปณ์ ร้านตลาดน้ำอมฤตอันหวน
รตนาปณ์ ร้านขายแก้ว สัพพาปณ์ ร้านตลาดของเบ็ดเตล็ดสารพัดมี สิริเป็น ๘ ตลาดด้วยกัน
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ปุပ္ผาปณ์ อันว่าร้านตลาดดอกไม้โน้นประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
ร้านตลาดดอกไม้โน้น ได้แก่กุสุมัญญา อันสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ ผู้รู้เห็นเป็น
องค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าวางไว้ขาย สัญญาทั้งหลายคือ อนิจสัญญาทุกขสัญญา
อนัตตสัญญา มรณสัญญา อสุภสัญญา อาทินวสัญญา ปหानสัญญา วิราคสัญญา นิโรธสัญญา
สัพพโลเก อนภิตตสัญญา สัพพสังขารสุ อนิจจสัญญา อัญญสัญญา ปุณฺณสัญญา วินิสกสัญญา
โลหิตกสัญญา และพระเมตตาสัญญา กรุณาสัญญา มุทิตาสัญญา อุเปกขาสัญญา อานาปานสติ
มรณานุสสติ กายคตาสติ มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อิมมา สยฺหา
อันว่าสัญญาทั้งหลายนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาไว้ว่า เป็นตลาดขายดอกไม้
โยคาวจรเจ้าทั้งหลายถือเอาสัญญาเป็นอารมณ์แล้ว จะพ้นจากราคะโทสะโมหะมานะทิฐิ จะ
ข้ามพ้นสงสาร ห้ามเสียซึ่งกระแสน้ำมหา จะตัดเสียซึ่งความสงสัย จะกำจัดเสียซึ่งกิเลส จะกระ
เวศเข้าสู่พระนครนิพพาน นครุตม เป็นพระนครอันอุดมบรมล้าเลิศประเสริฐกว่านครทั้งปวง
เมื่อนิพพานนั้นล่วงเสียซึ่งภัย ประกอบไปด้วยสุขปรีดาโดยสภาวะแท้ อชาต อหฺร อมรณ ไม่รู้เกิด
ไม่รู้แก่ ไม่รู้ตาย ประเสริฐเป็นนิจสินปราศจากราคะมลทิน มหาราช ขอถวายพระพร นี่แหละ
เป็นร้านตลาดดอกไม้ของสมเด็จพระบรมศาสดา ยุติด้วยกระแสพระพุทธรูทีกว่า บุคคลถือเอา
บริกรรมอันเป็นมูลค่าเข้ามาร้านตลาด ซื้อเอาอารมณ์อันเป็นเพียงดังดอกไม้ ย่อมจะรื่นรมย์
หอมชื่นเบิกบานใจ ด้วยวิมุตติธรรมอันประเสริฐดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิปติ จึงมีพระราชโองการว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา กลุโลสิ ผู้เป็นเจ้าวิสัยนานี้สมควรนักหนา ดังนี้ แล้วตรัสถามต่อไปว่า กณฺธา-
ปณ์ อันว่าร้านตลาดของหอมได้แก่สิ่งไร

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ร้านตลาดของหอมได้แก่ศีล ธรรมดาว่าสมณพราหมณ์สาธุตบฺรุษผู้ใดถือศีลมัน ศีลนั้น
เชียวย่อมจะมีกลิ่นฟุ้งไป ตลอดมนุษยโลกและเทวโลก ทั้งที่คนน้อยทึบใหญ่ ธรรมดาว่ากลิ่นดอกไม้
ไม้ย่อมจะหอมไปได้แต่ตามลม กลิ่นศีลนี้ไซ้ หอมไปตามลมก็ได้ ทวนลมก็ได้ ศีลนั้นคือ

ไตรสรณคมน์ และศีล ๕ ประการ ศีล ๘ ประการ ศีล ๑๐ ประการ ศีลที่นับเนื่องในอุทเทส
ทั้ง ๔ และปาติโมกขสังวรศีล ศีลทั้งปวงนี้ **มหาราช** ขอถวายพระพร นี่แหละเป็นร้านค้าของ
หอมของสมเด็จพระบรมศาสดา ยุติด้วยกระแสพระพุทธรูฏีกา อันสมเด็จพระมหากรุณาผู้เป็น
เทวดาอันประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลาย ตรัสพระสัมมรรมเทศนาไว้ว่า **จนฺทนํ ตถา** อันว่า
จันทร์และกฤษณาอันหอมนักหนา **มลลิกา** คือดอกไม้ไม่มีมะลิเป็นต้น และกลิ่นอุบลบุปผาที่
ว่ากลิ่นหอม ประเสริฐกว่าคันธชาติทั้งปวงนั้น จะมีกลิ่นหอมไปได้ก็แต่ตามลมจะหอมทวนลม
และหอมไปทั่วทิศเหมือนกลิ่นศีลนี้หามิได้ กลิ่นศีลนี้ไซ้ **เทเวสุ อุตฺตโม** อุดมกว่าทิพยสุคนธ์ใน
เทวโลก ถ้าเสียนักหนาดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า ผู้เป็นเจ้าวิสัยนาสมการ
นักหนา แล้วตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าร้านค้าผลไม้
แก่สิ่งไรเล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงเข้าใจว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าผลไม้
ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถศาสดาจารย์ตั้งร้านวางไว้ **เสยฺยถิทํ** คือสิ่งใด **โสคาปตฺติผลํ**
คือพระโสคาปตติผล **สกิทากามิผลํ** คือ พระสกิทากามิผล **อนากามิผลํ** คือพรอนาคมิผล
อรหตฺตผลํ คือพระอรหัตผล **สุญฺญตผลํ** คือสุญญตผล **สมาปตฺติผลํ** คือสมาบัติผล **อนิมิตฺต-**
ผลสมาปตฺติ คืออนิมิตตผลสมาบัติ **อปฺปณฺหิตผลสมาปตฺติ** คืออัปปณหิตผลสมาบัติ **อเนญฺช-**
ผลสมาปตฺติ คืออเนญชผลสมาบัติ **อุเปกฺขาผลสมาปตฺติ** คืออุเบกขาผลสมาบัติ
จัดเป็นร้านค้าผลไม้ ผู้ใดปรารถนาพึงกระทำการบุญ ชื่อว่าให้มูลค่าก็จะได้ซึ่งผลตาม
ปรารถนา **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปานดังบุรุษผู้หนึ่ง มีมะม่วงทรงผล
อยู่เป็นนิรันดร์ บุรุษผู้นั้นก็ตกแต่ง หวังว่าจะขายแก่คนทั้งหลายอันมาซื้อ เมื่อใครเอาราคา
ผลมะม่วงมาให้แล้วก็เลือกเอาได้โดยสมควรแก่ราคา สุดแต่จะรักแก่อ่อนเข้าไคลประการใด
ให้มูลค่าสมควรเลือกเอาได้ตามปรารถนา ตกว่าผลมะม่วงนั้นจะรู้สิ้นสุดไปนั้นหามิได้ ด้วยว่า
มีผลไปทั่วหน้าตาปี **ยถา** มีครุวนาจันใด อันว่าร้านค้าผลไม้ ที่สมเด็จพระบรมไตรโลก-
นาถพระราชทานไว้ บุคคลผู้ใดให้มูลค่า กล่าวคือบำเพ็ญเพียรบริกรรมภาวนาที่จะได้ผลไม่มี
โสคาปตติผลเป็นต้น สมดังความปรารถนา มีอุปมาเหมือนต้นมะม่วงอันมีผลเป็นนิตย์ ฉะนั้น
มหาราช ขอถวายพระพร นี่แหละเป็นร้านค้าผลไม้ของสมเด็จพระบรมศาสดา ยุติด้วย
กระแสพระพุทธรูฏีกาว่า ชนทั้งหลายมาให้มูลค่า กล่าวคือบริกรรมภาวนาแล้ว ย่อมซื้อเอาได้ซึ่ง
อมตผล ผู้ที่ซื้ออมตผลด้วยบริกรรมภาวนานั้น ย่อมเป็นผู้รู้ถึงซึ่งความสุขในโลกดังนี้
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **กกุโลตี** พระผู้เป็นเจ้านี่ฉลาดนักหนา ซึ่งวิสัยนี้ไพบาระนั้นนี้แล้วตรัสถามต่อไปนี้ **อกทาปณฺ** อันว่าร้านตลาดยาตบพิณงุนั้น ได้แก่ธรรมสิ่งใดเล่า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ร้านตลาดยาตบพิณ ของสมเด็จพระบรมครูนั้น คือธรรมอันดับกิเลส ที่พระองค์ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ได้แก่ นวังกสัตตอุทสาสนา คือคำสั่งสอนมืองค์เก้า คือสุตตะ เกลยยะ เวยยาकरणะ กาถา อุทานะ อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตัมมะ เวทลละ ถ้าผู้ใดให้มูลว่า กล่าวคือ อุตสาหะสดับฟังพระสัทธรรมเทศนาแล้วเรียนจำเริญภาวนาไปในนวังกสัตตอุทสาสนานั้น ไม่ช้าก็จะดับพิษกิเลส ประเวศเข้าสู่นิพพาน จะพ้นจากทุกขกันดาร คือชาติชราพยาธิและมรณทุกข์ และโสกะปริเทวะ สะอันอาลัย และความทุกข์โทมนัสและความคับแค้นอันเป็นพิษใหญ่ สมด้วยพระพุทธปฏิภาที่ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า **ภิกขเว** ดูกรภิกษุทั้งหลาย ยาสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะดับพิษกิเลส ร้ายจะประเสริฐเสมอพระธรรมนั้นไม่มี ท่านจงชวนขวยค้มซึ่งยาพระธรรมนั้นเถิด นี่แหละสมเด็จพระสัพพัญญูผู้ประเสริฐตรัสไว้ดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ภูมินทรราชินิมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ซึ่งวิสัยนี้ควรอยู่ที่ร้านตลาดยารักษาโรค ของสมเด็จพระบรมครูตั้งไว้ได้แก่ธรรมสิ่งใดเล่าพระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ทรงรักษาโรค คือโรคากาติกิเลส แห่งมนุษย์นกรอมเรศร์ทั้งหลาย ให้เบาบางห่างหายด้วยธรรมทั้งหลายสิ่งใด อันว่าธรรมนั้นไซ้ไรไซ้อื่นไซ้ไกล **จตุตฺตารโ** สติปฏฺฐานา คือพระสติปฏฺฐาน ๔ **จตุตฺตารโ** สมมุปปฺธานา คือพระสัมมปปฺธาน **จตุตฺตารโ** สติปฏฺฐานา คือพระอิทธิบาท ๔ **ปญฺจ อินฺทฺริยานิ** คืออินทรีย์ ๕ **ปญฺจ พฺลานิ** คือพละ ๕ **สตฺต โปชฺฌนฺคา** คือ โปชฌนค์ ๗ **อฏฺฐงฺกโก มกุโ** คืออฏฐังกิกมรรคอันอุดม สิริเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ นี้ เป็นยารักษาโรคแห่งสัตว์มนุษย์นกรเทวดาทั้งหลาย อันเป็นมิจฉาทิฐิเห็นผิด มิจฉาสังกับปะ คาริผิด มิจฉาวาจา กล่าววาจาผิด มิจฉากัมมันตะ ประกอบการผิด มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตผิด มิจฉาวายามะ เพียรผิด มิจฉาสติ ตั้งสติผิด มิจฉาสมาธิ ตั้งสมาธิผิด เรียกว่าเป็นโรค คือปฏิบัติผิดนั้น ให้ปฏิบัติเสียให้ชอบที่ สมเด็จพระชินสีห์เจ้ายังเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายให้พ้นจากภัยอันตราย แล้วให้คลี่คลายเสียซึ่งบ่วงห่วงใยให้พ้นไปจากทุกขจังกันดารแล้ว ยังจิตให้โสมนัสการในโพธิปักขิยธรรม ดังวิสัยนี้แล เรียกว่าร้านตลาดยาอันวิเศษของสมเด็จพระศาสดา ยุติด้วยกระแสพระพุทธานุภาพที่ตรัสไว้ดังนี้ว่า **ภิกขเว** ดูรานะภิกษุ

ทั้งหลาย **เย เกจิ โอสถา** อันว่ายาวิเศษขนานใดขนานหนึ่ง ซึ่งจะประเสริฐดุยาคือธรรมของ
ตถาคต มีพระสติปัญญาเป็นต้นตลอดจนถึงพระอัญญungskิกรมรรคหามีได้ เธอทั้งหลายจงดื่มกิน
ซึ่งยาคือธรรมนั้นดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิบติ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา **โอสถาปนํ** อันว่าร้ายตลาดยา **สุปฺสาริตํ** สมเด็จพระมหากรุณาตั้งไว้
เปิดไว้เป็นอันดีแล้ว แต่ว่ายาคือธรรมนี้ บุคคลผู้ใดได้บริโภคแล้วอาจดับกิเลสให้สิ้นไปได้ด้วย
ประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **สุต-
ปุพฺพํ** พระองค์จะไม่ได้ทรงพระสวณาการฟังมาบ้างหรือว่า ครั้งหนึ่งมนุษย์ทั้งหลายทูลถาม
สมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นสามายิกนิมิต คือคิดกันถามปัญหาพระองค์ด้วยความคิดของตน
สมเด็จพระทศพลก็ทรงวิสัชนา อันสมเด็จพระมหากรุณาแล้ว ใครถามปัญหา พระองค์วิสัชนา
ได้สิ้นปัญหานี้บพิตรจะไม่เคยได้ยินหรือ พระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิบติ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ **สุตปุพฺพํ** โยมได้เคยสวณาการฟังมาแต่ก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **เอเต
จญฺเฐ** ชนเหล่านั้นเฝ้าทูลทูลถามปัญหา สมเด็จพระทศพลญาณก็ทรงแก้ไข
เข้าใจ **ธมฺโมสถํ ปิวิตุวาน** มนุษย์นี้กรเฝ้าทูลทูลถามเหล่านั้น ได้ดูดื่มธมฺมโมสถนั้นแล้ว ก็ดับ
กิเลสเข้าพระนิพพาน ดับเสียซึ่งชาติกันดาร ชรากันดาร พยาธิกันดาร มรณกันดาร สุขเกษม
ศานต์เป็นเอกกันตบรมสุข

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิบติ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **กฺกุโลตี** อันร้านตลาด
ทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของร้านนี้สมควรอยู่ **อมตาปนํ** อันว่าร้ายตลาดน้ำอมฤตกินไม่รู้ตายนั้น
ได้แก่ธรรมสิ่งใดเล่า พระเจ้าข้า

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **อมตา-
ปนํ** อันว่าร้านตลาดน้ำอมฤตนั้นได้แก่กายคตาสติ กายคตาสตินี้ ถ้าบุคคลผู้ใดจำเริญ ภวานาแล้ว
ได้ชื่อว่าบริโภคซึ่งรสพระนิพพาน จะดับเสียซึ่งชาติชราพยาธิมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัส-
สุปายาสทั้งหลาย แม้ยังจะเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ยังไม่ถึงพระนิพพานก่อน บุคคลผู้นั้น
บ่ห่อนจะได้ไปสู่สุคติราบาย มีแต่จะไปเกิดในสุคติอันดี สมด้วยกระแสพระพุทธานุภาพที่ตรัสพระ
สัทธรรมเทศนาไว้ว่า **ภิกฺขเว** ดูกรภิกษุทั้งหลาย หมู่สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ได้ดื่มกินกายคตาสติ

หมู่สัตว์เหล่านั้นได้ชื่อว่าคัมภีรซึ่งนำอมฤตไม่รู้ตาย ละล่วงเสียได้ซึ่งทุกดิวินิบาตและนรกดิรัจฉาน
ทั้งปวงดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชา ซึ่งวิชชานี้สมควรแล้ว ก็ร้านตลาดแก้วของสมเด็จพระบรมครูนั้น ได้แก่
ธรรมสิ่งใดเล่า ผู้เป็นเจ้าของ

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
ร้านตลาดแก้วนั้น ได้แก่ สีลรัตนะ สมาธิรัตนะ ปัญญารัตนะ วิมุตติรัตนะ วิมุตติญาณทัสสน-
รัตนะ ปฏิสัมภิทารัตนะ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าสีลรัตนะนั้น
สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้ามีพระพุทธานุภาพโปรดประทานไว้ว่า ได้แก่ พระปาติโมกข์สังวรศีล
อินทริยสังวรศีล อาชีวกปาริสุทธิศีล ปัจจยสันนิสิตศีล จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล มัคคศีล ผลศีล
มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เทวมนุสฺสา เทวคานนุสยทั้ง
หลาย ในมนุษยโลกกับเทวโลกพรหมโลก และสมณพราหมณาจารย์ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญ
ซึ่งบุคคลอันประดับแก้ว กล่าวแล้วคือสีลรัตนะ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
พระภิกษุทั้งหลายทรงไว้ซึ่งสีลรัตนะนั้น รุ่งเรืองงามไปทั่วทิศเหนือทิศใต้ทิศตะวันตกตะวันออก
และทิศใหญ่่น้อยทั้งหลาย ทิศเบื้องต่ำเบื้องบนตลอดถึงภวังคพรหม อุดมกว่าแก้วทั้งหลาย ใน
ไตรโลกนี้ สมด้วยพระพุทธานุภาพที่สมเด็จพระเทวคาคิเทวะ ตรัสพระสัทธรรมเทศนาว่า ความสงสัย
ได้มีแก่เราว่า สีลประเสริฐกว่าหรือสุตะประเสริฐกว่าดังนี้ สีลนั้นแหละประเสริฐกว่าสุตะ
ความสงสัยมิได้แก่เราแล้ว สีลเห็นปานนี้อยู่ในร้านตลาดของเรา ท่านทั้งหลายจงซื้อสีลรัตนะ
นั้นด้วยการปฏิบัติ กล่าวคืออุตสาหารักษาศีลให้มั่น แล้วจงเอาสีลรัตนะนั้นไปประดับ

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าสมาธิรัตนะนั้น ได้แก่ธรรม
สิ่งใด อันว่าสมาธิรัตนะนั้นได้แก่ สวิตกกังวลสมาธิ อวิคคกมลสมาธิ สุกขสมาธิ
อนิมิตตสมาธิ อัปปณิหิตสมาธิ โยคาวจรภิกขุรูปใดทรงไว้ซึ่งสมาธิรัตนะดังนี้แล้ว ก็จะไม่ห้ามเสีย
และแผ้วเสียดซึ่งกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก และมานอุทธัจจกิริยวิกิจจนาวิตกและ
วิตกด้วยกิเลสทั้งหลายอันมีประเภทต่าง ๆ มิให้เห็นมลทินอยู่ เพราะสมาธิเป็นธรรมบริสุทธิ์?
ปราศจากมลทินโทษเป็นธรรมค่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร สมาธิรัตนะ
เห็นปานนี้แหละเป็นร้านตลาดรัตนะของสมเด็จพระบรมศาสดา ชูดีด้วยกระแสพระพุทธานุภาพที่
ตรัสไว้ว่า สมาธิรัตนะนี้ มิให้วิตกอันร้ายกาจเกิดได้ และมีให้ขัดทอดไปซึ่งจิต เอตํ ตุมฺहे ท่าน
ทั้งหลายจงประดับซึ่งแก้วอันกล่าวแล้ว คือสมาธิรัตนะนั้น

มหาราช ขอดวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าปัญญารัตนะได้แก่ธรรมสิ่งไร
ปัญญารัตนะนั้นได้แก่พระอริยสาวก ผู้รู้ว่าเป็นโทษ สิ่งนี้เป็นคุณ สิ่งนี้ควรเสพ สิ่งนี้ไม่ควร
เสพ สิ่งนี้เลว สิ่งนี้ประณีต สิ่งนี้ดำ สิ่งนี้ขาว สิ่งนี้ทั้งดำทั้งขาว **ยถาภูต ปชานาติ** ย่อมรู้ได้โดย
แท้ว่าสิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นทุกขสมุทัย สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธ สิ่งนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
มหาราช ขอดวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ปัญญารัตนะเห็นปานนี้แหละ เป็นร้านตลาด
ปัญญารัตนะของสมเด็จพระบรมศาสดา ยุติด้วยกระแสพระพุทธานุญาตที่ตรัสไว้ว่า บุคคลประดับ
ปัญญารัตนะนี้แล้ว ย่อมเวียนว่ายอยู่ในภพอีกไม่นาน ก็พลันที่จะบรรลุอมตมหานิพพาน ไม่
ยินดีในภพต่อไป คือไม่ปรารถนาจะเกิดอีก

มหาราช ขอดวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าวิมุตติรัตนะนั้นได้แก่ธรรม
สิ่งไร อันว่าวิมุตติรัตนะนั้นได้แก่พระอรหันต์ โยคาวจรเจ้าที่สำเร็จพระอรหันต์นั้น ได้ชื่อว่า
ประดับซึ่งวิมุตติรัตนะ อุบรูษผู้หนึ่งทรงอาภรณ์ประดับมุกดาหารและแก้วมณี และแก้ว
ประพาฬและชโลมทาด้วยเครื่องทา คือ กล้วยณา ะลูต ขอนดอก กระจะจันทร อันมีกลิ่นหอม
วิเศษ และประดับด้วยดอกไม้ทั้งหลายซึ่งมีกลิ่นธชาติอันหอม คือ พิกุล บุนนาค สายหยุด
พุทธรักษา เบญจมาศ มะลิซ้อน มะลิลา กรรณิกา จำปา กาหลง มหาหง ชงโค ทั้งสิ้น และ
ดอกอุบลอันมีกลิ่นหอมไปได้เจ็ดวัน และดอกไม้อันมีกลิ่นหอมไปได้ทั้งเดือนนั้น ก็รุ่งเรือง
เป็นทองงามแสงอร่ามครอบงำเสียซึ่งมาลาภรณ์ และ คันธภรณ์ทั้งหลายนั้น **ยถา** มีครุณาลัน
ใด **มหาราช** ขอดวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าพระชีนาสาวเจ้า **อรหตุต ปคุโต**
สำเร็จพระอรหันต์แล้ว ได้ชื่อว่าประดับวิมุตติรัตนะเป็นแก้วอันมีรัศมีอร่าม กังามเป็นสง่ากว่า
บุคลุช ภิภุชทั้งหลาย อุปไมยเหมือนบุรุษอันแต่งตัวอย่างยั้งนั้น เพราะเหตุไร เพราะเครื่องประ
ดับคือ วิมุตตินี้เป็นเครื่องประดับอันเลิศกว่าวิมุตติทั้งหลาย **มหาราช** ขอดวายพระพรบพิตรพระ
ราชสมภาร วิมุตติรัตนะเห็นปานนี้แหละ เป็นร้านตลาดวิมุตติรัตนะของสมเด็จพระบรมศาสดา
ยุติด้วยกระแสพระพุทธานุญาตที่ว่า สมเด็จพระบรมกษัตริย์ทรงเครื่องประดับเป็นวิการแห่ง
แก้วมณีแล้ว ย่อมเป็นที่เลื่องลือของมหาชนอันใด พระอริยสาวกที่ประดับด้วยวิมุตติรัตนะนี้ ก็
เป็นที่เลื่องลือของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอันนั้น

มหาราช ขอดวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าร้านตลาดแก้วอันกล่าวแล้ว คือ
วิมุตติญาณทัสสนรัตนะนั้นได้แก่ธรรมสิ่งใด **ปจฺจเวกฺขณญาณ** **มหาราช** ขอดวายพระพร อันว่า
วิมุตติญาณทัสสนรัตนะนั้น ได้แก่ปัจจเวกขณญาณ คือปัญญาที่พระอริยสาวกหยั่งเห็นซึ่งมรรค
ผลและนิพพานกับทั้งกิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่เหลืออยู่ และญาณที่เป็นเหตุให้พระอริย-
สาวกตรัสผู้อริยสัง สมด้วยกระแสพระพุทธานุญาต ที่พระบรมศาสดาตรัสไว้ว่า พระภิกษุเหล่า

พุทธชินโรต พึงพยายามเพียรไป เพื่อได้ซึ่งรัตนะ คือสังฆญาณ กิจจญาณ กตญาณ ดังนี้

มหาราช ขอถวายพระพรบรรพตพระราชาสมภาร อันว่าปฏิสัมภิทารัตนะนั้น ได้แก่
 ธรรมสิ่งไร ปฏิสัมภิทารัตนะนั้น ได้แก่ปฏิสัมภิตา ๔ คือ อัคคปฏิสัมภิตา ๑ ฐมมปฏิสัมภิตา ๑
 นิรุตติปฏิสัมภิตา ๑ ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ๑ พระภิกษุซึ่งได้พระปฏิสัมภิตา ๔ นั้น แม้ว่าจะเข้า
 สู่ท่ามกลางบริษัท ๔ คือ ชัตติบริษัท และพราหมณบริษัท และคฤหบดีบริษัทและสมณบริษัท
 ก็ดี วิสารถ จะองอาจแก่งกล้า **อมงกุ ภูโต** มิได้นั่งก้มหน้าอยู่ **อนุตตราโส** มิได้มีจิตสะอึก
อจณมุโข มิได้ตกใจกลัว **อกมปิโต** มิได้หวาดหวั่นกลัวใคร **อปฏราโน** มิได้นึกหาที่ตั้ง
อปริสาสนโต มิได้นึกท่องเที่ยววัชระ **วิคตโลมหโส** มีขนพองอันทปราศจากแล้ว **หาสนโต**
 มิไจขึ้น **วิสุตฺตฺโต** เป็นผู้มีท่าทางสนิทสนมมีสง่า ในกาลเมื่อจะเข้าไปสู่ท่ามกลางบริษัททั้ง ๔
มหาราช ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าบุรุษอันแก่งกล้าในสงครามก็มิได้เข็ดขามคร้ามกลัว
 แต่งตัวผูกสอดเข้าซึ่งอาวุธ ๕ ประการแล้ว บุรุษผู้นั้นนึกห้าวหาญในใจว่า ถ้าแม้หมู่ข้าศึกมาใกล้
อุสุณาปาตยิสฺสามิ อาตมาจะยิงให้ล้มลง แม้ว่ายินคิดไปจะตรงเข้ามา อาตมาจะพุ่งด้วยหอกน้อย
 จะโบยด้วยถัก จะแทงด้วยหอกใหญ่บุรุษผู้นั้นคิดในใจจะนี้ก็ไม่มีความกลัวจึงแต่งตัวเข้าสู่สงคราม
 ความนี้ก็เหมือนพระภิกษุอันได้พระปฏิสัมภิตาทั้ง ๔ จะเข้าสู่บริษัท ๔ ก็องอาจไม่สะดุ้งตกใจนั้น
 แท้จริงอันว่าพระภิกษุได้พระปฏิสัมภิตา ๔ นึกในใจว่า ถ้าบริษัทตามอาตมาโดยอรรถ ก็จะแก้
 โดยอรรถ ถ้ามอาตมาโดยปัจฉัยก็จะแก้โดยปัจฉัย ถ้ามอาตมาโดยเหตุ ก็จะแก้โดยเหตุ ถ้าม
 อาตมาโดยนัย ก็จะแก้โดยนัย จะกระทำให้สิ้นสงสัยในปัญหาที่ถามนั้น ๆ ประการหนึ่ง **โย โภจิ**
บุคฺคโล อันว่าบุคคลทั้งปวงแม้จะถามซึ่งปัญหาในธัมมปฏิสัมภิตา ถ้ามอาตมาโดยธรรม
 อาตมาจะแก้โดยธรรม ถ้ามโดยอมตธรรม จะแก้โดยอมตธรรม ถ้ามโดยอสังขตธรรม และแก้
 โดยอสังขตธรรม ถ้ามโดยพระนิพพานธรรม และแก้โดยพระนิพพานธรรม ถ้ามโดยสุญญตธรรม
 จะแก้โดยสุญญตธรรม ตามโดยอนิมิตตธรรม จะแก้โดยอนิมิตตธรรม ถ้ามโดยอัปนิหิตธรรม จะ
 แก้โดยอัปนิหิตธรรม ถ้ามโดยอนนฺตธรรม จะแก้โดยอนนฺตธรรม ถ้ามโดยอุเบกขาธรรม
 จะแก้โดยอุเบกขาธรรม ถ้ามโดยธรรมสิ่งไร อาตมาจะแก้ให้สิ้นสงสัยโดยธรรมนั้น ๆ ประการ
 หนึ่ง บุคคลผู้ใดจะถามปัญหาโดยนิรุตติปฏิสัมภิตา อาตมาจะวิสัชนาโดยนิรุตติปฏิบัติปฏิสัมภิตา
 ถ้ามโดยบท จะแก้โดยบท ถ้ามโดยอนุบท จะแก้โดยอนุบท ถ้ามโดยอักษระ จะแก้โดยอักษระ
 ถ้ามโดยสนธิ จะแก้โดยสนธิ ถ้ามโดยพยัญชนะ จะแก้โดยพยัญชนะ ถ้ามโดยอนุพยัญชนะ จะแก้
 โดยอนุพยัญชนะ ถ้ามโดยวรรณะ จะแก้โดยวรรณะ ถ้ามโดยสระ จะแก้โดยสระ ถ้ามโดยบัญญัติ
 จะแก้โดยบัญญัติ ถ้ามโดยโวหาร จะแก้โดยโวหาร อาตมาจะแก้ให้สิ้นสงสัย ประการหนึ่ง
โย โภจิ บุคคลทั้งปวงจักถามปัญหาในปฏิภาณสัมภิตา คือถ้ามโดยปฏิภาณ จะแก้โดย

ปฏิภาณ ถามโดยอุปมา จะแก้โดยอุปมา ถามโดยรส จะแก้โดยรส ถามโดยลักษณะ จะแก้โดยลักษณะ อาตมาจะเปลื้องเสียให้สิ้นวิมติสงสัยในกาลนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร พระราชสมภาร ปฏิสัมภีการัตนะดังกล่าวมานี้ เป็นร้านตลาดปฏิสัมภีการัตนะของสมเด็จพระบรมศาสดา ยุติด้วยกระแสพระพุทธานุญาตที่ประทานพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า ภิกษุซื้อปฏิสัมภีการัตนะทั้งหลายได้แล้วพึงถูกต้องด้วยญาณ กล่าวคือเชี่ยวชาญด้วยปัญญา ไม่ต้องเป็นผู้หวาดเสียวครันคร้าม งามโพโรจน์ล่งเลี้ยวซึ่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายดังนี้

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันร้านตลาดแก้วคือโพฆณังคั่นนี้เป็นประการใด **มหาราช** ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้ใดประดับไปด้วยโพฆณังครัตนะ ๗ ประการ คือสติสัมโพฆณังครัตนะ ปิติสัมโพฆณังครัตนะ ปัสสัทธัมมโพฆณังครัตนะ สมาธิสัมโพฆณังครัตนะ พระโยคาวจรนั้นก็จะมีโอกาสให้เกิดความงามรุ่งโรจน์โชติกาการไป ครอบงำเสียดังมนุษยโลกและเทวโลก

มหาราช ขอถวายพระพร นี่แหละสมเด็จพระบรมศาสดามีพระพุทธานุญาตไว้ว่าร้านตลาดคือสัมโพฆณังครัตนะ ยุติด้วยพระพุทธานุญาตว่า คุณภิกษุทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเล็งแลดูผู้ที่ประดับด้วยโพฆณังครัตนะ แม้ท่านทั้งหลายก็จงซื้อโพฆณังครัตนะเหล่านั้นด้วยการบริกรรมเจริญภาวนาเอามาประดับดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **สพฺพปาปณั** อันว่าร้านตลาดของเบ็ดเสร็จทั้งสิ้นของสมเด็จพระมุนิปรพุทธพญานั้น ได้แก่ธรรมสิ่งใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าร้านตลาดของเบ็ดเสร็จ ได้แก่นวังกัตตศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระศาสดามิองค์ ๘ ประการ และพระสารีริกธาตุบริโกณเจดีย์ สัมภัตติในร้านตลาดเหล่านี้ ย่อมมีของวางขาย เคลื่อนตลาด คือชาติสมบัติก็มี โภคสมบัติก็มี และอายุสมบัติก็มี อาโรคย์สมบัติ วัฒนสมบัติ ปัญญาสมบัติ มานุสิกสมบัติ ทิพยสมบัติ นิพพานสมบัติ สารพัดจะมีขาย บุคคลทั้งหลายปรารถนาแล้วพึงให้มูลค่า กล่าวคือตั้งใจปฏิบัติตามนวังกัตตศาสนาเป็นต้นนั้น ก็จะได้สมความปรารถนา มีอุปมาเหมือนของในตลาดธรรมดา คือ ถั่วงาสาธุและข้าวสารทั้งหลาย เขาย่อมซื้อกันได้ ด้วยให้ราคาสม ๆ กัน **ยถา** มีกรูณาจันใด ในร้านตลาดของเบ็ดเสร็จแห่งสมเด็จพระบรมศาสดานั้น บุคคลนั้นหลายย่อมจะซื้อเอาสมบัติต่าง ๆ ได้ด้วยสมาทานศีลและรักษาอุโบสถ หรือแม้ด้วยการกระทำกุศลกรรมเพียงเล็กน้อย มีอุปมาเช่นนั้น นี่แหละเป็นร้านตลาดของเบ็ดเสร็จแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ยุติด้วยกระแสพระพุทธานุญาตที่ตรัส

พระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า ในร้านตลาดของเบ็ดเสร็จนั้น มีทุกสิ่งสรรพ คือมีทั้งความมียาเย็น และความเป็นผู้ไม่มีโรคภัยเบียดเบียน และความเป็นผู้มีสีกายผ่องใสและความเกิดในสวรรค์ และเกิดในตระกูลสูง และนิพพานอมตธรรม คนทั้งปวงมีความปรารถนา ย่อมซื้อหาได้ด้วยมูลค่า คือ คีล ทาน ภาวนา อุตสาหะจำเริญไป ก็จะได้สมตามปรารถนา คุณภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงซื้อด้วยมูลค่า คือ ศรัทธาแล้วจงปฏิบัติให้ไฟบุญเกิด ก็จะได้บรรลุลोकุตระธรรมสมดังปรารถนา

มหाराช ขอถวายพระพรบทพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง พหู ชนา อันว่าคนทั้งหลายมากมายนักหนา วสนฺติ ย่อมอยู่สนุกสบายในธรรมนครสโมสร ธรรมกถิก คือ พระธรรมกถึก วินยธรา คือท่านผู้ทรงพระวินัย สุตตนฺติกา คือท่านผู้ทรงพระสูตร อภิธมมิกา คือท่านผู้ทรงพระอภิธรรม และท่านผู้กล่าวซึ่งพุทธวจนะอันมีองค์ ๘ คือ สุตตะและเถรคาถา และเวทยการณะและคาถา และอุทานะและอิติวุตตกะ และชาตกะและอัปภูตธัมมะ และเวทิลละ และภิกษุทั้งหลายอันทรงซึ่งชาดก ทรงซึ่งทิมนิกาย ทรงซึ่งมัชฌิมนิกาย ทรงซึ่งสังยุตตนิกาย ทรงซึ่งอังคุตตรนิกาย ทรงซึ่งขุททกนิกาย และพระภิกษุทั้งหลายอันประกอบด้วยศีลและสมณะ และภิกษุที่เป็นเวไนย คือควรจะเป็นสาวกและภิกษุที่รู้วินัย และภิกษุทั้งหลายอันเจริญในโพชฌงคภาวนาและอนุสสติ และพระภิกษุอันเรียนซึ่งวิปัสสนาและภิกษุทั้งหลายอันถือโสสานิกธุดงค์และถีนีบังสุกุล และถีนีถาสันถติกธุดงค์ และถีนีอัปโกภาสิกธุดงค์ อรัญญิกธุดงค์ รุกขมูลิกธุดงค์ และถีนีสัททิกธุดงค์ และพระภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในผล และพระภิกษุผู้เป็นเสข-ผลสมังคี และพระภิกษุผู้ได้พระโสดา และพระภิกษุผู้ได้พระสกิทาคา พระภิกษุได้พระอนาคา พระภิกษุผู้ได้อรหัต และพระภิกษุผู้ได้ไตรวิชชา พระภิกษุได้อภิญญา ๖ พระภิกษุมีฤทธิ์ พระภิกษุมีปัญญาบารมีอันบริบูรณ์ และพระภิกษุจำเริญพระสติปัญฐาน ๔ และพระภิกษุจำเริญพระสัมมปปธาน ๔ และพระภิกษุจำเริญอิทธิบาท ๔ พระภิกษุจำเริญอินทริย์ ๕ พระภิกษุจำเริญพละ ๕ พระภิกษุจำเริญโพชฌงค์ ๗ พระภิกษุจำเริญอัฐสังคิมมรรค ๘ พระภิกษุจำเริญฉาน พระภิกษุมีความสำคัญมั่นหมายในรูปและขารูปหลุดพ้นแล้ว และพระภิกษุมีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุข พระภิกษุได้สุญญตธรรม พระภิกษุได้อนิมิตตธรรม พระภิกษุได้อุปปตติตตธรรม และพระภิกษุได้อเนกชอุเบกขาผลสมาบัติ ย่อมอยู่ในธรรมนครนั้น นพวนสรวณ อันว่าป่าไม้โอ้อและป่าสนอันสล้างไปด้วยต้นอ้อต้นสนต่าง ๆ นานา ป่าทั้งสองนี้อาภิสราภูลแออัดมัวมุล ชับซ้อนกันไพลยลา มีอุปมาฉันใด ธรรมนครนี้ ก็แออัดไปด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย มีอุปมาดังป่าอ้อป่าสนนั้น ขอถวายพระพร

ในที่นี้พระคันถรจนาจารย์ประพันธ์คาถา พรรณนาความข้างต้นนั้นได้มีใจความว่า

ท่านทั้งหลายที่เป็นวิตรากะ และท่านทั้งหลายที่เป็นวิตโทสะ และท่านทั้งหลายที่เป็น
 วิตโมหะ และท่านทั้งหลายที่เป็นวิตตัณหา และท่านที่หาอุปาทานมิได้นั้น **วสันติ** ย่อมอยู่
ธมฺมนคร ในธรรมนคร และภิกษุทั้งหลายอันได้ซึ่งวิมุตติมาน พระภิกษุทั้งหลายถือ
 อรัญญิกะ พระภิกษุถือเนสัชชิกะ พระภิกษุถือโสสานิกะ พระภิกษุถือจงกรม ถือบังสุกุลจีวร
 ถือติจีวริกะ ถือธรรมชั้นเป็นคัมภีร ๔ และพระภิกษุทั้งหลายเป็นผู้รู้ธรรมเป็นอย่างเอกนั้น
วสันติ ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ในธรรมนคร และพระภิกษุทั้งหลายเป็นอัปปิจฉา และพระภิกษุ
 ทั้งหมดเป็นธุดงค์สมาจาร และพระภิกษุเป็นสัลลหุกุตติ และพระภิกษุสันโดษเป็นลาภ **วสันติ**
 ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ในธรรมนคร ประการหนึ่งท่านทั้งหลาย ฌายี อันได้ฌาน ฌานรตา
 ยินดีในฌาน ชีรา มีปัญญา **สนฺตจิตฺตา** มีจิตระงับบาป **สมาหิตา** มีจิตตั้งมั่นเป็นอันดี **อาภิญญญณ**
ปญฺญยมานา ปรารธนาจะเข้าสู่อาภิญญญายตนสมาบัติ บรรดาภิกษุทั้งหลายอันมีฤทธิ์ และ
 ฤทธิ์มีได้นั้น **วสันติ** ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ในธรรมนคร ประการหนึ่ง พระภิกษุปฏิบัติ
 เพื่อผล พระภิกษุเป็นเสกขผลสมังคี และพระภิกษุผู้หวังประโยชน์อันอุดม **วสันติ** ย่อมอยู่
ธมฺมนคร ในธรรมนคร พระภิกษุเป็นพระโสดาบันอันปราศจากมลทินโทษและเป็นพระสัททา-
 คามี และเป็นพระอนาคามี และเป็นพระอรหันต์ **วสันติ** ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ในธรรมนคร
 พระภิกษุผู้ฉลาดในพระสติปัฏฐานและพระภิกษุผู้ยินดีในโพชฌงคภาวนา และพระภิกษุผู้เจริญ
 วิปัสสนา พระภิกษุทั้งหลายทั้งหมด **วสันติ** ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ในธรรมนคร พระภิกษุ
 ผู้ฉลาดในอิทธิบาท และพระภิกษุผู้ยินดีในสมาธิภาวนา และพระภิกษุผู้ประกอบในสัมมปปธาน
วสันติ ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ในธรรมนคร พระภิกษุผู้บรรลุอภิญญาบารมี และพระภิกษุผู้
 ประกอบด้วยปิติและพระภิกษุผู้เที่ยวในอากาศอันแจ่ม **วสันติ** ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ในธรรมนคร
 พระภิกษุผู้มีตาทอดลง ผู้พูดพอประมาณ ผู้ระวังกษาสารวมทวารด้วยดี ผู้มีธรรมอันอุดมฝักดี
 แล้ว ผู้ได้วิชา ๓ ได้อภิญญา ๖ ผู้มีฤทธิ์บารมี ผู้มีปัญญาบารมี **วสันติ** ย่อมอยู่ **ธมฺมนคร** ใน
 ธรรมนคร พระคณณนาจารย์ประพันธ์คำกล่าวไว้ มีใจความดังนี้

ในลำดับนั้น พระนาคเสนเถระจึงถวายวิสัชนาต่อไปว่า **มหาราช** ขอถวายพระ
 พรมพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันว่าพระภิกษุทั้งหลาย ผู้ทรงไว้ซึ่งบัญญัติอันเลิศจะนับมิได้
 และพระภิกษุผู้หาธรรมเครื่องข้อมิได้ ไม่เอนเอียงเป็นเที่ยงธรรม และพระภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่ง
 คุณยศ พระภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งคุณสิริ ทรงไว้ซึ่งกำลัง ทรงไว้ซึ่งความคิดอันรวดเร็ว ทรงไว้ซึ่งฤทธิ์
 ทรงไว้ซึ่งรัศมี ทรงไว้ซึ่งอริยาบย ทรงไว้ซึ่งกำลัง ทรงไว้ซึ่งธรรมจักร และพระภิกษุผู้รวบรวมซึ่ง
 ปัญญาบารมี ภิกษุเหล่านี้ท่านกล่าวว่าเป็นธรรมเสนาบดี อยู่ในธรรมนครของสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคเจ้า

ประการหนึ่ง **มหาราช** ขอถวายพระพรปิตรพระราชสมภาร อันว่าภิกษุผู้เป็นพุทธ-
บุตรสำเร็จซึ่งที่สุดแห่งฤทธิ์และที่ได้ซึ่งปฏิสัมภิทา ๔ มีจุลเวสารัชชคุณ ประกอบด้วยอภินิหาร
มโหทธิฐานฤทธิ์ อันไม่กำเริบ อาจหาญไปจับต้องพระจันทร์พระอาทิตย์ อาจไปในสาครและ
ชำแรกดินไปได้ด้วยฤทธิ์ จัดเป็นบุโรหิตสถิตอยู่ในธรรมนครนั้น

ประการหนึ่ง พระภิกษุอันถือธุดงค์ ปฏิบัติมกนัยสันโดษเกลียดซึ่งวิญญูติและอนะสนะ
และถือบิณฑบาตเป็นปทานจาริก รักษาอินทรีย์มิได้ยินดีในรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ มีกิริยา
เหมือนแมลงงูเคี้ยวคลั่งแต่เกสรดอกไม้ มิได้ปรารถนาให้ทายกสิ้นเปลือง และท่านที่ปฏิบัติ
มิได้เอื้อเพื่อแก้ร่างกายและชีวิต และท่านทั้งหลายได้พระอรหัต มิได้เอื้อเพื่อด้วยลาภสักการะ
ทั้งหลายอันมิได้รู้รอบรู้เบื้อในธุดงค์ปฏิบัติ จัดเป็น **อกุขทสฺสา** เป็นลูกขุนศาสนาและขุนศาล และ
ผู้ว่ากล่าวผู้น้อยผู้ใหญ่อยู่ในธรรมนคร

ประการหนึ่ง จัดสรรพระภิกษุทั้งหลายอันบริสุทธิจากมลทินกิเลส ประกอบไปด้วย
ฉานฤทธิ์ อันจะไปสู่ที่อันไกลและสู่ที่อันกว้างก็ดี ก็รวดเร็วด้วยฉานฤทธิ์ ทรงไว้ซึ่งสมณะและ
มรรคเป็นทิพยจักขุ ให้เป็นผู้นั่งยามตามไฟ ตรวจตราไปในธรรมนคร

ประการหนึ่ง จัดสรรภิกษุทั้งหลาย **พหุสุตา** เป็นพหูสูตรทรงไตรปิฎก **อาคตาคมา** ทรง
ไว้ซึ่งประชุมนิกาย **ธมฺมธรา** ทรงไว้ซึ่งพระธรรม **วินยธรา** ทรงไว้ซึ่งพระวินัย **มาติกาธรา** ทรงไว้
ซึ่งมาติกา และพระภิกษุทั้งหลายอันฉลาดในอักขระน้อยใหญ่ซึ่งเป็นที่จะเป็นรัสสะเป็นสิลิล
เป็นชนิต และทรงไว้ซึ่งนวัจนกัตตศาสนา ให้เป็น **ธมฺมรทฺธา** ผู้รักษาธรรมในธรรมนคร

ประการหนึ่ง พระภิกษุทั้งหลายเป็น **วินยญฺญู** รู้พระวินัย **วินยโกวิทา** ฉลาดในพระ
วินัย ฉลาดในพระสูตร และพระภิกษุผู้รู้ว่าการทำสิ่งนี้เป็นอาบัติ สิ่งนี้หาเป็นอาบัติมิได้ สิ่งนี้
เป็นครุฑาบัติ สิ่งนี้เป็นลหุกาบัติ และรู้ว่าควรจะเยียวยาได้และเยียวยามิได้ และฉลาดในพฤติ
อาเทศลบลงอาคม ขณะเมื่อจะสวดเปลี่ยน จัดเป็น **รูปทกฺขา** คือเป็นคนทนายลักษณะในธรรมนคร

ประการหนึ่ง จัดพระภิกษุทั้งหลายอันทรงซึ่งวิมุตติ **วรกุสุมมัลลพฺรหฺมา** กล่าวคือตัด
ทรงซึ่งดอกไม้อันงามสะอาดกล่าวคือพระอรหัตผลอันประเสริฐ ทรงไว้ซึ่งศีลอันยิ่งอันล้ำเลิศ
เป็นที่พึงแห่งบุคคลทั้งหลาย ตั้งไว้เป็น **ปุปฺผาปณฺิกา** คือชาวร้านขายดอกไม้ในธรรมนคร
ของสมเด็จพระบรมศาสดา

ประการหนึ่ง พระภิกษุที่เป็นจตุสัจจจาภิสมัย ปฏิบัติเพื่อจะรู้พระอริยสัจ ๔ ปฏิบัติตาม
เห็นตามได้สดับในพระสามัญญผลทั้ง ๔ อันประเสริฐ ได้ซึ่งธรรมอันคดเลี้ยวซึ่งสงสัยในพุทธโฆวาท

ขาดอาสวะ เป็นที่จำเริญผลแก่สาธุชนทายกทั้งหลายอันจะทำบุญให้ทาน จัดเป็น **ผลาปณิกา** คือชาวร้านขายผลไม้ในธรรมนคร

ประการหนึ่ง จัดเอาพระภิกษุทั้งหลาย อันทรงซึ่งของหอมลูบไล้ภายนอกภายใน กล่าวคือทรงไว้ซึ่งกลิ่นศีล ทรงไว้ซึ่งคุณศีลอันมาก กำจัดกลิ่นอันร้าย คือ กิเลสมิได้มี จัดเอาพระภิกษุจำพวกนี้เป็น **คณฺหาปณิกา** คือชาวร้านขายของหอมในธรรมนคร

ประการหนึ่ง จัดเอาภิกษุทั้งหลายอันปรารถนาธรรมมีแต่จะปริดาปราโมทย์ในธรรม และพระวินัย และพระภิกษุทั้งหลาย **อรณฺธคตา** ผู้อยู่ในไพรศณฺฑประเทศราวป่า **รุกขมุลคตา** ผู้อยู่ที่โคนไม้ และพระภิกษุทั้งหลายที่เป็น **เอภาสนิกา** ถือโอกาสสนิกรุดงค์ และเป็น **คณฺธคตา** อยู่อัปโกกาส และเป็น **สุญฺญาการคตา** อยู่ในที่อันสงัด และผู้ที่ดื่มกินรส คือคุณธรรมอันเลิศ ปฏิบัติตามธรรมอันน้อยใหญ่ และกายวาจาและจิต และเป็น **อปฺปิณฺณคตา** กล่าวชมแต่ทางมักน้อย **สนฺตฺตฺถกคตา** กล่าวชมแต่สันโดษ **ปวิเวกคตา** กล่าวชมแต่ที่ราวป่าอันสงัดเงียบ **อัสสฺสคคตา** กล่าวเปรียบที่จะมิได้ระคนปนอยู่ในหมู่คณะ **วิริยารมฺภคตา** กล่าวชมชื่น ซึ่งความอุตสาหะมีเพียร **สีลกคตา** กล่าวชมผลศีล **สมาธิคตา** กล่าวสรรเสริญพระสมาธิ **ปญฺญาคตา** กล่าวสรรเสริญชมชื่นคุณปัญญา **วิมุตฺตคตา** กล่าวสรรเสริญพระอรหัตมรรค วิมุตติญาณ-ทศฺสนคตา กล่าวสรรเสริญพระอรหัตผลญาณ พระภิกษุทั้งหลายกล่าวคำดังนี้ ได้ชื่อว่าดื่มกินซึ่งกถาอันกล่าวสรรเสริญต่าง ๆ นี้จัดเป็น **ธมฺมโสนฺหา** นักเลงธรรม และเป็น **ปิปาสาโสนฺหา** นักเลงอันดื่มกินซึ่งของควรจะดื่มกินในธรรมนคร ของสมเด็จพระสัพพัญญูบรมศาสดา

ประการหนึ่ง จัดพระภิกษุทั้งหลายอันมีอิริยาบถนั่งและยืน และเดินจงกรมในราตรี ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม และแสวงหาซึ่งประโยชน์แห่งตนในความเป็นผู้ตื่นอยู่ **กิเลส-ปฏฺิพาหนาย** เพื่อจะห้ามเสียซึ่งกิเลสทั้งหลาย พระภิกษุจำพวกนี้จัดเป็น **นคฺรารุกฺขา** คือคนรักษาพระนครในธรรมนครของสมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าผู้เป็นบรมศาสดา

ประการหนึ่ง จัดเอาพระภิกษุทั้งหลายอันสอนธรรม และสั่งวิธยายเล่าเรียนซึ่งพระพุทฺธวจนะ โดยอรรถ โดยนัย โดยพยัญชนะ โดยเหตุ โดยผล โดยอุทาหรณ์น้อยใหญ่ เป็นชาวร้านธรรมอันประเสริฐ ในธรรมนครของสมเด็จพระศาสดาจารย์

ประการหนึ่ง จัดเอาพระภิกษุทั้งหลายอันนับว่ามีทรัพย์ด้วยบริโภคซึ่งธรรมรัตนะ และบริโภคซึ่งพระไตรปิฎก คือ นิกายพระปริตรและพระสูตร อันรู้ลักษณะแห่งสระและพยัญชนะเป็นธรรมเศรษฐีในธรรมนครของสมเด็จพระศาสดาจารย์

ประการหนึ่ง จัดเอาพระภิกษุอันทรงบารมีคุณ รู้ซึ่งธรรมเทศนาอันโอฬารของสมเด็จพระ

พระศาสดาจารย์ และผู้สั่งสมปฏิเวธธรรมเป็นอารมณ์ และศึกษาจำแนกแจกนิเทศ เป็นคนรู้
อิสรธรรม คือ เป็นอาลักษณ์ และราชบัณฑิต สถิตอยู่ในธรรมนคร

ขอถวายพระพร **ค** นคร อันว่าธรรมนครนั้น ประกอบด้วยพิทักษ์รักษาเป็นมั่นคง
บ่ห้อมมีข้าศึกกระทำอันตราย เป็นสุขสบายเกษมสอาด สมเด็จพระสัพพัญญูประดิษฐานได้
แล้วเสด็จเข้าสู่คิวลัย ถือนิพพานล่วงไป แต่ธรรมนครอันใหญ่ของพระพุทธองค์ ยังดำรงปรากฏ
อยู่ อาตมาก็รู้ด้วยอนุมานปัญญาว่า **โส ภควา** สมเด็จพระผู้ทรงสิริสวัสดิภาคอันยิ่งได้ตรัส
เป็นพระสัพพัญญูจริงในโลกนี้ ขอถวายพระพร

ในที่นี้ท่านผู้รจนาคัมภีร์ผูกคาถาแสดงความข้างต้นไว้ มีใจความว่า **นครวฑฺฒเก**
นายช่างที่สร้างซึ่งโลกียนครไว้ สร้างแล้วไปสู่ประเทศตามผาสูกสบายใจ ครั้นสิ้นอายุแล้วก็
กระทำกาลกิริยาตาย คนทั้งหลายบอกเล่ากันต่อ ๆ กันมาว่า นครโลกียะนี้นายช่างนี้ตายสร้าง
ไว้ **ยถา** มีครุวนาฉน์ใดก็ดี อันว่าธรรมนครนี้มีเหมือนกัน สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าทรง
ประดิษฐานไว้ เพื่อจะให้ถาวรตั้งมั่นถาวร ๕,๐๐๐ พรรษา ถึงว่าสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา-
จารย์เจ้า เข้าสู่พระนิพพานไปแล้วนานเข้า บุพพจารย์เป็นต้นย่อมรู้ได้โดยบาลีที่เล่าเรียนและ
สั่งสอนสืบต่อกันมามีอุปไมยฉนั้นนั้น สาธุสัทบุรุษพึงทราบโดยอุปมาอุปไมยฉะนี้

ตทา กาลครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ภูมินทรมหากษัตริย์มีพระราชโองการตรัสว่า
ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าธรรมนครนี้ ก็ทุกขทั้งหลายเหล่าอื่นที่
ประกอบด้วยกำลังปรีชาเชี่ยวชาญเช่นพระผู้เป็นเจ้า ก็อาจสามารถจะสร้างคุ้มกันเข้าได้ ด้วย
เหตุนี้จึงยากที่จะให้โยมเชื่อว่า สมเด็จพระมหากรุณามีปรากฏในโลกนี้เป็นมั่นคง นิมนต์พระ
ผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ภิกษุโยภาวยิ่งขึ้นไปอีกก่อน

พระนาคเสนถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่งธรรมดว่า
มหาสมุทรอันใหญ่ **อนุปฺพุทฺทมภิโร** ลึกล้ำคัมภีรภาพันพิสัยเป็นลำดับไป **อปรีนิตพาลุก-**
ชลโร ทรงไว้ซึ่งทรายและชลชาติจะนับชาติจะนับได้ **ติมิติมิงฺคฺลมาภูโล** อาณุมูลมั่วด้วยปลาตัวใหญ่ชื่อ
ติมิติมิงคฺลมาจฺฉา เป็นที่ไปมาอาศัยอยู่แห่งหมู่ นาคครุฑและผีเสื้อน้ำ บรรดาสัตว์ทั้งหลาย
ย่อมพากันเที่ยวแหวกว่ายแสวงหาอาหารทองแหวนชลาธารนั้น ก็กำเร็บด้วยหมู่สัตว์ดุร้ายคณ
อนึ่งเสียงเมฆกึกก้องสะเทือนท้องน้ำกัมปนาท ฟังดังเหมือนเสียงพินพาทยฆ้องกลองดุริยางค์
ดนตรีเกริสรวรรค์ สมุทรวารินนั้นมีเกาะเกิดเป็นเขอันงามหลาถนับได้มากกว่าหมื่นแสน มี
หมู่อมรมแมนเฝ้าแหวนสิงสถิตทุกยอดเขา เทพเจ้าย่อมเสวยทิพยสมบัติโสมนัสบันเทิงใจ โดย
อาศัยสมัครสโมสรแต่ก่อนมา อนึ่งประกอบด้วยมหานาวาสลุปกำปั่นสำเภา อันเหล่านิกรวาณิช
แล่นไปมากระทำการค้า อนึ่งประกอบด้วยสิ่งทั้งหลาย คือ ฟองและระลอก คลื่นพัดพื้นอยู่ทุกคำเข้า

มีคุ้งและปากอ่าวอนเนกนานา มีบ่อน้ำจืดอยู่ใกล้ เป็นที่อาศัยแห่งหมู่สัตว์และนิกรชนประกอบ
ด้วยวังวนและบาดาล ข่อมเป็นอศรจรยแปลกประหลาด อนึ่ง วิจิตรโอภาสด้วยแก้วเกิดอนเกา
มีหมู่ปลาและเต่าอาศัยอยู่เป็นอันมาก และคายด้วยเกาะและทำอันราบรื่นสุดที่จะคณนา
เอวรฐปส มจฺจุลา อันว่าปลาทั้งหลายเห็นปานดังนี้ คือปลาเค้า ปลาตะเพียน ปลาสดา ปลาฉลาม
ช้างน้ำ ม้าน้ำ และเงือกเป็นต้น และปลาเหล่านี้เป็นอันมากกว่ามาก **ปฏิวสฺสนฺติ** ข่อมอาศัย
อยู่ที่สมุทรนั้น **เอโก มหามจฺจุโล** ครั้งนั้นยังมีปลาใหญ่ตัวหนึ่ง จะใคร่ลองดูกำลังของตน จึงโดด
ขึ้นไป กระทำให้มหาสมุทรกำเริบเป็นระลอกใหญ่ ชัดไปที่ริมฝั่ง **สมฺมุตฺตฺริมนฺตุตา ชนา** อัน
ว่ามนุษย์นิกรซึ่งสัญจรไปที่ริมฝั่งสมุทรนั้น เห็นคลื่นใหญ่ก็เข้าใจว่า ปลาใหญ่มีอยู่มั่งคงคำที่ว่ามานี้
ยถา มีครุณานันใด **อโยปี โลกสมฺมุตฺโต** อันว่าโลกสมุทรนี้ มีอุปไมยเหมือนมหาสมุทรนั้น อันว่า
โลกสมุทรนี้ **อนุปฺพุทฺทมนฺทิโร** ลึกเป็นอันดัดกัน ทรงไว้ซึ่งน้ำคือ ราคะโทสะโมหะจะนับมิได้
พาลปฺปฺพุทฺทมนฺตฺวา อาวุธด้วยพาลปฺพุทฺทมน มีแพ คือกิเลส สกกลอยอยู่ แวดวงด้วยข่ายคือ
มิจฉาทิฐิ มีกระแสคือคณหาไหลไป มีธงชัยคือมานะหากยกขึ้นไว้ ร้อนด้วยไฟคือราคะโทสะ
โมหะเป็นอันมาก ประกอบด้วย มีด คือปราศจากปัญญา **ลฺลุตฺตสาหสิโก** มีความสาหัสไปด้วยโลก
เจตนาเป็นที่สุดโลกสมุทรนั้น ผู้มีสติปัญญากลับนี้สุดที่จะเปรียบ ประจุ มีตาข้างเดียว จะเที่ยวไป
ก็ดี จะนั่งอยู่ก็ดี มีแต่จะรักษาจักขุของตนเป็นที่สุด อันว่าโลกสมุทรนี้ เป็นที่อยู่แห่งคนตามืด
คือผู้ที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิทั้งหลาย และเป็นที่อาศัยของมนุษย์หญิงชายที่เป็นฝ่ายกุศล
และอกุศล คนที่มียศหยาสมิได้ มีบุญหยาบุญมิได้ คนที่มีเดชหาเดชมิได้ คนที่คุ้มวิเศษและหา
คุ้มวิเศษมิได้ จำริญและหาความจำริญมิได้ คนที่มีปัญญาและหาปัญญามิได้ คนที่รู้และมิได้
และสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในโลกสมุทรนี้ไซ้ จะมีแต่เท่านั้นหามิได้ กษัตริย์และพราหมณ์ พ่อค้า
และชาวนา พ่อครัวและอาชีวก คนหนุ่มสาวและปริพพาชก และพระพุทฺธสาวก และคนขอทาน
และคนถืออิฐนอนกับพื้นแผ่นดินปฐพีภาค และคนถือนอนข้างเดียว คนไม่อาบน้ำ คนถือหมัก
เหงื่อหมักโคล และชีเปลือยเปล่ากาย และพระดาบสทั้งหลายเป็นอันมากข่อมอยู่ใน
โลกสมุทรนี้เกลื่อนกลาด

ประการหนึ่ง อันว่าสัตว์จตุบาทมีอนเนกนานา คืออูฐ ลา แพะ แกะ และสัตว์สี่เท้า
ทั้งหลายเหล่านี้ มากมายเหลือที่จะกล่าว และสัตว์สองเท้าเป็นต้นว่า นกจากพราก นกแก้ว
นกสาลิกา นกกระเหว่า นกพิราบ เหลือที่จะพรรณนา สัตว์มีเท้ามากและหาเท้ามิได้ ข่อมสถิต
อาศัยอยู่ในโลกสมุทรนี้สิ้น ปางเมื่อสมเด็จพระพุทฺธสัพพัญญูผู้ทรงพระภาคเป็นอันงามเลิศ
พระองค์บังเกิดในโลกนี้ ยังพื้นพิภพปฐพีทั่วหมื่นโลกธาตุให้หวาดไหว ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเชก
สำเร็จพระพุทฺธสัพพัญญุตญาณแล้ว ยังมนุษย์โลกกับเทวโลกให้กำเริบด้วยพระสัทธรรม แล้วก็

ปักแพ้วไว้ซึ่งธงชัย คือ ธรรมอันเลิศ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เจ้ายังโลกให้กำเริบด้วยระลอกคลื่น กล่าวคือตรัสสรรเสริญเทสนาสั่งสอนสัตว์ ตักเตือนสัตว์เปลื้องสัตว์ทั้งหลาย ให้พ้นจากทุกคติพและภัยอันตรายประทุษร้ายน้ำท่วมตื้นให้แก่ สัตว์ทั้งหลายทั่วประเทศ ประทุษร้ายดับพิษดับโรค คือกิเลสให้แก่สัตว์ ในประเทศทั้งหลาย แล้วก็บ่าหน้าเข้าสู่เขมภูมิอันเกษมसानต์ คือนิพพานอันเป็นเอกันตบรมสุขวินัย **อมลฺ ภโรติ** กระทำให้หามลทินมิได้ **วิมลฺ ภโรติ** กระทำให้ปราศจากมลทิน **นิมลฺ ภโรติ** กระทำให้หมดมลทิน สิ้นมลทินขาวบริสุทธิ์ผ่องใส ยังสัตว์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในพระปฏิสัมภทา ยังสัตว์ให้ตั้งอยู่ในพระ วิโมกข์ ยังสัตว์ให้ตั้งอยู่ในพระอรหัตภูมิอันสำราญ ตรัสประทานพระสัทธรรมเทศนาซึ่งพระ จตุราริยสังฆธรรม ยังเทวโลกกับมนุษย์โลกให้กำเริบด้วยระลอกคลื่นคือพระจตุราริยสังฆธรรม ๔ ประการ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร หม่อมมนุษย์และเทวดาได้สวนการฟัง ซึ่งกำลัง ระลอกคลื่นคือพระจตุราริยสังฆธรรมนี้ บางพวกก็ตั้งอยู่ในโสดา บางพวกก็ตั้งอยู่ในสกี- ทาคา บางพวกก็ตั้งอยู่ในอนาคา บางพวกก็ตั้งอยู่ในอรหัต บางพวกสมาทานศีล บางพวกสมา- ทานพระไตรสรณคมน์ ตั้งอยู่ในภูมิเป็นอุบาสกเป็นอุบาสิกา มีศรัทธาเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย ครั้งเมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จพระพุทธลีลาขึ้นไปตรัสพระสัทธรรมเทศนา ณ เมืองดาวดึงส์สวรรค์นั้น เสด็จทรงนั่งเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์แล้ว ตรัสพระสัทธรรม เทศนาพระทุกขสังข เทวดา ๘๐ โกฏิโสมนัสปราโมทย์ชื่นชมยินดีในกระแสธรรม ก็ได้ธรรมจักษุ บรรลุคุณวิเศษคือมีจักษุปัญญาปรากฏ เห็นไปด้วยบทว่า **ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพหนุตํ นิโรธธมฺมํ** สิ่งอันใดอันหนึ่ง มีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งอันนั้นทั้งหมอก็มีความดับเป็นธรรมดา ดังนี้ เทพเจ้าทั้งหลายเห็นกระแสคลื่น กล่าวคือพิจารณาเห็นซึ่งทุกขสังขก็ปลง ปัญญาเห็นซึ่ง นิโรธธรรม สำเร็จธรรมอันวิเศษ อนึ่ง สมเด็จพระโลกเชษฐเสด็จประทับ ณ ปาสาณเจดีย์ ตรัส พระสัทธรรมเทศนาสมุทัยสัง หม่อมชนทั้งหลายได้สดับแล้วก็ปราโมทย์ยินดีในพระสัทธรรม- เทศนา ได้บรรลุมรรคผลมากมาย นับจำนวนได้ ๑๔ โกฏิ อนึ่งโสดา ครั้งเมื่อเสด็จลงมาจาก ดาวดึงส์พิภพ สมเด็จพระนราสพทได้ตรัสพระสัทธรรมเทศนาซึ่งนิโรธสัง นิกรชนทั้งหลาย ได้สดับแล้วหมดความสอเคล้าในพระพุทธานุคุณ บรรลุมรรคผลมากล้นเหมือนหลาย ประมาณได้ ๓๐ โกฏิ พระสัทธรรมเทศนาที่พระมหามุนีโปรดประทานนั้น ปานประหนึ่งว่าคลื่นระลอก อันซัดกระลอกกำเริบหวั่นไหวอยู่ในโลกสมุทรอันสุดกว้าง กระทำให้พระสาวกทั้งหลาย ตัดเสีย ได้ซึ่งเครื่องจำจองอันมอมเมาอยู่ในสันดาน ผลาญเสียซึ่งราคะโทสะโมหะให้หมดสิ้น มีจิต บริสุทธิ์ผ่องใสจากกิเลสบาปกรรม บรรลุถึงพระอรหัตผล เป็นอริยบุคคลอันโอฬาร กระทำ พระนิพพานให้แจ้งชัดเป็นปรมาตถธรรม ด้วยสามารถแห่งคลื่นใหญ่อันไพศาล กล่าวคือพระ สัทธรรมเทศนาปรากฏมาจนทุกวันนี้ **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร อาตมาได้ทศนา

การทราบชัดดังนี้ จึงอนุมานด้วยปัญญา เชื่อว่า โส ภควา อตฺถิ สมเด็จพระพุทธองค์ผู้ทรงบุญราศีนั้น มีอยู่เป็นมั่งคั่ง ขอถวายพระพร

ในที่นี้ พระคันถรจนจารย์ประพันธ์คาถาแสดงความข้างต้นไว้มีใจความว่า มหาชนทั้งหลายได้เห็นคลื่นใหญ่กำเริบปรากฏอยู่ในมหาสมุทร ก็อนุมานกำหนดได้ว่า ในมหาสมุทรนี้มีปลาใหญ่เป็นแน่แน้ม ยถา มีครุวนาฉันโด บัณฑิตผู้มีปัญญาได้เห็นคลื่นคือพระสัทธรรมอันโอฬาร ของพระบรมโลกุตตมาจารย์ผู้ประหาณเสียซึ่งความโศก มิได้รู้แพ้ผู้ใดทั่วไปในโลกธาตุองอาจล่งเสียซึ่งคันทหา ปลดเปลื้องเหล่าประชาให้พ้นจากภพที่ทราบชัดในใจได้ว่า อคฺโค พุทฺโธ ภวิสฺสตี สมเด็จพระมุนิพุทธเจ้า ผู้เลศกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีอยู่เป็นมั่งคั่งดังนี้ ตถาเอว มีอุปไมยฉนั้นนั้น ขอถวายพระพร

ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา โยมได้ฟังคำเล่ากันมาแต่ก่อนว่า พระฤทัยนอกพระพุทธศาสนา นั้นย่อมยังมุนยฺหฺมทั้งปวงให้กัมปนาทหวาดไหวได้ โยมกลัวแล้วว่า สมเด็จพระพุทธเจ้านั้นก็จะเป็นฤทัยนั้นเอง เหตุนี้จึงยากที่จะเชื่อว่าพระพุทธเจ้ามีอยู่ นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าจงกระทำอุปมาให้อีกกว่านี้ก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร หิมวา ปพุพฺตรชา อันว่าพระยาเขาคิมพานต์นั้น ประกอบด้วยระเบียบแห่งเงื้อมเขาขดเขา แล้วไปด้วยศิลา ย่อมสถิตอยู่ในประเทศชื่ออัชชปะละ สังกุปะละ อลปะละ และปัตตปะละ เป็นที่อยู่แห่งคเชนทรจักรทันต์ ประกอบด้วยไม้และเครือเถาอันปกคลุม เป็นสมุทรต้นพฤกษา ประดับด้วยไตรภตรอกชอกธารเหวท่า ผุ่งคนธรรพ์นิทานวิชาวรรณ สัตว์จรเที่ยวเล่นสำราญ อันหนึ่งเขาหิมพานต์ นั้นเป็นที่อยู่สุบรรณครุฑนาคคอสุมณัมภักและยักษ์ทั้งหลาย เหล่าอสรพิษร้ายก็อาศัยอยู่ ประกอบด้วยโอศถยาสารพัดจะมีแวดล้อมด้วยยอดศิรีทั้งหลายคือ ตรีภูฏ คือไกรลาสภูฏ คือสุมณภูฏ จิตตภูฏ คือยุกนธรรภูฏ แลดูขึ้นไปนั้นสูงสุดเมฆอันเป็นชั้น ๆ และยอดเขาหิมพานต์นั้น และดูมีสีดงามเมื่อวันแรม ถ้ามีจะนั้นดูหาด้วยดอกอัญชันอันมีสีเขียวดูเป็นสีครามสีม่วง สีหม่นทั้งหลาย บ้างก็คล้ายเหมือนสีในกายแห่งนาคราชอันเขียวดำ ถ้ามีจะนั้นดูเหมือนพยับแดดเดือน ๕ มุนยฺหฺมทั้งหลายเห็นยอดเขานั้นแต่ไกล ก็เข้าในด้วยอนุมานปัญญาว่า นั้นเป็นยอดแห่งพระยาเขาคิมพานต์ เขาหิมพานต์พรรพตนี้มีอยู่ ความเปรียบประการนี้ ยถา มีครุวนาฉันโด มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมบรรพตภูเขาคือธรรมของสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้านั้น ก็เหมือนกัน อันว่าธรรมบรรพตนั้น อนนฺทชฺฌานธมฺมผลอารมฺมณวินทฺโธ พัวพันไปด้วยอารมณ์คือฌานและธรรมและผลเป็นอนนท สุลฺลตอนิมิตฺตอปปลิหิตกฺกุป-

ปทุการมาโล ประดับไปด้วยขอดและเงื้อม กล่าวคือสุญญะและอนิมิตะและอัปณิหิต-
 วิโมกข์ **ธมฺมกถิกวินยธฺรุตฺตฺตฺกถิกอภิมฺมิกาทิผล** มีทางขึ้นกล่าวคือท่านผู้มีปัญญาเป็นธรรม-
 กถิกและท่านผู้ทรงพระสูตร ทรงพระวินัย ทรงพระอภิธรรม **อรหตฺตฺกฺสฺลนิกเถโต** เป็นทราสติด
 อาศัยอยู่แห่งท่านผู้ได้พระอรหัต เป็นที่เที่ยวไปแห่งท่านผู้ปฏิบัติเพื่อมรรคผล และท่านผู้ได้
 มรรคผล และเสขบุคคล และผลสมังคิบุคคล และท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล และท่านผู้ทรง
 อุจฺจิวรและถีอภินทปาติกรงศ์ และเป็นอัปปิจจามักน้อย และเป็นรุดงคสมาทานย่อมสุข
 ลำราญ ส้องเสพสติดอยู่เป็นอนเภา อันว่าพระธรรมบรรพตนี้ ย่อมเป็นที่อยู่แห่งท่านผู้ได้
 ไตรวิชาและอภิญา ๖ และท่านผู้ได้พระปฏิสัมภทาและท่านผู้ได้จตุเวสรัชชะและท่านผู้
 สำเร็จในบารมีญาณ และธรรมบรรพตนั้นไซร้ย่อมอาศัยกันไปด้วย **อคทา** คือยาอันดับเสียซึ่ง
 พิษร้าย และอาศัยกันไปด้วยโอสถทั้งหลายอันจะดับโรคทั้งปวง และรักษาอายุให้จำริญ
 ประกอบไปด้วยจันทน์คือศีล ยาคือสมณะ กฤษณาคือปัญญา กลิ่นคือสันโดษอันบริสุทธิ์ อนึ่ง
 เชาธรรมบรรพตนั้น มีเขาทั้งหลายเป็นบริวาร คือพระสติปัญฐานทั้ง ๔ พระสัมมปธาน ๔
 อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชนงค์ทั้ง ๗ ประการ และพระอภฺฐังคิกมรรค มียอดอันสูงนัก
 สุดที่อันตรายจะล้างผลาญได้ กล่าวคือพระนิพพานอันดับเสียซึ่งความอยากและกระวนกระวาย
 ถอนเสียซึ่งความอาลัย ให้สิ้นไปซึ่งความยินดีคือราคะ ให้สิ้นไปซึ่งโทสะโมหะตัณหา มีสภาวะ
 เย็นเป็นสุข คือไม่รู้เกิดไปไม่รู้แก่ไม่รู้ตาย อันว่าบรรพตนี้สูงปรากฏ จะครอบงำเสียซึ่งปรป
 ปวาท คือคำที่กล่าวว่า องค์พระพุทธเจ้าไม่มี อันว่าธรรมบรรพตอันสูงนี้เป็นที่ไหว้บูชา
 แห่งมนุษย์นิกรเทวดาทั้งหลาย เหตุดังนี้ อาตมาภาพจึงรู้ด้วยอนุमानปัญญา จึงเชื่อว่า **ภควา**
อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สมเด็จพระพุทธองค์ทรงพระนามว่า **ภควา** ทรงพระนามว่า **อรหํ**
 ทรงพระนามว่า **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** มีจริงไม่สงสัย ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร

ในที่นี้พระคันถนาจารย์ประพันธ์คาถา แสดงข้อความที่พระนาคเสนถวายวิสัชนามา
 แล้วในเบื้องต้น มีใจความว่าภูเขานิพพานต์อัศจรรย์คตบรรพตสูงปรากฏตระหง่านตา บุคคลได้
 เห็นแต่ไกล ก็อนุมานเข้าใจว่า เขานิพพานต์นี้มีอยู่ยถา ความเปรียบนี้มีครุวนาฉนใด พระ
 ธรรมบรรพตของพระบรมไตรโลกนาถ เป็นของเย็นปราศจากกิเลส มีรู้สะท้อนสะท้อนหวั่นไหว
 ตั้งอยู่ได้เป็นอันดี บัณฑิตผู้มีปัญญาได้เห็นแจ้งแก่ใจก็อนุมานได้ว่า **อคุโธ พุทฺโธ ภวิสฺสตี**
 สมเด็จพระมหาบุณีพุทธเจ้าผู้จอมปราชญ์ ประเสริฐเลิศกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายมีอยู่เป็นแน่นอน
 ตถา เอว มีอุปมาเช่นนั้นแล

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบติ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน**
 ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ในภายนอกพระพุทธศาสนา ก็มีศาสดาคณาจารย์ทั้งหลาย แสดง

โลกสมุทรรและธรรมศิริได้ดมไป ด้วยเหตุนี้ จึงยากที่จะให้โยมเชื่อว่า พระพุทธเจ้านั้น มีอยู่ พระผู้เป็นเจ้าจึงกระทำอุปมาอุปไมยให้ยิ่งไปกว่านี้ จะได้เป็นที่เชื่อถือต่อไป

พระนาคเสนจึงอุปมาอุปไมยว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ยัง
มีมหาเมฆอันชื่อว่าจุติปถมหาเมฆเมื่อจะตั้งขึ้นให้ฝนตกนั้น มีนิมิตบังเกิดเป็นสำคัญคือ
เบื้องบนอากาศนั้น เป็นกลุ่มเป็นก้อนห้อยย้อยดุจสร้อยสังวาล มีดอกไม้วรรคบันดาลตกลงมา
มีมหาพายุพัดมาเรื่อย ๆ เย็นเฉื่อยชื้นสบาย มนุษย์นกรทั้งหลายก็สโมสรมินดี อนึ่ง มี
เสียงอึงมี่ด้วยหัตถิโปตกอัสสโปตกทั้งสองร้องโกญจนาท สกุนชาติก็มาร่อนราปราโมทย์ยินดี
มีสายอสนีฟ้าแลบทั่วทิศทั้งหลาย มีกลีบเมฆมากมายกว่าหมื่นกว่าพัน มีสีต่าง ๆ บ้างเขียวบ้าง
เหลืองบ้างแดงบ้างขาว บ้างเป็นสีหงสบาท และมีสีอ่อนแซมซ้อนสลับกัน อ้ออึงมี่ก้องไปด้วย
เสียงฆ้องกลองสวรรค์ บังเกิดเป็นมหันตนิมิตอนึ่งจะนับมิได้ จะเข้าใจซึ่งจุติปถมหาเมฆนั้น
แต่ท่านผู้ใดมาน เมื่อจุติปถมหาเมฆบันดาลตกลงมา ฝ่ายว่ามนุษย์นกรทั้งหลายทั่วโลกาเห็น
ฝนตกลงมาที่ใดกรดรอกชอกชาร ละหายห้อยหนองคลองบึงบางบ่อและสระเปี่ยมได้ด้วยน้ำ
และแผ่นดินชุ่มคร่ำไป ต้นหญ้าใหญ่น้อยเขียวชอุ่มเป็นคราบอยู่ หมู่มหาชนก็รู้ด้วยอนุमान
ปัญญาวาฝนนี้เป็นฝนหาใหญ่ ยถา มีกรวนฉนโค อันว่าธรรมเมฆของสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถศาสดาจารย์เจ้านั้น เมื่อจะให้ตกลงก็เหมือนกัน พระองค์เจ้ายังโลกสวรรค์และมนุษย์นั้น
ให้อิ่มเกษมศานต์ ด้วยหาฝนคืออมฤตธรรม เพื่อยังน้ำจิตแห่งท่านผู้สถิตในที่นี้จะได้มรรควิธี
และท่านเป็นผลสมังคิให้ชื่นชมโสมนัส ก็สำแดงซึ่งวิรัชธรรมอันประเสริฐ กำจัดเสียซึ่งราคะ
โทสะโมหะมานะทิฐิ พระองค์กำจัดเสียซึ่งเครื่องลดค่าแล้วคือความยินดีในกามคุณ ๕ ประการ
ให้พินาศจากสันดาน บรรลุถึงพระนิพพาน ด้วยธรรมเมฆอันประเสริฐ และท่านผู้ปฏิบัติ
ดีบรรดาที่ได้ชื่นชมได้ด้วยธรรมเมฆนั้น บางหมู่ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ และศีล ๕
ประการ ศีล ๘ ประการ ศีล ๑๐ ประการ และบวชเป็นภิกษุภาพทรงพระปาติโมกขสังวรศีล
บางหมู่ได้พระโสดา บางหมู่ได้พระสกิทาคา บางหมู่ได้พระอนาคา บางหมู่ได้พระอรหัต บาง
หมู่ได้ชื่นชมยินดีจะบริจาทาน บางหมู่ขึ้นบานที่จะจำเริญซึ่งเมตตาทานา บางหมู่ยินดีในที่
บูชาพระรัตนตรัย ปรรณนาเพื่อจะให้ได้พระนิพพาน มีจิตสันนาการไหว่นบเคารพเป็นอันดี
อาตมาเห็นซึ่งท่านทั้งหลายปฏิบัติตามวิสัยนามานี้ เหตุชื่นชมยินดีในธรรมเมฆอันตกลง กล่าว
คือที่พระองค์เจ้า ตรีสพระสัทธรรมเทศนาไว้ ก็เข้าใจด้วยอนุमानปัญญาวา **โอพาร โส ภควา**
พระพุทธองค์ผู้ทรงพระภาคเป็นอันงาม ทรงพระคุณอันยังมีพระนามชื่อว่า อรหํ สมมาสม-
พุทโธ ได้ตรัสรู้จริงในโลก ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร

ในที่นี้ พระคันถรจนจารย์ประพันธ์คำถาพรรณนาความซ้ำ ที่พระนาคเสนวิสัชนา

แล้วข้างต้น เป็นใจความว่ามหาเมฆตกลงมา กระทำให้ประชาชนเย็นร้อนบรรเทาร้อนแล้วอนุมาน
ได้ว่ามหาเมฆตกฉันใด มหาเมฆของพระบรมสกุคเจ้าก็กระทำให้เหล่านิกรสัตว์ร่าเริงบันเทิงใจ
อนุมานได้ว่า พระบรมศาสดาให้มหาเมฆ คือพระธรรมตกลงมา ฉะนั้น

ราชา สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ได้ทรงสวนการฟังดังนี้ ก็ทรงโสมนัสสาการยินดีชื่นชม
ว่า สาธุ อนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ปัญหานี้เปรียบด้วยธรรมเมฆของพระ
พุทธเจ้าตกลงมาชำระเสียซึ่งอวิชชาการในสันดานสัตว์ทั้งหลาย อุปมาธิบายเช่นนี้นักหนา
นิมนต์ผู้เป็นเจ้าวิสัยนาซึ่งพระกำลังแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาให้ภิกษุภิกษุภิกษุภิกษุ
โดยเหตุโดยปัจจัย ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงมีเถรวาจาอุปมาต่อไปว่า **มหाराช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชน-
สมภาร **คชราชา** ยังมีพระยาขสารตัวหนึ่ง **ปวโร** ประเสริฐยิ่งกว่าช้างทั้งหลาย **สตตฺตพเพโธ**
มิกายสูงได้ ๑๑ ศอก **นวยายโม** ขาวได้ ๕ ศอก **ทศปรีณโ** มีเครื่องประดับผูกสอด ๑๐
ประการ **ธรรณิณโ** เป็นเจ้าแห่งฝูงช้างทั้งหลายอันมีในธรณี **เสตกโ** มีตาขาว **เสตวาโล**
มีหงส์สีขาว **เสตนขสิโ** มีปลายเล็บนั้นก็ขาว ช้างนั้นขาวดุจสีหมอก และเสวตฉัตร และวิมาน
อันขาว มิกายนั้นเต็มคอบอันมิได้พร่อง มีอายคนะบริบูรณ์ไพศาล ดุจงามดุจจอมกิริอันมิได้
หนุม ๆ สูงส้างต่าง ๆ ชนิด และพระยาช้างนั้น อาจจะกำจัดเสียซึ่งปัจจามิตรข้าศึกทั้งปวงได้
มตฺจโ มีสรีรกายนั้นใหญ่โต **อิสาทนโ** มีงามอนงามด้วยสิริวิลาส ดังอนไถ มีกำลัง
อาจจะกำจัดเสียซึ่งปัจจามิตร มีฤทธิ์อันห้าวหาญ เชี่ยวชาญในการที่จะโทนเที่ยวในทิศต่าง ๆ
พระยาช้างยังหนุมมีกำลังมากมายยิ่งนักหนา **สกมัลล** **ชหิตฺวา** ละเสียซึ่งที่อยู่ของอาตมา
โคจราย **อนุกจฺจนโ** เทียวไปเพื่อจะแสวงหาอาหารในไพรสณฑ์ประเทศกินหญ้าใบไม้และ
จับถอนขึ้นมากิน รก ถักด้วยบาทา ไน้มน้ำด้วยวง ยังไม่ทั้งปวงให้วินาศไปในที่ทั้งสองข้าง
มรรคา สัตว์จรเที่ยวมาตามลำเนาห้วยธารละหาน เขาลำเนาป่า มีรอยบาทาปรากฏที่ธรณีอัน
อ่อน ๆ มนุษย์นิกรสัตว์จรเที่ยวไป **ทิสฺวาน** ครั้นได้เห็นรอยพระยาขสารตัวประเสริฐ วิจิตรไป
ด้วยบุญญลักษณะอันต้องด้วยแบบอย่าง เมื่อมนุษย์เห็นรอยบาทาแห่งพระยศเคนทาศาติล-
พันต์แล้ว ก็สำคัญเข้าใจด้วยอนุมานปัญญาว่า **อมฺโ** ดูกรชาวเราเอ๋ย พระยาช้างใหญ่มีที่ในป่า
นี้เป็นมันคง จึงมีรอยบาทาปรากฏอยู่เป็นพยาน ความประการนี้ ยถา มีอุปมาฉันใด **โส ภควา**
อันว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ **ตถา** **นาโ** ประเสริฐเหมือนช้างนั้นโดยพิเศษ ด้วยเหตุ
ว่ารอยพระพุทธรูปมีลักษณะวิลาส ๑๐๘ ประการ ทรงประดิษฐานฐานได้เป็นสำคัญเหมือนกุญชร
จับพันต์ฉะนั้น **ตถา** **สิโ** ถ้าเปรียบด้วยพระยาไกรสรราชสีห์ ก็เหมือนกัน **ตถา** **นิสโ** ถ้าจะ
เปรียบด้วยสิ่งที่ประเสริฐ พระองค์ก็ประเสริฐเหมือนกัน **ตถา** **ทนโ** ถ้าจะว่าด้วยบุคคลที่

ทรมานอินทรี พระองค์ก็เหมือนกัน ถ้าจะว่าด้วยบุคคลระงับบาป พระองค์ก็เหมือนกัน และบุคคลประกอบด้วยอริยฐาน มีเพ็ชรอุดสาหะมีปัญญารุ่งเรืองมีพระญาณ มีวิสัยานาญคติ มีฤทธิ์รุ่งเรืองมีขมิเดช มีวิมุตติพ้นจากภัย เป็นสงฆ์ เป็นหมู่ เป็นฤๅษี เป็นนักปราชญ์ เป็นครู เป็นพระยา เป็นเทวดา เป็นอินทร์ เป็นท้าวสักกะ เป็นพรหม และจะว่าประกอบ ด้วยสรรพยารธรรมและสรรพคุณและเป็นที่พึ่งที่อาศัยที่ซ่อนที่เร้นและประกอบด้วยพระพุทธรธรรม และกรุณาอนุเคราะห์สมบัติ และให้สำเร็จปรารถนา และฉลาดเหล่านี้ สมเด็จพระบรมโลกนาถก็ เหมือนดั่งนั้น **ภควา** อันว่าสมเด็จพระภควัตบพิตร เมื่อพระองค์เป็นบรมกษัตริย์ **กบิลวตฺถุ** **ลพฺพทิตฺตวา** พระองค์มาละเสียแล้วซึ่งกรุงแก้วกบิลพัสดุ์ **ปุมฺพร** เป็นเมืองกษัตริย์อันเลิศด้วย วงศ์มหาสมมุติ ละเสียซึ่งพระราชบุตรอันพึงจะประสูติในวันนั้น กับสมบัติอันประกอบด้วย สัตตัตถะ ๗ ประการ และทั้งเสวตฉัตต พระองค์ก็ตัดอาลัยไม่ยินดี เสด็จหนีออกสู่มหากิเณษ- กรมณ อยู่ในไพรสมณฑอันสงัด แสวงหาซึ่งวิชาญาณอันประเสริฐ เมื่อพระองค์จะกำจัดเสียซึ่ง ละอองธุลี กล่าวคือกิเลสราคะ พระองค์จะพราดเสียซึ่งโมหะและมาธูทจะคือมัวเมาและ กระด้างและสงสัย จะถอนเสียซึ่งเภาลาคือทิฐิอันร้ายกาย ทำลายเสียซึ่งเครื่องวัลย์คือความยินดี จะตัดเสียซึ่งโลภะโทสะทั้งหลาย จะห้ามเสียซึ่งความเวียนว่ายอยู่ในกระแสตัณหาและตัดเสียซึ่งวิคก จะห้ามเสียซึ่งทิฐิอันลามกเป็นมิจฉา และปิดเสียซึ่งมรรคาอันผิด จะเปิดออกซึ่งมรรคหนทาง แห่งอมตมทานครนิพพาน เปลื้องสัตว์ให้พ้นจากสงสาร สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ จึงเสด็จกมนาคาการโดยมรรค หนทางคือพระอัยยวงคิกมรรค ก็ถึงซึ่งธรรมนครสำเร็จแก่สร- เพชญญาณ พระองค์จึงทรงประดิษฐานไว้ซึ่งโพชนงค์วราบท ๗ ประการ อันว่าโพชนงค์ วราบทของสมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้านั้น มีอายตะอันกว้างขวางประกอบด้วยลักษณะอัน วิจิตรโสภา **ทสฺสนิยานิ** ควรจะเล็งแลดู **เปมฺนิยานิ** ควรจะยินดี **เวทนิยานิ** ควรจะเสวยอารมณ์ โสมนัส **นฺนุทฺธิยานิ** ควรจะปริดา **โสตุถิกรณิยานิ** ควรจะกระทำซึ่งความเกษม **อภยกรณิยานิ** ควรจะกระทำให้หาภัยมิได้ **อสุสาธกรณิยานิ** ควรจะนำมาซึ่งความหาใจออกสบาย **อปฺริ- ยาสกรณิยานิ** ควรจะกระทำมิให้สะดุ้งตกใจ **ปีติกรณิยานิ** ควรจะกระทำให้ปีติ **ปาโมหฺชิ- กรณิยานิ** ควรจะกระทำให้ปริดาปราโมทย์ **เอกคฺคกรณิยานิ** ควรจะทำให้มีอารมณ์แน่วแน่ **ภาวนิยานิ** ควรจะจำเริญ **สุภาวนิยานิ** ควรจะจำเริญด้วยดี **สุขททานิ** จะให้สุข **สิตททานิ** จะให้เย็น **ยสททานิ** จะให้ยศ **พลททานิ** จะให้กำลัง **วณฺณททานิ** จะให้มีสีอันพรรณงาม **โลกททานิ** จะให้มีโลกสมบัติ **กามททานิ** จะให้สำเร็จความใคร่ **ปตฺติททานิ** จะให้ สำเร็จความปรารถนาที่ตั้งไว้ **สพฺพททานิ** จะให้สมบัติทั้งปวง **พฺพุสฺส ปทานิ** อันว่าพระบาท แห่งสมเด็จพระพุทธสัพพัญญูผู้ประเสริฐนั้น จะครอบงำเสียซึ่งลัทธิแห่งเดียริถย์ **สตุลุปทานิ** ซึ่งรอยแห่งศาสดาครูสอนทั้งหลาย **สีหปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งราชสีห์ทั้งหลาย **นาคปทานิ** ซึ่ง

รอยเท้าแห่งนาคทั้งหลาย **อุสุภปทานิ** ซึ่งรอยเท้าอุสุภราชทั้งหลาย **วสภปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งโคทั้งหลาย **ยภุขปทานิ** ซึ่งรอยเท้ายักษ์ทั้งหลาย **ราชปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งพระยาทั้งหลาย **อินุภปทานิ** ซึ่งรอยเท้าพระอินทร์ทั้งหลาย **เวปทานิ** ซึ่งรอยเท้าของผู้มีเวททั้งหลาย **สกุภปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งท้าวสักกะทั้งหลาย **ปุนินุทปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งท้าวปุนินทะทั้งหลาย **พุมุขปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งพรมทั้งหลาย **สนุตปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งผู้ระงับแล้วทั้งหลาย **คณปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งหมู่ทั้งหลาย **อิสิปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งฤษีทั้งหลาย **มุณีปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งมุณีทั้งหลาย **ชินปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งผู้ชนะทั้งหลาย **วรูปทานิ** ซึ่งรอยเท้าแห่งผู้ประเสริฐทั้งหลาย **อุตตมปทานิ** ซึ่งรอยเท้าทั้งหลายอันอุดม **อคุตปทานิ** ซึ่งรอยเท้าทั้งหลายอันเลิศ และรอยพระวรบาทแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า **เชฏฐปทานิ** เป็นรอยเท้าอันประเสริฐโดยวิเศษกว่ารอยเท้าทั้งหลาย **วิมุตติปทานิ** เป็นรอยเท้าที่จะถึงซึ่งวิมุตติ **อรหนุตปทานิ** เป็นรอยเท้าที่จะบรรลुพระอรหัต อันทรงไว้ซึ่งอรหัตคุณ **พุทฺธปทานิ** อันว่ารอยพระบาทแห่งสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์เจ้าของเราทั้งหลายนี้ **สพฺพพุทฺธปทานิ** ย่อมแสดงรอยพระบาทแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลายแต่ก่อน **มหาราช** ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ อาตมาเห็นแจ้งประจักษ์ใจะนี้ ก็รู้ด้วยอนุมานปัญญาว่า **อุพาโร โส ภควา** สมเด็จพระภควันตบพิตรผู้โอฬารยิ่งนั้น ได้ตรัสรู้จริง ๆ ในโลกนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบดี ได้ทรงสวนการดังนี้ จึงตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา **ยานิ ปทานิ** อันว่ารอยเท้าแห่งสัตว์ทั้งหลายใด มีรอยกฤษณะชาติเป็นต้นนั้น **น จิริ ตัญญุนติ** มิได้สถิตอยู่นาน ถึงมาตรว่าจะสถิตอยู่นานประมาณ ๕ เดือน ๖ เดือนเท่านั้น **ตโต ปริ** เคลื่อนจากนั้นแล้ว **วินสฺสนุนติ** ก็สูญหายไป **ภควโต ปทานิ** อันว่ารอยพระบาทของพระองค์ คือพระโพธิชนงค์ทั้งหลาย ๗ นี้ โลกยังมิได้นิบหนวยด้วยเพลิงประลัยโลกตราบใด พระโพธิชนคบาทนี้จะสถิตไปได้ตรานั้น เป็นอัศจรรย์นักหนา นิมนต์ผู้เป็นเจ้าสำแดงซึ่งพุทฺธพลาณภาพ ให้ภิกษุโยคียิ่งกว่านี้อีกก่อน

พระนาคเสนเสนถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภาร **สีโห** อันว่าพระยาสีหราช **วิคตภยเณรว** มิได้กลัวภัยอันพิลึก **อจฺจนฺมภิ** มิได้สะดุ้ง **อนพฺภโต** มิได้หวาดเสียว **วิคตโลมหโส** มีขนพองอ้นปราศจากไป **ปรปฺปณฺโณ** โลหิตมิกภโก **มิ** โลหิตแห่งสัตว์อื่นและเนื้อบริโภคเป็นภักขา **อุปวิปฺลนฺนิพฺพตฺตคฺคโต** มีกายอันเกิดไพบูลย์บวรยังมีสร้อยเกสรเป็นแถวตามคอ มีขนลายเป็นวงเวียนทักษิณาวฏ์ เกิดมาเป็นอภิชาติ สัตว์ทั้งหลายมีอาจจะประทุษร้ายได้ และเป็นมฤคาธิบดี หม่อมฤกทั้งหลายใหญ่และน้อย เห็นซึ่งรอยเท้าแห่งราชสีห์ มีอาจจะปลาสนาการหนีไปได้ ก็สลดชบเซาอยู่กับที่ ราชสีห์นั้นประกอบด้วยกำลัง ประกอบด้วยอุตสาหะ

หาสัตว์อื่นจะเสมอมิได้ ย่อมอาศัยอยู่ในป่าอันสงัด เสพซึ่งมฤคชาติเป็นอาหาร ยามเมื่อ
 สาส์นหส์สมัยเพลายืนย่ำสนธยา ราชสีห์ก็ลี้ลาออกจากที่อาศัยเหลียวมาแลไปทั้ง ๔ ทิศ เข้า
 ไปแอบอยู่ในที่กำบังอันใหญ่ **ปรปาล** **วิหะยนุโต** เมื่อจะเบียดเบียนฆ่าเสียซึ่งสัตว์อื่น หรือยัง
 พิจารณาและพวกแห่งตนให้รำเรงยินดี **สีหนาท** **ภินุติ** ราชสีห์นั้นก็บันลือซึ่งสัตว์ที่
 คือกือสีหนาทที่เรงบันเทิงใจ ขณะเมื่อราชสีห์บันลือสีหนาทออกไปนั้น สัตว์ทั้งหลายอันอยู่ในป่า
 ในคูลาถ้ำทั้งหลายนั้นก็สะดุ้งตกใจหวั่นหวาด แม้เป็นนกบินมาบนอากาศก็ตกลง เป็นสัตว์
 จัตุบาทก็ล้มลงกับที่ คนทั้งหลายเห็นฤทธิ์ราชสีห์แล้ว ก็เข้าใจราชสีห์นั้นก็มีกำลังอำนาจ
 มากยิ่งนักหนา **ยถา** มีครุวนาฉันได **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชาสมภาร สมเด็จพระ
 พระศาสนาจารย์ผู้ทรงพระภาคเป็นอันงามนี้ **วิคตยเกรโว** มีภัยอันพิลึกปราศจากพระพุท
 หนุทัย **อณุมิตฺตพุกิตฺตโหมหิโต** มิได้บังเกิดตกพระทัยกลัวและโถมมิได้ชนหัวในหวประกอบไป
 ด้วยพระบารมีคุณอันอดุลลาลิศ หาสิ่งไรจะชั่งให้เท่าพระคุณบารมีของพระองค์เจ้ามิได้ พระองค์
 ตั้งสอนสัตว์ให้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์เป็นอาทิ และพระองค์ถึงแก่พระวิมุตติเสวตฉัตรครอง
 สัพพัญญูตรราชสมบัติในโลศุทธราไชยวรัญ มีพระกายอันประกอบด้วยลักษณะอันวิจิตร คือ
 สติสันโดยเร้นซ่อนอยู่ในสุญญตวิโมกข์และอัปนิหิตวิโมกข์และพระนิโรธธรรม มีปรกติ
 สันโดยเร้นซ่อนอยู่ในป่าอันขัฏ คือพระองค์สถิตในป่าอันสงัดเงียบ **อตุตฺโน** **พุกุสา** **อภินิ**
ขมิตฺวา เสด็จออกจากพระพุทธานุสัประกอบไปด้วยพระญาณอันองอาจ บันลือซึ่งสัตว์
 สำเนียงเสียงพระพุทธานุสันาท กล่าวคือประธานธรรมเทศนาโปรดมนุษย์นักรเทวดา จำพวกใด
ปรปุกุमानสา มีใจประกอบด้วยปัญญาบารมีแก่กล้า **วิสุทฺธจิตฺตา** มีจิตผ่องใสบริสุทธิ์ **พุกุส**
สนฺติ ก็สำเร็จรู้ซึ่งไญยธรรมของสมเด็จพระพุทธานุสัผู้ประเสริฐ **เย** **ปน** **มนุสฺสา** มนุษย์ผู้
 ไคเกิดมา **กุกุฏิมฺนุคฺตา** ถือกือมิฉาทิ ๖๒ คือ สัสสตทิฐิ และอุจเฉททิฐิ เป็นต้นอันร้ายกา
 ครันได้ฟังพระพุทธานุสันาทก็ละเสียได้ซึ่งทิฐิอันร้ายนั้น ส่วนพวกที่มิฉาทิฐิอันมั่นคงแรงกล้า
 ตั้งอาดมาเป็นครุหมู่ทั้ง ๖ คน คือ ปุณณกัสสปะ และมักขลิโคสาละ อจิตเตสกัมพละ ปุกุท
 กัจจยานะ สัณฺฑะเวฬุสฺสบุตร นิคันถนาถบุตร อันตั้งตัวว่าเป็นศาสดา และคนทั้งหลายที่เป็น
 มิฉาทิฐิอื่นนั้น ครันได้ฟังพระพุทธานุสันาทบันลือออกซึ่งพระสัทธรรมเทศนา มิอาจสามารถที่
 จะตอบได้พระพุทธานุสัได้ ก็หลบเร้นซ่อนอยู่ ส่วนสาวกของสมเด็จพระบรมครูเจ้านั้น
 ครันฟังเสียงบันลือพุทธานุสันาท ก็บังเกิดประสาทมืดมัว เหตุได้ซึ่งดอกไม้อันหอม คือพระ
 วิมุตติธรรมอันลาลิศ **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชาสมภาร อาตมาได้เรียนรู้พระพุทธานุสันาท
 อันประเสริฐ ที่สมเด็จพระพุทธานุสัทรงพระอิริยาบถไว้ ก็สำคัญเข้าใจด้วยอนุมานปัญญาว่า
 สมเด็จพระพุทธานุสัเจ้านั้น **อนนฺตปารมิตฺโต** เป็นผู้ถึงซึ่งพระบารมีคุณจะนับมิได้ ขอถวาย
 พระพร

ในที่นี้พระคันถรณาจารย์ประพันธ์คาถา แสดงข้อความที่พระนาคเสนถวายวิสัชนา แล้วนั้นได้ เป็นใจความว่า หม่อมฤๅษดีและสฤๅณปัทมทั้งหลาย ได้ยินเสียงพระยาราชสีห์อันเปล่งสุรสีหนาทแล้ว ย่อมพากันหวาดหวั่นครั่นคร้ามสยดสยอง ซึ่งเป็นเหตุให้มหาชนอนูมานรู้ได้ว่า นาคเสนราชสีห์ พระยาราชสีห์ได้เปล่งสุรสีหนาท จันใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ก็ทรงเปล่งพระพุทธานุภาพ ให้เหล่าเดียรฉิยผู้เป็นมิถิลาทูลทั้งหลายข้านั้นครั่นคร้ามเป็นเหตุให้อนูมานรู้ได้ว่า สมเด็จพระธรรมราชาได้ประกาศพระธรรมเทศนาไว้ มีอุปมาดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ มีพระราชโองการตรัสรับคำพระนาคเสนว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้าข้างอุปมา อันว่าเดียรฉิยทั้งหลายพวกมิถิลา ครั้นที่ได้ฟังซึ่งพระพุทธานุภาพแล้วมีอาจะโต้ตอบได้เป็นไปตราบเท่าจนทุกวันนี้ **ภียโย พุทธาพล ติเปหิ นิมนต์** พระผู้เป็นเจ้าอุปมาอุปไมย โดยเหตุโดยปัจจัย ให้ภียโยภายะยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกก่อน พระเจ้าข้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรบทพิตรพระราชสมภารอันว่าคงคาทั้งหลายย่อมไหลมาแต่ป่าหิมพานต์แล้วและไหลหลั่งลงสู่มหาสมุทรอันใหญ่ **ยถา** มีอุปมาจันใด อันว่ามหาเมฆอันใหญ่บันดาลที่ตกลงมาท่วมบ่อสระในหิมวา เป็นน้ำป่าพัดขอนไม้ใหญ่น้อย และรากใบเป็นสวะลอยไป สัตว์จตุบาทน้อยใหญ่ คือแมลงปอง ตะขาบ งู พังพอน สุนัข กระต่าย และเสือป่าเป็นต้น ก็พากันหนีขึ้นไปอาศัยอยู่บนคอน ที่มีกำลังอ่อนหนีไม่พ้น น้ำฝนก็ท่วมตายไหลพัดพาไปสู่มหาสมุทร ไซ้แต่เท่านั้น อุทกชั้นยังพัดพาเอาสิ่งโสโครกบรรดามีให้ไหลไปสิ้นชำระปฐพีให้สะอาดหมดลามา และน้ำก็ไหลไปสู่มหาสมุทรจนแห้งไม่เหลือเลย **อปเรน สมฺมุณ** ครั้นต่อมา ณ สมัยเป็นอุปมากรณ มหาชนทั้งหลายเหล่าอื่นสัญญาได้เห็นคราบน้ำปุมเปือกติดอยู่ตามกอหญ้า และยอดไม้และรวงรังที่สัตว์เคยอยู่พื้นดิน ขึ้นไปทำเป็นที่เป็นที่อาศัยตามซุ่มเชิงอันเป็นที่สุด **อนูมานน** ชานนุติ ก็อนุมานเข้าใจได้ว่า **มหา วต โภ อุทกราตี** นั้นแน่ที่นี้เคยมีห้วงใหญ่ไหลมาท่วม ดูชิคราบินขึ้นไปอยู่ที่ยอดไม้ ข้อความเปรียบนี้ **ยถา** มีครุณาจันใด **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ อันว่าธรรมเนียมอันเลิศ ของสมเด็จพระสัตัพัญญูเหมือนกัน **อนุปฺพุพเพ สนฺทมานา** เมื่อไหลมาโดยลำดับกัน ขณะนั้นก็ไหลสู่สาครปากอ่าวอันกล่าวคือพระนิพพาน **อสงฺขต** อันหาปัจจัยการประชุมตกแต่งมิได้ **อชรา-อมรณสุจิตภาว** ไม่รู้แก่ไม่รู้ตาย มีสภาวะเป็นสุขสบายยิ่งนักหนา เหตุว่าสมเด็จพระสัตัพัญญูเจ้าออกจากมหากรุณาสมบัติ ยังไพโรชยสัตว์ คือสัตว์อันสร้างบารมีมาแก้กล้าให้รู้ธรรมวิเศษ ยังโลกมนุษย์และเทวสรรค์ให้อิ่มไปด้วยธรรมเมฆเป็นอันมาก ให้จำกักเสียดซึ่ง รากะ โทสะ โมหะ มานะ และมักขะ คือความกระด้างและหลอหลอนท่านผู้อื่นว่าตนดีกว่า และพระองค์เจ้าก็กำจัดเสียดซึ่งเถาเลดวาลย์ คือความยินดีอันกล้าและสักการะ อุทฺธัจจะ วิจิกิจจาและคณหาอันรกชฎาใช้น้อย

ให้ลอยเสียซึ่งอนสนธรรม บาปกรรมอันพิลึกต่าง ๆ ให้ล่วงเสียซึ่งเปือกตม คือ โมหะ และเลน คือมานะ และเปือกตมกล่าวคือลาภสักการะ และให้ข้ายเสียซึ่งสุกนิมิตและความเกียจคร้าน การทะเลาะวิวาททั้งปวง และจะระงับเสียซึ่งอำนาจโกรธและกิริยาที่ยกโทษใส่ท่านลบหลู่คุณท่าน และจะนำเสียซึ่งโทษสาธารณะทั่วไป เปลื้องเสียให้พ้นจากอกุศล โปรดให้พ้นถึงพระอรหัตต์ยังสัตว์ให้ไหลไปสู่พระนิพพานสาคร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันว่าธรรมสาครอันเลิศของสมเด็จพระพุทธสัมพันธมัยบรมครูเจ้านี้กว้างใหญ่ มีฝั่งหาที่สุดมิได้ มีลูกระลอกจะนับนั้นมีได้ คือพระสัทธรรมจะพร่องหรือเต็มก็มีได้ปรากฏ อาตมาเข้าใจด้วยปัญญาดังนี้ จึงรู้ว่า **อปปมยุ โส ภควา** สมเด็จพระภควันตบพิตรทรงพระคุณจะนับจะประมาณมิได้ ขอถวายพระพร

ในที่นี้พระคันถรจนายจารย์ประพันธ์คำถา แสดงข้อความที่พระนาคเสนถวายวิสัชนามาแล้วข้างต้นนั้นไว้ว่า บุคคลเห็นซึ่งแผ่นดิน อันเป็นคราบน้ำและปฐมเปือกอันติดหุ้มอยู่ ก็รู้ด้วยอนุमानปัญญาว่า ฝนตกลงมา มีอุทกธารีห้วงน้ำฝนมาก ด้วยเห็นว่าได้เห็นคราบน้ำฝนนั้น ติดหุ้มรอบหุ้มมากยิ่งนักหนา ยถา มีครุวนาฉั่นไค บัณฑิตเห็นสัตว์ลอยอยู่กระแสนธรรม ก็เข้าใจสำคัญว่าพระธรรมชั้นนี้ ใหญ่ดุจห้วงแห่งอุทกทั้งในสาคร ก็มีอุไมยฉั่นนั้น นะพระราชสมภาร

สมเด็จพระมิลินท์ปิ่นกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ธรรมที่นี้สมเด็จพระมหายานี ทรงบัญญัติไว้เพื่อให้ลอยกิเลสหรือ พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสนจึงมีเถรวาจาว่า **อาม มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมที่นี้สมเด็จพระมหายานีทรงบัญญัติไว้ให้ลอยกิเลส

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **เตนหิ** ถ้ากระนั้น นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าแสดงพระพุทธคำถาให้ภัยโยภาวะยิ่งขึ้นไปโดยเหตุโดยปัจจัยอีกก่อน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรอุปมาว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นมหิสราธิบดี ธรรมดาว่าหน้าอุคคอกไม้ทั้งหลายอันมีเสาวคนธรสอันหอมวิเศษ คือพิกุลบุณนาค จำปา การะเกดอันวิเศษอุดม ย่อมมีกลิ่นหอมระรื่นใจไปตามลม ผู้งชนไม่ได้เด็ดดม แต่หอมกลิ่นอันมาตามลมนั้น ก็สำคัญด้วยอนุमानปัญญาว่า กลิ่นบุปผาสุคนธอันมีอยู่เหนือลมฉั่นไค อันว่ากลิ่นคือ สัตที่บุคคลสมาทาน ก็หอมเหมือนดอกไม้มนั้น สัตอันประเสริฐอุดมนั้นมีพระไตรสรณคมน์เป็นที่ตั้ง คือสัต ๕ สัต ๘ และพระปาติโมกขปริยาป็นนศีล และอุเทศปริยาป็นนศีลและจาริตวาริตศีล กลิ่นศีลนี้หอมไปในมนุษยโลกและเทวโลก กลิ่นศีลนี้ดุจดอกไม้ไม่มีกลิ่นอันหอม เหตุดังนี้ อาตมาจึงรู้ด้วยอนุमानปัญญาว่า **อตุถิ โส ภควา** สมเด็จพระ

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงพระคุณอันยิ่ง มีอยู่ในโลกนี้ ขอถวายพระพร

ในที่นี้พระคันถรจนาจารย์ก็ประพันธ์คาถากล่าวความซ้ำกับที่พระนาคเสนถวายวิสัชนา
อุปมาข้างต้นนั้น มีใจความเปรียบคล้อยกับกลิ่นดอกไม้ที่หอมระรื่นตามลมมา อันเป็นเหตุให้
รู้เพราะได้สูบดมจึงทราบได้ว่ามีอยู่ คุณนัยที่กล่าวแล้วในหนหลัง

มหาราช ขอถวายพระพรบทพิตรพระราชสมภาร อันว่าจะประมาณซึ่งกำลังแห่งพระ
พุทธคุณ โดยเหตุโดยปัจจัยและโดยนัยนับเป็นพัน ๆ นั้น อาตมาไม่อาจแสดงได้ อาตมานี้เปรียบ
ดั่งนายมาลาการอันเข้าไปในสวนอุทยาน ซึ่งประกอบด้วยดอกไม้ต่าง ๆ แล้วเก็บดอกไม้
มาร้อยกรองให้วิจิตรงดงามตามที่อาจารย์สั่งสอนมาโดยควรแก่กำลังนั้น อาตมาก็ปานกันกับ
นายมาลาการจะนี้ บทพิตรจงโสมนัสปริดาในพระพุทธรูปที่อาตมาวิสัชนามาในกาลบัดนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี ได้สวนการพระนาคเสนวิสัชนา ดังนั้น ก็มีน้ำพระ
ทัยโสมนัสตรัสสรรเสริญว่า ภูมเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ผู้เป็นเจ้านำซึ่งอุปมา
อุปไมยมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระพุทธรูปานุภาพยังไม่สาบสูญ บริบูรณ์เป็นอันดี ที่โยมคิด
ถามก็สำเร็จความปรารถนา ปัญหานี้จะได้เป็นที่ทำลายเสียซึ่งคำเคียดชังทั้งปวงสืบต่อไปนี้

อนุমানปัญหา คำรบ ๘ จบเพียงนี้

ฐติปัญหาคำที่ ๕ ^(๑)

อันดับนั้นสมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงจินตนาการหาอรรถปัญหาคำที่จะได้
ถามพระนาคเสนต่อไป ก็เกิดวิตกกังขาสงสัยอันใหญ่ขึ้นในข้อที่พระภิกษุถือธุดงค์ อยู่ในอรัญ-
ญิกประเทศและคฤหัสถ์ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติ ก็สามารถจะได้บรรลุมรรคผลคุณพิเศษได้เหมือนกันว่า
ผิดแล้วคฤหัสถ์ย่อมตรัสรู้ธรรมวิเศษได้เหมือนภิกษุที่ถือธุดงค์แล้วไซ้ ธุดงค์คุณที่ภิกษุถืออยู่นั้น
จะไม่มีประโยชน์อะไร เป็นอันไร้ผล ถือไปให้ลำบากเปล่า ๆ อาตมาจักถามปัญหาข้อนี้กะ
พระนาคเสน ผู้ทรงพระไตรปิฎกผู้ฉลาดในการที่จะสาธกเปรียบเทียบแก้ปัญหา และมีวาจาไพ-
เราะอันประเสริฐ ท่านจะได้บรรเทาความสงสัยของเราให้เสื่อมสิ้น คลี่คลายหายไป ที่นั้นสม
เด็จพระเจ้ามิลินท์ก็ทรงยินดีที่จะถามปัญหาข้อนั้น ทรงรำเรงบันเทิงพระหฤทัยยิ่งนัก โคลน วีย

(๑) น่าจะเป็นลักขณปัญหา ดูอธิบายเชิงอรรถหน้าที่ ๔๖๔

ปิปาสีโต ประดุจดังโคอันอยากน้ำเป็นที่สุดแล้วเขมันจะมกที่จะไปหาน้ำ ฉาโต วิย บุรีโส
 ประการหนึ่ง จุณบุรุษที่หิวข้าวแล้วเที่ยงเสาะแสวงหาโภชนาหาร ปณฺธโก วิย สตฺถุ ปฏิมานี
 ถ้ามีจะนั้น จุณคนที่จะเดินทางไปในหนทางเปลี่ยวกันดาร อันงอนง้อขอพึ่งพวกเกวียนเป็น
 เพื่อนไป อาตุโร วิย ภิสกั ถ้ามีจะนั้น จุณคนไขอันเที่ยวหาหมอให้เยียวยา อธโน วิย นิธิ ถ้ามีจะนั้น
 จุณคนฝ้งอยากจะได้ซึ่งนาวาเป็นพาหนะข้ามไป กามโก วิย ปิยสมาคม ถ้ามีจะนั้น จุณคนที่มิอธยา-
 ศัยใคร่อยู่ในกาม มีความปรารถนาจะสมาคมกับด้วยอันเป็นที่รัก วาทีโต วิย วิสทฺทุกาโม
 ถ้ามีจะนั้น จุณคนเป่าป้อนปรารถนาจะให้เสียงแหบหวนไพเราะแปลกหูเป็นที่เชิดชูใจแห่งผู้สดับ
 ภีโต วิย สรณ ถ้ามีจะนั้น จุณคนขลาดประสพสิ่งซึ่งอันพึงกลัว แล้วแสวงหาที่พึ่งพาอาศัย ชิน-
 ปุโต วิย วิมุตฺติกาโม ถ้ามีจะนั้น จุพระภิกษุพุทธชิโนรสอันทรมาณอินทรีย์ปรารถนาพระวิมุต-
 ติธรรม สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่มีความบันเทิงพระทัยใคร่จะถามรูคงคปัญหาคะพระนาคเสน
 เถระละนี้ จึงรีบเขมันจะมกเข้าไปหาพระนาคเสนโดยพลัน

ในที่นี้ ท่านผู้แต่งคัมภีร์ผูกคาถาแสดงกิริยาความใคร่ของสมเด็จพระเจ้ามิลินทที่
 ปรารถนาจะถามปัญหาไว้ โดยข้ออุปมาไมใจความเหมือนกับที่เปรียบมาข้างต้นทุกประการ
 เอว มิลินฺโท ราชา เมื่อสมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชบิดิจรลีเขมันจะมกเข้าไปยังสำนัก
 พระนาคเสนแล้ว จึงตรัสปฏิสันถารเป็นสาราณียถา กับด้วยพระนาคโดยสมควร ทสฺวิธ
 คุณวร สมณฺหปฺลุตฺตวา มาทรงพิจารณารำพึงเห็นว่า เมื่ออาตมาถามปัญหาพระนาคแล้วจะได้รับ
 แสวงหาโอวาทแล้ว ๆ เล่า ๆ ประการ ๑ ที่วิตถกคิดจะได้กลับจิตให้วิตถกชอบประการ ๑ อาตมา
 จะถึงซึ่งกระแสนธรรมแล้วจะได้ปัญญาจักขุที่ประการ ๑ อาตมาเข้าไปสำนักอาจารย์แล้ว จะได้
 เคารพบนอบประการ ๑ อาตมาจะได้ตั้งอยู่ในกุศลธรรมแล้ว จะเป็นผู้นิรวาณไม่มีกรรม
 เครื่องกั้นใจประการ ๑ อาตมาจะได้ชวนชวายุในพระโลกุตรธรรมเนื่อง ๆ ประการ ๑ อาตมา
 จะมีต้องสะดุ้งกลัวต่อภพทั้ง ๓ ประการ ๑ อาตมาเข้าไปสู่ท่ามกลางบริษัท จะเข้าใจใน
 ทรงธรรมได้เร็วพลันประการ ๑ สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชบิดิ ทรงดำริเห็นคุณ ๑๐
 ประการ ฉะนี้ จึงมีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนว่า ฃนฺเต นาคเสน ฃ้าแต่พระนาคเสน
 ผู้ปริชา ฤทฺธสฺถมิเหฃาเรือนเคหาเป็นอาราถิกนุคคล บริโถกคามคุณทั้ง ๓ หลับนอนคลุกคลี
 คับคั่งไปด้วยบุตรและภรรยา จะนุ่งห่มก็ล้วนแต่ผ้าอันดีมีผ้ากาสิกพัสตร์เป็นต้น และยินดีอยู่ใน
 เสาวคนธสมักกลิ่นอันหอม ย่อมประกระแจะจันทร์ทรงไว้ซึ่งซึ่งดอกไม้และเครื่องลูบไล้อันหอมรื่น
 และยังชมชื่นยินดีด้วยเงินและทอง ผูกเกล้าโมลีประดับด้วยแก้วมณีแล้วมุกดาและทองคำงาม

รุ่งเรือง ถ้าปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ จะบรรลุผลและผลกระทำพระนิพพานให้แจ้งได้หรือ
ประการใด

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร
ซึ่งว่าคฤหัสถ์ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติได้บรรลุผล กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้นจะมีอยู่
น้อยเพียงร้อย ๑ หรือ ๒ ร้อย พัน ๑ หรือแสน ๑ โกฏิ ๑ เท่านั้น หามิได้ มีอยู่มากมาย
เหลือที่จะนับจะประมาณ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา คฤหัสถ์ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติ ประกอบความเพียรโดยปริยายเป็น
ไฉนจึงจะได้บรรลุผล นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาในกาลบัดนี้ให้โยมแจ้งก่อน

พระนาคเสนจึงมีเถรจากถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร อาตมาจะถวาย
วิสัชนาคำนวณนับคฤหัสถ์ที่ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติแล้วได้บรรลุผลแล้ว ด้วยร้อยหรือ
พัน แสนหรือโกฏิ ร้อยโกฏิหรือพันโกฏิไม่ได้ แต่ข้อปฏิบัติคือสัปปะกัมม หรือชุกคณอัน
ประเสริฐในพระพุทธศาสนา อันมีองค์ ๘ ประการนี้ ย่อมรวมอยู่ในเหตุที่จะให้บรรลุผล
ทั้งสิ้น **มหาราช** ขอถวายพระพร **อภิวุฑฺฒิ อุตฺถ!** อันว่าน้ำฝนอันตกลงมา โดยทิศทางประเทศ
ทั้งหลายจะเป็นที่ลุ่มหรือดอน เสมอหรือไม่เสมอ บนบกหรือน้ำ ก็ตามที่ **โคโต นินฺตติ** ตูวา
ย่อมจะไหลไปประชุมรวมลงในมหาสมุทรสิ้น ยถา ความเปรียบนั้น มีภูวนาฉินฺได **สมฺปาเท สติ**
เมื่อเหตุที่จะให้บรรลุผล คือสัมมาปฏิบัติมีอยู่ ข้อปฏิบัติคือสัปปะกัมม และชุกคณ
อันประเสริฐในพระพุทธศาสนาอันมีองค์ ๘ ประการ ก็ประชุมรวมลงในเหตุนี้สิ้น **เอเวว โข**
มีอุปไมยฉันนั้นแล **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ด้วยเหตุที่อาตมาเป็นผู้
ฉลาดรอบ ในที่นี้อาตมาจักรวมถวายวิสัชนาเหตุที่ให้เจริญบรรลุผลนั้น เนื้อความจึง
จำแนกไว้ด้วยดีบริบูรณ์เต็มที่ได้ **มหาราช** ขอถวายพระพร **กุสโล เลขาจริโย** อันว่า
อาจารย์สอนเลขผู้ฉลาด จะสอนเลข ตั้งจำนวนเลขลงไว้ แล้วบวชลบคูณหารไป ยังจำนวนเลข
ให้ลงตัวได้ แล้วจดตัวเลขไว้ แสดงเหตุแห่งความเจริญแห่งวิชาคูณหารไป ยังจำนวนเลข
ฉลาดรอบของตน ยถา ความเปรียบนี้ มีภูวนาฉินฺได อาตมาก็จักรวมวิสัชนาเหตุที่ให้
เจริญบรรลุผล ให้เนื้อความวิจิตรบริบูรณ์เต็มที่มีอุปไมยฉันนั้น **มหาราช** ขอถวาย
พระพร **ปญฺจโกฏฺฐิมุตฺตา อริยสวกา** อันว่าพระอริยสวกาของสมเด็จพระศาสดาจารย์เจ้า อยู่ใน
ในเมืองสาวัตถีนั้น ๕ โกฏิ และอุบาสิกที่สำเร็จแก่พระอนาคามิมรรค พระอนาคตมิมผลได้
๑ แสน ๕ หมื่น ๑ พัน และอุบาสิกานั้น ไซ้จะสำเร็จในบรรพชิตหามิได้ ได้สำเร็จธรรม-
วิเศษแต่เป็นฆราวาสอยู่สิ้น ไซ้แต่เท่านั้น ครั้นเมื่อพระองค์กระทำพระปาฏิหาริย์ได้ไม่คณ-

ตามพฤกษ์นั้น วิสติ ปาณโกฏิโย มนุษย์และเทวดาพื้นทุกซ์กำหนดได้ ๒๐ โกฎิเป็นประมาณ
 ไซ้แต่เท่านั้น ครั้งเมื่อสมเด็จพระสัพพัญญุตวิสุทธิธรรมเทศนารามุโลวาทสูตร และครั้งเมื่อ
 เทศนามหามงคลสูตร และครั้งนั้นเมื่อเทศนามหาสมจิตตปริยายสูตรและครั้งเมื่อเทศนาปรา-
 ภาสูตร และครั้งเมื่อเทศนาจุลสุกัทธิสูตร และครั้งเมื่อเทศนากลหวิวาทสูตร และครั้งเมื่อ
 เทศนาจุลพยุหสูตร มหาพยุหสูตร ตวณฺณสูตร เทวดาทั้งหลายได้รับประทานฟังพระสัทธรรม-
 เทศนา ก็ได้สำเร็จธรรมวิเศษไป จะนับด้วยปัญญาพระสารีบุตรที่สุดที่จะนับได้ ไซ้แต่เท่านั้น ใน
 กรุงราชคฤห์นั้นก็มิพระอริยบุคคลกำหนดได้ ๕๐ แสนกับ ๓ หมื่น ครั้งเมื่อพระองค์
 สำแดงพระธรรมเทศนา เมื่อครั้งทรมานชนปาลหัตถินั้น มนุษย์ก็พื้นทุกซ์ถึง ๘ หมื่น อินท-
 ชาติคูหา ครั้งเมื่อตรัสเทศนาที่ถ้ำชื่ออินทชาติคูหา เทวดาทั้งหลายฟังพระสัทธรรมสำเร็จ
 ธรรมวิเศษ ๘๐ โกฎิ ครั้งเมื่อพระสัพพัญญเจ้าเสด็จอยู่ในนาฬิกายนกร ตรัสเทศนาพระปฐม-
 เทศนา เทวดาได้พื้นทุกซ์ ๑๘ โกฎิกับ ๕๕๕ องค์ เมื่อครั้งสมเด็จพระสัพพัญญเจ้าตรัสพระ
 สัทธรรมเทศนาที่ป่าสาณกเจดีย์ ครั้งนั้น เทวดาพื้นทุกซ์ ๑๔ โกฎิ ครั้งเมื่อเทศนาด้วยนยามา-
 การกระทำสักกานุชา นั้น บุคคลพื้นทุกซ์ ๘ หมื่น ๔ พัน และเมื่อเทศนาอื่น ๆ ก็มีเทวดาและ
 มนุษย์ได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษเป็นอันมากสุดที่จะพรรณนาให้สิ้นได้ **มหाराช** ขอถวายพระพร
 สมเด็จพระบรมพิตรเจ้าผู้ประเสริฐ ยุตถ สมเด็จพระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์ยังมีพระชนมอยู่ พระองค์
 เสด็จเที่ยวตรัสพระสัทธรรมเทศนาโปรดไปในที่ใด ๆ อันมีใน ๑๖ ชนบทนั้น เทวดาและ
 มนุษย์ประชาชนได้พื้นทุกซ์ถึงธรรมวิเศษสำเร็จไปคราวละ ๒ บ้าง ๓ บ้าง ๔ บ้าง ๕ บ้าง ๑๐ บ้าง
 ๑๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ๑๐,๐๐๐ บ้าง กระทำให้แจ้งซึ่งพระปรมาตมธรรมบรรลุถึงพระนิพพาน
 เทวดาเหล่านั้นก็มากกว่าแสนโกฏิ จะเป็นบรรพชิตหาได้ ย่อมเป็นฆราวาสบริโศกคามคุณ
 หลับนอนกับบริจาริกา ประดับประดาด้วยอาภรณ์ ชะโลมทาด้วยดอกไม้ของหอม พร้อมด้วย
 ความยินดีในสุวรรณรัชตมณีนันต์ผู้เกล้าเมาลีประดับด้วยแก้วและทองสิ้น ยังกระทำให้แจ้งซึ่ง
 พระนิพพานได้ **มหाराช** ขอถวายพระพร ซึ่งว่ากระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนั้น ไซ้จะกระทำให้
 แจ้งได้แต่บรรพชิตฝ่ายเดียวหาได้ เทพยดาทั้งนั้นก็ดี มนุษย์อันเป็นฆราวาสก็ดี ก็กระทำให้
 ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้า
 แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ถ้าว่าพระผู้เป็นเจ้าของทุกซ์ผู้สัมมาปฏิบัติ กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน
 เหมือนกันกับพระภิกษุได้แล้ว พระภิกษุจะกระทำกิจในรูปดวงค์ ๑๑ ประการ ให้สำเร็จประโยชน์
 สิ่งใดเล่า อุปมาเหมือนคนเป็นโรคพยาธิเบียดเบียน ถ้าใคร ๆ ก็รักษาได้ จะหาหยุดยาและ
 หมอมาต้องการอะไร หนึ่งถ้ารบข้าศึกด้วยกำมือเปล่าได้ ก็จะต้องการอะไรที่จะหาหอกดาบและ

ธนูหน้าไม้ ถ้ามีฉะนั้น คงไม่เป็นปมเปาและเป็นโพงทั้งโง่งทั้งสั้น เมื่อเอามาใช้เป็นพะองได้ จะต้องการอะไรด้วยหาไม้ยาวทำพะองเล่า หนึ่ง ถ้านั่งนอนที่แผ่นดินต่างผูกหมอนได้ จะหาเสื่อมและที่นอนต้องการอะไร หนึ่ง จะไปทางกันดารไม่กลัวภัยต้องการอะไรที่จะหาเพื่อนและศัสตราวุธไปด้วย หนึ่ง จะข้ามแม่น้ำน้อยใหญ่ด้วยใช้กำลังแขนทั้งสองว่ายไปได้ จะต้องการสะพานและนาวาข้ามด้วยเรื่องอะไร ประการหนึ่ง ผ้านุ่งผ้าห่มและข้าวปลาของตัวมีอยู่แล้ว ต้องการอะไรที่จะไปเที่ยวขอเขา ประการหนึ่ง สระและบ่อมีอยู่แล้ว ต้องการอะไรที่จะต้องขุดใหม่ ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าคฤหัสถ์เป็นกามโภคินคิดด้วยเงินและทองทุกประการ ถ้ากระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้แล้ว จะประโยชน์อะไรด้วยเป็นบรรพชิตรักษารูตคุณเล่า นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าวิสัยนาให้แจ้ง ในกาลบัดนี้

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **อญฺฐวิสฺติ โข ปณ มหาราช อิมํ ชุตตฺถคุณา**
 ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าชุตตถคุณนั้น มี ๒๘ ประการ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ ทรงชวนขวยแสดงหา ก็ชุตตถคุณ ๒๘ ประการนั้น **สุทธาชีว** คือจะให้เลี้ยงชีวิตเป็นสุทธาชีวะบริสุทธิดีประการ ๑ **สุขผล** ให้ผลเป็นสุขประการ ๑ **อนวัช** เป็นกิจอันหาโทษมิได้ประการ ๑ **ปรสฺส ทุกขปญฺหนํ** มีกิจจะบรรเทาเสียซึ่งทุกข์ของผู้อื่นประการ ๑ **อภัย** หากภัยมิได้ประการ ๑ **อปีฬ** หากสิ่งจะเบียดเบียนมิได้ประการ ๑ **เอกนฺตวฺจฺจติอปริหานิย** มีแต่จะให้เจริญมิเสื่อมถอยประการ ๑ **อมาย์** ปราศจากมายาประการ ๑ **อนาวิล** มิได้ขุ่นมัวประการ ๑ **อารกฺข** เป็นที่ป้องกันรักษาประการ ๑ **ปตฺถิต** เป็นคุณที่ชนทั้งหลายปรารถนาประการ ๑ **ทนฺต** สำหรับจะได้ทรมานตนประการ ๑ **สพฺพสฺสตุลลฐปน** เป็นเครื่องกำจัดเสียซึ่งศัสตราทั้งปวงประการ ๑ **สวรหิต** เป็นที่เกื้อกูลแก่สังวรประการ ๑ **ปฏฺริป** เป็นกิจควรที่จะปฏิบัติประการ ๑ **อดิสฺนุต** ทำให้สงบระงับยังประการ ๑ **วิปฺปมฺมุต** จะให้พ้นจากกิเลสประการ ๑ **ราคกฺขย** เป็นที่สิ้นแห่งราคะประการ ๑ **โทสฺวปฺสมน** เป็นเครื่องปราบเสียซึ่งโทสะประการ ๑ **โมหวินาสน** เป็นเครื่องทำให้โมหะฉิบหายไปจากสันดานประการ ๑ **มานปวาหน** มีกิจลดยเสียซึ่งมานะประการ ๑ **ภูติภฺกฺกเจตการณ** เป็นเหตุที่จะตัดเสียซึ่งวิตกอันชั่ว ประการ ๑ **กฺขขาวิตรณ** เป็นเครื่องข้ามเสียซึ่งความสงสัยประการ ๑ **โกสฺสขวิธสน** มีกิจจะกำจัดเสียซึ่งความเกียจคร้านประการ ๑ **อรติปวาหน** จะลดยเสียซึ่งความกระสันประการ ๑ **ขมน** มีกิจจะให้อดทนประการ ๑ **อตุลอปฺปมาณ** หากคุณที่จะชั่วจะประมาณให้เท่ามิได้ประการ ๑ **สพฺพทุกฺขคามิน** มีปรกติยังทุกข์ทั้งปวงให้สิ้นไปประการ ๑ สิริเข้ากันเป็นคุณ ๒๘ ประการด้วยกัน

มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร อนึ่ง พระโยคาวจรเจ้าที่สมทานซึ่งชุตตถคุณนั้น

ย่อมเป็นผู้ประกอบไปด้วยคุณ ๑๘ ประการ **อาจารย์ เตธ สุวิสสุทฺธ** คือ มีมรรยาทบริสุทธิ์ด้วยดี
 ประการ ๑ **ปฏิปทา สุจริต** คือมีความปฏิบัติเป็นสุจริตประการ ๑ **กายิกาจลิก สุรกษิต** คือ
 รักษากรรมที่เป็นไปทางกายและวาจาได้ดีประการ ๑ **มโน สุวิสสุทฺธ** คือมีจิตผ่องใสบริสุทธิ์
 ประการ ๑ **วิริย สุปคฺคหิต** คือประกอบซึ่งความเพียรอุตสาหะเป็นอันดีประการ ๑ **ภย อุปสนต**
 จะระงับได้ซึ่งความกลัวประการ ๑ **อตุตฺตานวาททิสฺสพฺพุตตทา** จะสละเสียได้ซึ่งอตุตฺตานวาททิส
 ประการ ๑ **อาฆาโก อุปสนโต** จะระงับเสียซึ่งอาฆาตจองเวรประการ ๑ **เมตฺตา อุปฺปฐิตา** จะได้
 เข้าตั้งไว้ซึ่งเมตตาจิตประการ ๑ **อาหาโร ปริคฺคหิต** จะกำหนดอาหารที่บริโภคได้ประการ ๑
สพฺพสฺตฺตานํ ครุทโต จะมีจิตนอบน้อมเคารพแก่สัตว์ทั้งปวงประการ ๑ **โกชเน มตฺตญฺญตา** จะ
 รับประมาณในการที่จะฉันจึงหันประการ ๑ **ชาคริยานุโยโค** จะเป็นผู้ประกอบความเพียรในอันฉัน
 อยู่ประการ ๑ **อนิเกโต** จะเป็นผู้ไม่มีอาลัยในที่อยู่ประการ ๑ **ยตุล ฆาตุ ตตุล วิหาริ** ที่ไหนเป็น
 สุขสำราญจะได้ผู้นั้นประการ ๑ **ปาปเชฺลฺลฺโล** จะเป็นผู้เกลียดชังบาปประการ ๑ **วิเวกา**
ราโม จะได้ยินดีในที่วิเวกประการ ๑ **สตัดฺธ อปฺปมาโท** จะเป็นผู้ไม่ประมาทเนื่อง ๆ ประการ ๑
 สิริเป็น ๑๘ ประการดังนี้

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง บุคคลที่จะสมควร
 รักษาธุรงค์นั้น มี ๑๐ ประการ **สทฺโธ** คือมีศรัทธาประการ ๑ **หิริมา** มีหิริประการ ๑
ชิตีมา มีปัญญาประการ ๑ **อกุโห** มิใช่คนคดโกงประการ **อตุภวสี** ชำนาญอยู่ในประโยชน์
 ประการ ๑ **อโลโล** มิใช่คนโลเลประการ ๑ **สิกฺขากาโม** เป็นคนใคร่ต่อการศึกษาประการ ๑ **ทพ-**
หสฺมาทาโน มีสมาทานมั่นคงประการ ๑ **อนุชฺฌานพหุโล** ไม่มากด้วยคอยยกโทษเขาประการ ๑
เมตฺตาวิหาริ อยู่ในเมตตาพรหมวิหารประการ ๑ สิริเป็นคุณ ๑๐ ประการด้วยกัน บุคคลผู้
 ประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการนี้ สมควรสมาทานธุรงค์ได้

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ฌราวาสผู้ประกอบการเป็นกามโกถิ
 ยินคืออยู่ในกามคุณทั้ง ๕ คลุกเคล้าไปด้วยบุตรและภรรยา และยินดีในหิริญสุวรรณแก้วเก้าเงิน
 ทอง ทัดทาดอกไม้ของหอม พริกพร้อมด้วยอาภรณ์ผ้านุ่มผ้าห่ม ไข่มวยผมประดับด้วยแก้วมณี
 เก้าเป็นเมวลีสีมียาไฟและใส่หมวก คฤหัสถ์จำพวกนี้รักษาธุรงค์มาแต่ในชาติก่อนคุ้นเคยอยู่
 แล้ว จึงสำเร็จธรรมวิเศษกระทำให้งามทางพระนิพพานได้ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตร
 พระราชสมภาร ธรรมค่านายขมังธนู หักยิงธนูไว้นานแล้ว ครั้นไปสู่พระราชฐาน
 ยิงถวายพระบรมกษัตริย์ ก็แม่นยำหมาย ได้รับพระราชทานรางวัลเป็นต้นว่า ช้างม้าทาสี
 ทาสานารักรรยา และคามนิคมบ้านส่วยไร่ไร้วทรัพย์มากมาย อาศัยได้เคยสำเหนียกยิงแม่น
 มาแต่ก่อนนั้น **ยถา** ความเปรียบนี้ฉันใด บพิตรพระราชสมภารฌราวาสที่ถึงธรรมวิเศษ

กระทำให้แจ้งพระนิพพานนั้น ก็อาศัยเหตุที่ตนได้ปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติในรูปดวงคุณมาแต่บุรพชาติจึงสำเร็จได้ เหมือนนายขมังธูที่ยิ่งแม่นจะนี้

มหาราช ขอดวยพระพรบพิตรพระราชสมภาร บุคคลที่ไม่ได้รักษาธุคงค์ไว้แต่ในบุรพชาตินั้น จะได้พระอรหัตผลกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานเป็นอันว่าหามิได้ ที่สุดแต่เพียงภูมิพระโสดา บุคคลจะได้ก็ต้องอาศัยเพียรและวัตรปฏิบัติอันยิ่ง จึงกระทำให้แจ้งได้ เปรียบดูบุคคลเป็นหมอยารักษาโรค แต่แรกต้องไปรำเรียนในสำนักอาจารย์ใหญ่ ท่านแนะนำบอกให้จนได้ความรู้ ภายหลังหมอนั้นก็เที่ยวรักษา ได้ขวัญข้าวและค่ายาเป็นบำเหน็จ เหตุได้ตั้งความเพียรรำเรียนในสำนักอาจารย์มาแต่ก่อน **ยถา** มีครูวานันได บุคคลที่เป็นฆราวาสได้สำเร็จแก่ธรรมวิเศษกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนี้ ก็อาศัยที่ได้รักษาธุคงค์ไว้แต่ชาติก่อน คุณหมอซึ่งได้เรียนวิชามาก่อนจะนั้น.

มหาราช ขอดวยพระพรบพิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง บุคคลที่มีได้รักษาธุคงค์ไว้แต่ชาติก่อน จะได้สำเร็จธรรมวิเศษกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนี้ ไม่ได้เป็นอันขาด ต่อเมื่อได้รักษาธุคงค์ไว้แต่ชาติก่อน จึงจะถึงธรรมวิเศษกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานสมดังความปรารถนา เปรียบดูคนที่กระทำกาลกิริยาตายจะบ่าหน้าไปสู่สุคติได้ ก็เพราะได้บำเพ็ญกุศลไว้ **ยถา** มีครูวานันได ฆราวาสที่สำเร็จแก่ธรรมวิเศษกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนี้ ก็อาศัยรักษาธุคงค์ได้เป็นอุปนิสัยติดมาแต่ชาติก่อนเหมือนดังนั้น

มหาราช ขอดวยพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ประการหนึ่ง อันว่าธุคงค์คุณนี้ **ปจวิสม** เปรียบปานประหนึ่งว่าพื้นปฐพี ด้วยอรรถว่าเป็นที่อาศัยแห่งบุคคลผู้ใคร่จะบริสุทธ์ **อาโปสม** ประการหนึ่ง เปรียบประดุจดั่งน้ำ ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องชำระล้างซึ่งสรรพกิเลส **เตโชสม** ประการหนึ่ง เปรียบดังไฟอันมีเดช ด้วยว่าอรรถเป็นเครื่องเผากิเลสให้หมดสิ้น **วาโยสม** ประการหนึ่ง เปรียบดังลม ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องพัดเอามลทินคือกิเลสไป **อตก-สม** ประการหนึ่ง เปรียบดังยา ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องรักษาพยาธิคือกิเลสให้เสื่อมคลาย **อมต-สม** ประการหนึ่ง เปรียบดังน้ำอมฤต ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องบำบัดกิเลสทั้งปวงให้สูญหายไป **เขตตสม** ประการหนึ่ง เปรียบดังมา ด้วยอรรถว่าเป็นที่งอกงามแห่งสรรพกุศลผลบุญทั้งหลาย **มโนหรัสม** ประการหนึ่ง เปรียบดังแก้วมโนหรจินดา ด้วยอรรถว่าจะให้สำเร็จทิพย์สมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ อีกประการหนึ่ง อันว่าธุคงค์คุณนี้ เปรียบดังนาวาเป็นที่จะข้ามกระแสสงสาร ถึงฝั่งแห่งอมตมหานิพพาน ประการหนึ่ง เปรียบดังที่อันพ้นภัย ย่อมจะให้เป็นที่พักพาอาศัยหายไยสบายแห่งคนอันกลัวอันตราย คือขราทุกษ์และมรณทุกษ์ทั้งหลายในวัฏสงสาร ประการหนึ่ง อันว่าธุคงค์คุณนี้ **มาตุสม** เสมือนหนึ่งมารดา

เหตุว่าจะเลี้ยรรักษากำจัดเสียซึ่งทุกขเวทนา คือกิเลสแห่งบุคคลอันปรารภนาซึ่งวิสุทธิและจะ
 กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ประการหนึ่ง **ปิตุสม์** เสมือนบิดาเหตุว่าจะให้เกิดซึ่งสามัญผล
 แก่บุคคลผู้ปรารภนาเพื่อให้บริสุทธิ์ **มิตตสม์ มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
 สมภาร ประการหนึ่ง อันว่าธุดงค์คุณนี้ เหมือนหนึ่งว่ามิตรร่วมใจ จะให้สำเร็จพระสามัญผล
 แก่บุคคลผู้ปรารภนาเพื่อให้บริสุทธิ์ **ปทุมสม์ มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราช-
 สมภาร อันว่าธุดงค์คุณนี้ เปรียบคูปทุมชาติบัวหลวงอันมิได้ติดต้องไปด้วยอุทกทั้ง คือกิเลส
 ทั้งปวง **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **ธุดงค์คุณ** อันว่าธุดงค์คุณ **จตุชาติ**
วรคณสม์ เปรียบคูกัณฐาติ ๔ ประกอบอันหอมประเสริฐ อันจะกำจัดเสียซึ่งกิเลสมลทิน
 กลิ่นร้ายสาธารณ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **ธุดงค์คุณ** อันว่าธุดงค์-
 คุณนี้ **สินธุสม์** เปรียบคูกหนึ่งวาสินธุคีรีราช บ่มิได้หวาดไหวด้วยลมโลกธรรม หากิเลสจะ
 ครอบงำย่ำยีมิได้ มีประจำอยู่ในสันดานแห่งบุคคลผู้ปรารภนาจะให้บริสุทธิ์ถึงพระนิพพาน
 ประการหนึ่งเล่า ขอถวายพระพร **ธุดงค์คุณ** อันว่าธุดงค์คุณ **อากาศสม์** เหมือนด้วย
 อากาศกว้างใหญ่ไม่มีที่สิ้นสุด คือหาศัตรูหมุกิเลสกระทำร้ายมิได้ มีแก่บุคคลที่ปรารภนาจะให้
 บริสุทธิ์จากสังสาร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **ธุดงค์คุณ** อันว่าธุดงค์คุณ
นขุโขสม์ เปรียบคูกแม่น้ำอันกว้าง จะล้างเสียซึ่งมลทินคือกิเลสทั้งปวง แก่บุคคลอันปรารภนา
 จะให้บริสุทธิ์จากวิภูสงสาร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าธุดงค์คุณนี้
เทสทสม์ เสมือนหนึ่งบุคคลจะนำทางจะให้เอื้องย่างไปสู่ทางตรง มิให้หลงไปตามทางอันทุเรศ
 คือทิวาสวกิเลสอันร้ายกาจ แก่บุคคลอันปรารภนาจะให้บริสุทธิ์เข้าสู่พระนิพพานพ้น
 จากวิภูสงสาร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **ธุดงค์คุณ** อันว่าธุดงค์คุณนี้
สตถวาทสม์ เสมือนหนึ่งพ่อค้าเกวียนผู้ใหญ่ เหตุจะนำไปซึ่งบุคคลผู้ปรารภนาจะให้บริสุทธิ์
 จากวิภูสงสาร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าธุดงค์คุณนี้ **อาทาสสม์**
 เปรียบคูกแว่นอันบริสุทธิ์ผ่องใส เหตุจะส่องให้เห็นซึ่งสังสารเป็นอนิจจังไม่เที่ยงแท้แก่บุคคลอัน
 ปรารภนาจะให้บริสุทธิ์จากวิภูสงสาร **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
 ธุดงค์คุณนี้ เปรียบคูกแผ่นกระดานเป็นที่จะคลี่คลายซึ่งกิเลส แก่บุคคลผู้ปรารภนาบริสุทธิ์
 ยังกิเลสเป็นกลุ่มเป็นก้อนให้อันตรธาน **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
 ธุดงค์คุณนี้ **จนทสม์** เหมือนหนึ่งพระจันทร์มีรัศมีเป็นที่จะประโลมใจให้ระงับกิเลส เหตุว่าจะ
 ประกอบใจให้บริสุทธิ์อาภาย **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่าธุดงค์-
 คุณนี้ **สุริยสม์** เปรียบดังสุริยรังสี อันกำจัดเสียซึ่งมืดหมอกคือตัวอวิชชา แก่บุคคลอัน
 ปรารภนาจะให้บริสุทธิ์ถึงซึ่งพระนิพพานอันเป็นที่สุขสำราญ **มหาราช** ขอถวายพระพร
 บพิตรพระราชสมภาร อันว่าธุดงค์คุณนี้ **พหุปลการิ** มีคุณอุปการะมาก หิตกร กระทำให้

เป็นคุณ โยครี กระทำให้ประกอบซึ่งอุตสาหะในปฏิบัติ ปิยกรี กระทำให้เป็นที่รักด้วยดี
 อวษกรี กระทำให้หาโทษมิได้ วหกรี กระทำให้ไปจากบาป ปติญฺจิต্ত เป็นที่ตั้งอาศัย
 ยสาวหํ สุขาหํ จะนำมาซึ่งยศและสุข สุขวิปากํ ให้ผลเป็นสุข คุณาราสี เป็นกองแห่งคุณ
 คุณปฺลวฺหํ เป็นกลุ่มแห่งคุณ วิปริมิตฺตวฺรตฺตํ มีสภาวะประเสริฐจะนับมิได้ สพฺพตฺต ปวฺรค-
 ญฺจฺจํ เป็นที่ตั้งแห่งคุณอันประเสริฐและประโยชน์อันเลิศในที่ทั้งปวง ฌยานุทํ จะกำจัดเสีย
 ซึ่งภัยอันใหญ่หลวง โสภณุทํ จะกำจัดเสียซึ่งโสภ ทุกฺขณุทํ จะกำจัดเสียซึ่งทุกข์ ทรณฺณุทํ จะ
 กำจัดเสียซึ่งร้อนรน ปริพาหณฺณุทํ จะกำจัดเสียซึ่งกระวนวาย หนึ่ง จะกำจัดเสียซึ่ง
 อริวิภาคทั้งหลาย และหลักตกเสี้ยนหนาม และจะกำจัดเสียซึ่งภพทั้งสามได้บังเกิดต่อไป หนึ่ง
 จะกำจัดเสียซึ่งมานะทิสรรพอกุศลธรรมทั้งปวง เปรียบฉันใด นะบพิตรพระราชสมภาร
 เปรียบปานคุณบุรุษอันต้องเสพซึ่งโภชนาหาร หวังจะให้อุปถัมภ์เป็นกำลังแก่ชีวิตของตน
 บุคคลบริโภคนกเสกขยาทั้งปวงหวังจะให้โรคบรรเทาหาย บุคคลคบมิตรสหายหวังจะป้องกันซึ่ง
 อันตรายต่าง ๆ บุคคลมีนาวาหวังจะไปทางน้ำแถวชลมารค บุคคลแสวงคันธชาติมิกลิณวิเศษ
 เหตุพอในหอม บุคคลย่อมคบคนกล้าเหตว่ากลัวภัย บุคคลอาศัยพื้นธรณีเหตว่าเป็นที่ทรงดำรง
 อาตมา บุคคลแสวงหาอาจารย์เหตว่าอยากได้ศิลปศาสตร์ บุคคลเป็นข้าเฝ้าพระมหากษัตรา-
 ธิราชอาศัยปรารณนายศ บุคคลแสวงหามณีเหตว่าเป็นที่จะให้สำเร็จความปรารณา ยถา มี
 ครุวนาฉันใด อริยา อันว่าพระอริยเจ้าทั้งหลาย แสวงหาและรักใคร่ซึ่งมรรค ๑๓ เหตุ
 ความปรารณาซึ่งพระสามัญญผลนั้น เอวเมว เหมือนกันกับที่เปรียบมาข้างคั่นนั้น

มหาราช ขอถวายพระพรนบพิตรพระราชสมภาร อุทกํ พืชวิภูษณียํ ถ้ามีจะนั้น จุณน้ำ
 เป็นที่จะรดสาดพืชพรรณทั้งปวงให้เจริญ และจุณเพลิงเป็นที่สำหรับหุ้มด้มเผาจี้ และจุณอาหาร
 อันเป็นเครื่องนำมาซึ่งกำลัง ลตพณฺณุชฌณียํ ถ้ามีจะนั้นเปรียบเหมือนเรือเขาเถาวัลย์เป็นเครื่อง
 ผูกพันหนา สตุฏฺถํ เจตนียํ จุณมีคอันเป็นที่มา ถ้ามีจะนั้น จุณอุทกัังเป็นที่จะห้ามเสียซึ่งความ
 อยากน้ำ ถ้ามีจะนั้น จุณขุมทรัพย์อันเป็นเครื่องกระทำความปลื้ม ถ้ามีจะนั้น จุณนาวาเป็นที่จะ
 จีจ้ำม และจุณยาอันห้ามเสียซึ่งพยาธิ และจุณยานคานหามเป็นที่จะห้ามเสียซึ่งความทวนทวาย
 นังนอนไปสบายในมรรคา ประการหนึ่ง จุณเสพคบคนกล้าหวังจะให้คุ้มภัยข้างหน้า และจุณ
 บุคคลเป็นข้าท้าวบ่าวพระยาถือเป็นที่พึ่ง จุณหนึ่งบุคคลถือซึ่งโล่เขนเป็นที่จะป้องกันเสียซึ่งปืน
 ผาหน้าไม้อาวุธทุกประการ จุณอาจารย์เป็นที่จะสอนศิษย์ให้รู้วิชา หนึ่ง จุณมารดาเป็นที่จะ
 รักษาซึ่งบุตรอันเกิดแต่อก จุณกระจกเป็นที่จะส่องดูหน้า จุณเครื่องประดับประดาจะพาโฉมให้
 งามจุณฝ้านุ่งที่จะห้ามเสียซึ่งความละอายใจ จุณอฉฉจันทรบันไดอันได้เป็นที่อาศัยขึ้นเลหา จุณดั่ง
 ไล่ของนานา เหตว่าเป็นที่ไว้ของทั้งหลาย จุณรู้มนต์ที่ดีเป็นที่จะร่ายตามลัทธิที่เรียนมา จุณอาวุธ

ศัสตราเป็นที่จะเจียดเงือกคุกคาม คุณประทีปเป็นที่จะตามในราตรี คุณเสนาริเป็นที่จะทำซึ่ง
 ความสืเนหา คุณมีศิลปศาสตรวิชาที่หวังว่าจะเลี้ยงชีวิต คุณแสวงหาขางุพิษหวังจะป้อนรักษา
 ชีวิตของอาตมา คุณแก้วอันเป็นที่ประดับประดา คุณราชอาณาตั้งไว้หวังจะมีให้ผู้ใดล่วงกฎหมาย
 คุณอิศริยยศจะให้คนทั้งปวงเป็นไปในอำนาจนอบน้อมมา **ยถา** มีอุปมาฉันใด ขอถวายพระ
 พรบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันว่าชุดงคุณอันเลิศนี้ ก็เหมือนกัน **สามณฺณพิชฺรุหนิย**
 เป็นที่จำเริญซึ่งสามัญผล **กิเลสฌาปนนิย** เป็นที่จะบรรเทาเสียซึ่งกิเลส **สึลวตฺตมหาร** ควรจะนำ
 มาซึ่งศีลวัตร **วิวิธสมุคฺคกรณ** เป็นเหตุจะให้พร้อมเพรียงด้วยธรรมต่าง ๆ **วิมตฺติวิจิณฺหาสลุ-**
วินทณ จะกำจัดเสียซึ่งลูกศรคือสงสัยสนเทห์ **ตณฺหาปิปาสวินย** จะนำเสียซึ่งความอยากคือ
 ความปรารถนา **อภิสมยอสุสาทกร** จะกระทำให้อินดีในอกิสมัย คือธรรมวิเศษ และจะดับซึ่ง
 ชาติชราภริณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาสกัย อันควรจะสะดุ้งตกใจกลัว **สามณฺณคุณ**
ปริรฺกขณ เป็นที่จะรักษาไว้รอบคอบซึ่งสามัญคุณ **กุวิตถกฺกิเลสปวาหน** จะล่อยเสียซึ่งกิเลส
 คือวิตถกอันร้าวฉาน **เกวลสกลสามณฺณมฺหุสาสน** เป็นที่จะสั่งสอนให้ได้ซึ่งสามัญผลทั้งปวงสิ้น
 เสร็จ อันหนึ่ง เป็นคุณอันงามเป็นที่โลกจะสรรเสริญ เหตุจะให้เห็นซึ่งสามัญผลอันประเสริฐ คือ
 สมถวิปัสสนาธรรมผลและพระนิพพาน **สพฺพปาปยปิทหน** จะปิดประตูจตุราบายทั้งปวงเสียได้
 อนึ่ง อันว่าชุดงคุณนี้ เป็นที่จะให้เจริญงอกเป็นยอดเป็นเงื่อม เป็นจอมเสลา คืออรรดประโยชน์
 แห่งพระสามัญผล เป็นที่จะกำจัดเสียซึ่งสิ่งอันชั่วอันบุคคลสร้างมาแต่ปางก่อน ตวาดคุกคาม
 เสียซึ่งกิเลสอันรื้อยกระวนกระวายและกองอวิชชาอันมีคมนมาน และจะดับเสียซึ่งเพลิง ๓
 ประการ และเป็นเหตุจะให้ถึงธรรมอันสุขุมละเอียดเป็นที่ให้สำเร็จแก่จตุตถจาภิสมัย ตรัสรู้
 ซึ่งพระอริยสัจ ๔ ประการ หนึ่ง จะให้บริบูรณ์ด้วยพระสมันตศีลสมณผลทั้งปวง **จพฺพาภินุญฺจา-**
รคฺคณานุปฺปาทณ มีกิริยาจะทำให้เกิดคุณพิเศษคือ อภิญญา ๖ มีสภาวะให้ผลรวดเร็ว และพระ
 ชุดงคุณนั้นสุขุมละเอียดบริบูรณ์ประณีตนัก เหตุจะให้สำเร็จที่ปรารถนาคือพ้นจากอาบัติ และจะ
 ให้อริยธรรมเป็นไปเพื่อได้สามัญผลสิ้นเสร็จทุกประการ **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้
 ประเสริฐ อันว่าชุดงคุณแห่งบุคคลผู้มีคุณสมบัติทั้ง ๑๐ ประการนั้น แต่ละอย่าง ๆ
 ล้วนเป็นคุณประเสริฐ หากสิ่งใดที่จะมาซึ่งมาประมาณเปรียบเทียบกับให้เสมอมิได้สิ้น

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร **โย ปุคฺคโล** อันว่าบุคคลผู้ใด **ปาปิโจ**
 มีความปรารถนาลามก **อิจฺฉาปกโต** มีจิตริษยาท่าน **กุทโโก** เป็นคนปดโป้โกหก **กุอุทฺโธ** เป็นคน
 โลภร้ายลามก **โอทฺธิโก** คิดแต่จะให้เข้าปากเข้าท้อง **ลาภกาโม** ปรารถนาจะได้ลาภ ยศเหตุ
 มุ่งหมายแต่ยศ **กิตฺติกาโม** อยากจะได้ชื่อเสียง บุคคลจำพวกเหล่านี้ ไม่ควรแก่ชุดงคื แม้ว่า

สมาทานเข้าใจก็จะขาดสมาทาน และเมื่อสมาทานจะมีโทษ ๒ ประการ คือโทษเห็นประจักษ์ในปัจจุบัน และอนาคต โทษมีว่าจะมีในปัจจุบันนั้น คือ **กุหิณณ** ถูกดูหมิ่น **จีลณ** กล่าวคือข้อนินทาครหณ ดิเตยณ **อุปฺผณฺณ** เย้ยหยัน **จิปน** ทอดทิ้ง **อสมฺโกล** ไม่มีใครคลหาสมาคม **นิสฺสรณ** ไม่มีที่พึ่งอาศัย นิจุจณ ถูกว่าเป็นนินย **ปวณ** ลอยอยู่คนเดียวแลเหลือยไม่เห็นใคร **ปวฺชณ** คนทั้งหลายย่อมข้อนขอดต่าง ๆ นานา **ลภติ** นี้แหละ บุคคลมีความปรารถนาไม่บริสุทธิ์ สมาทานธุดงค์ ย่อมได้โทษเห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ดังถวายวิสัยนามาจะนี้ ส่วนโทษที่เป็นสัมปรายิกภพ จะมีไปในชาติหน้านั้น คือกระทำการกิริยาตายลงจะไปเสวยทุกขเวทนาหมกไหม้อยู่ในอเวจินรกขุมใหญ่ จะกลิ้งเกลือกเสือกไป ไฟไหม้ทั้งเบื้องบนและเบื้องต่ำ แต่ทนทุกขอยู่นั้นมากกว่าพันปีแสนปี ครั้นตายจากอเวจีแล้วจะมาบังเกิดเป็นนิชฌามตณฺหิกเปรต มีกายอันโตใหญ่ มีรูปมิได้บริสุทธิ์ มีกายเป็นช่องปรุโปร่ง แต่เบื้องหน้าถึงเบื้องหลัง มีหูอันยาวย่น มีตาลิมหลือกถาน อดอาหารข้าวปลาน้ำท่าหาขาดหนึ่งก็มิได้ตกลงคอ อดอยากเหลือประมาณ มีไฟลุกขึ้นในกาย มีเปลวออกทางปากอันปฏิกุลเหมือนปากสุนัขที่ตาย มีหนังหุ้มกระดูก อาเกียรณด้วยหนอนบ่อนอยู่ทั้งกาย ปราศจากที่พึ่งพา มีกายมิได้เป็นที่พึ่งใจ ก็เที่ยวร้องครางไปในประเทศเปรตวิสัยนั้น

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร เปรียบปานคุณบุคคลที่เป็นหินชาติต่ำตระกูลบุญน้อยนักหนา จะเอามาราชภิเษกเป็นเจ้าแผ่นดิน บุคคลผู้นั้นก็มีอาจครอบครองราชสมบัติได้ กลับจะถูกต้องกรรมกรรมเป็นต้นว่าต้องตัดตีนสินมือ มีภัยเป็นอันมากอันใดก็ดี บุคคลใจบาปหยาบช้า ไม่สมควรที่จะรักษาธุดงค์ ครั้นรักษาเข้า ก็ขาดจากสมาทาน ตายไปไหม้อยู่ในอเวจีมากกว่าแสนปี แล้วเกิดเป็นนิชฌามตณฺหิกเปรต เปรียบประดุจบุคคลต่ำตระกูลบุญน้อย ได้ราชสมบัติลอยจากราชสมบัติ ต้องถูกฆ่าฟันตายจะนั้น

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ส่วนว่าโยคาวจรภิกษุรูปใดมักน้อยสันโดษ มีเพียรอุตสาหะมิได้เกียจคร้านมาหา ปรารถนาจะเปลื้องปลดอาตมาออกจากชาติทุกข์ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ **สทุทฺธาย ปพฺพชโร** บวชด้วยศรัทธาปรารถนาก่อข่งขึ้น ซึ่งพระศาสนา **ธุดงฺคณฺณ สมายิติ** สมาทานซึ่งธุดงคณฺณมั่งคั่ง พระโยคาวจรนั้นย่อมจะได้คุณานิสงส์ ๒ ประการ คือเป็นที่รักแก่เทพามนุษย์นิกทั้งปวง ประจุดอกไม้อันมีกลิ่นหอมขจรมีมะลิซ้อนมะลิตาเป็นต้น เป็นที่ยินดีแห่งมหาชนอันมีประโยชน์จะทัศนา และจุโภชนาหารอันประณีต เป็นที่ปรารถนาแห่งบุคคลอันอดหิวมา และจุอุทกธาราอันเย็น เป็นที่เฝ้าอาบกินแห่งคนอันร้อนรณกระหายหิวมา มิฉะนั้น **โอสถ** วีย จุยาหอมเป็นที่ปรารถนาแห่งมหาชน อันร้อนรณด้วยโรคภัย ถ้ามิฉะนั้น จุราจรตทั้งหลาย อันเทียมพาชีอาชาไนย ย่อมเป็นที่พอใจแก่คน

เดินทางเมื่อยล้า ถ้ามีจะนั้น คุชยานอันรวดเร็ว นั้น ย่อมเป็นที่รักแห่งบุคคลอันรีบเร่งทุเรศร้อน
ในทางไกล ถ้ามีจะนั้นไซ้ **มโนหรมณิรัตน วิย** คุชควมณิรัตนะมโนหริจินดาเป็นที่ปรารถนา
แห่งแสนสาธุชน ถ้ามีจะนั้น คุชคิริยคนตรีเตรสังข์ เป็นที่ควรจะพึงฟังแห่งบุรุษนารี ผู้นิยม
ยินดีด้วยสัทธารมณอันสุนทร ถ้ามีจะนั้น คุชคนพ็อน ย่อมเป็นที่สโมสรแห่งชนอันยินดีปรีดา
ด้วยรูปารมณรีนเริงกำหนด ถ้ามีจะนั้น คุชฉณทลเสวตฉัตร เป็นที่โสมนัสแห่งบรมขัตติยาธิ-
ปติทวารเศรษฐราชมนุษย์ ถ้ามีจะนั้น คุชพระอรหัตผลอันบริสุทธิ เป็นที่ปรารถนาแห่งสาธุชนอัน
ยินดีในธรรม ดังนี้ประการ ๑ คือพระชินศาสนาจะอำนวยให้สำเร็จผล คือยศและสุขอันเลิศ
และพระสติปัญฐานทั้ง ๔ ก็ย่อมจะบริบูรณ์เต็มที่ แก่ท่านผู้ถือทรงธุคงค์มั่งคั่งไม่ประมาณ ไซ้แต่
เท่านั้น พระอิทธิบาท ๔ สัมมปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อัญจกิกมรรค ๘
ประการ และสมถวิปัสสนากรรมฐาน ปฏิเวธธรรม และพระสามัญผล ๔ พระปฏิสัมภทา ๓
วิชา ๓ อภิญญา ๖ อันว่าสมณธรรมทั้งสิ้นก็ย่อมจะเป็นที่สำเร็จแก่ท่านผู้ถือธุคงค์อันมั่นคง
นั้นทุกประการ มิช้ามิหนานก็จะได้ฉณทลวิมุตติเสวตฉัตร กล่าวคือสำเร็จแก่พระอรหัตตักกิเลส
เป็นสมุจเฉทประหาน เข้าสู่กรุงแก้วกล่าวแล้วคือพระนิพพานอันเลิศ ดังนี้ประการ ๑ เป็น
คุณานิสงส์ ๒ ประการดังนี้

มหาราช ขอถวายพระพรบทพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ เปรียบดุจราชกุมารอันเกิด
ในมหาสมมติวงศ์องค์อภิชาติ ครั้นได้ราชสมบัติแล้ว ก็จัดแจงตั้งแต่ข้าราชการที่ดีมีสติปัญญา
ให้รักษานิคมคามเขตแดนที่มั่งคั่งดีไม่มีภัย พระบรมกษัตริย์นั้นก็มิเคยขาดภาพแผ่ไป ได้
เป็นใหญ่ในทิศทั้งปวงโดยรอบนั้น ยถา มีครุวนาฉินไค พระโยคาวจรเจ้าที่ใจศรัทธานั้น ก็
เหมือนกันถือนั่นในธุคงคสมาทาน ย่อมจะได้ผลพิเศษต่าง ๆ ดังถวายวิชันนามาแล้วข้างต้นนั้น
ขอถวายพระพร

มหาราช ดูรานะบทพิตรผู้ประเสริฐ ประการหนึ่ง ธุคงคคุณ ๑๓ นี้ บุคคลกระทำให้
บริสุทธิแล้ว จะพาเข้าสู่นิพพานสาคร เล่นเพลิดเพลินเจริญใจด้วยธรรมกีฬาเป็นอันมาก มีอันได้
บรรลुสมบัติเป็นต้น และอภิญญา ๖ อันวิเศษดุจพ่อค้าทางเรือผู้มีทรัพย์เที่ยวทอดเทเพื่อแผ่ไว้
เป็นอันมาก ครั้นพ่อค้านั้นจากเคหาหล่นนาพาไปสู่นานาประเทศ คือเมืองสุวรรณภูมิและเมือง
อื่น ๆ ทั้งหลาย ก็ซื้อขายขายคล่องได้สำเร็จดังเจตนา ยถา มีครุวนาฉินไค พระโยคาวจรตั้งอยู่
ในธุคงค์ ๑๓ นั้น ธุคงค์ย่อมพาไปให้บรรลุคุณวิเศษต่าง ๆ มีอาสวกขยญาณเป็นที่สุดได้ดังนี้
ขอถวายพระพร

มหาราช ดูรานะบทพิตรผู้ประเสริฐ อันว่าธุคงค์ ๑๓ นั้น คืออรัญญิกธุคงค์ ๑ ปินท-
ปาติกธุคงค์ ๑ เติจวิริกธุคงค์ ๑ สปทานจาริกธุคงค์ ๑ ขลุปัจฉากัตติกธุคงค์ ๑ ปัตตปิน-

ทักขุวงศ์ ๑ เอกาสนิกขุวงศ์ ๑ เนสัชชขุวงศ์ ๑ ยถาสันตติขุวงศ์ ๑ รุกขมุลิกขุวงศ์ ๑

อัปภอกาสิกขุวงศ์ ๑ โสสานิกขุวงศ์ ๑ ปิงสุกขุวงศ์ ๑ สิริเป็น ๑๓ ด้วยกัน

มหาราช ขอลวาทพระพรบทิตรพระราชสมภาร อันว่าขุวงศ์ ๑๓ ประการนี้ เป็นที่
ครอบครองท้องเพสแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ให้สบายเกิดสันตสุขสมบัติสืบมาแต่
กาลก่อน และบัณฑิตชาติย่อมสโมสรวาสสำราญแต่กาลอดีตมา ดูชวานาซ่อมชำระหลัก
ตอกอไม้ แล้วก็ไถหว่านลงซึ่งธัญพืชในที่อันปราศจากหลักตอนั้น ครั้นนานมาก็ได้ธัญพืชมาก
เหตุเมื่อเดิมกระทำดี ยถา มีกรุณานันใด บัณฑิตชาติที่ได้รักษาศุภวงศ์ไว้ในชาติก่อนก็เหมือนกัน
ดังนั้น ก็ได้สันตสุขสมบัติง่าย ๆ ในชาตินี้ดูชวานานี้

มหาราช ขอลวาทพระพรบทิตรพระราชสมภาร ประการหนึ่ง เปรียบปานอุบาย-
กษัตริย์ได้ครองราชสมบัติอาศัยแก่ตระกูลวงศ์แก่ตระกูลวงศ์เคยครอบครองราชสมบัติมา จึงได้เป็นใหญ่
เป็น

อิสรภาพยิ่ง ๆ ขึ้นไปในแผ่นดินพิยธ ยถา มีกรุณานันใด พระโยคาวจรเจ้าเป็นใหญ่ในพระศาสนา
ของสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา สืบวงศ์พระชินอรุณต่อไป อุปไมยเหมือนบรมกษัตริย์สืบ
สมบัติตามวงศ์นั้น องค์พระโยคาวจรนั้นได้บรรลุสำเร็จแก่วิชชาจรณะได้เป็นอิสระในพระศาสนา
ก็อาศัยเพราะได้รักษาศุภวงศ์ไว้มั่นคงเหมือนฉะนั้น

มหาราช ขอลวาทพระพรบทิตรพระราชสมภาร บพิตรจะไม่เคยได้สวนการทรงฟัง
บ้างหรือ พระอุปเสนเถรองค์หนึ่งมีศีลบริสุทธิ เป็นบุตรแห่งวังคันทพราหมณ์ ท่านปฏิบัติเป็น
สัลเลขขุณฺดกสมังคี ท่านไปยังกรุงสาวัตถี มิได้เอื้อเพื่ออาศัยในข้อติกาของพระสงฆ์ทั้งหลาย
พากันยุบบริษัทยศของตนเข้าไปสู่สำนักพระพุทธองค์ผู้ทรงพระภาค ในเวลาเสด็จเข้าที่เรือนอัน
สังกัด ถวายนมัสการโดยเคารพแล้ว ถิ่นนั่งอยู่ในที่ควรข้างหนึ่ง

ภควา จ ตู วินิตํ ปริธํ โอลอยิตวา ส่วนว่าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทอดพระเนตร
ดูกิจริยาพาทีของภิกษุผู้เป็นบริษัทยศพระอุปเสนนั้น ดูนี้เป็นแบบเดียวพิมพ์เดียวกันมี
พระพุทธฤทธิหรรษา สาทธี สลูลาปี สลูลปีตวา สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา ก็ตรัส
สนทนาปราศรัยด้วยบริษัทยศของพระอุปเสนนั้น แล้วมีพระพุทธฤทธิกาตรัสว่า ดูรานะอุปเสน สงฆ์
บริษัทยศของเธอนี้ ดูสุจริตกิจริยาดีเป็นพิมพ์เดียวกัน ดูรานะอุปเสน บริษัทยศของเธอนั้น
สั่งสอนกันด้วยอุบายประการใด

พระอุปเสนได้ฟังพระพุทธฤทธิกาตรัสถาม จึงประนมมืออภิวาทวันทนากราบทูลว่า
ภนุเต ภควา ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระภาคเป็นอันงาม โย โภจิ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งเข้ามาสู่สำนัก
กระหม่อมฉันแล้วขอบรรพชาที่ดี ขอนิสัยที่ดี กระหม่อมฉันจึงว่า รูปนี้ถืออรัญญิกขุวงศ์
เตจวิริกขุวงศ์ และปิงสุกขุวงศ์ ถ้าแม่ท่านถือได้ดูรูปนี้ รูปจะบวชให้และจะให้นิสัย ถ้าว่า

กระทำไม่ได้ รูปจะบวชให้และให้นิสัยไม่ได้ กระหม่อมฉันว่ากล่าวดังนี้ บริษัทศิษย์ของกระหม่อมฉัน จึงพร้อมกันปฏิบัติเป็นอย่างเดียวกัน

มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร พระโยคาวจร ที่สมาทานธุดงค์นั้น ได้เป็นใหญ่ในพระบวรพุทธศาสนาและเป็นที่โสมนัสยินดี ย่อมมีแต่สันตสุขสมบัติดังนี้

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อีกประการหนึ่ง ปานจุจประทุมชาติ บัวหลวง ธรรมดาว่าประทุมชาติบัวหลวงนั้น ย่อมมีคุณถึง ๑๐ ประการ เหตุว่าเป็นพืชชาติอันสูงบริสุทธิประเสริฐ เกิดเป็นดอกไม้อันเลิศในโลกนี้เป็นประเพณีนิมมา กตเม ทส อันว่าคุณแห่งประทุมชาติ ๑๐ ประการนั้น คือสิ่งไร **สินิทุมทุ** คือประทุมชาตินั้นเป็นของอ่อนนุ่มสนิทประการ ๑ **สุณิย** เป็นที่ตั้งแห่งความงามประการ ๑ **สุคนธ์** มีกลิ่นหอมประการ ๑ **ปิย** อันชนทั้งหลายสรรเสริญประการ ๑ **ชลกทุมมอนุปติตุต** จะได้มีอุทกหรือเปือกตมซึมซาบชุ่มชื้นเปียกปอนอยู่หามิได้ประการ ๑ **อนุปตฺเตสกรณณิกาทิ มณฺฑิต** ประดับไปด้วยใบอ่อนเกสรและกลีบประการ ๑ **ภมรคณเสวิต** มีหมู่แห่งแมลงภู่และแมลงผึ้งบินโฉบจับคาบเกสรประการ ๑ **สัตตลลิตสวทุ** เจริญขึ้นแต่ในน้ำอันใสสะอาดบริสุทธิประการ ๑ สิริเป็น ๑๐ ประการเท่านี้ อันว่าประทุมชาติเป็นของประเสริฐประกอบไปด้วยคุณ ๑๐ ประการนี้ ยถา มีครุวนาณใด

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร พระโยคาวจรที่ส้องเสพสมาทานในธุดงค์คุณนั้นคงนั้น ก็ประกอบด้วยคุณ ๓๐ ประการ **สินิทุมทุทวเมตฺตจิตฺโต** คือ จะมีเมตตาคิดอ่อนสนิทในสรรพสัตว์ทั่วไปประการ ๑ **ภากฺกิตฺตวิคฺคตฺกิลโส** มีกิเลสอันพิฆาตฆ่ากำจัดให้ปราศจากไปประการ ๑ **นิหตฺมานทิฏฺโฐ** เป็นผู้กำจัดเสียซึ่งมานะและทิฐิประการ ๑ **อจลทพฺพหิณฺโณ** มีศรัทธาอันมั่นมิได้หวั่นไหวปราศจากสอດแล้วสงสัยประการ ๑ **ปริปุณฺณวินิตปหฺนฺนุสฺสณิโย** มีจิตงามเบิกบานในที่ซึ่งฝึกหัดให้บริบูรณ์ประการ ๑ **นิทฺตฺนุสฺสณฺณปฏฺติโย** มีสันตสุขสมบัติบังเกิดเป็นอันเที่ยงประการ ๑ **อจลสํสฺสจฺจนุส-**
ปริภาวิต อบรมไปด้วยศีลอันมิได้หวั่นไหวมีกลิ่นสะอาดหอมฟุ้งไปประการ ๑ **เทวมนุสฺสสถานํ ปิโย** เป็นที่รักแห่งเทพาและมนุษย์ทั้งหลายประการ ๑ **จีณาสวพลฺลนฺตํ** มีกำลังในที่ซึ่งให้สิ้นอาสวะประการ ๑ **อริยปฺภุคฺคชินฺสาสณฺนปฏฺติโย** เป็นที่ปรารถนาแห่งพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในชิน-ศาสนาประการ ๑ **ภูวํ จ ทิวํ จ เทวมนุสฺสสถานํ** เป็นที่สรรเสริญชื่นชมแห่งเทพาและมนุษย์ทั้งหลายประการ ๑ **อสุรานํ วนฺตฺตปสฺสจฺจนุสฺสณฺณ** **ธฺมฺมปิตฺตโกมิตฺตปสฺสจฺ** เป็นที่ไหว้และสรรเสริญแห่งหมู่สุรและเป็นที่ยื่นชมโสมนัสการแห่งมารทั้งหลายประการ ๑ **โลกมนุสฺสจิตฺโต**

มิได้ระคนปนเจือไปด้วยโลกประการ ๑ **อุปปฏิภัง อนุชชกยทสฺสาวิ** มีปรกติเห็นซึ่งโทษและภัย แม้แต่เพียงเล็กน้อยประการ ๑ **มกฺคผลปวเรตฺตสาธโก** ให้สำเร็จซึ่งประโยชน์คือมรรคและผล อันประเสริฐแก่ชนทั้งหลายผู้ปรารถนาจะพ้นทุกข์ประการ ๑ **อายาจิตวิปุลปณิตปจฺจยภาติ** สมควรที่จะอาราธนาถวายจตุปัจจัยอันไพบูลย์และประณีตประการ ๑ **อนิเกตสยนกามี** เป็น ผู้ปรารถนาอนันในที่ทำอาลัยมิได้ประการ ๑ **ณานชฺฌายิกปวรวีหริ** มีปรกติเพ่งฌานและมี วิหารธรรมอันประเสริฐประการ ๑ **วิภูติขาลกิเลสฺตถิวิธิตกฺโข** เป็นผู้กำจัดและหักรานเสีย ซึ่งวัตถุแห่งกิเลสซึ่งเป็นดั่งขำอันรกชฎให้ขาดสูญประการ ๑ **สงฺกฺกิตฺตสณฺณนฺคตินิวารโณ** จะ ห้ามเสียซึ่งคติอันคาดายไปด้วยความคดเคี้ยวที่จะให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารประการ ๑ **อกุปฺปมฺมมอภินิวาส** จะตั้งอยู่ในอกุปฺปมมณัสนั้นประการ ๑ **อนวชิตโกติ** จะบริโภคซึ่งสิ่งอัน ปราศจากโทษประการ ๑ **โอดิณฺณสพฺพวิจิจฺจโน** จะข้ามเสียซึ่งความสงสัยทั้งปวงประการ ๑ **วิมุตติฌายิตฺตโต** จะมีจิตเพ่งเล็งซึ่งวิมุตติประการ ๑ **ทิกฺขุธรรมเม อจฺลพฺพทริตมฺนุปลโต** จะมี จิตมั่นมิได้โลเลกลัวภัยในทิกฺขุธรรมประการ ๑ **อนุนยสมฺมจฺฉินฺโน** จะตัดเสียซึ่งความยินดีตาม ประการ ๑ **สพฺพาสวกฺขยปฺปโต** จะถึงซึ่งอาสวักขัยประการ ๑ **สนฺตสมาปตฺตี ปฏฺลิภติ** จะได้ ซึ่งสันตสุขสมาบัติประการ ๑ **สมณฺณคณฺธสมฺบโค** ประกอบไปด้วยคุณแห่งสมณะประการ ๑ สิริเป็นคุณ ๓๐ ประการดังนี้

มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร มหาบพิตรย่อมจะทรงทราบพระ ญาณอยู่ว่า พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเจ้า เป็นอัครบุรุษในหมื่นโลกธาตุ ขกบรมสมเด็จพะบรม- โลกนาถเจ้าเสียแล้ว ใครจะเทียมแน้นหามิได้ และพระผู้เป็นเจ้ามีกุศลได้สร้างสมอบรมมาช้านาน ประมาณสององสไขยหนึ่งกับแสนกัลป์ ครั้นศาสนาสมเด็จพะสัพพัญญูบรมครูผู้ประเสริฐ จึง ได้มาเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล เหนือหน้ายกามคุณอันเป็นสังกิเลสลามกมลทิน ละ เสียสิ้นซึ่งสมบัติพัสถานภรรยาและสฤงคารนาน **จินสาสเน ปพฺพชิตฺวา** พระสารีบุตรเจ้าก็ บวชในพระชินศาสนา **กายวจีจิตฺตํ ทมยิตฺวา** ทรมานกายทรมานวาจาจิตรักษากิจธุรงค์ พร้อมด้วยองค์ ๑๓ ประการนั้นบริบูรณ์ ทรงไว้ซึ่งอนันตคุณสามารถเทศนาพระธัมมจักกัปป- วตตนสูตรได้คล้ายสมเด็จพะบรมศาสดา แม้สมเด็จพะเทวดาเทวอาจารย์เจ้าของเรานี้ ก็ได้มี พระพุทธภูทิกาสรรเสริญไว้ในอังกุตตรนิกายว่า **ภิกฺขเว** ดูรานะภิกษุทั้งหลาย **อหํ** อันว่าพระ ตถาคตมิได้รำพึงเห็นสาวกอื่นที่จะเป็นเอกบุคลลเหมือนธรรมเสนาบดีสารีบุตร อันพระธรรม- เสนาบดีสารีบุตรนี้ เทศนาพระธัมมจักกัปปวตตนสูตรได้เหมือนตถาคต เป็นเอกบุคลลผู้เดียว อันภิกษุอื่นจะเหมือนนั้นหามิได้ นี่แหละบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อันว่าบุคลลผู้ทรงซึ่ง ธุรงค์นี้ให้ซึ่งอนันตคุณแก่ผู้อื่นได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ปิ่นประชากรเป็นใหญ่ในสากลราชธานีได้ทรงสวนการ ฟังพระ
นาคเสน ท่านสำเร็จซึ่งเรื่องคุณนี้ ก็ชื่นชมนิยมนินดีว่า สาธุ ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาค-
เสนผู้ปรีชา ปัญหานี้ถ้าเลิศประเสริฐนักหนา วิจิตรด้วยอุปมาอุปไมยไพศาล พระผู้เป็นเจ้าของ
ชักเอาพระพุทธรูปและพระโลกุตระธรรม นำมาสะสมประชุมไว้ในชุดงค์ ๑๓ ประการนี้ได้หมด
ปรากฏแจ่มแจ้งกระจ่างใน หมคมลทินสิ้นสุดสงสัย โยมจะรับประทานจำไว้เป็นข้อวัตรปฏิบัติ
สืบต่อไปในกาลบัดนี้

ชุดังคปัญหา คำรบ ๕ ในนวมวรรคจบเพียงนี้

เมณฑกปัญฺโห นิฏฺฐิตो สมตฺโต เมณฑกปัญฺหาจบเท่านี้^(๑)

(๑) ที่มาบอกจบเมณฑกปัญหาดังนี้เข้าใจว่าคงคลาดเคลื่อน ที่ถูกน่าจะเป็นจบลักษณะปัญหา ดู
อธิบายเชิงอรรถ ที่อนุมาณปัญหา หน้า ๔๖๔

อุปมาภยาปัญหา

บทมตีกา

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์มหาศาลจึงมีพระราชโองการถามพระนาคเสนสืบต่อไปว่า
ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนพระผู้เป็นเจ้าผู้มีปรีชาญาณ พระภิกษุซึ่งท่านสำเร็จพระ
อรหัตตนั้น กตติหุเคหิ ประกอบด้วยองค์กี่ประการ

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร อันว่า
ลักษณะพระโยคาวจรเจ้าจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตตนั้น พึงถือเอาองค์อื่น ๑ แห่งลาซึ่งมี
เสียงอันพิลึก ลำดับนั้นพึงถือเอาองค์ ๕ แห่งไก่ และองค์อื่น ๑ แห่งกระเต และองค์อื่น ๑
แห่งแม่เสือเหลือง และองค์ ๒ แห่งพ่อเสือเหลือง และองค์ ๕ แห่งเต่า และองค์อื่น ๑ แห่งปี
และองค์อื่น ๑ แห่งแหล่งปิ่น และองค์ ๒ แห่งกา และองค์ ๒ แห่งวานร นี่เป็นวรรคที่ ๑

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น พึงถือเอาองค์แห่งน้ำเต้าอันประการ ๑ และองค์
แห่งประทุมชาติมี ๓ ประการ และองค์แห่งพีชมี ๒ ประการ และองค์แห่งไม้ขนานมีประการ ๑
และองค์แห่งนาวามี ๓ ประการ และองค์แห่งนาวาที่ติดโสโครกอยู่ ๒ ประการ และองค์แห่ง
เสากระโดงมีประการ ๑ และองค์แห่งลำด้าต้นหนมี ๓ ประการ และองค์แห่งคนทำการทำงานมี
ประการ ๑ และองค์แห่งมหาสมุทรมี ๕ ประการ นี่เป็นวรรคที่ ๒

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น ถึงถือเอาองค์แห่งแผ่นดิน ๕ ประการ องค์แห่งน้ำ ๕
ประการ องค์แห่งเพลิง ๕ ประการ องค์แห่งลม ๕ ประการ องค์แห่งภูเขา ๕ ประการ องค์
แห่งอากาศ ๕ ประการ องค์แห่งพระจันทร์ ๕ ประการ องค์แห่งพระอาทิตย์ ๑ ประการ องค์
แห่งพระอินทร์ ๑ ประการ องค์แห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ประการ นี่เป็นวรรคที่ ๓

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น พึงถือเอาองค์แห่งปลวกประการ ๑ องค์แห่งแมว ๒
ประการ องค์แห่งหนูประการ ๑ องค์แห่งแมงป่องประการ ๑ องค์แห่งพังพอนประการ ๑ องค์
แห่งสุนัขจิ้งจอก ๒ ประการ องค์แห่งเนื้อ ๑ ประการ องค์แห่งโค ๔ ประการ องค์แห่งสุกรเถื่อน
๒ ประการ องค์แห่งช้าง ๕ ประการ นี่เป็นวรรคที่ ๔

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น พึงถือเอาองค์แห่งราชสีห์ ๑ องค์แห่งนกจากพราภ
๑ องค์แห่งนกเงือก ๒ องค์แห่งนกกระจาก ๑ องค์แห่งนกเค้า ๒ องค์แห่งตะขาบ ๑ องค์
แห่งค่างขาว ๒ องค์แห่งปลิง ๑ องค์แห่งงูสามัญ ๑ องค์แห่งงูเหลือม ๑ นี่เป็นวรรคที่ ๕

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น พึงถือเอาองค์แห่งแมงมุมอยู่ริมทาง ๑ องค์แห่ง

ทารกที่ดูคนมมารดา ๑ องค์แห่งเต่าเหลือง ๑ องค์แห่งป่า ๕ องค์แห่งต้นไม้ ๓ องค์แห่งเมฆ ๕
องค์แห่งแก้วมณี ๓ องค์แห่งพรานเนื้อ ๔ องค์แห่งพรายเบ็ด ๒ องค์แห่งช่างถาก ๑ นี่เป็น
วรรคที่ ๖

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น ฟังถืเอาองค์แห่งหม้อ ๑ องค์แห่งกาน้ำ ๒
องค์แห่งฉัตร ๓ องค์แห่งนา ๓ องค์แห่งยาดับพิษ ๒ องค์แห่งโกชนะ ๓ องค์แห่งนายขมังธนู
๔ องค์แห่งพระราช ๔ องค์แห่งนายประตุ ๒ องค์แห่งหีบค ๑ นี่เป็นวรรคที่ ๗

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น ฟังถืเอาองค์แห่งประทีป ๒ องค์แห่งนกยูง ๒
องค์แห่งโคอุสุภราช ๒ องค์แห่งม้า ๒ องค์แห่งบ่อน้ำ ๒ องค์แห่งเชือก ๒ องค์แห่งคันชั่ง ๒
องค์แห่งพระขรรค์ ๒ องค์แห่งชาวประมง ๒ องค์แห่งกู่หนี่ ๑ นี่เป็นวรรคที่ ๘

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น ฟังถืเอาองค์แห่งคนอันเป็นพยาธิ ๒ องค์แห่ง
หนทาง ๒ องค์แห่งแม่น้ำ ๒ องค์แห่งมหรสพ ๑ องค์แห่งบาตร ๓ องค์แห่งของเสวย ๑ องค์
แห่งโจร ๓ องค์แห่งเหยี่ยวนกเขา ๑ องค์แห่งสุนัข ๑ องค์แห่งคนรักษาโรค ๓ องค์แห่งหญิง
มีครรภ์ ๒ นี่เป็นวรรคที่ ๙

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น ฟังถืเอาองค์แห่งนกจามรี ๑ องค์แห่งนกกระดอย
ตีวิด ๒ องค์แห่งนกพิราบ ๒ องค์แห่งนกตาข้างเดียว ๒ องค์แห่งคนไถนา ๑ องค์แห่งสุนัข
จิ้งจอกชาติขัมพูกะ ๑ องค์แห่งผ้ากรองด่าง ๒ องค์แห่งทัพพี ๑ องค์แห่งคนใช้หนี้แล้ว ๑ องค์
แห่งอวิจิกะ ๑ นี่เป็นวรรคที่ ๑๐

ประการหนึ่ง พระโยคาวจรเจ้านั้น ฟังถืเอาองค์แห่งนายสารถิ ๒ องค์แห่งช่างทูก ๑
องค์แห่งมัตถยิกะ ๑ องค์แห่งโกษกะ ๒ องค์แห่งช่างชุน ๑ องค์แห่งนายเรือ ๑ องค์แห่งแมลงภู่ ๒
นี่เป็นวรรคที่ ๑๑

จบบทมาติกา คือ แม่บทแต่เพียงนี้

โฆรสวรรค ที่ ๑

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นธรณี มีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนต่อไปว่า ภนุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าว่าองค์แห่งลามิเสียงพิลิกอย่าง ๑ นั้นเป็น การใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าลานนั้นมิได้เลือกที่นอน จะเป็นกองแห่งหยากเยือกี้ดี เป็นถนน ๔ แพร่งก็ดี เป็นหัว ตะแคงแคงก็ดี ที่ประตูกี้ดี กองเกลบกี้ดี ที่ใด ๆ ที่ไม่ว่า ลานอนได้สิ้น และลานนั้นไม่นอน มากนักและนานนักด้วย ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็มิได้เลือกที่นอนเหมือนกัน จะเป็นหญ้าลาด ใบไม้ลาดและเพียงตั้งอย่างไรไม่ว่า **จมฺมกฺขณฺธํ ปตฺตริตฺวา** ลาดลงซึ่งจัมมกักขันธ แล้วก็จำวัดมิได้เลือก **มหาราช** ขอถวายพระพร นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งลา ยุติด้วยพระ พุทธฎีกาที่สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสไว้ว่า

กลิงฺคุรูปมา ภิกฺขเว เอตฺรหิ มม สวกาวิหรนฺติ อปฺปมตฺตา อาตาปีโน ปธานสุมี ดังนี้ มีใจความว่า ดูรานะภิกษุทั้งหลาย อันว่าสาวกแก่ตถาคตนี้ทำกายจุท่อนไม่ท่อนพิน ิมิได้ประมาท เพียรที่จะบรรเทาโรคให้ขาดจากสันดานดังนี้ อนึ่ง พระธรรมเสนาบดีสาริบุตรก็ ได้กล่าวไว้ว่า

ปลฺลฺงฺเกน นิสินฺหสฺส

ชณฺณเก นภิ ภวิสฺสติ

อลํ ฆาสฺวiharาย

ปหิตตฺสฺส ภิกฺขุโน

ความว่า ธรรมดาพระโยคาวจรภิกษุ จะต้องสู้บัลลังก์นั่งขัดสมาธิมีสะดือจดเข้าอยู่ ไม่ควรจะเห็นแก่ความสบาย ตั้งปากเพียรทำจิตให้เป็นสมาธิ ดังนี้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากรจึงถามพระนาคเสนว่า **ภนุเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสน ผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า องค์แห่งไก่อ ๕ ประการนั้น เป็นดังฤๅเล่า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมดาไก่ ยังเข้ามิดอยู่ ย่อมไม่ ลงดินกินอาหาร ฉันใด พระโยคาวจรก็เอาเยี่ยงไก่อ้นั้น รุ่งเช้าก็กวาดลานพระเจดีย์ ตั้งไว้ซึ่งน้ำใช้ และน้ำฉันแล้ว อาบน้ำชำระซึ่งกายให้บริสุทธิ์แล้ว บูชาไหว้นบเคารพพระเจดีย์ และเที่ยวไหว้ พระภิกษุที่เป็นผู้เฒ่าแล้วก็กลับเข้าสู่ที่สงัด นี่จัดเป็นองค์แห่งไก่อเป็นปฐม

ปฺน จ ปรี ประการหนึ่ง ครั้นรุ่งสว่างแล้ว ไก่ก็ลงดินเที่ยวหากินฉันใด พระโยคาวจร

เจ้าก็ทำฉันนั้น เทียวโคจรบิณฑบาตในโคจรคามเป็นบ้านที่ตนเคยไปก็ดี มิเคยไปก็ดี จงไปก่อน
เทียวหากินนั้น นี่จัดเป็นองค์แห่งไถ่การบ ๒

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่ง **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ไถ่นั้นจะกิน
อาหาร ย่อมใช้ดินเขี่ยแล้วจิกกิน จันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ทำคุณไถ่ จะฉันจึงหันยอมพิจารณา
เสียก่อนทุกคำด้วยบทว่า เวณ ทวายน น มทายน น มณฺฑนายน น วิภูสณายน ฯลฯ ภาสุวิหาโร จาติ
ดังนี้

มีความว่า บิณฑบาตนี้ เรามิได้ฉันเพื่อจะเล่นจะมั่วเมาและประดับร่างกายให้อ้วนพี
สวยงาม ฉันเพียงจะให้กายอันนี้ดำรงตั้งอยู่ จะได้ประพาศพรหมจรรย์ต่อไป และจะบรรเทา
เวทนาเก่าเสีย มิให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และให้กายเป็นไปได้นานเท่านั้น ดังนี้ นี่แหละเป็นองค์
แห่งไถ่การบ ๓ ยุตติด้วยพระพุทธฎีกาที่สมเด็จพระบรมโลกกุตระมาจารย์ผู้ประเสริฐตรัสไว้ว่า

กนฺตาร ปุตุตมํสํ	อกุขสุสพฺพณฺขณํ ยถา
เอวํ อหริ อหารํ	ยาปนตุณฺณมฺหจฺฉิโต

มีใจความว่า พระโยคาวจรภิกษุ ย่อมพิจารณาเห็นปรากฏเหมือนบุคคลที่บริโภคเนื้อ
แห่งบุตรในทางกันดาร และเห็นคุณหนึ่งว่าน้ำมันสำหรับหยอดเพลลา ไม่เป็นผู้มั่วเมา ฉันบิณฑ-
บาตเพื่อจะให้กายดำรงอยู่สืบชีวิตต่อไปดังนี้ ขอดวาทพระพร

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร **กุกกุโณ**
อันว่าไถ่ **สจฺจุขุโก** ถึงจะประกอบด้วยจักษุอันผ่องใสสว่าง แลดูในกลางวันเห็นได้ถนัด
แต่ครั้นถึงเวลารাত্রีมืดค่ำลง ไถ่นั้นก็วงงมีตาฝ้ามืดไปจุจตาบอด **ยถา** มีครูนาจันใด พระโย-
คาวจรเจ้า ก็พึงทำเป็นตามืดคุณไถ่นั้น จะอยู่ในป่าก็ดี จะเทียวไปในโคจรคาม คือเทียวบิณฑบาต
นั้นก็ดี พึงสำรวมอินทรีย์ อย่าได้ยินดีในรูปเสียงกลิ่นรสและสัมผัส อันเป็นที่ตั้งแห่งความ
กำหนดยินดี พึงประพาศดูตามืดหูหนวกและคนใบ้ ไม่พึงถือินมิต ไม่พึงถืออนุพยัญชนะในรูป
เป็นต้น ว่างามว่าดี **มหาราช** ขอดวาทพระพร นี่จัดเป็นองค์แห่งไถ่การบ ๔ ยุตติด้วยคาถา
ภาษิตที่พระกัจจายนเถระกล่าวไว้ว่า

จกฺขุมสุส ยถา อนุโธ	โสควา พริโร ยถา
จิวิหมสุส ยถา มฺหโค	พลวา ทุพฺพโลริว
อถ อตุเถ สมฺบุปฺปนฺเน	สเยถ ปุตุตสายิกํ

มีความว่า ธรรมดาพระโยคาวจรเจ้า มีจักขุอันเห็นก็พึงเป็นตาบอดตามืด มีหูอันได้ยินก็พึงทำกิจริยาเหมือนคนหูหนวก มีลิ้นเจรจาไว้พึงทำควจเป็นใบ้ มีกำลังเรี่ยวแรงก็พึงทำกิจริยาเหมือนคนทุพพลภาพ ครั้นมีเรื่องราวบังเกิดขึ้นก็พึงนอนเสียดังหนึ่งว่ามารดาอันกกกลูกให้นอนจะนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาไก่อ ถึงบุคคลจะพาขว้างด้วยไม้ค้อนก้อนดินประการใด จะมีให้ไก่อนั้นเข้ารัง ให้ลิ้มรังเสีย ไก่อนั้นจะได้ทั้งรังของตนหามิได้ พระโยคาวจรเจ้าก็เหมือนกัน จะทำซึ่งจิรวรรณก็ดี ทำซึ่ง นวกรรมก็ดี สำแดงซึ่งอุเทศและปริปัญญา คือเรียนบาลีและอรรถกถาก็ดี โยนิโสมนสิการ **น วิชชหิตพุพ** กระทำให้ในใจเนื่อง ๆ นั้น ท่านไม่พึงละพึงวางเลย ดูไก่อันบุคคลขว้างด้วยไม้ค้อนก้อนดิน ก็มีได้ลิ้มละซึ่งรังของตนนั้น **มหาราช** ขอถวายพระพร นี่แหละเป็นองค์แห่งไก่อำรบ ๕ ยุติด้วยพระพุทธานุญาตที่สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ผู้ประเสริฐ ตรัสพระสัทธรรมเทศนาได้ว่า

โกจิ ภิกขเว ภิกขุโน โจรโร สโก เมตฺติโก วิสโย ยทีย จตฺตาริ สติปฏฺฐานา

มีความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นโจรเป็นที่อยู่ของตน และเป็น อารมณ์ของภิกษุผู้เป็นโยคาวจร ก็คือสติปฏฐานทั้ง ๔ ประการดังนี้
อนึ่งแล พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็กล่าวไว้ว่า

ยถา สมฺมโต กุกกุฏ	สกเลห์ น ขหติ
ภกฺขาภกฺขํ วิชานาติ	อตุตฺโท วุตฺติกปฺปนํ
ตเถว พุทฺธปฺตฺเตน	อปฺปมตฺเตน สาสนํ
กทาจิ น วิชฺชหิตพุพ	มนสิการวตฺตนํ

มีความว่า ธรรมดาไก่อย่อมไม่ทิ้งรังตามวิสัยถือเป็นมั่นคง และไก่อันรู้จักสิ่งที่เป็นอาหารและมีใช้อาหารเลี้ยงชีวิตของตน ยถา มีกรวนาฉันใด อันว่าพุทฺธบุตรแห่งพระโลกุตตมาจารย์ก็มีได้ประมาณซึ่งพระศาสนา ที่มีพระพุทฺธกิตติสาไว้ และจะได้ละเสียลิ้มเสียซึ่ง มนสิการนั้นหามิได้ **ตถาเอว** มีอุปมาเหมือนไก่อันมิได้ลิ้มรังนั้นดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาเลลิมปราชญ์ ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า องค์แห่งกระเดืออย่าง ๑ นั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิชันาแก้ไขว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมดาว่ากระแด่ เมื่อเห็น ศัตรูมาก็พองหางของอาตมาให้ใหญ่สู้รบกับศัตรูนั้นไม่ถอยหนี **ยถา** มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้า เมื่อเขาใกล้ซึ่งกิเลส ก็พองพองหางกระทำให้ใหญ่กว้าง คือตั้งไว้ซึ่งพระสติปัญญา ๔ สู้รบด้วยกิเลสทั้งปวง เอวเอว มีอุปไมยเหมือนกระแด่และนั้น **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งกระแด่ ยุติด้วยกระแสดเทศนาที่พระจุลปิ่นถกเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

ยถา กิเลส อุปคเต

สามณฺณคุณวิธฺสเน

สติปัญญาณมฺกุญฺเณ

หฺนฺยติ โส ปุณฺณปุณฺ

มีความว่า เมื่อใดกิเลส อันเป็นเครื่องก่อกำจัดสามัญคุณเข้ามาใกล้ พระพุทธบุตรผู้โยคาวจรเจ้า ย่อมสู้รบขับไล่กิเลสเหล่านั้นแล้ว ๆ เล่า ๆ ด้วยหางกล่าวคือพระสติปัญญา ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าว่าองค์แห่งแม่เสือเหลืองอัน ๑ นั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้มีศักดิ์อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาแม่เสือเหลืองนั้น ย่อมมีครรรค์แต่หนึ่งเดียว จะมีบ่อย ๆ นั้นหามิได้ **ยถา** มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้า ก็กลัวภัยในวัฏสงสาร ไม่ปรารถนาที่จะเกิดต่อไป ตั้งใจมนสิการว่า จะไม่ถือปฏิสนธิในภพอื่นอีกดังนี้ **มหาราช** ขอถวายพระพร นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งแม่เสือเหลือง ยุติด้วยกระแสดพระพุทธานุภาพที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในธนิยโคปาลกสูตรในสุตตนิบาตว่า

อุสฺสโภริว เจตฺวา พนฺธฺนานิ

นาโค ปุติลตํ ปทาณฺยิตฺวา

นาหํ ปุณฺ อุเปตฺถํ คพฺภเสยฺยํ

อถ เจ ปตฺถยฺสิ วสฺสเทว

มีความว่า ธรรมดาโคอุสุภราชอันบุคคผลผูกไว้ ทำลายเถาวัลย์ที่ผูกไว้ให้ขาดหนีไปได้แล้ว มิได้ปรารถนาจะมาสู่ที่ผูกนั้นอีกเล่า มีครุวนาฉันได เราก็ทำลายกิเลสที่เป็นเครื่องผูกมัดได้แล้ว ก็มิได้เข้าบังเกิดในภพอีกเลย ดูกรวิสสทเว ถ้าท่านปรารถนา ก็จะได้สำเร็จดังมโนรดดังนี้ ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า องค์แห่งพ่อเสือเหลือง ๒ ประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า พระผู้เป็นเจ้า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ธรรมดาพ่อเสือเหลืองนั้น เ็นช่อนอยู่ในที่ลับคอยจับกินซึ่งหมู่เนื้อ ยถา มีครุวนาฉันไค พระโยคาวจรเจ้า ก็พึงส้องเสพอยู่ในอรัญญิกประเทศรุกขมูลเสนาสนะชอกคิริคุหา และพุ่มไม้สุสานประเทศป่าช้า กอหญากองฟางและในอัฟโลกาสอันแจ่มอันสด เป็นที่ปราศจากเสียงสกุณนิกร บำเพ็ญภาวนาไปจนได้ซึ่งวสีมีความชำนาญในอภิญญา ๖ เอวเมว มีอุปไมยดังพ่อเสือเหลืองอันเ็นช่อนอยู่ในที่ลับคอยจับกินซึ่งเนื้อนั้น มหาราช ขอถวายพระพร นี้แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งพ่อเสือเหลือง ยุติด้วยคำอันพระธัมมสังคาหกเถรเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้ว่า

ยถาปี ทิปิโก นาม	นิลยิตฺวา คณฺหติ มิเค
ตถายํ พุทฺธปฺปโต	ยุตฺตโยโค วิปสฺสโก
อรณฺธํ ปวิสีตฺวาน	คณฺหาติ ผลมุตฺตมํ

มีความว่า อันว่าพ่อเสือเหลืองช่อนเ็นช่อนอยู่ในที่ลับคอยจับเนื้อกินเป็นภักขา ยถา มีครุวนาฉันไค พระพุทธรูปผู้ประอบความเพียรเรียนวิปัสณา เข้าไปสู่ป่าแล้ว ย่อมถือเอาซึ่งผลอันล้ำเลิศอุดมได้ ตถา เอว มีอุปไมยเหมือนพ่อเสือเหลืองนั้นดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุณ จ ปรี มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ประการหนึ่ง ธรรมดาว่าพ่อเสือเหลืองนั้น เมื่อจับเนื้อ ถ้าแลเนื้อนั้นล้นลงข้างซ้าย ย่อมไม่กิน ยถา มีครุวนาฉันไค พระโยคาวจรเจ้าก็มีได้บริโภคอาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดด้วยกายวิญญูติอันจัดเป็นมิจจาชีวะ ซึ่งสมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาตรัสติเตียน และเกิดแต่อกุศลกรรมต่าง ๆ เอวเมว มีอุปไมยดังพ่อเสือเหลืองไม่กินเนื้อที่ล้นลงข้างซ้ายฉะนั้น มหาราช ขอถวายพระพร นี้แหละเป็นองค์แห่งพ่อเสือเหลือง เป็นคำรบ ๒ ยุติด้วยคำอันพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

วจฺจิณฺณคฺคตฺติวิปฺผารา	อุปฺปนฺนํ มนุสฺสายํ
สเจ ภฺคฺคโต ภเวยฺยาหํ	อาชีโว ครหิโต มม
ยทิปี เม อนฺตคฺคณฺ	นิกฺขมิตฺวา พหิ จเร
เนว ภินฺนุเพยฺยมาชีว	จขมาโนปิ จีวิตํ

มีความว่า ข้าพเจ้าจะได้ฉันทรูปายาสที่เกิดขึ้นเพราะเปล่งวจีวินฺยุตินั้น หามิได้ เพราะถ้าว่าจะฉันท พึงเป็นผู้มีอาชีวะอันบัณฑิตพึงติเตียน ถึงมาตราว่าใส่จะไหลออกมาภายนอกข้าพเจ้าก็จะผู้เสียสละชีวิต จะไม่ทำลายอาชีวะให้เสียไปเป็นอันขาด ดังนี้

อนึ่ง พระอุปเสนวังคันตบุตรก็ได้กล่าวไว้ว่า

ยทิป เม อนุตตลฺลํ นิภุมิตฺวา พหิ จเร

เนว ภินฺทุยฺมาชีวํ จเรยฺยาหํ อนฺสนํ

มีความว่า แม้มาตราใส่ของข้าพเจ้าจะไหลออกมาภายนอก ข้าพเจ้าจะได้ประพาศิ
อนสนกรรมทำลายอาชีวะนั้น เป็นอันว่าหามิได้ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภาณุเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า องค์แห่งเตามี ๕ ประการนั้น เป็นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นเอกอัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาแต่นั้นย่อมอาศัยอยู่แต่ในน้ำ ยถา มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้าก็แผ่เมตตาจิตอันเยือกเย็น ตั้งใจให้เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งปวง มิได้มีพยาบาทอาฆาตจองเวร สถิตอยู่ในพรหมวิหาร ปานดังเต่าอันอาศัยอยู่ในน้ำนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งเต่าเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ขอถวายพระพร ธรรมดาแต่นั้น จมอยู่ในน้ำ โพล่ศีรษะขึ้นมา ถ้าเป็นอะไรเข้า ก็กลับจมลงไป ด้วยคิดจะมีให้ใครเห็นตน ยถา มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้า เมื่อกิเลสเข้าใกล้แล้ว ก็พึงจมลงในกลางสระ คืออารมณ์ ด้วยคิดจะมีให้กิเลสเห็นอาตมา เอวเมว มีอุปไมยเหมือนเต่าอันกลัวคนจะเห็นฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งเต่า คํารบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ขอถวายพระพร อันว่าแต่นั้น ครั้นขึ้นมาจากน้ำแล้ว ไม่เห็นสัตว์อะไรก็ตามกายอยู่ที่ชายดลิ่งลาด ยถา มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้า ก็พึงนำจิตออกจากอิริยาบถนั่งนอนและเดินแล้วตากไว้ในพระสัมมปปธาน ปานดุจเต่าตากตัวที่ดลิ่งลาดนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งเต่า คํารบ ๓

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ขอถวายพระพร ธรรมดาเต่าย่อมขุดแผ่นดินลงมุดซ่อนอยู่ในที่อันสงัด ยถา มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้า ก็พึงละเสียซึ่งลาภสักการะ และคำสรรเสริญ แล้วพึงเข้าไปอยู่ในป่าและคิริคูหาหุบห้วย อันเงียบสงัดเป็นที่วิเวก ปานดุจ

แต่บุคคินช่อนตัวอยู่นั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งเต้าคำรบ ๔ ยุติด้วยคำที่พระอุปเสนวังคันต-
บุตรกล่าวไว้ว่า

วิวิตต์ อปปนิคุโมลั

พาลมิกนิเสวิต

เสเว เสนาสนั ภิกขุ

ปฐิสถูลานการณา

มีความว่า ภิกษุผู้เป็นโยคาวจร พึงเสพเสนาสนะอันสังัดปราศจากเสียงกึกก้อง เป็นที่
อยู่อาศัยแห่งพาลมฤคทั้งหลาย เพราะมุ่งหมายจะหลีกออกเร้น ดังนี้

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมดาเต้าเมื่อเที่ยวไปได้
เห็นมนุษย์และสัตว์เหล่าใด หรือได้ยินเสียงอันใดอันหนึ่ง ก็หลดเข้าซึ่งอวัยวะทั้ง ๕ คือเท้า ๔
และศีรษะ ๑ **สเก กปาเล** ในกระดองของตน มีความขวนขวายน้อย หุคหนึ่งอยู่รักษากายของ
อาตมา **ยถา** มีครุณานันโด พระโยคาวจรเจ้าก็นั่งอยู่ไม่กระทบกระทั่งอารมณ์ทั้ง ๖ ประการ คือ
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี สรรวมระวัง
ทวารทั้ง ๖ และสะกดไว้ซึ่งใจมิสติดัมปชัญญะรักษาสมณธรรมของอาตมาอยู่ ปานดังเต้าอัน
รักษากายห่ออวัยวะเข้านั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งเต้าคำรบ ๕ ยุติด้วยกระแสพระพุทธรูฎีกา ที่
สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสไว้ในกุมมูปมสูตร สังกยุตตินิกายว่า

กุมโมว อญคามิ สเก กปาเล

สโมทหิ ภิกขุ มโน วิตกุเก

อนิสสิโต อญญมเหธยาโน

ปรีนิพุโต นุปวเทยย กญจิ

มีความว่า ภิกษุผู้เป็นพระโยคาวจร พึงประคองซึ่งใจมิให้ตกอยู่ในวิตก และเป็นผู้ไม่ติด
ไปด้วยตัณหาและทิลุ มิได้เบียดเบียนผู้อื่น เป็นผู้ดับสนิท ไม่กล่าวช้อนขอคติเตียนใคร ปานดัง
เต้าอันรักษาตัวหัดหัวและเท้าอยู่ในกระดองของตนนั้นดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสตามต่อไปว่า **ภนุเต** นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า องค์แห่งปีประการ ๑ นั้น เป็นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ ธรรมดาปีย่อม
อนุโลมไปตามลมปากที่บุคคลเป่า มิได้แตกแพร่ไปในที่อื่น **ยถา** มีครุณานันโด พระโยคาวจรเจ้า
ก็ปฏิบัติอนุโลมตามนวัคสัตตศาสนา ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพุทธเจ้าตรัสไว้ ตั้งอยู่ใน

อนวัชกรรมอันสมควร แสวงหาสมณธรรม ปานดังเสียงป้อนมิได้แตกไปฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์
อัน ๑ แห่งปี ยุติด้วยคำที่พระราหุลเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า

นวกะ ชินวจน

อนุโลมยิตฺวาน สพุทฺธา

กปิเย อนวชฺสมี

จตุวา วายมุตฺตริ

มีความว่า ภิกษุผู้โยคาวจร พึงอนุโลมพระพุทธรวณะมีองค์ ๘ ประการ อย่าให้
แตกออกไปทุกวันทุกเวลา ตั้งอยู่แต่ในอนวัชกรรมอันเป็นกปิเยสมควรหาโทษมิได้ กระทำ
ความเพียรให้ภิกษุโยภาวะยิ่งขึ้นไป ดังนี้ ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ ที่พระผู้เป็นเจ้าว่าองค์แห่งแห่งปิ่นประชากร ๑ นั้น เป็นอย่างไร
เล่า

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า มหาราช ขอดถวายพระพรบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ ธรรมดาว่าแห่งปิ่นคือรางปิ่นนั้น ย่อมอนุโลมตามลำปิ่น トラบเท่าที่สุดปลายปิ่น
มิได้ขาดขวางแนบเนียนดี ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงปฏิบัติเคารพต่อกัน ตามที่
เป็นพระเถระและภิกษุใหม่หรือปานกลาง เร่งการระแวงพยำให้กระด้างกระเดื่อง เคืองแค้น
พึงอนุโลมดูรางปิ่นอันอนุโลมตามลำปิ่นนั้น นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งแห่งปิ่น ยุติด้วยพระ
พุทธรูฎีกา ที่สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าตรัสไว้ ในวิฐฐบุณณกชาดกว่า

จาโปว หนฺน เม ธีโร

วิโสว อนุโลมย

ปฏิโลมํ น วตฺเตยฺย

สโรว ชวตี วเส

มีความว่า วงศ์ของเราเป็นปราชญ์ ประพฤติเป็นอนุโลมเที่ยงตรงมาดูจรางปิ่น จะได้
ประพฤติเป็นปฏิโลมหามิได้ ดูจตุกปิ่นอันเล่นตรงไปตามรางปิ่นฉะนั้น ดังนี้ ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าว่าองค์แห่งกามี ๒ ประการนั้น เป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่ากายย่อมจะ
จับอยู่ที่เดียว เหลียวแลไปแลมามีความรังเกียจไปรอบตัวกลัวภัย ยถา มีครุวนาฉันใด พระโย-
คาวจรเจ้าพึงมีสติสำรวมอินทรีย์ รักษาทวารทั้ง ๖ ตั้งใจระวังตัวกลัวภัย อย่าให้กิเลสเกิดใน
ทวารทั้ง ๖ ได้ มีสติรักษาใจกลัวภัยโดยรอบคอบดูจากานั้น นี่เป็นองค์แห่งกาเป็นปฐม

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมดากาเมื่อได้ของกิน
สิ่งใดไว้ **กณเป** วา คือซากศพก็ดี **อุจฺฉิณฺณํ** วา คือ อาหารอันเป็นเดนก็ดี ย่อมร้องเรียกญาติ
ของตนให้มากิน **ยถา** มีครุวนาฉนฺได พระโยคาวจรเจ้าเมื่อได้ลาภสักการะอันเป็นธรรมดา **อนุต-**
มโส โดยอย่างต่ำแต่พอบาตรของตนนั้น ก็พึงแจกไปแก่เพื่อนพรหมจารีอันมีศีล ดูกาอันร้อง
เรียกญาติของอาตาคณะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งการบ ๒ ยุติด้วยคำอันพระธรรมเสนาบดี
สารีบุตรเถรเจ้า กล่าวไว้ว่า

สเจ เม อุปนาเมนติ

ยถาสทฺธํ ตปสฺสโน

สทฺเพสํ วิภชชิตฺวาน

ตโต ภุญฺเจมิ โภชนํ

มีใจความว่า ถ้าแลมีทายกทายิกาผู้ประกอบด้วยศรัทธาจะนำเอาอาหารมาถวายแก่ข้า
สารีบุตร ผู้ประพฤติธรรมนี้ ข้าผู้เชื่อว่าสารีบุตรนี้ ก็จะแบ่งซึ่งอาหารนั้น แจกจ่ายถวายในแก่ผู้มี
ศีลให้ทั่วกัน แล้วจึงจะบริโภคอาหารต่อภายหลัง ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบดีย มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า **ภนฺเต นาค-**
เสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้าว่า องค์แห่งวานรามี ๒ ประการนั้น เป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดากาจะอาศัยอยู่ในที่ใด ก็ย่อมอยู่ที่โอกาสต้นไม้ใหญ่
ประกอบด้วยกิ่งก้านสาขาที่อาจเอนชอนอยู่ได้ เพราะวานรนั้นกลัวภัย **ยถา** มีครุวนาฉนฺได พระ
โยคาวจรเจ้าจะอยู่ที่ใดก็พึงคูดพรหมจารี ประเพณีที่มีกุศลเจตนามีหิริ มีศีลและกัลยาณธรรม
เป็นพหูสูต ทรงธรรม กล่าวคำพึงรัก ควรจะเคารพตามถ้อยคำควรจะรู้ด้วยดี และชักชวนให้
เกิดอุตสาหะ นี่แหละพระโยคาวจรเจ้าคบหาซึ่งกัลยาณมิตรดังนี้ ได้แล้วจึงอาศัยอยู่ ดูจวนรอน
อาศัยอยู่ที่ไม้ใหญ่จะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งวานรเป็นปฐม

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า วานรจะเที่ยวไปในไม้อันใด จะเข้าอยู่ในที่ไม้อันใด ครั้น
สนธยาอำราตริแล้ว วานรก็นอนอยู่ที่ประเทศต้นไม้ นั้น **ยถา** มีครุวนาฉนฺได พระโยคาวจรเจ้า
เมื่อเที่ยวเข้าไปในป่าอันใด ครั้นอำสนธยาราคติแล้ว พึงยืนและเดินจงกรมนั่งนอนจำวัดที่ป่านั้น
และมีได้วางเสียซึ่งพระสติปัญฐาน นี่แหละเป็นองค์แห่งวานร เป็นคำรบ ๒ ยุติด้วยคำที่พระ
ธรรมเสนาดิสารีบุตรเจ้ากล่าวไว้ว่า

จกฺกมมฺหุโตปิ ติฏฺฐนฺโต

นิสชชํ สยเนน วา

ปวเน โสภติ ภิกฺขุ

ปวนนฺเตว วณฺณโต

มีความว่า พระโยคาวจรเจ้า จะขึ้นก็ดี จะเดินจงกรมก็ดี หรือนั่งนอนก็ดี ในป่ากว้าง
ย่อมงามนักหนา ภิกษุควรจะชื่นชมยินดีป่าอันกว้างนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร

จบโฆรสวรรคที่ ๑ แต่เพียงนี้

ในที่สุดวรรคนี้ พระคันถรจนาจารย์จัดผูกอุทานคาถากล่าวหัวข้อบทาติกา ที่แสดง
มาแล้วข้างต้นนั้นไว้ว่า

โฆรสโร จ อุกกุฏ

กลนุทโท ทิปินี ทิปโก

กุมโม วโส จ จาโป จ

วายุโส อถ มกุฏ

มีใจความว่า องค์แห่งลามิเสียนพิลึก องค์แห่งไก่อ้องค์แห่งกระแต องค์แห่งแม่เสือ
เหลือง องค์แห่งพ่อเสือเหลือง องค์แห่งเต่า องค์แห่งปี้องค์แห่งแหล่งปิ่น องค์แห่งกา องค์แห่ง
วานร เหล่านี้ ท่านจัดเป็นวรรคอันหนึ่ง ดังนี้แล้ว

ลาวุธตาวรรค ที่ ๒

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นกษัตริย์จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์แห่งน้ำเต้าต่อไป
ว่า องค์อื่น ๑ แห่งน้ำเต้านั้นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูกรบพิตรผู้ประเสริฐ ธรรมดา
เถาน้ำเต้าย่อมเลื้อยไป เองงวงพันเหนี่ยวหน่วงซึ่งย่อมหญ้าและไม้แห้ง แล้วเลื้อยผ่านไป
เบื้องบนงอกงามอยู่ ณ เบื้องบนนั้น **ยถา** มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้าพึงกระทำอารมณ์ให้
เหมือนเถาน้ำเต้าอันมีงวง หน่วงเอาพระอรหัตด้วยใจ ให้จำเริญอยู่ในพระอรหัตนั้น **มหาราช**
ดูกรบรมบพิตรผู้มีศักดิ์ เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ นี่แหละเป็นองค์อื่น ๑ แห่งน้ำเต้า ยุต
ด้วยคำที่พระธรรมเสนาบดีสารินุตรเจ้ากล่าวไว้

ยถา ลาวุธตา นาม

ติณเณ กฏเจ ลตาย วา

อาลมพิตุวา โสณทิกากิ

ตโต วฑุตติ รุหติ

ตเถว พุฑุชฌุตเตน

อรหตุตผลคามินา

อารมมเณ อาลมพิตุวา

วฑุตติพุพิ อเสขผล

มีความว่า ธรรมคาถาน้ำเต้าย่อมเอางวงเหินยาวเลื้อยไปบนหญ้าและไม้แห้งหรือเถาวัลย์ เจริญงอกงามอยู่บนสิ่งเหล่านั้นฉันใด พระพุทธบุตรผู้ใคร่จะบรรลุพระอรหัตผล ก็พึงหวัง อารมณ์เจริญพระอเสขผลฉันนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระบรมกษัตริย์ บิทรพระนามชื่อว่ามิลินทปุตสาครราชธานี จึงมีพระราชโองการ ตรัสถามด้วยองค์แห่งประทุมชาติสืบต่อไปว่า องค์แห่งประทุมชาติ ๓ ประการนั้น อย่างไรเล่า

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงถวายวิสัชนาว่า ธรรมดาว่าประทุมชาติบัวหลวงเกิดเนื่องเจริญ ขึ้นด้วยอาศัยซึ่งอุทกทั้ง และมีได้ติดไปด้วยอุทกทั้ง ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้ามิได้ ยินดีด้วยตระกูลและหมู่คณะ และลาภยศศักดิ์และการบูชานับถือ และจตุปัจจัยที่บริโภคนั้น และจะได้มีอารมณ์ติดไปด้วยสรรพกิเลสหามิได้ จุประทุมชาติอันมิได้ติดด้วยอุทกทั้งนั้น นี่เป็นองค์ แห่งประทุมชาติเป็นปฐม

มหาราช ขอถวายพระพร อีกประการหนึ่งเล่า ประทุมชาตินั้น ย่อมลอยน้ำอยู่เสมอ มิรู้จม ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ทรงบำเพ็ญได้ซึ่งสรรพภัยและความโศกลอย อยู่ในโลกุตรธรรมเหมือนประทุมชาติฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งประทุมชาติเป็น คัมภีร์ ๒

มหาราช ดูกรบพิตรผู้เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ ประการหนึ่งเล่า ประทุมชาติ นั้น อันลมนมีประมานน้อยพัดถูกต้องแล้ว ก็สะท้อนหวั่นไหว ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจร เจ้าก็พึงสำรวมในกิเลส แม้มีประมานน้อย และมีปรกติเห็นภัยทั้งปวงย่อมหวั่นไหวต่อกิเลส ภัยเหมือนประทุมชาตินั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งประทุมชาติที่คัมภีร์ ๓ สมด้วยพระพุทธปฏิภาติ สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าโปรดประทานไว้ว่า

อนุมตฺเตสุ วุขฺเสสุ ภัยทฺตฺสาวิ สฺมาทาย ลิกฺขติ ลิกฺขาปเทสุ.

มีความว่า อันว่าพระโยคาวจรเจ้านั้น ถึงโทษจะน้อยก็กลัวนัก ย่อมสมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระบรมกษัตริย์ บิทรพระนามว่ามิลินทปุตสาครราชธานี จึงมีพระราชโองการ ตรัสถามพระนาคเสน ด้วยองค์แห่งพีชสืบต่อไปว่า องค์แห่งพีช ๒ ประการนั้น อย่างไรเล่า

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูกรบรมบพิตรผู้ประเสริฐ พีช นาม ขึ้นชื่อว่าพีชพรรณขาว **อปฺปปมฺตฺติกมฺปิ** แม้มีประมานน้อยอันบุคคลหว่านลงแล้วในเนื้อนา อันดี ทั้งฝนก็ชุกชุมชุ่มรากและใบ พีชที่หว่านลงนั้นไซ้ร้ ก็ให้ผลมากนักหนา ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงพิจารณาดูศีลที่มีโทษอันน้อย มิให้ค้างพริ้วอยู่ เป็นสามัญผล แล้วก็พึง ปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่แหละเป็นองค์แห่งพีชเป็นปฐม

ขุน จ ปร อีกประการหนึ่ง มหาราช ครุฑบรมพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าพืชอันบุคลลหว่านลงในเนื่อนาที่เขาชำระดีแล้ว คือถากถางพรวนดินไว้เป็นอันดี
ย่อมงอกงามเจริญโดยเร็ว ยถา มีครุฑนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงกระทำน้ำใจให้ดี อยู่ในที่สงัด
แล้วหว่านลงซึ่งจิตนั้นในพระสติปัญฐานอันเป็นเนื่อนาอันเลิศ ก็เกิดผลเจริญงอกงามโดยเร็ว
พลันฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์ที่ ๒ แห่งพืช ยุติด้วยคำอันพระอนุรุทรเถระผู้เป็นเจ้ากล่าว ไว้ว่า

ยถาปี เขตเต ปรีสุทุเร	พืชลฺยจสฺส ปติฏฺจติ
โหติ วิปลํ ผลนฺตสฺส	ปรีโตเสติ กสฺสโก
ตเถว โยคินา จิตฺตํ	สุญฺญาคาระ วิโสริตํ
สติปัญฺฐานเขตฺตวเร	จิปฺปเมว วิรุหติ

มีความว่า พืชที่หว่านลงในเนื่อนาอันดีบริสุทธิ์เป็นที่งอกงาม ย่อมมีเมล็ดผลไพบูลย์
ให้เจ้าของนาชื่นชมยินดี ฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ชำระจิตให้สะอาดในที่อันสงัดแล้ว ย่อมเจริญ
งอกงามในเนื่อนาอันประเสริฐ คือพระสติปัญฐานโดยเร็วพลันดุจพืชนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามพระนาคเสนต่อไปว่า องค์
๑ แห่งไม้ขานางนั้น อย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า มหาราช ครุฑบรมพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์
อันประเสริฐ ธรรมดาว่าไม้ขานางนั้น ย่อมเจริญในภายในแผ่นดิน งอกขึ้นได้ประมาณ ๑๐๐ ศอก
ยถา มีครุฑนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็แสวงหาพระสามัญผล ๔ พระปฏิสัมภิตา ๔ พระอภิญญา
๖ และสมณธรรมทั้งปวงในเรือนอันสงัด (คือในป่าอันสงัด) ย่อมเจริญขึ้น ดุจต้นขานางงอกอยู่
ใต้ดิน เกิดขึ้นได้ประมาณ ๑๐๐ ศอกฉะนั้น นี่เป็นองค์อัน ๑ แห่งไม้ขานาง ยุติด้วย คำที่พระราชา
เถระเจ้ากล่าวไว้ว่า

ศาลกฺลฺยาณิกา นาม	ปาทโป ฐรณฺีรุโ
อนฺโตปฺรวิยฺเยว	สตหฺตฺเต ปวฺจํตฺติ
ยถา กาลมฺหิ สมฺปตฺเต	ปรีปาเกน โส ทฺโม
อุพฺพิชฺชิตฺวาน เอกาหํ	สตหฺตฺเต ปวฺจตฺติ
เอวเมวโข มหาวีโร	ศาลกฺลฺยาณิกา วิย
อพฺภนฺตเร สุญฺญาคาระ	ธมฺมโต อภิวตฺตติ

มีความว่า ธรรมดว่าต้นขานาง มีรากหยั่งไปได้ดินได้ ๑๐๐ ศอก ครั้นถึงกาลอันแก่แล้ว
ก็งอกขึ้นวันเดียวได้ ๑๐๐ ศอก ฉันทไคก็ดี พระโยคาวจรเจ้า ย่อมเจริญขึ้นในที่สงัดโดยธรรมดา
ดุจต้นขานางฉะนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามองค์แห่งนาวาต่อไปว่า
องค์แห่งนาวา ๓ นั้น อย่างไรเล่า

พระนาคเสนเถระเจ้าจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ฐานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดว่านาวานั้นคนต่อด้วยเครื่องไม้ มีกงวาน กระดาน ตะปุดอกหมันชันชา เป็นต้น และมี
เครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ย่อมยังฝูงชนทั้งปวงให้ข้ามไปได้สำเร็จตามความปรารถนา ยถา มีครุวนา
ฉันทไค พระโยคาวจรเจ้าก็พึงรู้ชนสัตว์ในมนุษย์และเทวโลกให้ข้ามถึงฝั่งด้วยความพร้อมเพรียง
กล่าวคือเครื่องปรุงคือธรรมต่าง ๆ ได้แก่มารยาทและศีลคุณ และวัตรปฏิบัติ เปรียบเหมือน
นาวาอันเป็นที่จะบรรทุกบุคคลให้ข้ามถึงฝั่งฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนาวาเป็นปฐม

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า ฐานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ
ธรรมดว่านาวาคือสำเภากำปั่นนั้นอดคลื่นมันคง ทนระลอกและคลื่นได้ ยถา มีครุวนาฉันทไค
พระโยคาวจรเจ้าก็พึงอดคลื่นซึ่งคลื่นคือกิเลส มีประการเป็นอันมากและลาภสักการะและบูชา
วันทนนานบไหวและนิทานประสังสาสุขทุกข์ในสงสาร และโทษมีประการต่าง ๆ อันเป็นกิเลส ดุจ
นาวาอันอดทนระลอกคลื่นได้ฉันทนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนาวาคำรบ ๒

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพรบพิตรผู้ประเสริฐ สำเภา
นาวานั้นย่อมเล่นไปในมหาสมุทรอันลึกประกอบด้วยปลาใหญ่อันร้าย ก็หาภัยมิได้ ยถา มี
ครุวนาฉันทไค พระโยคาวจรเจ้าพึงทรงไว้ซึ่งจิตอันรอบรู้ซึ่งพระจตุราริยสัจปริวัตรสามอาการสิบสอง
และชวนขายซึ่งบารมีอันจะข่มขี่เสียซึ่งสัญญาทั้งปวง ดุจนาวาอันเล่นไปในมหาสมุทร ไม่มีภัย
ฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนาวาคำรบ ๓ ยุติด้วยพระพุทธานุญาตที่สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าไตรส
พระสัทธรรมเทศนาไว้ ในปัจจุตังยุคต่อนี้ในสังยุตตนิกายอันประเสริฐว่าดังนี้

จินฺตยฺยาถ ตุมฺเห ภิกฺขเว อิํ ทฺวณฺณติ ๗๑ จินฺตยฺยาถ อิํ ทฺวณฺณโรธคามินิ ปฏฺปิทา
มีความว่า **ภิกษุ**เว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท่านจงคิดถึงสัทธรรมทั้ง ๔ ว่า **อิํ** สิ่งนี้เรียกว่า
กองทุกข์ สิ่งนี้แหละเรียกว่าทุกขสมุทัย สิ่งนี้แหละเรียกว่าทุกขนิโรธ สิ่งนี้แหละเรียกว่าทุกข-
นิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามองค์แห่งนาวาอันติด
โตโครกอยู่ในมหาสมุทร ๒ ประการต่อไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑานะบพิตรผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่า นาวาที่ติดโศโครกอยู่ในมหาสมุทรนั้น ย่อมจะกระแทกไปด้วยคลื่นและระลอกเป็นอันมาก นาวานั้นติดแน่นมิหุลดแล่นไปสู่ที่อื่นได้ ยถา มีครุฑาฉนโค พระโยคาวจรเจ้าพึงยังจิตที่จะให้ช้องอยู่ในสภาวะที่จะประหาณซึ่งมหาวิตกอันมาก และระกะโทสะโมหะมิให้เกิดในสันดานได้ เร่งรักษาจิตไว้อย่างให้เตร่ไปในที่อื่นได้ คุณาวาอันติดในโศโครกช้องอยู่ในมหาสมุทร มิได้ไปในที่อื่นนั้นนี้แหละเป็นองค์แห่งนาวาเป็นปฐม

มหาราช ครุฑานะบพิตรผู้เป็นจอมกษัตริย์อันประเสริฐ องค์แห่งนาวาช้องอยู่ในมหาสมุทร อีกอย่างนั้น ก็อนาวามีได้หวั่นไหวจมดิ่งลงอยู่ในน้ำลึกแล้วมิได้เลื่อนไปอื่น จมอยู่ที่เดียว ยถาณ มีครุฑาฉนโค พระโยคาวจรเจ้ามิได้จมอยู่ในลาภสักการะ และที่เคารพนบนอน นับถือพึ่งหาเลี้ยงชีวิตพอเป็นยาปนมัด ตั้งจิตไว้แน่นแน่วดั่งอยู่ คุณาวาจมอยู่ในน้ำ นี้แหละเป็นองค์แห่งนาวาอันช้องอยู่ในมหาสมุทรที่กำรบ ๒ ยุติด้วยคำอันพระธรรมเสนาบดีสาริบุตรเจ้ากล่าวไว้ว่า

ยถา สมุทฺเท ลคฺคนกา

น ปลวติ วิสิทฺติ

ตถา ลาภสกุการณ

มา ลคฺเคถ ปสิทฺถ

มีความว่า นาวาเมื่อจมลงในมหาสมุทร มิได้หวั่นไหวและตั้งอยู่ที่เดียวฉนโค พระโยคาวจรเจ้าก็มีได้จมอยู่ในลาภและสักการะคุณาวาอันติดอยู่ในมหาสมุทรฉนนั่น ดังนี้ ขอลถวายพระพร

พระเจ้ามิลินทภูมิทรราชบิดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์แห่งเสากระโดงสืบไปว่า องค์ ๑ แห่งเสากระโดงนั้นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนเถรเจ้าวิสัชนาว่า **มหาราช** ครุฑานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ **กูโป นาม** ชื่ออันว่าเสากระโดง ย่อมทรงไว้ซึ่งใบและเชือกและรอกได้ฉนโค พระโยคาวจรเจ้าพึงประกอบทรงไว้ซึ่งสติสัมปชัญญะรู้รอบคอบ คือ ในเวลาจะเดิน ขึ้น นั่ง นอนก็ดี ในเวลาก้าวไปถอยหลังกลับก็ดี ในเวลาเหลียวไปและมาก็ดี ในเวลาคู้เข้าหีบคุดออกก็ดี ในเวลาห่มผ้าสังฆาฏิหรือจีวรหรืออุ้มบาตรก็ดี ในเวลาฉนหรือเคี้ยวและลิ้มรสก็ดี ในเวลาถ่ายอุจจาระปัสสาวะก็ดี ในเวลาเดินไปและนั่งอยู่ยืนอยู่นอนอยู่ตื่นอยู่พูดอยู่นั่งอยู่ก็ดี พึงมีสติสัมปชัญญะประจำอยู่ทุกเมื่อ คุณเสากระโดงอันทรงไว้ซึ่งใบและรอกและเชือกนั้น นี้แหละเป็นองค์แห่งเสากระโดงประการ ๑ ยุติด้วยพระพุทธานุญาตที่พระมหากรุณาเจ้าหากตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้ว่า

สโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย สมฺปชาโน อโย ตุมฺหากํ อนุสาสนี

มีความว่า ภิกขเว คูรทานทั้งหลาย ภิกษุพึงสติสัมปชัญญะแล้ว จงบำเพ็ญสมณธรรม อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ นี่เป็นอนุศาสนีคำสั่งสอนที่เราให้ท่านทั้งหลาย ดังนี้ ขอดถวายพระพร สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามซึ่งองค์ ๑ แห่งลำดับ ดันหนสืบไป

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **นิยามโก นาม** ชื่ออันว่าดันหนย่อมมีสติ มัธยัสถ์ตั้งอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนคือคอยดูสำเภา **ยถา** มีครุวนา ฉันทิ พระโยคาวจรเจ้าพึงกระทำเหมือนดันหนนั้น อย่าประมาททั้งกลางวันกลางคืน พึงรักษา จิตของอาตมาด้วยโยนิโสมนสิการปัญญาเหมือนฉันทนั้น นี่แหละเป็นองค์อันหนึ่งแห่งดันหน จัด เป็นปฐม **มหาราช** ขอดถวายพระพร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระพุทธฎีกาตรัสไว้ใน พระธรรมบทว่า

อุปปมาทรตา โหถ สจิตตมนุรกุชถ

ทุกคา อุทฺธรรตตุตํ ปงฺเก สนโนว กุณฺชโร

มีความว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษาไว้ซึ่งจิตของตน เพียรที่จะให้พ้นกิเลส ดุจพระยาคุญชรอันติดอยู่ในเปลือกตม อันเพียรจะขึ้นจากเปลือกตมฉะนั้น

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอดถวายพระพร ธรรมดาว่าดันหนย่อมรู้ว่า ที่ นั้นเป็นโสโครก ที่นั้นไปสวัสดีในนทีทางสมุทร **ยถา** มีครุวนาฉันทิ พระโยคาวจรเจ้าก็กำหนดไว้ ว่าธรรมสิ่งนี้เป็นโทษ ธรรมสิ่งนี้หาโทษมิได้ สิ่งนี้ควรเสพ สิ่งนี้ไม่ควรเสพ สิ่งนี้แล้ว สิ่งนี้ประณีต สิ่งนี้ดำเป็นกัณห์ปิกษ์ สิ่งนี้ขาวเป็นสุกปิกษ์ มีอุปไมยเหมือนดันหนนั้น นี่แหละเป็นองค์ แห่งดันหนที่คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอดถวายพระพร ธรรมดาว่าดันหนย่อม ตั้งเข็ม ด้วยตนเอง มิให้ผู้อื่นถูกต้อง ระวางเรือไม่ให้เป็นอันตราย **ยถา** มีครุวนาฉันทิพระโยคาวจรก็พึง ตั้งเข็มคือความสำรวมจิตเป็นอันดี ระวางมิให้ตริกไปในอกุศลวิตกอันลามกเหมือนฉันทนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งดันหนที่คำรบ ๑ ยุติด้วยพระพุทธฎีกาที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ในสังยุตตนิกายว่า

มา ภิกขเว ปาปเก อกุสเล วิตกุเถ, เสยฺยถิทํ กามวิกตํ พยาปาทวิตกํ วิหิงสาวิตกํ.

มีความว่า **ภิกขเว** ครุานะภิกษุทั้งหลาย ท่านอย่าได้วิตกถึงอกุศลอันเป็นบาป อกุศลที่เป็นบาปคือสิ่งใด คือกามวิตกประการ ๑ พยาบาทวิตกประการ ๑ วิหิงสาวิตกประการ ๑ ดังนี้ ขอดถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิณฑิตจึงตรัสถามด้วยองค์แห่งคนทำงานต่อไปนี้ องค์ ๑
แห่งคนทำงานนั้น อย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ บุคคลกระทำงานนั้น
คิดดังนี้ว่า **อหัม** อันว่าอาตมา **ภคฺตุโก** จะกระทำการจ้างทำนด้วยหวังว่าจะได้ค่าจ้างมาก ทีนี้
อาตมาไม่ประมาณแล้วจะกระทำให้ได้การงานความนี้เปรียบฉันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงคิด ดังนี้ว่า
อหัม อันว่าอาตมาจะพิจารณาซึ่งมหาภูตกายทั้ง ๔ คือ พิจารณากายเป็นปฐพี อาโป เตโช วาโย
ให้เนื่อง ๆ ไม่ประมาณ ให้จิตเป็นเอกัคคตา มีสติสัมปชัญญะรู้รอบคอบ อาตมาก็จะ
พ้นจากชาติชราพยาธิมรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส ทีนี้อาตมาไม่ประมาณแล้ว พึงคิด
เหมือนกันกับคนกระทำกัฏฐกรรมละนี้ นี่แหละเป็นองค์แห่งคนกระทำงานอัน ๑ ยุติด้วย
คำที่พระธรรมเสนาบดีสาริบุตรเจ้ากล่าวไว้ดังนี้

กาญ์ อิมํ สมุมสธ

ปริชานาถ ปุณฺณปุณฺ

กาเย สภาวํ วิทิตฺวา

ทุกฺขสฺส สนฺตํ กริสฺสธ

มีความว่า ท่านทั้งหลายจงพิจารณากำหนดซึ่งกายของอาตมานี้เนื่อง ๆ ท่านทั้งหลาย
รู้ความเป็นจริงในกายนี้แล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินทภูมินทรราชปิณฑิตจึงตรัสถามด้วยองค์แห่งสมุทรรต่อไปนี้ว่า องค์
แห่งมหาสมุทรร ๕ นั้น คืออะไรบ้าง

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อัน
ประเสริฐ ธรรมดว่ามหาสมุทรรนั้นมีได้มีซากศพติดอยู่ **ยถา** มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า
มิได้ติดอยู่ด้วย รากะ โทสะ โมหะ มานะ มักขะ คือ ลบลูกุณท่านละตระหนี่ ริษยา มายา สาโลย
ใจบมิโกง โกหรร ทุจรรต มลทิน กิเลส ดูพระมหาสมุทรรอันมิได้เจือไปด้วยขอสูก ฉะนั้น นี่แหละ
เป็นองค์อัน ๑ แห่งมหาสมุทรร จัดเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ อีกประการหนึ่งเล่า
มหาสมุทรรทรงไว้ซึ่งแก้วมุกดาแก้วไพฑูรย์แก้วประพาฬ แก้วผลึกมีประการต่าง ๆ มิได้เรียราย
ไปในภายนอก **ยถา** มีอุปมาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าได้แล้วมรรคและผล วิโมกข์สมาธิสมาบัติ
และพระวิปัสสนาพระอภิญญา ๖ ซึ่งจัดเป็นแก้วอันเลิศต่าง ๆ ก็พึงรักษาไว้ภายในจิต มิได้
ให้แพร่ไปภายนอก ดูมหาสมุทรรทรงไว้ซึ่งแก้วต่าง ๆ นั้น นี่แหละเป็นองค์ที่การบ ๒ แห่ง
มหาสมุทรร

ปุณ จ ปรี มหาราช ครุฑานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่า มหาสมุทร ย่อมเป็นที่อยู่แห่งมหาภูตเป็นอันมากฉันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงเข้าไปใกล้แล้วซึ่ง พรหมจารีเป็นกัลยาณมิตร **อุบปิจัน สนตุญจ** อันมักน้อยสันโดษ และกล่าวสรรเสริญซึ่งธุดงค์ และประพาสศีลเสถียรความขัดเคือง และประกอบด้วยมารยาทเป็นลัทธิภิกษุ มีศีลเป็นที่รักควร จะเคารพจะสรรเสริญ เป็นผู้อดตามถ้อยคำ มีใจหนักแน่น และดัดเตือนให้รู้ ตีเตียนคนบาป ให้โอวาทความสั่งสอน ชักชวนให้รู้ ให้สมาทาน ว่าให้เกิดอุตสาหะ สรรเสริญซึ่งใจเป็นกุศล จุณมหาสมุทรอันเป็นที่อยู่แห่งมหาภูตทั้งหลายฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์ที่คำรบ ๓ แห่งมหาสมุทร

ปุณ จ ปรี มหาราช ครุฑานะบพิตรผู้ประเสริฐ ประการหนึ่ง สมุทรย่อมเต็มไปด้วยน้ำ อันไหลมาแต่แม่น้ำทั้งหลาย คือคงคา ชมนา อจิรวดี สรรภู มหิ และน้ำในอากาศเป็นอันมากฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็มีได้ล่วงเสวยซึ่งสิกขาบท เพราะยินดีซึ่งลาภสักการะ และการสรรเสริญ และ นับถือไหว่นับบูชา แม้เหตุเลื่องชีวิต พึงทรงสิกขาบทไว้ให้บริบูรณ์ จุณสมุทรอันเต็มไปด้วยน้ำ ฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์ที่คำรบ ๔ แห่งมหาสมุทร ยุติด้วยพระพุทธฎีกาที่สมเด็จพระมหากรุณา โปรดประทานไว้ดังนี้

เสยฺยถาปี มหาราช สมุทโท จิตฺตมฺโห เวลฺล นาติกฺกมฺติ เอวเมวโฆ มหาราช ยมฺยา สวากานํ
สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ ตํ มม สวากา จีวิตฺเตหฺสุปี นาติกฺกมฺนฺติ.

พระพุทธฎีกานี้ตรัสแก่บรมกษัตริย์องค์หนึ่ง มีนามมิได้ปรากฏมีใจความว่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมดาว่าสมุทรเต็มไปด้วยน้ำ ยังมีได้ลดทอดน้อยแห่งเหือดไป **ยถาปี** แม้ฉันใด อันว่าสิกขาบทอันใดที่ตถาคตบัญญัติไว้แก่สาวกทั้งหลาย สาวกของตถาคตจะได้ละวางหา มิได้ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต สิกขาบทนั้นมีได้ดังพร้อยถอยไปได้ จุณสมุทรอันเปี่ยมด้วยน้ำดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่ง สมุทรไม่รู้เต็มด้วยน้ำอันไหลมาแต่แม่น้ำทั้งปวง คือคงคา ชมนา อจิรวดี สรรภู มหิ และน้ำอันตกจากอากาศด้วยฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าจะได้เปื้อน หน่ายในที่ซึ่งพึงซึ่งอรรถกถาบาลี และพระอภิธรรม พระวินัย พระสูตรเป็นบทวิคคหะ และเป็น บทวิภักติและสั่งสอนของสมเด็จพระมหากรุณามีองค์ ๘ ประการนั้น หามิได้ จุณสมุทรมิได้รู้เต็ม ด้วยน้ำฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งมหาสมุทร คำรบยุติด้วยพระพุทธฎีกาที่สมเด็จพระมหา กรุณาเจ้าตรัสไว้ในมหาสุตตโสมชาดกว่า

อตุลฺลํ ยถา ตินฺนํ กญฺจํ ทาหนฺโต

น ตปฺปติ สาคโร วา น นทีหิ

เอวปี เว ปณุตตร ราชเสณฺฐ

ธมฺมํ สุตฺวา น ตปฺปนฺติ สุภาสิตน

มีใจความว่า ราชเสณฺฐ คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมด่าว่าเพลิง
ใหม่หญาแห่งแล้วมิได้รู้มื และสมุทรอันใหญ่มีรู้เต็มด้วยน้ำ ยถา มีครวนาฉนใด พระโยคาวจร
เจ้าก็มีได้อุ้มด้วยสุภายิต คุจเพลิงและสมุทรฉนนันดงนี้ ขอถวายพระพร

จบลาวุตตาวรรคที่ ๒ แต่เท่านี้

ในที่สุดวรรคนี้ พระคันถรจนาคารยเจ้า ผูกอุทานคาถากล่าวห้วงข้อบหมาดิกา ที่แสดง
มาข้างต้นไว้ว่า

ลาวุตตา จ ปทุมํ พิชํ สาลกสุยาณิกา

นาวา จ นาวาลคฺคณํ กุโโป นิยามโก ตถา

กมฺมากาโร สมฺมุตฺโต จ วคฺโค เตน ปวฺจจติ

มีใจความว่า องค์แห่งน้ำเต้า องค์แห่งประทุม องค์แห่งพิช องค์แห่งไม้ขานาง
องค์แห่งเรือ องค์แห่งเรือที่ติดโศโครก องค์แห่งเสากระโดง องค์แห่งต้นหน องค์แห่งคนทำการ
งาน องค์แห่งสมุทร เหล่านี้ทำจัดเป็นวรรคอันหนึ่ง ดังนี้แล

จกฺกวัตติวรรค ที่ ๓

สมเด็จพระเจ้ามิลินทปิ่นสาคลาซ จึงมีพระราชโองการประกายถามในองค์ ๕
แห่งปฐพีกะพระนาคเสนสืบต่อไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า องค์แห่งปฐพีนั้น บุคคลจะเรียรายลงซึ่งของพึงใจ และ
มิได้พึงใจ คือเสมหะและน้ำมูกน้ำลาย ถ่ายอุจจาระปัสสาวะลงก็ดี ปฐพีมิได้ยินดียินร้าย ยถา มี
ครวนาฉนใด พระโยคาวจรเจ้านั้น จะได้ลากอันพึงใจก็ดี จะมีศหรือความเลื่อมยศก็ดี
จะได้สรรเสริญนิทานสุขทุกข์สิ่งใด ๆ ก็ดี ก็มีอารมณ์เป็นอุเบกขาถือคงที่ไม่หวั่นไหว คุจปฐพี
ฉะนั้น นี่เป็นองค์แห่งปฐพีเป็นปฐม

อนึ่ง องค์แห่งปฐพีที่ ๒ คือ ธรรมดาแผ่นดินห่อถึงความประดับด้วยเครื่องประดับและ
ลูปได้ ต้องอบด้วยกลิ่นของอาตมา ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเข้าย่อมประดับประดับคือ
นุ่งห่มกาสาเยะ อย่าได้ละเสียซึ่งกลิ่นแห่งตน กล่าวคือพระจตุปาริสุทธิศีล และปาฏิโมกขสังวรศีล
และปัจฉยสันนิสิตศีล และอินทริยสังวรศีล มีอุปมาดังนั้น นี่เป็นองค์แห่งปฐพีที่ ค่ำรบ ๒

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าปฐพีย่อมตัน มิได้เป็นโพรง เป็นแท่งเดียวฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเข้าพึงรักษาศีล
บริสุทธฺเป็นแท่งเดียว มิได้ค้างพร้อยเป็นช่องเป็นโพรงดุจปฐพีฉะนั้น นี่เป็นองค์แห่งปฐพีที่
ค่ำรบ ๓

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
แผ่นดินที่ทรงไว้ซึ่งความนิคมชนบท พกษาบรรพตแวนที สระโบกขรณีมฤคปักษีนรรณรี มิได้
รู้เพื่อหน่ายเกียจคร้าน ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเข้าย่อมให้อิโวาทความสั่งสอน ยัง
สัตว์ให้รู้กระแสนธรรม ตักเตือนให้อุตสาหะอาจหาญ และมีได้รู้เพื่อที่จะฟังพระสัทธรรมเทศนา
ดุจแห่งดินฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์ที่ ๔ แห่งปฐพี

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ แผ่นดินนั้นที่จะคิดร้ายเบียดเบียนสัตว์หามิได้ หรือจะยินดีต่อผู้ใดก็หา
มิได้ฉันใด พระโยคาวจรเข้าก็พึงปราศจากความยินดีและความยินร้าย ดุจพื้นปฐพีฉะนั้น นี่
เป็นองค์ค่ำรบ ๕ แห่งปฐพี ยุติด้วยคำอันอุบาสิกาชื่อว่า จุลสุกัททากล่าวไว้ว่า

เอกอุจปาหิ วาสียา	คจุเจ กมปิตมานโส
เอกอุจปาหิ คนุเชน	อาลิมุเปยุย ปโมทิโต
อหมสุหิ ปฐิหมิ นตุถิ	ราโค อสุมิ น วิชชติ
ปจวิสมิ จิตฺตํ ตว	ดาทิสสา สมณามม

มีความว่า แต่ก่อนข้าได้มีใจกำเริบ ฆ่าสัตว์ด้วยอาวุธมีดพร้าอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง
เข้าลูบทาของหอมแล้วชื่นชมยินดี บัดนี้จิตข้าไม่มีปฏิมะโทสะและราคะอัสมิมานะ จิตของท่าน
เป็นดุจหนึ่งพื้นปฐพี สมณะของข้าก็เช่นนั้น ดังนี้ ขอลวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามองค์ ๕ แห่งน้ำสืบไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าน้ำที่ไม่ขุ่นไม่มัว ใสอยู่เป็นปรกติ บริสุทธฺนักฉันใด พระโยคาวจรเข้าก็ได้พุทจา

อุบายแยกคายจะหาลาก มีจิตบริสุทธิ์เป็นอันดี คุณน้ำอันบริสุทธิ์จะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งน้ำ
เป็นปฐม

ปุณ จ ปรี ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าน้ำแล้ว เย็นอยู่เป็นปกติ **ยถา** มีครุฑนาคันใด พระโยคาวจรเจ้าประกอบด้วยขันตี
เมตตา มิได้มีวิหิงสา คิดกรุณาสัตว์ มีจิตเมตตาจริง ๆ คุณน้ำอันเย็นฉนั้น นี่แหละเป็นองค์
แห่งน้ำที่คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **อัย อาโป** อันว่าน้ำนี้มีชาติอันสะอาด สิ่งใดเป็นมลทิน
ก็ชักล้างให้สะอาดได้ฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้า จะเข้าไปป่าก็ดี จะเข้าไปบ้านก็ดี ก็พึงกระทำ มิให้
มีโทษในอุปัชฌาย์และอาจารย์ หมคมลทินคุณน้ำฉนั้น นี่เป็นองค์แห่งน้ำที่คำรบ ๓

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็นอัคร
กษัตริย์อันประเสริฐ **อัย อาโป** อันว่าน้ำนี้เป็นที่ปรารถนาแห่งคนเป็นอันมาก **ยถา** มีครุฑนาคันใด
พระโยคาวจรเจ้าพึงยังจิตให้สัลดุสนโดย ก็จะเป็นที่ปรารถนาทำบุญแห่งมนุษย์นิกรและเทว
ทั้งปวง คุณน้ำอันเป็นที่ปรารถนาแห่งคนเป็นอันมากฉนั้น นี่เป็นองค์แห่งน้ำที่คำรบ ๔

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **อัย**
อาโป อันว่าน้ำนี้ยอมให้สำเร็จประโยชน์แก่คนทั้งปวงอันคัมภิน **ยถา** มีครุฑนาคันใด พระโย
คาวจรเจ้าจะได้ทะเลาะวิวาทและจะได้ประมาทด้วยกายวาจาใจ แก่บุคคลผู้อื่นนั้นหามิได้ มีแต่
จะให้สัตว์เป็นสุข คุณน้ำอันเป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายฉนั้น นี่เป็นองค์แห่งน้ำที่คำรบ ๕
ยุติด้วยพระพุทธฎีกาที่สมเด็จพระมหากรุณาเจ้า ตรัสไว้ในกัณหาชคกว่า

วณฺเญ เม อโท สกฺก	สพฺพภูตานิสมฺมุตฺต
น มโน วา สรีริ วา	มํ กเต สกฺก กตฺตจิ
กทาจิ อุปฺพลฺลเยตฺถ	เอตํ สกฺก วริ วเร

มีความว่า ข้าแต่สมเด็จพระรินทรราชบิดอันมีนามว่าสักกะ ผู้เป็นอิสระเลิศยิ่งใหญ่มากว่า
สรรพสัตว์ ถ้าแล้ว พระองค์จะพระราชทานพรแก่ข้าพระบาทแล้วไซ้ ข้าพระบาทจะขอเลือก
เอาพรนี้ คือข้าพระบาทมีความปรารถนา มิให้ผู้ใดผู้หนึ่งรบกวนใจให้เดือดร้อน และเบียด
เบียนร่างกายให้เจ็บป่วยเวทนา แม้ในเวลาบางคราวบางสมัย ขอพระองค์จงประสาทประสิทธิ
พรอันนี้ ให้แก่ข้าพระบาทตามประสงค์ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิด มีพระราชโองการตรัสถามว่า องค์ ๕ แห่งเพิลฉนั้น
คืออะไรบ้าง

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
อันว่าองค์แห่งเพลิงเป็นปฐมนั้น คือ ธรรมดาว่าเพลิงย่อมเผาเอาซึ่งสิ่งทั้งปวง เป็นต้นว่า หญ้า
แห้งนั้นให้ไหม้ได้ฉับใด พระโยคาวจรเจ้าพึงเผาสีซึ่งกิเลสอันเป็นภายในและภายนอก อันเป็น
อริฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ด้วยเพลิงคือเมตตญาณฉนั้น นี่เป็นองค์แห่งเพลิงเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นอัคร
กษัตริย์อันประเสริฐ **เตโช** อันว่าเพลิงนี้ **นิทฺธิโย อกรุณิโก** จะได้กรุณารักใคร่เชื้อหญ้าและไม้
ผู้ทั้งหลายหามิได้ **ยถา** มีครุฑฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้าก็มิได้รักใคร่มิได้เอ็นดูกรุณาต่อกิเลส
ทั้งปวง จุไฟฉนั้น นี่เป็นองค์แห่งเพลิงที่คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ **โตโชนัน** ห้ามเสียซึ่งหนาวได้ **ยถา** มีครุฑฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้าก็
พึงทำให้ร้อน คือ กระทำความเพียรฆ่าเสียซึ่งกิเลส จุเพลิงอันห้ามเย็นและหนาวฉนั้น นี่
เป็นองค์แห่งเพลิงที่คำรบ ๓

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **เตโช**
อันว่าเพลิงนั้น มิแต่จะพลุ่งไปให้ร้อนให้อุ่น **ยถา** มีครุฑฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้าอย่าพึงคิด
มัวเมาและเบียดเบียนผู้ใด พึงกระทำใจจุเพลิงอันร้อนทำให้ร้อนฉนั้น นี่เป็นองค์แห่งเพลิงที่
คำรบ ๔

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ องค์
แห่งเพลิงเป็นคำรบ ๕ นั้น ได้แก่แสงเพลิงอันสว่าง กำจัดเสียซึ่งมืมนอนธการ **ยถา** มีครุฑ
ฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้าพึงสำแดงซึ่งญาณโลก กำจัดเสียซึ่งอวิชชัณธการ คือกองอวิชชาอันมืด
ฉนั้น นี่เป็นองค์แห่งเพลิงที่คำรบ ๕ ยุติด้วยพระพุทธานุญาตที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ-
ภควันตบพิตร ตรัสโปรดประทานสั่งสอนพระบรมพุทธานุสราหุเถระ ด้วยบาลีว่า

**เตโชสนํ ราชูล ภาวนํ ภาวะหิ เตโชสมํ หิ เต ราชูล ภาวกรํ ภายโตเย อุปฺปนฺนา กุสลา
ตสฺส จิตฺตํ น ปริยาทาย จสฺสติ**

พระพุทธานุญาตที่สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณสมเด็จพระภควันตบพิตรตรัสโปรดว่า ดูกรราชูล
ภาวนาเสมอด้วยเตโช เธอจงจำเรณูภาวนากระทำจิตของอาตมาให้เหมือนเตโช เมื่อเธอเจริญ
ภาวนาคนี้ จะเกิดมีแต่กุศล อกุศลก็จะไม่ครอบงำจิตของเธอคั้งนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้
เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ องค์ ๕ แห่งวาโยนั้นอย่างไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ฐานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าวาโยย่อมพัดหอบหวานกลืนดอกไม้ในแถวแนวป่าให้
หอมหวานเฟื่องฟูไป ยถา มีครุวนาฉันไค พระโยคาวจรเจ้าพึงยินดีในราวป่ามีดอกไม้อันหอม
บริสุทธ์ คือพระวิมุตติธรรม จุจวาโยพัดไปในป่าฉันนั้น นี่เป็นองค์แห่งวาโยเป็นปฐม

ปุน จ ปรี มหาราช อีกประการหนึ่ง ฐานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์อันประเสริฐ
วาโย อันว่าลมย่อมพัดหมู่ไม้ทั้งปวงให้เวียนสว ทำให้โค่นได้หมดตลอดถึงรากแก้วฉันไค พระ
โยคาวจรเจ้าก็พึงพิจารณาไปในราวป่าคือสังขารธรรม แล้วพึงกำจัดเสียซึ่งกิเลส ทำให้พินาศ
หลุดถอนจากสันดานจุจวาโยฉันนั้น นี่เป็นองค์แห่งวาโยที่คำรบ ๒

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า ฐานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์
อันประเสริฐ ธรรมดาว่าวาโยย่อมพัดไปในอากาศฉันไค พระโยคาวจรเจ้าพึงกระทำจิตให้เที่ยว
ไปในโลกุตระธรรม จุลมอันพัดไปในอากาศฉันนั้น นี่เป็นองค์แห่งวาโยที่คำรบ ๓

ปุน จ ปรี ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ฐานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ วาโย
อันว่าลมย่อมพัดพากลิ่นฟุ้งไปฉันไค พระโยคาวจรเจ้าก็พึงเสพกลิ่นศีลแห่งตน จุลมอันหอบ
หวานให้กลิ่นฟุ้งไปฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งวาโยที่คำรบ ๔

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า วาโย อันว่าลม นิราลโย ปราศจากที่อยู่หาอาลัยมิได้
มิได้ปรากฏว่าอยู่ที่ไหน ยถา มีครุวนาฉันไค พระโยคาวจรเจ้ามิได้อาลัยด้วยที่อยู่ พ้นจากสัน-
ถะรักใคร่ท่านผู้ใด จุจวาโยฉันนั้น นี่เป็นองค์แห่งวาโยที่คำรบ ๕ ยุติด้วยพระพุทธุกิกาทิ สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า ตรัสไว้ในสุดตนิบาติว่า

สนฺถวโต ภยฺย ชาตํ นิเกตา ชายเต โรโห

อนิเกตมสนฺถวํ เอวํ เว มุนิหตฺตสนํ

มีความว่า เมื่อไม่มีที่อยู่ ไม่มีสันถะคือรักใคร่แล้ว ความกลัวและธุลีก็หาไม่มี นี่เป็น
ความเห็นของนักปราชญ์ทั้งหลาย ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทราริบดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** ข้าแต่พระผู้
เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ องค์ ๕ แห่งบรรพตนั้นอย่างไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ฐานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าภูเขาเป็นของไม่หวั่นไหว ไม่โยกคลอน ตั้งอยู่คงที่แม้จะถูก
ลมพัดสักเท่าใด ๆ ก็ไม่สะเทือนได้ ยถา มีครุวนาฉันไค พระโยคาวจรเจ้าพึงเป็นผู้คงที่ ไม่หวั่น

ไหวในความนับถือและไม่นับถือ ในความทำดีและทำชั่ว ความเคารพและไม่เคารพ ในยศและความเสื่อมยศ ความนิทาสรรเสริญและทุกข์สุข และรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ อันบุคคลพึงปรารถนาและไม่ปรารถนาไม่กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ไม่ลุ่มหลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง เป็นผู้ที่ดุจภูเขาฉันทันนั้น นี่เป็นองค์แห่งบรรพตเป็นปฐม สมเด็จพระพุทธรฎีกา อันสมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าไตรสไว้ว่า

เสโล ยถา เอกมโน

วาเตน น สมิริติ

เอว นิหยาปัสสาสุ

น สมินฺชุนฺติ ปณฺชิตา

มีความว่า ภูเขาเป็นแท่งเดียวไม่มีโพรง ย่อมไม่สะเทือนหวั่นไหวด้วยลมฉันทันใด บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะความนิทาและสรรเสริญเหมือนฉันทันนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่ง ภูเขาเป็นของแข็งกระด้าง จะได้ระคนคลุกคลีด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งหามิได้ **ยถา** มีครุณฉันทันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงกระด้าง ไม่พึงระคนคลุกคลีด้วยบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ดุจบรรพตฉันทันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งบรรพตคำรบ ๒ ยุติด้วยพระพุทธรฎีกาที่สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าสามพุทธรกวันตบพิตรตรัสไว้ว่า

อัสสญฺญํ คหฺมุเจหิ

อนคารเหิ จฺญมฺ

อโนกฺกาสาริ อปฺปิจฺฉํ

ตมฺหํ พุรุมิ พุราหุณฺณํ

มีความว่า พระโยคาวจรเจ้าองค์ใด เป็นผู้ไม่มีความหวังใยาลัยที่อยู่และมักน้อยสันโดษมิได้ระคนปนอยู่ด้วยคลุกคลีและบรรพชิตทั้งหลาย ตถาคตกกล่าวว่า พระโยคาวจรนั้นเป็นพราหมณ์ ดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ **วิห** อันว่าพีชมิได้งอกขึ้นเหนือภูเขาอันมิศิลาเป็นแท่งเดียว **ยถา** มีครุณฉันทันใด พระโยคาวจรเจ้ามิให้กิเลสงอกขึ้นในสันดาน ปานดุจภูเขาฉันทันนั้น นี่เป็นองค์แห่งบรรพตที่คำรบ ๓ ยุติด้วยคำอันพระสุภูติเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า

ราคุปสฺสํหิตํ จิตฺตํ

ยทา อุปฺปชฺชเต มม

สยเมว ปจฺจุเวกฺขิตฺวา

เอกโก ตํ ทเมมฺหํ

รชฺชติ รชนิเยสุ

ทฺฐสฺสนิเยสุ ทฺฐสฺสติ

มยุหเส มยุหนิยเส นิกุมมสุส วนา ตูว
 วิสุทธาน อัย วาโส นิมุมนาน ตปสสิน
 มา โว วิสุทฺธํ ทุสเสติ นิกุมมสุส วนา ตูว

มีความว่า จิตอันประกอบด้วยราคะจิด เกิดในสันดานของเราเมื่อใดแล้ว เราก็พิจารณาด้วยตนเอง เราผู้เดียวทรมานตัวเรา ใครจะได้ช่วยทรมานหาмиได้ ตัวท่านนี้ยังกำหนดยินดีอยู่ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ยังขัดเคืองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง ยังหลงในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ท่านอย่าได้อยู่ในป่านี้นี้ ท่านจงออกไปจากป่านี้นี้ อันว่าป่านี้นี้เป็นที่อยู่แห่งท่านผู้หมดจดทั้งหลายผู้มีศีลมีตบะ จะได้เป็นที่อยู่แห่งคนทุกศีลหาмиได้ ท่านอย่าประทุษร้ายซึ่งท่านผู้บริสุทธิ์ จงรีบออกไปจากป่าเสีย ดังนี้ ขอดถวายพระพร

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดว่าบรรพตย่อมสูงปรากฏ ยถา มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าผู้ประเสริฐก็ประกอบด้วยปัญญาอันสูงสุดคจฺจุเขาฉนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งบรรพตคารบ ๔ ยุติด้วยพระพุทธฎีกาอันพระสัมมาสัมพุทธภควันตบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดประทานไว้ว่า

อปฺปมาทํ ปมาเทน ยทา นูทติ ปณฺทิตो
 ปญฺญาปาสาทมารุห อโสก โสภินี ปชํ
 ปพฺพตฺถุโจว ภูมฺมญฺเฐ ธีโร พาเล อเวกฺขติ

มีความว่า บัณฑิตย่อมบรรเทาความประมาทด้วยความไม่ประมาทเมื่อใด เมื่อนั้นท่านขึ้นสู่ปัญญาเพียงดังปราสาท หากความเศร้าโศกมิได้ พิจารณาเห็นหมูสัตว์ผู้เศร้าโศกอยู่นักปราชญ์ย่อมพิจารณาเห็นคนพาล จุบนุชผู้ขึ้นอยู่บนภูเขาแลเห็นคนผู้ขึ้นอยู่บนแผ่นดิน ฉะนั้น ดังนี้ ขอดถวายพระพร

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดว่าบรรพตมิได้โอนเอนไป ยถา มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าก็มิได้โอนเอนไปใน ด้วยคำอันนางสุภทาอุบาสิกากล่าวไว้ว่า

ลาเภณ อุนฺนโต โลโก อลาเภณ จ โอนโต
 ลาภาลาเภณ เอกญฺฐา ตาติสา สมณา มม

มีความว่า ธรรมดาสัตว์โลกเป็นโลกีย์ แม้ว่าได้ลาภแล้วก็ชักเหิมเห่อไป เมื่อ
เสื่อมลาภก็เศร้าโศกเสียใจในอกตरोม อันสมณะของเราจะได้น้อมไปด้วยลาภไช้ลาภหามิได้
ตั้งอยู่คงที่ จะเป็นอุจโลกียสัตถ์นั้นหามิได้ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิปติ จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ องค์ ๕ แห่งอากาศนั้น อย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อากาโส
นาม ชื่อว่าอากาศ อเคฺยโห หาผู้จะถือเอามิได้ ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าพึง กระทำ
น้ำใจ อย่าให้กิเลสถือเอาได้ อุจอากาศฉันนั้น นี้เป็นองค์แห่งอากาศเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าอากาศเป็นที่เที่ยวแห่งฤๅษีและดาบส ยถา ฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงกระทำ
อารมณ์ให้เที่ยวไปในสังขาร พิจารณาเห็นเป็นพระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตา นี้แหละเป็นองค์
แห่งอากาศที่คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ อากาโส นาม ชื่อว่าอากาศ อสณฺธิโต มิได้เป็นที่ตั้ง ยถา มีครุวนา
ฉันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงกระทำอารมณ์ให้ปราศจากลาภทั้งปวง มิได้ยินดีในภพ อุจอากาศ
อันหาที่ตั้งมิได้ฉันนั้น นี้แหละเป็นองค์แห่งอากาศที่คำรบ ๓

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ อากาโส อันว่าอากาศ อนนฺโต หาที่สุดมิได้ อปฺปเมยฺโย
อปฺปมาโณ จะนับจะประมาณไปว่ากว้างใหญ่เท่าไร ก็ประมาณมิได้ ยถา มีครุวนาฉันใด พระ
โยคาวจรเจ้าก็พึงมีศีลมารยาทประมาณมิได้ และมีพระปัญญาประมาณมิได้ อุจอากาศฉันนั้น
นี้แหละเป็นองค์แห่งอากาศที่คำรบ ๔

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้มีศักดิ์
เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ อากาโส อันว่าอากาศมิได้ขัดข้องเปล่าอยู่ หาปฺปลิโพรมิได้ ยถา
มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงกระทำอารมณ์มิได้ขัดข้องอยู่ในกิเลสทั้งปวง และมีได้เป็น
ปฺปลิโพรด้วยลาภและอาวาสและตระกูล ย่อมละหมุ่นและคณะ อุจอากาศอันหาที่ตั้งมิได้ฉันนั้น
นี้แหละเป็นองค์แห่งอากาศคำรบ ๕ ยุติด้วยพระพุทธุกกาที่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดา
สัมมาสัมพุทธชนบพิตรเจ้า ทรงพระกรุณาให้อโวกาแก่พระพุทโธรสราหุลเถระเจ้าดังนี้ว่า

เสยยถาปี ราชูล อากาโส กตฺถจจิ ปติฏฺฐิโต เอวเมว โข ตวฺ ราชูล เต อากาสสุส สมภวานํ
ภาเวตพฺพ.

มีความว่า ดูรานะราชูล อันว่าอากาศหาที่ตั้งมิได้ ยถา มีครุวนาฉนฺได ดูรานะราชูล
เชองจําเรญญาวานาให้จิตนั้นเปล้า ดูจอากาศฉนฺนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสตามต่อไปว่า ภนฺเต
นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้ปรีชาญาณ องค์แห่งพระจันทร์ ๕ นั้นอย่างไร

พระผู้เป็นเจ้านาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ จนฺโท นาม ธรรมดาว่าพระจันทร์ ครั้นสุกปักษ์ข้างขึ้นแล้วจําเรญ
พระรัศมีสว่างขึ้นไป ยถา มีครุวนาฉนฺได พระโยคาวจรเจ้าฟังเจริญอาจารย์และศีลคุณวัตรปฏิบัติ
เป็นอันดี ยังใคร่ปลูกและโลกุตระ และขมฉันให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ฟังประกอบสำรวมอินทรีย์
ประมาณที่จะบริโภคมอาหาร และประกอบความเพียรเครื่องปลุกใจให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดูพระจันทร์
อันมีพระรัศมีรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปในสุกปักษ์ข้างขึ้นฉนฺนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระจันทร์เป็นปฐม

ปฺน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
พระจันทร์นั้นก็จัดเป็นอธิบดีอย่างหนึ่ง ยถา มีครุวนาฉนฺได พระโยคาวจรเจ้าฟังประพฤติใน
เรื่องที่เป็นใหญ่เป็นฉนฺทาธิบดี ประรณาสลเลขเหมือนพระจันทร์ฉนฺนั้น นี่แหละเป็นองค์
แห่งพระจันทร์ที่คํารบ ๒

ปฺน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าพระจันทร์นั้นย่อมเที่ยวไป เห็นปรากฏในราตรี ยถา มี
ครุวนาฉนฺได พระโยคาวจรเจ้าฟังเที่ยวไปในที่สังกัดพระจันทร์ฉนฺนั้น นี่แหละเป็น
องค์แห่งพระจันทร์ที่คํารบ ๓

ปฺน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า พระจันทร์นั้นมีวิมานเป็นธงชัยฉนฺได พระโยคาวจรเจ้า
ก็มีศีลเป็นธงชัย ดูพระจันทร์ฉนฺนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระจันทร์ที่คํารบ ๔

ปฺน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าพระจันทร์เจ้าอันบุคคลไม่อ่อนวอนไม่ปรารณาก็ย่อมขึ้นส่องโลก ยถา มีครุวนาฉนฺได
พระโยคาวจรเจ้า เมื่อตระกูลไม่อาราธนาไม่ปรารณา ก็พึงเข้าไปสู่มาหา ดูพระจันทร์ฉนฺนั้น
นี่แหละเห็นองค์แห่งพระจันทร์ที่คํารบ ๕ ยุติด้วยพระพุทธานุญาตที่สมเด็จพระมหากรุณาธิมา
ลัมพุทธเจ้า พุทฺธสํปยุตฺตบรหฺมาจารย์ ตรัสไว้ในสังยุตตนิกายอันประเสริฐว่า

จนทูปมา ภิกขเว กุธานิ อุปสงกมถ อวฏฺกสฺส กายํ อวฏฺกสฺส จิตฺตํ นิจฺจํ วิริยํ อปคฺคพฺโง.

มีความว่า ภิกขเว คูรานะภิกขุทั้งหลาย พวกเธอจงเขาไปสู่ตระกูลเหมือนพระจันทร์
แต่อย่ากะนองกายกะนองจิต อุตสาหะสำรวมด้วยดี เข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลายของผู้อื่น ดังนี้
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน
ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้เป็นปรีชาเฉลิมปราชญ์ องค์แห่งพระอาทิตย์ ๓ นั้น เป็นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าพระอาทิตย์ย่อมเผาพืชทั้งปวงให้แห้งไป ยถา มีครุวนาฉน์ใด
พระโยคาวจรเจ้าพึงเผาเสียซึ่งกิเลสทั้งปวงให้แห้งไปเหมือนฉนั้น นั่นแหละเป็นองค์แห่งพระ
อาทิตย์เป็นปฐม

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อัน
ว่าพระอาทิตย์ย่อมกำจัดเสียซึ่งอันตรายคือมืดให้สว่าง ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า
พึงกำจัดเสียซึ่งราคะทั้งปวงอันมืด และโทสะทั้งปวงอันมืด และโมหะทั้งปวงอันมืด และทิวอันมืด
และกิเลสอันมืด และทุจริตอันมืด ให้สว่างจากสันดานฉนั้น นั่นแหละเป็นองค์แห่งพระอาทิตย์
ที่คารบ ๒

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าพระอาทิตย์ย่อมเวียนไปตาม คือเที่ยวไปเนื่อง ๆ ยถา
มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า พึงทำโยนิโสมนสิการในปฏิบัติ อย่ารู้ขาดจุพระอาทิตย์อัน
เวียนไปฉนั้น นั่นแหละเป็นองค์แห่งพระอาทิตย์ที่คารบ ๓

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าพระอาทิตย์ย่อมมีระเบียบพระรัศมี ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้าก็มี
ระเบียบในอารมณ์จุพระอาทิตย์ฉนั้น นั่นแหละเป็นองค์แห่งพระอาทิตย์ที่คารบ ๔

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
พระสุริยะย่อมยังคนทั้งหลายให้ร้อนด้วยรัศมี ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้าก็ยังมีมนุษย์
โลกกับทั้งเทวโลกให้ร้อนด้วยมารยาท ศีลคุณ วัตรปฏิบัติ และฉานวิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ
และอินทริย์ และพระโพธิฌงค์และสติปัญญาน สัมมปปธาน อิทธิบาท จุพระอาทิตย์อันมี
โอภาสอันร้อนฉนั้น นั่นแหละเป็นองค์ที่คารบ ๕ แห่งพระอาทิตย์

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนักษัตริย์พระราชาสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าพระอาทิตย์เที่ยวไปย่อมกล้วภัยคือสุรินทราหูเป็นอันมาก **ยถา** มีครุฑนางันใด พระโยคาวจรเจ้าเห็นสัตว์โลกอันทุกขอยู่ในทุกคติ หรือมีสันดานข้องอยู่ด้วยกิเลสและทิลุอันลามก ปฏิบัติผิดทาง ก็มีน้ำใจสลดสังเวช จุพระอาทิตย์อันกล้วสุรินทราหูฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระอาทิตย์ที่คำรบ ๖

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนักษัตริย์พระราชาสมภารผู้ประเสริฐ พระอาทิตย์ย่อมส่องให้เห็นช่องคิขั้วได้ **ยถา** มีครุฑนางันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงแสดงธรรมเป็นโลกียะและโลกุตระ ด้วยอินทรีย์ พละ โฆษณกัศตปิฎฐานสัมมปปธานอิทธิบาท ให้แจ้งประจักษ์ จุพระอาทิตย์ฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระอาทิตย์ที่คำรบ ๗ ยุติด้วยคำอันพระผู้เป็นเจ้าวังคีศเถระกล่าวไว้ว่า

ยถา สุริโย อุตฺตมโนโต	รูป ทสฺสเสติ รูปิน
สุจิตฺต อสุจิตฺตจปี	กฺลฺยาณ ญจปี ปาปก
ตเถว ภิกฺขุ ฐมฺมธโร	อวิชฺชา ย ปิหิต ชน
ปช ทสฺสเสติ วิวิธ	อาทิจฺโจ อุตฺตม โยถา

มีความว่า พระอาทิตย์เมื่ออุทัยขึ้น ย่อมส่องให้เห็นรูปแห่งของที่มีรูปทั้งหลาย ย่อมส่องให้เห็นของสะอาดและสกปรก ทั้งส่องให้เห็นของดีของชั่วได้ **ยถา** มีครุฑนางันใด ภิกษุผู้ทรงธรรมย่อมยังหมู่ชนอันอวิชชาปกคลุมแล้ว ให้แลเห็นธรรม จุพระอาทิตย์ที่อุทัยขึ้นมาส่องให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ฉนั้นนั้น ดังนี้ ขอลงวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาญาณ องค์ ๑ แห่งท้าวสักกะนั้นอย่างไรเล่า

พระผู้เป็นเจ้านาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุฑนักษัตริย์พระราชาสมภาร ขึ้นชื่อว่าท้าวสักกเทวราช ย่อมเต็มเปี่ยมไปด้วยความสุขส่วนเดียว **ยถา** มีครุฑนางันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ยินดีใดความสุขเกิดแต่เวทียกอย่างยิ่งโดยส่วนเดียวเหมือนฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งท้าวสักกะเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่ง **มหาราช** ครุฑนักษัตริย์พระราชาสมภาร ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลายพบเห็นพระธรรมแล้ว ย่อมยกย่องทำความร่าเริงให้เกิด **ยถา** มีครุฑนางันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงประคองไว้ซึ่งใจให้เบิกบาน ไม่เกียจคร้าน สงบระงับ ยังความร่าเริง

ใจให้เกิดในธรรมเป็นสุขทั้งหลาย และพึงถูกขึ้นทำความเพียรพยายาม เหมือนกับท้าวสักกะ
ฉันทัน นั้นแหละเป็นองค์แห่งท้าวสักกะที่คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ท้าวสักกเทวราช
จะให้เกิดความเบื่อหน่ายในสมบัติของพระองค์หามิได้ **ยถา** มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าไม่
พึงทำความเบื่อหน่ายในเรือนอันว่างเปล่าให้เกิดขึ้น เหมือนท้าวสักกเทวราชฉันทัน นั้นแหละ
เป็นองค์แห่งท้าวสักกะที่คำรบ ๓ ยุติด้วยคำอันพระผู้เป็นเจ้าชื่อว่าสุภูติเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

ตว สาสน มหาวีร

ยโต ปุพฺพชิตो อหํ

เอกสยฺม นานิขานามิ

อุปฺปนฺนํ กามสยฺมหิตํ

มีความว่า ข้าแต่ท่านผู้มีเพียรใหญ่ เราบวชแล้วในศาสนาของท่าน มิได้ทราบชัดซึ่ง
สัญญาอันหนึ่ง ที่อาศัยกามคุณเกิดขึ้นดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทโกมินทรราชบิดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนุเต** ข้าแต่พระผู้
เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ องค์ ๔ แห่งสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้น เป็นไฉน

พระผู้เป็นเจ้านาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร
ผู้ประเสริฐ ธรรมดาพระเจ้าจักรพรรดิราชย่อมยึดเหนี่ยวน้ำใจไพร่ฟ้าประชาราษฎรไว้ได้ด้วย
สังคหวัตถุ ๔ ประการ **ยถา** มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ยึดเหนี่ยวน้ำใจของบริษั ๔ ไว้
ได้และประคองทำใจของบริษัทำให้ร่าเริง ดุจพระเจ้าจักรพรรดิราชฉันทัน นั้นแหละเป็นองค์
ของพระเจ้าจักรพรรดิราชเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร พวกโจรที่เป็น
เลี่ยนหนามแห่งแผ่นดินหาเกิดมิได้ในพระราชอาณาจักรของพระเจ้าจักรพรรดิราช **ยถา** มีครุ
ฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ไม่พึงให้วิตกทั้งหลาย คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก
เกิดขึ้นในสันดานได้ฉันทัน นั้นแหละเป็นองค์แห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชที่คำรบ ๒ ยุติด้วยคำอัน
สมเด็จพระสัพพัญญูบรมครูเจ้าตรัสไว้ว่า

วิตกฺกุปฺปสเม จ โย รโต

อสุภํ ภวยตี สทา สโต

เอส โข พุยนิติกาทติ

เอส เลชฺชติ มารพนฺธํ

มีความว่า ก็ภิกษุรูปใด ยินดีแต่ในธรรมเป็นที่ระงับวิตก มีสติเจริญอุสุภะอยู่ทุกเมื่อ
ภิกษุนั้นแหละจักกระทำให้สิ้นสุดได้ จักตัดบ่วงมารได้ ดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนักษัตรพระราชสมภารเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิราชทรงพระค้ำนึ่งถึงบุญและบาปทรงสั่งสอนไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักร ตลอดขอบเขตมีมหาสมุทรเป็นที่สุดเสมอทุกวัน **ยถา** มีครุฑนักษัตร พระโยคาวจรเจ้าก็พึงพิจารณากรรม วชิกรรม มโนกรรม อยู่ทุกวัน ๆ ว่า วันแห่งเราผู้ไม่ช้องอยู่ด้วยฐานะทั้ง ๓ นี้ ล่วงไปบ้างหรือไม่ แล้วก็ชำระกายวาจาใจให้บริสุทธิ์ขึ้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชที่คำรบ ๓ ยุติด้วยพระพุทธรูปอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกายอันประเสริฐว่า บรรพชิตควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า วันคื้ล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่ ดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนักษัตรพระราชสมภาร พระเจ้าจักรพรรดิราชทรงปกครองพระราชอาณาจักรเป็นกวดขันทั้งภายในภายนอก **ยถา** มีครุฑนักษัตรสันดานได้ ดูพระเจ้าจักรพรรดิราชผู้รักษาพระราชอาณาจักรของพระองค์อย่างกวดขันขึ้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชที่คำรบ ๔ ยุติด้วยพระพุทธรูปอันพระมหากรุณาเจ้าตรัสไว้ว่า **สติโทวาริโก ภิกขเว อริยสาวโก** ดังนี้เป็นอาทิ ความว่า ดูภิกษุทั้งหลาย พระอริยสาวกมีนัยประดุจคือสติประจำอยู่ ย่อมละอกุศลเสีย ทำอกุศลให้เกิดได้ และละธรรมที่มีโทษเสีย เจริญธรรมที่ไม่มีโทษได้ บริหารรักษาตัวทำให้บริสุทธิ์ ดังนี้ ขอถวายพระพร

จบจักกวัตติวรรคที่ ๓ แต่เพียงนี้

ในที่สุดวรรคนี้ พระคันถรจนายจารย์ประพันธ์คำถาแสดงข้อบทมาติกาที่กล่าวมาข้างต้นไว้ว่า

ปรี วิ จ อาโป จาปี

เตโช วาโย จ ปพฺพโต

อากาศ จ นหฺมสฺสุริโย จ

สกุโก จ จกฺกวัตติ จ

มีความว่า องค์แห่งแผ่นดิน องค์แห่งน้ำ องค์แห่งไฟ องค์แห่งลม องค์แห่งบรรพต องค์แห่งอากาศ องค์แห่งพระจันทร์ องค์แห่งพระอาทิตย์ องค์แห่งท้าวสักกะ องค์แห่งพระเจ้าจักรพรรดิราช องค์เหล่านี้ท่านจัดไว้เป็นวรรคหนึ่งดังนี้แล

กุญชรวรรค ที่ ๔

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ยอดปราชญ์ อันว่าองค์ ๑ แห่งตัวปลวกนั้น เป็นไฉน

พระผู้เป็นเจ้านาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ ประเสริฐ อุปจิภา นาม ธรรมดาว่าตัวปลวก ย่อมเอาดินมาทำเป็นจอมไว้ข้างบน ชอนตัวอยู่ ข้างล่างหาอาหารกิน ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรก็ทำเครื่องบังคือความสำรวมในศีล ปิดใจไว้แล้วเที่ยวไปเพื่อbiddenบาท ครั้นแล้วก็พึงแสวงหาสมณธรรมลวงภัยได้ทั้งหมด เพราะ เครื่องมุงเครื่องบังคือความสำรวมในศีลอุดตัวปลอกฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์อันหนึ่งแห่งตัวปลวก ยุติด้วยคำอันพระอุปเสนเถรเจ้าวังคันตบุตรกล่าวไว้ว่า

สึลลสัตว์รณํ โยคี กตุวาน มานลํ

อนุปลิตุโต วิหริทฺถา โส ปริมุจจติ

ความว่า พระโยคาวจรเจ้า กระทำเครื่องมุงเครื่องบังคือสำรวมในศีลปิดใจไว้ เป็นผู้ไม่ พัวพันด้วยกิเลส ย่อมพ้นจากภัยได้ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า แต่พระคุณเจ้าผู้เป็นปราชญ์ องค์ ๒ แห่งแมวนั้นเป็นไฉนเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ วิพา- โร นาม ธรรมดาว่าแมว แม้จะอยู่ในระหว่างแห่งถ้ำและชอกเขา และโพรงไม้บ้านเรือน ก็ย่อม แสวงหาแต่หนูอย่างเดียวเท่านั้น ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า แม้จะอยู่ในบ้าน หรือในป่าหรืออยู่ในโคนไม้ ในอัมภิกาสนเรือนว่างเปล่า ก็เป็นผู้ไม่ประมาท แสวงหาโกษณะฉัน ย่อมนึกพิจารณาถึงกายอยู่เนื่องๆ เหมือนแมวแสวงหาแต่หนูอยู่ฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่ง แมวเป็นปฐม

ปฺน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่า แมวย่อมแสวงหาอาหารแต่ในที่ใกล้ ๆ เท่านั้น ยถา มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรก็พึง พิจารณาแต่ความเกิดความดับในอุปทานชั้นทั้ง ๕ เหล่านี้ว่า เบญจขันธ์คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นดังนี้ เบญจขันธ์เกิดด้วยเหตุดังนี้ เบญจขันธ์ดับด้วยเหตุดังนี้ เหมือนกับแมวอันหากินแต่ในที่ใกล้ ๆ ฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งแมวคำรบ ๒ ยุติด้วยพระ พุทธฎีกา อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

น อิโต ทูเร ภาสิตพุพ

ภวคุก์ กิ กริสฺสติ

ปจฺจุปฺปานุมนฺหิ โวการ

สเท กายมฺหิ นิพฺพินฺหติ

มีความว่า ไม่ต้องกล่าวไปให้ไกลแต่นี้จัก ภวคฺคพรหมจักทำอะไรได้ ในชั้นบัดนี้
แหละ พระโยคาวจรบำเพ็ญเพียรไป ก็ย่อมจะเหนื่อยหน่ายในร่างกายของตนได้ ดังนี้ ขอถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระนาคเสนผู้ปรีชา องค์แห่งหนูประการ ๑ นั้น เป็นไฉนเล่า

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ อุ-
ทุโร นาม ธรรมดาว่าหนู เมื่อเที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้ ย่อมเที่ยวมุ่งหวังแต่หาอาหารอย่างเดียว
เท่านั้น ยถา มีครูนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าเมื่อท่านจะเดินไปข้างโน้นข้างนี้ ท่านหวังแต่
โยนิโสมนสิการอย่างเดียวคุณหนูฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์อันหนึ่งแห่งหนู ยุติด้วยคำอันพระอุป-
เสนวังคันทบุตรเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

ธมฺมาสีสํ กตฺวา

วิหรนฺโต วิปฺสฺสโก

อโนลฺลิโน วิหริติ

อุปฺสนฺโต สทา สโต

ความว่า พระโยคาวจรเจ้าเมื่อเจริญวิปัสสนา ทำความมุ่งหวังในธรรมอยู่ เป็นผู้มิจิต
เบิกบาน มีใจสงบ มีสตินี้กอยู่ทุกเมื่อดังนี้ ขอถวายพระพร

พระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดี มีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้า
แต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน องค์ ๑ แห่งแมงป่องนั้น เป็นไปไฉน

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า มหาราช ดูรานะบพิตรผู้ประเสริฐ วิจฺฉินฺโโก ธรรมดา
แมงป่องนั้น มีหางเป็นอาวุธที่ชูหางไป ยถา มีครูนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็มีญาณเป็น
อาวุธ ท่านยกญาณขึ้นพิจารณาอยู่เสมอ คุณแมงป่องฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่ง
แมงป่อง ยุติด้วยคำอันพระเถรเจ้าชื่อว่าอุปเสนวังคันทบุตรกล่าวไว้ว่า

ถาณขคฺคํ คเหตุวาน

วิจรนฺโต วิปฺสฺสโก

ปริมุจฺจติ สพุพฺพยา

ทุปฺปสฺสโห จ โส ภเว

ความว่า พระโยคาวจรเจ้า เมื่อจำเริญวิปัสสนาถือเอาพระขรรค์คือญาณเที่ยวไป
ย่อมพ้นจากภัยทั้งปวงได้ ภัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะครอบงำท่านได้นั้นยากนัก ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสน องค์ ๑ แห่งพังพอนนั้นเป็นไฉน

พระนาคเสนจึงถวายพระวิสัชนาว่า มหาราช ดูรณะบพิตรประเสริฐ ธรรมดาว่าพังพอนเมื่อมันจะเข้าไปหาภู มั่นเอยาทาตัวของมันเสียก่อนจึงเข้าไป ยถา มีครูนาฉันทิ พระโยคาวจรเจ้า เมื่อจะเข้าไปหาโลกคือหมู่มสัตว์ ผู้มากด้วยอาฆาตและความทะเลาะวิวาท และอันความเคืองพิโรธโกรธซึ่งครอบงำสันดาน ท่านก็เอยาคือเมตตาทาตัวท่านแล้วดับความโกรธของเขาให้หายไปหมด เหมือนกับพังพอนฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์อื่น ๑ แห่งพังพอน ยุตติด้วยคำอันพระธรรมเสนาบดีสาริบุตรกล่าวไว้ว่า

ตสฺมา สติ ปเรตฺปิ

กาทพฺพา สพฺพนุทยา

เมตฺตจิตฺเตน จริตพฺพํ

เอตํ พุทฺธานสาสนํ

ความว่า เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรทำความเอ็นดูทั้งปวงแม้แต่คนอื่นตั้งร้อยขึ้นไป และต้องเป็นผู้มีจิตประกอบด้วยเมตตาเที่ยวไป อันนี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชิบดี มีพระราชโองการตรัสถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ องค์ ๒ แห่งสุนัขจิ้งจอกนั้นเป็นไฉน

พระผู้เป็นเจ้านาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า มหาราช ดูรณะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐธรรมดาสุนัขจิ้งจอกได้อาหารไม่ว่าอย่างใด ๆ ไม่มีความเกลียดชัง ย่อมกลืนกินพอแก่ความต้องการ "ยถา" มีครูนาฉันทิ พระโยคาวจรเจ้าเมื่อท่านได้โภชนะอย่างใด ๆ แล้ว ท่านไม่มีความเกลียดชัง ท่านฉันทิให้สรีระเป็นอยู่หรือพอเลี้ยงสรีระเท่านั้น เหมือนกันสุนัขจิ้งจอกไม่เลือกอาหารฉันทิ นั้นแหละเป็นองค์แห่งสุนัขจิ้งจอกเป็นปฐม สมด้วยคำอันพระมหากัสสปเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

เสนาสนมฺหา โอรูปฺห

คามํ ปิณฺฑททย ปาวิสี

ภฺยฺยชฺชํ ปุริสํ ภูฏจํ

สทฺถจฺจนฺตํ อุปฏฺฐหํ เป็นอาทิ

มีความว่า ข้าพเจ้าลงจากเสนาสนะแล้ว เข้าบ้านเพื่อบิณฑบาต ได้บำรุงชายคนหนึ่ง ผู้เป็นจีเรื่อนกำลังบริโภคอยู่โดยเคารพ เข้าได้น้อมคำข้างด้วยมืออันเปื้อนเฝ้าถวายเรา เมื่อเขายกคำข้าวขึ้น นิ้วมือของเขาได้ขาดตกลงในที่นั้น เราอาศัยความท้าวใจเป็นเล้ามูล ฉันทิคำข้าว นั้นได้ เมื่อเรากำลังฉันทิอยู่นั้น จะได้มีความเกลียดชังหามิได้ ดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาสนัษ
จึงจอก เมื่อได้อาหารมาแล้วย่อมไม่เลือกว่าดีหรือเลวย่อมกินได้ทั้งสิ้น **ยถา** มีครุฑนาจันใด
พระโยคาวจรเจ้าเมื่อได้โภชนะแล้ว ท่านไม่เลือกว่าดี หรือเลว บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ก็ตาม
ท่านยินดีตามมีตามได้ เหมือนสุนัขจึงจอกฉันนั้น นี่แหละองค์แห่งสุนัขจึงจอกคำรบ ๒ ยุติ
ด้วยคำอันพระเถระเจ้าชื่อว่าอุปเสนวังคันตบุตรกล่าวไว้ว่า

สกจิตฺตํ ทมยมานน

อิทริตเรน สนฺตุเส

อุเขนปิ จ สนฺตุเส

นาณญํ ปตฺเต รสํ พหุ

รเสสุ อหฺนุทิสฺส

ฉานน รมติ มโน

อิทริตเรน สนฺตุจฺจิ

สามญญํ ปริปุรติ

ความว่า ภิกษุเมื่อทรมานจิตของตน ต้องเป็นผู้สันโดษด้วยของตามมีตามได้ และ
สันโดษ ยินดีแม้ด้วยของเศร้าหมอง ไม่พึงปรารถนารสอย่างอื่น ๆ ให้มากนัก ใจของบุคคล
ผู้กำหนดในรสทั้งหลาย ย่อมไม่ยินดีในฉาน ความสันโดษตามมีตามได้ ย่อมยังสามัญญคุณให้
เต็มบริบูรณ์ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทราชบิดิมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้เจริญ องค์ ๑ แห่งมฤคนั้นเป็นไฉน

พระผู้เป็นเจ้านาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้
ประเสริฐ **มิโค นาม** ธรรมความถุกย่อมเที่ยวไปในป่าแต่กลางวัน ครั้นถึงกลางคืนย่อมอยู่ใน
อัพโลกาสที่แจ้ง **ยถา** มีครุฑนาจันใด พระโยคาวจรเจ้าท่านก็อยู่ในป่าแต่กลางวัน ครั้นถึงเวลา
กลางคืน ท่านย่อมอยู่ในอัพโลกาสที่แจ้ง เหมือนมฤคฉันนั้น นี่เป็นองค์แห่งมฤคเป็นปฐม
สมด้วยพระพุทธรูปอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรไว้ว่า

โส โข อหํ สารีปุตฺตยา ตา รตฺติโย สิตา เหมนฺติกา อหฺนฺตฺรจฺจกาเป็นต้น

ความว่า ดูกรสารีบุตร เวลากลางคืนที่เป็นไปในระหว่างหมันตฤดูเป็นสมัยน้ำค้างตก
ถึงฤดูเช่นนั้น ตกกลางคืนเราอยู่ในอัพโลกาส เวลากลางวันอยู่ในราวป่า ครั้นถึงเดือนทำยแห่ง
ฤดูร้อน เวลากลางวันเราอยู่ในอัพโลกาส ตกกลางคืนอยู่ในราวป่า ดังนี้ ขอถวายพระพร

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร มฤคย่อมหลบ
ลูกศรอันจะตกเหนือตนหลีกหนีรอดไปได้ และไม่น้อมกายเข้าไปใกล้ลูกศร **ยถา** มีครุฑนาจันใด

พระโยคาวจรเจ้าก็รู้จักหลบหนีก็เลศอันจะมาตกในตนได้เหมือนฉันทันนี้แหละเป็นองค์แห่งมฤคคำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอถวายพระพร ธรรมตามฤคเมื่อพบเห็นพวกมนุษย์เข้าแล้ว ย่อมซ่อนตัวหลบอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ด้วยคิดว่าจะไม่ให้เขาเห็นตัว **ยถา** มีครุณานันได พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพบเห็นความทะเลาะวิวาทหรือคนทุศีลคนเกียจคร้าน หรืออาการที่อยู่คลุกคลีกัน ท่านย่อมหลีกเลี่ยงไปเสีย ด้วยว่าจะไม่ให้เขาเห็น แม้ตัวท่านก็ไม่อยากพบเห็นเขา เหมือนกันมฤคฉันทันนี้แหละเป็นองค์แห่งมฤคคำรบ ๓ ยุติด้วยคำอันพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า

มา เม กทาจิ ปาปิจุโณ

กุสิโต หินวีริโย

อปฺปสุโต อนาจาโร

อสมฺมโต กตฺถจิ อหุ

ความว่า คนมักมาก เกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม ไม่ใช่เป็นคนสดับ ปราศจากมารยาท ไม่ใช่เป็นคนสงบระงับ อย่าได้มีแก่เรา คือว่าเราอย่าได้พบเห็นเขา แม้ในที่ไหน ๆ ในกาลบางครั้งบางคราวดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชิบดีมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชาญาณ องค์ ๔ แห่งโคนัน เป็นไฉน

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าโค ย่อมไม่ละคอกเป็นที่อยู่ของตน **ยถา** มีครุณานันได พระโยคาวจรเจ้า ก็จะได้ละโอกาสแห่งตนหามิได้ ย่อมพิจารณาอยู่เนื่อง ๆ ว่าร่างกายของเรานี้ไม่เที่ยง และมีอันเหลวแหลกแตกทำลายกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ดังนี้อยู่เสมอ เหมือนโคฉันทันนี้แหละเป็นองค์แห่งโคเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่าโค ย่อมแบกแต่แอกไว้ ลากเข็นแอกไปโดยความทุกข์บ้างสุขบ้าง **ยถา** มีครุณานันได พระโยคาวจรเจ้า ก็สมทานพรหมจรรย์ไว้ ประพฤติพรตพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ตลอดถึงสิ้นชีพโดยทุกข์บ้างสุขบ้าง เหมือนโคฉันทันนี้แหละเป็นองค์แห่งโคคำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าโคเมื่อกินหญ้าตามความพอใจอิ่มหนำแล้วก็ดื่มกินซึ่งน้ำ **ยถา** มีครุณานันได พระโยคาวจรเจ้า เมื่อรับคำสั่งสอนของอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ ด้วยความพอใจและความรักใคร่เลื่อมใสแล้ว ก็ตั้งใจฟังโดยการพจฺจโคฉันทันนี้แหละเป็นองค์แห่งโค คำรบ ๓

ปุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ธรรมด่าว่าโค
เมื่อเจ้าของฝึกหัดให้ทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมทำตามทุกอย่าง **ยถา** มีครุฑนาคันโค **พระโยคา-**
จระเจ้า ท่านก็ตั้งใจรับโอวาทานุสาสน์ขอพระเถระหรือภิกษุผู้ใหม่และปานกลาง แม้แห่ง
คฤหัสถ์หรืออุบาสกผู้เป็นกัลยาณชน ใครให้โอวาทแก่ท่าน ท่านก็ตั้งใจรับเหมือนโคฉะนั้น
นี้แหละเป็นองค์แห่งโค คำรบ ๔ ยุติด้วยคำอันพระธรรมเสนาบดีสารินุตรกล่าวไว้ว่า

ตทหุปพุพพิโต สนุโต

ชาติยา สตตวสุลโก

โตปิ ม่อนุสาเสนยฺย

สมุปติจฺเจยฺย มตฺถเก เป็นอาทิ

มีความว่า ถึงผู้ที่มีสันดานสงบระงับอันบวชในวันนั้น มีพรรษาอายุกาลได้ ๗ ปีแต่เกิดมา
จะพึงสั่งสอนเรา เราก็ตั้งใจรับไปใส่เศียรเกล้า เราพบเห็นท่านแล้ว พึงเข้าไปตั้งความพอใจและ
ความรักใคร่ในท่านเป็นอย่างแรงกล้า และพึงน้อมสการโดยเคารพเนื่อง ๆ โดยฐานเป็นอุปัชฌาย์
อาจารย์ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชปิ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้า
แต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า องค์ ๒ แห่งสุกรเป็นโชน ก็อะไรบ้าง

พระนาคเสนจึงถวายวิสัชนาว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาสุกร
เมื่อถึงฤดูร้อนย่อมลงคลุกตัวในน้ำ **ยถา** มีครุฑนาคันโค **พระโยคาวจรเจ้า** เมื่อจิตกลัดกลุ้ม
ง่วน ก็เจริญเมตตาภาวนาอันเย็นประณีต จูจสุกรลงคลุกตัวในน้ำจั้นนั้น นี้แหละเป็นองค์แห่ง
สุกรเป็นปฐม

ปุน จ ปรี ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรผู้ประเสริฐธรรมดาสุกรพบน้ำที่ไม่
มีเปือกตม ย่อมเอามูกคุดแผ่นดินกระทำให้เป็นแอ่งแล้วลงนอน **ยถา** มีครุฑนาคันโค **พระ**
โยคาวจรเจ้า ก็เจริญกายคตาสติฝังอยู่ในใจ ห้ามอารมณ์ภายนอกมิให้ครอบงำ นอนอยู่ดังสุกร
จั้นนั้น นี้แหละเป็นองค์แห่งสุกร คำรบ ๒ ยุติด้วยคำอันพระปิณฑทการทวารเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า

กายสฺส ภาวํ ทิสฺวาน

วิจินิตฺวา วิปสฺสโก

เอกาภิโก อทุติโย

สยติ อารมฺมณฺตเร

มีความว่า **พระโยคาวจรเจ้า** ผู้เจริญวิปัสสนา เห็นความเป็นความเจริญแห่งร่างกายแล้ว
ก็พิจารณาไป เป็นผู้อยู่คนเดียว ไม่มีเพื่อนเป็นที่สอง นอนอยู่ในระหว่างแห่งอารมณ์ดังนี้
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้เจริญ องค์แห่งช้าง ๕ ประการนั้นเป็นไฉน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาช้างที่วิ่งไปในป่า ย่อมเอาเท้ากระช่นทำลายแผ่นดิน ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า ก็พิจารณาทำลายกิเลสฉนั้น ฉนั้น ฉะละเป็นองค์แห่งช้างเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาช้าง ย่อมแลไปตรง ๆ คุแต่กายของตนจะไปเหยี่ยวแลดูทั่วไปในทิศต่าง ๆ หามิได้ ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้าก็เพ่งพิจารณาแต่ร่างกาย จะได้เหยี่ยวคุทิศน้อยทิศใหญ่หรือเบื้องบนเบื้องต่ำ หามิได้ ทอดตาไปเพียงชั่วแอก ดังช้างฉนั้น ฉนั้น ฉะละเป็นองค์แห่งช้าง คัมภ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่าช้าง จะได้นอนอยู่ประจำแหล่งเป็นเนืองนิตย์หามิได้ เทียวหาอาหารได้ในที่ใดก็อยู่ในที่นั้น ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า ก็มิได้นอนประจำแหล่งเป็นเนืองนิตย์ ไม่มีอาลัย เทียววิณฑาตไปพบประเทศแห่งใดเป็นที่พอใจและสมควร จะเป็นมณฑปหรือโคนไม้ ถ้าและภูเขาก็ตาม ย่อมเข้าอาศัยอยู่ในที่นั้น จะได้ทำความปรารถนาอาลัยมั่นคงหามิได้ คุจช้างฉนั้น ฉนั้น ฉะละเป็นองค์แห่งช้าง คัมภ ๑

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่า ช้างจะลงน้ำ ย่อมลงสู่สระประทุมอันกว้างใหญ่ มีน้ำใสสะอาดคาลัยไปด้วยบัว ๕ ประการ และคะนองลำพองเล่นตามสบาย ยถา มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า ก็ลงสู่สระ คือ พระมหาสติปัญฐานทั้ง ๔ ประการ อันเต็มเปี่ยมไปด้วยน้ำอันเย็นใสสะอาดไม่ขุ่นมัว กล่าวคือพระธรรมอันประเสริฐคาลัยไปด้วยประทุมชาติ คือพระวิมุตติ พิจารณาจำแนกสังขารด้วยญาณ เล่นอยู่ด้วยพระสติปัญฐานนั้นตามสบาย คุจช้างฉนั้น ฉนั้น ฉะละเป็นองค์แห่งช้าง คัมภ ๔

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาช้าง จะยกเท้าขึ้นก็มีสติ จะเหยียบลงก็มีสติ มีครุวนาฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า จะยกเท้าขึ้นหรือเหยียบลงก็มีสติปัญญะ ก้าวไปถอยกลับก็มีสติสัมปชัญญะ งอเข้าเหยียดออกก็มีสติสัมปชัญญะ มีสติสัมปชัญญะอยู่ทุกขณะ จะได้ละวางเสียหามิได้ ฉนั้น ฉะละเป็นองค์แห่งช้างคัมภ ๕ ยุติด้วยกระแสรพระธรรมเทศนา ที่พระมหากรุณาตรัสไว้ในสังยุตตนิกายอันประเสริฐว่า

กาเยน ลัวโร สาธุ

สาธุ วาจาเย ลัวโร

มนสา ลัวโร สาธุ

สาธุ สัพพุตถ ลัวโร

สัพพุตถ ลัวโร ลหุสี

รกุขิตติ ปุจฉติ

มีความว่า การสำรวมด้วยกายวาจาใจเป็นความดี สำรวมได้ทั่วไปก็เป็นความดี พระ
โยคาวจรเจ้า ผู้มีความละเอียดสำรวมทั่วไป บัณฑิตย่อมกล่าวว่าเป็นผู้รักษา ดังนี้ ขอถวายพระพร
กุญชรวรรค ที่ ๔ จบเพียงนี้

ในที่สุดวรรคนี้ พระคันถรจนาจารย์เจ้า ผู้กอุทานคาถากล่าวหัวข้อบทมาติกาที่แสดง
มาข้างต้นนั้นไว้ว่า

อุปจุจิกา วิพาโร จ

อุหุทุโร วิจุณเณ จ

นงฺกุโล สิงฺคาโล มิโค

วราโห โครูปหตุธินา

มีใจความว่า องค์แห่งปลวก องค์แห่งแมว องค์แห่งหนู องค์แห่งแมงป่อง องค์แห่งพัง-
พอน องค์แห่งสุนัขจิ้งจอก องค์แห่งเนื้อ องค์แห่งสุกร องค์แห่งโค องค์แห่งช้าง เหล่านี้ ท่านจัด
เป็นวรรคอันหนึ่ง ดังนี้แล

สฬวรรคที่ ๕

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิบดีจึงตรัสถามต่อไปว่า ภูเต นาคเสน ข้าแต่พระเจ้า
เป็นเจ้านาคเสน องค์แห่งราชสีห์ ๗ ประการนั้นเป็นไฉน คือสิ่งไรบ้าง

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าราชสีห์เหล่าปณฺฑุ ย่อมเป็นสัตว์ขาวบริสุทธิ์ผุดผ่องปราศจากมลทิน ยถา มีครุวนา
ฉนฺได พระโยคาวจรเจ้า ก็เป็นผู้มีสันดานขาวบริสุทธิ์ผุดผ่องปราศจากมลทิน ไม่มีความรังเกียจ
ต่อความประพฤติปฏิบัติ คุจราชสีห์อันขาวบริสุทธิ์ฉนฺไดนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งราชสีห์
เป็นปฐม

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่า
ราชสีห์ย่อมเที่ยวไปด้วยเท้า ๔ ประกอบด้วยกลีลาอันงดงาม ยถา มีครุวนาฉนฺได พระโยคาวจร
เจ้า ก็เที่ยวไปด้วยอิทธิบาททั้ง ๔ ประการ คุจราชสีห์ฉนฺไดนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งราชสีห์ คำรบ ๒

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อัน
ประเสริฐ ธรรมดาว่าราชสีห์ ย่อมมีรูปร่างและมีสร้อยที่คอสวยสะอาดรุ่งเรืองรูจี ยถา มีครุวนา
ฉนฺได พระโยคาวจรเจ้า ก็มีรูปร่างและมีสร้อยคอคือศีลรุ่งเรืองรูจีเหมือนฉนฺไดนั้น นี่แหละ
เป็นองค์แห่งราชสีห์ คำรบ ๓

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์
อันประเสริฐ ธรรมดาว่าราชสีห์ แม้จะต้องเสียชีวิตถึงแก่ความตาย ก็มิได้ยอมอ่อนน้อม
แก่สัตว์เหล่าใดเล่าหนึ่ง ย่อมยอมตาย จะได้เสียสละชีวิตหามิได้ ยถา มีครุวนาฉนฺได พระ
โยคาวจรเจ้า ก็ยอมเสียสละชีวิต จะได้ประจบคลุหฺสถ์เป็นกุณฑลหุสกะหาปจฺจย ๔ คือ จีวร
บิณฑบาต เสนาสนะ กิลานเภสัชเสียสละชีวิตหามิได้ คุจราชสีห์อันสู้สละชีวิตฉนฺไดนั้น นี่แหละ
เป็นองค์แห่งราชสีห์ คำรบ ๔

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรผู้เป็นอัครกษัตริย์อัน
ประเสริฐ ธรรมดาว่าราชสีห์ย่อมหาอาหารไปโดยลำดับ ได้อาหารในที่ใด ก็บริโภคนั้น พอ
แก่ประโยชน์ จะได้เลือกเอาแต่เนื้อที่ดี ๆ นั้นหามิได้ ยถา มีครุวนาฉนฺได พระโยคาวจรเจ้า ก็
เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอก จะได้เลือกกระดูกหรือเลือกโภชนาหารหามิได้ แสวงหาได้
ในที่ใดก็บริโภคนั้น ด้วยความประสงค์จะดำรงสรีระร่างกายให้เป็นไปเท่านั้น และจะได้
เลือกว่าโภชนะประเสริฐหรือไม่ประเสริฐก็หามิได้ คุจราชสีห์ฉนฺไดนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งราชสีห์
คำรบ ๕

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์
อันประเสริฐ ธรรมดาว่าราชสีห์ จะได้กระทำสันนิธิ เก็บอาหารไว้บริโภคนอกหามิได้ บริโภคเนื้อ
คราวเดียวแล้ว ก็ไม่เก็บไว้บริโภคนอกต่อไป **ยถา** มีครุวนาฉนโค พระโยคาวจรเจ้า ก็มีได้
กระทำสันนิธิเก็บปัจจัยไว้บริโภคนอก ดูราชสีห์ฉนนัน นี้แหละเป็นองค์แห่งราชสีห์ คำรบ ๖

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อัน
ประเสริฐ ธรรมดาว่าราชสีห์เมื่อหาอาหารไม่ได้ ก็ไม่สะดุ้งตกใจ แม้ว่าหาได้ ก็มีได้มัวเมา
บริโภค **ยถา** มีครุวนาฉนโค พระโยคาวจรเจ้าเที่ยวบิณฑบาตไม่ได้ ก็ไม่สะดุ้งตกใจ แม้ว่าได้ก็
มีได้มัวเมา พิจารณาเห็นโทษแห่งอาหารบริโภค ดูราชสีห์ฉนนัน นี้แหละเป็นองค์แห่ง
ราชสีห์ คำรบ ๗ ยุติด้วยพระพุทธรูป ที่พระมหากษัตริย์สรรเสริญพระมหากัสสปเถระเจ้า
ไว้ในยุตตนิคายอันประเสริฐว่า

สนตุฏโงย ภิกขเว กสฺสโป อิตริตเรน จิวเรน อิตริเนร ปญฺหาปาทน
อิตริตรปญฺหาปาทสนตุฏฺฐิยา จ ญฺณวาทิ น จ ปญฺหาปาทเหตุ อนสฺน อปฺปฏฺฐิรूप อปฺปชฺชติ
เป็นอาทิ

มีใจความว่า **ภิกขเว** ดูรานะภิกษุทั้งหลายผู้ทรงศีลบริสุทธิ์ สำแดงกัสสปนี้ เป็นผู้
สันโทษด้วยจิวรและบิณฑบาตตามมีตามได้ เจ้าอุบาสกสรรเสริญแห่งความสันโดษ ในบิณฑบาต
เมื่อเที่ยวบิณฑบาตไม่ได้ ก็ไม่สะดุ้งตกใจ ครั้นแล้วได้ ก็มีได้สยบมัวเมา เป็นผู้เห็นโทษในอัน
บริโภคปัจจัย พวกเธอทั้งหลายพึงกระทำตามที่ตถาคตตรัสให้ฟังนี้ทุกประการ ดังนี้ ขอถวาย
พระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นประชากร จึงตรัสถามต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาค
เสนผู้ปรีชา ที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ องค์แห่งนกกจากพราก ๓ ประการนั้นเป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้เป็นอัคร-
กษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่านกกจากพรากจะได้สละภรรยานั้นหามิได้ ย่อมเป็นคู่อยู่เคียงกัน
ไปจนสิ้นชีวิต **ยถา** มีครุวนาฉนโค พระโยคาวจรเจ้าก็มีได้ทอดทิ้งเสียซึ่งโยนิโสมนสิการ จน
ตลอดชีวิต เหมือนนกกจากพรากฉนนัน นี้แหละเป็นองค์แห่งนกกจากพรากเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรผู้เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ
ธรรมดาว่านกกจากพรากย่อมบริโภคหอยและสาหร่ายใบไม้เป็นอาหาร และสันโดษยินดีอยู่ด้วย
หอยสาหร่ายและใบไม้เหล่านั้น นกกจากพรากนั้นก็มิได้เสื่อมจากกรรม กายและผิวพรรณตั้งอยู่

ได้เป็นปกติ ยถา มีครูวานฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้าสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ก็มีได้เสื่อมจากศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ สรรพกุศลธรรมทุกประการ ตั้งอยู่ได้เป็นปกติ คุณนวกจากพราหมณ์นั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนวกจากพราหมณ์ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่านวกจากพราหมณ์มิได้ฆ่าสัตว์ฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า กว้างท่อนไม้และศัสตราอาวุธ เสีย มีความละอายอยู่มิได้ฆ่าสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ประกอบไปด้วยจิตเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย คุณนวกจากพราหมณ์มิได้ฆ่าสัตว์ฉน์นั้นนี่แหละเป็นองค์แห่งนวกจากพราหมณ์ ๓ ยุติด้วยพระพุทธฎีกา ที่สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณสัมพุทธทศกวันตบพิตรเจ้าศรีสพระสัทธรรมเทศนา ในจักกวกชาดกว่า

โย น หนุติ น ฆาณฺฑิ

น ชินาติ น ชาปเย

เมตฺโต โส สพฺพภูเตสุ

เวรํ ตสฺส น เณนจิ

มีความว่า บุคคลผู้ใดไม่เบียดเบียนสัตว์เองก็ดี ไม่ไห้คนอื่นเบียดเบียนก็ดี และมีได้ชนะเอง มิไห้คนอื่นชนะ ท่านบุคคลผู้นั้นเป็นผู้มีเมตตาในสรรพสัตว์ทั่วไป จะได้มีเวรติดตามเกี่ยวข้องกับด้วยผู้ใดผู้หนึ่งหามิได้ ดังนี้ ขอลถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิยจึงมีพระราชโองการตรัสถามปัญหาต่อไปว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่า องค์ ๒ แห่งนางนวกเจือนั้น เป็นประการใดเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ขอลถวายพระพรบพิตรพระราชสมภาร ธรรมดาว่านางนวกเจือก ย่อมริษยาแก่ตัวของตน หึงหวัตน ให้อยู่รักษาแต่ลูกในโพรง แล้วคาบเหยื่อที่พึงใจไปใส่ลงในโพรง ปิดปากโพรงเสียด้วยสิ่งอันลามก เลี้ยงสามีไว้ในโพรง **ถามการณ** ด้วยกำลังตน **ยถา** มีครูวานฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงอย่าได้อินังน้อมจิตไปในกิเลส เมื่อกิเลสจะเข้ามาใกล้ พึงใส่ลงไปในโพรงคือศีลสังวร แล้วพึงชื่นชมยินดีในกายคตสติด้วยมโนทวาร เปรียบดังนางนวกเจือกเมื่อฟักไข่ อันหึงผิวให้อยู่ในโพรงแล้ว คาบเอาสิ่งลามกปกปิดปากโพรงไว้ เลี้ยงสามีตามชาติของตนฉน์นั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนางนวกเจือกเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น อัครกษัตริย์อันประเสริฐ **เวณฺหา** นาม ชื่ออันว่านางนวกเจือนั้น เทียวไปแสวงหาเหยื่อ เมื่อเวลาเย็นก็บินมาสู่ฝูงแห่งตน เพื่อป้องกันรักษากายไว้ **ยถา** มีครูวานฉน์ใด พระโยคาวจรเจ้า เมื่อต้องเสพซึ่งเสวติพพธรรมอันตนรักษา อยู่ในที่อันวิเวกแต่ผู้เดียว เพื่อพ้นจากสัญญา-

ธรรมทั้งปวง เมื่อหมดความยินดีในที่นั้นแล้ว ก็กลับมาสู่หมู่คณะสงฆ์ เพื่อจะดับเสียซึ่งความข้องขอครหาและภัยทั้งปวง นี่แหละเป็นองค์แห่งนางนกเงือกเป็นคำรบ ๒ ยุติด้วยคำอันท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลแก่สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าไว้

เสเวธ ปนฺตานิ เสนาสนานิ

จเรยฺย ลโยชนวิปปโมกฺขํ

สเจ รติ นาธิจฺจุเจยฺย ตตฺถ

สงฺฆเ วเสยฺย รกฺขิตตฺตา สติมา

มีความว่า พระโยทวารเจ้า ซึ่งปรารถนาจะพ้นจากสังโยชน์ พึงมาเสพซึ่งเสนาสนะอันสงบ ประพฤติธรรมที่จะพ้นจากสังโยชน์เมื่อยินดีแล้ว พึงกลับเข้าอยู่ในหมู่สงฆ์ เพื่อจะได้รับการไว้ซึ่งตนดังนี้

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนฺเต นาค-
เสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิमปราชญ์ อันว่าองค์แห่งนกระจอกอย่าง ๑ นั้น เป็น
ประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุณานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ฌรโปตโก นาม ชื่อว่านกระจอกนั้น อาศัยเรือนอยู่อันอยู่ จะได้อือ
เอานิมิตแห่งสิ่งของอันใดของเขาไปหามิได้ มิในมัชยัสถ์มากด้วยสัญญาอาศัยอยู่ ยถา มี
ครุวนานันใด พระโยทวารเจ้าเมื่อเข้าไปสู่ตระกูล ก็ไม่พึงถือเอานิมิตในที่นั่งและที่นอน ใน
เครื่องประดับและผ้า หรือเครื่องอุปโภคบริโภคและภาชนะวิภัติทั้งหลาย เมื่อเข้าไปก็พึงมัชยัสถ์
กำหนดสัญญาว่า ตนเป็นสมณะดังนี้ นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งนกระจอก ยุติด้วยพระพุทธ
ฎีกาที่สมเด็จพระบรมโลกนาถศาสดาสัมมาสัมพุทธทศวันตบพิตร ตรัสพระสัทธรรมเทศนาไว้
ในจุลนารทชาดกว่า

ปวิสิตุวา ปฺรกุเล

ปานเน โภชนเน วา

มิตํ ขาทะ มิตํ ญฺเษ

น จ รูเป มนํ กร

มีความว่า ธรรมดาภิภุจะไปสู่ตระกูลอื่น ด้วยต้องการปานะและโภชนะนั้น พึงเคี้ยว
กินบริโภคกินซึ่งปานะและโภชนะที่เขาให้ด้วยความนับถือ แต่อย่างหึงกระทำใจให้ลงไปในรูปแบบ
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทที่ปิ่นนราธิปติบรมกษัตริย์ มีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต**
นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าพระนาคเสน พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่าองค์ ๒ แห่งนกเก้านั้น เป็น
ประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์ เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐธรรมคว่านกเค้าเป็นศัตรูกับกา ครั้นเวลากลางคืนก็ตีฝูงกาเป็นอันมาก
ยथा มีครุณาอันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ไม่เข้ากันกับอวิชา แต่อาตมาผู้เดียวเข้าไปในที่สด
พึงรบฟุ้งย่ายเสียซึ่งตัววิชานัน ตัดให้ขาดสูญตลอดราก **ตถา** ดังนกเค้าอันดีซึ่งฝูงกาเหล่านั้น
นี้แหละเป็นองค์แห่งนกเค้าเป็นปจุม

ขุน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนักษัตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น
 อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่านกเค้าอยู่ป่าลับเร้นซ่อนอยู่ **ยถา** มีครุฑนักษัตรใด พระ
 โยคาวจรเจ้าก็พึงยินดีในที่เร้นที่สงัด ปานดั่งนกเค้าฉันนั้น นี่เป็นองค์แห่งนกเค้า คำรบ ๒ ยุติ
 ด้วยพระพุทธรูปที่สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า **ตรัส**ไว้ในสังยุตตนิกายว่า

ปฏิสตุลโน ภิกขเว โยคมาปชชถ ปฏิสตุลโน ภิกขเว ภิกขุ ปฏิสตุลนารโม ปฏิ-
สตุลนารโต อิทํ ทุกขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ อयํ ทุกขสมุทโยติ ฯ๑๑ อयํ ทุกขนิโรติ ฯ๑๒
อยํ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ

แปลความว่า **ภิกขุ** ดูฐานะสงฆ์ ท่านจงปฏิบัติหน้าที่สังคหฆมาณเถิด พระโยคาวจร
 เจ้าผู้ใด กำหนดยินดีในการชมฆมาณแล้ว พระโยคาวจรเจ้านั้น อาจรู้ดังนี้ **อิท** คือสิ่งนี้แหละ
 เรียกว่าทุกข์ อาจรู้ว่าสิ่งนี้แหละเป็นทุกข์สมุทัย อาจรู้ว่า สิ่งนี้แหละเป็นทุกขนิโรธ อาจรู้ว่าสิ่งนี้
 แหละเป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทัญมินทราชิดิ จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์ ๑ แห่ง
ตะขานต่อไป

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็นอัคร-
กษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าตะขาบถ้ำร้องขึ้นแล้ว ย่อมบอกเหตุแห่งความเกษม และภัย
แห่งบุคคลอื่นฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็สำแดงธรรมบอกอกุศลกรรมว่า อกุศลกรรมจะนำไปสู่
อบาย ส่วนกุศลจะให้ผลนำไปสวรรค์ บอกเหตุดีและชั่วแก่ประชาชนทั้งปวง จุติตะขาบอันร้อง
ฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งตะขาบ ยุติด้วยคำที่พระบิณฑิตถาวรทวารเถระผู้เป็นเจ้า
กล่าวไว้ว่า

นिरये ภยสนฺตาสํ

นิพฺพาเน วิปฺลํ สฺวํ

อุภยานตานิ อุตฺตานิ

เทสิตพฺพานิ โยคินา

แปลว่าธรรมคาพระโยคาวจรเจ้า พึงสำแดงบาปบุญคุณโทษโปรดเวไนยชนทั้งปวง และ
พึงสำแดงทางพระนิพพาน อันเป็นแก่นสารนำมาซึ่งสุขอันไพบูรณ์ และพึงสำแดงซึ่งประโยชน์ ๒
ประการดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิทรราชปิ ตี จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์ ๒ แห่งค้ำ
คาวต่อไป

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าค้ำคาว เทียวไปในเรือนอื่นแล้ว ย่อมออกไป จะได้กังวล
อาลัยอยู่ที่เรือนนั้นหามิได้ ยถา มีครุวนาฉนโค พระโยคาวจรเจ้าเข้าไปบิณฑบาตในบ้านแล้ว
ก็มิได้อาลัยกังวลอยู่ด้วยบ้าน ปานดูค้ำคาวอันบินไปสู่เรือนผู้อื่น มิได้อาลัยที่จะอยู่นั้น นี่
แหละเป็นองค์แห่งค้ำคาวเป็นปฐม

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าค้ำคาวเมื่อไปอยู่ในตระกูลอันอื่น ก็มิได้กระทำความฉิบหายให้คนทั้งหลายนั้น
ยถา มีครุวนาฉนโค พระโยคาวจรเจ้าเข้าไปสู่ตระกูลอันใด ก็มิให้ตระกูลอันนั้นเดือดร้อน **อติยา-**
ปนพหุลตาย วา ด้วยความมักมากยิ่งประมาณก็ดี **อติวิญญตฺติพหุลตาย** วา ด้วยวิญญตฺติย
ประมาณก็ดี **อติพหุภาณิตาย** วา ด้วยภาวะพุดมากยิ่งก็ดี **สมานสุขทุกฺขตาย** วา ด้วยภาวะ
เสมอด้วยสุขและทุกข์ก็ดี **อตุตฺโน มฺลํ ฐมํ** ประการหนึ่ง จะได้ธรรมเนียมของคนเลื่อมไปก็
หามิได้ พึงยังความจำเริญให้มีโดยส่วนเดียว นี่แหละเป็นองค์แห่งค้ำคาวค้ำรบ ๒ ยุติ
ด้วยพระพุทธานุภาพที่สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า กล่าวไว้ในลักษณะสังยุตตสูตรในทมิณิกายว่า

สพฺพธาเย สฺสเณ สฺสเตเน พุทฺธาเย

จาเคน ฐมฺเมเน พหฺมุหิ สาทฺฐิ

ฐเนเน ฐณฺเณเร จ เขตฺตวตฺตุนา

ปฺปฺตฺเตหิ ทาเรหิ จตฺตปฺปเทหิ จ

ฉาตฺตีหิ มิตฺตฺเตหิ จ พนฺนฺธเวหิ

พฺเพลเน วณฺณเณเน สฺสฺเสน จฺญายํ

กถํหาเยยฺยุนฺติ ปเรติ อิจฺจติ

อทฺถํ สมิทฺถญฺจ ปนาภิกงฺขติ

มีความว่า พระโยคาวจรเจ้า ย่อมปรารธนาต่อชนเหล่าอื่นว่าเป็นโณหนอ มหาชนทั้งหลายจะไม่พึงเสื่อมจากศรัทธา และศีล สุตะ จาคะ ปัญญา และกุศลธรรม สัมปยุตธรรมเป็นอันมาก และเงินทอง ข้าวของไร่นาเรือกสวนและบุตรภรรยา สัตว์ ๒ เพ้า ๔ เพ้า และญาติมิตรพวกพ้องวงศ์วาน และพละวรรณะสุขะ ในโลกนี้และโลกหน้าทั้ง ๒ ประการ และพระโยคาวจรเจ้านั้นย่อมมาจำนงใจ ให้เขามั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยสิ่งเหล่านั้น ดังนี้ ขอลวาทพระพรบพิตรพระราชสมภาร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่า องค์กรอัน ๑ แห่งปลิงนั้น เป็นประการใดเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าปลิง เกาะอยู่ในคนและสัตว์ใดแล้ว ก็เกาะมันและมันสูบกินซึ่งโลหิต ยถา มีกรวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าปรารธนาอภินาจิตไปในอารมณ์ภาวนาฉันใด พึงยึดเอาอารมณ์ภาวนานั้นให้มั่น โดยสัจฐาน โดยเพศ โดยนิमितแล้วพึงเสพซึ่งวิมุตติรสด้วยอารมณ์ฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์กรอัน ๑ แห่งปลิง ยุติด้วยถ้อยคำอันพระอนุรุธเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า

ปริสฺสทฺทวิมลจิตฺเตน

อารมฺมเณ ปตฺถิฏฺฐเปตฺวา

เตน จิตฺเตน ปาตพฺพํ

วิมุตฺติรสมเสจฺนํ

แปลความในพระคาถาว่า พระโยคาวจรเจ้าพึงตั้งไว้ซึ่งอารมณ์ด้วยจิตอันบริสุทธิ์หามลทินมิได้ แล้วพึงเสพซึ่งวิมุตติรสอันเป็นเครื่องให้เกิดปีติยินดีด้วยจิตนั้น ดังนี้ ขอลวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า องค์กรแห่งกุญ ๓ ประการนั้น ประการใดเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าย่อมเลื้อยไปด้วยอุระ ยถา มีกรวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงเที่ยวไปด้วยปัญญา และท่านย่อมเว้นเสียซึ่งสิ่งปราศจากลักษณะ เจริญแต่สิ่งที่มีลักษณะ คือ พระไตรลักษณ์ ฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์กรแห่งกุญเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ **สบุโป** ธรรมด่าว่านั่นที่เข้าไปปะดันยาเข้า ก็เลี้ยงหลีกไปให้พ้นดันยา
ยถา มีครุวนาฉันไค พระโยคาวจรเจ้าฟังจนเว้นเสียซึ่งทุจรีต จุจจนหลีกให้พ้นดันยานะนั่น นี่
แหละเป็นองค์แห่งงู ค่ำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ **สบุโป** อันว่ากู ครันกตมณฺษย์เข้าแล้วก็คิดจะหลีกหลบไป **ยถา** มีครุวนา
ฉันไค พระโยคาวจรเจ้ากำจัดเสียซึ่งวิตกผิตแล้ว ห้ามปรามมิให้ความไม่ยินดีบังเกิด ฟังวิตก
โดยมากกว่า วันล่วงไปได้เท่านี้แล้ว ไม่ควรประมาท เหตุว่าวันล่วงแล้วมีอาจจะกลับได้ ดังนี้
นี่แหละเป็นองค์แห่งงูค่ำรบ ๓ ยุติด้วยพระพุทธานุญาตที่สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้าตรัสพระ
สัทธรรมเทศนาไว้ในกนินรชาดา โดยคำของกนินร ๒ คน กล่าวกะพรานป่าว่า

ยเมกรตุตี วิปฺปวสิมฺห ลุฑฺธก

อกามกา อญฺญมญฺญํ สริตฺวา

ตเมว รตฺติมนุตฺตปฺปามาณา

โสจาม สฺมา รตฺติ ปุณฺณนุสฺสติ

มีความว่า ดูรานะพรานป่า เราพลัดพรากจากกันราตรีใด ก็เราร้อนโสกเศร้า ด้วยเรา
ระลึกถึงกันตลอดราตรีนั้น และเราจะได้ราตรีที่พลัดกันคืนมาอีกหามิได้ ดังนี้ ขอถวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์แห่งงูเหลือม
ต่อไปว่า องค์แห่งงูเหลือมอัน ๑ นั้น เป็นไฉน

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ **อชฺคโร นาม** ชื่อว่างูเหลือม **มหตี มหากาโย** เป็นสัตว์ใหญ่ มีกาย
อันใหญ่ มีท้องเหี่ยวแห้งอยู่หลายวัน เหตุว่าหาอาหารไม่ได้เต็มท้อง และงูเหลือมนั้นเลี้ยง
ชีวิตตนตามประมาณอาหาร **ยถา** มีครุวนาฉันไค พระโยคาวจรเจ้าเที่ยวไปบิณฑบาตได้ อาหาร
มาก ก็พึงบริโภคพอเป็นยาปนมัตถันนั้น แม้ได้อาหารน้อยแต่ ๔ คำ หรือ ๕ คำ พึงขำกับ
อุทกั้งแล้วจึงฉัน นี่แหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งงูเหลือม ยุติด้วยถ้อยคำอันพระธรรมเสนาบดี
สารินุตรเถระเจ้า กล่าวไว้ว่า

อลฺลํ สุภํ จ ญฺญชฺชนฺโต

อุนฺทุโร มิตฺตาทาโร

น พาทุหํ สุหิโต ลียา

สโต ภิกฺขุ ปริพุพฺเพ

จตุตถาโร ปณฺจ อาโธเป อภฺตฺวา อทฺถํ ปิเว
อํลํ ฌาสฺววิหาราย ปหิตตฺตฺสฺส ภิกฺขุโน

มีความว่า ธรรมดาเป็นภิกษุ เมื่อได้บริโภคอาหารอันสดก็ดีแห่งก็ดี อย่าได้หวัง
ประโยชน์ในการบริโภคหนักนัก ประการหนึ่งพึงให้ท้องพ่องไว้ บริโภคแต่พอประมาณ มีสติ
เว้นคำข้าวไว้เพียง ๔ คำหรือ ๕ คำ อย่าให้อิ่มเต็มทีนัก ครั้นไม่ได้บริโภคแล้วพึงดื่มกินซึ่งน้ำ
ทำดังนี้แหละ สมควรแก่ภิกษุผู้เป็นโยคาวจรนั้น เพื่อจะได้อยู่เป็นสุขสำราญ ดังนี้ ขอลา
พระพร

จบสัหวรรคที่ ๕ แต่เพียงนี้

ในที่สุดวรรคนี้ พระคันถรจนอาจารย์เจ้า ผูกอุทานคาถา กล่าวหัวข้อบทมาติกา ที่แสดง
มาข้างต้นนั้นไว้ว่า

เกสรี จกฺกฺวาโก จ	เวณฺหาหิ ฌมฺโรปตโก
อุลฺลฺลโก สตปฺตฺโต จ	วคฺคฺลฺลํ เจว ชลฺลฺลกา
สปฺโป อชฺโคร เจว	วคฺโค เตน ปฺปฺพจฺจติ

มีใจความว่า องค์แห่งราชสีห์ องค์แห่งนกจากพราศ องค์แห่งนกเงือก องค์แห่ง
นกกระจอก องค์แห่งนกเค้า องค์แห่งตะขาบ องค์แห่งค่างขาว องค์แห่งปลิง องค์แห่งงู
องค์แห่งงูเห่า เหล่านี้ท่านจัดเป็นวรรคหนึ่งดังนี้แล

มัททกถาวรรค ที่ ๖

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิปติ จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนอันปรีชาเฉลิมปราชญ์ ผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ องค์กรแห่งเมฆมมทำรังไกล่ ทางอย่าง ๑ นั้น เป็นประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าเมฆมมมนั้นย่อมชักโยเป็นข่ายเป็นเพดานไว้ สัตว์ทั้งหลาย คือแมลงหวี่และแมลงวัน บินไปติดอยู่ที่ข่ายที่เพดานนั้น เมฆมมกับบริโภคสัตว์ที่ติดข่ายนั้นเป็น ภัททาหาร ยถา มีกรวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้านั้น ก็จึงเพดานคือ สติปัญญา และปิดทวารทั้ง ๖ ไว้ มาตราว่าแมลงวันคือกิเลสได้เข้าไปติดอยู่ในเพดานนั้น ก็พึงจับฆ่าเสียฉนั้น นั้นแหละเป็น องค์อัน ๑ แห่งเมฆมมชักโย ยุติด้วยคำอันพระอนุรุธเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า

วิตานเวยว จทวารesu

สติปัญญานวรุตมัม

กิลเลสา ตตถ ลลุเคตฺวา

หนตพฺพา เต วิปสฺสกา

แปลความว่า ธรรมดาโยคาวจรเจ้า อันเรียนวิปัสสนาพึงจึงเพดานคือสติปัญญา ปิด ทวารนั้น ๖ ไว้ เมื่อกิเลสเข้าไปอยู่ก็จับฆ่าเสียดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราชาธิปติ จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูนเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้านาคเสนอันปรีชาเฉลิมปราชญ์ องค์อัน ๑ แห่งทวารกอันคุณนมารดานั้นอย่างไรเล่า

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าทวารที่คณนมารดานั้น ย่อมแสวงหาประโยชน์ด้วยน้ำนม ร้องให้อ้อนวอนกินนม มารดา ยถา มีกรวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าก็พึงแสวงหาประโยชน์แห่งตน พึงรักซึ่งธรรมทั้งหลายหมายประโยชน์ และประกอบความเพียรอยู่ในที่อันสงัด พึงส้องเสพกัลยาณมิตรอัน สมควร พอใจอยู่ในสำนักครูบาอาจารย์ พึงเล่าเรียนซึ่งพระอรรถกถาปาติ อันจะเกิดประโยชน์ แห่งตนฉนั้น นั้นแหละเป็นองค์อัน ๑ แห่งพาลทวารกคณนมารดา สมด้วยพระพุทธรฎีกาที่สม เด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร มีในทิมมิกายว่า

อิงฺฆ มุมฺเห อานนฺท สาทฺโถ วายมถ สาทฺเถ อนฺนุญฺจล สาทฺเถ อปฺปมตฺตา อาตาปีโน ปหิตตฺตา วิหรถ

มีความว่า อานนฺท คุรกล้าแดงอานนท์ อิงฺฆ ดังตาลคตจะเดือน ท่านจงพยายาม ในประโยชน์แห่งตน อนฺนุญฺจล จงประกอบซึ่งประโยชน์ตน ท่านอย่างได้ประมาทในประโยชน์ตน จงเป็นผู้มีความเพียร ส่งจิตไปในสมาธิ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดีมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์อื่น ๑ แห่ง
แต่เหลือทิ้งต่อไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ แต่เหลือนั้นกลัวน้ำเซียวหลิกน้ำไป มีอายุยืนด้วยไม่ลงน้ำ **ยถา** มี
ครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้าฟังกลัวภัยในความประมาท มีสภาวะเห็นคุณอันประหลาดพิเศษ
ในอัปมาท เห็นภัยในความประมาท ก็มีได้เสื่อมถอย แล้วก็เข้าไปสู่ที่ไกลแห่งพระนิพพานมี
อุปไมยฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์อันหนึ่งแห่งแต่เหลือ ขุดด้วยพระพุทธานุภาพที่สมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธภควันตบพิตรเจ้าตรัสเทศนาไว้ในพระธรรมบทว่า

อุปมาทรโต ภิกขุ ปมาเท ภยทสฺสึ วา
อภุโต ปริหานาย นิพฺพานสฺสฺว สฺนฺติเก

แปลความว่า พระโยคาวจรภิกษุ ยินดีในความไม่ประมาท แลเห็นภัยในความประมาท
เมื่อประพฤติตามโอวาทดังนี้ ก็มีเสื่อมไกล มีช้ำมีนาน ก็จะได้สำเร็จแก่พระอมตหานิพพานดังนี้
ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดีบรมกษัตริย์ จึงมีพระราชโองการตรัสถาม ด้วยองค์
๕ แห่งป้าชฎสืบไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าป้าชฎย่อมปกปิดไว้ซึ่งคนไม่สะอาดได้ **ยถา** มีครุวนาฉันใด
พระโยคาวจรเจ้าฟังปกปิดไว้ซึ่งบุคคลผิดเหมือนป้างไว้ซึ่งคนไม่สะอาดฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์
แห่งป้าชฎเป็นปฐม

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ป้าชฎนั้นสูญเปล่าไม่มีคนไปมา **ยถา** มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า
ฟังกำจัดเสียซึ่งราคะโทสะโมหะให้สูญจากสันดาน ปานดังว่าป้าชฎฉันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่ง
ป้าชฎ คัมภ ๒

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ **ปวน** อันว่าป้าชฎนั้นสังัดเจิบ **ยถา** มีครุวนาฉันใด พระโยคาวจรเจ้า
ก็ฟังสังัดจากอกุศลจิตอันลามก ซึ่งเป็นจิตของปูลุชน มิใช่จิตอริยะ ฉะนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่ง
ป้าชฎ คัมภ ๓

ปุน จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **ปวน** อันว่าป้าชฎ **สนต** สงบระงับ **บริสุทฺธ** บริสุทฺธียตา มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้า ก็พึงกระทำจิตให้สงบระงับให้บริสุทฺธ อย่าได้มีมานะและมักจะลบหลู่ท่านฉันทันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งป้าชฎ คำรบ ๔

ปุน จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหाराช** คุรานะบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ **ปวน** อันว่าป้าเป็นที่อันพระอริยะเสพ **ยตา** มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้าก็ทรงไว้ซึ่งผลกล่าวคือพระวิมุตติ ทรงไว้ซึ่งดอกคือพระสามัญญูปผาฉันทันนั้นนี่แหละป้าชฎคำรบ ๕ ยุติด้วยพระพุทฺธฎีกาที่ตรัสไว้ในสังยุตตนิกายอันประเสริฐว่า

ปวิตุเตหิ อริเยหิ

ปหิตตุเตหิ วิญญูหิ

นิจจํ อารทฺธวิริเยหิ

ปญฺญิตเตหิ สหาวเส

มีความว่า พระโยคาวจรภิกษุ พึงอยู่ร่วมกับด้วยบัณฑิตผู้สัจจ ไกลจากกิเลส สงัดไปในสมาธิ เป็นนักปราชญ์ ปราศจากความเพียรอยู่เป็นนิตย์ ดังนี้ ขอลถวายพระพร

สมเด็จพระนราธิปดินทร์มิลินท์เลิศกษัตริย์ จึงมีพระราชโองการตรัสถาม ด้วยองค์ ๒ ประการ แห่งรุกขชาติต่อไป

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า **มหाराช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่ารุกขชาติต้นไม้นั้น **ปุปฺผผลธโร** ทรงไว้ซึ่งดอกและผล **ยตา** มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้าก็ทรงไว้ซึ่งผลกล่าวคือพระวิมุตติ ทรงไว้ซึ่งดอกคือพระสามัญญูปผาฉันทันนั้นนี่แหละเป็นองค์แห่งรุกขชาติเป็นปฐม

ปุน จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหाराช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ **รุกโข** อันว่ารุกขชาติต้นไม้ ย่อมให้คนอาศัยร่มฉันทันได พระโยคาวจรเจ้า พึงกระทำปฏิสันถาร เป็นอามิสปฏิสันถารและธรรมปฏิสันถาร กับด้วยบุคคลอื่นเข้าไปสู่สำนักฉันทันนั้นนี่แหละเป็นองค์แห่งรุกขชาติ คำรบ ๒

ปุน จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า **มหाराช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าไม้แล้วย่อมมีร่มแผ่ไป คนอาศัยได้ทั่วทุกคน จะได้เลือกหน้าหาไม้ได้ **ยตา** มีครุวนาฉันได พระโยคาวจรเจ้าก็ได้เลือกหน้าแผ่เมตตาไปแต่คนทั่วไป แม้จะเป็นปัจเจกมิตร ข้าศึกหรือมิใช่ก็ดี ก็แผ่ไปให้เหมือนกัน ด้วยบทว่า

อิเม สตุตา อวรา อพฺยาปชฺฌา อนีมา สฺวชี อตุตฺตานํ ปรีหเรยฺยํ

แปลว่า อิม สตฺตา สัตว์ทั้งหลายนี้ อเวราอย่ามีเวร อพฺยาปชฺฌาอย่ามีพยาบาท
จงเวร อนินฺหา อย่าได้มีทุกข์ สุขี มีแต่ความสุข ปรีหเรยฺย พึงเลิกรักษา อดฺตานํ ซึ่งตนดังนี้
ฉันทัน นีแหละเป็นองค์แห่งรุกขชาติที่กำรบ ๑ ยุติด้วยคำที่พระธรรมเสนาบคีสาริบุตรเถรเจ้า
กล่าวไว้ว่า

เทวทศเต วรกมุหิ

โจเร องฺคุลิมาลเก

ชนปาเล ราหุเล จ

สพฺพุตถ สมโก มุนิ

มีใจความว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้าบรมราชาธิบดีมีพระทัยประกอบด้วยพระมหากรุณา
เมตตาแก่พระราหุลเถระฉันทใด น้ำพระทัยของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าก็ประกอบไปด้วยเมตตา
ในพระเทวทัตอันคิดจะฆ่าพระองค์ และองฺคุลิมาลโจรอันไล่ฆ่าพระองค์ และช้างชนปาเลหัดถิอัน
เทวทัตปล่อยเข้าไป และน้ำพระทัยของสมเด็จพระมหากรุณาธิคุณเจ้า ก็แผ่พระทัยเมตตา
เหมือนเมตตาแก่พระราหุล ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทโกมินทรราชปิณฑิตมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์ ๕ ประการ
แห่งเมฆต่อไป

พระนาคเสนวิสัชนาว่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็นอัครกษัตริย์
อันประเสริฐ เมโฆ นาม ชื่อว่าเมฆ คือฝน ย่อมกำจัดเสียซึ่งมลทินเหงื่อโคลนให้หายไป ยถา มี
ครุวนาฉันทใด พระโยคาวจรเจ้า พึงระงับเสียซึ่งเหงื่อโคลนคือกิเลสจุมพฏฉันทนั้น นีแหละเป็นองค์
แห่งเมฆเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์ เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ เมโฆ อันว่าเมฆอันให้เป็นฝน ยังภูมิภาคที่ร้อนให้ชุ่มชื้น ยถา มีครุวนา
ฉันทใด พระโยคาวจรเจ้าก็ยังมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลกให้ดับเสียซึ่งทุกข์ ด้วยเมตตาภาวนา มี
ครุวนาปานจุมพฏฉันทนั้น นีแหละเป็นองค์แห่งเมฆกำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ เมโฆ อันว่าเมฆนี้ ยังพืชในภูมิภาคให้งอกงาม ยถา มีครุวนาฉันทใด พระ
โยคาวจรเจ้ายังพืชคือศรัทธาแห่งสาธุชนสัตบุรุษทั้งหลายให้จำเริญ คือให้ได้วิสมบัตติ ๓
ประการ คือมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ อันเป็นยอดสุขจุมพฏฉันทนั้น นีแหละ
เป็นองค์แห่งเมฆ กำรบ ๓

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น

อัครกษัตริย์อันประเสริฐ เมโฆ อันว่าเมฆนี้ ครั้นถึงฤดูแล้วก็ตั้งขึ้นให้ฝนตกลงมาเป็นอุทก-
สมุฏฐาน คือเป็นที่เกิดแห่งน้ำ ย่อมยังไม้ไผ่และกอหญ้าเถาวัลย์ให้งอกงามจำเริญขึ้นแล้วรักษา
ไว้ได้ ยถา มีครุวนาฉนโค พระโยคาวจรเจ้าฟังยังโยนิโสมนสิการให้เกิดขึ้น รักษาสมณธรรมไว้
ด้วยโยนิโสมนสิการ เพราะธรรมทั้งหลายมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลทุกประการ ฉะนั้น นี่แหละ
เป็นองค์แห่งเมฆ คำรบ ๔

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ เมฆนั้นเมื่อบันดาลให้ฝนตกลงมายังแม่น้ำและสระโบกขรณีและบ่อ
ชอกธารและที่ลุ่มทั้งหลาย ปริปุเรติ ให้เต็มไปด้วย อุทกธาราหิ ด้วยทอธารแห่งน้ำ ยถา มีครุวนา
ฉนโค พระโยคาวจรเจ้าก็ยั้งธรรมเมฆคือพระไตรปิฎก และพระโลกุตระธรรมเจ้าให้ตกลงในน้ำ
จิตแห่งคนอันปรารถนาพระโลกุตระธรรมเจ้าให้เต็มบริบูรณ์ดุจเมฆฝนอันยังนทีสระโบกขรณีให้
เต็มบริบูรณ์ ตถา ก็มีอุปมาเหมือนดังนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งเมฆ คำรบ ๕ ยุติด้วยคำที่พระ
ธรรมเสนาดิสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

โพชนเยยฺย ปชฺ ทิสฺวา

สทสฺสสฺสปี โยชนํ

ขณฺเณ อุปลนฺตฺวาน

โพเชติ ตํ มหามฺนิ

มีความว่า สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าเป็นจอมมหานิผู้ประเสริฐ ทิสฺวา พระองค์ออก
จากพระกรุณาสมบัติ พิจารณาอุโพธิ์ในยสัศวอันควรจรรู้มรรคผล เมื่อพระองค์เห็นโพธิ์ในยชน
แล้ว ถึงทางจะไกลตั้งแสนโยชน์ ก็อุตสาหะเสด็จไปโปรด โพเชติ ตํ ยังฝูงเวไนยโพธิ์นียสัศวนั้น
ให้ตรัสรู้มรรคผล โดยควรแก่ขณะ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า ภูนฺเต นาค-
เสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้า ผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ ที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ องค์แห่งมณิ
รัตนะ ๑ ประการนั้นเป็นอย่างไร

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ มณิ-
รัตนํ นาม ขึ้นชื่อว่ามณิรัตนะ เอกนุตปฺริสุทฺธิ บริสุทฺธิโดยแท้ ยถา มีครุวนาฉนโค พระโยคา-
วจรเจ้าก็เลี้ยงชีวิตเป็นเอกนุตปฺริสุทฺธิ ดุจแก้วมณิฉนนั่น นี่แหละเป็นองค์แห่งมณิรัตนะเป็นปฐม

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ มณิ-
รัตนํ อันว่ามณิรัตนะนั้น มิได้เจือไปด้วยมลทินสิ่งอันใดอันหนึ่ง ยถา มีครุวนาฉนโค พระโย-
คาวจรเจ้าก็มิได้เจือไปด้วยสหายปาปมิตรใจบาป ดุจมณิรัตนะอันมิได้เจือด้วยมลทินสิ่งใด ฉะนั้น
นี่แหละเป็นองค์แห่งมณิรัตนะ คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ มณิรตนุ มณีเป็นชาติรัตนะ คือประกอบด้วยแก้วอันมีชาติ **ยถา** มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจร เจ้าจอมอยู่ด้วยท่านอันมีชาติอันอุดม คือท่านผู้ตั้งอยู่ในพระโสดาบัน พระสภิกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ เป็นเสกขบุคคล เป็นผลสมังคี และท่านที่ได้ไตรวิชา ได้อภิญญา ๖ จุณณิอันควรอยู่ด้วยชาติมีอันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งมณิรตนะ คำรบ ๓ ยุติด้วยพระพุทธฎีกาที่สมเด็จพระมหากรุณาตรัสไว้ว่า

สุทฺธธา สุทฺธเทหิ สฺวาถิ กปฺเปยฺย โว ปติสฺสตา
ตโต สมคฺคา นิปกา ทฺถุขสฺสฺสนฺตํ กริสฺสส

แปลความว่า ท่านทั้งหลายเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์และมีสติชอบแต่จะอยู่ด้วยพระภิกษุที่มีศีลบริสุทธิ์ แต่นั้นไปก็จะสมครสโมสมมีปัญญารักษาดนแก่กล้าขึ้น **ทฺถุขสฺสฺสนฺตํ กริสฺสส** ก็จะผ่องแผ้วกระทำการซึ่งที่สุแห่งความทุกข์ได้ ดังนี้ ขอลวาทพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมินทรราชปิธิ จึงมีพระราชโองการตรัสถามต่อไปนี้ **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระนาคเสนผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่าองค์ ๔ แห่งพรานเนื่อนั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนจึงวิชันว่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดาว่าพรานเนื้อ เมื่อแสวงหาเนื้อ ก็มีได้หลับนอน ย่อมปราศจากเงิบเหงาหาวนอน **ยถา** มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ปราศจากหลับคุดพรานเนื้ออันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพรานเนื้อ คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **มคฺค-วิโก** พรานเนื้อนั้นผูกจิตคิดแต่จะฆ่าเนื้อ **ยถา** มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ผูกอารมณ์ที่จะได้ธรรมวิเศษ คุดพรานเนื้ออันผูกจิตอยู่ด้วยเนื้ออันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพรานเนื้อ คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น อัครกษัตริย์อันประเสริฐ พรานเนื้อย่อมรู้จักกาลที่จะยิงเนื้อนั้น **ยถา** มีครุฑนาถันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงรู้ว่ากาลนี้เป็นกาลชมณาน กาลนี้เป็นกาลที่จะออกจากณาน คุดพรานเนื้ออันรู้กาลจะยิงเนื้ออันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพรานเนื้อ คำรบ ๓

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น

อัครกษัตริย์อันประเสริฐ **มคควิโก** พรานเนื้อเห็นแล้วซึ่งเนื้อย่อมยังความยินดีให้บังเกิดว่า
อาตมาจะได้เนื้อตัวนี้ **ยถา** มีครูวานันได พระโยคาวจรเจ้าได้อารมณ์อันน่ายินดีแล้ว ก็ยังความ
ยินดีร่าเริงให้บังเกิดว่า อาตมาจะได้ซึ่งธรรมวิเศษอันวิเศษอันนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งพรานเนื้อ
คำรบ ๔ ยุติด้วยคำอันที่พระโมคคัลลานเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

อารมฺมเณ ลภิตฺวาน

ปหิตฺตเตน ภิกฺขุณา

ภิกฺโข หาสฺ ชนตพฺโพ

อภิกฺขณามิ อุตฺตริ

แปลความว่า พระโยคาวจรเจ้า ผู้ตั้งความเพียรส่งจิตในสมาธิบำเพ็ญภาวนาได้อารมณ์
แล้ว ก็มีความยินดีร่าเริงบังเกิดขึ้นว่า เราจะได้บรรลุธรรมวิเศษยิ่งขึ้นไป ดังนี้ ขอลวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์ ๒ แห่ง
พรานเบ็ดต่อไป

พระนาคเสนจึงลวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่าพรานเบ็ดย่อมตกปลาได้ด้วยเบ็ด **ยถา** มีครูวานันได พระ
โยคาวจรเจ้า ก็ตกเอามาซึ่งสามัญผลอันยิ่งด้วยเบ็ดคือปัญญา จุพพรานเบ็ดตกปลาอันนั้น นี่
แหละเป็นองค์แห่งพรานเบ็ดเป็นปฐม

ปฺน จ ปรี ประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ขอลวายพระพร พรานเบ็ดนั้นใส่เหยื่อแต่ก้อนก็
ได้ปลาตัวใหญ่ **ยถา** มีครูวานันได พระโยคาวจรเจ้าสละเสียซึ่งโลกามิสอันน้อย ก็ถึงซึ่งภาวะ
ได้วิไลในพระสามัญผลอันไพบูรณ์ จุพพรานเบ็ดเสียเหยื่อน้อยได้ปลาใหญ่อันนั้น นี่แหละเป็น
องค์แห่งพรานเบ็ด คำรบ ๒ ยุติด้วยคำอันพระราหุลเถรเจ้ากล่าวไว้ว่า

อนิมิตฺตํ วิโมกฺขํ วา

สุญฺญตาปณฺหิตปี จ

จตุตฺตาริ ผล จพภิญฺญา

วชฺชิตฺวา โลกามิสฺสํ ลภติ

มีความว่า พระโยคาวจรเจ้าสละซึ่งโลกามิสเสียแล้ว ทำความเพียรไป ก็ได้สำเร็จ
อนิมิตตวิโมกข์ สุญญตวิโมกข์ อปณฺหิตวิโมกข์และผล ๔ อภิญญา ๖ ดังนี้ ขอลวายพระพร
สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรราชบิดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์ ๒ แห่งช่าง
ถากไม้ต่อไป

พระนาคเสนจึงลวายพระพรว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมดาว่าช่างถากไม้ นั้นย่อมอนุโลมแลดูตามสายบรรทัดทอดแล้ว ถากตามสายบรรทัดไป **ยถา**

มีครูวานัจฉา ไชยโศกาวจรเจ้าก็อนุโลมตามคำสั่งสอนของสมเด็จพระชินวรเจ้าขึ้นเหนือ
พื้นปฐพี กล่าวคือศีล เอาพระหัตถ์ถักถ้าวคือพระศรัทธา จับแล้วซึ่งขวนแก้วคือพระปัญญา
กิเลสา ตจุเจตพพา ก็ถากเสียซึ่งกิเลสทั้งหลายให้สูญหายเหือดแห้งไปจากสันดาน ปานประคอง
นายช่างถากไม้จันทน์นั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งช่างถากไม้เป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้มีศักดิ์เป็น
อัครกษัตริย์อันประเสริฐ ธรรมดาว่านายช่างถาก เผอิญ อุปหริตฺวา ถากเสียซึ่งกระพี้ ถือเอา
แต่ไม้ที่เป็นแก่นสาร ยถา มีครูวานัจฉา ไชยโศกาวจรเจ้าก็เหมือนกัน ถากเสียซึ่งทิลุ คือ
ความยึดถือเป็นสัสตทิลุ และอุจเจตทิลุ อันมีประการเป็นอันมาก เป็นดังกระพี้พอกอยู่ หาแก่น
สารมิได้นั้นเสีย เลือกลือเอาแต่ธรรมที่มีแก่นสาร คือพิจารณาเห็นเที่ยงแท้ว่า สังขารธรรมนี้
เป็นอนิจจัง เป็นทุกขัง เป็นอนัตตา ดังนี้จันทน์นั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งช่างถาก คำรบ ๒ ยุติ
ด้วยพระพุทธฎีกาที่สมเด็จพระมหากรุณาเจ้าสัมพุทธสัพพัญญูเจ้าตรัสไว้ว่า

การณนุช นินทรมถ	กสมุพุ อวกสุสธ
ตโต ปลส วาหล	อสุสมณ สมณานิเก
นินทรมิตฺวาน ปาปิเจ	ปาปอาจารย์โคจร
สุทฺธา สุทฺเธหิ ถวาลิ	กปฺปยวโห ปติสุสตา

มีความว่า ท่านทั้งหลายพึงปิดป่าซึ่งความมืดมนอนธการอันเป็นต้นเหตุ คือมิจิตาธิฐ
เสียแล้ว พึงกวาดหยากเหื้อและเชื้อฟางคูกิเลสให้สิ้นเชิง เกียจกันไม่คบหาคนที่มิใช่สมณะ
อันปญฺญูญาณตนว่าเป็นสมณะ ซึ่งมีความปรารถนาอันลามกมีความประพฤติและโคจรอัน
เลวทรามแล้ว เป็นผู้บริสุทธฺิสะอาด ประกอบด้วยสติ จงสำเร็จความเป็นผู้อยู่กับด้วยท่านที่
บริสุทธฺิหมดจด มิใช่คนลามกเลวทราม ดังนี้ ขอดวาทพระพร

จบมกกฎวรรคที่ ๖ แต่เพียงนี้

ในที่สุดวรรคนี้ พระคันถรจนอาจารย์เจ้าสุกฤทธานภาถาล่าว่าห้วงขอบทมาติกา ที่แสดง
มาแล้วข้างต้นนั้นไว้ว่า

มกฺกฏโก ทารโก กุมฺโม	ปนํ รุกฺโข จ ปญฺจโม
เมโฆ มณิ มาคฺวิโก	พาลิสฺส ตจฺจน วา

มีความว่า องค์แห่งเมฆมูม องค์แห่งทารก องค์แห่งเต่าเหลือง องค์แห่งป่า องค์แห่งไม้
องค์แห่งเมฆ องค์แห่งแก้วมณี องค์แห่งพรานเนื้อ องค์แห่งพรานเบ็ด องค์แห่งช่างถาก เหล่านี้
ท่านจัดเป็นวรรคอันหนึ่ง ดังนี้แล

กุมภวรรค ที่ ๗

สมเด็จพระเจ้ากรุงมิลินท์ปิ่นสาครราชมีพระราชโองการประภาษถามว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้ปรีชาเฉลิมปราชญ์ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่างศ์อื่น ๑ แห่งหมื่อนั้นประการใด

พระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า มหาราช ครุฑนบพิตรพระราชสมภาร ผู้มีศักดิ์เป็น อัครกษัตริย์อันประเสริฐ กุมฺโก นาม ชื่อว่าหม้อถ้ำใส่น้ำเปี่ยมปากแล้ว น สทฺทยติ ถึงคนจะ เคาะก็มีได้กระทำให้เสี่ยงกีกก้อง ยถา มีครุฑนาจันใด พระโยคาวจรเจ้าเมื่อมีพระบารมีในพระ ไตรปิฎกและพระโลกุตรธรรมสำเร็จแล้ว จะได้ประกาศอ้างอวดอิงไปหาмиได้ จะได้เป็นแก่ลาก ลักการะอันเกิดแต่พระไตรปิฎกและพระโลกุตรธรรมนั้นก็หาмиได้ จะได้มีมานะถือว่า อาตมารู้ก็ หาмиได้ กำจัดเสียซึ่งมานะและความกระด้างให้สิ้นจากสันดาน มีจิตเป็นอุตุญฺตะ มิได้อวดอ้าง ตนอ้ออิงไป จุจหม้ออันเปี่ยมไปด้วยน้ำอันมิได้กระทำให้เสี่ยงจันนั้น นี่แหละเป็นองค์อื่น ๑ แห่ง หม้อ ยุติด้วยพระพุทฺธิกา ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทฺธสัพพัญญูบรมครูเจ้าตรัสไว้ว่า

ยทฺธํ ตํ สทฺทยติ

ยํ ปุริ สนฺตเมว ตํ

อทฺถกุมฺโกปโม พาโล

รหฺโต ปุริว ปณฺทิตํ

มีความว่า หม้อใบใดบกพร่องมิได้ใส่น้ำให้เต็ม หม้อใบนั้นแลมีเสี่ยงมีก้องนั้ก หม้อใด ใส่น้ำไว้เต็ม หม้อใบนั้นย่อมเจิบเสี่ยงสงบอยู่ คนอันธพาลท่านกล่าวไว้ว่าจุจหม้ออันมีน้ำได้ครึ่งหนึ่ง ย่อมจะมีเสี่ยงสนั่นลั่นไป ส่วนว่านักปราชญ์นั้นไซ้ จุจหม้อน้ำอันเต็ม จะได้อวดอ้างขุยไ้อ้หาми ได้ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระ นาคเสนผู้ประเสริฐ อันว่างศ์ ๒ แห่งกาลักน้านั้นประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า มหาราช ครุฑนบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ กาพายโส นาม ชื่ออันว่ากาลักน้านั้น สุปิโต ย่อมคูดอุทกั้งขึ้นมา ยถา มีครุฑนาจันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ พึงคูดคีมซึ่งฉันทอธยาชัย นำไปด้วยโยนิโสมนสิการ จุจกาลักน้ำ ฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่ง กาลักน้ำเป็นปฐม

ปฺน จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ขอถวายพระพร กาพายโส ธรรมดากาลักน้ำ นั้น บุคคลคูดเข้าทีเดียวแล้วก็คูดน้านั้นมากไป จะได้คายน้ำเสียหาмиได้ ยถา มีครุฑนาจันใด พระโยคาวจรเจ้ายิ่งประสาทศรัทธาเลื่อมใสว่า อุพาโร พุทฺโธ คุณแห่งสมเด็จพระพุทฺธเจ้า อุพารเลิศยิ่ง สุวากุขาโต ฐมฺโม อันหนึ่งคุณแห่งพระธรรมนั้น สมเด็จพระสัพพัญญูเจ้าตรัส

เทศนาเป็นอันดี **สุปฏิปันโน สงฺโฆ** และพระอริยสงฆ์ทรงคุณ คือปฏิบัติอันดีดังนี้ แล้วส่ง
ปัญญาพิจารณาไปว่า **รูป** อันว่ารูปธรรมในกายนี้ **อนิจฺจ** ไม่เที่ยง **เวทนา** อันว่าเวทนา **อนิจฺจา**
ไม่เที่ยง **สัญญา** ก็ไม่เที่ยง **สังขาร** ก็ไม่เที่ยง **วิญญาณ** ก็ไม่เที่ยง ครั้นเห็นดังนี้แล้วก็ได้กลับกลอก
ดูกาลักน้ำอันบุคคลดูที่เดียวแล้วก็ดูน้ำได้ร่ำไปฉนั้นนั่น นี่แหละเป็นองค์แห่งกาลักน้ำ
คำรบ ๒ ยุติด้วยพระพุทธฎีกาที่ตรัสพระธรรมเทศนาไว้ว่า

ทสฺสนมฺหิ ปุริโส ธีโร นโร

อริธมฺเม นียโต วิเสสสุ

น ปเวธติ อนกภาคโส

สพฺพโต จ มุกฺกาวา ตเถว โส

แปลว่า บุรุษที่เป็นนักปราชญ์ในเพราะทศนะเพื่อยังคุณธรรมให้วิเศษและ เที่ยงใน
อริยธรรม พึงยังคุณธรรมให้วิเศษมิได้หว่าดไหว โดยอนกภาคด้วยประการทั้งปวง เพราะปสาทะ
ศรัทธาเลื่อมใสอันเป็นประธาน ฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้าก็ยังคุณธรรมให้วิเศษ และมีได้หว่านไหว
เหมือนอย่างนั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีมีพระราชโองการตรัสว่า **ภนฺเต นาคเสน** ข้าแต่พระ
นาคเสนผู้ปรีชาเฉลียวปราชญ์ อันว่าองค์ ๓ แห่งฉัตรนั้น ประการใด

พระนาคเสนจึงวิสัชนาแก้ไขว่า **มหาราช** ครุฑนักษัตรพระราชมหาราชเจ้าผู้ประเสริฐ
หลุด นาม ธรรมดว่าฉัตร บุคคลย่อมกันไว้เหนือศีรษะ **ยถา** มีครุฑนาคันใด พระโยคาวจรเจ้า
ก็พึงปฏิบัติจิตในเบื้องบนแห่งกิเลส ดูฉัตรฉนั้นนั่น นี่แหละเป็นองค์แห่งฉัตรเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนักษัตรพระราชมหาราชเจ้าผู้ประเสริฐ
ธรรมดว่าฉัตรย่อมอุปถัมภ์ในเบื้องบนศีรษะให้ร่มสบาย **ยถา** ฉนั้นใด ฝ่ายพระโยคาวจรเจ้าก็พึง
อุปถัมภ์แก่โยนิโสมนสิการปัญญา ดังฉัตรฉนั้นนั่น นี่แหละเป็นองค์แห่งฉัตรคำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุฑนักษัตรพระราชมหาราชเจ้าผู้ประเสริฐ
ธรรมดว่าฉัตรนั้นย่อมกางกั้นซึ่งแดดและฝนได้ **ยถา** มีครุฑนาคันใด พระโยคาวจรเจ้าพึงตั้ง
อารมณ์กำจัดเสียซึ่งกิเลส คือเพลิง ๓ ประการ อย่าพึงถือตามถือตามถ้อยคำสมณพราหมณาจารย์ ที่
หนาไปด้วยทิลุมิประการต่าง ๆ และมีวาตะต่าง ๆ ฉนั้นนั่น นี่แหละเป็นองค์แห่งฉัตร คำรบ ๓
ยุติด้วยคำที่พระธรรมเสนาบดินทรเจ้ากล่าวไว้ว่า

ยถาปี จตุต วิปุล	อจุณฺทํ อธิสํหิต
วาทาตปํ นิวาเรติ	มหตี เมฆวฏฺฐิโย
ตเถว พุทฺธปฺโตปิ	สีลฉตฺตธโร สุจิ
กิเลสวฏฺฐิ วาเรติ	สนฺตาปํ ทิวิรคฺคโย

แปลความตามพระคาถาว่า จตุต อันว่าฉัตรคือร่ม วิปุล ไพนูลย์ อจุณฺทํ หา
ช่องทะลุมิได้ อธิสํหิต ถือกันไว้มั่นคง วาทาตปํ นิวาเรติ อาจกั้นลมและแดดและฝนเป็น
อันมากได้ ยถา ฉนฺได พุทฺธปฺโตปิ แม้อันว่าพระพุทฺธบุตร สุจิ มีจิตสะอาดเป็นกุศล สีลน-
ฉตฺตธโร ทรงไว้ซึ่งฉัตรคือศีล วาเรติ กั้นเสีย กิเลสวฏฺฐิ ซึ่งฝนคือกิเลส วาเรติ กั้นเสีย สนฺตาปํ
ทิวิรคฺคโย ให้ดับเสียซึ่งความร้อนกล่าวคือเพลิง ๓ ประการ ดังนี้ ขอลถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทรธิเบศมีพระราชโองการตรัสว่า ภนฺเต นาคเสน ข้าแต่
พระนาคเสนผู้ปรีชา อันว่าองค์ ๓ แห่งนานั้นเป็นประการใด

พระนาคเสนวิสัชนาแก้ไขว่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐธรรม
คาวานานัน ต้องประกอบด้วยเหมือน บุคคลได้อาศัยยวดีน้ำไปแต่เหมือนนั้น เลี้ยงต้นข้าวให้
งอกงาม ยถา มีกรูณานันใด พระโยคาวจรเจ้าผู้ประพตีสัจจิต ก็ต้องประกอบด้วยเหมือนคือ
วัตรปฏิบัติฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนาเป็นปฐม

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภาร นานันบุคคล
ย่อมยกกันสำหรับให้รู้และกักน้ำไว้เลี้ยงต้นข้าว ยถา มีกรูณานันใด พระโยคาวจรเจ้าก็ต้อง
ประกอบด้วยคันคือศีล สำหรับให้รักษาสมณธรรม ถือเอาซึ่งพระสามัญผล ๔ คู่กันนา ฉนั้นนั้น
นี่แหละเป็นองค์แห่งนา คารบ ๒

ปุณ จ ปริ อีกประการหนึ่งเล่า มหาราช ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ
ธรรมคาวานาอย่ายังเจ้าของให้ได้ชุ่มชื้น ถึงพืชจะหาว่าผลน้อยก็ให้ผลมาก หว่านลงมากก็ให้
ผลมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไป ยถา ฉนฺได พระโยคาวจรเจ้าพึงให้ผลไพนูลย์แก่ทายก พึงยังความยินดี
แห่งทายกให้บังเกิด ถึงจะให้น้อย ก็ได้ผลมาก เมื่อทายกให้มาก ก็ได้ผลมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไป ดูจ
เนื่อนาฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนา คารบ ๓ ยุติด้วยคำอันพระอุบาลีวินัยธรกล่าวไว้ว่า

เขตฺตูปเมณ ภวิตพฺพ	อฏฺฐานวิปุลทายินา
เอว เขตฺตวโร นาม	โย ททาติ วิปุลํ ผล

มีความว่า พระพุทธรูปเปรียบเหมือนนา พึงเป็นผู้ให้ผลอันไพบูรณ์ด้วยประกอบความเพียร พระพุทธรูปชื่อว่าป็นเนื่อนอันประเสริฐอย่างนี้ ทายกผู้ใดถวายทาน ทายกผู้นั้นย่อมได้ผลอันไพบูรณ์ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดีจึงมีพระราชโองการตรัสถามองค์ ๒ แห่งยาดับพิษงูต่อไป

พระนาคเสนจึงวิสัชนาว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดว่ายาดับพิษงูนั้น จะได้มีหนอนเกิดขึ้นหาบมิได้ **ยถา** ฉันทิ พระโยคาวจรเจ้า ก็อย่าให้หนอนคือกิเลสเกิดขึ้นภายในได้ มีครูวานาดับยาดับพิษงูฉันทิ นี้แหละเป็นองค์แห่งยาดับพิษงูเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ยาดับพิษงูนั้น เมื่อรู้อย่างนี้คนทั้งหลาย ครั้นทายงูนั้นเข้าแล้ว พิษงูก็หายไป **ยถา** มีครูวานาฉันทิ พระโยคาวจรทั้งหลายพึงพิจารณากำจัดเสียซึ่งราคะโทสะโมหะทิฐิทั้งหลาย ดูยาดับพิษงูฉันทิ นี้แหละเป็นองค์แห่งยาดับพิษงู คำรบ ๒ ยุติด้วยพระพุทธรูปที่สมเด็จพระบรมโลกุตตมาจารย์ ประธานพระสังฆกรรมเทศนาไว้ว่า

สงฺขารานํ สภาวตฺถํ

ทฏฺฐกามเน โยคินา

อคเทเนว ภวิตพฺพํ

กิลสวินาสเน

มีความว่า พระโยคาวจรเจ้ามีความปรารถนาจะเห็นซึ่งสภาวะความเป็นจริงแห่งสังขารทั้งหลาย พึงกำจัดเสียซึ่งพิษแห่งงูคืออหังการ ดูยาดับพิษงูฉันทิ ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราธิบดี จึงมีพระราชโองการตรัสถามว่า **ภนฺเต** นาคเสน ข้าแต่พระเสน่หาผู้ปรีชา อันว่าองค์ ๓ แห่งโกชนะนั้น ประการใด

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **โกชนํ** นาม ชื่ออันว่าโกชนะย่อมอุปถัมภ์เลี้ยงชีวิตสัตว์ไว้ **ยถา** มีครูวานาฉันทิ พระโยคาวจรเจ้า พึงอุปถัมภ์แก่สัตว์ทั้งหลาย ดูโกชนะฉันทิ นี้แหละเป็นองค์แห่งโกชนะเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** คุรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ โกชนะนั้นย่อมยังกำลังสัตว์ให้เจริญ **ยถา** มีครูวานาฉันทิ พระโยคาวจรเจ้า พึงยังกำลังคือ บุญให้จำเริญแก่สัตว์ ดูโกชนะอันให้สัตว์เกิดกำลังฉันทิ นี้แหละเป็นองค์แห่งโกชนะ คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** คุรานะบพิตรผู้ประเสริฐ โกชนะเป็นที่ปรารถนาแก่สัตว์ทั้งปวง **ยถา** มีครูวานาฉันทิ พระโยคาวจรเจ้าเป็นที่ปรารถนาแห่งโลกทั้งปวง

คุงโกษณะอันเป็นที่ปรารภนาแห่งสัตว์โลกทั้งปวงฉนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งโกษณะคำรบ ๓ ยุติ ด้วยคำที่พระโฆณราชเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า

สกสามณฺณํ นียเมณ

ลีเสน ปฏิตุติยา

ปตุติเตน ภวิตพฺพ

สพฺพโลกสุส โยคินา

แปลความว่า พระภิกษุโยคาวจรพึงนิยมนที่จะตั้งอยู่ในภาวะที่ตนเป็นสมณะ ประกอบไปด้วยศีลและปฏิบัติ ก็จะเป็นที่ปรารภนาแห่งโลกทั้งปวง ดังนี้ ขอถวายพระพร

สมเด็จพระเจ้ามิลินท์ภูมินทราริบดีมีพระราชโองการตรัสถามด้วยองค์ ๔ แห่งนายขมังธนูต่อไป

พระนาคเสนจึงแก้ไขว่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ **อิสุตคุลโก** นาม ชื่อว่านายขมังธนูนั้น **สเร ปาตยฺนุโต** เมื่อยังไปซึ่งลูกศร จึงยันเท้าทั้ง ๒ กับพื้นให้มั่น ตั้งเขาไว้มิให้หวั่นไหว ยกคันธนูขึ้นเสมอหู ตั้งกายให้เป็นหลักไม่โยกโคลง โน้มหน้ามาด้วยมือทั้ง ๒ จับไว้มั่นคงแล้ว กระทำลูกศรในระหว่างนิ้วมือ เอี้ยวคอหลัดตาและบ่นปาก ถือเอานิมิตเล็งให้เที่ยงตรง ยังความยินดีให้เกิดว่าอาตมาจะยิงไปบัดนี้ **ยถา** มีครุวนาฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้า พึงตั้งใจซึ่งเท้าคือความเพียรเหนือปฐพีกล่าวคือศีลให้มั่น พึงกระทำซึ่งน้ำใจดีและขันติอดใจอย่าให้หวาดไหว พึงตั้งจิตไว้ในสำรวม พึงนำตนไปในที่ควรจะสำรวม พึงกำจัดซึ่งยินดีและยินร้าย พึงกระทำปัญญาโยนิโสมนสิการไว้ในระหว่างจิต พึงประคองไว้ซึ่งวิริยะ ปกปิดเสียซึ่งทวารทั้ง ๖ ตั้งไว้ซึ่งสติแล้ว พึงยังความยินดีให้เกิดว่า อาตมาจะยิงบัดนี้ซึ่งกิเลสทั้งหลายด้วยลูกศรคือปัญญา คุณนายขมังธนูอันจะยิงซึ่งสัตว์ฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนายขมังธนูเป็นปฐม

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ธรรมดานายขมังธนูนั้น ย่อมแสวงหาสวณไม้งามไว้ สำหรับคัดลูกศรที่คัดค้อมให้เที่ยงตรง คุณนายขมังธนูอันคัดลูกศรให้ตรงฉนั้นนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนายขมังธนู คำรบ ๒

ปุณ จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ครุานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ นายขมังธนูพึงยิงเอาแต่ที่หมาย **ยถา** มีครุวนาฉนั้นใด พระโยคาวจรเจ้าพึงเพ่งยิงแต่ที่หมาย เหมือนดั่งนั้น คือให้เพ่งเล็งเห็น **อนิจฺจโต** โดยไม่เที่ยง **ทุกฺขโต** มีทุกข์ **โรคโต** มีโรค **คลฺลโต** ร้อยกรองเกี่ยวอยู่ในสงสาร **สฺลฺลโต** เป็นปิ่นพิช **อมโต** ทุกข์ลำบาก **อาพาธโต** มีแต่เจ็บไข้ **ปรโลคโต** มีแต่จะตายบ่ยหน้าไปปรโลก **อิตฺโต** มีแต่อันตราย **ภยโต** มีภัย **อุปสฺสคฺคโต** มีอุปสรรค

ขัดข้อง อรุโธ มิได้ยั้งยืน อนตฺตโธ มิใช่ตัวตน อเลฆโธ หาที่ซ่อนมิได้ อตามโธ หาที่ต่อต้านมิได้ อสรมโธ หาเป็นที่ระลึกได้ไม่ อสรมฺภูโธ หามีสิ่งที่จะเป็นที่พึ่งไม่ กุจฺจโธ นำเกลียด สฺสฺสฺสโธ สฺสฺสฺสเปล่า อาทินวโธ มิโทษ วิปริณามโธ แปรปรวน อสารโธ หาแก่นสารมิได้ ภยมูลโธ เป็นมูลให้เกิดภัย วรโกโธ จะมีแต่ฆ่าฟัน วิภาวโธ ไม่มีความจำริญ ^{สาสฺสฺสโก} มีความรังเกียจ สขฺขโธ มีปัจจัยประสมตกแต่ง มารมิสฺสโธ เจือไปด้วยมาร ชาติธมฺมโธ มีแต่จะเกิด พฺยาธิธมฺมโธ มีความเจ็บไข้เป็นนิตย์ ฆราธมฺมโธ ถึงภาวะแก่เฒ่าชรา มรณธมฺมโธ ครั้นแล้วก็จะตาย ไปหาแก่นสารมิได้ ทั้งประกอบไปด้วยโสภปริเทวนารำให้สะอื้นอาลัยอยู่ในภพทั้ง ๓ ย่อมมิโทษ เป็นอันมาก ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าท่านก็พิจารณาเพ่งดู คุณาขมมังชฺชุนเพ่งเล็งเป่าอันเป็นหลักที่จะยังฉนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนาขมมังชฺชุน คำรบ ๓

ปฺน จ ปรี อีกประการหนึ่งเล่า **มหาราช** ดูรานะบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ นาขมมังชฺชุนนั้นย่อมฝึกยิงธนูในเวลาเช้าเวลาเย็นมิได้ขาด ยถา มีครุณานันใด พระโยคาวจรเจ้า ก็พึงพิจารณาน้ำใจของอาตมาโดยอารมณ์ตลอดเวลาเช้าเวลาเย็น คุณาขมมังชฺชุนอันฝึกหัดยิงธนู ฉนั้น นี่แหละเป็นองค์แห่งนาขมมังชฺชุน คำรบ ๔ ยุติด้วยคำที่พระธรรมเสนานบดีสาเรบุตร กล่าวไว้ว่า

ยถา อิสฺสตุลโก นาม	สาย ปาด์ อุปาสติ
อุปาสนํ น ธิยฺชฺชโธ	ลํถิ ภคฺตเวตนํ
ตเถว พุทฺธปฺปฺโตปิ	กโรติ กายฺอุปาสนํ
กายฺอุปาสนํ น ธิยฺชฺชโธ	อรหฺตํ อธิคฺจฺจติ

มีความว่า **อิสฺสตุลโก นาม** ชื่อว่านาขมมังชฺชุน **อุปาสติ** ย่อมจะหัดยิงธนูไปทุกเช้าเย็น จะได้เว้นละทิ้งเสียหามีได้ **ลํถิ ภคฺตเวตนํ** ครั้นไปยิงถวายสมเด็จพระบรมกษัตริย์ ก็แม่นยำดังฝึกไว้ ย่อมได้รับพระราชทานรางวัลเป็นที่ปลื้มใจร่ายทรัพย์ ยถา มีครุณานันใด **พุทฺธปฺปฺโตปิ** แม้อันว่าพระโยคาวจรผู้เป็นพุทธบุตร มากระทำการฝึกกายของตนใช้ชำนาญชำนาญแล้ว เมื่อปรารถนาจะฟันทุกข์ ก็กระทำการกายของคนเหมือนที่ฝึกไว้ **อรหฺตํ อธิคฺจฺจติ** จะได้รางวัลคือพระอรหัตคุณอันประเสริฐ คุณาขมมังชฺชุนอันได้รางวัลฉนั้น ฉนี้ ขอถวายพระพร

จบอัสสัถปัญห ที่ ๕ ^(๑) ในกุมภวรรคที่ ๗ เพียงเท่านี้

(๑) เข้าใจว่าใช้สังขยาผิด ที่ถูกควรเป็นที่ ๗ เพราะนับแต่ต้นวรรคที่ ๗ นี้ มาจนถึงปัญหานี้เป็นที่ ๗ หาใช่ที่ ๕ ไม่ ตามที่ท่านบอกจบปัญหา ไม่บอกจบวรรคดังข้างต้นนี้ คงเป็นด้วยท่านเรียงไม่จบวรรค มาพัก

ไว้กลางคัน จะบอกจบวรรคไม่ได้ จึงต้องบอกจบปัญหา

มิลินทปัญหาที่เป็นอาศตปัญหาในคัมภีร์นี้ ๒๖๒ ปัญหา^(๑) ประดับไปด้วยกัณฑ์ ๖
กัณฑ์^(๒) จัดเป็น ๒๒ วรรค^(๓) จบเพียงนี้

อนึ่ง มิลินทปัญหานี้ยังเป็นอาศตปัญหา มิได้มาในคัมภีร์นี้อีก ๔๒ ปัญหา^(๔) รวม
ทั้งที่มาและไม่ได้มาเป็น ๓๐๔ ปัญหา^(๕) แม้ทั้งหมดนี้นับเข้าในมิลินทปัญหาลิ้น

(๑) ลองนับตรวจดูได้เพียง ๒๓๔ ปัญหาเท่านั้น ไม่ทราบว่าจะขาดไปด้วยเหตุใดหรือท่านจะนับข้อ
ปัญหาซึ่งถามกันเป็นตอน ๆ ในอนุমানปัญหาที่ ๘ ในนมวรรคแห่งเมณฑกปัญหาเข้าด้วย ลองสอบดูได้
เพียง

๑๖ ตอนเท่านั้น แม้บวกกันเข้าก็ยังไม่ครบ นอกจากนี้มองไม่เห็นเค้าที่ไหน เป็นอันยังไม่ได้ความชัด

(๒) การจัดกัณฑ์ ในตอนต้นมิได้พูดถึง เพียงแต่บอกไว้ในอารัมภกถาว่า ในมิลินทปัญหามี ๖
สถาน

คือ ปุพพปโยคสถาน ๑ มิลินทปัญหาสถาน ๑ เมณฑกปัญหาสถาน ๑ อนุমানปัญหาสถาน ๑ ลักษณะ-
ปัญหาสถาน ๑ อุปมาภคปัญหาสถาน ๑ แล้วอธิบายไว้ดังแจ้งอยู่ในอารัมภกถาหน้า ๕-๑๐ แต่เมื่อ
พิจารณาตามลักษณะที่เมื่มาโดยลำดับ เห็นว่าท่านวางกละกันไป เช่นลักษณะปัญหาวางรวมในมิลินท
ปัญหา

อนุমানปัญหารวมในเมณฑกปัญหา เป็นต้น ยากที่จะแยกออกเป็นกัณฑ์ ๆ ได้ และการที่ตัดตอนใน
ระหว่าง

บางแห่งเช่นโคตมวิัตถทานปัญหาก็มิได้จัดว่าเป็นส่วนไหน คงตกอยู่ในระหว่าง น่าสงสัย แต่โดยความ
เข้าใจว่า

๖ กัณฑ์ ในที่นี้ ก็คือ ๖ สถาน ในอารัมภกถานั้นเอง

(๓) ตรวจได้ ๒๓ วรรค เกินไป ๑ วรรค หรือท่านจะตัดเอาวรรคที่ ๗ ในอุปมาภคปัญหานั้นยัง
กล่าวความไม่จบนั้นออกเสีย ถ้าเช่นนี้ได้จำนวนพอเหมาะกันไม่ขาดไม่เกิน

(๔) อาศตปัญหานี้ คงหมายเอาข้อที่ว่าด้วยของคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งตั้งเป็นบทมัตติกาไว้ในอุปมาภค
ปัญหาอันท่านแจกยังไม่ครบก็จบเสีย คือแจกมากเพียงปัญหาที่ ๗ ในกุมภวรรคที่ ๗ เท่านั้น ต่อนั้นไป
ปล่อยค้างไว้ได้สอบดูในบทมัตติกา คงได้ส่วนที่ยังค้างอยู่เพียง ๑๔ ปัญหา คือในวรรคที่ ๗ สามปัญหา
วรรคที่

๘ สิบปัญหา วรรคที่ ๙ สิบเอ็ดปัญหา วรรคที่ ๑๐ สิบปัญหา วรรคที่ ๑๑ เจ็ดปัญหา ถลาจากจำนวนที่
กล่าวนี้

๑ ปัญหาจะค้างล่นอยู่ที่ตรงไหนไม่ได้ความ

(๕) เมื่อความฉลาดเคลื่อนเป็นมาดังที่กล่าวแล้วข้างต้น จำนวนก็ไม่เต็มเท่านี้ เพราะฉะนั้นเมื่อ
อาศตปัญหาและอาศตปัญหาเข้าคงได้เพียง ๒๓๕ ปัญหาเท่านั้น ขาดไป ๒๕ ปัญหาไม่ได้เต็มตาม

จำนวนที่ว่า

๓๐๔

อปรภาคถา

รณฺโณ จ เณรสุต จ ปุณฺณวสานเณ เมื่อจบปุณฺณและวิธฺชนาแห่งพระเจ้ามิลินท
ปิ่นนราธิบดินี และพระนาคเสนเถระลงในครั้งนั้นก็บังเกิดมหัศจรรย์บันดาลมี คือปฐพีอันใหญ่
หนาได้ ๒ แสน ๔ หมื่นโยชน์ มีน้ำรองเป็นที่สุด ปกมฺปิตุล ก็กัมปนาทหาวดหวั่นไหว วิหฺขุตา
อันว่าสายฟ้า นิจฺจรีสุ ก็แลบทั่วทุกทิศ ทิพฺพบุปฺผ วสุตฺติ ฝูงเทวดาก็โปรยปรายทิพยบุปผา
มาลาสุวรรณคัลลงมากระทำสักการบูชา มหาพฺรหฺมา อันว่าท้าวมหาพรหมก็ชื่นชม สาธุการโมทนา
มหาโมโส อโหสิ ได้มีความกึกก้องไกลหลสะเทือนสะท้าน คุยมหาเมฆอันคั่นองเป็นระลอก
กระฉอกกลั่นอยู่ในมหาสมุทรฉะนั้น

อิตฺติ โส มิลินฺโท ราชา ครั้งนั้น อันว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงกษัตริย์จอมมิลินทภูมิณฑรา-
ธิบดินี พร้อมด้วยโยธิเสนาข้าหลวงและอัคนารีสาวสนมทั้งปวง ต่างก็พากันนบน้อมอัญชลี
นมัสการสันทัดกัน ส่วนสมเด็จพระภูมิบาลจอมมิลินทราชมีพระหฤทัยเลื่อมใสประสาธินดี
ปรีดาราเริงนักรหนา ทรงเห็นแก่นสารในพระพุทฺธศาสนา สิ้นสงสัยสอเคล็ดกั้นขวางในพระ
รัตนตรัย ทรงเลื่อมใสในคุณบรรพชาและปฏิบัติอาธิยาบถของพระเถระ โดยจตุคณะบริบูรณ์
นิหิตมานมบุโท สิ้นมานะและกระด้างอวดดี อุทฺธตาโจ วีย ฤษภินฺโท คุงพระยานาคฤทธิ
ร้ายอันเขลาอนเชี้ยวเสียแล้ว ก็ไม่มีพินิจนั้น จึงประณมกรนมัสการ มีพระดำรัสตรัสกับพระ
นาคเสนต่อไปว่า ภูนฺเต นาคเสน ข้าแต่พระนาคเสนผู้ปรีชา ปัญหานี้เป็นพุทฺธวิสัย พระผู้เป็น
เจ้ามาแก้ไขได้เป็นอันดี พระธรรมกถึกในพระพุทฺธศาสนานี้ ยกพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเสีย
แล้ว จะมีผู้ใดอื่นอาจแก้ปัญหาพุทฺธวิสัย เปรียบเทียบด้วยพระผู้เป็นเจ้านั้นหามิได้ มีประเสริฐ
โสดแต่พระผู้เป็นเจ้าองค์เดียวเท่านั้น ขมถ พระผู้เป็นเจ้าจงอดโทษ โยมขอขมา และพระผู้เป็น
เจ้าจงทรงไว้ว่า โยมเป็นอุบาสกถึงซึ่งปาณูปเตศรณคมน์แต่วันนี้เป็นต้นไป โยมจะขอเอาพระผู้
เป็นเจ้าเป็นที่พึ่งจนตราบเท่าสิ้นชีวิต ดังนี้ ครั้นแล้วก็มิพระราชโองการให้สร้างวิหารชื่อว่ามิลินท-
วิหาร ถวายพระนาคเสนกับพระชีนาสพทั้งหลายอันมาอยู่ด้วยร้อยโกฏิ ตั้งแต่นั้นก็โปรด
ปรานปฏิบัติถวายจตุปัจจัยให้สําราญอยู่ในมิลินทวิหารนี้ครั้นนานมาทรงยินดีเลื่อมใสใน
ปัญญาพระมหาเถระนาคเสนผู้เลิศอรหันต์ ก็ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชบุตร แต่พระ
นามของพระราชบุตรนั้น จะเป็นอย่างไร มิได้ปรากฏในวาระพระบาลี

ส่วนสมเด็จพระเจ้ามิลินทภูมิณฑราธิบดินีเห็นโทษลามกมิดีในโลภียกามคุณ อันเป็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มิตั้งอยู่จริงกาลนานช้า จะพาให้อาลัยหลงอยู่ในวิภวสสารเทวศิง
ทรงพระรำพึงจะหาที่พึ่งหนีภพทั้ง ๓ คือ กามภพ ๑ รูปภพ อรูปภพ ๑ สิริเป็นภพสาม

พิเคราะห์ดูความภพทั้ง ๑๑ ชั้น คืออบายภูมิ ๔ มนุษยโลก ๑ เทวโลก ๖ ชั้นตั้งแต่จำตุมหา-
ราชการไปจนชั้นปรินิพพานแล้วพิจารณาชั้นพรหม ๑๖ ชั้นซึ่งมีรูปกาย พิเคราะห์ดูชั้น
อรุพพรหม อหารูปมิได้ทั้ง ๔ นั้นก็ดี ก็ไม่เห็นว่าจะเป็นที่พึงได้ เหตุภพทั้งสามนี้ไซ้ยังจะให้
เวียนเกิดเวียนตายกลับกลายได้ ไม่เป็นที่แน่นอนเหมือนกรุงแก้วอันกล่าวแล้ว คือพระอมต-
มหานครนฤพาน อันเกษมสำราญสุขสบายมิได้เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ท้าวเธอมีพระหฤทัย
ผูกพันในที่จะได้สำเร็จพระนฤพาน ตัดกัณการเสียให้ขาดเด็ดแต่ในปัจจุบัน ขณะนั้น ก็ทรงสละ
เสียซึ่งมานะ เสด็จออกจากพระราชเคหาทรงบรรพชาเพศเป็นอนาคาริกบรรพชิต บำเพ็ญ
สมณกิจเจริญพระวิปัสสนาไป ก็ได้สำเร็จแก่พระวิมุตติเสวตฉัตร กระทำให้แจ้งชัดซึ่งพระ
นฤพานเป็นพระอรหันต์จีณาสพอันประเสริฐสิ้นกิเลส เตน วุตต์ เหตุดังนี้ พระคันถรณจาจารย์
จึงนิพนธ์ผูกกาสาสรสรเสริญคุณแห่งปัญญาไว้ในที่สุดนี้ว่า

ปญฺญา ปสฺสฺจา โลกสุมี	คตา สทฺธมฺมจิตฺติยา
ปญฺญา ยิมตี หนุตฺวาน	สนฺติ ปปฺโปนฺติ ปญฺทิตา
ตสุมี ขนฺธ จิตา ปญฺญา	สติ ยตฺถ อนุทกา
ปฺชาวิสฺเสสฺส ธีโร	อคุโธ โสว อนุตฺตโร
ตสฺมา หิ ปญฺทิตो โปโส	สุขํ สมฺปสฺสสมตฺตโน
ปญฺจวนฺตาทิปุชฺเยย	เจตฺย วิย ปุชิตํ

มีความว่า ปัญญานี้เป็นโลกสรสรเสริญเพราะเป็นที่บรรลุถึงความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม
นักปราชญ์จะสิ้นสงสัยสำเร็จแก่ธรรมากิสมย์ก็เพราะปัญญา อนึ่งสติตั้งบริบูรณ์ไม่บกพร่องใน
จันท์ใด ปัญญาก็ตั้งอยู่ได้ในจันท์นั้น ผู้ประกอบด้วยปัญญาเป็นผู้ควรรับบูชาอันวิเศษ และเป็นผู้
เลิศประเสริฐ หาผู้ใดจะเสมอเหมือนมิได้ เหตุดังนี้แล บุรุษผู้ปรีชา เมื่อพิจารณาเห็นความสุข
แก่ตนแล้ว พึงสักการะเคารพท่านผู้มีปัญญา คุณหนึ่งว่าบูชาพระเจดีย์อันเป็นที่สักการะจะนั้น ดังนี้

มิลินทสูตร เจว นาคเสนเรตฺส จ ปญฺหาปฺจุณเวยฺยากรณปฺปรณํ สมตฺตํ

คัมภีร์แสดงคำไวยากรณ์แห่งการถามปัญหา ของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน
จบเพียงนี้แล้ว ก็มี ด้วยประการฉะนี้

มิลินทปัญหา จบบริบูรณ์

มติปัญหา - หน้า 575

ภาคผนวก

ภาคผนวก

มิลินทปัญหา เป็นปกรณ์มีมาเก่าแก่และสำคัญปกรณ์หนึ่งในพระพุทธศาสนา ไม่ปรากฏว่าท่านผู้ใดเป็นผู้รจนา เชื่อกันว่ารจนาขึ้นในราวพุทธศักราช ๕๐๐ ปรากฏตามมรุตตลปกาสินี ฎีกาแห่งมิลินทปัญหาซึ่งรจนาโดยพระมหาติปิฎกจุฬาลงฺกัย^(๑) ว่าพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผู้แต่งนิทานกถาและนิคมกถาประกอบเข้า ส่วนตัวปัญหา ท่านหาได้กล่าวว่ามีผู้ใดแต่งไม่^(๒)

มิลินทปัญหาแบ่งออกเป็น หกส่วน คือ บุพพโยค ว่าด้วยบุพพกรรมและประวัติของพระนาคเสนและพระเจ้ามิลินท์ มิลินทปัญหาวาด้วยปัญหาเจ็ดอันเดียว เมณฑกปัญหา ว่าด้วยปัญหาสองเจ็ดอัน อนุমানปัญหา ว่าด้วยเรื่องที่อยู่โดยอนุमान ลักษณะปัญหา ว่าด้วยลักษณะแห่งธรรมต่าง ๆ อนุमानกถาปัญหา ว่าด้วยเรื่องที่จะพึงทราบด้วยอุปมา ในหกส่วนนี้ บางส่วนยกเป็นมาติกา บางส่วนไม่ยกเป็นมาติกา จัดรวมไว้ในมาติกาอื่น คือ ลักษณะปัญหารวมอยู่ในมิลินทปัญหา อนุমানปัญหารวมอยู่ในเมณฑกปัญหา เพราะฉะนั้น บุพพโยคซึ่งเรียกว่า พาหิรกถาหนึ่ง มิลินทปัญหา หนึ่ง เมณฑกปัญหา หนึ่ง และอุปมากถาปัญหา หนึ่ง^(๒)

เกี่ยวกับระยะเวลาแห่งการรจนามิลินทปัญหานี้ สมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺฐายี-มหาเถร) ทรงสันนิษฐานไว้ว่า ในพุทธโมสถปวัตติกถา ท้ายคัมภีร์วิสุทธิมคฺค กล่าววว่าพระพุทธโฆษาจารย์เกิดเมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงแล้ว ๘๖๕ พรรษา ในพาหิรกถาแห่งมิลินทปัญหากล่าวว่า พระเจ้ามิลินท์ทรงสมภพ เมื่อพุทธศักราช ๕๐๐ ปี แต่ไม่ปรากฏว่าพระเจ้ามิลินท์ทรงครองราชสมบัติในสาคลนคร เมื่อพระพุทธศักราชล่วงแล้วเท่าไร ปรากฏแต่เพียงว่า พระเจ้ามิลินท์ทรงชอบรุกรานถามปัญหาธรรม จนไม่มีใครสามารถจะวิสัชนาได้ สมณพราหมณ์จึงต่างพากันหนีออกไปหมด สาคลนครว่างเปล่าจากสมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตอยู่ถึง ๑๒ ปี พระนาคเสนจึงได้อุบัติขึ้น และบรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุได้ ๗ ขวบ

(๑) ในคำนำ มิลินทปัญหา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า พระปิฎกจุฬาลงฺกัย เป็นผู้รจนามิลินทปัญหา และในบัญชีคัมภีร์ภาษาบาลีและสันสกฤต ของหาพระสมุควชิรญาณ (หอสมุดแห่งชาติ) ว่า พระติปาติเถระ เป็นผู้แต่งมรุตตลปกาสินี แต่มรุตตลปกาสินี

ฉบับอักษรโรมัน ก็ว่า รจนาโดย พระมหาติปิฎกจุฬาลงฺกัยเถระ

(๒) พระนิพนธ์คำนำ ของสมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺฐายีมหาเถร) ในมิลินทปัญหาคับโรงพิมพ์ไท

อุปสมบทเมื่ออายุ ๒๐ ปีเต็ม บรรลุโศคาปัตติผลแล้ว จึงไปเรียนพระพุทธรวณะในสำนักของพระพุทธรักขิตเถระ ที่โอโสการาม เมืองปาฏลิบุตร เรียนพระไตรปิฎกใช้เวลาในการเรียน ๓ เดือน และพิจารณาอรรถแห่งพระพุทธรวณะที่เรียนแล้วอีก ๓ เดือนจึงจบ พร้อมทั้งได้บรรลุพระอรหัต แล้วจึงกลับสู่สังเขยบริเวน จนถึงได้พบกันพระเจ้ามิลินท์กระทำปุจฉาวิสัชนากันและกัน ระยะเวลาตั้งแต่พระนาคเสนอุปสมบทแล้ว ถึงวิสัชนาปัญหากับพระเจ้ามิลินท์นี้ อนุมานดูไม่แน่ว่ากี่ปี แต่ก็คงได้ความว่า พระนาคเสนเกิดภายหลังพระเจ้ามิลินท์หลายสิบปี คงในราวพุทธศักราช ๕๓๐ ปี จะอ่อนแอกว่าไปบ้านก็คงไม่มากนัก มิลินทปัญหานี้คงเกิดขึ้นในราวพุทธศักราช ๕๕๐ ปีขึ้นไป เพราะฉะนั้น เมื่อประมวลหลักฐานที่มาทั้งสามสถานประกอบด้วยเข้าแล้วคงได้ความว่า ตัวมิลินท์ปัญหาเกิดขึ้นราวพุทธศักราช ๕๕๐ ปี และพระพุทธโฆษาจารย์ได้แต่งนิทานถกกับนิคมถกประกอบเข้าให้บริบูรณ์ ได้ลักษณะแห่งปกรณ์ในระหว่างพุทธศักราช ๘๕๗ ถึง ๑๐๐๐ ปี^(๑)

ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ (Prof. Rhys Davids) ผู้แปลมิลินทปัญหาเป็นภาษาอังกฤษเป็นคนแรก (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓) ไม่ได้ระบุผู้รจนา กล่าวแต่เพียงว่า มิลินทปัญหา เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นทางอินเดียภาคเหนือ ราวแรกตั้งคริสตศักราช (คริสตศักราชเริ่มเมื่อ พ.ศ. ๕๔๓) ในเวลาที่พระพุทธศาสนายังไม่เกิดแตกแยกกันเป็นนิกายมหายาน ข้างฝ่ายเหนือ และนิกายเถรวาท ข้างฝ่ายใต้ และว่ามิลินทปัญหานี้ เดิมคงแต่งขึ้นในภาษาสันสกฤตหรือภาษาปรากฤตเช่นเดียวกับคัมภีร์อื่น ๆ ที่รจนาขึ้นในทางอินเดียภาคเหนือ แต่ฉบับเดิมสาบสูญไปเสียแล้ว ฉบับที่ปรากฏสืบมาจนบัดนี้นั้น เป็นฉบับที่ชาวลังกาได้แปลเป็นภาษาบาลีไว้^(๒)

วี. เทรงก์เนอร์ (V. Tremckner) ซึ่งเป็นผู้ถ่ายทอดมิลินทปัญหาออกเป็นอักษรโรมันเป็นคนแรก (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓) กล่าวว่า มิลินทปัญหานี้ รจนาขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑ และลงความเห็นว่าต้นฉบับเดิมเป็นภาษาสันสกฤต เพราะใช้คำเริ่มต้นว่า "ตมฺยตา นฺตุยต" แทนที่จะใช้คำเริ่มต้นที่นิยมใช้กันในคัมภีร์บาลีทั่วไปว่า "เอวมฺเม สุตฺ" และว่า เป็นปกรณ์ที่รจนาขึ้นทางอินเดียเหนือ อันเป็นดินแดนที่อยู่ในความปกครองของพระเจ้าเมนันเดอร์ (มิลินท์) ซึ่งดูก็ไม่แน่ว่าจะมีอะไรเกี่ยวข้องกับลังกา^(๓)

(๑) พระนิพนธ์คำนำ สมเด็จพระสังฆราช (อุฎฺฐายิมหาเถร) ในมิลินทปัญหาลงฉบับโรงพิมพ์ไท ๒๔๗๐

(๒) พระนิพนธ์คำนำ ของสมเด็จพระกรมพระยาดำรง ฯ ในมิลินทปัญหา ฉบับสมุดแห่งชาติ ๒๕๐๐

(๓) Foreword by Prof. Nalinaksha Dutt, Milindapanha and Nagasenbhikshussutra by Dr. thich Minh Chau Bhikkhu, Calcutta 1964.

ส่วนท่านอนันท์ เกศัลยาณะเถระ (Anand Kausalyayana) ชาวอินเดีย กล่าวว่า มิลินทปัญหานี้ รวบรวมขึ้นโดยพระนาคเสนมหาเถระ และเป็นคัมภีร์ที่มีหลักฐานดีเล่มหนึ่ง มิลินทปัญหาคงจะรวมขึ้นในสมัยพระเจ้าเมณัณเดอ (มิลินท์) หรือหลังจากนั้น แต่จะต้องรวมขึ้นก่อนสมัยพระพุทธโฆษาจารย์ เพราะพระพุทธโฆษาจารย์มักจะอ้างถึงมิลินทปัญหาเสมอ เมื่อประมาณ ๑๕๐ ปี ก่อนคริสตศักราช ถึงคริสตศักราช ๔๐๐ ปี เมื่อถือว่ามิลินทปัญหามีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สิ่งที่ต้องพิจารณาต่อไปก็คือใครเป็นผู้รวบรวมขึ้น รวบรวมขึ้นเมื่อไร มีการเพิ่มเติมลงไปบ้างหรือไม่ และถ้ามีการเพิ่ม เพิ่มเติมไปเมื่อไร มีผู้เสนอความคิดว่ามิลินทปัญหาไม่ใช่เป็นคัมภีร์ที่รวมขึ้นโดยบุคคลคนเดียว เพราะแต่ละตอน มีลีลาการแต่งแตกต่างกัน บางทีจะมีการเพิ่มเข้าไปในภายหลังเป็นบางตอนก็ได้ ข้อพิวจน์คำที่กล่าวนี้มีอยู่ว่า ฉบับที่แปลเป็นภาษาจีนระหว่างคริสตศักราช ๓๑๗-๔๒๐ (พุทธศักราช ๘๖๐-๙๖๓) ซึ่งเรียกว่านาคเสนสูตรนั้น มีเพียง ๓ ตอนแรก เมื่อพิจารณาตามหลักนี้ จะเห็นได้ว่า ๔ ตอนที่เหลือเพิ่มเข้ามาในภายหลัง ข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนคำกล่าวข้างต้น คือ เมื่อจบตอนที่ ๓ แล้ว ก็แสดงว่าพระเจ้ามิลินท์ทรงถามปัญหาจบลง แต่ถึงตอนที่ ๔ กลับเหมือนทรงเริ่มต้นถามใหม่อีก จึงมีทางสันนิษฐานได้เป็น ๓ ทางคือ (๑) อาจจะมีการเพิ่มเติมเข้ามาภายหลังอีกหลายตอน (๒) อาจจะได้เพิ่มขึ้นครบบริบูรณ์อย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้มาเดิมแล้ว และ (๓) ชาวจีนอาจจะเลือกแปลไว้เพียง ๓ ตอนแรก ก็ได้ (๑)

นาง ไอ.บี. ฮอนเนอร์ (I. B. Horner) กล่าวว่า มิลินทปัญหาอาจจะไม่ได้แต่งขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์ นาย เอส. ดุตต์ (S.Dutt) ประมาณว่า อาจจะร้อยกรองขึ้นในยุคต่อๆ มาอีกช้านาน และนาย เอ. แอล. บาซัม (A. L. Basham) ก็ว่า บางทีก็อาจจะรวมขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ ๑ หรือมีจะนั้นก็ราวแรกตั้งคริสตศักราช แต่อย่างน้อยก็ต้องก่อนพระพุทธโฆษาจารย์ไปลังกา แม้จะไม่ทั้งหมดก็ต้องบางส่วน หรือไม่ก็ภายหลังที่พระไตรปิฎกได้จัดเป็นชาดก เป็นทีมนิกาย มัชฌิม-สังยุต-อังคุตตร-ขุททกนิกายแล้ว ส่วนภิกษุสงฆ์ผู้ทำหน้าที่ในการรวบรวมนั้น ก็คงจะรวมอยู่ในจำนวนผู้ที่พระนาคเสน กล่าวว่าเป็นผู้ที่อยู่ในธรรมนครของพระพุทธเจ้า (๒) เอ.ดี. แอดิการัม (A.D. Adikaram) ได้ให้ข้อสังเกตไว้ตามที่เขาสอบสวนได้ว่า นำประหลาดที่ชื่อบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในขุททกภณเฑาะนั้นไม่มีกล่าวถึงในอรรถกถา

(๑) 2500 Year of Buddhism, p. 206-207

(๒) มีธรรมกถิก วินยกถิก สุตตันตกถิก เป็นต้น คู่มิลินทปัญหาลงฉบับแปลในมหาภูฏ ๑ หน้า ๕๖๗

อันเลขาพาตัวเอง (นางสอนเนอร์) ก็ไม่พบเหมือนกัน แต่เกี่ยวกับพื้นฐานของข้อความต่าง ๆ ในมิลินทปัญหานี้ เขา (นายเอติการัม) ได้สรุปไว้ว่าเกิดขึ้นในอินเดีย มิใช่เกิดขึ้นในลังกา^(๑)

นางสอนเนอร์ ได้ให้ข้อสังเกตต่อไปอีกกว่า เป็นที่น่าสังเกตว่าในอรรถสาลินี อ้างข้อความบางตอนจากมิลินทปัญหา ตอนที่ ๑-๓ และ ชัมมปัทฏฐกถา ก็อ้างข้อความจากมิลินทปัญหา ตอนที่ ๔-๖ ด้วยหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้แสดงว่าพระพุทธโฆษาจารย์มีความชำนาญในมิลินทปัญหาเป็นอย่างดี ดังนั้นมิลินทปัญหาอาจจะได้รจนาขึ้นในอินเดีย หรือ แคมเบียร์ เมื่อประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ ปีก่อนที่จะตกเข้ามาในประเทศลังกา เมื่อเทียบให้เห็นข้อต่างกันแล้ว จะเห็นว่า วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ให้ความรู้ในทางปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมการทำตนให้บริสุทธิ์อย่างละเอียดละออ ส่วนพื้นฐาน การอธิบาย และการแนะนำต่าง ๆ ในมิลินทปัญหานี้ เป็นไปในทางพัฒนาปัญญามากกว่า มิใช่เป็นแบบแผนในการเจริญสมาธิภาวนา จุดมุ่งหมายตามที่แสดงไว้ก็คือ ต้องการจะขจัดสาเหตุแห่งความเคลื่อนไหวสลับต่าง ๆ อันอาจจะเกิดขึ้นได้เนื่องจากการมีความเห็นขัดแย้งกันเกี่ยวกับพระคัมภีร์ หรืออรรถแห่งคำสอนให้หมดสิ้นไป และเพื่อจะขจัดปัญหายุ่งยากต่าง ๆ เมื่ออนุชนในอนาคตจะได้รับคำตอบที่ถูกต้องเกี่ยวกับปัญหาสองแง่ อันอาจทำให้เกิดความงุนงงสับสนแท้ และเพื่อจะทำให้การโต้เถียงกันอันจะพึงมีได้ในอนาคตเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้หมดสิ้นไป ผู้แต่งจะต้องได้บันทึกการสนทนาที่เกิดขึ้นจริง ๆ หรือว่าเชื่อว่าเกิดขึ้นจริงระหว่างกษัตริย์ผู้ที่ทรงพระปรีชาสามารถเป็นอย่างยิ่ง (ซึ่งอาจจะเป็นกษัตริย์กรีกบาเกเตรียน แต่น่าจะเป็นบาเกเตรียนกรีกมากกว่า) กับพระนาคเสนซึ่งความสามารถพอ ๆ กัน หรือไม่เช่นนั้น ก็จะต้องคิดแต่ขึ้นมาเอง โดยมีการรวบรวมและเพิ่มเติมมาเรื่อย ๆ นับเวลาเป็นปี ๆ และอาจจะมีคณะหรือศิษย์ช่วยเพิ่มเติมต่อ ๆ มาด้วย และด้วยวิธีดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้กลายเป็นงานที่มีหลักฐาน มีสาระและมีความสำคัญขึ้น จึงกล่าวได้ในที่สุดว่า มิลินทปัญหานี้ เป็นผลงานของรจนาจารย์มากกว่าหนึ่งท่าน ลีลาอันกะทัดรัดในตอนต้น ๆ ของคัมภีร์นี้ ซึ่งเราจะเห็นว่าแตกต่างกับตอนท้าย ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความชำนาญในทางสำนวนวรรคต ย่อมจะเป็นเครื่องสนับสนุนสมมติฐานดังกล่าวนี้ได้เป็นอย่างดี^(๒)

ส่วนศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับผู้รจนามิลินทปัญหานี้ไว้ว่า เมื่อประมวลหลักฐานต่าง ๆ จากข้อสถานที่สำคัญและแม่น้ำสำคัญ ที่กล่าวถึงในคัมภีร์นี้แล้ว ก็

(๑) Milinda's Questions Voll.I, by I.B Horner, p. xxi-xxii.

(๒) Milinda's Questions voll.I,p.xx-xxi.

พอสรุปได้ว่า ผู้รจนาคัมภีร์นี้ อยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศไทยอินเดีย หรือในแคว้นปัญจาบของอินเดีย (ปัจจุบัน) และเหตุผลที่จะมาสนับสนุนความเห็นดังกล่าวนี้ให้หนักแน่นยิ่งขึ้น ก็คือว่า ในที่อื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศลังกา ซึ่งอาจจะพิจารณาว่าเป็นที่อยู่ของผู้แต่งคัมภีร์นี้ หากท่านไม่ได้อยู่ในที่ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นก็ได้นั้น ไม่ปรากฏว่ามีอนุสรณ์อะไรเกี่ยวกับพระเจ้าเมนันเดอร์อยู่เลย^(๑)

และศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ยังได้กล่าวอีกว่า มิลินทปัญหานี้รจนาขึ้นภายหลังคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎกที่แต่งโดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๒๓๕ ปี เพราะเมื่อเปรียบเทียบคัมภีร์ทั้งสองนี้ดูแล้ว จะเห็นว่า ข้อผิดพลาดที่บรรลพพระอรหันต์แล้วจะบวชด้วยวิธีด้วย^(๒) และเป็นธรรมดาว่า ข้อความในคัมภีร์ที่เก่ากว่านั้น มักจะถูกนำมาอ้างอิงในคัมภีร์ที่แต่งทีหลัง และความมุ่งหมายก็อย่างเดียวกัน คือเพื่อปราบพวกมิชฌาทิฏฐิและป้องกันพระศาสนาจากพวกพาหิรลัทธิต

พระเจ้ามิลินท์ คือใคร ? ภารัต สิงห์ อุปธิยาเย (Bharat sing Upadhyaya) ได้ให้คำตอบในปัญหานี้ไว้ว่า พระเจ้ามิลินท์นั้น เป็นองค์เดียวกันพระเจ้าเมนันเดอร์ กษัตริย์ชาติอินโดกรีก ซึ่งเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์และสนับสนุนพระพุทธศาสนาที่สำคัญพระองค์หนึ่ง ระหว่างศตวรรษที่ ๒ คำว่า มิลินท์ มาจากคำภาษากรีกว่า เมนันดรอส (Menandros) นักเขียนในสมัยนั้น เรียกพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้หลายอย่างด้วยกัน เช่น ในหนังสือ อวทาน-กัลปดคา ของท่านเกษมเมณฑร (Ksimendra,s Avadanadalpalata) เรียกพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ว่า มิลินทร์ (Milindra) ซึ่งเป็นนามเดียวกันกับที่พบในหนังสือหมวด ดันเซอร์ (The Bstan-hygyur) แห่งพระไตรปิฎกทิเบต คำจารึกหีบศพภาษาจีนกอด (Shinkot) เป็นตัวอักษร ขาโรษฐิ (Kharosthi) เรียกพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ว่า เมนัทระ (Mebadra) หลักฐานสำคัญที่พอจะประมวลเรื่องราวของกษัตริย์ชาติอินโดกรีกพระองค์นี้ ก็คือมิลินทปัญหานั่นเอง เรื่องราวของนักประวัติศาสตร์กรีก เช่น สตราโบ (Strabo) พลูตาร์ค (Plutarch)

(๑) Sacred Book of the East, by F. Max Muller, Vol.xxxv, p. xlv.

(๒) เล่มเดียวกับหมายเลข (๑) Vol. xxxvi, p.xxv.

และจัสติน (Justin) และเหรียญของพระเจ้าเมนันเดอร์เอง ซึ่งจารึกตัวอักษรว่า "Basileus Soteris Menandros" ที่ค้นพบในที่ต่าง ๆ ๒๒ แห่ง ในลุ่มน้ำกานูล (Kabul) และสินธ์ (Sindh) และในบริเวณภาคตะวันตกของมณฑลอุตตรประเทศ (Uttar Pradesh) นักปราชญ์หลายท่านมีความเห็นแตกต่างกันในเรื่องสมัยอันแน่นอนของพระเจ้าเมนันเดอร์ สมิธ (Smith) มีความเห็นว่า พระเจ้าเมนันเดอร์รุ่งเรืองอยู่ในกลางศตวรรษที่ ๒ ก่อน ค.ศ. เอช.ซี. เรย์ ชาธุรี (H.C. Rau Chaudhuri) กล่าวว่า พระองค์ทรงพระชนม์อยู่ในศตวรรษที่ ๑ ก่อน ค.ศ. ในมิลินทปัญหากล่าวว่าพระเจ้ามิลินท์ทรงพระชนม์อยู่ หลังพุทธปรินิพพาน ๕๐๐ ปี ฉะนั้นจึงมีเหตุผลเพียงพอที่จะกล่าวว่า กษัตริย์กรีกพระองค์นี้ ทรงครองราชย์ในศตวรรษที่ ๑ ก่อน ค.ศ. หรือราว ๆ นั้น ซึ่งมีข้อเท็จจริงอื่น ๆ ยืนยันอีกเป็นอันมาก ในมิลินทปัญหากล่าวว่าพระเจ้าเมนันเดอร์ เป็นพระราชแห่งพวกโยนก "โยนกาน ราชา มิลินโท" คำบาลีว่า โยนก หรือ โยน (สันสกฤตว่า ยวน) เป็นคำเดียวกับภาษาเปอร์เซียโบราณว่า "เยานะ" ซึ่งแต่เดิมหมายถึงพวกไอโอเนียนกรีก (Ionian Greeks) แต่ต่อมาเลื่อนไป หมายถึงพวกกรีกทั้งหมด อาณาจักรของพวกโยนยะ (Yonas) และพวกกัมโบชะ (Kambojas) เป็นที่รู้จักแก่ชาวอินเดียในศตวรรษที่ ๖ ก่อน ค.ศ. ดังมีหลักฐานอยู่ในอัสตลายุค มัชฌิมนิคาย ซึ่งแสดงว่าประชาชนของอาณาจักรเหล่านี้มีเพียง ๒ วรรณะ คือ พวกอารยะ (Arya) และพวกทาส (Dasa) แทนที่จะมี ๔ วรรณะเหมือนในสังคมอินเดีย เป็นข้อเท็จจริงที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่า หลังสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งทำที่กรุงปาฏลิบุตร ได้มีการส่งนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังประเทศโยนอันห่างไกล อันประกอบไปด้วยอาณาจักรของพระเจ้าอันติโอคอสที่ ๒ แห่งซีเรีย (Antiochos II of Syria) อาณาจักรของพระเจ้าอันติโกนอสโกนาตอส แห่งเมซิโดเนีย (Antigonos Gonatos of Macedonia) เป็นต้น ข้อความนี้ได้กล่าวไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๒ และหลักที่ ๑๓ ของพระเจ้าอโศก ในศิลาจารึกนั้น มีคำกล่าวต่อไปอีกว่า พระภิกษุชาวกรีกชื่อ ธรรมรักขิต (Yona Dhammarakkhita) ถูกส่งไปประกาศพระศาสนาในอปารนตประเทศ ฉะนั้น จึงเห็นได้ชัดเจนว่า คำสอนอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าได้เข้าถึงจิตใจของชาวกรีกก่อนสมัยของพระเจ้าเมนันเดอร์ แต่ส่วนมากเราได้ทราบกันว่า กษัตริย์พระองค์นี้เป็นพระองค์แรกที่ทรงพระทัยในคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยทรงตั้งข้อสงสัยขึ้นหลายประการ เมื่อพระองค์ทรงได้สดับคำวิชันของพระนาคเสนจนหมดความสงสัยแล้ว พระองค์ก็ทรงสนับสนุนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในมิลินทปัญหากล่าวว่า พระเจ้ามิลินท์ประสูติที่ตำบลกลสิคาม ในเกาะอลสันทะ คือ เมืองอเล็กซานเดรีย (Alexandria) หรือกันทธาร (Kamdahar) ในปัจจุบัน นครหลวงของพระองค์ คือ เมืองสาละ ซึ่งเป็นเมืองเดียวกันกับเมืองสังกาล (Sangal) ของนักประวัติศาสตร์กรีกชื่อ แอร์เรียน (Arrian) และเมืองสากาล (Sagal) หรือ ยูธูเมเดีย (Euthumedeia) ของปโตเลมี (Ptolemy) เมืองนี้

อยู่ในบริเวณเมือง ไสอัลกอต (Sialkot) ในมณฑลปัญจาบ อาณาจักรของพระเจ้าเมนันเดอร์ ประกอบด้วยมณฑลเปชวาร์ (Peshawar) ลุ่มน้ำกาบูลตอนบน มณฑลปัญจาบ (Panjab) มณฑลสินธ์ (Sindh) มณฑลกาเซียวาร์ (Kathiawar) และมณฑลอุดรประเทศตะวันตก เมื่อพระเจ้ามิลินท์ทรงนับถือพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ก็ทรงสร้างวิหารชื่อ มิลินทวิหาร ถวายพระนาเคนสน นอกจากนั้น พระองค์ยังได้ทรงขยายอาณาจักรแห่งพระพุทธศาสนาออกไปอีกเป็นอันมาก ตามหนังสือมิลินทปัญหา พระเจ้ามิลินท์สวรรคต เมื่อทรงผนวชเป็นภิกษุ หลังจากทรงสละราชสมบัติและราชอาณาจักรให้แก่ราชโอรส กล่าวกันว่าพระองค์ได้บรรลุพระอรหัตต์ ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทด้วยอีกประการหนึ่ง ที่เหรียญของพระเจ้าเมนันเดอร์ มีตราพระธรรมจักร จึงเป็นเหตุผลที่ไม่ผิดพลาดว่า พระองค์ทรงเป็นพุทธศาสนิกที่เคร่งครัด อนึ่ง ศิลปจาริกภาษาชินกอต ก็ได้พิสูจน์ให้เห็นว่า กษัตริย์กรีกพระองค์นี้ได้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายไปในอาณาบริเวณ ตั้งแต่ภูเขฮินดูคุชจนถึงแม่น้ำสินธุ พลุดาร์กกล่าวต่อไปว่า ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงมีความยุติธรรมอย่างยอดเยี่ยม และทรงเป็นที่รักใคร่ของปวงชนทุกชั้น แม้ว่าอำนาจที่พระองค์ทรงสถาปนาขึ้นจะเสื่อมสูญไปจากอินเดียพร้อมกับการสิ้นพระชนม์ของพระองค์ก็ตาม แต่อนุสาวรีย์อันแสดงถึงความรักที่พระองค์ทรงมีความยุติธรรม มีพระปรีชาสามารถ และเป็นพุทธศาสนิกผู้เคร่งครัด จะยืนยงคงอยู่คู่กับหนังสือมิลินทปัญหา และเหรียญตราธรรมจักรของพระองค์ชั่วกาลปาวสาน^(๑)

ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ได้ให้คำอธิบายในเรื่องนี้ไว้ว่า พระเจ้ามิลินท์นั้น เข้าใจกันว่าคือพระเจ้าเมนันเดอร์ ซึ่งพระนามปรากฏอยู่ในบัญชีกษัตริย์กรีกที่ปกครองบาบิโลเนีย (คืออาฟมานิสถาน) ในตำนานนั้นกล่าวว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์แห่งโยนกะ (กรีก) ครองราชย์ในเมืองสาคละ (The Euthudtmia of the Greeks) และก็ปรากฏว่าไม่มีพระนามอื่นในบัญชีดังกล่าวที่ใกล้เคียงกับคำว่า มิลินท์ จึงมั่นใจได้ว่า นามทั้งสองดังกล่าวแล้ว เป็นบุคคลคนเดียวกัน จรรยาจารย์คงจะได้เปลี่ยนแปลงชื่อภาษากรีกเสียใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับภาษาท้องถิ่นของอินเดียที่นำมาใช้ในการรรณา (มิลินทปัญหานี้) หรือไม่ก็เป็นเพราะความเปลี่ยนแปลงไปเองตามธรรมชาติ ในทางการออกเสียง (Phonetic decay) หรืออาจจะเป็นไปเพราะสาเหตุทั้งสองประการดังกล่าวแล้วก็ได้ คำว่า "อินทร" หรือ "อินท" นั้น ไม่ใช่สำหรับใช้ลงท้ายคำทั่วไปที่ใช้เป็นชื่อของชาวอินเดีย เพราะความหมายว่ากษัตริย์ (meaning king) ก็ควรจะเหมาะสมกับกษัตริย์เท่านั้น เพราะฉะนั้น พระนามของกษัตริย์ต่างคำที่ลงท้ายคำว่า "แอนเดอร์" (Ander)

(๑) 2500 Years of Buddhism, General Editor: Prof. P. v. Bapat, Delhi, 1959; p. 195-199.

ก็น่าจะต้องใช้คำลงท้าย (ในภาษาอินเดีย) ว่า "อินท" อย่างไม่ต้องสงสัย แต่กฎในการเปลี่ยนอักษร ม-น-ร ในภาษาท้องถิ่นของอินเดียนั้น อาจจะมีวิธีเปลี่ยนไม่เหมือนกันบ้าง ในบางโอกาส นาย วิ เทรงค์เนอร์ (V.Trenckner) ได้ให้ตัวอย่างเกี่ยวกับการใช้ ล แทน น หรือใช้ น แทน ล ได้ในความหมายที่เหมือนกันในภาษาบาลีไว้ถึง ๘ ตัวอย่าง

ก็ยังเหลือแต่ปัญหาในการเปลี่ยนสระตัวแรก คือ "เอ" (E) ในคำว่า เมนันเดอร์ เป็น "อิ" (I) ในคำว่า มิลิน เท่านั้น ในบางตอนของศิลาจารึกของอินเดีย และในเหรียญที่เชื่อกันว่าเป็นของพระเจ้าเมนันเดอร์ นั้น เคยอ่านพระนามของกษัตริย์พระองค์นี้ ว่า "มินันตะ" (Minanda) แม้ว่าปัจจุบันนี้เราจะไม่เชื่อการอ่านออกเสียงดังกล่าวแล้ว เพราะมีหลักฐานใหม่ที่ดีกว่าก็ตาม แต่ก็ไม่ต้องสงสัยว่า คำว่า มิลินท นั้น พุคได้คล่องปากกว่าคำว่า เมลินท และคำว่า "มิล" (MIL) จะเป็นคำเริ่มต้นที่เหมาะสมเจาะกับชื่อของ "มิลักกะ" ดิกว่า และเพราะคำว่า "อินทร" นั้น ใช้เฉพาะกับพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้น คำว่า เมนันเดอร์ จึงกลายเป็น มิลินท ไป

นอกจากนี้รณางจารย์ก็ยังได้กล่าวถึงชื่อที่เป็นภาษากรีกอื่น ๆ อีกหลายชื่อ เช่น เทวมันดิยะ อนันตกายะ มังกุระ และสัพพทินนะ และยังมีชื่อกรีกในรูปภาษาบาลีที่พยายามทำให้มีความหมายเข้ากันได้กับภาษาท้องถิ่นของอินเดีย แต่ว่ารูปคำใหม่ของแต่ละชื่อดังกล่าวนั้นไม่เป็นภาษาอินเดียอย่างแท้จริงเหมือนกันคำว่า เดเมทริสไอธ (Demetrios) นั้น พอเห็นก็รู้ว่าเป็นคำภาษาอินเดียจริง แต่เมื่อมาตีความหมายกันแล้ว ก็มีความหมายแต่เพียงว่า "มนตรีของเทพดา" เท่านั้น และอีก ๒ คำคือ อนันตะ และกายะ ก็เป็นภาษาอินเดียเช่นกัน แต่เมื่อผสมกันเข้าเป็น อนันตกาย ก็มีความหมายว่า "กายไม่มีที่สุด" กลายเป็นของขบขันไปไม่สนกับเป็นชื่อของนายทหารข้าราชสำนัก ชื่อนี้อาจจะเกิดขึ้นเพื่อใช้แทนคำว่า แอนติโอโรส (Antiochos) ก็ได้สำหรับคำว่า มังกุระ และสัพพทินนะ นั้น หากที่จะบอกได้ว่า หมายถึงใคร แต่ที่ว่า มิลินท เป็นคำเดียวกับคำว่า เมนันเดอร์ นั้น เป็นกายถูกต้องแน่นอน เช่นเดียวกับคำว่า จันทคุตตะ เป็นคำเดียวกับคำว่า แสندرโคตโตส (Sandrokottos)

ข้อเขียนของพวกกรีกหรือโรมันเองนั้น ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องของกษัตริย์กรีกที่ครองบัลลังก์น้อยมาก แต่ถึงกระนั้น พวกเขาก็ตอบอกให้เราารู้ได้มากที่สุดกว่าที่อื่น ๆ ว่า เมนันเดอร์กับ มิลินท นั้นเป็นคน ๆ เดียวกันแน่นอน

สตราโบ (Strabo) กล่าวไว้ในหนังสือภูมิศาสตร์ของเขาว่า พระเจ้าเมนันเดอร์นั้นเป็นกษัตริย์ที่สำคัญองค์หนึ่ง ในจำนวน ๒ องค์ ของบัลลังก์กรีกที่ปล่อยให้ไกลที่สุดทางตะวันออก จนเลยเข้าไปถึงอินเดีย พระองค์ได้ข้ามไฮพานิส (Hypanis) (คือ Sutlej) และรุกเข้าไปไกลถึง ไอซาโมส (Isamos) (บางทีอาจจะได้แก่ Jumna) แต่ในบทความเกี่ยวกับ

งานนิพนธ์ของ Justin กล่าวว่า พระเจ้าเมนันเดอร์ กับ พระเจ้าอพอลโดตุส (Apollodotus) นั้นเป็นกษัตริย์ชาวอินเดีย

พลูตาร์ค (Plutarch) นักประวัติศาสตร์ชาวกรีก ได้ให้ความรู้เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระเจ้าเมนันเดอร์ว่า พระองค์ทรงเป็นนักปกครองที่เที่ยงธรรม ทรงปกครองให้ประชาชนได้รับความสุขสบายและว่า พระองค์สิ้นพระชนม์ในค่ายทหาร ในการสู้รบกับพวกอินเดียที่ลุ่มน้ำคงคา และเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว ประเทศต่าง ๆ ก็แสดงความประสงค์ที่จะได้พระอัฐิของพระองค์ไปไว้ แต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้ว่า จะแบ่งพระอัฐิให้ทั่วกัน และทุกประเทศจะต้องสร้างอนุสาวรีย์ (สถูป) เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระองค์ด้วย หลักฐานอันสำคัญอย่างหนึ่งเกี่ยวกับพระเจ้าเมนันเดอร์ หรือมิลินท์ ที่อยู่ในปัจจุบันนี้ก็คือ เหรียญที่ขุดได้ในประเทศอินเดีย^(๑)

เมื่อประมวลความเห็นต่าง ๆ ดังกล่าวลงแล้ว ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ จึงสรุปเรื่องราวของพระเจ้าเมนันเดอร์ หรือ มิลินท์ ว่าเป็นกษัตริย์กรีกองค์หนึ่งในบรรดากษัตริย์กรีกหลายองค์ที่ปกครองจักรวรรดิกรีก ซึ่งสถาปนาขึ้นโดยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชสืบต่อกันมา แต่เป็นการแน่นอนว่า พระเจ้ามิลินท์ทรงเป็นบุคคลสำคัญองค์หนึ่ง หรือบางทีอาจจะสำคัญที่สุดในบรรดากษัตริย์เหล่านั้นก็ได้ พระองค์ทรงนำกองทัพกรีกบุกเข้าไปในอินเดียได้ไกลมากกว่าที่บรรพบุรุษของพระองค์บ้างองค์ใดเคยกระทำมา สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเครื่องสนับสนุนทัศนะของผู้รจนานี้ที่กล่าวไว้ในหน้า ๕ (มิลินทปัญหาลำดับนี้) ว่า ทรงเป็นผู้ทรงความยุติธรรม มีอำนาจ มีพระปรีชาสามารถ และทรงร่ำรวยมหาศาล พระเจ้ามิลินท์ทรงครองราชย์ในระยะเวลาที่เชื่อได้แน่นอนว่า หลังจากศตวรรษที่ ๒ ก่อนคริสตก หรือบางทีก็อาจจะในราว ๑๑๕ หรือ ๑๑๐ ปีก่อนคริสตก กิตติศัพท์ของพระองค์ได้แพร่ไปถึงตะวันตก ซึ่งไม่เคยมีกษัตริย์ปากเดรียพระองค์ใดเคยมีมาก่อน ทรงเป็นกษัตริย์กรีกที่ปกครองปากเดรียเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ที่ยังจดจำกันได้ในประเทศอินเดีย ผู้รจนากล่าวว่า พระองค์ประสูติที่เมืองกลสิ ใน อลสันตะ (คือ อเล็กซานเดรีย) ซึ่งเป็นชื่อเกาะ ๆ หนึ่ง ที่สันนิษฐานได้ว่าอยู่ในแถบอินดัส (Indus) แต่กลสิคานั้น ไม่พบว่าได้กล่าวถึงในที่อื่นอีก และในเหรียญจำนวนมากของกษัตริย์ปากเดรีย นั้น ก็มีเพียงเหรียญเดียวเท่านั้น ที่ให้ชื่อว่าทางประวัติศาสตร์ไว้ชื่อหนึ่งเป็นชื่อของเมือง คือ การิส (Karia) เหรียญดังกล่าวนี้สร้างขึ้นในราว ๑๘๐ ปีก่อนคริสตก

(๑) Sacred Book of the East Vol.xxxv, p. xviii-xx.88

โดย พระเจ้ายูกราติเดส (Eukratides) ซึ่งอาจจะเป็นกษัตริย์องค์แรกในบรรดากษัตริย์ที่เข้าครองดินแดนแถบฝั่งแม่น้ำอินดัส (Indus) อาจจะเป็นไปได้ว่า พระนามสองพระนาม (ที่แตกต่างกัน) นั้น หมายถึงบุคคลคนเดียวกัน คือ พระนามหนึ่งแบบภาษาบาลี (หรือบางทีก็อาจจะเป็นพระนามภาษาท้องถิ่นที่ผู้แต่ง (มิลินทปัญหา) นำมาใช้ และอีกพระนามหนึ่งเป็นภาษาพื้นเมือง (ของพระองค์เอง) และก็อาจเป็นไปได้ว่า เหริยญ (ของพระเจ้าเมนันเดอร์) นั้น สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกถึงเหตุการณ์ที่พวกกรีกเข้ายึดครอง อินดัส ได้ ถ้าเป็นจริงดังกล่าวนั้น การที่เข้าตั้งชื่อเกาะอันเป็นที่สร้างเมืองนั้นว่า "อลสันทะ" (คือ อเล็กซานเดรีย) นั้น คงไม่ได้มุ่งถึงตัวเกาะเป็นสำคัญ แต่ดูจะเป็นการแสดงให้เห็นว่า เกาะนี้พวกเขาไม่ได้เป็นผู้ค้นพบก็จริง แต่มันกลายเป็นที่สำคัญขึ้นมา ก็เพราะพวกเขาได้ยึดครองไว้นั่นเอง^(๑)

นางซอนเนอร์ ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเจ้ามิลินทที่ว่า พระเจ้ามิลินทหรือเมนันเดอร์นั้น เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงและเป็นชาวกรีก และเป็นผู้ที่มีตัวตนอยู่จริง ๆ ด้วย แม้ว่าจะกำหนดสมัยของพระองค์ไม่ได้อย่างแน่นอนก็ตาม แต่นักประวัติศาสตร์ปัจจุบันก็กำหนดว่า พระองค์มีพระชนม์อยู่ในราวศตวรรษที่ ๒ ก่อนคริสตก วิโนเซนติ สมิธ (Vincente Smith) กำหนดปีรัชกาลของพระองค์ว่า ราว ๑๖๐-๑๔๐ ก่อน ค.ศ. ลามอตเต (Lamotte) ว่าราว ๑๖๓-๑๕๐ ปี ก่อน ค.ศ. นาริน (Narain) ว่าราว ๑๕๕-๑๓๐ ปี ก่อน ค.ศ. ส่วน อา. ฟอน กุชชมิท (A. von Cuschmid) ว่า ราว ๑๒๕-๙๕ ปี ก่อน ค.ศ. เรฟสัน (Rapson) ซึ่งเห็นพ้องกับ กุชชมิท ว่า ยูกราติเดส (Eukratides) ครองราชย์ราว ๑๓๕ ปี ก่อน ค.ศ. และเมนันเดอร์กับยูกราติเดส นั้น อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นบุคคลสมัยเดียวกัน

ชื่อของพระเจ้ามิลินทนั้นในคัมภีร์บาลีอื่น ๆ นอกจากมิลินทปัญหาแล้วไม่ค่อยจะมีกล่าวถึงในชินกาลมาลีปกรณ์ที่แต่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย โดยพระเถระไทย (ชาวเขมรราช ชื่อ รัตนปัญญาเถระ) เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ กล่าวว่า พระเจ้ามิลินทที่ประสูติเมืองสาครละ ในประเทศอินเดีย ในขณะที่พระเจ้ากุฏกัณณดิศเสกำลังเสวยราชย์อยู่ที่เมือง อนุราชบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๕๖๐-๕๖๑ ถึง ๕๖๒-๕๖๓ นายริจินัล เลอ เมย์ (Reginald le May) ซึ่งอ้างถึงชินกาลมาลีในหนังสือ "พุทธศิลป์ในสยาม" ของเขาก็กล่าวว่า ชินกาลมาลีนั้นเป็นหนังสือที่มีชื่อเสียงและเรื่องราวเชื่อถือได้ แต่มันเป็นไปได้ที่จะกำหนดให้พระเจ้าเมนันเดอร์มีพระชนม์ยืนยาวมาถึงสมัยพระเจ้ากุฏกัณณดิศเส (แห่งลังกา) ตามหลักฐานที่กล่าวแล้ว เพราะกษัตริย์องค์นี้ปรากฏว่าได้เสวยราชย์เมื่อ ๕๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพานแล้ว (ราว ๔๓๘ ปี ก่อน ค.ศ.) ชินกาลมาลิกงจะถือปีรัชกาลของพระเจ้ามิลินทตามข้อความพบในมิลินทปัญหานี้ว่า ๓ ซึ่งเป็นการถือเอาความหมายตาม

(๑) Sacred Book of the East Vol. xxxv, p.xxii-xxiii.

ตัวอักษรในข้อความตอนนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ว่า หลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ๕๐๐ ปี บุคคลทั้งสอง (มิลินทร์-นาคเสน) จะมาเกิดถ้าเราเชื่อข้อความตอนี้ตามตัวอักษรแล้ว เราก็อาจจะเชื่อได้ง่าย ๆ ว่า สมัยของพระเจ้ามิลินท์ ตรงกับสมัยที่พระเจ้าอัญญกัณณติสสะขึ้นครองราชย์ที่เมืองอนูราชปุระ หรือว่าพระเจ้าอัญญกัณณติสสะกำลังครองราชย์อยู่ ในขณะที่พระเจ้ามิลินท์กำลังเริ่มครอบครองดินแดนทางจังหวัดภาคเหนือของอินเดีย ที่พระองค์ได้รับมรดกตกทอดมา หรือที่ทรงตีได้มา กษัตริย์แห่งอนูราชปุระองค์นี้ก็คือ พระเจ้าอัญญกัณณติสสะ ผู้บุญซึ่งประสูติราว ๔๔ ปีก่อน ค.ศ. (ตามคำของนายชนิต อยู่โพธิ์ ที่ให้แก่นางฮอนเนอร์) ก็คือ พ.ศ. ๕๐๐ นั้งเองซึ่งก็ไม่ขัดกับปีขึ้นครองราชย์ เมื่อ พ.ศ. ๕๖๐-๑ และปีสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๕๘๒-๓ เมื่อพระชนมายุได้ ๘๒ ปี แต่ก่อนไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะไม่มีหลักฐานยืนยันหากปีครองราชย์ของพระเจ้าอัญญกัณณติสสะ (ตามชินกาลมาลี) ถูกจริง ในสมัยดังกล่าวนั้น จักรวรรดิอินโดกรีกหรือบาเตรียในอินเดีย ก็ได้เสื่อมลงไปแต่ว่าสมัยของพระเจ้าเม็นันเดอร์ หรือมิลินท์ (ตามที่กล่าวถึงในมิลินทปัญหา) นั้น ไม่มีอะไรที่แสดงให้เห็นว่า กำลังเสื่อมอำนาจลงเลย แต่กลับแสดงให้เห็นว่า กำลังเจริญรุ่งเรืองอย่างเต็มที่ด้วยซ้ำไป อีกประการหนึ่ง เราควรจะระลึกไว้ด้วยว่า ๕๐๐ ปี ตามที่กล่าวในมิลินทปัญหานี้ อาจจะเพียงวิธีการพูดที่หมายถึงระยะเวลาอันยาวมาก แต่ไม่อาจกำหนดตายตัวลงไปได้เท่านั้น^(๑)

ลามอตเต (Lamotte) ให้ข้อสังเกตไว้อีกอย่างหนึ่งว่า ในมิลินทปัญหานี้ พระเจ้ามิลินท์ไม่ได้ทรงถามปัญหาเกี่ยวกับเรื่องพุทธศิลป์เลย ฉะนั้น พระองค์จะต้องประสูติก่อนที่จะมีการสร้างพระพุทธรูปเป็นแบบมนุษย์ธรรมดาทั่วไป มิฉะนั้นแล้ว ก็จะต้องมีการสนมกันถึงปัญหาในเรื่องนี้บ้าง และนักปราชญ์ทางยุโรปบางท่านยังให้รายละเอียดต่อไปอีกว่า มเหสีของพระเจ้ามิลินท์นั้นชื่อว่า พระนางอคาโธเคลีย (Agathocelia)^(๒)

เกี่ยวกับดินแดนของพระเจ้ามิลินท์นั้น นักปราชญ์ทางตะวันตกเชื่อว่า คืออาณาเขตในฆาซนี (Ghazni) ซึ่งติดต่อกับกลุ่มน้ำกาบูล (Kabul) ทางเหนือ หลักฐานทางตะวันตกว่า พระเจ้ามิลินท์จะต้องครอบครองดินแดนไม่น้อยไปกว่าปาโรปามิซาเด (Paropamisadae) และบางส่วนของทางภาคเหนือและตะวันออกของ อราโคเซีย (Arachosia) เหยียญที่ขุดพบนั้นทำให้ได้รู้ว่า พระเจ้ามิลินท์ครองแคว้นคันธาระ ซึ่งมีศูนย์กลางสำคัญ ๒ แห่ง คือ ปุสกะลาวตีและตักสิลา (Puskalavati, Taxila.) และปัจจุบันเชื่อกันว่า พระเจ้ามิลินท์ครองดินแดนเหนือกาบูล และบางทีจะเลยเข้าไปถึงทางภาคเหนือของ ฮินดูคุช (Hindu Kuch) ด้วย^(๓)

(๑) Milinda,s Quertions Vol" 1,p. xxiii-xxxiv.

(๒) Milinda, s Questions, Vol.1, p. xxxiv.

(๓) Ibid, vol.1 , p.xxv.

พระลักษณะของพระเจ้ามิลินทนั้น ปรากฏตามมิลินทปัญหาว่าประกอบด้วยพระพลังทางกาย พระพลังทางความคิด ด้วยความกล้าหาญ ด้วยปัญญา พระเจ้ามิลินทนั้น ทรงมั่งคั่ง บริบูรณ์ด้วยราชสมบัติ, มีพระราชทรัพย์และเครื่องราชูปโภคเป็นอันมากพื้นที่จะนับคณนา มีพลพาหนะหาที่สุดมิได้^(๑)

สำหรับประวัติของนาคเสนนั้น มิลินทปัญหาลบับภาษาจีน กล่าวว่า มาตุภูมิของพระนาคเสน คือ แคว้นแคชเมียร์ (Kashmir) ซึ่งเป็นศูนย์กลางนิกายสรวาสติวาท ส่วนฉบับภาษาบาลีกล่าวว่า ท่านเกิดที่เมืองกะชังคะ ซึ่งเป็นเมืองทางการค้าขาย ทางชายแดนตอนเหนือของมัชฌิมประเทศ พระนาคเสนนั้นปรากฏว่า เป็นผู้ฉลาดสามารถเป็นนักพูดและคงแก่เรียน เป็นคลังแห่งข้ออุปมาที่สามารถนำมาใช้ได้ตามต้องการ และมีความสามารถอย่างไม่น่าเชื่อก็คือ สามารถเรียนพระอภิธรรมได้อย่างเชี่ยวชาญ โดยการฟังอธิบายของอาจารย์เพียงครั้งเดียวเท่านั้น ในจินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงพระนาคเสนว่า เป็นผู้ดำริสร้างพระพุทธรูปปฏิมาขึ้นองค์หนึ่ง และสำเร็จลงด้วยอำนาจของเทพดา และอิทธิฤทธิ์ของพระแก้วมรกต และกล่าวถึงพระธัมมรักจิต อาจารย์ของพระนาคเสนว่า อยู่ที่ปุปผวดี ในเมืองปาฏลีบุตร ในอรรถกถา^๔ ที่มณิกายและอรรถกถาอังคุตตรนิกาย ก็ปรากฏชื่อของอัสสสุตตะเถระด้วยและได้รับยกย่องให้เป็นตัวอย่างของกัลยาณมิตร ด้วย^(๒)

ส่วนนายเบอร์นอฟ (Burnouf) ได้อ้างหลักฐานทางธิเบตกล่าวว่า พระนาคเสนองค์นี้คือ องค์เดียวกับพระนาคเสนที่ทำให้เกิดมีการแยกนิกายต่างๆ ออกไปเมื่อ ๑๓๗ ปี หลังพุทธปรินิพพาน โดยอ้างว่า พระนาคเสนได้แสดงความคิดเห็นอภิธรรมโกสะ วายยาอันเป็นคัมภีร์สำคัญคัมภีร์หนึ่งไว้อย่างยืดเยื้อ ส่วนศาสตราจารย์ เคิร์น (Kern) แห่งลิเดิน (Lieden) นั้นไม่เชื่อว่า พระนาคเสนจะเป็นบุคคลที่มีตัวตนอยู่จริง และไม่เชื่อแม้กระทั่งว่า ในพระพุทธศาสนาจะมีพระภิกษุที่มีชื่ออย่างนี้ด้วย เขาเชื่อว่า พระนาคเสนนั้นเป็นเช่นเดียวกับ ปตัญชลีฤาษี ผู้รจนาคัมภีร์ปรัชญาฝ่ายโยคะ ซึ่งไม่มีตัวตนอยู่จริง ทั้งยังมีสมณนามอื่น ๆ อีกด้วย คือ นาเคสะ และผณิน แต่ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ไม่เห็นด้วยกับความเห็นของทั้งสองท่านดังกล่าวมานี้^(๓)

มิลินทปัญหา ฉบับภาษาบาลีนั้น เท่าที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ก็มีฉบับอักษรสิงหล อักษรโรมัน อักษรไทย อักษรพม่า และอักษรขอม หรือเขมร ฉบับหลัง ๆ นี้ก็เชื่อแน่ว่าได้มาจาก

(๑) มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏฯ หน้า ๕

(๒) Milinda's Questions, Vol. 1 p. xxvii

(๓) Sacred Book of the East Vol. xxxv, p. xxvi"

ฉบับอักษรสิงหลนั้น แต่ปรากฏว่า แต่ละฉบับก็มีวิธีจัดระเบียบเนื้อเรื่องไม่เหมือนกัน และมีข้อความบางตอนแปลกกันออกไปบ้าง เช่น ฉบับอักษรโรมันต่างกับ ฉบับอักษรไทย ทั้งทางการจัดระเบียบ และข้อความบางตอนเป็นต้น การที่แปลกกันออกไปนั้น บางท่านได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า อาจถูกเปลี่ยนโดยผู้คัดลอกทางยุโรป หรือผู้คัดลอกทางพม่า ลังกา ไทย ก็ได้ หรือไม่ก็เปลี่ยนแปลงตั้งแต่คราวแปลจากภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษาบาลีแล้ว

ต่อมาได้มีผู้ค้นพบว่า มีมิลินทปัญหฉบับแปลเป็นภาษาจีนด้วย โดยแปลออกจากภาษาท้องถิ่นของอินเดีย และแปลถึง ๓ คราว คือ ในคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ บรรดาฉบับที่แปลเป็นภาษาจีนเหล่านี้ ฉบับที่แปลครั้งที่ ๒ (คือที่แปลในศตวรรษที่ ๔) เท่านั้นที่ยังเหลือตกทอดมาถึงพวกเรา โดยเรียกว่า นาคเสนภิกษุสูตร (นาเสนปีคิว) ตอนที่ ๒-๓ และบางส่วนของตอนที่ ๑ เท่านั้นที่ตรงกับฉบับภาษาบาลี สำหรับตอนที่ ๔ ถึง ๗ นั้น เพิ่งเข้ามาใหม่ในลังกา โดยเฉพาะตอนที่ ๔ นั้น ได้มีขึ้นหลังจากพุทธศตวรรษที่ ๕ แล้ว และเนื่องจากความที่ไม่เหมือนกันนี้เอง ก็เป็นหลักฐานพอที่จะกล่าวได้ว่า มิลินทปัญหอันยืดยาว และมีชื่อเสียงนั้น ได้ถูกเพิ่มเติมเนื้อหาเข้ามาอีกในภายหลัง ซึ่งอย่างน้อยก็ส่วนที่จัดระเบียบไว้ไม่เหมือนกันในฉบับต่าง ๆ ^(๑)

เกี่ยวกับฉบับแปลเป็นภาษาจีนนั้น ศาสตราจารย์ปอล เดอมีวิลล์ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ได้แปลมิลินทปัญหเป็นภาษาฝรั่งเศสกล่าวว่า เป็นที่เชื่อกันว่า ท่านคุณภัทร (พ.ศ ๓๕๔-๔๖๘) ชาวอินเดีย^(๒) ได้นำเอามิลินทปัญหเข้าไปในประเทศจีน โดยได้ฉบับไปจากประเทศลังกา และปรากฏว่ามิลินทปัญหภาษาจีนนั้น มีอยู่ถึง ๑๑ ตำนวน ซึ่งคงจะได้แปลกันมาตั้งแต่ระหว่าง คริตศตวรรษที่ ๖-๑๓ (ราว พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๘๐๐) และคงแปลจากต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤต เพราะจีนแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีนจากต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤต อันเป็นที่นิยมใช้กันในอินเดียเหนือและเอเชียกลางซึ่งเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท และนิกายธรรมคุปต์ และความจริงก็ปรากฏว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาพากย์ภาษาจีนที่แปลจากต้นฉบับที่เป็นภาษาบาลีนั้น มีเพียง ๒ เรื่องเท่านั้น คือ สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย และวิมุตติมัลค์ เท่านั้น อีกประการหนึ่ง เมื่อนำเอาคัมภีร์ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาสันสกฤต บาลี และจีน มาเปรียบเทียบกันแล้ว ก็จะเห็นว่าฉบับที่เป็นภาษาบาลีกับภาษาจีนนั้นแตกต่างกันมาก แต่ฉบับภาษาจีนกลับไปเหมือนกันมากที่สุดกับฉบับภาษาสันสกฤต เมื่อนำฉบับภาษาจีน มาเทียบกับฉบับภาษาบาลีแล้ว ปรากฏว่าแตกต่างกันมากจนไม่น่าเชื่อได้

(๑) Milinda,s Questions Vol.1,p. xxx-xxi

(๒) นักแปลชาวอินเดียได้แปลพุทธประวัติเป็นภาษาจีนเรียกว่า โกว ฮู ยิน โก กิง Kwo+Hu-Yin-Ko-King (Sacred Book of the East Vol. xix, p. xxv).

ว่าจะเป็นฉบับเดียวกัน แต่ ดร. ทิช มิน เขา พระภิกษุชาวเวียดนามซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ในภาษาบาลีและภาษาจีนเป็นอย่างดีได้ทำการค้นคว้าเทียบเคียงระหว่างฉบับภาษาบาลีกับฉบับภาษาจีน ด้วยการเทียบข้อความบรรทัดต่อบรรทัดแล้ว ยืนยันว่าเป็นเรื่องที่ได้มาจากต้นฉบับอันเดียวกัน นักปราชญ์ชาวญี่ปุ่นและชาวยุโรปหลายท่านก็มีความเห็นเช่นเดียวกับ ดร. ทิช มิน เขา คือ มิลินทปัญหฉบับภาษาจีน ซึ่งมีเพียง ๓ ส่วนแรกของฉบับภาษาบาลีนั้น ได้แปลจากต้นฉบับเดิมโดยตรง ส่วนที่นอกเหนือไปจากนี้ (ซึ่งมีปรากฏอยู่ในฉบับภาษาบาลี) นั้น เป็นของที่เพิ่มเติมเข้ามาในภายหลังตามลำดับกาลที่ผ่านมามากหลายศตวรรษ ซึ่งเป็นสิ่งที่คณิศรจนารักษ์และอรรถกถาจารย์ชาวอินเดียในยุคต้น ๆ ชอบกระทำกัน และฉบับภาษาจีนที่แปลจากฉบับภาษาสันสกฤตนั้น ก็แปลอย่างถูกต้องตรงตามต้นฉบับมากที่สุด^(๑)

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ดร. ทิช มิน เขา ซึ่งได้ศึกษาค้นคว้าและเทียบเคียงอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว กล่าวว่า มิลินทปัญหฉบับภาษาจีน กับ ฉบับภาษาบาลีนั้น เป็นฉบับเดียวกัน มีต้นกำเนิดมาจากคัมภีร์เดียวกัน แต่ฉบับภาษาจีนได้แปลโดยตรงจากต้นฉบับดั้งเดิมที่เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนฉบับภาษาบาลีนั้นก็แปลจากฉบับภาษาสันสกฤตเช่นเดียวกัน แต่ถูกแก้ไขเพิ่มเติมหลายครั้ง ตลอดเวลาที่ผ่านมาหลายร้อยปี ฉะนั้น ฉบับภาษาบาลีจึงมีข้อความแตกต่างไปจากฉบับภาษาจีนบ้าง และมีมากกว่าฉบับภาษาจีน คือ ฉบับภาษาจีนแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน แต่เรียงติดต่อกันไปโดยไม่มีอาร์มภกคาและอวสานกคา ไม่แบ่งออกเป็นหัวข้อหรือย่อหน้า ส่วนฉบับภาษาบาลี แบ่งออกเป็น ๑ ส่วน^(๒) มีการจัดเป็นวรรค เป็นที่หัวข้อ และย่อหน้าต่าง ๆ ฉะนั้น ๔ ส่วนสุดท้ายในฉบับภาษาบาลี จึงไม่มีในฉบับภาษาจีน สำหรับ ๓ ส่วนที่มีเหมือนกันนั้น มีข้อความทั่ว ๆ ไปเหมือนกัน ต่างเฉพาะเรื่องอดีตชาติของพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ และข้อปลีกย่อยต่าง ๆ เท่านั้น ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ทั้งสองฉบับนี้เป็นฉบับเดียวกัน

ดร. ทิช มิน เขา ยังกล่าวต่อไปอีกว่า ประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นถึงความไม่ยุติแน่นอนของมิลินทปัญหฉบับภาษาบาลี อันเป็นเครื่องส่อให้เห็นว่ามิลินทปัญหฉบับภาษาบาลีนั้นได้ถูกแก้ไขเพิ่มเติมกันมาหลายครั้งหลายคราว ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ก็คือความแตกต่างกันระหว่างฉบับภาษาบาลีด้วยกันเอง โดยการเทียบเคียงระหว่างฉบับอักษรโรมัน (ซึ่งถ่ายทอดไปจากฉบับอักษรสิงหล กับฉบับอักษรไทย ดังจะยกตัวอย่างมาให้เห็น คือ :-

(๑) เก็บความจาก Foreword by prof. Nalinaksha Dutt; Milindapanha and Nagasenabhikshusutra.

(๒) การแบ่งส่วนที่กล่าวนี้ หมายถึงการแบ่งส่วนในฉบับอักษรโรมัน

๑. ในระหว่างปจฺจาวตฺสขนาที่ ๓๔-๓๕ ในฉบับอักษรโรมันนั้น ในฉบับอักษรไทย ได้เพิ่มข้อความเข้ามาอีกไม่น้อยกว่า ๒ บรรทัดในมนสิการปัญหา

๒. ในระหว่างปจฺจาวตฺสขนาที่ ๓๐-๓๑ ในฉบับอักษรโรมัน ปจฺจาวตฺสขนา ๒ ตอนที่ว่าด้วยเรื่อง สัตว์บุคคลผู้จะตายจากโลกหนึ่งไปเกิดใหม่อีกโลกหนึ่ง จะพึงได้เห็น^(๑) และเรื่องทวารสำหรับปฏิสนธิวิญญูณเข้าไปสู่ครรภ์ ขาดหายไป

๓. ในปจฺจาวตฺสขนาที่ ๕๕ ในฉบับอักษรไทยนั้น ได้เพิ่มเติมข้อความออกไปอีก คือในฉบับอักษรโรมันมีเพียง ๘ บรรทัด ในฉบับภาษาจีนแปลไว้เพียง ๕ บรรทัด แต่ในฉบับอักษรไทยขยายออกไปถึง ๓ หน้า

๔. ในวรรคที่ ๗ ก่อนจะถึงเมณฑกปัญหา ฉบับอักษรไทยเพิ่มวิเสสปัญหาเข้ามา

๕. ในฉบับอักษรโรมัน หน้า ๘๐ เกี่ยวกับเรื่อง วัสสวาท นั้น ในฉบับอักษรไทยเพิ่มคาถาพิเศษเข้ามา ๑ คาถา

๖. ในฉบับอักษรโรมัน หน้า ๘๑ เกี่ยวกับเรื่องความแตกต่างกันของ วิญญูณ ปัญญา และชีวะ นั้น ในฉบับอักษรไทยเพิ่มเข้ามาอีก ๑ ย่อหน้าซึ่งมี ๔ บรรทัด ว่าด้วยเรื่อง "ปัญญาอยู่ที่ไหน"^(๒)

ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ก็กล่าวไว้ได้ในมิลินทปัญหาลบฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของเขาว่า พระบาลีที่พระพุทโธมาจารย์ยกมาไว้ในอรรถกถาหาปรินิพพานสูตร และอรรถกถาอัมพภูตสูตรนั้นก็ไม่ได้เหมือนกับพระบาลี ในคัมภีร์บาลี ฉบับของ เทรงค์เนอร์ (V. Trenckner) แม้ว่าพระบาลีเหล่านั้นจะเป็นเรื่องราวอันเดียวกัน แต่เขาก็เห็นว่า ยังไม่ควนจะด่วนตัดสินใจเชื่อในเรื่องความแตกต่างกันระหว่างพระบาลีที่ท่านพระพุทโธมาจารย์ยกมาอ้างกับคัมภีร์บาลีฉบับของเทรงค์เนอร์ กระนั้นก็ดี ก็ยังเป็นเครื่องแสดงให้เราเห็นว่ามิลินทปัญหาลบฉบับภาษาบาลีนั้น ได้ผ่านการแก้ไขปรับปรุงโดยการเพิ่มเติมบ้าง ตัดทอนบ้าง มาหลายครั้งหลายคราว่า จะตกทอดมาถึงพวกเราในรูปของฉบับอักษรสิงหลและฉบับอักษรไทยในปัจจุบัน นี้^(๓) แต่ ดร. ทิช มิน เขา มีความเห็นว่า ความแตกต่างกันในเรื่องปลีกย่อนั้น มิได้เป็นเครื่องแสดงว่าทั้งสองฉบับไม่ได้มาจากต้นกำเนิดอันเดียวกัน เพราะความแตกต่างกันในส่วนเปรียบย่อนั้นเป็น

(๑) คู่มิลินทปัญหาลบฉบับนี้ หน้า ๑๕๖ และ ๑๖๑

(๒) Milindapanha and Nagasenabhikshusutra, p. 33.

(๓) Milindapanha and Nagasenabhikshusutra, p. 34.

แต่เพียงเครื่องชี้ให้เห็นว่า วิธีการในการคิดการเขียนเกี่ยวกับพุทธศาสนธรรมของนักคิดนักเขียนชาวจีนกับชาวอินเดียที่ต่างกันแตกต่างกัน เท่านั้น (๑)

ดร. ทิช มิน เซา ได้บันทึกข้อที่แตกต่างกันและข้อที่คล้ายคลึงของมิลินทปัญหาลงฉบับบาลีกับฉบับจีนไว้อย่างละเอียดละออเป็นเรื่องที่น่าศึกษา จึงนำเอาบันทึกโดยสรุปเกี่ยวกับเรื่องนี้มารวมไว้ด้วย เพื่อประโยชน์ในทางการศึกษา ท่านกล่าวว่าทั้งสองฉบับมีสาระสำคัญทั่ว ๆ ไปเหมือนกัน ยกเว้นแต่เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตชาติของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนซึ่งแตกต่างกันออกไปมาก และสามตอนสุดท้ายของฉบับภาษาบาลีซึ่งไม่มีในฉบับภาษาจีน ส่วนตอนอื่น ๆ ที่เหลือนั้นถ้ายกเว้นการเติมโน้ตนิดต่อนี้หน่อยเสียแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเหมือนกัน ลีลาแห่งการสนทนาก็เหมือนกันมากที่สุด คือ การสนทนามีกล่าวข้อความที่ซ้ำ ๆ กันวนไปวนมา โดยมีความแตกต่างกันในเรื่องที่ไม่สำคัญปรากฏอยู่ทั่วไปไม่สม่ำเสมอเท่านั้น แม้ในเรื่องที่เกี่ยวกับอดีตชาติของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนที่แตกต่างกันอย่างมากนั้นก็ยังมีสาระสำคัญที่เหมือนกันระหว่างทั้งสองฉบับ (บาลี-จีน) ถึง ๗ ข้อ ซึ่งทำให้เรามั่นใจได้ว่าเป็นแหล่งที่มาอันเดียวกันอันพระคันถรจนาจารย์เจ้าทั้งหลายได้พรรณนาความคิดเห็นต่าง ๆ ของท่านไว้ ดังได้ทำบัญชีแสดงไว้ ดังต่อไปนี้ :-

๑. ในฉบับบาลี ทั้งสามพระภิกษุได้ตั้งความปรารถนาและต่อมาทั้งสองก็ได้มาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน ตามความปรารถนา ในฉบับภาษาจีน พราหมณ์ผู้เคยเป็นช่างในอดีตชาติและพราหมณ์ผู้เคยเป็นฤาษีและเป็นเพื่อนของพราหมณ์คนแรก ต่างก็ได้ตั้งความปรารถนาและแล้วทั้งสองก็ได้มาเกิดเป็น นาเชียน (นาคเสน) และ มิลิน (พระเจ้ามิลินท์) ตามความปรารถนาของเขาทั้งสอง

๒. ฉบับบาลีแสดงว่า พระนาคเสนเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ในสกุลพราหมณ์ ได้ศึกษาไตรเพทและความรู้เกี่ยวกับลัทธิพราหมณ์ และไม่รู้เรื่องอะไรเกี่ยวกับพระธรรมและพระสงฆ์เลย ในฉบับภาษาจีน ช่างได้เกิดเป็นบุตรของสกุลพราหมณ์และเมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นก็ไม่เคยได้ยินได้ฟังพระพุทธธรรม และไม่เคยเห็นพระสงฆ์ หลังจากนั้น เขาก็สละโลกออกไปศึกษาพหิรลัทธิ

๓. ฉบับบาลีกล่าวว่า เมื่อหมู่สงฆ์ได้ไปขอร้องไห้มหาเสนทวบุตรมาเกิดในมนุษย์โลกแล้ว พระโรหณะก็ถูกพระอัสสสุตตะบังคับให้รับภาระหนัก เพื่อไม่ให้อยู่จำพรรษาพร้อมกับตน คือพระอัสสสุตตะกำหนดหน้าที่ให้พระโรหณะเดินทางไปยังบ้านของบิดามารดาของนาคเสน

(๑) เก็บความจาก Foreword by Prof. Nalinaksha Dutt ในเล่มเดียวกันหมายเลข (๓)

เพื่อบิณฑบาตประจำวัน ที่นั่นเป็นเวลา ๗ ปี ๑๐ เดือน เพื่อนำเอาเนาคเสนออกจากชีวิต
จนราวาสและให้การอุปสมบทแก่เขา ในฉบับภาษาจีน นาเซียนมีลูกคนหนึ่งชื่อว่าโลหัน เป็น
พระอรหันต์และบรรพชานาเซียนให้เป็นสามเณร โลหันในที่นี้ก็คือได้ว่าเท่ากับพระโรหณะ

๔. ในฉบับบาลีกล่าวว่า พระนาคเสนได้อยู่จำพรรษาสามเดือนในความปกครองของ
พระอัสสสุตตะผู้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งอาศัยอยู่ที่วัดตนิยเสนาสน์ ในฉบับภาษาจีน กล่าวถึงวัด
ในพระพุทธศาสนาชื่อว่าโฮชัน ซึ่งมีพระอรหันต์อาศัยอยู่ ๕๐๐ รูป โดยมีพระอาโปเียว เป็น
ผู้นำ (เจ้าอาวาส) พระนาคเสนอาศัยอยู่ในวัดดังกล่าวนี้ วัดตนิยเสนาสน์ก็เทียบได้กับ วัดโฮชัน
และพระอรหันต์อัสสสุตตะเถระ ก็เทียบได้กับ พระอรหันต์อาโปเียว

๕. ในฉบับบาลี พระนาคเสนสอนพระอภิธรรมแก่ศิษย์อุบาลิกาและแล้วทั้งผู้สอน
และผู้ฟังก็บรรลุโสดาบัน เป็นที่พอใจของพระอัสสสุตตะซึ่งได้กล่าวว่า พระนาคเสนยิ่งสรอัน
เดียวได้นกสองตัวในฉบับภาษาจีน นาเซียนได้สอนธรรมแก่ศิษย์อุบาลิกและแล้วทั้งสองก็ได้บรรลุ
โสดาบันและนาเซียนได้รับการสรรเสริญจากพระอาโปเียวว่า ยิ่งสรอันเดียวได้นกสองตัว

๖. ในฉบับบาลี พระธัมมรักขิต ตีเตียนพระนาคเสนเกี่ยวกับการที่ไม่ได้บรรลุพระอรหัต
ในกลางดึกคืนนั้น พระนาคเสนจึงได้ใช้ความพยายามอย่างหนักและก็ได้บรรลุพระอรหัต ใน
ฉบับภาษาจีนนาเซียนถูกขับไล่ออกไปจากหมู่สงฆ์ เนื่องจากการไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของครูบา-
อาจารย์ รู้สึกน้อยใจตนเอง จึงได้พยายามอย่างหนักแล้วก็ได้บรรลุพระอรหัต

๗. ในฉบับบาลี หลังจากได้บรรลุพระอรหัตแล้ว พระนาคเสนก็เดินทางไปยังเมือง
สาละ และพำนักอยู่ที่สังเขยบริเวณ เพื่อรอเผชิญหน้ากับพระเจ้ามิลินท์ ในฉบับภาษาจีน
นาเซียนได้เดินทางมายังเมืองซีเซีย และพำนักอยู่ที่วัดเหี้ยซีไซ หรือ เหี้ยตีไซ เพื่อรอเผชิญหน้า
กับพระเจ้ามิลิน

จากข้อที่เหมือนกัน ๗ ข้อดังกล่าวแล้วข้างบนนี้ ก็พอจะสรุปได้ว่าแม้จะมีรายละเอียด
ต่าง ๆ ส่วนมากแตกต่างกัน แต่ทั้งสองฉบับ (บาลี-จีน) ก็มาจากต้นฉบับเดิมอันเดียวกัน มี
ภูมิหลัง (background) เหมือนกัน อันเป็นต้นกำเนิดของฉบับแปลเป็นภาษาจีนและภาษาบาลี

แต่ข้อแตกต่างกันนั้นก็น่าสนใจ และก็เป็นสิ่งที่สำคัญเหมือนกัน เพราะแสดงให้เห็น
ถึงแนวคิดของพระคันถรจนาจารย์ และแสดงให้เห็นถึงจุดประสงค์ที่พระคันถรจนาเหล่านั้น
มุ่งหมายในการแก้ไขเพิ่มเติมและตัดทอนออกไป และเพราะการกระทำดังนี้ ช่วยให้เราได้รับ
ว่าท่านเหล่านั้นนับถือนิกายไหน และเป็นเครื่องมือสำหรับพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับความก่อนหลัง
และความใกล้เคียงกันกับต้นฉบับเดิมของแต่ละฉบับด้วย ข้อแตกต่างกันนี้ ดังต่อไปนี้ :-

ชื่อคัมภีร์

ฉบับจีน : นาเชียนปิกวิน : นาเชียนภิกษุสูตร

ฉบับบาลี : มิลินทปัญหา

ดังกล่าวมานี้ ฉบับจีน จัดคัมภีร์นี้เป็นสูตรหนึ่งในบรรดาพระสูตรทั้งหลาย แม้ว่าจะไม่เริ่มต้นพระสูตรด้วยคำที่ใช้กันเป็นแบบมาว่า "เอวมเม สุต" ก็ตาม สำหรับสูตรนี้ จีนเลือกเอาชื่อของภิกษุมาเป็นชื่อของคัมภีร์ ส่วนบาลีเลือกเอาพระนามของพระเจ้าแผ่นดินมาเป็นชื่อของคัมภีร์

โครงเรื่อง

ฉบับจีนมี ๓ ตอน ตอนที่ ๑ ตั้งแต่หน้า ๕๒-๕๗ ตอนที่ ๒ ตั้งแต่หน้า ๕๗-๖๑ ตอนที่ ๓ ตั้งแต่หน้า ๖๑-๖๔ โดยไม่มีหัวเรื่องและคำลงท้าย ไม่มีการแบ่งเป็นย่อหน้าต่าง ๆ ยกเว้นเฉพาะตอนจบและตอนขึ้นต้นของคัมภีร์เท่านั้น

ฉบับบาลี แบ่งออกเป็น ๗ ส่วน คือ :-

ส่วนที่ ๑ อารัมภกถา ว่าด้วยเรื่องอดีตชาติของพระนาคเสนและของพระเจ้ามิลินท์
ตั้งแต่หน้า ๑-๒๓

ส่วนที่ ๒ ประกอบด้วยลักษณะปัญหา และนาคเสน มิลินทปัญหา หน้า ๒๕-๖๔

ส่วนที่ ๓ วิมตจเฉทปัญหา หน้า ๖๕-๘๕

ส่วนที่ ๔ เมณฑกปัญหา หน้า ๘๐-๑๒๘

ส่วนที่ ๕ อนุमानปัญหา หน้า ๑๒๕-๑๖๒

ส่วนที่ ๖ โอปัมกถาปัญหา หน้า ๑๖๓-๔๑๕

ส่วนที่ ๗ มิลินทอรรถัตถกถา หน้า ๔๑๕-๔๒๐

ดังกล่าวมานี้ ฉบับจีนไม่มีส่วนที่ ๔-๗ ของฉบับบาลี

ปุจฉาวิสัชนา

ฉบับจีน มีเพียง ๖๕ ปุจฉาวิสัชนา

ฉบับบาลี มีเพิ่มเติมออกไปอีก ๑๒ ปุจฉาวิสัชนา (เป็น ๘๑)

ลำดับของปุจฉาวิสัชนา

ลำดับของปุจฉาวิสัชนา กล่าวได้ว่าเหมือนกัน ยกเว้นเฉพาะใน ๒ อุปมา คือ

๑. ฉบับจีน จัด สัทธา ไว้ก่อน สิล แต่ฉบับบาลี จัด สิล ไว้ก่อน สัทธา

๒. ปุจฉาวิสัชนาเกี่ยวกับความเป็นสัพพัญญูของพระพุทธเจ้านั้น ในฉบับบาลี

จัดวางไว้ห่างออกไปมาก

อดีตชาติของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสน

เรื่องอดีตชาติของพระนาคเสนพระเจ้ามิลินท์ในสองฉบับนั้นแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงทีเดียว ดังที่จะได้แสดงให้เห็นหลักฐาน ดังต่อไปนี้ :-

๑. ฉบับบาลีเริ่มเรื่องในสมัยของพระกัสสปพุทธเจ้า กล่าวถึงสามณेरูปหนึ่ง ซึ่งไม่นำพาต่อคำสั่งที่พระเถระสั่งถึงสามครั้งสามหน จึงถูกพระเถระนั้นตีด้วยค้อนไม้กวาด สามณेरุนั้นขณะที่ร้องไห้ไปพลางทำธุระของตนไปพลางนั้น ก็ได้ตั้งความปรารถนาขอให้มียานพาหนะและรุ่งโรจน์เหมือนพระอาทิตย์เที่ยงวัน อนึ่ง สามณेरเมื่อเห็นกลิ่นอันมึนหมึนของแม่น้ำคงคาซึ่งส่งเสียงดังสนั่นหวั่นไหวและพัดเข้ากระแทกฝั่งด้วยกำลังแรง ก็ตั้งความปรารถนาขอให้เป็นผู้สามารถปราบการโศกโศกทั้งหมดได้ เหมือนอย่างคลื่นของแม่น้ำคงคาจะนั้น สามณेरก็ได้กลังมาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์กษัตริย์แห่งสาละ ในประเทศอินเดีย สมตามความปรารถนา ส่วนพระเถระเมื่อลงไปแม่น้ำและได้ยื่นการตั้งความปรารถนาของสามณेरดังนั้น ก็ตั้งความปรารถนาขอให้เป็นผู้สามารถแก้ปัญหาทั้งหลายที่สามณेरนั้นถามได้ทุกปัญหา เพราะความปรารถนานั้นต่อมา พระเถระนั้นก็ให้เกิดเป็นพระนาคเสน

ฉบับภาษาจีนแตกต่างจากฉบับบาลีอย่างสิ้นเชิง ฉบับจีนสืบสาวเรื่องอดีตขึ้นไปถึงเพียงสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ไม่ถึงสมัยของพระกัสสปพุทธเจ้า กล่าวถึงสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงอาภรณ์ด้วยกายหลังไหลเข้ามาของเหล่าสาวกอย่างไม่หยุดยั้ง และแล้วก็ทรงปลีกพระองค์ออกไปสู่ที่เร้น ครั้นนั้นพระยาช้างตัวหนึ่งใครจะปลีกตัวออกไปจากความวุ่นวายของโขลงช้าง จึงได้ติดตามพระองค์ไป เมื่อทรงรู้วารจิตของช้างนั้น พระพุทธองค์ก็ทรงสั่งสอนธรรมแก่ช้างนั้น ช้างนั้นก็ได้รับพระพุทธองค์ ด้วยการปิดกวาด ตักน้ำ และปราบทางเห็นที่สัญจรของพระพุทธองค์ กาลต่อมาช้างนั้นก็ตาย แล้วไปเกิดบุตรของสกุลพราหมณ์สกุลหนึ่ง เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นแล้ว ก็ได้สละครอบครัวออกไปศึกษาพาหิรลัทธิ ฟานักอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง ได้อาศัยอยู่ใกล้ ๆ กับฤาษีคนหนึ่ง และแล้วคนทั้งสองที่ได้กลายเป็นสหายกัน ในสองคนนั้นคนหนึ่งได้ตั้งความปรารถนา

ขอให้เป็นภิกษุและมานะพยายาม เพื่อความเป็นพระอรหันต์ แล้วเขาก็ได้เกิดใหม่เป็นนาเชียน ส่วนอีกคนหนึ่งก็ได้ตั้งความปรารถนาขอให้เป็นกษัตริย์ และสามารถทำให้ชนทั้งปวงปฏิบัติ ตามคำสั่งสอนของตน แล้วเขาก็ได้เกิดใหม่เป็นกษัตริย์มีดังนี้

๒. จบับบาตี มีข้อความยึดเยื้อคือกล่าวถึงเรื่องพระอรหันต์จำนวนนับไม่ถ้วน ไปอ้อนวอนขอให้มหาเสนเทวบุตรลงมาเกิดในมนุษยโลก เพื่อปราบพระเจ้ามิลินท์และเพื่อคุ้มครองรักษาพระธรรม เรื่องมหาเสนเทวบุตรกลับมาเกิดใหม่เป็นพระนาคเสน ในตระกูลโสณุตตรพราหมณ์ เรื่องพระนาคเสนศึกษาพระเวทและเรื่องราวต่าง ๆ ของพราหมณ์ เรื่องพระโรหณะ กำหนดวิธีที่จะชักนำพระนาคเสนให้มาบวช และศึกษาธรรมเรื่องพระโรหณะไปปรับบาตร (ที่บ้านของพระนาคเสน) ประจำ เป็นเวลา ๗ ปี ๑๐ เดือนกระทั่งพบพระนาคเสนและบวชพระนาคเสน ให้เป็นสามเณร และเรื่องพระโรหณะสอนอภิธรรมแก่พระนาคเสน

ในฉบับภาษาจีน กล่าวอย่างธรรมดา ๆ ว่านาเชียนนั้น เมื่ออายุได้ ๑๔-๑๕ ขวบ มีลุงฝ่ายบิดาอยู่คนหนึ่งชื่อ โลหัน ซึ่งเป็นพระอรหันต์และมีอิทธิฤทธิ์ นาเชียนได้มาเยี่ยมลุงและแจ้งให้ลุงทราบว่าตนมีความยินดีในพุทธธรรม และขอบบวชด้วย ท่านโลหันสงสารนาเชียน จึงบวชให้เป็นสามเณร นาเชียนได้ท่องบ่นสวดมนต์ทุกวัน พิจารณาไตร่ตรองทั้งทั้งพระธรรมและพระวินัย จนได้บรรลุฉาน ๔ และมีความเข้าใจในอรรถธรรมเป็นอย่างดี ในฉบับภาษาจีนไม่ได้กล่าวถึงการสอนอภิธรรมแก่พระนาคเสนเป็นครั้งแรก

๓. ในฉบับบาลี พระนาคเสนสอนอภิธรรมอันสุขุมคัมภีรภาพและหลักสุญญตาแก่อุบาลีกาลคนหนึ่ง

ในฉบับภาษาจีน นาเชียนสอนทาน ศีล และสวรรค์ แก่อุบาลีเมื่อรู้ว่าเขายินดีแล้ว จึงสอนธรรมอันลึกซึ้งยิ่งกว่านั้นแก่เขา เพราะสุญญตาธรรม อาจจะทำให้เขามีความทุกข์ใจก็ได้ ในฉบับภาษาจีนไม่ได้กล่าวถึงพระอภิธรรม

ข้อความที่ไม่ปรากฏในแต่ละฉบับ

ข้อความที่ไม่มีในฉบับภาษาจีน

๑. ภิกษุสามเณรเกิดแล้วเกิดอีก เป็นเทวดาบ้าง เป็นมนุษย์บ้าง นับชาติไม่ถ้วนในระหว่าง กัสสปพุทธกาล และโคตมพุทธกาล และพระโคตมพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ภิกษุและสามเณรทั้งสองนั้น เหมือนกับที่ได้ทรงพยากรณ์เกี่ยวกับพระโมคคัลลีนุตรดิศสะว่า หลังจากพุทธปรินิพพานแล้วได้ ๕๐๐ ปี ท่านทั้งสอง จะปรากฏขึ้นในโลก ประกาศธรรม และช่วยขจัดความยุ่งยากต่าง ๆ เกี่ยวกับศาสนาธรรมเสียได้

๒. จฉับบาลี กล่าวถึงครูทั้งหก และกล่าวถึงการสนทนากันระหว่างพระเจ้ามิลินท์ กับปุณณกัศสปและมกฺกลโกสาล ซึ่งไม่สามารถจะตอบให้พระเจ้ามิลินท์พอพระทัยได้ และเป็นเหตุ ให้พระองค์ประกาศว่า ท้าวชมพูทวีป ว่างเปล่าจากสมณพราหมณ์ผู้สามารถจะโต้ตอบกับพระองค์ เสียแล้ว

๓. จฉับภาษายิย ไม่ได้พูดถึงตอนที่ว่าด้วยเรื่องชุมนุมพระอรหันต์ที่ไปอ้อนวอนขอให้ มหาเสนเทวบุตร มาเกิดในมนุษย์โลกเพื่อเผชิญหน้ากับพระเจ้ามิลินท์ และเพื่อปกป้องรักษา พระธรรมเลย ทั้งไม่ได้กล่าวถึงตอนที่พระโรหณะถูกใช้ให้รับบิณฑบาต ที่บ้านของโสณุตตร- พราหมณ์เป็นเวลา ๑ ปี ๑๐ เดือน และตอนที่พระโรหณะได้สอนพระอภิธรรมแก่พระนาคเสน

๔. จฉับภาษาบาลี พูดถึงอภิธรรม ๕ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ในอารัมภกถา ที่กล่าวถึง พระนาคเสนว่าเชี่ยวชาญในอภิธรรม ครั้งที่ ๒ เมื่อพระโรหณะสอนพระอภิธรรม ๑ คัมภีร์ แก่พระนาคเสน ครั้งที่ ๓ เมื่อพระนาคเสนสวดพระอภิธรรม ๑ คัมภีร์จบบริบูรณ์ ต่อที่ชุมนุม พระอรหันต์ ได้รับสรรเสริญ สนั่นหวั่นไหวจากพรหม และได้รับการโปรยดอกมณฑารพ (ดอก ไม้สวรรค์) ครั้งที่ ๔ พระนาคเสนสอนพระอภิธรรมแก่อุบาสิกา แล้วทั้งสองก็ได้บรรลुโสดาบัน และครั้งที่ ๕ พระนาคเสนได้แสดงพระอภิธรรม แก่พ่อค้าที่ให้ต้อนรับตนในระหว่างเดินทางไปเมืองปาณินุตระ

ข้อความที่ไม่มีในจฉับบาลี แต่มีจฉับภาษาจีน

๑. เรื่องพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันและช้างแสวงหาที่วิเวก (ซึ่งคล้ายกับเรื่องภิกษุชาว โกสัมพี) เรื่องช้างได้มาสู่พระอารามหลังจากพุทธปรินิพพานเพื่อสดับเสียงสวดพระพุทธรมนต์ การที่ช้างนั้นกลับมาเกิดใหม่ในสกุลพราหมณ์ และเมื่อเติบโตเป็นหนุ่มขึ้นแล้ว ไม่เคยได้ยินได้ ฟังเรื่องพระพุทธศาสนา ไม่เคยได้เห็นพระสงฆ์ การเป็นเพื่อนกันกับญาติอีกคนหนึ่ง การตั้ง ความปรารถนาแล้วกลับมาเกิดเป็นนาเชียนและมีลูก เรื่องเหล่านี้ ไม่ปรากฏในจฉับบาลี

๒. นาเชียนถูกขับออกจากหมู่สงฆ์เนื่องจากไม่นำพาต่อคำสั่งของอาจารย์ รู้สึกน้อย ใจตนเอง จึงพยายามจนได้บรรลुเป็นพระอรหันต์แล้วกลับไปปฏิบัติตามคำสั่งของอาจารย์อีก เรื่องเหล่านี้ไม่มีในจฉับบาลี

๓. หลังจากบรรลुพระอรหันต์แล้ว นาเชียนเที่ยวสั่งสอนไปตามหมู่บ้านและเมืองต่างๆ การได้ธรรมากิสมย์ของผู้ที่ฟังสั่งสอนของนาเชียน นาเชียนได้รับการต้อนรับทั้งมนุษย์และ เทวดา พรหม รายละเอียดเหล่านี้ไม่มีในจฉับบาลี

ดังกล่าวนี จะเห็นว่าเรื่องราวในอดีตของพระนาคเสนและพระเจ้ามิลินท์นั้นแตก

ต่างกันอย่างมาก ในสองฉบับนี้ แม้ว่าข้อใหญ่ใจความทั่วไปจะไม่ขาดหายไปก็ตาม ฉบับภาษาจีนนั้น พุทธอย่างรักษาดั้งฉบับ ฉะนั้น จึงมีเหตุผลอย่างเพียงพอที่จะเชื่อว่า ต้นฉบับเดิมนั้น ได้ถูกรจนจารย์ฝ่ายภาษาบาลีดัดแปลงแก้ไข เพื่อให้เหมาะสมกับลัทธิหรือนิกายของตน^(๑)

ดร. ทิช มิน เซา ได้กล่าวสรุปว่า ด้วยข้อเท็จจริงดังกล่าวมาแล้ว ทำให้สามารถกล่าวหักล้างได้อย่างเต็มปากว่า ฉบับแปลเป็นภาษาจีนนั้น ใกล้เคียงต้นฉบับเดิมมากกว่าฉบับภาษาบาลี และว่า ฉบับภาษาบาลีนั้น ผู้รจนาได้รจนารื้อใหม่โดยอาศัยฉบับเดิมหลัก เพิ่มเติมเรื่องราวและหลักธรรมต่าง ๆ เข้ามากมาย เพื่อให้เข้ากันกับหลักคำสอนฝ่ายเถรวาท และขยายต้นฉบับเดิมออกไปอีก จนมีขนาดใหญ่โตคงปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ ท่านทิช มิน เซา ได้อ้างผลของการค้นคว้าและความเห็นของศาสตราจารย์ เดอมีวิลล์ [Prof. Demieville] มาสนับสนุนความคิดเห็นของท่านว่า "ต้นฉบับเดิมนั้น ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ คือ (๑) อารัมภกถา พร้อมด้วยรายละเอียดต่าง ๆ คือการพรรณนาสถานที่ พรรณนาประวัติของพระนาคเสนเกี่ยวกับชีวิตทรงพรหมจรรย์ในระยะต่าง ๆ (เช่น บวชเป็นสามเณร บรรลุพระโสดาบัน บรรลุพระอรหัต) พร้อมด้วยประเพณีบางอย่างเกี่ยวกับวัดและอาจารย์ของพระนาคเสน ให้ความรู้เกี่ยวกับการได้วาทะอันไร้ผลกับพระภิกษุรูปหนึ่ง และการพบกันระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน (๒) บทที่การได้วาทะ ส่วนที่ ๒ ของตอนนี้ ดูเหมือนจะได้เพิ่มเข้ามาแต่โบราณกาลแล้ว และตอนแรกนั้น ได้ดัดมาถึงพวกเราในสภาพที่คงรูปสมบูรณ์ที่สุดโดยมี ๒ ภาค ในอารัมภกถานั้น ได้เพิ่มเรื่องอวตารของบุคคลสำคัญทั้งสองเข้ามา และประวัติของพระนาคเสน ก็มีการแก้ไขเพิ่มเติม เพราะการกระทำดังนี้เอง ก่อให้เกิดการแก้ไขที่แตกต่างกันออกไปเป็น ๒ อย่าง คืออย่างแรกได้แปลเป็นภาษาจีนราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔ และอย่างหลังแปลเป็นภาษาบาลี ในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ส่วนฉบับแปลเป็นภาษาจีนนั้น ได้รื้อกรอกรั้งขึ้นโดยมีการแก้ไขเป็น ๒ แบบคือแบบแก้ไขสมบูรณ์ และแบบแก้ไขไม่สมบูรณ์ ซึ่งทั้งสองแบบก็ไม่แตกต่างอะไรกันมากนัก แต่ตรงกันข้ามฉบับที่แปลเป็นภาษาบาลีนั้นได้ผ่านการปรับปรุงมาหลายครั้ง ส่วนที่พอจะเชื่อถือได้นั้น ได้ถูกเพิ่มเติมลงในสมัยต้น ๆ ในประเทศลังกา หลังคริสต์ศตวรรษที่ ๕ แล้วพระประวัติของพระเจ้ามิลินท์นั้น ชวนให้คิดว่าเป็นการเลียนแบบพระประวัติของพระเจ้าอชาตศัตรูและพระเจ้าอโศก และ ๔ ตอนที่เพิ่มเข้ามา ก็อาจจะเป็นไปได้ว่า เพิ่มเข้ามาในประเทศลังกา ซึ่งในประเทศลังกาเรื่องนี้ได้พบว่า ส่วนแรก (ของมิลินทปัญหา) ยังบริบูรณ์คืออยู่จนถึงศตวรรษที่ ๕" แม้กระนั้นก็ดี ก็ยังเป็นการยากอยู่ที่จะพิสูจน์ให้เห็นว่า ส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาที่หลัง ๔ ตอนนั้น ได้เพิ่มเข้าในประเทศ

(๑) Milindapanha and Nagasemabhikshutra, p. 1-8.

ลังกาตามทีศาสตราจารย์เดอมิวิลล์ยืนยัน แต่ความเห็นของเขาก็ยังสนับสนุนข้อที่ว่า ฉบับภาษาจีนมีมาก่อนกว่าและถูกต้องตามต้นฉบับเดิมมากกว่าฉบับภาษาบาลี ได้เป็นอย่างดี^(๑)

ในเรื่องนี้ ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ได้คัดค้านอย่างรุนแรงว่า "เป็นไปได้ที่ว่า ฉบับที่สั้นกว่า และเพียงแต่สั้นกว่าอย่างเดียวนั้น จะต้องเป็นฉบับที่เก่าแก่กว่าฉบับที่ยาวกว่า แต่ความจริงแล้ว น่าจะเป็นว่า ฉบับที่ยาวกว่านั้นเอง ที่ทำให้เกิดมีฉบับที่สั้นกว่าขึ้นมา^(๒)

..... ถ้าว่าฉบับที่สั้นกว่า (ซึ่งความจริงเรียกว่า ฉบับถอดใจความน่าจะเหมาะกว่า เพราะในความรู้ลึกของคนสมัยปัจจุบันแล้ว ไม่น่าจะเป็นฉบับสมบูรณ์เลย) ที่ได้มาจากเกาหลี เป็นต้น ฉบับที่แท้จริงแล้วก็มีปัญหาว่า หนังสือจีนอื่น ๆ ที่กล่าวรวม ๆ ว่าได้แต่งขึ้นในสองศตวรรษต่อมา ซึ่งถือว่าเป็นฉบับต้นเดิมนั้น ด้วยเหตุผลใดเล่า จึงเกิดมีเนื้อหาสาระผิดแผกแตกต่างไปจากฉบับภาษาบาลี? เชื่อแน่ว่าสมมติฐานที่จะเอามาเป็นเครื่องพิสูจน์ในเรื่องนี้ก็คงจะเป็นว่า หนังสือจีน ๒ ฉบับซึ่งแปลจากต้นฉบับอันเดียวกันนั้น ฉบับหลัง ย่อมจะต้องถูกต้องแน่นอนกว่าฉบับก่อน และในเรื่องนี้ ก็ทำให้เราได้เห็นลักษณะพิเศษอันหนึ่งของจีนว่า ในการถ่ายทอดคัมภีร์ของอินเดียไปเป็นภาษาจีนนั้น ทางจีนถือว่า ฉบับหลังย่อมถูกต้องกว่าฉบับก่อนเสมอ^(๓)

มิลินทปัญหานี้ เป็นปกรณัมที่ได้รับความสนใจศึกษาค้นคว้าจากนักปราชญ์ต่าง ๆ ทั่วไป ทั้งทางตะวันออกและตะวันตก ได้มีผู้เขียนบทความวิจารณ์เรื่องของมิลินทปัญหากันอย่างกว้างขวาง มีการค้นคว้าและติดตามเรื่องราวต่าง ๆ ที่กล่าวไว้ในมิลินทปัญหากันอย่างจริงจัง ดังที่กล่าวมาข้างต้น และจากผลของการค้นคว้าของบรรดาท่านเหล่านั้นก็ปรากฏว่า สาระส่วนใหญ่ของมิลินทปัญหานี้ ดำเนินตามหลักธรรมของฝ่ายเถรวาท ซึ่งเรียกว่า สัตตอุทสาสน์ แต่ก็ไม่ได้จำกัดวงอยู่เฉพาะในขอบเขตของพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทอย่างเดียว เพราะพบว่า บางครั้งผู้รจนาก็นำเอาหลักธรรมในนิกายสรวาสติวาท ซึ่งเป็นพุทธศาสนamahayan นิกายหนึ่ง มาอธิบายอย่างยืดยาว^(๔) เบอร์นอฟ (Burnouf) ได้ค้นพบว่า พระนาคเสนได้บรรยายถึงหลักธรรมในอภิธรรมโกศยาชยา (บางแห่งเรียกว่า อภิธรรมโกศภาษา ซึ่งแปลว่าคัมภีร์สำคัญ อธิบายพุทธปรัชญาตามหลักธรรมของนิกายสรวาสติวาท ในฝ่ายมหายาน แต่งโดยพระวสุพันธ์ชาวอินเดีย) อย่างกว้างขวาง^(๕) ทั้งยังปรากฏว่าบางแห่งได้พูดถึงหลักธรรมของทิเบตด้วย เช่น

(๑) Milindapanha and Nagasenabhikshusutra, p. 35.

(๒) Sacred Book of the East Vol. xxxvi, p. xxxvi.

(๓) Ibid., Vol. xxxvi, p. xiii.

(๔) Milinda's Questions Vol. 1, p. xvii.

(๕) Sacred Book of the East Vol. xxxvi, p. xxxvi.

เรื่องที่บุคคลจะเห็นเมื่อเวลาจะตายเป็นต้น ซึ่งไม่มีในพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท^(๑) บางครั้งก็นำเอาตัวอย่าง หรือข้อมูลมาจากวรรณคดีนพพระคัมภีร์มาประกอบการอธิบายบ้าง ฉะนั้น จึงเห็นว่า ผู้รจนามิลินทปัญหานี้เป็นผู้คงแก่เรียนอย่างแท้จริง เชี่ยวชาญทั้งในเรื่องพระพุทธศาสนาและวรรณคดีอื่น ๆ ที่ร่วมสมัยกัน

ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ได้ยกย่องว่ามิลินทปัญหา เป็นปกรณ์ที่แต่งดีเป็นอย่างยอดเยี่ยม คัมภีร์หนึ่ง ในบรรดาคัมภีร์ทั้งหลายที่รจนาขึ้นภายหลังพระไตรปิฎก และว่าหนังสือที่แต่งได้ดีใกล้เคียงมิลินทปัญหา ก็มีแต่วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆษาจารย์ คัมภีร์เดียว แต่มิลินทปัญหามีมาก่อนกว่าวิสุทธิมรรคช้านาน และพระพุทธโฆษาจารย์ยังได้อ้างเอามิลินทปัญหามาเป็นหลักในการวินิจฉัย ในหนังสืออรรถกถาที่ท่านรจนาเป็นหลายแห่ง จึงเห็นว่า มิลินทปัญหานี้ เป็นคัมภีร์ที่นักปราชญ์ถือกันว่าเป็นหลักฐานในข้อวินิจฉัย พระธรรมวินัย มาแต่ดั้งค้ำบรรพ์แล้ว^(๒)

ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ได้ลองกำหนดข้อความในพระไตรปิฎกซึ่งยกมาอ้างไว้ในมิลินทปัญหานี้ ก็ปรากฏว่าผู้รจนาคัมภีร์นี้ เป็นผู้ชำนาญชาญแตกฉานในพระไตรปิฎก สามารถอ้างได้ทุกคัมภีร์ ตำนวนโวหารก็ไพเราะ แต่ข้อวิเศษอันสำคัญนั้นก็คือ ผู้รจนาเป็นผู้ที่ฉลาดปราดเปรื่องทั้งในกระบวนการวินิจฉัย และวิชันนาพระธรรมวินัยให้เข้าใจด้วยอุปมาเป็นต้น ผิดกับคัมภีร์อื่น ๆ โดยมาก จึงเป็นเหตุให้ผู้ศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนานับถือคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ สืบต่อกันมามากกว่า ๒๐๐๐ ปี เข้าบัดนี้ ^(๓)

ท่านอนันท์ เกาศัลยาณะเถระ (Anand Kausalyayana) ก็กล่าวว่า บรรดาวรรณคดีบาลีทั้งหลาย นอกจากพระไตรปิฎกแล้ว ไม่มีคำกล่าวใดจะสุขุมลุ่มลึกเท่าคำของพระนาคเสนในเรื่อง อนัตตมวาท (Anatmavada) หรืออนัตตา ดังนั้น มิลินทปัญหา จึงเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักเกณฑ์ได้ทั้งด้านอภิปรายปรัชญาของพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านจริยศาสตร์และจิตวิทยา นักศึกษาพระพุทธศาสนาควรจะได้ศึกษา เพราะนอกจากจะเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่สำคัญแล้ว ยังมีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และวรรณคดีอีกเป็นอันมาก มิลินทปัญหามีหลักฐานดีแน่ชัดชนิดที่วรรณคดีอินเดีย ไม่ว่าจะมองแง่ปรัชญา วรรณคดี ประวัติศาสตร์ หรือความรู้ทางภูมิศาสตร์ เป็นข้อเท็จจริงที่ได้แย้งไม่ได้ว่า วรรณคดีหลังพระไตรปิฎกไม่มีคัมภีร์พระพุทธ

(๑) คู่มิลินปัญหาฉบับนี้ หน้า ๑๕๖

(๒)-(๓) พระนิพนธ์คำนำ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในมิลินทปัญหาคำแปลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ

ศาสนาคัมภีร์ใดจะมีคุณค่าเท่า มิลินทปัญหา^(๑) พม่าได้จัดมิลินทปัญห เข้าในชุดคันถปิฎก
จุททกนิกายด้วย

มิลินทปัญหได้ถูกถ่ายถอดอักษร และแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ทั้งภาษาทางตะวันออก
และตะวันตกหลายภาษา และในบางภาษาแปลกันหลายสำเนา สำหรับการถ่ายถอดออกเป็น
อักษรต่าง ๆ ในพากย์บาลีนั้นคือ ฉบับอักษรสิงหล ฉบับอักษรขอม ฉบับอักษรพม่า ฉบับ
อักษรไทยและฉบับอักษรโรมัน โดย วิ. เทรงค์เนอร์ชาวเดนมาร์ก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ สำหรับการ
การแปลเป็นภาษาต่าง ๆ นั้น เท่าที่ปรากฏในขณะนี้ คือ

- (๒) พุทธศักราช (ราว) ๘๖๐-๘๖๓ - แปลเป็นภาษาจีน มีทั้งหมดรวม ๑๑ ตำรา
- " ๒๒๕๐ - เถระ และมีแปลต่อมาอีกหลายครั้ง
 - " ๒๔๓๓ - แปลเป็นภาษาอังกฤษ โดยศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์
 - " ๒๔๔๘ - แปลเป็นภาษาเยอรมันโดย เอ็ฟ. ออตโต ชราเคอร์ (แปลบางส่วน)
 - " ๒๔๖๒ - แปลเป็นภาษาเยอรมันฉบับบริบูรณ์ โดย พระญาณติโลกพระภิกษุชาวเยอรมัน
 - " ๒๔๖๖ - แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส โดย หลุยส์ ฟิโนต์
 - " ๒๔๖๓ - แปลเป็นภาษาฝรั่งเศส จากฉบับภาษาจีน โดย ปอล เดอมีวิลล์
 - " ๒๕๐๔ - แปลเป็นภาษาอังกฤษ โดย นาง ไอ. บี. สอนเนอร์
 - ไม่ทราบ พ.ศ. ที่แปล - แปลเป็นภาษารัสเซีย จากฉบับภาษาจีน โดย นายอีวานอฟสกี (Ivanovsky)
 - " " - แปลเป็นภาษาญี่ปุ่น จากฉบับภาษาจีน โดย โซเอน ชามากามิ

(๑) พุทธศาสนประวัติระหว่าง ๒๕๐๐ ปีที่ล่วงแล้ว เล่ม ๒, สภาการศึกษาฯ จัดพิมพ์ ๒๕๐๔, หน้า ๓๘.

(๒) Introduction of Milindapanha ank Nagasenabhikshusutra.

ไม่ทราบ พ.ศ. ที่แปล

แปลเป็นภาษาญี่ปุ่น จากฉบับภาษาบาลี โดย
เชอียา กานาโมลิ

สำหรับการแปลเป็นภาษาไทยนั้น บางทีอาจจะได้แปลมาตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย ด้วย
อ้างถึงหนังสือมิลินทปัญหาในบานแพนกหนังสือไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระมหาธรรมราชาพญาไท
ทรงแต่งขึ้นเมื่อครั้งกรุงสุโขทัยยังเป็นราชธานี แต่ที่แน่นอนและมีต้นฉบับอยู่ในบัดนี้ ๔ จำนวน
คือ :-

๑. ฉบับแปลแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี หอพระสมุดฯ ได้ค้นฉบับไว้ แต่ไม่
บริบูรณ์

๒. ฉบับแปลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งกรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ เป็นฉบับ
ของหอสมุดแห่งชาติ จำนวนนี้สันนิษฐานว่า คงจะแปลในรัชกาลที่ ๑ ด้วยปรากฏว่า ตั้งแต่
รัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดฯ ให้แปลคัมภีร์ที่แต่งไว้เป็น
ภาษามคธ ออกเป็นภาษาไทยหลายเรื่อง ที่เป็นเรื่องใหญ่มีฉบับปรากฏอยู่ คือ เรื่องมหาวงศ์
พงศาวดารลังกา ว่าด้วยพุทธศาสนาประวัติในลังกาทวีป ๑ ชินกาลมาลี ว่าด้วยพุทธศาสนา-
ประวัติตั้งแต่พุทธกาลถึงนครเชียงใหม่ในสยามประเทศนี้ ๑ ไตรโลกวิจย ๑ เป็นอาทิ
หนังสือที่แปลในรัชกาลที่ ๑ มักมีบานแพนกและบอกชื่อผู้แปลไว้เป็นสำคัญ แต่มิลินทปัญหานี้
หาไม่ จึงสันนิษฐานว่าจะแปลในรัชกาลที่ ๑ ด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
สดับพระธรรมเทศนาทุกวันเป็นนิตย์ ตามพระราชประเพณี โปรดฯ ให้อาราธนาพระผู้ถวาย
เทศน์แปลพระไตรปิฎก ทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม และปกรณ์ต่าง ๆ ถวาย เมื่อ
เทศน์แล้ว โปรดฯ ให้เขียนเก็บรักษาไว้ในหอหลวง มิลินทปัญหาลฉบับนี้ ก็เห็นจะแปลถวาย
เทศน์ในครั้งนั้น^(๑)

๓. ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ด้วยสมเด็จพระมหา-
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ และ
ออกหนังสือธรรมจักขุเป็นรายเดือนสมนาคุณแก่ผู้บริจาคบำรุงมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ทรง
แปลมิลินทปัญหาลงพิมพ์ในหนังสือธรรมจักขุดังกล่าว เป็นตอน ๆ แต่มิได้ทรงแปลด้วยพระองค์
เองตลอด ทรงให้พระกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัยบ้าง พระภิกษุสามเณรนักเรียนในมหา
มกุฏราชวิทยาลัยบ้าง ช่วยกันแปลเป็นตอน ๆ แล้วทยอยลงพิมพ์ในหนังสือธรรมจักขุจนจบ

(๑) พระนิพนธ์คำนำ ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ใน มิลินทปัญหา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

สำนวนแปลในฉบับนี้เป็นแบบ "สำนวนสนาม" คือเหมือนอย่างที่แปลกันในการสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง เมื่อครั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเลือกมิลินทปัญหาสำหรับจัดพิมพ์เป็นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ทรงเห็นว่า ฉบับแปลในมหาวิทยาลัยนี้ สำนวนไม่สม่ำเสมอ เพราะแปลกันหลายคน จึงไม่ทรงเลือกเอาฉบับนี้ ทรงเลือกเอาฉบับแปลในสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังกล่าวแล้วข้างต้น

๔. ฉบับเรียบเรียงใหม่ เรียกว่า "ปัญหาพระยามิลินท์" โดยนายยิ้ม ปัทมยากร เปรียญ เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นการเรียบเรียงเอาเฉพาะใจความของแต่ละปัญหา โดยตัดข้อความและสำนวนที่ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ออกเสีย เพื่อสะดวกในการอ่านและเข้าใจง่ายขึ้น และฉบับนี้ กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ออกเผยแพร่ เป็นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ อีกฉบับหนึ่ง